

«Julio Urkixo» Euskal Filologi Mintegiaren Urtekariaren Gehigarriak, LI

GRAMATIKA JAIETAN
PATXI GOENAGAREN OMENEZ

Xabier Artiagoitia, Joseba A. Lakarra
(arg.)

eman ta zabal zazu

Universidad Euskal Herriko
del País Vasco Unibertsitatea
Bilbao Bilbo
2008

ASJU-REN GEHIGARRIAK
ANEJOS DEL ASJU
SUPPLEMENTS OF ASJU

- XI. LUIS MICHELENA-IBON SARASOLA, *Textos arcaicos vascos. Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos*, 1989. 12 €.
- XII. HUGO SCHUCHARDT, *Introducción a las obras de Leizarraga. Sobre el modo de disponer la reimpresión, en particular sobre las erratas y variantes en el texto de Leizarraga*, 1989. 8 €.
- XIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, I. A-Ardui*, 1989, 1993. Agotado.
- XIV. JOSEBA A. LAKARRA (ed.), *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum*, 1991. 36 €.
- XV. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I: XVI-XIX. mendeak*, 1992. 18 €.
- XVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *La pastorale souletine: édition critique de "Charlemagne"*, 1990. 18 €.
- XVII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskalaritzaren historiaz II: XIX-XX. mendeak*. Prestatzen.
- XVIII. JOSEBA A. LAKARRA, *Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)*, 1994. 10 €.
- XIX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, II. Ardun-Beuden*, 1990, 1993. Agotado.
- XX. LUIS MICHELENA, *Lenguas y protolenguas*, 1990 (1963, 1986). 8 €.
- XXI. ARENE GARAMENDI, *El teatro popular vasco. Semiótica de la representación*, 1991. 12 €.
- XXII. LASZLÓ K. MARÁCZ, *Asymmetries in Hungarian*, 1991. 15 €.
- XXIII. PETER BAKKER, GIDOR BILBAO, NICOLAAS G. H. DEEN, JOSÉ I. HUALDE, *Basque pidgins in Iceland and Canada*, 1991. 10 €.
- XXIV. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, III. Beule-Egileor (Babarraso-Bazur)*, 1991. Agotado.
- XXV. JOSÉ M.ª SÁNCHEZ CARRIÓN, *Un futuro para nuestro pasado*, 1991. 15 €.
- XXVI. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, IV. Egiluma-Galanga*, 1991. Agotado.
- XXVII. JOSEBA A. LAKARRA - JON ORTIZ de URBINA (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, 1992. 18 €.
- XXVIII. RICARDO GÓMEZ - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Euskal dialektologiako kongresua (Donostia, 1991ko inailaren 2-6)*, 1994. 21 €.
- XXIX. JOSÉ I. HUALDE - XABIER BILBAO, *A phonological study of the Basque dialect of Getxo*, 1992. 8 €.

GRAMATIKA JAIETAN
PATXI GOENAGAREN OMENEZ

Xabier Artiagoitia, Joseba A. Lakarra
(arg.)

GRAMATIKA JAIETAN PATXI GOENAGAREN OMENEZ

Xabier Artiagoitia, Joseba A. Lakarra
(arg.)

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

eman ta zabal zazu

Universidad del País Vasco Euskal Herriko
Unibertsitatea

Argitalpen hau lagundu duten erakundeak:

—UPV/HUko Letra Fakultatea,

—UPV/EHUko Arabako Campuseko Errektoreordetza,

—UPV/EHUko Ikerketa Errektoreordetza,

—Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza, Ikerketa eta Unibertsitate Saila (AE 2007-1-12),

—Hezkuntza eta Zientzia Ministerioa (HUM2007-30023-E/FILO).

© X. Artiagoitia & J. A. Lakarra

© Atal bakoitzaren egileak

© «Julio Urkixo» Euskal Filologia Mintegia

© Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco
Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua

ISBN: 978-84-9860-085-8

Depósito legal / Lege gordailua: BI - 1.423-08

Fotocomposición / Fotokonposizioa: Ipar, S. Coop.
Zurbaran, 2-4 (48007 Bilbao)

Impresión / Inprimatzea: Itxaropena, S.A.
Araba kalea, 45 (20800 Zarautz-Gipuzkoa)

AURKIBIDEA

Hitzaurrea	xi
<i>Curriculum vitae Patxi Goenaga Mendizabal</i>	xv
AXUN AIERBE MENDIZABAL, Euskal estilo-liburuetakoko gramatika-arloko itzulpen- gomendioez	1
GONTZAL ALDAI, Patxi Goenagari 30 mila esker	13
IZASKUN ALDEZABAL ROTETA, Aditz-azpikategoriazioa	29
IÑAKI AMUNDARAIN, <i>Behar izan</i> + partizipioa: geroaldiko balioaz	47
M. J. ARANZABE, J. M. ARRIOLA AND ARANTZA DIAZ DE ILARRAZA, Theoretical and methodological issues of tagging noun phrases structures following dependency grammar formalism	57
XABIER ARTIAGOITIA, Some arguments for complement-head order in Basque DPs .	71
MIREN AZKARATE VILLAR, Gertaera- eta emaitza-izenak	93
ANDONI BARREÑA, MARIJOSE EZEIZABARRENA ETA IÑAKI GARCÍA, Entzundako hiz- kuntzaren eragina haur euskaldun txikien gramatika-garapenean	107
GIDOR BILBAO, Claude Maugerren eskuliburua Urteren eredu	129
KLARA CEBERIO, ITZIAR ADURIZ, ARANTZA DIAZ DE ILARRAZA ETA INÉS M. GARCIA AZKOAGA, Erreferentziakidetasunaren azterketa eta anotazioa euskarazko corpus batean	153
KARLOS CID ABASOLO, Gramatika Atxagaren literatur bideetan (I)	173
MAIA DUGUINE ETA ARITZ IRURTZUN, Ohar batzuk nafar-lapurterazko galdera eta galdegai indartuez	195
LUIS EGUREN, Clíticos léxicos y elipsis nominal	209
JOSE LUIS ERDOZIA, Burundako hizkera, Arabako ekialdekoaren hondar euskalkia . .	225
MAITENA ETXEBARRIA AROSTEGUI, Análisis y evaluación de la vitalidad sociolingüís- tica del euskera en la C.A.V.	237
URTZI ETXEBERRIA ETA RICARDO ETXEPARE, Izen eta gertakarien gaineko kuantifika- zioa	259
RICARDO ETXEPARE AND MYRIAM URIBE-ETXEBARRIA, On negation and focus in Spanish and Basque	287
JUAN GARZIA, <i>Bada arazoriketik arazoak dauderaino</i> : existentzia-predikazioa eta in- espezifikotasuna	311
RICARDO GÓMEZ, Euskal gramatikagintza zaharraren historia laburra: xvii-xviii. mendeak	329

LLUÏSA GRÀCIA Y BERTA CROUS, Sobre algunos predicados con <i>fer</i> y <i>tenir</i> en catalán: <i>fer un infart</i> vs. <i>tenir un infart</i>	351
BILL HADDICAN AND PAUL FOULKES, Mid Vowel Raising and Second Vowel Deletion in Oiartzun Basque	363
JOSÉ IGNACIO HUALDE ETA OIHANA LUJANBIO, Goizuetako azentuera	377
ORREAGA IBARRA MURILLO, Sobre estrategias discursivas del lenguaje de los jóvenes vascoparlantes: aspectos pragmáticos y discursivos (conectores, marcadores)	395
ITZIAR IDIAZABAL, Gramatika eta hizkuntzaren didaktika	413
ITZIAR LAKA, Senezkotasuna hizkuntzan: Gramatika Unibertsalaren inguruko hausnarketa	433
JOSEBA A. LAKARRA, Aitzineuskararen gramatikanantz (malkar eta osinetan zehar)	451
MIKEL LERSUNDI, IGONE ZABALA ETA AGURTZANE ELORDUI, Aditzetiko izenen eman-kortasunaren azterketa morfopragmatikoa euskarazko corpus orokor eta berezitetan	491
ÁNGEL LÓPEZ GARCÍA, Sobre una propiedad superestructural de la lengua vasca.	507
JUAN KARLOS LOPEZ-MUGARTZA IRIARTE, Erronkaribarko oikonimia, mitoak eta elezaharra	523
JESUS MARI MAKAZAGA EIZAGIRRE, Ahozko jarduna komunikazioaren lagungarri: ekarpen bat ahozkoaren estrategia komunikatiboez.	545
ROGER MARTIN AND JUAN URIAGEREKA, Competence for preferences.	561
JUAN CARLOS MORENO CABRERA, Alokutibotasunari buruzko zenbait hausnarketa hizkuntzalaritza orokorraren ikuspegitik	573
CÉLINE MOUNOLE, Sintaxi diakronikoa eta aditz multzoaren garapena: Inperfekziozko perifrasiaren sorreraz.	585
JOSE ANTONIO MUJICA, Adlatiboaren berbalizazioaz.	605
JUAN CARLOS ODRIOZOLA PEREIRA, Quantifying compounds.	615
MIREN LOURDES OÑEDERRA, Izan edo ez izan: Fonologiak fonetikari ordaintzen diona afrikatuekin.	631
JAVIER ORMAZABAL, Kausatibo aldizkatzeak euskaraz eta inguruko hizkuntzetan	643
B. OYHARÇABAL, Naturalist conceptions about agglutinative languages: Vinson's ideas about Basque and linguistic Darwinism	665
GEORGES REBUSCHI, On older Northern Basque exclamatives in <i>ala</i>	691
MILAN REZAC, The forms of dative displacement: From Basauri to Itelmen	709
PATXI SALABERRI, <i>Satznamen</i> direlako inguruan. Erlatibozko perpausetan jatorri duten toponimoak aztergai	725
PELLO SALABURU, Hiztegi kontuak Baztan aldean.	743
ITZIAR SAN MARTIN, Defective domains in Basque nominalized dependants	753
IBON SARASOLA, Iparraldeko hiztegitzintza Larramendiren paradigmaren garaian	769
ESTHER TORREGO, Revisiting Romance <i>SE</i>	785
ITZIAR TÚRREZ, Ideas acerca de la lengua de Tomás Tamayo de Vargas: Una lectura de sus <i>Anotaciones</i> a Garcilaso	793
BLANCA URGELL, Berriemaileen gaitasuna eta eredu lexikografikoaren eragina Landu-cciren hiztegian.	805
VIDAL VALMALA, Topic, focus and quantifier float	837
KOLDO ZUAZO, Euskara (batu)aren historiarako	859
JUAN JOXE ZUBIRI ETA PATXI SALABERRI, Zenbait irain-hitzen erabilera. Deklinabide-kasu hautsiak.	869

Patxi Goenaga eskola ematen 1985eko Donostiako Udako Ikastaroetan

HITZAURREA:
ARAZOAK *BOTATZEN* ZITUEN HIZKUNTZALARI
AUSARTAREN KASUA

Pozarren eta erratzeko beldur handirik gabe esan dezakegu liburu honen prestatzaileok gutxitan izan dela honen moduko lan mardul bat atontzea oraingoan bezain erraza eta atsegina, eta ekarpen-egileen aldetik hain aho bateko erantzuna eta konplizitatea jaso duena. Eta erraztasun eta aho batekotasun horren errudun, bai omendutako pertsona, eta bai haren obra izan direlakoan gaude. Bada, begi bistan dagoena eta azalpen beharrik ez duena azaltzeko arriskuan eror gaitzkeela jakitun, berrikus dezagun labur zergatik ohoratu behar ditugun bata eta bestea.

***Gramatika Bideetan* bere bakantasunean**

Orain dela hogeita hamar urte plazaratu zen Patxi Goenagaren *Gramatika Bideetan* liburuaren lehen argitalpena. Urte horretako (1978ko) irailaren 10eko *Zeruko Argia* astekarian jasotzen da horren berri, Donostian egiten ari den euskal liburuaren azokaren harira: “EREINek aurkeztu digun beste liburua ere hizkuntza sailekoa da. *Euskara lantzen I*-en egileetariko bat izan den Patxi Goenagak —EUTGko hizkuntz eskolako zuzendariak— bigarren hau, *Gramatika Bideetan* [bataiatu du]. Euskal gramatika landu nahi dutenentzat da”. Astebete beranduago kaleratutako erreseinan, ideia bera azpimarratzen da, liburu hau irakasleentzat delakoa alegia: “Liburua, gaueskoletan, ikastoletan edo nonahi euskara irakasten ari diren irakasleentzat prestatua da. Ibon Sarasolaren ustez, oso apropos datorkie”. Sarasolak berak, hitzaurre-egileak alegia, ohartarazten du liburu ezin hobeto etorriko zaiela *Euskalduntzen I* eta *II* bezalakoak “erakusten aski ongi moldatzen diren” baina *Euskalduntzen III* “itxuraz emateko gai” ez diren hainbat irakasleri, eta “euskal irakaslearen lagungarri” plazaratzen dela. Baina, hau ere garrantzitsua da ikertzaileontzat, aurretik hauxe esana du: “...hizkuntzalaritzaren teoria orokorrean eta bereziki gramatik teoriaren arloan funtsezko aldaketak gertatu dira azken hamarkada hauetan, batez ere gramatika sortzaile eta transformatzaileen eskutik. ... Hortara dator ... Patxi Goenagaren liburu hau. Orain arte hizkuntzari buruz dakiguna egungo gramatik teoriaren arabera berrinterpretatzera eta sailkatzera”. Hortxe daude, beraz, laburbilduta 1978ko *Gramatika Bideetan* liburuaren bi ezaugarri nabarmen: hura Noam Chomskyren gramatika sortzailearen eredura egindako euskararen lehen deskribapen eta azterketa sistematikoa

izan zen, eta, aldi berean, Euskal Herriak bizi zuen garaia bizi zuelako, hezkuntza eta irakaskuntza munduan sumatzen zen premia handi bati erantzun nahi zion euskal gramatika ere izan zen.

Liburu haren hirugarren ezaugarria *ausardia* izan zela dirudi; hala diote, edo horren irudipena dute behintzat, bai hitzaurre-egileak (“Patxi Goenagak esker gaiztoko aurrelan horri ekiteko ausardia izan du”); eta egileak berak eskaintzan:

Ausartzia handia behar da gaur gramatika bat edo gramatika antzeko bat ateratzeko. Are ausartzia handiago behar dela uste dut Euskal Herri honetan. Hemen denok (!) baitaramagu geure barrenean holako gramatikalarari kokkor bat, eta honekin batera, inkisidoretxo bat ere. Denak ditut begien aurrean eta ez da broma holako liburu batekin plazaratzea gure Herri honetan, baimenik eskatu gabe.

Egia esan, garai hartako prentsari begiratu arin bat emanez gero, ez zirudien 1978, 1979 eta 1980 urteetako giroa oso aproposa zenik gramatika gaietarako, ez behintzat gramatika sortzailea lantzen zuen liburu baterako. Politika gaiak eta kezkek ziren nagusi gizartean (trantsizioa, konstituzioa, errepresioa, estatutua); hizkuntzari dagokionez, *Bai Euskarari* edo *Korrika* bezalako kontzientziatze ekitaldiek hartzen zuten indar handiagoa gramatika kontuek baino. Gramatika gaietan eurretan ere, euskal prentsak besteri begiratzen zion (ikus, bestela, *Nazioarteko Euskalarien Lehen Biltzarra* izan zenari eskainitako arreta); lehen begiratuan oihartzun zabalagoa izan zuen euskal prentsan, esaterako, Txillardegik 1979an argitara eman zuen *Euskal gramatika* liburuak *Gramatika Bideetan* liburuak baino. Hor ere, bai *Zeruko Argiako* iruzkin-egileak bai *Anaitasuna* aldizkariko J. R. Etxebarriak halako banaketa osagarri bat ikusten zuten: “(*Euskal gramatika* argitara berriaz) Berez, sintaxi arloa Patxi Goenagak prestatuturiko *Gramatika Bideetan* sakonki aztertua dagoelarik, ez zuen izateko arrazoi handirik, gai berberaz beste antzeko liburu bat ateratzeak, bai ostera haren osagarria prestatzeak” (*Anaitasuna* 388, 1979).¹ (Bide batez, ez dago gaizki gogora ekartzea 1978-79 urteen inguruan argitaratu zirela Atxagaren *Etiopia*, Izagirrearen *Guardasola ahantzia*, Urretabizkaiaren *Zergatik panpox*, Saizarbitoriaren *Ene Jesus!*, edota *Hitz egin!* eta *Jalgi Hadi* bezalako euskara ikasteko metodoak, eta abar).

Testuinguru horretan, zein patu izango zuen Patxiren *Gramatika Bideetan* liburuak? Ezin hobea, egia esan. Euskal ikasle eta irakasle askoren elikagaia bihurtu zen liburua, euskarazko *morfosintaxia* lantzeko tresna ezinbestekoa, hala *D-B tituluak* eta antzekoak atera nahi zituen jende samaldarako, nola gramatika teoriara euskaratik abiatuta hurbildu nahi zuenarendako. Izan ere, 1979. urtean, kultura giroan ospe handia zuen Bilboko *Galeria del Libro* liburudendak euskarazko liburu salduenaren saria eman zion Patxi Goenagari, *Urrezko Lauburua* delako saria, hain zuzen. Ez zen sari makala edukiz urratzailea eta tankeraz ausarta zen lan batentzat. Alde horretatik, esan liteke seguruenera gutxitan ikusi dela beste inon gramatika hutsezko lan bikain baten eta gizartearen arteko hain harreman estu eta berehalakoa; ohiz kanpoko gertakaria zalantzarik gabe, are ohiz kanpokoagoa lan zientifiko hori Chomskyk hasitako gramatika sortzailea bezalako esparru teoriko eta (orduan behintzat) iraultzailearen barruan kokatzen zelarik.

¹ Iruzkina harrigarria ere bada, bai baitaude, ugari, flexio-morfologiako ohar aberatsak GB liburuan.

Ondoren, ondo ezaguna denez, *Gramatika Bideetan* liburua agortu egin zen, eta egileak 1980an bigarren edizio bat, *zuzendua eta osatua*, paratu zuen, hainbat urtetan, guk dakigula, behin eta berriro argitaratu zena eta, dela eskolan dela unibertsitatean, euskaldun eta ikertzaile, etxeko nahiz kanpoko, askok, irakurri, ezagutu, erabili eta are *praktikatu* duguna. Izan ere, nork ez du aditz laguntzailearen berridazketa erregelekin inoiz borrokan egin? Nork ez du behin eta berriro halako transformazioa (erlatiboarena, partitiboarena, galderarena...) berrikusi nola eta zein hurrenkeratan aplikatu behar zen zehatz-mehatz jakiteko? Nork ez du besterik gabe *Gramatika Bideetan* eskuan hartu egitura jakin batek zein itxura har zezakeen edo *nola analizatu* behar zen kontsultatzeko? Aurten, 1978ko ahalegin hartatik 30 urte betetzen direlarik, lan horrekin alde z edo moldez zordun sentitzen garenok pozik eta esker onez bildu gara, bai baitugu euskal gramatikagintzaren urteurren berezi hau ospatzeko arrazoirik franko. Nagusia hau da: gutariko asko *Gramatika Bideetan* liburua gabe nekez abiatuko ginen hizkuntzalaritza formalaren (edo, besterik gabe, *serioaren*) bideetan zehar, eta nekezago iritsiko ginen gaur egun euskal gramatikako lan askok ustez duten heldutasun, sofistikazio eta bikaintasunera.

Patxi Goenagari gorazarre

Laurogeigarren hamarkadaren hasierako *Zeruko Argia* aldizkariaren ale batean, kazetariak aurreko urtearen hondarrean izandako Euskaltzaindiaren IX. Biltzarraren berri ematean, hauxe irakurtzen dugu:

Eman diezaiogun txanda gazte bati, Patxi Goenagari, hain zuzen:

Mundu guztiko linguistikan hemengo bezalako mugimendu bat... zalantzak eta problemak sortzen ari dira nonahi. Eta, beharbada, gaur arte linguistika beste ikuspegi batetik planteatu duen jendea ez da lasai geldituko guk ekar dezakegun joera berri hontaz.

Lehen klasea bukatzean, nere aurrean nuen neska batek galdetu zidan: "horrela jarraitzeko asmoa duzu egun guztietan, problemak bota eta bota...?". Baietz erantzun nionean, ... eskema tradizionalarekin ideiak askozaz garbiagoak zituela berrerantzun zidan berak, nere planteamendua zela eta bere egitura guztia deseginda uzten niola eransten zuelarik..." (Velez de Mendizabal, 1980-01-13ko *Zeruko Argia*, 31. orr.).

Istoriotxo honek ederto asko erakusten du liburu honetan omendu nahi dugun hizkuntzalararen ezaugarri bat: *irakasle sena*. Ez dakigu zer gertatu zitzaion neskari, baina badakigu Patxi Goenagak, behintzat, jarraitu egin zuela, eta jarraitzen duela oraindik ere, *arazoak bota eta bota*, maisu on batek egin ohi duen bezalaxe. Irakasle sena, hots: arazo irekiak dogmatismorik gabe eta zorroztasunez plazaratzeko gaitasuna, ikasleek sekula hausnartu gabeko anbiguitate eta egitura puzzleekin harritzeko eta zirikatzeke ahalmena, ikasle horiek beroriek hizkuntzaren zirrikituetan barrera eramanez, engaiatu, eta liluratzeko trebezia... osagai horiek orok bihurtu dute irakaslea maisu, liburu honetan hainbat egilek aitortzen duten zor interlektualak agerian uzten duen bezala.

Irakasle senari hizkuntzalari sena ere gehitu behar diogu: etxeko nahiz bestelako euskararen doinuak eta egiturak arrotzetatik bereiztea; lehendik ohartu gabeko datu berriak eta ezkutuan dautzan paradigma enpirikoak azaleratzeko eta berauek eredu teoriko trinko batean txertatzeko kemena izatea; beste gramatikarien zirikatzaile

eta bultzatzaile gertatzea; gramatikarekin jolasean bezala gozatzea eta gozaraztea... horri guztiari esaten diogu hizkuntzalari sena eta gure artean ez du inork izan, Patxi Goenagak ez badu. Gauzak horrela... nola ez hartu *Gramatika Bideetan*-en hogeita hamargarren urtea eta Patxiren beraren hirurogeigarrena aitzakiatzat omenaldi xumea egiteko eta geure begirunea eta esker ona adierazteko?

Azkenik, ezin dugu ahaztu Patxi Goenaga irakasleak Euskal Herriko Unibertsitate honetan eta kanpoan egin dituen zerbitzuak: Filologia eta Historia-Geografia Fakultatearen (orain Letretakoaren) sorreratik bertatik ia izan da irakaslea, baina bertako dekanordea eta dekanoa ere izana da; Arabako Campuseko errektoreordea ere bai; bai eta Euskal Filologia saileko zuzendaria ere. Gainera, ondo gogoan daukagu Euskaltzaindian harrera egin zion euskaltzainak esandakoa, gaurkotasunik galdu ez duena: "Gramatika batzordeak izan ditu kide berriak; Patxi Goenaga hor izan dugu beti, gaur ere hor dugu, batzordeko idazkari, beti bultzatzaile, beti eragile". Eta, noski, ez dugu ahaztuko berriki Eusko Jaurlaritzako hizkuntza politikako kontseilariordea ere izana dela. Ezin esan, beraz, unibertsitatearen eta herri honen egituratze eta erakundetzean ekarpena egin ez duenik, inguruko erantzukizunen aurrean axolagabe jokatu duenik. Gizon hurbil honena ez zen izango lan zaratatsua, baina bai eraginkorra. Ardura horietan guztietan eta eguneroko bizimoduan erakutsi dituen dotorezia eta xalotasuna nahiko genituzke geuretzat, eta bilera amaigabeetan *zentsuna* ezarri eta bilera horien ondoren tentsioa baretu eta irribarrea eta umorea azaleratzeko dohaia ere bai. Baina, oraingoz, alboan dugun maisu zintzoa mirestera eta harengandik lezio gehiago ikastera mugatu beharko. Denbora luzean, espero dugunez. Zorionak eta eskerrik asko, Patxi.

Gasteizen, 2008ko martxoan.

Xabier Artiagoitia eta Joseba A. Lakarra

CURRICULUM VITAE

PATXI GOENAGA MENDIZABAL
(Azpeitia, 1948-05-05)

Ikasketak

1974 Filologia Erromanikoan lizentziatua, Deustuko Unibertsitatea
1984 Euskal Filologian doktorea, Euskal Herriko Unibertsitatea

Irakasle lanpostuak

1976-1980 Irakasle laguna, Deustuko Unibertsitatea
1980-1982 Irakasle laguna, UPV/EHU
1982-1985 Irakasle laguntzailea, UPV/EHU
1986-1991 Irakasle titularra, UPV/EHU
1991-gaur Irakasle katedraduna, UPV/EHU

Euskaltzaindiako ibilbidea

1995tik Euskaltzain osoa
1980tik Gramatika Batzordearen kidea
1980-1996 Gramatika Batzordearen idazkaria
1996-2002 Euskaltzaindiaren idazkaria

Bestelako zerbitzuak

1986 UPV/EHUko Filologia eta Geografia-Historia Fakultateko dekanordea
1986-1990 UPV/EHUko Filologia eta Geografia-Historia Fakultateko dekanoa
1991-1995 UPV/EHUko Arabako errektoreordea
1999-2001 Euskal Filologia Saileko zuzendaria
2002-2005 Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako sailburuordea

Argitalpenak

- 1978 *Gramatika Bideetan*, Erein, Donostia.
- 1978 “Txillardegiren Oinarri bila”, *Mundaiz* 10, 36-37.
- 1978 (askoren artean) *Euskara Lantzen I*, Erein, Donostia.
- 1979 (askoren artean) *Euskara Lantzen II*, Erein, Donostia.
- 1980 *Gramatika Bideetan. 2. edizioa, zuzendua eta osatua*, Erein, Donostia.
- 1980 “Perpaua konpletiboetara buruz”, *Euskera* 25, 581-596.
- 1981 “Ohizko euskal sintaxia eta sintaxi berria”, in *Euskal Linguistika eta Literatura: bide berriak*, Deustuko Unibertsitatea, 139-161.
- 1981 (askoren artean) *Euskara Lantzen O*, Erein, Donostia.
- 1982 “Morfosintaxia”, *Hizkuntzalaritza Hiztegia*, UZEI, Donostia, 328-338.
- 1982 “Euskal Nominalizazioari buruz zenbait ohar: “zail da”, “erraz da” predikatuen errejimena”, *Euskera* 27, 623-637.
- 1983 “Lengua Vasca”, *Nuevas Maravillas del saber*, Bibliograf, Barcelona, 51-92.
- 1985 (askoren artean) *Euskal Gramatika. Lehen urratsak*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 1985 “Complementación y nominalización en euskara”, *ASJU* 29: 2, 493-570.
- 1985 “Nahi eta behar”, in Jose Luis Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena oblatae*, UPV/EHU, Bilbo, 943-953.
- 1986 “Konpletiboak, zehargalderak eta erlatiboak”, in P. Goenaga (arg.), *Euskal sintaxiaren zenbait arazo*, UPV/EHU, Bilbo, 155-189.

- 1986 *Euskal sintaxiaren zenbait arazo*, UPV/EHU, Bilbo.
- 1987 “Kale-izenez ohar pare bat”, *Administrazioa euskaraz* 5, 10-11.
- 1987 (askoren artean) *Euskal Gramatika. Lehen urratsak I (Eranskina)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 1987 (askoren artean) *Euskal Gramatika. Lehen urratsak II*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 1988 “Baldintzazko perpausei buruzko zenbait ohar”, *Euskara Bitzarra-Congreso de la Lengua Vasca*, Gasteiz, 141-149.
- 1990 (askoren artean) *Euskal Gramatika. Lehen urratsak III. Lokailuak*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 1990 “BEZALA morfemaren inguruan sortzen diren zenbait egituraz”, *Patxi Altunari Omenaldia*, Deustuko Unibertsitatea, 129-157.
- 1990 “Dialectos vascos y euskara común: el proceso de estandarización de la lengua vasca”, *Estudios de Lingüística de España y Mexico*, 489-509.
- 1991 “Izen sintagmaren egituraz”, In J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzelluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum, ASJUren Gehigarriak* 14, 847-865.
- 1992 “Orixeren gramatika lanez”, *Orixeren omenaldia*, Etor, Donostia, 535-553.
- 1993 “*Ukatu egin du etorriko denik ala Ukatu egin du etorriko dela?”, *Administrazioa euskaraz* 3, 16.
- 1993 (askoren artean) *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus Bakuna*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 1994 *Euskal Gramatika. Lehen urratsak IV. Juntagailuak*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 1995 “Euskararen batasunaz eta duintasunaz”, *Euskera* 40, 651-682.
- 1997 “Euskal Gramatika”, *Lur Entziklopedia Tematikoa*, Lur, Donostia, 37-166.
- 1997 “Subjuntiboaz eta aginteraz zenbait ohar: *-en* eta *-ela* atzizkien erabileraz”, *Federico Krutwig-i omenaldia*, Euskaltzaindia, Bilbo, 109-132.
- 1999 (askoren artean) *Euskal Gramatika. Lehen urratsak V. Mendeko perpausak-I*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 1999 “Real Academia de la Lengua Vasca/Euskaltzaindia. 80 años de trabajo por la normalización del vasco”, *Arbor* 641, 77-98.
- 2000 “Euskaltzaindia eta euskararen arautzea”, *RIEV* 45: 1, 11-41.
- 2000 “Victoriano Huiziren *Manual de Gramática Bascongada*”, *Euskera* 45, 199-209.
- 2001 “Extracción masiva de información sobre subcategorización verbal vasca a partir de corpus”, *SEPLN 2001*, 199-209.
- 2001 “Baskijski jezik” *Hrvatska revija* I: 3-4, 25-36.
- 2002 “Euskal gramatikaren puntu batez: ahalaz eta ezinaz”, in X. Artiagoitia, J. A. Lakarra & P. Goenaga (arg.), 261-275.
- 2002 (X. Artiagoitia eta Joseba A. Lakarrarekin batera) *Erramu boneta: Festschrift for Rudolf P. G. De Rijk*, *ASJUren Gehigarriak* 44, UPV/EHU, Bilbo.
- 2003 “-EN eta -KO atzizkiez berriro”, *Euskal Gramatikari eta Literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian*, Euskaltzaindia, Bilbo, 279-303.
- 2003 (I. Aldezabalekin batera) “Analyzing verb subcategorization aimed at its computational application”, *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, *ASJUren Gehigarriak* 46, Gipuzkoako Foru Aldundia-UPV/EHU, 95-126.

- 2004 “Hizkuntza erronkak Euskal Autonomia Erkidegoan”, *Revista Vasca de Administración Pública* 69, 17-33.
- 2004 “Fronteras que dividen y fronteras que separan. Una mirada a Europa desde el Euskara”, in J. A. Argenter & R. McKenna Brown (arg.), *Endangered Languages and Linguistic Rights*, Proceedings of the Eighth FEL Conference, Barcelona, 119-129.
- 2005 (askoren artean) *Euskal Gramatika. Lehen urratsak VI. Mendeko perpau-sak-2*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- 2006 “Behar-en lekua euskal hiztegian eta gramatikan”, in B. Fernández & I. Laka (arg.), *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, UPV/EHU, Bilbo, 397-416.
- 2008 “Euskal neurri sintagmen azterketa baterako: zenbat X, zenbat X-ago, zenbat X gehiago”, in *Jean Haritschelhar-i Omenaldia*, Euskaltzaindia, Bilbo, 211-240.
- Prestatzen *Euskal Gramatika: sintaxi egiturak eta osagaiak*.

EUSKAL ESTILO-LIBURUETAKO GRAMATIKA-ARLOKO ITZULPEN-GOMENDIOEZ

Axun Aierbe Mendizabal

Euskal Herriko Unibertsitatea

1. Sarrera

Azken urte hauetan estilo-liburuak gero eta ohikoagoak dira gure inguruko hizkuntzetan. Euskararako estilo-liburuak ere gero eta gehiago ditugu duela urte batzuetatik hona; izan ere, euskararen estandarizazio- eta normalizazio-prozesua abian denetik, eta euskara gero eta esparru gehiagotan —irakaskuntzan, administrazioan, hedabideetan, etab.— erabiltzen denetik, beharrezkoak dira erabiltzaileentzako estilo-aholkuak; eta estilo-liburuetan, estilo-gomendioez gain, zalantzak eragiten dituzten hainbat arlotako aholkuak ere ematen dira, hala nola, gramatika-arlokoak, beste hizkuntzetarako argitaratzen diren estilo-liburuetan bezalaxe.

Euskararako estilo-liburuak gorago aipatu ditugun hiru eremu horietarako eman dira argitara bereziki, hain zuzen ere, administrazioarako, hedabideetarako eta irakaskuntzarako, nahiz eta estilo-liburu orokorrak ere izan badiren, eremu jakin baterako edo besterako berariaz paratuak izan gabe. Nolanahi ere, eremu jakin baterako presaturiko estilo-liburuak gainerako esparruetan ere balia daitezke eta baliatu ohi dira, erabilgarri diren neurrian.

Gainera, ezin ahantz genezake, azken urte hauetan, gorago aipaturiko eremuetan nahiz beste batzuetan lanean diharduten profesionalak testuak idazteko edota itzultzeko material lagungarria behar dutela: gramatikak, hiztegi orokor nahiz berezituak, glosategiak, etab. Izan ere, euskaraz ekoizten diren testuak askotan eta askotan beste hizkuntza batzuetatik itzultzen dira —eta batik bat, gaztelaniatik—, eta zuzenean itzultzen ez denean ere, beste hizkuntza batzuetan jasotzen da informazioa eta ondoren euskaraz berridatzi, beste hizkuntza batzuen bidez barneratu eta jasotakoa euskaraz kanporatu eta eman, gogoan izan behar baitugu euskarazko testuak ekoizten edo itzultzen dituzten profesionalak eleaniztunak edota elebidunak direla gutxienez —gehienbat, euskara- eta gaztelania-hiztunak Hego Euskal Herrikoak, edota, kopuruz gutxiago badira ere, euskara- eta frantses-hiztunak Ipar Euskal Herrikoak.

Bestalde, ezin ahantzizkoa da baita gurean Itzulpengintza eta Interpretazioko ikasketak mende honetan abiatu direla ere. Hori horrela delarik, itzulpengintzako eskuliburu gabezia nabaria dela agerian jartzeaz gain, nabarmendu nahi genuke baita itzulpengintzako ikasketetan estilo-liburuak material osagarri gisa erabil daitezkeela eta baliagarri direla ere.

2. Estilo-liburuez eta euskal estiko-liburuen berezitasunaz

Estilo-liburuen nolakotasunari arreta hartuz gero, alabaina, bada ezberdintasun nabari bat beste hizkuntza batzuetarako argitara ematen diren estilo-liburuen eta euskararako plazaratzen direnen artean: hainbat euskal estilo-liburutan —guztietan ez bada ere— itzulpen-aholku esplizituak aurki genitzake, gaztelaniarako, frantseserako edo ingeleserako estilo-liburuetan ez bezala. Gomendio horien bidez, esplizituki esaten zaigu nola itzuli euskarara halako egitura, adierazpide, etab., edo nola saihestu gaztelaniatiko kalkoak edo jadanik jatorrizko hizkuntzan, hots, gaztelaniaz, traketsak edo agramatikalak diren egiturak, beste hizkuntzetatik itzultzeko gomendiorik ez baita egiten, eta frantsesetik edo ingelesetik euskaratzen dutenentzako gomendio zehatz eta zuzenik nekez aurki baitaiteke. Beste estilo-liburu batzuetan, berriz, itzulpen-aholku espliziturik ageri ez den arren, egiten diren gomendioen atzean, hauteman daiteke badela itzulpen- edo egokitzapen-gomendio inpliziturik ere (gaztelaniatik itzultzeko edo egokitzeko).

Estilo-liburuak, oro har, hizkuntza eta esparru jakin batean lan egiten duten profesionalentzat izan ohi dira, eta euskararako estilo-liburuek ere xede hori dukete. Haatik, euskal estilo-liburuetan, beste hizkuntza batzuetarako estilo-liburuetan ez bezala, hainbeste itzulpen-gomendio agertzeak pentsarazten digu euskal estilo-liburuak idatzi eta argitaratu ote diren euskaraz diharduten profesionalengan pentsatuz benetan ala testuak euskaratzen diharduten itzultzaileengan pentsatuz.

Berezitasun horretan oinarrituz, eta itzulpengintzarako estilo-liburuek duten balio erantsi hori kontuan harturik, beste lan batean aztertu dugu itzulpengintzaren eta euskal estilo-liburuen arteko harremanaren auzia (Aierbe 2008). Oraingoan, berriz, euskal estilo-liburuetan ageri diren gramatika-arloko itzulpen-gomendioez jardun nahi dugu, oso antzekoak baitira maiz estilo-liburuetan egin ohi diren gomendioak.

3. Euskal estilo-liburuetako gramatika-arloko aholkuez

Euskal estilo-liburu orokor eta berezituaren arteko bereizkuntza-marra nonbait jartzen hasiz gero, hiztegi- eta terminologia-gomendioetan edo bestelako estilo-gomendioetan aurki daiteke, baina egiten diren gramatika-gomendioak edota gramatika-arloko itzulpen-gomendioak oso antzekoak dira; alabaina, zenbaitetan eremuren batean osagai jakin baten itzulpen traketsa egiteko arriskua handiagoa bada, indar gehiago egiten da horrelakoak saihestearren.

Atal honetan, euskal estilo-liburuetan aurkitu ohi ditugun gramatika-gomendioez arituko gara, eta berariaz mintzatuko gara itzulpen-gomendio inplizitu gisa ageri zaizkigun aholkuez; eta, aldiz, hurrengo atalean jasoko ditugu euskal estilo-liburuetan itzulpen-gomendio esplizitu gisa formulaturik ageri zaizkigun aholkuak. Nolanahi ere, zehatzu beharra daukagu, estilo-liburu batean itzulpen-gomendio esplizitu gisa ageri dena beste estilo-liburu batean euskararako gomendio orokor gisa ager daitekeela, nahiz eta hauteman daitekeen itzulpen-gomendio inplizitu bat dagoela gomendio horren atzean. Horrelakoetan, estilo-libururen batean itzulpen-gomendio esplizitu gisa aurkitu baldin badugu, hurrengo puntuan jasoko dugu, zehatzuz zein estilo-liburutan ez den ageri itzulpen-gomendio esplizitu gisa.

Ditugun estilo-liburuen artean, berrienak izateagatik, XXI. mende honetan argitarara eman direnetan ageri diren gramatika-arloko itzulpen-gomendio esplizitu nahiz inplizituak ekarri nahi genituzkeenez hona, aipatu beharrean gaude, besteak beste, honako hauek:

- a) *Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia* (Alberdi & Sarasola 2001)
- b) *IVAPeko estilo-liburua* (Arakama et alii 2005)
- c) *Kalko okerrak* (Garzia 2005)
- d) *Berria: estilo liburua* (Arrarats 2006)

Aipatzekoa da hainbat estilo-liburu Euskal Autonomia Erkidegoko erakundeek argitarara emanikoak direla, eta beraz, estilo-liburu horiek prestatu direla pentsatuz liburu horiek baliatuko dituzten profesional eta itzultzaileek lan egiten dutela sarritan gaztelaniazko jatorrizko testuetatik abiatuz, euskara xede-hizkuntza izan ohi baita maiz testuak egokitu nahiz itzultzeko orduan.

3.1. *-(r)en vs. -ko*

Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia liburuak orrialde ugari eskaintzen dizkio auzi honi (Alberdi & Sarasola 2001: 89-101), hain zuzen ere, bi genitiboen esanahiak argitu eta bata nahiz bestea noiz eta nola erabili behar diren gomendatzen du. Atal honetan sartu dugu erdarekiko erreferentzia n̄imiñoren bat kenduta, ez delako interferentziaren ikuspegitik aztertzen, baina gaztelaniaz eta frantsesez sarri bietarako ordaina *de* preposizioa izatean, euskaraz ere *-ko* leku-genitiboaren behar baino maizago eta behar ez bezala erabiltzea dakarrelako *-(r)en* jabetza-genitiboaren kaltean.

3.2. *Erdia*

Multzo baten *erdia* nola erabili adierazten du *IVAPeko estilo-liburuak*, batetik, multzo horretako elementuak zenbakarriak direnean eta bestetik zenbakaitzak direnean.¹ Honako adibide hauek dakartza estilo liburu horrek (Arakama et alii 2005a: 73):

Dokumentu(en)² *erdiak* errekuperatu ditugu.
Ez jan eta ez lan dabil munduaren *erdia*.

Adibide horietatik ondoriozta daitekeenez, itzulpen-arazo inplizitu baten aurrean gaude, izan ere arazoa sortu baita gaztelaniazko *la mitad de* euskaratu behar izatetik,

¹ Zenbakarri vs. zenbakaitz bereizkuntza geuk erantsi dugu, *IVAPeko estilo-liburuak* ez baitu ezauzgarri hori aipatzen.

² Adibide honetan ageri den parentesiak interpretazio-arazoak sor ditzakeela uste dugu, ez baita gauza bera *dokumentu erdiak* eta *dokumentuen erdiak*, lehenean 'dokumentu (guztietatik) bakoitzaren erdia' berreskuratutako dela eta 'dokumentu horien (beste) erdia' ez dela berreskuratutako ulertzen baita, eta bigarrenean, berriz, falta ziren 'dokumentu guztietatik erdiak' (dokumentuak osorik direla) berreskuratutako direla, baina beste erdiak falta direla ulertzen baita.

izan ere, gaztelaniaz multzoko elementuak zenbakarriak ala zenbakaitzak izan, beti izan ohi baita *la mitad de* singularra.

Berriaren estilo-liburuan ere antzeko gomendioa egiten da, eta komunztadurarako erreferentea singularra (*gazta*) ala plurala (*ikasle*) den bereizten da (Arrarats 2006: 54).

Gisa honetako multzokariak direla-eta, erregistro jasorako, komunztadura ere singularrean egitea gomendatu ohi da —betiere salbuespenak salbuespen— gaztelaniazko hainbat estilo-liburutun: hain zuzen ere, *El País* egunkariaren estilo-liburuan *un grupo de* multzokariarekin dakarren adibidean ikus daitekeen gisan (El País 1996: 170), edo EFE agentziaren *Manual de español urgente* liburuan (Agencia Efe 1992: 50); baina ez guztietan, izan ere, logikazko komunztadura singularrean nahiz pluralean egin daitekeenez, bada komunztadura bakoitzerako interpretazio bana egin ohi dela adierazten duenik (Martínez de Sousa 2000: 107-108), edo baita Herri-Arduralaritzaren Euskal Erakunderako edo IVAPERako gaztelaniazko estilo-liburuan -komunztadura singularrean nahiz pluralean egin daitekeela esateaz gain, batzuek —nork zehaztu gabe— komunztadura pluralean egitea aholkatzen dutela adierazten duenik ere (Arakama et alii 2005b: 117).

3.3. *Nagusia vs. nagusiena*

IVAPeko estilo-liburuak dioenez, “*nagusi* hitza adjektiboa denean, berez da goren mailakoa” (Arakama et alii 2005a: 82), eta horrenbestez, superlatiboa erabili behar izanez gero, hots, “*-(e)na*-dun bat jarri nahi izanez gero, beste adjektibo bat aukeratzea” (Arakama et alii 2005a: 82) gomendatzen du. *IVAPeko estilo-liburuak* emaniko adibideak ikusirik (“ordezkaritza-organu *nagusia / gorena*”, “helburu *nagusia / garrantzitsuena*” eta “zati *nagusia / handiena*”), estilo-liburuak berariaz adierazi ez arren, argiro ikus daiteke izenondo horien atzean itzulpen-arazo bat dagoela, gaztelaniazko *supremo*, *superior* eta *principal* adjektiboen ordain baliokideak eman nahi baitira euskaraz.

3.4. *-gatik*

IVAPeko estilo-liburuak honako hau dio: “ez erabili *norengatik* kasua salneurria, trukaketa... adierazteko” (Arakama et alii 2005a: 87); eta *-gatik* kasuaren honako erabilera trakets hauek dakartza: “↓Hamar *eurogatik* erosi dugu jertsea” eta “↓Nire *bizikletagatik* eman dit dirua” (Arakama et alii 2005a: 87). Ordainetan, *-(t)an*, *-(r)en truke* eta gisakoak baliatzea gomendatzen du. Oraingoan ere, estilo-liburuak berariaz adierazi ez arren, argiro ikus daiteke *-gatik* horren atzean gaztelaniarekiko interferentzia-arazo bat dagoela, gaztelaniazko *por* preposizioaren adieren eta erabileren ordain baliokideak euskaraz ematerakoan.

3.5. **pena merezi izan*

IVAPeko estilo-liburuak ere, Euskaltzaindiak eta beste hainbatek bezala, *pena merezi izan* erabili ordez, *merezi izan* erabili behar dela gogorarazten du (Arakama et alii 2005a: 89). Berriro ere, estilo-liburuak berariaz adierazi ez arren, argiro ikus daiteke *pena merezi izan* horren atzean gaztelaniarekiko interferentzia-arazo bat dagoela, gaztelaniazko *merecer la pena* fraseologia-unitatea hitzez hitz itzultzearen ondorio baizik ez baita **pena merezi izan*.

3.6. *Daukazu sua?

IVAPeko estilo-liburuak, Euskaltzaindiaren gramatiketan eta beste zenbaitetan bezala, gogorazten du galderetan “*Ba-* jarriko zaie[la] aditz trinkoei [...] esaldian azpimarratzen duguna (galdegaia) baieztapena bera denean” (Arakama et alii 2005a: 91). Berriro ere, estilo-liburuak berariaz adierazten ez duen arren, argiro ikus daiteke goiko galdera horren atzean gaztelaniarekiko interferentzia-arazo bat dagoela, gaztelaniazko *¿Tienes fuego?* perpausa hitzez hitz itzultzearen ondorio baizik ez baita **Daukazu sua?*

3.7. Gaztelaniazko *que* menderagailuaren ordainak eta interferentzia-arazoak

3.7.1. *IVAPeko estilo-liburuak* *baietz* eta *ezetz* erabili behar direla adierazten du zenbait adibideren bidez, bestelako azalpenik gabe; honako hauek dira adibideak (Arakama et alii 2005a: 93):

*Harrapatzen dudala txori hori bizirik!   **Ez duzula egiten pase hori berriz!*
Baietz harrapatu txori hori bizirik!   *Ezetz egin pase hori berriz!*

Berariaz adierazi ez arren, argiro ikus daiteke ematen dituen adibideen bidez, gaztelaniarekiko interferentzia-arazo bat dagoela, gaztelaniazko *a que sí (pillo)* eta *a que no (haces)* hitzez hitz euskaratzearen ondorio baizik ez baitira **harrapatzen dudala* eta **ez duzula egiten*.

3.7.2. -(e)na erlatiboa vs. -(e)la osagarria gaztelaniazko *que* menderagailuaren ordainetan

IVAPeko estilo-liburuak euskarazko -(e)la osagarria nola ez den erabili behar adierazten du honako adibide honen bidez: “*Goian badago bilera gela bat ez *dela* hain txikia”, eta bestelako azalpenik eman gabe, euskarazko ordain egokiak ematen ditu (Arakama et alii 2005a: 93). Berariaz adierazi ez arren, argiro ikus daiteke adibide horren bidez, gaztelaniarekiko interferentzia-arazo bat dagoela, gaztelaniazko *que / la cual (no es tan pequeña)* erlatiboa euskaratzean sorturiko nahasmenduaren ondorio baizik ez baita.

Puntu berean aztertzen ditu *IVAPeko estilo-liburuak* euskarazko *susmo, berri, uste* eta horien gisako izenen osagarri diren elementuen ordainak (Arakama et alii 2005a: 93). Oraingoan ere, berariaz adierazi ez arren, estilo-liburuak ematen dituen adibideak ikusirik, argiro hauteman daiteke gaztelaniarekiko interferentzia-arazo bat dagoela, gaztelaniazko *la sospecha de que* euskaratzean sorturiko nahasmenduaren ondorio baizik ez baita **direnaren susmoa* (Arakama et alii 2005a: 94).

Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia liburuak arazo berberaz dihardu *-i(z)earen* eta *-(t)zeko* zein izenen aurretik ipin daitezkeen aztertzerakoan, betiere *-(r)en* eta *-ko* genitiboen erabileraren barruan (Alberdi & Sarasola 2001: 98-101). Estilo-liburu honetan, puntu honetaz mintzo direlarik, IVAPenean bezalaxe, ez da berariaz nabarmendu gaztelaniarekiko interferentzia-arazo bat dagoela. Aldiz, perpaus osagarri izenlagunez mintzatzerakoan, gaztelaniako *la impresión de que* eta *la noticia de que* eta antzekoen euskal ordain egokiez mintzatu dira berariaz (Alberdi & Sarasola 2001: 173-176).

4. Euskal estilo-liburuetakoko gramatika-arloko itzulpen-gomendioez

Gramatika-arloko itzulpen-gomendioak egiten dituzten estilo-liburuak gaztelania-tik euskarara hainbat osagai eta egitura itzultzeko moduez mintzo zaizkigu. Datozen puntuotan horietako hainbat jasoko ditugu:

4.1. *-a* mugatzailea vs. *bat* zehaztugabea

Luze mintzo zaizkigu puntu honetaz bi estilo-liburu (Garzia 2005: 26-31, Alberdi & Sarasola 2001: 72-80). Bietan egiten zaie erreferentzia inguruko erdaretako erabilerei eta euskararen tradizioari, eta euskaraz bata nahiz bestea noiz eta nola erabili behar diren gomendatzen dute, eta erabilera desegokiak adierazten dituzte, inguruko erdarekiko interferentziak direla bide, gerta daitezkeen mimetismoak eta kalkoak saihesteko.

4.2. Gaztelaniazko hainbat preposizio itzultzeaz

Gaztelaniazko ‘izena + preposizioa + (artikulua) + izena’ egitura dugunean, hainbat arazo sortzen dira preposizioaren ordaina euskaraz ematerakoan. Horrelako egiturak itzultzeak eragiten dituen arazoez mintzatu dira Alberdi eta Sarasola, eta *-ekiko* atzizki konposatuak dituen balioak eta erabilerak zein diren jaso ondoren (Alberdi & Sarasola 2001: 127-134), *-ekiko* hizkuntza teknikoetan nola baliatu eta zein ordezkoko egoki erabili proposatu dute (Alberdi & Sarasola 2001: 135-139). Halaber, *-gatiko* atzizki konposatuarekin ere hainbat arazo sortzen denez, bide beretik jo dute proposamenak egiterakoan, “erabilera mimetiko gehiegizkoa salatu” ondoren (Alberdi & Sarasola 2001: 139-140).

4.3. *Bere(n)* izenordaina

IVAPeko estilo-liburuak gaztelaniaz *su* izenordaina agertzen den bakoitzean euskaraz *bere* balioak ez erabiltzeko gomendatzen du, eta anbiguotasunik izanez gero, beste eraren batean desanbiguatzea gomendatzen du (Arakama et alii 2005a: 77). Halaber, *bere(n)*, *haren/beraren* eta *haien* noiz eta nola erabili ere adierazita dago estilo-liburuan (Arakama et alii 2005a: 78), eta *Kalko okerrak* aztertzen dituen liburuan ere gomendio zehatzak egiten dira noiz zein izenordain erabili eta nola baliatu jakiteko (Garzia 2005: 76-78), eta *Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia* liburuak ere luze aztertzen du auzia, euskararen tradizioa sakon aztertzearekin batera (Alberdi & Sarasola 2001: 113-121).

4.4. Erakusleen balioak eta erabilerak

Lehen, bigarren eta hirugarren graduko erakusleen erabilera dela-eta, hirugarren graduko erakusleez mintzatzean “gaztelaniazko artikuluekin —*el, ella...*— parekatuta” ikusten dute IVAPekoek (Arakama et alii 2005a: 79).

Garziak, aldiz, anafora- eta katafora-erabilerei loturik azaltzen digu auzia, eta narbarentzen du euskararen eta gaztelaniaren erakusle-sistemek ez dituztela balio eta erabilera berberak, eta euskaraz nola baliatu jasotzen du (Garzia 2005: 78-81).

4.5. Gaztelaniazko gerundioaren erabilera (okerra)k itzultzeaz

Gaztelaniazko gerundioaren adierak eta erabilerak itzultzeak makina bat lan ematen du. Gainera, kontuan izan behar dugu, askotan gaztelaniazko gerundioa ez dela behar bezala erabilia jatorrizko testuetan, eta oharkabean gerundioaren erabilera trakets horiek euskaratzen direla maiz. Hori dela-eta, *IVAPeko estilo-liburuak* —gramatika-arloko gai bat estilo-arazotzat azterturik ageri da— ordain trakets batzuen berri eman ondoren (Arakama et alii 2005a: 134-135), lehenik “erdal gerundioak euskaraz adierazteko moduak” zein diren adierazten du (Arakama et alii 2005a: 135-136), eta, ondoren, gaztelaniazko gerundio desegokietarako konponbideak proposatu (Arakama et alii 2005a: 137-139).

Alberdik eta Sarasolak ere laburzki salatu dute erdal gerundio okerren eragina euskal testuetan eta ordainak proposatu dituzte (Alberdi & Sarasola 2001: 319). Garziak ere gisa berean jokatu du *gerundio narratibo* izendatu duen erabilerarako (Garzia 2005: 84).

4.6. Gaztelaniazko baldintzako adizkiak eta adizki hipotetikoak euskaratzeaz

Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia liburuan, bereziki, ahalerako adizkien erabilera desegokiez mintzatu dira posibilitate epistemikoak eta ez-epistemikoak kontuan harturik (Alberdi & Sarasola 2001: 164-166). Garziak ere antzeko arazoak eta ahalararekin zerikusia duten beste batzuk gehiago ere jarri ditu agerian eta ordainak proposatu (Garzia 2005: 68-72).

IVAPeko estilo-liburuak hainbat adiera eta erabilera bereizten ditu eta gaztelaniazko esaldiak oinarri gisa harturik —erran gabe doa, gaztelaniazko esaldiak ere ez direla beti egokiak, estilo-liburuan adierazi bezala—, euskarazko erabilera oker eta egokien berri ematen du hainbat puntu kontuan harturik: “beste batek esandakoa edo zurrumurrua adierazten dugunean [...], modulatu beharrak eragindakoa [bada] [...], baldintzak ez diren baldintzak [daudenean] [...], baldintzaren ordez beste forma batzuk erabiltzea [...] eta baztertu beharreko formak” (Arakama et alii 2005a: 98-100). Horietan guztietan ikus daiteke, arazoa sortzen dela gaztelaniazko adizkien adierak eta erabilerak euskarazko —itxuraz— kideko diren adizkien adiera eta erabilerekin bat ez datozelako, edo hainbat lokailuren itzulpen desegokiak egiten direlako, interferentzien ondorioz.

4.7. Aditzaren aspektuaren erabilera okerrak

Aditzaren aspektuaren erabilera okerrak gertatzen dira maiz euskaraz, gaztelaniatik euskaratzerakoan hitzez hitzeko itzulpena eginez gero. Gramatika-arloko horrelako arazoei aurre egiteko, arazoak multzokatzeaz gain, ordain egokiak proposatu ditu *IVAPeko estilo-liburuak* —estilo-arazoez mintzatzean, berriro ere— (Arakama et alii 2005a: 160-161): gaztelaniazko orainaldia lehenaldian ematea; gonbitak, proposamenak edo eskaerak egiteko geroaldia erabiltzea; gertatutakoak eta amaitutakoak lehenaldi burutuan ematea; denborazkoetan, ekintza bat etorkizunean kokatzeko gomendioak; gaztelaniazko orainaldi neutroa emateko formak; aditza + *izana* erabiltzea iragana adierazteko; eta *bizi izan*, *nabi izan* eta *falta izan* aditz-perifrasiak nola erabili.

Aditzen aspektuarekin loturiko antzeko arazoez eta beste batzuek mintzatu da Garzia. Gorago aipaturikoez gain, Garziak zorrotz aztertu ditu *orainaldi narratiboa*

deiturikoaren balioa, $-t(z)en$ forma burutugabearen erabilera puntukaria eta aditz trinkoen erabilera ez-puntukaria, eta erabilera-proposamen zehatzak egin ditu kasuz kasu (Garzia 2005: 51-61).

4.8. Nominalizazioen erabilera

Euskal estilo-liburuetan, salbuespenik egin gabe, nominalizazioak saihesteko gomendioak egiten dira, estilo-liburu batzuetan erdaren eragina kontuan hartuz eta beste batean, berriz, horrelakorik aipatu gabe. Hauexek dira gomendioak laburbildurik:

Berriaren estilo-liburuak izen-estiloa saihestu eta aditz-estiloa erabiltzea gomen datzen du hainbat adibide baliatuz (Arrarats 2006: 25-26), gaztelaniari ia-ia erreferentziarik egin gabe.

IVAPeko estilo-liburuak administrazioko hizkeran gaztelaniaz erabili ohi den estilo nominala —aditzetik eratorritako izenen metaketan oinarritua— saihestea aholkatzen du (Arakama et alii 2005a: 98-131). Estilo-liburu horretan estilo-arazotzat jotzen bada ere, gramatikarekin zerikusi zuzena duen gaia da nominalizazioena.

IVAPekoak bezalaxe, Garzia ere nominalizazio-estiloaren gehiegikeriez aski luze mintzatu da *Kalko okerrak* liburuan (Garzia 2005: 86-89), eta haren iritziz konponbidea da “aditzean oinarrituriko sintaxi arruntetik izenean oinarrituriko nominalizazio-bide horretara itsu-itsuan ez jotzea da” (Garzia 2005: 88). Garzia mintzatu izan da lehendik ere auzi honetaz *Joskera lantegi* liburuan (Garzia 1997: 489-517).

Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia liburuan ere antzeko aholkuak ematen dira alboko erdaretako nominalizazio-joerari aurre egiteko (Alberdi & Sarasola 2001: 223-229).

Zabalak, ordea, nominalizazioei buruzko artikulu luze batean estilo-liburuen jokabide hori auzitan jartzen du, nominalizazioak saihestearen arriskuez ohartarazten du eta nominalizazio-estrategien balioak eta erabilerak aldarrikatzen ditu (Zabala 2007).

4.9. Erreferentziazko adjektiboak itzultzeaz

Euskarak berez erreferentziazko adjektiborik ez izateak —alde batera utzita $-(t)ar$ atzizkiaren bidez eraturikoak (Zabala 1997: 541-543)— adjektibo horien ordainak emateko garaian arazoak eragiten ditu, hainbat bidetara jo beharra dagoelako. Erreferentziazko erdal adjektiboen euskal ordainen gaia sarri ageri da estilo-liburuetan, gorago aipatu dugun Zabalaren artikulua bidetik (Zabala 1997), hala nola, *Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia* liburuan (Alberdi & Sarasola 2001: 145-155) eta *IVAPeko estilo-liburuan* (Arakama et alii 2005a: 155-156).

4.10. Egitura pasiboak eta inpertsonalak itzultzeaz

Erdarazko egitura pasiboak direla-eta, euskarazko ordainak mimetikoki emateko dagoen arriskuaz ohartarazten gaitu Alberdi eta Sarasolaren *Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia* deritzan liburua, eta euskarazko testuetan nahiz itzulpenetan egitura pasiboen ordez estilo aktiboa erabiltzeko gomendioa egiteaz

gain, *-gatik* kasuaren bidezko interferentziak onartezinak direla nabarmentzen du (Alberdi & Sarasola 2001: 44-45). Bestalde, “gazelaniaren eta inguruko hizkuntzen eraginez eta itzulpen zaindegabeen eraginez” (Alberdi & Sarasola 2001: 160) zabaldu diren egitura pasiboen erabilera okerrak ere agerian utzi dituzte egile berberak, eta horien ordezeko egokiak proposatu (Alberdi & Sarasola 2001: 160-164).

IVAPeko estilo-liburuak, estilo-arazoez mintzo delarik, honako hau dio: “gazelaniaz gaur egun joera handia dago egitura pasiboak eta inbertsonalak erabiltzeko” (Arakama et alii 2005a: 132), eta eranstean du egitura horiek “baliagarri dir[el]a, gainera, egilea ezkutatu beharra dagoenean; esate baterako, Administrazioak bada kienean hartzaileak ez duela gustuko izango mezua, edota lege bat idazterakoan” (Arakama et alii 2005a: 132). Euskaraz “herritarrari idazten zaionean komeni da, ahal den guztietan, egitura aktiboak erabiltzea, horrela argi gelditzen baita egilea zein den” (Arakama et alii 2005a: 132).

Berriaren estilo-liburuan ere antzeko gomendioa egiten da (Arrarats 2006: 25-26, 28), adibideetan ikus daitekeen moduan, egiletasunaz eta inbertsonaltasunaz honako hauek baieztatzearekin batera: “egiazko agentea edo egilea agerian uzten du aditz estiloak” (Arrarats 2006: 25) eta “esaldi inbertsonalek indarra kentzen diote tesuari, eta ezkutatu egiten dute agentea edo egilea” (Arrarats 2006: 28).

Egitura pasiboak edo aktiboak erabiltzea estilo inbertsonalarekin edo pertsonalarekin lotzen den arren, esan behar da egitura horiek gramatikari dagozkiola, eta gaztelaniaz euskaratzerakoan egiturak kalkatzeko dagoen joerari aurre egiteko gomendioa dela bai *Berriak* egindakoa, baita IVAPena ere.

4.11. Perpaus erlatiboak itzultzeaz

Gazelaniazko erlatiboak itzultzeak eragiten dituen arazoak kontuan harturik, *IVAPeko estilo liburuak*, estilo-arazoak aztertzekoan, gramatika-arloko beste gai bat ere jorratzen du, hain zuzen ere, perpaus erlatiboan euskarazko ordain egokiena, perpaus menderagailu erlatiboak hartzen duen esanahiaren arabera (Arakama et alii 2005a: 139-142).

Alberdik eta Sarasolak ere sakon aztertu dute erlatiboazko perpausari buruzkoa, eta ohar eta gomendio zehatzak egin dituzte erdal erlatiboak itzultzeko, nahiz erlatiboazko perpausak erabiliz nahiz bestelako bideak baliatuz (Alberdi & Sarasola 2001: 199-217).

Berriaren estilo-liburuak, gaztelaniazko erlatiboazko perpausari erreferentziarik egin gabe, euskarazko erlatiboazko perpausen orde, bestelako egiturak erabiltzea proposatzen du informazioaren egituraketa aintzat hartuta (Arrarats 2006: 35-36).

4.12. Gaztelaniazko que menderagailuaren ordainak eta interferentzia-arazoak:

*Noski baietz / ezetz; *Jakina baietz / ezetz

IVAPeko estilo-liburuak espresuki dio “inguruko hizkuntzen eraginez” (Arakama et alii 2005a: 93) izenburuan adierazitakoen gisakoak erabiltzen direla, eta horien ordainetan —gazelaniazko *por supuesto que sí* eta *por supuesto que no* berariaz aipatu ez arren— euskaraz honako hauek erabiltzea gomendatzen du: *jakina!; bai, noski!; noski bada!; bai horixel!; horixel; ez, noski!; ez, ez horixel!; bai, zera!* eta antzekoak.

4.13. *Menderatu faltsuak deitu ohi zaienak itzultzeaz*

Garziak jorratutako bidetik (Garzia 1997: 285-304), gaztelaniazko hainbat men-deragailuk (*aunque, cuando, mientras, para, porque* eta *si (bien)*) adiera bat baino ge-
hiago duenez, itxuraz bestaldeko adiera horiek agertzen direnean gaztelaniaz, euska-
raz ustez —lehenengo itxura batean— duen adieraren araberrako ordainak eman ohi
zaizkie maiz: denborazkoa *cundo* eta *mientrasi* edo xedezkoa *parari*. Gramatikaren
arloko itzulpen-arazo horren euskal ordain egokiak jaso ditu *IVAPeko estilo-liburuak*
estilo-gaiez mintzatzerakoan, berriro ere (Arakama et alii 2005a: 142-144).

4.14. *Zenbait hitzen eta esapideren ordainak*

IVAPeko estilo-liburuak euskaraz mintzatzerakoan gaztelaniatik harturik bere horre-
tan erabiltzen diren esapide batzuen ordainak ematen ditu: *eske > izan ere, aber > ea,*
asieske > beraz, oseake > beraz / orduan, etab. (Arakama et alii 2005a: 172-174).

Idatzizko testuetan horrelakoak nekez agertzen badira ere, joera handia dago
gaztelaniazko hainbat hitz eta esapideren kalkoak egiteko. *IVAPeko estilo-liburuan*,
zenbaitetan kalkoa dela berariaz adierazi arren, beste askotan ez da horrelakorik
egiten —eta besterik gabe, euskarazko hitz edo esapide desegokiaren ondoan eus-
karazko forma egokiak proposatu dira—, nahiz eta argiro hauteman daitekeen hitz
edo esapide horien atzean gaztelaniazko esapide kalkatua dagoela: *aldaketak jasan,*
argi berdea eman, arreta deitu, burutu, desberdin, eta abar luze bat, gertutik jarraitu,
orria(idea) pasatu, papera jokatu, pertsonalki, suposatu... (Arakama et alii 2005a:
174-180). Gisa horretako esapideak erdaratik kalkatuak direla adierazten du baita
Berriaren estilo-liburuak ere (Arrarats 2006: 25), izen-estiloaz eta aditz-estiloaz min-
tzatzerakoan.

Ber gisan, erdal formulak —edo beste era batera esanda, preposiziozko lokuzioak,
MAPen estilo-liburuari jarraiki (Ministerio de Administraciones Públicas 1997)—
euskaraz itzultzeko proposamenak ere jaso ditu *IVAPeko estilo-liburuak* (Arakama et
alii 2005a: 180-189).

4.15. *Gaztelaniazko zenbait adjektiboren euskal ordainak: Beste [...] bat vs. berria, desberdin / ezberdin / diferent(e) eta lehen*

Gaztelaniazko zenbait adjektibo itzultzerakoan jokabide mimetikoak aurki dai-
tezke euskal testuetan. Mimetismo horiek sakon aztertu eta ordain egokiak proposatu
ditu Garziak *Kalko okerrak* liburuan (Garzia 2005: 34-40). *Beste [...] bat* vs. *berria*
elementuen arteko hizkuntza-interferentzia gertatu ohi da gaztelaniazko *nuevo* adjek-
tiboaren adierak eta erabilerak nahastean. Izan ere, Garziak dioskun gisan gaztelaniaz
nuevo adjektiboak dituen balioak eta erabilerak nahastearen ondorioz sortzen dira
arazoak euskaraz (Garzia 2005: 34-35). Euskarazko *zahar / berri* adjektiboen arteko
dikotomiaren berri emateaz gain, euskarazko ordainak proposatu ditu: *beste [...] bat,*
berriro, gehiago, ostera ere... (Garzia 2005: 35). *IVAPeko estilo-liburuak*, berriz, gogo-
raratzen du euskaraz *berri* izenondoak “zaharra ez dena” adierazten duela eta “*beste*
bat-ek, berriz, kopuruari begiratzen dio[la]” (Arakama et alii 2005a: 80), baina ez du
adierazi horren atzean gaztelaniarekiko interferentzia dagoela.

Desberdin, ezberdin, diferent(e) euskaraz gaztelaniarekiko mimetismoz erabiltzen direla ere salatu du Garziak, eta ordainak proposatu ditu (Garzia 2005: 35-39), eta salatu du baita *leben* ordinalaren erabilera ere, adjektibo bat erabili behar litzatekeen lekuan (Garzia 2005: 39-40).

4.16. *Bezala*

Gaztelaniazko *como* juntagailuak dituen balioak eta erabilerak aintzat harturik, euskaraz konparaziozkoa den *bezala* baliatuz ordezkatzeko jokabide mimetikoa oso zabaldua dago. Garziak hainbat kasu aztertu eta ordainak proposatu ditu (Garzia 2005: 73-75). Arazo hori bera jorratua dute lehendik Zabalak eta Odriozolak beren lanetan (Zabala & Odriozola 1989a eta 1989b).

5. Ondorioak

Euskal estilo-liburuetan itzulpen-gomendio esplizitu nahiz inplizituak egiteak zerikusi zuzena du euskararen egoerarekin eta euskara hainbat erabilera-eremutara iritsi berria izatearekin, izan ere, hizkuntza normalizatuetao estilo-liburuetan nekez aurki daitezke egitura edota esapide jakin batzuk itzultzeko aholkuak, eta gehienez jota ere, egitura desegokiak zein diren aipatzeaz gain, zenbait galizismo edo anglizismo saihesteko gomendioak egiten dira. Erran gabe doa, IVAPek gaztelaniarako argitara emaniko estilo-liburuan —euskarazkoa eta gaztelaniazkoa ez baitira bata bestearen itzulpen— ez dela itzulpen-gomendiorik egiten (Arakama et alii 2005b), glosategiren bat alde batera utzita. Gainera, euskal estilo-liburuetan gramatika-gaiak direnak estilo-gomendioen artean aurki daitezke sarri, puntuz puntu adierazten saiatu garen moduan, askotan estilo jakin bat markatzen duten elementuak gramatikaren arlokoak baitira, hala nola, estilo inpersonala, egitura pasiboak, gerundioaren erabilerari buruzko kontuak, etab. Gramatika-arloko gaiak direnez, eta euskararen erabileraren inguruko auzi orokorrak direnez, askotan ageri dira horrelako gaiak jorraturik euskararen gramatikan, gramatikak baitira estilo-liburuen oinarri eta iturri nagusi, hala nola, Goenagaren *Gramatika bideetan* bera (Goenaga 1980), baita Euskaltzaindiaren *EGLU* saileko liburukiak (Euskaltzaindia 1985-2005) eta *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus bakuna* (Euskaltzaindia 1993) deritzana ere.

Eskuarteetan ditugun estilo-liburuetao batzuk arlo jakin batzuetarako badira ere, ez dira oso espezializatuak eta edozein testugilek —izan idazle izan itzultzaile— baliatzeko modukoak dira. Gainera, kontuan harturik euskaraz idazten diren testu asko itzulpen soil izan ez arren, nolabait beste hizkuntza batzuetan idatzitako testuetan oinarrituz birsortzen direla, edonork baliatzeko modukoa da edozein estilo-liburu, eremu jakin batekotzat jotzen diren xehetasunak alde batera utzita. Bestalde, euskara normalizatuetao bada, euskaraz lan egiten duten eta lan egingo duten profesional eta itzultzaileentzako estilo-liburu gehiago behar dira arloz arlo landutakoak, baina oinarriko irizpideak bateraturik.³

³ Adibide soil bat ematearren, aipa daiteke mende honetan argitara emaniko estilo-liburuetao ez da-goela irizpide-batasunik ehunekoak idazteari buruz: *Berriaren* estilo-liburuak eta *IVAPeko estilo-liburuak* ehunekoaren ikurraren eta zenbakiaren artean zuriunerik ez uztea gomendatzen dute, eta aldiz, Hezkun-

Azkenik, ezin ahantzenezake, itzultzaileek estilo-liburuez eta itzulpengintza lantzeko dauden eskuliburu urriez gain, gehiago ere behar dituztela, nahiz orokorrak nahiz espezializatuak, irakasten eta itzultzen den jatorrizko hizkuntza bakoitzetik abiatuak (espainiera, frantsesa, ingelesa, alemana, italiara, errusiera, etab.) xede-hizkuntza dugun euskararako baliagarri izango direnak.

Bibliografia

- Agencia Efe, 1992, *Manual de español urgente*, Cátedra, Madril.
- Aierbe, A., 2008, “La traducción y los libros de estilo para la lengua vasca”, in R. Monroy & A. Sánchez (arg.), *25 años de Lingüística Aplicada en España: Hitos y Retos / 25 years of Applied Linguistics in Spain: milestones and Challenges*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, Murtzia.
- Alberdi, X. & Sarasola, I., 2001, *Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.
- Arakama, J. M. et alii, 2005a, *IVAPeko estilo-liburua*, Herri-Arduralaritzaren Euskal Erakundea, Gasteiz.
- , et alii, 2005b, *Libro de estilo del IVAP*, Herri-Arduralaritzaren Euskal Erakundea, Gasteiz.
- Arrarats, I. (zuz.), 2006, *Berria: estilo liburua*, Berria.
- El País, 1996, *Libro de estilo*, Ediciones El País, Madril.
- Euskaltzaindia, 1985-2005, *Euskal Gramatika: Lehen Urratsak*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1993, *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus Bakuna*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Garzia, J., 1997, *Joskera lantegi*, Euskal Autonomia Erkidegoko Administrazioa, Gasteiz.
- , 2005, *Kalko okerrak*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz.
- Goenaga, P., 1980, *Gramatika bideetan*, 2. argitalpen zuzendua, Erein, Donostia.
- Martínez de Sousa, J., 2000, *Manual de estilo de la lengua española*, Ediciones Trea, Gijón.
- Ministerio de Administraciones Públicas, 1997, *Manual de estilo del lenguaje administrativo*, Ministerio de Administraciones Públicas, Madril.
- Zabala, I., 1997, “Argumentu-harremana / eremu-harremana: izenondo erreferentzialen euskal ordainen bila” in UZEI & IVAP, *Nazioarteko Terminologia Biltzarra*, UZEI & IVAP, Donostia, 535-556.
- , 2007, “Izen-sintagmaren egituratik nominalizazio-estrategietara”, argitara bidean.
- Zabala, I. & Odriozola, J. C., 1989a, “Gaztelaren *como* juntagailu polisemikoak euskararen baitan izan ditzakeen ordezkoen problematika: 1. Subordinazioaren esparrua”, *Euskera*, XXXIV, 1989-1, 187-239.
- , & —, 1989b, “*Como* gaztelarazko juntagailuarekiko interferentzian sarturiko atribuzioaren esparruko egiturak”, *Euskera*, XXXIV, 1989-2, 597-620.
- Zubimendi, J. R., 2004, *Ortotipografia*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz.

---

tza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailaren bidez argitara ateratzen ari den estilo-liburuaren *Ortotipografia* liburuxkan —Euskaltzaindiaren oniritzia duena— zuriunea uztea gomendatzen da, eta *Euskal estilo libururantz: Gramatika, estiloa eta hiztegia* liburuan ere halaxe ageri da.

PATXI GOENAGARI 30 MILA ESKER

Gontzal Aldai

UPV/EHU

1. Introducción

Todavía recuerdo cuando a mediados-finales de los 80 comenzó mi primer contacto con lo que entonces llamaba “euskal filología”. El primer libro que compré fue *Fonética Histórica Vasca* de Koldo Mitxelena, que encontré por casualidad en una librería. Después de unos años, fascinado por aquel libro, me matriculé en la facultad de Vitoria-Gasteiz. El segundo libro con el que tuve contacto en aquel tiempo fue *Gramatika Bideetan* de Patxi Goenaga. Era éste también un libro maravilloso que leíamos, releíamos y reconsultábamos entre algunos amigos, con ansias de aplacar la sed de conocimiento sobre el euskera que entonces teníamos. Poco sabíamos entonces que el libro seguía el modelo generativista de Noam Chomsky. Lo que nos atraía de él era la descripción tan clara, sistemática y elegante que se hacía de la lengua vasca.

Ya matriculado en la facultad, no tardó en llegar el día en que Patxi Goenaga fue mi profesor. Desde el primer día quedó claro que su propuesta de acercamiento a la lengua pretendía ser novedosa, casi revolucionaria. Eran tiempos en que una revolución era poco menos que el objeto de deseo de cada uno de nosotros. Y, desde luego, la revolución que Patxi Goenaga nos proponía era tan atractiva como la que más. Además de *Gramatika Bideetan*, teníamos otros libros como *La sintaxis* de M.ª Lluïsa Hernanz y José M.ª Brucart, *Introducción a la lógica formal* de Alfredo Deaño, los trabajos de Pello Salaburu, o finalmente los *EGLUs*. Todo un placer para los sentidos, para aquéllos que disfrutábamos con la formalización de los datos y con las ciencias exactas.

Desafortunadamente, Patxi Goenaga tuvo que dejar la enseñanza mediado el curso académico. No obstante, otros compañeros que le tomaron el relevo supieron mantener vivo en nosotros el mismo entusiasmo por la “nueva sintaxis” (“sintaxi berria”, Goenaga 1981). Por otro lado, la pasión por la lingüística histórica que los trabajos de Koldo Mitxelena habían inculcado en mí, lejos de apagarse, se mantuvo e incluso se acrecentó con el paso del tiempo. Es en este momento cuando entré en contacto con el Seminario de Lingüística de Deusto. El Seminario de Deusto fue un lugar de encuentro y de descubrimiento, donde se experimentaba el placer que da el dedicarse a la propia pasión de uno. Recuerdo que Patxi Goenaga comentó este hecho en una de las reuniones: “Hay que estar muy loco por la lingüística para juntarse en una charla un montón de gente durante las fiestas de Navidad”.

Sin embargo, y para desgracia de aquel mundo feliz, conforme más descubría de lingüística, más contradicciones encontraba. Por un lado estaban las intuiciones

que la lingüística de Mitxelena había dejado en mí. Según estas intuiciones, eran los hablantes los que (de un modo inconsciente, por supuesto) cambiaban y rehacían las lenguas. Y las motivaciones últimas detrás de estos cambios inconscientes eran, fundamentalmente, externas a la gramática en sí. Por el otro lado estaban los postulados de la gramática moderna, que aunque tan atrayentes en un principio comenzaron a tornarse incompatibles con mis intuiciones. Era sobre todo la hipótesis del innatismo (una idea casi filosófica) lo que dividía profundamente los dos tipos de postulados. Pero basado en el innatismo se desarrollaba prácticamente todo el aparato teórico-práctico generativista, al menos el más ortodoxo, reforzando su naturaleza abstracta, auto-contenida, discreta y universal.

Fue probablemente Jon Ortiz de Urbina quien me acercó a la tipología lingüística. La morfología verbal y, concretamente, el tema del tiempo y aspecto me interesaba; así que él me recomendó leer a Comrie, a Dowty y alguna otra lectura más. Definitivamente aquello se parecía poco a la teoría de *Government & Binding*, que estaba de moda en aquel momento. Aquella situación me creó confusión. Para muchos de mis compañeros no parecía haber ningún problema entre los escritos de Greenberg, Comrie, Dowty, Bybee o Hawkins, por poner algunos ejemplos, y los postulados generativistas. Para mí, al contrario, cada vez había menos posibilidad de compatibilizar aquellas dos maneras de acercarse a la lingüística.

Un congreso de morfología en Donostia-San Sebastián en 2004, dentro de los Cursos de Verano, vino a reforzar mis más oscuros presagios. Aquél no era el tipo de morfología que me interesaba. No era ya que las posibles explicaciones diacrónicas para los hechos sincrónicos no se mencionaran jamás (probablemente esto no era necesario). Lo más grave era que el aparato sincrónico era demasiado simple y directo en sus planteamientos, aun siendo demasiado complejo en su formalización. Es decir, parecía que se trataba de resolver un problema de matemáticas, de conseguir llegar a una solución “perfecta” para los datos, en vez de entender cómo la morfología funcionaba en la mente de los hablantes. Sobre el significado de las categorías, y sobre su gran complejidad e inestabilidad, había muy poca cosa. Una charla sobre la categorización del tiempo-aspecto-modo del euskera que impartí dentro del Seminario de Deusto en enero de 2005 corroboró todos mis temores. La audiencia discrepó de mi análisis sobre el (Presente) Perfecto del euskera (*egin dut* ‘he hecho’), porque yo lo incluía entre las formas verbales de pasado, a pesar de su estructura formal. La audiencia propuso que se debía incluir entre las formas de presente, sin tener para nada en cuenta la posibilidad de que su forma y su significado presentaran un *mismatch*, i.e. por decirlo de alguna manera, “no estuvieran de acuerdo” en el momento sincrónico actual.

Otra charla de Pablo Albizu, también en el marco del Seminario de Deusto, en donde tuve mi primer contacto con la *Optimality Theory*, me reconfortó en parte. Parecía que los análisis generativistas empezaban a dejar lugar a un tipo de motivaciones más externas a la gramática. Sin embargo, la reacción del *bunker* generativista vasco fue de rechazo. La nueva teoría que Albizu estaba introduciendo fue tildada de “tradicional”. A mí, sin embargo, la *Optimality Theory* no me acabó de convencer por lo contrario: me pareció poco atrevida; parecía haber demasiada necesidad de pagar tributo a la escuela formalista. Así, se remarcaba el lado formal (y elegante, todo hay que decirlo) de la derivación morfológica, pero no quedaba claro que los principios

propuestos podían ser claramente identificados con motivaciones externas que habían sido convencionalizadas (cf. Haspelmath 1999).

El resto es historia. Hace ya algún tiempo que dejé de creer en muchos de los postulados generativistas. Y es éste un tema que a más de uno le podrá parecer ahora irritante y fuera de lugar. Sin embargo, creo que, quizá más que antes, ahora después de 30 años de la publicación de *Gramatika Bideetan*, podríamos tener la oportunidad de entender algunos de los puntos teóricos que alejan a los modelos “generativistas” de los modelos “funcionalistas”. No creo que vaya a convencer a nadie a estas alturas. Pero aún así me siento en la obligación de intentar hacer más claros algunos de los reparos que yo personalmente y, probablemente, muchos funcionalistas en general, sentimos hacia el marco generativista. Intentaré criticar (e irritar) lo menos posible, y me centraré en presentar propuestas alternativas.

En lo que sigue, pues, no pretendo hacer una crítica al marco generativista. Esa tarea estaría muy lejos no sólo del propósito de este escrito sino también de mi propia capacidad (aunque cada uno es, por supuesto, libre para opinar). Más bien, pretendo reparar de una manera somera e informal unos pocos de los trabajos de lingüística vasca de estos últimos 30 años que pueden considerarse como más teorizantes o más vanguardistas dentro la teoría generativista. Mi conclusión personal es muy sencilla: aunque la teorización debería ser más que necesaria en una disciplina como la lingüística, en nuestra actual situación creo que, para un trabajo específico de lingüística vasca, cuanto menos teorización se necesite más interesantes y más aceptados son los resultados. De todas formas, no hace falta decirlo, todo el mundo es libre para dedicarse a lo que quiera.

2. Reconocimientos y preferencias

Vaya por delante mi reconocimiento a la colosal contribución que se ha hecho a la lingüística en general y a la lingüística vasca en particular desde el campo generativista. Vaya también mi obligación con la figura de su fundador y *alma máter* Noam Chomsky. Uno no puede más que convenir que, desde que la escuela generativista de Chomsky se instaló como el referente de la lingüística internacional, nuestro conocimiento sobre el lenguaje humano ha progresado extraordinariamente. De hecho, muchos de los lingüistas y escuelas que hoy en día se declaran alejados o hasta contrarios a las propuestas chomskianas se vieron en sus orígenes influidos por o incluso nacieron en el seno del marco generativista.

En realidad, se podría afirmar que las escuelas más influyentes de la lingüística actual se forjaron en la época de dinamismo y excitación que siguió a la irrupción de Chomsky en la escena lingüística mundial. El avance de la lingüística, especialmente de la sintaxis, en esas fechas y posteriormente hasta la actualidad puede considerarse espectacular. En nuestra pequeña esfera, la situación actual de la lingüística vasca se fraguó mayormente en dos moldes: el trabajo de Koldo Mitxelena, y la “nueva sintaxis” que trabajos como *Gramatika Bideetan* ayudaron a introducir. En realidad, Mitxelena también fue en una pequeña parte partícipe de la excitación generativista, aunque probablemente tuvo más influencia de los trabajos de Greenberg, además de su propia formación. Otros lingüistas vascos que llegaron posteriormente (de Rijk, Eguzkitza, Ortiz de Urbina, Oyharçabal, Hualde, Laka) se dejaron seducir más cla-

ramente por el embrujo chomskiano. En cualquier caso, es también en estas últimas décadas cuando la lingüística vasca ha experimentado lo que probablemente podría considerarse el mayor progreso de su historia.

Lo anterior no es óbice para que los postulados, las teorías, la metodología y, más concretamente, los trabajos nacidos en el campo del generativismo puedan (y deban) ser criticados, cuando no se está de acuerdo con ellos. Es decir, como dicen MacWhinney & Bates, uno tiene el derecho de situarse en la “leal oposición”. Al hilo de este derecho al desacuerdo, uno tiene también la impresión de que el innegable avance que nuestra ciencia ha experimentado en las últimas décadas nos ha llevado a ver la situación desde un prisma demasiado optimista. Pienso que muchas facetas de la lingüística están ahora mismo todavía en mantillas, sobre todo en su relación con el conocimiento de la mente humana. Por ello, reconociendo todo su progreso reciente, me muestro prudente a la hora de enjuiciar las posibilidades de la lingüística teórica en un futuro próximo.

En otras palabras, creo que hay que felicitarse porque la revolución chomskyana nos haya traído algunas preguntas teóricas fundamentales que anteriormente o bien ni se habían planteado o bien se tendían a obviar. Quizá la principal pregunta teórica que necesitaba ser enfatizada sea el problema de la adquisición de lenguas (“the poverty of the stimulus”). Sin embargo, no comparto el entusiasmo de los que piensan que estas preguntas están ya prácticamente resueltas. Chomsky propuso una solución interesantísima, además de audaz: el innatismo. Desgraciadamente, yo, como seguramente muchos otros lingüistas, me muestro muy escéptico respecto a este postulado. Entiendo el entusiasmo de los que aceptan el innatismo como solución al problema de la adquisición: el innatismo nos permite además aceptar (y a la vez explicar) la universalidad de la gramática, su naturaleza discreta, y su autonomía (o disfuncionalidad). Desafortunadamente, yo no veo evidencia suficiente para creer en el innatismo (“the poverty of ‘the poverty of the stimulus’”, Seidenberg 1994: 391), ni tampoco en la naturaleza discreta de la gramática ni en su autonomía. El tiempo nos irá enseñando sobre todos estos temas. Mientras no haya más evidencia y nuestro conocimiento sobre la mente humana y la gramática sea tan deficiente, pienso que... “sobre gustos no hay disputa”.

Así, hay un gran número de contribuciones a la lingüística vasca elaboradas desde el campo generativista que merecen toda mi admiración (aunque por supuesto uno pueda siempre disentir en determinados detalles). Por ejemplo, además de los ya mencionados trabajos de Patxi Goenaga, Pello Salaburu o los *EGLUs*, tenemos, entre muchos otros, Saltarelli 1988; Hualde, Elordieta & Elordieta 1994; Hualde & Ortiz de Urbina (eds.) 2003, etc., etc. Estos trabajos de los que me encuentro más cercano tienen en común la asunción de pocas innovaciones teóricas de última generación. Es decir, usan un marco teórico más neutral o básico, basado en aportaciones que se han ido acumulando al bagaje común de casi todos los lingüistas a lo largo del tiempo (cf. Dryer: *Basic linguistic theory*). Es cierto que la investigación puntera y las propuestas innovadoras son absolutamente necesarias (dónde iría la humanidad sin revoluciones). En este caso, sin embargo, no sé si la revolución pendiente es la que propone el marco generativista o precisamente otra que seguramente llegará en su contra (no hay más que observar la historia de la lingüística para percatarse de los ciclos y las modas). En cualquier caso, vuelvo a insis-

tir que es necesario dar a los trabajos desarrollados en marcos relativamente neutros el prestigio que se merecen.

Y en realidad, lo mismo ocurre en el campo funcionalista: mucha teorización no suele ser aconsejable. Hay una diferencia, sin embargo, entre los dos campos: en el funcionalismo hay, en general, menos teorización y más descripción. Y pienso que la descripción de calidad (a pesar de que muchos la siguen desprestigiando) es, junto a la experimentación empírica, muy recomendable en nuestra presente situación. Las descripciones sólidas, sobre todo las basadas en el conocimiento de la tipología lingüística, constituyen una base sobre la que en un futuro se podrá teorizar. En lo que sigue, intento mostrar el porqué de esta inclinación, en la situación actual, hacia menos teorización y más recogida de datos y más experimentación.

3. Gramática: descripción y explicación

Se podrían distinguir, probablemente entre otros muchos, dos objetos de estudio en lingüística que no necesariamente van directamente unidos.

1) Por un lado, las distintas generaciones de hablantes de una lengua reciben, usan y reforman un ente (llamémoslo “sistema”) que se transmite de generación en generación. Cuando llega al momento presente, este sistema está hecho, por decirlo de alguna manera, de retales de los sistemas que otras generaciones han recibido y han reformado. Pues bien, este ente tiene una personalidad propia como objeto de estudio. La teoría de la gramaticalización y el funcionalismo (también mayormente la tipología clásica y la lingüística descriptiva) son intentos de acercarse al estudio de estos entes. Por tanto, su más general objeto de estudio podría ser el conocimiento sobre cómo la gramática es creada y recreada, proponiendo para ello un marco descriptivo lo más neutro posible.

Por supuesto, este estudio nos debe poder dar información sobre cómo los hablantes procesan una lengua; pero ésta es una información acumulativa, es decir viene de la acumulación de generaciones de hablantes. De aquí, obviamente, se pueden sacar muchas conclusiones válidas sobre las lenguas: qué tipos de sistemas existen para un fenómeno dado, cuáles son más comunes, cuáles son más estables, qué tipos de cambios son más comunes, qué tipo de relación suele haber entre una construcción y su significado, qué tipos de formas son más usados para gramaticalizar un significado dado, qué tipos de correlaciones existen entre distintos fenómenos, qué correlaciones existen entre fenómenos gramaticales y áreas geográficas, etc., etc. En este marco teórico, por desgracia, no está del todo claro todavía cómo obtener las generalizaciones más significativas sobre el lenguaje humano, pero no me queda ninguna duda de que la información acumulada, precisamente por su sencillez descriptiva, es muy relevante para nuestra ciencia.

Este tipo de estudio lingüístico es absolutamente legítimo en sí mismo. No encuentro una explicación razonable a aquéllos que ponen tantos reparos, por ejemplo, a la teoría de la gramaticalización. Hay, evidentemente, otros objetivos en lingüística, pero de ahí no se sigue que ésta sea una línea de estudio ilegítima o infructuosa. Por supuesto, trabajos específicos dentro de la teoría de la gramaticalización pueden estar

equivocados; incluso algunas de las hipótesis más atrevidas —como la hipótesis de unidireccionalidad— deben ser tomadas con cautela. Esto no quita legitimidad ni interés a la teoría de la gramaticalización. De hecho, parece que en los últimos tiempos incluso lingüistas posicionados en el formalismo (cf. van Gelderen 2004) han contribuido a la teoría de la gramaticalización.

2) Por otro lado, hay un objeto de estudio dentro de la lingüística que no es necesariamente (ni debería ser) igual al anterior. Es probablemente Noam Chomsky el lingüista que más claro ha llamado la atención sobre la necesidad de tomar en cuenta este otro tipo de objeto de estudio. Me estoy refiriendo a la representación de la lengua en la mente de un hablante en un momento sincrónico. Es este también un estudio lingüístico absolutamente legítimo. Me atrevería a calificarlo de más importante que el anterior, y en cualquier caso yo personalmente me siento mucho más atraído por conocer la relación de lengua y mente. (Como ya he dicho, el objeto de estudio presentado anteriormente también nos puede dar información sobre la relación lengua-mente, pero no es una información directa sino de algún modo colateral).

El movimiento generativista ha declarado este segundo objeto de estudio como su finalidad en la lingüística. Como acabo de apuntar, esto es totalmente legítimo, además de extremadamente atractivo. Sin embargo, los problemas a que se enfrenta esta empresa son mucho mayores de lo que podríamos prever. El generativismo ha asumido una serie de hipótesis, alguna de las cuales (principalmente el innatismo) he mencionado arriba muy someramente. Con estas hipótesis como base, el movimiento generativista parece haber llegado a la convicción de que mediante el estudio abstracto y formal de los datos lingüísticos se puede llegar directamente a la gramática universal y, por tanto, a la mente de los hablantes. En otras palabras, asumiendo las hipótesis formalistas se parecen igualar descripción y explicación. Sin embargo, por cuanto yo entiendo, nadie en el campo generativista (ni en ningún otro campo, por supuesto) sabe en realidad lo que ocurre dentro de la mente del hablante. Pero lo más paradójico es que los estudios psicolingüísticos en el campo generativista se han desligado completamente de los estudios lingüísticos (los primeros se hacen corresponder con *performance*; los segundos con *competence*). De esta manera, ni siquiera parece hacer falta interesarse por la mente del hablante, puesto que *performance* y *competence* son ortogonales. Según este planteamiento, sólo mediante la abstracción e idealización se llega a la *competence*, el verdadero estudio de la gramática.

Este planteamiento, aunque sigue siendo legítimo, necesariamente implica aceptar el innatismo e incluso la autonomía de la gramática. Por ello creo que peca de circular. En el mejor de los casos, si no se aceptan esas propuestas, el planteamiento se hace totalmente opaco.

Pero vayamos, por fin, a cosas más tangibles, porque en estos casos las disquisiciones filosóficas no llevan casi a ninguna parte. Es más, cuando uno va a los hechos específicos encuentra (y esto es lo que más temor me causa) que aunque el objetivo del campo generativista pretende ser muy distinto al del funcionalismo —por planteamiento, es más audaz y más ambicioso—, en realidad al tratar fenómenos concretos en lenguas concretas (por ejemplo el euskera) se acaba por llegar a los mismos lugares. Es decir, ¿qué es lo que hace en realidad una “explicación” generativista? (Ver la Sección 6).

4. Temas a tratar

Yo he trabajado fundamentalmente en cuatro temas sobre lingüística del euskera:

- tiempo-aspecto-modo
- ergatividad e intransitividad dividida
- oraciones de relativo
- morfología verbal (e.g. ergatividad fraccionada)

Como no es nada aconsejable hablar de lo que uno no conoce bien (y muchas veces ni siquiera de lo que uno cree conocer), sólo voy a referirme en este escrito a algunas cuestiones problemáticas que he encontrado al trabajar sobre los cuatro temas recién mencionados. (No he trabajado sobre sintaxis propiamente dicha: orden de palabras, oraciones interrogativas, oraciones negativas, control en subordinadas, anáfora, etc. Ni siquiera en una descripción somera de la estructura de las oraciones y sus sintagmas. Tampoco he trabajado en filosofía del lenguaje, otra disciplina apasionante. Por ello, poco tengo que decir sobre todos estos temas).

5. Tiempo-aspecto-modo

Hay muchos trabajos que tratan sobre el tiempo-aspecto-modo de la lengua vasca, y no puedo aquí referirme ni siquiera a una parte de ellos. EGLU-2 es quizá todavía el trabajo que más me convence, probablemente por ser uno de los que menos teorizan. La descripción individualizada que EGLU-2 da del significado o significados de cada una de las formas verbales del euskera es, creo, muy completa (aunque seguramente hay, como en todo, detalles que mejorar; sobre todo en la terminología: cf. “*aspektugabea*”). Sin embargo, incluso en un trabajo tan neutro como el EGLU-2, se nota la influencia de la escuela formalista. Y es aquí donde más problemas encuentro. Fundamentalmente es el esquema central del sistema verbal vasco de tiempo-aspecto-modo ofrecido en la página 404 donde está la característica más formalista (y para mí más controvertida) de EGLU-2. (Incidentalmente, este esquema y la terminología que le acompaña han sido asumidos por muchos lingüistas vascos que han trabajado últimamente en este campo).

Qué representa o quiere representar exactamente el esquema de la página 404 es una pregunta interesantísima pero de difícil respuesta (y que trataré de contestar en la sección siguiente). Lo que parece claro es que ese esquema está basado en conceptos como “oposición”, “sistema”, y “distribución formal”. Estos conceptos, a su vez, se obtienen al considerar el sistema como un todo, donde cada forma no tiene sentido más que como pertenencia al todo y por oposición a otras partes. (No voy a entrar en el debate estéril sobre si son éstos conceptos heredados del estructuralismo o no). Sobre lo que hay que llamar la atención es el hecho de que, por cuanto yo sé, todos los trabajos formalistas ortodoxos sobre tiempo-aspecto-modo y sobre morfología del euskera asumen necesariamente, como punto de partida, los conceptos de oposición, sistema total y distribución formal. Así el Futuro (*Geroa*; EGLU-2, 404) necesariamente tiene que pertenecer a la categoría (“super-categoría”, diría yo) de Aspecto; o las formas Hipotéticas (*Alegiazkoak*; EGLU-2, 404) deben pertenecer a la categoría de Tiempo. Esto es así porque la distribución formal es el único criterio tomado para la clasificación. Este planteamiento emana de hipótesis básicas del generativismo:

a) que la gramática siempre debe ser discreta, y b) que las oposiciones discretas vienen dadas siempre por la distribución global de los contrastes formales (“what you see is what you get”). En esta sección trataré del primer punto; vuelvo al segundo tema en la sección siguiente.

Esta clasificación discreta y basada exclusivamente en la forma es, para mí, muy poco convincente, si de lo que se trata es de acercarse a la mente del hablante. Yo prefiero pensar que en el tema del tiempo-aspecto-modo y en general en todos los fenómenos morfológicos con semántica compleja (aunque quizá también en otras partes de la gramática), hay otros conceptos o factores, además de los anteriores, que deben también tomarse en cuenta para tratar de llegar al conocimiento completo de la representación mental que el hablante pueda tener. Estos son conceptos como “sustancia semántica” (Bybee 1988), prototipos, “chunking”, contexto sintáctico, grados de accesibilidad o relevancia de los significados (e.g. indicativo vs. subjuntivo), frecuencia de uso, etc. Este otro tipo de “pistas” (*cues*) serían alternativas a la “guía formal”, que aún así podría ser el factor fundamental para el aprendizaje y el procesamiento del significado de una forma verbal dada. Lo que es crucial es que el generativismo no deja lugar a otro tipo de factores aparte de la oposición formal discreta.

Desgraciadamente no es éste el lugar para tratar todos estos conceptos. El concepto de “sustancia semántica” viene a indicar que no siempre necesitamos basarnos en una oposición de dos formas para aprender y procesar el significado de una forma dada, sino que también podemos procesar un significado propio de la forma en cuestión *per-se*. El concepto de “prototipo” (tabú en el campo generativista) es uno de los más importantes en este planteamiento alternativo. Siguiendo a Rosch (1978: 35-36):

Cognitive economy dictates that categories tend to be viewed as being as separate from each other and as clear-cut as possible. [...] [Although] to argue that basic [...] categories follow clusters of perceived attributes is not to say that such attribute clusters are necessarily discontinuous. [...] [In fact,] most, if not all, categories do not have clear-cut boundaries.

The attempt to impose [necessary and sufficient] criteria on categories marks virtually all definitions in the tradition of Western reason.

[However,] another way to achieve separateness and clarity of actually continuous categories is by conceiving of each category in terms of its clear cases [*prototypes*] rather than its boundaries.

Pero, ¿por qué o para qué necesitamos conceptos alternativos como el de los prototipos? Como dice Rosch, prácticamente todas las categorías semánticas tienen fronteras poco definidas. Por ello, el uso de prototipos en vez de categorías discretas parece más adecuado para intentar reflejar una representación más flexible que el hablante pueda hacer de esas categorías. En la representación mental de la gramática, lo más estricto no tiene porqué ser necesariamente lo más adecuado. Pero hay más: como dice Dowty (1992: 600-602), si el hablante basa la distinción de categorías en su percepción de prototipos, esto es seguramente porque la existencia de prototipos facilita la adquisición de sus categorías correspondientes.

Además, la aceptación de prototipos en vez de (necesariamente) categorías discretas es una ventaja para explicar otra de las características fundamentales del lenguaje:

su diversidad y su cambio continuo. No sólo es la adquisición lo que cualquier teoría del lenguaje debe explicar; el cambio lingüístico es también parte fundamental en esa *explananda*. Así, para que las lenguas estén en continuo cambio, la aceptación de prototipos parece más adecuada que la necesidad de categorías discretas. Por supuesto, que también puede haber cambios abruptos y hasta catastróficos (Lightfoot), pero la asunción de prototipos deja lugar a todo tipo de cambios: también los cambios graduales están permitidos, como por ejemplo los producidos en la difusión del léxico.

Es cierto que toda teoría del lenguaje necesita una idealización. Así, los defensores de las categorías discretas podrían argumentar con Lightfoot que los cambios graduales se producen sólo en la *performance* o en la *triggering experience*, y que los verdaderos cambios en la gramática son todos ellos catastróficos. Aunque todos necesitamos aceptar idealizaciones de este tipo en mayor o menor medida, me parece ésta de Lightfoot una solución poco convincente: después de todo deja sin explicar qué es lo que puede ocurrir en la mente de un hablante cuando existen solapamientos entre distintas formas para expresar un mismo significado, o cuando una misma forma es polisémica expresando significados distintos pero en parte relacionados. (Para más discusión sobre estos temas, cf. Aldai 2007).

6. Morfología verbal (e.g. ergatividad fraccionada)

Una pregunta ha quedado pendiente desde hace varias páginas atrás: ¿Cuál es el objetivo de un esquema morfológico como el de la página 404 de EGLU-2? En realidad, a este ejemplo, podríamos añadir otros muchos de morfología: ¿Cuál es el objetivo de un algoritmo como el propuesto en Laka (1988) o en otros trabajos similares sobre la ergatividad fraccionada de la morfología verbal vasca? La respuesta a esta pregunta no es en absoluto obvia. Se me ocurren las siguientes cuatro respuestas posibles:

- ¿Es intentar representar el procesamiento que hacen los hablantes de ese fenómeno morfológico?
- ¿Implica automáticamente la explicación de ese fenómeno morfológico?
- ¿Es encajar un fenómeno morfológico dado en una teoría que sea lo más correcta y universal posible?
- ¿Es intentar reflejar lo más exacta, económica y elegantemente posible un fenómeno morfológico dado?

Algunos lingüistas estarán inclinados a pensar que el conseguir representar un determinado fenómeno morfológico (como la ergatividad fraccionada del euskera) mediante un algoritmo único implica haber llegado a representar el procesamiento que los hablantes hacen de ese fenómeno (lo cual también implicaría que se ha llegado a la explicación de ese fenómeno). Desgraciadamente pienso que esta opinión peca de demasiado optimista. Como he mencionado ya anteriormente y volveré a argumentar en esta sección más abajo, creo que estamos bastante lejos de alcanzar una representación del procesamiento del hablante, y en cualquier caso no creo que se llegue a ella (al menos no necesariamente) mediante algoritmos únicos.

La tercera de las respuestas anteriores, sin embargo, parece bastante comedida y más adecuada. A pesar de esto, también tengo mis dudas hacia esa visión de la mor-

fología formalista. En este caso el “pecado” vendría de algo que se le ha achacado mucho al funcionalismo: tratar de explicar lo que no tiene explicación. Estoy seguro de que algunos fenómenos morfológicos son más comunes que otros. Creo, también, que quizá podría haber algunas situaciones hipotéticas que nunca se darían en morfología. Pero lo que es difícilísimo de hacer es llegar a separar qué tipos de fenómenos morfológicos concretos son imposibles y cuáles son posibles. Todo lo más se podría llegar a una estadística de fenómenos comunes vs. fenómenos improbables, a nivel de todas las lenguas del mundo. (Desgraciadamente, éste no es el operar del generativismo). En cualquier caso, me parece casi imposible (al menos en el presente) llegar a una teoría que sea capaz de formalizar aquellos y sólo aquellos fenómenos morfológicos que son permitidos. La morfología se nos presenta hoy día como casi ilimitada (la sintaxis en cambio parece más restringida). Y siempre podría aparecer una lengua que presentara un fenómeno extravagante.

Por todo lo anterior, creo que en realidad los esquemas y los algoritmos morfológicos del formalismo son mayormente un intento de reflejar lo más exacta, económica y elegantemente posible un fenómeno morfológico dado. Creo que muchos generativistas estarán de acuerdo con este objetivo. Otros en cambio sentirán que es ésta una finalidad demasiado modesta, pero no estoy seguro de cómo se puede llegar a más grandes empresas. En cualquier caso, no veo que los objetivos de generativistas y funcionalistas sean tan distintos, excepto en la utilización de algoritmos formales vs. descripciones verbales. Pero esto ya me parece una cuestión de gustos.

No obstante, hay un problema añadido con los algoritmos formalistas. Por cuanto yo conozco, y al menos en los trabajos de morfología del euskera (quizá convendría separar los trabajos desarrollados dentro de la *Optimality Theory* de otros más ortodoxos), los algoritmos morfológicos propuestos siempre tratan de buscar un algoritmo único, holístico, que sea capaz de generar todo un sistema dado: por ejemplo, todas las formas verbales del vascuence. Así el objetivo es que todas las formas verbales, y todas por igual y al mismo nivel, sean derivadas mediante un mecanismo formal. Otra vez, mis intuiciones no casan bien con este tipo de algoritmos.

Yo creo que el procesador humano puede tener distintos modos de operar (cf. la abducción). En algunos casos, creo que puede (no necesariamente debe) operar siguiendo unos parámetros que podríamos llamar informalmente algo así como “divide y vencerás”. Es decir, que la mente humana sería capaz de aprender y procesar distintas series de formas verbales de un sistema siguiendo una especie de “compartimentos estancos” (pudiera parecer una suerte de “*denial*”). Es más, una serie de formas verbales puede oponerse a otras mediante un tipo de algoritmo y a la vez oponerse a un tercer grupo de formas mediante otro algoritmo distinto. Por supuesto, esto no es siempre necesario. Es sólo un factor dentro de varios factores en competición que operan en el procesamiento humano. Otro factor contrapuesto es el que lleva hacia la uniformidad de todo el sistema. No hace falta decir que la frecuencia de las formas verbales en cuestión es una variable importantísima en este sistema operativo. (La frecuencia, por cierto, es otro factor que ha estado estigmatizado en el marco generativista, no entiendo bien por qué razón).

Resumiendo, las propuestas morfológicas generativistas son muchas de ellas intentos interesantísimos de avanzar hacia el conocimiento de la mente humana, y en cualquier caso son representaciones elegantes de los fenómenos morfológicos.

Sin embargo, si el procesador humano puede tener modos de operar parecidos a los que someramente he tratado de presentar en el párrafo anterior (por supuesto que esto no está probado), los algoritmos generativistas serían demasiado estrictos en sus postulados y no reflejarían la posibilidad de que (a veces) la morfología pueda estar confeccionada a base de “retales”. Por que, si históricamente, por ejemplo, las formas morfológicas más frecuentes son recurrentemente más conservadoras, esto es necesariamente un indicador de que sincrónicamente también la mente humana procesa (o puede procesar) estas formas de distinta manera.

7. Ergatividad e intransitividad dividida

El tema del ordenamiento ergativo vs. ordenamiento semántico del euskera es de éstos que se presentan fascinantes pero también complicados. Este tema ha encontrado varios problemas en su contra que lo han convertido en verdaderamente complejo (cf. Aldai, en prensa). Beth Levin ha sido pionera en proponer que el sistema de caso (y consecuentemente la selección de auxiliares) del euskera sigue un ordenamiento semántico. Hay que resaltar el valor de Levin al defender esta hipótesis, porque por lo general el marco generativista se siente más atraído por las soluciones sintácticas que por las semánticas. De hecho un famoso generativista internacional me confesó que el libro de Levin & Rappaport-Hovav (1995) le parecía de lo más atrevido y más “funcionalista” que se había escrito en el marco generativista en los últimos años.

En general, estoy de acuerdo con la línea semántica de Levin, aunque como casi siempre yo habría ido más lejos. Por ejemplo Levin & Rappaport-Hovav (1995) buscan una única definición para la inacusatividad: una que valga para todas las lenguas del mundo. A mí me parece que lenguas que presentan fenómenos parecidos (y más tratándose de fenómenos relacionados con el léxico) pueden muy bien diferir en los detalles. Es decir, no hace falta que todas las lenguas que presentan una división entre sus verbos intransitivos sigan siempre los mismos patrones hasta el último verbo. Una teoría basada en prototipos y en factores en competición puede captar este escenario con mayor precisión y libertad.

En realidad, las diferencias pueden también ser bastante importantes. De hecho, entre las lenguas *split-intransitivity* (de ordenación semántica) hay distintos contrastes semánticos detrás del *split*: hay lenguas estativas-activas, lenguas agentivas-no-agentivas, ... El euskera, por ejemplo, sigue mayormente un contraste entre predicados pacientivos y predicados no-pacientivos. (Para más detalles, ver Aldai, en prensa). El proponer un contraste agentivo-pacientivo fue quizá el mayor error de Levin, por el cual fue criticada por Trask. Sin embargo, a la postre Levin está más cerca del análisis correcto, a pesar de no haber recogido exactamente el tipo específico de contraste semántico que el euskera refleja. A pesar de ello, otros trabajos generativistas posteriores a Levin siguen prefiriendo la vía sintáctica antes que la semántica. (Conviene recordar que, además de un contraste semántico general, puede y suele haber otros factores secundarios que también juegan un papel en los *split* entre los verbos intransitivos, e.g. la frecuencia de uso de cada verbo).

De cualquier manera, hay dos problemas más que vienen también a complicar el análisis del tipo del sistema de caso del euskera. Uno de ellos es la cuestión de los ver-

bos complejos con *egin*. Como la mayoría de verbos inergativos del euskera son verbos con *egin*, los “verdaderos” verbos (léxicamente simples) que son inergativos son sólo un número muy reducido, con lo cual el análisis se complica. Además, el comportamiento de estos verbos inergativos léxicamente simples varía mucho de unos dialectos a otros, y esto constituye un segundo problema. A grandes trazos podríamos decir que los dialectos occidentales (sobre todo el vizcaino) no tienen verbos inergativos con sujetos ABS, mientras que los dialectos orientales (sobre todo el suletino) presentan sujetos ABS con verbos inergativos simples. Esta distribución dialectal es de todas formas un estudio que se podría (se debería) hacer con mayor precisión. Como vuelvo a insistir en la sección siguiente, la recogida de datos (y también la experimentación psicolingüística) debería constituir una de nuestras principales prioridades, antes de embarcarnos en más grandes empresas.

8. Oraciones de relativo

Las oraciones de relativo constituyen uno de esos (fascinantes) temas de investigación que parecen tender un puente entre los estudios psicolingüísticos (de la *performance*) y los estudios gramaticales. Esto se ve acrecentado tal vez más en el caso de las oraciones de relativo del euskera, por cuanto son relativas con un *gap*, o relativas [-case] en la nomenclatura de Keenan & Comrie (1977). Es tan estrecha la relación entre *performance* y gramática en el caso de las relativas con *gap* en euskera que a veces es difícil asegurar si una relativa dada es gramatical o agramatical. Esto, por supuesto, es más obvio en las relativas donde es un caso oblicuo el que está relativizado, y sobre todo si se trata de un caso local (locativo, ablativo, adlativo). Pero tampoco es siempre sencillo medir la a/gramaticalidad de algunas relativas donde se relativiza el dativo.

Hay varios estudios sobre las oraciones de relativo en euskera que presentan gran interés. Entre ellos se encuentran de Rijk (1972), Oyharçabal (1989), Artiagoitia (1992). Aunque siento gran estima por los tres trabajos mencionados, en el funcionalismo las cosas se podrían ver desde otra óptica. Es sobre todo el trabajo de Hawkins el que nos puede inspirar otro tipo de planteamientos. Si aceptamos (como hacen Hawkins y el funcionalismo) que la gramática, o al menos partes de ella, se estructura como una convencionalización de la *performance* (es decir de preferencias psicolingüísticas), entonces la explicación última de los hechos gramaticales vendría dada al encontrar el tipo de preferencia psicolingüística que está gramaticalizada en cada caso. No está claro que esto se pueda aplicar a todas las partes de la gramática, pero, como he dicho arriba, las oraciones de relativo son construcciones que parecen acomodarse perfectamente a este tipo de explicaciones.

Desde esta perspectiva, los mecanismos sintácticos que de Rijk, Oyharçabal o Artiagoitia presentan para explicar la relativización en euskera serían en realidad un reflejo (un intermedio) de otra explicación más profunda (externa a la gramática) que vendría dada en términos de complejidad psicolingüística. Así, por ejemplo, las categorías vacías serían un reflejo del procesamiento que el hablante tiene que hacer de la traza que deja el elemento relativizado al ser omitido. Varios factores pueden contribuir a esa complejidad psicolingüística. Sin embargo, como suele ser común, las explicaciones generativistas tienden a basar la posibilidad de relativización en un

solo factor sintáctico. Es por este motivo que los tres estudios mencionados arriba no me convencen totalmente. Por esto y por el problema de la recogida de datos, que luego menciono. Oyharçabal, en realidad, se acerca mucho a un tipo de explicación funcionalista, cuando propone en la primera parte de su artículo una jerarquía para describir la relativización en euskera. De Rijk y Artiagoitia, por el contrario, dan desde un primer momento una descripción más discreta con sólo dos posibilidades (en realidad, de Rijk deja otra posibilidad al mencionar la existencia de dos dialectos, pero son siempre posibilidades discretas). En cualquier caso, Oyharçabal también se inclina por una explicación discreta cuando presenta su mecanismo formal en la segunda parte del artículo.

Más recientemente, EGLU-5 (también debido a Oyharçabal, según creo) vuelve a un tipo de explicación más gradual y más externa a la gramática. No hace falta insistir que me veo mucho más cercano a este tipo de explicación psicolingüística, por encontrarla del todo intuitiva. El trabajo desarrollado por Hawkins para explicar este tipo de factores externos a la gramática, creo que es de hecho uno de los mayores logros del funcionalismo.

Pero, sin embargo, el mayor problema que me preocupa ahora mismo referente a las relativas del euskera es el problema de la recogida de datos. He llevado a cabo una encuesta (que no he publicado todavía, dada su pequeña gran complejidad) en donde la jerarquía planteada por Oyharçabal parece confirmada, aunque no exactamente en los términos en que él la presenta (ni tampoco en los términos de de Rijk o Artiagoitia). Según esta encuesta, la relativización del caso locativo alcanza altos porcentajes de aceptación, aunque sin llegar a los del dativo, ni mucho menos a los de ergativo y absoluto. Pero lo más importante es que los demás casos oblicuos, incluidos el ablativo, el adlativo y el instrumental, alcanzan porcentajes muy pequeños de aceptación (a no ser que estén ayudados por un contexto claro o por la subcategorización del verbo).

Por todo ello, creo que la primera tarea que hay que llevar a cabo para tratar de entender la relativización en euskera es una recogida exhaustiva de datos. Esta recogida de datos se debe de hacer, creo yo, siguiendo los consejos metodológicos sobre sintaxis experimental propuestos en libros como Schütze (1988) o Cowart (1997).

Además de esto, hay un (relativamente) nuevo campo de estudio en lingüística por el que yo me siento particularmente entusiasta. Me estoy refiriendo a la experimentación psicolingüística. Aunque este campo está todavía en mantillas, creo que es uno de los que más fructíferos puede resultar en el futuro, especialmente en temas como el de las oraciones de relativo (cf. Carreiras *et al.* 2007). Seamos optimistas y pensemos que por medio de la experimentación psicolingüística podremos algún día alcanzar a relacionar de una manera más directa los fenómenos lingüísticos con el procesamiento que de ellos hace la mente del hablante. De esa manera quizá podamos llegar a un acercamiento y un entendimiento cordial entre los mundos formalista y funcionalista.

9. Para concluir

En este escrito he repasado de una manera muy informal (y quizá no muy rigurosa) algunos de los reparos que el mundo funcionalista, y yo concretamente, suele

encontrar en los trabajos generativistas. No he pretendido ofender a nadie, pero pido disculpas si esto se ha producido. Mi objetivo principal, más bien, era dejar constancia de todo un mundo alternativo para el estudio de la lingüística (el llamado “funcionalismo”, con todas las variantes que este término pueda tener) que se abre para el que quiera acercarse a él.

En cualquier caso vuelvo a repetir mi más sincero reconocimiento y agradecimiento a los trabajos de lingüística vasca que se han escrito en el campo generativista en estos últimos 30 años. Sin ellos, ni yo ni ningún funcionalista podríamos haber avanzado tanto en nuestro humilde conocimiento del estudio de la lengua vasca.

Vaya mi más sentido agradecimiento a Patxi Goenaga, porque (como Nebrija) abrió escuela para que otros pudiéramos recorrer tras él el largo camino que lleva hacia el descubrimiento del mundo lingüístico de cada uno. Horregatik, Patxi, 30 mila esker.

Bibliografía

- Albizu, P. & L. Eguren, 2000, “An optimality theoretic account for ‘Ergative Displacement’ in Basque”, in W. U. Dressler et al. (eds.), *Morphological analysis in comparison*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, 1-23.
- Aldai, G., 2007, “Discreteness and nondiscreteness in the design of tense-aspect-mood”, in M. Miestamo & B. Waelchli (eds.), *New challenges in Typology: Broadening the horizons and redefining the foundations*, Walter de Gruyter, Berlin, 271-291.
- , in press, “Is Basque morphologically ergative?: Western Basque vs. Eastern Basque”, *Studies in Language*.
- Artiagoitia, X., 1992, “Why Basque doesn’t relativize everything”, in J. A. Lakarra & J. Ortiz de Urbina (eds.), *Syntactic theory and Basque syntax*, Supplements of *ASJU* 27, Diputación Foral de Gipuzkoa, Donostia-San Sebastián, 11-35.
- Bates, E. & B. MacWhinney, 1989, “Functionalism and the Competition Model”, in B. MacWhinney & E. Bates (eds.), *The crosslinguistic study of sentence processing*, Cambridge U. P., Cambridge, UK, 3-73.
- Bybee, J., 1985, *Morphology: A study of the relation between meaning and form*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins.
- , 1988, “Semantic substance vs. contrast in the development of grammatical meaning”, *Berkeley Linguistic Society* 14, 247-264.
- Carreiras M., J. A. Dañobeitia, M. Vergara, I. Zieza, & I. Laka, 2007, “Object Relative Clause preference in Basque: Subject Relative Clauses are not universally easier to process”. Talk delivered at the Architectures and Mechanisms for Language Processing (AMLaP 2007) Conference, Turku, Finland, August 2007.
- Chomsky, N., 1981, *Lectures on government and binding*, Foris, Dordrecht.
- , 1995, *The minimalist program*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Comrie, B., 1976, *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*, Cambridge U. P., Cambridge, UK.
- , 1989 [1981], *Language universals and linguistic typology: syntax and morphology* (2nd edition), University of Chicago Press, Chicago.
- Cowart, W., 1997, *Experimental syntax: Applying objective methods to sentence judgments*, Sage, Thousand Oaks / London / New Delhi.

- Deaño, A., 1974, *Introducción a la lógica formal*, Alianza, Madrid.
- Dowty, D., 1979, *Word meaning and Montague grammar*, Reidel, Dordrecht.
- , 1991, “Thematic protoroles and argument selection”, *Lg* 67, 547-619.
- Dryer, M. S., 2006, “Descriptive theories, explanatory theories, and basic linguistic theory”, in F. Ameka, A. Dench & N. Evans (eds.), *Catching Language: Issues in grammar writing*, Mouton de Gruyter, Berlin, 207-234.
- Euskaltzaindia, 1985, *Euskal gramatika: Lehen urratsak (EGLU) I*, Euskaltzaindia, Iruñea.
- , 1987, *Euskal gramatika: Lehen urratsak (EGLU) II*, Euskaltzaindia, Bilbao.
- , 1999, *Euskal gramatika: Lehen urratsak (EGLU) V*, Euskaltzaindia, Bilbao.
- van Gelderen, E., 2004, *Grammaticalization as economy*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.
- Goenaga, P., 1980 [1978], *Gramatika bideetan* (2. argitalpena, zuzendua eta osatua), Erein, Donostia.
- , 1981, “Ohizko euskal sintaxia eta sintaxi berria”, in *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, Deustuko Unibertsitateko Argitarazioak, Bilbao, 139-161.
- Greenberg, J. H., 1966 [1963], “Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements”, in id (ed.), *Universals of Language* (2nd edition), MIT Press, Cambridge, MA, 73-113.
- Haspelmath, M., 1999, “Optimality and diachronic adaptation”, *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 18, 180-205.
- Hawkins, J. A., 2004, *Efficiency and complexity in grammars*, Oxford U. P., Oxford.
- Hernanz, M.^a Ll., & J. M.ª Brucart, 1987, *La sintaxis: Principios teóricos. La oración simple*, Editorial Crítica, Barcelona.
- Hualde, J. I., G. Elordieta, & A. Elordieta, 1994, *The Basque dialect of Lekeitio*, Supplements of *ASJU* 34, Diputación Foral de Gipuzkoa, Donosti-San Sebastián.
- , & J. Ortiz de Urbina (eds.), 2003, *A grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York.
- Keenan, E., & B. Comrie, 1977, “Noun Phrase accessibility and Universal Grammar”. Reprinted in E. Keenan (1987), *Universal Grammar: 15 essays*, Croom Helm, London 3-45.
- Laka, I., 1988, “Configurational heads in inflectional morphology: the structure of the inflected forms in Basque”, *ASJU* 22: 2, 343-365.
- , 1993, “The structure of inflection: a case study in X^o syntax”, in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.), *Generative Studies in Basque Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 21-70.
- Levin, B., 1983, *On the nature of ergativity*, PhD dissertation, MIT.
- , & M. Rappaport Hovav, 1995, *Unaccusativity*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Lightfoot, D., 1991, *How to set parameters: arguments from language change*, MIT Press Cambridge, MA.
- , 1999, *The development of language: Acquisition, change, and evolution*, Blackwell, Malden / Oxford.
- MacWhinney, B. & E. Bates, 1989, “Preface”, in B. MacWhinney & E. Bates (eds.), *The crosslinguistic study of sentence processing*, Cambridge U. P., Cambridge, UK, xi-xvi.
- McMahon, A., 1994, *Understanding language change*, Cambridge U. P., Cambridge, UK.
- Mitxelena, K., 1977 [1961], *Fonética Histórica Vasca* (2.ª edición), Diputación Foral de Gipuzkoa, San Sebastián.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.

- Oyharçabal, B., 1989, "Prodrop and the resumptive pronoun strategy in Basque", in L. Marácz & P. Muysken (eds.), *Configurationality: The typology of asymmetries*, Foris, Dordrecht, 63-83.
- de Rijk, R. P. G., 1972, "Relative clauses in Basque: A guided tour", in P. Peranteau, J. Levi & G. Phares (eds.), *The Chicago which hunt: Papers from the Relative Clause Festival*, Chicago Linguistic Society, Chicago, 115-135.
- Rosch, E., 1978, "Principles of categorization", in E. Rosch & B. Lloyd (eds.), *Cognition and categorization*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, 27-48.
- Salaburu, P., 1984a, *Hizkuntzaren soinuegitura*, UPV/EHU, Bilbao.
- , 1984b, *Arau fonologikoak*, UPV/EHU, Bilbao.
- Saltarelli, M., (With M. Azkarate, D. Farwell, J. Ortiz de Urbina & L. Oñederra), 1988 *Basque*, Croom Helm, New York. Reprinted in London / New York, Routledge.
- Schütze, C., 1996, *The empirical base of linguistics: Grammaticality judgments and linguistic methodology*, University of Chicago Press, Chicago.
- Seidenberg, M., 1994, "Language and connectionism: the developing interface", *Cognition* 50, 385-401.
- Trask, R. L., 2002, "Ergativity and accusativity in Basque", in K. Davidse & B. Lamiroy (eds.), *The nominative & accusative and their counterparts*, John Benjamins, Amsterdam, 265-284.

ADITZ-AZPIKATEGORIZAZIOA

Izaskun Aldezabal Roteta

IXA taldea, UPV/EHU

1. Sarrera

Patxi Goenagaren *Gramatika bideetan* lanean irakurri nuen, hain zuzen, lehenengo aldiz *azpikategorizazio* terminoa; zehatzago esanda, *subkategorizapena*, orduan erabilitako terminoari estuki jarraiki. Hantxe ibiltzen ginen gustura “Euskal Morfosintaxia” ikasgaian, esaldien zuhaitzak egiten eta, besteak beste, aditzek (garai hartan *aditzen* azpikategorizazioaz mintzo baitzizaizkigun soilik) azpikategorizatu-tako *nor*, *nori* eta *nork* sintagmekiko komuntadura-erregelak aplikatzen. Esaldiko zuhaitzak egiterakoan, ordea, ez genuen berez aditz horren azpikategorizazioa lantzen, baizik eta delako aditzak esaldi horretan erakusten zuen azpikategorizazioa “egiaztatzen”; hots, esaldian ageri zuena zuhaitzetan deskribatzen saiatzen ginen. Erraza zirudien.

Ikasle garaiak bukatu-edo eta lanean hasteko ueña iritsi zenean, Hizkuntzalaritza Konputazionalaren arloan beka batekin jarduteko parada suertatu zitzaidan Ixa taldean; gainera, aditzen azpikategorizazioa hartuta ikerketa-lan ildo bezala. Nik gustora asko hartu nuen proposamena, eta pentsatu nuen, “orain bai azpikategorizazioa zehaztu egin beharko dut, eta ez soilik egiaztatu”. Erronka polita zen.

Eta, hala, edozein ikergaitan bezalaxe, lehenengoz bere definizioaren bila jo nuen. Ez zailtasunik gabe, jakina.

Hizkuntzalaritza aplikatuan, definizio zehatzak behar-beharrezkoak dira, zehazgabetasunak leku gutxi baitu “ordenagailuari” informazioa zehazteko garaian. Ustez argi eta finkaturik dauden —edo finkatutzat jotzen diren— kontzeptuak, esaterako “hitza”, “subjektua”, “objektua”, “sintagma”, “elipsia”, “anbiguotasuna”... berrikusi eta azterketa automatikoei begira finkatu beharra daude. Ordenagailu baten begietatik ez baitugu hitzik, sintagmarik, subjekturik...; guztiak dira karaktere-segidak, elkarren artean konbinatuz unitate linguistiko orokorrakoak osatzen dituztenak. Hizkuntzalari konputazionalon zeregina, hain zuzen, horixe da: orotariko unitate linguistiko horiek arakatu eta definitzea. Azpikategorizazio kontzeptuarekin, beraz, gauza bera gertatzen zaigu. Alde batetik, ikusi beharra dago historiak zer esaten duen eta, bestetik, hori nola gauzatzen dugun ordenagailuarentzat.

Definizioaren bila egindako lanean (2 atala), historiari begiratu labur bat eman diot lehenik, euskaraz zer aurkitzen dugun aztertu dut gero, eta azkenik definizio zehatz bat ematen saiatu naiz nire ikerkuntza-jardunean aztertutakoaren ildotik (Aldezabal 2004).

Azalpenak, arazoak, hipotesiak eta irtenbideak kasu erreal baten gainean ikusteko, adibide bat erabili dut: *eman*. Horrekin batera, lan bat hartu dut konparagai: Morante-k (2004) *dar* aditzari buruz (*eman* aditzaren baliokide orokortzat jotzen denari buruz) egindako azterketa. Horiek denak 3. atalean azaldu ditut.

Eta azkenik, 4. atalean, laburki bada ere, baliabide konputazionalak eskaintzen dizkiguten aukerak azpimarratu ditut: alde batetik, eskura jarriko dizkigute azpikategorizazioaren azterketan sakontzeko datuak, eta bestetik, azpikategorizazio-informazioa tresneria konputazionalan txertatuta, beste zenbait atazetarako bidea irekiko digute. Azken batean, alor konputazionala etorkizunean ustiatu eta baliatu beharreko lerro gisa aldarrikatuko dut.

2. Zer da aditz baten azpikategorizazioa?

2.1. Ibilbide historikoa, labur

Azpikategorizazioaren historiari begiratu bat emanez gero, badirudi argi dagoela azpikategorizazioa zer den: oro har esanda, “aditzak eskatzen dituen osagaien gauzape sintaktikoa”. Ordea, hori baldintzatzen duten ezaugarriak zeintzuk diren eta nola errepresentatu behar diren ez da gauza hain argia.

Ikuspegi tradizionalan, Chomskyren *Aspects of theory of Syntax* lanean (1965), aditzak aztertzerakoan objekturik onartzen zuten ala ez gontuan hartzen zen. Informazio hori lexikoan zehazten zen, eta baita erregela sintaktikoetan ere; lexikoa sintaxian txertatzen zenean, murriztapenak aplikatu, eta *aditz iragankorrak* eta *iragangaitzak* bereizten ziren. Aditzak iragankor eta iragangaitzetan “azpikategorizatzen” zirela esaten zen.

Hurrengo teorian, Gobernu eta Uztarduran, Chomskyk berak proposatutakoan (Chomsky 1981), ez da dagoeneko azpikategorizazioaz hitz egiten, baizik eta argumentu-egituraz. Aditzek lexikoan egitura tematikoa definituta dute, eta sintaxian bi printzipio aplikatuta (Kasu Iragazkiaren Printzipioa eta Egituraren Gauzatze Kanonikoaren Printzipioa), ale lexikalaren gauzape sintaktikoa bideratzen da. Lexikoa idiosinkratikotzat jotzen dute, eta sintaxia orokortzat, sistema konputazionaltzat, Lexikoa eta Sintaxia argi bereiziz. Printzipio hauen arabera, *aditz iragankorrak*, *aditz ez-akusatiboak* eta *aditz ez-ergatiboak* bereiziko dituzte.

Teoriak aurrera egin ahala, zenbait autore (Hale & Keyser 1987, 1991, Jackendoff 1990, Levin 1993, Pustejovsky 1995, besteak beste) hasiko dira proposatzen sintaxia eta semantikaren artean harremana badagoela, eta egitura sintaktikoek motibazio semantikoa dutela. Horrekin lexikoan egiturarik badela eta orokorragoa dela defendatuko dute. Hala, autore hauek lexikoan hainbat ezaugarri proposatuko dituzte, eta gauzape sintaktikoa ezaugarri horien guztien konbinazioz sortuko da. Aditz-motak normalean semantikoak dira (gehienetan mota gutxi aztertzen dira) eta bakoitzari hainbat gauzape sintaktiko egokitzen zaizkio.

Ildo konputazionalari dagokionez, hasierako formalismoetan —LFG: Lexical Functional Grammar (Bresnan eta Kaplan 1982), GPSG: Generalized Phrase Structure Grammar (Gazdar et al. 1985), eta HPSG: Head-Driven Phrase Structure Grammar (Pollard eta Sag 1987, 1994)— sintaxia eta semantikaren arteko harremana onartzen da, eta informazio hori lexikoan bertan edota erregela sintaktiko konplexuetan kodetzen da. Formalismo hauek normalean goiko teoretatik edaten

dutenez, aditz-motak semantikoak edo/eta sintaktikoak izan ohi dira: aditz bakoitzak bere kodeketa du eta garrantzia batez ere mekanismo sintaktikoari ematen zaio.

Beste zenbaitetan, eta gaur egun oraindik ere garapenean segitzen dutelarik —Framenet (Fillmore et al. 1976, 2000), Verbnet (Kipper et al. 2000, Palmer et al. 2005), PDT (Hajic et al. 2003), besteak beste—, sintaxiaren eta semantikaren arteko harremana onartuta, ale lexikal bakoitzean informazio semantiko eta sintaktikoa zehazten da, eta paraleloki corpus bat etiketatzen da informazio horren arabera. Horrela, lexikoa corpusean agertzen diren datu berriekin etengabe aberasten doaz. Azken batean, corpora, lexikoa behar bezala definitzeko alderdi beharrezkotzat jotzen dute.

Gauza da, terminologia gorabehera, adostasuna dagoela azpikategorizazioaren kontzeptuan, baina ez hori adierazteko eta gauzatzeko moduan. Gauzapean sintaktikoaz gain, ezaugarri semantikoak ere aipatzen dira (rol tematikoak, mota semantikoak...), eta horiek nola errepresentatu eta interpretatu da buru haustea.

Oro har esanda, batez ere hiru osagaien gauzapena aztertzen da: rol tematikoen bidez *kausaa*, *agentea* eta *gai* gisa jotzen direnena. Tratitzen diren egitura sintaktiko arruntenak pasiboa, inpersonala eta inkoatiboa dira. Eta bestetik, lan masibo gehien-gehienak ingeleserako eginak dira. Horrekin asko geratzen da aztertzeke, eta euskaraz, betiere azpikategorizazioari gagozkiola, ia dena egiteke.

2.2. Euskaraz zer?

Arestian esan dugu lan masibo gehienak ingeleserako egin direla eta teoriak lehenik hizkuntza honetan aplikatu direla. Beste hizkuntzetan —areago euskara bezalako eremu urrikoetan eta guztiz normalizatugabeetan— hipotesien egiaztapenak eta egokitzapen-lanak egiten bakarrik badugu lanik. Zeregin honetan jada sortzen dira zalantza ugari, hizkuntza guztiei dagokiena orokortzen eta hizkuntza bakoitzari bereziki dagokiona zehazten hasten garenean.

Segidan, aditzaren inguruan euskarari buruz egin diren zenbait lanen zertzelada batzuk ematen saiatuko naiz.

Goenagaren *Gramatika bideetan* bertan ageri zaigu jada perpaus batzuen gramatikaltasuna konpontzeko “beste era bateko erregelak” beharra: “Guk orain ditugun erregelak bakarrik ezin gara oso urruti joan. Beraz, beste era bateko erregelak behar ditugu” (Goenaga 1980: 36).

Goenagak sintaxiaren atal nagusi bat moldatzen du euskararako, erregela sortzaile eta bihurtzaileez osatutako gramatika bat, baina oihartarazten du oinarrian egongo litzatekeen hiztegia osatu beharra dagoela, gero sintaxian eraikitako zehazten tasunekin bat etorri ahal izateko. Hiztegian hitzen tasunak egotea “subkategorizapen-arazo”ekin lotzen du, eta horrekin batera gramatikak hori nola jaso behar duen zalantza planteatzen du:

Hitz egokia txertatu ahal izateko, hiztegian hitz horrek dituen tasunak eta zehaztean SK-ak dituenak ados etorri behar dute. Esan beharrik ez dago era honetako hiztegirik oraindik ez dagoela, ez euskaraz ez beste hizkuntzetan. Baina, gero agertuko diren zenbait arazo hobeto ulertu ahal izateko, egoki iruditu zait subkategorizapenaren arazo honetaz zerbait esatea. (Goenaga 1980: 41)

Arazoa da ea nola jaso dezakeen kontu hori gure gramatikak. (Goenaga 1980: 36)

Gatozen, bada, euskararen gramatikan, Euskaltzaindiaren *Euskal Gramatika labur*-rean (Euskaltzaindia 1993) zehazki, jasotzen dena aztertzeraz.

Hasteko, ohartarazten zaigu aditzen sailkapena mota askotakoa izan daitekeela zein ezaugarri hartzen dugun oinarritzat. Sailkapen-mota bat “aditzak onartzen dituen kasu gramatikalen” arabera da:

...aditzoinak beste modu batera ere sailka daitezke: aditz bakoitzak onartzen dituen kasu gramatikaletan (hau da, nor, nork eta nori kasuetan) oinarritzen da beste sailkapen irizpide hau, aditzak erabakitzen baitu perpaus batean nork edo nori sintagmarik agertu behar duen edo ager daitekeen. (Euskaltzaindia 1993: 205)

Aditzak zein kasu onartzen dituen “aditzak erabakitzen” duela diote; beste modu batera esanda, aditzak hautatzen ditu, azpikategorizatzen ditu kasuok.

Eta segidan, sailkapen bat proposatzen dute.

Aditzak onar ditzakeen sintagmak kontuan hartuz, hortaz, sailkapen nagusi hau egin daiteke: aditz batzuk nor motakoak dira; beste batzuk, berriz, nor-nork motakoak:

- (34) Koldo berdur da ez ote den berriz ere eroriko
- (35) Mirentxuk bidean agurtu gaitu

(Euskaltzaindia 1993: 205)

Nor-nork sailean, lehendabizi joera orokorra aipatzen dute:

Nor-nork sistemako aditzetan absolutiboan eta ergatiboan dauden sintagmak behar izaten ditugu normalean (nahiz hizkuntzak sintagma hauek izkutan uzteko aukera ere baduen):

- (36) [gure osabak] erosi omen du [etxea]
- (37) [guk] hiru bider bazkaltzen dugu [txakurra] egunero

(Euskaltzaindia 1993: 205)

Eta ondoren, joera orokor horretatik kanpo geratzen diren azpimultzo batzuk be-reizten dituzte:

— *Nor* “izuna” (faltsua) dutenak:

- *Nor* sintagmaren ordeztze inesiboa agertzen denean objektu bezala:

lanean dihardu
josten ikasi du

- *Nor* sintagma, berez, sintagma adberbiala denean:

filmak hiru ordu iraun ditu

- *Nor* sintagmarik ez duenean:

— *Nor-nori-nork* motako laguntzailea izanik:

amari deitu diot

— *Nor -nork* motako laguntzailea izanik:

urak irakin du
 nik bazkaldu dut
 ordulariak ez du funtzionatzen (aditz mailegatueta, askotan)

— *Nork* sintagmarik hartzen ez dutenak:

euria hasi du
 ez du merezi joatea(k) / lagunak ez du hori merezi
 horrela jokatzea(k) ez du balio

Nori sintagma ez dute aditz-sailetan aipatzen, baizik eta aparteko puntu batean:

Gehienetan *nori* sintagma aukerakoa da perpausa eratzeko orduan:

- (87) Joan da mundu honetatik
- (88) Joan zaigu mundu honetatik
- (89) Berandu iritsi zen berria
- (90) Berandu iritsi zitzaigun berria
- (91) Auto berria erosi dut
- (92) Auto berria erosi dit aitak
- (...)

Badira, hala ere, *nori* sintagma eskatzen duten aditzak. Horrela, *nor-nori* sailekoak ditugu *bururat* eta *jarraiki*. Aldiz, *nor-nori-nork* sailekoak dira *ekin*, *iritzi*, *eutsi* eta *eragin* (gaur egun *jarraiki* ere sail honetan erabiltzen da):

- (93) Ideia onik ez zaio bururatzen ume honi
- (94) lehenbailehen ekingo diogu lanari

Beste aditz batzuekin, berriz, alderantzizkoa gertatzen da: ez dute inoiz ere *nori* sintagmarik onartzen. Batetik ditugu *lotsa izan*, *bizi izan* eta horrelako egiturak dituztenak. Bestetik, *jakin* eta *uste ukan/izan*:

- (95) *Horrenbeste jenderen aurrean hitzegin behar duelako lotsa zaigu
- (96) Berehala jakin du egia osoa
- (97) *Berehala jakin dio egia osoa

(Euskaltzaindia 1993: 214)

Horren ildotik, eta *nori* sintagma aditz-sailak osatzeko elementu gisa hartuta, Oregik bere “Euskal aditzaren sailkapen jator baten bila” lanean (Oregi 1975) proposamen bat egiten du: adizkiak erakusten dituen *nor*, *nork* eta *nori* marketan oinarritzea. Eta, hala, ondoko sailak proposatzen ditu:

— NOR-(NORI): *izan*, *etorri*, *ibili*, *joan*, *egon*, *etzan*...

— NOR-(NORI)-NORK: *ukan*, *ekarri*, *eraman*, *erabili*, *egin*, *ikusi*...

— NOR-NORI (*izeki*, *jarrai*, *atxiki*,...), horietako batzuk gerora aldatu direnak:

- NORK-NOR (HURA izuna): *izeki*, *jarrai*, *irakin*, *iraun*, *jarhun*, *irudi*...
- NORK-NORI-NOR (HURA izuna): *jarrai*, *eutsi*, *ekin*, *iritzi*, *eragon*, *inotsi*, *erion*...

Honenbestez, bai Euskaltzaindiaren bai Oregiren sailkapenak oinarri hartuta, ondoko sailak ditugula esan daiteke:

— *nor*: *berdur izan...*

— *nor(-nori)*: *etorri, izan, ibili, joan, egon, etzan...*

— *nor-nork(-nori)* (*ekarri, eraman, erabili, egin, ikusi...*) eta bere azpimultzoak:

- objektua inesiboan azaltzen denean (lanean dihardu)
- *nor* sintagma, balio adberbialekoa denean (filmak hiru ordu iraun ditu)
- *nor*, izuna denean (*irakin, bazkaldu*)
- *nork* sintagma hartzen ez dutenean (euria hasi du)
- aditz esapide batzuk (*merezi izan, balio izan*)

— *nor-nori-nork* (*ekin, eutsi*) eta bere azpimultzoak:

- *nor* izuna denean (amari deitu diot)

— *nor-nori* (*bururatu, jarraiki*)

Aditz bakoitza zein sailetakoa den zehaztea hiztegiaren ardura dela dio Euskaltzaindiak.

Argi dago ez dagokiola gramatikari, baizik hiztegiari, aditz bakoitza zein sailetakoa den zehaztea... (Euskaltzaindia 1993: 205)

Hori da euskal aditz-*sailei* buruz aurkitzen duguna. Baina bestetik bada beste alderdi bat: *sail-aldaketak*:

Aditzak sailka multzokatu ditugun arren, sail batetik besterako aldaketak gertatzen dira. (Euskaltzaindia 1993: 208)

Euskaltzaindiak ohikoan proposatzen ditu (Euskaltzaindia 1993: 208):

— Inpertsionala, *nor* eta *nor-nork* sailekoentzat:

- *nor-nork* → inpertsionala
sailzaileak sagarrak garesti saldu ditu → sagarrak garesti saltzen dira
- *nor* → inpertsionala
hemendik joaten da autobusa egunero Donostiara → hemendik joaten da Donostiara

— Arazlea, *nor inkoatiboentzat*

- *nor inkoatiboa* → arazlea
aitona zaharra hil da → aitona zaharra hil dute

Eta azken sail-aldaketari dagokionez hauxe dio:

Aditzen semantika kontuan hartzen badugu, mota askotako aditzak ditugu (informazio hori, hain zuzen, hiztegiak eman behar digunez, ez dugu guk hemen kontuan hartuko, aditzen forma edo itxuran eraginik ez duen bitartean). Horietako batzuk inkoatibo deitzen ditugu. Aditz inkoatiboak dira egoera aldaketa bat adierazten dutenak edo ekintzaren hasiera adierazten dutenak: ontzia bete da diogunean edo aitona

hil da diogunean, argi ikusten da hor egoera aldaketa bat suertatu dela: hutsik zegoen ontzia lehenik, eta orain betea dago; aitona bizirik zegoen, baina orain ez da bizi. (Euskaltzaindia 1993: 210)

Beraz, hiztegiak esan behar du alde batetik aditz bat gorago aipatu ditugun zein sailetakoa den, eta bestetik, zein mota semantikotakoa den.

Hiztegietara jotzen badugu, sail hauek errepresentatzeko, laguntzaile-motak aurkitzen ditugu: DA, DU, DIO, ZAIO. Eta beroietan ez dira ondo bereizten ez aipatutako sail eta azpisailak, ez sail-aldaketak, ez mota semantikoak. Esaterako:

- *Euskal Hiztegi*an (Sarasola 1997) eta *Hiztegi Batuan* (Euskaltzaindia 2000) DA, DU, DA-DU, DIO eta ZAIO erabiltzen dira. DA laguntzailea *nor* nahiz *nor(-nori)* aditzentzat erabiltzen da; DU, *nor-nork(-nori)* eta honen azpisailekoentzat; DIO, *nor-nori-nork* eta bere azpisailekoentzat; ZAIO *nor-nori* sailekoentzat; eta DA-DU, bai DA bai DU sailekoak direnentzat, dirudienez, goian aipatu diren “nor inkoatiboa” eta bere arazlea adieraziz.
- *Elhuyar hiztegi*an (Elhuyar 2006) DA, DU, DA/DU, DIO, ZAIO erabiltzen dira, goiko bi hiztegien moduan.
- *3.000 Hiztegi*an, aditzaren forma eta kategoria gramatikala ageri zaizkigu.

Jakina, hiztegiotan mota semantikoak ez baizik eta aditzen adierak zehazten dira, eta horien barruan zenbaitetan beste ezaugarri batzuk ere aipatzen dira; hala nola: [zerbait], [usaina], [norbaiti], ‘osagarriak *-i* kasu-atzizkia duela’... Ezaugarri horien bidez, adiera horretan sintagma jakin batek har ditzakeen hitzen multzoa edo sintagma-mota murrizten dute.

2.3. Estuguneak

Proposamen hauek aztertu ondoren, eta aditz bat sailkatzeari ekiten diogunean, ezbatzi gabeko zenbait alderdirekin topo egiten dugu.

2.3.1. Aditzaren eskakizunak direla-eta

Aditzak erabakitzen du perpaus batean *nork* edo *nori* sintagmarik agertu behar duen edo ager daitekeen. Honenbestez, horrek esan nahi du *nor* sintagma aditz guztiek onartzen dutela beti?

Nor-nork saileko azpimultzotan ikusi dugu ez dela horrela, zenbait aditzek *nor izuna* dutelako. Beraz, *nork* eta *nori* sintagmez gain, *nor* ere beharrezkoa ote den aditzak erabakitzen du. Edo bestela, erregela orokor bat izan beharko genuke aditz guztioi *nor* onartzeko, salbuespenak aditz konkretu bakoitzean zehaztuz.

2.3.2. Sintagmen aukerakotasuna dela-eta

Nor-nork sistemako aditzetan absolutiboan eta ergatiboan dauden sintagmak hiztunak *ezkutuan* uzteko aukera duela dio Euskaltzaindiak; eta bestalde, *nor izuneko* (deitu dio, irakin du) azpimultzoak ditugu. Zein da “ezkutuan uztea”ren eta “nor izuna izate”aren arteko aldea? *Nor* ezkutuan egotea, zer da berez, *nor* beharrezko elementua izatea baina beti agertu beharrik ez izatea? *Nor* izuna, berriz, *nor* ezinezkoa izatea?

Esaldi batean *nor* gabe ageri zaigun aditz bat berehala sailkatu beharko dugu hauetako sailen batean: *ez du abesten* moduko esaldi batean zer pentsatu behar dugu, nor ezkutuan dagoela? Eta zer da ezkutuan dagoen *nor* hori?

Izan ere, ordenagailu baten begietan bi fenomeno horiek berdin agertzen dira: *nor* elementua ez dago esaldian. Aditz berrien sailak automatikoki eskuratzerakoan, ez genituzke mota horiek bereiziko bestelako informaziorik gabe esaldian. Desberdindu nahi baditugu, zerbait gehiago erantsi beharko dugu: elipsia, esaterako, baldin eta badago.

2.3.3. *Sail-aldaketak direla-eta*

“Sail-aldaketa” zer den ez da guztiz argi geratzen. *Nor-nork* sailekoa den aditz bat (*saldu*) *nor* saileko izatera pasatzen denean, ez da besterik gabe *nor* saileko bihurtzen, baizik eta *nor* sailez adierazten den *inperstonala* izatera pasatzen da. Izatez, *nor* sailean sailkatuta dauden aditzak (*berdur izan, etorri, egon...*) ez dira inperstonalak. Beraz, “sail” hitzari, eta orobat “sail-aldaketa”ri ematen zaion estatusa argitu beharra dago.

Bestetik, sail-aldaketa ohikoenak bakarrik azaltzen ditu Euskaltzaindiak, eta hauek *nor* eta *nor-nork* sailekoei dagozkie bakarrik. Aditzak esaldietan aztertzen hasterakoan, ordea, kasuistika ugariagorekin aurkitzen gara berehalakoan.

Euskaltzaindiak *nor izuneko*tzat jotzen ditu *josten ikasi du* eta *bazkaldu* du modukoak (azken hauek Iparraldean daren erabiltzen direla ohartaraziz). Baina badakigu *ikasi* aditzak *nor-nork* erabilera arrunta ere baduela (*matematika ikasi du*); eta bestalde, zenbait hiztunek *oilaskoa bazkaldu dut* modukoak ere onartzen dituztela. Orduan, aditz bera bi sailetan ageri zaigu. Bi sailetakoa bada, bi aditz desberdin dira? *Josten ikasi duko ikasi matematika ikasi duko*aren desberdina da? Sintaktiko bai, argi dagoenez, baina *ikasi*, sarrera gisa aztertu behar badugu, bi sarrera emango dizkiogu? Edo sarrera bakarra eta bi homografo, sintaxiari loturikoak?

Literaturan hainbat sail-aldaketa aztertu izan dira (Levin 1993, Vazquez et al. 2000, De Rijk 2003, besteak beste). Lan hauetako askotan *alternantzia* terminoa erabiltzen da sail-aldaketa adierazteko. *Objektu inespezifikoa*ren alternantzia, esaterako, askotxo aztertu den beste sail-aldaketa ezaguna dugu; *haurrak ez du abesten* edota *ume honek jaten du* modukoak horrelakoxetzat jotzen dituzte. Aldaketa honetan zehazki, *informazio orokor / informazio zehatz* oposizioa dagoela aldarrikatzen dute (Vazquez et al. 2000, Levin 1993). Beraz, hemen ere ez da, berez, sail-aldaketa hutsa gertatzen. Izatez, laguntzaileari begira ez da aldaketarik gertatzen, baizik eta aldaera horietako bakoitzak *ñabardura* bat eransten dio aditzaren erabilera horri: *nor* dagoenean, objektu jakin bati buruzko informazio zehatza ematen da (*haurrak bertso* bat abestu du); *nor* gabekoan, berriz, ez du zehaztasun horrek axola, baizik eta aditzak adierazten duen ekintza bera azpimarratu nahi da (*abestea* haurren gaitasunen eta aukeren artean dago, baina honakoan *haurrak ez du ekintza* hori egiten). *Nor* izuneko aditzen artean sailkatuta dauden batzuek ez dute horrelako *ñabardurarik* adierazten.

Argi dago denak ez direla maila bereko sail-aldaketak, baina hain zuzen Euskaltzaindiak ere horixe esaten du aztertzen dituen alternantziatan. Bata semantikoki esanguratsua da: inkoatiboa; eta bestea, besterik gabe *inperstonala*, horrek esan nahi duena zehaztu gabe.

Gauza da, seguruenez sail desberdinak planteatzerakoan sail horretako jokaera sintaktikoa *bakarrik* erakusten duten aditzak izaten direla gogoan. Baina testu errealek erakusten digute aditz berarekin egitura anitz agertzen zaizkigula.

2.3.4. *Sailak eta azpimultzoak bereizteko ezaugarriak*

Nor izuneko aditzen artean, hiru azpimultzo daude:

- *Nor* sintagmaren orde *inesiboa* hartzen dutenak: *jardun, ikasi...*
- *Nor* sintagma, berez, *sintagma adberbiala* denean: *iraun, pisatu...*
- Objekturik hartzen ez dutenak: *irakin, funtzionatu...*

Argi dago azpimultzo hauen arteko desberdintasuna azaltzeko, *nor*, *nori* eta *nork* kasuez gain bestelako ezaugarriak ere izan behar direla kontuan:

- *jardun, ikasi*: *non* kasuak desberdintzen du besteetatik
- *iraun, pisatu*: *nor* sintagma, sintagma *adberbiala* da. Objektua ez den beste zerbait da: *zenbat* edo *neurria* adierazten duen osagai bat. Ezaugarri semantiko bat sartzen dugu, eta horrek ematen du desberdintasuna
- *bazkaldu, dimititu*: *nor* benetan izuna da; hots, ez dago bestelako sintagmarik *nork* sintagmaz gain.

Ondorioz:

- *Nor* izuneko azpimotak adierazteko ezaugarri gehiago zehaztu behar dira:
  - *nor* izuna - *nork* - *non*: *jardun, ikasi*
  - *nor* *zenbat* - *nork*: *pisatu, iraun*
  - *nor* izuna - *nork*: *bazkaldu, dimititu*
- *Neurria* (edo *zenbat*) erabiltzen dugun bezalaxe, beste osagai sintaktikoak ere (*nor, nori, nork, non...*) modu horretara zehaztu behar genituzke, aditzak maila berean deskribatzeko. Izan ere, “*bi urte*”k *iraun* aditzarekin *zenbat* adierazten du (iraupena, zehatzago esateko), baina *bi urte ditu* moduko esaldi baten aurrean, ez zaigu bururatzeko *ukan, pisatu* eta *iraun* aditzen multzokoa denik. Adibide horretan objektua ikusten dugu, komunztadurari begiratuta, bederen. Beraz, sintaktikoki elementu bera dela dirudi, baina aditz batekin eta bestearekin duen balio semantikoa da aldatzen dena.

2.3.5. *Ondorioak*

Esan dugun guztiarekin:

- Badirudi *saila* aditzaren beraren sailkapenari dagokiola, eta *sail-aldaketa* egitura mailako zerbait dela. Alegia, egiturek beraiekin *ñabardura* sintaktiko-semantiko batzuk dituzte (*DA*-inpersoneala / *DU* ez-inpersoneala, *DA*-inkohatiboa / *DU*-arazlea, *DU*-orokorra / *DU* zehatza e.a.) eta aditzek, diren sailekoak direla, batzuk onartzen dituztela eta beste batzuk ez. Edo besterik gabe, ez dute *sail-aldaketarik* erakusten. Goldberg-ek (1995) —eta García-Miguelek (1995) eta Rebolledok (2002), harena onartuz—, ikuspuntu honetatik aztertzen dituzte

aditzak eta egiturak. Hala, aditz horrek esaldian lortzen duen balio semantikoa bere sailak eta egiturak ematen dionaren arteko batura da. Hori da *Construccionismo*aren korrrontean aztertzen dena.

- Sailak egiteko garaian NOR, NORI, NORK eta batzuetan NON kontuan hartzen diren bezala, zergatik ez hartu beste sintagma-motak ere?
- Sail-aldaketa batzuk orokorrakoak dira (aditz askok onartzen dituztelako) eta beste batzuk, partikularrakoak (aditz gutxi batzuek onartzen dituztelako). Izatez, autore batzuek, alternantzia orokor batzuk (euren ustez semantikoki esanguratsuak direnak) sailak definitzeko erabiltzen dituzte (Vázquez et al. 2000, Levin 1993): alternantzia esanguratsu berak onartzen dituzten aditzak, multzo edo sail berekoak dira, sail hauek semantikoak gertatzen direlarik.

Hala, Levin-en (1993) abiapuntua erakargarria irudi, eta Vázquez et al.en (2000) eskarmentua oinarri, 100 aditzen azterketa burutu nuen (Aldezabal 2000, 2004), autore hauek sailez eta alternantziez esaten dutena kontuan hartuta.

Azterketa horretatik, hurrengo ondorioak atera nituen:

Aditz guztien erabilerak aztertzerakoan (eta ez aditz bakarrarenak edota erabilera bakarra hainbat aditzetan) argi ageri da aditz bakoitzak egitura *usu* bat (egitura prototipiko bat) edo batzuk erakutsi ohi dituela, aditz guztietan errepikatzen diren *balio semantiko orokorren* bat adierazteko. Balio semantiko orokor hauek ez dira adierak, hiztegiatan agertzen diren modukoak, baizik eta kategoria kognitibo oinarritzkoak, predikatu-mota orokorrak, *sailak* osatzeko baliagarri izan daitezkeenak.

Zehazki esanda: aditz bakoitzean badira egitura batzuk hitz desberdinekin askotan errepikatzen direnak, eta egitura horietako bakoitza, oro har, balio semantiko bati lotzen zaio. Zenbaitetan egitura *usu* bat baino gehiago dago balio semantiko beraren alderdi desberdinak adierazteko; hori da, hain zuzen, alternantzietan gertatzen dena. Honenbestez, delako aditzak onartzen dituen egitura horiek guztiak dira bere *azpikategorizazio-patroiak*. Patroi hauek, azken batean, egitura sintaktiko-semantikoak dira, bietatik (sintaxitik eta semantikatik) dutelako.

Aditz batzuek, orduan, bat egiten dute adieraz ditzaketan predikatu-motetan. Horri begira sail berekoak dira. Baina horrek ez du esan nahi horretarako egitura sintaktiko berak erabiltzen dituztenik, nahiz eta askotan berdinak izan. Ez eta alternantzia berak onartzen dituztenik, askotan halaxe izan arren.

Aditzak bere ohiko patroi sintaktikoetan parte hartzeari, *sintaxi aske* izaera aitortuko diogu. Hots, aditz horrentzat horiek dira jokaera sintaktiko arruntak. Hortik abiatuta, patroi horietatik aldentzen diren hainbat esapide edo unitate konplexu daude, eta geroz eta gehiago aldendu horietatik orduan eta *ez-askeagoa* da sintaxia aditz horrentzat. Gerta daiteke, hala ere, patroietatik aldendu gabe (hots, sintaxi askeari eutsiz) hitz bat aditz berorrekin askotan agertzea eta denborarekin unitate konplexu gisa finkatzea. Edota besterik gabe, finkatu egiten da, azterketa sakonagoa behar duten arrazoiak direla medio. Eta jakina, batzuetan ez dago argi patroi baten aurrean gauden edota esapide batenean. Nolanahi ere, azpikategorizazio-patroien azterketarekin era berean esapideena (edo unitate konplexuena) ere egiten dugula esan nahi dut, albo-ondorio gisa.

Hori guztia hobeto ulertuko dugu 2. atalean. Orain, ikus dezagun, azpikategoriazioa ikuspuntu honetatik aztertuta, zein ezaugarriekin eta nola definitu beharko genukeen.

2.4. Definizioa, azkenean

Esandako guztiak kontuan hartuta, aditzen azpikategoriazioa da, hasieran ikusitako definizioari jarraiki, aditzak eskatzen dituen elementuen gauzapean sintaktikoa, baina eskakizun horiek *predikatu-mota orokor gisa zehaztuta*.

Aditz bakoitzak ez du jokaera bera predikatu-mota jakin bat gauzatzeko, ez deklinabide-kasu aldetik, ez osagai semantiko/sintaktiko kopuru aldetik, ez osagai semantiko horien azpian ager daitezkeen ale lexikalen aldetik, ez osagai semantiko horiek esaldian agertzeko eta berreskuratzeke duten gaitasun aldetik. Beraz, azpikategoriazioa definitzeko:

- Lehenengo pausua, aditz bakoitzak zein predikatu mota adieraz ditzakeen zehaztu behar da, predikatu mota horiek gauzatzeko beharrezkoak dituen osagaien kopurua eta beren izaera semantikoa definituz; azken batean, *rol semantikotzat* har daitekeena definituz.
- Behin hori eginda, predikatu mota bakoitza syntaxian gauzatzeko aukerak zehaztu behar dira:
  - Osagai bakoitzaren gauzapean desberdinak, deklinabide-kausuz zehaztuta.
  - Rol semantikoarekin batera, hautapen-murriztapenak (ezaugarri semantiko zehatzagoak, ale lexikalari berari dagozkionak berez), murriztapena argia denean eta betiere predikatu motak edota alternantziak bereizten baditu.
  - Osagaiak syntaxian ageri ez direnean berreskuratzeke mekanismoak; hots, elipsi- eta inespezifikazio-gaitasunak.
  - Osagaien artean dauden dependentzia-fenomenoak (osagai bat agertzeko bestea agertu behar izatea nahitaez).

Ildo honetan kokatzen dira lan ugari. Lehenengo atalean aipatutakoez gain (Verbnet, PDT, Framenet) gaztelania aztergai duten beste hainbat badaude: ADESSE (García-Miguel 2005), SenSem (Alonso et al. 2005). Euskaraz ere hainbat saio eginak ditugu Ixa taldean: Propbank gidalerroei jarraiturik bata (Aldezabal 2006) lankide katalanekin batera (<http://clic.ub.edu/cessece/index.php>), eta SenSem-eko gidalerroak jarraiturik bestea. Azkeneko honen emaitza, hain zuzen, VOLEM (CTP-2003-R4)¹ deritzan proiektu batean garatu genuen, eta ondoko web-orrian ikusgai jarri: <http://grial.uab.es/multi/>

3. Adibide batekin hobeto: *eman*

Saia gaitezen esan duguna *eman* aditzarekin eta honen baliokidetzat jo ohi den gaztelaniazko *dar* aditzarekin aplikatzen. Konparaketak are argiago uzten du fenomeno hauen orokortasuna.

¹ Eusko Jaurlaritzak 2003an Pirinioetako Lan-Elkarteak (CTP) sortzeko emandako dirulaguntzari esker burutu zen proiektu hau.

Zergatik itzultzen dugu berehalakoan *eman* aditza *dar* aditzarekin gaztelaniaz? Bi aditzok bi hizkuntzetan oinarrizko kategoria kognitibo bera adierazten dutelako (adieraz ditzaketen beste hainbat gauzen gainetik) eta horixe delako aditzon esanahi usuen edo ustez arruntena: *transferentziazko* kategoria kognitiboa. Baina beste hainbat ahalmen ere konpartitzen dituzte: transferentziazko eskematik abiatuta bestelako xehetasunak dituzten esanahiak sortzekoa, eta baita, beste hitzekin konbinatuz, unitate konplexuak osatzekoa ere.

Horixe ikus dezakegu Morante-k (2004) *dar* aditzarekin eta Aldezabalek (2004) *eman* aditzarekin egindako azterlana konparatuz. Bi lan hauetan, aditzon egiturak eta esanahiak sailkatzeko ikuspegia guztiz berdina izan ez arren, azpiko fenomeno askotan bi hizkuntzetan berdina dela ikusiko dugu.

Abia gaitezen euskarazko corpusean² aurkitu ditzakegun adibide batzuetatik:

- (1) Marrazkiak maite dituenz gero, paper zuria eta koloretako lapitz batzu eman dizkiot. [NIK] [HARI] (EusCor)
- (2) Urte askoan kontzertu asko eman dut berarekin. [NIK] (EG)
- (3) (...); eta orduan izan zen Ixidro anaia txikia marruka hasi zenean, karraixi bizian, narrua kendu izan baliote bezala, amatxok azkenik muturreko eder bat eman zion arte. [HARI] (EusCor)
- (4) Jakintsuak esanda, mozorroztea errutina hautsiz gure izaera adierazteko bide ezinobea dela uste dugu eta gainera horrela beste urte guztian betiko formak gordetzen jarraitzeko indarra ematen digu [HARK] [GURI]. (EusCor)
- (5) Onartezina da eta herritarrei nazka ematen die [HORREK] (EG)
- (6) Oraegik harri-jasotze munduan lehen pausuak eman ditu. (EG)
- (7) Gipuzkoako Caritasetik jakinarazi digutenez, kontu korronteetan diru dezentente bildu da jada eta eskura ere askok eman dute laguntzatxoa. (EG)
- (8) Minutu pare bat besterik ez dut horretan eman, baina atetik irten ondoren ez dut kalean Altdorfer jauna ikusi. (EusCor)
- (9) Delikadezak, sentiberatasunak, fineziak... izaturik, hemendik ihes egin du tela ematen du. (EusCor)

Zein azpikategorizazio-patroiren azpian sailkatu behar ditugu adibideok?

Corpusaren maiztasunari begiratzen badiogu, (1) adibideko egitura (*nork-nori-nork*) oso ugaria da, eta ondoko ezaugarri orokorrak ditu: *nork* izaki biziduna izaten da, *nor* objektu konkretu bat eta *nori* beste izaki bizidun bat. Hona horrelako beste bi adibide:

- (10) Gero Pistorius organista zaharrak paperezko pezeta, hogerleko eta bosdu-rokoak eman zizkidan [NIRI] horiekin batera gordetzeko, baina mesede baten truke. (EusCor)
- (11) Beso ezkerrez besarkatuko du, gizonak berak eutsiko dion kopa batean emango dio edaria [HARK] [HARI] hitz goxoak murmuriatzen dizkion bitartean. (EusCor)

² *Euskaldumon Egunkaria* eta *XX. mendeko euskararen corpus estatistikoa* izan dira corpus-iturri nagusiak, EG eta EusCor laburtzapenez adieraziak, hurrenez hurren. Ohar bedi, ordea, zenbaitzuk artikulu-rako laburtu edo moldatu egin ditudala, eta beraz ez daudela corpusean bezalaxe.

Hauetan erraz uler dezakegu transferentzia bat gertatzen dela: 'norbaitek zerbait (konkretua) ematen dio norbaiti'. Gaztelaniaz ere halaxe gertatzen da.

(2)ko adibidean, ordea, goian aipatu dugun egitura horretako zenbait elementu aldatu egiten dira: *noririk ez dago* eta *nor* ez da objektu konkretu bat (*kontzertu*). Corpusaren maiztasunari begiratzen badiogu, horrelakoak maiz agertzen zaizkigu, eta askotan objektua abstraktua da eta aditza aspektu burutugabeko formaren batean doa. Horrelakoetan badirudi ekintza bera azpimarratu nahi dela helburu zehatza zein den gorabehera. Nire ustez hauetan inbertsonal moduko bat egin nahi da: *nor-nori-nork* egitura horretako *nori* inbertsonalizatu nahi da, *nor-nork* egiturakoetan *nor*kekin gertatzen den moduan. *Nor* objektu konkretua den adibide gutxi batzuk ere badira:

- (12) kartzeleroak, medikuak, psikologoak, irakasleak... Medikuen asistentzia ezin da deskribatu, lotsagarria da, edozer gauzarentzat pilulak ematen dituzte [HAIEK] eta kito. (EG)

(2)ren modukoak Morante-k (2004) transferentziatzko eskema usutik aldentzen diren *unitatez*at jotzen ditu (*dar un concierto / dar una conferencia*), eta baliokidetzat hau egiten du: dar = producir. Nire ikuspegitik, ordea, transferentziatzko eskema bera izango genuke, baina helburua desagerturik, *nor-nori-nork* eskemarekiko aldaera osatuko luke.

(3)ren moduko adibideetan *nor-nori-nork* eskema ageri zaigu, baina objektuaren izaerak *eman* aditzaren esanahi "arrunta" aldatzen duela dirudi. Morante-k hain zuzen horrelako erabilerak (*dar una patada / dar un golpe*) "dar = ejecutar" esanahia duten *unitatez*at jotzen ditu. Gauza da *muturreko* ekintza bat dela (ez behintzat objektu konkretua), negatibotzat jotzen duguna gainera; baina azken batean transferentzia baten berri ematen da, dela negatiboa, dela positiboa.

Gauzak are gehiago zailtzen dira (4) eta (5)en moduko adibideetan, non *nor* nahiz *nork* kasuan dauden entitateak abstraktuak diren, eta *nori* kasuan dagoen entitateak gizakia edo behintzat izaki biziduna, borondatez egiten ez duen ekintza batean murgilduta aurkitzen dena. *Nor* kasuan doan entitateak izaki bizidunei dagokien egoera edo sentimenduak adierazten ditu, eta ondorioz *eman* aditzak transferentzia esanahia galdu eta egoera psikologiko bat adieraztera pasatzen dela dirudi. Morante-k "dar = provocar" balioa ematen die hauei.

Balio hauetan, eta baita (3)koen modukoetan ere, badirudi parte-hartzaileen borondateak garrantzia duela: (3)koetan hartzaileak ez du borondatez jokatzeko; alderantziz, badirudi borondatearen aurkako zerbait jasaten duela, (4) eta (5)en modukoetan hartzailearen aldetik (eta batzuetan ez eta igorlearenetik ere) ez dago borondatezko asmorik; besterik gabe ekintza gertatu egiten da eta hartzaileak jasan egiten du. Horregatik hartzen du hartzaileak "jasale" zentzua.

Baina zein neurritan hartu behar dugu kontuan borondatearen ezaugarria aditz baten osagai semantikoak definitzeko garaian? Transferentziatzko eskeman beti ulertu behar al da hartzaileak eta igorleak transferentzia borondatez (borondate onez) egiten dutela? Hori esatea gehiegizkoa da nire irudiz, esaldiz esaldi testuingurua erabat aztertzea ekarriko bailuke horrek. Testuinguru hori nolakoa den oraindik zehazteke dagoen honetan, aukera orokorraren alde egin dut: transferentzia eskema planteatu guztientzat, baina azpimarratuz egituraren arabera eta entitateen arabera nabardurak daudela batetik bestera. Nolanahi ere, badira transferentziatzko balio hau izanik uni-

tate konplexu bilakatu direnak, objektuak ez duelako ohiko mugatzailea ageri; *min emanen* gertatzen dena, esaterako.

Gauza argi bat badela dirudi, hala ere: *nor* sintagman doan izena abstraktua denean, objektua transferentzia-ekintzarekin batera une horretan sortzen da. Objektua konkretua denean, objektu hori dagoeneko sortua dago, eta transferentziaren berri ematen da. *Al-daketa*³ kategoría kognitiboan (beste aditzen azterketatik bereizten den beste oinarritzko kategoría bat) ez dirudi hori gerta daitekeenik; *nor* kasuan dagoen entitateak sortua egon beharra du alde aurretik; ezinezkoa dirudi alde aurretik sorturik ez dagoena izaeraz edo lekuz aldatzea. Horixe da Vázquez et al.ek (2000) *afektazioaz* mintzo direnean diotena:

Por otro lado, distinguimos entre entidades afectadas y efectuadas, es decir, las de nueva creación. Así, consideramos que no podemos hablar de la afectación de una entidad que no existe con anterioridad al evento. (Vázquez et al. 2000: 163)

Eta horrexegatik zehazten dute aldaketako objektua *gai ukitu* (afektatu) gisa (gai hutsaren ordez). Baina aztergai honek beste aditz batzuetara eramango gintuzke.

Itzul gaitezen adibideetara. Goiko guztien aldean, (6) eta (7) modukoak ez dira sartzan transferentziatzko eskema usuaren barruan. Hauetan eskema usu horretatik kanpo geratzen diren elementuak ditugu. (6) adibidean zehazki *nori* elementua ez da aukurakoa; ez dago eliditurik edo inespezifikaturik. “Pausuak eman” diogunean, *nori* agertzea ezinezkoa da; *eman* sintaxi asketik urrundu egiten da. Eta horrekin batera baita transferentziatzko esanahitik ere. Hori dela eta, hor unitate konplexu baten aurrean gaudela dirudi. (7)an ere *eskura* elementua ageri zaigu, *emanen* transferentziatzko eskema usutik aldentuz. Esanahia transferentziatzkoa da, baina eskema ez da usua. Hori horrela, *eskurak emanekin* unitate bat osatu eta gero transferentzia adierazten duela dirudi. Ohar bedi, gainera, *nora* sintagman ageri den entitatea *nori* sintagman doan entitatearen jabetzakoa dela (kasu honetan *zati-oso* harremana dugu, zehazki), eta hori gertatzen da transferentziatzko eskeman *nori* eta *nora* sintagmak batera ageri diren guztietan (aztertutakoetan, bederen); gainera, orduan bakarrik dirudi onargarri *nora* sintagmak. Erabilera hauen modukoak gatzelaniaz ere bereziak dira eskema usuarekiko (*dar un paso* (* *a alguien*); *dar en mano*).

(8) eta (9) adibideetan, bukatzeko (eta gehiago luza gintezke), ez dago transferentziatzko esanahirik; eta egitura sintaktikoak ere erabat desberdinak dira transferentziatzko-tik. (8)an *jarduera* bat dugu, norbaitek zerbaitetan denbora jakin batean egiten duena, eta (9)an, mendeko konpletibo batez baliatuta, *ustezko adierazpen* bat egiten da. Beste hizkuntzetan, gatzelaniaz adibidez, balio hauek ez dira *dar* aditzarekin itzultzen.

Hala izanik, eta adibide hauek aztertuta, *eman* aditza 3 predikatu-mota adieraz ditzakeen aditz gisa definituko genuke, eta predikatu hauetan gauzapean sintaktikoak honelaxe definituko genituzke:

- ‘Zerbaitek (bizidun edo bizigabe) zerbait (ez nahitaez konkretua) zerbaiti (ez nahitaez bizidun) eman’ → Transferentzia: abiapuntua_ERG⁴, gaia_ABS, helburua_DAT

³ Egoerazkoa nahiz kokapenezkoa izan daitekeelarik.

⁴ Hauek dira laburtzapenen adieraziak: ERG: ergatiboa, ABS: absolutiboa, DAT: Datiboa, INE: inesiboa eta ELA_KONPL: -ela erlazio-atzizkiak gauzatzen den konpletiboa.

- ERG eta ABS elidi daitezke. DAT eta ERG inpersonaliza daitezke.
- ‘Denbora zerbaitetan eman’ → Jarduera: *esperimentatzailea_ERG*, *denbora_ABS*, *jarduera_INE*
- INE elidi daiteke eta baita inespezifikatu ere. ERG elidi daiteke.
- ‘iruditu’ → *gaia_ELA_KONPL* → Ustezko adierazpena

Aipatu gabe geratu diren beste hainbat erabilera badira, eta horietako askok unitate konplexuekin eta esaera finkatuekin dute lotura. Izan ere, erabilera batzuetan ulertutzat ematen diren elementu ezkutatu asko daude, eta horrek egitura —eta askotan balio semantikoa bera— aldatzea dakar, ondorioz unitate konplexuei edo esapide luzeagoei bidea irekiz: *Eman egingo dizut!* edota *Nor da ematen?* Esaldietan ditugu horren adibideak, non lehenengoan [kolpea] ulertutzat ematen dugun eta bigarrenean [kartak].⁵

Baina, jakina, askotan zalantzan jartzen dugu predikatu-mota baten aurrean gauden edo unitate konplexuen aurrean, maiztasunak eta finkatze lexikoak ondo aztertu arte. Horrelakoak dira, adibidez, leihoak iparraldera ematen du modukoak, edo beste aditzetan ere aurkitzen ditugunak (*gurea* bildu; *herrira* ezkondu...). Hauetan ez dago argi unitate konplexu gisa aztertu behar diren (*iparraldera/hegoaldera/ekialdera/mendebaldera eman*; *gurea bildu*; *herrira ezkondu*) edo beste predikatu orokor edo usu bat proposatu behar den: -ra eman (kokapena?): -ra bildu / -ra ezkondu (koka-pen- eta egoera-aldaketa?).

Argi dago hemen esandako guztia hautatutako ikuspegiaren eta sistemaren barruan ulertu behar dela, eta aukera bat besterik ez dela. Gauza bera aztertzeko ikuspegiak desberdinak izan daitezke, jakina. Morantek, esaterako, proposatzen dituen unitate eta balio semantikoak bigarren hizkuntzaren ikasketari begira egiten ditu. Nire ikuspegia euskara bera eztertzea eta ezaugarriak nolabait modu sistematiko batean biltzea izan da, horrela beste maila linguistikoko atazetan baliagarri izan dadin; edo, bederen, ustez hala izango delakoan.

4. Bukatzeko, nolabait esateko

Orain arte esandakoak eta hemendik aurrera esan beharrekoak egiaztatu eta sakon berraztertzeko, datu errealak behar ditugu; areago, gure helburua datu errealak aztertzea bada. Eta orain arte Ixa taldean egindako tresneria konputazionalak⁶ horretan asko lagundu dezake.

Corpus-adibideak eta datu estatistikoak eskaintzen, esaterako. Azpikategorizazio-patroietan zehaztu ditugun deklinabide-kasuak eta konbinazioak delako aditzean maiztasun handienarekin agertzen direla esan dugu, baina era berean horietako batzuek elipsirako joera handia dute. Hori benetan horrela den berraztertzeko, patroia osorik jarraitzen duten adibideak, eta patroiko elementuren bat falta dutenak konpara daitezke. Datu horiek automatikoki lor ditzakegu, aldeztatik maila morfosintaktikoan *etiketatuta* dagoen corpus batean bilaketak eginez. Patroian jarrita ez dauden deklinabide-kasuen maiztasuna ere atera daiteke, agerian agertzeko euren

⁵ Elhuyar hiztegi elebiduneko (Elhuyar 2006) adibideak ditugu hauek.

⁶ <http://ixa.si.ehu.es>

artean joera desberdinak ote dauden ikusteko. Agerkidetza-maiztasunak ere atera daitezke, unitate konplexu baten aurrean edota patroï orokor batenean gauden aztertzeko.

Azpikategorizazio-informazioa lexiko konputazionalen txertatuta, berriz, aukera hauek egon litezke:

Hasteko, aditzak corpuseko testu batean informazio horrekin hornituta izanez gero, esaldian bertan ageri dituen sintagmekin konparatu eta bat egiteak konproba daitezke analizatzaile sintaktiko automatikoen bidez. Horrekin predikatu-moten artean aukeratzea posible izan daiteke: esaterako, *emanen* esaldi batean *nori* baldin badago, zuzenean transferentziatzeko eskema, eta beraz balioa, esleituko litzaioke, besteak baztertuz.

Itzulpenei begira, eta helburuko hizkuntza iturburukoaren antzera zehaztuta badago, itzulgai diren hitz guztien artean, predikatu-mota mailako bat egiteak egiazta daitezke. Horrela, seguruenek, itzulpen-aukerak murriztu egingo dira.

Honek guztiak, hala ere, azalpen eta ikerketa sakonago bat beharko luke. Hemen, besterik gabe, etorkizunean jorrazteko bideak plazaratu ditut, ildo automatikoa ezinbestean baliatu, aberastu eta birbaliatu beharra dagoela azpimarratuz. Gai batean geroz eta gehiago sakondu orduan eta aztergai gahiago sortzen dira ikertzeko; horixe baita azken batean, ikerkuntzaren funtsa.

Bibliografia

- Aldezabal, I., 2004, *Aditz-azpikategorizazioaren azterketa, sintaxi partzialetik sintaxi osorako bidean. 100 aditzen azterketa zehatza Levin-en (1993) lana oinarri hartuta eta metodo automatikoak baliatuz*, Doktoretza-tesia, UPV/EHU.
- , 2006, “Estudio preliminar para la creación de Euskal PropBank”, *Seminario SERES, Perspectivas de análisis de la unidad verbal*, in I. Castellón & A. Fernández (arg.), Universitat de Barcelona.
- , Aranzabe, M., Atutxa, A. & Lersundi M., 2002, *Levin-ek English verbs classes and alternations (1993) liburuan ingeleserako proposatzen dituen alternantziak euskararekin parekatuz*, Barne-txostena, LSI saila, EHU.
- Alonso, L., Capilla, I., Castellón, I., Fernández, G., Vázquez G., 2005, “The SenSem Project: Syntactico-Semantic Annotation of Sentences in Spanish”, *Proceedings of the International Conference RANLP* 39-46, Borovets, Bulgaria.
- Aurten Bai fundazioa, 1996, *Diccionario 3000 hiztegia. Euskara-gaztelania, gaztelania-euskara*, Bostak bat.
- Chomsky, N., 1965, *Aspect of the Theory of Syntax*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- , 1981, *Lectures on Government and Binding*, Mouton de Gruyter, Berlín, New York.
- Elhuyar fundazioa, 2006, *Elhuyar hiztegia. Euskara-gaztelania, castellano-vasco*, Elhuyar edizioak.
- Euskaltzaindia, 1993, *Euskal gramatika laburra. Perpaus bakuna*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Fillmore, Ch. J., 1976, “Frame semantics and the nature of language”, in *Annals of the New York Academy of Sciences: Conference on the Origin and Development of Language and Speech*, Volume 280, 20-32.
- , & C. F. Baker, 2000, “FrameNet: Frame semantics meets the corpus”, Poster session at The Linguistic Society of America.

- García-Miguel, J. M., 1995, *Las Relaciones gramaticales entre predicado y participantes*, Universidad de Santiago de Compostela, Santiago de Compostela.
- , & F. J. Albertuz, 2005, “Verbs, semantic classes and semantic roles in the ADESSE project”, *Proceedings of the interdisciplinary Workshop on the Identification and Representation of Verb Features and Verb Classes*, Saarland University. Saarbrücken. 50-55, <<http://webs.uvigo.es/adesse/textos/saarb05.pdf>>.
- Goenaga, P., 1980, *Gramatika bideetan*, Erein, Donostia.
- Goldberg, A., 1995, *A Construction Grammar approach to argument structure*, University of Chicago Press, Chicago.
- Hajic, J., J., Panevová, Z., Uřešová, A., Bémová, V., Kolárová & P., Pajas, 2003, “PDT-VALLLEX: Creating a Largecoverage Valency Lexicon for Treebank Annotation”, in *Proceedings of The Second Workshop on Treebanks and Linguistic Theories*, Sweden, 57-68.
- Hale, K. L. & Keyser, S. J., 1987, “A view from the middle”, *Lexicon Project Working Papers 10*, Center for Cognitive Science, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- , 1991, “On the Syntax of Argument Structure”, Unpublished ms., MIT, Cambridge, MA.
- Jackendoff, R. S., 1990, *Semantic Structures*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Kipper, K., H. Trang Dang & M., Palmer, “Class-Based Construction of a Verb Lexicon”, AAAI-2000 Seventeenth National Conference on Artificial Intelligence, Austin, TX.
- Levin, B., 1993, *English Verb Classes and Alternations. A preliminary Investigation*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Morante, R., 2004, *Conocimiento lingüístico y recursos computacionales para una aplicación de aprendizaje de vocabulario asistido por ordenador: VOCABLE*, Doktoretza-tesia, Universitat de Barcelona.
- Oregi, J., 1975, “Euskal aditzaren sailkapen jator baten bila”, *Euskera* 25, 359-372.
- Palmer, M., D., Gildea, P., Kingsbury, 2005, “The Proposition Bank: A Corpus Annotated with Semantic Roles”, *Computational Linguistics Journal* 31:1.
- Pollard, C. & I., Sag, 1987, *An Information-Based Approach to Syntax and Semantics: Fundamentals*, CSLI, Stanford.
- , 1994, *Head-Driven Phrase Structure Grammar*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Pustejovsky, J., 1995, *The Generative Lexicon*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Rebolledo, M., 2002, *Estructura sintáctica y significado verba*, Tesina, Universidad de Santiago de Compostela.
- Rijk, R. P. G. de, 2003, “Euskarazko antipasiboez”, in J. M. Makazaga & B. Oyharçabal (arg.), *Euskal gramatikari eta literaturari buruzko ikerketak XXI. mendearen atarian. Gramatika gaiak*, Iker-14, Euskaltzaindia, Baiona.
- Sarasola, I., 1997, *Euskal Hiztegia*, Kutxa fundazioa, Donostia.
- Vázquez, G., A. Fernández, M. A. Martí, 2000, *Clasificación verbal. Alternancias de diátesis*, Quaderns de Sintagma 3, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida.

BEHAR IZAN + PARTIZIPIOA: GEROALDIKO BALIOAZ

Iñaki Amundarain

Euskaltzaindiko Gramatika Batzordea

0. Sarrera

Behar izan aditz perifrasiaren artean sailkatzen du EGLUk. Osagarri modura izena, partizipioa edo aditz izena har ditzake:

- (1) a. Ordenagailu berria behar dut
- b. Auzokoak behintzat garaitu behar ditugu
- c. Lan horiek zuk egitea behar dugu erakundean.

Gramatika lanetan sarriena *behar izan* perifrasi-multzoak partizipioarekin duen jokabidea aztertu da, eta ikuspegi sintaktikotik garrantzitsuak diren zenbait puntutan sakondu da: erabiltzen den laguntzaile mota, aspektua adierazteko bideak, multzo osoak dituen ezaugarri sintaktikoak... Lan honetan gaiaren beste alderdi bati helduko diogu: *behar izan* + *partizipioa* erabiliz adieraz daitezkeen balio/esanahi desberdinei egingo diegu behako bat, eta arreta berezia jarriko dugu geroaldia adieraziz azaltzen diren adibideetan. Auzi semantiko/pragmatikoekin ariko garenez, mugarriz zehatzak finkatzea ez da erraza: adibideak eskaintzen eta norabide nagusiak markatzen saiatuko gara.

1. Balioak

Behar izan aditz perifrasiaren *behar izen*a azaltzen da, eta izen horren esanahitik eratorrita, bistakoa da adieretako bat 'beharrarena' edo 'obligazioarena' izango dela. Baina gramatiketan aski aipatua da ez dela hori har dezakeen balio bakarra.

'Beharraren' balioari buruz ari garela, bi mota behintzat aipa daitezke: kanpotik ezartzen zaigun beharra, eta bakoitzak norbere buruari ezartzen diona. Kanpotik ezartzen den beharra askotan 'obligazio' bezala hartzen da:

- (2) Auto gidariek 90 baino mantsoago joan behar dute errepide honetan

Alegia, legeak edo trafiko-arduradunek agindu dute nola ibili behar den errepide horretan. Horrelako kasuetan, gerta liteke subjektua pertsona ez izatea:

- (3) Egoera onean daudela ziurtatuko duen ikuskapena pasa behar dute autoek bi urtez behin

Kanpotik ezarritako beharraz ari garelarik, adibideak ezezkoak direnean, testuinguruaren arabera interpreta ditzakegu debeku modura, edo obligaziorik eza bezala:

- (4) a. Ez da 120 baino bizkorrago joan behar (debekua)
b. Gure enpresan ez da gorbatarekin joan behar (obligaziorik eza)

Bakoitzak norbere buruari ezarritako beharra, berriz, askotan komenigarritasuna bezala interpretatzen dugu:

- (5) Argaldu egin behar dut

Komenigarritasuna adierazi nahi denean, subjektua pertsona izan ohi da gehienetan (6), baina ez beti (7), eta askotan alegialdiko aditzak erabiltzen ditugu:¹

- (6) Gutxiago jan eta edan behar genuke
(7) Legeak herritarren eskubideak errespetatu behar lituzke

Gomendioak emateko (8a) edo hiztunaren desioak era orokorrean adierazteko (8b) erabiltzen ditugu askotan horrelakoak:

- (8) a. Mirenekin adiskidetu behar zenuke
b. Orixe izan bear litzake mundu onetako gure eginkizunik nausiena. Irai-zoz. *Yesukristo gure Yaunaren bizia lau Ebangelioetatik itzez-itzez atera ta.*²

Ezezkoetan ere berdintsu, komenigarritasun eza adierazten da, eta iraganekoak ez direnean askotan gomendioak emateko erabiltzen dira:

- (9) a. Ez egin negar, / orlakorik ez nizun esan bear. Bilintx. *Bertso ta lan guziak*, 80.
b. Ez zenuke gauzez bakarrik ibili behar
c. Ahul zaude, eta ez duzu orain baino gutxiago jan behar
d. Egin dizutena ez da zuzena, baina ez duzu haserretu behar

Nolanahi ere, 'beharraren' eremuko adiera hauetan guztietan, *behar izan* aditz perifrasiak kasuaren arabera lehiakide ditu *beharra izan*, *beharrean egon*, *beharrik ez izan*, *ezin izan*..., eta esan liteke ziurrenera azken hauek sarriago erabiltzen direla. Hizkuntza askotan gertatzen dira antzerako fenomenoak: nozio bera adieraz dezaketen forma desberdinak ditugunean, forma horietako batzuk adiera konkretu batzuetara gehiago lerratzen dira, eta nolabaiteko espezializazioa gertatzen da.

Bestalde, beharraren ideia indargabetuta edo era berezian ulertuta, harridurazko perpausetan, kexua edo atsekabea adierazteko ere erabili ohi da *behar izan*:

- (10) a. Zuek izan behar orain ere!
b. Oraintxe etorri behar bisitan lehengusu hori ere, lanpetuena genbiltzanean!
c. Beti tontakeriatan ibili behar!
d. Biurria mutilla; zer galazi uratxe egin bear. Anabitarte. *Polikarpo*, 13.

¹ Adiera honetan, subjektua bizigabea denean, aditz izena edo izena bera errazago hartzen ditu osagarri modura *behar izan*-ek:

Teilatuak konpontzea behar du / teilatuak konponketa bat behar du / *Teilatuak konpondu behar du

² Tradizoko adibide guztiak *Orotariko Euskal Hiztegitik* ateratakoak dira. Aipatutako obren erreferentzia osoagoa han aurkitu daiteke.

Horrez gain, kanpoko iturriei jarraituz ematen den informazioa, probabilitatea, ustea, aukera... ere adieraz lezake *behar izan*-ek. Begira ondorengo adibideari:

(11) Mirenen amak Albizturkoa izan behar du³

Badirudi hiztunak honelako zerbait adierazi nahi duela: “informazio hau ez dizuet neurez ematen, baina hori da esaten dena/jakin dudana, eta hala dela dirudi”. *Izan* aditzarekin aurkitzen dira sarrien horrelako adibideak, egitura atributiboetan, eta euskalki guztietako lekukotasunak ditugu:⁴

- (12) a. Berak uste beziñ ederra etzuan izan behar. Urruzuno. *Euskal-Erritik Zerura*, 89.
 b. Burni-aldikoak (agian lenagokoak) izan behar dute (...) agertu diran lur-ontziak. J.M. Barandiaran, *Euskalerriko Leen-gizona*, 66.
 c. Hogoi urte etzituen izan behar Mariak [...], Johanek aldiz gehixeago: hogoita-hamar bat? Narbaitz, P., *San Frantses Jatsukoa*, 59.
 d. Eskualde berekoak izan behar gira, emaztekoa! Jean Etchepare. *Berebitez*, 115.
 e. Dugun ikus bertze barne ttikia; hau baino ere pullitagoa behar da izan. Barbier, *Supazter chokoan*, 159.

Bestelako aditzekin ere aurki litezke adibideak:

- (12) f. Lanetik etorri behar zuen Joxek, etxea sutan ikusi zuenean.
 g. Ez diogu deituko afaltzera: lur jota egon behar du, eta hobe dugu bakean utzi.
 h. Edanda joan behar zuen, istripua izan zuenean, eta isun gogorra izango du.

Alegia, (f)-n, diotenez Joxe lanetik zetorren; (g)-n norbait lur jota dagoela jakin dugu; eta (h)-n, gidaria dirudienez edanda zihoan.⁵ Adiera honetarako, badirudi perifrasi osoak adierazten duena burututzat sumatu behar dugula, ezin dela etorkizunerako proiektiorik egin.

Erabilera honen oso antzerakoa izango litzateke, hiztunak zalantza adierazten dueneko, baina zantzuak-edo ondorio horretara ‘behartzen’ gaituztela dirudienekoa:

- (13) i. Enago ziurtu ziurtu nok ostu edo kendu izango deustan, baña neure irizijan urlijak edo urlizijak izan biar eban lapurreta au egin eustana. Pedro de Astarloa, *Urteco Domeca gustijetarako verbaldi icasbidecuac* II, 177.
 j. Hoin beltza izaiteko, ebenazkoa du izan behar. Jean Etchepare. *Berebitez*, 64.

³ Horrelakoetan, batzuetan *edun* laguntzailearekin subjektuak ez du ergatiboko markarik izaten: Eskribauaren jantziya izan biar du jaun batena, bañan arras antziñakua. (Soroa, *Antton Kaiku*, 110)

⁴ Bizkaiko eta Gipuzkoako testu batzuetan, *behar izan* adiera honetan erabiltzen denean, atributuak *-k* marka izaten du:

Urtezen deutsa bidian gizon lotsa ta itzal andiko batek, zeñek izan biar eban bere Aingeru jaoliak. Uriarte. *Marijaren illa edo Maijatzeco illa*, 83.

⁵ Baina aditzaren ezaugarri semantiko eta aspektualen arabera zailtasunak aurki ditzakegu:

- i. Mirenek (??konpondu/ ?konpondu izan) behar du teilatu hori
 ii. Bere aurka zabiltzala (??pentsatu / ?pentsatu izan) behar du hasieran

Lehenean zalantzan dago, baina zerbaitek darama pentsatzera lapurrak horiek direla; bigarrenean, ezaugarri jakin batek darama nolakoa izango den esatera.⁶

2. Geroaldiko balioa

Gramatika gehienetan aipatzen da, *behar izan* + *partizipioa* erabiliz geroa ere adieraz litekeela. Hona nola agertzen duen Lafittek (348. or.): “*Behar ukan* marque parfois un futur certain: Ex.: *uria egin behar du*, il va pleuvoir (litt.: ça doit pleuvoir)”

Horrelako egoerak euskaraz kanpoko hizkuntzetan ere gertatzen dira: geroaldia adierazteko aditz modalak erabiltzeko aukera dago, nahiz aditz modal horiek agian jatorrian beste esanahi bat zuten:⁷

It has often been observed that, in a variety of languages, some meanings which are not logically connected are nevertheless expressed by the same syntactic or morphological means. This is particularly noticeable in the area of modals. (...) Fleischman’s (1982) study of the development of future-tense forms in Romance languages makes clear the considerable variety of source constructions from which new future forms developed to replace the latin inflectional features...” (Carstairs-McCarthy 1992: 180)

Adibidez, frantsesez eta gaztelaniaz, latinaren inflexio-marken bidezko geroaldiaren alboan, oinarrian *habere* zuena sortu zen, eta une honetan *il va pleuvoir / va a llover* modukoak ugaritu dira; errumanieraz latineko *velle* ‘nahi izan’ hartu zen oinarritzat, eta sardinieraz latineko *debere* ‘behar izan’. Euskararen kasuan ere antzerako zerbaite izango genuke: aditz perifrasi edo aditz modal baten oinarrian izen bat dago (kasu honetan, *behar izena*); beharra adierazten duen *behar izan* aditzarekin, geroaldia adierazteko aukera dago. Hona tradizioetik ekarritako adibide batzuk:

- (14) a. Itsuak egin du amets ikusi behar duela, baña amets utsa da (Mendiburu, *Mendibururen idazlan argitaragabeak*, 356)
- b. Egiten duzunean iuramentu hautsi behar diozula presuna bati burua, edo bertze gaizki bat egin behar diozula, bekhatu egiten duzu... (Axular, *Guero*, 256)
- c. Ezpata artu, ta etxeakoak ill bear zituela zebillen. (Cardaberaz, *Justuen ispi-llu arguia*, 72)

Hauetan guztietan beharra edo obligazioa ez, baizik eta geroaldia adierazten da: Mendibururen adibideanitsuak amets egiten du ikusiko duela, eta Axularren eta Kardaberaren adibideak etorkizunean egin nahi dutenaz ari dira.

⁶ Hiztunaren beraren iritziak pisu handiagoa duenean, hiztunek joera handiago dute geroaldiko *-ko* aspektu marka duten egiturak erabiltzeko, *behar izan* dutenetaz baliatzeko baino: “*Miren izango zen hau egin duena*”.

⁷ Zenbait hizkuntzalari esanahiaren eta morfologiaren arteko erlazioez gehiago arduratu dira, eta aztertzen dituzten puntuen artean daude, adibidez, zergatik amaitzen duten geroaldia adieraziz mota jakin bateko aditz perifrasi eta aditz konposatuak, edo baita, zein diren inflexio marken, eratorpenaren edo elementu lexikoen bidez adierazten diren nozioak.

Baina hori horrela izanik, ohartzen gara, baita ere, *behar izan*-en bidez ezin direla geroaldiko kasu guztiak adierazi. Adibidez, ondorengo hauek guztiak geroaldiko aspektu markaren bidez emango genituzke, ez *behar izan* erabiliz:

- (15) a. Etorriko al zara nirekin zinemara?
 b. Ezkonduko zara nirekin?
 c. Nekazarien batzarra igandean izango da
 d. Segi etxera, eta gero deituko dizut
 e. Bilera amaitzen hitz egingo dugu
 f. Eguna luzea izango da
 g. Nahi duzuna egingo dut zuri laguntzeko
 h. Zuk esango didazu zer nahi duzun
 i. Segituan itzuliko da Miren
 j. Laster jakingo dugu irabazlearen izena

Guztietan ere geroaldiko gertaerak adierazten dira, baina ez dirudi *behar izan* aditzaren bidez emango genituzkeenik. Beraz, *behar izan*-en bidez geroaldia adieraz liteke, ez ordea edozein motatako geroaldia. Lafittek 'futur certain' aipatzen zuen, eta nozio hori zehazten, barnean edo hurbil egon litezkeen erabilerak eta adibideak agertzen saiatuko gara ondorengo lerroetan.

Geroaldiaren eremuan *behar izan*-en bidez zer esparru bete litekeen aztertu nahian, begira diezaiegun ondorengo adibideei: itxura batean, aurreko (15a) eta (15b) adibideen antzerakoak dira, baina oraingo hauetan, askoz errazago erabiliko genuke *behar izan* etorkizuna adierazteko:

- (16) a. Joan behar al duzue zinemara?   b. Norekin ezkondu behar duzue?

(15a-b)-koekin alderatuz, desberdintasuna izan liteke (16)-koetan, geroari buruzkoak izan arren, aurretik ezaguna duten informazio edo hizketagai bat, edo aurretik hartutako erabaki bat dagoela tarteko: (16a)-n, aurretik mahai gainean dago zinemara joatea, aurretik aipatu delako, beste batzuetan antzerako egoeran joan ohi direlako...; (16b)-n, solaskideak jakinaren gainean dira norbaitek ezkontzeko asmoa duela. Aldiz, (15)-ekoetan, une horretan bertan egiten da geroko ekintzei buruzko adierazpena, eta ez dago aurretiaz ezaguna/bideratua den hizketagairik, edo aurretiazko erabakirik edo asmorik.

Honi lotuta, ohartzen gara, baita ere, (15c) adibidean, ziurrenera batzarraren data aurretiaz finkatua izango dela, ez dela une horretako kontua izango, baina aurretik hizketagai ezaguna ez balute bezala ari dira solaskideak, eta subjektuak ere ez du erabaki gaitasunik, ez du intenzionaltasun edo asmorik,⁸ horregatik, solaskideek beren arteko jardunean batzarraren inguruko gaia aurretik hizketagai izango dela badakite, orduan (17a-b) zuzenak izango genituzke *behar izan* perifrasiarekin:

- (17) a. Batzarra irailean egin behar dugu   b. Noiz egin behar duzue batzarra?

⁸ Albistegietan, egunkarietan... ez da erabiltzen *behar izan* geroaldia adierazteko.

Etorkizuneko asmoaren inguruko adibideak ere asko izaten dira *behar izan*-ekin:

- (18) a. Jan behar baldin banauzue, hil nazazue lehenik. *Euskal Baladak*, 2. liburukia.
 b. Bazkaldu gabe joan bear ote zun galdetu zion. Etxaide, *Joanak Joan*, 131.
 c. Iru gizonek eraso bear al diozue mutil oni? Tomas Agirre, *Uztaro*, 47.
 d. Jonek erizaintza ikasi behar omen du.
 e. Esan behar nizun, baina ez nintzen ausartu.

Jateko asmoaz, bazkaldu gabe joateko asmoaz, hiru lagunen artean erasotzeko asmoaz, erizaintza ikasteko asmoaz edo esateko asmoaz ari dira aurreko adibideak. Horren oso antzerakoa da hurrengo adibidea ere:

- (19) Ez al den esnatu bear beste etxeko guztiok jaikita gaudela? Nemesio Etxaniz, *Lur Berri Bila*, 16.

Era zabalean, esnatzeko asmoaz edo erabakiaz ari dira.

Hauengandik nahiko hurbil, subjektuaren erabakirik edo asmorik gabe, beste adibide batzuetan aurretik badakigu zerbait gertatzekoa dela/zela, edo hala izatea dagokio, edo hala gertatuko dela esan da:

- (20) Zu zera etorri bear dana, edo besteren baten zai egongo gera? Lardizabal. *Testamentu Zarreco eta Berrico condaira*, 396

Aurretik badakigu norbait etortzekoa dela, hori da ezarria dagoena edo dago-kiona, eta horri buruzko galdera egiten da. Horrelakoak sarri agertzen dira *behar izan* erabiliz:

- (21) a. Ezarri zion galdu behar zuen beso hura egundaino minik izatu ezpalu bezala. Joannateguy. *Sainduen Bicitzea. Lehen zatia*. 108
 b. Lehen ere aitzifinetik gintuen abisatu /Antekrist gaixtoak behar zuela munduratu. Joannes Etcheberri, *Manual devotioenezcoa* I, 70.
 c. Ill bear ez banu bezala bizi naiz. Cardaberaz. *Aita S. Ignacio Loyolacoaren egercicioak*.
 d. Munduak bukatu behar duan azkeneko egunean etorriko da, biziak eta illak juzgatzen. Ubillos. *Cristau doctriñ berri-ecarlea*, 138.

(21a)-n, berez besoa salbatzeko aukera gutxi zuen, normalena galtzea zen; (21b)-n, erabakia zegoen 'antekrist gaixtoa' munduratzekoa zela; (21c)-n, hiltzea guztioi dagokigu; (21d)-n, onartua dago izango dela munduaren bukaerako azken eguna.

Geroaldia adieraziz tradizioan aurkitzen ditugun adibideen artean, Lafittek bere gramatikan emandakoaren ildokoak ere baditugu:

- (22) Bihar euria egin behar du

Horrelako zerbait esatean, etorkizunaz ziurtasun osoa baino gehiago, adierazi nahi izaten da badirela nolabaiteko datuak/zantzuak hori esatera garamatzatenak (eguraldia hartzen ari den itxura, metereologoek iragarri dutena...), aukera handia ikusten dugula horretarako. Bide horretatik esplika litezke ondorengoak ere:

- (23) a. Agintari honek hondamendira eraman behar gaitu!
 b. Orretzek galdu bear au i! Orretxegatikan ustelduko aiz i kartzelan batean! Apaolaza. *Patxiko Txerren*, 47.
 c. Orixe da etxe onetako Judas. Orretzek kendu bear digu danori biziya. Apaolaza. *Patxiko Txerren*, 47.
 d. Ume guztiak elkaturik, ez dakizu zein gustura ibili behar duzuen udalekuetan!
 e. A zer nolako arratsaldia / pasatu bear deguna! Uztapide, *Noizbait* 49.
 f. Aizeak ekarren indarrean [...] igarri genduan itxasoak irakiñ bear ebal. Agirre, *Kresala*, 90.

Hauetan ere, 'ikusten duguna/aurretik dakiguna kontuan izanik...' edo horrelako zerbait dago atzean, aurretik hartutako erabakia, asmoa edo guztizko ziurtasuna baino gehiago.

Horrez gain, segituan gertatu behar duena, une horretantxe gertatzear dagoena... adierazteko ere erabili ohi da *behar izan*. Begira, adibidez, ondorengo adibide hauei:

- (24) a. Musu eman behar dizun unean, gogora zaitex nik esandakoaz
 b. Etorri nirekin, zer gertatu zaidan kontatu behar dizut!
 c. Ai ama, bihotza lehertu behar zait!
 d. Oi, jan behar nau! Irentsi behar nau! Hel zakizkit! Jean Elissalde. *Ichtorio Saindua. Testament Zaharra. Jesu-Christo*. Eliza. 61.

Eratsu honetakoak komunikabideetan ere entzuten dira:

- (25) a. Traineru baten aldea du dagoeneko, azken paladetan dira... eta Oriok irabazi behar du gaurko estropada!
 b. Areara inguratzen ari da, arerioari iskin egin, jaurti egin behar du...

Ekintza hori bat-batean gertatuko dela adierazi nahian erabili da adibide hauetan *behar izan*. Eta beste batzuetan, etorkizun hurbilaz gain, hiztunaren ustez ekintza egokia litzatekeela iradokiz erabiltzen da *behar izan*:

- (26) Pitxerditxo bat ardo edan bear degu elkarrekin. JB Aguirre, *Eracusaldia II*, 121.

Adibide honetan ez da esaten beharra edo obligazioa dutela, baizik eta egokia edo polita litzatekeela; etorkizun hurbilari buruzko eskaintza bat edo iradokizun bat egiteko erabili da *behar izan*.

Eta orain arte aipatu ditugunez gain, galdera erretorikoetan eta harridura perpauzetan ere ikus ditzakegu *behar izan* daramaten adibideak:

- (27) a. Gure Azkoitiko Eleiza ederrean kantatzen diranak illunpean gelditu bear debe? *Gavon sariac*, 6.
 b. Zeñek esan bihar zian neri ontan arkitu bear nintzala. Soroa. *Au ostatuba*, 79.
 c. Gu baino gehiago dire Ezpeletarrak. Nork behar zuen erran! Hiriart-Urruty. *Zezenak Errepublikan*, 131.

(27a) adibidean ez du galdetzen soilki abesti horiek illunpean geldituko al diren, baizik hala al dagokien, edo baita, neurri batean, iradokizuna egiten du hala gera ez daitezen.

Nolanahi ere, geroaldia aditz perifrasiaren bidez adierazteko aukerei dagokionez, aipatu behar da Hegoaldeko gazteen artean *behar izan*-entzat ohikoak izan ez diren erabilerak ere ari direla ugaritzen. Gorago esan bezala, gaztelaniaz historikoki *haber de + infinitiboa* etorkizuna adierazteko erabili izan da, eta gaur egun *ir a + infinitiboa* (*voy a jugar...*) oso sarri erabiltzen da geroaldia adierazteko. Gaztelaniazko *ir a + infinitiboa* perifrasiaren erabiltzen den adiera askotara *behar izan* hedatzen ari da, gutxienez hurbil ditudan Gipuzkoako Goierriko gazteen artean. Hona zenbait egoera:

- A) Pentsa dezagun norbait ospitalean gaixo dagoela, eta bisitatzea joateko asmoa dagoela. Gainera, gaixo dagoen horren urtebetetze-eguna da, eta ez litzateke egokia izango oparirik gabe joatea. Hori adierazteko, taldeko norbaitek:

Ez dugu oparirik gabe joan behar!

Horrelakoak adierazteko, eskualdeko hizkeran erabili izan dena, “*Ezin joango gara oparirik gabe!*”⁹ edo horrelako zerbait izango litzateke, baina ez *behar izan* daraman adibidea.

- B) Adibide desberdin bat: Ikastetxean erretzea debekatua dago, bai barnean bai jolas-lekuetan. Baina ikasle batzuek ezkutuka erretzen dute. Behin eta berriz gertatzen da. Beraiekiko elkarrizketan, honakoa diote: “*Arau hori aldatzen ez baduzue, beti eduki behar dituzue arazoak!*”; etorkizuneko iragarpen bat egiten ari dira, eta *beti* adberbioarekin etorkizunean iraungo duen edo errepikatuko den egoera bat adierazi nahi da.
- C) Hirugarren egoera: ikasleren bati zerbait ostu diote; irakaslea zerbaiten az-tarnak aurkitu nahian ari da, ikasleei galdezka, baina ez dute ezer handirik aurrerutzen; ikasle batek esaten du: “*Alferrik ari gara, errudunak ez du aitortu behar!*; geroaldiaz ari da soilik, normalean geroaldiko aspektu markaren bidez ematen dena *behar izan* perifrasiaren bidez ematen da: ikasleak hizketagai berri bat ekarri du mahai gainera une horretantxe bertan.
- D) Beste kasu bat izan liteke, liskar bat gertatu dela bi gaztetxoren artean. Irakaslea arrazoitzen eta egoera lasaitzen saiatzen da, eta liskarra amaitutzat emateko, elkarri barkamena eskatzeko agintzen die. Orduan, gaztetxoetako batek erantzuten du: “*Ba nik ez diot barkamenik eskatu behar!*”; ez bereziki barkamena eskatzea berari ez dagokiola adierazi nahian, baizik eta berak ez duela eskatuko garbi uzteko.

Guztietan ere, ikusten da *ir a + infinitiboa* gaztelaniazko egitura dagoela euskarazko adibideen atzetik. Era honetan, *behar izan* aditz konposatuak euskaraz geroaldia adierazteko tradizionalki izan duen esparrua zabaltzen ari da.

⁹ Goenagak (2002) ezinaren eta ahalaren adierazpen gramatikalak aztertu zituen: han aipatzen da ezinaren etorkizuna adierazteko bi aukera dituela hiztunak: *ezingo/(ezin izango) naiz joan; ezin joango naiz*. Goierriko hizkeran, bigarren aukeraren bidez, gaur egun, ahalari buruzko ezina baino gehiago, ekintzaren egokitasunik/komenigarritasunik eza adierazten da: ez da egokia oparirik gabe joatea. Beste adibide bat jartzeko:

Errenta aitopenaren garaia da; ezin egingo dugu iruzurik. (Izan ere, harrapatzen bagaituzte...)

Benetan, iruzurra egiteko gaitasuna/ahala badugu, baina egoera nolakoa den ikusirik, ez dugu egoki ikusten iruzur egitea.

3. Laburpena

Behar izan perifrasi-multzoaren bidez, beharraz edo obligazioaz gain beste balio batzuk ere adieraz daitezke. Izan ere, askotan oso hurbileko esparru semantikoak ditugu: nahitaezkotasunak edo beharrak sarri etorkizuneko ekintza dakar (*guztiok hil behar dugu / guztiok hilko gara*); norbere barne beharrak asmo edo komenigarritasun bezala uler litezke; edo erabilera epistemikoan, zantzuak/egoera ikusirik, hiztunak ondorioztatzen du, ziurtasuna maila desberdinekin, jarraian beste zerbait gertatuko dela, eta hori interpreta liteke behar modura, geroaldiko ekintza modura edo probabilitate modura.

Hizkuntza askotan gertatzen da geroaldia adierazteko inflexio markez gain aditz modalak erabiltzea. Baina ohartzen gara, baita ere, euskaraz geroaldiko aspektu marka erabiltzen den kasu guztietarako ez dela erabiltzen *behar izan* (15)-eko adibideak). *Behar izan*-en bidez nagusiki aurretik mahai gainean dagoen hizketagai baten inguruko ekintzak, aurretiaz erabakitako ekintzak, asmoa edo komenigarritasuna adierazten dutenak, segituan gertatzera doazenak, zantzuen bidez gertatuko direla pentsatzen dugunak... adierazten dira. Baina azken urte hauetan, gaztelaniazko *ir a + aitzoina* egituraren eraginez, *behar izan* perifrasiaren erabilera esparrua beste adiera batzuetara zabaltzen ari da.

Bibliografia

- Agirre, J. M., 1991, *Euskal gramatika deskriptiboa*, Labayru ikastegia, Bilbao.
- Artiagoitia, X., P. Goenaga, & J. A. Lakarra (arg.), 2002, *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk, ASJUren Gehigarriak 44*, EHU, Bilbao.
- Bosque, I., & V. Demonte (arg.), 1999, *Gramática descriptiva de la lengua española*, Real Academia Española, Espasa, Madril.
- Carstairs-McCarthy, A., 1992, *Current Morphology*, Routledge, New York.
- Cartagena, N., 2002, "Los tiempos compuestos", in Bosque & Demonte (arg.), 2935-2976.
- Euskaltzaindia, 1987, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak II. Aditza*, Bilbo.
- Goenaga, P., 2002, "Euskal gramatika puntu batez: ahalaz eta ezinaz", in Artiagoitia, Goenaga, & Lakarra (arg.), 261-275.
- Gómez, L., 2002, "Los verbos auxiliares. Las perífrasis verbales de infinitivo", in Bosque & Demonte (arg.), 3253-3323.
- Hualde, J. I. & J. Ortiz de Urbina (arg.), 2003, *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin/NewYork.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire Basque*, Baiona.
- Michelena, L. & I. Sarasola, 1987-2005, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Mensajero, Bilbo.
- Ortiz de Urbina, J., "Semiauxiliary verbs", in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 2003.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF TAGGING NOUN PHRASE STRUCTURES FOLLOWING DEPENDENCY GRAMMAR FORMALISM

M. J. Aranzabe, J. M. Arriola and A. Diaz de Ilarraza

IXA Group & UPV/EHU

1. Introduction

A Treebank is a text corpus in which each sentence has been annotated with its syntactic structure. Although the construction of a treebank is an expensive task, we believe that it is indispensable for the development of real applications in the field of Natural Language Processing (NLP) and also for the development of the Information Society. At a purely linguistic level, the Treebank is an essential database for the study of a language given that it provides analyzed/annotated examples of real language. The linguistic study directly results in an improvement in the quality of several applications, such as Part-Of-Speech (POS) taggers and parsers (Collins 1997, 2000; Charniak 2000), because it provides common training and testing material allowing different algorithms to be compared and improved.

In the last few years, treebank corpora such as the Penn Treebank (Marcus et al., 1993) and the Prague Dependency Treebank (Böhmová et al. 2003) have become a crucial resource for building and evaluating natural language processing tools and applications. As Abeillé (2003) sets out, there are efforts underway for Czech, German, French, Japanese, Polish, Spanish and Turkish, to name just a few. In Kakkonen (2005) we can find the state of the art of dependency-based treebanks.

The Basque Dependency Treebank (BDT) is actually the Reference Corpus for the Processing of Basque (EPEC) annotated at syntactic level. The EPEC is a 300,000 word corpus of standard written texts which aims to be a training corpus for the development and improvement of several NLP tools. It has been manually tagged at different levels: morphology, lemmatization and surface syntax (Aduriz et al. 2006). The next level of tagging —annotation of dependency relations— is currently being carried out in BDT.

In this paper, we describe the annotation of noun phrase (henceforth, NP) constructions in detail following the Dependency Grammar theory (Tesnière 1959). For a better understanding of our work it should be noted that for us, NP is a purely descriptive term. We are not concerned with understanding the internal structure of NPs. The syntactic description of Basque NPs has been mainly developed within the generative framework by Goenaga (1980), Eguzkitza (1993), Laka (1993), Artiagoitia (2002),

Trask (2003), and other attempts have been made in applied linguistics (Odriozola & Zabala 1992).

Mention should be made of Goenaga (1980), as being the first work in which the Basque NP structure is analyzed in detail using generative theory. He characterizes the syntactic structure in terms of hierarchically embedded constituents or phrases: more precisely, they are all derived from the same abstract linguistic approach: phrase-structure theory. Similarly, we present in this paper our work on syntactic annotation based on the dependency model. Specifically, this marks the first formalization for the annotation of Basque NP tagging.

Phrase-structure theory and dependency theory are two different methods of conceptualizing the linguistic structure of sentences. Focusing on the second of these, we should stress that in grammars constructed within the dependency theory (e.g., Hudson 1990, Mel'cuk 1988), syntax is handled in terms of grammatical relations between pairs of individual words, such as the relation between the subject and the predicate or between a modifier and a common noun. Grammatical relations are seen as subtypes of a general, asymmetrical dependency relation: one of the words (the head) determines the syntactic and semantic features of the combination. In addition, the head also controls the characteristics and placement of the other word (the dependent). The syntactic structure of a sentence as a whole is built up from such dependency relations between individual pairs of words.

In mathematical terms (Nugues 2006), the dependency relation imposes a hierarchical structure on the words of a sentence that has the characteristics of a directed tree. A directed tree is a completely connected, two-dimensional, directed acyclic graph with a single root. Each node of the tree represents a word, and directional arches between the nodes represent the dependency relation, leading from head to dependent. The tree is headed by the highest word in the sentence, the root, which is the word that does not possess a head of its own.

We opted for annotating syntax following the dependency annotation rather than phrase-structure. We give more detailed reasons for our choice of dependency annotation in Section 2.3. The rest of Section 2 sets out the basic ideas of our annotation scheme and the annotation hierarchy. In Section 3, we describe some noun phrase constructions in detail. We propose the annotation procedure for coordination in Section 4, and we conclude with a discussion of future work in Section 5.

2. Framework for the syntactic annotation of the corpus

Syntactic annotation is the practice of adding syntactic information to a text by incorporating markers that give information on the syntactic structure of the sentences: e.g. labelled bracketing, or symbols indicating dependency relations between words. Although they differ in the labels and, in some cases, the function of various nodes in the tree, most annotation schemes provide a similar constituency-based representation of relations among syntactic components (see Abeillé 2003). In contrast, dependency schemes (e.g., Sleator & Temperley 1993, Tapanainen & Järvinen 1997, Bunt et al. 2004) do not provide a constituency analysis but rather specify grammatical relations among elements explicitly.

2.1 Constituency-based formalism

In this type of formalism, every single constituent that makes up a syntactic constituent is tagged, including the syntactic category itself; thus, the final result derives from defining the emerging constituents and their categories (noun phrases, sentences, etc.).

The most complete and most widely-used English corpus, namely the *Penn Treebank* (Marcus et al. 1993), employs this sort of tagging. The following is an illustration of how a sentence would be represented in this corpus:

- (1) *John tried to open the window*¹
 (S (NP (N1 (N John_NP1)))
 (VP (V tried_VVD)
 (VP (V to_TO)
 (VP (V open_VVO)
 (NP (DT the_AT)
 (N1 (N window_NN1)))))))))

This method has three outstanding properties:

1. It is based on linear word order; that is to say, the order of syntactic components reflects the order in which they appear in the sentence.
2. Hierarchical information is made explicit.
3. The information function which is implicit, is irrelevant.

2.2. Dependency-based formalism

Unlike the constituency-based approach, dependency-based formalism (Järvinen & Tapanainen 1997) describes the relations between the components. This tagging formalism has been used for German (*NEGRA*) (Brants et al. 2003) and Czech (*PDT*) corpora,² among others. In this formalism, the representation for (1) above would be as follows:

The properties of this method include:

1. The relevance of word order is minimized.
2. It is a method strongly based on hierarchical relations.
3. The functional information is extremely important.

2.3. Constituency-based vs. dependency-based formalism

There is still an ongoing debate as to whether a constituency-based or a dependency-based formalism should be employed in completing the Treebank. Some

¹ Example taken from Carroll et al. (1998).

² http://ufal.mff.cuni.cz/pcedt/doc/PCEDT_main.html

researchers have taken the middle-ground between these two options, as in Montemagni et al. (2003), who employ the dependency-based approach only to combine the basic components of the sentence (noun phrases, prepositional phrases and the verb), without reaching the word-level for dependency purposes.

The formalisms described above may be generally suitable, but the success and influence may exert on applications highly depends to a great extent on the language under consideration.

Based on a number of tests set out in Skut et al. (1997), Tapanainen & Järvinen, (1998) and Oflazer et al. (1999), to deal with the free word-order displayed by Basque syntax, we have decided to follow the dependency-based procedure. The following issues also had a critical influence on our decision:

- Dependency-based formalism provides a way of expressing semantic relations that will constitute a good base tackling the next steps in the analysis-chain such as verb valence and thematic role studies (Agirre et al. 2006).
- We consider that the computational tools developed thus far in Natural Language Processing for Basque will serve to achieve dependency relations. Besides, the rich information involved would allow transformation from trees to other ways of representation.
- From our viewpoint, it is more straightforward to evaluate the relation between the elements that make up a sentence than the relation between elements included in parentheses, since the latter involves the additional task of determining where the parenthesis start and end.
- In our opinion, dependency-based formalism is a more accurate method for annotating empty elements, such as *pro*,³ long-distance dependencies and discontinuous constructions.

2.4. Theoretical and methodological basis

Taking into account the literature on tagging corpora in different languages, we decided to address certain parameters for determining the theoretical and methodological basis that are needed to build the Treebank. The basic decisions include the following:

2.4.1. Which elements will be tagged?

Our object of study is the sentence; i.e., the text enclosed between two full stops (and also some other punctuation marks such as the exclamation marks, question marks and so on). Furthermore, as well as the explicit elements making up the sentence, we have also considered certain elided elements such as the “*pro*”. Empty elements, such as *pro*, long-distance dependencies and discontinuous constructions can be intuitively annotated. In theoretical terms, we could annotate the empty elements following the dependency model. We also consider multiwords, entities and com-

---

³ *pro*: elided syntactic arguments that typically arise when the predicate displays agreement with the elided argument *pro* itself.

plex postpositions as analysis units. The sentences below exemplify different types of analysis units, shown in bold:

- (2) *Proposamenarekin **bat egin** zuen Espilondok.*
(Espilondo joins the proposal.)
- (3) ***Henriette Airek** olerki unibertsalari buruzko bere gogoetak azalduko ditu.*
(Henriette Aire will explain her thoughts about universal poetry.)
- (4) *Leihoko **kartelen artetik** begiratzen du.*
(He/she looks through the posters affixed to the window.)

2.4.2. *Do we follow any theory?*

An annotation scheme usually has to be *theory-independent* in order to allow different interpretations of the tagged texts in different linguistic frameworks. The advantage of assuming a particular theory is that it may solve many problems. The disadvantage, however, is that theories are unable to predict many aspects contained in a corpus. In general, however, there is always a way to overcome the theory's occasional shortfalls when it comes to handling real texts. Consequently, considering as we do that the advantage outweighs the disadvantage in absolute terms, we have to some extent follow the generative approach in certain aspects, for instance, when analysing empty categories (such as *pro*).

2.4.3. *Definition of the annotation scheme employed*

In order to define the tagging system we have assumed the hierarchy proposed in Carroll et al. (1998). They propose an annotation scheme in which each sentence in the corpus is marked up with a set of grammatical relations, specifying the syntactic dependency which holds between each head and its dependent(s). Following this line of work, we have developed a tag set based on hierarchies of grammatical relations (see Figure 1). In this paper we will focus on those related to NP.

The dependency grammatical relations corresponding to NP can be described from two perspectives: i) NP head non-clausal relations (explained in detail in Section 3): *ncsubj*, *ncobj*, *nczobj*, *ncmod*, *ncpred* and *itj_out* (see Table 1) and ii) the non-clausal modifiers of NP heads: *detmod*, *ncmod*, *aponcm* and *gradmod* (see Table 2).

3. Noun Phrase structure: noun heads with their dependents

As we have already stated we are not concerned with understanding the internal structure of noun phrases. NP stands for a dependency relation headed by a noun although, as Artiagoitia (2002) points out, the definition fails fully to explain the structure of NPs.

Our approach is intended to provide consistent argument labelling that will facilitate automatic extraction of relational data, without attempting to justify any theory.

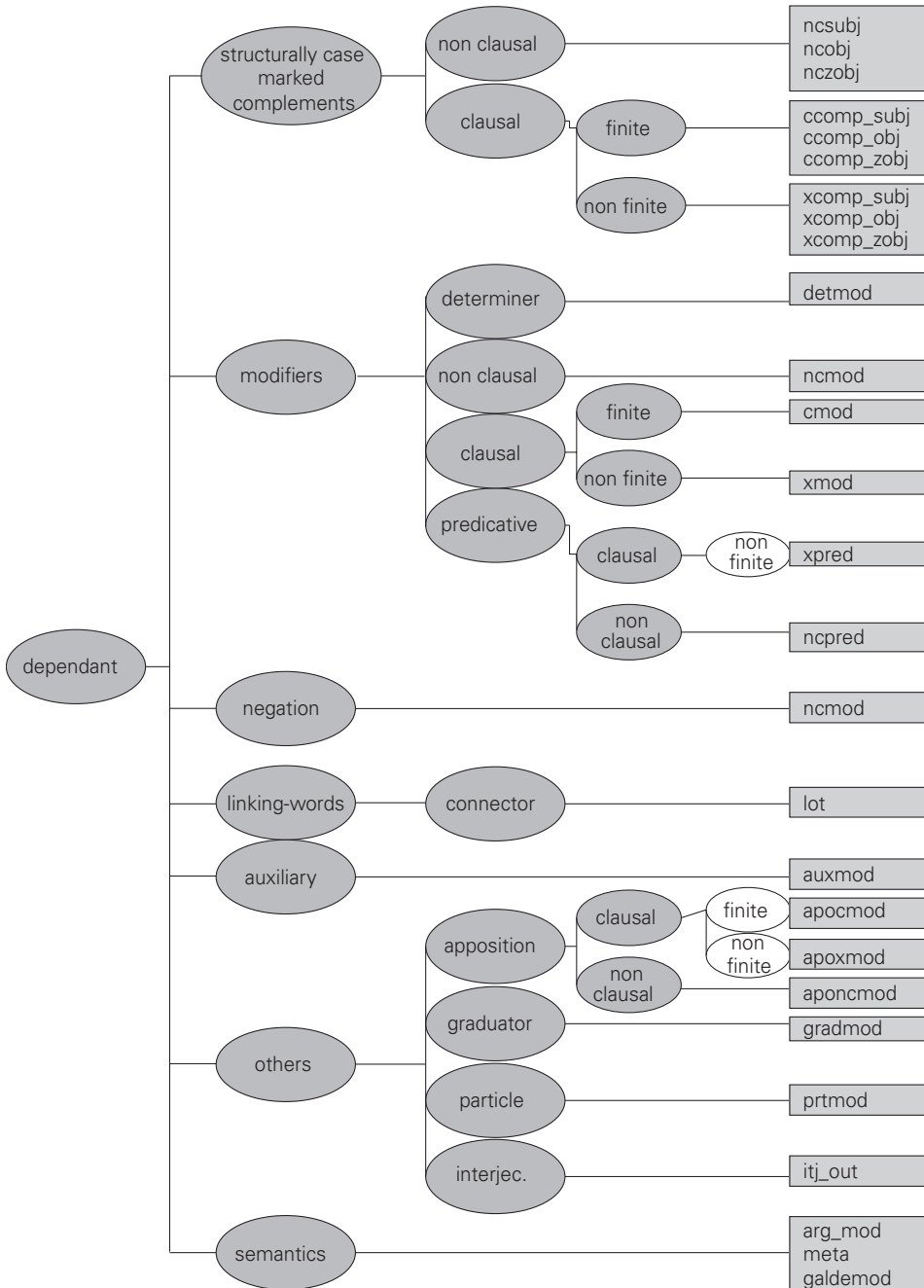

Figure 1
Hierarchy of grammatical relations

3.1. Which component of the NP will be the Head?

Basque is what is known as a ‘head-final’ language, since heads tend to be placed at the right hand end of phrases. If we look at the structure of phrases in Basque, we can see that this morphological marker is placed in the last component of the phrase that carries it, regardless of the POS. Thus, the case marker can be attached to the head as in (5) or to a modifier of the head (such as an adjective) as in (6) and sometimes to the determiner, as in (7)

- (5) *Zenbait zalantzak ezusteko bidetik lortu zuten argia.*
(Some doubts were solved in an unexpected way.)
- (6) *Edozein mutil altuk (ergative case marker) egiten du.*
(Any tall boy does it.)
- (7) *Zalantza horiek ezusteko bidetik lortu zuten argia.*
(Those doubts were solved in an unexpected way.)

In order to maintain coherence in each relation when the element carrying the case/determiner and the noun head are not coincident, we decide to include both elements⁴ together explicitly. We consequently use a list of tuples to represent head/modifier relations in the dependency tree. For example, a structurally case-marked complement in which the complement is nc (non-clausal) has the following format:

- Case: the case-marker by means of which the relation is established between the head and the head of the NP.
- Head: the governor of NP.
- Head dependent.
- Case-marker: the component of the NP that carries the case.
- Syntactic function: the syntactic label assigned to the relationship

The analyses of the NP included in the following sentences exemplify this formalization. In the NP “zenbait zalantzak” in Example (5), “zalantzak” is the element that carries the case marker and, at the same time, constitutes the head of NP, so, the subject relation looks like the ncsubj dependency shown below.

detmod (-, zalantzak, zenbait)
ncsubj (erg, lortu, zalantzak, zalantzak, subj)

In Example (7), the phrase “zalantza horiek”, “zalantza” is the head of the NP, and then we would add the component that carries the case marker, namely “horiek”. Some of the relations associated to the NP follow:

ncsubj (erg, lortu, zalantza, horiek, subj)
detmod (-, zalantza, horiek)

---

⁴ The decision, however, is not specific to Basque: more generally, it arises in the word-based Constraint Grammar analyzer (Karlsson et al. 1995). Our manual tagging seems to be as compatible as possible with output obtained by the parser, for evaluation purposes. The easiest way to achieve this involved adapting the original tag-set as proposed by Carroll et al. (1998), including, in some cases, an additional slot. Note that we do not change the dependency initial philosophy; we merely accommodate it to our needs

3.2. The NPs annotated in the corpus

In this section we will use examples to explain the two different perspectives used to tag NPs: i) the relations established between the noun and the verb (ncsubj, ncojb, nczobj, ncmod, ncpred and itj_out see Table 1) and ii) the modifiers of NP heads (detmod, ncmod, aponcmod and gradmod, see Table 2).

Let us begin with the first group. Following the classification presented in Figure 1, the relations presented in the Table 1 can be grouped as typical case-marker complements (ncsubj, ncojb, nczobj), modifiers (ncmod), predicative modifier (ncpred) and others (itj_out).

In order to better understand the examples we represent the heads of the NP in bold and their governors underlined. If we look at the underlined elements we can see that these dependency relations are established with respect to the main element of the sentence. For this reason in all cases the governors are the verbs. Brackets are also used to represent phrases.

Table 1

Examples with relations headed by verbs

Examples	Dependency tag
1. [<i>Orduan</i>] [<i>Francine</i>] [<i>gizonaren begiez</i>] <u><i>arduratu</i></u> <i>zen</i> . (Then Francine took care of the man's eyes.)	ncsubj
2. [<i>Nekez</i>] <u><i>ahaztuko</i></u> <i>dituzte</i> [<i>askok</i>] [<i>egun haiek</i>]. (Many people will not forget those days easily.)	
3. [<i>Nhamdi-k</i>] [<i>ukabilak</i>] <u><i>estutu</i></u> <i>zituen</i> . (Nhamdi clenched his fists.)	ncojb
4. [<i>Astero astero</i>] <i>esan zaie</i> <u><i>bertaratu</i></u> <i>diren</i> [<i>talde</i> <i>guzti-guztiei</i>]. (It has been said every week to all the groups that have come round.)	nczobj
5. [<i>Seminariora</i>] <u><i>zihoa</i></u> [<i>berriro</i>]. (He was going to the seminar again.)	ncmod
6. [<i>Zuk</i>] <i>galdua</i> <u><i>zenion</i></u> [<i>beldurra</i>] [<i>itsasoari</i>] [<i>txiki-txikitatik</i>]. (You have lost your fear of the sea since your childhood.)	
7. [<i>Iritzi hau</i>] [<i>naturaren behaketa zuzenaren</i>] <i>fruitu</i> <u><i>zen</i></u> . (This opinion was fruit of a direct observation of nature.)	ncpred
8. [<i>Euriak</i>] <i>ez zaitu</i> <u><i>bustitzen</i></u> , [<i>Valentine</i>]. (The rain is not wetting you, Valentine.)	itj-out

A characteristic of all the examples except the fourth one is that the element of the phrase linked to the verb contains the case marker. In 4, the noun “talde” is linked to the verb by means of a “nczobj” dependency relation although the case marker is included in the determiner that modifies the noun. In all those phrases when the noun is elided, the determiner (Example 2) or the adjective (6) are considered as heads. In this first approach we make no distinction between the noun predicative and verb

predicative; this is why in Example (7) the noun “fruitu” is linked to the verb rather than to the noun “iritzi”. We will shortly refine this analysis.

The last example illustrates the “itj_out” relation. This relation differs from the others in so far as it does not represent a function in the sentence structure but, because it relates a noun “Valentine” and a verb “bustitzen”, it has been included in this group.

Table 2 shows internal relations of NP, that is, the dependents of NP head. As we did in Table 1, we represent the heads of the NP underlined and their modifiers in bold. Some types of NP structures have been included in order to show their internal dependency relations. Examples 1 to 3 are examples of “ncmod”; all of them are linked to the noun by means of the same relation although the dependents belongs to different categories: “atmosferikoari” is an adjective (Example 1), “Arrasateko”, in 2, is a noun modifier and “nekazari” is part of a compound noun. In Example 4 the demonstrative “hori” appears to the right of the noun while in 5 the ordinal “bigarren” precede the noun. Both elements are linked by the “detmod” dependency relation. In example 6 we have the apposition structure classified like others in Figure 1. It represents the relation between a noun and the head of the preceding NP. In that case it is the relation between the heads of two phrases. In the modifier relation expressed by “aponcmmod” the modifier is “idazle” and the head “Axularrek”.

Finally, in 7, we show an example of a “gradmod” relation wich like the others, has the idea of being a relation between a noun head and a modifier that is a graduator (“oso”).

Table 2

Examples with internal NP relations

Example	Dependency tag
1. [Nola] deitzen zaio [<u>zirkulazio</u> atmosferikoari]? (What is atmospheric circulation called?)	ncmod
2. [Arrasateko zenbait <u>familiak</u>] [bigarren tarifa hau] kontratatu zuen. (Some families from Arrasate hired this second rate.)	
3. [<u>Astelehenean</u>] [nekazari <u>manifestaldi</u> bat] izan zen. (There was a farmers demonstration on Monday.)	
4. [Zertara] zetorren [<u>erretolika</u> hori]? (Why did that argument come up?)	detmod
5. [Bigarren <u>kanpamentu</u> bartatik] [<u>sarjentu</u>] atera zen. (From that second camp, he emerged a sergeant.)	
6. [<u>Axularrek</u>], [gure idazle handiak], idatzi zuen [<u>liburu</u> hori]. (Axular, our great writer, wrote that book.)	aponcmmod
7. [<u>Azken</u> biak] [oso <u>itsusiak</u>] ziren. (The last two were really ugly.)	gradmod

The tables above have been written from a purely dependency relation perspective, so that the different elements that constitute the NP are grouped in terms of dependency tags. With a view to giving a general view of the structure of a sentence

following the Dependency formalism, Figure 2 shows the example 2 of Table 2 with all the dependency relations displayed.

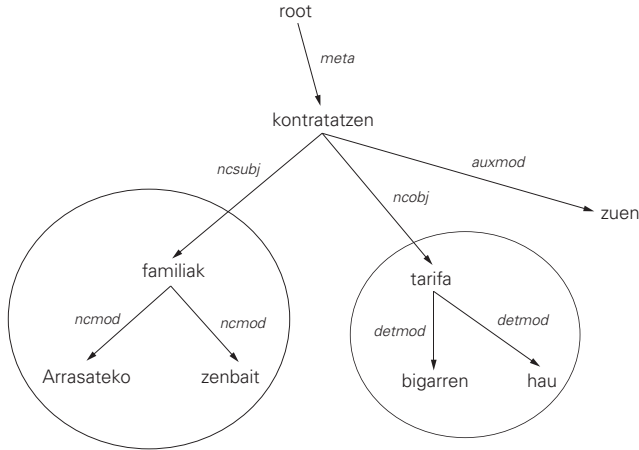

Figure 2

Example of the dependency tree of a sentence

4. Analysis of coordinate noun phrases

Coordination is as problematic for the Dependency Grammar formalism as for other theoretical traditions. In order to capture the idea that the constituents that are coordinated are at the same level, we have considered two options extensively explained in the literature (Böhmová et al. 2003, Järvinen et al. 1997): i) to presume one of the elements coordinated depends on the other and ii) to add a new imaginary node maintaining the coordinated elements at the same level. In our case, for computational reasons, we opt for the second one which is expressed by considering the coordination element as a head of the coordinate phrase.

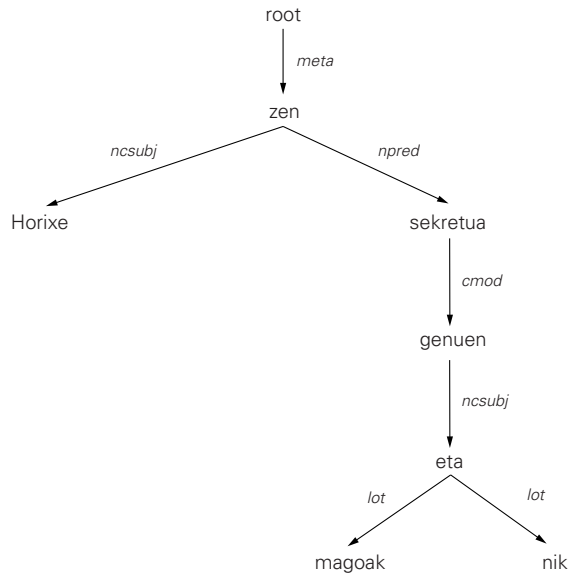
Figure 3 shows an example of coordination at the level of the noun phrase that illustrates our choice.

- (8) *Horixe zen magoak eta nik genuen sekretua.*
 (That was the secret the illusionist and I had.)

In (8), the coordinated elements “magoak” and “nik” are represented at the same level and they have as their governor the connective “eta”, which takes the dependency relation with respect to the verb, in this case “ncsubj”.

The dependencies associated to this phenomenon in the example are the following:

- lot (emen, eta, magoak)
- lot (emen, eta, nik)
- ncsubj (erg, genuen, eta, nik, subj)

Figure 3

Example of the dependency tree of NP coordination

The first slot in “lot” relation expresses the type of coordination. So we use “emen” for copulative coordination, “aurk” for adversative, “haut” disjunctive, “espl” for explicative and so on.

The explanation given above could be extended to the coordination of more than two elements.

5. Conclusions

This paper has described the noun phrase structure by means of the Dependency Grammar theory. It represents the first formalization for the annotation of Basque NP as part of a more general work, the aim of which is to describe all the syntactic phenomena and which will form the basis for the development of NLP applications.

We have started by setting out the reasons for creating BDT Treebank, i.e., a syntactically tagged corpus. After considering and analyzing the main existing possibilities, we have decided to follow the formalism based on dependency relations for basically two reasons: first, because it is known to be more suitable for languages with a free word-order like Basque, and second, because, apart from being intuitive and easy, its flexibility allows the introduction of new types of tags such as those corresponding to thematic roles. The latter is an important aspect for any research we will conduct in the future.

We have taken the step of analyzing the syntactic structures by explicitly expressing the relation between the head and the dependent. Additionally, we have found solutions to problems that have emerged in performing this analysis (such as coordi-

nation). During the annotation process we are currently carrying out (we now have 100,000 words tagged and plan to analyze 300,000 words), new refinements and proposals will be needed. To conclude, we would like to stress the urgent need for a syntactically tagged corpus, which would serve to evaluate and improve the *parser* for Basque that we are developing in the group. And it will also be a key ingredient for syntactic studies from a theoretical point of view. The *treebank* can be used to verify our linguistic intuitions.

References

- Abeillé, A., 2003, *Treebanks: Building and Using Parsed Corpora*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Aduriz, I., Aranzabe, M. J., Arriola, J. M., Atutxa, A., Díaz de Ilarraza, A., Ezeiza, N., Gojenola, K., Oronoz, M., Soroa, A., Urizar, R., 2006, "Methodology and steps towards the construction of EPEC, a corpus of written Basque tagged at morphological and syntactic levels for automatic processing", in A. Wilson, P. Rayson, and D. Archer (eds.), *Corpus Linguistics Around the World*, Rodopi, 1-15.
- Agirre, E., Aldezabal, I., Etxeberria, J. and Pociello, E., 2006, "A Preliminary Study for Building the Basque PropBank", in *Proceedings of the 5th International Conference on Language Resources and Evaluations (LREC)*.
- Artiagoitia, X., 2002, "The functional structure of the Basque noun phrase", in Artiagoitia, Lakarra & Goenaga (eds.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Supplements of ASJU-UPV/EHU, Bilbao, 73-90.
- Böhmovà, A., Hajic, J., Hajicova, E. and Hladka B., 2003, "The PDT: a 3-level annotation scenario". In Abeillé (ed.), *Treebanks: Building and Using Parsed Corpora*, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht.
- Brants, T., Skut, W., Krenn, B. and Uszkoreit, H., 2003, "Syntactic annotation of a German newspaper corpus", in Abeillé (ed.).
- Bunt, H., Carroll, J. and Satta, G., 2004, *New Developments in Parsing Technology*, Kluwer Academic Publisher, Dordrecht.
- Carroll, J., Briscoe, T. and Sanfilippo, A., 1998, "Parser evaluation: a survey and a new proposal", in *Proceedings of the International Conference on Language Resources and Evaluation*, Granada, Spain, 447-454.
- Charniak, E., 2000, "A Maximum-Entropy-Inspired Parser", *Proceedings ANLP-NAACL'2000*, Seattle.
- Collins, M., 1997, "Three generative lexicalised models for statistical parsing", *Proceedings ACL'97*, Madrid.
- , 2000, "Discriminative Reranking for Natural Language Parsing", *Proceedings ICML-2000*, Stanford.
- Eguzkitza, A., 1993, "Adnominals in the Grammar of Basque", in J. I. Hualde and J. Ortiz de Urbina (eds.), *Generative Studies in Basque Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam, 163-187.
- Goenaga, P., 1980, *Gramatika bideetan*, 2. argitalpen zuzendua, Erein, Donostia.
- Hudson, R., 1990, *Word Grammar*, Basil Blackwell, Oxford.
- Järvinen, T. and Tapanainen, P., 1997, "A Dependency Parser for English", Technical Report, No. TR-1, Department of General Linguistics. University of Helsinki.

- Kakkonen, T., 2005, "Dependency Treebanks: Methods, Annotation Schemes and Tools", in *Proceedings of the 15th Nordic Conference of Computational Linguistics*, Finland.
- Karlssoon, F., Voutilainen, A., Heikkilä, J and Anttila, A., 1995, *Constraint Grammar*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Laka, I., 1993, "Unergatives that Assign Ergative, Unaccusatives that Assign Accusative", in J. Bobaljik and C. Phillips (eds.), *Papers on Case & Agreement 1*, MIT Working Papers in Linguistics, Cambridge MA, 149-172.
- Marcus, M., Santorini, B. and Marcinkiewicz, M. A., 1993, "Building a large annotated corpus of English: The Penn Treebank", *Computational Linguistics* 19, 313-330.
- Mel'cuk, I. A., 1988, *Dependency syntax: theory and practice*, State University of New York Press, Albany.
- Montemagni, S., Barsotti, F., Battista, M., Calzolari, N., Corazzari, O., Lenci, A., Zampolli, A., Fanciulli, F., Massetani, M., Raffaelli, R., Basili, R., Pazienza, M. T.; Saracino, D., Zanzotto, F., Nana, N., Pianesi, F. and Delmonte, R., 2003, "Building the Italian Syntactic- Semantic Treebank", in Abeillé (ed.) 189-210.
- Nugues, P. M., 2006, *An introduction to Language Processing with Perl and Prolog*. Springer-Verlag. Berlin Heidelberg.
- Odriozola, J. C. and Zabala, I., 1993, *Izen-sintagma. Idazkera teknikoa II*, EHUko argitalpen zerbitzua, Bilbo.
- Oflazer, K., Zynep, D. and Tür, G., 1999, "Design for a Turkish Treebank", *Proceedings of Workshop on Linguistically Interpreted Corpora*, at EACL'99, Bergen.
- Skut, W., Krenn, B., Brants, T. and Uszkoreit, H., 1997, "An Annotation Scheme for Free Word Order Languages", *Fifth Conference on Applied Natural Language Processing (ANLP'97)*, Washington, DC, USA, 88-95.
- Sleator, D. and Temperley, D., 1993, "Parsing English with a link grammar", *Third International Workshop on Parsing Technologies*.
- Tapanainen, P. and Järvinen, T., 1997, "A non-projective dependency parser", *Proceedings of the 5th Conference on Applied Natural Language Processing (ANLP'97)*, 64-71.
- and —, 1998, "Dependency concordances", *International Journal of Lexicography* 11: 3, 187-203.
- Tesnière, L., 1959, *Éléments de Syntaxe Structurale*, Librairie Klincksieck, Paris.
- Trask, R. L., 2003, "The Noun Phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names", in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.

SOME ARGUMENTS FOR COMPLEMENT-HEAD ORDER IN BASQUE DPs

Xabier Artiagoitia

UPV/EHU

In this article¹ I will be comparing two different views of the basic internal structure of the Basque noun phrases, viz:

- (1) the antisymmetric view: [D... [Q... [Adj... [_{NP} N]]]]
- (2) the head-parameter view: [[[_{NP} N] Q] D]

I will argue that what we might call the classical generative view, exemplified in (2), namely that Basque is also a head-final language in the DP field, is basically right and that (1), developed in Oyharçabal (2006) and based on Cinque (2005), is misguided. I will also have in mind giving a positive reply to a question posed by Longobardi: "... a substantial number of problems are still to be addressed theoretically and typologically. [Among them...] *are there really languages with phrase-final D and other mirror-image phenomena? And, if so, how are they to be treated?*" (emphasis mine) (Longobardi 2001: 600).

Adjectives are missing in (2) for two reasons: while the classical head-parameter view doesn't necessarily commit oneself to a given analysis of DP-internal adjectives, this is precisely the case in Cinque's (2005) version of the antisymmetry program, who endorses the Cinque-Scott's templatic approach (cf. Cinque 1994, Scott 2002). These latter studies claim that adjectives are specifiers of DP-internal functional heads, heads that are themselves arranged along a universal hierarchy. The second reason not to mention adjectives in (2) is the fact that they are the subject matter of section 4, where I briefly summarize the argument, presented extensively in Artiagoitia (2006a), that even a Cinque-Scott approach to adjectival modification is compatible with a head-final analysis of Basque and need not lead to an antisymmetric view of the DP.

This article is organized as follows: section 1 critically reviews Cinque's (2005) antisymmetric approach to DPs. The subsequent sections present three sorts of data to argue against that view for Basque DPs: section 2 proposes a unified analysis of both prenominal and postnominal quantifiers; section 3 discusses Western Basque data related to demonstratives; section 4 deals with DP-internal adjectives. The three together will show that antisymmetry cannot adequately handle the data, whereas the head-parameter accounts for them in a principled way.

---

¹ This article is dedicated to Patxi Goenaga, a Basque grammar master for older and younger generations, and a model for all in so many other respects. This study, a revised and shortened version of Artiagoitia (2008), has been made possible by research project EHU07/13. I thank A. Elordieta, J. Emonds, and M. Huarte for their very helpful comments; all remaining errors are my own.

1. Cinque's (2005) version of antisymmetry: review and critique

In his revision of Greenberg's well-known Universal 20, namely:

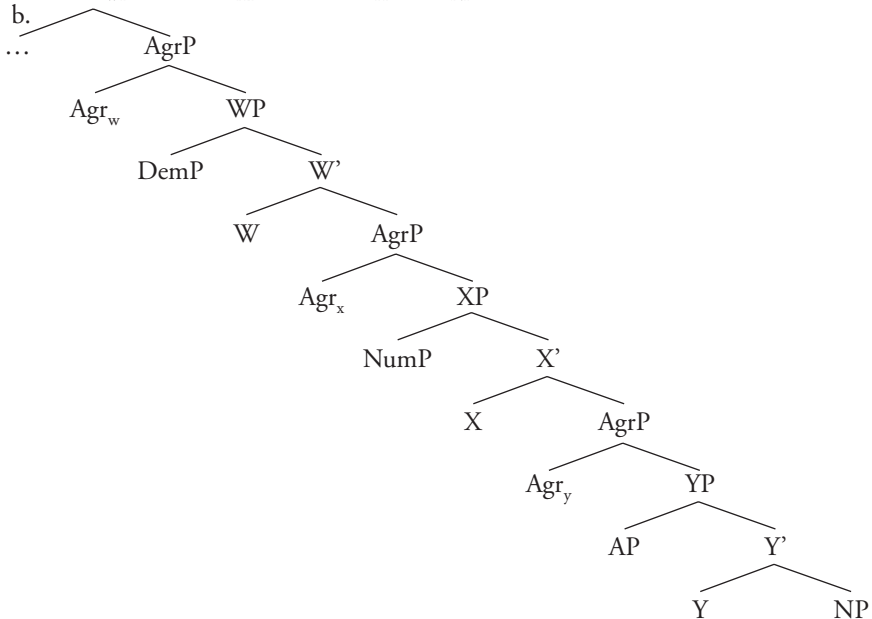
- (3) "When any of all of the items (demonstrative, numeral, and descriptive adjective) precede the noun, they are always found in that order. If they follow, the order is either the same or its exact opposite" (Greenberg 1966: 87)

Cinque claims that the second part is incorrect: it is too restrictive given that *N-Num-A-Dem* and *N-A-Dem-Num* orders are attested and it is also too powerful due to the absence of *Num-N-Dem-A* languages. Beyond these considerations, Cinque notes that not all attested orders have the same frequency. Here are Cinque's own estimations:

(4) a. Dem-Num-A-N (very frequent)	b. Dem-Num-N-A (frequent)
c. Dem-N-Num-A (very rare)	d. N-Dem-Num-A (rare)
e. * Num-Dem-A-N	f. * Num-Dem-N-A
g. * Num-N-Dem-A	h. * N-Num-Dem-A
i. * A-Dem-Num-N	j. * A-Dem-N-Num
k. A-N-Dem-Num (very rare)	l. N-A-Dem-Num (rare)
m. * Dem-A-Num-N	n. Dem-A-N-Num (very rare)
o. Dem-N-A-Num (frequent)	p. N-Dem-A-Num (very rare or *)
q. * Num-A-Dem-N	r. Num-A-N-Dem (very rare)
s. Num-N-A-Dem (rare)	t. N-Num-A-Dem (rare)
u. * A-Num-Dem-N	v. * A-Num-N-Dem
w. A-N-Num-Dem (very rare)	x. N-A-Num-Dem (very frequent)

Cinque intends to articulate a proposal that will account for the existing or attested word order patterns as well as for their relative scarcity/frequency. That proposal pivots around two ideas. First, Cinque assumes the following universal hierarchy:

- (5) a. [... [WP Dem ... [XP Num .... [YP Adj [NP N]]]]]

In the tree-diagram, adjectives, numerals and demonstratives are all in the specifier position of some functional head, each associated with an agreement projection. Second, Cinque restricts movement possibilities to the following six:

- (6) i. no movement at all (unmarked option); or
 ii. movement of NP plus pied-piping of the type [NP [XP]] (unmarked option); or
 iii. movement of NP without pied-piping (marked); or
 iv. movement of NP plus pied-piping of the [XP [NP]] type (more marked still).
 v. Total (unmarked) versus partial (marked) movement of NP with or without pied-piping.
 vi. Neither head movement nor movement of a phrase not containing the (overt) NP is possible (except for focus XP-movement to some DP initial position).

Apart from this, Cinque regards movement without pied-piping (=6iii) as more marked than partial NP-movement (=6v, option b).

The detailed discussion of every single possible derivation is beyond the scope of this article.² Nonetheless, it should be pointed out that Cinque doesn't justify the restrictions in (6) one by one, and the metric for calculating markedness seems *ad hoc* in some cases.³ The order (4r) also deserves some comment: Cinque's own interpretation is that this order derives from partial NP-movement (marked option) followed by the [XP [NP]] type of pied-piping (a very marked option). However, it is not clear that there is NP-movement at all, for NP remains *in situ*, and the only required and obvious movement is that of the AgrP right above the numeral, so that the entire chunk is placed before the demonstrative. What is more, and contrary to Cinque's claim, that movement would not be of the [XP [NP]] type, but of the [XP [XP [NP]]] type, given that the nominal features that trigger movement are neither in the specifier of Agr_x in (5) nor in the specifier of the complement of the X head connected with it, but in the lowest complement of all heads. In this respect, it is doubtful whether this kind of movement should be possible in the first place.

Let us now concentrate on the derivation of two word orders: *N-A-Num-Dem* (= 4x) and *Num-N-A-Dem* (= 4s), taken to be the standard Basque order. The first one exploits using the option (6ii) three times to derive the surface order:

- (7) a. [... [_{WP} Dem ... [_{XP} Num ... [_{YP} AP [_{NP} N]]]]]]
 b. [... [_{WP} Dem ... [_{XP} Num ... [NP [_{YP} AP t_{NP}]]]]] (NP-movement)
 c. [... [_{WP} Dem ... [[NP [_{YP} AP t_{NP}]] [_{XP} Num ... t]]]] ([NP [XP]] pied-piping)
 d. [... [[[NP [_{YP} AP t_{NP} [_{XP} Num ... t]]] [_{WP} Dem ... t]]]] (idem (=6ii) again)

² In a tightly argued paper, Abels & Neeleman (2006) show that all orders and their relative frequency can be better accounted for in a non-antisymmetry approach using only leftward movement.

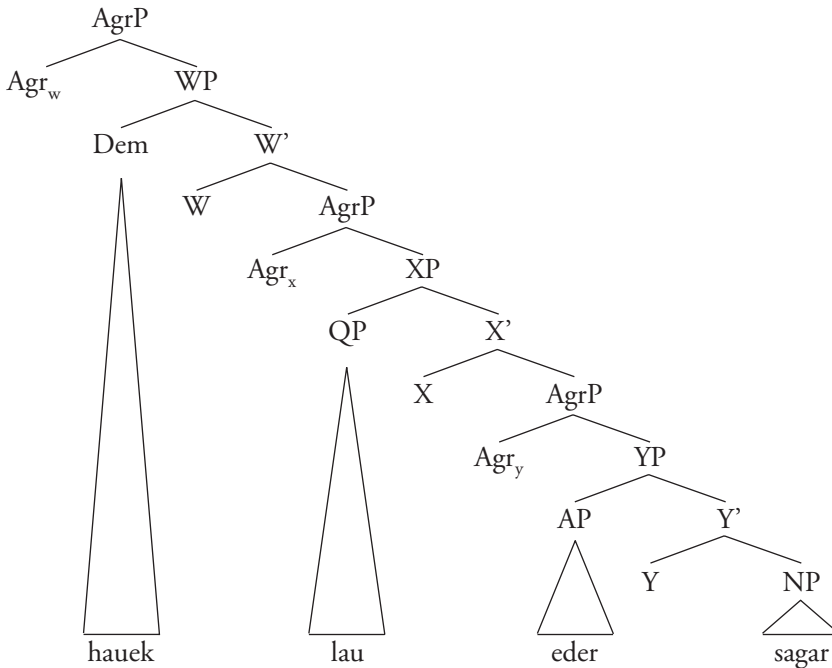
³ For example, the difference between the word orders in (4b-c-d) is whether NP-movement takes place partially once (=4b), or twice (=4c), or whether the NP-movement is total (=4d). Cinque makes a point in contrasting (4b) and (4c): the lack of pied-piping in (4c) would make it two times marked in contrast with (4b), which has pied-piping. But, in fact, given that only NP moves (around AP), it is doubtful that there is any pied-piping in (4b). If so, these two word order patterns only differ in whether their very marked option (partial NP-movement with no pied-piping) takes place once or twice; this in turn predicts, wrongly, that their relative frequencies should not be far away from each other.

In brief: taking (5) as the basic structure, NP moves first to the left of YP (i.e. to the specifier of a higher functional (agreement) head); next, the lowest constituent resulting from NP-movement and containing the moved NP in the specifier position moves past the Numeral to a higher specifier position of a functional (agreement) head; finally, the lowest constituent resulting from the previous pied-piping movement raises entirely past the demonstrative to a higher specifier, so that the surface order is obtained. Here is the basis of a second critique: this *snowball* movement treatment of surface order (4x) creates a paradox in that it is as frequent as (4a) yet it requires three consecutive movements, the three of which are only motivated theory internally.

As for the Basque standard order, Oyharçabal (2006) gives a plausible derivation in terms of Cinque's proposal:

- (8) a. underlying order: hauek lau eder sagar
           these four beautiful apple
       b. surface order: lau sagar eder hauek
                           four apple beautiful these
                           'these four beautiful apples'

- (9) [_{AGR_wP} [_{WP} hauek [_{AGR_xP} [_{XP} lau [_{AGR_yP} [_{YP} eder [_{NP} sagar]]]]]]]]]]

To derive the correct surface order (i.e. *Num-N-A-D*), Oyharçabal proposes NP movement to the specifier of the lower Agr_y projection and subsequent movement of the entire intermediate Agr_xP to the higher specifier of Agr_w, thus pied piping the constituent [*lau sagar eder*]. Schematically, in two steps:

- (10) a. [AGR_{WP} [WP hauek [AGR_{xP} [XP lau [AGR_{yP} [YP eder [NP sagar]]]]]]]
- ↑
↑ _____ ↓**1**
- b. [AGR_{WP} [WP hauek [AGR_{xP} [XP lau [AGR_{yP} [NP sagar]_i [YP eder t_i]]]]]]]
- ↑
↑ _____ ↓**2**

This kind of derivation requires two movement operations: partial NP-movement (a marked option) followed by the [XP [NP]] type of pied-piping (also a marked option). Interestingly, leaving other numerals aside for a second, Basque has several postnominal quantifiers, including the numeral *bat* ‘one’ and, depending on the dialect, *bi* ‘two’. In Cinque’s approach, the derivation of this *N-A-Num-Dem* order should proceed in a different fashion, exactly like the totally unmarked option exemplified before (in 7):

- (11) hauek {bi, gutxi} eder sagar (= 4x, 7)
these two few beautiful apple
- a. hauek {bi, gutxi} [sagar] eder ~~sagar~~
- b. hauek [sagar eder] {bi, gutxi} ~~sagar~~ eder sagar
- c. [sagar eder {bi, gutxi}] hauek ~~sagar~~ eder {bi, gutxi} ~~sagar~~ eder sagar
- d. sagar eder {bi, gutxi} hauek (surface order)
‘these {two, few} beautiful apples’

As a result, we are left with an interesting paradigm: in Cinque’s account, the double behavior of Basque quantifiers (that most numerals are prenominal and several quantifiers—including two numerals— postnominal) has to be accounted for using two separate sets of movements, unrelated to each other; one has no sense of why these movements must occur (what triggers them) and, furthermore, no explanation is given as to *why* there are two kinds of quantifiers in the first place.

I wish to make a last relevant critical remark: as the reader can see in (8) and (11) above and (12) below, Basque has no N-A or N-Q agreement or concord (number morphology is only marked on determiners but not on quantifiers or nouns):

- (12) a. sagarr-a   b. sagarr-ak   c. sagar bi
apple-art/sg   apple-art/pl   apple two
‘(the) apple’   ‘(the) apples’   ‘two apples’
- d. sagar gorria(k)   e. sagar gorri bi
apple red-art/sing(pl)   apple red two
‘(the) red apple(s)’   ‘two red apples’

Yet the derivation of both attested word orders require extensive overt movement (two for (4s) or three for (4x)). Thus, Basque poses a near paradox: much of Cinque’s own previous work (viz. Cinque 1994, 2003) develops the idea that overt N- or NP-movement is tightly linked to morphosyntactic richness in N-A or N-Q concord/agreement (e.g. Romance vs Germanic). The fact that Cinque (2005) obviates this correlation doesn’t weaken the objection: why should a language with poor (or vir-

tually no) DP-internal agreement morphology require overt movement of the kind advocated for Romance?⁴

In sum, the derivation of the standard Q, A, N combinations in Basque DPs along the lines of Cinque's proposal has two salient features: (a) one needs two separate and unrelated analyses of quantifiers (one analysis being very marked and the other totally unmarked); and (b) these two separate derivations rely on a series of overt movements that only have theory internal motivation. As we shall see in next sections, there is no trace of these two shortcomings if one adopts the head-parameter view to Basque DPs.

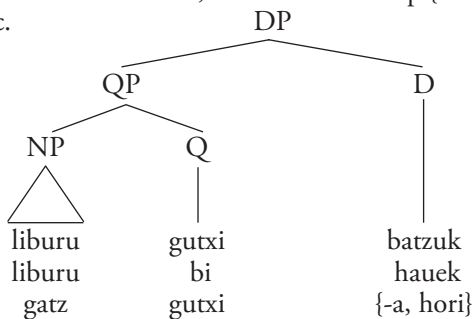
2. Basque quantifiers or the [_{QP} QP/XP-[...NP...]-Q]-D order

In this section, I propose an analysis of Basque quantifiers that doesn't require a double strategy and claim that Basque quantifiers behave pretty much as predicted by the classic head parameter. I outline my proposal in 2.1 and then I give ellipsis data to strengthen my point in 2.2.

2.1. An analysis for quantifiers on both sides

Basque DPs display the expected order if one assumes that a head-final QP is a complement of a D head:

- (13) a. lagun gutxi batzuk, liburu bi hauek.
 friend few various book two these
 'a few friends, these two books'
 b. Gatz gutxi neukan, eta neukan gatz {gutxia, gutxi hori} xahutu dut.
 salt little I-had and I-had.C salt little.art little that spent aux
 'I had little salt, and I have used up {the, that} little salt I had'
 c.

These data don't imply that all combinations of any Q and any D are possible; in this, Basque is no different from other languages. On the contrary, they suggest that postnominal Qs show up just where we should expect them given the head parameter: if QP is a *bona fide* complement of D in a head-final language, then NP should precede Q, and Q should precede D, exactly what we find.

⁴ The only exception is the double-determiner DPs, studied in section 3.

However, we do find that there are prenominal quantifiers (*predeterminers* in the pioneering work of Goenaga 1980). Here are some relevant examples:

- (14) a. [honenbeste, hainbeste] tren   *but*   a'. *tren [honenbeste, ...]
           so many   that many train
           ‘so many trains’
   b. [hainbat] arazo   *but*   b'. * arazo [hainbat]
           that many problem
           ‘that many problems’
   c. [hiru litro] garagardo   *but*   c'. * garagardo [hiru litro]
           three liter beer
           ‘three liters of beer’
   d. [galtzak bete] lan   *but*   d'. * lan [galtzak bete]
           trouser.art fill work
           ‘a great amount of work’ (lit: ‘trousers filled of work’)
   e. [hiru] garagardo   *but*   e'. * garagardo [hiru]
           ‘three beers’
   f. [asko, anitz, nahiko] garagardo   *or*   f'. garagardo [asko, anitz, ...]
           much beer
           ‘much beer, many beers’

Let us now look deeper into the typology of these prenominal quantifiers. At first sight, it seems that there are three kinds of prenominal quantifiers:

- (15) a. some of them have a phrasal flavor (14a, b, c, d);
       b. others are simply to the left but have no phrasal flavor in principle (14e);
       c. others can simply appear on either side, depending on the dialect (14f).

With regard to the first group, there is little doubt about their phrasal status: *honenbeste* and *hainbeste* are composed of *honen*/*haren and *beste* (literally ‘of this/of that over there, so much/many’); *hainbat* ‘as much/many’ derives historically from *haren + *bat* (literally ‘of this, one’) and can even head comparative structures;⁵ structures like (14c-d) correspond to measure *phrases* used in partitive constructions in other languages, as the glosses clearly indicate.

The interesting point is that we can make the case for the second group of prenominal quantifiers being a subset of the first one. There are two good reasons for this; first, numerals are in complementary distribution with measure phrases, which suggests that the two occupy the same specifier position (cf. Artiagoitia 2002):

- (16) a. [hiru (litro)] garagardo   b. * [hiru litro] [hiru] garagardo
           three liter beer   ‘three liters of three beers’⁶
           ‘three (liters of) beer[s]’

⁵ E.g.: [Zuk (dituzun) hainbat] lagun ditut ‘I have as many friends as you (do)’ (Goenaga 1980: 314).

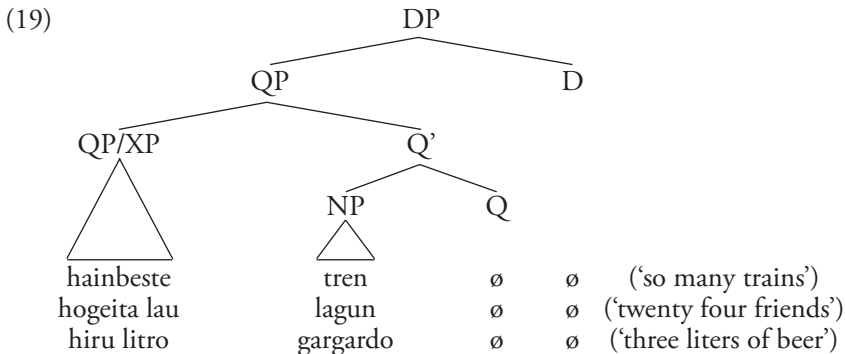
⁶ The English gloss is grammatical, as is the Spanish *tres litros de tres cervezas (distintas)*. So this Basque-specific restriction is explainable in terms of numerals and measure phrases competing for the very same specifier position. Nonetheless, as A. Elordieta (p.c.) reminds me, Basque can convey something like (16b) by means of a true genitive in pre-[spec, Q] position: *hiru garagardoren hiru litro* ‘of three beers, three liters’ (lit.: three beers-genitive three liters).

Second, Basque numerals themselves have a phrasal flavor in many respects: most numerals seem to be structurally complex in that they are based on coordinate structures (17a); some *are* complex (17b) when constructed in combination with some adverb or phrase and maintain the same distribution; and some higher numerals just mirror the structure of measure phrases (18a-b):

- (17) a. [hogeita lau] (<* hogei eta lau) egun, [hirurogeita lau] egun, ...
 twenty four twenty and four day sixty four day
 ‘twenty four days’, ‘sixty four days’ (lit: twenty *and* four, sixty *and* four)
- b. [ehundik gora] lagun, [ehun eta ez dakit zenbat] lagun
 hundred.from up friend hundred and not I.know how many friend
 ‘more than a hundred people, a thousand and I don’t know how many people’
- (18) a. [bi mila] lagun, [bostehun] liburu
 two thousand friend five hundred book
 ‘two thousand friends, five hundred books’
- b. [bi tona] patata, [bost kutxa] liburu
 two tone potato five box book
 ‘two tones of potatoes, five boxes of books’ (lit. ‘two tone potato’, ‘five box book’)

Admittedly, the first piece of evidence is weak in isolation given that X^0 coordination is possible in principle, but the second and third ones are telling: paraphrases like ‘more than one hundred’, or ‘one thousand and I don’t know how many’ (the second including a coordinate structure) all sit to the left of NP in what appears to be the [spec, Q] position. Finally, complex numerals like *bi mila* ‘two thousand’ or *bostehun* ‘five hundred’ all follow the same pattern as measure phrases, with the quantifying unit (i.e. thousand, hundred) behaving exactly like a regular measure of a partitive construction (cf. Artiagoitia 2006b and Goenaga 2008 for a similar view).

This more detailed view of Basque numerals provides a fresh perspective on the data in (15) and suggests that the left-right choice or dichotomy of Basque quantifiers is a mere reflection of an alternation between QP or XP *vs* Q: it is precisely because most numerals are phrases, and not heads, that they occupy the left, hence specifier, position, just like regular measure phrases. In a tree diagram:

We are now left with a handful of *offending* quantifiers in (15c): these may be to the left of NP in some dialects for no good reason and, at first sight, there is no trace

of their phrasal status. For these quantifiers, we may be forced to say that they are heads lexically specified in certain dialects to have their complement to their right:

- (20) a. [_{DP} [_{QP} [_Q *franko*, *anitz*, *asko*] NP] D]
 b. *franko*, *anitz*, *asko*, ... Q: [+__NP]⁷

This may sound like an *ad hoc* solution, but if there is some exception to the head parameter, we expect it to be in the functional field (cf. Fukui 1988 and others), and these indefinite quantifiers are certainly a closed class of grammatical/functional elements. Thus, the solution in (20), though not totally satisfying, is still plausible.⁸

2.2. Arguing for the same hierarchical position of both types of quantifiers: ellipsis

In the analysis advanced in the previous subsection, the location of a given quantifier depends on its phrasal or head status. Nevertheless, regardless of their location, the hierarchical position of quantifiers remain the same, as NP or [_{XP} N-A] ellipsis shows. Here are some examples:

- (21) a. *Jonen hiru sagar gorriak* ikusi ditugu, baina *Mirenen bost sagar gorriak* ez.
 gen three apple red.art see aux but Mary.gen five apple red.art no
 ‘We saw John’s three red apples, but not Mary’s five red apples’
 b. *Jonen hiru sagar gorriak* ikusi ditugu, baina *Mirenen bost-ø-ak* ez.
 ‘We saw John’s three red apples, but not Mary’s five [ø]’
 (where [ø] = [*sagar gorri* ‘red apples’])
- (22) a. *Jonen sagar gorri biak* aurkitu ditut, baina *Mirenen sagar gorri bi-ak* ez.
 gen apple red two.art find aux but Mary.gen apple red two.art no
 ‘I found John’s two red apples, but not Mary’s two red apples’
 b. *Jonen sagar gorri biak* aurkitu ditugu, baina *Mirenen ø-bi-ak* ez.
 ‘We saw John’s two red apples, but not Mary’s two [ø]’
 (where [ø] = [*sagar gorri* ‘red apples’])
- (23) a. *Ehundik gora sagar gorri erosi eta [bainbat ø]* goxo-goxoak irten dira
 hundred.from above apple red buy and so many tasty-tasty.art turn aux
 ‘We bought more than a hundred red apples and so many [ø] turned out to be very tasty’ (where ø = [*sagar gorri* ‘red apples’])
 b. *Hainbeste sagar gorri erosi dituzu ezen [[ø]-asko] hondatuko dira jan aurretik.*
 so many apple red buy aux that many get rotten aux eat before
 ‘You bought so many red apples that many [ø] will get rotten before eating’
 (where ø = [*sagar gorri* ‘red apples’])
- (24) [_{DP} possessive [_{QP} QP [_{XP} ø] Q] D]⁹ (XP = [NP-A] combinations)

⁷ This idiosyncratic lexical behavior needs to be specified for every Q. For example, in Lekeitio Basque only *nahiko* is used as a prenominal Q head. The rest of non-phrasal Qs are postnominal, as expected.

⁸ One must not forget that even defenders of the head-final character of the language claim that Basque clauses must have some head-initial functional category: that head is *Comp* for Ortiz de Urbina (1989), or its Rizzian replacement *Force* (Ortiz de Urbina 1999), or Σ (Laka 1990), or just about all functional categories above *v* (*T*, *Neg*, and *Comp*) for Elordieta 2001.

⁹ To simplify matters, I assume that possessives occupy the [spec, D] position, as in Abney (1987). Given that possessives, [spec, Q] or Q and D can co-occur, the data here are at odds with Emonds’ (2008) proposal to collapse Q/D as the only functional head above N in languages like English.

In other words, both prenominal quantifiers (= 21a-b, 23a) or postnominal quantifiers (= 22a-b, 23b) may license empty $[N-A]_{XP}$ combinations, whatever XP turns out to be.

Likewise, the combination of a genitive and a determiner may license QP-ellipsis, whether quantifiers precede or follow the noun; the silent structure is something like $[QP-[NP-A]_{XP}-[Q \emptyset]]_{QP}$ in example 25a and $[[NP-Adj]_{XP}-Q]_{QP}$ in example 25b:

- (25) a. *Jonen hiru sagar gorriak* aurkitu ditugu, baina *Mirenen-ø-ak* ez.
 gen three apple red.art find aux but Mary.gen.art no
 ‘We found John’s three red apples, but not Mary’s [$\emptyset$ ’]
 (where [$\emptyset$] = [*hiru sagar gorri* ‘three red apples’])
- b. *Jonen sagar gorri biak* aurkitu ditugu, baina *Mirenen-ø-ak* ez.
 gen apple red two.art find aux but Mary.gen.art no
 ‘We found John’s two red apples, but not Mary’s [$\emptyset$ ’]
 (where [$\emptyset$] = [*sagar gorri bi* ‘two red apples’])

- (26) $[_{DP} \text{possessive } [QP \emptyset] D]$

Thus, quantifiers, whether they precede or follow NP, all sit in the same layer of structure (i.e. in the QP layer mediating between NP-adjectives and D).

Although ellipsis data could be accommodated in a Cinque-type of antisymmetry approach to Basque DPs, there are some differences that suggest that a head-final analysis is preferable: the surface [complement-X] order is given for free by the head-parameter; the double location of quantifiers is explained in terms of the [spec, Q] vs Q alternation, independently needed to account for the distribution of measure phrases, and does not require two separate derivations (one marked and one unmarked). My proposal explains the surface order of quantifiers with no recourse to movement; and, finally, this lack of movement squares well with the morphosyntactic poverty (lack of number concord or agreement) of the Basque noun phrase. I think that these three reasons seriously undermine a Cinquean view of the Basque DP.

3. Western Basque demonstratives or the [Demonstrative-complement-D] order

In this section, I will argue that the double determiner structures of Western Basque are easily accounted for by the head-parameter but can only be handled within Cinque’s approach in some contradictory way. Here is a sample of the relevant data:

- (27) *Standard Basque*
a. <i>andre</i> { <i>hau, hori, hura</i> }	b. <i>andre</i> { <i>hauek, horiek, haiek</i> }
girl this that that over there	these those those over there
‘{this, that, that over there} woman’	‘{these, those, those over there} women’
c. <i>andre-a, andre-ak</i>	
woman.art/sg, woman.art/pl	
‘{the, a} woman, (the) women’	
- (28) *Western Basque*
a. <i>hau neska gazte-au</i> / <i>hau neska gazte-a</i>	
this girl young.this	.art
‘this young girl’	

- b. hori neska gazte-ori / hori neska gazte.a
 that girl young.that .art
 ‘that young girl’
- c. hónek lau sagar gorri-ok / hónek lau sagar gorri-ak
 these four apple red.art/prox these four apple red.art
 ‘these four red apples’
- d. hórrek neska gazte-ok / hórrek neska gazte-ak
 those girl young.art/prox
 ‘those young girls’
- e. ha neska gazte-a
 that (over there) girlyoung.art
 ‘that young girl over there’
- f. hárek neska gazte-ak
 those (over there) girlyoung.art
 ‘those young girls over there’

In Standard Basque, the proximal, medial and distal demonstratives show up in the last position of DPs and have the same distribution as the article. Since all demonstratives can be accented and used independently, they are usually written as independent words; on the other hand, the article is always enclitic and is written as a suffix. Nonetheless, it is well known to Basque scholars¹⁰ that the article comes from the (possibly) older form of the distal demonstrative *ha > *-a*; this *ha* form is precisely the distal demonstrative in Western Basque (cf. 28e). What is special about Western Basque (Zuazo 1998) is that demonstratives show up first in DP and the D head itself displays agreement with the demonstrative:¹¹ depending on speech groups or towns, either the unaccented form of the demonstrative itself written as a suffix (*-au*, *-ori* for singular DPs) and the proximate article (*-ok* for plural DPs)¹² is repeated in the D head, or the regular article (*-a* for singular and *-ak* for plural) appears in D.

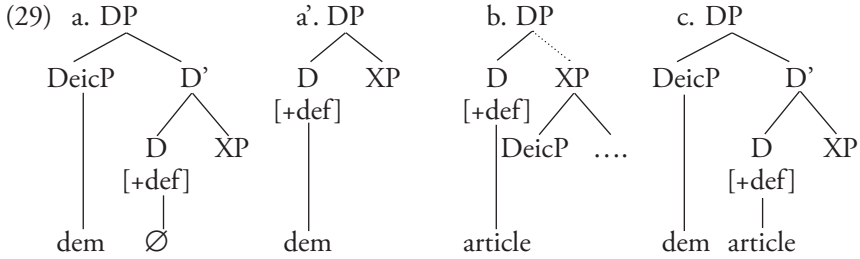
In this regard, I wish to bring to the discussion three remarks regarding the generative literature on demonstratives: first of all, several linguists have proposed to treat demonstratives as phrases (Brugè 1996, Brugè & Giusti 1996, Giusti 1997, Brugè 2002); others have proposed that demonstratives truly occupy the head position in DP (Roca 1996, Bernstein 1997, 2001);¹³ thirdly, in some languages, demonstratives and articles show up together in the DP layer, but in others they are away from each other, in different projections. The combination of these three considerations has given rise to the following structural possibilities for demonstratives (following a suggestion in Giusti (1997) I call phrasal demonstratives *deictic phrases*):

¹⁰ See Altuna & Azkarate (2001) for a review.

¹¹ Data like (27c) are common to all dialects, including Western Basque.

¹² The proximate article *-ok* also derives historically from a demonstrative; even today the accented form *hok* exists nowadays in various dialects.

¹³ It is not irrelevant to bear in mind that the typologist Dryer (1992) clearly mentions that languages vary precisely as to whether or not they treat *demonstratives* and *numerals* as heads.

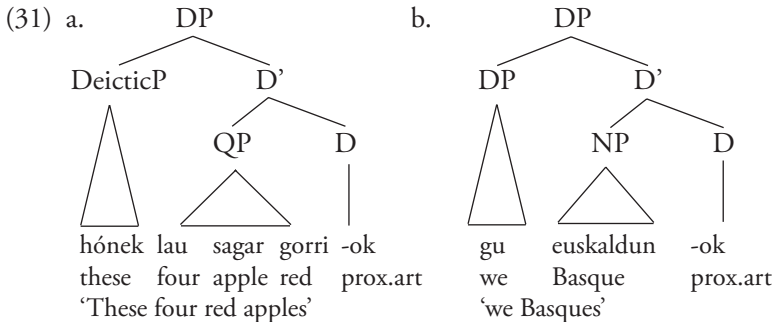

Granted that demonstratives are connected with a definite feature in the DP field (Brugé and Giusti 1996), authors vary whether they locate demonstratives that stand alone in the [spec, D] or D position itself (hence, we have two theoretical options, *a* or *a'*). To explain the case of languages where demonstratives and articles cooccur, it seems that both (29b) and (29c) are needed: the first one for languages where some expletive article occupies the D position and demonstratives are in some projection internal to DP; the second one for languages where demonstratives and articles seem to be in the left periphery of D, in [spec, D] and D positions respectively. Italian, French, English are languages where demonstratives stand alone; Spanish, Rumanian and Catalan are languages with (29a-b) alternation: either the demonstrative stands alone or it cooccurs with the article but in some internal position; languages like Welsh or Irish would only have this (29b) option; finally, there appear to be languages with option (29c) alone, such as Hungarian and Greek. These remarks generally hold for head-initial languages.

Now let us return to Western Basque. How could one account for the difference between this dialect and the rest, including Standard Basque? One easy solution comes to mind: let us suppose that Western Basque is the only dialect that treats demonstratives as deictic phrases. We then have:

- (30) a. standard dem.: hau, hori, hura, hauek, horiek, haiek = D
- b. Western Basque dem.: hau, hori, ha, hónek, hórrek, hárek = DeicticP

This amounts to saying that Western Basque behaves like Hungarian and Greek, i.e. this dialect chooses the option of filling the D head too, when a demonstrative fills in the [spec, D] position. As argued extensively in Artiagoitia (1998) and Rebuschi (2000), this structure is needed in Basque anyway, to account for phrases like *gu euskaldunok* ‘we Basques’ or *zuek siziliarrak* ‘you Sicilians’:

So, this is what distinguishes Western Basque:

(32) *Western Basque demonstratives*

If some deictic element fills in [spec, D], then D must be filled too (just like Hungarian).

Now, what is relevant about Western Basque demonstratives is that they perfectly exemplify a *specifier-complement-head* order, as expected from the head-parameter:

(33) spec-complement-head = [spec, D]-XP-D (where XP = FP or QP or NP)

a. hau [neska gazte]-au (= 28a)	b. hónek [lau sagar gorri]-ok (= 28c)
this girl youg.this	these four apple red.art/prox
‘this young girl’	‘these four red apples’

In a Cinquean approach, there might be different ways to obtain this *demonstrative-XP-D* order, but none of them comes out naturally. For example, assuming that demonstratives and D heads are in a *spec-head* relation, we might reach this stage of the derivation:

(34) [_{YP} hónek [_Y [_Yok] [_{ZP} lau sagar gorri...]]]

From then on, the article would cliticize onto the last element of the ZP constituent. But this view would make Western Basque radically different from standard Basque: it would lack *standard* movement of ZP to the left of the demonstrative *and* it would require an *ad hoc* article-lowering movement operation. Another option would be to derive the *Dem-Num-N-A* order as proposed by Oyharçabal for standard Basque up to the point where *Num-N-A* are to the right of the demonstrative (cf. 10a above), and then have the entire *Dem-Num-N-A* structure move past the article:

- (35) a. -ok ... [hónek [lau sagar gorri]] (= 10a)
 b. [hónek lau sagar gorri]_i-ok t_i

This second derivation would yield a paradox, though: the NP constituent is inserted *three steps down* in the constituent [honek lau sagar gorri], so we would require not just [XP [NP]] pied-piping but rather [XP [XP [NP]]] pied-piping, a movement that seems dubious in Cinque's framework. On the other hand, the resulting order is still *Dem-Num-N-A*, an option that corresponds to Cinque's (4b) "frequent" order after all. However, the derivation would require movements that Cinque himself regards as very marked: partial NP-movement (marked); [XP [NP]] type of pied-piping (very marked option) for every adjective; and, finally, pied-piping of the [XP [XP [NP]]] type to move the constituent *honek lau sagar gorri* around the article, a move that should be very-very marked if allowed at all. In other words, unlike in the case of (4b), the derivation of Western Basque *Dem-Num-N-A*, because it also has a final article, should be considered a highly marked word order pattern. But, as we just saw in (29), cooccurrence of Dem and a D head is not so rare crosslinguistically.

To sum up, granted that the head-parameter is right, the derivation of Western Basque word order pattern with demonstratives makes recourse to two ideas that are widely spread in the demonstrative literature: that demonstratives can by themselves head phrases and that languages exist which have both [spec, D] and D positions filled. Whereas the Cinque antisymmetry approach leads to a far-fetched analysis

or a near contradiction, the head parameter predicts, and gives us for free, the order *demonstrative-XP-D*.

4. Basque adjectives or the [..._{[FP} [_{FP} NP F] F...] Q]-D] order

In this section, I summarize a proposal (more fully developed in Artiagoitia 2006a): that Basque attributive adjectives can be analyzed in a complement-*head* fashion if one assumes the existence of a fixed hierarchy of functional heads à la Scott (2002), and if these adjectives are inserted in the head position rather than in the specifier position.

The Cinque-Scott approach to DP-internal adjectival modification is based on the idea that there is some universal hierarchy that governs the relevant ordering restrictions in the unmarked case. Here are two well-known examples of such hierarchies and a sample of the Basque case:

- (36) a. quality > size > shape > color > provenance (Sproat & Shih 1991)
 b. subjective comment > ?evidential > size > length > height > speed > ?depth > width > weight > temperature > ?wetness > age > shape > color > nationality/origin > material > compound element (Scott 2002)
 [where “A > B” indicates “A is further from noun than B”]
- (37) a. etxe zuri txiki polit bat (quality > size > color)
 house white small beautiful one
 ‘a beautiful small white house’ [data from Trask 2003: 137]
 b. ardo beltz ona (quality > color)
 wine black good.art
 ‘good red wine’
 c. praka urdin estuak (size/width > color)
 pant blue narrow.art
 ‘narrow blue pants’

I assume without further discussion that Basque also obeys the said restrictions, at least to the same extent other languages obey them (see Oyharçabal 2006 and Artiagoitia 2006a for relevant data).

The framework advanced in Cinque (1994) and developed in Scott (2002) criticizes the traditional adjunction approach to attributive adjectives on several counts: first, the idea of a relatively fixed order within adjectives squares well with the existence of a given hierarchy of functional projections, but not with the idea of adjunction, for which one would in principle expect free ordering. Secondly, the number of adjectives allowed inside a given noun-phrase is generally limited to 6-7, a limitation that is expected given a universal sequence of functional projections, but which is surprising given there is no *a priori* limitation on the number of adjuncts. Thirdly, the left position with respect to the noun needs to be stipulated on the adjunction view but follows naturally once adjectives are located in the specifier position of functional heads.¹⁴

¹⁴ Scott (2002: 96-7) adds a couple of theoretical advantages for an *adjective as spec* analysis: it is more minimalist in that the distinction between adjuncts and specifiers is eliminated; in languages where adjectives display case and ϕ -features, this fact can be seen as a consequence of their status as specifiers in

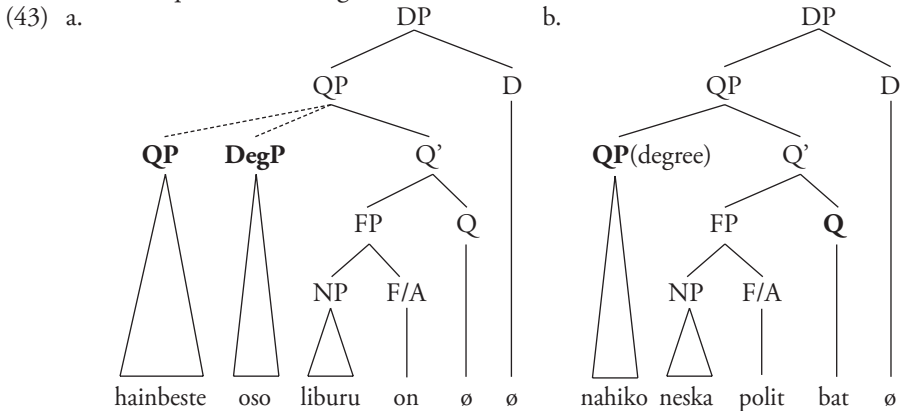

Argument #1. The canonical position of the degree word modifying a DP-internal adjective is precisely to the left of the noun-adjective, as expected if the degree word occupies some specifier-position to the left of the functional head:

- (41) a. *oso emakume jatorra*   b. $[_{DP} \text{oso} [_{FP} [_{NP} \text{emakume}] [_{F/A} \text{jatorr}]]\text{-}a]$
 very woman   nice.art
 ‘the/a very nice woman’

In Artiagoitia (2004: 34), I conjecture that degree words occupy in fact the same specifier position of the phrase-structure layer where quantifiers are merged, either as specifiers or as heads. That conjecture, if correct, predicts that degree words and quantifiers will be incompatible; i.e. that they will be in complementary distribution. This is correct:

- (42) a. * *hainbeste oso liburu on erosi genuen.*
 so-many very book good buy aux
 ‘We bought so many very interesting books’
 b. * *nahiko neska polit bat etorri zitzaigun*
 quite girl beautiful one come aux
 ‘One quite beautiful girl came to us’ [data from Euskaltzaindia 1993]

In (43a) the pronominal quantifier *hainbeste* ‘so much/many’ and *oso* ‘very’ compete for the same and one specifier position of the QP-layer; in (43b), on the other hand, the quantifier/degree word *nahiko* ‘enough, rather’ is incompatible with the numeral *bat* ‘one’ in the head position.

The head status of the adjective is the key to account both for the order of the degree word with respect to the noun-adjective pair and for the degree’s incompatibility with any quantifier;¹⁶ if adjectives were not heads, we could explain neither

¹⁶ The only way to have this structure is resorting to relativization or having the adjective in post-nominal predicative position (Oyharçabal 2006):

- (i) a. *oso onak diren hainbeste liburu*
 very good.art are.comp so many book
 ‘so many books that are very good’
 b. *hainbeste liburu, oso onak*
 so-many book very good.art
 ‘so many books, very good’

the canonical position of the degree word nor its incompatibility with quantifiers.¹⁷

In sum, the behavior of degree words inside DPs is fully predicted by the proposal in Artiagoitia (2006a): if adjectives are simple heads, they cannot form a constituent with a corresponding degree word; the latter, if present at all, must be located on a different layer (here, the one reserved to prenominal quantifiers) and is, therefore, in conflict with overt quantifiers.¹⁸

Argument #2. Basque attributive adjectives cannot take lexical complements:

(44) a.	emakume harroa woman proud.art 'the/a proud woman'	b.	*emakume bere lanaz harroa woman her work.inst proud.art 'the/a woman proud of her work'
(45) a.	poema zailak poem tough.art '(the) tough poems'	b.	*poema irakurtzen zailak poem reading tough.art '(the) tough to read poems'

The impossibility of taking complements is expected if adjectives are merged as functional heads; their complement will be another functional phrase (headed by a second adjective) or NP; this is exactly what we find.

Argument #3. This is related to the behavior of adjectives with proper names. If Longobardi (1994) is right in claiming that universally proper names are Ns that get interpreted under the D position, the following paradigm is revealing:

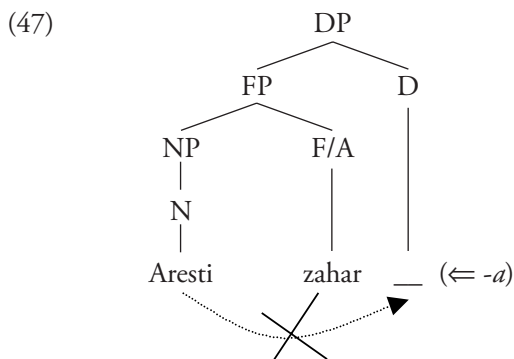
(46) a.	Aresti (N in D)	b.	* t _i zahar Aresti old 'Old Aresti'
c.	* Aresti zahar (N <i>in-situ</i>) old 'Old Aresti'	d.	Aresti zaharr-a (not restrictive) old.art 'Old Aresti'
e.	gure / aspaldiko Aresti (*a) (not restrictive) we.gen / long ago.of 'our Aresti, Aresti of long ago'		

¹⁷ So we have some kind of *doubly filled Q filter*: degree words cannot occupy the same position as quantifiers. As A. Elordieta (p. c.) points out to me, it seems that [spec, F/A] should be an option for degree words: there is, however, no room for that in Scott's proposal. For him, F is just a bunch of abstract syntatico-semantic features, which can be checked by an entire AP in spec or be realized as heads, but an F projection doesn't license discontinuous adjectival constituents. One option would be to generate degree words in [spec, F/A] and have them obligatorily raise to [spec, Q], perhaps due to some quantification requirement. The outcome would be the same: both degree words (many true Qs) and quantifiers compete for the same structural layer. I leave this issue for future research.

¹⁸ The order N-degree modifier-A (% *emakume oso jatorra*, lit. 'woman very nice-article') is marginal for some speakers; see Artiagoitia (2006a-b) for arguments that this order is derived via scrambling. Interestingly, having degree words occupy [spec, Q] predicts that the such words will be limited to one per DP, regardless of where they show up; this prediction is correct:

(i) a.*	[nahiko [oso neska garai] jatorr]-a quite very woman tall nice.art 'the/a quite nice very tall woman'	b.	*[oso neska garai] [nahiko jatorr]-a very girl tall quite nice.art

In other words, Basque adjectives display a clear *intervention effect* in that they block overt N-D movement in proper names (but not with left, phrasal, modifiers):

The insertion of the article would be an instance of what Longobardi (1994) calls *last resort* (i.e. in cases where N cannot reach D).

Oyharçabal (2007, p. c.) objects to this argument that proper names also require the presence of the article in contexts (=48a) other than the one just mentioned:

- (48) a. Etxeberri Sarako-a   b. Sarako Etxeberri
       Sare.of.art   Sare.of Etxeberri
       ‘Etxeberri of Sare’   ‘Etxeberri of Sare’

But the word order pattern in (48a) is not neutral or without nuances: the DP *Etxeberri Sarakoa* has a restrictive reading (Mujika 1999: 1149), and usually implies that there are Etxeberri other than the one from Sare. So, why do we find the article in (48a)? To my mind, the special syntax and interpretation of these phrases may arise as a result of NP-scrambling to the left, namely:

- (49) [_{DP} Sarako Etxeberri $\emptyset$]   →   [_{DP} Etxeberri_i Sarako t_{NP} $\emptyset$]   (← -a)¹⁹

The reason of this scrambling movement would be to treat the NP constituent as a given set and focalize whatever is left behind, pretty much in the same fashion described for Romance by Bernstein (2001).²⁰ There is a difference, then, between the orders *proper N-A-article* (46d) and *proper N-PP-article* (49a): while the first one is unmarked, the second one is marked and similar to the one found with regular nouns. The only common feature is the presence of the article, needed in both cases,

¹⁹ Similar considerations apply to alternations like *bigarren Isabel* ‘second Isabel’ (unmarked) and *Isabel bigarren-a* ‘Isabel the seconth’ (marked); see Artiagoitia (2008) for details.

²⁰ This NP scrambling may also take place with common nouns:

- (i) a. lapikoko okela (unmarked order)   b. % okela lapikoko-a (marked order)
       stew.of meat
       ‘stewed meat’

The implication of *okela lapikokoa* for the speakers that accept that word order is that, out of all possible meats, we are referring to *stewed* meat. In other words, it is restrictive (there are other meats which are not stews). But (ia) has no such interpretation, i.e. need not be restrictive at all.

because the proper noun cannot target D (due to the blocking effect of A in 41d; as a result of the entire NP being scrambled to a higher position in 49a).

Argument #4. We have tasted the flavor of this negative argument in (46e): all phrasal modifiers other than adjectives are to the left of NP in Basque. Let us see some more examples:

- (50) a. *etxe honetako biztanle-ak* vs a'. * *biztanle etxe honetako-ak*
house this.of resident.art
‘(the) residents of this house’
- b. *Rayuelaren itzultzaile-a* vs b'. * *itzultzaile Rayuelaren-a*
.gen translator.art
‘the translator of Rayuela’

This datum, although not decisive by itself, suggests that the reason for adjectives being to the right of the noun could very well be their head status.

So all in all, once we accept the validity of the head-parameter, the idea that Basque adjectives stand in the head position of a fixed hierarchy of functional heads seems well supported: from that point of view, there is no necessary correlation between the existence of that functional hierarchy and the Cinque-Scott antisymmetric approach. Moreover, the NP- $\{F_1/A_1\}$ - $\{F_2/A_2\}$ ... $\{F_n/A_n\}$ -Q-D order is derived with no movement, a feature that perfectly matches the lack of N-A concord in Basque.²¹

One final note of caution: it may well be that the cartographic approach to adjective ordering restrictions is poorly founded, as Zwart (2006) and Truswell (2008) argue. Under this hypothesis, we would be left with the notion that Basque attributive adjectives are heads to the right of NP, period; this location would be independent of a set of functional heads, and perhaps independent of the head parameter *per se*.²² Be that as it may, the evidence for the head status of Basque attributive adjectives seems to be robust.

5. Conclusions

To summarize, I have pointed out that the head-parameter can adequately handle three salient features of the Basque DPs (quantifiers are pre- and post-nominal; adjectives are distributed to the right of NP and have head-like features; there exist *demonstrative-complement-D* word orders in Western Basque). So we are left with the following internal structure for the Basque DP:

- (51) [_{DP} [_{PosP} Gen_{sub}, Gen_{obj} [_{QP} XP/QP [_{FP}... [_{NP} S O N] ...F_n] Q] Possessive] D]]]]

Where the sequence F_n corresponds to the different kinds of adjectives and Gen(itive) to subject or object genitive phrases, obviated for the purposes of this article. Cinque's antisymmetry approach, on the other hand, requires a double and even con-

²¹ One could in principle reconcile antisymmetry with the idea that adjectives are heads: nevertheless, this solution would still be problematic for several reasons. See Artiagoitia (2006a) for details.

²² For a classical [_{NP} NP-AP] adjunction analysis, the lack of modifiers and complements might be related to Emonds' (1976) *Surface Recursion Restriction*. See Artiagoitia (2006b) for discussion.

- Bernstein, J., 1997, "Demonstratives and reinforcers in Romance and Germanic languages". *Lingua* 102, 87-113.
- , 2001, "Focusing the "right" way in Romance determiner phrases", *Probus* 13, 1-29.
- Brugè, L., 1996, "Demonstrative movement in Spanish: A comparative approach", *University of Venice Working Papers in Linguistics* 6: 1, 1-53.
- , 2002, "The positions of Demonstratives in the Extended Nominal Projection", in Cinque (ed.), 15-53.
- , and G. Giusti, 1996, "On Demonstratives", *Glow Newsletter* 36, 24-25.
- Cinque, G., 1994, "On the evidence for partial N-movement in the Romance DP", in Cinque 1994, (ed.), 85-110.
- , (ed.), 1994, *Paths towards Universal Grammar. Essays in honor of Richard S. Kayne*, Georgetown U. P., Washington DC.
- , 1999, *Adverbs and Functional Heads. A Cross-Linguistic Perspective*, Oxford U. P., Oxford.
- , (ed.), 2002, *Functional Structure in DP and IP. The Cartography of Syntactic Structures, Volume 1*, Oxford U. P., Oxford.
- , 2005, "Deriving Greenberg's Universal 20 and Its Exceptions", *LI* 36.3, 315-332.
- Elordieta, A., 2001, *Verb Movement and Constituent Permutation in Basque*, LOT series 47, Utrecht. Leiden University PhD dissertation.
- Emonds, J. E., 1976, *A transformational approach to English syntax*, Academic Press, New York.
- , 2008, "What is a letter? Which is the Extended Projection above N?", University of the Basque Country ms.
- Extepare, R., 2003, "Negation", in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 516-564.
- Euskaltzaindia, 1993, *Euskal gramatika laburra: perpaus bakuna*, Euskaltzaindia, Bilbao.
- Fukui, N., 1988, "Deriving the differences between Japanese and English: A Case Study in Parametric Syntax", *English Linguistics* 5, 249-270.
- Giusti, G., 1997, "The categorial status of determiners", in L. Haegeman (ed.), *The New Comparative Syntax*, Longman, London, 95-123.
- , 2002, "The Functional Structure of Noun Phrases. A Bare Phrase Structure Approach", in Cinque (ed.), 54-90.
- Goenaga, P., 1980, *Gramatika Bideetan* [Thru the paths of grammar], 2nd revised edition, Erein, San Sebastián.
- , 2008, "Euskal neurri-sintagmen azterketa baterako: zenbat X, zenbat X-ago, zenbat X gehiago" [For an analysis of Basque measure phrases: how much X, the more X, how much X more], in *Jean Haritschelhar-i omenaldia. Iker-21*, Euskaltzaindia, Bilbao, 211-240.
- Greenberg, J., 1963, "Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements", in J. Greenberg (ed.) *Universals of language*, MIT Press, Cambridge MA, 73-113.
- Haddican, W., 2004, "Sentence polarity and word order in Basque", *The Linguistic Review* 21, 87-124.
- Hetzron, R., 1978, "On the relative order of adjectives", in H. Seiler (ed.), *Language Universals*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 165-184.
- Hualde, J. I. & J. Ortiz de Urbina, (eds.), 2003, *A grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Kayne, R., 1994, *The Antisymmetry of Syntax*, MIT Press, Cambridge MA.
- Laka, I., 1990, *On the Nature of Functional Categories and Projections*, MIT PhD dissertation.
- Longobardi, G., 1994, "Reference and Proper Names: A Theory of N-Movement in Syntax and Logical Form", *LI* 25: 4, 609-665.

- , 2001, “The structure of DPs: some Principles, Parameters and Problems”, in C. Collins and M. Baltin (eds.), *The handbook of contemporary syntactic theory*, Blackwell, Oxford, 562-601.
- Mujika, J. A., 1999, “Erlatibo arrunta zehaztaile? Teoriak eta datuak” [Standard relatives restrictive? Theories and data], *Euskera* 44: 2, 1139-1158.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- , 1999, “Force Phrases, Focus Phrases and Left Heads in Basque”, in J. Franco and A. Landa (eds.), *Grammatical Analysis of Romance and Basque*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 179-194.
- Oyharçabal, B., 2006, “DSaren barneko zenbait ordena kontu” [Some issues regarding the DP internal order], in B. Fernández & I. Laka (eds.), *Andolin Eguzkitza gogoan. Essays in honor of professor Eguzkitza*, UPV/EHU, Bilbao, 741-756.
- , 2007, “Antisimetriaren bidetik zenbait proposamen izen modifikatzaileen arteko ordenaz” [Some proposals on the order of noun modifiers using antisymmetry], talk given at the seminar *Antisimetria vs Buru parametroa: euskararen oinarritzko hitz hurrenkera ezbian*, Vitoria, February 14th.
- Rebuschi, G., 2000, “À propos d’une construction non-standard du basque”, *Lapurdum* 5, 237-282.
- Roca, F., 1996, *La determinación y la modificación nominal en español*, Universitat Autònoma de Barcelona PhD dissertation.
- Scott, G.-J., 2002, “Stacked Adjectival Modification and the Structure of Nominal Phrases”, in Cinque (ed.), 91-120.
- Sproat, R. & C. Shih, 1988, “Prenominal adjectival ordering in English and Mandarin”, in *Proceedings of the Eighteenth Annual Meeting of the North Eastern Linguistics Society*, 465-489.
- & —, 1991, “The cross-linguistic distribution of adjective ordering restrictions”, in C. Georgopoulos & R. Ishihara (eds.), *Interdisciplinary approaches to language*, Kluwer Academic, Dordrecht, 565-593.
- Trask, R. L., 2003, “The Noun Phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names”, in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 113-171.
- Truswell, R., 2008, “Attributive adjectives and nominal templates”, University College London ms, to appear in *LI*.
- Zuazo, K., 1998, “Euskalkiak gaur” [Basque dialects today], *FLV* 30, 191-233.
- Zwart, J.-W., 2006, “Uncharted territory? Towards a non-cartographic account of Germanic syntax”, Groningen University ms.

GERTAERA- ETA EMAITZA-IZENAK

Miren Azkarate Villar

UPV/EHU eta Euskaltzaindia

0. Sarrera

1968a hartzen dugu, oro har, euskararen batasun bidearen hasierako urtetzat. Ordutik hona, buru-belarri murgildu da herri hau Euskaltzaindiaren gidaritzapean euskara batu, estandar baterako ereduaren bila. Eta ahalegin horretan, azken 30 urte hauetan, unibertsitatearen ekarpena izan dugu ez bakarrik bidelagun, baita bide-erakusle ere. Izan ere, literatura-ondareari begiratzean (hori izan baitugu oinarri eta euskarri ibilbide honetan) nahitaezkoa izan zaigu hizkuntzalaritza teorikoaren ekarpena, hark eman dizkigun lanabesak baliatzea gure ondarea behar bezala aztertzeko. Bietan nabarmendu da Patxi Goenaga Mendizabal, hurrengo mendeetarako tradizioaren araberako euskara estandarra finkatzeko ahalegin eta ikerketan eta, horretarako ezinbesteko diren lanabes teorikoak euskararen zerbitzura jartzeko ahaleginean.

Euskararen estandarizazioari eta ikerkuntzari eginiko ekarpenaren berri ematea besteren esku utziaz, bi datu xume baino ez 1978ko *Gramatika Bideetan* hura gogora ekartzeko: hizkuntzalaritza teorikoaren bide berriak urratu zituen Chomskyren 1957ko *Syntactic Structures* gu guztion eskura jarri zuen saioa; eta handik urte gutxira, 1980an, berriro ere Chomskyren lanei jarraiki, *Gramatika Bideetan* berrikusia. Gero etorriko ziren doktore-tesia, edo Gramatika Batzordeko 25 urte luzeko lana.

Bide beretik landu eta jorratu nahi izan dugu hitz-eraketaren arloa ere, eredutzat ditugun euskal autoreen testuak eta hizkuntzalaritza teorikoaren argibideak uztartuaz. Landuxeagoa dugun Hitz-elkarketaren alorretik Eratorbidearen eremura etorriaz, hor ditugu lehenik Euskaltzaindiaren LEF batzordeak erator-atzizkiez landutako txostenak liburu gisa argitaratu ez, baina ikertzaile bati baino gehiagori bide eman diotenak, gaurko hizkuntzalaritza teorikoak baliatzen dituen azterbideak aplikatuaz, ikerlan teorikoa egiteko,¹ batetik, eta, horri esker, hainbat atzizkiren erabilera zuzena argitzeko, bestetik. Zer esanik ez, azken urteetan sortutako hainbat hitz eratorriren zuzentasunaz erabakiak hartu ahal izateko erabakigarriak izan dira azterketa hauek.

Eginkizuna, ordea, ez da amaitu. Esku bete lan dugu oraindik ere argumentu-egitura, theta-rolak, 'herentzia', egitura lexiko kontzeptuala, aditzen aspektu lexikoa, esanahiaren araberako aditz motak... kontuan harturik atzizkiak eta hitz elkartuak ikertzen. Egiteko dugun bide horretan pausu txiki bat eman nahi dut lan honetan, eta, horretarako, lerro hauek Patxi Goenagaren omenez moldatzen ari naizenez, ger-

---

¹ Ikus, besteak beste, Artiagoitia (1995), Gràcia et al. (arg) (2000), Perez Gaztelu et al. (2004).

taera eta emaitza izenak hartuko dituk aztergai, lotura baitute hark bere tesian landuriko nominalizazioekin.

1. *Gertaera eta emaitza izenak*

Gai korapilatsua da aditzari erantsirik *gertaera* edo *emaitza* adierazten duten atzizkien azterketari dagokiona. Ikus dezagun, lehenik, zeri deitu dioten hizkuntzalariak *gertaera* edo *emaitza* izen. Aditzoinei erator-atzizkiren bat erantsirik sortzen diren izenen artean, Levyk (1978), esaterako, hiru motatako nominalizazioak bereizten ditu (egilea adierazten dutenez gain), Goenagak (1984) gainetik baino ez bada ere aipatzen dituenak:

- a. Ekintza nominalizazioak, ‘aditzak adierazten duen ekintza egitea’ esanahi dutenak (ingelesez ‘act of’ parafasia luketenak).
- b. Produktu nominalizazioak, norbaitek egindako ekintzaren ondorioztat har daitezkeenak, parafasi pasibodunak (‘the outcome of an act of...’, ‘that which is produced by the act of...’).
- c. ‘Paziente’ nominalizazioak, ekintzaren baten ondorio liratekeenak, baina parafasi aktibodunak (‘y such that x makes y’).

Azken bi nominalizazio-moten arteko desberdintasunik nabarmenena aditzaren objektua litzatekeenarekin batera erabili ahal izatean omen datza: *musical critique*, *critiques of music*, *constitutional amendment* edo *amendments to the constitution* gramatikalak dira, baina ez **student inventions of paper clips* edo **presidential appointees of women* adibidez.

Hala ere, oro har, *ekintza* nominalizazioen eta besteen arteko bereizketa izan dute askotan aztergai hizkuntzalariak. Eta guztiek aitortu dute atzizki beraren bidez sortutako izenak balio bat baino gehiago izan dezakeela. *Ikerketa* edo *erosketa*, esaterako, testuinguruaren arabera, izan daitezke ‘ikertzea’ zein ‘ikertzearen ondorioa, emaitza’; ‘erostea’ zein ‘erosi dena’. Azken urteetan, *argumentu egituraren* eta *herentziaren* argitan saiatu dira hizkuntzalariak azalpenak ematen.

1.1. *Gertaera-izenak / emaitza-izenak: gertaera argumentua*

Aditz baten argumentuak, eta hauek hartzen dituzten theta-rolak (rol semantikoak) aldatu egin daitezke, morfologia-eragiketen bidez. *Event changing-operations* deitzen die Haspelmath-ek halako eragiketeei (2002: 211). Williams-ek (1981) ohar-tarazi zuenetik argumentu egitura duen oin bati atzizkia eranstea zer aldaketa gerta daitezkeen, artikulua-sorta mardula bil daiteke gai honi buruz idatziak bilduz gero.² Gai honetaz jardun duten hizkuntzalariak bat datoz esatean argumentu bat gehitu edo gutxitu ordez, adizetik eratorriak izanik, ekintza edo gertaera adierazten duten izenek heredatu egiten dutela aditzaren argumentu-egitura. Eta aditzak argumentu jakin bat gauzatzea eskatzen badu, hala eskatuko du ‘ekintza’ edo ‘gertaera’ adierazten duen izen eratorriak ere:

² Beste askoren artean, Booij (1988), Levin eta Rappaport (1988), Varela (1990), Pira eta Varela (1999).

- (1) a. el decano asistió a la asamblea > la asistencia del decano a la asamblea
 b. destruyeron *(el puente) (de madrugada) > la destrucción *(del puente) (de madrugada)
 c. coloca *(los libros) *(en la estantería) > la colocación *(de los libros) *(en la estantería)

Baina, horretaz gain, Fabb-ek (1984), Higginbotham-ek (1985), Grimshaw-ek (1990) edo Sadler eta Spencer-ek (1998) defendatu dute, kanpo eta barne-argumentuei loturiko theta-rolaz gain, aditzek badutela beste argumentu bat, *Event* rol tematikoa (Artiagoitiak (2000) *gertaera* deitu diona). Rol tematiko hori agertzen dela erakusten du, besteak beste, lokatiboak edo instrumentalak agertzeak (Fabb 1984). Hori izango litzateke *gertaera* adierazten duen *destruction* eta 'gertaeraren ondorioa' adierako *destruction* bereizteko modu bat.

Gainera, aditzak *eman* egin behar ditu theta-rolak modu batean edo bestean. Horregatik da nahitaezkoa *the destruction of the city*, barne-argumentua emanaz, eta agramatikala **the destruction* soila. Honek esan nahi du ezinbestekoa dela izen eratorri horiek beren ingurunean aztertzea; hau da, izen eratorria buru duen sintagma osoa kontuan hartzea.

Izen batek noiz duen *gertaera-egitura* eta noiz ez jakiteko irizpide-sorta bat eskaintzen du Grimshaw-k (1990), Artiagoitiak euskararentat moldatu duena (2000: 138-9).

1.2. Euskal gramatikarien sailkapenak

Euskaraz, *gertaera* izen dei diezaiekegu, aditzoinari *-era*, *-keta*, *-kuntza-*, *-men/-pen*, *-dura*, *-tza...* atzizkiak erantsiz sortzen ditugun izenei. Oro har euskal gramatikarien artean gutxi aztertu izan den puntua da *nominalizazio* atzizki deitu izan direnena, baina, hala ere, ohartzen gara modu desberdinean sailkatu dituztela:

- Azkuek (1923-25) batetik “derivativos operativos” sailean ematen ditu *-era* eta *-keta*; “derivativos nominales efectos” sailean, *-ada* eta *-dura*; izen abstraktuak sortzen dituzten atzizkien artean sartzen ditu *-men* eta *-kuntza*.
- Lafittek (1944) bi sailetan banatzen ditu atzizki hauek: ‘ekintza’ edo ‘gertaera’ adierazten dutenak (‘action’ dio berak): *-keta*, *-kunde*, *-kuntza*, *-men/-mendul-pen*, *-te*, *-tza* eta *-tze*; ‘ondorioa’ adierazten dutenak, berriz, *-men/-mendul-pen*, eta *-dura*.
- Hualdek (2003) atal bakarrean bildu ditu guztiak, ‘ekintza’ edo ‘ondorioa’ (‘action’ or ‘result’) adieraz dezaketen atzizkien atalean hain zuzen ere. Batzuek gehien bat ‘ekintza’ adierazten omen dute (*-pen*, *-keta* edo *-mendu-k*); beste batzuek, batik bat ‘ondorioa’ (*-dura*), baina bereizketa ez omen da zorrotza. Gainera, aditz jakin bati atzizki bat baino gehiago erants diezaiokegu (*bedadura* ‘extension, space that is covered’, *hedaketa* ‘act of spreading’, *hedakuntza* ‘diffusion, propagation’, *hedakunde* ‘act or effect of spreading’). Areago, “In recent neologisms, in particular, there is often great fluctuation for a single meaning. Thus, ‘negotiation’, for instance, may be rendered as *negoziazio* or *negoziaketa*, whereas ‘federation’ can be *federazio*, *federakunde* or *federakuntza*” (Hualde 2003: 343).

- De Rijkek (2008), azkenik, gramatikaren kapitulu desberdinetan sakabanaturik aztertzen ditu atzizkiok:
1. *-era* atzizkiak “manner acts” adierazten omen ditu; hau da, atzizki honen bidez sorturiko izenek adierazten du nola, zein modutan gertatzen den aditzak adierazitakoa; beste batzuetan, gertaera bera adierazten omen dute.
  2. *-keta* atzizkiak, aditz *ez*-estatiboei erantsirik ‘ekintza’ izenak (‘action nouns’) sortzen omen ditu, jarduerak eta prozesuak (‘activities and processes’) adierazten dituzten izenak. Baina behin baino gehiagotan ekintzaren ondorioa nabarmentzen omen da ekintza bera baino (adibidez, *erosketa* ‘purchase’, *irakurketa* ‘interpretation’ edo *salaketa* ‘denunciation, accusation’ izenen kasuan).
  3. *-men* atzizkiak, gaitasuna, ahalmena edo ‘state of mind’ adierazten omen du.
  4. *-pen* atzizkiak, aldiz, oro har, ekintzaren ondorioa edo emaitza adierazten du; zenbait urte lehenago, aldiz, (De Rijk 1991), “procès ou activité d’ordre psychologique” adierazten zuela *-pen* atzizkiak defendatu zuen. Bi atzizki desberdin balira bezala aztertzen ditu, beraz, De Rijkek (1991, 2008) *-men* eta *-pen*.
  5. *-dura* atzizkiak ere ekintzaren ondorioa adierazten du De Rijken iritziz eta *-pen* atzizkiak bezalakoxe esanahia du.

Hiruzpalau euskal gramatikari hartzea nahikoa da, batetik, zein atzizki-multzoz ari garen ikusteko; bestetik, sailkapenean dituzten desberdintasunez jabetzeko; hirugarrenik, euskalkien eragina ere kontuan hartu behar dela ikusteko;³ eta, azkenik, baina ez atzen, oso kontuan hartzekoa da Hualderen oharra, azken urteetako hitz berrietan sortzen diren zalantzak, bi edo hiru atzizkiren arteko aukerak, azpimarratzen dituena.

2. Gertaera eta emaitza izenak nola aztertu

Aditzetik eratorritako hitzetan, izen zein izenondo, ohikoa da azken 25 urte hauetan, Chomskyren (1981) ereduaren eta hortik aurrera landutako proposamenetan oinarriturik, funtsezkoak diren honako elementuak eta kontzeptuak bereiztea.

2.1. Argumentu-egitura, theta-rolak eta berentzia

Aditz bakoitzak eskatzen dituen ‘argumentuak’, nahiago bada aditzaren ‘balentzia’, eta argumentu horietako bakoitzari aditzak ezartzen dion theta-rola edo interpretazio semantikoa hiztegian jasotzeko orduan proposatu diren moduak alde batera utzita,⁴ aski zaigu lan honetan hizkuntzalariek aipatzen dituzten θ -rolak berrikustea (Artiagoitia 2000tik hartua):

- *egilea*, predikatuak adierazten duen ekintza edo gertaeraren egilearen rola jokatzen duena. Egiletasuna nahimen edo borondatearekin lotzen da oro har; beraz, nekez izango dira egileak izaki bizigabeak.

³ *-era* atzizkia, esaterako, Hegoaldean ageri da, ez Iparraldean, *-tze* izanik baliokidea: *sorrera-sortze*, *sarrena-sartze*, etab.

⁴ Ikus Spencer (1991) edo Grimshaw (1990).

- *thema* edo *gaia*, predikatuak adierazten duen gertaerak edo ekintzak mugitzen duen pertsonak edo izakiak jokatzeko duen rola.
- *jasaillea* (ingelesez *patient*), predikatuak adierazten duen gertaera edo ekintza gertatzen zaion pertsonak edo izakiak jokatzeko duena. *Egoera aldatzarekin* lotu ohi da, baina praktikan ez dira *gaia* eta *jasaillea* gehienetan bereizten. Guk ere, oro har, ez ditugu bereiziko.
- *esperimentatzailea*, predikatuak adierazten duen *egoera psikologiko* bat jasaten duen izakiak jokatzeko duena.
- *onuraduna*, ekintza batetik onura ateratzen duena; kaltea atereaz gero, *kalte-duna* genduke.
- *bitartekoa*, zeinaren bidez zerbait gertatzen den.
- *lokatiboa*, zerbait gertatzen edo kokatzen den lekuak edo izakiak jokatzeko lukeen theta-rola.
- *helburua*, zerbait norantz mugitzen den adierazten duen lekuari edo izakiari dagokiona.
- *iturria*, lekua edo izakia zeinetik zerbait mugitzen den.
- *proposizioa*, perpau arruntek izan ohi duten theta-rola izendatzeko erabiltzen dena.

Batzuetan ez da erraza izaten argumentu batek zein theta-rol duen esatea, rol bat baino gehiago jokatzeko duela ematen baitu:

(2) Mirenek Amaia loreak eman dizkio.

Adibide honetan, *Amaia*, aldi berean, onuraduntzat eta helburutzat har dezakegu. Baina Jackendoff-ek (1972) ohartarazten duen bezala, zailtasunak, aditzaren beraren esanahitik sortzen dira, ez rol tematiko horiek bereizteko zailtasunetik.

Horretaz gain, kontuan hartu behar dugu 1.1. puntuan aipatutako *gertaera* rol tematikoa ere, gertaera-egitura duten izenen kanpoko argumentua, alegia:

(3) Leizarragaren itun berriaren itzulpenak luzaro iraun zuen.

Antzeko adibide bat hartuz, Artiagoitiak (2000: 138) dio izen-sintagma horretako kanpo-argumentua “itzultzearen beraren gertaera genduke”. Beraz, *itzulpen* izenaren argumentu-egitura honela irudika dezakegu:

(4) itzulpen: $\underline{E}$, egilea, *gaia*.

Itzulpen izan daiteke, ordea, emaitza-izen; kasu honetan, izenaren kanpo argumentua ez da gertaera bera, izenak adieraz ditzakeen gauzen multzoari zuzentzen zaion R argumentua baizik:

(5) itzulpen: $\underline{R}$, egilea, $\langle R = \text{gaia} \rangle$: “norbaitek itzultitako gauza(k)”

(6) Arestiren itzulpen guztiak liburu batean bildu dituzte.

Erabilera honetan, *itzulpen* izenak, ez du “itzultze”aren gertaera ematen aditzera, baizik “itzultzearen ondorio diren ekoizpenak edo objektuak (norbaitek itzultitako gaiak)” (ibidem).

Argumentu-egiturari eta rol tematikoei dagokienez, eragin handikoa da ez-akusatibo / ez-ergatibo bereizketa, argumentu bakarreko aditzetan. Bi aditz-klaseek argumentu

bakarra eskatzen dute, baina lehen motako aditzen argumentuak *gaia* rol tematikoa hartzen duen bitartean, bigarren motakoetan, *egilea* izango da argumentu bakar hori.⁵

2.2. Aditzen aspektu lexikoa

Vendler-ek (1957) lau mota nagusitan bereizi zituen aditzak aspektu lexikoaren arabera: jarduera adierazten dutenak, lorpenak (*accomplishments*), burutzapenak (*achievements*) eta egoera adierazten dutenak.⁶ Aldi berean, adierazten duten ekin-tzak amaierarik baduen ala ez kontuan hartuta, lorpenak eta burutzapenak aditz telikoak direla esango dugu (*aurkitu* edo *bete*, esaterako), eta egoera zein jarduera adierazten dutenak, aldiz, ez-telikoak (*jakin*, *ibili*).

Modu batera baino gehiagotara irudikatu da Vendler-ek bereizitako aditz-mota hauetako bakoitzaren esanahi-zatikatzea (Van Valin 1990, 1993; Pustejovsky 1995). Funtsean, onartzen badugu burutzapenek egoera dutela barruan, eta lorpenak gertaera konplexuak direla, jarduera eta burutzapena inplikatzeko dutenak, honako esanahi-zatikatzeak proposatu genituzke:

- a) EGOERA: predikatu' (x) edo (x, y)
- b) BURUTZAPENA: BILAKATU predikatu' (x) edo (x, y)
- c) JARDUERA C+/- Agentiboa): (DO (x)) [predikatu' (x) edo (x, y)]
- d) LORPENA: ϕ ARAZI ψ , ϕ jarduera predikatu izanik, eta ψ burutzapen predikatu

2.3. Esanahiaren araberako aditz-motak

Orain arte ikusi ditugunak baino ugariagoak dira hizkuntzalariek bereizi dituzten aditz-mota semantikoak (Levin 1993, Campos 1999, Oyharçabal 1992, 2003, Artiagoitia 2000, Alberdi 2003 edo Etxepare 2003). Autore hauetako batek baino gehiagok, eta beste askok, argumentu-egitura, batzuetan theta-rolak, eta esanahia ere kontuan hartuaz sailkatu dituzte aditzak.

Euskal hizkuntzalarien sailkapenak kontrajartzean ohartzen gara badela auzi bat euskaraz oraindik guztiz konpondu gabe dagoena, ez-akusatibo / ez-ergatibo bereizketari dagokiona. Bi aditz klaseek argumentu bakarra izan arren, argumentu bakar hori barne-argumentua da ez-akusatiboen kasuan, *gaia* theta-rola hartzen duena; ez-ergatiboetan, ostera, kanpo-argumentua, *egilea* theta-rola hartzen duena.

Bereizketa hau euskarara aplikatzean, bat etorri dira hizkuntzalariak *hitz egin* modukoak ez-ergatiboak direla esaterakoan; *dimititu* edo *eskiatu* bezalakoetan ere ez dago zalantza handiegirik, argumentu bakarrari dagokion theta-rola *egilea* baita (hau da, borondatezko ekintzaz ari gara). Baina Oyharçabalek (1992) erakutsi du Ipar-Ekialdeko hainbat hizkeratan ez-ergatibo liratekeen aditz sorta badela *da* laguntzailea hartzen duena (*jolastu*, *mendekatu*, *oldartu*, *bazkaldu*, *afaldu*...). Bestetik, *iraun*, *irakin*, edo *distiratu* ("borondaterik gabeko estimulu-isurtze aditzak", Artiagoitia 2000) aditzek *du* laguntzailea hartzen dute (eta horregatik sailkatu ditu Etxeparek "aditz

⁵ Bi aditz-mota horiek bereizteko zein irizpide balia daitezkeen hizkuntza desberdinetan ikusteko, Sadler eta Spencer (1998).

⁶ Aspektu lexikoaren araberako beste sailkapen bat ikus daiteke de Miguel (1999).

trantsitiboen” artean), baina θ -rola *gaia* izango litzateke (eta horrek ez-akusatiboen artean sailkatzera eramango gintuzke). Nolanahi ere ez da oraingo helburua auzi honi irtenbidea ematea.

Eman dezagun, laguntzaile-mota hartzen dugula oinarri euskaraz.

2.3.1. Da laguntzaile-dun aditzak (argumentu bakarrekoak)

- a) *izan* eta *egon*, izaki mailako eta egoera mailako predikazioa adierazten dutenak hurrenez hurren; edo adimen-egoera edo egoera fisikoa adierazten duten predikazioak (*berol/hotz egon*, *haserre egon*...).
- b) gertaera, agerrera adierazten dutenak:
  - (7) a. gertatu, pasatu, jazo
  - b. suertatu, tokatu, fortunatu (zoriaren ondoriozko gertaera)
  - c. agertu, azaldu (inkoatibo/kausatibo oposizioa izan dezaketenak, *da / du*)
  - d. desagertu (ez du onartzen inkoatibo/kausatibo oposizioa)
- c) egoera-aldaketa adierazten dutenak:
  - kausatibo/inkoatibo oposizioa era dezaketenak (izenondoetatik eratorriak horrelakoak izaten dira):
    - (8) sortu, garatu, ugaltu, ondu; bihurtu, bilakatu, erre, ito, puztu, zuritu, nabarmendu, nahastu, hondoratu, gogortu, txikitu, lehertu, ireki, apurtu, berotu, hil, itxi, hautsi, zabaldu, arraildu, belztu, edertu, hoztu, puskatu, idortu, urtu, gorritu, gizendu, argaldu...
  - kausatibo/inkoatibo oposiziorik era ezin dezaketenak:
    - (9) jaio, loratu, lilitu, heldu...
  - emozio-erreakzio aditzak:
    - (10) harritu, izutu, nahasi, haserretu, aspertu... (rol tematikoa ‘esperimentatzailea’ dela pentsa daiteke)
- e) leku-aldaketa adierazten dutenak (Artiagoitiak ‘norabide jakineko mugimendua adierazten dutenak’ moduan sailkatuak):
  - kausatibo/inkoatibo oposizioa era dezaketenak:
    - (11) agertu, amildu, atera, elkarretaratu, etxeratu, goititu, hurbildu, igan, ilki, jaitsi, jalgi, joan, sortu, urrundu, gelditu...
  - kausatibo/inkoatibo oposiziorik era ezin dezaketenak:
    - (12) ailegatu, etorri, joan, erori, partitu, jaiki, itzuli, irten; kabitu; ibili
- f) ez-ergatiboak:
  - (13) gogoetatu, jolastu, dantzatu, borrokatu, jokatu, mendekatu, mintzatu
- g) erreflexiboak:

(14) garbitu, orraztu, jantzi...

h) *eguraldi* aditzak:

- predikazio ez-ebentiboak, *egon* aditzarekin osatzen dira (*berol/hotz/ateri... dago*)

i) aspektu eta kontrol aditzak:

(15) ari(tu), hasi, ibili (idazten ibili), joan (ohitzen joan), saiatu, ahalegindu

2.3.2. *Zaio laguntzaileadun aditzak (bi argumentukoak)*

a) mugimendua adierazten duten aditzak: *joan, baliatu*. Datiboa hartzen duen argumentuak, mugimenduaren *helburua* adierazten du; beste batzuetan, jabetza erlazioa adierazten du, subjektu absolutiboaren eta datiboa hartzen duen argumentuaren arteko jabetza erlazioa.

b) aditz psikologikoak, barne-egoeraren aldaketa adierazten dutenak; erlazioa, beraz, prozesuaren eta esperimentatzailearen artekoa da. Bi azpisail bereizi ohi dira, esperimentatzaile theta-rola sintagma datiboak adierazi (Artiagoitiak (2003) *gustatu* klase deitu diona, Belletti eta Rizziri (1988) jarraituaz), edo sintagma absolutiboak:

(16) damutu, gustatu, interesatu, bururatu, otu, urrikaldu, errukitu

2.3.3. *Du laguntzaileadun aditzak*

a) ez-ergatiboak, *du* laguntzailea hartu arren, eta subjektua ergatiboarekin markatu arren, objekturik ez dutenak:⁷

(17) bozkatu, eskiatu, nabigatu, eutsi, bazkaldu, afaldu, dimititu, kantatu

Aditz ez-ergatiboak dira, halaber, 'izena + *egin*' egiturako predikatu konplexuak,⁸ subjektuak ergatiboa hartzen baitu.⁹

Hemen sar daitezke *eguraldi* aditzak ere, *eguraldi*-aldaketaren ondorioa adierazten dutenak (*hoztu/ilundu/atertu... du*).

b) ez-akusatiboak (goian esana onartzen badugu):

(18) distiratu, irakin, iraun, usaindu; dir-dir egin, diz-diz egin, ñir-ñir egin

(Artiagoitiak ez-akusatiboaren artean sartzen dituenak)

c) kausatibo / inkoatibo alternantzia duten aditzak (balio arazlean): askotan ize-nondoetatik eratorritako aditzak, egoera-aldaketa adierazten dutenak:

(19) garbitu, zikindu, arindu, ilundu...

⁷ Ikus bereziki Alberdi (2003).

⁸ Ikus Ortiz de Urbina (1989) edo Laka (1993).

⁹ Esanahiari dagokionez modu askotakoak izan daitezkeen arren (ikus Etxepare 2003), gertaera adierazteko aukera bakarra dute guztiek, *egite* izena, alegia (*eztul egite, marmar egite, gogoeta egite, etab.*). Bestalde, badira bestelako predikatu konplexuak ere, 'izena+ *eman/hartu*' egiturakoak, baina hauek ere *hartze* eta *emate* beste aukerarik ez dutenak (*min hartze, atsedean hartze, min emate...*).

- izenondoetatik eratorriak izan ez arren, badira aditzak alternantzia hau erakusten dutenak, ‘norabide jakineko mugimendu’ adierakoak: *sartu, atera*
- (20) autoa sartu du / autoa atera du
- mugimendu baten helburua adierazten duen izena oinarri duten aditzekin ere alternantzia bera aurkituko dugu:
- (21) etxeratu, oheratu, kaleratu, azaleratu...
- d) *erakutsi* motako aditzak (Artiagoitia 2003), subjektuak *instrumentu* rola hartzeak bereizten dituenak:
- (22) agertu, akuilatu, apaindu, astundu, atzeratu, aurreratu, azkartu, babestu, begiratu, behaztopatu, eragotzi, erakutsi, estali, ezeztatu, gorde, kutsatu, laburtu, kitatu, leundu, lagundu, mehatxatu, osatu, zulatu...¹⁰
- e) subjektuari *agente, egile* rol tematikoa ematen dioten aditzak:
- (23) libratu, babestu, zaindu, defendatu, armatu, bota, prestatu, saldu, erosi, ekarri, eskaini, eman¹¹
- esate, pentsatze* edo *epaitze* aditzak:
- (24) aditu, adierazi, adostu, agertu, azaldu, agindu, aholkatu, aipatu, salatu, sortu, zabaldu, amestu, asmatu, aurreratu, iragarri, aldarrikatu, entzun, erabaki, esan, erakutsi, erantzun, eskatu, galdetu, idatzi, irakurri, ihardetsi, ikasi, jakin, kontatu, igarri, pentsatu, ukatu...
- iragangaitzak (bi argumentukoak izan arren, barne-argumentuak -z kasu-marka hartzen du):
- (25) akordatu, jabetu, ohartu, mintzatu; gogoratu, gomutatu (*da* nahiz *du* izan daitezkeenak)
- *irudikatzea* adierazten duten aditzak:
- (26) irudikatu, errepresentatu, margotu
- f) predikatu psikologikoak:
- hauetako batzuetan esperimintatzaile rola beti subjektu ergatibo moduan azalduko zaigu, eta estimulua edo bitartekoa izango da objektu absolutiboa:
- (27) etsi, miretsi, ederretsi, gurtu, gutxietsi, gaitzetsi, onetsi, estimatu, errespetatu, desiratu edo irrikatu, onartu, jasan
- Aspektuari dagokionez, hauetako batzuek egoera adierazten dute (*errespetatu, desiratu, irrikatu, jasan*); beste batzuek, ostera, *etsi* bigarren osagai dutenek,

¹⁰ Hauetako batzuk *da* laguntzailearekin ere erabiltzen dira.

¹¹ Eztabaida daiteke ez ote litzatekeen egokiago hurrengo sailean sartzea, guztiek onartzen baitute *omuraduna* argumentua. Beste modu batera esanda, zein da benetako argumentu-egitura, bi argumentukoala ala hirukoa? Nolanahi den, sintaxian askotan datibo-sintagmarik gabe ageri direnez, hemen sartu ditut.

iritzia, eta iritzi horren amaiera den egoera adierazten dute (beraz, iritzi-aditza dute, *etsi*, eta iritzi horren amaiera adierazten duen adjektiboa).

— beste batzuetan, Belletti eta Rizziren (1988) *kezkatu* klasea osatzen dutenean, objektua da *esperimentatzaile* rol tematikoa hartzen duena, eta *bitartekoa* edo *kausa* subjektuak adierazten duena:¹²

(28) harritu, izutu, liluratu, poztu, enoatu, kezkatu, aspertu, beldurtu, arduratu, engainatu, entretenitu, erakarri, ernatu, ernegatu, erotu, es-tutu, larritu, ikaratu, mindu, nahastu, nekatu, penatu, sumindu, sutu, tristatu, txunditu, zoratu, harrotu, gogaitu, hunkitu, lotsatu, asaldatu, urduritu, alaitu, zapuztu, haserretu...¹³

2.3.4. Dio laguntzailea hartzen duten aditzak

a) hiru argumentuko aditzak, datiboa hartzen duen argumentuak *onuraduna* izanik rol tematikoa. Mota honetako aditz gehienek dute oinarrizkoagoa den erabilera bat, trantsitiboa, bi argumentukoa:

(29) erakutsi, kontatu, erantzun

b) bi argumentukoak izan arren, *dio* laguntzailea hartzen dutenak:

(30) ekin, iritzi, eutsi, eman (*negarrari eman*)

c) alternantzia duten aditzak, *du* / *dio* laguntzailearen arteko alternantzia, euskalkien arabera:

(31) deitu, lagundu, bultzatu, jarraitu, begiratu, barkatu, esetsi, itxaron, abisatu, utzi

Alderdi hauek guztiak aztertu beharko genituzke gertaera eta emaitza-izenetan (eta, jakina, hauen oin diren aditzetan). Tesi baterako edo gehiagotarako emango lukeen lana izanik, oraingo honetan, argumentu-egitura, theta-rolak eta sailkapen semantikoa biltzen dituen aditzen sailkapenetik abiatuta saiaturako gara *-era*, *-keta* edo *-men* / *-pen* atzizkien azterketan aurrera egiten.

3. *-era*, *-keta*, *-men* / *-pen*

Ez dira hauek guztiak, jakina, baina bai emankorrenak, azken urteetan aditz-izenak sortzeko gehien baliatu ditugunak. Nolanahi ere, atzizki hauek zein motatako aditzak hartzen dituzten aztertzen hasi aurretik, hiruzpalau ohar egitea komeni da.

¹² Ikus Oyharçabal (2003) horrelako aditz bikoteen azterketa kausatiboak dituen zailtasunez jabetzeko.

¹³ 'izena + *edun' egiturakoak ere izan daitezke predikatu psikologikoak, adimen-egoera adierazten dutenak (*desio izan*, *gorroto izan*, *maite izan*, *erruki izan*...), baina gertaera adierazteko modu bakarra dutenak (*desio izate*, etab.).

Lehenik, erdaretan aditz-izena aurkitzen dugun bakoitzean euskaraz ere aditz-izena behar dugun ala perpaua egituraren aldeko hautua egitea egokiago ote genukeen aztertu behar genuke.

Bigarrenik, gogoan izan behar genuke erdaretan *-ción* azaltzeak, esaterako, ez duela esan nahi nahitaez *-keta*, *-pen* edo *-kuntza* atzizkien bidezko ordaina behar dugunik. *Edición*, adibidez, *argitaraldi* izan daiteke egoki asko, testuinguruaren arabera. Ondoko adibidean, *elección*, *bozkaldi* den bezalaxe:

- (32) “Sukarra gorenean izanen da igandean, deputatuen bozkaldiarekin Hegoaldean, herrietako eta kantonamenduetako bozkaldiekin Iparraldean” (*Herria*, 2008-03-06)

Hirugarrenik, ez genuke arazorik edo konplexurik izan behar tradizioan ongi errotua dugun *-zio* hartzeko, batez ere maileguetan: *manifestazio*, *ebaluazio*... Euskal oinei ere erantsiaz *amorrazio*, *asmazio* edo *ukazio* sortu baditugu, zergatik ezin ditugu *manifestación* edo *evaluación* bere horretan geureganatu *ebaluaketa* bezalakoak sortzen ibili gabe?

Laugarrenik, *-ción* edo *-miento* bezalako atzizkien bidez sorturiko erdal izena ordezkatu nahi dugunean, merezi luke Mitxelena hitzak, Sarasolaren *Euskal Hiztegiaren* atariko gisa idatziak, gogoan izatea:

Egia da (...) delako *unificación* goitar hori azaldu daitekeela euskaraz. Aski genuke, adibidez, *batze* edota nik neronek usatu izan dudana *bateratze*. Honek ere badu, ordea, bere koska: norbaitek esan omen du hizkuntza landuetan (...) *-te*, *-tze* bezalako gramatika-atzizki arrunt batek ordezkari hoberik eta berezirik izan ohi duela.

Tira, ingelesa aski landua eta ikasia da eta *-ing* ez dabil hain urruti gure atzizkitik. Halaz guztiz, ordez, barra-barra erabiltzen dute *-ing*.

Izan ere, 2.4. puntuan ikusi ditugun aditz guztiek, euskal aditz guztiek, onartzen dute *-tze* atzizkia erantsi eta izena sortzea, *gertaera* adiera izango duena. Eta askok eta askok, horixe dute aukera bakarra.

3.1. *-era* atzizkia

Oro har *da* motako aditzak dira *-era* atzizkia hartzen dutenak, ez-akusatiboak:

- a) kokapena edo norabide jakineko mugimendua adierazten dutenak:

(33) etorrera, igoera, jaitsiera, joanera, itzulera, irteera, sarrera, jaikiera; ibilera, bilera

- b) gertaera, agerrera adierazten dutenak (baina ez zoriaren ondoriozko gertaera):

(34) gertaera, jazoera, agerrera

- c) egoera-aldaketa adierazten dutenak; baina sail honetako gutxi batzuk baino ez direnez, komeniko litzateke xehekiago begiratzea (izenondoetatik eratorriko aditzek, adibidez, ez dute *-era* atzizkia hartzen):

(35) sorrera, bilakaera, itxiera

- d) izaki mailako eta egoera mailako predikazioa adierazten dutenak:
 (36) izaera, egoera
- e) bihurkariak:
 (37) orrazkera, janzkera
- f) badira, baina, aditz iragankorrak ere, *egilea-gaia* egiturakoak, edo *onuraduna-gaia*; batzuk *esatea*, *pentsatzea*... adierakoak:
 (38) idazkera, hautaera, erabilera, kontraera, pentsaera, eskaera, esaera

3.2. *-keta* atzizkia

Oro har, *du* motako aditzak dira *-keta* atzizkia hartzen dutenak, transitiboak, baina ez predikatu psikologikoak; ezta ez-ergatiboak ere:

- a) *egile-gaia* rol tematikoak dituzten aditzak dira, oro har, *-keta* atzizkia hartzen dutenak:
 (39) erosketa, erakusketa, zainketa, zapalketa, prestaketa
- b) kausatibo/inkoatibo alternantzia dutenak, balio arazlean:
 (40) garbiketa, zuriketa, leherketa, hilketa, erreketeta, apurketa, nahasketa, al-daketa
- c) *erakutsi* motako aditz batzuek ere onartzen dute *-keta*, nahiz Artiagoitiaren (2003) iritziz subjektuak batzuetan *instrumentu* rola hartu, eta ez *egile*arena:
 (41) apainketa, erakusketa, osaketa, zulaketa, leunketa

Oro har, badirudi *-keta* atzizkiak, subjektuari *egilea* edo *kausa*, *arazlea* rol tematikoa ematen dioten aditzak eskatzen dituela.

3.3. *-men/-pen/-mendu* atzizkia

Gertaera ala *emaitza* adiera duten azterkizun utzirik ere, aurreko bi atzizkiak baino azpikategorizazio zabalagokoa da *-men/-pen*. Oro har predikatu psikologikoak dira atzizki honen oinak.

- a) *esperimentatzaile* rola subjektu ergatiboak adierazten du:
 (42) miresmen, gaitzespen, onespén, onarpen
- b) *kezkatu* klasea osatzen duten aditzak:
 (43) harrimen, liluramen, erakarmen, eromen, zoramen
- c) *esperimentatzailea* subjektu absolutiboak adierazten du:
 (44) urrikalmen; harrimen, nahasmen, izumen

- d) predikatu psikologiko ez izan arren, *esatea, pentsatzea...* adierazten duten aditzak:
- (45) adierazpen, ihardespen, aipamen, asmamen, iragarpen, aldarrikapen, azalpen
- e) izaki bizidunen zentzuak adierazten dituzten aditzak:
- (46) usaimen, entzumen, ikusmen, dastamen, ukimen

“Eginkizuna ez da amaitu” idatzi dut hasieran. Horixe bera azpimarratu beharko dut amaieran. Hizpide izan ditudan atzizkien azterketari dagokionez ere eginkizuna ez baita amaitu: *gertaera* izenak ala *emaitza* izenak osatzen dituzten, azterkizun geratu zaigu; eta aditzei dagokienez ere xehetasun eta zehaztasun gehiago eman beharko dira. Urrats txikitxo bat izan da saio hau. Hizkuntzalaritzan askotan ikusten dugun *work in progress* edo zinemaldi batean edo bestean ikusten ditugun *cine en construcción* horien antzerakoa. Egiten ari garen, baina oraindik amaitu gabe dagoen ikerlana, alegia. Izena bera, euskal gramatika lantzean, Gramatika Batzordeak aukeratu duen *Gramatika. Lehen urratsak* horretatik hartu duena. Eta keinu bat ere izan nahi duena Patxi Goenagarengandik ondorengo urteetan ere uzta joria espero dugula esateko; haren lana eta ekarpena *garabidean* dela, ez duela bidea amaitu. Urte askoan jarrai dezala euskararen bideetan barrena!

Bibliografia

- Alberdi, X., 2003, “The transitivity of borrowed verbs in Basque: an Outline”, in Oyharçabal (arg.), 23-46.
- Artiagoitia, X., 1995, “-Garri atzizkiaren izaera bikoitzaz: zergatik den maitagarria bezain mingarria”, *ASJU* 29: 2, 355-405.
- , 2000, *Hatsarreak eta parametroak lantzen*, Arabako Foru Aldundia-EHU, Gasteiz
- , 2003, “The case of an enlightening, provoking and admirable Basque derivational suffix with implications for the theory of argument structure”, in Oyharçabal (arg.), 147-183.
- Azkue, R. M., 1923-25, *Morfología Vasca*. Berrarg. 1969, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo.
- Belletti, A. eta L. Rizzi, 1988, “Psych-Verbs and θ -theory”, *NLLT* 6, 291-352.
- Booij, G., 1988, “The Relation between Inheritance and Argument Linking: Deverbal Nouns in Dutch”, in M. Everaert, A. Evers, R. Huybrechts & M. Trommelen (arg.) *Morphology and Modularity. In honour of Henk Schultink*, Foris, Dordrecht, 57-73.
- Campos, H., 1999, “Transitividad e intransitividad”, in I. Bosque & V. Demonte (arg.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Espasa, Madrid, 1519-1574.
- Chomsky, N., 1981, *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht.
- Etxepare, R., 2003, “Valency and argument structure in the Basque verb”, in Hualde & Ortiz de Urbina (arg), 363-425.
- Fabb, N., 1984, *Syntactic Affixation*, Doktorego tesia, MIT.
- Gràcia, Ll., T. Cabré, S. Varela, eta M. Azkarate (arg), 2000, *Configuración morfológica y estructura argumental: léxico y diccionario*, UPV/EHU, Bilbo.
- Goenaga, P., 1984, *Euskal sintaxia: Konplementazioa eta nominalizazioa*, Doktorego tesia, UPV/EHU.

- Grimshaw, J., 1990, *Argument structure*, MIT Press, Cambridge MA.
- Haspelmath, M., 2002, *Understanding Morphology*, Arnold, London.
- Higginbotham, J., 1985, "On Semantics", *LI* 16, 547-621.
- Hualde, J. I. eta J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Jackendoff, R., 1972, *Semantic Interpretation in Generative Grammar*, MIT Press, Cambridge MA.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire Basque (Navarro-Labourdin Littéraire)*. Berrarg. 1979, Elkar, Donostia.
- Laka, I., 1993, "Unergatives that Assign Ergative, Unaccusatives that Assign Accusative", in J. Bobaljik eta C. Phillips (arg), *Papers on Case & Agreement I*, Cambridge MA: MIT Working Papers in Linguistics, Volume 18, 149-172.
- Levin, B., 1993, *English verb classes and alternations: a preliminary investigation*, University of Chicago Press, Chicago
- , & M. Rappaport, 1988, "Non-event *-er* nominals: A probe into argument structure", *Linguistics* 26, 1067-1083.
- Levy, J., 1978, *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*, Academic Press, New York/San Francisco/London
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Oyharçabal, B., 1992, "Structural Case and Inherent Case Marking: Ergaccusativity in Basque", in J. Lakarra eta J. Ortiz de Urbina (arg), *Syntactic Theory and Basque Syntax*, *ASJU-ren Gehigarriak* 27, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 309-342
- , 2003, "Lexical causatives and causative alternation in Basque" in B. Oyharçabal (arg.), 223-253.
- , (arg.), 2003, *Inquiries into the Lexicon-Syntax Relations in Basque*, *ASJU-ren Gehigarriak* 46, EHU-Gipuzkoako Foru Aldundia, Bilbo-Donostia.
- Perez Gaztelu, E., I. Zabala, eta Ll. Gràcia (arg.), 2004, *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.
- Piera, C. eta S. Varela, 1999, "Relaciones entre Morfología y Sintaxis", in I. Bosque & V. Demonte (arg.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Espasa, Madrid, 4367-4422.
- Pustejovsky, J., 1995, *The generative lexicon*, MIT Press, Cambridge MA.
- Rijk, R. P. G. de, 1991, "Deux suffixes capricieux: *-pen* et *-men*", in J. A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitzelena magistri sacrum*, *ASJU-ren gehigarriak* XIV, Donostia, 709-751.
- Berrarg. bere R. P. G. de Rijk 1998, *De Lingua Vasconum: Selected Writings*, Supplements of the *Anuario del Seminario de Filología Vasca "Julio de Urquijo"* n° XLIII, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 1998: 301-345.
- , 2008, *Standard Basque. A Progressive Grammar*, The MIT Press, Cambridge MA.
- Sadler L. eta A. Spencer, 1998, "Morphology and Argument Structure", in A. Spencer & A. Zwicky (arg.), *The Handbook of Morphology*, Blackwell, Oxford, 206-236.
- Van Valin, R. D., 1990, "Semantic parameters of split intransitivity", *Lg* 66, 221-260.
- , 1993, "A synopsis of role and reference grammar", in R. D. Van Valin, Jr (arg.), *Advances in Role and Reference Grammar*, John Benjamins, Amsterdam, 1-164.
- Varela, S., 1990, "Composición nominal y estructura temática", *RESL* 20: 1, 55-81.
- Vendler, Z., 1957, "Verbs and times", Berrar. Z. Vendler, 1967, *Linguistics in philosophy*, Cornell U.P., Ithaca, NY, 97-121.
- Williams, E., 1981, "Argument Structure and Morphology", *The Linguistic Review* 1, 81-114.

ENTZUNDAKO HIZKUNTZAREN ERAGINA HAUR EUSKALDUN TXIKIEN GRAMATIKA-GARAPENEAN

Andoni Barreña

Universidad de Salamanca

Marijose Ezeizabarrena

UPV/EHU

Iñaki García

Mondragon Unibertsitatea

1. Sarrera

Joan den mendearen azken laurdenean hasita, oraindik ere oso aipatua den eztabaida sortu zen elebitasun goiztiarraren ikertzaileen artean, haur elebidunek dituzten bi hizkuntzak bereizteko gai ote direnaren gainean. Bi joera oso desberdin nabarmendu ziren. Alde batetik, haur elebidunen datuak aztertuta, Volterra eta Taeschner (1978) edota Redlinger eta Park (1980) bezalako zenbait ikertzailek zioten haur elebidunek, txikitan, gramatika eta hiztegi bakarra izanik, ez dituztela bi hizkuntzak hasiera-hasieratik bereizten, nahiz onartzen zuten, beranduxeago, hiru urteak aldera edo, bi hizkuntzak egoki bereizten dituztela.

Ugariak dira, ostera, aurkako jarrerari eutsi izan dioten ikertzaileak (De Houwer 1995, Genesee eta beste 1995, Deuchar eta Quay 2000, Bel 2001, Genesee 2003), hots, bereizketaren hipotesiaren aldekoak. Hipotesi horren arabera, bi hizkuntzak aldi berean eta bereizita entzunez gero, bereizita garatuko ditu haurrak hasiera-hasieratik.

Ildo honetatik, euskara eta gaztelania aldi berean garatu dituzten haur elebidun orekatuen inguruko ikerketetan haur elebidunek euren hizkuntzetako bakoitza elebakarrek garatzen duten antzera garatzen dutela ondorioztatu da behin eta berriro (Meisel 1994, 2001; Barreña 1995, 1997, 2001; Ezeizabarrena 1996, 1997; Almgren eta Barreña 2001; eta abar), elebakarrek egiten dituzten urrats eta akats bertsuak egiten baitituzte.

Edozelan ere, bereizketaren hipotesiaren aldeko emaitzak elebidun orekatuengan aurkitu dira bereziki, hots, bi hizkuntzak jaiotzatik era orekatuan entzun dituzten haurrengan, gurasoek 'lagun bat, hizkuntza bat' leloa jarraituz hazi nahi izan dituzten haurrengan. Hala eta guztiz ere, badira ikerketak haurrak entzundako hizkuntzen artean orekarik ez egonik ere bi hizkuntzak bereizita gara daitezkeela erakutsi dutenak (Pérez-Vidal 1995, adibidez), haurrak hizkuntza bata bestea baino goizago bereganatu arren.

Aipatutako azken lanok, haatik, ez dute hizkuntzen artean eragina egon daitekeenik baztertzen (Meisel 2001). Müller-ek eta Hulk-ek (2000) urrats bat gehiago egin dute aurrera hizkuntza arteko eragina azaldu eta aurrikusteko proposamen zehatza egiterakoan, pragmatika eta sintaxia uztartzen diren zenbait gune jakinetarako (CP, klitikoak...). Bestalde, fonologiaren garapenaren ikerkuntzak ere erakutsi du bi hizkuntzetako segmentu sistemak nahasi gabe bereganatzen dituztela uste izateko nahikoa adibide. Eta emaitzok ez dirudi hizkuntza batek bestearen garapenean izan dezakeen eraginarekin kontrajarrita daudenik. Eragina egitura baten garapena azkartzean edo mantsotzean ikus daitekeela kontuan izanda, Lleok eta bestek (2003), haur elebidun eta elebakarren gaztelaniako eta alemaneko silaba-koden garapena ikertzean, hizkuntza batek bestearen silaba-egituraren menperatzea bizkorraz dezakeela ikusi dute.

Goian aipatutako ikerketak luzetara bildutako datuetan oinarritutakoak dira, hots, lehen hitzak esaten dituztenetik hiru urte edo lau urtera arte grabatutako haur gutxiren bat-bateko ekoizpenetan. Baina badira bestelako datu biltze moduak ere.

MacArthur-Bates Communicative Development Inventories (euskaraz *Komunikazio gaitasuna neurtzeko zerrenda*) testa osatzeko erabilitako zeharkako metodologiak ehunka haurren datuak biltzea eta erkatzea ahalbidetu du, 30 hilabetez beherako haur txikiak, eta hari esker, emaitza interesgarriak aurkitu dira haur elebakarren zein elebidunen lexikoaren eta gramatikaren garapenean; eta hainbat hizkuntzetan, gainera. Batetik lexikoaren garapena gramatikarena baino goizago gertatzen dela erakutsi dute (Arratibel eta beste 2005, Bassano 2000, Pérez-Pereira eta García Soto 2003, Serrat eta beste 2004, eta abar). Bestetik, lexikoaren eta gramatikaren arteko korrelazio handia ikusirik bien arteko kausazko erlazioa ere badela baieztatu dute, 30 hilabeteak arte behintzat (Bates eta Goodman 1997, Bassano 2000), eta masa kritikoaren hipotesia eraiki dute, ondorioz. Hipotesi horren arabera, haurrak beharrezkoa du gutxienezko hitz-kopuruaren ezagutza gramatikaren garapenean abiatzeko (Marcham eta Bates 1994, Bates eta beste 1998). Masa kritiko hori 400 hitzetan zehaztu dute ingelesaren garapenean, behintzat (Bates eta beste 1994). Galizieraren zein euskararen garapenean, aldiz, erlazio handia aurkitu dute jada 100 hitzeko hitzegia eta lehen gramatika-atzizkiak ekoiztearen artean (Pérez-Pereira eta beste 2006). Zehatzago esanda, Marchman eta Bates (1994) ikertzaileek korrelazio ez-linealak aurkitu dituzte masa lexikoaren eta aditz-morfologiaren garapenaren artean, eta ildo horretatik gramatika-elementu ezberdinek, hala nola izen-morfologiaren eta aditz-morfologiaren arloetakoek, korrelazioa, beharbada, masa lexiko ezberdinekin izan dezaketela ondorioztatu dute. Ondorio bertsura iritsi dira hizkuntza erromanikoetako emaitzen ikertzaileak ere (Caselli eta beste 1999, Pérez-Pereira eta García-Soto 2003, Devescovi eta beste 2005).

Haurtxo elebakarren datuak ez ezik elebidunenak ere aztertu dira MacArthur-Bates testaren bidez. Esaterako, De Houwer eta Bornstein (2005) ikertzaileek 13 hilabetez gorako haur elebidunek hizkuntza baten zein besteren hautua nola egiten duten ikusi dute frantsesa edota nederlandera bereganatzen ari diren haurrengan. Galiziera eta gaztelania garatzen ari diren haur elebidunen kasuan, galizieraz elebakarrek baino esaldi luzeagoak eta konplexuagoak ekoizten dituztela ondorioztatu da (Pérez-Pereira eta García-Soto 2003).

Beste ikerketa-mota batzuk, esaterako hizkuntzaren pertzepzio goiztiarra arakatzen dutenak, erakutsi dute elebidunek eta elebakarrek ez dituztela eredu berak

jarraitzen. Hizkuntza bietako baten bakarrik dauden zenbait fonemaren ezagutza (bereizketa) beranduago gertatzen ei da elebidunengan elebakarrengan baino. Elebakarrekin erkatuta, badirudi haur elebidunek bitarteko urrats berezia behar dutela zenbait hots-bikote helduek bezala bereizteko; elebakarrek, ostera, zenbait hilabete goizago erakusten dute hots-bikoteak bereizteko gaitasuna (Sebastián Gallés 2006).

Oro har ikusita behintzat, badirudi haur elebakar eta elebidunen artean hizkuntzaren ekoizpenean ikusi diren ezberdintasunak ikerketa-lerro baten abiapuntutzat har daitezkeela, eta ikerketa-lerro horren premia azaleratzen dutela. Oro har, jasotako inputak (entzundako hizkuntza-kantitatea eta kalitatea) elebitasun-erari eragin egin diezaiokeela pentsatzea bidezkoa dirudi. Era berean, elebidun orekatuek eta ez-orekatuek hizkuntza-ekoizpen goiztiarrean eredu ezberdinak izan ditzaketela eta, beraz, era bateko edo bestelako elebitasunean era bateko edo bestelako garapen-ereduak ere izan daitezkeela pentsa daiteke.

Ikerlan honetan euskara beste hizkuntzen aldean entzuteko aukera gehiago edo gutxiago duten haurren ekoizpen-datuak aztertuko dira, ehunka haur elebakar eta elebidunenak, alegia. Haurrek entzundakoak euren lexikoaren eta gramatikaren garapenean izan dezakeen eragina neurtzea da helburua. Alabaina, entzundako euskararekin zerikusia duten hiru aldagai bereiziko dira: batetik, haurrak hizkuntzaren bat(zuk) entzuten ematen duen denboran, euskarak duen denbora-proporzioa, ehunekotan; bestetik, euskaldunak guraso biak ala guraso bakarra izatea; eta, azkenik, gurasoek beren artean euskara erabiltzeko ohitura.

Zilegi dirudi pentsatzea haur elebidunek bizitzako lehen hilabeteetan entzuten duten euskararen kantitateak eragin zuzena izan dezakeela euskararen lexikoaren eta gramatikaren garapenean: zenbat eta euskara gehiago entzun orduan eta goizago garatuko dira lexikoa eta gramatika.¹

Hizkuntza-inputaren inguruan arakatuko diren beste bi aldagaiei buruz, zera aurreikusten da: gurasoen euskara-ezagutza eta gurasoek euren artean euskaraz hitz egitearen sarritasuna ere eraginkorra dela haurren garapenean. Gainera, zentzuzkoa dirudi hiru aurreikuspenok 30 hilabeteko adinera iristerako egiaztatuko direla pentsatzea ere, alegia, hiru aldagaiok eragina izango dutela haurren lexikoaren eta gramatikaren garapenean.

Hala bada, datozen ataletan 30 hilabetez beherako haur elebakar eta elebidunen lexikoaren eta gramatikaren garapenean inputak duen eragina erakutsiko da, beti ere, goian aipatu diren hiru aldagaiak kontuan izanik. Bigarren ataletan, ikerlan honetako metodologia azalduko da, hots, datu-bilketa egiteko modua zein datuak eratzekoa, jasotako hizkuntzaren arabera eginiko haur-taldean sailkapenaren zergatiak eta nolakotasunak, eta, azkenik, aztertutako lexikoaren eta gramatikaren ezaugarriak. Hirugarren ataletan emaitzak erakutsiko dira, lexikoaren eta gramatikaren arloetakoak, aipatu hiru aldagaien arabera bereizita. Laugarren eta bosgarren ataletan, amaitzeko, eztabaida eta ondorioak aurkeztuko dira.

¹ Haurren arteko aldakortasuna handia dela egiaztatuta da hainbat alorretan (Barreña eta beste, agertzeko). Nolanahi ere, inputaren eraginaren aldakortasuna aztertzea lan honen helburuetatik at geratzen da.

2. Metodologia

MacArthur-Bates Communicative Development Inventories (CDI) izeneko testa (Fenson eta beste 1993) euskarara dago egokituta *Komunikazio garapena neurtzeko zerrenda* (KGNZ) izenarekin (Arratibel eta beste 2003, Barreña eta beste agertzeko).² CDI zein KGNZ direlakoak bina galdesortek osatzen dituzte, zeinen bidez haurren ezagutza komunikatiboa neurtzen den. Ikerlan honetan, aldiz, KGNZ-2 deitutako galdesortaren bidez jasotako datuak baino ez dira aztertuko, 16tik 30 hilabetera bitarteko haurrenak, alegia.

KGNZ-2 delakoak hiru informazio-mota biltzen ditu. Lehenik eta behin, lexikoaren ezagutza biltzen du: horretarako guztira 657 item jasotzen dira, 21 eremu semantikoetan berezita. Gurasoei euren seme-alabek erabiltzen dituzten hitzak markatzea eskatzen zaie emandako hitz-zerrendan. Bigarrenik, gramatika biltzen du: 5 azpi-ataletan antolatutako 88 morfologia-arloko item. Azkenik, sintaxia jasotzeko azpi-atal bat ere badu, non gurasoek euren seme-alabak ekoizten dituen hiru esaldirik luzeenak idatzi behar dituzten. Azken azpi-atal hori guztiz beharrezkoa da haurren garapen sintaktikoa kalkulatzeko. Horiez gain, haurren eta gurasoen informazio orokorra biltzen duen atala dago, zeinean, besteak beste, gurasoei haurrak entzuten dituen hizkuntzak (asteko ordu-kopurua), gurasoen euskara-ezagutza eta euren arteko hizketaldietan euskarak duen erabilera zehaztea eskatzen zaien.³

Guztira 1.110 haur euskaldunen gurasoek betetako galdesortak bildu badira ere, 975 haurren galdesortetako datuak aztertu dira, 135 baztertu ondoren, besteak beste, garaiz aurretik jaiotako, jaiotako berritako hilabeteetan belarriko infekzio ugari izan edo bestelako arazoengatik.

Datu-bilketa hegoaldeko zein iparraldeko euskal herrietan egin da. Galdesorta gehienak eskualde euskaldunetan bildu badira ere, badira hamaika euskararen bizitasuna apalagoa den eskualdeetan bilduak ere. Haurren sorterriari dagokionez, % 7,2 arabarrak dira, % 30,4 bizkaitarrak, % 50,1 gipuzkoarrak, % 2,2 iparraldekoak eta % 10 nafarrak.

Laginari buruzko xehetasunekin amaitzeko, hara hemen beste zenbait ezaugarri ere, labur-labur:

- haurren sexuari dagokionez, % 50,7 neskatoak dira, eta % 49,3, aldiz, mutikoak;
- seme-alaben arteko zenbatgarrentasunari dagokionean, % 58,6 premuak, % 36,9 bigarrenak, % 3,8 hirugarrenak, % 0,2 laugarrenak eta % 0,4 bosgarrenak;

² *Komunikazio garapena neurtzeko zerrenda* egitasmoa ondoko lankideek osatzen dute: Margareta Almgren (Durangoko Frai Juan Zumarragako Batxiler Institutua), Nekane Arratibel, Julia Barnes eta Iñaki García (Mondragon Unibertsitatea), Andoni Barreña (Salamanca Unibertsitatea), Marijose Ezeizabarrena (Euskal Herriko Unibertsitatea) eta Alazne Petuya eta Amaia Colina (SEASKA). Eskerrak adierazi nahi dizkiegu datu-bilketan lagundu duten haurrei, gurasoei, irakasleei eta zaintzaileei. Egitasmoaren garapenerako funtsezkoak izan dira ondoko erakundeek laguntzak: Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza, Ikerkuntza eta Unibertsitate Saila (PI2004-16), Espainiako Hezkuntza, Zientzia eta Teknologia Ministeritza (BFF2003-05196, Hum2006-11862-0c03-01/filo, Hum2006-11862-C03-02/filo), Euskal Herriko Unibertsitatea (9/UPV00033.130-13614/2001), Mondragon Unibertsitatea eta SEASKA.

³ Galdesortei buruzko zehaztasun handiagoak izateko Arratibel eta beste (2005), García eta beste (2005) eta Barreña eta beste (agertzeko) lanak ikus daitezke.

— gurasoen ikasketa-mailari dagokionean, unibertsitate-ikasketak amen % 56,1ek eta aiten % 33,4k dituzte, bigarren hezkuntzakoak amen % 33,6k eta aiten % 48k, eta lehen mailakoak amen % 10,3k eta aiten % 18,5ek.

2.1. Haurren hizkuntza-ingurua

Galdesortan haurrek entzundako hizkuntzei buruzko informazioa jasotzen da. Horretarako, seme-alabak norekin zenbat ordu igarotzen dituen astean zehaztea eskatzen zaie gurasoei, eta zein hizkuntzatan egiten dion bakoitzak haurrari. Informazio horrek kalkulatzea ahalbidetzen du haurrek entzundakoaren zenbat (ehunekotan) dagokion zein hizkuntzari. Edozelan ere, 947tara mugatu da ikerketa aldagai honetan, baliagarritzat jotako 975 galde-sortetatik 947tan bakarrik dago-eta haurrek entzundako hizkuntzari buruzko informazio zehaztu hau.

Hiru haur-talde berezi dira, entzundako euskararen arabera. Batetik, euskaldun elebakartzat jo direnak, euskara entzundakoaren % 90 edo gehiago izan denean. Guztira 589 haur dira multzo honetan sartzen direnak (% 62). Bestetik, elebidunak izanik euskara hizkuntza nagusitzat dutenen multzoa osatu da, euskara entzundakoaren % 60tik % 90era izan dutenena. Bigarren talde honetan 209 haur sartu dira (% 22). Azkenik, elebiduntzat jo direnen multzoa eratu da, euskara entzundakoaren % 60 baino gutxiago izan dutenena. Hirugarren multzo honetan 150 haur sartu dira (laginaren % 16). Euskara gutxiago entzundako haurren daturik ezin izan da jaso galdesorta honen bidez, beharrezkoa baita gurasoetako batek euskara jakitea galdesorta bete ahal izateko. Datu horiek guztiak 1. taulan ikus daitezke, hiru adin-taldetan sailkatuta.

1. taula

Laginaren banaketa haurren adinaren eta entzundako hizkuntzaren arabera

Entzundako hizkuntza	Adina (hilabeteak)			
	16-20	21-25	26-30	Guztira
	n	n	n	n
A taldea. Elebakarrak	162 (% 68,6)	193 (% 60,5)	234 (% 59,2)	589 (% 62,0)
B taldea. Euskara nagusitzat duten elebidunak	42 (% 17,8)	64 (% 20,1)	105 (% 26,6)	211 (% 22,2)
C taldea. Elebidunak	32 (% 13,6)	62 (% 19,4)	56 (14,2)	150 (% 15,8)
Guztira	236 (% 100)	319 (% 100)	395 (% 100)	950 (% 100)

Bestalde, haurren gurasoen euskara-ezagutzaren aldagaiaren eragina ere aztertu nahi izan da. Kontu hau ikertzeko 941 galdesortetako datuak aztertu dira, aldagai honi buruzko informaziorik ez zekarten 34etakoa baztertu ondoren. Aldagai honen arabera haurrek talde bitan banatu dira. Batean, bi gurasoak euskaldunak dituzten

haurrak multzokatu dira. Guztira 747 haur izan dira (laginaren % 79). Bestean, gurasoetako bat erdalduna duten haurrak sailkatu dira, erdalduna ama zein aita izan arren. Guztira 197 izan dira horrelakoak, lagin osoaren % 21. Datu horiek, 2. taulan ikus daitezke, hiru adin-taldetan bereizita. Kontuan izan datuak biltzeko metodologiagatik ezinezkoa gertatu dela guraso biak erdaldunak dituzten haurren datuak jasotzea.

2. taula

Laginaren banaketa gurasoen euskara-ezagutzaren eta adinaren arabera

Gurasoen Euskara-ezagutza	Adina (hilabeteak)			
	16-20	21-25	26-30	Guztira
	n	n	n	n
Guraso biak euskaldun	197 (% 83,5)	250 (% 79,4)	300 (% 76,3)	747 (% 79,1)
Gurasoetako bat erdalduna	39 (% 16,5)	65 (% 20,6)	93 (% 23,7)	197 (% 20,9)
Guztira	236 (% 100)	315 (% 100)	393 (% 100)	944 (% 100)

Azkenik, gurasoek euren arteko hizketaldietan darabilten hizkuntzaren aldagaia aztertu da, haurren hizkuntza-garapenean eraginik ote duen ikusteko. Galdesortan gurasoei hiru aukera ematen zaizkie euren arteko euskararen erabilera hautatzerakoan: 'euskara beti edo gehienetan', 'euskara batzuetan' edo 'euskara inoiz ez'. Guztira 938 izan dira jasotako erantzunak. Euskara 'beti edo gehienetan' darabiltzaten gurasoek laginaren % 39 osatzen dute; euskara 'batzuetan' darabiltzaten gurasoek laginaren % 36, eta euskara 'inoiz ez' darabiltzatenek % 25.

3. taula

Laginaren banaketa gurasoek beren artean euskara erabiltzeko ohituraren eta adinaren arabera

Gurasoek darabilten euskara	Adina (hilabeteak)			
	16-20	21-25	26-30	Guztira
Euskara beti	107 (% 45,9)	122 (% 38,7)	137 (% 35,1)	366 (% 39,0)
Euskara batzuetan	79 (% 33,9)	116 (% 36,8)	146 (% 37,4)	341 (% 36,4)
Euskara inoiz ez	47 (% 20,2)	77 (% 24,4)	107 (27,4)	231 (% 24,6)
Guztira	233 (% 100)	315 (% 100)	390 (% 100)	938 (% 100)

Laburbilduz, beraz, hiru aldagai aztertu dira: haurrak entzundako euskara-kantitatea, haurraren gurasoen euskara-ezagutza eta haurraren gurasoek euren arteko hizketaldietan euskara erabiltzeko ohitura.

2.2. Aztertutako hizkuntza-arloak

Aztertuko diren hizkuntza-arloak lexikoa eta gramatika izango dira. Lexikoaren datuak biltzeko 657 hitzeko zerrendatik ea euren haurrak zein esaten dituen galdetu zaie gurasoei. Item lexikal horietako gehienak hurrek entzuten edota esaten dituzten lehenengoetako hitzak dira, maiztasun handikoak haurrari edo haurrak berak zuzendutako hizkuntzan. Item-zerrenda hau aurretik beste haur batzuen luzetarako ikerketetan aurkitutako hiztegia dago oinarrituta, hein handi batean.

Gramatikaren arloan aztertutako unitateak izen-morfologiako eta aditz-morfologiako zerbait hizki edo hitz dira, maiz agertzen direnak hauek ere, haurrari, oso txikitan zuzendutako edo haurrak berak ekoiztutako esaldietan. Izen-morfologiaren arloan pluraleko *-k* markaren, ergatiboko *-k* markaren, datiboko *-(r)i* markaren eta genitiboko *-(r)en* markaren erabilera da aztertuko dena. Aditz-morfologiaren arloan, ostera, *-t(z)en* eta *-ko* aspektu marken eta hainbat adizkiren ekoizpena aztertuko da.⁴ Morfologia-itemak aukeratzeko aurretik burututako luzetarako zerbait ikerketetako emaitzak izan dira kontuan (Ezeizabarrena 1994, 1996, Barreña 1995, Zubiri 1997, Elozegi 1998).

3. Emaitzak: haurren ekoizpenak

Atal honetan haurren garapen lexikoaren zein gramatikaren emaitzak aurkeztuko dira, eta beti gorago zehaztu diren hiru aldagaien arabera, hots, haurraren hizkuntza-inputaren elebakartasun/ elebitasunaren arabera (3.1. azpi-atala), gurasoen euskara-ezagutzaren arabera (3.2. azpi-atala), eta gurasoek beren arteko elkarrizketetan euskaraz aritzeko ohituraren arabera (3.3. azpi-atala).

3.1. Euskararen maiztasuna hurrek entzundako hizketaldietan

Lehenago zehaztu denez, entzundako hizkuntzaren arabera aldagaia kontuan harturik haurrak hiru taldetan sailkatu dira: A- *euskaldun elebakar* deitutakoak (entzundakoaren >% 90 euskaraz izan dutenena), B- *elebidunak* izanik *euskara nagusidun elebidun* deitutakoak (entzundakoaren 60tik % 90era euskarazkoa izan dutenena) eta C- *erdara nagusidun elebidun* deitu direnak (euskara, entzundakoaren % 60 baino gutxiago izan denean).

Emaitzak orokorrean harturik, nabaria da hiru haur-taldeen artean gertatzen diren ezberdintasunak (4. eta 5. taulak). Beti, aztertutako arlo guztietan, erdara nagusi duten elebidunek (C taldekoek) beste bi taldekoek baino emaitza apalagoak dituzte, salbuespenik barik. Gainera taldeen artean dagoen aldea esanguratsua da beti, eta beti zentzu berean: euskara nagusi dutenek, elebakarrek (A taldea) zein elebidunek

⁴ Adizkiak honako hauek izan dira: *naiz, zara, da, gara, zarete, dira, nintzen, zen, nago, dago, goazen, zait, zaizu, zaio, dut, duzu, du, ditut, dituzu, ditu, nuen, zuen, nituen, zituen, daukat, dauka, dauzkat, dauzka, dakit, daki, diot, dizut, dizkiot, dizkizut, nion* eta *nizun*.

(B taldea), erdara nagusi duten elebidunen taldeari alde esanguratsua ateratzen diote. Lexikoan nabaria da A eta B taldeetakoek, beti batez beste, hitz-kopuru handiagoa darabiltela C taldekoek baino, eta aldea esanguratsua da ($F = 7.28$; $p < 0.01$). Morfologian ere, nabarmen da handiagoa aztertutako marken erabilera A eta B taldekoen artean; gainera, C taldekoekiko alde esanguratsua derakusate beti: *-k* pluralaren erabilera ($\chi^2 = 24,49$; $p < 0,001$), *-k* ergatiboarenean ($\chi^2 = 44,81$; $p < 0,001$), *-(r)i* datiboarenean ($\chi^2 = 19,69$; $p < 0,001$), *-(r)en* genitiboarenean ($\chi^2 = 20,71$; $p < 0,001$), *-t(z)en* aspektu burutugabearenean ($\chi^2 = 22,98$; $p < 0,001$), *-ko* etorkizuneko aspektuarenean ($\chi^2 = 14,17$; $p < 0,01$) eta adizkienean ($F = 6,79$; $p < 0,01$).

Bestalde, A eta B taldeetako haurren artean, hots, elebakarren eta elebidun izanik euskara nagusitzat dutenen artean ez da behin ere alde esanguratsurik aurkitu. Badira aldeak bi taldeen artean, baina ez dira garrantzitsuak, ezta esanguratsuak ere. Batzuetan elebakarrek dituzte balio altuagoak, lexikoaren garapenean esaterako, baina beste batzuetan elebidun izanik euskara nagusitzat dutenek dituzte emaitza onenak, hala nola, ergatiboaren, datiboaren eta aspektuen marken ekoizpenetan. Edozelan ere, talde hauen arteko aldeak txikiak dira beti, eta esan bezala, ez esanguratsuak.

4. taula

Lexikoaren eta adizkien ekoizpena entzundako hizkuntzaren arabera

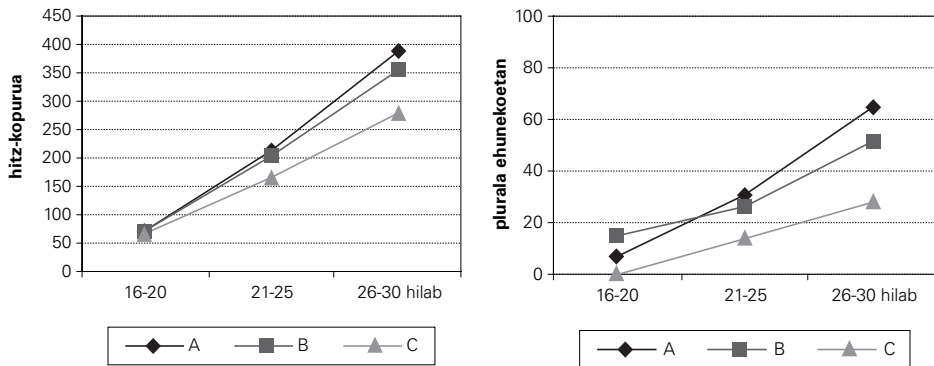
	A taldea Elebakarrak	B taldea Euskara nagusidun elebidunak	C taldea Erdara nagusidun elebidunak
Lexikoa (hitz-kopurua)	252	244	186
Adizkiak (adizki-kopurua)	5,04	5,33	2,97

5. taula

Atzizkiak ekoizten hasita dauden haurren ehunekoak entzundako hizkuntzaren arabera

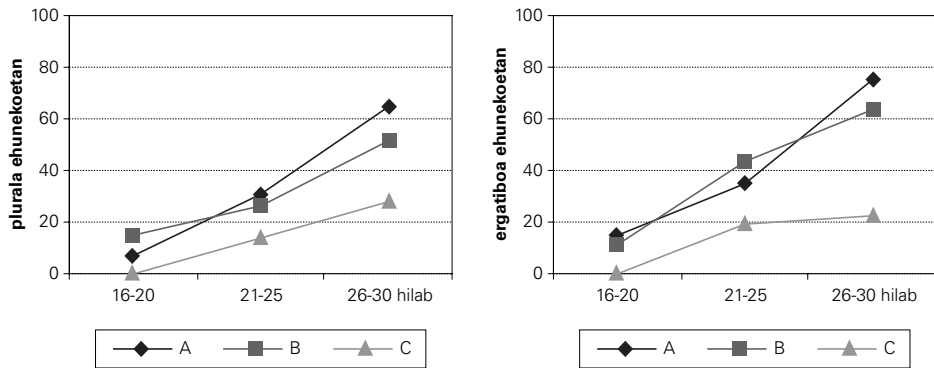
	A taldea Elebakarrak	B taldea Euskara nagusidun elebidunak	C taldea Erdara nagusidun elebidunak
Izen-morfologia			
<i>-k</i> plurala	% 39,3	% 38,5	% 17,5
<i>-k</i> ergatiboa	% 47,8	% 49,2	% 17,7
<i>-(r)i</i> datiboa	% 51,5	% 59,8	% 31,0
<i>-(r)en</i> genitiboa	% 49,4	% 56,1	% 31,7
Aditz-morfologia			
<i>-t(z)en</i> aspektua	% 37,2	% 39,6	% 17,0
<i>-ko</i> aspektua	% 26,9	% 29,4	% 12,8

Orokorrean aurkeztu diren emaitzak haurren adinaren arabera aztertuz gero, zehatzago ikusi ahal izango da taldeen artean gertatzen diren aldeak zein adinetan gertatzen diren esanguratsu. Horretarako haurrak bosna hilabeteko datuak barne hartzen dituzten hiru multzotan sailkatu dira: 16tik 20ra hilabete dituztenak, 21etik 25era dituztenak eta 26tik 30era dituztenak. Emaitza hauek 1., 2., 3. eta 4. grafikoetan agertzen dira: lexikoaren garapena, adizkien garapena, pluralaren garapena, ergatiboaren garapena, datiboaren garapena, genitiboaren garapena, aspektu burutu-gabearen garapena eta etorkizuneko aspektuaren garapena, hurrenez hurren.

1. grafikoa

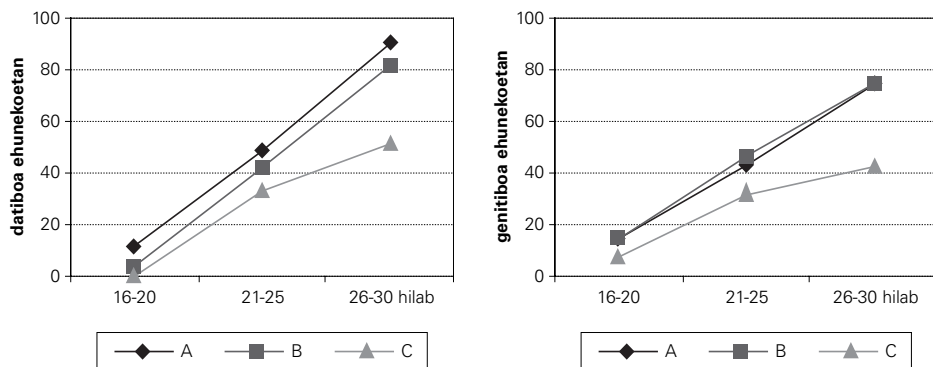
Lexikoaren eta adizkien erabileraren garapena, entzundako hizkuntzaren arabera

2. grafikoa

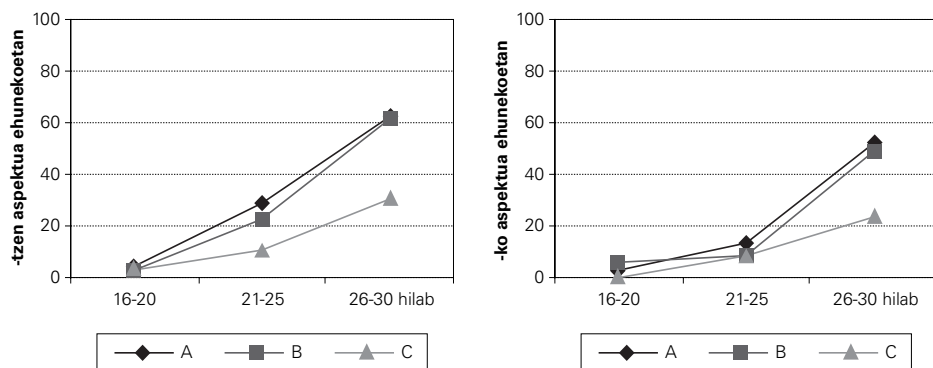
Pluralaren eta ergatiboaren erabileraren garapena, entzundako hizkuntzaren arabera

Guztietan ikus daitezke ezberdintasun nabarmenak 26tik 30 hilabetera bi-tarteko haur-taldeen artean. A eta B taldeetako emaitzak askoz ere handiagoak dira C taldekoenak baino, eta alde hori beti izan da esanguratsua: ekoizitako lexikoan

3. grafikoa

Datiboaren eta genitiboaren erabileraren garapena, entzundako hizkuntzaren arabera

4. grafikoa

Aspektu burutugabearen eta etorkizunekoaren erabileraren garapena, entzundako hizkuntzaren arabera

($F = 12,08$; $p < 0,001$), adizki-kopuruan ($F = 7,59$; $p < 0,001$), *-k* pluralaren erabileran ($\chi^2 = 24,71$; $p < 0,001$), *-k* ergatiboarenean ($\chi^2 = 54,17$; $p < 0,001$), datiboarenean ($\chi^2 = 28,48$; $p < 0,001$), genitiboarenean ($\chi^2 = 19,80$; $p < 0,001$), eta baita aspektu burutugabearenean ($\chi^2 = 23,74$; $p < 0,001$), edota etorkizuneko aspektuaren ($\chi^2 = 15,34$; $p < 0,001$) erabileran ere.

Haur txikiagoetan ere, 21etik 25 hilabetera bitarteko taldeen artean, A eta B taldekoek balio handiagoak lortzen dituzte C taldekoek baino, gehienetan behintzat, baina aldeak ergatiboaren erabileran ($\chi^2 = 7,93$; $p < 0,05$) eta aspektu burutugabearen erabileran ($\chi^2 = 8,81$; $p < 0,05$) bakarrik dira esanguratsuak.

Ostera, 16tik 20 hilabetera bitarteko taldean behin ere ez da agertu alde esanguratsurik hiru taldeen artean.

3.2. Gurasoen euskara-ezagutza

Gurasoen euskara-ezagutzaren arabera haur-talde bi bereizi dira laginean: bi gurasoak euskaldunak (*bikote euskalduna*) dituztenenena, eta gurasoetako bat bakarra euskalduna (*bikote mistoa*) dutenena.

Haurren adina zehaztu barik, emaitza orokorretan, nabaria da haur-taldeen artean aurkitzen diren ezberdintasunak (6. eta 7. taulak).

6. taula

Lexiko- eta adizki-item-kopurua gurasoen euskara-ezagutzaren arabera

	Bi gurasoak euskaldunak	Guraso bakarra euskalduna
Lexikoa (hitz-kopurua)	243	213
Adizkiak (adizki-kopurua)	5,1	3,4

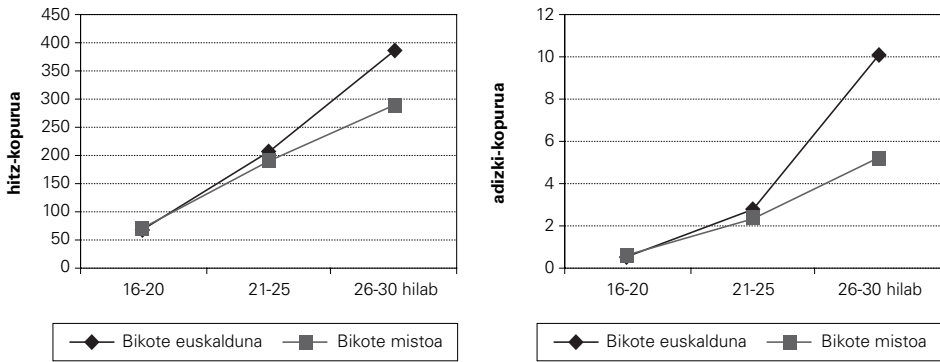
7. taula

Atzizkiak ekoizten hasita dauden haurren ehunekoak gurasoen euskara-ezagutzaren arabera

	Bi gurasoak euskaldunak	Guraso bakarra euskalduna
Izen-morfologia		
- <i>k</i> plurala	% 38,4	% 25,7
- <i>k</i> ergatiboa	% 46,6	% 32,8
-(<i>r</i>) <i>i</i> datiboa	% 50,4	% 49,7
-(<i>r</i>) <i>en</i> genitiboa	% 50,9	% 38,6
Aditz-morfologia		
- <i>t</i> (<i>z</i>) <i>en</i> -aspektua	% 37,0	% 24,7
- <i>ko</i> aspektua	% 27,4	% 17,0

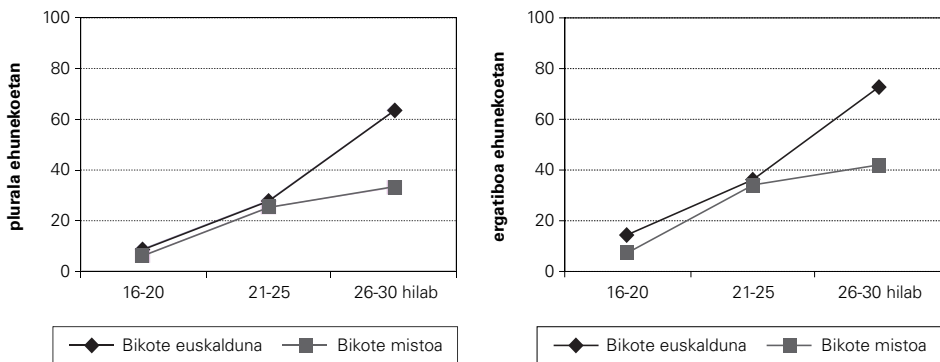
Emaitza hobeak lortzen dituzte bikote euskaldunen haurrek bikote mistoenek baino, lexikoaren zein morfologiaren arloetan. Gainera, bi talde hauen artean ageri diren aldeak ere esanguratsuak dira. Badirudi, beraz, eragin garrantzitsua duela aldagai honek lexikoan ($t = 2,33$; $p < 0,05$), adizkietan ($t = 4,04$; $p < 0,001$), *-k* pluralaren erabileran ($\chi^2 = 10,11$; $p < 0,01$), *-k* ergatiboarenean ($\chi^2 = 11,20$; $p < 0,01$), datiboarenean ($\chi^2 = 6,64$; $p < 0,05$), genitiboarenean ($\chi^2 = 8,88$; $p < 0,01$), aspektu burutugabearenean ($\chi^2 = 9,59$; $p < 0,01$) eta baita etorkizuneko aspektuarenean ($\chi^2 = 8,26$; $p < 0,01$) ere.

Aurreko aldagaiarekin egin den bezala, aldagai honetako emaitzak adinaren arabera aztertuz gero nabarmena da aldea bereziki 26tik 30 hilabetera bitarteko haurren multzoan gertatzen dela. Adin-tarte horretan beti da aldea esanguratsua ekoitzitako lexikoan ($t = 5,75$; $p < 0,001$), adizki-kopuruan ($t = 5,58$; $p < 0,001$), *-k* pluralaren erabileran ($\chi^2 = 26,27$; $p < 0,001$), ergatiboaren erabileran ($\chi^2 = 29,88$; $p < 0,001$), datiboarenean ($\chi^2 = 28,45$; $p < 0,001$), genitiboarenean ($\chi^2 = 31,80$; $p < 0,001$), aspektu burutugabearenean ($\chi^2 = 8,14$; $p < 0,01$) eta baita etorkizuneko aspektuaren erabileran ere ($\chi^2 = 18,02$; $p < 0,001$). Haur txikiagoen kasuan, ostera, aldea 21etik 25 hilabetera bitarteko tartean da soilik esanguratsua eta han, aspektu burutugabearen erabileran bakarrik ($\chi^2 = 14,85$; $p < 0,001$).

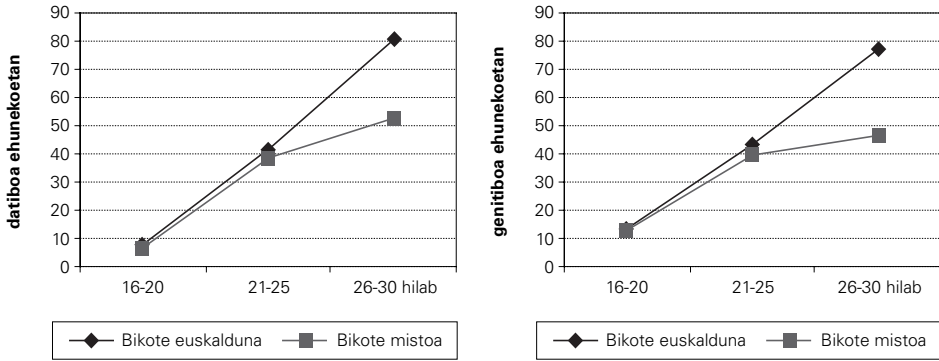
5. grafikoa

Lexikoaren eta adizkien erabileraren garapena, gurasoen euskara-ezagutzaren arabera

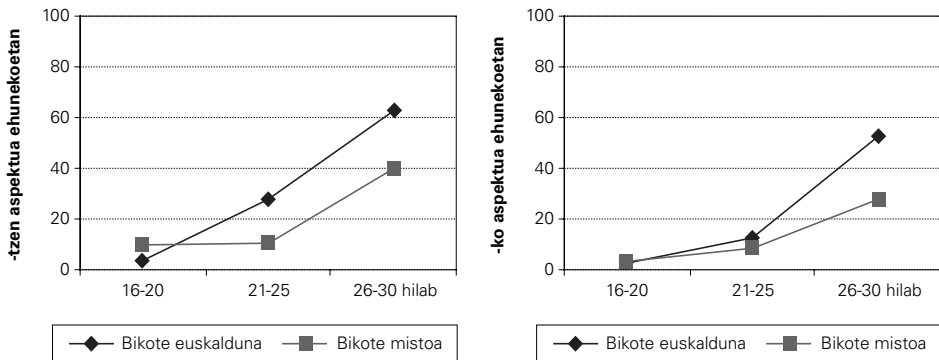
6. grafikoa

Pluralaren eta ergatiboaren erabileraren garapena, gurasoen euskara-ezagutzaren arabera

7. grafikoa

Datiboaren eta genitiboaren erabileraren garapena, gurasoen euskara-ezagutzaren arabera

8. grafikoa

Aspektu burutugabearen eta etorkizunekoaren erabileraren garapena, gurasoen euskara-ezagutzaren arabera

3.3. Gurasoek euren artean euskara erabiltzeko ohitura

Gurasoek euren arteko hizketaldietan euskaraz egitearen aldagaiaren eragina ikeritzeko 938 haurren datuak aztertu dira, hori baita informazio zehatz honi buruzko erantzuna emandakoen kopurua. Haurrak hiru taldetan sailkatu dira: beti edo gehienetan egiten duten gurasoen haurrak, batzuetan egiten dutenenak eta, azkenik, inoiz egiten ez dutenenak. Emaitza orokorrak 8. eta 9. tauletan daude.

Haur guztien datuak batera hartuta, alde esanguratsuak hiru marka hauetan bakarrik aurkitu dira: pluralean ($\chi^2 = 9,29$; $p < 0,05$), ergatiboan ($\chi^2 = 19,35$; $p < 0,001$) eta etorkizuneko aspektuan ($\chi^2 = 8,34$; $p < 0,05$). Euskara noizbait ('beti edo gehienetan' eta 'batzuetan') erabiltzen duten bikoteen haurrek puntuazio altuagoak lortzen dituzte euskara erabiltzen ez duten ('inoiz ez') bikoteen haurrek baino.

8. taula

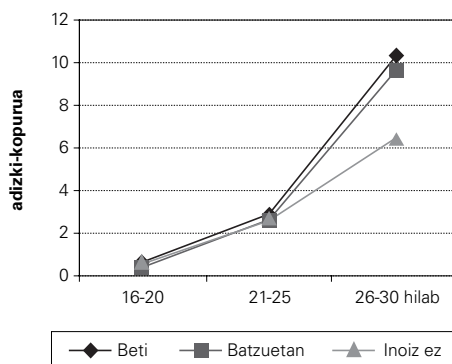
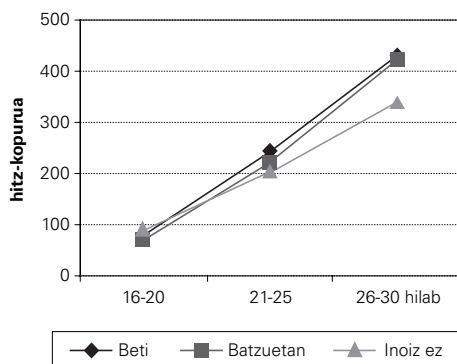
Lexiko- eta adizki-item-kopurua gurasoek beren artean
euskara erabiltzeko ohituraren arabera

	Beti	Batzuetan	Inoiz ez
Lexikoa (hitz-kopurua)	239	245	220
Adizkiak (adizki kopurua)	5,0	5,0	4,0

9. taula

Atzizkiak ekoizten hasita dauden haurren ehunekoak
gurasoek beren artean euskara erabiltzeko ohituraren arabera

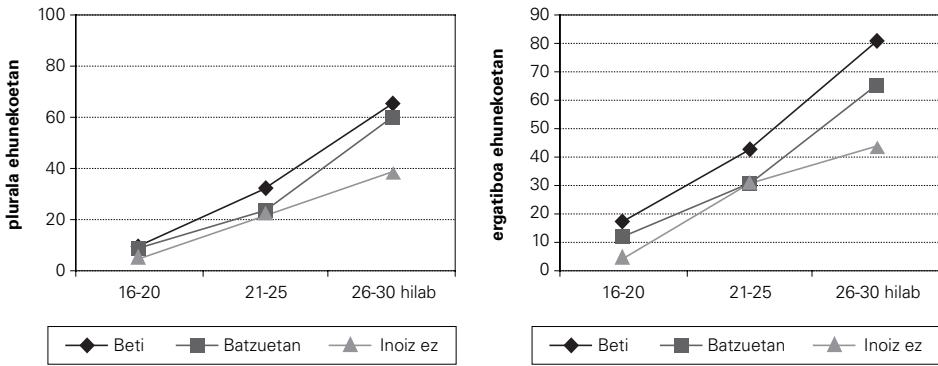
	Beti	Batzuetan	Inoiz ez
Izen-morfologia			
-k plurala	% 39,3	% 36,9	% 27
-k ergatiboa	% 51,5	% 42,4	% 32,6
-(r)i datiboa	% 50,0	% 48,6	% 44,0
-(r)en genitiboa	% 41,7	% 51,4	% 49,8
Aditz-morfologia			
-t(z)en-aspektua	% 35,8	% 36,3	% 27,6
-ko aspektua	% 24,6	% 29,8	% 18,8

9. grafikoa

Lexikoaren eta adizkien garapena, gurasoek beren artean
euskara erabiltzeko ohituraren arabera

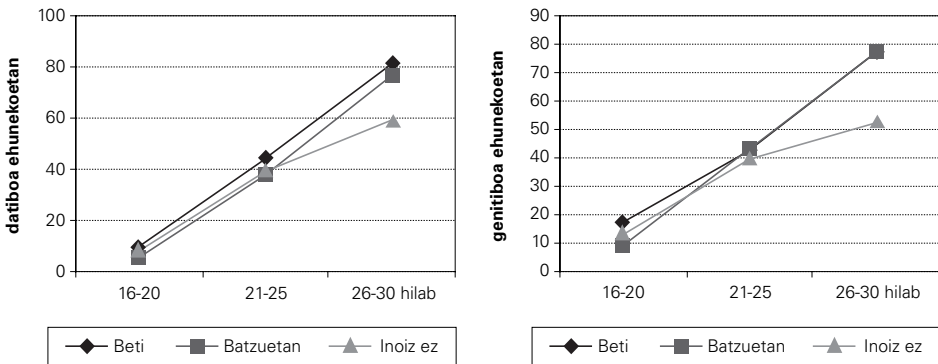
Alabaina, datuak adin-tarteetan azterturik, arakaturako arlo guztietan aurkitu dira alde esanguratsuak 26tik 30 hilabetera bitarteko taldeetan, eta alde esanguratsuok euskara erabiltzen duten bikoteen haurren aldekoak dira ('beti edo gehienetan' edota 'batzuetan'): ekoiztako lexikoan ($F = 10,88$; $p < 0,001$), adizki-kopuruan ($F = 8,87$; $p < 0,001$), pluralaren erabileran ($\chi^2 = 19,42$; $p < 0,001$), ergatiboarenean ($\chi^2 = 36,96$; $p < 0,001$), datiboarenean ($\chi^2 = 15,38$; $p < 0,001$), genitiboarenean ($\chi^2 = 21,99$; $p < 0,001$), eta baita aspektu burutugabearen ($\chi^2 = 9,40$; $p < 0,01$) zein etorkizuneko aspektuaren ($\chi^2 = 17,31$; $p < 0,001$) erabileran.

Gainerako adin-tarteetan alde 21etik 25era bitarteko adinekoetan soilik gertatzen da esanguratsu, eta orduan aspektu burutugabearen erabileran bakarrik ($\chi^2 = 6,36$; $p < 0,05$).

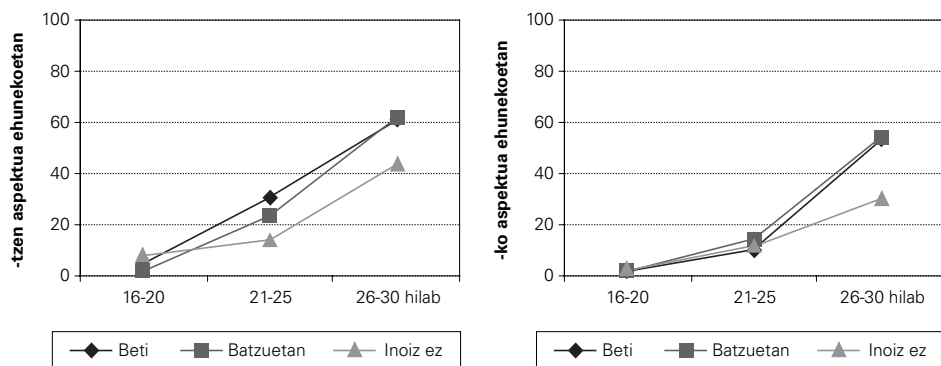
10. grafikoa

Pluralaren eta ergatiboaren garapena, gurasoek beren artean euskara erabiltzeko ohituraren arabera

11. grafikoa

Datiboaren eta genitiboaren garapena, gurasoek beren artean euskara erabiltzeko ohituraren arabera

12. grafikoa

Aspektu burutugabearen eta etorkizunekoaren garapena, gurasoek beren artean euskara erabiltzeko ohituraren arabera

4. Eztabaida

Ikerlan hau inputaren eragina neurtzeko saio bat izan da, elebkarren eta elebidun mota desberdinen arteko alde neurgarririk dagoen ikusteko.

Euskararen presentzia-mailak, hots, haurrak euskara entzuten pasatzen duen denborak, eragina du bere hizkuntzaren garapenean. Hala erakusten dute aztertu diren datuek.

Arakaturako hiru aldagaien arabera (euskararen presentzia haurrek entzundako hizkuntzan, gurasoen euskara-ezagutza eta gurasoen euren artean euskara erabiltzeko ohitura) haur taldeen garapena kuantitatiboki desberdina dela esan daiteke. Hiru aldagaiek dute eragina hiztegiaren zein morfologia ekoizten hasteko adinean, hizkuntza-arlo batzuetako eragina goizago nabaritzen bada ere. Ondorengo 10. taulan ikus daiteke zein adin-tartetan eta zein talderen artean aurkitu diren alde esanguratsuak.

Hiru aldagaiek erakutsi dute eragina ez dela berdina aztertutako adin-talde guztietan, haurrak zenbat eta koskortuagoak izan, orduan baita nabarmenagoa, bereziki 26tik 30 hilabetera bitartean, eta orduan arlo guztietan aurkitu dira, gainera, lexikoan zein morfologian. Zenbait arlotan —ergatiboa eta aspektu burutugabea— 21etik 25 hilabetera bitartean ere ikusi dira ezberdintasun esanguratsuak, baina arlo batean ere ez da halakorik aurkitu 16tik 20 hilabetera bitartean. Emaitza hau, 21 hilabete aurreko adin txikieneko taldeetan alde esanguratsurik ez agertzearena, alegia, ez da berez hain harriztekoa, hizkuntza-ekoizpena orokorrean horren urria den garaian (batez beste, hitz kopurua <70 hitz, atzizki-ekoizpena <%20).

Espero zitekeen bezala, alde esanguratsuak beti izan dira euskara gehiago entzun duten haurren alde (entzundakoaren % 60 edo gehiago euskarazkoa izan dutenena) eta alde esanguratsuak beti aurkitu dira euskara asko / gutxi (<% 60) entzun dutenen artean ere. Espero zitekeenaren kontra, ordea, ez da aurkitu alde esanguratsurik inguruan euskara hutsa entzundako haur elebkarren eta euskara nagusi duten haur elebidunen artean, aztertutako hizkuntz elementu baten ere, ez lexikoan, ez izenmorfologian, ezta aditz-morfologian ere.

10. Taula

Datuen laburbilketa. Aldagai bakoitzean eta aztertutako hizkuntza-elementu bakoitzerako alde esanguratsuak aurkitu diren lehen adin-tarteak

	Euskara kopurua >% 60 / <% 60	Guraso euskaldunak biak / bakarra	Gurasoen artean euskaraz beti & batzuetan / inoiz ez
Lexikoa	26-30 hilabete	26-30 hilabete	26-30 hilabete
Adizkiak	26-30 hilabete	26-30 hilabete	26-30 hilabete
- <i>k</i> ergatiboa	21-25 hilabete	26-30 hilabete	26-30 hilabete
- <i>k</i> plurala	26-30 hilabete	26-30 hilabete	26-30 hilabete
-(<i>r</i>) <i>i</i> datiboa	26-30 hilabete	26-30 hilabete	26-30 hilabete
-(<i>r</i>) <i>en</i> genitiboa	26-30 hilabete	26-30 hilabete	26-30 hilabete
- <i>t</i> (<i>z</i>) <i>en</i> burutugabea	21-25 hilabete	21-25 hilabete	21-25 hilabete
- <i>ko</i> etorkizuna	26-30 hilabete	26-30 hilabete	26-30 hilabete

Gurasoen euskara-egagutzaren aldagaiari begiraturik ere, orokorrean ez da alderik ikusi guraso biak / bakarra euskalduna dutenen artean. Baina 21 hilabetetik aurrera alde txiki bat hasten da agertzen, arlo guztietara hedatu dena 26tik 30 hilabetera bitarteko aldian. Adin-tarte horretan, aztertutako arlo guztietan agertu dira puntuazio altuagoak guraso biak euskaldunak dituzten haurrengan.

Azkenik, gurasoek euren arteko hizketaldietan euskara erabiltzeko ohitura bai/ ez izatearena ere esanguratsua gertatu da. Baina, orain arte ikusi den legez, bereziki 26tik 30 hilabete bitarteko haurrengan. Adin-tarte horretan aztertutako elementu guztietan, lexikoan zein morfologian, alde esanguratsuak ikusi dira euskara erabiltzeko ohitura (batzuetan edo beti) duten gurasoen haurren alde. Nabaria da elkarri euskaraz egiteko ohiturarik ez duten gurasoen haurren emaitzak apalagoak direla, batez bestekoetan. Amaitzeko, euskara 'beti edo gehienetan' eta 'batzuetan' darabilten gurasoen seme-alaben taldeen artean ez da batere alde esanguraturik aurkitu.

Hiru aldagaiek jokaera bertsua erakutsi dute aztertutako hizkuntza-elementu gehienetarako eta antzeman dituzten desberdintasunak adin-tarte beretan gertatu dira, nagusiki 26-30 hilabete bitartean. Ergatibo-marka izan da aztertutako guztien artean jokaera berezia erakutsi duen hizkuntza-unitate bakarra, izan ere, euskara gehiago / gutxiago entzutearen eragina goizago nabaritu baita (25 hilabete aurretik), gurasoen euskara egagutza-mailarena edo gurasoen arteko hizkuntza-ohiturarena baino (26-30 hilabete).

5. Ondorioak

Ikerketa honek betidanik uste izan den zerbait baieztatu du, alegia, haurren inguruan egiten d(ir)en hizkuntzak eragina duela haurren hizkuntzaren garapenean.

Halere, eragin hori hobeto ezagutzen hasteko saioa izan den honetan, euskarak gure etxeetako giroan beste hizkuntzekin egun bizi duen egoeran duen presentzia neurtzen hasteko ahalegin honetan, zera aurkitu dugu, lehenengo, euskara hutsean bizi diren haurrek zein euskara beste hizkuntza batekin batera bereganatzen duten haurrek garapen bertsua erakusten dutela aztertutako hizkuntza unitate guztietan, baldin eta etxe elebiduneko haur horiek nahikoa euskara entzuten badute (inputaren % 60tik gora).

Ondorio nagusi hori euskarak haurraren inguruko esparru osoan hizkuntza bakarra den edo esparru hori beste hizkuntzaren batekin partekatu beharrean gertatzen den neurtuta atera da. Egin ez dena, ordea, haurrak hizkuntza bakoitzerako zenbat ordutako entzuketa-saioak egin dituen neurtzearena izan da, horrelako neurketa bat ez baitzaigu oraingoz egingarri. Eta zabalik dirau, besteak beste, haur elebidun horien erdararen garapena zertan den aztertzearena.

Ikerketa honetan B taldeko haurren emaitzak ikusi ondoren, zilegi dirudi pentsatzeak ikerketa honetan euskara apalago garatu duten C taldeko haur elebidunek beren erdara, beste haur elebakarrek erdara garatzen duten antzera garatu izango dutela.

Horregatik, gutxienez aukera bi otutzen zaizkigu: a. ikerketa honetan euskara apalago garatu duten haur elebidunek agian erdara erdaldun elebakarren antzera garatu dute, nolabait erdara hizkuntza indartu legez garatu dutelako; b. ikerketa honetan euskara apalago garatu duten haurrek, elebidunak izanik, denbora gehixeago behar dute hizkuntza biak elebakarren antzera garatzeko.

Lanaren mugen jakitun izanda ere, 30 hilabeteak egin arteko haurrengandik bildutako datuok nabarmen erakutsi digute, ordea, bereizi ditugun taldeen artean gertatzen diren aldeak esanguratsuak direla adin jakin batetik aurrera, 26 hilabetetik aurrera, alegia, hizkuntza-ekoizpena orokorrean emankorra izaten hasten den garaian. Adin horretatik aurrera bereizten dira era nahikoa argian euskara inguruan nagusi duten haurrak inguruan erdara nagusi dutenengandik.

Gai honetan sakontzeko, bi bide ireki dira: batetik, haur elebidunen hizkuntza biak aztertzea, elebidunek bi hizkuntza garatzean euretako bat indartu legez garatzen ote duten ikusteko. Bestetik, haurren adin-tartea 30 hilabetetik aurrera luzatzea, elebidunek bi hizkuntzez jabetzeko denbora gehiago behar ote duten ikusteko.

Sarreraren aipatutako elebitasun goiztiarraren inguruko nahasketa / bereizketaren eztabaida jada klasikoan gure emaitzok adierazpen kategoriko bat egiteko adinako indarririk ez badute ere, ez dirudite, halere, bi aukeren alde berdin egiteko erabil daitezkeenik. Haur hauen euskara-ekoizpena bakarrik aztertu da, ez baitugu aztertu haur elebidunon ekoizpen-maila entzuten dituzten gainerako erdaretan, ezin dugu beraz jakin hizkuntza biak (edo gehiago, kasu batzuetan) abiada berean bereganatzen ari diren, eta gutxiago oraindik hizkuntza batek bestearen garapenean duen eragina. Halere KGNZko datuok erakutsi digute elebakarrek eta mota jakin batzuetako elebidunek, euskara inguruan nagusi dutenek, alegia, garapen-eredu berdina erakusten dutela. Zehazki neurtu ez bada ere, antzekotasun honek entzundako hizkuntza-kantitatearekin lotura zuzena duela pentsarazten du: euskara asko entzuten dutenek (bera bakarrik, edo beste batekin batera) garapen-eredu jakin bat erakutsiko du: batez beste, 26 hilabeteak aldera, hiztegi ugaria eta hainbat marka morfologiko

menderatzen dituztela (Barreña eta beste 2007). Euskara gutxiago entzuten dutenek, berriz hilabete batzuk beranduago osatzen dute, salbuespenak salbuespen, ekoitzitako hiztegi neurri eta atzizki-sorta bera. Inputak, badu, beraz eragina, ikusgarri 26 hilabete aurrera, eta euskara nahikoa (>% 60) / gutxitxo entzuten duten haurren artean (<% 60).

Bibliografia

- Almgren, M. eta Barreña, A., 2001, "Bilingual Acquisition and Separation of Linguistic Codes: Ergativity in Basque Versus Accusativity in Spanish", in K. E. Nelson, A. Aksu-Koc eta C. E. Johnson (arg.) *Children's Language, Volume 11: Interactional Contribution to Language Development*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey, 27-48.
- Arratibel, N., Barreña, A., Garcia, I. eta Markaide, E., 2003, "Komunikazio garapena neurtzeko zerrenda tresnari buruzko zenbait jakingarri", *Jakingarriak* 49-50, 56-61.
- , —, Pérez-Pereira, M. eta Fernández, P., 2005, "Comparaciones interlingüísticas euskara-gallego del desarrollo léxico y gramatical infantil", in M. A. Mayor, B. Zubiauz eta E. Díez (arg.), *Estudios sobre la adquisición del lenguaje*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 983-996.
- Barreña, A., 1995, *Gramatikaren jabeakuntza-garapena eta haur euskaldunak* [Grammatical development and Basque children], doktorego tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- , 1997, "Desarrollo diferenciado de sistemas gramaticales en un niño vasco-español bilingüe" in W. Glass and A. T. Pérez-Leroux (arg.) *Contemporary Perspectives on the Acquisition of Spanish*, Cascadia Press, Somerville, 55-74.
- , 2001, "Grammar Differentiation in Early Bilingual Acquisition: Subordination Structures in Spanish and Basque" in M. Almgren, A. Barreña, M. J. Ezeizabarrena, I. Idiazabal eta B. McWhinney (arg.), *Research on child language acquisition*, Cascadia Press, Somerville, 78-94.
- , García, I., Arratibel, N., Ezeizabarrena, M. J., Almgren, M., Petuya, A. eta Colina, A., 2007, "Euskararen garapena lehen hizkuntza legez eta morfologiaren agerrera mailakatuaren inguruan", *Uztaro* 60, 67-87.
- , García, I., Ezeizabarrena, M. J., Almgren, M., Arratibel, N., Olano, I., Barnes, J., Petuya, A. eta Colina, A. (agertzeko) *MacArthur-Bates komunikazio garapena neurtzeko zerrenda. Euskarara egokitua. Erabiltzaileentzako gida eta eskuliburu teknikoa*, Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo.
- Bassano, D., 2000, "Early development of nouns and verbs in French: Exploring the interface between lexicon and grammar", *Journal of Child Language* 27, 521-559.
- Bates, E. and Goodman, J. C., 1997, "On the inseparability of grammar and the lexicon: Evidence from acquisition, aphasia and real-time processing", *Language and Cognitive Processes* 12, 507-586.
- , Marchman, V., Thal, D., Genson, L., Dale, P., Reznick, J. S., Reilly, J. eta Hartung, J., 1994, "Developmental and stylistic variation in the composition of early vocabulary", *Journal Child Language* 21, 85-123.
- Bel, A., 2001, *Teoria lingüística i adquisició del llenguatge. Anàlisi comparada dels trets morfològics en català i en castellà*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.
- Casselli, M. C., Casadio, P. eta Bates, E., 1999, "A comparison of the transition from first words to grammar in English and Italian", *Journal of Child Language* 26, 69-111.

- De Houwer, A. eta M. Bornstein, 2005, "Asymmetry in early bilingual lexical development: more evidence for dissociations between comprehension and production", *X International Congress for the Study of Child Language* biltzarrean aurkeztutako ikerlana, Berlin.
- De Houwer, A., 1995, "Bilingual Language Acquisition", in P. Fletcher eta B. Mac Whinney (arg.), *The Handbook of Child Language*, Blackwell, Cambridge MA, 219-250.
- Deuchar, M. eta Quay, S., 2000, *Bilingual Acquisition: Theoretical Implications of a Case Study*, OUP, Oxford.
- Devescovi, A., Caselli, M. C., Marchione, D., Pasqualetti, P., Reilly, J. eta Bates, E., 2005, "A crosslinguistic study of the relationship between grammar and lexical development", *Journal of Child Language* 32, 759-786.
- Elosegi, K., 1998, *Kasu eta preposizioen jabekuntza-garapena haur elebidun batengan*, doktorego tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Ezeizabarrena, M. J., 1994, "Primeras formas verbales de concordancia en euskera". In J. Meisel (arg.), *La adquisición del vasco y del castellano en niños bilingües*, Vervuert, Frankfurt am Main, 181-229.
- , 1996, *Adquisición de la morfología verbal en euskera y castellano por niños bilingües*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbao.
- , 1997, "Infinitivos verbales en el lenguaje de niños bilingües", in L. Díaz & C. Pérez (coord.), *Views on the Acquisition and Use of a Second Language*, Universidad Pompeu Fabra, Barcelona, 177-190.
- Fenson, L., Dale, P., Reznick J. S., Thal, D., Bates, E., Hartung, J. P., Pethick, S. eta Reilly, J., 1993, *MacArthur Communicative Development Inventories: User's guide and technical manual*, Brookes, Baltimore.
- García, I., Ezeizabarrena, M. J., Almgren, M. eta Errarte, I., 2005, "El desarrollo léxico infantil en euskera: Una nueva adaptación del Test MacArthur", in M. A. Mayor, B. Zubiauz eta E. Díez (arg.) *Estudios sobre la adquisición del lenguaje*, Ediciones Universidad de Salamanca, Salamanca, 955-967.
- Genesee, F., E. Nicoladis eta J. Paradis, 1995, "Language differentiation in early bilingual development", *Journal of Child Language* 22, 611-631.
- , 2003, "Rethinking Bilingual acquisition", in J. M. Desaeckem, A. Housen eta L. Wei (arg.) *Bilingualism: Beyond Basic principles*, Multilingual Matters, Clevedon, 204-228
- Lleo, C., Kuchenbrandt, I., Kehoe, M. eta Trujillo, C., 2003, "Syllable final consonants in Spanish and German monolingual and bilingual acquisition", in Müller, N. (arg.), *(In) vulnerable Domains in Multilingualism*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, 191-220.
- Marchman, V. eta Bates, E., 1994, "Continuity in lexical and morphological development: a test of the critical mass hypothesis", *Journal of Child Language* 21, 339-366.
- Meisel, J. (arg.), 1994, *La adquisición del vasco y del español en niños bilingües*, Vervuert-Iberoamericana, Frankfurt am Main.
- , 2001, "The simultaneous acquisition of two first languages: Early differentiation and subsequent development of grammars", in J. Cenoz eta F. Genesee (arg.) *Trends in Bilingual acquisition*, John Benjamins, Philadelphia / Amsterdam, 11-41.
- Müller, N. eta H. Hulk, 2000, "Crosslinguistic influence in bilingual children: object omissions and root infinitives", in C. Howell et al. (arg.) *BUCLD 24 Proceedings*, Cascadilla Press, Somerville, 546-557.

- Pérez Pereira, M. eta García Soto, X. R., 2003, "El diagnóstico del desarrollo comunicativo en la primera infancia: adaptación de las escalas MacArthur al gallego", *Psicothema* 15: 3, 352-361.
- , Almgren, M., Resches, M., Ezeizabarrena, M. J., Díaz, C. eta García, I., 2006, "Cross-linguistic comparisons between Basque and Galician". Dubrovnic Meeting on the Adaptations of the MacArthur-Bates Test. May 2006.
- Pérez-Vidal, C., 1995, *La adquisición del Inglés de un niño bilingüe (Catalán / Inglés)*, Universidad de Barcelona, Barcelona.
- Redlinger, W. y Park, T., 1980, "Language mixing in young bilinguals", *Journal of Child Language* 7, 337-352.
- Sebastián, N., 2006, "Native-language sensitivities: evolution in the first year of life", *Trends in Cognitive Sciences* 10: 6, 239-240.
- Serrat, E., Sanz-Torrent, M. eta Bel, A., 2004, "Aprendizaje léxico y desarrollo de la gramática: vocabulario verbal, aceleración morfológica y complejidad sintáctica", *Anuario de Psicología* 35: 2, 221-234.
- Volterra, V. eta Taeschner, T., 1978, "The acquisition of language by bilingual children", *Journal of Child Language* 5: 2, 311-326.
- Zubiri, J. J., 1997, *Izen Sintagmaren determinazioa eta kasuen jabeakuntza eta garapena biru urte arte. Goizuetako bi haur euskaldun elebakarren jarraipena*, Doktorego-tesia, Euskal Herriko Unibertsitatea.

CLAUDE MAUGERREN ESKULIBURUA URTEREN EREDU

Gidor Bilbao

JUMI, UPV/EHU

1. Pierre Urteren *Grammaire Cantabrique - Escaldun gramarioa*

Duela ehun urte baino gehiago (1900.ean)¹ moldiztegitatu zuen Wentworth Websterrek Pierre Urteren *Escaldun gramarioa* osorik, *Grammaire Cantabrique Basque* izenburuarekin.² Baldintza eskasetan egin zuen Websterrek edizio-lana, ezin izan baitzuen erabili Urteren jatorrizko eskuizkribua,³ haren eskuzko kopia bat baino; gainera, Urteren eskuizkribua bera ere ez dago, euskalari ingelesak dioenez, erraz-erraz argitaratzeko moduan antolatuta eta atonduta.⁴ Agian horregatik ez zuen Websterren lanak jarraitzailerik izan, eta gaur ere ondo aztertu barik segitzen du Urteren *Gramario* hark.⁵

---

¹ Egoki iruditu zait Patxi Goenagaren gramatikaren 30. urteurrenean beste bide-urratzaile bati buruz jardutea. Patxi Goenagaren gramatikak bide luzea egin zuenean ezagutu nuen nik egilea, irakasle lanetan, Fakultatean. Hala gramatikak nola egile-irakasleak bidean segitzen zuten: eskola haietan oharrez beterik geratzen zen orri zuria, baina ez zen izaten modurik ikasleak hain atsegin duen diskurtso egituratua antolatzeko; eskola haietan, beste inon baino hobeto ikasi nuen hizkuntzari buruz hausnartzen, bideetan. MEC-2005 ikerketa-proiektuen deialdian 2005-2008 aldirako onarturiko "Fundamentos para unos *Monumenta Linguae Vasconum*: Historia, crítica y edición de textos vascos" proiektuaren babespean egin ahal izan da lan hau; Ricardo Gómezek irakurri eta aberastu du, argitara eman baino lehen.

² *Grammaire Cantabrique* da liburua aipatzeko gehien erabili den izenburua, hori delako eskuizkribuaren hasieran datorrena. Baina euskarazko izenburua ere Urtek berak erabilia da, frantsesezkoaren ordain gisa: «... Je lis la *Grammaire Cantabrique II Escaldun Gramarioa* iracurtcen dut» (Webster 1900: 517).

³ Earl of Macclesfielden biblioteka pribatuan zen orduan, Watlingtonen (Oxfordshire, Ingalaterra), eta orain ere han bide da. Ondoko lokalizazio-datu hauek bide ditu Shirburn Gazteluko bibliotekan: «Pierre D'Urte, *Grammaire Cantabrique-Basque*, North Library, 112, H18». Guk ere ez dugu ikusi eskuizkribua, baina haren kopia eskuratzeko zuzemenak egiten ari gara.

⁴ «... les feuillets manuscrits n'étaient pas numérotés. A une époque indéterminée, en les unissant pour les donner au relieur, le bibliothécaire de Shirburn Castle les laissa tomber: il s'empressa de les ramasser, de les arranger, de les numéroter, aussi bien que pouvait le faire quelqu'un qui ne savait pas le premier mot de la langue Basque. Si Pierre d'Urte avait observé un ordre quelconque, cela n'aurait pas eu de conséquence, mais ce n'était pas le cas. C'est pourquoi les feuillets (c. a. d. de la copie), lorsqu'ils sont arrivés entre nos mains, portaient dans certains endroits des traces certaines de désordre» (Webster 1900: iii).

⁵ Jacques Allièresek aditza aztertu zuen (Allières 1985); Patrizio Urkizuk liburuaren historia laburbildu zuen eta azterketa azalekoa eskaini zuen (Urkizu 1989: 69-79); Joseba Lakarra hitz-zerrendak aztertu (Lakarra 1994a), berrargitaratu eta euskararen araberako hurrenkeran berrantolatuturik editatu zituen (Lakarra 1994b); Urteren *Grammaire*-ko hitz-ordenari eskainia da Bitorr Hidalgoren doktore-tesiaren kapitulu bat (Hidalgo 1995); Urteren azentu grafikoa (ez soilik *Grammaire*-koa) az-

Liburu horren eredia zein izan zen erakustea eta, ondorioz, bere garaiko tradizioaren testuinguruan kokatzea da lan honen helburua.

Patrizio Urkizuk baieztaturikoaren kontra,⁶ Beñat Oyharçabalek ondo asmatu zuen Urteren lana hizkuntzen irakaskuntzarako eskuliburuaren artean kokatzean, Voltoireren eta Mikoletaren ikasbideekin batera:

L'influence des grammaires d'enseignement est sensible, bien que d'Urte n'indique point de façon explicite qu'il envisage son travail comme une méthode d'apprentissage: on trouve ainsi des tableaux ou des listes systématiques pour la déclinaison et la conjugaison, un classement thématique (destiné à faciliter la mémorisation) des vocables classés dans les diverses parties du discours, enfin un important appendice constitué de phrases familières d'une part et de dialogues d'autre part. Chevalier (1968) a souligné l'importance de cette tradition, fort bien illustrée dans les ouvrages d'enseignement du français en Angleterre au 16ème et 17ème siècles, et dont l'*Interpret* de Voltaire et la méthode de Micoleta constituaient des premiers échantillons pour le basque. (Oyharçabal 1989: 69)

Voltoireren, Mikoletaren eta Urteren lanek osaturiko hirukoteari⁷ 1728ko Joseph Domingo Lubietaren *Diccionario en castellano y basquenze que sirve para la enseñanza de la bascongada* erantsi behar zaio orain,⁸ izan ere beste hiruen osagaiak baititu eskuliburu horrek ere: euskararen azalpen gramatikalekin batera, euskara praktikan zelan erabili erakusten duten solas elebidunak, hitz-zerrendak, esapide-bildumak... Hain zuzen Lubietaren lanaren ediziorako iturrien azterketan genbiltzala, ohartu ginen Lubietaren eskuizkribuko 429-445 orrialdeetako solasak ezagunak genituela, Urteren *Escaldun gramarioa* liburuan irakurriak genituelako; Lubietarenean gaztelaniaz eta Donostiako euskaraz emanak daude, eta Urterenean frantsesez eta lapurteraz. Lubietak Urteren lana edo Urtek Lubietarena ezagutzea baztertu ondoren, solasen atal horretarako behintzat bien iturri izan zitezkeen hirugarren baten bila abiatu ginen.

Mikoletak John Minsheurekin duen zorra Dogdsonen garaitik ezagutzen zen, eta berrikiago argitu da Voltoirek Gabriel de Meurierren elkarrizketei zor diena (Sáez Rivera 2006). Artikulu honetan erakutsiko dugunaren arabera, Urteren kasuan, Claude Mauger da hartzekoduna, ez soilik elkarrizketei dagokienean, baizik eta baita nomenklatura motako hitz-zerrendei dagokienean ere, eta, ziurrenik, are liburu osoaren egitasmoari dagokienean.

---

tertu zuen Txomin Sagarzazuk (1996); eta, azkenik, Ricardo Gómezek eskaini du Urteren gramatika-gintzaren inguruko azken *status quaestionis* (Gómez 2007: XL-XLII eta omenaldi-liburu honetan bertan).

⁶ «Londresen Pierre d'Urtek idatzi zuen gramatika, esan dezakegu helburu linguistiko hutsez idatzi zuela, edo bederen, ez lehentzat harturik besteen helburu apologetikorik, ez "pedagogikorik"» (Urkizu 1989 II: 73).

⁷ Joseba Lakarrak ere aipatu zuen hirukotea, eskuliburuaren tradizioari lotuta: «Urteren gramatikak badu [...] euskal hiztegi-gintzan ere Voltaire eta Mikoletarengan (Pouvrearengan ere bai asmo bederen) [...] arrastoak utzia zen beste tradizio baten ezaugarririk: eskuliburu (gramatika eta hiztegi) modu berria agertua zen, elkarrizketa bildumak gehituaz lehenagoko elementuei» (Lakarra 1994a: 881).

⁸ Bilboko *Sociedad Bilbaina*-ren bibliotekako Sección Vascongada delakoan dago eskuizkribua (signatura: 10163).

2. Maugerren eskuliburu arrakastatsua

Kathleen Lambleyk azpimarratu zuen lehenbizikoz, guk dakigula, *The teaching and cultivation of the French language in England during Tudor and Stuart times* liburuan (Lambley 1920: 301-313), Maugerren lanaren garrantzia, xvii. eta are xviii. mendeko frantsesaren irakaskuntzarako liburuen artean; eta Charles P. Boutonek monografia osoa eskaini zion, 1972an: *Les grammaires françaises de Claude Mauger a l'usage des Anglais (XVIIe siècle)*.

Claude (edo Claudius) Mauger Bloisen jaio zen, 1615-1620 inguruan edo, ez dakigu zehazki zein urtetan. Bidaiariei frantsesa irakasten jardun zuen jaioterrian zazpi urtez, 1650.aren inguruan Ingalaterrara aldatu zen arte. Ingalaterran ere frantses-irakasle izan zen. Gero, 1680tik 1688ra bitartean, Parisen izan zen, eta han bai frantsesa eta bai ingelesa irakasten jardun zuen. Ingalaterrara itzuli zen, eta 1694-1702 bitartean hil zela uste du Boutonek.

1653an argitaratu zuen, Londresen, bere eskuliburuaren lehenengo bertsioa: *The true advancement of the French tongue*. Lambleyren arabera, ez zuen iraultzarik ekarri hizkuntza ikasteko erabiltzen ziren eskuliburuaren eremura:

It does not differ materially as regards its contents from previous works of the kind [...]. Rules of grammar and pronunciation occupy the first hundred and twenty pages, and the remaining half of the book comprises reading exercises in French and English, and a vocabulary. The sound of each letter is explained, then the declinable parts are treated in turn, and followed by a few scattered rules of syntax. The whole is a little incoherent, and lacks order. [...] The second section of Mauger's grammar begins with lists of anglicisms to be avoided, and then of "certaine francisms" or French idioms, and of familiar French phrases for common use. The dialogues turn chiefly on the study of French, and include discussions between students of French, talk of travel in France, and polite and gallant conversations between French and English ladies and gentlemen. (Lambley 1920: 302)

Berrikuntza handirik ekarri ez arren, arrakasta lortu zuen, ordura arteko beste edozeinek baino handiagoa. 26 argitaraldi zenbatu ditu Boutonek (Bouton 1972: 45-61) Ingalaterran argitaraturikoen sailean (azkena 1751an), gehienetan *Claudius Mauger's French grammar* edo *La grammaire française de Cl. Mauger* izenarekin.

Beste 12 argitaraldi izan ziren, 1672tik 1793ra bitartean, gehienak kontinentean (Utrecht, Haga, Brussela), Paul Festeaturen ingeles-gramatikarekin batera, eskuliburu bikoitz gisa, hala frantsesa ikasi gura zutenentzat, nola ingelesa ikasi nahi zutenentzat. *Nouvelle double grammaire française-angloise et angloise-française, par MM. Cl. Mauger et Paul Festeau, Professeurs de langue à Paris et à Londres* deitu ohi dira liburu horiek.

Frantzian bertan ere argitaratu zen sail bat (4 argitaraldi, 1689tik 1722ra bitartean), eta azpimarragarria da horietako bi Bordeleko Simon Boëren moldiztegian paratu zirela, *Grammaire française de Claude Mauger* izenarekin. Bordeleko edizioak 1689koa eta 1698koa dira, eta, zoritxarrez, ez dakigu Pierre Urte ordurako Ingalaterrara joana zen ala oraindik kontinentean bizi zen, izan ere 1699ko ezkontza-agiria baita Urte zalantzarik gabe uhartean kokatzen duen lehenengo data ziurra (Urkizu 1989: 48). Gainera mens dugu *Escaldun gramarioa*-ren idazte-data zehatza ere, Websterren edizioaren azalean ezarritakoa (1712koa) Websterrek berak aliritzira ezarritakoa baita (Webster 1900: II-III).

Interesgarria da, orobat, Maugerren liburuaren Flandesko adarra, gutxienez 9 edizio argitaratu baitziren Herbehereetan, 1683an lehenengoa eta 1762an azkena, ingelesaren lekuan flandesera ezarrita. Flandestarrek frantsesa ikasteko idatzia da (*Grammaire françoise à l'usage des flamands* izenburua dute bederatzi horietako zortzik), baina, frantsesaren eta ingelesaren kasuan, ikusi dugu erabilera bikoitza izaten zutela Maugerren *double grammaire* horiek.

Izan ere ohikoa da, Europako XVII. mendeko hizkuntzen irakaskuntzarako eskuliburuaren artean, bi norabidekoak izatea; eta ohikoa da eskuliburu bikoitz horietako hizkuntza bat utzi eta bigarrena aldatzea, edo are hirugarrena (eta gehiago) eranstea. Ugari dira eskuliburuaren arteko hizkuntza-trafikoaren adibideak; bi aipatzearen, Noël de Berlaimontengandik abiatuturiko tradizioa eta John Minsheuk abiarazitakoa hauta daitezke.⁹

Ildo horretan kokatzen da, gure ustez, Urteren lana, jatorriz ingelesetik abiatuta frantsesa irakasteko idatzia den eskuliburu hartu eta egokitu baitu, frantsesetik abiatuta euskara irakasteko.

3. Eskuliburuaren osagaiak

“Eskuliburu” hitza erabili dugu behin eta berriro, eta ahalegindu gara “Urteren gramatika” ez aipatzen, hain zuzen XVI-XVII-XVIII. mendeetan izen desberdinen azpian ezkutatzen direlako hizkuntzen irakaskuntzarako ikasbideak. Batzuetan, eskuliburuaren osagaietako bati ematen zaio arreta, eta hori izaten da eskuliburuaren izenburu-mozorroa: *Gramatika*, *Hiztegia* edo *Solasak* izenburuarekin, adibidez, hizkuntzen ikasbide osoak argitaratzen dira. Hori gertatu da Urteren *Escaldun gramarioa*-rekin eta Lubietaren *Diccionario en castellano y basquenze*-rekin, besteak beste, izena gora behera, eskuliburuak baitira biak ala biak.

Orain dagokigunerako, jakin behar da funtsean alde teorikoa eta alde praktikoa bereizten direla halako ikasbideetan. Batzuetan batek hartzen du indar handiagoa, beste batzuetan besteak. Alde teorikoa deitu dugun horretan, orain gramatikaren barruan sartzen direnak bildu ohi dira: ebakera edo ortografia, morfologia eta sintaxiari buruzko arauak eta oharak. Alde praktikoa, hiztegiak edo hitz-zerrendak (askotan nomenklatura itxurakoak, hots, gaien arabera eta osotasun-asmorik gabe bilduak), esapide-bildumak eta erabilera-ereduak. Erabilera-ereduak mota askotakoak izan daitezke, ikasbidearen ustezko erabiltzailearen arabera: gutunak, elkarrizketak, literatura-zatiak, otoitzak... Alde teorikoa erabiltzailearen hizkuntzan idatzi ohi da gehienbat, baina batzuetan (edo atal batzuetan) baita bi eletan ere, bi zutabetan (erabiltzailearen hizkuntza eta irakatsi nahi den hizkuntza); latina ere ez da erabat baztertzen metahizkuntza gisa, bakarrik nahiz bi zutabetan, erabiltzailearen hizkuntzarekin batera. Alde praktikoa, gehienetan, elebiduna izaten da, itzulpenak garrantzi handia izaten baitu irakaskuntzan.

Ikasbidearen osagai horiek guztiak ez dira beti eskuliburu bakarrean biltzen. Francisco Sobrinok, adibidez, Urteren garaikide batek, frantses-hiztunei gaztelania

⁹ Caroline B. Bourlandek aztertu zuen anberestarrarengandik abiatuturiko tradizioa (Bourland 1933), eta Jesús Antonio Cidek (Cid 2002) Mikoletaren bitartez gureganaino iritsi den Minsheurena. Esanguratsua da Cidek kapituluarentzat hautaturiko izenburua: «La descendencia de los *Pleasant and delightful dialogues*». Oinordekoen artean, César Oudin, Juan de Luna eta Francisco de Sobrino aipatzen ditu.

irakasteko, lau liburu argitaratu zituen: gramatika aplikatua (*Nouvelle Grammaire Espagnolle*, 1697), gaztelania-frantsesa eta frantsesa-gaztelania hiztegia (*Diccionario nuevo de las lenguas española y francesa*, 1705), elkarrizketa-liburua (*Diálogos nuevos en español y francés*, 1708) eta gutun-ereduen liburua (*Secretario español*, 1720). Garai beretsuko Antonio Moratorik, ordea, Alemanian, eskuliburu bakarrean bildu zituen (*Instrucción fundamental*, 1723) latinez eta alemanieraz idatziriko gaztelaniaren gramatika, gaztelania-alemaniera hitz-zerrendak, gaztelaniaz eta alemanieraz idatzitako elkarrizketak, bi hizkuntza horietan emandako gutunak, eta gaztelaniazko atsotitzen bilduma (bi egile horiei buruz ikusi Sáez Rivera 2002).

Maugerren eskuliburura itzulita, esan behar da behin eta berriro berrikusi zituela egileak berak bere liburuaren edukia; izan ere bilakabide nabarmena da ediziorik ediziora gauzatzen dena,¹⁰ eta, eskuarki, gero eta indar handiagoa hartzen du atal praktikoak atal teorikoaren aldean (1658ko hirugarren edizioan, adibidez, zazpi elkarrizketa agertzen dira, eta lauorrei 1670eko seigarren edizioan). Guk bi edizio aztertu ditugu zuzenean: bat Ingalaterrako adarrekoa (Londresko 1684koa) eta bestea kontinentean argitaraturiko eskuliburu bikoitzetako (Hagako 1713koa). Hona hemen Londreskoaren aurkibidea:

- 001. De la prononciation de la langue Françoise [Bi zutabetan, frantsesez eta ingelesez].
- 045. Des parties d'oraison [Bi zutabetan, frantsesez eta ingelesez].
- 067. Des noms [Bi zutabetan, frantsesez eta ingelesez].
- 071. Des pronoms [Azalpenak ingelesez].
- 081. Des verbes auxiliaires [Azalpenak batzuetan ingelesez, baina gehienetan bi zutabetan, frantsesez eta ingelesez].
- 087. Des verbes reguliers [Azalpenak batzuetan ingelesez, baina gehienetan bi zutabetan, frantsesez eta ingelesez].
- 099. Des verbes irreguliers [Azalpenak batzuetan ingelesez, baina gehienetan bi zutabetan, frantsesez eta ingelesez].
- 146. Pour former les verbes [Bi zutabetan, frantsesez eta ingelesez].
- 148. De l'accent [Bi zutabetan, frantsesez eta ingelesez].
- 150. The grounds of the French tongue [Azalpenak ingelesez].
- 178. Choses necessaires [Esaldi laburrak eta hitz-zerrendak frantsesez eta ingelesez].
- 186. Mots familiers [Hitz-zerrendak, esapideak eta esaldi laburrak frantsesez eta ingelesez].
- 190. Phrases familiares [Esaldi laburrak frantsesez eta ingelesez].
- 205. Dialogues François [Elkarrizketak frantsesez eta ingelesez].
- 286. La seconde partie des Dialogues, pour ceux qui sont de-ja avancez en la langue Françoise, avec des complimens et d'autres choses necesaires [Elkarrizketak frantsesez eta ingelesez].
- 323. Discours sur le veritable estat de France [Elkarrizketa frantsesez eta ingelesez].
- 338. Tyrocinium linguae Gallicae [Azalpenak batzuetan soilik latinez, eta beste batzuetan bi zutabetan, ingelesez eta latinez].

¹⁰ Bilakabidea zehaztasunez ezagutu nahi duenak ikus beza Bouton (1972: 62-78).

373. Grammaire Angloise, expliquée par regles generales [Azalpenak frantsesez].
 413. Anglicismes [Azalpenak frantsesez].
 416. Vocabulaire François et Anglois [Hitz-zerrendak frantsesez eta ingelesez].

Nabarmena da liburuaren jatorrizko egituran alde teorikoak hartzen zuela lehenengo zatia (177. orrialdera arte), eta bigarren zatia zela alde praktikoa (edizio horretako 178-337 eta 413-432 orrialdeak). Tartean diren azalpen teorikoak (338-412) ez dira, jakina, jatorrizkoaren osagaiak, gero erantsiak baino (latinezko azalpenak eta ingelesaren inguruko oharra). 1713ko Hagako argitaraldian bi osagai gehiago daude, liburuaren atzeko aldean, erabilera-ereduen artekoak: 121 atsotitz frantsesez eta ingelesez, eta kontakizun barregarriak (*L'Ecole pour rive*, 16 orrialde guztira).

4. Urteren zorra

Zer hartu du Urtek Maugerrenetik? Eta zergatik da interesgarria hori argitzea? Ondoko lerroetan erakutsiko dugu Urteren *Escaldun gramarioa*-ko atal jakin batzuk Maugerren eskuliburutik hartuak eta itzuliak direla; baina zorraren salaketa anekdotikoak ez du interesik, ez bada Urteren lanaren azterketa errazteko.¹¹ Uste dugu bide horretan urrats handia dela donibandarraren liburua hizkuntzen irakaskuntzarako ikasbideen tradizio jakin batean kokatzea, hain zuzen hizkuntzen praktika eta irakasbidea azterketa-alor berri gisa zabaltzen ari denean, gramatikaren historiako ikerketen artean.¹²

Esan dugu gorago ez dakigula ziur zein zen Urtek bere liburuarentzat nahi zuen egitura, baina, Websterren 1900.eko ediziotik abiatuta, ondoko osagaiak bereziko genituzke, edizio horretako orrialde-zenbaki eta izenburuekin, eta gure oharrekin:¹³

003. L'Ortographe Cantabrique et Sons [Azalpenak frantsesez].
 011. Notre Père en la Langue Cantabrique [Aita Gureaz gain, Kredoa ere bada-tor, eta zenbait hitzen etimologiak].
 013. Des Parties de l'Oraison [Izenburua nahasgarria dateke. Nomenklatura mota-tako hitz-zerrendak dira, frantsesez eta euskaraz].
 038. De quelques autres noms substantifs. Nom propre. Surnom. Nom de villes, etc. Nom adjectif. Accident interrogatif. Accident redditif. Accident numeral. Accident numeral ordinal. Accident numeral distributif [...]. [Hitz-zerrendak dira, frantsesez eta euskaraz, baina ez nomenklatura motakoak, baizik eta gramatika-kategoriaren arabera antolatutak].

¹¹ Antzeko ekarpena egin genuen Etxeberri Sarakoak Hannibal Codretekkin zuen zorra argitzean (Bilbao 2006).

¹² «Un champ assez assez nouveau s'est développé depuis quelques années en histoire des grammaires: celui de la pratique des langues, des méthodes d'enseignement» (Chevalier 2001: 179). Jean-Claude Chevalierren 1968ko lan mardulean ere kapitulu luzeak hartzen ditu hizkuntzen irakaskuntzak, eta aipagarria da ondo ezagutzen zituela Maugerren lana (Chevalier 1968: 406, 452, 569-573) eta haren garaiko eskuliburuaren tradizioa (ikus, adibidez, Chevalier 1968: 406: «[...] à côté des dialogues, l'auteur ajoute souvent des proverbes, des historiettes, des prières, des modèles de lettres, des formulaires de civilité, etc. Ces diverses parties concourent non seulement à enseigner la langue, mais aussi à apprendre à vivre en France»).

¹³ Webster (1900)ekoaren “transkripzio paleografikoa” egin dugu, hemen eta ondoko lerroetan, Urteren eskuizkribua ezagutu gabe ez baitu zentzurik edizioa hobetzen ahalegintzeak.

056. Observations [Izenaren morfologiari buruzko oharrak, frantsesez].
057. [Izenaren morfologia. Azalpenak frantsesez].
077. [Aditzaren morfologia. Azalpenak frantsesez].
411. De L'Adverbe. De la Preposition. De la Conjonction. De L'interjection [Zerrendak frantsesez eta euskaraz; azalpenak (gutxi) frantsesez; adverbio mota eta heiagora mota bakoitzaren izena latinez dago; gainerako kategorietan frantsesez].
426. La Syntaxe [Azalpenak batzuetan frantsesez eta beste batzuetan latinez. Euskarazko perpausak frantsesezkoekin konparatu ahal izateko, hitz bakoitzak letra bat dakar gainean, eta aditzak gurutzea <+>].¹⁴
466. Des figures [Azalpenak frantsesez (eta zertxobait latinez)].
471. Arduraco Hizguntçac - Phrases Familiales [Esaldi laburrak frantsesez eta euskaraz. Azalpenak frantsesez. Euskarazko perpausak frantsesezkoekin konparatu ahal izateko, hitz bakoitzak letra bat dakar gainean, eta aditzak gurutzea <+>].
503. Escarazco Solassac edo Dialogoac - Discours ou Dialogues Cantabriques [Elkarrizketak frantsesez eta euskaraz. Azalpenak frantsesez. Euskarazko perpausak frantsesezkoekin konparatu ahal izateko, hitz bakoitzak letra bat dakar gainean, eta aditzak gurutzea <+>].
537. Behardiren Gauçac Escatçeco - Pour Demander les Choses Necessaires [Esaldi laburrak frantsesez eta euskaraz. Euskarazko perpausak frantsesezkoekin konparatu ahal izateko, hitz bakoitzak letra bat dakar gainean, eta aditzak gurutzea <+>].
- 543-557. [Aditz-zerrendak (euskaraz eta frantsesez) eta aditzari buruzko oharrak frantsesez].

Maugerren liburuan bezala hemen ere alde teorikoa eta alde praktikoa bereiziko bagenitu, hasierako ortografia eta soinuei buruzko atala (003-010), erdiko zati nagusia (056-470) eta amaierako hondakinak (543-557) izango lirarteke alde teorikoa. Zati horietan ez dugu aurkitu Maugerren liburuarekiko lotura ziurrik. Egia da izenaren deklinabidean erabili dituen adibideak Maugerrenean ere badirela («roy», «homme», «Pierre», «Londres»), baina ez zaigu lotura sendoa iruditzen. Sintaxiari buruzko atalak (426-466), gainera, ez dauka antzekorik ez guk aztertu ditugun Maugerren edizioetan, ez Boutonen deskripzioari esker ezagutu ditugunetan (Bouton 1972: 52-58 eta 62-84). Euskarazko eta frantsesezko esaldietako elementuak konparatzeko adierazpide grafikoa ere ez dugu aurkitu Maugerren edizioetan. Hortaz, esango genuke Claude Maugerren eskuliburua ez dela nahikoa Urteren *Escaldun gramarioa* ulertzeko.

Mauger ez da nahikoa Urte ulertzeko, baina ezinbestekoa da. Alde praktikoari begiratu ez gero, Urteren *Escaldun gramarioa*-n dagoen ia guztia dago Claude Maugerren *La grammaire française*-n. Maugerren 1684ko edizioarekin konparatu ez gero,

¹⁴ XVIII. mendearen hasierako ohitura gisa aipatzen du Jean-Claude Chevalierrek adierazpide grafiko hori: «L'édition de 1727 [Pergerren *Vollkommene französische Grammatig* liburuaz ari da] ira beaucoup plus loin; selon une méthode à la mode à cette époque, comme on le verra, l'auteur numérote les éléments, pour que la confrontation entre les structures aboutisse à un tableau clair que nous reproduisons ici» (Chevalier 1968: 580).

Urteren bederatzi solasetatik zazpi daude, oso aldaketa azalekoekin, Maugerrenean; *Arduraco Hizguntçac* Maugerrenekoak dira; *Behardiren Gauçac Escatçeco* ataleko esaldiak Maugerren eskuliburuan ere baziren; nomenklatura motako hitz-zerrenda gehienak Maugerrenean diren hurrenkera berberean daude Urterenean. Alde praktikoan ere badira bi atal, ordea, guk aztertu ditugun Maugerren edizioetan aurkitu ez ditugunak: liburu-hasierako otoitzak (011-012) eta gramatika-kategoriaren arabera antolaturiko hitz-zerrendak (038-055).

Goiago esan dugu hizkuntza-trafikoak ohikoa zela mende horietako eskuliburuetan. Ez dago esan beharrik liburu bateko eta besteko zatiak hartu eta norberaren ekarpenekin batera emateko jokabidea ere aski hedatua zela. Ziurrenik hala egin zuen Urtek. Gure ustez, Claude Maugerren edizioen bat (ez ezinbestean guk erabili duguna) izan da, bilketa horretan, *Escaldun gramarioa*-ren eredu nagusia, baina beste eredu batzuk ere izan bide zituen. Edozein kasutan ere, Urteren lana Maugerren eskuliburuaren tradizioko hizkuntza-ikasbideen historiari loturik aztertu beharko da engoitik.

5. Mauger eta Urte aurrez aurre

Atal honetan aurrez aurre bildu ditugu gure ustez Urtek Maugerri zor dizkion solas guztiak eta hitz-zerrendetako batzuk, bien arteko erlazioa zalantzarik gabea dela erakusteko, azaleko aldaketak gora behera. Alde batera utzi ditugu, jakina, Maugerren ingelesezko bertsioa eta Urteren euskarazkoa, frantsesa baita bien arteko lotura.¹⁵

5.1. Mauger 1684: 205-217 / Urte 1900: 503-537

<i>Dialogues François entre deux Amis.</i>	<i>Discours ou Dialogues Cantabriques Entre deux Amis.</i>
<i>Premier Dialogue.</i>	<i>Dialogue Premier.</i>
Bon jour Monsieur.	Bon jour, Mons ^f .
Vôtre serviteur.	Dieu te donne le bon jour.
Je suis le vôtre.	
Comment vous portez vous?	Comm ^t te portes tu? es tu? te tiens tu? te portes tu bien? as tu la sante?
Fort à vôtre service.	A ton service graces a Dieu. ou. bien graces a Dieu. ou. Dieu aye actions de graces.
I'ay bien de la joye de vous voir.	I'ay de la joye de te voir.
Je vous remercie tres humblement.	Satis gratiis ex bono corde. Je te remercie de bon coeur.
Comment se porte Monsieur vôtre cousin?	Comm ^t se porte ton cousin?
Il se porte bien, Dieu mercy.	Il se porte bien dieu mercy graces a Dieu.
Je croy qu'il se porte bien.	
Il se portoit bien hier au soir.	
Il se portoit bien la derniere fois que je le vis.	La derniere fois il se portoit bien.
	Je l'ay veu y ayant peu de temps et il etoit en bonne santé.

¹⁵ Gainera, gorago esan dugun bezala, modu "paleografikoan" kopiatu dugu Websterren 1900eko edizioa, hori iruditu baitzaigu jarrerarik zintzoena, Urteren eskuizkribua ikusteko aukerarik ez dugun artean.

Où est-il?
 A la Campagne.
 En ville.
 Au logis.
 Il est sorti.
 Comment se porte Madame?
 Elle se porte bien.
 Le croy qu'elle se porte bien.
 Elle se portoit bien hier au matin.

Où est-il?
 A la campagne. en ville. au Logis. a l'Eglise. au
 cabaret. a la chasse.
 Quand reuiendra t'il?
 Comm^t se porte madame?
 Elle se porte bien.
 Elle estoit bien hier au matin.
 Elle se porte bien a mon avis.

Avez vous veu Monsieur?
 Le le vis hier.
 Le le vis l'autre jour.
 Le le vis la semaine passée.
 Le le viens de voir.
 Le l'ay veu aujourd'uy.
 Comment se porte-il?
 Fort bien.
 Avez vous été à la Cour?
 J'y fus hier.
 J'en viens.
 Connoissez vous Monsieur?
 Le le connois bien.
 Le ne le connois pas.
 Le le connois de veüe.
 Le le connois de reputation.

As tu veu Monsr?
 Je le vis hier.
 Je le vis l'autre jour. jour de deuant au jour.
 Je le vis la semaine passée en la.
 Je viens de le voir tout maintenant.
 Je l'ay veu aujourduy.
 As tu esté a la Cour?
 J'y estois hier.
 J'en viens.
 Connoiss tu mons^r?
 Ouy Je le connois.
 Je ne le connois pas.
 Je le connois de veue.
 Je le connois de reputation. par ouy dire. ou.
 Jay son oui dire.

J'ay l'honneur de le connoître.
 Le n'ay pas l'honneur de le connoître.
 Connoissez vous Madame?
 Le la connois bien.
 Le ne la connois pas.
 Le la connois de veüe.
 J'ay l'honneur de la connoître.
 Le n'ay pas l'honneur de la connoître.
 Quand avez vous veu Mademoiselle?
 Quand l'avez vous veue?
 Le la vi hier.
 Il y a long-temps.

J'ay l'honn^r de le connoître.
 Je n'ay pas l'honn^r de le coñoître.
 Connois tu Madame?
 Je la connois.
 Je ne la connois pas.

Quand as tu veu Madame?

Il y a long temps que je ne lay veu.

D'ou venez vous?
 Le viens de *Londres*.
 De la Cour.
 De chez Monsieur.
 Quelles nouvelles y-a-t'il?
 Le n'en sçay pas.

D'ou viens tu?
 De Londres. de la Cour. de la maison. de
 l'Eglise. de chez Monsr. de chez le pere. de chez
 la mere.
 Que dit on? Quelles nouvelles y a t il?
 Je n'en sçais pas du tout.
 As tu leu les nouuelles ou as tu leu la gazette?

Je n'ay pas leu la Gazette.
 Où allez vous?
 Je vais à *Westminster*.
 A la Cour.
 A Whitehall.
 A la Comedie.
 En *France*.
 Chez Madame.
 A l'Eglise.
 Chez nous.

Icy prés.
 Voir un amy.
 Faites mes baise-mains à Madame.
 Faites moy cette amitié là.
 Je n'y manqueray pas.
 Adieu.

Je n'ay pas leu la gazette.
 Ou vas tu?
 Je m'en vais a *Westminster*.
 a Whitehall.
 a la Comedie. a la campagne. en ville.
 a l'Eglise.
 en hollande.
 en france.
 en Espagne.
 a la maison.
 chez Madame.
 Ici prés.
 voir un amy.
 Donne mes bais-mains a Madame.
 Je n'y manqueray pas.

Second Dialogue entre deux Demoiselles.

Mademoiselle, vôte tres humble servante.
 Je suis la vôtre.
 Vous portez vous bien?
 Ouy Dieu mercy, mais je suis fort affligée.

Pourquoy?
 Madame ne se porte pas bien.
 Qu'a t'elle?
 Elle a mal à la teste.
 Ne puis je pas la voir?
 Je ne sçay pas.
 Est elle couchée?
 Dort-elle?
 Je m'en vais voir.
 Elle vous prie de l'excuser.
 Elle ne sçauroit parler a personne.
 Elle tâche de reposer.
 Où est Monsieur vôte pere?
 Il est dans la chambre.
 Il a compagnie avec luy.

Il est empêché.
 Il ne se porte pas bien non plus.
 Qu'a-t'il?
 Il est enrumé.
 Où est Mademoiselle vôte soeur?
 Elle est allée à la petite Bource.
 Quand reviendra-t'elle?
 Elle va revenir.
 Elle ne tardera pas.
 Elle reviendra bien-tost.

Second Dialogue Entre deux Demoiselles.

Mademoiselle ta tres humble servante.
 Je suis la tienne.
 Te portes tu bien. as tu la sante.
 Ouy graces a Dieu, mais Je suis fort affligée.

Pourquoy?
 Madame n'est pas bien. ou est mal.
 Qu'a t'elle?
 Elle a mal a la tête.
 Puis ie la voir.
 Je ne le sçais pas.
 Est elle couchée.
 Dort-elle. lacet ne dormiens?
 Je m'en vais voir.
 Elle te prie de l'excuser. ou que tu l'excuses.
 Elle ne peut parler a personne.
 Elle voudroit se reposer vn peu.
 Où est Monsr ton Pere?
 Il est en sa chambre.
 Il est en compagnie. ou il est avec la Compagnie
 des compagnons.

Il est empeché.
 Luy aussi n'est pas bien.
 Quas t'il?
 Il a la toux.
 Ou est mademoiselle ta soeur?
 Elle est allée jusquen la rue.
 Comm^t s'apelle la Rue a la rue.
 Quand reviendra-t'elle?
 Elle va venir vite elle vient vite.
 Elle ne tardera pas.

Qué ferez vous après dîner?
Ce que vous voudrez, si ma mere se porte mieux.

Voulez vous venir avec moy?
Où voulez vous aller?
Faire un tour de jardin.

Allons, je le veux bien.
Autrement voulez vous jouer aux cartes?

Ie ne sçaurois jouer.
Ie suis la plus malheureuse du Monde au jeu.
Pourquoy?
Ie pers tous jours, je perdis hier cinq Guynées.

Que feras tu apres dinner?
Ce que tu veux, si ma mere se porte mieux.

Veux tu venir avec moy?
Ou veux tu aller.
Allons au Jardin nous nous y promenerons vn peu.

Allons Je le veux.
Ou bien veux tu que nous Jouions aux cartes.
Ie ne puis faire.

En tout le monde il n'y a point de creature si malheureuse que moy au jeu.
Pourquoy cela?
Je pers toujours Je perdis hier trois cent guinées.

Ie ne gagne jamais.
Ie ne joueray jamais.
Ie m'en vais donc.
Estes vous si pressée?
Voulez vous diner avec nous?
Ie vous prie de m'excuser.
Nous a vons compagnie a la maison.
On m'attend chez nous.
Adieu donc, jusqu'a demain.

Je ne gagne Iamais.
Je ne Ioueray iamais.
Je menvais donc.
Es tu si pressée?
Veux tu dinner avec nous.
Je te prie excuses moy. *pray.*

On m'attand en la maison.
A Dieu donc Iusques a lhonn^r de te reuoir
Iusques a auoir l'honn^r de te voir de rechef.

Troisieme Dialogue entre un Gentil-homme et un Ecolier qui apprend le Francois.

Parlez vous Francois?
Ie parle un peu.
Y a-t-il long-temps que vous apprenez?

I'ay appris un mois, deux mois, trois mois, &c.

Fort peu de temps.
Ie ne fais que commencer.

Troisieme Dialogue Entre un Gentilhomme et un Ieune Echolier.

Sais tu parler basque?
Je parle vn peu.
Il y a desia longtemps que tu as commencé d'apprendre.

Il y a. il a. vn mois. il y a ils ont. deux. trois. quatre. cinq. six mois que J'ay commence d'apprendre.

C'est peu de temps.

Ie ne sçay encore rien.
La langue Française est fort difficile.

Les commencemens sont toujours difficiles.

Avez vous un Maître de Langues?
Ouy, j'en ay un.

Je ne sças encore rien.
Le basque est fort difficile.
Il n'y a pas en tout le monde vn Langage si difficile que le basque.
Tous les langages du monde demandent l'habitude mais sur tout le basque.
Les commencem^s sont toujours des çoses difficiles.

As tu de maitre pour apprendre le basque!
Ouy j'en ay vn.

<p>Comment s'appelle-t-il? Il s'appelle Monsieur ____. Vous prononcez bien. La langue Française est belle. Tout le Monde parle François. Toutes les personnes de ualité parlent François. C'est une langue fort usitée.</p> <p>C'est à present la langue universelle. On parle François en toutes les Cours de l'Europe.</p>	<p>Comm^t s'appelle t'il? Il s'appelle Mons^t ____. Tu prononces bien les parolles. Le basque a deux qualitez dons c'est vn Langage grand et doux en meme temps. mâle et doux. Cepend^t on ne parle comunem^t basque dans le monde. Les langages ont leur fortune come le reste des autres choses. Que veut dire ce mot fortune? A mon auis, cette parolle a este inuentée a cause de l'ignorance des hommes, parce que ils ne sçauent pas les causes les principes des choses.</p>
<p>Je n'apprendray jamais. Je ne prononce pas bien.</p> <p>Je suis découragé.</p> <p>Combien de fois la semaine apprenez vous? Je n'apprend que trois fois la semaine. l'apprens tous les jours. Combien donnez vous par mois? Je donne.</p>	<p>Je n'apprendray iamais le basque. Je ne prononce pas bien les parolles basques. Je suis decourage Je n'ay point de coeur. le coeur m'est allé. mihi. Combien de fois la semaine apprens tu?</p> <p>Trois fois. Tous les jours. Combien donnez tu au maitre par mois au mois. Je Luy donne.</p>
<p>Quel livre lisez vous? La Grammaire de <i>Mauger</i>, & les Lettres Françaises traduites en Anglois. Apprenez vous les Verbes?</p> <p>Oüy, j'en sçay déjà une grande partie. Lisez vous bien? Je commence un peu. Entendez vous ce que vous lisez? l'en entens quelque chose. l'entens mieux que je ne parle. Quels jours apprenez vous? Le Lundy, le Mécredy & le Vendredy. Quelques fois le Mardy, le Iedy, & le Samedy.</p>	<p>Quel liure lis tu? Je lis la grammaire cantabrique.</p> <p>Apprens tu les verbes. Ouy Je les lis et sur tout les verbes auxiliares. J'en sçay deia la plus grande partie. Lis tu bien? Je commence vn peu. Entens tu les parolles que tu Lis? Non pas toutes. quelquesvnes. J'entends mieux que je ne parle. A quels jour apprens tu? Au lundi au mercredy. et au vendredi. Quelquefois au mardi. au Jeudi et au samedi.</p>
<p>A quelle heure? A sept heures du matin. C'est une bonne heure. C'est la meilleure heure. Combien de temps avez vous été en ville? Je n'y ay esté que deux mois.</p> <p>Vous parlerez bien François.</p> <p>Quel âge avez vous? J'ay quinze ans. Comment vous appelez vous? Je m'appelle ____.</p>	<p>A quelle heure? A sept heures du matin.</p> <p>C'est la meilleure heure. Combien de temps as tu demeuré en ville? J'y ay demeuré seulem^t trois heures. trois quatre ou cinq mois. Courage courage entre peu de temps tu parleras bien basque. Je vois que tu apprens Quel age as tu? J'ay quinze ans. Comm^t t'appelles tu? Je m'appelle Pierre. Jean. Estienne...</p>

Prenenz courage, vous apprenez bien.
 Vous êtes fort obligeant.
 Vous m'encouragez.
 On n'a rien sans peine.

Si vous prenez de la peine vous apprendrez le Français.

Je suis bien convaincu de cette verité.
 Bon soir Monsieur.
 Je vous souhaite aussi le bon soir.
 Je vous baise les mains.

Mons^f tu m'encourages.
 En ce bas lieu non est quid habere sans se peuer trauailler.

Si tu veux trauailler tu apprendra le basque.
 Mons^f Je scais cela. je suis seur de cela. Je ne fais aucune doute de cela.

Bon soir Dieu te donne le bon soir Mons^f.
 A toy aussi Dieu te donne le bon soir.

Quatriéme Dialogue.

Entrez Monsieur.
 Vous êtes bien venu.
 Estes vous prest?
 Pas encore.
 Attendez un peu.
 Quel temps fait-il?
 Il fait beau temps.
 Comment vous êtes vous porté depuis hier?
 Fort bien pour vous servir.
 Sçavez vous vôtre leçon?
 Non, car je n'ay point de memoire.

J'ay la tête dure.

Quatrieme Dialogue.

Entres Mons^f.
 Sois le bien venu.
 Es tu prest.
 Pas encore.
 Attens vn peu.
 Quel temps est il? quel temps fait il?
 Il est beau temps. il fait...
 Comm' te portes tu depuis hier. es tu?
 Je suis bien a ton service.
 Sais tu ta leçon?
 Je ne la sais pas. Je n'ay point de memoire du tout aucune.

J'ay la tete dure.

Que dites vous Monsieur?
 Vous apprenez bien.
 Je ne sçauois parler.
 Je ne sçauois discourir.
 Vous parlez bien.
 Vous me flatez.
 Il est impossible.
 Avez vous connu Monsieur E?
 Je le connoissois de veüe.
 Qu'est il devenu?
 Il est mort.
 Depuis quand?
 De puis un mois.

Quand reviendrez vous?
 Après demain.
 Adieu Monsieur.
 Je ne profite pas.
 Je ne sçauois prendre de la peine.

Que dis tu Mons^f?
 Tu apprens bien.
 Je ne puis parler.
 Je ne puis discourir.
 Que dis tu? tu parles bien.
 Tu me flates.
 Çela ne peut etre cela est impossible.
 As tu connu Mons^f —?
 Je le connoissois de veue.
 Qu'est il devenu?

Quand. depuis quand est il mort?
 Il est mort ayant vn mois. ayant deux trois quatre cinq mois. ou. depuis vn mois. ou depuis deux trois quatre mois ou depuis vn mois ou depuis deux trois quatre mois.

Quand reviendras tu?
 Demain. d'ici au bout de 3 4 ou 5 jours.
 A Dieu Mons^f.

[Ez dugu aurkitu Urteren bosgarren solasaren eredu]

Cinquieme Dialogue.

[...]

Sixième Dialogue.

Que demandez vous?
 Monsieur est il au logis?
 Ouy Monsieur.
 Est il levé?
 Il-y-a une heure.
 Est il empêché?
 Ie le croy.
 Qui est avec luy?
 Il-y-a compagnie.
 Puis-je parler à luy?
 Bien tost.
 Où est il?
 Dans sa Chambre.
 Montrez moy sa Chambre.
 Vous m'obligerez.
 Monsieur, excusez s'il vous plaît.

Sixième Dialogue.

Que veux tu? Que demandes tu?
 Monsr est il au Logis.
 Ouy Monsr.
 Est il leué?
 Il a vne heure qu'il es leué.
 Est il empêché.
 Ouy a mon aus. Je crois qu'ouy.
 Y a t il quelquun avec luy?
 Ouy il a compagnie ou il est avec la compagnie.
 Puis ie parler a Luy?
 Bientot.
 Ou est il.
 Il est dans la chambre.
 Montre moy sa chambre.
 Monsr pardonne moy de grace.

Que souhaitez vous de moy?
 Vous plaît il de vous assoir?
 Monsieur ____ vous baise les mains.
 Comment se porte-t-il?
 Fort bien Dieu mercy.
 Demeurez vous chez luy?
 Ouy Monsieur.
 Estes vous François.
 De quel païs êtes vous?
 Ie suis de *Bleis*.

Que vous semble de nôtre païs?
 C'est le plus beau païs du Monde.

Que veux tu de moy?
 Te plais t il as tu plaisir de t'asseoir?
 Monsr t'enuoye les baise-mains.
 Comm^t se porte t il est il?
 Bien graces a Dieu.
 Demeure tu avec luy.
 Ouy Monsr.
 Es tu Cantabre?
 De quelle province.
 De Labour.
 De quel païs?
 De St Jean de luz. de Sara d'vrrugne. d'vstaritç.
 d'azparre.
 Que dis tu de notre païs?
 Il n'y a en aucun endroit vn si beau païs.

J'ay été à *Paris*, c'est une belle ville.

Y avez vous été long-temps?
 Deux ans.
 Vous parlez comme un François.

Ie parle un peu pour me faire entendre.
 Dites à Monsieur, que j'iray demain le voir.
 Ie n'y manqueray pas.
 Ie m'en vay prendre mon congé de vous.
 Dieus vous conduise.

J'ay este Je suis este a londre cest vne belle ville.

Combien de temps y as tu fait demeuré
 Deux ans.
 Tu parles Anglois comme si tu etois tout a fait anglois.

J'en parle assez pour me faire entendre moy meme.
 Dis a Monsr que J'iray demain pour le voir.
 Je ne manqueray pas.
 Vas Dieus te conduise.

Septième Dialogue

Bon jour mon Voisin.
 Vôtre tres-humble serviteur.
 Avez vous déjeûné?
 Pas encore?
 Voulez vous boire?
 Ce qu'il vous plaira.

Vous êtes le bien venu.
 Prenez la peine de vous assoir.
 Voulez vous boire de la Biere, ou de l'Ale?
 Beuvons de la Biere & de l'Ale.
 Je le veux bien.
 Tirez nous une pinte de Biere, & de d'Ale.
 A vôtre santé.
 Je vous feray raison.
 Je vous porte la santé de Monsieur.

Voulez vous manger quelque chose?
 Qu'avez vous?
 J'ay du boeuf sallé.
 Je l'aime bien.
 Donnez nous en.
 En voila.
 Vous ne mangez pas.
 Je mange fort bien.
 Servez vous vous même.
 Je ne m'oublieray pas.
 Coupez en donc.

Je ne pourray diner; quand je mange au matin,
 je n'ay plus d'appetit tout le jour.

Voulez vous dîner avec moy?
 Je ne puis pas, j'ay des affaires.
 N'importe, vous le ferez une autre fois.
 Je vous prie de m'excuser.
 Vous serez bien venu.
 Je le sçay bien.
 Vous en allez vous?
 Ne vous en allez pas encore.
 Demeurez encore un peu.
 Je ne f'aurois.
 Adieu donc.
 Je vous reviendray voir demain.
 Vous m'obligerez.

Septieme Dialogue

Bon jour, voisin, bon jour.
 Ton serviteur.
 As tu deiuné?
 Pas encore.
 Veux tu boire?
 Comme tu as plaisir. pour dire ce qu'il te
 plairra.

Bien venu. ou sois le bien venu.
 Seed toy.

Je le veux.
 Apportes nous vne Quarte de vin.
 A ta santé.
 Je te feray raison.
 Je bois a la santé de Monsr —.
 A sa sante a sa grace.
 Veux tu manger quelque chose.
 As tu quelque chose a manger.
 J'ay vn pâté de Lieure.

Apportes le.
 Le voila.
 N'est il pas bon.
 Il est tres bon. valde.
 Manges donc.
 Je mange trop.
 Que dis tu de ce vin.
 C'est vn grand vin.

Je ne pourray pas diner c'est a dire. ie ne dineray
 pas par default de pouuoir. quand Je mange au
 matin. Je ne puis mager en tout le jour.

Veux tu diner avec moy.
 Je te remercie. J'ay des affaires.
 N'importe. tu feras tes affaires vne autre fois.
 De grace excuse moy.
 Tu seras le bien venu.
 Je scais cela.
 Vas tu?
 Ne t'en vas pas encore.
 Demeure encore vn peu.
 Je ne pui Je ne puis le faire.
 A Dieu donc.
 Demain Je retourneray te voir.
 Tu me feras plaisir.

VIII Dialogue

Ou fûtes vous hier?
 Je fus à la Comedie.
 Le Roy y étoit il?
 Oüy, & le Duc & la Duchesse.
 Estoit-ce une belle pièce?
 Fort belle.
 Quand y retournerez vous?
 Après demain.
 J'ay envie d'aller avec vous.
 Je seray bien aise de vôtre Compagnie.
 Tiendrez vous vôtre parole?
 Je vous le promets.
 Où avez vous été ce matin?
 J'ay été à *Londres*.
 Que vous semble de la Bource Royale?
 C'est un magnifique édifice.

Où irez vous demain?
 J'iray hors de la Ville.
 Quand reviendrez vous?
 Demain au soir.
 Avez vous été en France?
 Non, je n'y ay jamais été.
 Où allez vous à cette heure?
 Je vay chez moy.
 A quelle heure vous peut on trouver au logis?
 Depuis sept heures du matin jusqu'a dix.

[Ez dugu aurkitu Urteren bederatzigarren solasaren eredu]

Huitieme Dialogue

Ou fus tu hier allas tu.
 J'allay a la vigne.
 Notre ami y etoit il.
 Ouy et sa femme aussi.
 As tu veu Leurs enfans.
 Quand retourneras tu?
 Diçi au bout de 8 jours.
 J'ay envie d'aller pour aller avec toy.
 J'auray du plaisir de t'auoir compaignon.
 Tiendras tu ta parole.
 Ouy Je ne manqueray pas.
 Ou es tu este aujourdhuy au matin.
 Je suis esté a *Londres*.
 Que dis tu de la ville de *Londres*.
 C'est une ville magnifique.

Ou iras tu demain.
 J'ay dessein pour aller hors la ville.
 Quand retourneras tu.
 Demain au soir.
 As tu es tu esté en France?
 Non Je n'y suis iamais été.
 Ou vas tu asteure.
 Je vais a la maison.
 A quelles heures puis ie te trouver en la maison en combien d'heures?
 Des les 7 heures du matin Jusqua dix heures.
 Jusqua Lhonn^t de te voir derechef pour te voir.

Neuvieme Solassa

Entre deux Messieurs amis parlant lun a Lautre en se tutoyant.

[...]

5.2. Mauger 1684: 178 / Urte 1900: 537-538*Choses nécessaires.**Pour demander nos necessitez.*

Je vous prie
 Donnez moy
 Apportez moy
 Du pain bis
 Du pain blanc
 Un morceau de pain
 Du beurre
 Le pain
 Un petit pain
 Un pain d'un sol
 Un gros pain
 La moitié d'un pain
 Une croute
 De la mie
 Du pain chaud
 Du pain raffis
 Du pain François
 Un rôtic
 Un gâteau

De la croûte de dessus
 de la croûte de dessous
 L'entremure
 Du pain de froment

Donnez moy
 De la viande
 Une pièce du beuf
 Un plat de viande
 Du beuf rôty
 Bouïilly
 Sallé
 Fricassé
 Froid
 Chaud
 Frais
 Du beuf gras
 Maigre
 Une trenche de beuf
 Beuf a la mode
 Grillé
 Du mouton
 Du veu
 De l'agneau

Du porc

Pour demander les choses nécessaires.

Je te prie
 donne moy
 apporte moy
 du pain bis
 du pain blanc
 vn peu de pain
 du beurre
 du pain frais

vn pain d'vn sol

La moitié d'un pain
 du pain crouté
 de la mie
 du pain chaud

du pain anglois
 du pain roti
 du pain de menage
 Donne moy
 de la croute de dessus
 de La croute de dessous

Vne piece de beuf
 vn plat de viande
 Du boeuf roti
 du boeuf boulli
 Du boeuf salé
 fricassé
 froid
 chaud

du maigre

du veau
 de l'agneau
 du Jambon
 du Lard
 du porc
 du mouton roti

5.3. Mauger 1684: 190-204 / Urte 1900: 470-502

---

*Phrases Familieres**Phrases entre une Gouvernante & une jeune**Demoiselle*

Je suis endormie.

Laissez moy dormir.

Dormez vous?

Estes vous encore couchée?

Eveillez vous.

Vous dormez trop.

Vous estes bien endormie.

Levez vous promptement.

Que ne vous dépêchez vous?

Este vous levée?

Prenez garde; vous vous enrumerez.

Mouchez vous.

Habillez moy.

Coiffez moy.

Prenez cette chemise blanche.

Lavez vous les mains.

Peignez moy.

Lacez moy.

Aidez moy.

Phrases Familiaires

Je Dors.

Laissez moy dormir a dormir.

Dors tu?

Est tu encore au lit?

Est tu encore couchée?

Eueilles toy.

Euellons nous.

Leuez vous.

Leues toy promptem^t.

Vous etes des endormis.

Tu dors trop.

Depeches toy.

Que ne vous depeches vous?

Est tu leué du Lit?

Ta soeur est elle leuée du Lit?

Prends garde tu t'enrumeras.

Mouchez vous.

Habillons nous.

Peignez vous.

Prenons La chemise blanche.

Change la chemise.

Laue les mains.

Aide moy.

Peigne moy.

Avez vous fait

Dites vos prieres?

Recommencez.

Où est vôtre livre de prieres.

Apportez vôtre Bible.

Fais ta priere.

Prions Dieu. Faisons priere a Dieu.

Commence.

Ou est le liure de prieres.

Je ne le sçais pas.

Ou L'as tu Laissé?

Je ne me souuiens pas.

Cherçe le liure.

Je n'en ve le chercher.

Te tu payeras.

As tu trouué le liure.

Ouy Je l'ay trouué.

Lisez une chapitre. Lisez doucement. Espellez ce mot là. Vous ne lisez pas bien. Vous lisez trop vite. Vous n'apprenez rien. Vous n'observez rien. Vous n'étudiez pas. Vous estes paresseuse. Vous ne sçavez pas votre leçon.	Lis. Tu ne lis pas bien. Tu vas trop vite. Tu ne prononces pas bien les parolles. Tu es paresseux. C'est assez.
[...] Comment s'appelle cette fleur? Voila une belle fleur. Voila de belles violettes. Cueillons en. Faites moy un bouquet. Voila de belles roses. Quel rosier est-ce la? Donnez m'en une. Prenez en une. Voila une belle allée. Les arbres sont bien fleuries. Donnez moy cette tulipe.	[...] Comm ^t s'appelle çette fleur? Cueillons en. Fais moy vn bouquet. Quel rosier est cela? Donne moy vne rose. Prends en toy meme. Voila une belle allée. Les arbres sont bien fleuries.
Il commence à faire chaud. J'ay déjà mangé des cerises. Allon faire une promenade. Promenons nous. Allons au jardin du Printemps. Le temps est fort doux. L'air est bien temperé. Voulez vous que nous nous promenions après soûper. Nous n'avons point de Printemps. Les saisons sont perversies. Il n'y a point fait de Printemps. C'est un petit hyver.	Il fait chaud. J'ay deia mangé des çerises. Veux tu que nous nous promenions apres souper. Nous n'auons point de printemps cette annee. Les saisons sont perversies. Il fait vn petit hyuer.
[...] Les jours sont fort accourcis. Il fait froid le matin. Les vandages sont belles cette année. L'hyver vient. L'hyver s'approche. Les soirées sont longues. Il fait bon auprès du feu. Il y a bien des vins cette année. Le vin est à bon marché.	[...] Les jours sont fort raccourcis. Il fait froid au matin. L'hyver vient, s'approche. Les soirées sont longues. Le feu est bon. il y a plaisir de demeurer aupres du feu. Il y a beaucoup de vin çette annee. Le vin est a bon marché.

Les vignes étoient belles.	Les vignes ont toujours esté belles.
On a bien ramassé du fruit.	On a amassé beaucoup de fruit.
Le vin nouveau est bon.	As tu goûté du vin nouveau.
Il a fait bien chaud en France cét Esté.	Cette annee il a fait en france vn esté chaud.
Le feu commence à être de saison.	
Il ne fait ny froid ny chaud.	Il ne fait ni froid ni chaud.
Le froid est venu.	L'hyuer est venu.
	Il a fait de la gelée.

5.4. Mauger 1684: 417 / Urte 1900: 15-16

<i>Vocabulaire Francois & Anglois</i>	<i>Nom substantif, appellatif, etc.</i>
Dieu	Dieu
La Trinité	
Iesus Christ	Jesu Christ
le Saint Esprit	le S ^t Esprit
Createur	createur
Redempteur	redempteur
Nôtre Dame	Notre Dame
un Saint	un saint
un Evangeliste	un euangeliste
un Apôtre	un apôtre
un Martir	un martyr
un Confesseur	un confesseur
un Patriarche	un patriarche
un Prophete	un profete
un bien-heureux	un bienheureux
L'Eternité	eternité
la Nature	la nature
Paradis	paradis
un esprit	un esprit
un genie	un genie
un Ange	un ange
Archange	archange
Cherubin	cherubin
Seraphin	seraphin
Trône	trone
Limbe	limbe
Enfer	enfer
Demon	demon
Esprit familier	diable
un fantôme	fantome
les dieux	faux dieux
les Deesses	
les furies	
les Nimphes	

Cerbere	
les Champs Elisées	
L'UNIVERS	
Le monde	Monde
Caos	Caos, abîme
le Ciel	ciel
le Ciel empiré	ciel empiré
le Ciel étoilé	ciel étoilé
le Soleil	soleil
la Lune	lune
nouvelle Lune	
premier quartier	
dernier quartier	
pleine Lune	
un astre	astre
une planète	planete
une comette	comete
une étoille	etoile
Saturne	Saturne
Jupiter	Jupiter
Mars	Mars
Soleil	
Venus	Venus
Mercure	Mercure
Lune	

5.5. Mauger 1684: 423 / Urte 1900: 34

<i>Des choses qui se vendent dans des Boutiques</i>	<i>Des Choses d'une Boutique</i>
De la soye	
une eguille	De la soye (fil à coudre)
du fil	de la soye (etoffe)
une epingle	du fil
un ploton	eguille
vn dé	epingle
vn dé d'argent	
vn coôteau	
une gaine	un gaine
	un etui a eguilles
une écritoire	ecritoire
vn canif	canif
du coton	coton
une plume	plume
vn bouchon	
un jetton	
des espussettes	

une coiffe	
un decrotoir	
des lunettes	
un agraphe	
une éguillette	
une serrure	serrure
une clef	
vn lacet	lacet
<hr/>	
des pendans	
une strille	
un rasoir	couteau qui plie ou rasoir
une valise	
vn miroir	
vn tablier	
attacher	
lier	
delier	
une bouteille	
une lampe	lampe
de l'huile d'olive	
une coupe	
siole	
des ciseaux	çiseux
une cruche	cruçhe
vn peigne	peigne
[...]	
du drap	drap
[...]	

5.6. Mauger 1684: 186 / Urte 1900: 538

Mots familiers

[...]	
Prenez garde	prens garde
Dépêchez vous	depeche toy
taisez vouz	tais toy
Montez	monte
Descendez	descend, descens
Beuvez	bois, boy, boy
Mangez	
Regardez	
[...]	
Amy	Amy
C'est moy	C'est moy
C'est Monsieur	C'est Mons ^r
A vôtre service	A ton service
A Vôtre santé	A ta santé
	a ta grace
Je vous remercie	Je remercie

Bibliografia

- Allières, J., 1985, "Statut et limites du polymorphisme morphologique: le verbe dans la «Grammaire cantabrique» basque de Pierre d'Urte (1712). (1ère partie)", in J. L. Melena (arg.), *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, EHU, Vitoria-Gasteiz, II, 899-920.
- Bilbao, G., 2006, "Hannibal Codret eta Etxeberri Sarakoa: latina euskaraz irakasteko ikasliburua xviii. mendearen hasieran", in I. Laka & B. Fernández (arg.), *Andolin Gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, EHUko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo, 179-204.
- Bourland, C. B., 1933, "The Spanish Schoole-Master and the polyglot derivatives of Noël de Berlaimont's *Vocabulary*", *Revue Hispanique* LXXXI-1, 283-318.
- Bouton, Ch. P., 1972, *Les grammaires françaises de Claude Mauger à l'usage des Anglais (XVIIe siècle)*, Éditions Klincksieck (Études Linguistiques XIV), Paris.
- Chevalier, J.-C., 1968, *Histoire de la syntaxe. Naissance de la notion de complément dans la grammaire française (1530-1750)*, Librairie Droz, Geneva.
- , 2001, "Lectures et critiques: *Grammaire et enseignement du français 1500-1700*" [liburu-aipamena], *Histoire Épistémologie Langage* 23-II, 179-181.
- Cid, J. A., 2002, "Leve introducción a unos Diálogos hispano-ingleses", in John Minsheu (Antonio del Corro), *Pleasant and delightfull dialogues in Spanish and English, profitable to the learner, and not unpleasent to any other reader: (diálogos familiares muy útiles y provechosos para los que quieren aprender la lengua castellana)*, Instituto Cervantes, Alcalá de Henares. [= < http://cvc.cervantes.es/obref/dialogos_minsheu/introduccion/ >]
- Gómez López, R., 2007, *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*, EHUko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo.
- Hidalgo, B., 1995, *Hitz ordena euskaraz*, [EHUn defendaturiko doktore-tesia] <http://www.inguma.org/tesiak/Hidalgo_Eizagirre_1995.pdf>.
- Lakarra, J. A., 1994a, "Euskal hiztegitzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegitzaz", *ASJU* XXVIII-3, 871-884.
- , 1994b, "Euskal hiztegitzaren historiarako: III. Urteren Gramatikako hiztegia", *ASJU* XXVIII-3, 885-914.
- Lambley, K., 1920, *The teaching and cultivation of the French language in England during Tudor and Stuart times*, Manchester U. P. - Longmans, Green & Co., Oxford, Londres, New York, Bombay, etc.
- Mauger, Cl., 1684 [11. ed.], *Grammaire Françoisse de Claude Mauger - Claudius Mauger's French Grammar*, Londres.
- & Festeau, P., 1713, *Nouvelle grammaire Françoisse-Angloise et Angloise-Françoisse - A new double grammar French-English and English-French*, Haga.
- Oyharçabal, B., 1989, "Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)", *ASJU* XXIII-1, 59-73.
- Sáez Rivera, D. M., 2002, "Vida y obra de Francisco Sobrino (con breves noticias sobre Félix Antonio de Alvarado y Fray Gerónimo de Gracián)", in *Francisco Sobrino. Diálogos nuevos en español y en francés (1708)*, Valentzia, <<http://parnaseo.uv.es/Lemir/Textos/Sobrino/Index.htm>> (*Anexos Revista Lemir*).
- , 2006, "L'Interprect ou traduction du François, Espagnol & Basque (1620) de Voltaire en el marco vascorrománico y europeo", *Oihenart* 21, 441-452.
- Sagarazu, Tx., 1996, "Urteren azentuaz", *ASJU* XXX-1, 159-171.

- Urkizu, P., 1989, *Pierre D'Urteren Hiztegia. Londres 1715*, Deustuko Unibertsitatea (Mundaiz. Unibertsitatea Saila), Donostia.
- Urte, P., [c. 1712], 1900, *Grammaire Cantabrique - Basque*, W. Webster (arg.), Extrait du Bulletin de la Société Ramond, Bagnères-de-Bigorre.
- Webster, W., 1900, "La Grammaire Basque de Pierre d'Urte. Préface", in P. D'Urte, *Grammaire Cantabrique - Basque*, Bagnères-de-Bigorre, I-VIII.

ERREFERENTZIAKIDETASUNAREN AZTERKETA ETA ANOTAZIOA EUSKARAZKO CORPUS BATEAN

Klara Ceberio

Ixa Taldea, UPV/EHU

Arantza Diaz de Ilarraza

UPV/EHU

Itziar Aduriz

Universitat de Barcelona

Inés M. Garcia Azkoaga

UPV/EHU

1. Sarrera

Ia hogeita hamar urte igaro dira Patxi Goenagak *Gramatika Bideetan* liburua argitara eman zuenetik, euskarak ofizialtasuna bereganatu zuen beste urte, eta denbora luze honetan euskarak aurrera egin du indartzearen, estandarizazioaren eta normalizazioaren bidean; poliki-poliki, lehen mugatuak zituen esparruetako ateak zabaldu zaizkio gizartean, besteak beste, hedabideetan, heziketan, unibertsitatean, eta zientzia eta teknikaren arlo askotan.

Era berean, zientziak eta teknikak sekulako aurrerapausoak eman ditu azken urteotan, eta horrekin batera erabilera eta azterketa esparru berriak sortu dira euskararentzat hizkuntzak eta teknologiak bat egiten duten eremuetan.

Hizkuntzaren erabiltzaileak gara, baina hizkuntzaz baliatzeko modu asko daude, eta informazio eta komunikazio teknologiarik esker lehen pentsaezinak ziren bitartekoak ditugu euskara idatziari zein ahozkoari tarte berriak eskaintzeko eta gure hizkuntza mundu zabalean ibilarazteko.

Garai batean ahotsa grabatzeko erabiltzen genituen magnetofoi eta kasetek lekua utzi diete bitarteko digital eta informatikoei; telefonoz hitz egiteko dagoeneko ez dugu zertan egon hari bati lotuta, are gehiago, zenbaitetan telefonoz deitu eta gizaki baten antzean hitz egiten digun makina batek erantzuten digu; konputagailuen laguntzaz idazten dugu, eta konputagailuak ahotsaren bidez lan eginaraztea dugu amets; hizkuntzen arteko mugak apurtu nahi ditu gizakiak itzulpen automatikoaren bitartez, etab. Horren guztiaren ondorioz bide ugari hartu du hizkuntzalaritzak, eta gaur egun gauden jakintza eta informazioaren gizarte honetan, hizkuntzak modu naturalean egin du bat teknologiarekin. Azken batean, hizkuntza eta teknologia ez daude hain urrun, eta Lengoaia Naturalaren Prozesamendua (LNP) saiatzen da bi arloak uztartzen.

Hizkuntzalaritza eta informatikak bat egiten dute makina bati hitz egiten/hizkuntza ulertzen erakusteko orduan. Hizkuntzalariak tratatzen ari den hizkuntzako datuak

---

¹ Argitalpen hau EHUk babestutako 1/UPV 00033.130-H-15286/2003 ikerketa-proiektuaren barnean kokatzen da.

bildu, aztertu, xehatu eta programek erabiltzeko moduan deskribatu eta antolatzen ditu. Hau da, informazio linguistikoa automatikoki prozesatzeko moduan jartzen du. Informatikariak dira programen egileak, informazio linguistikoa erabiltzen dutenak testua prozesatzeko, testua ulertuko duten analizatzaileak lortzeko helburuarekin ala aplikazioak egiteko helburuarekin. Esate baterako, hizkuntzalariak erregela bidezko gramatika sintaktiko bat osatzen badu, informatikoak informazio hori prozesatuko lukeen analizatzaile sintaktikoa egingo luke, eta aplikazio bat eratu, zuzentzaile sintaktiko bat, adibidez.

Alegia, adituek alde zuzenetik prestatu eta antolatutako informazioari esker makinak eta gizakiak hizkuntzaren bitartez elkarreragin dezakete. Elkarreragiketa horiek hizkuntzaren maila guztietan gerta daitezke, hala nola, morfologikoan, sintaktikoan, semantikokoan ala testualean. Maila hauek guztietan analisi osoa eta sendoa egin nahi bada, nahitaezko baldintza da elementu oro deskribatua egotea. Hala, morfologikoan postposizioen deskripzioa egina eta lexikoaren kategoria eta azpikategoriak emanak izatea, adibidez. Sintaktikoan, egitura sintaktikoak ezagutuak izatea, sintagmetatik hasita esaldietaraino, eta helburuaren arabera, mendekotasun-erlazioak azaleratuak. Semantikokoan, adieren desanbiguazioarekin batera, paper tematikoen eta predikatuen berri izatea. Testuaren mailan sare erreferentziala aztertua izatea; izan ere, testu bat ekoizten dugunean erabiltzen dugun diskurtsoan ageri diren zenbait zantzen bitartez gaiak harilkatzen dira eta informazioak aurrera egiten du, horri esker irakurleak edo entzuleak interpretatu egin dezake zeri buruz hitz egiten edo idazten ari garen. Gaien harilkatze hori anaforen eta sare erreferentzialen bitartez egiten da.

Euskarazko Lengoaia Naturalaren Prozesamenduaren arloan hamaika lan egin dira (eta egiten ari dira) batez ere maila morfologikoan eta sintaktikoan (Urkia 1997) (Gojenola 2000), maila semantikoko azterketa gaur egun pil-pilean dagoen gaia da eta euskaraz ere oraintxe lantzen ari den gaia da (Aldezabal 2004). Hutsune handiena arlo honetan testu mailako lanetan dago, ez baita euskaraz inongo azterketarik gai honi buruz, eta ondorioz, ez dago corpusik sare erreferentziala etiketatua duenik.

Hutsune hori betetzera dator lan hau. Orain dela bizpahiru urte EHUren barruan Euskal Filologia saila eta IXA taldearen artean hasitako lanen helburuak, ondorioak eta birplanteamenduen berri ematera gatozenak.

Artikulu honetan lehendabizi erreferentziakidetasunaren eta anaforen arteko harremanaz arituko gara. Ondoren, hizkuntzaren prozesamendu automatikoaren esparruan anafora eta erreferentziakidetasuna markatzeko ikerketan zertan diren azalduko dugu labur. Jarraian etiketatze dauden tresnak eta egin ditugun aukerak azalduko ditugu. Gero, lan egingo dugun corpusaren ezaugarriez arituko gara eta lan honen ardatza izan den erreferentziakide eta anaforiko diren adierazpideak nola etiketatzen den azalduko dugu hurrengo puntuan. Azkenik, lan honen ondorioak eta etorkizuneko lanak aipatuko ditugu.

2. Erreferentziakidetasuna eta anafora

Erreferentziakidetasunaz hitz egiteak edo termino hori mugatu nahi izateak ezinbestean eramaten gaitu, besteak beste, anaforen eta erreferentziakidetasunaren artean dagoen harremana tratatzera.

Garbi dago erreferente jakin bat izendapen ezberdinen bitartez berreskura daitekeela testuan zehar, adibidez:

- (1) Abuztuaren 17an gorpu bat topatu zuten, deskonposizio egoeran Lodosako (Nafarroa) ubidean. 33 urteko emakume espainiar batena zela jakinarazi zuten ikerketa iturriek. *Emakume hori* Raquel Sanchez Suñen zen eta Calahorreakoa zen, Errioxa erkidegokoa. Gorpua topatu zutenean, deskonposizio egoeran zegoen, eta ADN frogak egin behar izan zizkioten. Hilabete lehenago desagertu zen *errioxarra bere* etxetik. *Raquel Sanchez Suñen*-en senideak eta polizia aspaldi ari ziren *haren* bila. [Berria-tik (2007-09-08) moldatua]
- (2) ... Emakume hori → izena determinatzaile erakuslearekin
 ... Gorpua → izena artikularekin
 ... Errioxarra → jentilizioa
 ... bere → izenordaina
 ... Raquel Sanchez Suñen → izen berezia
 ... haren → erakuslea

Adierazpide horien artean erreferentziako lotura dago erlazio semantikoa dagoe-lako, eta horretaz gain, harreman anaforikoa dago aurrekariarekiko, *emakume hori, gorpua, errioxarra, bere, Raquel Sanchez Suñen, haren* adierazpideen erreferentzia zentzua argitzeko sorburuan dagoen *gorpu bat* adierazpidera jo behar dugulako.

Aurrekari baten eta hura izendapen ezberdinarekin berreskuratzen duen adierazpide erreferentziakideren baten artean harreman anaforikoa egon daiteke, baina horrek ez du esan nahi anafora eta erreferentziakidetasuna beti parekideak direnik; hor daude, esate baterako, asoziazio bidezko anaforak, zero anaforak, izen berezien bitartez egiten diren berrartzeak, edo erreferente ebolutiboen kasuak. Halaber, erreferentziakidetasuna eta harreman anaforikoa bat datozen kasuetan ere, anafora uztartuen eta askeen (diskurtsiboen) artean bereizi beharko dugu.

Asoziazio bidezko anaforaren kasuan, adibidez, aurrekariaren eta adierazpide anaforikoaren arteko harremana ez da oinarritzen erreferentziakidetasunean, elementu biek baitute erreferente ezberdina:

- (3) *Herri batera* iritsi ginen. *Eliza* tontor batean zegoen

Adibide klasiko horretan (3) ikusten den bezala, aurrekariak (*herri bat*) eta anaforak (*eliza*) erreferente ezberdina dute, adierazpide horietako bakoitzak errealitate ezberdin bat izendatzen baitu. Hala eta guztiz ere, harremanetan dauden bi adierazpide ditugu, bigarrenaren interpretazioa lehendabizikoaren bitartez egin behar dugulako, inferentziako arrazonamenduaren bitartez; horregatik, bien artean dagoen harreman anaforikoa asoziazioaren bidezkoa dela esaten dugu.

Beste bi adibide hauetan ere nabaria da erreferentziakidetasun eza:

- (4) *Istripu bat* egon zen... *Anbulantzia* iritsi zenean...
- (5) Pablok *bost lehoi* hil ditu eta nik *hiru* (Kleiber 1994)

Istripuak erreferente bat du eta *anbulantziak* beste bat. Hurrengo adibidean (5) aipatzen diren lehoiak ere ez dira erreferentziakideak, lehoi ezberdinak baitira. Pablok hil dituen lehoiak eta nik hildakoak ez dira berberak. Identitate bakarra izendatzeko

moduan dago, kasu bietan izen berdina erabiltzen delako. Erreferentziakidetasun birtuala esaten dio Milnerrek (1982) horri. (3) eta (4) adibideetan asoziazio bidezko anafora baten aurrean egongo ginateke eta (5) adibidearen kasuan anafora lexikal edo nominal baten aurrean (Kleiber 1994).

Zero anaforaren kasuan ere zalantzazkoa izan daiteke erreferentziakidetasuna dagoen edo harremana anaforikoa den.

- (6) *Mirenek sagarrak* bildu ditu. Bihar merkatura eramango ditu $\emptyset \emptyset$

Anafora berrartze erreferentzian oinarrituta dagoela abiapuntu gisa hartuz gero, ezingo genuke kokatu elipsia fenomeno anaforikoen barruan, baina ikuspegi zabalago batetik, anafora baten aurrean egongo ginateke, elipsiaren interpretazioa hizkuntzatestu inguruan agertzen den beste adierazpide baten bitartez egin behar dugulako (Charolles 1991). Ikuspegi honetatik elipsiak ere harreman anaforikoaren adierazle izan daitezke.

- (7) “Jakingo duzunez, *ura* ez da beti puru-purua izaten; hainbat hondakin eduki ditzake disoluzioan edo partikula solidoak eramane. Batzuetan $\emptyset$ oso zikina izan daiteke (euri zaparrada baten ondorioz, putzu batean, etab.) eta beste batzuetan badirudi $\emptyset$ garden edo garbi dagoela”. (*Natur Zientziak*. “Ostadar” Proiektua, Elkar-G.I.E., DBH-1, 1996, 85. or.; García Azkoagan, 1999)

Era berean, litekeena da adierazpideak erreferentziakide izatea baina haien artean harreman anaforikorik ez egotea. Hori gertatzen da, hain zuzen, *izen berezien* kasuan:

- (8) *Mikel* eta *Andoni* Gasteizko jaietara joan dira. *Mikel* goiz itzuli da etxera baina *Andoni* ez da agertu oraindik.

Bigarrenaz aipatuta agertzen diren *Mikel* eta *Andoni* eta hasierakoak berdinak dira. Erreferentziakideak dira, baina lehendabiziko aipamenaren eta bigarrenaren artean ez dago harreman anaforikorik. Bigarren agerpeneko *Mikel* edo *Andoni* zuzenean interpretatzen ditugu, lehendabizikoak bezala; izan ere, izen berezia erreferentzia zuzenean izendatzeko modua da.

Beste adibide honetan ere harreman anaforikoa zalantzazkoa litzateke:

- (9) *Ibarretxe* bere agintaldiaren urte bukaerako lehendabiziko diskurtsoa irakurri zuen. *EEAko lehendakariak* esan zuenez..

Adierazpide biak erreferentziakideak dira erreferente berbera dutelako, baina era berean, *Ibarretxe* eta *EEAko lehendakariak* adierazpideak beregainak dira eta zuzenean interpreta ditzakegu. *Lehendakaria* hitzak pertsona jakin bati egiten dio erreferentzia eta dugun jakintza komunari esker ez dugu informazio gehiagorik behar *Ibarretxe* izenarekin lotzeko, hau da, lehendakaria zein den jakiteko ez da beharrezkoa aurrekarira jotzea. Hortaz, bigarren adierazpidea, *EEAko lehendakariak*, ez dugunez interpretatzen lehendabizikoaren bitartez, bien arteko harremana ez litzateke anaforikoa izango. Kleiber-en (1988) esanetan, anafora identifikatzeko orduan testuinguru linguistikoaren irizpidea hartzen badugu kontuan, ezin dira onartu anaforikoak ez diren erreferentziakidetasunak, alegia, berez interpreta daitezkeen adierazpidez osatuta dau-

denak; horrenbestez, adibide horretan autonomoak diren bi adierazpideren arteko erreferentziakidetasun erlazioa besterik ez genuke izango (Kleiber 1994). Corblin-ek (1983) anafora auresuposizionalak deitzen die anaforikoak ez diren erreferentziakidetasun hauei.

Ez dira hor bukatzen erreferentziakidetasunaren inguruan sortzen diren arazoak. Erreferente ebolutiboan kasuan ere zalantzak dira nagusi:

- (10) Har itzazu *lau sagar*. Zuritu eta zatitu. Eduki egosten ordu erdiz. Txiki-txiki egin. Hoztu ondoren, zerbitzatu *konpota hori* gailetatxoekin.
- (11) *Ur garbitan* egosi, honako hauekin batera: *gatz pixka bat, tipula erdia, porrua, azenarioak, bi baratxuri-atal, txortetik gabeko tomatea, eta patata zuritua eta pusketan txikitua...* *Pureari* laguntzeko, ogi-azal batzuk friji daitezke... (Pedro Subijana (1994): *Denok Sukaldari*, ETB, S.A., 78 or.)
- (12) *Arratoitxoa* begien itxi-ireki batean *adats ilegorridun eta begi distiratsudun neskatxa* bilakatu zen... *Neska gazteak* ibiltzeari ekin zion basotik irteteko asmoz... (Eguzkia baino ahaltsuagoa. *Ilargi Erditxoaren ipuinak*, 1993)

Denboran zehar gertatzen den itxuraldaketak, edo materiaren transformazioarekin (naturalak edo eragindakoak) gertatzen diren aldaketak adierazterakoan oso zaila da anaforaren mugak jartzea. Esate baterako, tartean prozesu bat azaltzen denean guztiz gal daiteke adierazpide baten identitate erreferentziala, lehen *sagarrak* zirenak *konpota* bihur daitezke prozesua bukatzerakoan, edo osagai sorta bat pure bilaka daiteke, etab., baina *sagarrak* eta *konpota* izaera ezberdina dute eta baita erreferente ezberdinak ere, beste horrenbeste gertatzen da lapikoan jartzen ditugun osagaiekin eta bukaeran lortzen dugun *purearekin*.

Ipuinaren adibidera (12) jotzen badugu, hasieran *arratoitxoa* zena *neskatxa* bihurtzen da, baina *arratoiak* erreferente edo errealitate batera garamatza eta *neska ederrak* beste batera. Halere, ez da horrela gertatzen pertsona bati buruzko kontaktuzuna egiten denean; horrelakoetan bilakaera bat gerta daiteke: *umea* → *gaztea* → *gizona*, baina kasu honetan izaki bera da, pertsona berbera da kasu guztietan, jatorrizko erreferentea hiperonimo ezberdinen bitartez berreskuratzen da.

Kasu hauetan guztietan adierazpideen arteko harreman anaforikoa justifika daiteke, baina inola ere ez haien artean erreferentziakidetasuna dagoela.

Bestalde, erreferentziakidetasuna dagoen harremanetan jartzen badugu arreta, askotariko adierazpideak aurkituko ditugu eta bereizketa mota ezberdinak egin ahal izango ditugu, anafora pronominalak eta ez pronominalak, eta anafora uztartuak eta askeak kasu.

Anafora pronominalen artean izango genituzke pertsona izenordainak eta beste hizkuntza unitate batzuk ere: aditzondoak (han, hantxe, bertan...), elkar, X-en burua, eta izenordain genitiboak.

- (13) *Gizon hark bere burua* hil nahi zuen

Adibide honetan *gizon* eta *bere burua* erreferentziakide dira eta gainera, bigarren adierazpidea uztartuta dago bere gobernu kategoriaren barruan, perpausean bertan baitu aurrekaria.

- (14) *Andoni bere* etxera eraman nuen

Beste adibide horretan, Zabalak (1996) nabarmentzen duen bezala, *bere* izenordainaren erreferentzia zalantzazkoa izan daiteke Andoniri edo beste pertsona bati egin diezaiokeelako erreferentzia. Perpausaren barneko elementuari erreferentzia egiten badio, kasu honetan *Andoniri*, izenordainaren erabilera bihurkariaren aurrean gaude.

Mota horretako izenordainen funtzionamendua gramatikaren bitartez azaldu behar da. Kasu horietan izenordainak anafora uztartuak dira. B elementuak aurrekari bat (A elementua) behar du txertaturik dagoen perpausan; A eta B erreferentziakideak dira eta uztartuak daude. Anaforaren funtzionamendua perpausaren barnera mugatzen da eta elementuen arteko harremana gramatikala da sintaxia eta semantikak baldintzatzen dutelako.

Hurrengo adibidean, ordea, izenordainaren funtzionamendua bestelakoa da, eraikuntza askea izango genukeelako; izenordaina eta aurrekaria erreferentziakideak dira baina izenordain anaforikoak ez du bere erreferentzia gauzatzen perpausa berean dagoen aurrekari baten bitartez.

- (15) *Ozono geruza* oso garrantzitsua da lurraren bizitzarako. *Bera / hura* da erradiakzio kaltegarrietatik babesten gaituen filtro naturala.

Izenordain anaforikoa semantikoki osatu gabea den neurrian testuan agertu den elementuren bat behar du esanahia hartzeko, eta bi elementuren arteko harreman hori linguistikoa da. Hala eta guztiz ere, aurrekari egokia aukeratzeko orduan irizpide pragmatikoak hartzen dira kontuan sorburu esanguratsuen aukeratzeko.

Nolanahi ere, egile batzuen ustez uztartu/aske bereizketa horrek ez du balio praktikoa handirik; Kempson-en (1986) arabera anafora aske baten izaera pragmatikoa agerian jartzen duen ezaugarria anafora uztartuetan ere agertzen da. (Kleiber 1998: 32).

Bestalde, izenordainen erabilera dela eta, euskarak aditzaren flexioan markatzen ditu subjektua, objektu zuzena eta zeharkako objektua, eta frantsesez edo ingelesez ez bezala, izenordainen erabilera ez da hain beharrezkoa hurrengo adibidean ikusten dugun moduan.

- (16) *Ura* oso garrantzitsua da gure bizitzan. Ø Gure gorputzaren osagairik nagusia da.

Eraikuntza askeetan anafora pronominalak ez ezik pronominalak ez direnak ere baditugu, eta hauen artean leialak direnak eta ez-leialak direnak.

Anafora leiala, zentzu hertsian, aurrekariaren berrartze lexiko-sintaktikoan datza. Kasu honetan adierazpide anaforikoak honako forma hauek har ditzake:

- Termino berberaren errepikapena (deklinabide-marka aldatu arren).

- (17) ...*haurtzaindegiak* hazkuntzarako gune dira... *haurtzaindegietako* profesionalen lana ez da erraza...

- Izen-sintagma zehaztugabea (Izena + bat) lexema berdina duen izen-sintagma artikuludun baten bitartez berreskuratzen denean: 'Izena + (elem. atrib.) + bat' → 'Izena + (elem. atrib.) + *-al/-ak/-ok*'.

- (18) ...*hiztegi berri bat* argitaratu dute... *hiztegiak*...

— Izen-sintagma zehaztugabea (Izena + *bat*), lexema berdina duen izen-sintagma erakusledun baten bitartez berreskuratzen denean: ‘Izena + (elem. atrib.) + *bat*’ → ‘Izena + (elem. atrib.) + erakuslea’. Egile batzuek testu barenko erreferentziatze deiktikoa esaten diote aurrekaria berreskuratzeko modu honi.

(19) ...*hiztegi bat* argitaratu dute... *hiztegi berri honek*...

Anafora ez-leialen kasuan adierazpide anaforikoaren lexema eta aurrekariarena desberdinak dira. Hauen artean kokatzen dira anafora kontzeptualak; adierazpide hauek laburbildu egin dezakete aurrekariaren edukia:

(20) “Itsasoan *organismo mota desberdinak* aurki daitezke beren konplexutasun mailaren arabera eta bizi direneko sakontasunaren edo kostatik dagoen distantziaren arabera. Bizi direneko sakontasunari dagokionez, *itsasoko izakiak* honela sailkatzen dira: *planktona...*, *nektona...*, *bentosa...* (García Azkoaga, 1999: Natur Zientziak DBH-1, Ibaizabal 1996: 95)

(21) [...] Automobila, *alkilaturiko etxearen parean* gelditu zenean, anai-arrebak korrika irten ziren maleten bila, irrika bizian baitzeuden *bizileku hura* ikus-teko. [...] (García Azkoaga 2004: NE-DBH2-13)

(22) Bainatzen ari ginela, *izurde bat* agertu zen gugandik gertu. *Ugaztun hauek* normalean ez dira horrenbeste hurbiltzen hondartzetara.

Horretaz gain, zenbaitetan aurrekariari buruzko balorazioak adierazten dituzte:

(23) [...] Baina benetako damua gero etorri zitzaigun gogora, *bat-batean atea itxi zenean haize bolada handi bat* eragin zuen. *Egoera beldurgarri hura* artean sinestezina zen!! [...] (García Azkoaga 2004: NE-DBH2-5)

Gainera, adibide horietan ikusten den bezala aurrekaria sintagma labur bat zein enuntziatu osoa izan daiteke.

Ikusten ari garenez, harreman anaforikoa erreferentziakidetasunean oinarritzeak arazo bat baino gehiago dakartza. Haatik, kasu horiek guztiek, hertsiki anaforiko izan ala ez izan, testuaren kohesioa eraikitzen eta elementu ezberdinen artean gerta daitezkeen erreferentzia sareak harilkatzen laguntzen dute. Lan honetan interesatzen zaiguna da testu batean elkarren artean lotura erreferentziala edo anaforikoa duten elementuak identifikatzea, eta horretarako kontuan hartu beharko genituzke erreferentziakidetasunezko harremanak zein erreferentziakidetasun gabeak.

Alabaina egun eskura ditugun tresna informatikoez ez digute oraindik ahalbidetzen erreferentziakide ez diren elementuak elkarren artean zalantzagarritasunik gabe lotzea. Hortaz, oraingoz erreferentziakidetasunezko harreman anaforikoen eta ez-anaforikoen esparrura mugatu beharko dugu azterketa eta, adibidez, horrelako adierazpide anaforikoak identifikatzen saiatuko gara: izen bereziak, izenordainak, erakusleak eta forma hauek hartzen dituzten anafora fidelak: lexema berberaren errepikapenak [izena + (elem. atrib.) + *-al/-ak/-ok*] forma duten adierazpideak, [izena + (elem. atrib.) + erakuslea] forma dutenak. Horietaz gain, orain arte aipatu ez dugun arren, aurrekariaren bitartez interpretatu behar diren zenbait aditzondo dugu, esate baterako lekua adierazten duten batzuk.

- (24) *Koba-zuloan sartu ginen. Barruan oso ilun zegoen dena eta hango isiltasuna beldurgarria zen.*

3. Erreferentzialki zein anaforikoki etiketatutako corpusak

Badira zenbait urte Lengoaia Naturalaren Prozesamenduan anafora eta erreferentziakidetasunaren azterketarekin dihardutela. Erreferentziaren edo anaforaren ebazpen automatikorako tresna sendoa bat garatzeko ezinbestekoa da corpus etiketatua izatea (Mitkov 2002) prozesuaren lehen urrats moduan. Alegia, corpusean eskuz markatu ohi dira erreferentziakidetasun-erlazioak. Horrela, oinarri horren gainean ebazpenerako garatutako aplikazioak modu automatikoan ikasiko ditu erlazio horiek gidatzen dituzten erregelak eta hala, markatuta ez dauden beste corpus batzuetan aplikatu ahal dira.

Puntu honetan ikusiko dugun bezala, hainbat hizkuntzetan anaforak (mota batzuk), nahiz erreferentziakidetasunak markatuak dituzten corpusak badaude.

Lancaster-eko unibertsitatean dugu soilik anaforikoki etiketatua dagoen corpus bakarrenetakoa: Lancaster Anaphoric Treebank (UCREL) (Garside et al. 1997). Corpus honek 100.000 hitz inguru ditu eta Associated Press (AP)etik hartutako egunkarietako testuek osatzen dute eta UCRELeko markaketa sistema jarraitzen dute. Hasierako motibazioa, corpora osatzerakoan anaforaren ebazpen automatikorako alde probabilistikoa trebatzea izan zen, hau da, eskuz etiketatutako corpusetik patrioiak ateratzea aplikazio informatikoak ikasi ahal izateko. Corpus honetan kohesiozko erlazio ezberdinak etiketatzei aukera dute, elipsia barne. Erreferentzia non dagoen adierazi dute, alegia, elementu anaforikoa baino lehenago agertzen den edo ondoren, hau da, anafora edo katafora den esaten digu. Horretaz gain, corpus honetan etiketa bat ere darabilte, elementu anaforiko eta erreferentziaren artean zein erlazio semantiko dagoen adierazteko.

Baditugu bestelako testuak korreferentzialki etiketatutako; MUC Coreference Task (Hirschman & Chincor 1997) corpora egunkarietako testuek osatzen dute. Eskema hau jarraituta osatutako corpusean anafora eta bere aurrekaria, eta horien arteko erlazioa markatuta dute. Halere izen-sintagma eta aurrekariaren arteko identitate-erlazioa adierazten dute bakarrik. 65.000 hitz inguru korreferentzialki markatutako corpus honen helburuetako bat, anaforaren ebazpenerako algoritmorako trebakuntza eta ebaluaziorako baliagarri izatea da. Honetaz gain informazio erazketarako sistema automatikoetan ere erabili ahal izan dute. Sistema hauek eremu jakin bateko, zein produktu espezifikoko baten inguruko hitzak erazteko gai izaten dira, horregatik, garrantzitsua da testu bateko erreferentziakidetasunak ondo markatuak izatea.

Wolverhampton unibertsitatean, aurrekoaren antzeko eskema (MUC) jarraituz 60.000 hitz dituen corpora osatu dute. Markatutako testuak zenbait tresna elektronikoko arrunten eskuliburuetakoa dira. Corpusaren markaketarako ClinKa (Orasan 2000) izeneko tresna baten laguntza izan dute, unibertsitate horretan bertan garatutakoa.

Estatu Batuetan Brown-go unibertsitatean Penn Treebank-en zati batean (93.000 hitz inguru) agertzen diren 2.463 izenordain korreferentzialki markatu dituzte.

Ingelesez korreferentzialki markatuak dauden corpusen aipamena bukatzeko DRAMA *Scheme* corpusa aipatuko dugu. MUC-en eskema bera erabiltzen da anafora eta aurrekariak identifikatzeko eta euren arteko korreferentzia erlazioak markatzeko.

Honaino ekarri ditugun corpusen adibideak ingelesa dute aztergai baina badira beste hizkuntza askotan korreferentzialki markatutako corpusak. Alemanerako adibidez, TIGER proiektuan (Kunz & Hansen-Schirra 2003) markaketa morfolo-giko, sintaktiko eta semantikoaz gain korreferentzia erlazioak ere markatu dituzte. Antzera egin dute Pragako unibertsitatean (Hajič & Urešová 2004) corpusa prag-matikoki markatzeko saiakera egin dutenean.

Gaztelaniaren kasuan, Alacanteko Unibertsitatean arlo honetan egiten ari diren lana aipatu behar da. Anaforaren ebazpen automatikoan lortutako emaitzak hobetzeko asmoz anaforikoki etiketatutako corpusa osatzen ari dira unibertsitate horretan (Navarro et al. 2003).

Azkenik, ezin aipatu gabe utzi hemen aurkezten dugun lanaren aitzindari izan den corpusa (Aduriz et al. 2007). 50.000 hitz inguru dituen corpus honek egunkarietako testuak ditu oinarri, eta anaforaren fenomenoaren azterketa alde konputazionaletik egiteko lehen urrats moduan, anafora pronominalak ditu markatuak, bakoitza dagokion erreferentziarekin lotuta. Markaketa hau eskuz burutu da.

Erreferentziakidetasunaren eta anaforaren fenomenoak hainbat hizkuntzatak corpusetan markatu direla ikusi dugu orain arte. Corpus hauek guztiak baliagarri izango dira etorkizun batean, ez bakarrik erreferentziakidetasun edo anafora (erdi) automatikoki ebazteko, baizik beste helburu batzuetarako garatutako tresnetarako ere (laburpen automatikorako sistemak, termino erauzle automatikoak, galdera-erantzun sistemak, etab).

4. Etiketatze tresnak

Hastapenetan egindako lanetik abiatuta pauso bat haratago eman nahi izan dugu. Lehen pauso batean, anafora fenomenoaren alor espezifiko batean bakarrik zentratu ginen, hau da, anafora pronominalaren markaketa egin genuen, eta oraingoan urrutirago joan nahian, anafora multzo bakarra ez ezik, derrigorrez anafora ez diren erreferentziakidetasunak ere markatzeko asmoa dugu, honela testuaren ulermen zabalago batera iritsiko garelakoan gaude.

Corpusen etiketatze lan hauetan lagungarri izaten dira helburu horretarako garatutako tresnak. Honela guri ere etiketatze lana erraztuko digun tresna bat hautatu dugu zeregina bideratzeko, izan ere, aurreko lanean ikusi genuen interesgarria izango litzatekeela fenomeno hau etiketatze tresna aurreratua izatea.

Zenbait ezaugarri hartu ditugu kontuan tresna aukeratzeko orduan, bestek beste, honako hauek: zein mailatarainoko etiketatzea eskaintzen duten, gure tresnetara ondo egokitzen diren, formatu kontuak, etab.

Ikusi eta aztertutako guztien artean, aipagarrienak hurrengo hauek dira: Wolverhampton-go Unibertsitatean garatutako ClinkA tresna (Orasan 2000) sendoa izan

arren, batez ere egitura edo eskema aldetik ez digu gehiegi laguntzen, haiek MUC-7 Coreference Task Definition (Hirschman & Chinchor 1997) definitutako eskema jarraitzen baitute guk ez bezala. Guk erreferentziakidetasuna markatzeko ezarritako gidalerroak haiengandik urrun geratzen dira.

Aipatzeko beste tresnetako bat Alembic Workbench¹ etiketatzaille orokorra da. Beste maila batzuen artean erreferentziakidetasuna markatzeko aukera ere badu. Honetan ikusi dugun abantailetakoa bat etiketak zabaltzeko aukera ematen duela da. Hala ere, nahiko nahasgarria gertatzen da etiketa hauekin lan egiterakoan, testua bera eta etiketatzea nahasiz.

MATE Workbench-en (Dybkjær and Bernsen 2000) testuinguruan ahalmen handiko tresna garatu dute. Teorikoki gure etiketatzea gauzatzeko plataforma ideala izan zitekeen, baina testu handiekin zailtasunak izan dituztenen esperientziak irakurri ondoren, tresna hau ez erabiltzea erabaki genuen.

Tresnen zerrendatze honekin bukatzeko MMAX aplikazioa (Müller and Strube 2001) aipatuko dugu. Arina eta erabilerraza izateaz gain, norberak bere beharretara egokitzeko erraztasunak eskaintzen ditu. Bestetik, 'stand-off' deritzon informazioa metatzeko sistema erabiltzen du, hau da, oinarrizko datuak (testua bera) fitxategi batean eta bigarren mailakoak (informazio gramatikala zein testuala) beste fitxategi ezberdin batean gordetzen ditu. Horrez gain, etiketatze prozesuan pertsona batek baino gehiagok parte hartzeko aukera ere badu, eta etiketatzailen arteko adostasun eta desadostasunak agertzeko aukera ematen du. Aztertutako tresnetatik gure eskakizunetara hoberena egokitzen denez, gure lana aurrera eramateko MMAX aplikazioa aukeratu dugu.

5. Corpora

Lan honetarako oinarritzen garen corpora EPEC izenekoa da (Aduriz et al. 2006). Corpus hau 3LB proiektuaren barruan sortu zen, gaztelaniazkoarekin eta katalanezkoarekin batera (Palomar et al. 2004). Proiektuaren helburua corpusen etiketatze sintaktikoa eta semantikoa egitea zen. Euskarazkoari dagokionez, egunkarietako berrogeita hamar mila hitz anotatu ziren sintaktikoki, dependentzietako anotazio-sistema erabiliz (Aranzabe et al. 2003). Ondorengo lerroetan azalduko dugu corpusaren analisi-prozesu modularra (Aduriz et al. 2006), modulu bakoitzean zein informazio gehitzen zaion ikusteko, anaforaren eta aurrekarien markatzerari iritsi baino lehen.

Lehen-lehenik corpora morfologikoki analizatzen da Morfeus analizatzaile morfologikoa erabiliz (Aduriz et al. 1998). Morfeus-en lana da corpuseko hitz guztiak² analizatzea bere testuingurua kontuan hartu gabe. Lehen prozesu honen ondoren, analizatutako hitzek informazio morfosintaktikoa izango dute: kategoria gramatikala, azpikategoria, numero mugatasunari buruzko informazioa, kasu atzizkiena, eta gehienetan, funtzio sintaktikoari dagokion informazioa ere. Hona hemen morfosin-

¹ <http://www.mitre.org/tech/alembic-workbench/>

² Zuriunetik zuriunera doan hitza nahiz hitz anitzeko terminoa.

taktikoki etiketatutako esaldi baten adibidea: “*Udaberrian hegazti ugari pasatzen da gure mendien eta herrien gainetik.*”³

- (25) /<Udaberrian>/<HAS_MAI>/
 (“udaberri” IZE ARR DEK NUMS MUGM DEK INE @ADLG)
 /<hegazti>/
 (“hegazti” IZE ARR DEK ABS MG @OBJ @SUBJ @PRED)
 (“hegazti” IZE ARR @KM>)
 /<ugari>/
 (“ugari” ADJ IZO DEK ABS MG @OBJ @SUBJ @PRED)
 (“ugari” ADJ IZO @<IA)
 (“ugari” DET DZG MG DEK ABS MG @SUBJ)
 (“ugari” DET DZG MG @ID>)
 (“ugaritu” ADI SIN AMM ADOIN @-JADNAG)
 /<pasatzen>/
 (“pasatu” ADI SIN AMM ADIZE DEK INE @OBJ @-JADNAG_MP_OBJ)
 (“pasatu” ADI SIN AMM ADOIN ASP EZBU @-JADNAG)
 /<da>/
 (“izan” ADL A1 NR_HU @+JADLAG)
 (“izan” ADT A1 NR_HU @+JADNAG)
 /<gure>/
 (“gu” IOR PERARR NUMP GU DEK GEN DEK ABS MG @IZLG>
 @<IZLG @OBJ @SUBJ @PRED)
 (“gu” IOR PERARR NUMP GU DEK GEN @IZLG>)
 (“guretu” ADI SIN AMM ADOIN @-JADNAG)
 /<mendien>/
 (“mendi” IZE ARR DEK GEN NUMP MUGM DEK ABS MG @IZLG>
 @<IZLG @OBJ @SUBJ @PRED)
 (“mendi” IZE ARR DEK GEN NUMP MUGM @IZLG>)
 /<eta>/
 (“eta” LOT JNT EMEN @PJ)
 (“eta” LOT MEN KAUS @PJ)
 /<herrien>/
 (“herri” IZE ARR DEK GEN NUMP MUGM DEK ABS MG @IZLG>
 @<IZLG @OBJ @SUBJ @PRED)
 (“herri” IZE ARR DEK GEN NUMP MUGM @IZLG>)
 /<gainetik>/
 (“gain” IZE ARR DEK NUMS MUGM DEK ABL @ADLG)
 /<.>/<PUNT_PUNT>/

Lehen urrats honen ondoren sortzen zaigun arazorik handienetakoa anbiguotasunarena da. Alegia, analisia testuingurutik at egiten denez, askotan gertatzen da hitzek anbiguotasuna izan dezaketela, lexikoak berak eraginda, kasuak eraginda ala funtzioak eraginda.

³ Esaldiaren analisisan agertzen diren laburduren azalpena 9. puntuan azaltzen da, glosarioan.

Desanbiguazio prozesua beste modulu batek eramaten du aurrera, EUSTAGGER izeneko analizatzailearen bitartez. Bere zeregin nagusia anbiguotasun morfosintaktikoa murriztea da, desanbiguatzea, alegia, testuinguru bakoitzean zuzena den aukera uzten du. Funtzio etiketa sintaktikoa ere esleitzen du. Ikus dezagun lehengo adibide bera morfosintaktikoki desanbiguatua.

- (26) /<Udaberrian>/<HAS_MAI>/
 (“udaberri” IZE ARR DEK NUMS MUGM DEK INE @ADLG)
 /<hegazti>/
 (“hegazti” IZE ARR @KM>)
 /<ugari>/
 (“ugari” DET DZG MG DEK ABS MG @SUBJ)
 /<pasatzen>/
 (“pasatu” ADI SIN AMM ADOIN ASP EZBU @-JADNAG)
 /<da>/
 (“izan” ADL A1 NR_HU @+JADLAG)
 /<gure>/
 (“gu” IOR PERARR NUMP GU DEK GEN @IZLG>)
 /<mendien>/
 (“mendi” IZE ARR DEK GEN NUMP MUGM DEK ABS MG @IZLG>
 @<IZLG @OBJ @SUBJ @PRED)
 (“mendi” IZE ARR DEK GEN NUMP MUGM @IZLG>)
 /<eta>/
 (“eta” LOT JNT EMEN @PJ)
 /<herrien>/
 (“herri” IZE ARR DEK GEN NUMP MUGM @IZLG>)
 /<gainetik>/
 (“gain” IZE ARR DEK NUMS MUGM DEK ABL @ADLG)
 /<. >/<PUNT_PUNT>/

Analisiaren puntu honetan aztergai izango dugun corpusa morfologikoki analizatu dago, funtzio sintaktiko nagusiak esleituta, eta ia erabat desanbiguatua. Prozesuaren azken urratsa burutzeko, zatitzailea ala “chunker”-a aplikatzen da. Modulu honek kateak ala sintagmak ezagutzen ditu. Ezagutuko diren egitura sintaktiko oinarrikoak hauek izango dira: entitateak,⁴ postposizio konplexuak⁵ eta kateak⁶ (sintagmak eta aditz kateak), ondoren dugun adibideak erakusten digun bezala.

- (27) “<Udaberrian>”<HAS_MAI>”
 “udaberri” IZE ARR DEK NUMS MUGM DEK INE @ADLG HAS_MAI
 % SINT
 “<hegazti>”
 “hegazti” IZE ARR @KM> % SIH
 “<ugari>”

⁴ Entitateak: *Euskal Herria, Txomin*, etab.

⁵ Postposizio konplexuak: *-ren ondoren, 0 gisa* ...

⁶ Izen-sintagma: *udaberrian* edo *etxe berri bat*; aditz-kateak berriz: *pasatzen da*, etab.

“ugari” DET DZG MG DEK ABS MG @SUBJ % SIB
 “<pasatzen>”
 “pasatu” ADI SIN AMM ADOIN ASP EZBU @-JADNAG NOTDEK
 % ADIKATHAS
 “<da>”
 “izan” ADL A1 NOR NR_HU @+JADLAG % ADIKATBU
 “<gure>”
 “gu” IOR PERARR NUMP GU DEK GEN @IZLG> % SIH
 “<mendien>”
 “mendi” IZE ARR DEK GEN NUMP MUGM @IZLG>
 “<eta>”
 “eta” LOT JNT EMEN @PJ AORG
 “<herrien>”
 “herri” IZE ARR DEK GEN NUMP MUGM @IZLG>
 “<gaisetik>”
 “gain” IZE ARR DEK NUMS MUGM DEK ABL @ADLG % POS % SIB
 “<\$.>”<PUNT_PUNT>”
 PUNT_PUNT

Maila morfologiko zein sintaktikoa automatikoki egin dugula ikusi dugu. Maila testualeko etiketatzea aldiz, eskuz burutuko dugu, lehen aipatu dugun tresnaren laguntzaz.

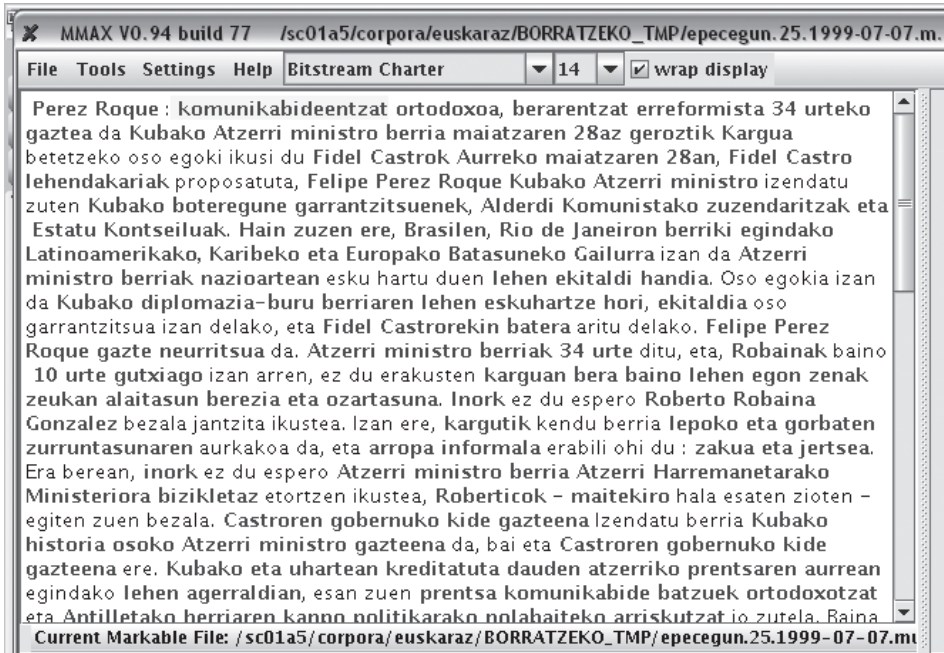
6. Etiketatzeko lana

Aurreko puntuan ikusi dugun bezala, corpus analizatutik abiatuko gara, ez testu hutsetik. Lehenagotik egindako analisiak testu egituratua emango digu. Honek etiketatzea errazteaz gain, gerorako baliagarri izango zaigun informazio linguistikoa emango digu.

Anafora pronominalak etiketatzeko egin genuen antzera (Aduriz et al. 2007), aditz kateak alde batera utzi eta izen kateetan jarriko dugu arreta. Halere, lan honetan gure aztergaia zabalduko dugu: izenordain funtzioa betetzen duten determinatzaile anaforikoez gain, erreferentziakidetasuna adieraz dezaketen izen kate guztiak markatuko ditugu, ondoren azalduko dugun bezala (ik. 6.1.1 atala). Horretarako, goian aipatutako MMAX tresnaren laguntza izan dugu.

6.1. MMAX tresna

MMAX izeneko tresnaren itxura eta funtzionamendua azaltzen saiatuko gara puntu honetan. Esan bezala, tresna honek etiketatzea erraztuko digu eta lehenagotik informazio linguistikoa automatikoki esleitu zaionez, testuak izen-sintagmak markatuak izango ditu ondorengo irudian (1. irudia.) ikus dezakegunez.

1. irudia

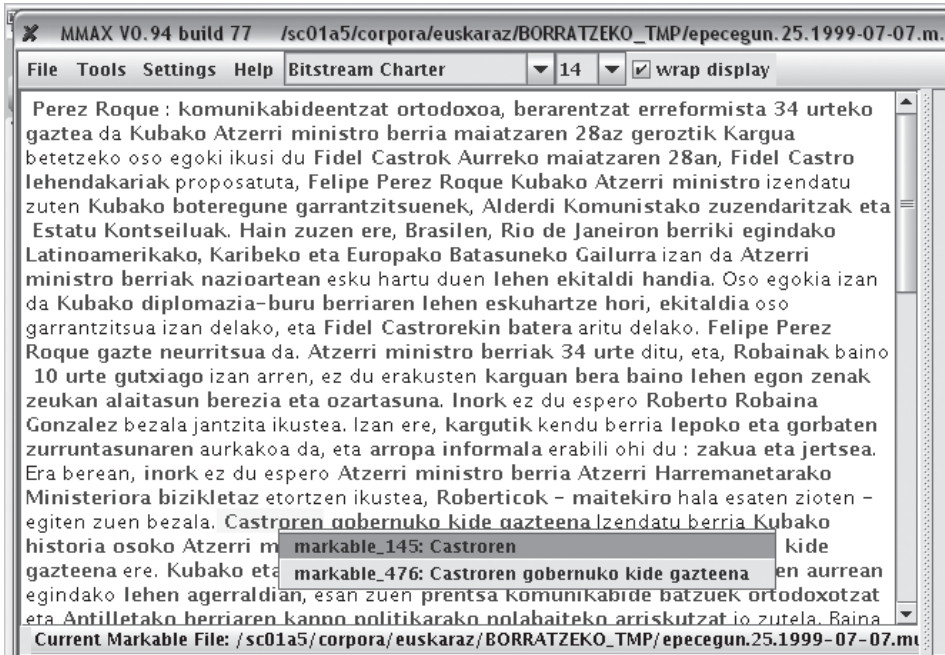
Erreferentziagai den izen-sintagma

Tresnak kolore kodea erabiltzen du testuaren ezaugarriak adierazteko (hemen ikusten ez bada ere), adibidez, kolore urdina erabiltzen da erreferentziakidetasunen bat izan dezaketen izen-sintagma markatzeko. Kolore horia, berriz, izen-sintagma bereko parte denean.

6.1.1. 'Markables' kontzeptua

Etiketatzearen lehen fasean erreferentziakide edo anafora izan daitezkeen izen sintagma guztiak ondo markatuak dauden egiaztatu beharko dugu. 'Markables' kontzeptua diogunean, erreferentziakidegai diren izen sintagmez ari gara. Makinak berez markatuak etorriko dira, horrek ez du esan nahi guztiak ondo markatua izango dugunik. Baliteke zuzendu behar izatea, edota izen sintagma batzuk baztertzeara, adibidez, 2. irudian ageri den *era berean* esamoldeak ez du testu honetan erreferente konkreturik izango, ez behintzat guk etiketatu nahi ditugun erreferentziakidetasunen artean.

Bestalde, gure tresnek sintagma osoak markatzeko gaitasuna dute, baina gerta daiteke izen sintagma horien azpian beste izen-sintagma motzagoak zein mendeko perpausak egotea. Izen-sintagma baten barruan beste osagai bat 'markable' bezala etiketatzea ahalbideratzen du tresnak, hurrengo irudiak erakusten digun moduan.

2. irudia

“Azpisintagma” posible bat

Izen-sintagmaren parte diren ‘azpisintagmak’ guk markatu beharko ditugu, gerora erreferentziak ezartzerakoan baliagarri izan baitaitezke, batzuetan erreferentziakidea ‘azpisintagma’ bakarrik izango delako.

- (28) Castroren gobernuko kide gazteena da Perez Roque. Hark gobernuan dirauen artean Atzerri ministro lanetan arituko da.

6.2. Gidalerroak

Corpusa etiketatzeko erabili dugun tresnaren nondik norakoak eta beste konzeptu batzuk argitu ondoren etiketatzaileek beharko dituzten gidalerroei buruz arituko gara. Hauek osatzeko aurretik egindako lanaren esperientzia erabili dugu (Aduriz et al. 2007), eta baita lan honetan egindako azterketa-lan teoriko-deskriptiboa.

Gidalerroak zehatzak eta argiak izatea ezinbestekoa da, kontuan izanda batzuetan, etiketatze lanaren kalitatea bermatze aldera, bi etiketatzaile baino gehiago aritzen direla. Hala ere, ezinezkoa izango da erabateko adostasuna gertatzea etiketatzaile guztien artean.

MMAX programa erabiliz etiketatzea bi fasetan egingo dugu, lehenengoan erreferentziakide izan daitezkeen izen-sintagmak identifikatuz eta bigarrean erreferentziakideak direnak euren aurrekariekin markatuz.

Artikuluaren hasieran (ik. 2. puntua) aipatutako anafora fidelak ere markaketa hone-tan kontuan hartuko ditugu. Lehen fasean, erreferentziakide izateko aukera duten izen-sintagmek ondorengo ezaugarri gramatikalak izango dituzte eta honela sailka genitza-ke:

1. Pronominalak
  - a. Izenordainak.
  - b. Erakusleak, izenordain funtzioa betetzen dutenean eurak bakarrik izen-sintagma osatuz.
2. Termino berberaren errepikapenak
  - a. Izena + (elem. atrib.) + artikulua (-a/-ak/-ok)
  - b. Izena + (elem. atrib.) + erakuslea
  - c. Izen berezia + (kasu marka)
3. Aditzondo zenbait (lekuzkoak)

Honako elementu hauek guztiak testuan lehenago aipatutako zerbaiti egin die-zaioke erreferentzia, honek hainbat erlazio mota ezarriko ditu testuko osagaien artean. Hurrengo ataletan erlazio mota hauen ezberdintasunak eta markatzeko irizpi-deak azalduko ditugu.

6.2.1. Erreferentzia sareak markatzen: erlazio motak

Behin balizko erreferentziakide osagaia eta bere aurrekaria markatuta daudela, bien arteko erlazio-mota zein den erabaki behar da. Aipatutako tresnak aukera eman-tan digu erreferentziakide osagaia eta bere aurrekaria modu eroso eta argian lotzeko. Hau guzti hau, 'xml' formatu estandarrean gordetzen du, honela, beste edozein aplikazio informatikoetan erabili ahal izango dugu.

Erreferentziakidetasun anaforikoen artean, adierazpide pronominalak eta nomina-lak markatuko ditugu, baina azken hauen artean, oraingoz, anafora leialak bakarrik; beste baterako utziko ditugu fidelak ez diren anaforen markatzea. Bestalde, balore anaforikoa duten lekuzko aditzondoak eta izen bereziak ere hartuko ditugu kontuan. Harreman anaforiko mota gehiago baldin badago ere, ez ditugu corpus honetan markatuko, izan ere, etorkizunera begira modu automatiko batean detektatzeko era-gozpenak ikusten baititugu, giza-ulermen inferentzia beharrezkoa gertatzen delako.

Hona hemen laburki, etiketatzaileak ezarri beharko dituen erlazio motak:

— *Pronominalak*: izenordain funtzioa betetzen duten determinatzaile erakusleak, pertsona izenordainak, aditzondoak (jakin batzuk), *elkar*, *X-en burua*, eta ize-nordain genitiboak.

(29) *Ura* oso garrantzitsua da gure bizitzan. *Bera* *lhura* da gure gorputzaren osa-gairik nagusia.

— *Anafora fidelak*: lexema bera duen hitza errepikatzen denean, nahiz eta honek atributuren bat edo deklinabide morfema ezberdinen bat izan.

(30) Igandean mendira igo zirenean, hango iturriko *ur freskoa* edan zuten. *Ur ho-rrek* erlingo zien kalte nonbait.

— *Lekuzko adberbioak*: testuan zehar aipatutako zerbaiti erreferentzia egiten diotenean.

(31) *Koba-zuloan* sartu ginen. Barruan oso ilun zegoen dena eta hango isiltasuna beldurgarria zen.

— *Izen bereziak*: aurretik edo atzetik erreferentziakide den elementuren bat agertzen denean.

(32) *Perez Roque*... Kubako diplomazia-buru berria... *Felipe Perez Roque*

7. Ondorioak eta etorkizuneko lana

Euskarazko corpusetan erreferentziakidetasun erlazioak nola gauzatzen diren aztertu dugu artikulu honetan, halaber, erlazio hauek modu emankorrago batean tratatzeko ahaleginean, EPEC izeneko corpusean erreferentziakidetasun horiek markatzen bigarren urratsari ekin diogu.⁷

Alderdi teorikotik egindako hausnarketa da lehen hurbilpenetik hona suma daitekeen ekarpenik handiena, gaia anafora pronominal soiletik beste erreferentziakidetasun kasuetara zabaldu dugulako.

Alderdi teorikotik gaia zabaltzeak, ezinbestean izan du alderdi praktikoan eragina. Honek eraman gaitu laneko gidalerroak aldatzera, eta era berean osatzera ere. Basetik, corpusaren markaketari dagokionez, etiketatze tresnaren beharra eta honen hautaketa egin beharrak ere hamaika erabaki hartzera bultzatu gaitu. Puntu giltzarria da markatzeko tresnarena, izan ere, oinarrian erabiltzen dugun informaziora egokitu behar baitu modu erraz batean.

Oinarritzen garen corpusari dagokionez berriz, informazio morfologiko eta sintaktikoa bere baitan edukitzeak erraztuko du ondorengo etiketatze automatikoa, izan ere, soilik hasierako fasean egingo da eskuzko markaketa. Esan bezala, oinarritzko corpusak eskaintzen duen informazio morfologiko eta sintaktikoak batetik, eta markatzeko tresna egokiak bestetik, ahalbidetuko dute etiketatze automatikoa, azkartasuna emanaz markatze-prozesuari. Izan ere, artikulu honetan azaltzen ari garena proiektu orokor baten barruan kokatzen da, alegia, EPEC corpusaren anotazio erabat semantikoa helburu duena.

Euskaraz horrelako corpus semantikoki anotatua izateak helburu bikoitza izango luke: ikuspegi konputazionaletik, erreferentziakidetasuna (erdi-) automatikoki ebatziko lukeen tresna baten garapena. Eta testuinguru horretan, corpusa tresna horren probaleku litzateke. Eta hizkuntzalaritzaren ikuspuntutik, euskarazko erreferentziakidetasunaren berri izaten lagunduko digu, anaforaren erabilera zehazten eta horren erresoluziorako bideak jartzen.

Azkenik, eta epe luzeragorako, euskararako garatuko diren hainbat aplikazio informatikoetan, hala nola galdera-erantzun sistema automatikoetan, laburpen sistemetan edota itzulpen automatikoko aplikazioetan aztertutako hau guztia txertatzeko aukera ikusten dugu.

⁷ Lehen urratsaren nondik norakoak (Aduriz et al. 2007) argitalpenean azalduta daude.

Bibliografia

- Aduriz, I., Aranzabe, M., Arriola, J. M., Atutxa, A., Díaz de Ilarraza, A., Ezeiza, N., Gojenola, K., Oronoz, M., Soroa, A. & Urizar, R., 2006, "Methodology and steps towards the construction of EPEC, a corpus of written Basque tagged at morphological and syntactic levels for the automatic processing". *Corpus Linguistics Around the World. Book series: Language and Computers*. Vol 56 (1-15. or.). Ed. Andrew Wilson, Paul Rayson, and Dawn Archer. Rodopi. Netherlands.
- , Ceberio, K., Díaz de Ilarraza, A., 2007, "Pronominal Anaphora in Basque: Annotation issues for later computational treatment", *6th Discourse Anaphora and Anaphor Resolution Colloquium. DAARC2007*, Lagos Portugal.
- Aldezabal, I., 2004, *Aditz-azpikategorizazioaren azterketa sintaxi partzialetik sintaxi osorako bidean. 100 aditzen azterketa, Levin-en (1993) lana oinarri hartuta eta metodo automatikoak baliatuz*, Euskal Filologia Saila, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Aranzabe, M. J., Arriola, J. M., Atutxa, A., Balza, I., Uria, L., 2003, "Guía para la anotación sintáctica manual de Eus3LB (corpus del euskera anotado a nivel sintáctico y pragmático)", UPV/EHU/LSI/TR-13.
- Charolles, M., 1991, "L'Anaphore. Definition et classification des formes anaphoriques", *Verbum* 14: 2-3-4, 203-216.
- Corblin, F., 1983, "Défini et démonstratif dans la reprise immédiate", *Le Français moderne* 51, 118-133.
- Dybkjær, L. and Bernsen, N. O., 2000, "The MATE Workbench", *Proceedings of the LREC'2000 workshop on Data Architectures and Software Support for Large Corpora*, Athens, 33-37 (a).
- Garcia Azkoaga, I. M., 1999, "Elementu anaforikoak eskolako testuetan", *FLV* 82, 393-417.
- , 2004, *Kohesio anaforikoa hiru testu generotan. Adinaren araberako azterketa*, Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Garside, R., Leech, G. & McEnery, A. (arg.), 1997, *Corpus Annotation. Linguistic Information from Computer Text Corpora*, Longman, London.
- Gojenola, K., 2000, *Euskararen sintaxi konputazionalerantz. Oinarritzko baliabideak eta beren aplikazioa aditzen azpikategorizazio-informazioaren erauzketan eta errorearen tratamenduan*, Donostia, Informatika Fakultatea, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Hajič, J. & Urešová, Z., 2004, "The Prague Dependency Treebank", IXA taldeari egindako aurkezpena, Donostia.
- Hirschman, L. and Chinchor, N., 1997, "MUC-7 coreference task definition", in *MUC-7 Proceedings*, Science Applications International Corporation.
- Kempson, R., 1986, "Definite NPs and Context-Dependence: a Unified Theory of Anaphora". In T. Hyers et alii (arg.), *Reasoning and Discourse Processes*, Academic Press, London, 209-239.
- Kleiber, G., 1988, "Peut-on définir une catégorie générale de l'anaphore?", *Vox Romanica* 47, 1-13.
- , 1994, *Anaphores et pronoms*, Louvain-la-Neuve, Duculot.
- Kunz, K. & Hansen-Schirra, S., 2003, "Coreference Annotation of the TIGER Treebank". In *Proceedings of the Workshop Treebanks and Linguistic Theories*, Växjö, Sweden.
- Milner, J. C., 1982, *Ordres et raisons de la langue*, Paris, Seuil.

- Mitkov, R., 2002, *Anaphora resolution*, Longman, London.
- Müller, C., Strube, M., 2001, "MMAX: A Tool for the Annotation of Multi-modal Corpora". In *Proc. of the 4th SIGDIAL*, Sapporo, Japan.
- Navarro, B., Civit, M., Martí, M. A., Marcos, R., Fernández, B., 2003, "Syntactic, semantic and pragmatic annotation in Cast3LB", in *Proceedings of the Shallow Processing of Large Corpora. A Corpus Linguistics Workshop*, Lancaster, UK.
- Orasan, C., 2000, "CLinkA a Coreferential Links Annotator", in *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'2000)*, Athens, Greece.
- Urkia, M., 1997, *Euskal morfologiaren tratamendu informatikorantz*, Filologia eta Geografia-Historia Fakultatea, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Zabala, I., 1996, "Testu-lotura: lotura tematikoa eta erreferentzia-sareak testu teknikoetan", in Zabala I. (koord.). *Testu-loturarako baliabideak. Euskara Teknikoa*, Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 15-44.

Glosarioa

- % ADIKATBU: aditz-kate edo sintagma jarraitu bateko azken elementuak darama;
- % ADIKATHAS: aditz-kate edo sintagma jarraitu bateko lehenengo elementuak darama;
- % SIB: sintagmaren bukaera;
- % SIH: sintagmaren hasiera;
- % SINT: hitz bakarreko sintagma;
- @+JADLAG: aditz laguntzailea;
- @+JADLAG_MP: aditz laguntzaile mendekoa;
- @+JADNAG: aditz nagusi jokatua;
- @+JADNAG_MP: aditz nagusi jokatu mendekoa;
- @<IA: eskuineko adjektiboa;
- @<IZLG: eskuineko izenlaguna;
- @ADLG: adizlaguna;
- @ID>: ezkerreko determinatzailea;
- @IZLG>: ezkerreko izenlaguna;
- @-JADNAG: aditz nagusia ezjokatua;
- @-JADNAG_MP_OBJ: objektu funtzioa duen aditz nagusi ezjokatu mendekoa;
- @KM>: kasua daraman formaren modifikatzailea;
- @OBJ: objektua;
- @PJ: perpaus juntadura;
- @PRED: predikatiboa;
- @SUBJ: subjektua;
- A1: DA / DU: izan / *edun-en orainaldia (indikatiiboaren orainaldia);
- ABL: ablatiboa;
- ABS: absolutiboa;
- ABZ: hurbiltze-adlatiboa;
- ADI: aditza;
- ADIZE: aditz izena;
- ADJ: adjektiboa;

ADL: aditz laguntzailea;
ADOIN: aditzoina;
ADT: aditz trinkoa;
AMM: aditz-mota morfema;
AORG: -a organikoa daukan hitzak darama;
ARR: (izen) arrunta;
ASP: aspektu-morfema;
DEK: deklinabidea;
DET: determinatzailea;
DZG: determinatzaile zehaztugabea;
EMEN: emendiozko juntagailua;
EZBU: aspektu-marka ezburutua;
GEN: genitibo edutezkoa;
HAS_MAI: letra larriz hasitako hitza;
INE: inesiboa;
IOR: izenordaina;
IZE: izena;
IZO: izenondoa;
JNT: juntagailua;
KAUS: kausala;
LOT: loturazko elementua: lokailu eta juntagailuak hartzen ditu bere baitan;
MEN: mendekoa;
MG: mugagabea;
MUGM = M: mugatua;
NOTDEK: deklinabidetik pasatzen ez den aditza;
NR(_)HU: NOR paradigmako HURA;
NUMP = PL = P: numero plurala;
NUMS = S: numero singularra;
PERARR: izenordain pertsonal arrunta;
PUNT_PUNT: puntua;
SIN: aditz simplea.

GRAMATIKA ATXAGAREN LITERATUR BIDEETAN (I)

Karlos Cid Abasolo

Universidad Complutense de Madrid

0. Sarrera¹

Aspalditik naiz Atxagaren literaturaren zale, eta aspalditik ibili zait buruan bueltaka asteasuarra ardatz hartuta literatura eta hizkuntzalaritza batu egin litzakeen artikulatu bat idaztea. Eta iritsi da unea, hobeto esanda, iritsi dira hilabeteak, zenbait hilabete eman baititut Atxagaren hainbat liburu aztertzen eta haietatik neure ikerkuntzarako adibi-deak ateratzen.

Lan honen abiapuntua honako galdera hau da: Atxaga hain idazle arrakastatsua baldin bada, bere literatur dohain hutsengatik al da? Ala horretan ba al du zerikusirik bere hizkuntz dohainak ere? Eta, bigarren galderaren erantzuna baiezkoa izatera, beste galdera batzuk letozke: zeintzuk dira idazle gipuzkoar honen obra erakargarri bihurtzen duten hizkuntz baliabideak? Sistematiza al daitezke? Berberak al dira liburu guztietan, ala batetik bestera halakoxe bilakaera bat antzeman daiteke?

Atxagaren liburuak irakurrita burura datorkidan lehenengo hausnarketa honako hau da: bi erregistro oso desberdin erabiltzen dituela, hots, ahozketasunari lotutakoa eta literatur adierazpideari dagokiona. Liburu (BLJN, STXB) eta ipuin (OBBko *Jose Francisco: Obabako erretoretxean azaldutako bigarren aitortza*) batzuk gertuago daude lehenengotik,² eta beste liburu (ZIU, BEBM, GBB, SJS) edo ipuin (OBBko *Esteban Werfell*) batzuk bigarrenetik. Ahozketasunari lotuta daudenak³ lehenengo pertso-

---

¹ Patxi Goenaga irakasle eta euskaltzainaren omenezko liburu honetan parte hartzeko eskaintza egin zitzaidanean, ez nuen bi aldiz pentsatu behar izan: nire oroimena, ahula bada ere, esker onekoa denez, askotan gogoratzen dut Patxi estreinako aldiz ikusi nuenekoa. Duela hogei bat urte joan nintzaion unibertsitateko bulegora, tesirako argibide eskean. Eta oso harrera ona egiteaz gain, lana burutzeko hainbat norabide iradokigarri adierazi zizkidan, gerora oso baliagarriak gertatu zitzaizkidanak. Pasa den irailean ikusi nuen berriz, aspaldiko partez, eta, nire harridurarako, esan zidan gogoan zuela elkar ezagutu genueneko hura. Eskerrik asko, Patxi, zure laguntzarengatik eta, batez ere, zure memoriagatik.

² Pello Esnalek azpimarratzen du ahozketasunaren bi baliabide garrantzitsu darabiltzala Atxagak *OBBn*: elipsia eta aditz jokatu gabea.

³ Olaziregik (2001: 116) honela dio *OBB* liburuaren gainean:

No podemos dejar de mencionar los cuentos *De soltera*, *Laura Sligo* y *Wei Lie Deshang*, que poseen un ágil ritmo narrativo provocado por la oralidad: los narra de viva voz el personaje llamado Samuel Tellería Uribe y están impregnados de una gran musicalidad y vivacidad. Ese hecho (el ser narrados oralmente) salpica dichos cuentos de características que facilitarían la comprensión al oyente. Entre esas ayudas, tendríamos que destacar las repeticiones (sobre todo de frases) y la sintaxis sencilla (que se vale de la coordinación). Junto con ello, en el cuento de Laura Sligo, la repetición de nombres de pájaros del Amazonas da un ritmo vivo al relato (...). En definitiva, con el empleo de todos esos recursos que Walter J. Ong considera propios de la oralidad (...) se pretende atraer la atención y facilitar la memorización del lector/oyente.

nan idatzitakoak izan ohi dira, eta pertsonaietako baten ahotsa da mintzo zaiguna, hau da, pertsonaietako baten ikuspuntutik datorkigu istorioa. Euskara estandar eta jasoagoa duten liburuetan, ordea, hirugarren pertsona da nagusi, eta Atxaga idazle orojakile eta guztiahalduna gailentzen zaio kontakizunari. Horrek, jakina, ondorio nabarmenak ditu hizkuntz maila guztietan eta lexikoan. Hortaz, esan dezakegu idazle honek “bi euskara” darabiltzala, bakoitzak bere hizkuntz ezaugarri propioak dituelarik. Eta lan honek zenbait ezaugarri partekatzen dituzten *bi euskara horiek* aztertzea du xede.

Lan honek bi parte ditu. Eta hartu dut gogo, sintaxiari eskainitako lehenbiziko parte hunen, lehenik benturatzeko, eta berri iakitera bezala aitzinerat igortzeko. Honek zer iragaiten den, zer begitarte izaiten duen, eta nor nola mintzo den, abisu eman diazadan. Gero abisu haren arauaz ethorkizunerat gobernatzeko: eta fonetika, morfologia eta lexikoari eskainiriko bigarren partearen kanporat atheratzeko, edo barrenean gelditzeko eta estaltzeko.

1. Perpausaren hitzurrena

1.1. Erakusle kataforiko eta anaforikoak

Galdegai legea zintzo-zintzo bete ohi du Atxagak, zenbaitetan horretarako “triki-mailu” bat edo beste baliatu behar badu ere: erakusle kataforikoak behin eta berriz erabiltzen ditu, agian galdegai legea (galdegaia aditzaren aurre-aurrean jartzea agintzen duena) betetzeko, beti ere ulermenari kalte egin gabe: izan ere, galdegaia luze samarra denean, aditzaren atzean jartzen da, eta, aditzaren aurrean, galdegai-kokalekuan, galdegai luze horren erreferentziakide den erakusle kataforikoa, zeina forma indartuan ere ager daitekeen.

- (1) *Horixe gara artzai guztiak: inorante hutsak* (BLJN).

Galdegaia perpaus oso bat izan daiteke, funtzio ugari bete ditzakeena:

— subjektua:

- (2) *Hori ere kontu zelebrea da, alegia nor bere buruarekin hitzegiten hastea* (BLJN)
- (3) *Eta niri horixe gertatzen zitzaidan, Ameriketara joateak egundoko gaiak ematen zizkidala pentsatzeko* (BLJN).
- (4) *Horrek ematen dit pena gehiena, oso berandu izan zela Mariarentzat* (BLJN)
- (5) *Hori dun txarrena, bera hain izutia izatea* (BIA)

— objektua:

- (6) *Bere alabak ere horixe esaten du, ezin dela Jainkoaren borondatea okertu* (BLJN)

Erakuslearen orde, jatorri galdetzailea duen *zera* kataforikoa ere agertzen zaigu sarri askotan.

- (7) *Zera esatera ausartuko ginateke, isatsa galdu duen katagorriaren antzera zebilela Piolet* (ETI)
- (8) *Zera ematen zuen, herriaren erdia herriaren beste erdiaren etsai amorratua zela oso aspaldi batetik* (BLJN)

- (9) *Zera gertatzen duk, Martin, hi zintzoegia haizela* (BLJN)
 (10) *Eta orduan zera jakin genuen, neska guzti haiek goxogintza ikastera joaten zirela (...), eta probak egiten zituztela* (BIA)

Balio kataforiko hori [*beste zenbatzailea + izena (kontu, pentsamendu...*) + kasu partitiboa] delako sintagmak ere bete dezake ezezko perpausetan, “hori baino ez” zentzua hartuz:

- (11) *Seguraski zu dagoeneko ohituta zaude Mediterraneoko tenperaturetara. Gainera, telebistak beste konturik ez du esaten, hau dela aspaldiko udarik beroena* (GBB)
 (12) *Ez nuen bide guztian beste pentsamendurik eduki, nork salatu ote ninduen* (SJS)

Bestalde, aintzat hartzekoa da erakusle kataforikoa batzuetan ez dela bakarrik ageri, izen baten osagarri gisa baizik, eta forma indartuan gainera.

- (13) *Manuelek ilusio horixe zeukan, amuarrain nazkante hori etxera ekarriko ote zuen* (SJS)

Gutxiagotan, erakusleak ez du balio kataforikorik, anaforikoa baizik.

- (14) *Seta neukala letter horiekin, horretan nengoen* (BLJN)
 (15) *Ez dudala lapurretarik egin, horrekin salbatzen naiz* (BLJN)
 (16) *Baina zerbait bazuela hori gauza segurua da* (OBB)
 (17) *Zein modutakoa den, hori ez dakit* (OBB)
 (18) *Baina nolakoa zaren, hori badakit* (BEBM)
 (19) *Ordubete inguru aritu zirela zaldia kargatzen, hori izan zen belarriek erakutsi zidatena* (BEBM)
 (20) *Aitak gehiegi mimatzen zaituela, horixe duk iruditzen zaidana* (GBB)

Dena den, askotan ez da erraz erakuslea anaforikoa ala kataforikoa den erabakitzen, eta hori, duda izpirik gabe, Atxagaren erredundantziarako joerari leporatu behar zaio. Alegia, erakuslearen erreferentzia askotan errepikatu egiten du asteasuarrak, bai erakuslearen aurrean, bai erakuslearen atzean jarriz eta, ondorioz, erakusleari balio anaforiko-kataforikoa emanez.

- (21) (...) *eta estimatzekoa da, horrela entretenimendua dauka zaharrak, eta ez da aspertzen. Izan ere, larogei urtetara ailegatzeak hori du txarrena, aspertu egiten dela* (BLJN)

— helburua:

- (22) *Kendu oroitzapen horiek burutik pentsatzen zuen gero. Horregatik, pentsamendu ilun haiek burutik kentzeko, (...)* (BIA)

— zergatia:

- (23) *Horregatik jartzen naiz pentsatzen, beste erremediorik ez dudalako, eta ohitura dudalako ere bai* (BLJN)
 (24) *Eta horregatik, apartamendu hori ilusio bat delako* (BLJN)
 (25) *Horregatik etorri naiz berorregana, zerbait argituko didalakoan* (BIA)

- (26) *Horregatik pasatzen ditu gau txarrak Paulok (...) begiak zabalik edukitzen di-tuelako* (BIA)
- (27) *Eta horregatik izango zion amorrazioa Joxeri, Joxek askotan gogor egiten ziolako* (OBB)
- Zergatiko balioa duen erakuslea gutxitan da anaforikoa.
- (28) *Baina besterik esaten ez genekielako, horregatik bakarrik* (BLJN)

1.2. Galdegai-legearen haustea

Beste batzuetan, erakusle kataforikoa bazter utzi eta galdegai legea besterik (eta gupidarik) gabe urratzen du Atxagak, idatzizkoan ez baina ahozko euskaraz oso ohikoak diren esaldiak sortuz.

- (29) *Neronek jarriko zionat eraztuna hire zintari / Ez, Carmen, jarriko zionat nik* (BIA)
- (30) *Nik gauza asko ikusten dizkiat, ikusten diat itsasoa, ikusten dizkiat arrai beltzak* (BIA)
- (31) *Izena dut Mary Lanford* (HBI)
- (32) *Baina sekretua ez dago osagaietan. Sekretua dago zaintzeko moduan, prozesua bertatik zaintzen duzun ala ez* (GBB)
- (33) *Banuen beste arrazoi bat etxe inguruetan geratzeko, eta hori zen Genoveva, ge-reran gizona galdutako gure nagusia* (BEBM)

1.3. Aditza perpaus bukaeran?

Ezagun da euskarari buruz bala-bala dabilen mito faltsu bat, aditza beti perpau-saren bukaeran jarri behar delakoa, alegia. Eta Atxagaren liburuek faltsutasun hori egiaztatzen dute. Liburuek ez ezik, haren hitzek ere.⁴ Mendeko perpausetan, kasu, ulergarritasunaren hobe beharrez, aditza lasai asko aurreratzen du idazle gipuzkoarrak.

⁴ Horren argigarri, hona hemen bi adibide: lehenengoa, euskaltzain sartzeko hitzalditik (*“Antzarak, zenbakiak eta letrak”*, Asteasu, 2007-3-17) ateratakoa. Bigarrena, Euskadi Irratiko Goiz kronika saioan hiru egun geroago egin zioten elkarrizketatik:

Esan beharrik ere ez dago utopia lortzearen, gero eta gehiago, hobeto, ederrago adieraz-teko gai izatearren, hizkuntzak baliabide asko behar dituela, eta, ahal den neurrian, bortxatu egiten duela hizkuntzaren naturaltasuna, hizketan azaltzen dena. Euskarak, esate baterako, aditza bukaeran jartzeko joera omen du. Baina Juan Bautista Agirrerentzat joera hori muga bat da, eta horregatik idazten du honela Jesusen eta bere dizipuluen arteko elkarrizketa bat: *Nere semechoac, maite izan ezazue elcar: Filioli, diligite alterutrum. Aspertu ciran icasleac, beti gauza bera adituaz, eta esan cioen: Maisua, cergatik beti gauz au esaten digu? Erantzun cien: Ceren Jaunaren Aguintea dan, eta au ongui eguiten bada, bera bacarrik asco dan. Bistakoa da. Aditza aurrera ekartzen du.*

MANU ETXEZORTU: Beraz, gaur egun badira garbizaleak, nolabaiteko puristak.

ATXAGA: Badira ez, giro bat dago erabatekoa. Oraindikan dago... zenbat hitz? Nik ezagutzen dut hemen hurbilean irakasle bat eta pertsona nagusieki klaseak ematen dizkiena, eta berak esaten dit ehuneko hirurogeita hamarrek oraindikan pentsatzen dutela aditza, berboak, euskaraz azkenean jarri behar dela eta bekatu izugarria dela, larria, aditza esaldiaren hasieran jartzea eta holako gauzak. Jende hori benetan asko estimatuko genuke beste eginkizun batzuetara zuzenduko balu bere bizitza.

- (34) *Ez dut ametitzen inork (...) "lasto motxordo" izena erabiltzea izendatzeko Jainkoak dohain eman digun habia* (ETI)
- (35) *Eta aldi berean keinu bat egin zion Paulori, ateratzeko lehen bait lehen jostundegitik* (BIA)
- (36) *Harrapatuta paretaren eta egurraren artean (...)*, (HBI)
- (37) *Bukatuta dantzaldia, (...)* (SJS)

2. Perpaus elkartua: alborakuntza eta juntadura

2.1. Alborakuntza: lokailuak

Jakina denez, alborakuntza ahozko hizkeraren ezaugarri nagusietako bat da, eta hortaz, sarritan agertzen da ahozkotasanaz gainezkako testu atxagarretan.

- (38) *Hurrengoan, berriz, guztia joan egin da, ezin liteke hutsune beltz bat baizik sumatu* (STXB)

Baita ahozkotasanaz elikatu gabekoetan ere, baina urriago:

- (39) *Baina betaurrekoak falta zitzaizkion, ezin zuen irakurri* (SJS).

Alborakuntzan, entzuleak/irakurleak berak antzeman behar du (testuinguruari esker-edo) esaldien arteko lotura semantikoa, eta sarritan lokailuek errazten diote lan hori. Esnalek (2002: 24) gogorarazten digunez, *ordea* lokailua perpaus hasieran —eta atzean komarik jarri gabe, erantsiko genuke guk— erabili ohi du Atxagak, gaur egungo joeraren aurka, eta Axularren bideari jarraiki.

- (40) *Ordea ez zen bihotz huts* (OBB)
- (41) *Ordea marruka hasita ere, berdin da* (BEBM)

Zenbait lokailuk ahozko hizkeren elipsiek eragindako informazio-hutsak betetzeko funtzioa dute.

- (42) *Herrian bazen bat, neska bat, alegia, aurreneko errebueltan bertan ttitti jolasa onartzen zuena* (BLJN)
- (43) *Igual ikusten zuen, apaiza alegia, bidetik paseatzen* (BLJN)

Beste batzuek —*ba* lokailuak, kasu— diskurtsuan atsedean laburra hartu eta segidakoa pentsatzeko aukera ematen dute, ahozko hizkeran —eta ez idatzizkoan, jakina— gertatu ohi den bezalaxe.

- (44) *Nola ez neukan dirua egiteko proportzio onik, ba dantzan egiten nuen* (BLJN)
- (45) *Gu etxeko gelaren batean ikusiz gero, bada makila bat hartu (...)*(BIA)

2.2. Juntadura

2.2.1. Emendioa

Jakina denez, ahozkotasanak emendiotik asko “edaten” du.

- (46) *Eta denak konforme etorri ziren nirekin, eta mendiska hura igotzeari ekin genion denok hileran jarrita, eta luze gabe buruan kanta ttiki bat besterik ez zeukan mutilaren etxe aurrean egokitu ginen* (BIA)

Emendioa da Atxagaren hizkuntz ezaugarririk berezkoenetakoa da: normalean ezin du adjektibo bakar batez zerbait definitu (bi, hiru edo gehiago behar ditu). Normalean ezin du kausazko perpaus baten bidez gertakari baten kausa azaldu (bi edo hiru behar ditu). Norbaitek zerbait esaten badu, gauza bat baino gehiago (perpaus osagarri bat baino gehiago) esango ditu, eta adjektibo horiek edo mendeko perpaus horiek, nola ez, emendiozko juntagailuaren bidez loturik ageri dira.

Perpaus osagarriei dagokienez, honako egitura hau hobesten du Atxagak ulermena errazteko asmoz:

[1. perpaus osagarria + aditz nagusia + 2. perpaus osagarria + ...]

- (47) *Salako mahai txapalari zartako bat ematea lortu zuen oraingoan, eta errebisten ontzia iraultzea* (GBB)
- (48) *Bera ere hala moduz zegoela adierazi nion, aldatua ikusten nuela arratsalde harez gero, beste bat ematen zuela* (SJS)

2.2.2. Hautakaritza

Atxagak oso-oso maiz darabil *edo* juntagailua, idatzitako zerbait hurrengo esaldia- ren bidez *ñabartzeko* —ahoz hiztunek egin ohi duten bezala— edo pentsatutakoaren eta errealitatearen arteko aldea adierazteko. BIA liburuan parra-parra aurki dezakegu baliabide hau.

- (49) *Ordurarte ia ez du izenik eduki, edo eduki du baina ez da konturatu izen horrek seinalatzen duen diferentziaz* (STXB)
- (50) *Bi bider pentsatuko bere grina txar horri segitu aurretik. Edo hiru bider* (BLJN)
- (51) *Eta oso ondo, baina ez hain ondo halere* (BIA)
- (52) *Behar bada orain kanta ttikia itzuli egingo da bere burura, pentsatu genuen, baina ez, ez zitzaion itzuli* (BIA)
- (53) *Eguraldi txar haren zalaparta eta hotsek esnatu egin ninduten azkenean. Esnatu edo erdi esnatu* (BEBM)

2.2.3. Aurkaritza

Oso aurkikuntza polita egin dugula uste dugu: Atxagaren genero desberdinetako bi testuren bi pasarteren arteko antzekotasun sintaktiko-semantikoa. Bietan pertsonaiaren bizitzaren bi fase zeharo desberdinen berri ematen zaigu. Eta bien arteko lotunea (edo, hobeto esanda, etena) *baina* juntagailua da. Paralelismo sintaktikoa paralelismo semantikoaren menpe. Eta badira aldaketaren erakusgarri diren beste bi hitz garrantzitsu, bi testuetan ageri direnak: *bapatean* eta *ohartu*.

- (54) *Baina egun batean, bere gogo eta nahiek ehun eta larogei gradutako jira ematen dute: bapatean bere izenaz ohartzen da, nola partikularra eta berezia den, nola berdinik ez daukan* (STXB)
- (55) *Baina gaua dator... (...) Eta bapatean, zeharkatu egiten du / belardiaren eta kamio berriaren arteko muga, (...) ez da ohartzen bere heriotzaren hurbiltasunaz ere* (Trikuarena poema).

Baizik juntagailua oso gutxitan erabiltzen du asteasuarrak dagokion hitzaren atzean.

(56) *Ez baita egilea zerarik inportanteena literaturan, egin duen obra baizik* (ETI)

(57) *Ez zuen ematen basurdeak zirenik, zakurrak baizik* (STXB)

Aurrean, ordea, sarriagotan, *eta* juntagailuaz lagundurik edo ez.

(58) *Bere helburua ez da nabigatzea, baizik eta portu batera ailegatzea* (HBI)

(59) *Ez zen nirekiko adeitasun berezirik horretan, baizik eta obitura* (SJS)

3. Perpaus konplexua: menderakuntza

3.1. Perpaus osagarriak

3.1.1. Aditz bat gobernatzaile duten perpaus osagarriak

Perpaus osagarriaren gobernatzailea aditz bat denean, mendeko perpausa predikatu nagusiaren aurrean zein atzean ager daiteke. Lehenengo posibilitatea “zenbaiten ustez dotoreago” bada ere, bigarrena “askotan hobesten da” (EGLU-V (I), 39). Eta biak topatu ditugu aztertutako testuetan.

(60) *Piezarik arruntena zela esan zidaten* (ZIU)

(61) *Langileak egur kanpamendua prest zegoela esan zien* (BIA)

(62) *Gaurko egunetik begiratuta, bizitzak eman didan esperientziarekin, Pauline Bernadetteren kontrako izpiritua zela iruditzen zait* (BEBM)

(63) *Zubia zeharkatzerakoan, autoaren faroek atarian zeuden lagunak bost zirela erakutsi ziguten* (SJS)

(64) *Pentsatzen niagok aurki lur horren azpira joan beharrean nagoela hemeretzi urterekin* (BIA)

(65) *Entzuna zion (...) bere lehenengo lana herri batera sartzean etxe aberatsetako ispiluez jabetzea izaten zela* (SJS)

Baldin *eta* predikatu nagusi batek perpaus osagarri bat baino gehiago badu, Atxagak maiz erabiltzen du —emendioaz aritu garenean aipatu dugun bezala— honako egitura hau:

[1. perpaus osagarria + predikatu nagusia (+ *eta* juntagailua) + 2. perpaus osagarria]

(66) *Txoriak gaua etorri zaiola pentsatzen du, eta gau horren erdiko izar batena dela bera hainbeste itxutzen duen diztira malizios hori* (STXB)

(67) *Beraiek ere Mintzoaren berri bazutela iruditu zitzaidan, eta horregatik zeudela han* (BIA)

(68) *Setatsuak bere arrazoia bazuela iruditu zitzaidan, zerbait bazela gaikalde hartan batere ikararik gabe egoten jakitea* (BEBM)

(69) *Gorroto ninduela iruditzen zitzaidan, ez zitzaiola ahazten (...)* (SJS)

Bestalde, gobernatzailea predikatu konplexu bat izan daiteke, osagarria + aditza itxura duena, baina, azken finean aditz soiltzat funtzionatzen duena.

- (70) *Segituan hartzen zioan usaina, organizazio politiko klandestinoren batekoa izango zela* (GBB)
- (71) *Irudipena izan nuen, bataren eta bestearen espresioa ikusita, handiak ezin izango zuela txikia borroka batean hautsi* (SJS)

3.1.2. Izen bat gobernatzailerik duten perpaus osagarriak

Atentzioa eman digu Atxagak atzizki bat baino gehiago erabiltzeak: liburu batzuetan, EGLUn aipatzen ez den bat erabiltzen du (-neko), beste batzuetan -lako, eta beste batzuetan, irizpide finkorik ezean, biak.

- (72) *Sebastianek marrubiak bilatzen ari zeneko itxura egiten zuen* (STXB)
- (73) *Burutazio honek susmo bat ekarri zidan, Mintzoak mutil haren begiak ixteko bakarrik bidali ninduelakoa* (BIA)
- (74) *Lana uztera zihoaneko keinua* (BIA)
- (75) *Jonek berriz ez zuen katakume goxo bat zelako inpresiorik ematen* (GBB)

3.1.3. Gobernatzailerik "berezia" duten perpaus osagarriak

EGLUn (V-(I): 56) *eskerrak* aipatzen da perpaus osagarrien "governatzailerik berezi" gisa. Ahozkotasanaren paradigma den *Jose Francisco* ipuinean, idazle gipuzkoarrak, erregistroarekiko koherentziaz, *grazik* erabiltzen du.

- (76) *Grazik oraindik zu bezalako damak badirela mundu nigargarri honetan* (OBB)

Beste gobernatzailerik batzuk hain dira "bereziak", non guk interferentzien multzoan sailkatuko baikenituzke.

- (77) *Eta gainera ni ez nago batere gaixo, bakarrik gozoa ez zaidala komeni* (BLJN)

3.1.4. Gobernatzailerik isilpean duten perpaus osagarriak

Horrelako egiturak ahozkotasanaren zerbitzuan daude, nabarmen. Hurrengo adibidean, gainera, beste bi baliabidek indartzen dute ahozkotasuna: *ba-* lokailuak eta *irakurri-*ren orde *letu* agertzeak.

- (78) *Joaten nintzela drugstore-ra? Ba bazter batetan eseri eta letu egiten nituen* (BLJN)

3.2. Adjektiboak: perpaus erlatiboak

Atxagaren hainbat testu aztertuta, honako ondorio hauek atera ditugu perpaus erlatiboek dagokienez:

a) *-n* da erlatibatzailek erabiliena; *-tako* ere maiz agertzen da; *-riko* gutxiagotan (baina *ETI* liburuan maiz); askoz gutxiagotan *non*; *zein* bizidun bakarra topatu dugu, Iparraldeko euskaraz mintzo den BIA-ko sugaren ahotan.

- (79) *Baziren baita ere bihotz ahulekoak beren artean, zeinak buru haundiarekin kupitu eta bakarrik ez uzteagatik plazara joan eta eztenarekin itxura egiten bait zuten*

Aditz erlatiboa partizipio soila deneko egitura ekialdekoaren adibideak ere gutxi-gutxitan ediren ditugu.

- (81) *Izkribuaren aipatu egoeragatik* (OBB)
 (81) *Txirrina-pantika deitu zomorroa* (OBB)
 (82) *Neronek esango dizut otsoengandik aldegin egunean agindutakoa* (BEBM)

Erlatiboetan euskalkien arteko alde nabarmena da, eta Atxagak aintzat hartzen du hori: BIA-ko sugeak Iparraldeko mintzoa darabilenez, *-riko* erlatibatzailea baliatzen du. Genero konturik ere bada tartean, antza: *-riko* ugari ageri da *Etiopia* liburuko poemetan.

b) *-n* eta *-tako* honako kasu hauek erlatibatzeko erabiltzen dira: absolutua, ergatiboa, datiboa, eta inesiboa. Kasu komunztadura dagoenean, ordea, gainditu egiten da murrizketa hori, edozein kasu erlatiba daitekeelarik.

- (83) *Azkenean heldu zen nahi bide zuen lekura* (BIA)

c) *-n* / *-tako* erlatibatzaileek badute “arazo” estruktural bat ulergarritasunari kalte egin diezaiokeena: erlatiboa izen ardatzaren aurrean agertzea. Horrek sarritan behartzen gaitu erlatibo labur samarrak egitera edo, bestela, Atxagak hain kuttun dituen perpaus erlatibo apositibaok erabiltzera.

- (84) *Bada Mintzo bat barnetik sortzen zaiguna* (BIA)
 (85) *Eritegi eder askoa, makina bat gaixo sendatutakoa* (OBB)

Perpaus erlatibo apositibo horiek badute murriztapen bat, salbuespenak salbuespen idazle gehienek betetzen dutena: izen ardatza kasu absolutuan dago, perpaus nagusiak hala exijiturik. Bestelako kasu bat baldin bada, asteasuarrak erlatibo librea baztertu eta izen ardatza errepikatzea hobesten du:

- (86) (...) *esaten zion gizon hark mutil ttiki bati, Paulo bera zela antzematen zitzaien ume ttiki bati* (BIA)

Topatu dugun beste adibide batean, ordea, arrisku handiagoa hartu du, izen ardatza edutezko genitiboan dagoelako; *-n* menderagailuari atxikitako kasua, ordea, absolutua da.

- (87) *Neskatila baten itxura zuen, helduagoa ematearren takoizko oinetakoekin ibiltzera behartuta zegoena* (BEBM)

Perpaus erlatibo apositiboetan erlatibatzen den funtzioa denborazkoa bada (eta izen ardatza *aldia* bada), euskaldun askok nahasi egiten dituzte, gaztelaniarekiko interferentziaz, perpaus erlatiboa eta perpaus osagarria. Esan dezagun, Atxagaren izen onaren alde, ondoko adibidea elkarrizketa batetik ateratakoa dela, eta litekeena dela gure idazleak berriaz egiten nahi izana akats hori, ahozko euskararen egiten direnen lekuko.

- (88) *Bigarren aldia da zakurren janagatik kargu hartzen didazula* (GBB)

Egitura ez-apositiboa erabiltzen duenean, argiago geratzen da perpausaren erlatibo izaera, eta ez dago interferentzietarako tokirik.

(89) *Hau da norbait ogia egiten ikusten dudan aurreneko aldia* (GBB)

d) zenbait belarri fin asaldatuko badira ere, Atxagak, batzuetan, *zein-* ekiditeagatik, [-*n /-tako* + izen ardatza] egitura erabiltzen du erlatibo ez-murrizgarrietan. Bigarren adibidean erakusleak errazten bide du aukera hau.

(90) *Aitonak kopeta zimurtuz begiratu zion zer esan asmatu ezinez zebilen Sebastiani* (STXB)

(91) *Paulori adio goxoa egindako Teresa haren belauna* (BIA)

(92) *Auskalo zertan pentsatzen ari zen aldian behin salara etorri eta musika jartzen zuen Genoveva* (BEBM)

e) jakina da euskaraz ez dela oso arrunta erlatiboaren izen ardatza perpaus oso bat izatea. Atxagak halakorik adierazteko honako prozedura hauek baliatzen ditu:

e.1.) [perpaus nagusia + *-n* menderagailua duen perpaus erlatiboa + *gauza* izen ardatza]

(93) *Jakina, hamabost urtez mutiko guztiek arbuiatzen dute amaren laguntza, gero gertatzen ez den gauza, noski* (ETI)

(94) *Anitz lagunek, behintzat, hori esaten zidaten lantokira hurbiltzen nintzen bakoitzean; azken aldian oso gutxitan gertatzen zen arazoa, bestalde* (ETI)

(95) *Hori esan eta pudding txokolatetzkoa kentzen dit aurretik, bere aitaren kontuak bakean uzten dizkiodanean egiten ez duen gauza* (BLJN)

(96) *La Vacheri baso usaina antzematen zitzaion, behi batek oso gutxitan izaten duen gauza* (BEBM)

e.2.) perpaus erlatibo librea, absolutu singularrean. Egitura hau zilegi izatekotan, perpaus erlatiboa atributuzkoa izan behar da eta izen ardatz-edo den perpausa erlatiboaren atzean agertu.

(97) *Bazekien gutxi gorabehera Barcelona inguruko zein tokitan zegoen. Eta askozaz ere okerragoa zena, Pascalek bazekien* (GBB)

Aurrean agertuz gero, ordea, guri behintzat, emaitza ez zaigu onargarria iruditzen.

(98) ? *Bazekien gutxi gorabehera Barcelona inguruko zein tokitan zegoen. Eta Pascalek bazekien, askozaz ere okerragoa zena*

e.3) esaldi bakar batean bildu beharrean, bi perpaus bereizi erabiltzea, erlatiboaren ordeztararen *hori* erakusle anaforikoa sartuz.

(99) *Neskaren agurra entzun bezain azkar bere pentsamendua entzun nuen, oso garbi, Paulorena berarena bezain garbi. Harritu egin ninduen horrek* (BIA)

(100) *Ez zuen pentsu bankete harena konprenitzen, eta urduritasuna ematen zion horrek* (BEBM)

(101) *Behi makalen konpainia uzten dut, eta horrek desertura eramaten nau* (BEBM)

(102) (...) *bere zerebroaren zati erabat esnatu gabekoa, eta zati horrek (...)* (GBB)

Hori erakuslea kataforikoa izan daiteke, haren esaldia tartekietan agertzen bada.

- (103) *Gizon hura argia iruditzen zitzaidan, berarekin konparatzeko modukoa edo —horrek ematen zion beldurrik haundiena— bera baino azkarragoa oraindik* (BIA)

f) badago erlatibo atxagatar peto-peto bat, zenbaitek erdarakadatzat hartuko luketena, baina, finean, adierazkortasun handikoa dena: erlatibo libreari soziatibo kasua eranstea, edo erlatiboaren izen ardatza soziatibo kasuan dagoen adjektibo edo partizipio bat izatea —gaztelaniazko “con lo (...) que” delakoaren pareko. Balio semantiko ugari izan ditzake, hala nola kontzesio- eta ondorio-perpausena.

- (104) *Dolarrek han balioko dutenarekin, gainera* (BLJN)
 (105) *Iharrak ere egin zuen zerbait, bera zen serioarekin* (BLJN, kontzesio balioa)
 (106) *Hik balio duanarekin* (BIA)
 (107) *Nagoen aspertuarekin, edozein gauza entzungo nuke* (BEBM, ondorio-perpausaren balioa)
 (108) *Nire barruko ahotsak berak, den borrokazalearekin, zahar horrengandik apartatzeko esaten dit* (BEBM, kontzesio balioa)

g) badago euskaraz erlatibo berezi bat, adjektibotik gertu-gertu dagoena, eta honako ezaugarriak dituena: izen ardatzik ezean “erakusle ardatz” bat” agertzen da (bigarren gradukoa eta plurala, hots, *horiek*), nominalizaturik; erakusle ardatza leku-genitiboan dago; kasu horri absolutu kasua eransten zaio, aditz nagusia *izan* aditza baita. Bada, hor atentzioa ematen diguna da subjektua singularrekoa bada, aditz erlatiboan ez dagoela absolutu pluralaren markarik, “erakusle ardatza” plurala izan arren. Izan ere, aditz erlatiboak ez baitu komunztadurarik izen ardatzarekin, perpausu nagusiaren subjektuarekin baizik.

- (109) *Baina Old Martin ez da ixiltzen den horietakoa* (BLJN)

“Erakusle ardatza” isil daiteke, bi kasuak (leku genitiboa eta absolutua) mendera-gailuari erantsiz.

- (110) *Iharra ez zen erronkan ibiltzen zenetakoa* (BLJN)

Badakigu horrela esaten eta idazten dutela euskaldun gehienek, baina, gure uste apalean, eta errealitatea desiratik urruti egon ohi dela jakinik ere, perpaua sintaktikoki zuzena izatekotan komunztadura egon beharko litzateke aditz erlatiboaren eta izen edo erakusle ardatzaren artean (*Baina Old Martin ez da isiltzen diren horietakoa*). Eta hala jokatzan du Atxagak berak ere batzuetan, guri lasaitu handia emanaz.

- (111) *Javier (...) noiz nai ehetic aldeguiten dutenetakoa guenian* (OBB)

h) Atxagak batzuetan “cleft” delako erlatibozko perifrasiak erabiltzen ditu galdegaia azpimarratzeko, kontuan hartu gabe hitzurrena aski izango zatekeela galdegaitasun hori adierazteko.

- (112) *Bera izango duk barregarri geldituko dena* (BLJN)
 (113) *Eta askotan neroni izaten nintzen zurrumurruak bidean jartzen zituena* (BLJN)

(114) *Oraingoan gizona izan zen begiak lurrera jarri zituena* (BIA)

(115) *Huraxe zen jakin nahi nuena* (BEBM)

i) Asteasuarrak bakanka erabiltzen du [izen ardatza + perpaus erlatibo + kasua] delako egitura.

(116) *Zuek orduan basamutil ezer ikusi gabekoak zineten* (BLJN)

j) Zenbait aldiz, *-tako* erabiltzean, aditz erlatiboaren eta izen ardatzaren artean *izan* aditza tartekatzen da (eta horri *-tako* eransten), iraganalditasuna nabarmentzeko-edo.

(117) *Bi anaiak egon izandako lekurantz* (BIA)

(118) *Berak ezagutu izandako emakume edadetuen ereduan* (GBB)

k) Atxagak euskaldun askoren “bekatua” egiten du inoiz edo behin: perpaus erlatiboak eta zehar galderak nahastea. Hurrengo adibidean, guk behintzat, apal-apalik badarik ere, *hik badakik hor barruan zer daukaan* idatziko genukeen.

(119) *Hik badakik hor barruan daukaana* (BEBM)

l) Jakina denez, *-(e)nean* menderagailu denborazkoa, berez, perpaus erlatibo libre bat da, inesibo kasuan dagoena. Menderagailu denborazkoa bihurtuta, esan dezakegu nolabait “fosildu” egin dela. Bada, idazle gipuzkoarra, berriz ere arriskua hartuz, lekuzko balioa ematera ere ausartzen da, baldin eta izen ardatz isilduaren erreferentzia lehenago (eta ez urrutiegi) aipatu badu. Hurrengo adibidean *mahaiei* da lekuzko izen hori.

(120) (...) *mahaiei begiratzuz (...) Haietako batean, gainera —luzeenean, jokalariai eseriko zirenean— (...) bandera gorri eta izarduna ikus zitekeen* (GBB)

3.3. Perpaus adberbialak

3.3.1. Kausazko perpausak

Kausazko perpausak eta osagarriak badute ezaugarri komun bat, Atxagaren estilistikari dagokiona: ez ohi dela perpaus bakar bat agertu, bi edo hiru baizik, emendiozko juntagailuaren bidez lotuak. Izan ere, lehenago ohartarazi dugun bezala, asteasuarraren obran norbaitek zerbait esaten badu, gauza bat baino gehiago esaten du, eta zerbait gertatu bada, arrazoi batengatik baino gehiagorengatik gertatu da.

(121) *Iluntzen ari zuelako eta hastear egongo zelako (...) partidua* (GBB)

(122) *Haizeak freskatu egiten baitzizkion (...) eta aldi berean uxatu egiten baitzitu-tuen* (GBB)

Atxagak erabiltzen dituen kausazko perpaus motak honako hauek dira:

a) ZERENGATIK (...) BAIT-

Usu topatzen da ahozkotasuna islatu nahi den testuetan (BLJN eta BIA liburuetan batez ere), Atxagaren estilo errepikakor samarraren erakusgarri.

(123) *Zerengatik umore txarrean nagoenean ez baitut gardena zaintzen hasteko gogorik izaten* (BLJN)

- (124) *Zerengatik gehienek ikusiak baitzituzten aipatzen zizkidaten gauza haiek* (BIA)

Zerengatik lokailua *bait-* menderagailua gabe ere azaltzen da askotan BLJN liburuan, eta gutxiagotan BIAN.

- (125) *Oso ondo, ama! –dio Jimmy gizarajoak, zerengatik, esaten diet beti, ume hori bakar xamar dagoela etxean, anaiarrebaren bat beharko lukeela* (BLJN)
 (126) *Suak lagundu egiten dizu, zerengatik horrelakoxea da sua,* (BLJN)
 (127) *Zerengatik erakusten zidan Obabatik hain urrun zegoen itsaso hura* (BIA)

Harrigarria badirudi ere, ez Villasantek ez EGLUK ez digute lokailu horren berri ematen.⁵ Atxagaren asmakizuna ote? Ez: ekialdeko euskalkietako idazle zahar bazuengan [*zerengatik... bait-*] egitura agertzen baita.⁶

b) ZERGATIK (...) BAIT-

EGLUn (VI-2, 207) *zergatik* lokailua aipatzen da, baina *-n* menderagailuarekin batera (eta ez aditzari *bait-* erantsita), euskalki arrazoiengatik (*zergatik*, lokailu gisa, mendebaldeko euskalkiari dagokio). Atxagak, ordea, *bait-* menderagailuarekin batera erabiltzen du.

- (128) *Zergatik etxe asko baitzeuden zerrategi haren inguruan* (BIA)
 (129) *Zergatik han ez baitago niretzako ezer egokirik* (OBB, *Post tenebras* ipuineko gutun batean)

Bait- menderagailua gabe, ordea, apenas agertzen den *zergatik* lokailua.

- (130) *Ume horri... zergatik ume bat duk ezta?* (BIA)

c) NOLA (...) BA (...) -n / NOLAZ ETA -n

Sarri askotan erabiltzen du Atxagak zioa adierazteko modu hau.

- (131) *Nola apustuak oso fuerteak ziren, laster aurkitu nintzen* (ZIU)
 (132) *Nola laburra egin nahi zuen* (STXB)

Nola adberbioaren *nolaz* aldaera ere erabiltzen du (batzuetan testu berean) *eta* juntagailua eskuinean duela.

- (133) *Nolaz eta bi hilabete baigeneramatzan hire berririk gabe* (HBI)

Gutxitan topatu dugu lokailu hau *bait-* menderagailuarekin.

- (134) *Karrerista batek, nola baitzen trebe, (...)* (BIA, Iparraldeko mintzoa duen sugearen hitzetan).
 (135) *Nolaz eta oso gaztea baitzen* (OBB, *Post tenebras* ipuina)

⁵ Sarasolak, ordea, haren aipua egiten du, baina galdetzaile izaera emanez.

⁶ Hona hemen adibide bat: "Iakiteko duzu nahi baduzu sarthu Arriba de Seillasen idukazu esteko partearekin zerengatik uesteko parte urak usten baitu" (Piarres d'Etcheverry, *Isasco Nabigacioneoa*, 1677).

Ahokotasuna indartzeko, perpaus nagusiaren aurre-aurrean *ba* lokailua tartekatu ohi da.

(136) *Nolaz eta mardulagoa zen, nolaz eta atrebituagoa zen, ba jendeak irabazle-tzat jotzen zuen* (BLJN)

(137) *Nolaz eta alde onak bakarrik azaltzeak lotsa ematen zion (...) mutu gelditu zen* (BIA)

d) ZEREN (...) BAIT-

Estilo jasoari eta ekialdeko euskalkiei lotuta dago, eta, beraz, BLJN edo STXB liburuetatik ia erabat aparte dago, salbuespenak salbuespen.

(138) *Zeren eta izebak goizeko bederatzietan jaiki erazten baitzuen egunero* (STXB)

Atxagaren azken bi nobeletan, ordea, maiz ageri da.

(139) *Zeren halaxe adierazten baitzion* (GBB)

Baita —eta harrigarria gertatzen zaigu hori— BEBMko elkarrizketetan ere. Liburu horretako animaliek euskara jasoagoa dute aurreko nobeletako pertsonaiek baino

(140) *Ez daude inon, zeren ihes egin baitute*

Ziur gaude hori Atxagak nahita sortu nahi izan duen efektua dela.

GBB liburuan *zeren* lokailua maiz erabiltzen da elkarrizketetan, aditzari menderagailua atxikita edo atxiki gabe.

(141) *Zeren niretzat oso kuestio desberdinak dituk*

e) BAIT-

Menderagailu hau bakanka azaltzen da aztertutako testuetan lokailurik gabe.

(142) *Inor ez baita niri kontra egitera atrebituko* (BLJN)

(143) *Legea berbera baita munduan arnasa hartzen duten guztientzat* (STXB)

(144) *Baina goiz hura ez zen beste goizak bezalako izan. Goiz hartan morroiak Heriotza ikusi baitzuen azokan* (HBI)

f) EZEN (...) BAIT-

(145) *Ezen ezinezkoa baitzizaion (...) arreta jartzea* (STXB)

(146) *Ezen lanturuekin luzatzea besterik ez baitzuten egiten* (BIA)

Adibide bakarra topatu dugu (gehiago egongo dira baina), non *ezen* lokailua menderagailurik gabe ageri den: Atxagak Agirre Asteasukoaren euskara imitatzen duen *Camilo Lizardi* ipuinean, hain zuzen.

(147) *Ecen ba zequiat (...) cein griña vicico guizasemea aicen* (OBB)

g) ZE (...) BAIT-

Lehenengo eta behin, nabarmendu beharra dago *ze* lokailua ahozko euskarari dagoikiola (Villasante 1980: 144) eta, agian horrexegatik dago EGLUtik deserriturik.⁷ Behin baino gehiagotan erabiltzen da HBI liburuan, eta —harrigarrien gertatzen zaigun gauza—, aditzari *bait-* menderagailua eransten zaio. Harrigarri, bai, *ze* hori bizkaierazkoa delako (mendebaldekoa, beraz), eta *bait-* ekialdeko euskalkiena.

(148) *Ze nere ahalegin guztiak kondenatuak baitaude hemen*

(149) *Heriotza harritu egin zen behin ere ez bezala, ze denda hartan ez baitzuen morroi bakar bat ikusi, baizik eta bost, zazpi, hamar morroi berdin ikusi baitzituen*

3.3.2. Denborazko perpausak

Espero izatekoa den bezala, Atxagak tipologia zabaleko denborazko perpausak baliatzen ditu bere literaturan. Hemen ezaugarri esanguratsuak baino ez ditugu aipatuko. Eta, gure ustez, hauxe da esanguratsuen: jakina da denborazko perpausak perpaus nagusiarekiko aldiberekotasuna, lehenagotasuna edo gerokotasuna adieraz dezaketela; bada, askotan erabilera —kasu honetan, idazle gipuzkoarraren erabilera— ez dator bat gramatiketan esaten zaigunarekin.

a) PARTIZIPIOA + KASU INSTRUMENTALA

Denborazko perpaus honek modua ez ezik, aldiberekotasuna ere adierazten du. Kontua da askotan ez dagoela muga garbi-garbirik lehenagotasunaren, aldiberekotasunaren eta gerokotasunaren artean. Hurrengo adibidean, adibidez, “atea irekitzea” eta “kaleratzea” ez dira aldi bereko gertakariak. Aurrena bata gertatzen da, eta gero bestea.

(150) *Atea irekiz, ezer ere esan gabe, kaleratu egin nintzen* (ZIU)

(151) *Txabolaren ateari danbateko bat emanaz, Paulok Obabako plazaren bidea hartu zuen* (BIA)

Hortaz, gure ustez —barka bekigu atrebentzia—, hor *atea irekita* / *danbateko bat emanda*, *atea irekitakoan* / *danbateko bat emandakoan* edo antzeko zerbait idatzi beharko zukeen Atxagak.

b) -TZERAKOAN, -TZEAN, -TAKOAN

Antzeko zerbait gertatzen da hurrengo bietan: *-tzean* dio asteasuarrak. Guk *-takoan* proposatuko genioke, gerokotasuna adierazi behar baita, eta ez aldiberekotasuna.

(152) *Apustua bukatzean Beltzak —Beltza zen gogorrarekin— negar eta guzti egiten zuen* (BLJN)

(153) *Eskerrik asko afariagatik. Bukatzean, hona igoko ditut bandexak* (GGB)

Ondoko bietan *-tzerakoan* jartzen du, baina guk, apal-apalik, *-tzean* proposatzen dugu aldiberekotasuna azpimarratzeko. Izan ere, *-tzerakoan* hurbilago dago —eus-kaldun askoren erabilera gorabehera— lehenagotasun hurbiletik (Zubiri & Zubiri 1995: 733-734).

⁷ Behin bakarrik aipatzen da hor (EGLU III, 178).

(154) *Etxe ataritik pasatzerakoan, katiatutako txakurrek utzi egin zioten zaukan egiteari* (STXB)

(155) *Norbait preso egiterakoan, harrapalariak ble esaten zion* (STXB)

Dena den, aitortu beharra dago Atxaga “ez dagoela bakarrik” puntu honi dagokionez. Villasantek (106) dio *-tzerakoan -tzean-en* baliokidea dela, hots, aldiberekotasuna adierazten duela. Eta horretarako, Axular maisuaren hainbat adibide damaizkigu.

C) ERREDUNDANTZIAK DENBORAZKO PERPAUSETAN ERE

Ikusi dugun bezala, idazle gipuzkoarrak, ahozkotasanaren zordun, erredundantziarako joera garbia du, errepikak, kataforak eta anaforak lekuko. Hurrengo adibidean, denborazko perpausaren anafora den *orduan* adberbioa darabil, indargarri soil gisa. Bera —eta *ba* lokailua— gabe ere, zuzena litzateke esaldia, baina galdu egingo litzateke ahozko euskararen kutsu hori.

(156) *Azkenean, Kathleneek hori esaten duenean, ba orduan Old Martinek (...)* (BLJN)

Esana dugu Atxagak oso gustukoak dituela hitz edo esaldi osoen errepikapenak. Bada, ildo horri jarraiki, aliterazioak ere atsegin ditu, dudarik gabe, eta morfologiak horretarako bidea ematen dio: hurrengo adibidean, aditz izen bat eta izen bat inesibo kasuan egoteak ahalbidetzen du aliterazio efektu hori, Olaziregik aipatutako “memorizazio” horren mesedean sortua.

(157) *Baina trumoi hori entzutean niri zerbait trabatu zait eztarrian* (STXB)

Esaldi hau *letu* duenak, gure idazlearen liburuak arreta minimo batekin *letu* baldin baditu, berehalaxe gogoratuko du antzeko egitura bat, HBI liburuan behin eta berriz errepikatua. Hona hemen adibideetako bat:

(158) *Ez al dugu aduanan problemarik izango, esan zigunean / guri zerbait hautsi zitzaigukean bihotzean, KRA!*

D) MAIZTASUNA

Usu topatu ditugu Atxagaren testuetan inesibo kasua duten perpausak (*-nean, -tzean, -tzerakoan*), eta usu kasu sozietiboaren bidez sortutakoak (aditza jokatu zein jokatu gabea izanda), batik bat BIAN.

(159) *Hitz egitearekin batera damutu zen* (STXB)

(160) *Hori bururatu zitzaidanarekin batera, gogoratzen hasi nintzen* (BLJN)

(161) *Hitzegiten ari zenarekin batera* (BIA)

E) HITZURRENA

Euskal sintaxiaren menderakuntza gai korapilotsua da, dudarik gabe. Zenbaitek —zurrunezi— diote menderakuntzan elementu menderatuak elementu menderatzailearen aurrean agertu behar duela. Horrek, gure ustez, kalte egin diezaioke sarritan ulergarritasunari, eta, hori dela eta, ahozko eta idatzizko praxian kontrako joera nagusitzen bide da. Hala jokutzen du Atxagak, naturaltasun eta ulergarritasunaren hobe beharrez.

(162) *Baina Isidrok bere semeari besotik heldu zionean eskailerak igotzen laguntzeko, eta esan, "hik duan artearekin horrela ibili beharra ere, Adria", bere atsekabearen benetako arrazoiak jabetu ginen (SJS)*

Askoz ulergaitzagoa gertatuko zatekeen, ordea, batzuentzat "eredugarri" izan litekeen hau:

(163) *Baina Isidrok eskailerak igotzen laguntzeko bere semeari besotik heldu eta "hik duan artearekin horrela ibili beharra ere, Adria" esan zionean, bere atsekabearen benetako arrazoiak jabetu ginen*

Azkenik, hizpidera ekarri nahi dugu ez Villasantek, ez EGLUk, ez Zubirik aipatzen ez duten denborazko perpaus mota bat, *-n bakoitzean* edo *-n aldikal* perpaus moten balio berekoa: *-nero*. GBB liburuan zenbait adibide aurkitu ditugu.

(164) *Trafikoa ahula zen telebistak mundialetako partidu bat ematen zuenero bezala*

(165) (...) *galdetzen zion bere anaiak astindu haietako batean harrapatzen zuenero*

Gramatiken arabera, *-ero* atzizkia izenei erants dakieke (*astelehenero, gauero*), baina ez *-n* menderagailua itsatsita daukan aditz bati. Dena den, Atxagak ez ezik, beste autore batzuek ere *-nero* hori erabiltzen dute.⁸

3.3.3. Baldintza perpausak

Atxagaren baldintza perpausen tipologiak honako ezaugarri hauek ditu:

a) *-tzera* baldintzazkoa, guk dakigula, gipuzkeraz erabiltzen da. Bada, Atxagak oso gustukoa du bere literaturara ekartzea, batez ere BEBM liburuan, sintaxi errepikorrerenganako zaletasunaren erakusgarri.

(166) *Egoera hain fastikagarrian ez aurkitzera, agian zer bait bururatuko zitzaidakeen (BEBM)*

(167) *Bere ametsekoa bezalako saguzar erraldoiak esistitzera, eta haietako bat zeru izartsu hartan galduta eta jaisteko gogoz ibiltzera, seguru eliza haren teilatua aukeratuko zenukeela pausalekutzat (GBB)*

(168) *Ez nituen jada nire ume eta gazte denboretako zerrenda sentimentalak egiten, baina egin izatera Virginiak jarraituko zukeen haien buru (SJS)*

b) baldintza irrealerako apodosietan (baita *bezala* postposizio moduzkoaz lagundurik dauden horietan ere), Atxagak *izan* aditza tartekatatu ohi du aditz nagusi eta laguntzailearen artean,⁹ beharbada denborazkotasuna azpimarratzeko.

(169) *Sebastian artean umea izan balitz, ez zatekeen errebelatu izango (STXB)*

(170) (...) *esan izango zukeen bezala (GBB)*

⁸ Hurrengo adibidea Harkaitz Canoren *Beluna Jazz* eleberritik ateratakoa da: "Estreinako Gauloises zigarroari sua erantsiz Belunan tea eskatzen zuenero irribarre ttiki bat ateratzen zitzaion Ilegiriri".

⁹ Esan gabe doa perpausa ezezkoa bada *izan* hori ez dela tartekatzen, baizik eta perpaus bukaeran ezartzen.

c) baldintza perpausaren (protasiaren) eta ondore-perpausaren (apodosiaren) arteko ordena eta *baldin* lokailuaren agerpena ulergarritasunaren arabera erabakitzen ditu asteasuarrak. Hurrengo adibidean, kasu, protasia apodosiaren atzean agertzen da eta lokailua du hasieran, agian perpaus erlatibo bat tartekaturik duelako.

(171) *Eta apika ez zen bere aldartea mudatu izango baldin eta beltzez jantzitako gizonak bisita bat egin izan ez balio* (BIA)

Hortaz, *baldin* lokailua egokia da atzean datorkiona baldintzazkoa dela ohartzazteko. “Nabigatzaileentzako abisu” bat da, “kontuz, hurrena baldintza perpaus bat dator” gaztigitzen diena.

(172) *Beti hegaletan (...) pausatzen ginen, eta orduan ere ahalik eta denbora laburrenez, supitoki eta denok batera aideratuz baldin eta desoizko soinuren bat sentitzen bagenuen ingurutan* (BIA)

d) Atxagak ez du batere zimikorik euskarazko baldintza aldi ugariak errazteko orduan.

(173) *Egia esan, hizkuntzak ematen dit beldurrik handiena. Horrek atzeratu ninduen lehenago ere. Bestela han nintzen honezkero* (SJS)

3.3.4. Kontzesio perpausak

Esanak garen bezala, Atxagaren naturaltasuna (hots, ahozkotasuna) eta gaztelania-rikiko interferentzia eskutik lotuta doaz zenbaitetan. Eta kontzesio perpausak ez dira horren salbuespen: izan ere, oso gustukoa baitu egitura bat, gure ustez “jatorra” ez dena, gaztelaniatik gordin-gordinean mailegatuta baitago: *Eta hori... -(e)larik* (gaztelaniazko “y eso que...”-ren itzulpena).

(174) *(...) eta hori handik haur bezala atera zelarik* (BLJN)

(175) *(...) eta hori elkarrekin ibiltzen zirelarik* (OBB, Jose Francisco)

(176) *(...) eta hori animatzaile sutsuena bera izaten zelarik* (GBB)

Bestalde, oso kontzesio perpaus bitxia topatu dugu, balio generikoa duen erlatibotzat ere har dezakeguna: [galdetzailea + aditz erroa + *ere*].¹⁰

(177) *Non gorde ere, harrapatu egingo haut beti!* (BIA)

(178) *Etorkizunak zer ekar ere, ezin izango zion lekuari inolako erantzukizunik eskatu* (GBB)

Aitor dugu ez dugula sekula horrelakorik entzun ez irakurri, baina, hala ere, gogora dakarkigula Leizarragak maiz erabiltzen zuen erlatibo bat, non aditza jokatzaren den (*Non ere gordetzen baihaiz, harrapatu egingo haut beti!*). Eta, esanahi aldetik, gertu-gertu dago *-na* (...) *-la* (*datorrena datorrela*) esapidetik.

Honenbestez, hitz batean —edo bitan— esan dezagun: [ZER + aditz izena + ERE] egitura ez da inongo gramatikatan ageri kontzesio perpausen atalean. Gu ez gara az-

¹⁰ EGLUn (V,1, 257) perpaus erlatiboek eskaintako atalean, badago Leizarragaren adibide bat non aditz erroa ageri den, baina aditz perifrastiko bat osatzen du, *bailedi* laguntzailearekin batera.

tiak, jakina, baina egingo genuke adibide horretan idazle gipuzkoarrak analogiaren bidetik jo duela: badago esapide fosildu bat kontzesio kutsua duena: *zer gerta ere*. Eta horrek bide eman dio, nonbait, Atxagari, hizkuntzarekin esperimentatzeko.

Azkenik, SJS eleberrian honako esaldi hau topatu dugu:

(179) *Nahiz haren ile luze eta manson itxura orokorra, amak begiko zuen*

Esaldi hori edozein euskaldunek ulertuko luke, jakina, baina gure obsesio gramatikalak ziririk sartu ez badigu behintzat, esango genuke *nahiz* kontzesio lokailuak aditzaren beharra duela beti, bai partizipioan, bai forma jokatuan (-n eransten zaion aditz laguntzaile eta guzti). Aditzik ezean, gure ustez, kontzesio-modu jatorrena (bakarra ote?) *gorabehera* da (*Haren ile luze eta manson itxura orokorra gorabehera, amak begiko zuen*).

3.3.5. Moduzko perpausak

Badago moduzko perpaus bat, Atxagaren sintaxiaren ardatzetako bat bihurtu dena. Erdi moduzkoa da (*bezala* postposizioa duen heinean), eta erdi baldintzazkoa (*ba-* aurrizkia duen heinean), eta sarri askotan erabiltzen du asteasuarrak, ia-ia klixte moduan, batez ere BIAN (*banintz bezala, egin izan balitzait bezala, banu bezala, etab.*).

Perpaus erdi moduzko eta baldintzazko horren aldaera bat —aditz jokatu gabea duena— ere oso atsegin du gure idazleak, batez ere BIAN, eta batez ere *esan* aditzarekin (*esanez bezala* usu ageri da bertan).

Poesiari dagokionez, esan beharrik ez dago oso ohikoak direla aditz jokaturik gabeko perpausak. Hala gertatzen da, adibidez, *Etiopia* liburu hunkigarrian, non instrumental kasua eransten zaion partizipioa barra-barra aurki dezakegun (*tximinien loa zainduz*).

Eta orain, ohar txiki bat *bezala* eta *gisa* postposizioei buruz: euskara irakasleek eta gramatikariak gogor ekiten diete ikasleei, bereizteko eta bereizteko. Eta Atxagak, zeinak eleberri bati *Bi anai* izenburua jartzeko batere bihotz-zimirikorik izan ez zuen, erabilera arrunt (eta gramatikalki kondenatua) hobesten du normalean:

(180) *Dolar bat eman nion sari bezala* (BLJN)

(181) *Okin bezala aritutako azken tarte hura* (GGB)

Bestalde, *Ziutateaz* testuan honela esaten zaigu pasarte batean: *Eta ilargiak, printze bakartien legez, bere txelo kontzertua eman duen bakoitzean*. Eta honatx gure galdera: ez al litzateke *bakartiek legez* izan beharko? Hau da, *ez* al du *legez* postposizioak *bezala*-k bezala funtzionatzen (hau da, funtzio sintaktikoak eskaturiko kasu marka errespetatuz), eta ez *moduan*-ek bezala (hau da, kasu marka hori genitibo markak ordezkatuz)? Izan ere, honela dio asteasuarrak zenbait orrialde geroago:

(182) *Puztu egingo zaio bere lepo lodia (...) suge bati lez*

3.3.6. Konparazio-perpausak

Konparazio-perpausetan ohiko tipologia baliatzen du Atxagak. Dena den, erraztasunak —ezen ez errazkeriak— hala eskaturik, ez du arazorik beste mendeko perpaus-

setan ere erabiltzen duen estrategia bera erabiltzeko: aposizioa, hau da, konparazioa aditzaren atzera —eta, hortaz, konparazioak ardatz duen izenetik urrutira— mugitzea.

(183) *Artean ez nenkien Paulok anaia zuenik, bera baino zaharragoa, Daniel* (BIA)

4. Ondorioak

Bernardo Atxaga euskal idazlerik entzutetsuena da zalantzarik gabe, gurean zein atzerrian. Eta horretan badu zerikusirik, bere istorioak asmatzeko gaitasunak ez ezik bere idazteko modu bereziak (bere hizkuntz estrategiek, alegia) ere. “Estrategia” horiek ezagutu nahian, asteasuarraren sintaxia aztertzen saiatu gara. Eta saiatzeko horretan, arakaturako testuek hainbat ezaugarri partekatzen dituztelako ondorioa iritsi gara. Honatx ezaugarriok:

Bi erregistro erabiltzen ditu Atxagak, ahozkoa eta idatzizkoa, eta haietariko bakoitzak bere sintaxi propioa du. Ahozko erregistroan gehien erabiltzen duen eta ulergarritasuna erraztea xede duen baliabide nagusia honako hau da: aposizioa, hots, elementuak (adjektiboak edo partizipioak eta mendeko perpausak) aditzaren atzean kokatzea. Galdegai legea ulergarritasunari kalte egin gabe betetze aldera, hiru aposizio mota darabiltza Atxagak:

a) baldin eta galdegai emendio edo alborakuntzaren bidez lotutako zenbait elementu¹¹ (bi, hiru...) badira, Atxagak egin ohi duena hau da: haietako lehenengoa aditzaren aurrean paratzea, eta gainerakoak aditzaren atzean, emendioaz edo alborakuntzaz josiak. Ikus (66)-(69) adibideak.

b) beste batzuetan, ordea, galdegai kokalekura aurreratzen duen osagaia kataforiko —eta gutxiagotan anaforiko— bat (*hori, horregatik, horretarako, zera...*) da, eta aditzaren atzean paratzen du galdegai, elementu batez edo gehiagoz osatua. Ikus (1)-(28) adibideak.

c) perpaus erlatibo apositiboetan izen ardatza erlatiboaren aurrean paratzen da, eta menderagailuari izen ardatz horren kasu marka eransten zaio, komunztadura sortuz. Ikus (84)-(85) adibideak.

Atxagak erabilitako menderakuntza sintaktiko mota bat edo beste ez da kontsultatu ditugun gramatiketan ageri, baina bai euskal literaturako beste testu batzuetan. Bestalde, haren zenbait esaldi, besterik gabe, gramatikaltasunaren erreinuaz haratago bizi dira. Baina ziur gaude ez dela horregatik Atxaga begirik batu gabe egongo: arriskatzen duen idazleak hori du onena, (hizkuntz) aurreiritziei jaramon egin gabe burutzen duela idazketa lana. Irakurleen (eta editorearen) mesedean.

Laburdurak

BEEM: Behi euskaldun baten memoriak

BIA: Bi anai

BLJN: Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian

¹¹ Perpaus osagarriak gehien bat.

ETI: Etiopia.
GBB: Gizona bere bakardadean
HBI: Henry Bengoa, Inventarium
OBB: Obabakoak
SJS: Soinujolearen semea
STXB: Sugeak txoriari begiratzen dionean
ZIU: Ziutateaz

Bibliografia

- Esnal, P., "Obabakoak", *Zutabe* 18, 84-88.
 —, 2002, "Testu-antolatzaileen erabilera estrategikoa", *Hizpide* 51.
 Euskaltzaindia, 1985, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - I*. Berrarg. berritua: 1990.
 —, 1990, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - III (Lokailuak)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 —, 1993, *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus bakuna*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 —, 1994, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - IV (Juntagailuak)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 —, 1999, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - V (Mendeko perpausak - 1)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 —, 2005, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - VI (Mendeko perpausak - 2)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
 Olaziregi, M. J., 1998, *Bernardo Atxagaren irakurlea*, Erein, Donostia.
 —, M. J., 2001, *Leyendo a Bernardo Atxaga*, EHU, Bilbo.
 Sarasola, I., 1984-1995, *Hauta-lanerako euskal hiztegia* (9 ale), GAK, Donostia.
 Villasante, L., 1976, *Sintaxis de la oracion compuesta*, Aranzazu, Oñati: (2. argit. 1979).
 —, 1980, *Sintaxis de la oración simple*, Aranzazu, Oñati.
 Zubiri, I. & Zubiri E., 1995, *Euskal gramatika osoa*, Didaktiker, Bilbo.

Atxagaren liburu artikulu honetan aztertutak:

- 1976, *Ziutateaz*, Luis Haranburu, Donostia.
 1978, *Etiopia*, Pott liburutegia.
 1984, *Bi letter jaso nituen oso denbora gutxian*, Erein, Donostia.
 1984, *Sugeak txoriari begiratzen dionean*, Erein, Donostia.
 1985, *Bi anai*, Erein, Donostia.
 1988, *Henry Bengoa, Inventarium*, Elkar, Donostia.
 1988, *Obabakoak*, Erein, Donostia.
 1991, *Behi euskaldun baten memoriak*, Pamiela, Iruñea.
 1993, *Gizona bere bakardadean*, Pamiela, Iruñea.
 2003, *Soinujolearen semea*, Pamiela, Iruñea.

OHAR BATZUK NAFAR-LAPURTERAZKO GALDERA ETA GALDEGAI INDARTUEZ

Maia Duguine
UPV/EHU & U. de Nantes

Aritz Irurtzun
UPV/EHU

1. Sarrera¹

Artikulu honetan nafar-lapurterazko euskalkietako galdera-erantzun testuinguruetako egitura sintaktiko berezi batzuk aztertuko ditugu. Egitura hauek *galdera indartu egitura* eta *galdegai indartu egitura* izendatuko ditugu. Euskalki hauetan besterik aurkitzen ez ditugun egiturek galdegai eta galdera egitura estandarrekin alternantzian agertzen dira, hots, ez dira mendebaldeko euskalkietako galdera eta galdegai egitura ‘estandarren’ aldaki dialektal hutsak, egitura ‘estandar’ hauetaz gain erabiltzen diren gainerako egitura batzuk baizik.² Aipatutako alternantzia behean ilustratua da: (1)-eko galdera-erantzun pareak galdera eta galdegai egitura estandarrak erakusten ditu, eta (2)-koak egitura indartuak:

(1)	a.	Nork	ikusi du Jon?	<i>Galdera Egitura Estandarra</i>
	b.	[Mirenek] _G	ikusi du Jon	<i>Galdegai Egitura Estandarra</i>
(2)	a.	Nork	du Jon ikusi?	<i>Galdera Egitura Indartua</i>
	b.	[Mirenek] _G	du Jon ikusi.	<i>Galdegai Egitura Indartua</i>

Galdera eta galdegai indartu egiturak aspaldian ditugu ezagunak euskalaritzan (ikus, besteak beste, Lafitte 1944, Rebuschi 1983/1997, Oyharçabal 1985, Osa 1990, Etxepare & Ortiz de Urbina 2003), baina, guk dakigunaren arabera, egiturek ez dira oraino berariaz eta sistematikoki aztertuak izan beren alderdi

---

¹ Ohore handia da guretzako Patxi Goenagari eskainitako liburu honetan parte hartzea eta gure eskerrik beroenak eman nahi dizkiegu argitaratzaileei. Halaber, mila esker ere hemen garatutako ideiak modu batean zein bestean atontzen lagundi diguten guztioi; bereziki Jon Casenave, Ricardo Etxepare, Beñat Oyharçabal eta Myriam Uribe-Etxebarriari. Lan hau hein batean Maia Duguinek daukan Euskal Herriko Unibertsitateko doktorego aurreko beka, EHU/UPV-ren 9-UPV00114130-16009/2004 proiektua, Eusko Jaurlaritzaren IT-210-07 (Ikerketa sareak giza zientzietan/2007 *Licensing Conditions at the Interfaces*), Akitania-Euskadi funtsetako *IS-ren Egitura Euskaraz: Sintaxia eta Interpretazioa* eta Eusko Jaurlaritzaren *A Typological Study of the Functional Architecture of the Clause* proiektuei esker eramana izan da.

² Rebuschik (1983/1997) dioenez honelako egiturak auzo-euskalki batzuetan ere agertzen dira. Ikus Osa (1990) ere.

semantiko-pragmatiko eta sintaktikoak kontutan hartuz.³ Honela bada, artikulu honetan galdera eta galdegai egitura indartuen sintaxi eta semantikaren aurkezpen bat egin nahi genuke egitura hauen ezaugarri nagusiak aipatuz eta analisi posible bat iradokiz.

Artikuluaren antolamendua honakoa da: lehenik, bigarren atalean perpaus bakanetako galdera eta galdegai egitura indartuen hitz hurrenkera murriztapenen aurkezpen bat egiten da. Ondotik, hirugarren atalean mendeko perpausetako jokamoldea ikertzen da mugimendu luzeko eta *pied-piping* estrategietako propietateak aztertuz. Laugarren atalean egitura indartu hauek NZ eta galdegai anitzezko perpausak sortzeko ematen dituzten bideak azaltzen dira. Bosgarren atalean egitura hauek antzeko propietateak dituzten beste egitura batzuekin konparatzen dira: frantsesezko lau galdera estrategiekin (*in situ* eta mugimendu bidezkoak) eta perpaus erdibituekin (*cleft*). Azkenik, seigarren atalean egitura indartu hauen analisi posible bat iradokitzen dugu. Zazpigarren atalean artikuluaren orotariko ondorioak aurkezten ditugu eta etorkizunerako langaiak pausatzen.

2. Hitz hurrenkera

Galdera edo galdegai egitura estandarrean (ikus (1a)), galdegaia edo galde-sintagma aditz nagusiaren ezkerreko lehenengo posizioan agertzen da, aditz nagusia aditz laguntzailearen ezkerrean agertzen delarik. Bi adizkiek osagai bat osatzen dute, eta partikula modal bakan batzuek gain (*omen, ote...*) bien artean ezin da ezer tartekatu. Adibidez, *atzo* bezalako adberbio baten distribuzioa nahiko librea da esaldiaren barruan (ik. Osa 1990, Elordieta 2001), honela (3)-ko esaldi guztiak erabat gramatikalak dira. Hala ere *atzo* ezin ager daiteke aditz nagusi eta aditz laguntzailearen artean (ik. (4)):

- (3) a. Atzo Jonek Miren ikusi zuen.   b. Jonek atzo Miren ikusi zuen.
       c. Jonek Miren atzo ikusi zuen.   d. Jonek Miren ikusi zuen atzo.
 (4) *Jonek Miren ikusi atzo zuen.

Bi aditzok, honenbestez, sintagma bat osatzen dute galdegai zabaleko egituretan, eta halaber gertatzen da galdegai eta galdera egituretan; ezin da aditz nagusi eta laguntzailearen artean ezer tartekatu:

- (5) a. *[Jonek]_G ikusi atzo zuen Miren.   b. *Nor ikusi atzo zuen Jonek?

Ezaguna den bezala, NZ-sintagma edo galdegaia eta aditz-konplexu horren arteko ondokotasun baldintza ere oso sendoa da, eta hortaz, analisi tradizioaletan euskarazko NZ eta galdegai egituretan NZ-sintagmak eta galdegaiak aditzarekiko ondokotasuna eskatzen dutela esan ohi da ('Altuberen legea'), bestela egitura agramatikala baita (ik., besteren artean, Ortiz de Urbina 1989). Ikus, adibidez, (1)-eko adibideen aldaki hauek non galdegai/NZ-sintagma eta aditzaren arteko ondokotasuna ez den gordetzen:

- (6) a. *Nork gaur ikusi du Jon?   b. *[Mirenek]_G gaur ikusi du Jon

³ Analisi zehatzena Oyharçabal (1985)-en agertzen da, ezezko perpausekin konparazioa egiteko garatzen duena.

NZ eta galdegai egitura indartuetan, eskema ezberdina da. (2a)-n ikusi bezala, galde-hitzaren eskuinean aditz laguntzailea baizik ez da, aditz nagusia perpausaren bukaeran agertzen da. Gauza bertsua gertatzen da (2b)-ko galdegai egiturean. Badi-rudi beraz egitura estandarrean bezala NZ-sintagma/aditz eta galdegai/aditz ondokotasunaren baldintzak indarrean daudela baina modu ezberdinean aplikatzen direla: NZ-sintagma edo galdegaia aditz laguntzailearen ezkerrean egotearekin ‘nahikoa’ da. Honela bada, NZ-sintagma edo galdegaia eta aditz laguntzailearen arteko ondokotasuna da premia daukana: galde-sintagma edo galdegaia aditz nagusiaren ezkerrean agertzen baldin bada aditz laguntzailea perpaus bukaeran utzirik emaitza agramatikala gertatzen da, (7)-n ikus daitekeen bezala:

- (7) a. *Nork ikusi Jon du?   b. *[Mirenek]_G ikusi Jon du.

Gisa berean, ezin da deus izan galde-hitza edo galdegaia eta aditz laguntzailearen artean:

- (8) a. *Nork gaur du Jon ikusi?   b. *[Mirenek]_G gaur du Jon ikusi.

Azpimarratu behar dugu bestalde (2)-ko eskemaz gain, galdera eta galdegai indartuak beste eskema batean ere ager daitezkeela. Konfigurazio hau (9)-ko parean irudikatua da:

- (9) a. Nork du ikusi Jon?   b. [Mirenek]_G du ikusi Jon.

Honelako egituretan, galde-hitza edo galdegaia ez den osagaia, kasu honetan *Jon* osagarri zuzena, perpausaren bukaeran agertzen da, aditz nagusiaren eskuinean. Horren ondorioz, aditz laguntzailea eta aditz nagusia bata bestearen ondoan gertatzen dira, egitura estandarren daukatena alderantzizkoa den hurrenkeran.⁴ Lehenago ikusi bezala, ordea, bi adizkiek ez dute bat egiten egitura indartu honetan, (10)-k erakusten duenez beste elementu batek bereiz baititzake.

- (10) a. Nork dio ordenagailua konpondu Joni?
b. [Mirenek]_G dio ordenagailua konpondu Joni.

Bestalde, NZ-sintagmak edo galdegaia ez diren elementuak NZ-sintagma/aditz laguntzaile edo galdegai/aditz laguntzaile multzoaren eskuinean bezala, ezkerrean ere agertu daitezke. Ikus (11)-ko adibideak.

- (11) a. Jon nork du ikusi?   b. Jon [Mirenek]_G du ikusi.

Aditz nagusia, ordea, ezin da multzo honen ezkerrean ager:

- (12) a. *Ikusi nork du Jon?   b. *Ikusi [Mirenek]_G du Jon.

Azkenik, aztertutako kasuetan ez da argumentu-adjuntu asimetriarik, adjuntuek goragoko adibideetako *Jon* objektu zuzenak bezalako askatasuna dutelako:

- (13) a. Nor da atzo jin?   b. [Miren]_G da atzo jin.
(14) a. Nor da jin atzo?   b. [Miren]_G da jin atzo.
(15) a. Atzo nor da jin?   b. Atzo [Miren]_G da jin.

⁴ Badira adiera diferentzia txiki batzuk (2)-ko eta (9)-ko esaldien artean. N̄abardura horiek ez ditugu oraindik ongi definituak; hortaz hauen analisia etorkizunerako utziko dugu.

Datu hauetarik ateratzen den eskema orokorra (16)-koa da: NZ-sintagma edo galdegaia eta aditz laguntzailea bata bestearen ondoan izan behar dira, aditz nagusia horren eskuinean, eta gainerateko osagaiak edozein tartetan.

- (16) (XP) ... [XP]_G A.Lag ... (XP) A.Nag (XP)
 (XP) ... NZ A.Lag ... (XP) A.Nag (XP)

Egitura indartuaren eskema orokor hori ez da batere egitura estandarretarik urrun: azken honetan ere NZ-aditz edo galdegai-aditz ondokotasuna mantendua izaki, gainerako elementuen kokagunea 'askea' baita, (17) eta (18)-ko bikoteetan ikus daitekeen bezala:

- (17) a. Jonek [Mireni]_G konpondu dio ordenagailua.
 b. Jonek ordenagailua [Mireni]_G konpondu dio
 (18) a. Jonek [Mireni]_G dio ordenagailua konpondu.
 b. Jonek ordenagailua [Mireni]_G dio konpondu.

Atal honetan, NZ eta galdegai indartu egituren barruko hitz hurrenkera datuak begiratu ditugu. NZ eta galdegai egitura estandarretatik hurbilak dira oso. Desberdintasun bakarra zera da, NZ-sintagma edo galdegaia aditz konplexuaren ezkerrean agertzeko ordez aditz laguntzaile soilaren ezkerrean agertzen dela.

Ondoko bi ataletan, egitura indartua egitura estandarri konparatzen segituko dugu, gure atenzioa bi puntutan zentratuz: esaldi konplexuen kasua alde batetik (3. atala), eta NZ edo galdegai anitzen kasua bestetik (4. atala).

3. Mendeko perpausetako jokamoldea

Atal honetan egitura indartuetan 'ateraketa' nolakoa den aztertuko dugu, euskarazko NZ eta galdegai egitura estandarrez dakigunarekin alderatuz.

NZ eta galdegai egitura estandarretan, mendeko perpausoko osagai bat delarik NZ-sintagma edo galdegai, sintagma horrek bi jokamolde segi ditzake. Lehen jokamoldea mugimendu luzearena da: delako elementua perpaus nagusira mugitzen da, bertako aditzaren ezkerrean (19a). Bigarrena, *pied-piping*-a: NZ-sintagma edo galdegaia mendeko perpausoko aditzaren ezkerrean kokatzen da, eta mendeko perpaus osoa perpaus nagusiko aditzaren ezkerrean mugitzen da (19b) (ikus Ortiz de Urbina 1989 *et seq.*, Irurtzun 2007, besteren artean).

- (19) a. [Mirenek]_G erran dute mutilek [t ikusi duela Jon].   *Mugimendu luzea*
 b. [Jon [Mirenek]_G ikusi duela] erran dute mutilek t.   *Pied-piping*

Hala ere, mugimendu luzearen eta pied-pipingaren estrategia hauek ez dira hain desberdinak, aldi oro mota bereko operazioak azaleratzen baitira: NZ-sintagma eta galdegaiek aditzarekiko ondokotasun efektua bai mendeko perpausaren eta bai perpaus nagusian ere eragiten dute aldi oro. Horrela, (19a)-ko adibidean, perpaus nagusiko ondokotasuna argi da, eta mendeko perpausaren ondokotasunaren efektuak asma daitezke, aditza objektuaren ezkerrean delako. Gisa berean, (19b)-ko adibidean, mendeko perpausaren ondokotasuna argiki ikusten da, eta perpaus nagusian zeharka: mendeko perpaus osoa da aditzaren ezkerreko posizioa betetzen duena. Ondorioz, ondokotasun efektuak agerian uzten duena mugimendu operazio hauen ziklikotasuna da.

Ikusiko dugunez, egitura indartuek ez dute horrelako ziklikotasunik erakusten. Izan ere, NZ eta galdegai egitura indartuetan, lekualdatzea bi perpausetan gertatzen delarik, emaitza agramatikala da.⁵ Ikus (20)-eko adibideak.

- (20) a. *[Mirenek]_G dut erran [t duela Jon ikusi].
 b. *[Jon [Mirenek]_G duela ikusi] dut erran t.

Areago, perpaus nagusian lekualdatze ‘estandarra’ egiten baldin bada, esaldiek oso txarrak izaten segitzen dute:

- (21) a. */??[Mirenek]_G erran dut [t duela Jon ikusi].
 b. */??[Jon [Mirenek]_G duela ikusi] erran dut t.

Hortaz, egitura indartuak mendeko perpausetan ezinezkoak direla esan daiteke. Hori bai, perpaus nagusian egitura indartuak gramatikalak dira eta ondorioz (22)-n adierazten den eskema da esaldi konplexuetarako eskuragarri den estrategia bakarra: mendeko perpauscan ondokotasun ‘estandarra’ mantentzen da, eta egitura indartua perpaus nagusian azaleratzen da.⁶

- (22) a. [Mirenek]_G dut erran [t ikusi duela Jon].
 b. [Jon [Mirenek]_G ikusi duela] dut erran t.

NZ eta galdegai egitura indartua perpaus bakun eta nagusietara mugatua da bezaraz, NZ eta galdegai egitura estandarra ez bezala. Gainera, biak bateragarriak dira esaldi berean: mendeko perpauscan NZ-sintagma edo galdegai egitura estandarra eragiten duena NZ-sintagma edo galdegai indartua izan daiteke perpaus nagusian.

Hortaz, egitura indartua ez da berez mugimendu zikliko batek eragindakoa; perpaus nagusiko ezkerreko periferiari loturiko fenomenoa baizik.

4. NZ eta galdegai anitzeko egiturak

Atal honetan egitura indartuek NZ eta galdegai anitzeko perpausak osatzeko ematen dituzten bideak aztertuko ditugu.

Erdialdeko eta mendebaldeko euskalkietan bi estrategia aipatu ohi dira NZ anitzeko galderak osatzeko; (i) NZ bat ezkerretaratzea gainontzekoak *in situ* utzita, (23a)-n bezala, eta (ii) NZ guztiak ezkerretaratzea (23b)-n bezala (ik., besteak beste, Reglero 2002, Jeong 2007):

- (23) a. Nork ekarri du zer?   b. Nork zer ekarri du?

Euskara bezalako hizkuntzetan honelako galderek beti ere bikote-zerrenda motako erantzunak eskatzen dituzte; hau da, erantzun bezala “X-k Y ekarri du” gisako esaldi bat ematea ez da aski, (23) bezalako galdera batek hainbat jende hainbat gauza ekarri dituztela inplikatzan duelako. Erantzunak, galderak bezalaxe, bi motatakoak izan

⁵ B. Oyarçabalek dioskunez, baliteke aldarkotasuna izatea datu honen onargarritasunean. Aldarkotasun honen natura eta zergatia beste baterako utziko ditugu ikergai.

⁶ Hiztun askok (22a) (22b) baino txarragoa iruditzen zaiela diote, baina (19)-ko egitura estandarrekin kontraste bera daukatenez, egitura indartuen ezaugarriez kanpoko efektu bat dela pentsa daiteke.

daitezke; (i) elementu fokal bakar bat ezkerretaraturik (24a) ala (ii) elementu guztiak ezkerretaraturik (24b):

- (24) a. [Jonek]_G ekarri du [ardoa]_G, [Mirenek]_G ekarri du [sagardoa]_G...
 b. [Jonek]_G [ardoa]_G ekarrik du, [Mirenek]_G [sagardoa]_G ekarri du...

NZ edo galdegai anitzezko egiturak, ordea, erabat ezinezkoak dira galdera edo galdegai egitura indartuetan. Adibidez, (25)-ko galderak oro agramatikalak gertatzen dira:

- (25) a. *Nork du ekarri zer?   b. *Nork zer du ekarri?
 c. *Nork du zer ekarri?

Eta halaber gertatzen da haien balizko erantzunekin, hots, galdegai anitzezko egiturekin:

- (26) a. *[Jonek]_G du ekarri [ardoa]_G, [Mirenek]_G du ekarri [sagardoa]_G...
 b. *[Jonek]_G [ardoa]_G du ekarri, [Mirenek]_G [sagardoa]_G du ekarri...
 c. *[Jonek]_G du [ardoa]_G ekarri, [Mirenek]_G du [sagardoa]_G ekarri...

Berriz ere, hitz hurrenkera soila baino haratago so egiterakoan NZ eta galdegai egitura indartuak eta egitura estandarrek oso desberdinak direla agertzen zaigu. Egitura indartuetan NZ edo galdegai anitzezko egiturak sinpleki agramatikalak dira.

Ondoko atalean egitura indartuen alderdi semantikoa begiratuko dugu, bere alderdi auresuposizional eta kontrastiboak kontuan hartuz. Horretarako antzeko ezaugarriak dituzten beste fenomeno batzuekin konparatuko ditugu; frantsesezko galdera-estrategia desberdinekin eta *cleft* egiturekin hain zuzen ere.

5. Beste fenomeno batzuekiko konparazioak

Literaturan, interpretazioaren aldetik galdegai eta galdera egitura indartuak egitura estandarrekiko alde txikia dutela ontzat hartu da, ñabardura kontu bat delakoan. Guk 'indartu' deitu ditugun egiturak enfatikoagoak direla esaten da, Lafitte (1944: 48)-ren hitzetan "le relief est très accusé, même violent".

Baina zer efektu da zehazki 'indar' horren atzean? Atal honetan ikusiko dugunez, antzeko enfasi ukituak erakusten dituzten beste egitura batzuk badaude; horien artean (i) frantsesezko *in situ* galderak eta (ii) perpaus erdibitu eta sasi-erdibituak. Euskarazko NZ eta galdegai indartuak egitura hauekin konparatuko ditugu.

5.1. Frantsesezko lau galdera estrategiak

Boeckx (1999)-k, Chang (1997)-i jarraiki, frantsesezko galdera estrategia desberdinak aztertzerakoan, batetik bestera dauden interpretazio ezberdintasunak azpimarratzen ditu (ik. ere Cheng & Rooryck 2000, Baunaz 2005).

Frantsesez lau estrategia daude NZ-galdera bat egiteko. Ezkerretaratze estrategian (*fronting*), NZ-sintagma perpausaren ezkerrean agertzen da, eta subjektu-aditz laguntzaile inbertsioa gertatzen da (27a). Ezkerretaratze berrindartuan ere (*reinforced fronting*) NZ-sintagma ezkerretaratua da, baina *est-ce que* formula gehitzen zaio berrindartzaile gisa, eta ez da subjektu-aditz laguntzaile inbertsiorik (27b). Ondotik, *in situ* egituran NZ-sintagma bere jatorrizko posizioan gelditzen da (27c), eta azke-

nik, Mitxelenak (1981: 158) ‘perpaus erdibitu’ deitutako egitura dugu (*cleft sentence*). Hau bi perpausen konbinaketa da, *cleft*-eko perpausa eta *coda* perpausa deituko ditugunak (27d):

- (27) a. Qu’as-tu vu?
 zer AUX zu ikusi
 “Zer ikusi duzu?”
 b. Qu’est-ce que tu as vu?
 zer EST-CE QUE zu AUX ikusi
 “Zer ikusi duzu?”
 c. Tu as vu quoi?
 zu AUX ikusi zer
 “Zer ikusi duzu?”
 d. (C’est) quoi que tu as vu?
 EXPL AUX zer C zu AUX ikusi
 “Zer da ikusi duzuna?”

Hauetako edozein galderak bi motatako erantzunak jaso ditzake: erantzun ‘estandarra’ (28a), ala egitura erdibitutako erantzuna (28b). (28a)-koa (27a-c)-ko galderen erantzun naturala da, eta (28b)-koa (27d)-ko galderarena.

- (28) a. J’ai vu un cochon volant.
 ni AUX ikusi ART zerri hegalaria
 “Zerri hegalaria bat ikusi dut.”
 b. C’est un cochon volant que j’ai vu.
 EXPL AUX ART zerri hegalaria C ni AUX ikusi
 “Zerri hegalaria bat da ikusi dudana.”

Interesgarriki, ordea, lau galdera estrategiek ez dute ezezko erantzunak jasotzeko gaitasun berdina. Ezkerretaratze eta berrindartutako galderari ‘ezer ez’ bezalako erantzun bat ematen ahal zaie (29)-(30), *in situ* eta erdibitutako galderari aldiz, ez (31)-(32):

- (29) A: Qu’as-tu vu? “Zer ikusi duzu?”
 B: Rien. “Deus/ezer ez.”
 (30) A: Qu’est-ce que tu as vu? “Zer ikusi duzu?”
 B: Rien. “Deus/ezer ez.”
 (31) A: Tu as vu quoi? “Zer ikusi duzu?”
 B: #Rien. “Deus/ezer ez.”
 (32) A: (C’est) quoi que tu as vu? “Zer da ikusi duzuna?”
 B: #Rien. “Deus/ezer ez.”

Areago, (32A)-ren balizko erantzuna izango litzatekeen ezezko perpaus erdibitua erabat agramatikala gertatzen da:

- (33) *C’est rien que j’ai vu.
 EXPL AUX ezer C ni AUX ikusi
 “(Lit.) Ezer da ikusi dudana.”

Chang (1997) eta Boeckx-ek (1999) diotenez, ezezko erantzunak hartzeko gaitasuna galdera-estrategia bakoitzari datxekion aurreuposizioetan datza; ezkerretaratze eta ezkerretaratze berrindartuetan ez legoke aditzak adierazten duen gertakariaren aurreuposiziorik, *in situ* eta erdibitutako egituretan, aldiz, bai. Hots, (31) eta (32)-ko galderari B-k zerbait ikusi duelako aurreuposizioa atxikitzen zaie, eta (29) eta (30)-ekoei aldiz, ez. Horregatik, *in situ* eta erdibitutako egiturek ez dute adierazten duten aurreuposizioaren ukaziorik onartzen.

Erdibitutako egiturek berebiziko garrantzia dute hemengo gure helburuetarako, horregatik zehaztapen bat egitea beharrezkoa da. Doetjes, Rebuschi eta Rialland-ek (2004) bi egitura erdibitu mota desberdintzen dituzte: ‘galdegai-hondo’ egiturak, non *cleft*-eko elementua galdegai den eta gainerako perpausa hondo (34a-b), eta ‘galdegai zabal’ egiturak non perpaus konplexu osoa den galdegai (34c). Bi egitura klaseak informazio-partiketaren arabera desberdintzen badira ere, bien arteko aldea sintaxian ere aurki daiteke: galdegai zabaleko egituretan ez bezala (34d), galdegai-hondo egituretan esaldi nagusiko subjektu-aditza inbertsioa gertatzen baita (34b) (ik. Doetjes, Rebuschi & Rialland 2004: 534, 4. oin-oharra):

- (34) a. C’est [Jean]_G qui est tombé dans l’escalier, pas ma fille.
EXPL AUX Jean C AUX erori eskaileran ez nire alaba
“Jean da eskaileran erori dena, ez nire alaba.”
- b. C’est [de l’eau]_G qu’a acheté Jean, pas du vin.
EXPL AUX ura C AUX erosi Jean ez ardoa
“Ura da Jeanek erosi duena, ez ardoa.”
- c. [C’est avec plaisir que je vous invite à ma soutenance de thèse]_G.
EXPL AUX plazerarekin C ni zuek gonbidatu nire tesi-defentsara
“Plazerarekin gonbidatzen zaituztet nire tesi-defentsara.”
- d. *[C’est avec plaisir que vous invite je à ma soutenance de thèse]_G.
EXPL AUX plazerarekin C zuek gonbidatu ni nire tesi-defentsara
“Plazerarekin gonbidatzen zaituztet nire tesi-defentsara.”

Bi egitura moton arteko aldea interesgarria bada ere, azpimarratzekoa da bi egituretan *coda*-k adierazten duena aurreuposatuz jotzen dela (ik. Rialland, Doetjes & Rebuschi 2002, Doetjes, Rebuschi & Rialland 2004). Honela, (34c)-koa bezalako adibide batean testuinguru (extra-)linguistikoa arabera (adibidez, gonbidapen gutuna izatea) iragargarria den zerbait da, eta (34c)-ren igorleak (34c) igorritz hori plazerez egiten duela azpimarratzen du. Honenbestez, ikertzaile hauen arabera erdibitutako egitura guztietan, *coda* atalak aurreuposatutako informazioa adieraziko du, izan galdegai-hondo formakoetan nahiz galdegai zabal formakoetan.

Honela bada, galdegai zabaleko egitura erdibituak alde batera utzita, galdegai-hondo formakoak exhaustibotasun eta kontrastibotasun berezi batez hornituak direla esan dezakegu. Honen analisirako Doetjes, Rebuschi eta Rialland-ek (2004), aurreko Clech-Darbon, Rebuschi eta Rialland-i (1999) jarraiki, *ce* expletiboarentzako izaera erlazional bat proposatzen dute bi predikatu erlazionatuz: *cleft*-eko predikatua (Q) *coda*-k adierazten duen predikatuari (P) exhaustiboki aplikatzen zaio:

$$(35) [{}_D ce] \Rightarrow \lambda Q[Q(\iota x(P(x)))]$$

Adibidez, (34a)-ko kasuarekin jarraituz, *ce*-k sartutako $\iota x(P(x))$ deskripzio definituak ‘eskaileretan erori dena’ adieraziko luke, eta *cleft*-eko XP-ak (*Jean*) balio bat emango lioke deskripzio definitu honi. Honela bada, deskripzio definituak exhaustibotasun balioa ematen du aurreuposizioarekin batera.

Azpimarratzekoa da honelako egitura erdibituak frantsesez ez ezik beste hainbat hizkuntzatan ere aurki daitezkeela galdegai funtzioak adieraziz, horien artean ingelesa (ik. Rochemont 1986, Hedberg 2000) eta euskara (ik. Saltarelli-eta 1988). Euska-

razko adibide batzuk (36a) eta (36b)-n daude, erdibitutako egitura eta sasi-erdibitu-tako (*pseudocleft*) egiturenak, hurrenez hurren:

- (36) a. [Jon]_G da etorri dena. b. Etorri dena [Jon]_G da.

Iragar daitekeen moduan honelako egituretan ezinezkoak dira ezezkako erantzunak:⁷

- (37) a. *[Ezer ez]_G da ikusi dudana. b. *Ikusi dudana [ezer ez]_G da.

Hurrengo atalean erdibitutako egitura hauek izan ditzaketen interpretazioekin jarraituko dugu beren kontraste eta auresuposizioei erreparatu.

5.2. Euskarazko NZ eta galdegai egitura indartuen interpretazioa

Frantsesezko datuak euskarazko egitura indartuetakoekin alderatzen baditugu argi ikus daiteke euskarazko NZ egitura estandarra frantsesezko ezkerretaratze eta ezkerretaratze berrindartu estrategiekin batera doala, eta egitura indartua *in situ* eta erdibitutako egiturekin batera: egitura estandarretan galderak eragindako auresuposizioa bertan behera gera daiteke ezezko erantzun batekin, galdera indartu bati, aldiz, ezin zaio ezezko erantzunik eman:

- (38) A: Zer ikusi duzu?
B: Deus / fitsik ez. (39) A: Zer duzu ikusi?
B: #Deus / fitsik ez.

Berdin gertatzen da bestelako galdera indartuekin ere:

- (40) A: Nor da jin?
B: #Nehor.

Galdegai indartuekin efektu berdina lortzen da. Galdegai estandar bat ezezta daiteke (ikus (41)), baina egitura indartu batean agertzen denean ezeztatzea ezinezkoa da. Horrela, adibidez, (42)-ko adibideak erakusten du norbait etorri delako auresuposizioa ezin dela bertan behera utzi:

- (41) A: [Aitor]_G jin da unibertsitatera.
B: Ez, ez da nehor jin. B': Ez, ez da Aitor jin, Mikel baizik.
(42) A: [Aitor]_G da jin unibertsitatera.
B: #Ez, ez da nehor jin. B': Ez, ez da Aitor jin, Mikel baizik.

Ez da auresuposizioarena bi egitura motak desberdintzen dituen parametro bakarra, perpausak adierazten duen gertakariaren bakartasuna ere berrindartua delako egitura indartuetan; hots, NZ eta galdegai egitura indartuak bereziki exhaustiboak dira. Ikus, adibidez, (43a-b)-ko bikotea, non galderan, beste norbait ere etorri dela inplikatzeko den. Honelako testuinguru batean ezinezkoa da egitura indartua erabiltzea:

- (43) a. Nor besterik jinen da?
b. *Nor besterik da jinen?

⁷ Baliteke ere (37)-ko esaldietan NPI baimentze arazo bat izatea. Hala ere, ezeztapen bat gehituz ere txarrak izaten jarraitzen dute.

Kontraste bera lortzen ote da frantsesez? Gehitu dezagun exhaustibotasun eza inplikatzeko duen *quoi d'autre* ('zer besterik') goragoko (27a-d) galderetan (44a-d).

- (44) a. Qu'as-tu vu d'autre?
 zer AUX zu ikusi besterik
 "Zer besterik ikusi duzu?"
- b. Qu'est-ce que tu as vu d'autre?
 zer EST-CE QUE zu AUX ikusi besterik
 "Zer besterik ikusi duzu?"
- c. Tu as vu quoi d'autre?
 zu AUX ikusi zer besterik
 "Zer besterik ikusi duzu?"
- d. *C'est quoi (d'autre) que tu as vu (d'autre)?
 EXPL AUX zer besterik C zu AUX ikusi besterik
 "Zer besterik da ikusi duzuna?"

Espero genezakeen bezala, ezkerretaratze egiturak gramatikalak dira (44a, b). Hauek bezala, NZ sintagma *in situ* uzten duen estrategiarekin ere irakurketa ez-exhaustibo bat lortu daiteke (44c). Erdibituko egitura da exhaustibotasun eza onartzen ez duen bakarra (44d). Ondorioz, euskarazko egitura indartuak, frantsesezko perpaus erdibituak bezalakoak dira, berebiziko auresuposizio eta kontraste propietateak dituztela.⁸

Hurrengo atalean egitura indartu hauen analisi posible bat iradokiko dugu.

6. Analisi baterantz

Ikusi dugunez, galdera eta galdegai egitura indartuak perpaus erdibitu eta frantsesezko *in situ* galderekin konpara ditzakegu haien interpretazioaren aldetik. Honela bada, bi egitura mota desberdin genituzke: NZ edo galdegai egitura 'estandarrek' eta NZ edo galdegai egitura 'indartuak'. Haien arteko aldea sintaktikoa izateaz gain semantikoa ere badenez gero egituraren analisi orotariko batek modu bateratuan eman beharko luke kontu bi egitura motek erakusten dituzten propietateez. Atal honetan halako analisi baterako lehen pausuak iradokiko ditugu.

Irurtzunek (2007) galdegai egitura estandarren sintaxi-semantika interfazearen analisi minimalista bat eskaintzen du Rizzi (1997) lanaren perpaus ezkerreko periferiaren analisi kartografikoa eta Herburger (2000) lanaren galdegaiaren analisi semantikoa uztartuz. Semantikaren alorrari dagokionez, Herburgerrek Davidson (1967) eta ondokoek garatutako gertakariaren oinarritutako semantikaren ildoko proposamen bat egiten du. Ikuspegi neo-Davidsondar honen arabera, perpaus bat funtsean gertakari baten deskripzioa da, non predikatuak gertakariaren edukia zehazten duen. Honela, parte-hartzaileak (argumentuak) gertakariarekin θ -rolen bidez lotutako predikatuak izango dira, elkarren artean konjuntzio bidez koordinatuak (ik. Parsons 1990, Schein 1993 eta Pietroski 2005, besteak beste). Honela bada, (45a)-ko perpausari (45b)-ko *forma logikoa* logikiokoe:

⁸ Lafittek (1944: 48) dioenez, galdegai indartu egitura baten aurrean, "pour le traduire, le français *ce que est obligatoire*".

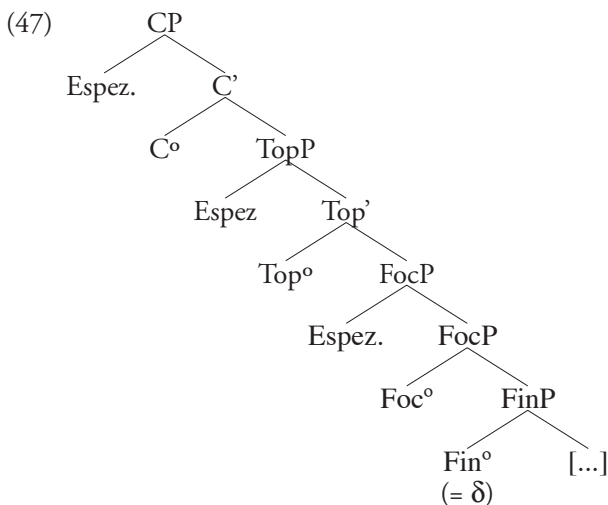

- (45) a. Jonek pilota eraman du.
 b. $\exists e$ [eraman(e) & Egile(e, Jon) & Gai(e, pilota) & Orain(e)]

Galdegai efektuei dagokienez, Herburgerrek gertakarien gaineko kuantifikatzaile existentziala bitarra dela proposatzen du. Kuantifikatzaileak bere murriztapenean esaldiaren ‘eztabaidagaia’ hartuko du (hots, galdegai ez den guztia, hondo) eta besarkaduran galdegaia:⁹

- (46) a. [Jonek]_F eraman du pilota.
 b. $\exists e$ [eraman(e) & Gai(e, pilota) & Orain(e)] Egile(e, Jon) & eraman(e) & Gai(e, pilota) & Orain(e)

Irurtzun (2007)-k Herburgerren sistemaren moldaketa bat proposatzen du honelako galdegai-egituretan kuantifikazio existentziala baino gertakarien deskripzio definitu bat dugula proposatuz (δe [AURRESUPOSIZIOA][GALDEGAIA]). Kuantifikatzaile hau perpausaren ezker-periferiako Fin^o buruan kokatuko litzateke, galdegaiaren posizioaren azpitik eta perpausaren gaineko besarkadura hartuz:

Sintaxi-semantika interfazea modu dinamikoa eta artikulatu batean gertatuko da δ -sintagma topiko posiziora igo eta gero birproiektatzen duenean (ik. Irurtzun 2007 zehaztapenatarako).

Interfaze honen ondorioz, eta goian aipatutako adibidearekin segituz, (48a) bezalako perpaus batek (48b) bezalako forma logikoa izango luke; hots, zabarki esateko, ‘katilua haustearen gertakariak ni nau egiletzat’.

- (48) a. [Nik]_G hautsi dut katilua.
 b. δe [hautsi(e) & Gai(e, katilua)] Egile(e, ni)

⁹ Hemen sinplifikatzen ari gara; izan ere, Herburgerren ildoari jarraiki, ez da soilik galdegaia baizik eta perpaus osoa kuantifikazioaren besarkadura osatzen duena (ik. eztabaidarako Herburger 2000, Irurtzun 2007).

Egitura logiko honek galdegai-egitura estandarrek dituzten auresuposizio eta kontraste ezaugarriak modu naturalean azaltzen ditu: (i) alde batetik emana da (48b)-ko irudikapenak auresuposizioak eragitea: deskripzio definituaren murriztapenak, diskurtsiboki anaforikoa izaki aurrekari bat behar du hari lotzeko. (ii) Beste alde batetik galdegai-egituren kontraste izaera ere deskripzio definituaren ‘bakartasun’ inplikazio russelliarretik deribatuko litzateke. Bakartasunarena Irurtzunek (2007) δ -ri lotutako egiunezko inplikaturatzat jotzen du. Honela bada, balio hauek inplikatura bidez sartutakoak izanik bertan behera gera daitezke gainerako testuinguruak hala eskatzen baldin badu (inplikatura ‘kantzelazioa’ deritzona). Ikus adibidez (49)-ko adibidea, non galdegai-egiturak eragindako kontrastea bertan behera gelditzen den:

(49) [Jonek]_C hautsi du katilua, baina ez du bakarrik egin.

Zein dateke, bada, galdegai egitura estandar eta indartuen arteko aldea jasotzeko modua? Hemen ez dugu analisi osorik emango baina artikuluan zehar ikusitako propietateen harira litekeen analisi bat iradokiko dugu. Ikusi dugunez, galdegai egitura indartuen berezitasun semantikoa eragiten duten kontraste eta auresuposizio berrindartuetan datza, perpaus erdibitu eta frantsesezko *in situ* galderetan bezala. Galdegai egitura estandarrek eragiten dituzten auresuposizio eta kontrastea baino markatua-goak dira egitura indartuetako auresuposizio eta kontraste balioak, enfatikoagoak dira. Honela bada efektu horiek jasotzeko proposatu nahiko genukeen bidea egitura indartuetarako beste kuantifikatzaile mota bat postulatzeari litzateke: ψ , ‘den bakarra’ balioarekin. Kuantifikatzaile berezi honek galdegai egitura estandarretako δ kuantifikatzaileak dituen propietate berberak edukiko lituzke baina harekiko bi diferentzia nagusi ere: (i) sintaktikoki, aditz-laguntzailearen mugimendua eragiten duen tasun bat duke eta (ii) semantikoki, datzekion ‘existentzia’ eta ‘bakartasun’ ezaugarriak ez dira inplikatura bidezkoak, lexikoki emandakoak baizik, hots, ezin direla bertan behera utzi (ikus (40) eta (42) adibideak gorago). Honela bada, galdegai egitura indartuetan honelako forma logikoa genuke:

(50) a. [Nik]_C dut katilua hautsi.
b. ψ e[hautsi(e) & Gai(e, katilua)] Egile(e, ni)

Hots, ‘katilua hausteaz den gertakari bakarrak ni nau egiletzat’. Honelako proposamen batekin modu errazean azal daitezke egitura indartuetako ezaugarri eta murriztapenak. Alde batetik, existentziatzko baieztapen lexikoak auresuposizio berrindartua emango luke, honela, ezinezkoak egiten dira galdera egitura indartuetan ezezko erantzunak (galderak eta erantzunak logikoki kontraesana eragiten baitute). Beste alde batetik ψ -k eragiten duen gertakariaren bakartasun esplizituak galdegai egituraren kontrastibotasuna berrindartzen du eta gertakari aniztasuna ezinezko egiten. Honela, ezinezkoa gertatzen da (49)-n egin bezala galdegaia sortutako auresuposizioa ukatzea:

(51) ??[Jonek]_C du katilua hautsi, baina ez du bakarrik egin.

Ildo beretik, galdera egitura indartua bateraezina gertatzen da NZ anitezko galderekin (izan ere NZ anitezko galderak gertakari aniztasuna adierazten baitu).

Bukatzeko, eta maila orokorrage batean, artikulua honetan ikusi dugunak pentsarazten digu egitura indartuena perpaus nagusiko fenomeno bat dela, perpaus nagusiko konplementatzaile sistemarekin lotua. Honela ψ buruaren distribuzioa

baieztapen buruen banaketarekin lotu beharko genuke, hizketa-ekintza nolakoa den adierazten dutenekin. Lan hau ordea, ondoko ikerlanetarako utziko dugu.

7. Ondorioak

Artikulu honetan nafar-lapurteran ohikoak diren galdegai eta galdera indartu egiturak aztertu ditugu. Ikusi dugunez, egitura hauek gehitutako enfasi batek bereizten ditu; egitura estandarrek baino auresuposizionalagoak dira (hots, haien auresuposizioa ezin da bertan behera utzi) eta hein berean, kontrastiboagoak ere badira. Gure analisian egitura hauek erdibitutako perpausekin konparatu ditugu eta erakutsi dugunez, hauek erakusten dituzten propietate semantiko berberak erakusten dituzte egitura indartuek.

Gure helburua ez da izan egitura indartu hauen analisi xehe bat egitea. Aitzitik egitura hauen berariazko hurbilpen bat eskaini nahi izan dugu etorkizunean xehekiago aztertu ahal izateko hain labain gertatzen diren fenomenoak. Hamaika lan uzten ditugu etorkizunean argitzeko: modalek duten distribuzioa, ezeztapenarena, komunztadura eta abar.

Bibliografia

- Baunaz, L., 2005, "The syntax and semantics of wh in-situ and existentials: the case of French", in B. Arsenijević et alii (arg.), *Leiden Papers in Linguistics* 2: 2, 1-26.
- Boeckx, C., 1999, "Decomposing French Questions", in *UPenn Working Papers in Linguistics* 6-1, 69-80.
- Chang, L., 1998, "Wh-in-situ phenomena in French", eskuizkribua, U. of British Columbia.
- , & J. Rooryck, 2000, "Licensing wh-in-situ", *Syntax* 3.1, 1-19.
- Clech-Darbon, A., G. Rebuschi & A. Rialland, 1999, "Are there cleft sentences in French?", in G. Rebuschi & L. Tuller (arg.), *The Grammar of Focus*, John Benjamins, Amsterdam, 83-118.
- Davidson, D. D., 1967, "The logical form of action sentences", in N. Rescher (arg.), *The logic of decision and action*, Pittsburgh U. P., Pittsburgh, 81-95.
- Doetjes, J., G. Rebuschi & A. Rialland, 2004, "Cleft Sentences", in F. Corblin & H. De Swart (arg.), *Handbook of French Semantics*, Palo Alto (CA), AEB, 529-552.
- Elordieta, A., 2001, *Verb movement and constituent permutation in Basque*, doktorego tesia, HIL/Leiden University, LOT Dissertation Series.
- Extepare, R. & J. Ortiz de Urbina, 2003, "Focalization", in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 459-515.
- Gundel, J. K., 1977, "Where do Cleft Sentences Come from?", *Lg* 53: 3, 543-559.
- Hedberg, N., 2000, "The Referential Status of Clefts", *Lg* 76: 4, 891-920.
- Herburger, E., 2000, *What Counts: Focus and Quantification*, MIT Press, Cambridge.
- Irurtzun, A., 2007, *The Grammar of Focus at the Interfaces*, doktorego tesia, UPV/EHU.
- Jeong, Y., 2007, "Multiple Wh-fronting in Basque", in A. Conroy, C. Jing., C. Nagao & E. Takahashi (arg.), *University of Maryland Working Papers in Linguistics* 15, 98-142.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire Basque (Navarro-Labourdin littéraire)*, berrikusitako eta zuzendurako argitalpena, 1978, Elkarlanean, Donostia.

- Mitxelena, K., 1981, "Galdegaiia eta Mintzagaia Euskaraz", in *Euskal Linguistika eta Literatura: Bide Berriak*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo, 57-81. [Berrarg. in *MEIG VI: Hizkuntzalaritzaz I*, 137-168].
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the Grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Osa, E., 1990, *Euskararen hitzordena komunikazio zereginaren arauera*, UPV/EHU, Leioa.
- Oyharçabal, B., 1985, "Behako bat ezezko esaldieri", *Euskera* 30 (2. aldia), 103-115.
- Parsons, T., 1990, *Events in the Semantics of English*, MIT Press, Cambridge.
- Pietroski, P., 2005, *Events and Semantic Architecture*, Oxford U. P., Oxford.
- Rebuschi, G., 1983/1997, "A Note on Focalization in Basque", in *Essais de linguistique basque, ASJUren Gehigarriak* 35, UPV/EHU eta Gipuzkoako Foru Aldundia, 31-41.
- Reglero, L., 2002, "Multiple Questions in Basque", eskuizkribua, UConn.
- Rialland, A., J. Doetjes & G. Rebuschi, 2002, "What is Focused in *C'est XP qui/que* Cleft Sentences in French?", in *Proceedings of Speech Prosody 2002*, URL: <http://aune.lpl.univ-aix.fr/sp2002/papers.htm>
- Rizzi, L., 1997, "The fine structure of the left periphery", in L. Haegeman (arg.), *Elements of grammar*, Kluwer, Dordrecht, 281-337.
- Rochemont, M.S., 1986, *Focus in Generative Grammar*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Saltarelli, M. et al., 1988, *Basque*, Croom Helm, London & New York.
- Schein, B., 1993, *Plurals and Events*, MIT Press, Cambridge.

CLÍTICOS LÉXICOS Y ELIPSIS NOMINAL

Luis Eguren

Universidad Autónoma de Madrid

1. Introducción

La primera y más básica condición de buena formación que deben respetar de manera universal las expresiones nominales con elipsis es que el contenido descriptivo del material elidido tiene que poder ser recuperado de manera inequívoca a partir de información aportada por el contexto lingüístico o extralingüístico. Algunos lingüistas (v.g., López 2000 y Ntelitheos 2004) han propuesto recientemente que, para que se cumpla esta condición, las construcciones con elipsis nominal han estar vinculadas con el discurso (*D-linked*).¹ Así se podrían explicar, por ejemplo, contrastes como el de (1):

- (1) a. Todos (los estudiantes) hicieron novillos.
- b. Todo *(estudiante) hace alguna vez novillos.

El cuantificador universal *todos* tiene un dominio discursivamente restringido, esto es, cuantifica sobre conjuntos contextualmente relevantes. El dominio del cuantificador universal *todo* es, en cambio, irrestricto: su rango está formado por todos los miembros posibles de la clase en cuestión. Solo el cuantificador *todos* pone en relación, por tanto, la expresión nominal que introduce con el discurso y hace posible, de este modo, que pueda producirse la elipsis nominal.

Pues bien, tanto el artículo determinado como los posesivos pronominales del español son determinantes definidos, identifican entidades previamente mencionadas o ya conocidas. Prueba de ello es que no pueden aparecer en contextos presentacionales como los creados por el verbo *haber*, que introducen entidades nuevas en el discurso:

- (2) a. *Hay los libros encima de la mesa.
- b. *Hay nuestro coche en el garaje.

Al igual que los demás determinantes definidos, como el cuantificador universal *todos* o los demostrativos, el artículo determinado y los determinantes posesivos vinculan, por tanto, la expresión nominal que los contiene con el discurso y deberían, en

---

¹ Otros lingüistas piensan que el factor pertinente en estos casos es la partitividad, un concepto semejante a la noción de 'enlace discursivo'. Para estos autores, la elipsis nominal implica siempre una relación de inclusión de un (sub)conjunto en un conjunto mencionado o conocido, que permite que el contenido descriptivo elidido pueda ser recuperado (cf., v.g., Bouchard 2002, Martinho 1998 y Sleeman 1993, 1996).

consonancia con lo dicho, legitimar la presencia de sustantivos vacíos.² Sin embargo, como se sabe, el artículo determinado tiene una distribución restringida en las expresiones nominales con elipsis y los posesivos que preceden a un sustantivo son, a su vez, totalmente incompatibles con un núcleo nominal elidido:³

- (3) a. Tenéis que leer {ese/*el/*su} [v]_N.
 b. Tenéis que leer {ese/el/*su} [v]_N corto.
 c. Tenéis que leer {ese/el/*su} [v]_N de diez páginas.
 d. Tenéis que leer {ese/*el/*su} [v]_N sobre la violencia de género.

En este trabajo, revisaré de manera exhaustiva y crítica las distintas propuestas que se han presentado para dar cuenta de paradigmas como el recogido en (3) y aportaré datos y argumentos nuevos, o poco conocidos, que avalan la idea de que el peculiar comportamiento del artículo determinado y de los posesivos pronominales del español en las construcciones con elipsis nominal se debe a la naturaleza átona o clítica de estas dos clases de determinantes.

2. El artículo determinado

Al igual que cualquier otro determinante que legitime la elipsis nominal, en ausencia de un sustantivo con realización fonética, el artículo determinado se combina con adjetivos posnominales, sintagmas preposicionales y oraciones de relativo especificativas:⁴

- (4) a. Los estudiantes altos se colocaron detrás de los [v]_N bajos.
 b. Los estudiantes de físicas y los [v]_N de químicas suelen trabajar juntos.
 c. Los estudiantes que aprueban ya no ayudan a los [v]_N que suspenden.

Sin embargo, al contrario de lo que ocurre con el resto de los determinantes que son compatibles con la elipsis nominal, el artículo determinado no puede ni aparecer solo, ni ir acompañado de modificadores apositivos si el sustantivo está elidido:

² Bouchard (2002) hace uso de la noción de ‘partitividad’ (véase la nota 1) y considera que tanto el artículo determinado como los posesivos implican la inclusión de un subconjunto en un conjunto conocido y permiten así, *a priori*, que el contenido del sustantivo elidido sea recuperable.

³ Como indica el símbolo [v]_N (v=vacío) en los ejemplos de (3), en este trabajo adoptaré, sin mayor discusión y por razones meramente expositivas, el análisis con reconstrucción de las expresiones nominales que carecen de un sustantivo expreso. Supondré, por tanto, que estas construcciones contienen una categoría nominal semántica y sintácticamente activa, pero desprovista de rasgos fonéticos. Nótese, sin embargo, que el fenómeno que se estudiará en estas páginas puede ser abordado también (y, por lo que se me alcanza, con el mismo resultado) tanto haciendo uso de operaciones fonéticas de borrado del material idéntico en las expresiones nominales con elipsis y en sus antecedentes, como aplicando la hipótesis de la pronominalización, según la cual el determinante es un pronombre en estas construcciones y el contenido nominal sobreentendido forma parte de la denotación del pronombre.

⁴ El artículo determinado, como el resto de los determinantes, no se combina con adjetivos calificativos pronominales en las construcciones con elipsis nominal:

- (i) a. He leído {esa/alguna/la} (novela) interesante de Cela.
 b. He leído {esa/alguna/la} interesante *(novela) de Cela.

Este hecho probablemente se deba al carácter no restrictivo (o no partitivo) de los adjetivos calificativos pronominales, que impide que el sintagma con núcleo elidido pueda estar vinculado con el discurso.

- (5) a. El *(libro) es interesante.   b. Este (libro) es interesante.
 (6) a. Los *(osos panda), que se alimentan de bambú, están en peligro de extinción.
 b. Esos (osos panda), que se alimentan de bambú, están en peligro de extinción.
 c. El *(rey), hijo de Carlos V, mandó construir El Escorial.
 d. Aquel (rey), hijo de Carlos V, mandó construir El Escorial.

Además, y este es también un hecho bastante conocido, el artículo determinado solo precede a sintagmas preposicionales introducidos por la preposición *de*,⁵ una restricción que no afecta, por ejemplo, a los demostrativos:

- (7) a. Me gusta {el/ese} [v]_N de flores.
 b. Me gusta {*el/ese} [v]_N con flores.
 c. He comprado {el/ese} [v]_N de miedo.
 d. He comprado {*el/ese} [v]_N para niños.

Nótese que este paradigma es independiente de la distinción entre argumentos y adjuntos:

- (8) a. La construcción de puertos y la [v]_N de pantanos.
 b. La decisión del juez y la [v]_N del magistrado.
 c. *La creencia en Dios y la [v]_N en el diablo.
 d. *El amor a María y el [v]_N a Jesucristo.

y se mantiene tanto en las expresiones nominales que contienen sustantivos con complementos oracionales (cf. (9)), como en el caso de las oraciones de relativo especificativas introducidas por una preposición (véase el contraste entre las secuencias de (10) y de (11)):

- (9) a. El hecho de que supieras la respuesta es tan grave como el [v]_N de que copiaras en el examen.
 b. La idea de que Cataluña sea independiente no es compatible con la [v]_N de que España sea una sola nación.
 c. Esta es la causa de que el PP no esté de acuerdo y también la [v]_N de que haya votado en contra.
 (10) a. Esta propuesta es anterior a la [v]_N de la que depende la decisión final.⁶
 b. Los capítulos de la primera versión y los [v]_N de los que consta el libro ahora no son exactamente iguales.
 c. El tema que pensó al principio y el [v]_N del que finalmente trata la charla no coinciden.

⁵ Excepción hecha de algunas expresiones lexicalizadas con la preposición *sin*: *la sin huesos, los sin techo, los sin papeles*. El que esta combinatoria sea no productiva demuestra que dichas secuencias están lexicalizadas: *los *(cuentos) sin final, el *(libro) sin índice, las *(discusiones) sin argumentos*. Puede encontrarse también en el CREA un número estadísticamente irrelevante de expresiones nominales con elipsis en las que el artículo determinado está seguido por preposiciones como *con, para* o *por*. Estaríamos en este caso ante giros ocasionales que no contradicen la generalización de que el artículo determinado solo se combina, a través de un nominal vacío, con sintagmas preposicionales introducidos por la preposición *de*.

⁶ Para Brucart (1999b), una oración como *La de (la) que te hablé era espectacular* es agramatical. Leonetti (1999a) apunta, por su parte, que los juicios de gramaticalidad sobre este tipo de secuencias varían con los hablantes. Es posible, por tanto, que los juicios de los hablantes se vean afectados por problemas de procesamiento en este caso.

- (11) a. La *(solución) en la que estoy pensando.⁷
 b. La *(persona) con la que te han comparado.
 c. La *(conclusión) a la que hemos llegado.

La distribución del artículo determinado en las expresiones nominales con elipsis está sujeta, por último, a variación interlingüística dentro de la familia de las lenguas romances. Como decía, en español (y también en portugués y en catalán), el artículo determinado se puede combinar en estas construcciones con un adjetivo posnominal, un sintagma preposicional introducido por la preposición *de* o una oración de relativo especificativa. El artículo determinado del italiano (y del francés), en cambio, solo aparece en este contexto si le sigue un adjetivo posnominal, y es sustituido por un demostrativo distal cuando el sustantivo elidido está modificado por un sintagma preposicional o una oración de relativo:⁸

- (12) a. {El/Aquel} [v]_N pequeño.   (13) a. {Il/Quello} [v]_N piccolo.
 b. {La/Aquella} [v]_N de Carlos.   b. {*La/Quella} [v]_N di Carlo.
 c. {Los/Aquellos} [v]_N que me gustan.   c. {*I/Quelli} [v]_N che mi piacciono.

La explicación más común de los datos que acabo de exponer hace referencia a una propiedad fonológica particular del artículo determinado que lo distingue de otros determinantes: su carácter átono. Desde esta perspectiva, el artículo determinado no puede ser el único miembro de una expresión con núcleo nominal sobreentendido simplemente porque no está acentuado, y tampoco aparece con modificadores apositivos en esta construcción porque la pausa que los separa impide que se apoye fonéticamente en ellos.⁹ En esta misma línea, se ha afirmado que también se deriva de su naturaleza átona el hecho de que el artículo determinado se combine, si el sustantivo no está fonéticamente realizado, tan solo con sintagmas preposicionales introducidos por la preposición *de*. La idea es esta: habida cuenta de que los clíticos suelen adjuntarse a otros elementos bajo condiciones muy es-

⁷ Como han señalado distintos autores (cf., v.g., Leonetti 1999a y Brucart 1999b, quienes citan a Lapesa 1966), en español antiguo era frecuente la combinación <artículo+preposición+*que* relativo>:

- (i) a. ... dentro eran hechas de imaginaria de piedra, de la con que estaba hecha la pared.
 [CORDE, Andrés de Tapia, *Relación hecha por el señor Andrés de Tapia sobre...*, 1525]
 b. Y juntamente con esto, cajuelas semejantes a las en que estaban las joyas.
 [CORDE, Alonso de Castillo Solórzano, *Las arpias en Madrid*, 1631]

Estos datos, junto con los de la nota 14, podrían explicarse suponiendo que en épocas anteriores de la lengua el artículo determinado o bien tenía mayor fuerza referencial o bien estaba sujeto a condiciones de cliticización distintas de las actuales. En consonancia con lo que más adelante sostendré en el texto, atribuir este fenómeno a las cambiantes condiciones de cliticización del artículo encaja mejor con el hecho de que el artículo probablemente fuera átono desde orígenes (ÍLLA > la) y nos permite dar cuenta, además, de un contraste que no parece que pueda derivarse de las propiedades referenciales del artículo: esta pieza léxica podía ir seguida de la secuencia <preposición+*que* relativo), pero, como ocurre hoy en día, solo se combinaba con sintagmas preposicionales de la forma P+SN encabezados por la preposición *de*.

⁸ En palabras de Leonetti (1999a), “en francés y en italiano, los demostrativos *ce* y *quello* pierden sus propiedades deícticas al sustituir al artículo (por lo que la distinción artículo/demostrativo tiende a neutralizarse en estos casos), mientras que en español se conservan intactas”.

⁹ Son estas unas opiniones muy generalizadas: véase, v.g., Brucart (1987a, 1999a), Brucart y Gràcia (1986), Hernanz y Brucart (1987) y Leonetti (1999b).

trictas, el artículo determinado, como clítico que es, escogería las piezas léxicas a las que se cliticiza.¹⁰ Finalmente, algunos autores, como Brucart y Gràcia (1986), hacen depender los contrastes de (12) y (13) de las condiciones de cliticización del artículo determinado en las distintas lenguas romances.

Una explicación alternativa de estos mismos datos es semántica. Se podría decir, por ejemplo, que el artículo definido, en comparación con los demostrativos, no tiene la suficiente “fuerza referencial” como para aparecer solo o ser modificado por un complemento apositivo en una expresión con núcleo nominal elidido. Podría aducirse también que la debilidad referencial del artículo está, de algún modo, en la base de que únicamente se pueda combinar en estos casos con sintagmas preposicionales encabezados por la preposición *de*, que es por lo general una mera marca de función con significado gramatical, y no con SSPP introducidos por preposiciones con significado conceptual, como *sin*, *para* o *por*. Del mismo modo, la variación interlingüística se podría poner en relación, por último, con la mayor o menor capacidad identificadora que el artículo manifiesta en cada lengua.

El problema más grave al que se enfrentan las explicaciones semánticas de la distribución del artículo definido en las construcciones con elipsis nominal es su vaguedad: esto es, para que un análisis como el que acabo de perfilar pueda ser falsado, conceptos como los de ‘fuerza o debilidad referencial’ han de ser definidos con precisión y debe aclararse, además, el modo en que las propiedades semánticas del artículo determinan su combinatoria en estas construcciones: ¿en qué sentido depende, por ejemplo, de la semántica del artículo determinado el hecho de que solo pueda combinarse con sintagmas preposicionales introducidos por la preposición *de*, habida cuenta de que los SSPP encabezados por otras preposiciones son también modificadores restrictivos del nombre, que establecen una partición en un conjunto conocido, vinculan, por tanto, la expresión nominal elíptica con el discurso y hacen posible que el contenido del sustantivo elidido pueda ser recuperado?

Torrego (1989) trata de resolver estos problemas y desarrolla la propuesta más elaborada de la que tengo noticia sobre el fenómeno que nos ocupa desde un enfoque en el que los rasgos semánticos del artículo definido desempeñan un papel determinante. El grado de explicitud con el que se formula esta propuesta permite que pueda ser sometida a contrastación empírica. Revisaré y discutiré, por tanto, el análisis de Torrego con detalle.

Parte esta lingüista de la idea de que la categoría vacía de las expresiones nominales con elipsis es *pro* (el sujeto nulo de las oraciones temporalizadas) y piensa, como era habitual en ese momento en el seno de la gramática generativa, que las restricciones que muestran esta clase de sintagmas nominales se derivan de las condiciones de legitimación de dicho pronominal vacío. Afirmo Torrego, en concreto, que se necesitan rasgos de persona para legitimar *pro* y que el artículo determinado, dado que es un determinante semánticamente “débil”, no tiene rasgos de persona. De aquí se de-

---

¹⁰ Leonetti (1999b) sostiene explícitamente esta idea. Raposo (1999), Kornfeld y Saab (2004) y Ticio (2005) atribuyen también a la naturaleza clítica del artículo determinado el que solo pueda preceder a un SP encabezado por la preposición *de*. Por razones de espacio, no se discutirán aquí los detalles técnicos de estas propuestas. Sobre las complejas (y a menudo idiosincrásicas) condiciones de cliticización que regulan el comportamiento de los clíticos en las lenguas del mundo véase, v.g., Spencer (1991) y Halpern (1995).

rivaría el hecho de que el artículo determinado no pueda aparecer solo ($[v]_N$ no estaría legitimado formalmente), y se podría también dar cuenta de las restricciones que pesan sobre la secuencia <artículo determinado+ $[v]_N$ +SX>: estas combinaciones, nos dice Torrego, están bien formadas si SX proporciona al artículo los rasgos de persona necesarios para legitimar *pro*. Así las cosas, sostiene esta lingüista que solo los modificadores del nombre especificados con el rasgo categorial [+N] poseen rasgos de persona e incluye dentro de los modificadores [+N] a los adjetivos, a los sintagmas de la forma *de*+SN y a las oraciones de relativo introducidas por la partícula *que* (en su opinión, los modificadores de la forma *de*+SN son expresiones nominales en las que se inserta por defecto la preposición *de* y las relativas con *que* tienen también propiedades nominales, que heredan del operador de naturaleza nominal que contienen en el especificador de SC). En cambio, los modificadores nominales introducidos por una preposición distinta de *de* carecen del rasgo [+N], no transmiten, por tanto, este rasgo al artículo determinado y *pro* no queda legitimado. Esta sería la causa de que sean agramaticales secuencias como *el [v]_N con gafas*.¹¹ Torrego extiende, finalmente, su análisis a los datos de variación interlingüística y atribuye los contrastes que se recogían en (12) y (13) al hecho de que el artículo determinado sea un determinante más fuerte en español, portugués y catalán que en italiano o en francés: los rasgos del artículo determinado del italiano, por ejemplo, serían demasiado débiles en todos los casos como para legitimar formalmente *pro*.¹² El artículo determinado del italiano (y del francés) se combina sin embargo, como sabemos, con adjetivos en ausencia del

¹¹ Brucart (1987a) es también de la opinión de que las propiedades léxicas del artículo definido son las que determinan, en última instancia, que una secuencia como *el con gafas* esté mal formada, pero su análisis difiere del de Torrego. Piensa Brucart, en primer lugar, que la preposición *de* es una mera marca de caso que no interviene en la asignación composicional de papel temático a los complementos del nombre. Afirma este autor, además, que el núcleo vacío de las expresiones nominales con elipsis no puede participar por sí solo en la asignación composicional de papel temático, de modo que, cuando haya de hacerlo, debe ir acompañado de una unidad cuyo contenido léxico facilite el reconocimiento del antecedente. A partir de estas premisas, concluye Brucart que solo los “adjetivos determinativos” (como los demostrativos), pero no así el artículo definido, cuentan como unidades que permiten, en virtud de su mayor contenido léxico, identificar el antecedente de la expresión nominal y dotan así al nominal vacío de la capacidad para participar en la asignación composicional de papel temático al término de preposición. El mayor problema que presenta la propuesta de Brucart, al igual que la de Torrego, es que la preposición *de* no siempre es una mera marca formal (véanse más adelante los comentarios a este respecto en el texto). No parece, por otra parte, que este análisis (basado en los mecanismos de asignación de caso a las expresiones nominales) pueda dar cuenta de la agramaticalidad de la secuencia <artículo determinado + pronombre relativo distinto de *que*> (véase también *infra* en el texto).

¹² Aporta Torrego como prueba de que el artículo definido es un determinante más fuerte en español que en italiano (o en francés) el hecho de que su presencia bloquee en español, pero no en francés o en italiano, las extracciones desde el interior de una expresión nominal:

- (i) a. Rembrandt, dont_i j'ai vu [le portrait d'Aristotle h_i].
- b. *Rembrandt, del que_i he visto [el retrato de Aristóteles h_i].

Kornfeld y Saab (2004) proponen una explicación de los datos de variación interlingüística distinta de las mencionadas en el texto. En el marco de la Morfología Distribuida, estos lingüistas adoptan la idea de la inserción léxica tardía y suponen que el artículo determinado y el demostrativo distal compiten por una misma posición en lenguas como el italiano y el francés. Así las cosas, en su opinión, “el factor que define qué elemento gana la competición es simplemente la inserción de los rasgos fonológicos del nombre”.

nombre. Para Torrego, de aquí se deduce que los rasgos de concordancia de los adjetivos pueden desempeñar un papel central en la legitimación de nominales vacíos en lenguas como el italiano.

Llegados a este punto, se podría pensar que la distribución del artículo definido en las expresiones nominales con elipsis del español se deriva, con idéntico resultado, bien de su naturaleza átona bien de su “debilidad semántica”. Existen, no obstante, distintos paradigmas de datos que aún no he traído a colación, algunos de ellos no muy conocidos, que no encajan fácilmente en un análisis como el de Torrego y que parecen avalar una aproximación morfofonológica al tema que nos ocupa.

En primer lugar, como nos revela Sánchez (1995) y como se observa en (14), el artículo definido no precede ni al adjetivo aspectual *solo* ni al *mismo* enfático, que modifican a todo el “sintagma determinante” (SD) (cf. (15)):¹³

- (14) a. {La/Esa} profesora {sola/misma} corrigió todos los exámenes.
 b. {*La/Esa} [v]_N {sola/misma} corrigió todos los exámenes.
 (15) a. [[Olga]_{SD} sola] corrigió todos los exámenes.
 b. [[Yo]_{SD} mismo] corregí todos los exámenes.

Este hecho encuentra una explicación plausible en el marco de las propuestas que se basan en el carácter átono del artículo determinado. Por lo general, los clíticos están subcategorizados para adjuntarse a un sintagma de un tipo categorial determinado, que constituye su “dominio de cliticización” (cf. Klavans 1982). Se puede afirmar, por tanto, que el dominio de cliticización del artículo definido es su complemento (el sintagma nominal) y que los adjetivos *solo* y *mismo*, dado que son adjuntos a SD, quedan fuera del dominio de cliticización del artículo. Los datos de (14) son, en cambio, problemáticos para el análisis de Torrego, ya que habría que estipular que solo los adjetivos internos al SN transmiten al artículo su rasgo de persona y lo habilitan para legitimar el nominal vacío.

Otro fenómeno que apunta en esta misma dirección es que de la combinatoria del artículo con oraciones de relativo en las expresiones nominales con elipsis están excluidos todos los elementos relativos menos *que*:¹⁴

¹³ Como se desprende de lo dicho en el texto, adoptaré en este trabajo la llamada “hipótesis del sintagma determinante”, esto es, la idea, bien asentada en el marco de la gramática generativa, de que el conjunto formado por un determinante y un nombre común es canónicamente un sintagma determinante (SD) encabezado por el determinante, que toma como complemento un sintagma nominal (SN), que contiene al nombre y a sus complementos y modificadores.

¹⁴ Hasta el siglo XVII el artículo podía combinarse con cualquier relativo (los datos de (i) son de Leonetti 1999a: nota 65, quien los toma de Lapesa 1966):

- (i) a. E crean ser el por el cual los amores gouernuan. [Fernando de la Torre, *Canc.*, 15]
 b. Algunas ponçoñas tanto venenosas... que por vista emponzoñan el aire y los a quienes aire tañe.

[Villena, *Aojamiento*, 79]

En español antiguo era frecuente, en particular, la secuencia <artículo determinado + *donde* relativo>:

- (ii) a. ... porque no menos era el jardín ameno que el donde iban.
 [CORDE, Mateo Alemán, *Primera parte de Guzmán de Alfarache*, 1599]
 b. Es esta composición una de las donde no se permite licencia alguna.

[CORDE, Cristobal Suárez de Figueroa, *El pasajero*, 1617]

- (16) a. *El problema que acabas de resolver y el [v]_N cuya solución es imposible.
 b. *La ciudad donde ahora vive Juan y la [v]_N donde vivía hace dos años.
 c. *La manera como lo dijiste tú y la [v] como te respondí yo.

Los datos de (16), y en particular las relativas con *cuyo*, no encuentran fácil acomodo, de nuevo, en una propuesta como la de Torrego. Cabe suponer que el determinante relativo *cuyo* tiene un rasgo [+N], puesto que equivale a un SP introducido por la preposición *de*. Este relativo debería dotar, en consecuencia, al artículo de la capacidad de legitimar el nominal elidido, pero no lo hace. De datos como los de (16) se puede dar cuenta, por contra, diciendo simplemente que el artículo definido es una palabra átona que selecciona los elementos en los que se apoya y que no puede cliticizarse, en concreto, a pronombres relativos distintos de *que*.

Junto a los casos que acabo de mencionar, otros dos paradigmas de datos inclinan claramente la balanza a favor de una explicación fonológica de la restringida combinatoria del artículo en las expresiones nominales con elipsis. Por un lado, la preposición *de* con la que coaparece el artículo en estas construcciones no siempre es una marca de función con significado gramatical que se “inserta por defecto”. Puede ser también, como se ilustra en los ejemplos de (17), una auténtica preposición con significado léxico (de origen), que encabeza un sintagma preposicional:¹⁵

- (17) a. Tu idea no es la [v]_N de la que se pueden extraer las mejores conclusiones.
 b. Esa institución es la [v]_N de la que se reciben las mayores subvenciones.
 c. El vuelo de Madrid a Cancún dura más horas que el [v]_N de Cancún a Madrid.
 d. Los desplazamientos de población inmigrante de Marruecos a España son mucho más frecuentes que los [v]_N de España a Marruecos.

La generalización correcta es, por tanto, que el artículo definido solo puede ser adyacente a un SP introducido por la preposición *de* (con independencia de que dicha preposición tenga significado conceptual o sea una mera marca formal). Este fenómeno no parece admitir una explicación semántica, pero puede, sin embargo, tener su origen en la naturaleza átona del artículo: entre sus condiciones de cliticización estaría el hecho de que, a través de un nominal vacío, el artículo definido es un clítico de la preposición *de*.

Por otro lado, la combinación del artículo con un sintagma preposicional encabezado por una preposición distinta de la preposición *de* es perfectamente posible si el artículo y el SP no son adyacentes:

¹⁵ Brucart y Gràcia (1986) consideran que las siguientes oraciones son anómalas:

- (i) a. ??La vuelta de Madrid fue dura, pero la de París fue peor.
 b. ??La abstención de la bebida me molesta, pero la del tabaco me horroriza.
 c. ??Al alejamiento de su hijo se añade ahora el de su hija.

No comparto del todo estos juicios. En mi opinión, la oración de (ia) es gramatical. La mala formación de los otros dos ejemplos tal vez se deba a que, por alguna razón, estas nominalizaciones no son posibles:

- (ii) a. ??La abstención de la bebida me molesta.
 b. ??Al alejamiento de su hijo se añade ahora el alejamiento de su hija.

- (18) a. Me presentaron a los *(conferenciantes) sin corbata.
 b. Me presentaron a los {dos/otros} (conferenciantes) sin corbata.
- (19) a. Me gustan los *(cuentos) para niños.
 b. Me gustan los (cuentos) {cortos/de Martín Garzo} para niños.

Un clítico debe ser adyacente al elemento en el que se apoya. Por consiguiente, que las incompatibilidades del artículo en las expresiones nominales con elipsis estén sujetas a una condición de adyacencia estricta nos indica que estamos ante un fenómeno de naturaleza fonológica, no semántica.¹⁶

A falta de una explicación alternativa convincente que dé cuenta de los complejos paradigmas de datos que he revisado en este apartado, se puede llegar a la conclusión, por tanto, de que la idiosincrásica combinatoria del artículo determinado del español en las expresiones nominales con núcleo elidido se deriva de su naturaleza átona.

3. Los posesivos pronominales

Los determinantes posesivos, por su parte, como apuntaba en la introducción, no admiten en ningún caso la elipsis nominal.¹⁷

- (20) a. He visto su *(foto).   c. He visto su *(foto) de Pedro.
 b. He visto su *(foto) grande.   d. He visto su *(foto) que me gusta mucho.

La incompatibilidad de los posesivos pronominales con la elipsis nominal se ha intentado explicar a partir de una propiedad exclusiva de esta clase de determinantes. Como se ilustra en (21), los posesivos, además de asignar la referencia a un nombre, desempeñan una determinada función semántica en la expresión nominal que introducen:

- (21) a. El grito de Juan_{AGENTE}.   b. Su_{AGENTE} grito.
 c. El retrato de Ana_{TEMA}.   d. Su_{TEMA} retrato.
 e. El coche de Pedro_{POSEEDOR}.   f. Su_{POSEEDOR} coche.

Una manera de recoger este hecho, haciendo uso de los mecanismos de la gramática generativa, es suponer que los posesivos se generan inicialmente en la posición de complemento del nombre, donde reciben su interpretación semántica de agente, tema o poseedor (cf. (22a)), y se desplazan, a continuación, a la posición pronomi-

¹⁶ Ciertamente es que, haciendo uso de los mecanismos del análisis de Torrego (cf. *supra*), se podría atribuir la buena formación de los ejemplos de (18b) y (19b) al hecho de que tanto los determinativos *dos* y *otros*, en el primer caso, como el adjetivo *cortos* y el SP *de Martín Garzo*, en el segundo, son unidades [+N] que habilitan al artículo para legitimar el nominal vacío. Sin embargo, si esto fuera así, habría que explicar por qué estas mismas unidades no transmiten este rasgo al artículo en ejemplos agramaticales como los siguientes, en los que simplemente se ha alterado el orden de los modificadores del nombre, de modo que el SP con la preposición *para* es ahora adyacente a este:

- (i) a. Me gustan los *(cuentos) para niños cortos.
 b. Me gustan los *(cuentos) para niños de Martín Garzo.

¹⁷ Nótese que, por razones independientes, los determinantes posesivos son incompatibles con las oraciones de relativo especificativas incluso cuando el sustantivo está expresado: **He visto su foto que me gusta mucho* (puede encontrarse una explicación estructural de este fenómeno en Brucart 1994).

nal que ocupan los determinantes,¹⁸ dejando una huella en su posición de origen (cf. (22b)):

- (22) a. Una foto {de María/suya}.   b. Su_i foto h_i.   c. *Su_i [v]_N h_i.

Contreras (1989), en concreto, adopta este análisis de los determinantes posesivos y considera que la agramaticalidad de una construcción como la de (22c) se deriva de una infracción del Principio de las Categorías Vacías (PCV) de la teoría chomskiana de la Rección y el Ligamiento, que establece que las huellas del movimiento deben estar regidas propiamente. En opinión de Contreras, las categorías vacías (no coindizadas) no son rectores propios. Por lo tanto, en (22c), dado que el sustantivo está elidido, la huella del posesivo no estaría regida propiamente y la construcción estaría mal formada.

La propuesta de Contreras se enfrenta a un problema importante: no está nada claro que un núcleo léxico nulo no pueda regir propiamente a una huella. En las oraciones de (23), por ejemplo, se extrae un complemento del nombre (*de qué personaje famoso, de qué amiga suya*) desde el interior de un SN:

- (23) a. ¿[De qué personaje famoso]_i has visto tú algunos retratos h_i en el Louvre?
b. ¿[De qué amiga suya]_i tiene Juan tres fotos h_i?

Como se refleja en (23a,b), estos sintagmas interrogativos desplazados dejan, como en el caso del movimiento del posesivo, una huella en su posición de origen. Pues bien, si fuera cierto que las categorías vacías (no coindizadas) no rigen propiamente a las huellas del movimiento, las oraciones interrogativas parciales de (24a,b) deberían estar mal formadas, ya que el sintagma interrogativo se ha desplazado desde el interior de un SN cuyo núcleo no tiene realización fonética.

- (24) a. Yo vi muchos retratos de Felipe II en el Museo del Prado. ¿[De qué personaje famoso]_i has visto tú algunos [v]_N h_i en el Louvre?
b. Pedro tiene dos fotos de Ana. ¿[De qué amiga suya]_i tiene Juan tres [v]_N h_i?

De igual modo, si fuera cierto que un núcleo léxico vacío no puede regir propiamente a una huella, también deberían ser agramaticales las oraciones del inglés de (25), en las que cabe suponer que las palabras posesivas *John's* y *mine*, al igual que los determinantes posesivos del español, se han desplazado en el interior de una expresión nominal con elipsis desde su posición posnominal original a una posición prenominal:

- (25) a. I like John's_i [v]_N h_i (of Mary).
b. He has seen mine_i [v]_N h_i (from the Polaroid).

No parece que se pueda dar cuenta, por tanto, de la incompatibilidad de los posesivos con la elipsis del sustantivo haciendo referencia al doble papel que estos determinantes cumplen en la expresión nominal que los contiene. Este hecho se puede

¹⁸ En el marco de la hipótesis de la frase determinante (véase la nota 13), se ha propuesto que los posesivos desplazados ocupan, en concreto, la posición de especificador de SD: [_{SD} su_i [_{D'} v [_{SN} foto h_i]]] (cf., v.g., Bruccart 1994).

explicar fácilmente, en cambio, si se toma en consideración la propiedad fonológica que diferencia a los posesivos del inglés como *John's* y *mine*, que admiten la elipsis nominal, de los determinantes posesivos del español, que la rechazan: las palabras posesivas pronominales del inglés son tónicas, los determinantes posesivos del español son átonos. Así las cosas, el que los posesivos pronominales del español sean incompatibles con la elisión del nombre con el que se combinan podría tener el mismo origen que el peculiar comportamiento del artículo determinado en las expresiones nominales con elipsis. Los determinantes posesivos del español son, como he dicho, átonos o clíticos. Deben, por tanto, apoyarse en algún miembro adyacente de la expresión nominal que introducen para poder ser pronunciados y se ajustan, como el resto de los clíticos, a determinadas condiciones de cliticización. Lo que distinguiría a los posesivos pronominales del artículo definido es que los primeros están sometidos a condiciones de cliticización mucho más estrictas: los determinantes posesivos son piezas léxicas átonas a las que les está vetado cliticizarse si el sustantivo está elidido.¹⁹

Hasta el momento he revisado críticamente otras propuestas y he aportado distintos datos y argumentos a favor de un análisis morfofonológico de las restricciones a las que está sujeta la aparición del artículo definido y de los posesivos pronominales en las expresiones nominales con elipsis. En el siguiente apartado veré qué lugar ocupan estos determinantes del español en la tipología de los clíticos y trataré de formular con precisión sus condiciones de cliticización.

4. Clíticos léxicos

Los clíticos son, como se sabe, palabras fonológicamente dependientes. Se trata, por tanto, de unidades léxicas que se comportan sintácticamente como palabras, pero

¹⁹ Esta es básicamente la idea que sostiene Contreras (1989: nota 3) cuando afirma que “los determinantes posesivos del español son clíticos que no pueden cliticizarse a través de una categoría vacía”. Hernanz y Brucart (1987: nota 21) y Brucart (1987b: 197, nota 39) piensan también que la agramaticalidad de una secuencia como *Buscaba mi se debe a que el carácter átono del posesivo exige la presencia de un complemento en el que apoyarse prosódicamente. Indica Brucart, no obstante, que “la existencia de un doble paradigma de posesivos es el factor decisivo a la hora de marcar la agramaticalidad” de (ia):

- (i) a. *Me quedo con mi [v]_N de cuadros.   b. Me quedo con el [v]_N mío de cuadros.

Si interpreto bien sus palabras, lo que Brucart parece estar sugiriendo es que la existencia de un sistema paralelo de formas tónicas posnominales, que son compatibles con la elipsis, “bloquearía” que los posesivos pronominales átonos lo sean. El problema al que se enfrenta una propuesta de este tipo es que habría que explicar por qué el bloqueo no se produce cuando el sustantivo tiene realización fonética, es decir, por qué en este caso la existencia de posesivos posnominales no provoca la agramaticalidad de la construcción con posesivos pronominales (los datos están tomados de Picallo y Rigau 1999):

- (ii) a. Pedro estaba corrigiendo las galeradas de {su libro/el libro suyo}.
 b. Juan hablaba con {su vecina/la vecina suya}.
 c. María guardó {sus libros/los libros suyos} en el desván.

Nótese además que, tal y como señalan acertadamente Picallo y Rigau, los dos sistemas de posesivos no son equivalentes: los posesivos posnominales de ejemplos como los de (ii) tienen un carácter contrastivo o enfático del que carecen los posesivos pronominales (cuando estos no reciben acento de foco contrastivo). Se trata, por tanto, de construcciones distintas, de modo que no debería esperarse que una “bloqueara” a la otra.

que tienen propiedades fonológicas propias de los afijos. Los clíticos se distinguen de los afijos, no obstante, en que se apoyan prosódicamente por lo general en cualquier palabra que ocupe una determinada posición en la oración o en un sintagma, con independencia de la categoría gramatical a la que pertenece dicha palabra. Los afijos, por contra, se suelen adjuntar a clases particulares de palabras o raíces.

Existe, sin embargo, un tipo particular de clíticos, los llamados “clíticos léxicos” (*lexical clitics*), que tienen la distribución de un clítico y la morfología o la fonología de un afijo (cf. Halpern 1995). Un caso prototípico de clítico léxico es la partícula posesiva de las construcciones con genitivo sajón del inglés.²⁰ Esta marca de posesión es un enclítico del sintagma determinante, esto es, se apoya sistemáticamente en el miembro del sintagma determinante que aparece al final de la frase, sea cual sea este,

- (26) a. [The girl]_{SD}'s bicycle.   b. [The Major of Oakland]_{SD}'s office.

pero, paradójicamente, como hacen los afijos, se adjunta en el nivel léxico, tal y como muestra el hecho de que la operación de adjunción se vea condicionada por la presencia de marcas de plural en el nombre en el que se apoya:

- (27) a. The locks' combinations. (*The locks's combinations)
 b. The fox's paws.   (*The fox' paws)

Otro fenómeno que Halpern (1995) analiza como un caso de cliticización léxica es el de la distribución del artículo definido del búlgaro. Este determinante es un enclítico que normalmente ocupa la segunda posición en una expresión nominal (cf. (28)), pero esta regla se infringe si la palabra que se sitúa en primera posición no es un sustantivo o un adjetivo, esto es, una palabra con el rasgo [+N] (cf. (29)). El artículo definido del búlgaro es, por tanto, un clítico léxico que escoge, como los afijos, las clases de palabras a las que se adjunta.²¹

- (28) a. kniga-ta   “el libro”
 b. xubava-ta kniga   “el bonito libro”
 c. moja-ta xubava kniga   “mi bonito libro”

²⁰ Los datos del genitivo sajón del inglés y del artículo definido del búlgaro están tomados de Halpern (1995).

²¹ Los datos de cliticización del artículo del búlgaro de (28) y (29) podrían analizarse sintácticamente asignando, primero, determinadas posiciones en la estructura a los adjetivos y los SSAA prenominales y utilizando, después, operaciones de movimiento de núcleo (de N o de A a D), en unos casos, y de movimiento de frases (de SA a [Espec, SD]), en otros. El problema de un análisis como este es que, para que no sean puros mecanismos *ad hoc*, habría que justificar de manera independiente tanto las posiciones que se asigna a cada pieza léxica o a cada sintagma en la estructura como los tipos de movimiento que en cada caso se emplean. Con este tipo de análisis no parece que se pueda dar cuenta, además, de ejemplos como los de (i):

- (i) xubava-ta i plodorodna zemja
 ‘el hermoso y fértil terreno’

Como nos muestra este ejemplo, en el caso de que el SN esté introducido por dos adjetivos coordinados, la mayoría de las veces el artículo del búlgaro solo se adjunta al primero de ellos. Este hecho no se puede recoger por medio de un movimiento lícito de A a D: el adjetivo se habría extraído desde el interior de una estructura coordinada, infringiendo una de las restricciones sobre los dominios de extracción de la teoría chomskiana de los Principios y los Parámetros.

En (34) y (35) se exponen de manera sintética las condiciones de cliticización del artículo definido y de los posesivos pronominales de nuestra lengua que determinan su distribución.

- (34) Condiciones de cliticización del artículo definido:
- a. El artículo definido es un proclítico de SN.
  - b. A través de un nominal vacío, el artículo definido es un clítico de A, de la preposición *de* y del relativo *que*.
- (35) Condiciones de cliticización de los determinantes posesivos:
- a. Los posesivos pronominales son proclíticos de SN.
  - b. N debe estar fonéticamente realizado.

El artículo definido y los posesivos pronominales comparten, por tanto, su dominio de cliticización (son proclíticos de SN), pero exhiben, tal y como indican las especificaciones de (34b) y (35b), un comportamiento distinto en las expresiones nominales con elipsis. Quisiera concluir este trabajo dejando entrever una posible línea de análisis que quizás nos permitiera dar cuenta, al menos en parte, de este último hecho precisamente, pero de manera más fundada, sin tener que recurrir en exclusiva a las idiosincrásicas propiedades de selección léxica de estas dos clases de clíticos.

Distintos autores han propuesto recientemente que las expresiones nominales con elipsis, además de estar vinculadas con el discurso para que se pueda recuperar el contenido omitido (cf. § 1), deben respetar otra condición semántica de buena formación: el “resto” (esto es, el material no elidido) tiene que recibir una interpretación de foco contrastivo (cf., v.g., Corver y van Koppen 2005, 2006, Giannakidou y Stavrou 1999 y Ntelitheos 2004). Así se explicarían contrastes como los de (36):

- (36) a. *Yo he leído dos cuentos de Cortázar y tú has leído dos [v]_N de Cortázar.
 b. Yo he leído dos cuentos de Cortázar y tú has leído tres [v]_N de Quim Monzó.

Este requisito, en combinación con el carácter inherentemente no acentuado de los posesivos pronominales, podría estar en la base de la incompatibilidad de esta clase de determinantes con la elipsis nominal. La idea es esta: dado que son átonos, los posesivos no pueden tener una interpretación contrastiva y quedan excluidos de este tipo de construcciones. El artículo definido, en cambio, aun siendo también átono, no se vería afectado por la condición de que el resto deba tener interpretación contrastiva, tal vez debido a que es una mera marca de definitud sin ningún otro contenido añadido. De ahí que pueda iterarse en una expresión nominal con elipsis y en su antecedente:

- (37) a. Yo he leído los cuentos de Cortázar y tú has leído los [v]_N de Quim Monzó.
 b. La hermana de Pedro no conoce a la [v]_N de Juan.

La aplicación de esta idea no está exenta de problemas, sin embargo. En lo que respecta a los posesivos pronominales, habría que explicar, en primer lugar, por qué estos determinantes no introducen una expresión nominal con elipsis ni siquiera cuando están marcados con acento de foco y reciben, por consiguiente, una interpre-

tación contrastiva (en los ejemplos siguientes las mayúsculas representan el acento de foco):

- (38) a. Este no es MI problema. Es TU problema.
 b. *Este no es MI problema. Es TU [v]_N.

Nótese además que, por razones que se me escapan, en las estructuras paralelísticas que contienen expresiones nominales con elipsis, los determinantes en su conjunto, y no solo el artículo determinado, no necesitan ser contrastivos (pueden repetirse) siempre y cuando se produzca un contraste entre los modificadores del nombre (cf. (39a)). Los posesivos, en cambio, tampoco puedan aparecer en este contexto (cf. (39b)), y deberían hacerlo, ya que en este caso no se requiere que sean contrastivos:

- (39) a. Yo he leído dos cuentos de Cortázar y tú has leído dos [v]_N de Quim Monzó.
 b. *Me prestó su camisa blanca y su [v]_N azul.

En cuanto al artículo determinado, por último, no parece que su peculiar combinatoria en las expresiones nominales con elipsis guarde relación alguna con la condición de que el resto deba tener interpretación contrastiva. En todos los ejemplos de (40), los modificadores restrictivos del nombre elidido contrastan semánticamente con los correspondientes modificadores de su antecedente (es decir, forman parte de un conjunto de alternativas del que se escogen las que tienen mayor relevancia informativa) y, sin embargo, el artículo definido solo se apoya prosódicamente, como sabemos, en la preposición *de* y el relativo *que*:

- (40) a. Los pantalones de montaña son mucho más cómodos que los [v]_N de pana.
 b. *Los pantalones con botones son mucho más cómodos que los [v]_N sin botones.
 c. El apartamento que me gustaba hace dos años y el [v]_N que me gusta ahora.
 d. *El apartamento donde vivía hace dos años y el [v]_N donde vivo ahora.

Bibliografía

- Bosque, I. y V. Demonte (dirs.), 1999, *Gramática descriptiva de la lengua española*, Espasa, Madrid: 3 vols.
 Bouchard, D., 2002, *Adjectives, Number and Interfaces. Why Languages Vary*, Elsevier, Amsterdam.
 Brucart, J. M.^a, 1987a, *La elisión sintáctica en español*, Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
 —, 1987b, “La elipsis parcial”, en V. Demonte y M. Fernández Lagunilla (eds.), *Sintaxis de las lenguas romances*, El Arquero, Madrid, 291-328.
 —, 1994, “Sobre una incompatibilidad entre posesivos y relativas especificativas”, en V. Demonte (ed.), *Gramática del español*, El Colegio de México, México, 51-86.
 —, 1999a, “La elipsis”, en Bosque y Demonte (dirs.), vol. 2, 2787-2863.
 —, 1999b, “La estructura del sintagma nominal: las oraciones de relativo”, en Bosque y Demonte (dirs.), vol. 1, 395-522.

- y Ll. Gràcia, 1986, “I sintagmi nominali senza testa: Uno studio comparato”, *Rivista di Grammatica Generativa* 11, 3-32.
- Contreras, H., 1989, “On Spanish Empty N’ and N”, en C. Kirschner y J. DeCesaris (eds.), *Studies in Romance Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam, 83-95.
- Corver, N. y M. van Koppen, 2005, “Microvariation and Ellipsis in the *wat voor*-construction”, comunicación presentada en *Sounds of Silence*, Tilburg University.
- , 2006, “Let’s Focus on Noun Ellipsis”, *Glow Newsletter*, 56.
- Giannakidou, A. y M. Stavrou, 1999, “Nominalization and Ellipsis in the Greek DP”, *The Linguistic Review* 16, 295-331.
- Halpern, A., 1995, *On the Placement and Morphology of Clitics*, CSLI Publications, Stanford (CA).
- Hernanz, M.^a Ll. y J. M.ª Brucart, 1987, *La sintaxis. 1. Principios teóricos. La oración simple*, Crítica, Barcelona.
- Klavans, J., 1982, *Some Problems in a Theory of Clitics*, Bloomington, IULC.
- Kornfeld, L. y A. Saab, 2004, “Nominal Ellipsis and Morphological Structure in Spanish”, en R. Bok-Bennema, B. Hollebrandse, B. Kampers-Manhe y P. Sleeman (eds.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2002*, John Benjamins, Amsterdam, 183-198.
- Leonetti, M., 1999a, “El artículo”, en Bosque y Demonte (dirs.), vol. 1, 787-890.
- , 1999b, *Los determinantes*, Arco/Libros, Madrid.
- López, L., 2000, “Ellipsis and Discourse-Linking”, *Lingua* 110, 183-213.
- Martinho, F., 1998, *A Elipse Nominal em Português e em Francês*, tesis de maestría inédita, Universidad de Oporto.
- Nteli-theos, D., 2004, *Syntax of Elliptical and Discontinuous Nominals*, tesis de maestría inédita, Universidad de California, Los Ángeles.
- Picallo, C. y G. Rigau, 1999, “El posesivo y las relaciones posesivas”, en Bosque y Demonte (dirs.), vol. 1, 973-1023.
- Raposo, E., 1999, “Towards a Minimalist Account of Nominal Anaphora in Spanish and English”, comunicación presentada en el *IX Colloquio de Gramàtica Generativa*, Barcelona.
- Sánchez, L., 1995, “Aspectual Adjectives and the Structure of DP and NP”, *Probus* 7, 167-180.
- Sleeman, P., 1993, “Noun Ellipsis in French”, *Probus* 5, 271-295.
- , 1996, *Licensing Empty Nouns in French*, tesis doctoral inédita, HIL, Universidad de Leiden/OTS, Utrecht.
- Spencer, A., 1991, *Morphological Theory*, Blackwell, Oxford.
- Ticio, M. E., 2005, “NP-Ellipsis in Spanish”, en D. Eddington (ed.), *Selected Proceedings of the 7th Hispanic Linguistics Symposium*, Cascadia Proceedings Project, Somerville (MA), 128-141.
- Torrego, E., 1989, “Evidence for Determiner Phrases”, manuscrito inédito, Boston, Universidad de Massachusetts.

BURUNDAKO HIZKERA, ARABAKO EKIALDEKOAREN HONDAR EUSKALKIA

Jose Luis Erdozia

Aurreko urtean, 2006, Arabako ekialdeko euskararen testigantza idatziak eta egungo Sakanakoaren arteko kidesunak aztertu nituen *Fontes Linguae Vasconum* aldizkarian (2006, 102, 233-254). Azterketa hori burutzeko garaian Landuchioren hiztegia (1562), Lazarragaren eskuizkribua (1567), Portalen poesia (1610), Gamizen bertsoak (1696-1773), Garcia de Albenizen eskuizkribua (1778), Gonzalez Salazarren toponimia (1987) eta Lopez de Gereñuren hitz zerrendak (1958, 1973, 1982) baliatu nituen Arabako ekialdeko euskararen lekuko gisa. Sakanakoaren aldetik, berriz, bizirik dirauten hizkeren ezaugarriez gain, beste batzuen artean hainbat iker-tzailek egindako ondorengo azterketak izan nituen kontuan: Altsasuko xvii. mendeko testuak (1645), Izagirrerena (1967), Tracasaren toponimia (1992) eta Zua-zoren “Burundako hizkera” artikulua (1994).

Oraingo honetan, aipatu azterketa hauez gain Patxi Salaberriren Arabako mugako nafar hizkeretako toponimia (1997) eta Artatzako katiximaren azterketa (2004) ere erabili ditut, ikuspegi zabalagoa lortu nahian, Burundak bezala Arabako ekialde-arekin muga egiten baitu lan hauetan agertzen den eremu geografikoak hegoalderago-tik.

Orduan zehatz-mehatz aztertu nituen lehenago aipatu ditudan dokumentu guz-tiak eta haietako hizkuntza ezaugarriak egungo Sakanako hizkeretakoekin parekatu nituen, hurrengo ondorioak atera nituelarik: “Ugari dira lan honetan Arabako ekial-deko euskararen lekuko eta Sakanako (Burundakoa bereziki) egungo hizkeraren artean jaso ahal izan ditugun hizkuntza kidesunak”. Eta bukatzeko berriz: “Eta hau guztia konparatutako bi eremuetako elementuen artean mendeetako tartea egonik. Beraz, honek pentsarazten digu bere garaian, bi eremuetako hizkerak bizirik zire-nean, hauen hizkuntza ezaugarriak hurbilago izango genituela, continuum geolektala burutuko zelarik bi eremuen artean, dudarik gabe”.

Horrelaxe bukatu nuen artikulua, bestelako zehaztasunik azaldu gabe, eta orain-goan ausartu nahi nuke ondorioztatzen, esku artean ditudan material hauetan oinarriturik, egungo Burundako hizkerak eremu zabalagoa harrapatzen zuela xix. mendearen lehen erdian esate baterako. Eta eremu hori Urbasatik bestaldera, Ameskoa, Lana eta Lokiz, alde batetik; eta Arabako Ekialdeko Lautadara, bestetik, zabaltzen zela.

Horrela, Burundako hizkeraren ezaugarriak azalduko ditut eta hauexek kidesu-nik agertzen badute aipatu ondoko eremukoekin, horiexek azpimarratuko ditut. Beraz, Burundako hizkeraren ezaugarriak, Arabako ekialdeko eta Nafarroako mende-baldeko aztarnekin erkaturik azalduko ditut ondorengo orrialdeotan.

Burundako hizkera zubi-hizkeratako hartua izan da azken urteotan egin diren ikerketa guztietan (Zuazo 1995 eta Erdozia 2002, 2006 horien artean). Mendebaldeko, Erdialdeko eta Nafarroako euskalki-multzoetako ezaugarriak antzematen zaizkio, arlo fonetiko-fonologikoan, morfologikoan, sintaktikoan eta baita lexiko mailakoan ere. Hauetaz gain, bertakotako har daitezkeen ezaugarriak ere baditu eta halako eremu geografiko txikian geratu den egungo hizkera aberats honek, bertakoez gain, gehien-gehienik zein euskalki multzotako ezaugarriak dituen aztertzen hasiko gara, bukaeran honen guztiaren arabera ondorioak ateratzeko asmoz.

1. Burunda bertako ezaugarriak

— Burundako Altsasun eta Urdiainen suertatzen da mugatzailearen asimilazioa hitz-oina bokalez amaitzen denean, nahiz eta gaur egun badirudien hautazkoa dela:

alabi (alaba + -a > alabea > alabia > alabii > alabi), *ganbeli* (ganbela + -a), *etxin* (etxean), *sorun* (soroan), *semi* (semea), *lauku* (laukoa¹), *frailik* (fraideak)...

— Erabat sistematikoa da Burundan *-ei* > *-ai* diptongo irekiera:

laitu (leitu, irakurri), *bairatu* (begiratu), *gaiyo* (gehiago), *edozain* (edozein), *erlatai* (erletegi), *bizartai* (bizartegi), *aize* (ehiza), *odaiya* (hodeia), *erakaiya* (erokeria), *maikuba* (medikua)...

— /e/ bokal erdikoaren itxiera hitzaren hasieran bereziki.

Burundan eta ekialdetik aldamenen duen Sakana erdialdean oso ohikoak dira bilakabide hau erakusten duten burutzapenak:

iruzkiya (Izag, 68), *inara* (enara), *inbiya*, *iyó* (eho), *yakusi* (erakutsi), *yon* (egon), *yan* (eroan, Burunda; edan, Etxarri Aranatzan eta Lakuntzan), *irui* (eduki, Arbizun), *bildur*...

- *ypracussi*, *yguzquita*, *bildurr*, *ysçi*... Landuchioren DLCn.
- *ysiric* Lazarragaren eskuizkribuan.
- *yguzquia*, *iguzquiac* eta *vildurric* Gamizen olerkietan.
- *iduiqui* Artatzako testuan.

— /u/ bokalaren diptongazioa gertatzen da, behin baino ez bada ere, Burundan eta aldameneko Sakana erdialdean (Ergoieneko hiru herrietan eta Etxarri Aranatzan gutxienez). Hizkuntzalari zenbaitek *eu* > *au* diptongo irekieraren emaitza moduan aurkeztu dute burutzapen hau, baina soilik Sakanako eremuan gelditu da eta diptongo irekiera honetako gainerako burutzapenak, askoz ere hedatuagoak (Nafarroa gehiengan, Arratian eta Mungialdean behinik behin) ageri zaizkigu:

autzi (utzi)

— Beste hizkeretan normalean /i/ bokal itxiaren ondoren *-n-* edo *-ñ-* kontsonante sudurkariak agertzen diren bezala, *-nd-* kontsonante taldea ageri da Burundan. Burutzapen gehienak aditz formak edo adlatibo bukatuzkoaren kasukoak ditugu:

¹ xx. mendearen erdialdeko txanpona dugu, bost zentimokoa.

gindan (ginen, Izag, 89), *zindain* (zineten), *beindo* (baino, SAT, 127), *onutzaindo* ('honutzeraino', Izag, 91), *guaindokun* (orainokoan, Izag, 66), *Uber-teaindo* (Uharteraino, Izag, 89)...

- Kontsonanteen txandaketei dagokienez, Burundan herskari ezpainetako ahostuna, /b/, sudurkariarekin, /m/, aldatzen da:

txotxamar (zotz + abar), *pastilamat* (pastilaren bat), *musti* (busti), *mentzai* ('bentzagi', legamia)...

- Asimilazio bustidurarik eza. Burunda inguruan ez da horrelako burutzapenik gertatzen, ez Sakana erdialdean, ez Goierriin, ez eta Araba aldetik ere, DLCn esate baterako burutzapen palatalizatuak ageri baitzaizkigu, baina baita despaltalizaioa erakusten duten zenbait burutzapen ere:

erleino (behelaino), *larraina*, *arraila*, *oilo*, *mutila*, *ginan* (ginen), *ferrokarrila*, *adineti* (adinetik), *soinubakin*, *gainin* (ganean), *makila*, *aitu*, *sorginena*, *zinen...*

Etxarri Aranatzen, aldiz: *erleño*, *larreñe*, *arreille*, *ollo*, *mutille*, *giñen*, *ferrokarrille*, *adiñeti*, *soñubaki*, *geñen*, *makille*, *aittu*, *sorgiñena*, *ziñen...*

Eta DLCn: *aculladea*, *lurruña*, *ollo*, *vuztayña*, *guipullea*, *ollateya*, *sagundillea*, *illondoa...* baina *yguitu*, *ybili*, *orayno*, *vazinea*, *varrinoya*, *pilarea*, *çainetati*, *gararilea*, *aditu*, *gurzila*, *gaynean...*

Arabako mugako nafar hizkerei degokienez, ondorengo esan digu Patxi Salaberri (1997: 57), beti ere eremu horretako toponimiari lotzen zaiolarik: "Ameskoako eta Lanako dokumentazioan ere badira aldaera bustien adierazle direnak, baina bustidurarik ezaren isla direnak askoz ere arruntagoak dira, eta gaur egungo aldaerek horixe adierazten dute." Eta geroxeago horrela jarraitzen du: "Ditugun datuak ikusirik, beraz, isoglosa goitik behera marraztu beharra dago, alde batean Burunda, Ameskoagoien, Ameskoabarren eta Lana daudelarik, eta bestean gainetakoak. Arazoak, puntu honetan, Allinen ditugu, irudi duenez ibar honetako herri gehienetan *-gaña* zena *-gaina* baitzen Ameskoatik hurraren daudenetan."

Artatzako testuan (Salaberri 2004) *baino* ageri da.

- Gehienbat moduzko aditzondoak sortzeko, Burundan (Sakana erdialdean ere bai normalean) *-kan* morfema erabiltzen da:

furrutakan (Bakaiku, zurrutaka), *aizkan* (haitzka), *arrikan* (harrika), *azterrikan* (aztarrika), *inbuluzkan* (itzulipurdika), *korrikan*, *pilotakan*, *kartakan*, *bueltakan*, *banakan*, *ibaikan* (igerika)...

- Erakusleen forma indartuek kontsonante herskari ezpainetako ahostuna daramate Burunda osoan:

ebeik (eurak), *ebe(i)n* (euren), *ebeiri*, *ebeikin*, *ebeindako*, *ebeingaiti*, *ebein baitan*, *ebeingana...*

- Burundako aditzaren pluraleko bigarren eta hirugarren pertsonen morfemak *-ei/-ai* dira:

dei/dai (Altsasu/Bakaiku, dute), *duai* (didate, naute), *nezubein* (nizuen, ninduzuen), *dezai/dezubei* (Bakaiku/Altsasu, duzue), *tuzei/tuzubei* (Bakaiku/Altsasu, dituzue)...

- $NN_i N_k$ saileko aditz laguntzailearen pluralgileak *-tza-* eta *-tzi-* baliatzen dituzte Burundako hizkeretan:

deatzit (dizkiot, Altsasu), *datzat* (dizkiot, Bakaiku)...

- ‘Eduki’ aditzak pluralgiletzat ez du ohikoa den *-z-* morfema hartzen *-zki-* (Altsasun), *-tzi-* (Olaztin eta Urdiainen) eta *-tza-* (Bakaikun eta Iturmendin) baizik:

dekazkit, *dekatzit*, *dekatzat* (dauzkat)

- Lexikoari dagokion neurrian ere, Burundako hizkerak burutzapen propioak ditu, jakina, eta jarraian horietako batzuk ikusiko ditugu:

afolabaiko (axolagabeko), *aulubi* (marrubi), *bekela²* (bezala), *gaildur* (gailur), *jamaz* (beeka), *mutiki - nesaki* (mutiko - neskato), *jostai* (trumoi), *kolarre* (ukuilu), *patera* (plater), *tapilo* (korapilo), *txapiskol* (zapaburu), *txofraki* (habia), *txotxamar* (zotz), *yikurri* (bikortu), *onguramin* (gurari), *bekain* (bekoki, kopeta), *urei* (eduki)...

2. EHko mendebaldeko euskalki multzora begiratzen duten Burundako ezaugarriak

- *-a + -a > -ea > -ia > -ii > -i* disimilazioa.

Burundan, normalean, bilakabide osoa burutzen da, ondorengo adibideek erakusten duten moduan:

beli³ (Izag, 55), *andri* (SAT, 129), *arimi* (SAT, 133), *alabi* (Izag, 76), *Saldospitiko entradea* (Iturmendi), *Bargea* (Olazti), *Bordaldeko errekia* (Bakaiku), *Portuko aldapia* (Urdiain)...

Eta Burundatik kanpo, aipatu mugako eremuetako lanetan ondorengo burutzapenak jaso ditut bilakabide osoa betetzen ez bada ere:

- *errequea*, *gauçea*, *leznea*, *brasea*, *vazinea*, *carranquea*, *ollo cloquea*, *columnnea*, *masustea*, *guipullea*, *ocaran passea*, *madurea*, *domequea*, *gararilea*, *segundillea*, *miazquetea*, *liquea*, *lasterquea*, *quilçea*, *candelea*, *errexalea*, *punteaquin*, eta *corronquea* Landuchioren DLCn.
- *perlea*, *monjea*, *alabea*, *esclabea*... Lazarragaren eskuizkribuan.
- *aytea* eta *pobreçea* Martin Portalen erromantzean.
- *lancarria*, *acizari*, *biriqui⁴*... Lopez de Gereñuren hitz zerrendetan.

² Burutzapen hauxe aldameneko Ergoieneko Lizarragan ere bai.

³ Mendebaldeko hizkeren modura, bukaerako erdiko bokala, *-e*, ireki egiten da Burundan ere: *bele > bela*, *andre > andra*, *bare > bara*...

⁴ Ondorengo da burutzapen honen eta aurrekoaren bere bilkabidea: *birika + -a > birikea > birikia > birikii > biriki*.

- *ardanzea* Olaztiko toponimian.
- *Sarrico perrea* (Larragoa), *Bustico errequia* edo *errequea* (Eulate), *Yaongosendea* (San Martín), *Picotea* (Galbarra, Biloría), *Ripa beguea* (Murieta), *Irumuguea* (Ameskoa) eta *Bidacruzeta* (Aranaratxe) Patxi Salaberriren “Arabako mugako nafar hizkeren inguruan” lanetik hartuak.

— /e/ bokal erdikoaren irekiera /f/ dardarkari anitzaren aurrean eta hitz bukaeran, *e* > *a* / _ ́; *e* > *a* / C_

Burundan oso ohikoak ditugu burutzapen hauek. Lehena zenbait kasutan Sakana erdialdean ere gertatzen da eta bigarrena, aldiz, ez da Sakana erdialdean suertatzen: *eskarrik asko*, *pitxar*, *aguardi*, *maiztar*, *muskar*, *arrautsa*... (Burunda) eta *baztar*, *asarratu* (Burunda, Sakana erdialdea). Baina *berri* ageri da beti Burundan eta horrela ere, ireki gabe, erabili zuen Gamizek ere.

antxuma (Izag, 51), *bara* (Izag, 55), *anra* (Izag, 50), *basurda* (Izag, 50), *bela* (Izag, 56), *burnisarda* (Izag, 57), *udara* (Izag, 83), *fara* (Izag, 62), *ila* (Izag, 67), *batza* (Izag, 55), *langila* (Izag, 71), *kurutza* (Izag, 71), *txorikuma* (Izag, 82), *lantxurda* (Izag, 71)...

- *varritu*, *varria*, *vardin*, *varriz*, *charri*... eta *vaya* (bahe) Landuchioren DLCn. Eta
- *charrizai*... eta *bichilora*, *acizari*,⁵ *eskuara*, *estagorri* eta *sarda* Lopez de Gereñuren hitz zerrendetan.
- *Lanbarrieta* (Eulate), *Sorabarria* (Barindano), *Yturbarria* (Zudairi), *Bidebarria* (Zudairi) eta *Zufibarria* (Ameskoa) Salaberriren lanean.

— Burundako hizkerak eutsi egiten dio *-a* organikoari, mendebaldean eta Arabako eremu gehienez gertatzen zen moduan: *gauza*, *makila*, *eliza*, *txapela*, *gambela*...

Eta horrelako burutzapenak ageri zaizkigu Landuchioren DLCn. Burutzapen horiek, Sakana erdialdean esate baterako, bukaerako *-a* galdurik burutzen dira: *vazinea*, *arraunça*, *guipullea*... DLCn; *paziñ*, *arrantz*, *tipul*... Sakana erdialdean.

— *-uin* > *-un* bilakabidea. Burundan, zenbait burutzapen atzeman daitezke, zeinetan aipatu bilakabidea gertatzen baita: *asuna* (*axuiñe* Etxarri Aranatzek), *biguna* (*biguiñe*, Etxarri Aranatzek), *muna* (muin).

Eta ondorengo burutzapenak ageri zaizkigu Gamizen olerkietan: *bigundu* eta *mun*.

— *l* / *n* kontsonante txandaketa. Ohikoak dira Burunda gehienez⁶ mendebaldeko hizkera multzoan gertatzen diren burutzapenen antzekoak: *narruba* (Izag, 75), *naurritu* (Izag, 67)... baina *lasai* eta *lazka* Altsasun esate baterako.

Bestalde, *arrantzalarruntza* (arrautza), *-n*-duna beraz, da Burundan eta Sakana erdialdean lakuntzaraino ekialdetik erabiltzen den burutzapena, Arabako eta Bizkaiko hegomendebaldeko zenbait herritan egiten den modura.

⁵ Hauxe izanen litzateke bere bilakabidea: *azizare* > *azizara* + *-a* > *azizarea* > *azizaria* > *azizarii* > *azizari*.

⁶ Burunda gehienez diogu, Bakaikun ez delako horrela gertatzen. Herri honek muga egiten du Sakana erdialdeko Etxarri Aranatzekin eta kontsonante txandaketarik gabeko burutzapenak erabiltzen ditu: *larruba*, *laurriya*, *lazka*...

Landuchioren hiztegian ere *narruac çurradu* (curar cueros) eta *arraunça cascola* ageri zaizkigu.

— Datiboaren pluraleko morfema *-airi* da Burundan, eta soilik Burundan Nafarroako hizkeren dagokien neurrian. Morfema bera erabiltzen dute mendebaldeko zenbait hizkeratan: Arrankudiaga, Orozko, Zeanuri, Laudio, Legutio, Nafarrate...

dianairi (direnei, Izag, 54), *gizonairi* (gizonei), *mutileiri* (SAT, 123), *neskatileiri* (SAT, 134), *zarrairi* (zaharrei, Izag, 54), *ganaubeiri* (ganaduei, Izag, 56), *ileiri* (ileei, Izag, 77), *txumairi* (txumei, Izag, 77), *aundienairi* (handienei, SAT, 119)...

— Moduzko aditzondoak burutzeko, *-to/-do* morfema baliatzen da Burundan⁷ mendebaldeko hizkeren modura: *obetoo* (hobetoago, Izag, 51), *obetogo* (Izag, 54), *ondo*, *txarto*...

Gamizen olerkietan bi morfemak ageri zaizkigu: *gaizqui*, *obequi*, *ongui* eta *gaisqui*, baina baita *ondo* hiru aldiz.

— NN_k erako aditz zenbaiten pluraleko lehen eta bigarren pertsonetako pluralgilea *-z-* da, mendebaldean gertatzen den moduan: *genduzen* (genituen, *giñuzkiyen* Etxarri Aranatzan), *zenduzen* (zenituen, *ziñuzkiyen* Etxarri Aranatzan), *zenduzein* (zenituzten, *ziñuzkibien* Etxarri Aranatzan).

— NN_k erako aditz formek, Nor hirugarren pertsona denean eta Nork singularreko lehen bi pertsonen kasuan, *-o-* erroa hartzen dute Burundan eta aldameneko Ergoiena haranean, mendebaldeko hizkeretan egiten den moduan: *dot* eta *dok/n*, baina *dezu*, *dezubei* (duzue), *dei* (dute).

Lazarragaren eskuizkribuan ere horrelako burutzapenak ageri zaizkigu: *dogun*, *dot*, *dogunau*...

Portalen erromantzean *deçu* adizkia ageri da bi aldiz.

Gamizek, aldiz, *-u-dun* adizkiak erabiltzen ditu gehien, baina baita *-e-dunak* ere: *eztuzu*, *eztut*, *deugu*, *beardegu*, *badut*, *duzu*, *du*...

Garcia de Albenizek ere nahasketa erakusten du: *dut*, *dezun*, *duzu*, *badut*, *dozula*, *dot*, *dotzula*, *dodan*...

— Hitano alokutiboetan *j-* morfemaren erabilera. Burundako hizkerak bat egiten du mendebaldeko hizkera multzoarekin aditzari loturiko ezaugarri honen kasuan: *jitubet* (ditiat), *jitunet* (ditinat), *jituk* (ditik), *jitun* (ditin), *jukazkinau* (zauzkanagu), *jukak* (zaukak), *jukan* (zaukan), *jok* (zagok), *jon* (zagon), *juak* (zidak), *juan* (zidan), *jau* (diagu), *janau* (dinagu), *jat* (zioat), *janat* (zionat)...

— ‘ibili’ eta ‘egon’ baliatzen dute Burundan ‘ari izan’ aditzaren ordeztu, mendebaldeko euskalki multzoan ‘jardun’, ‘ibili’ eta ‘egon’ erabiltzen duten moduan. Burundan ez dago bazterturik ‘ari izan’ aditza, baina bizi-bizirik daude aditz sintetikoekin buruturikoak ere: *errendaketan doo*⁸ (botaka ari da), *ausnartzen dee*⁹ (ausnartzen

⁷ Etxarri Aranatzetik ekialdera *-kil-gi* morfemak erabiltzen dituzte.

⁸ Ondorengo bilakabidea izan du adizki honek: *dago* > *dao* (bokal arteko kontsonante herskariaren galera) > *doo* (V₁V₂ > V₂V₂).

⁹ Honek aldiz ondorengoa: *daude* > *dare* (monoptongazioa eta *d/r* txandaketa) > *dae* (bokal arteko kontsonante dardarkariaren galera) > *dee* (V₁V₂ > V₂V₂).

- ari dira), *auritan doo* (euria ari du), *arrikan dailtza*¹⁰ (harrika ari dira), *ibaikan dail* (igerika ari da), *azkan dail* (hazka dabil)...
- *-gi* morfemaz eratutako partizipioak ageri dira Burundan: *isegi* (eseke), *ebai* (ebaki), *jagi*, *irei* (ireki). Landuchioren hiztegian ere badira horrelako burutzapenak: *yregui* (abrir), *evagui* (cortar), *jagui* (levantarse)... Portalen erromantzean ere ageri da *yregui digus*.
  - Bestalde, *-atu* > *-au* bilakabidea ohikoa da Burundan partizipioetan, bai mailegu berrietan, bai bestelakoetan: *ailau* (ailegatu), *juntau*, *bajau*, *untau*, *bulkau* (bultzatu), *askau*, *kobrau*, *goldau*, *jorrau*, *moldau*, *ingurau*, *bilau*...
  - Aditz-izenen kasuan, Burunda osoan *-ketan* eta Altsasun *-itan* ere bai erabiltzen dira ohikoa den *-t(z)en* morfema ordezkatzeko. Horrela jaso zuen Zuazok (1995: 336): “Behialako DLC-n eta gaurregungo Oñati-Leintzaldean bizi-bizirik dirauen *-ketan* markaren adibide hauek jaso ahal izan ditugu Izagirrerren lanabesetan: *ardazketan*, *errendaketan doo* ‘está vomitando’, *lanbroketan doo* ‘está lloviznando’, *platxaketako* (baita *plantxatzeko* ere).” Eta geroxeago horrela jarraitzen du: “Behialako DLC-n eta gaurregungo Oñatiko hizkeran bizirik dirauen *-itan* markaren adibide bakar bat erejaso dugu Izagirrerren lanabesetan: *kantaitan / kantaiten* (baita *kantatzen* ere).

Nik Lazarragaren eskuizkribuan ere aurkitu nituen horrelako burutzapenak eta horrela jasoak daude (Erdozia 2006: 245): “Lazarragak, bestalde, *-etan* morfema baliatu zuen behin baino gehiagotan aspektu burutugabea gauzatzeko: ... *eta utra boz amorosoaz asi çan manera onetan cantatetan* (1140), ... *arpa bat eta asi çan bere mina Sil / ... declaraetan manera onetan* (1141), ... *jaiten asi çan manera onetan cantatetan ebela* (1142), ... *arturic biguela bat asi çan cantatetan manera onetan* (1143), ... *utra concierto andiaz manera onetan cantatetan* (1144), ... *jarri çan non bere gana-dua goardaetan eben* (1146). Eta ia modu berean, disimilaturik honek, erabili zuen Kandido Izagirrek Altsasuko euskara aztertzerakoan (1967, 90): *An fraile txikiyak asi zian kantaitan kantu pooolibatzuk...*. ‘*Geo asi zian aundiyokuk indar aundiyogukin kantaitan bi aldetaa ta boza...*’. Eta Sakanako Ahozko Tradizioa laneko (SAT) Urdiango transkribaketako batean ere, Luisita Goikoetxea Lizarragari egindako grabaketan hain zuzen, ondorengoak ageri zaizkigu: *Baño, jatordue etor zan da, besten ue bazkaitan jarri zan garayen, pues, ua re bai, bazkaitan, mayen, ta esan zon aitak...* (102); *Ori aurra(k) gindala joaten gindan elurra... iten zen garaian, kantaita...* (107)”.

- Kausazko perpausetako menderagailuak: *zeng(a)iti... -en/eta/Ø, nolabait... -en, adizkia + eta*. Ohikoak dira egitura sintaktiko hauek Burundan eta aldameneko Sakana erdialdean ere:

..., *zengaiti rejimen doon jendi* (Izag, 80) (... , zerengatik erregimenean dagoen jendea...)

..., *zeinti asko gustau zaigun Lurdesgo bieji*. (Izag, 68) (... zerengatik asko gustatu zaigun Lourdesko bidaia.)

..., *zengaiti orduban sekula ata es etxeti ta...* (Izag, 86) (... , zerengatik orduan sekula atera ez etxetik eta...)

¹⁰ Dabiltza.

... eta nolabait egun ona izeten dan... (Izag, 56) (... eta nolabait egun ona izaten den...)

..., zortziko gutxi zeen da, diru gutxi zoon da ezin jan. (Izag, 63) (... , zortziko¹¹ gutxi zeuden eta, diru gutxi zegoen eta ezin jan)

- Lexikoari dagokionez, asko dira mendebaldeko euskalki multzora begiratzen duten Burundako burutzapenak eta ekialdetik, aldiz, isoglosa-muga nabaria dago Bakaiku (Burundako azken herria ekialdetik) eta Etxarri Aranatzen artean, hau da, Burunda eta Sakana erdialdearen artean.

atxitamutxita (tximeleta), *maxkillu* (mahats sorta), *txoropino* (korapilo), *illondo* (ilbehera), *almazai* (behorrak estaltzeko zaldia), *kakakurre* (kakagura), *txixakurre* (txizagura), *sagarmina* (basoko sagarra), *garranga* (izotza), *amarratza/atzamarratza* (armiarma, Olazti eta Ziordi), *idergi* (ilargi), *domeka* (igande), *ira* (garoa), *er(o)an* (eraman), *pits* (apar), *karea* (*galtzin* Sakana erdialdean), *zil* (zilbor), *okan* (okaran), *aitapunteku* (aita ponteko), *amapunteku* (ama ponteko), *koipe* (urin, gantza), *ostu* (lapurtu), *aguardi* (eguerdi), *aitajaun* (aitona), *amandre* (amona), *aizkan* (harrika), *anra* (andre), *autsi* (eutsi), *bear* (belar), *bultzurrun* (giltzurrun), *errendaketan* (botaka), *galtzarpe* (besape), *eztai* (ezkontza), *gate* (kate), *gaztaia* (gazta), *izeko* (izeba), *izera* (maindire), *kantaita* (abesti), *kipula* (tipula), *koroztu* (kakaztu), *kurutza* (gurutze), *mun* (muin), *oi* (ohe), *okela* (haragi), *orri* (hosto), *sube* (suge), *txindurri* (inurri), *txixa* (txiza), *uberaxa* (igela), *kaixa/keixa* (gerezi), *bai* (bage)...

Landuchioren hiztegian *achitamachia* (mariposa), *maş maquia* (colgajo de uvas), *orapina quendu* (desañudadura), *illondoa* (menguante de luna), *almuaçaya* (ganadero de ganado), *cacacur* (gana de cagar), *chixacurric* (gana de mear), *carranquea* (carambano), *amarrasça* (araña), *idergiya* (luna), *domeca* (domingo), *ira* (helecho), *eroan* (llevar), *pits* (espuma), *carea* (cal), *çila* (ombligo), *ocarana frutea* (ciruelo), *aytapontecoa* (padrino de boda), *amapontecoa* (madrina de boda), *goypea* (grossura, manteca), *ostu* (escondese, hurtar), *gatea* (cadena), *ogui ta gaztaya* (comadreja, 'paniquesa'), *guipullea* (cebolla), *yidian coroça* (boniga de buey), *vrday oquelea* (lonja de tocino), *chinurria / ynurria* (hormiga), *chixa eguin* (mear), *querexea* (çerezo)...

Portalen erromantzean *eroan* (eraman) ageri da, Gamizen bertsoetan *baguel/baga*, *eroan* eta *eraman*, Lazarragak *bage/baga*, Artatzako testuan *baga* eta, azkenik, Lopez de Gereñuk *sagarmin* burutzapena erabili zuen oso hedatua Burunda eta Sakana erdialde guztian.

3. Erdialdeko hizkeretara eta Nafarroara begira dauden Burundako hizkeraren ezaugarriak

Ikusi berri dugunez, asko dira Euskal Herriko mendebaldeko hizkeretara begiratzen duten Burundakoaren ezaugarriak eta, lehenago aipatu dugunez, badira bertakotzat har

¹¹ Txanpona zen eta hamar zentimoko balioa zuen.

daitezkeen beste zenbait ezaugarri. Hala ere, horiek soilik ez dute Burundako hizkeraren izaera erabat, zehatz-mehatz, markatzen, ezen gutxi badira ere, ondoko nafarrera eta erdialdekoaren beste zenbait baititu zubi-hizkera moduan definitu dezakegun honek.

Jarraian, beraz, burunderaren bi hizkera multzo horiekiko hizkuntza kidesunak azalduko ditut.

3.1. Erdialdeko hizkera-multzoarekiko kidesunak

- /x/ fonemaren ebakera gaztelaniakoa bezalakoa da: *jan, jende, joku, jator, jai...* Landuchioren DLC-n ere badira horrelako burutzapenak: *jorraya* (açadon), *jasci* (apearse), *gazcararraquin joa* (apedrear con granizo), *velaurico jarri* (arroddillar), *jagui* (levantarse)...
- Lazarragaren eskuizkribuan ere ageri dira horrelako zenbait: *joan, jardin, joaten, jaiten...*
- Portalen erromantzean, Gamizen olerkietan eta Garcia de Albenizen eskuizkribuan ere bai: *joatecodut* (Gamiz), *jotziza* (josita, Gamiz), *jantzirik* (Gamiz), *Jaunan* (G. Albeniz), *Jaunaren* (G. Albeniz), *jaquia* (Portal), *jan* (Portal), *jaunac* (Portal), *jarririca* (Portal), *jansirica* (Portal)... baina *Iangoycoaren* (Portal).
- Artatzako testuan (Salaberri 2004) besteak beste ondorengo burutzapenak ageri dira: *juramantu, justycia, jayac, trabajace...*
- *dlr* kontsonante txandaketa: *aixkire* (adiskide), *aguro* (agudo), *irristara* (irristada), *ero* (edo), *eriakin* (hedearakin), *amoriyuak* (amodioak)...
- NN_k erako aditz laguntzailearen pluraleko formak: *dezu* (duzu), *dezubei* (duzue). Portalek eta Garcia de Albenizek ere badituzte horrelako burutzapenak: *artu deçu* (Portal), *honratu deçu* (Portal), *dezun* (G. Albeniz) baina baita *duzu* eta *dozula* azken honek.
- ‘Joan’ aditz trinkoaren formak: *niyu* (noa), *diyu* (doa).
- Lexiko mailako zenbait burutzapen: *arkakuso, eskubi* (eskuin), *ilbeltza* (urtarrila), *irruiti* (urruti), *korrika, soro, triku...*

3.2. Nafarrera eta ekialdeko hizkerarekiko kidesunak

- *eu > au* diptongo irekiera: *auri* (euri), *auli* (euli), *arainan* (herenegun)...
- Deklinabideko destinatibo eta prolatibo kasuetako morfemak *-endako* eta *-tako* dira: *ebeindako* (haientzat), *amaindako* (amarentzat), *señaletako* (seinaletzat), *maikutako* (medikutako)...
- Artatzako testuan (Salaberri 2004) ere bada horrelako burutzapena: *testigo falsotaco ecartedaunenac*.
- Gaztelaniako maileguetan *-on* morfema erabiltzen da: *kamion* (kamiooi), *balon* (baloi), *kañon* (kanoi)...
- Etorkizuneari aukera bikoitza dago Burundan, *-ko* eta *-en*: *inen genduzen* (eginen genituen, Izag, 51), *enezuke esain*¹² (ez nizuke esanen (Izag, 54), *esain dot* (esanen dut, Izag, 68)... baina *jakingo* (SAT, 119), *ilko* (Izag, 67)...

¹² Hauxe da bere bilakabidea: *esanen > esaen > esain*.

- Aditz sintetikoek lehen aldian *-a-* morfema baliatzen dute: *zailen* (zebilen), *gailtzen* (genbiltzan), *zailtzen* (zenbiltzan), *natorren* (nentorren), *nakiyen* (nekien)...
- ‘Etorri’ eta ‘joan’ aditzen pluralgilea *-zi* da: *gatozi* (gatoz, Izag, 68), *zatozi* (zatoz), *datozi* (datoz), *zatozin* (zetozen), *gazi* (goaz), *gazin* (goazen, Izag, 69), *zazi* (zoaz), *dazi* (doaz)...
- Aditzetan, singularreko bigarren pertsonaren morfema edo marka *y-* da: *yaiiz* (haiz, Izag, 84), *yitzan* (hintzen, Izag, 65), *yen* (huen), *yukan* (heukan)...
- Burundan, nafarreran egiten den moduan, *-t(z)era eman* aditz perifrasi erabiltzen da: *jatea ondo eman* (Izag, 79)...
- Lexiko mailan, aldiz, ekialdera begira dauden ondorengo burutzapenak erabiltzen dituzte Burundan: *auli* (euili), *auri* (euri), *bendu* (askari), *bulka(t)u* (bultzatu), *esene* (esne), *esenatu* (esnatu), *ezkila* (kanpai), *fan* (joan), *goinatu*, *igurai* (basozain), *jito* (ijito), *kafi* (habia), *lasatu* (askatu), *oineztura* (trumoi), *pion* (peoi), *tu* (listu), *txinger* (behatz txikia), *usai* (usain), *zartai* (zartagin), *zurgin* (arotz), *ubez-* (ugatz-), *ubela* (gerriko)...

4. Ondorioa

Burundako hizkeraren gainean egindako azterketa honek zerbait uzten badu agerian argi eta garbi, inguruan dituen euskalkienganako neurri handiko edo txikiko hurbiltasuna da, hau da, kasu batzuetan besteetan baino gehiago, baina aldameneko hizkeretik lotura erakusten du Burundako hizkeraren ezaugarri askok, ahaztu gabe bertakotako soilik eman daitekeen ezaugarrien multzoa ere ez dela nolana hiko.

Lan honetan aztertu ditudan ezaugarrien artean, zerrendarik zabalena Mendebaldeko euskalki multzora hurbiltzen duten ezaugarriena da, hamasei baitira hemen jasotakoak. Bigarren tokian izanen genituzke bertakotzat har daitezkeenak, hamahiru. Hirugarrenak kopuruan, era berean, Nafarroako hizkerekin kidetasuna erakusten dutenak, bederatzi hain zuzen ere. Eta, azkenik, bost baino ez Erdialdeko euskalki multzora begira daudenak. Horrela beraz, zubi-hizkera baten aurrean gaudela ezin zalantzan jarri, baina badirudi zubi hori ez dela simetrikoa, hau da, luzeago dela mendebaldeko aldetik, hizkuntza ezaugarri erreparatzen badiogu behintzat. Hala ere, eremu geografiko txikia hartzen du burunderak, txikiegia euskalkiaren nortasuna aitortzeko.

Izaera hau eta Arabako ekialdeko eta herrialde bereko mugako nafar hizkeren zenbait dokumenturen azterketak erakutsi digunaren arabera, Burundako hizkerak garai batean, XIX. mendeko lehen erdira arte gutxi gorabehera, bat egiten zuen aldameneko Arabako Ekialdeko Lautadakoarekin eta Nafarroako Mendebaldean Urbasatik beste aldean dauden zenbait haranetakoekin. Eta orduan bai, eremu geografiko nahiko zabala osatzen zuen Arabako ekialdeko hizkerak, Nafarroako mendebaldeko zenbait haranetako eremua (Burunda, Ameskoa, Lana, Lokiz) ere harrapatzen zuelarik.

Bibliografia

- Erdozia, J. L., 2002a, “Bakaikuko hizkera”, *FLV* 90, 269-306.
- , 2002b, “Bakaikuko leku-izenak”, *FLV* 91, 517-542.
- , 2004, *Sakanako hiztegi dialektologikoa*, Euskaltzaindia-Nafarroako Gobernu, Iruñea.

- , 2006, “Arabako ekialdea eta Sakanako continuumaren azterketa diakronikoa”, *FLV* 102, 233-254.
- , 2006, *Altsasuko euskara*, Altsasuko Udala-Sakanako Mankomunitatea.
- García de Albizu, B., 2004, “El catecismo de Artaza. Nueva evidencia del euskera en Améscoa”, *FLV* 97, 555-580.
- González Salazar, J. A., 1987, *Cuadernos de Toponimia 4*, Arabako Foru Aldundia.
- Izagirre, C., 1967, “Altsasuko euskeraren gai batzuk”, *ASJU* 1, 45-97.
- Knörr, H. eta Zuazo, K., 1998, *Arabako euskararen lekukoak*, Eusko Legebiltzarra, Gasteiz.
- Perez de Lazarraga, J., 2004, *Dianea a Koplak (1567)*, Erein, Donostia. P. Urkizuren argitalpena.
- Salaberri Zaratiegi, P., 1997, “Arabako mugako nafar hizkeren inguruan”, in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 2004, “Artatzako euskal testua. Transkripzioa eta hizkuntza azterketa”, *FLV* 97, 537-554.
- Tracasa, 1992, *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza, IX*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- , 1992, *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza, X*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Zuazo, K., 1995, “Burundako hizkera”, in R. Gómez eta J. A. Lakarra (arg.), *Euskal Diakrologiako Kongresua, ASJUren Gehigarriak 27*, Donostia, 297-364.
- , 1999, *Arabarrak euskararen herrian*, Arabera, Gasteiz.

ANÁLISIS Y EVALUACIÓN DE LA VITALIDAD SOCIOLINGÜÍSTICA DEL EUSKERA EN LA C.A.V.

Maitena Etxebarria Arostegui

UPV/EHU

1. Presentación

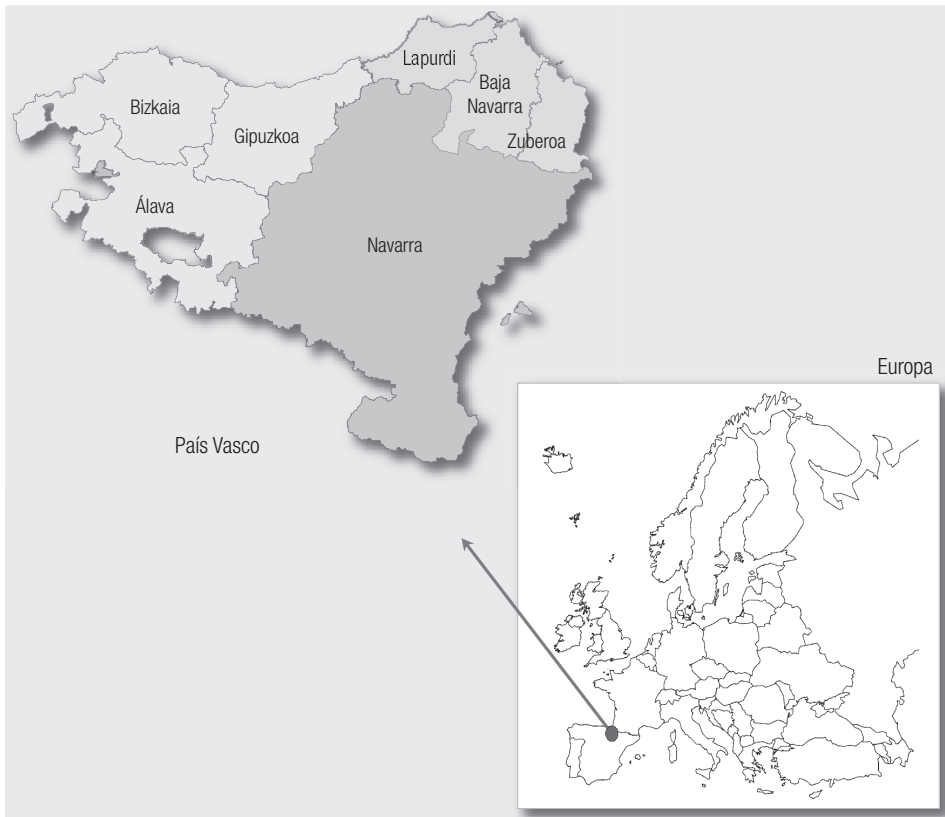
En 1979 el *Estatuto de Autonomía del País Vasco* proclamó al euskera como lengua oficial, junto con el castellano, en la Comunidad Autónoma del País Vasco (CAPV). Más tarde, el Parlamento Vasco, en el uso de sus competencias, aprobó en 1982 la *Ley Básica de Normalización y Uso del Euskera/Euskararen Erabilpena Arauzkotzeko Oinarrizko Legea*, pilar básico para la reconstrucción lingüística y cultural del País Vasco, en la que se reconocían los derechos lingüísticos de todos los ciudadanos y establecían los objetivos y responsabilidades de las Instituciones Públicas para conseguir la normalización del euskera en el País Vasco (Cobrerros 1989). El resultado fue la implantación por parte del Gobierno Vasco de una política lingüística vigorosa y sostenida diseñada para promover el conocimiento y uso de la lengua vasca en todos los sectores de la sociedad. Tras dos décadas de actuaciones en pro de la “euskaldunización” ha llegado el momento de evaluar la vitalidad del euskera en los sectores públicos y privados: Enseñanza, Medios de Comunicación y Administración. Al tiempo, se han ido desarrollando, en este periodo, valiosos indicadores sociolingüísticos como los *Padrones y Censos de Población*, con importante información sociolingüística (1986, 1991, 1996 y 2001), *el II Mapa Sociolingüístico del País Vasco* (1989) y las *Encuestas Sociolingüísticas* (I, II y III), llevadas a cabo en 1991, 1996 y 2001, todas ellas herramientas complementarias destinadas a evaluar el proceso de “euskaldunización” de los últimos veinte años.

Nuestro objetivo en este trabajo es el análisis y la evaluación del *III Mapa Sociolingüístico de la Comunidad Autónoma del País Vasco* (1981-2001), recientemente publicado (2005) donde puede realizarse el seguimiento de la vitalidad etnolingüística del euskera, a través del análisis de las siguientes variables que consideramos “elementos clave” para conocer la situación sociolingüística de nuestra lengua: Competencia Lingüística, Transmisión Familiar (Lengua Materna), Uso Lingüístico y Movilidad Lingüística. Los resultados de este examen, en principio, nos indican que el proceso de normalización del euskera ha sido muy positivo: gracias, sobre todo, a la acción de la escuela el número de bilingües ha aumentado sensiblemente, además, en números absolutos, la mayoría de los bilingües (47%) tiene menos de 30 años, hecho este de gran importancia para la inversión del cambio lingüístico en Euskadi. También ha aumentado su uso pero en proporción inferior pues los jóvenes bilingües, como

veremos, cuentan en su mayoría con un entorno familiar y de relaciones totalmente castellano hablante. En cualquier caso, dicha evolución sociolingüística ha de ser considerada en el contexto más general de la evolución de la sociedad vasca que está experimentando un profundo cambio caracterizado tanto por una ligera tendencia al descenso de la población y su progresivo envejecimiento, como por el incremento de la población inmigrante que aun siendo, hoy en día, incipiente crecerá progresivamente durante los próximos años (Etxebarria 1995 y 2002).

1.1. Estructura, superficie y situación de la CAV

La Comunidad Autónoma Vasca (CAV) está formada por los territorios históricos de Álava, Bizkaia, y Gipuzkoa con una superficie total que ronda los 7.000 km. Se sitúa al Norte por el mar Cantábrico, flanqueada por los Pirineos y la Cordillera Cantábrica:

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 11)

Fig. 1

Situación de la Comunidad Autónoma Vasca

1.2. Distribución y Evolución de la Población (2001)

La población de la CAV, según el censo de población de 2001, asciende a 2.082.587 habitantes con una densidad de 287,9 habs/km².

Esta población está irregularmente distribuida entre los tres territorios. Bizkaia, con más de un millón de habitantes (1.122.387), concentra algo más de la mitad de la población (53,9%), lo que hace que la densidad media de este territorio supere los 500 habs/km² (506,4). Gipuzkoa, con 673.563 habitantes, agrupa algo menos de un tercio de la población (32,3%) y presenta una densidad algo menor, 304,2 habs/km². Finalmente Álava, a pesar de ser el territorio más extenso, tiene la población más reducida y, en consecuencia, una densidad mucho menor, tan sólo 94,3 habs/km².

En cuanto a los municipios, podemos decir que de los 250 municipios, 51 pertenecen a Álava, 111 a Bizkaia y 88 a Gipuzkoa. Si los analizamos por su tamaño, tenemos que Álava se caracteriza por el pequeño tamaño de los municipios, casi el 90% tiene menos de 2.000 habitantes, mientras que en Bizkaia y Gipuzkoa los municipios de este tamaño agrupan, en cada caso, poco más de la mitad de los municipios. Los municipios de tamaño medio, entre 2.000 y 10.000 habitantes están en torno al 25% en ambos casos y la diferencia se encuentra en los municipios medio-grandes (10.000-25.000 habitantes) y grandes (más de 25.000 habitantes), siendo mayor el porcentaje de los primeros en Gipuzkoa (17% vs. 8,1%) y destacando Bizkaia en los de más de 25.000 habitantes (9% vs. 4,6%).

Entre 1960 y 1975 la población ha ido creciendo incesantemente en todos los territorios. Es más intenso el crecimiento en los territorios más industrializados. Este proceso se ralentiza con la aparición de la crisis industrial, a mediados de los años 70, y se modifica sustancialmente a partir de comienzos de los 80. Se puede observar el estancamiento e incluso la regresión de la población, especialmente en el caso de Bizkaia. Esto se debe a una serie de factores entre los que podemos citar la crisis económica, el descenso de la natalidad y la inversión, en algunos casos, de los movimientos migratorios. Podemos ver, en efecto, que la población de la CAV ha descendido en casi 60.000 habitantes en los últimos 20 años, lo que supone un descenso porcentual de casi 3 puntos.

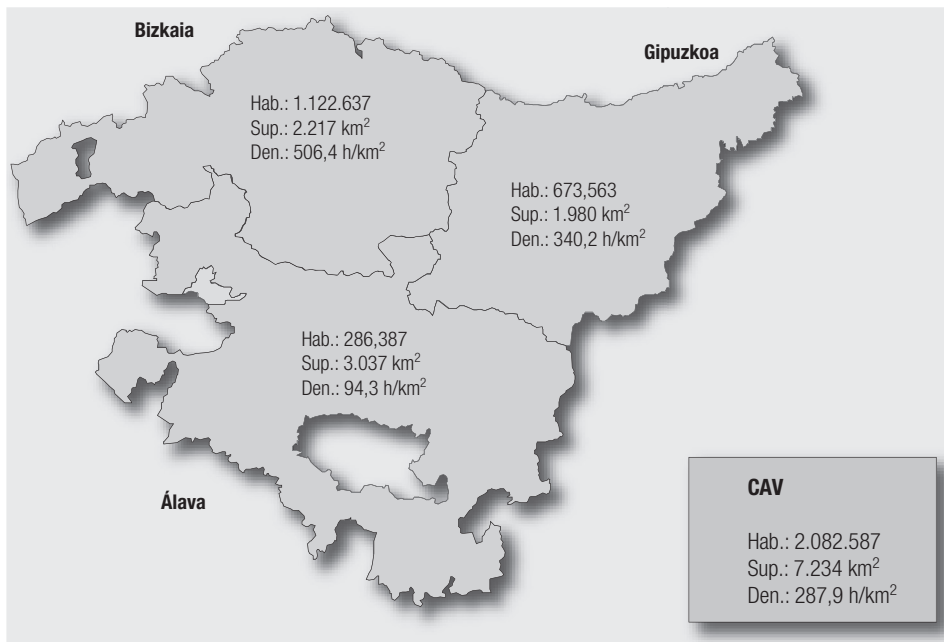
Esta situación varía en cada territorio. Así, entre 1981 y 2001 la población de Álava crece un 11% mientras que la de Gipuzkoa desciende un 3% y la de Bizkaia cae un 6%.

A lo largo de los últimos años la característica principal de la evolución de la población de la CAV ha sido su envejecimiento como consecuencia de un bajísimo índice de natalidad. Esto, junto a otros factores como un cierto flujo de migración de retorno, ha provocado el estancamiento e incluso la regresión de la población.

Como indicador positivo podemos señalar, que según el Censo de 2001, por primera vez en estos últimos 20 años, el grupo de edad más joven, 0-4 años, presenta unos efectivos superiores al del grupo inmediatamente anterior (5-9 años).

Aunque todavía no ha pasado el suficiente tiempo para poder confirmarlo, sí parece que se ha frenado la caída de los índices de natalidad y quizás, de mantenerse la tendencia, estemos asistiendo al comienzo de un lento y largo proceso de recuperación demográfica.

Las tendencias que hemos observado en la pirámide de la CAV se repiten de una manera similar, sin variaciones significativas, en cada uno de los tres territorios históricos.

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 12)

Fuente: EUSTAT. Censos de Población y Viviendas de 2001.

Fig. 2

Población y superficie de los territorios históricos

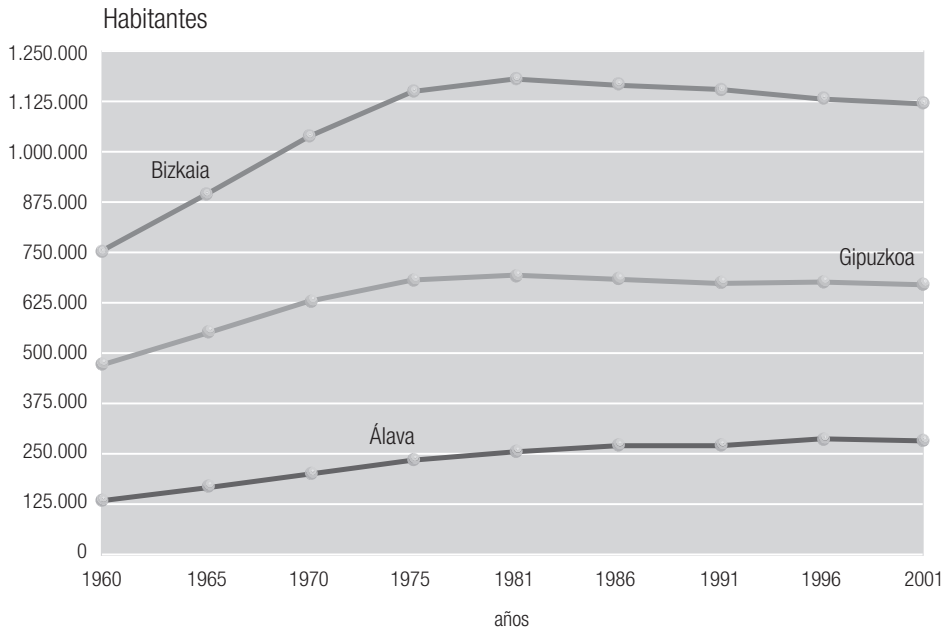
1.3. Origen de la población (2001)

Al analizar la estructura de la población según su origen nos encontramos con que de los 2.082.587 habitantes de la CAV, según el Censo de Población y Viviendas de 2001, el 27% (564.656) ha nacido fuera de ella.

De los 564.656 residentes no nativos, es decir, de los residentes no nacidos en la CAV, la mayoría (52,9%) procede de alguna comunidad limítrofe: Navarra, Rioja, Cantabria o Castilla y León; siendo ésta última, con una aportación cercana al 40%, la que ocupa, destacada, el primer lugar.

Además de estas comunidades, las que mayor número de efectivos aportan son aquellas tradicionalmente emisoras de población; Extremadura (11,9%), Galicia (9,9%) y Andalucía (7,1%).

Hay que destacar el número de personas residentes en la CAV nacidas en el extranjero (49.030) que constituyen el 8,6% de la población no nativa (2,3% de la población total) y es el colectivo que ocupa la cuarta posición.

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 12)

Fuente: EUSTAT.

Fig. 3

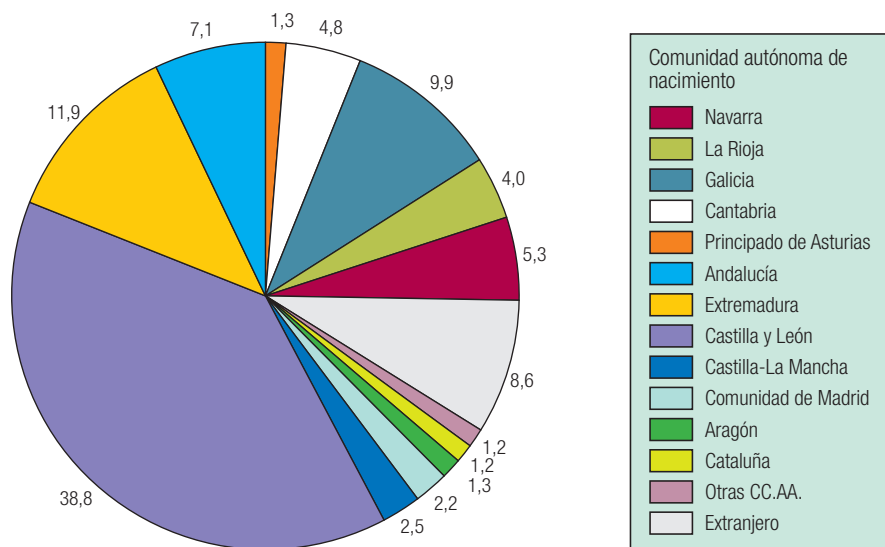
Evolución de la Población 1960-2001

Las comunidades emisoras más importantes son las mismas en los tres territorios históricos, sin embargo su presencia experimenta oscilaciones en función de las características propias de cada uno de los territorios.

Álava, con un 32,2%, tiene el porcentaje de población no nativa más alto de la CAV. En líneas generales sus datos coinciden con los de la CAV. Es Castilla y León, la comunidad con mayor representación, seguida por Extremadura. Sin embargo, hay que señalar la notable reducción de la participación de las comunidades de la franja cantábrica así como la importancia que adquiere la limítrofe comunidad de La Rioja (8,9%), que, junto con los nacidos en el extranjero (8,9%), ocupan la tercera posición.

El porcentaje de población no nativa de Bizkaia (2,7%) es similar a la media y las comunidades con mayor presencia son las mismas que en la CAV: Castilla y León, Galicia, Extremadura y extranjero. Sin embargo hay que subrayar una presencia superior a la media de las comunidades de la franja cantábrica en detrimento de Navarra y La Rioja. El resto de las comunidades presenta valores cercanos a la media.

Finalmente, Gipuzkoa, es el territorio con menor porcentaje de población no nativa (23,3%). Es Castilla y León, como en los casos anteriores, la comunidad que mayor peso presenta (31,5%), seguida a distancia por Extremadura. El dato más desta-

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 16)

Fuente: EUSTAT. Censos de Población y Viviendas de 2001.

Fig. 4

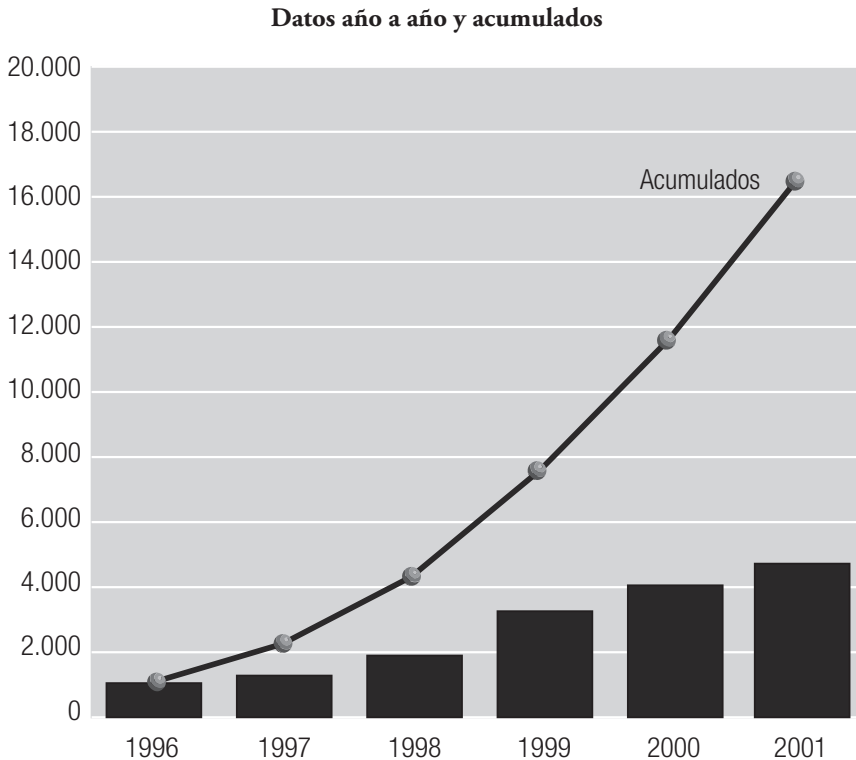
Población no nativa de la CAV según su lugar de nacimiento 2001 (%)

cable es el elevado porcentaje que presentan los nacidos en la limítrofe comunidad de Navarra con una participación del 11,5%, que duplican la media de la CAV, y pasa a ocupar el tercer puesto. El colectivo de los nacidos en el extranjero presenta aquí el porcentaje más elevado de la CAV y, junto con Galicia, ocupan la cuarta posición.

Si pasamos ahora a analizar el colectivo de extranjeros en la CAV, vemos que está compuesto por 30.017 personas, según los datos proporcionados por el INE en el Censo de Población y Viviendas de 2001. Esta cifra puede parecer simbólica. Sin embargo, la llegada de extranjeros a la CAV muestra un proceso creciente que, de mantenerse, puede hacer que su presencia llegue a adquirir un peso significativo. Por todo ello, este fenómeno debe tomarse, en consideración y aunque quizás sea pronto para poder realizar un análisis en profundidad, hay que estar atentos a su evolución y a los efectos que pudieran llegar a producirse en nuestra sociedad fruto de las particularidades socio-demográficas y culturales de estos colectivos. Como confirmación de todo lo anterior podemos comprobar que el 54,9% (16.493) del total de extranjeros residentes en la CAV en 2001 han llegado entre 1996 y 2001. Los llegados en el último año son casi cinco veces más numerosos que los llegados en 1996.

En cuanto al análisis por territorios históricos, la distribución del colectivo de extranjeros se corresponde con el peso demográfico de cada territorio (54%, 32% y 14% de la población respectivamente) concentrándose el 50% (15.054) en Bizkaia, el 31% (9.282) en Gipuzkoa y el 19% (5.681) en Álava. Finalmente, la proporción de extranjeros en el conjunto de la población en cada uno de los territorios es muy si-

milar, oscilando entre el 1,4 y el 2%. Aunque su proceso de llegada presenta algunas diferencias.

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 18)

Fuente: EUSTAT.

Fig. 5

Evolución del número de extranjeros llegados a la CAV entre 1966-2001

1.4. Modelos educativos de enseñanza en la CAV

Analizando la distribución de las matrículas de la enseñanza no universitaria en la CAV, vemos que en el curso 2002-2003, el modelo D (toda la enseñanza en euskera y la lengua española como asignatura, con una dedicación de 4/5 horas semanales) es el que más efectivos concentra (47%), seguido del modelo A (toda la enseñanza en español y euskera como asignatura, con una dedicación de 4/5 horas semanales) con un 30% de los alumnos y el B con un 22% (toda la enseñanza en euskera, menos matemáticas y lengua española, asignaturas que se imparten en español). La distribución por modelos varía según los territorios históricos, y es Álava, el que presenta

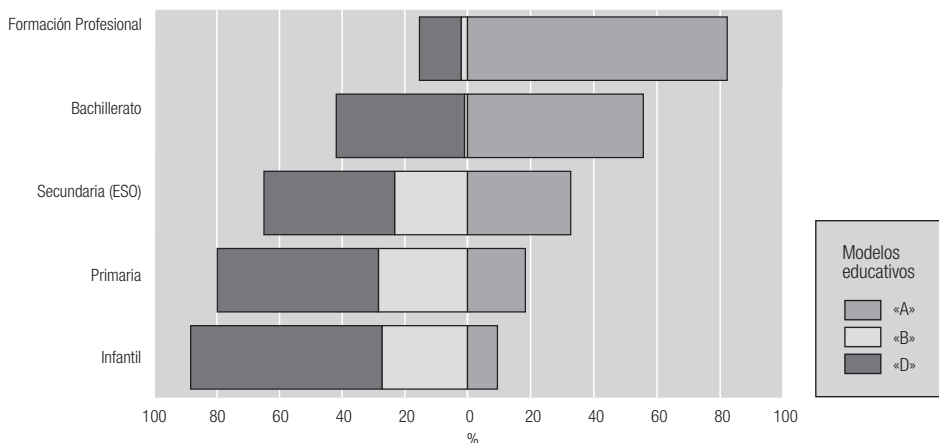
menor porcentaje de alumnos en modelo D (30%), Gipuzkoa el que tiene el porcentaje más elevado, más del 60%. La distribución también varía notablemente de unos niveles de enseñanza a otros (EUSTAT: 2002-2003). Según los datos obtenidos del Instituto Vasco de Estadística, cuanto menor es el nivel de enseñanza, mayor es el número de alumnos inscritos en el modelo D; esta tendencia general se da con distintas intensidades, en todos los territorios históricos.

Así, en la Educación Infantil de la CAV en el curso 2002-2003 más de 60% del alumnado está matriculado en el modelo D, mientras que el modelo A no llega a agrupar a un 10%. En Primaria predomina también el modelo D, que abarca a más de la mitad de los alumnos de la CAV, mientras el modelo A no alcanza el 20%. En todos los territorios históricos las tendencias de distribución de los distintos modelos coinciden con las tendencias de distribución de Educación Infantil.

En el nivel inmediatamente superior, ESO, en el curso 2002-2003 los porcentajes de las matrículas en los modelos B y D están en torno al 30% y 40% respectivamente. Por territorios, los valores de Álava y Bizkaia no presentan diferencias tan acusadas y el modelo D ocupa un segundo lugar, por detrás del modelo A, que presenta los porcentajes más elevados. En Gipuzkoa, sin embargo, el modelo D predomina claramente.

En el Bachillerato el modelo con mayor número de matrículas (55%) es el A. En Álava y en Bizkaia se da la misma situación. En Gipuzkoa, en cambio, los matriculados en el modelo D son el grupo más numeroso, casi un 60%, y el modelo B tiene una cierta presencia (5%).

La Formación Profesional (FP) en la CAV puede considerarse un caso especial, ya que la distribución por modelos que presenta varía notablemente con respecto al

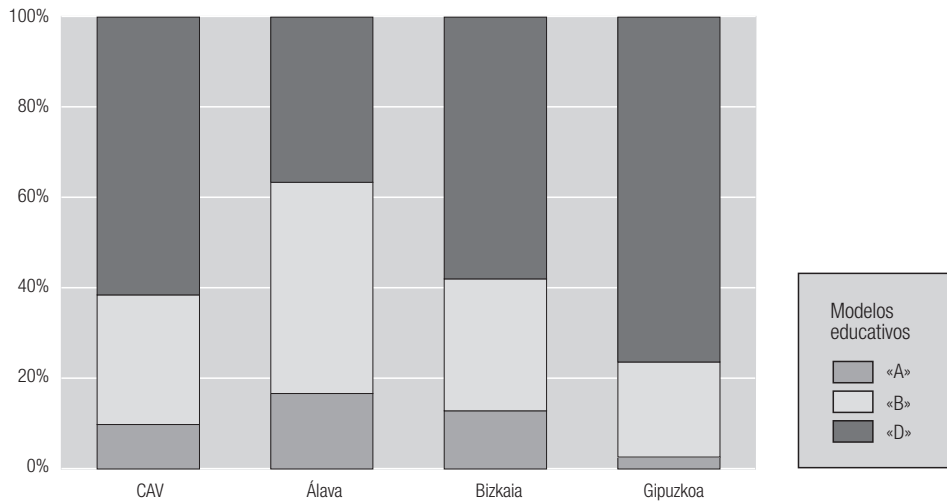

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 20)

Fig. 6

Alumnado por nivel y modelo de enseñanza (CAV 2002-2003)

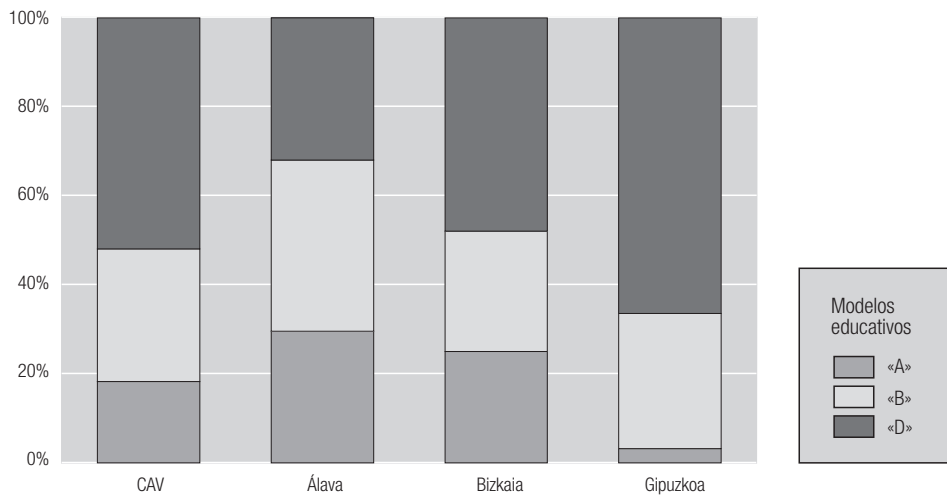

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 21)

Fuente: EUSTAT.

Fig. 7

Educación Infantil por Modelos (2002-2003)

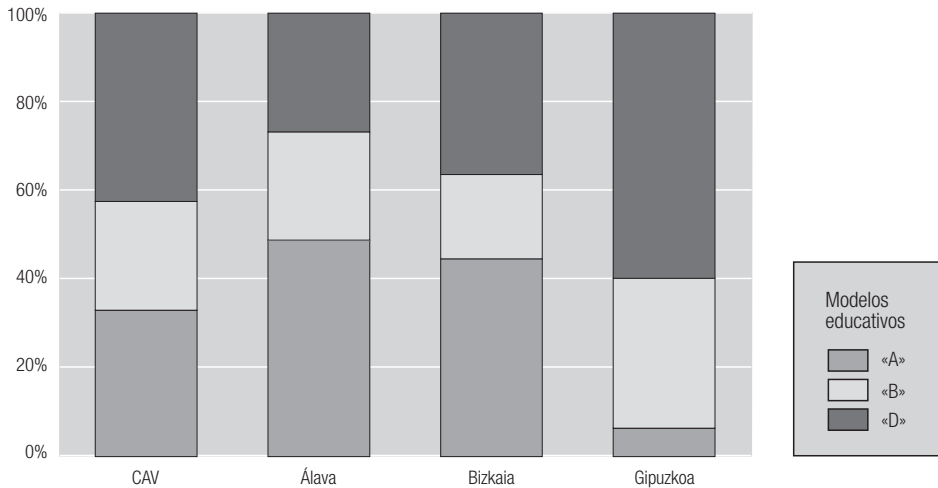

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 21)

Fig. 8

Educación Primaria por Modelos (2002-2003)

resto de los niveles educativos. En efecto, el porcentaje de matrículas en el modelo D es del 13,6%, con una presencia simbólica del modelo B (3,5%) y una gran mayoría de matrículas en el modelo A (82,9%).

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 21)

Fig. 9

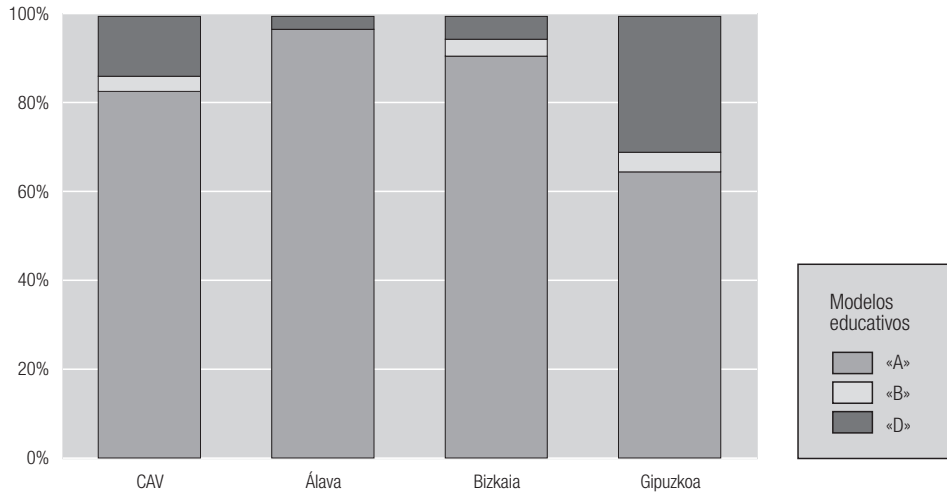
Educación Secundaria por Modelos (2002-2003)

2. La Competencia Lingüística (2001)

La variable de Competencia Lingüística hace referencia al nivel de dominio de las destrezas lingüísticas básicas con relación al euskera (comprender, leer, escribir y hablar).

Cruzando los distintos estados de estas variables se establece una tipología en tres grandes grupos: bilingües, bilingües pasivos y monolingües erdaldunes (en castellano), cuya diferenciación básica la marca el dominio oral de la lengua. Así los bilingües son aquellos que hablan bien o bastante bien el euskera, bilingües pasivos aquellos que lo hablan con dificultad, pero lo entienden bien y monolingües erdaldunes (en castellano); aquellos que no lo hablan.

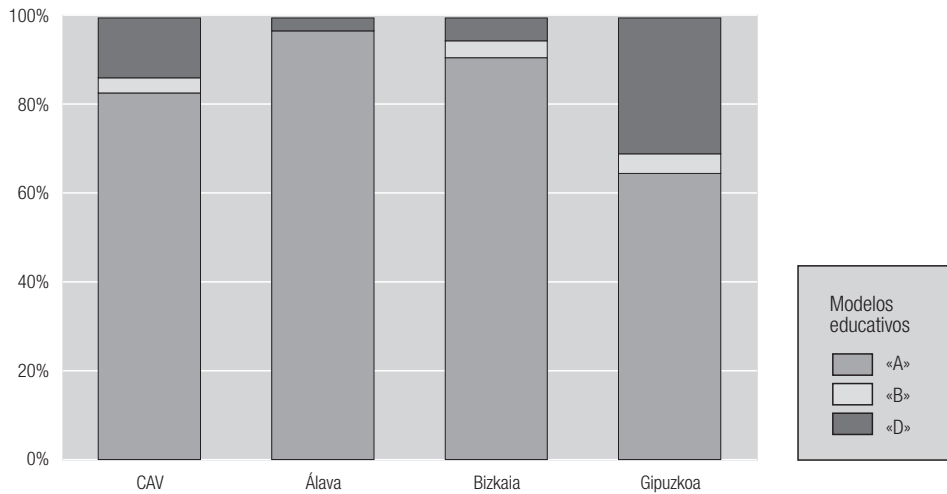
De acuerdo con esta tipología y siguiendo la información facilitada por el Censo de Población y Viviendas de 2001, podemos decir que en la CAV el grupo de monolingües en castellano, aquellos que no hablan euskera, concentra prácticamente la mitad de la población (49,6%) mientras que, por el contrario, casi un tercio (32,2%) lo habla correctamente, es decir pertenece al grupo de los bilingües. El resto, un 18,2%, son bilingües pasivos.

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 21)

Fig. 10

Bachillerato por Modelos (2002-2003)

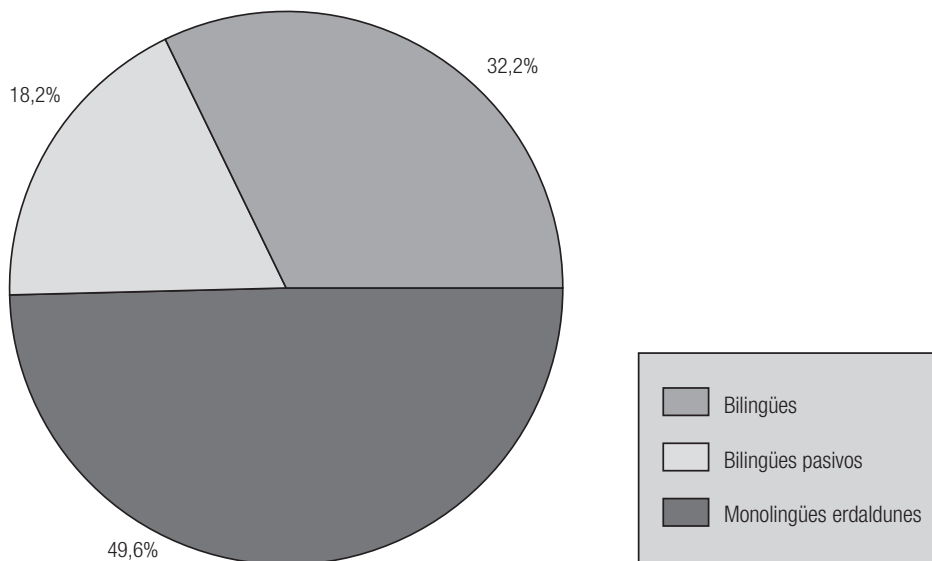

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 21)

Fuente: EUSTAT.

Fig. 11

Formación Profesional por Modelos (2002-2003)

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 27)

Fuente: EUSTAT. Censo de Población y Viviendas. 2001.

Fig. 12

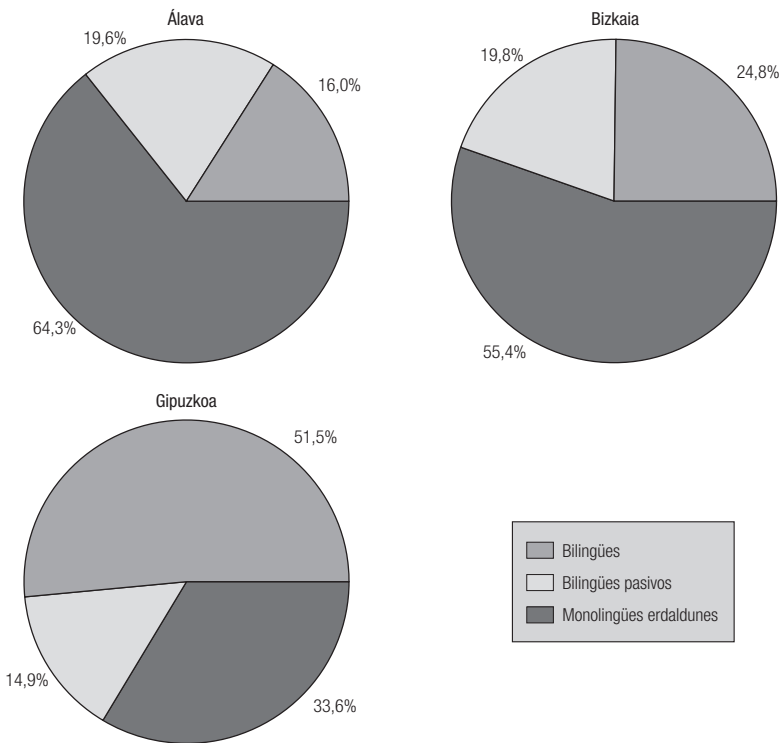
Competencia Lingüística en la CAV

Si analizamos la distribución por territorios históricos comprobaremos que Álava y Bizkaia presentan un porcentaje de bilingües inferior a la media, 16 y 24,8% respectivamente, a favor del grupo de monolingües. El colectivo de bilingües pasivos es similar en ambos territorios y superior a la media. En cuanto a Gipuzkoa, la distribución es muy distinta, ya que el grupo de bilingües supera ampliamente la media de la CAV, al concentrar más de la mitad de la población; por el contrario, tanto el grupo de bilingües pasivos como, especialmente, el de monolingües en castellano, están claramente por debajo de ella. Esta diferenciación en la distribución de la población viene reiterándose desde que disponemos de datos censales sobre la lengua.

2.1. La competencia Lingüística según la Edad

La gráfica de la competencia lingüística según la edad muestra claramente tres momentos distintos; en primer lugar se puede apreciar que en los grupos de mayor edad el porcentaje de bilingües se ha ido reduciendo progresivamente hasta alcanzar un valor mínimo, próximo al 20% en torno a los grupos entre 50 y 60 años.

A partir de este momento comienza a darse un paulatino incremento de los porcentajes, más lentamente al principio y con mayor intensidad después, alcanzando su máxima intensidad en los grupos más jóvenes: más de un 60% de la población entre 5 y 14 años es bilingüe.

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 28)

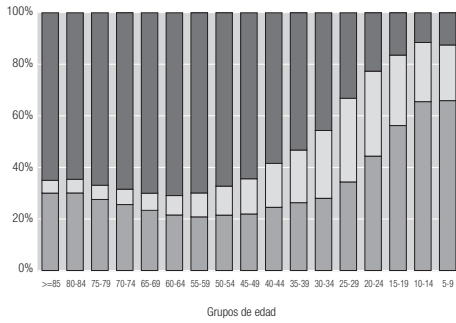
Fuente: EUSTAT. Censo de Población y Viviendas. 2001.

Fig.13

Competencia Lingüística en los territorios históricos 2001

En cuanto a los territorios históricos, todos ellos presentan, en líneas generales, un proceso similar al de la CAV, aunque matizado por las particularidades de cada uno de ellos. Así, en Álava el porcentaje de bilingües es más reducido en los grupos de edad más avanzada y en los grupos centrales. Tan sólo los grupos de edad inferior a 30 años alcanzan porcentajes cercanos o superiores al 20%. Dicho porcentaje se ve incrementado en los grupos de edad más jóvenes. Bizkaia, por su parte, presenta un proceso paralelo al de la CAV sin especiales particularidades. En Gipuzkoa, sin embargo, hay que destacar los elevados porcentajes de bilingües que presentan todos los grupos de edad. No hay ningún caso en el que el porcentaje sea inferior al 40%.

A lo largo del estudio de la situación actual de los bilingües así como en el análisis según la edad, han aparecido dos factores, la especial vinculación de los bilingües a las áreas metropolitanas así como su mayor incremento entre la población más joven. ¿Son ambos aspectos factores realmente definitorios del proceso que se viene dando en los últimos 20 años? ¿Podemos afirmar que se trata realmente de un fenómeno joven y urbano?

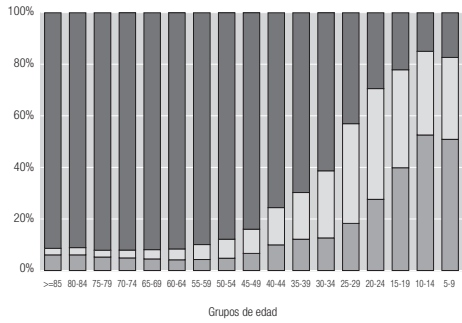

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 30)

Fuente: EUSTAT. Censo de Población y Viviendas. 2001.

Fig.14

Competencia Lingüística según la Edad 2001

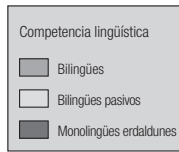

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 31)

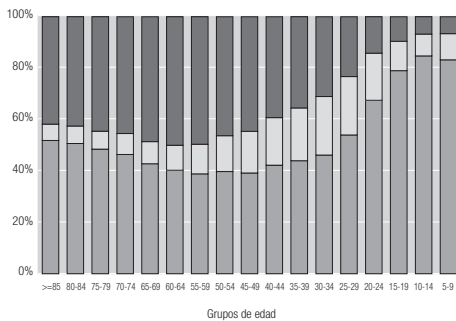
Fuente: EUSTAT. Censo de Población y Viviendas. 2001.

Fig.15

Álava. Competencia Lingüística según la Edad 2001

Figuras. 14 , 15, 16 y 17

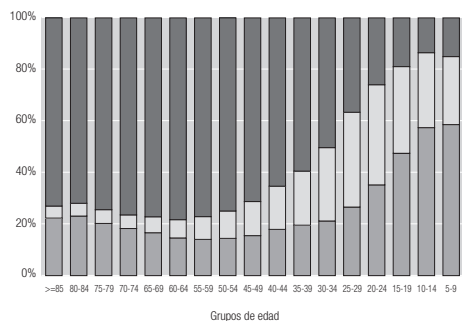

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 31)

Fuente: EUSTAT. Censo de Población y Viviendas. 2001.

Fig.16

Gipuzkoa Competencia Lingüística según la Edad 2001

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 31)

Fuente: EUSTAT. Censo de Población y Viviendas. 2001.

Fig.17

Bizkaia. Competencia Lingüística según la Edad 2001

En el año 2001 en la CAV los grupos en los que los bilingües son mayoritarios, es decir, que superan el 50% de los componentes del grupo correspondiente, son aquellos con edades comprendidas entre 5 y 19 años (5-9, 10-14 y 15-19). Además hay que añadir que el porcentaje es más alto cuanto menor es la edad. Así en el grupo comprendido entre 15-19 años, el 56,3% de los miembros son bilingües; en el grupo siguiente, entre 10-14 años, el porcentaje asciende al 65,5%, prácticamente el mismo que se da entre aquellos de 5-9 años (65,9%). Pero además, no se trata tan sólo de que sean los grupos más jóvenes los que presentan un porcentaje más elevado de bilingües, sino que también en números absolutos el mayor número de bilingües se agrupa en los tramos por debajo de los 30 años. En efecto, casi la mitad de los bilingües de la CAV (47,6%) se concentran en estos grupos de edad.

En cuanto a su carácter urbano, ya hemos aludido antes al gran número de bilingües que se encontraba en las capitales. De hecho, en ellas se concentra algo más del 20% del total de bilingües (21,9%). Si ampliamos el ámbito a los núcleos de población superiores a 20.000 habitantes, 17 municipios, el porcentaje alcanza un 42,7%. Finalmente, si seguimos las pautas del Instituto Nacional de Estadística (INE) que considera núcleos urbanos a todos aquellos de más de 10.000 habitantes, nos encontraremos, con que dos terceras partes de los bilingües de la CAV (63,3%) viven en áreas urbanas. Sin embargo el nivel de concentración urbana de la población aún es más elevado, ya que el porcentaje de habitantes que vive en núcleos urbanos alcanza casi un 80% (79,3%). Esto quiere decir que, aunque el fenómeno que estamos analizando sea un fenómeno urbano, la presencia que sigue manteniendo la población euskaldun en el mundo rural es superior a la media de la población. La observación de la tabla que podemos ver a continuación nos muestra este hecho:

N.º de Municipios	Rango	Habitantes (2001)	Bilingües (2001)	Porcentaje de Bilingües
20	10- 19.999	287.429	150.561	23,6%
11	20- 49.999	353.586	91.278	14,3%
3	>50.000	222.936	41.511	6,5%
3	>Capitales	710.921	140.288	21,9%
TOTAL		1.574.872	423.638	66,3%

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 34)

Fig 18

Concentración Urbana de los Bilingües

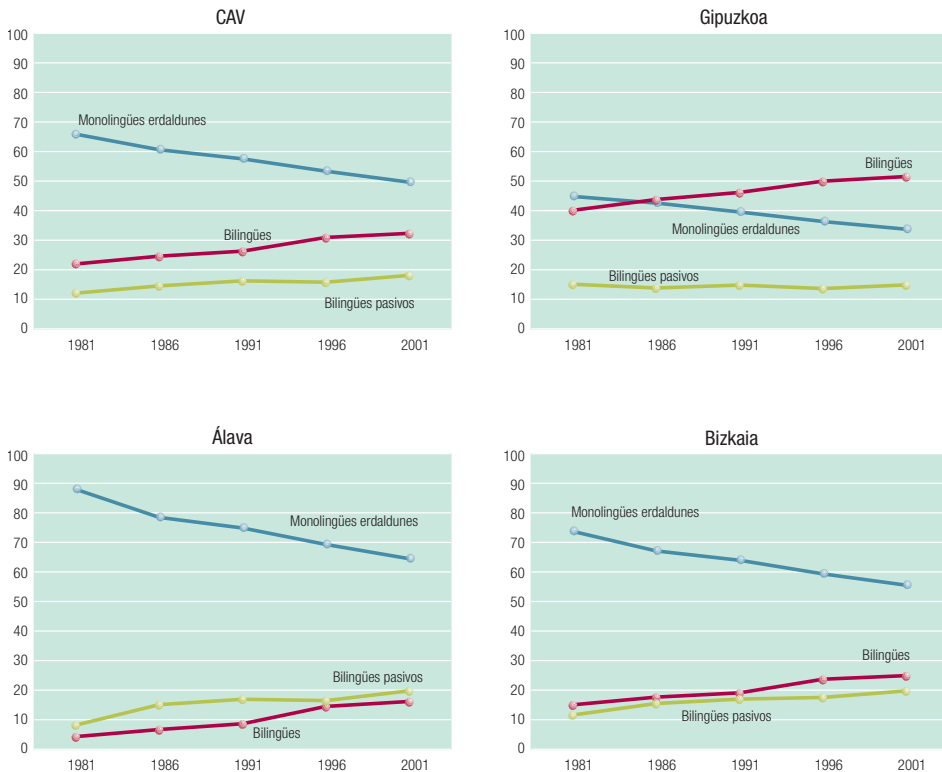
2.2. Evolución de la Competencia lingüística en la CAV (1981- 2001)

Entre 1981 y 2001 el porcentaje de bilingües de la CAV pasa de un 22% a un 32%. Los números absolutos muestran de manera más clara el verdadero alcance de

este proceso. Así entre 1981 y 2001, en la CAV el número de bilingües —población de 5 y más años— has pasado de 431.136 a 639.296, es decir que en 20 años se han incorporado al euskera más de 200.000 nuevos potenciales hablantes. Para hacernos una idea, esta cifra viene a ser una cantidad algo superior a la de la población de la ciudad de Donostia-San Sebastián.

También en los territorios históricos se da un incremento progresivo del porcentaje de bilingües acompañado de un acusado descenso del de monolingües erdaldunes. Los bilingües pasivos presentan asimismo un aumento continuado, salvo en el caso de Gipuzkoa, donde los valores se estabilizan en torno al 13-15%.

A pesar de las diferentes circunstancias sociolingüísticas de cada territorio, la variación del porcentaje de bilingües es similar en todos ellos. Entre 10 y 12 puntos de incremento. Así, en Álava el porcentaje de bilingües se ha cuadruplicado en estos últi-

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 35)

Fuente: EUSTAT. Censo y padrones de 1981, 1986, 1991, 1996 y 2001.

Fig.19

Evolución de la competencia lingüística por territorios históricos, 1981, 1991 y 2001

mos 20 años pasando de un 4 a un 16%. En Bizkaia ha pasado de un 15 a un 25%, y en Gipuzkoa de un 40 a un 51,5%.

2.2.1. *Evolución de la Competencia Lingüística según la Edad (1981-2001)*

Al analizar la situación actual hemos visto la estructura de la competencia por grupos de edad y que el porcentaje de bilingües y el de bilingües pasivos aumentaba conforme descendía la edad, en detrimento del porcentaje de monolingües erdaldunes, que descendía de forma acusada.

Ahora analizaremos la evolución de los diferentes grupos de edad a lo largo del periodo. Para ello, en primer lugar, trataremos de simplificar la clasificación uniendo aquellos grupos con características comunes, teniendo en cuenta la actual distribución de la población según la competencia lingüística y la edad. Así, dividimos la población en cuatro grupos:

- 5-24 años: este grupo se caracteriza por los elevados porcentajes de bilingües y de bilingües pasivos, mientras que los monolingües erdaldunes son una minoría.
- 25-44 años: este grupo se caracteriza porque es aquí donde se produce la inversión de la tendencia y comienza a percibirse de manera muy discreta el proceso de recuperación de la lengua.
- 45-64 años: aquí es donde los porcentajes de bilingües alcanzan su mínimo.
- 65 años: en este grupo los porcentajes de bilingües son algo más elevados y los bilingües pasivos alcanzan su mínimo.

Si observamos el gráfico que muestra la evolución de los bilingües en cada uno de los distintos grupos de edad a lo largo del periodo, podemos observar que los grupos de más edad presentan una tendencia regresiva, mientras que en los dos grupos más jóvenes la tendencia se invierte y se produce un incremento continuo, aunque existe una gran diferencia entre el grupo de 25-44 años y el más joven, menores de 25 años. En este último el crecimiento llega a ser espectacular, pasando de un 19,3% en 1981 a un 55,5% en 2001.

En la evolución por territorios históricos, y teniendo en cuenta las características propias de cada uno (los porcentajes son más reducidos en Álava que en Bizkaia y menores en ésta, que en Gipuzkoa) las tendencias son muy similares, con algunas pequeñas modificaciones en la intensidad. El único cambio significativo es el que aparece en los dos grupos de más edad en Álava; dadas las características de este territorio, al ser los porcentajes de ambos grupos tan pequeños, resulta más difícil una tendencia descendente, por lo que se produce una cierta estabilidad de los valores, e incluso algún incremento puntual de los porcentajes a lo largo del periodo.

En cuanto a los bilingües pasivos, es el colectivo que, en general, presenta los valores más reducidos. En los grupos de mayor edad, en 1981, los porcentajes son muy bajos y se mantienen estables hasta la última fase del periodo, en que experimentan un cierto incremento. Esta evolución es similar para los dos grupos mayores de 45 años, tanto en la CAV como en los tres territorios históricos. En los grupos más jóvenes la evolución es distinta. En el grupo de 25-44 años, en la CAV, el porcentaje de bilingües pasivos experimenta un incremento continuado y significativo

(III Mapa Sociolingüístico 2001) (2005: 39)

Fuente: EUSTAT. Censo y padrones de 1981, 1986, 1991, 1996 y 2001.

Fig. 20

Evolución de la competencia lingüística según la Edad en la CAV (1981-2001)

a lo largo de todo el periodo, proceso que es similar en los territorios históricos, a excepción de Gipuzkoa. En este último el ritmo de crecimiento es mucho menor. En cuanto al grupo más joven, 5-24 años en la primera mitad del periodo, hasta 1991, se experimenta un notable incremento, a excepción, nuevamente, de Gipuzkoa, donde los porcentajes permanecen estables. En la segunda mitad, entre 1991 y 2001 la CAV presenta una cierta regresión que coincide con la intensificación del incremento de los bilingües.

Finalmente, en los monolingües en la CAV, se aprecia un ligero incremento en el grupo de más de 65 años. Los pertenecientes al grupo de 45-64 también han comenzado el periodo con un incremento en los mismos ámbitos, pero en la segunda mitad del periodo la tendencia se ha invertido de manera generalizada. En cuanto a los otros dos grupos, se caracterizan por un acusado descenso. Entre la población de 25-44 años el ritmo de regresión es menor en la primera mitad, pero a partir de 1991 éste se intensifica. En cuanto al grupo más joven, el ritmo es especialmente llamativo el caso de Álava, donde los monolingües, que en 1981 representaban el 80% de la población entre 5 y 24 años, apenas superan el 20% en el 2001.

3. Conclusiones

El avance que el conocimiento del euskera ha experimentado durante los últimos veinte años en la Comunidad Autónoma Vasca (CAV) es un hecho evidente. Los bilingües han pasado de ser una quinta parte de la población en 1981 a prácticamente la tercera parte en 2001, lo que significa que en ese periodo de tiempo se han incorporado al euskera más de 200.000 nuevos hablantes potenciales. Dicho crecimiento, además, ha sido generalizado, es decir, se ha producido en todos los territorios y, si exceptuamos a las personas mayores de 65 años, en todos los grupos de edad.

Paralelamente al avance cuantitativo del euskera, se han ido asentando las características que definen a un nuevo tipo de bilingüe, cada vez más alejado de la tradicional concepción de persona que vive en el ámbito rural y con un entorno familiar y social mayoritariamente euskaldun. En la actualidad, la mayoría de los bilingües (66,3%) residen en núcleos urbanos, principalmente en las áreas metropolitanas de las tres capitales y en municipios de más de 10.000 habitantes situados en las principales redes de comunicación de la CAV, sin olvidar algunos núcleos aislados de la zona costera. Es decir, la mayoría de los bilingües viven en las zonas con mayor densidad de población, caracterizadas por un alto índice de erdaldunes monolingües, lo que repercute claramente en las posibilidades que dichos bilingües tienen para usar el euskera.

Pero antes de entrar a analizar con mayor profundidad la situación del euskera, es necesario tener en cuenta dos fenómenos que a corto y medio plazo repercutirán de manera importante en la evolución de nuestra lengua. Dichos fenómenos son, por una parte, el envejecimiento acelerado de la población, debido al bajísimo índice de natalidad, y, por otra, la llegada, a partir de la última década del siglo pasado, de personas nacidas en el extranjero. El envejecimiento de la población no es un fenómeno nuevo, pero sí, en cambio, la llegada de personas, en su mayoría jóvenes, que provienen de países extranjeros. Para la plena integración de dichas personas en nuestra sociedad es prioritario proponer nuevas iniciativas de cara a que puedan acceder al euskera de la manera más fácil y natural posible.

Hemos apuntado con anterioridad que el aumento del número de bilingües ha sido realmente importante durante los últimos veinte años. Sin embargo, es igualmente cierto que prácticamente la mitad de la población de la CAV no sabe euskera, por lo que todavía es largo el camino por recorrer.

Esto nos lleva a analizar cuáles están siendo las principales vías de adquisición del euskera. Sabemos que la transmisión intergeneracional de la lengua se produce a través de la familia o por medio del sistema educativo y de la enseñanza a adultos. En el caso del euskera, la transmisión familiar en la CAV se produce prácticamente en un 100%. Las pérdidas son muy pequeñas y casi nulas en los grupos de edad más jóvenes. Además, a falta de confirmar el fenómeno con un nuevo estudio sobre la transmisión familiar a realizar en breve, podemos afirmar que la transmisión familiar del euskera no se produce únicamente en las mejores condiciones, es decir, cuando tanto el padre como la madre son bilingües, sino que es cada vez más frecuente cuando solamente el padre o la madre lo hablan, si bien en estos casos la adquisición del euskera se produce junto con la del castellano.

Pero la principal vía de adquisición del euskera está siendo, sin duda, el sistema educativo. A partir de la implantación de los modelos lingüísticos el incremento del número de alumnos matriculados en los modelos B y D ha sido continuo y directamente proporcional a la disminución de los matriculados en el modelo A. Pero es verdad que, incluso actualmente, la situación varía notablemente de un nivel educativo a otro. En la Formación Profesional, por ejemplo, el modelo A es mayoritario, mientras que en la Educación Infantil, nueve de cada diez alumnos están matriculados en los modelos B y D.

Por lo tanto, podemos catalogar al incremento de bilingües de fenómeno joven. Los bilingües son mayoría en los grupos de edad menores de 20 años. Además, cuanto más joven es el grupo de edad, mayor es el porcentaje de bilingües. Pero además, en números absolutos, la mayoría de los bilingües (47,6%) tienen menos de 30 años.

Estos jóvenes bilingües cuentan en su mayoría con un entorno familiar y de relaciones totalmente erdaldun (castellano). Proceden de familias en las que prácticamente ninguno de sus miembros sabe euskera y viven en áreas metropolitanas densamente pobladas y mayoritariamente erdaldunes. Son los denominados neo-vascófonos, es decir, personas de primera lengua diferente al euskera y que, como ya hemos apuntado anteriormente, lo han adquirido en la escuela.

Dentro del colectivo de los bilingües siguen siendo mayoría los vascófonos, es decir, las personas cuya primera lengua ha sido el euskera y que actualmente lo hablan correctamente. Pero un análisis más pormenorizado por territorios, por municipios o por grupos de edad nos mostrará una realidad bien diferente. Mientras que en Gipuzkoa y en Bizkaia, en general, los vascófonos son más numerosos que los neo-vascófonos, en el territorio alavés casi tres de cuatro bilingües son neo-vascófonos. Estos también son mayoría en las grandes áreas metropolitanas y entre los jóvenes menores de 25 años.

El entorno en el que viven los jóvenes bilingües no es el más adecuado para que el uso del euskera en general y en el hogar en particular pueda experimentar avances significativos. Los resultados de las tres encuestas sociolingüísticas de Euskal Herria realizadas hasta el momento muestran que los factores que más influyen en el uso del euskera son la densidad de bilingües en la red y la mayor o menor facilidad para

expresarse en euskera, factor estrechamente ligado a la primera lengua. Asimismo, dichos resultados establecen que el uso del euskera en casa está garantizado únicamente cuando todos los miembros de la familia saben euskera, y que basta con que uno de ellos no lo sepa para que su uso descienda bruscamente.

Si analizamos el uso real del euskera en casa, teniendo en cuenta toda la población de la CAV, en estos diez últimos años, vemos que, en general, el uso apenas ha variado, si bien ha aumentado algo entre los menores de 25 años. Dicho incremento se debe a que cada vez son más los padres y madres que en su día adquirieron ciertos conocimientos de euskera y que, a pesar de no ser capaces de expresarse correctamente (bilingües pasivos), utilizan el euskera con sus hijos.

Si queremos que este cada vez mayor número de bilingües que han adquirido el euskera en la escuela o a través de la euskaldunización y alfabetización de adultos hagan del mismo un instrumento habitual de uso, si queremos que cada vez más gente habla en euskera, que se utilice más y más a menudo no sólo en casa, sino en todos los demás ámbitos, es necesario que los bilingües sean capaces de expresarse en euskera con soltura y naturalidad.

Esta premisa, no por obvia menos cierta, constituye, a la vez, el presupuesto y el objetivo de toda acción dirigida a la promoción del uso de nuestra lengua: no vamos a hablar más y en más sitios y con más gente en euskera si no nos resulta un medio fácil y gratificante de comunicación y, para conseguirlo, es necesario mejorar la competencia lingüística de los hablantes y dar oportunidades a los bilingües para hacer uso de la lengua vasca.

Bibliografía

- Cobrerros, E., 1989, *El régimen jurídico de la oficialidad del euskera*, Instituto Vasco de Administración Pública IVAP, Bilbao.
- Etxebarria, M., 1995, *El bilingüismo en el estado español*, FBV Fondo Bibliográfico Vasco, Bilbao.
- , 2002, *La diversidad de lenguas en España*, Espasa, Madrid.
- Eusko Jaurlaritzza/Gobierno Vasco, 1989, *II Soziolinguistikazko Mapa / II Mapa Sociolingüístico*, Vol. I, II y III), Vitoria/Gasteiz.
- , 1990, *Diez años de enseñanza bilingüe*, Departamento de Educación, Universidades e Investigación, Vitoria/Gasteiz,.
- , 1993, *Ley de la Escuela Pública Vasca*, Vitoria/Gasteiz.
- , 1993, *La continuidad del euskera I* (Encuesta Sociolingüística de Euskal Herria, 1991) Vitoria/Gasteiz.
- , 1997, *La continuidad del euskera II* (Encuesta Sociolingüística de Euskal Herria, 1996), Vitoria/Gasteiz.
- , 2000, *Ley de la Función Pública Vasca*, Servicio de Publicaciones del Gobierno Vasco, Vitoria/Gasteiz.
- , 2003, *La continuidad del euskera III* (Encuesta Sociolingüística de Euskal Herria, 2001), Viceconsejería de Política Lingüística, Vitoria/Gasteiz.
- , 2005, *III Soziolinguistikazko Mapa 2001/ Mapa Sociolingüístico 2001*, Vitoria/Gasteiz.
- Instituto Vasco de Administración Pública (IVAP), 1986, “Estatuto de Autonomía del País Vasco” y “Ley de Normalización y Uso del Euskera”, in *Normativa sobre el Euskera /*

- Euskarari Buruzko Araubidea*, Servicio de Publicaciones del Gobierno Vasco, Vitoria / Gasteiz, 9-13.
- , 1997, *Normalización Lingüística de las Administraciones Públicas Vascas: Legislación y selección de jurisprudencia*, Vitoria/Gasteiz.
- Instituto Vasco de Estadística (E.U.S.T.A.T.) 1994, *Euskera 81-91*, Zarautz.
- , 1996, *Censo de Población y Viviendas, 1991*, Vitoria/Gasteiz.
- , 2003, *Censo de Población y Viviendas, 2001*, Vitoria/Gasteiz.

IZEN ETA GERTAKARIEN GAINEKO KUANTIFIKAZIOA*

Urtzi Etxeberria & Ricardo Etxepare

IKER-CNRS

1. Sarrera

Euskararen zenbatzaile ahul gehienak (*asko, gutxi, hainbat, zenbait, ugari, franko*, e.a.)¹ aditzarekin pluralean komunztatzeko aukera izateaz gain badute aditzarekin inolako komunztadurarik ez erakusteko aukera, beren interpretazio plurala gora-behera. Komunztaduragabeko kasuetan hirugarren pertsona singularreko komunztadura hartzen da:

- (1) a. Bezero asko/anitz etortzen da/dira halako egunetan.
b. Hainbat ikaslek arazoak izango ditu/dituzte aurten.
d. Liburu pilo bat dago/daude saldu gabe.
e. Zenbait artistak ez daki/dakite zer egin bere(n) diruarekin.
f. Txanpon ugari aurkitzen da/dira kale bazterretan.
g. Bezero gehiegik eskatu du/dute arrain zopa (ez zaigu gehiago gelditzen).

(1)-eko kasuekin loturik daude seguru aski (2)-ren erakoak ere. Hala ere ez ditugu batera tratatuko, hiztun askorentzako (1)-eko kasuak posible diren bitartean, (2)-ren antzekoak ezinezkoak direlako. Aparte utziko dugu beraz, numeralekin zenbait tokitan ematen den antzeko fenomenoak:

- (2) Bi ardi ikusi dut

2. Hipotesiak

(1)-eko kasuen analisi semantiko bat emateko asmoz, ondoko bi hipotesiak defendatuko ditugu:

---

* Eskerrak eman nahi genizkieke Xabier Artiagoitia eta Joseba Lakarrari Patxi Goenagaren omenaldi liburu honetarako artikulua idazteko gonbidapena luzatu zigutelako. Ikerketa hau ondorengo proiektuen laguntzari esker burutu ahal izan da: Euskal Herriko Unibertsitateko 9/UPV00114.130-16009/2004 proiektua; Eusko Jaurlaritzako IT-210-07, Ikerketa Sareak/Humanitate Arloa 2006: *A typological study of the functional architecture of the clause*, Ikerketa Sareak/Humanitate Arloa 2007: *Licensing conditions at the interfaces* proiektuak; Akítaniako Kontseilu Erregionaleko Akitània-Euskadi/2006: *Izen Sintagmaren Egitura Euskaraz* proiektua; CNRS-ko Fédération Typologie et Universaux Linguistiques-eko FR2559 proiektua; ANR-ko TSABIL (ANR-07-CORP-033) proiektua. Harremanetarako e-posta: u.etxeberrria@gmail.com, retxepare@euskalnet.net

¹ Ikus Etxeberria (2005, 2007) euskal zenbatzaile sendoen eta ahularen arteko banaketa zein den eta banaketa hau zein propietateei zor zaien ikusteko.

- (3) a. Zenbatzaile plural komunztaduragabeek aldi berean indibiduen eta gertakari/egoeren gaineko zenbaketa egiten dute.
- b. Komunztadurarik erakusten ez duten zenbatzaileak *homomorfismo* deitu mekanismo edo baldintza semantikoaren (ikus Krifka 1989, 1990) bitartez interpretatzen dira.

3. Komunztadurarik gabeko zenbatzaileen gaineko aurreko lanak

3.1. Txillardegia (1978)

Txillardegirentzat komunztaduragabeko zenbatzaileek (kardinaletatik hasita) multzotasuna adierazten dute, eta komunztaduradunek berriz, multzoaren elementuak, banaka hartuta.² Txillardegiren ustea mugagabetasunaren ikuspegi jakin batean errotua dago. Haren arabera, pluraleko forma guztiak bi eratan eman daitezke: (i) multzo gisa; (ii) multzo horren barneko elementuen zenbaketa gisa. Lehenbizikoari mugagabea dagokio; bigarrenari berriz artikululu plurala eta pluraleko komunztadura. Pluraleko forma desberdinen arteko aurkakotasuna perpauis pare honen bitartez eman daiteke:

- (4) a. Hiruri aditzen zaio
- b. Hiruei aditzen zaie

Hiru kantari kantuan ari diren testuinguru batean, (4a)-k hiru kantarik osaturiko multzoa adieraziko luke, eta (4b)-k hiru kantari desberdinen jarduna. Ikuspegi honen baitan, (5b) bezalako perpauisak (5a)-ren ordezkotzat hartuak, sistematik kanpo gelditzen dira. Txillardegik gaztelaniatik bildutakotzat jotzen ditu:³

- (5) a. Bi liburu erosi dut
- b. Bi liburu erosi ditut

Sistema berbera numeralak ez diren beste zenbatzaile ahuletara zabaltzen du. Honela, *asko* mugagabe komunztaduragabea multzotasunaren adierazle ateratzen da, eta *asko* komunztaduraduna, berriz, askotasuna osatzen duten elementuen adierazle.⁴

² Txillardegik (1977) honako etsenpluak ekartzen ditu (hau Santakruz bertsolariarena, 78. orr):

(i) zenbait predikadorek/sermoia asten du/eta atentziyua askok paratzen du”.

Nola jakin genezake (i) esaldian multzoaz mintzo garen ala ez?

³ Hona hitzak: “Zenbakariak plurala baitira *endanaz*, kalko-bidez sartu zaizkigu gero eta gehiago pluralezko komunztadurak” (37.orr). Araua emateko orduan baina, egungo egoera kutsatuari men egin behar zaiola dio: “... honen zabalkundea dela medio, onartu beharrekoa”. Txillardegia/Larresororen bidea hartu zuen baita ere Garmendiak (1968, *Euskera* XIII, 287-290).

⁴ Txillardegik Etxeparearen bertso batzuk dakarzki bere hipotesiaren berme. Hona hemen:

“anhitz gizon ari *bada* andrez gaizki erraiten
Arhizki eta desoneski *baitituzte* aipatzen”

Bere hitzak: “*anhitz gizon* horrek osatzen duen multzoa lehenengo aldiz aipatzerakoan (oraindik ere, beraz, gizon-multzoa ez-ezagun denean), *bada* irakurtzen dugu. Multzoaren berri dugunean berriz... *baitituzte* plurala irakurtzen dugu”. Azalpen hau ez de berez uztartzen hipotesiarekin: ez dirudi nahitaez Etxeparearen azken bertsoa gaizki mintzo direnen banakako berri ematen duenik. Edozein kasutan, multzo bat aipatzeak ez ditu multzo horretako elementuak ezagun egiten: gaizki mintzo direnez ari da, nor ere baitira. Honelako etsenpluek bestelako azalpen bat dute *uztardura* izeneko fenomeno sintaktikoaren barnean. Ikus 5.1 atala.

4. Komuntaduragabeko zenbatzaile sintagmen ustezko masa izaera

Badira hainbat arrazoi pentsatzeko komuntaduragabeko zenbatzaileek ez dutela masen edo izen zenbakaitzen gisa jokatzeko. Intuitiboki, komuntadurarik agertzen ez duten zenbatzaile sintagmek ez dute masa izaera duten bestelako izenek duten esanahia. Pelletier-ek (1975) asmatu honako gogo-esperimentuak masa izen ohikoenen denotazioa agerian utziko luke. Bere gogo-esperimentuak bi tresna proposatzen ditu: *Zirtzikagailu Unibertsala* (Universal Grinder) eta *Objektu-egile Unibertsala* (Universal Objectifier). Imajina dezagun tresna bat edozer gauza txikituko dezakeena. Orain hartu edozein izen zenbakarrik denotatzen duen zer bat eta makina horretatik pasarazi. Izen berbera erabiltzen badugu makinaren beste aldetik pasatzen dena izendatzeko, izen horrek orain masa bat izendatzen du. Sagar bat pasatzen baduzu jasotzen duzuna sagar xehatua da (*entsaladak sagar pixka bat dauka* bezalako esaldi batean eman litekeena). Kontrako funtzioa izango luke *objektu-egile unibertsala* deituak. Bistan da gure komuntaduragabeko formek ez dutela horrelako zerbait izendatzen; (11) bezalako zerbaitek, bere adiera arruntenean, ikasleak osorik ditu:

(11) Ikasle asko ikusi dut gaurko batzarrean

Egia da Pelletier-en esperimenduak ez duela masa-izenen alor osoa besarkatzen. Ingeleseko *furniture*, edo euskarazko *baxera* hitzak esate baterako, masa-izenak dira, baina baxera osoa eta baxera birrindua ez dira gauza bera. Pelletier-en esperimendua zenbakarri nahiz zenbakaitz izan daitezkeen izenei dagokiela esan genezake. Hor ere, ez dator bat komuntadura kentzerakoan zenbatzaile sintagmek erakusten duten interpretazioarekin:

(12) Plater honetan *sagar* asko ikusten dut
 ⇒ zenbakarri
 ⇒ zenbakaitz

Bi irakurketak itxuraz antzekoa den honako gaztelaniazko fenomenoarekin konpara ditzakegu:

(13) a. Hoy hemos visto *mucho Indurain*
 ⇒ Indurain ezaugarritzen duten bertuteen agerpen aski konplitu bat [hitz abstraktuak=masak]
 b. Hoy hemos visto *a mucho Indurain*
 ⇒ ironiaz tour-aren garaian errepideak betetzen dituzten txirrindulari amateur-engatik esana

Lehen kasua (13a) Indurainek Galibierreko tontorra garaile igaro zuen egun gogoangarri haietako batean esan litekeen zerbait da: bere onenean agertu da txirrindularia, eta izen abstraktu gisa hartuta (Indurainen txirrindulari ahalmenak azaltzen dituen objektu abstraktu baten gisa)⁷ haren gaineko zenbaketa bat egiten dugu, bertute horien agerpen aski konplitu izan dela esanez. Bigarren kasuak, (13b)-k, ez digu hori esateko balio. Esaldia egoki egingo lukeen kontestu bat hauxe izango litza-

⁷ Ikus Koslicki (1999) izen abstraktuen eta masen arteko loturaz.

teke: tourraren garaia da, eta ohi bezala, errepideak mukuru daude txirindulariak emulatu nahi dituzten zaleez. Haiei ironiaz erreferentzia eginez, esan genezake (13b) bezalako zerbait. Bestela esanda, (13b)-k egitura atomiko garbia dauka, eta bizikletan ari diren gizabanakoez ari da, ezinbestean. Kontua da euskarazko komunztaduragabeko formek nahitaez (13b)-ren tankerakoak direla. (14) perpausak ez dezake, gure belarrietan behintzat, (13a)-ren adiera bera izan; bai ordea (13b)-rena:

(14) Gaur Indurain asko ikusi dugu [(13b)-ren kidea bakarrik]

Euskarazko komunztaduragabeko zenbatzaile sintagmek beraz ez dute beren oinarri atomikoa galtzen.

Masa izenak eta komunztaduragabeko formak bereizten dituzten beste ezaugarri batzuk:

(i) Lonning (1987): masa terminoek ezin dute predikazio erlazioan egon “homogenotasunaren” propietatea erakusten ez duten predikatuekin.⁸ Zenbakarriek bai:

(15) a. * Ur askok 300 kilo baino gehiago pisatzen du
b. Zaldi askok 300 kilo baino gehiago pisatzen du

(ii) Masa izenez osaturiko zenbatzaile sintagmak predikatu gisa ager daitezke, ez ordea izen zenbakarri osaturikoak:

(16) a. Erastun hori urre asko da
b. Zaku hori harri asko da
d. * Multzo/talde hori ikasle asko da

cf. * Talde hori ikasle bakoitza/mundu guztia da.

(iii) Singularreko komunztadura ez da *asko*-ren aferu hutsa (ikus (1)). Beste zenbatzaile batzuk ere erakusten dute. Baina badira, horien artean, masa izenekin ezin ager daitezkeenak (izenaren masa denotazioa aldatu gabe):⁹

(17) a. * Zenbait ardo edan dugu (masa interpretazioan)
b. * Hainbat ardo edan dugu (masa interpretazioan)

5. Komunztadura gabeen izaera distributiboa

5.1. Uztardura (Reinhart 1983)

(18) a. Langile hori baitezpadakoa zaigu, (baina) ___/berak_i halere beste lantegi batera joan nahi du
b. * Langile bakoitza/mundu guztia_i baitezpadakoa zaigu, (baina) ___/berak_i halere beste lantegi batera joan nahi du

(18a) etsenpluan baitezpadako langilea eta beste nonbaitera joan nahi duena langile berbera izan daitezke. (18b)n ordea gauzak ezin daitezke horrela ulertu. Arazoa

⁸ Homogenoak diren predikatuak kumulatiboak eta banagarriak (*divisive*) dira (ikus Link 1983).

⁹ (17)-ko perpausak gramatikalak dira baldin eta ardo klaseak (Errioxakoa, e.a.) edo ardo kantitateak (edalontzi bat eta beste bat) zenbatzen baditugu, baina jakina, hori ez da masa irakurketa.

ez da *langile bakoitza* sintagma, honelako sintagmak aitzindari izan baitaitezke bes-tela ere:

- (19) Langile bakoitzak/mundu guztiak_i pentsatzen du ___/berak_i beste lantegi ba-tera joan beharko duela

(18)-(19)-tik sortzen den orokortzea hauxe da: izen sintagma erreferentziadunak ez bezala, erreferentzia zuzena ez duten elementuek perpaus beraren barnean baizik ez dezakete joka aitzindari gisa. Orain itzul gaitezen *harri asko/bezero* asko parera:

- (20) a. * Bezero asko_i sartu da gaur. Halere ____i ez da oso pozik atera
 b. Harri asko_i ekarri dute gaur. Halere ____i ez da nahi genuen modukoa
 (21) a. * Bezero asko_i ez da aspaldian agertzen. Baina ezin diogu ____i etxera deitu
 b. Harri asko_i ekarri digute gaur. Baina ezin dugu ____i erabili

Harri asko bezalako zerbait, singularreko komunztaduran, perpausaz kanpo ere aitzindari izan daiteke. *Bezero asko* bezalako zerbait ez. Azken hau, zenbatzaile bortitza bezala portatzen da (*bakoitz* e.a., ikus Etxeberría 2005). Lehenaren azpian singularreko masa izen bat dago. Bigarrenaren azpian ez. *Bezero asko* bezalako zenbatzaile sintagmak aitzindari gisa joka dezake perpaus barnean:

- (22) Bezero asko_i [____i beherapen bat izango duela] uste du

Bezero asko eta *harri asko*-ren artean beste diferentzia bat bada: lehenak gurutzaketa efektuak erakusten ditu; bigarrenak ez. Gurutzaketa efektuak zenbatzaile bortitzen ezaugarria dira.

- (23) a. Bizilagun bakoitzak_i [____i kalean agurtzen duen auzokidea] gorrotatzen du
 b. * [____i kalean agurtzen duen auzokideak] bizilagun bakoitza_i gorrotatzen du
 (24) a. Gure bizilagunak_i [____i kalean agurtzen duen auzokidea] gorrotatzen du
 b. [____i kalean agurtzen duen auzokideak] gure bizilaguna_i gorrotatzen du
 (25) a. Bezero asko_i [___ genero txarra saltzen dion dendaria] engainatzen du
 b. * [___ Genero txarra saltzen dion dendariak] bezero asko_i engainatzen du

Uztardura erlazioen ikuspegitik beraz, komunztaduragabeko zenbatzaileak zenbatzaile distributiboak bezala portatzen dira.

5.2. Irakurketa kolektibo eta distributiboak

Har dezagun (26)-ko perpausa, non *asko* zenbatzaile ahula aditzarekin komunztatzen den:

- (26) Azkenean gazte askok altxatu behar izan zuten harria

Perpaus honek bi irakurketa izan ditzake: kolektiboa, non gazteek elkarrekin altxatu zuten harria; eta distributiboa, non taldeko gazteek harria bakarka altxatu duten eta hala egin zutenak *asko* ziren.

Har dezagun orain (27)-ko perpausa, non zenbatzaile komunztaduragabe bat dugun:

- (27) Azkenean gazte askok altxatu behar izan zuten harria

Zenbatzaile komunztaduragabeek portaera desberdin bat erakusten dute. Izan ere, zenbatzaile hauek irakurketa distributiboa bakarrik bultza dezakete, hau da, gazteek harria banaka altxatu zutenekoa. Ezin uler daiteke, (27) esanik, gazteek harria elkarrekin altxatu zutenik.¹⁰

5.3. Predikatu klaseak

Zenbatzaile komunztaduragabeak distributiboak badira, hemendik jarraitzen dena da banakako interpretazioa onartzen ez duten predikatuekin ez direla ondo joango. Predikzioa, ondorengo adibideek garbi erakusten duten bezala, betetzen da:

- (28) a. Ikasle ohi asko(k) festa horretan topo egin zuten/topatu ziren
b. *Ikasle asko(k) festa horretan topo egin zuen/topatu zen
- (29) a. Lantegian, langile asko batzartu ziren
b. * Lantegian langile asko batzartu zen
- (30) a. Mozio hori, zinegotzi askok adostu zuten
b. * Mozio hori, zinegotzi askok adostu zuen
- (31) a. Jonek liburu asko ordenatu ditu
b. ??Jonek liburu asko ordenatu du

5.4. Elkarkariak

Asko zenbatzaileaz hornituriko sintagmek beti interpretazio plurala duten arren, elkarkariak ezin txerta daitezke komunztaduragabeko testuinguruetan:

- (32) a. Ikasle askok elkarren antz handia dute
b. * Ikasle askok elkarren antz handia du
- (33) a. Ikasle askok elkar/bata bestea iraintzen dute
b. * Ikasle askok elkar/bata bestea iraintzen du
- (34) a. Ikasle askok elkarri/bata besteari loreak oparitzen dizkiote
b. * Ikasle askok elkari/bata besteari loreak oparitzen dizkio
- (35) a. Ikasle asko elkarrekin/bata bestearekin joan dira haur eskolara
b. * Ikasle asko elkarrekin/bata bestearekin joan da haur eskolara

Problema elkarkariekin da, ez orohar erlazio anaforikoekin:

- (36) a. Irakasle askok bere burua goraiatzeko joera dauka
b. Irakasle askok beren burua goraiatzeko joera daukate

Zenbatzaile distributiboek ez dute elkarkaririk onartzen, pluraltasuna adierazi arren, bai ordea *X-ren burua*-ren tankerako bihurkariak:

- (37) a. * Ikasle bakoitzak elkar ikusi du
b. Ikasle bakoitza bere buruaz mintzatu da

¹⁰ Gauza bera gertatzen da gainontzeko zenbatzaile komunztaduragabeekin ere.

(i) Zenbait ikaslek altxatu du harria vs. Zenbait ikaslek altxatu dute harria

(ii) Ikasle gutxik altxatu du harria vs. Ikasle gutxik altxatu dute harria

Desberdintasuna argia da gure ustez.

Heim, Lasnik eta May (1991) lanaren arabera, elkarkariak badute (elkarkari izate hutsagatik, hots beren egitura logikoan) distributiboa den atal bat, zenbait hizkuntzatan agerikoa dena (*each other*). Zenbatzaile distributiboek plurala den multzo baten baitan operatzen dute. Distribuzio operadorearen zeregina multzo plurala banakako aletan banatzea da eta ale bakoitzari buruz predikazio bat ahalbidetzea. Honek esan nahi du ezin dela bi aldiz distribuzioa egin. Lehenengo banaketak multzo plurala banako aletan desegin du dagoeneko, eta banako ale horietan ezin da berriro distribuziorik egin. Komunztaduragabeko *asko* distributiboa da berez. Heim, Lasnik eta May-k arrazoia badute orduan bi distribuzio operadoreen aurrean gaude, eta horietako batek ez du banaketarik egiten ahal. Problema beraz semantikoa da. Ez da gauza bera gertatzen pluraleko formekin: hauek ez dute nahitaz interpretazio distributiborik. Hortaz operadore distributibo bakarra elkarkariak berak ekarritakoa da.

6. Predikazio kategorikoak eta thetikoak (Kuroda 1972)

Zenbatzaile komunztaduragabeak ezin dute agertu predikazio kategorikoetan (subjektuaren berezko ezaugarri bat agertzen dutenetan).¹¹

- (38) a. Ikasle asko altuak/azkarrak/argiak dira
b. * Ikasle asko altua/azkarra/argia da

Egoera bati buruzkoetan ez dago arazorik:

- (39) a. Ikasle asko gaisorik dago egunotan
b. Ikasle asko gaisorik daude egunotan

Antzeko zailtasunak aurkitzen dira *bakoitz*-ekin:

- (40) a. * Ikasle bakoitza oso argia da
b. Ikasle bakoitzak bere aulkia hautsi zuen

Arazoa ez da zuzen indibiduo-mailako predikatuekin, izan ere, *jakin* bezalako indibiduo mailako predikatuekin konbinatzeko ez dute arazorik:¹²

- (41) Sukaldari askok ez *daki* txokolatezko soufflé onik egiten

7. Behin bakarrik gerta daitezkeen gertakariak denotatzen dituzten aditzak

Har ditzagun (42) adibideko bi esaldiak:

- (42) a. Polizi askok kolpatu dute manifestaria
b. Polizi askok kolpatu du manifestaria

Kolpatu bezalako aditz batek ez dio gertakari bakar bati bakarrik egiten erreferentzia, izan ere manifestaria behin baino gehiagotan kolpatu ahal izan dute poliziek.

¹¹ Ikus 11. atala murriztapen honen azalpen posible batentzat.

¹² Ikus 11.4 atala honen azalpen posible batentzat.

Egoera honetan, zenbatzaile komunztaduradun zein komunztaduragabea erabil daitezke (42)-n ikus daitezkeen moduan.

Aldiz, nahi eta nahi ez gertakari bakar bat denotatzen duten aditzekin (i.e. (hondar-gaztelua) hautsi, (putrea) hil, e.a.) ezin ager daitezke zenbatzaile komunztaduragabeak (43b) eta (43b)k erakusten duen bezala. Aldiz, komunztaduradunak gramatikalak izaten jarraitzen dute testuinguru honetan, (43a) eta (44a)-k erakusten duten bezala.

- (43) a. Ume askok hautsi dute hondar-gaztelua
 b. * Ume askok hautsi du hondar-gaztelua
- (44) a. Baserritar askok hil zuten putrea
 b. * Baserritar askok hil zuen putrea

8. Zeren gainean kuantifikatzen dute zenbatzaile komunztaduragabeek?

Orain arte ikusi ditugun adibideei begiratuz ohar gaitezke komunztatzen ez diren zenbatzaile ahulek murriztapen batzuk badituztela aditz sintagma desberdinekin konbinatzeko garaian. Murriztapen hauek gainera, pluraleko komunztadura erabiltzen duten zenbatzaile ahulen portaeratik aldentzen ditu. Komunztaduradunak eta komunztaduragabeak ondorengo propietateei (gutxienez) dagokienean portatzen dira desberdin:

- (45) a. Gertakari bakarra denotatzen duten aditz sintagmekin (*hil, hautsi, e.a.*)
 (i) Ume askok hautsi dute hondar-gaztelua
 (ii) * Ume askok hautsi du hondar-gaztelua
 b. Predikatu kategorikoetan (*altua/azkarra izan*)
 (i) Ikasle asko altuak/azkarrak/argiak dira
 (ii) * Ikasle asko altua/azkarra/argia da
- c. cf. Ikasle askok daki biderkatze taula erabiltzen
- d. Irakurketa distributibo/kolektiboak bultzatzen dituzten predikatuekin
 (i) Lantegian, langile asko batzartu ziren
 (ii) * Lantegian, langile asko batzartu zen

Aditzarekiko murriztapen hauek aditzera ematen dutena zera da: zenbatzaile komunztaduragabeak aditz sintagman ere eragina dutela eta ez dutela izenaren gaineko zenbaketa hutsa egiten (i.e. badirudi aditzak denotatzen duen gertakariaren gaineko zenbaketa egiten dutela). Zenbatzaile komunztaduragabe bat subjektu posizioan agertzen den (46a)-ko esaldiaren interpretazioa (46b)-ren antzeko zerbait izango litzateke.

- (46) a. Ikasle asko etorri da gaur   b. Ikasle etorrera asko egon da gaur

Halere, komunztaduragabeek egiten duten zenbaketa ez da aditzaren gainekoa bakarrik. Aditzaren gaineko kuantifikazioa egiten duten elementuen artean adberbioak apatu genitzake.

- (47) Ikasle batek *bi aldiz* eztl egin du azken hamar minutuetan

Esaldi honek esan nahi duena zera da: *ikasle bakar batek bi aldiz ez tul egin duela*, hau da, *bi aldiz* denbora adberbioak *ez tul egin* aditzak denota ditzakeen gertakarien gaineko zenbaketa soila egiten ari da eta ez du inolako eraginik *ikasle* izen sintagma-ren zenbaketan (i.e. esaldia ezin daiteke *bi ikaslek ez tul egin dute hamar minutuz* moduan interpretatu inolaz ere).

Argi eta garbi, (48) bezalako esaldi baten interpretazioa ez da (47) esaldian lortzen dugunaren pareko eta ezin dezakegu *ikasle batek askotan ez tul egin du* bezala interpretatu. Kasu honetan, zenbatzaileak aditzaren gainean eduki dezakeen eraginaz aparte, ikaslez ari da esaldia nahita nahi ez, eta ez irakaslez edo beste edozeinez.

(48) *Ikasle askok ez tul egin du gaur*

Beraz, bada desberdintasun garbi bat zenbatzaile ahul komunztaduradun eta komunztaduragabeen artean, eta orain artekoak ikusita, badirudi desberdintasun hau aditz sintagma denotaturiko gertakariak zenbatzeko ahalmenean dagoela.

9. Analisi posible bat: Herburger-en “fokuak birmoldaturiko irakurketa” (Herburger 2000)

Zenbatzaileek (Zenbatzaile Orokortuen Teoria ontzat ematen badugu behintzat, ikus Barwise & Cooper 1981) izenak denotatzen duen indibiduen multzoaren eta aditzak denotatzen duen indibiduo multzoaren erlazioa adierazten dute.

(49) [[Zenbatzailea [Izen Sintagma = murriztapena]][Aditz Sintagma = besarkadura]]

Herburger (2000) ohartzen da badirela testuinguru jakin batzuk non (ingelesko) zenbatzaile ahulek gertakarien gaineko zenbaketa egiten dutela ematen duen. Beste modu batetara esanda, badirudi batzutan zenbatzaile ahulek Aditz Sintagma hartzen dutela murriztapen bezala, Izen Sintagma hartu beharrean (ikus (49)); gu tratatzen ari garen kasuen antzekoa beraz.

(50) [[Zenbatzailea [Aditz Sintagma = besarkadura]][Izen Sintagma = murriztapena]]

Herburger-ek (2000: 5. kapitulua) honako kasuak ematen ditu:

- (51) a. Few incompetent cooks applied
       gutxi ezgai sukaldari-pl eskaria-egin-irag
       ‘Sukaldari ezgai gutxik egin zuten eskaria’
   b. Few INCOMPETENT_{fok} cooks applied

Lehen perpausak ingelesez, bi adiera ditu: batean, esaten da eskaria egin zuten sukaldari gauzaez horien zenbatekoa ttikia dela. Bigarren adiera batean, “gogorra” edo “partitiboa” deitzen dena, sukaldari ezgaien multzoaren azpimultzo batek (haietako gutxik) egiten du eskaria. Bigarren perpausak, non *incompetent* adjektiboa fokalizatua agertzen den, badu bestelako esanahi bat: honen arabera, eskaria egin zuten artean gutxi dira sukaldari ezgaiak direnak. Adiera honetan, esaldia beste honen pareko da (Herburger 2000: 127):

- (52) a. Few cooks that applied were incompetent
       b. [Few(x): Applied (x) & Cook(x)] Incompetent(x) & Applied(x) & Cook(x)

(52b)-ek esaten du kontestualki mugaturiko gertakari batean, eskaria egin zuten sukaldari gutxi zirela sukaldari ezgaiak. Deskriptiboki, zenbatzaile sintagmaren barneko fokua osatzen du determinatzailearen besarkadura, eta fokua ez den gainerakoak haren murriztapena. Hirugarren irakurketa hau gainera, zenbatzaile ahul deituak izan direnekin eta testuinguru jakin batzuetan bakarrik lortu daiteke.

Herburger-en ustez, fokua birmoldaturiko irakurketa hauetan, zenbatzaileak zenbaketa adberbio batek bezala jokatzen du. Gauza jakina da zenbaketa adberbioek foku egituraren arabera moldatzen dituztela haien murriztapen eta besarkadurak:

- (53) a. Members of minorities rarely trust THE POLICE
 b. MEMBERS OF MINORITIES rarely trust the police
- (54) a. [Few(x): members of minorities (x) & trust (x, someone)] trust (x, the police)
 b. [Few (x): trust (x, the police)] members of minorities (x)

Nola gertatzen da hau? Herburger-en arabera, zenbatzaile ahulak bereizi egiten dira forma logikoan beren izenezko osagarritik “Q-raising” (zenbatzaile-igoera) deitzen duen prozesu baten bitartez:

- (55) [D_i [[_{XP} t_i NP] YP]]
- (56) a. [Few INCOMPETENT cooks] [applied] (azaleko sintaxi-egitura)
 b. [Few [INCOMPETENT cooks applied]] (zenbatzaile-igoera)
 d. [[Few cooks applied] [INCOMPETENT cooks applied]] (foku-birmoldaketa)
 e. [Few(x): Applied (x) & Cook(x)] Incompetent(x) & Applied(x) & Cook(x)

9.1. Herburger-en analisiak ez ditu komuntaduragabeen propietateak azaltzen

9.1.1. Zenbatzaile ahul komuntaduragabe guztiak ezin dira adberbio gisa erabili

Herburger-en esanetan, zenbatzaile ahulen igoerak zenbatzaileak adberbio bilakatzeko ditu. Komuntatzeko eta ez komuntatzeko alternantzia jasaten duten euskarako zenbatzaile gehienak adberbio bezala ere erabili daitezke:

- (57) a. Jonek asko/anitz jaten du   c. Txanponak ugari aurkitzen dira lurrean
 b. Jonek pilo bat jaten du   d. Errealak gehiegi barkatu du atzealdean

Ez ordea guztiak:

- (58) *Txanponak hainbat/zenbait aurkitzen dira lurrean

Ohar gaitezen baita ere, ingeleseko *zenbatzaile igoera* onartzen duten zenbatzaile ahulak ezin daitezkeela adberbio moduan erabili.

- (59) a. *Jon eats many   b. *Jon eats few   c. *Jon eats some

9.1.2. Zenbatzaile komuntaduragabeak ez dira beti foku posizioan agertzen

Euskarako zenbatzaile komuntaduragabeek ez dute zertan beti foku posizioan agertu beharrik. Euskaraz, aditz aurreko posizioa da foku posizioa; honek gainera aldaketa dakar hitz-hurrenkeran SOV-tik SVO-ra (ikus beste askoren artean Altube

1929, De Rijk, 1978; Eguzkitza 1986, Ortiz de Urbina 1983, 1999; baina baita Hidalgo 1995 ere, ikuspegi kontrajarri baterako):

- (60) a. * [JULENEK]_{fok} txirrindua hautsi du.
 b. Txirrindua [JULENEK]_{fok} hautsi du.
 c. [JULENEK]_{fok} hautsi du txirrindua.

Hau ez da nahita ez zenbatzaile ahul komunztaduragabeen agertu beharreko tokia:

- (61) a. Hainbat ikaslek arazoak izango ditu aurten
 b. Zenbait artistak ez daki zer egin bere diruarekin
 c. Ikasle asko berandu etorri da gaur

Adibide hauetan guztietan, zenbatzailea ez da aditz aurrean agertzen eta esaldia erabat gramatikala da. Foku posizioan agertzea baitezpadakoa denean, arrazoiak bes-telakoak dira (ikus Etxepare 2003a):

- (62) a. Ikasle gutxi etorri da berandu gaur
 b. * Ikasle gutxi berandu etorri da gaur

9.1.3. “Fokuak birmoldaturiko irakurketa” ez da komunztaduragabeen propietate hutsa

Herburger-en analisisa erabiliz gero argitu nahi ditugun datuen berri emateko guxtienez arazo bat sortzen zaigu (ikus 10. atalaren bukaeran *oharra 1* non beste arazo bat aurkezten den). Izan ere, irakurketa hau ez da komunztaduragabetasunak ematen digun zerbait (i.e. ez da komunztatzen ez diren zenbatzaile ahulen propietate bereizle bat) eta zenbatzaile ahul komunztaduradunak “fokuak birmoldaturiko irakurketa” hau lortzeko arazorik ez dute. Horretarako, izena (edo izenarekin agertzen den adjektibo bat) foku posizioan agertzearekin nahikoa da. (63a) eta (64a)-ren fokuak birmoldaturiko irakurketak (63b-64b) adibideetan eskaintzen direnak lirerate.

- (63) a. SUKALDARI_{fok} gutxik egin dute eskaria
 b. Eskaria egin dutenetatik gutxi dira sukaldariak
 (64) a. Sukaldari EUSKALDUN_{fok} gutxik egin dute eskaria
 b. Eskaria egin dutenetatik sukaldari gutxi dira sukaldari euskaldunak

Zenbatzaile komunztaduradunak irakurketa hau lortzeko gai badira, hauen eta komunztaduragabeen arteko desberdintasunak nondik datozen azaltzeko ahalmena galtzen dugu. Erantzun gabeko galderen artean hau legoke: zerk bultzatzen ditu zenbatzaile komunztaduragabeek aditzarekiko erakusten dituzten murriztapenak (i.e. predikatu kolektiboekin, predikatu kategorikoekin eta behin bakarrik gerta daitezkeen gertakariak denotatzen dituzten predikatuuekin ezin agertua)?

Aipatu berri ditugun propietate hauek ikusita haxe da ondoriozta genezakeena: komunztadura eza ez da fokuak birmoldaturiko irakurketen erantzule.

Hurrengo ataletan zenbatzaile ahul komunztaduragabeek aditzarekiko erakusten dituzten murriztapenak zeren ondorio diren azaltzen saiatuko gara. Horren aurretik halere, goazen beste hizkuntzetan antzeko propietateak erakusten dituen egiturarik ba ote den ikustera.

10. ...eta beste hizkuntzetan zer?

Ez dugu aurkitu (momentuz) beste hizkuntzarik non komunztadura ezak (zenbatzaile ahulekin) euskarari bezalako efektuak bultzatzen dituen. Hala ere, badira euskaraz zenbatzaile komunztaduragabeek aditzaren gainean bultzatzen dituzten efektu berdinak beste modu batean lortzen dituzten hizkuntzak.

Japonieraz adibidez neurri sintagma moduan ezagutzen direnak¹³ bi modutara erabili daitezke. Neurria (edo kardinaltasuna) adierazten duen hitza izenaren aldamenean edo izenarengandik aldendua agertu daiteke: (65a) eta (66a) adibideetan neurri sintagma eta izena bata bestearen aldamenean agertzen dira, eta hauek *banatu-gabeko neurri sintagma* (non-split Measure Phrase) deitzen dira. (65b) eta (66b)-n egitura konplexuago bat dugu non neurri sintagma ez den izenaren aldamenean agertzen, eta hauek *banatutako neurri sintagma* (split Measure Phrase) dute izena.

Japoniera:

- (65) a. [*Gakusei san-nin*]-ga ie-ni kaet-ta
[ikasle hiru-CL]-nom etxe-ra joan-irag.
'Hiru ikasle etxera joan ziren'
- b. *Gakusei*-ga ie-ni *san-nin* kaet-ta
ikasle-nom etxe-ra hiru-CL joan-irag.
- (66) a. [*Mizu san-rittoru*]-ga tukue-nouede kobore-ta
[ur hiru-litro]-nom mahai-ines isuri-irag.
'Hiru litro ur mahaia gainera isuri ziren'
- b. *Mizu*-ga tukue-nouede *san-rittoru* kobore-ta
ur-nom mahai-ines hiru-litro isuri-irag.

Badaude desberdintasun batzuk (65-66)-ko bi egituren (banatu-gabeko eta banatutako neurri sintagmen) artean, izan ere, banatu gabeak edozein aditz sintagmekin agertzeko gai diren bitartean, banatuek badituzte murriztapen batzuk:¹⁴

(i) Banatutako neurri sintagmak ezin daitezke agertu behin bakarrik gerta daitezkeen gertakariak denotatzen dituzten aditzekin:

- (67) a. [*Gakusei san-nin*]-ga kinoo Peter-o korosi-ta
[ikasle hiru-CL]-nom atzo Peter-akus hil-irag
'Hiru ikaslek Peter hil zuten atzo'
- b. ?? *Gakusei*-ga kinoo *san-nin* Peter-o korosi-ta
ikasle-nom atzo hiru-CL Peter-akus hil-irag.
- (68) a. [*Gakusei san-nin*]-ga kinoo Peter-o tatau-ta
[ikasle hiru-CL]-nom atzo Peter-akus jo-irag
'Hiru ikaslek Peter jo zuten atzo'

¹³ Hauen artean numeralak (*bi, hiru, e.a.*), neurri bat adierazten duten elementuak (*bi litro, zazpi kilo, e.a.*) eta zenbatzaile ahulak (*asko, gutxi, bainbat, e.a.*) sartu behar dira.

¹⁴ Murriztapen hauek ez dira banatutako neurri sintagma izatearen eta izenaren ondoan ez agertzearen ondorio soila. Izan ere, ohar zaitezte banatutako neurri sintagmek ere klasifikatzaile (glosetan CL bezala adierazia) deituekin agertzen direla eta klasifikatzaileak izenarekiko harreman zuzena adierazten duela honen masa edo zenbakarri izaera erakutsiz.

- b. *Gakusei*-ga kinoo *san-nin* Peter-o tatai-ta
ikasle-nom atzo hiru-CL Peter-akus jo-irag.
- (ii) Banatutako neurri sintagmak ezin agertu daitezke predikatu kategorikoekin konbinatuta, predikatu thetikoekin konbinatzeko arazorik ez duten bitartean:
- (69) a. Uti-no doobutuen-de-wa *kaba*-ga mada *san-too* genki-dearu.
gure zoo-ines-top hipopotamo-nom oraindik hiru-CL osasuntsu
'Gure zooan, hiru hopopotamo osasuntsu daude oraindik'
b. * Uti-no doobutuen-de-wa *kaba*-ga zannentakotoni *san-too* osu-dearu.
gure zoo-ines-top hipo-nom zoritxarrez hiru-CL ar
'Gure zooan, zoritxarrez, hiru hipopotamo arrak dira'
- (70) a. Uti-no doobutuen-de-wa [kaba san-too]-ga mada genki-dearu.
gure zoo-ines-top [hipo hiru-CL]-nom oraindik osasuntsu
b. Uti-no doobutuen-de-wa [kaba san-too]-ga zannentakotoni osu-dearu.
gure zoo-ines-top [hipo three-CL]-nom zoritxarrez ar
- (iii) Banatutako neurri sintagmek irakurketa kolektiborik ez dute onartzen eta irakurketa distributiboak bultzatzen dituzte:
- (71) a. [Otokonoko san-nin]-ga kinoo isu-o tukut-ta
[mutil hiru-CL]-nom atzo aulki-akus egin-irag
'Hiru mutilek aulki bat/aulkiak egin zuten/zituzten atzo'
√ kolektiboa
√ distributiboa
b. *Otokonoko*-ga kinoo *san-nin* isu-o tukut-ta
mutil-nom atzo hiru-CL aulki-akus egin-irag
* kolektiboa
√ distributiboa
- (72) a. [Tomodati huta-ri]-ga kyonen kekkonsi-ta
[lagun bi-CL]-nom iaz ezkondu-irag
'Bi lagun iaz ezkondu ziren'
√ kolektiboa = bikote bakar bat
√ distributiboa = bi bikote
b. *Tomodati*-ga kyonen *huta-ri* kekkonsi-ta
lagun-nom iaz bi-CL ezkondu-irag
* kolektiboa = bikote bakar bat
√ distributiboa = bi bikote

Japonieran ikusi ditugun banatu gabeko eta banatutako neurri sintagmak beste hizkuntza batzuetan ere aurkitzen ditugu, hala nola, alemanez, grekeraz edo katalanez.

Alemaneko banatutako neurri sintagma hauek *banatutako topikalizazio* (split topicalization) deituak ere izan dira. Izan ere, kasu hauetan, izena topiko posizioa mugitzen dela asumitu izan da (topiko kontrastibo deituan bihurtuz) zenbatzaile ahula foku posizioan geldituko litzatekeen bitartean (ikus Krifka 1998, Nakanishi 2004, 2007). Japonierako kasuentzat ere antzeko zerbait proposatu izan da, halere, kasu horietan, topikoak ez du zertan kontrastiboa izan behar (honetan ez datoz denak bat, ikus Takimi 2001).

Alemana:

(73) a. [Drei Studenten] haben gestern getanzt.
[hiru ikasle.pl] have atzo dantza egin.irag
'Hiru ikaslek dantza egin zuten atzo'

b. *Studenten* haben gestern *drei* getanzt.
ikasle.pl have atzo hiru dantza egin.irag

(74) a. [Viele Bücher] hat er viele gekauft
asko liburu.pl has bera asko erosi.irag
'Berak liburu asko erosi zituen'

b. *Bücher* hat er *viele* gekauft
liburu.pl has bera asko erosi.irag

(i) ezin agertu daitezke behin bakarrik gerta daitezkeen gertakariak denotatzen dituzten aditzekin

(75) a. [Drei Studenten] haben Peter geschlagen.
[hiru ikasle.pl] have Peter jo.irag
'Hiru ikaslek Peter jo zuten'

b. *Studenten* haben Peter *drei* geschlagen.
ikasle.pl have Peter hiru jo.irag

(76) a. [Drei Studenten] haben Peter umgebracht
[hiru ikasle.pl] have Peter hil.irag
'Hiru ikaslek Peter hil zuten'

b. ?? *Studenten* haben Peter *drei* umgebracht.
ikasle.pl have Peter hiru hil.irag

(ii) ezin agertu daitezke predikatu kategorikoekin konbinatuta

(77) a. *Wildschweine* sind *viele* verfügbar.
basurde.pl izan asko erabilgarri
'Basurdez ari garela, asko daude erabilgarri'

b. * *Wildschweine* sind *viele* intelligent.
basurde.pl izan asko azkar
'Basurdez ari garela, asko dira azkarrak' (Diesing 1992: 40)

(iii) irakurketa kolektiborik ez dute onartzen

(78) a. [Drei Jungen] haben ein Modellboot gebaut.
[hiru mutil.pl] have bat untzi eraiki
'Hiru mutilek untzi bat eraiki dute'

√ kolektiboa
√ distributiboa

b. *Jungen* haben *drei* ein Modellboot gebaut.
mutil.pl have hiru bat untzi eraiki

* kolektiboa
√ distributiboa

Grekeraz:¹⁵

- (79) a. [*Tris fitites*] htipisan ti mitera tu Petru.
[hiru ikasle.pl] jo.3pl D ama D Peter.gen
'Hiru ikaslek Peteren ama jo zuten.'
- b. *Fitites* htipisan *tris* ti mitera tu Petru.
ikasle.pl jo.3pl hiru D ama D Peter.gen
- (80) a. [*Tris fitites*] skotosan ti mitera tu Petru.
[hiru ikasle.pl] hil.3pl D ama D Peter.gen
'Hiru ikaslek Peteren ama hil zuten.'
- b. ?? *Fitites* skotosan *tris* ti mitera tu Petru.
ikasle.pl hil.3pl hiru D ama D Peter.gen

Katalana:

- (81) a. [*Tres estudiants*] han colpejat el Pere.
[hiru ikasle.pl] have jo D Pere
'Hiru ikaslek Pere jo zuten.'
- b. *D'estudiants*, han colpejat el Pere *tres*.
part-ikasle.pl have jo D Pere hiru
- (82) a. [*Tres estudiants*] han matat el Pere.
[hiru ikasle.pl] have hil D Pere
'Hiru ikaslek Pere hil zuten'
- b. ?? *D'estudiants*, han matat el Pere *tres*.
part-ikasle.pl have hil D Pere hiru

Hurrengo atalean gure datuen berri ematera pasa aurretik, bi ohar egin nahi genituzke:

Oharra 1: Euskararen komunztaduragabeko zenbatzaile ahulak eta alemaneko banatutako topikalizazioak (baita akaso japoniera, grekera eta katalanekoak) kasu berdinak baldin badira; ondoriozta genezake euskarako tratatzen ari garen datuak ezingo lirartekeela Herburger-en analisiaren bitartez azaldu. Herburger-en analisisan fokalizatua agertzen den elementuak izena edo izenarekin agertzen den adjektiboa behar du izan (i) adibidean erakusten den bezala, eta ez zenbatzaile ahula, euskarako kasuetan gertatuko litzatekeenaren moduan, ikus (ii).

- (i) Few INCOMPETENT_{fok} cooks applied (=51b)
(ii) Ikasle ASKO etorri da gaur

Oharra 2: Banatutako neurri sintagmak (eta banatutako topikalizazioek) Krifka-k (1990) tratatzen dituen *gertakarien gaineko irakurketak (event-related readings)* deituekin antza dutela pentsa genezake. Krifka ohartzen da (iii) bezalako esaldiek 4.000 itsasontziren existentzia auresuposatzen duen irakurketaz gain baduela bigarren irakurketa bat non 4.000-k gertakarien kantitateari egiten dion erreferentzia (i.e. gerta liteke 4000 itsasontzi desberdin baino gutxiago pasa izana portutik).

¹⁵ Ez ditugu hemen grekera eta katalaneko banatutako neurri sintagmek aditzarekiko erakusten dituzten murriztapen guztien adibideak emango. Ikus horretarako Nakanishi (2004).

(iii) Four thousand ships passed through the lock last year

Antzekotasunik baden arren, gu tratatzen ari garen kasuak ezin daitezke Krifka-ren kasuekin parekatu arrazoi desberdinengatik:

- (a) alemaneko (eta beste hizkuntzetako) banatutako neurri sintagmez aparte, banatugabeko neurri sintagmek ere lor dezakete Krifka-k aipatzen duen irakurketa hau;
- (b) euskarazko numeralek ere lor ditzakete irakurketa hauek (*4.000 itsasontzi sartu dira gaur portuan*); baina zenbatzaile ahul hauek komunztaduraren beharra dute esaldia gramatikala izan behar bada (**4.000 itsasontzi sartu da gaur portuan*). Komunztatzen diren zenbatzaile ahulek ere ez dute arazorik irakurketa hauek lortzeko (*Itsasontzi asko sartu da gaur portuan*). Beraz, hautuzako proposatu genezakeen analisi batek komunztatzen ez diren zenbatzaileen portaera eta komunztaduradunetikiko desberdintasunak azaldu gabe utziko lituzke.

11. Nola eman komunztatzen ez diren zenbatzaileen propietateen berri?

11.1. Izenaren gaineko monotonizitatea

Zenbatzaile ahulek (orokorrean) izenaren gaineko murriztapen batzuk erakusten dituzte.

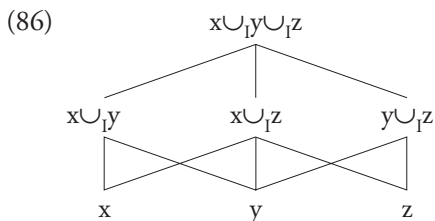
- (83) a. hiru litro ardo   b. * hiru gradu ardo
 (84) a. three litres of wine / * three degrees of wine
       b. tres litros de vino / * tres grados de vino

Schwarzschild-ek (2002) dio murriztapen hauek zenbatzaileak (berak μ neurri funtzioak deitzen dituen, *hiru litro* eta horrelakoekin batera) izenari nola aplikatzen zaizkion ikusiz azaldu daitezkeela. Neurri funtzio bat neurri sintagma baten eta hau aplikatzen zaion izenaren arteko neurtzeko eskema bat da (e.g. temperatura, zabalera, kantitatea, tamaina, bolumena). Schwarzschild-en arabera, izenari aplikatzen zaizkion μ neurri funtzioak *monotonikoak* izan behar dute. Monotonikoa izateko neurri funtzio batek elementu baten parte-osotasun egitura mantendu behar du.

- (85) μ neurketa funtzio bat monotonikoa da I eremu jakin bati dagokionez baldin:
 (i) I eremuan bi indibiduo badira, x eta y, non x y-ren azpiatal bat den, eta
 (ii) $\mu(x) < \mu(y)$

Monotonizitatearen propietatearen bitartez (83-84)-ko kontrastea azaltzeko gaitara. *Hiru litro ardo* bezalako zerbaitetan, μ : bolumena [[ardo]] izenarekiko monotonikoa da. Izan ere, kasu honetan egia da ardo azpi-atal batek bolumen txikiagoa izango duela, eta ardo gain-atal batek bolumen handiagoa izango duela. Aldiz, μ : temperatura baldin bada, ez da egia ardo kantitate gutxiagok, i.e. azpi-atal batek, temperatura baxuagoa izango duenik, ezta ardo kantitate handiago batek temperatura altuagoa izango duenik ere. Ondorioz, [[ardo]] izenarekiko μ : bolumena monotonikoa den bitartean, μ : temperatura ez da monotonikoa, eta hemendik jarraitzen da (83b) eta (84b) esaldien ez-gramatikaltasuna.

Izen batek parte-osotasun egitura bat duela adierazteko moduetako bat *saretxo* (lattice) egitura bitartez da (Link 1983). Saretxo bat partzialki ordenaturiko multzo bat da; adibidez (86) adibidean x , y eta z indibiduo atomikoak izango dira, $\cup_I$ indibiduo batuketa operatzaile bat da, eta marrek *-ren parte* antolaketa bat adierazten dute $\leq$.

Izen baten hedadura semantikoa indibiduen saretxo bat baldin bada, izenaren denotazioaren kide batzuk beste kide batzuen azpi-atal izango dira. Adibidez, x , y eta z *ardoa* baldin badira,¹⁶ hauen batuketek ere $\{x \cup_I y, x \cup_I z, y \cup_I z, x \cup_I y \cup_I z\}$ *ardoa* izaten jarraituko dute. Izenaren denotazioa $\{x, y, z, x \cup_I y, x \cup_I z, y \cup_I z, x \cup_I y \cup_I z\}$ baldin bada, bere kideak *parte* erlazio batean antolatu daitezke (e.g. $x \cup_I y$ denotazioko beste kide baten $x \cup_I y \cup_I z$ azpi-parte/atal izango da).

Ohar gaitzke, izenaren gaineko murriztapen hauek komunztatzen zein komunztatzen ez diren zenbatzailei aplikatzen zaizkiela, izan ere biek portaera berdina erakusten dute kasu hauetan. Beraz, ez ditu murriztapen honek zenbatzaile mota hauen arteko desberdintasunik erakusten.

11.2. Aditzaren gaineko monotonizitatea

Lehenago ikusi dugu (8. atala eta aurrekoak) komunztatzen diren eta komunztatzen ez diren zenbatzaile ahulen artean badirela desberdintasun batzuk aditz sintagma desberdinekin konbinatzeko garaian. Komunztatzen ez diren zenbatzaileek murriztapen batzuk erakusten dituzte:

- (87) a. Gertakari bakarra denotzen duten aditz sintagmekin
 (i) Ume askok hautsi dute hondar-gaztelua
 (ii) * Ume askok hautsi du hondar-gaztelua
 b. Predikatu kategorikoekin
 (i) Ikasle asko altuak/azkarrak/argiak dira
 (ii) * Ikasle asko altua/azkarra/argia da
 c. cf. Ikasle askok daki biderkatze taula erabiltzen
 d. Irakurketa distributibo/kolektiboak bultzatzen dituzten predikatuekin
 (i) Lantegian, langile asko batzartu ziren
 (ii) * Lantegian, langile asko batzartu zen

Nakanishi-ri (2007) jarraituz, aditzak ere, izenekin egin dugun bezalaxe, parte-osotasun egitura baten bitartez adierazi genitzake. Aditzen kasuan, zera asumitzen

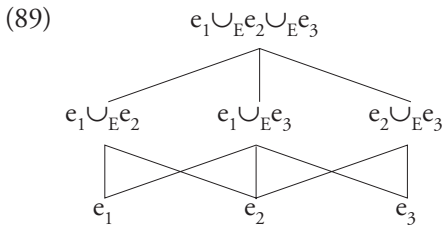
¹⁶ Ikus Chierchia (1998), non masa izenek ere izaera atomikoa dutela erakusten den.

dugu: aditz baten denotazioak gertakari argumentu bat (e bezala adierazia) daukala barnean (Davidson 1967) eta neurri funtzioa aditz sintagma horren hedaduraren gertakari bati aplikatzen zaiola. Ondorioz, izenetan bezala, μ neurri funtzioak monotonikoa izan beharko du aditz sintagmak ematen digun parte-osotasun egiturarekiko.

- (88) μ neurketa funtzio bat monotonikoa da E eremuari dagokionez baldin:
- (i) E eremuan bi gertakari badaude e_1 eta e_2 non e_1 e_2 -ren azpi-atal bat den, eta
  - (ii) $\mu(e_1) < \mu(e_2)$

Gauzak horrela, aditz sintagma baten denotazioa partzialki ordenaturiko gertakarien saretxo bat izango da, (89)-n adierazten den bezala: e_1 , e_2 eta e_3 gertakari singularrak izango dira, $\cup_E$ gertakari batuketa operatzaile bat da, eta marrek *-ren parte* antolaketa bat adierazten dute $\leq$.

Izenekin gertatzen den bezalaxe (hauen kasuan indibiduen saretxo bat izango dugu), aditz sintagma baten hedadura semantikoa gertakari saretxo bat baldin bada, aditzaren denotazioaren kide batzuk beste kide batzuen azpi-atal izateko aukera izango dute. Adibidez, e_1 , e_2 eta e_3 gertakariak baldin badira, hauen batuketek ere $\{e_1 \cup_E e_2, e_1 \cup_E e_3, e_2 \cup_E e_3, e_1 \cup_E e_2 \cup_E e_3\}$ gertakari izaten jarraituko dute. Aditz baten denotazioa $\{e_1, e_2, e_3, e_1 \cup_E e_2, e_1 \cup_E e_3, e_2 \cup_E e_3, e_1 \cup_E e_2 \cup_E e_3\}$ baldin bada, bere kideak *-ren parte* erlazio batean antolatu daitezke (e.g. $e_1 \cup_E e_2$ denotazioko beste kide baten $e_1 \cup_E e_2 \cup_E e_3$ azpi-parte izango da).

Aditzek (89) bezalako gertakari saretxo bat denotatzen dutela onartuz, monotonizitatearen propietatea *astoa jo* (edo *manifestaria kolpatu*) eta *astoa hil* (edo *hondargaztelua hautsi*) bezalako aditzen eta hauek zenbatzaile batzuekin konbinatzeko edo ez konbinatzeko duten aukeraren berri emateko gai da. *Astoa jo* aditz ateliko bat izango da (deskribatzen duen gertakariak bukaera punturik ez duen predikatu bat) eta ondorioz gertakari saretxo bat denotatzen duela esan genezake. Izan ere, *astoa jo* aditz sintagmak bata bestearen azpi-atal diren bi gertakari denotatu ditzake. Gertakari saretxo bat denotatzeko gai bada aditz ateliko bat, aplikatuko zaion neurri sintagma (kasu honetan μ : kardinalitatea litzateke) monotonikoa izango da parte-osotasun egiturarekiko. *Astoa hil* bezalako aditz sintagma bat aldiz predikatu teliko bat izango da (deskribatzen duen gertakariak bukaera puntua duen predikatu bat) eta *astoa hil* aditzak ez du parte-osotasun xume bat baino denotatuko; izan ere, *astoa hil* gisako gertakari batek ez du bere azpi-gertakari izango den beste *astoa hil* gisako gertakariirik izango. Honen ondorio da, μ : kardinalitatea bezalako neurri funtzio bat *astoa jo* bezalako aditz batekiko monotonikoa izatea; *astoa hil* bezalako aditz batekiko ez monotonikoa izango den bitartean.

Predikatu kategorikoekiko zenbatzaile komunztaduragabeek duten murriztapena ere azal daiteke monotonizitatearen propietatearekin. Kratzer-ek (1995) predikatu kategorikoen eta thetikoen arteko desberdintasuna gertakari argumentu bat edukitzean edo ez edukitzean zegoela argudiatu zuen: thetikoek gertakari argumentua dute, ez ordea kategorikoek. Predikatu kategorikoek gertakari argumenturik ez badute, aditz sintagma horrek ez du aukerarik gertakariaren parte-osotasun erlazio bat sortzeko, eta ondorioz monotonikoki aplikatuko litzaiokeen neurri sintagmarik ez da egongo.

Azkenik, zenbatzaile komunztaduragabeak irakurketa distributiboak bultzatzen dituztela ikusi dugu. *Mutilek aulki bat egin zuten* bezalako esaldi baten irakurketa distributiboaren pean pentsa genezake aulkia-bat-egin gertakari asko leudekeela eta gertakari bakoitzak mutil desberdin bat hartzen duela egile moduan. Hemendik jarraitzen dena da irakurketa distributiboan aditzak parte-osotasun egitura bat edukiko duela. Aldiz, irakurketa kolektiboan, *aulki-bat-egin* gertakari bakarra egongo da eta mutilak egile talde bakar bezala hartuko genituzke. Kasu hauek *astoa hil* eta horrelakoen parekoak dira, eta aditz hauen denotazioak ez dute neurri sintagma bat monotonikoki aplikatzeko behar duen parte-osotasun egiturarik.

Aditzaren gaineko monotonizitate murriztapen honek azaldu bi gauza azaldu ditzake beraz (i) (87)-ko murriztapenak nondik letozkeen eta (ii) zergatik komunztatzen ez diren zenbatzaile ahulak parte-osotasun egitura denotatzen duten aditzekin konbina daitezkeen komunztatzen direnak aditz mota guztiekin konbinatu daitezkeen bitartean. Azken hauek (komunztaduragabeek ez bezala) ez dute aditz sintagmarenkiko monotonizitate murriztapena bete beharrik.

11.3. Homomorfismoa (Nakanishi 2004, 2007)

Ikusi eta erakutsi dugu dagoeneko euskarazko zenbatzaile ahul komunztaduragabeek (berdin gertatzen da japonierako, alemaneko, grekerako eta katalaneko *banatutako neurri sintagmekin*) izenaren gaineko zenbaketa egiteaz gain aditzaren gaineko zenbaketa ere egiten dutela (ikus (46) eta (47) adibideak).

Erantzun beharreko galdera ondorengoa da: Nola azaldu daiteke zenbatzaile bat aldi berean izenei eta aditzei aplikatzea? Nakanishi-k (2007), japonierako datuen berri emateko gertakariaren eta indibiduen arteko islapen mekanismo bat proposatzen du. Islatze prozesu honen bitartez, neurri funtzioa gertakarietatik proiektatzen diren indibiduoek aplikatzen zaie. Modu honetara, banatutako neurri sintagmak zeharka zenbatzen ditu gertakariak indibiduoak zenbatuaz. Mekanismo berdina aplikatuko dugu euskarazko kasuetan.

Krifka-k (1989) denborazko adberbioen (e.g. *John slept for two hours*) portaera azaltzeko, gertakariaren eta denbora tarteen arteko homomorfismo funtzio bat proposatzen du. Izan ere, Krifka-ren ustez, denborazko adberbioak ezin zaizkie gertakariari zuzenean ezarri, baina bai gertakariarekin harremana duten beste entitate batzuei: denbora tarteei. Horrela, *bi orduz* bezalako adberbio batek zeharka neurtzen du lo-egite gertakaria, gertakariaren denbora iraupena neurtuz. Formalki, Krifka-k, (90)-n adierazten den bezala, E gertakariaren multzotik T denbora tarteen multzora *h* homomorfismo bat badela asumitzen du, non

$h(e_1 \cup_E e_2) = h(e_1) \cup_T h(e_2)$, $\cup_E$ eta $\cup_T$ gertakari eta denborentzako batuketa operatzaileak direlarik. (90)-ko adibidean ikusi dezakegun bezala, h homomorfismo bat domeinuan (domain) eta barrutian (range) antzeko erlazioak mantentzen dituen funtzio bat da.

$$(90) \quad E \xrightarrow{h} T \quad \text{non } h(e_1 \cup_E e_2) = h(e_1) \cup_T h(e_2)$$

Krifka-k argudiatzen du denborentzako μ neurri funtzio bat eta E-tik T-rako h homomorfismo funtzio bat ditugunean, μ' neurri funtzio deribatu bat sortu dezakegula gertakarienezko, (91)-n adierazten den bezala.

$$(91) \quad \forall e [\mu'(e) = \mu(h(e))] \quad (\text{Krifka 1989: 97})$$

Neurri funtzio deribatu bat jatorrizko aplikazio domeinutik desberdintzen den domeinu batentzako erabiltzen den neurri funtzio bat da (e.g. denbora tar-teentzako den baina gertakarienezko erabiltzen den neurri funtzio bat). Honela, (91)-n adierazten den bezala, gertakarienezko μ' neurri funtzioa μ eta h bitartez definitu dezakegu: gertakari guztientzat, μ' funtzioak E-n neurtzen duen e gertakarienezko kantitatea μ funtzioak T-n neurtzen dituen $h(e)$ -ren kantitatearekin berdintzen da.

Nakanishi-k (2007) Krifka-ren analisi hau banatutako neurri sintagmetara zabal-tzen du eta guk Nakanishi-k proposatua euskarako komunztaduragabekeen portaera azaltzeko erabiliko dugu.

Nakanishi-k aditz sintagmak denotatzen dituen E-ko gertakarietatik izenak denotatzen dituen I-ko indibiduoetara h homomorfismo bat dagoela argudiatzen du, $h(e_1 \cup_E e_2) = h(e_1) \cup_I h(e_2)$ betez. Honela beraz, komunztatzen ez diren euskarako zenbatzaile ahulen datuak ikusita badakigu indibiduoari aplikatzen zaien neurri funtzio bat badela. Krifkari jarraituz, indibiduoentzako μ neurri funtzio bat eta E-tik I-rako h homomorfismo bat baldin baditugu, E gertakarienezko μ' neurri funtzio bat deribatu dezakegu.

(92)-ko adibidean, komunztatzen diren zenbatzaileei lotutako μ neurri funtzio bat eremu griseko indibiduoari aplikatzen zaie; hemen, monotonizitate murriztapena indibiduoaren saretxo bati aplikatzen zaio kantitate neurtuak bueltatuz. Aldiz, (93) adibidean, komunztatzen ez diren zenbatzaileei lotutako μ' neurri funtzio bat eremu griseko gertakariari aplikatzen zaie kantitate neurtuak bueltatuz. (91)-n azaldua gogoratzen badugu, (93)-eko gertakarienezko deribatutako μ' neurri funtzioa $\mu(h(e))$ -ren pareko da, eta ondorioz, (93)-eko neurketa (94)-n bezala irudika daiteke. Beste modu batetara esanda, gertakarienezko deribatutako μ' neurri funtzio bat h homomorfismoaren eta indibiduoentzako μ neurri funtzio baten konbinaketa bat da. Gertakariak indibiduoetara proiektatuz eta proiektzio horren barrutia (grisez (94)-en) neurtuz, μ -k aldi berean indibiduoak (μ neurri funtzioa $h(e)$ -tik ateratzen denari aplikatzen baitzaio) eta gertakariak (deribatutako μ' neurri funtzioa e -ri aplikatzen baitzaio) zenbatzen ditu; hau da, komunztaduragabeek gertakariak zeharka zenbatzen dituzte indibiduoak zenbatuz. Hemendik jarraitzen dena da μ -k zerbaiten gainean monotoniko izan behar badu gertakarietatik proiektatutako indibiduoaren domeinuarekiko izan behar duela.

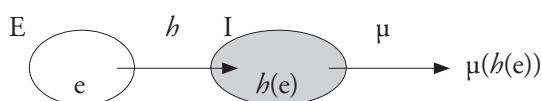
(92) Komuntzatzen diren zenbatzaileei lotutako neurri sintagma

(93) Komuntzatzen ez diren zenbatzaileei lotutako neurri sintagma

(94) Komuntzatzen ez diren zenbatzaileei lotutako neurri sintagma

Proposamen hau onartuta, aldaera bat dago aurretik aipatu dugun aditzarekiko murriztapenez ari garenean: orain arte zenbatzaile komuntzaduragabeak monotonikoak izan behar zuten aditzaren esanahiak eman zezakeen parte-osotasun egiturarekiko, hau da, gertakarierekiko. Orain ordea, zenbatzaileak aditzaren domeinutik proiektatu edo eratorritako izenaren domeinuarekiko izan behar du monotonikoa.

Ikus dezagun bada, murriztapenen berri nola eman dezakegun. Zenbatzaile komuntzaduragabeek behin bakarrik gerta daitezkeen gertakariak denotatzen dituzten aditzekin ezin konbinatu izatea berdin azaldu daiteke. Batera ezintasuna h homomorfismoaren barrutiarekiko eman behar den monotonizitatearen ondorio izango da. Zehazki, gertakarietatik h funtzioaren bitartez proiektatzen diren indibiduoek parte-osotasun egitura bat eduki behar dute, gero egitura honi neurri sintagma (zenbatzailea) monotonikoki aplikatuko zaiolarik. Behin bakarrik gerta daitezkeen gertakariak denotatzen dituzten aditzekin, h -ren domeinuak (i.e. aditz sintagmaren denotazioak) elementu bakar bat izango duenez, h -ren barrutiak ere elementu bakar bat izango du h egitura mantentzen duen funtzio bat baita. Horrela, zenbatzailea ez da h -ren barrutiarekiko monotonikoa izango.

Komuntzaduragabeak predikatu kategorikoekin ez agertzearen murriztapena aurretik azalduaren bidetik doa. Predikatu klase hauek gertakari argumenturik ez badute, gertakariak domeinu bezala hartuko dituen h funtziorik ere ez da egongo.

Azkenik, badakigu komuntzaduragabeek irakurketa distributiboak bultzatzen dituztela, irakurketa kolektiboak onartzen ez dituzten bitartean.¹⁷

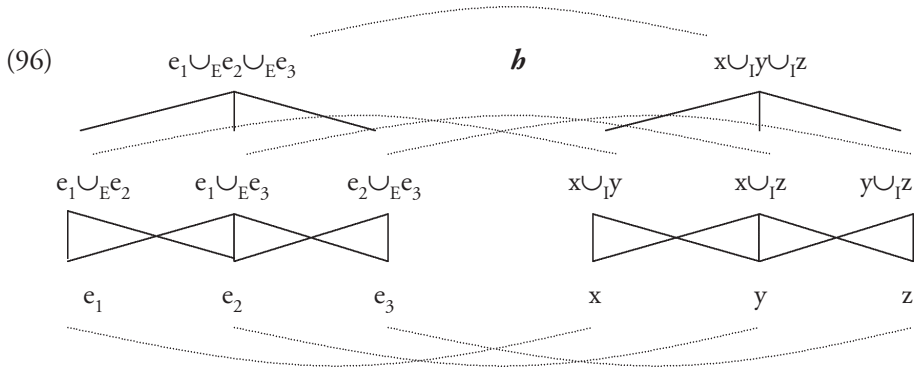
(95) Mutil askok aulki bat egin zuen

* kolektiboa

√ distributiboa

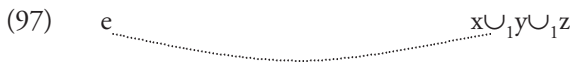
Suposa dezagun *aulki bat egin* bezalako aditz bat pluralizatu eta aulki-bat-egin gertakariaren saretxo bat sortzen duela, eta gertakariaren saretxo honetatik mutilez (indibiduoek) osatutako beste saretxo batetara h homomorfismo bat dagoela.

¹⁷ Ikus 5.2, 5.3 eta 5.4 atalak.

Honela μ : kardinalitatea h -ren barrutiari aplikatzen zaio, hau da, $x, y, z, x \cup y, x \cup z, y \cup z, x \cup y \cup z$ elementuak barruan dituen indibiduo multzo bati, (96)-ko eskuineko saretxoari. Monotonizitateak μ funtzioa saretxo honekiko monotonikoa izatea eskatzen du. h homomorfismoak gertakarien parte-osotasun egitura mantentzen duenez, monotonizitatea bete egiten da. (95) bezalako esaldi batean zenbatzaile komunztaduragabeak gertakarien kardinaltasuna *asko* dela zehazten du (demagun $e_1 \cup e_2 \cup e_3$ gertakari *asko* denotatzen dituela), eta hau $x \cup y \cup z$ indibiduoetara proiektatzen da. $x \cup y \cup z$ dituen indibiduo bat x, y, z indibiduoek osatua dago, eta hauetako bakoitza aulki-bat-egin e_1, e_2, e_3 gertakari atomikoen egile bat izango da; hauxe da hain zuzen ere irakurketa distributiboa ematen diguna hain zuzen ere.

Irakurketa kolektiboa ez onartzearen arrazoia aurretik azalduaren bidetik dator baita ere: irakurketa kolektiboan aulki-bat-egin e gertakari bakarra egongo da eta multak ere egile talde bakar bezala hartuko genituzke. Neurri funtzioa (i.e. zenbatzaile komunztaduragabea) h -ren barrutiari aplikatuko zaio eta barruti horretan elementu bakar bat besterik ez da egongo. Elementu bakar batek parte-osotasun egiturarik ez duenez, neurri funtzioa ezingo zaio monotonikoki aplikatu eta honek irakurketa kolektiboaren ez-gramatikaltasuna agerian uzten du.

Laburtuz: Nakanishi-k japonierarako proposatzen duen mekanismoa euskarara aplikatu daitekeela ikusi ahal izan dugu. Mekanismo honen arabera, neurri funtzioa gertakarietatik datorren homomorfismoaren barrutiari aplikatzen zaio, hau da, gertakarietatik eratorritako indibiduoek. Neurri funtzioa gainera, monotonikoa izan behar da gertakarietatik eratorritako indibiduo hauekiko. Analisi hau komunztaduragabeek izenarekiko zein aditzarekiko erakusten dituzten murriztapenen motibazioa nondik datorren azaltzeko gai da.

11.4. Egoeren gaineko monotonizitatea

Zenbatzaile komunztaduragabeek zeren gainean kuantifikatzen duten begiratzen aritu garenean zenbatzaile hauek murriztapen batzuk dituztela ikusi ahal izan dugu. Hauen artean bat predikatu kategorikoeekin ezin konbinatu izana zen.

- (98) a. Ikasle asko altuak/azkarrak/argiak dira
 b. * Ikasle asko altua/azkarra/argia da

Egoera bati buruzko predikatuekin ez dago arazorik, eta komunztaduradun zein komunztaduragabeak azaldu daitezke:

- (99) a. Ikasle asko gaisorik daude egunotan
 b. Ikasle asko gaisorik dago egunotan

Hala ere, arazoa ez da zuzen indibiduo-mailako predikatuekin, ondorengo adibideen gramatikaltasunak erakusten duen bezala, i.e. *jakin* eta *gorroto izan* indibiduo mailako predikatutzat hartzen dira:

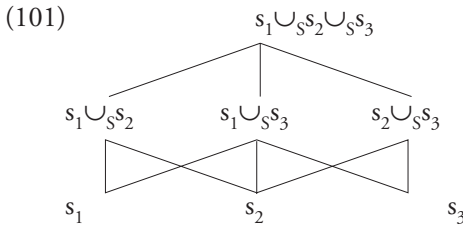
- (100) a. Ikasle askok *daki* biderkatze taula erabiltzen
 b. Ume askok *gorroto du* txirrinduan ibiltzea

Badakigu zenbatzaile komunztaduragabeek izenaren domeinuaren eta aditzaren domeinuaren gainean kuantifikatzen dutela eta horretarako bataren eta bestearen saretxoak h homomorfismo bidez erlazionatu behar direla (eta monotonikoak izan behar dutela). Aurretik ikusi dugu baita ere Kratzer-ek (1995) predikatu kategorikoen eta thetikoen arteko desberdintasuna gertakari argumentu bat edukitzean edo ez edukitzean zegoela argudiatu zuela: thetikoek gertakari argumentua dute, ez ordea kategorikoek. Predikatu kategorikoek (eta indibiduo mailakoek) gertakari argumenturik ez badute, aditz sintagma horrek ez du aukerarik gertakarien parte-osotasun erlazio bat sortzeko, eta ondorioz monotonikoki aplikatuko litzaiokeen neurri sintagmarik ez da egongo. Gauzak horrela, ez dago modurik h homomorfismo bidez indibiduoaren saretxoa gertakarien saretxotik proiektatzeko.

Hemendik jarraitzen dena da, zenbatzaile komunztaduragabe bat indibiduo mailako predikatu batekin konbinatzen den (100)-ko esaldiak ez-gramatikalak izan beharko luketela. Ikus dezakezuen bezala, aurreikuspena ez da betetzen eta esaldiak gramatikalak dira. Gramatikaltasun honek pentsarazten diguna zera da: predikatu hauek gertakari argumenturik eta ondorioz gertakari saretxorik ez duten arren, badutela h bidez indibiduoaren saretxoa beste saretxoren batetik proiektatzeko aukerarik.

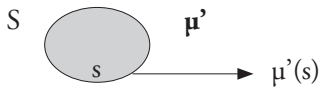
Baina, zein da homomorfismoa baimentzen duen saretxo horren izaera? Badirudi, euskarazko indibiduo mailako predikatu batzuk (ez predikatu kategorikoek) *egoera* (state) argumentu bat dutela eta argumentu horrek baimentzen diola aditz sintagmari parte-osotasun egitura bat edukitzen (101)-n adierazten den bezalaxe. Hau da, *jakite* egoera unitate minimoak egon daitezkeen bitartean (eta beraien batuketak minimoak ez diren unitate haundiagoak sortu $s_1 \cup_S s_2$, $s_1 \cup_S s_3$, $s_2 \cup_S s_3$, $s_1 \cup_S s_2 \cup_S s_3$), ez du ematen posible denik *azkarra izate* egoera (ezta gertakari) unitate minimoak esistitzea.¹⁸

¹⁸ Hau Nakanishi-k (2007) proposatzen duenaren aurka doa (ikus Nakanishi (2007: 13. oinoharra), izan ere, berak ez du *gertakari* saretxorik ez den beste saretxorik onartzen indibiduo mailako predikatuentzat. Badirudi, euskaraz *egoera* saretxo baten beharra dugula datuen berri emateko.

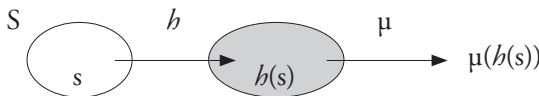

S egoera saretxo bat denotatzen baldin badute aditz mota hauek, egoera saretxo honek baimenduko digu aditz sintagmak denotatzen duen *egoera* saretxoaren eta izen sintagmak denotatzen duen indibiduo saretxoaren artean homomorfismo erlazio bat sortzea eta indibiduo saretxo egoera saretxotik proiektatzea. Azken finean, egoeretatik indibiduoetara proiektatuz eta proiektzio horren barrutia (grisez (103)-en) neurtuz, zenbatzaileak aldi berean indibiduoak (μ neurri funtzioa $h(e)$ -tik ateratzen denari aplikatzen baitzaio) eta egoerak (deribatutako μ' neurri funtzioa s -ri aplikatzen baitzaio, ikus 104) zenbatzen ditu; hau da, komunztatzen ez diren zenbatzaile ahulek egoerak (gertakariekin gertatzen zen moduan) zeharka zenbatzen ditu indibiduoak zenbatuz. Hemendik jarraitzen dena da zenbatzaileak monotonikoa izan behar duela egoeretatik proiektatutako indibiduoaren domeinuarekiko.

(102) Komunztatzen ez diren zenbatzaileei lotutako neurri sintagma

(103) Komunztatzen ez diren zenbatzaileei lotutako neurri sintagma

12. Laburpena

Lan honetan euskarako zenbatzaile komunztaduragabeen propietateak eta portaera erakutsi dugu: izenaz gain aditzaren domeinuaren gaineko kuantifikazioa egiten dutela (bietan murriztapenak erakutsiz) argi utzi dugularik. Hizkuntza desberdinetako datuak ere begiratu ditugu eta euskarako zenbatzaile komunztaduragabeen portaera eta propietate berdinak erakusten dituzten egiturak badirela ikusi ahal izan dugu. Datuen berri emateko homomorfismoa oinarritzen den Nakanishi-ren (2004, 2007) analisia hartu dugu oinarritzat euskarako datuetara aplikatuz.

Bibliografia

Altube, S., 1929, *Erderismos*, Bermeo.
 Arregi, K., 2003, *Focus in Basque movements*, Doktoradutza tesia, MIT.
 Barwise, J. & R. Cooper, 1981, "Generalized Quantifiers and natural language", *Linguistics & Philosophy* 4, 159-219.

- Chierchia, G., 1998, "Plurality of Mass Nouns and the Notion of 'Semantic Parameter'", in Rothstein, S. (arg.), *Events and Grammar*, Kluwer, Dordrecht, 53-103.
- Chomsky, N., 2000, "Minimalist inquiries: The framework", in R. Martin et al. (arg.), *Step by Step: Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*, MIT Press, Cambridge.
- Coyos, B., 1999, *Le parler basque souletin des Arbailles: Une approche de l'ergativité*, L'Harmattan, Paris.
- Davidson, D., 1967, "The logical form of action sentences", in N. Rescher (arg.), *The logic of decision and action*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 81-95.
- De Rijk, R. P. G., 1978, "Topic fronting, focus positioning and the nature of the verb phrase in Basque", in F. Jansen (arg.), *Studies in Fronting*, De Reidel Press, Lisse, 81-112. [De Rijk (1998)an berrargitaratua]
- , 1998, *De Lingua Vasconum. Selected Writings*, Supplements of ASJU, University of the Basque Country, Bilbao.
- Eguzkitza, A., 1986, *Topics in the syntax of Basque and Romance*, Doktoradutza tesia, UCLA.
- Etxeberria, U., 2005, *Quantification and domain restriction in Basque*, Doktoradutza tesia, UPV-EHU.
- , 2007, "On quantification in Basque and on how some languages restrict their quantificational domain overtly", in L. Matthewson (arg.), *Quantification: Universals and variation*, Elsevier Limited, Oxford, 225-275.
- Ettxepare, R., 2000, "Asko-ren zenbait alderdi", *Lapurdum V*.
- , 2003, "Negation", in J. I. Hualde eta J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 387-421.
- Euskaltzaindia, 1985, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak-I*, Iruñea.
- Heim, I., H. Lasnik eta R. May, 1991, "Reciprocity and plurality", *LI* 22: 1, 63-101.
- Herburger, E., 1997, "Focus and weak noun phrases", *NLS* 5, 53-78.
- , 2000, *What counts: Focus and quantification*, MIT Press, Cambridge.
- Hidalgo, B., 1995, *Hitzen ordena euskaraz*, Doktoradutza tesia, UPV-EHU.
- Hornstein, N. eta J. Uriagereka, 2002, "Labels and projections: a note on the syntax of quantifiers", in J. Uriagereka (arg.), *Derivations*, Routledge, London.
- Irigoiien, A., 1985, "Euskarazko izen sintagma mugatzailezik gabekoez", *Euskera* XXX, 129-139.
- Koslicki, K., 1999, "The semantics of mass predicates", *Noûs* 33: 1, 46-91.
- Kratzer, A., 1995, "Stage-level predicates and individual-level predicates", in G. Carlson eta F. J. Pelletier (arg.), *The generic book*, The University of Chicago Press, Chicago, 125-175.
- Krifka, M., 1989, "Nominal reference, temporal constitution, and quantification in event semantics", in R. Bartsch, J. van Benthem eta P. van Emde Boas (arg.), *Semantics and contextual expression*, Foris, Dordrecht, 75-115.
- , 1990, "Four thousands ships passed through the lock: Object-induced measure functions on events", *Linguistics & Philosophy* 13, 487-520.
- , 1998, "Scope inversion under the rise-fall contour in German", *LI* 29: 1, 75-112.
- Kuroda, Y., 1972, "The categorial and the thetic judgement", *Foundations of Language* 9, 153-185.
- Milsark, G., 1977, *Existential sentences in English*, Doktoradutza tesia, MIT.
- Nakanishi, K., 2004, *Domains of measurement: Formal properties of non-split/split quantifier constructions*, Ph.D. dissertation, University of Pennsylvania.
- , 2007, "Measurement in the nominal and the verbal domain", *Linguistics & Philosophy* 30, 235-276.

- Odrizola, J. C. eta I. Zabala, 1992, *Izen sintagma*, EHU, Bilbo.
- Ortiz de Urbina, J., 1983, "Empty categories and focus in Basque", *Studies in the Linguistics Sciences* 13: 1, 133-156.
- , 1999, "Focus in Basque", in G. Rebuschi and L. Tuller (arg.), *The grammar of focus*, John Benjamins, Amsterdam, 311-333.
- Partee, B., 1988, "Many quantifiers", in *Proceedings of the Fifth Eastern States Conference on Linguistics (ESCOL88)*, Ohio State University, 383-402.
- Pelletier, J. eta L. Schubert, 1989, "Mass expressions", in D. Gabbay eta F. Guenther (arg.), *Handbook of Philosophical Logic*, IV, 327-407.
- Reinhart, T., 1983, *Anaphora and semantic interpretation*, Croom Helm, London.
- Rotaetxe, K., 1979, "Numeral eta aditzen arteko konkordantziak", *FLV* 32, 259-267.
- Schwarzschild, R., 2002, "The grammar of measurement", in *Proceedings of SALT XII*.
- Txillardegi, 1977, *Oinarri bila*, Donostia.
- , 1978, *Euskal gramatika*, Ediciones Vascas, Donostia.

ON NEGATION AND FOCUS IN SPANISH AND BASQUE

Ricardo Etxepare

CNRS/IKER UMR 5478, HiTT

Myriam Uribe-Etxebarria

UPV/EHU, HiTT

1. Introduction¹

In this paper we analyze some asymmetries in the interpretation of negative sentences and argue that they follow from differences in the structural configurations produced by syntactic focus.

We first concentrate on Spanish and show that there are three different ways in which Negation and focus can interact semantically, which accounts for the range of interpretations displayed by negative sentences in this language. Under the first construal, Negation takes scope over the whole clause, which is interpreted as focalized (*wide focus*). Under the second construal, Negation takes scope only over the element in final position, which constitutes the focus of the sentence (*bound focus*). Finally, in the third reading, the focus in final position is out of the scope of Negation (*free focus*).

We show that in Spanish each of these readings is associated to a different syntactic structure. In particular, we propose that the bound and the free readings are derived by movement of the focalized element to the specifier of a Focus Phrase. In the bound focus reading, the focalized element moves to the specifier of a FocP located between NegP and VP, and the rest of the material is scrambled to the left of this FocP. But we argue that the third reading, the free construal of focus, involves a different derivation and a different syntactic structure. In particular, we propose that this reading is derived in two steps. First, the focalized element moves to the specifier of a FocP higher than NegP and, then, the remnant (containing the negative head)

---

¹ We would like to thank the editors, Xabier Artiagoitia and Joseba Lakarra, for giving us the opportunity to contribute to this volume in honor of Professor Patxi Goenaga, whose pioneering and inspiring work paved the way for the development of generative linguistics among us, making the formal analysis of the syntax of Basque possible, and whose work all along these years we admire.

We are indebted to Aritz Irurtzun, Jon Ortiz de Urbina and Vidal Valmala for helpful discussion on the issues analyzed here. This research has been partially funded by the University of the Basque Country (9/UPV 00114.130-16009/2004), the Basque Government (IT-210-07; Research Nets in Humanities—call 2007/*Licensing Conditions at the Interfaces*; Research Nets in Humanities—call 2006/*A Typological Study of the Functional Architecture of the Clause*; Akitania-Euskadi Projects/2006-*IS euskaraz*). The work reported here was also partially supported by the *Fédération Typologie et Universaux Linguistiques* of CNRS (FR2559), through its program *Types de Phrase* (Program 1).

moves to the left periphery, to the specifier of a functional projection (TopP) higher than FocP.

Finally we show that the analysis we propose to account for bound and free focus in Spanish can also capture the syntactic and semantic differences exhibited by bound and free (corrective) focus in Basque.

2. Asymmetries in the interpretation of postverbal subjects in negative sentences in Spanish

2.1. Scope Interactions between Negation and Focus: three construals

As is well known, Spanish is a “free word order language”. Thus, together with the SVO word order in (1), the VOS pattern illustrated in (2) is also possible (see Contreras 1976, Ordoñez 1997, Zubizarreta 1998, Domínguez 2004 and Gallego 2007, among others, for detailed discussion).

- (1) S-V-(O)
a. <i>Pedro ha venido</i> Pedro has come	b. <i>Pedro ha comprado el pan</i> Pedro has bought the bread
c. <i>Pedro ha comprado pan</i> Pedro has brought bread	
- (2) V-(O)-S
a. <i>Ha venido Pedro</i> has come Pedro	b. <i>Ha comprado el pan Pedro</i> has bought the bread Pedro
c. <i>Ha comprado pan Pedro</i> has bought bread Pedro	

While the examples in (2) all look similar from the point of view of word order (they all involve inverted subjects), they behave differently under the scope of negation. In particular, as we show next, they exhibit interesting semantic asymmetries in the set of elements that can be focalized and contrasted.

Consider (2a) first. Its negative counterpart is given in (3). The sentence in (3) allows the three readings illustrated in (3a-c).

- (3) *No ha venido Pedro* [Neg-V- S]
a. <i>No <u>ha venido Pedro</u>, sino que se ha ido María</i> Not has come Pedro but that CL has left María (It is not the case that Pedro has come, but rather that María has left)
b. <i>No ha venido <u>Pedro</u>, sino María</i> Not has come Pedro, but María (The one who came isn't Pedro, but María)
c. <i>No ha venido <u>Pedro</u>, y no María</i> Not has come Pedro and not María (The one who hasn't come is Pedro, and not María)

As the translations in (3a-c) show, when a sentence like (2a) combines with sentential negation, as in (3), it gives rise to three types of construals. Under the first construal, illustrated in (3a), negation takes scope over the whole clause, which is fo-

calized. This is shown by the fact that it admits a contrastive tag where the alternative involves a full clause preceded by *que*, a complementizer. Such a contrastive sequence is impossible if the contrasted item is subclausal:

- (4) *No ha venido Juan, sino (*que) Pedro*
 Not has come Juan, but (*that) Pedro

In the second reading, in (3b), negation does not take scope over the whole clause, but rather only over the postverbal subject, which is focalized. This explains why it admits a positive tag like *sino María* ('but María') –only constituents under the scope of negation can be contrasted by positive tags introduced by *but*-type elements. Finally, in the third interpretation, given in (3c), negation does not take scope over the postverbal focalized subject, rather it is the latter which takes scope over negation despite the fact that it follows negation in the surface linear order. That the postverbal subject takes scope over negation is shown by the fact that it admits negative tags like *y no María* ('and not María') (it is only when a constituent is not negated that it can be contrasted with a negative tag like *and not X*).²

Consider now the negative counterpart of (2b), given in (5) below:

- (5) *No ha comprado el pan Pedro* [Neg-V- O- S]
 a. *No ha comprado el pan Pedro, #sino que ha traído la leche María*
 Not has bought the bread Pedro, but that has brought the milk María
 b. *No ha comprado el pan Pedro, sino María*
 Not has bought the bread Pedro but María
 (The one who bought the bread isn't Pedro, but Mary)
 c. *No ha comprado el pan Pedro, y no María*
 Not has bought the bread Pedro, and not María
 (The one who hasn't bought the bread is Pedro, and not María)

As shown in (5a), the negative counterpart of (2b) does not allow a clause level contrast; in other words, the whole clause cannot be focalized. This is shown by the infelicitousness of the continuation in (5a). Although this first construal is not possible, the other two in (5b) and (5c) (equivalent to those in (3b-c)) are allowed. In the reading in (5b) negation takes scope over the focalized subject in final position (*Pedro*). Finally, under the construal in (5c) it is the focalized element *Pedro* that takes scope over negation, as shown by the negative tag *y no María* ('and not María').

Consider, finally, the negative counterpart of (2c), given in (6). This is the most restrictive one with regard to the set of contrasts that it licenses. Thus, it does not allow either a clause level contrast (6a), or a focus subject under the scope of negation (6b). The only reading it allows, illustrated in (6c), is the one where the focus subject has wide scope over negation.

- (6) *No ha comprado pan Pedro* [Neg-V- O- S]
 a. *No ha comprado pan Pedro, #sino que ha traído leche María*
 Not has bought bread Pedro but that has brought milk María

² For discussion on the phonological properties associated to each type of foci see, among others, Zubizarreta (1998), Herburger (2000), Irurtzun (2007) and references therein.

- b. *No ha comprado pan Pedro, # sino María*
 Not has bought bread Pedro but María
 (The one who bought the bread isn't Pedro, but María)
- c. *No ha comprado pan Pedro, y no María*
 Not has bought bread Pedro and not María
 (The one who hasn't bought the bread is Pedro, and not María)

Summarizing, the negative counterparts of the sentences in (2) present the following asymmetries in the way in which they interact with negation:

- (7) a. Neg VS → Three construals (cf. (2a)/(3))
 b. Neg V O_{Complex} S → Two construals (cf. (2b)/(5))
 c. Neg V O_{Simple} S → One construal (cf. (2c)/(6))

2.2. The logical forms of Focus

Let us consider, as a starting point, two of the three construals involving negation and focus in (3), those in (3b) and (3c). Under the reading in (3b), the postverbal subject is interpreted as the focus of the sentence and as the element negated by sentential negation. In contrast, in the construal in (3c), the focus takes scope over sentential negation. These two construals correspond closely to what Herburger (2000) calls the *bound* and *free* readings of focus in negative sentences. Consider the English sentence in (8), with focus in capitals:

- (8) Sascha didn't visit MONTMARTRE

On its most natural interpretation, (8) is taken to mean something like (9):

- (9) "What Sascha visited was not Montmartre" [*bound* reading]

In (9) *not* negates the focus, and lets the rest of the sentence escape its scope. She calls this focus *bound*. Although the bound reading is the one that comes to mind most easily, the sentence in (8) may also have another reading, one that can be paraphrased by (10):

- (10) "What Sascha didn't visit was Montmartre" [*free* reading]

In this reading negation does not negate the focus, but the visiting event. She calls this a case of *free focus*. Whereas in the bound reading the nonfocused part "entails that Sascha did some sightseeing, in the free reading the nonfocused part licenses the inference that he skipped some sight" (Herburger 2000: 29).

Along with the bound and free readings, a sentence such as (8) seems to have yet a third interpretation. Such a reading is made explicit under the continuation in (11) (cf. 3a), in which the contrast affects the whole clause:

- (11) Sascha didn't visit Montmartre, he spent the day at the Louvre

Let us leave aside for the moment this reading and concentrate on the semantic representation of bound and free foci, as presented in (9) and (10).

In Herburger's view, the crucial semantic contribution of focus lies in its ability to restructure the domain of quantification. This not only affects adverbial quantifica-

tion and DP quantification, but also cases where the quantifier is not overtly present as such. This includes the tacit quantification over events advocated by Davidson (1967). For Herburger, sentences are descriptions of events. That is, the logical form of a sentence like (12a) describes an event of loving where John is the lover and Mary is the loved one (12b):

- (12) a. John loves Mary
 b. $\exists(e)$ [Love(e) & Experiencer (John, e) & Theme (Mary, e)]

The semantic contribution of focus consists in restructuring the terms of the quantification. Informally, it can be stated as follows (Herburger 2000: 1): when a quantifier has only one syntactic argument at LF, focus reshapes its quantificational structure in that the nonfocused material in its scope also provides a restriction on it. This is true of all quantifiers, included the tacit event quantification exemplified in (12). The presence of focus in the unary quantification in (12) restructures the terms of the quantification in the following way. Let us consider (13), with a focus accent on *Mary*:

- (13) John loves MARY (but not Susan)

The semantic effect of focus on (13) restructures the tacit quantificational structure of (13) in that the non-focused material is mapped as part of the restriction of the event quantification. The scope of this quantification is formed by both the focus and the non-focused part:

- (14) $[\exists (e): C(e) \& \text{Experiencer (John, e) \& love(e) \& Present (e)}]$ Theme (Mary, e) & love (e) & Present (e) & Experiencer (John, e)

The representation in (14) states that some (present) relevant event of John loving, is such that it is an event of John loving Mary. $C(e)$ is a context predicate C whose value is fixed by the context of utterance. $C(e)$ functions much the same as context predicates function in ordinary quantification. In a sentence such as *Everybody came*, it helps encode that we interpret this sentence “relative to a given, salient group of people, ... and not relative to all people absolutely” (Herburger 2000: 19). The aboutness relation introduced by the focus follows from the fact that the restriction of a quantification is pragmatically backgrounded. Lexically, both terms of the quantification are on equal footing: they denote sets. All lexical meaning requires is that the intersection between the two sets not be empty. It is however a logical entailment of the logical form that there is some event of loving that has John as an agent. This, Herburger calls a *backgrounded focal entailment* (Herburger 2000: 20).

The different construals of negation with regard to the focus of the sentence can be seen as affecting different terms in the structured davidsonian decomposition. The case where negation is construed as negating the focal part of the sentence can be represented with negation directly negating the focus in the scope of the quantification (op.cit: 30):

- (15) a. Sascha didn't visit MONTMARTRE, but the Boulevards
 (What Sascha visited wasn't Montmartre)
 b. $[\exists (e): C(e) \& \text{Visit}(e) \& \text{Agent}(e, \text{Sascha}) \& \text{Past}(e)]$ $\neg$ Theme (Montmartre, e) & Visit(e) & Agent (e, Sascha) & Past(e) [*bound reading*]

- c. Some (relevant) visit by Sascha yesterday was such that it was not a visit by Sascha of Montmartre

On the other hand, in the free reading negation takes scope over the verbal conjunct, which is backgrounded (op.cit: 31):

- (16) a. Sascha didn't visit MONTMARTRE, and not the boulevards
(What Sascha didn't visit was Montmartre)
b. $\exists$ (e): C(e) & $\neg$ Visit(e) & Agent(e,Sascha) & Past(e) Theme(e,Montmartre)
& $\neg$ Visit (e) & Agent (e, Sascha) & Past(e) [free reading]
c. Some (relevant) event of not visiting by Sascha was an event of his not visiting Montmartre

With this much background, let us now come back to our initial examples. Under the approach to focus we have summarized in the preceding paragraphs, a sentence such as (3b), repeated below as (17a), will have the logical form in (17b), and a sentence such as (3c), repeated as (18a), will have the one in (18b).^{3, 4}

- (17) a. *No ha venido Pedro, sino María* (=3b)
Neg has come Pedro, but Mary
(It is not Pedro who arrived, but María)
b. *Bound focus reading*
 $\exists$ (e): C(e) & come(e) & Past(e)] $\neg$ Theme(Pedro,e) & come(e) & Past(e)
(18) a. *No ha venido Pedro, y no María* (=3c)
Neg has come Pedro and not María
b. *Free focus reading*
 $\exists$ (e): C(e) & $\neg$ come(e) & Past(e)] Theme(Pedro,e) & $\neg$ come(e) & Past(e)

Besides the free and bound foci discussed above, our analysis of the different construals of focus in negated sentences has also uncovered a third reading: one where the contrast involves the full clause. Let us call those cases *wide focus*. We take those cases to be the negated counterparts of affirmative sentences where the whole clause is part of the assertion. In other words, if we take away negation, the resultant sentence is appropriate under a question such as "what happened?" or "what's new?":

³ For limitations of space we implement our semantic analysis in terms of Herburger's (2000) approach to focus. See Etxepare and Uribe-Etxebarria (in progress) for a more developed analysis of the semantics of focus based on Irurtzun (2007). Here we are also oversimplifying and leaving aside important questions related to the role played by temporal intervals in the interpretation of the sentence, intervals which are not represented in the logical forms we are adopting from Herburger's analysis. For related discussion, see among others, Partee (1973), Ogihara (2003); Pratt & Francesz (2001), Späth & Trutwein (2003), Artsein (2005), Demirdache & Uribe-Etxebarria (2005a,b, 2007), von Stechow (2005), Kaiser (2006), Higginbotham (2000).

⁴ The two readings are intonationally distinguished in both English and Spanish. Following Herburger 2000: 50-59), bound focus has a fall-rise intonation contour, whereas free focus has a mere fall intonation contour. We will leave this matter aside (but see Herburger op.cit. for extensive discussion of its significance in her approach to focus; see also Irurtzun (2007) and references therein for detailed discussion on the phonological properties of the different types of foci and the interaction between phonology, syntax and semantics).

- (19) A: ¿*Qué ha pasado?*
What happened
B: (*Que*) *ha venido Pedro*
(That) has come Pedro

For the simple affirmative cases, Herburger proposes a logical form where the restriction of the event operator remains empty, except for the context predicate:

- (20) $\exists (e): C(e) \text{ come}(e) \ \& \ \text{Past}(e) \ \& \ \text{Theme}(\text{Pedro}, e)$

How should we represent the negated counterpart of the wide focus case? The wide focus is merely a case of bound focus where the relevant focused constituent which is construed with negation is the whole clause. Following Herburger's discussion of wide focus, we represent those cases with negation taking scope over the event quantification itself:

- (21) *Wide focus reading*
 $\neg \exists (e): C(e) \text{ come}(e) \ \& \ \text{Past}(e) \ \& \ \text{Theme}(\text{Pedro}, e)$

On the basis of this discussion, we propose the following logical forms to capture the interpretations of (5) and (6).

- (22) *No ha comprado el pan Pedro*
a. *Bound focus reading (=5b)*
No ha comprado el pan Pedro, sino María
(It is not Pedro who bought the bread but María)
a'. $\exists (e): C(e) \ \& \ \text{Buy}(e) \ \& \ \text{Past}(e) \ \& \ \text{Theme}(\text{the bread}, e) \ \neg \text{Agent}(\text{Pedro}, e) \ \& \ \text{Buy}(e) \ \& \ \text{Past}(e) \ \& \ \text{Theme}(\text{the bread}, e)$
b. *Free focus reading (=5c)*
No ha comprado el pan Pedro, y no María
(It is Pedro who didn't come, not María)
b'. $\exists (e): C(e) \ \& \ \neg \text{Buy}(e) \ \& \ \text{Past}(e) \ \& \ \text{Theme}(\text{the bread}, e) \ \text{Agent}(\text{Pedro}, e) \ \& \ \neg \text{Buy}(e) \ \& \ \text{Past}(e) \ \& \ \text{Theme}(\text{the bread}, e)$
- (23) *No ha comprado pan Pedro*
a. *Free focus reading (=6c)*
No ha comprado pan Pedro, y no María
(It is Pedro who didn't buy bread, and not Mary)
a'. $[E(e): C(e) \ \& \ \neg \text{Buy}(e) \ \& \ \text{Past}(e) \ \& \ \text{Theme}(\text{bread}, e) \ \text{Agent}(\text{Pedro}, e) \ \& \ \neg \text{Buy}(e) \ \& \ \text{Past}(e) \ \& \ \text{Theme}(\text{bread}, e)]$

Assuming that the logical forms in this section adequately capture the differences between bound, free and wide focus, we must ask the next question: namely, How do the relevant logical forms relate to LF structures? Herburger (2000: 32) suggests that the relevant syntactic relation that determines the different scopes of free and bound foci with regard to negation is syntactic c-command.⁵ Herburger provides evidence from languages that overtly disambiguate between free and bound focus readings. The following are two cases from Basque and Hungarian, where the syntactic position of the focus operator vis-à-vis negation determines the reading of the focus construction as free or bound:

⁵ A standard assumption since May (1977) and Reinhart (1983).

- (24) a. *Nem MARIAT veri Peter*
not MARY veri Peter
“It isn’t Mary who Peter is beating”
b. *MARIAT nem veri Peter*
Mary not beat Peter
“It is Mary who Peter is not beating”
- (25) a. *Ez da MIREN etorri*
neg aux MIREN come
“It is not Miren who came”
b. *MIREN ez da etorri*
MIREN neg aux come
“It is Miren who did not come”

In both Basque and Hungarian, if the focus *c*-commands negation, it is interpreted as free focus; if it is below negation, it yields a bound focus reading.⁶

In the next section we develop our analysis of the syntax-semantic interface of focus and defend that the semantic scope of focus directly derives from its syntactic scope. To be more specific, we argue that the range of (im)possible readings that (3), (5) and (6) present derives from differences in the syntactic configurations involving focus and negation at LF.

3. The syntax-semantics mapping

3.1. Three construals, three LF structures

The range of construals of the examples under analysis is summarized in (26):

- (26) a. Neg $V_{\text{unaccusative}} S$ → a) wide focus, b) bound focus, c) free focus
b. Neg $V_{\text{transitive}} O_{\text{Definite}} S$ → a) *wide focus, b) bound focus, c) free focus
c. Neg $V_{\text{transitive}} O_{\text{“bare”}} S$ → a) *wide focus, b) *bound focus, c) free focus

Although all the examples under analysis involve postverbal, sentence final subjects (all of them involve the linear order V-(O)-S), they differ with respect to each other with regard to two different variables: a) the nature of the predicate involved (an unaccusative verb in (3) vs. a transitive verb in (5-6)); and b) the nature of the object (a definite, complex object in (5) vs. a “bare” indefinite object in (6)). As we will see next, these two factors play an important role in accounting for the different syntactic structures available for each example.

Let us first consider the examples in (5) and (6), with a VOS word order and the readings in (26b) and (26c), respectively. Ordoñez (1997) argues that in affirmative sentences with a VOS order, the *S* is focalized and constitutes the only focus of the sentence. We think that this is also true for negative sentences with a VOS word order. (In other words, focus does not “project up” from the sentence final subject). We assume that this is so because in all the VOS cases the subject has moved to the specifier of a FocP, and the rest of the material to the left of the postverbal subject has moved over it. But we argue that we need to distinguish (at least) two different derivations and struc-

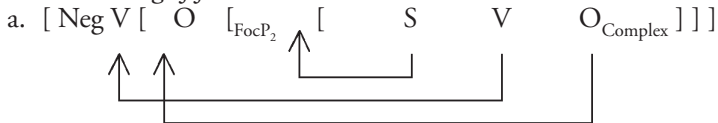
⁶ Elordieta (2001), however, notes that even foci following negation can be interpreted as free foci, as in (i):

- (i) *Jonek ez du MIREN ikusi, eta ez Peru*
Jon not has MIREN seen, and not Peru
“Jon hasn’t seen MIREN, and not Peru”

We deal with these cases in Etxepare & Uribe-Etxebarria (in progress).

tures underlying the VOS word order, which we represent in (27) and (28), respectively. Under the first derivation, illustrated in (27a), the subject moves to the specifier of a FocP located between NegP and VP (FocP₂) and the object scrambles to the left of the subject in FocP₂. (We assume that the verb moves to a higher functional head, which for the present purpose we assume to be Neg).⁷ The resulting structure is given in (27).⁸

(27) *Bound reading of focus*

(27b) reflects the LF structure of the bound reading of focus after all the movement operations have taken place. Note that in the configuration in (27b) Negation c-commands, and therefore can negate, the subject in Spec/FocP₂. This explains why this type of sentences accept positive tags introduced by *but* (see (5b) above). We extend the analysis of bound focus reading of sentences involving transitive predicates like (5/26b) to sentences involving unaccusative predicates of the type in (3/26a) above. (The only difference is that (26a) involves an unaccusative predicate, so there will be no surface object that can be scrambled over the subject).

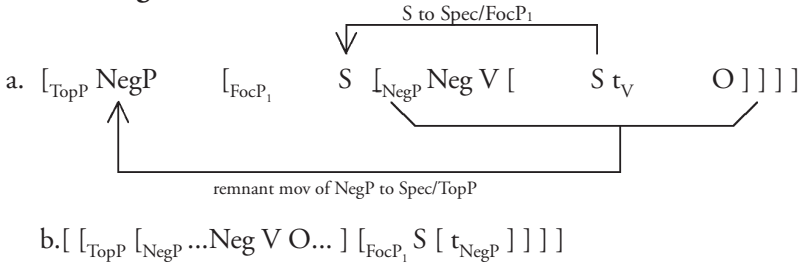
Why is the bound focus reading in (27) unavailable for examples like those in (26c), with a “bare” object? If, as we have just argued, the subject moves to Spec/FocP₂ in (27), the only possible way to derive the surface word order Neg-V-O_{“bare”}-S would be by scrambling the object over the subject. However, as is well known, indefinites and non-specific NPs (among other elements) resist scrambling (see Diesing 1992, de Hoop 1992, Ordoñez 1997 and references therein). This is why the Neg-V-O_{“bare”}-S word order is not possible in sentences with the bound reading of focus.

Once we have derived the bound reading of focus let us now turn to the free construal of focus with a Neg-V-O-S word order. In the free construal, the postverbal subject is also understood as the focus of the sentence. However in contrast with the bound reading of focus, where Neg takes scope over the focalized subject, under the free construal the focalized element is not interpreted within the scope of negation. Rather, it takes wide scope with respect to it.

We propose the derivation in (28) for the free reading of focus. In (28a) the subject moves to the specifier of a FocP located hierarchically higher than NegP, FocP₁, (it thus moves over the Verb and Negation, which, for concreteness, we assume occupy the head position of NegP). Then, in a second step, the remnant (in this case NegP) moves to a topic-like position in the left periphery (TopicP), past the subject in Spec/FocP₁. The resulting structure is given in (28b).

⁷ See Ordoñez (1997) for detailed discussion of the different patterns of word orders in Spanish. Ordoñez provides strong evidence, based on a wide variety of phenomena, that the Object c-commands the Subject in some cases of inversion with the VOS pattern in affirmative and interrogative sentences.

⁸ Although we assume the copy theory of movement, for ease of exposition we represent the copies left by the moved elements with coindexed traces.

(28) *Free reading of Focus*

Note that in (28) Negation, within the remnant-moved constituent NegP, cannot c-command the Subject in Spec/FocP₁. This explains why this type of examples disallows positive tags introduced by *but*: it is only when a constituent is under the scope of Neg that it can be contrasted with positive tags. This is not the case for the postverbal subject under the derivation we propose for free reading of focus in (28). We have also argued that, in the free reading of focus, Focus takes wide scope over Negation. Why is this so? Because, as shown in (28), FocP₁ is higher than NegP (notice, further, that Neg gets trapped within the remnant moved constituent and consequently will not be able to c-command the subject in Spec/FocP at LF either). Since, as follows from this discussion, the subject in Spec/FocP₁ is not negated, this explains why this type of sentences can be contrasted with a negative tag like *and not X*.

Why is the free reading of focus available both for examples like (26b), with a definite object, and (26c), with an indefinite object? Because, contrary to the scrambling operation of the object in (27) above, the remnant movement of NegP in (28) is not dependent on the nature of the object.⁹

The analysis we have proposed in (28) for examples with the structure in (26b,c) carries over to the cases in (26a) without any further assumption (the only difference would be that the predicate in (26a) is unaccusative and therefore there is no surface object involved in the derivation).

The analysis we have outlined here for the free and the bound construals of focus makes use of two different FocPs: a) one FocP located below Neg and above VP, which for ease of reference we have called FocP₂, and one hierarchically higher than NegP, which we have referred to as FocP₁. Our analysis is in line with recent proposals like Belletti (2005), who argues in favor of the existence of two different FocPs (a lower one and a higher one) on the basis of focalization in languages like Italian.

Let us finally consider the last construal, the wide reading of focus. Recall that this reading was only available for examples that conform to (26a), and it was not possible for either (26b) or (26c). Why is it disallowed in (26b-c)? Note that it cannot be a constraint on transitive predicates, since sentences involving transitive predicates do also allow a wide scope reading where the whole clause is interpreted as focus and is under the scope of Negation, as illustrated in (29).

⁹ See Ortiz de Urbina (2002), Uribe-Etxebarria (2002b, 2003), Etxepare and Uribe-Etxebarria (2001, 2002, 2005a,b) and Irurtzun (2007) for detailed discussion of the semantic impact of this remnant movement operation, as well as for other related issues that we cannot address here.

- (29) *¿Qué ha pasado?*
 “What has happened?”
Que no ha comprado Pedro (el) pan.
 That not has bought Peter (the) bread
 “That Peter has not bought (the) bread”

The basic difference between (26b,c), on the one hand, and (29), on the other, is that (29) has a Neg-V-S-O order: the whole sentence is the focus and is interpreted under the scope of negation. There are two questions that need to be addressed: (i) Why is the whole clause under the scope of Neg? and ii) Why must the subject precede the object under the wide reading of focus?

Following standard assumptions, we argue that the reason why Neg has scope over the whole sentence is because it c-commands it at LF, as shown in (30).

- (30) *Wide reading of focus*
- ```

      / \
     /   \
    Neg   [ V S (O) ]
  
```

With regard to lineal order, the fact that movement operations that distort the original word order (with the subject preceding the object) prevent the wide construal of focus suggests that under this reading all the elements stay in situ.<sup>10</sup>

Summarizing the discussion so far, we have shown that in Spanish negative sentences with postverbal subjects allow three different construals: (a) a bound reading of focus, b) a free reading of focus, and c) a wide reading of focus. We have argued that there is a different structure involved in each construal. In the cases of wide focus there is no movement to FocP. In the bound reading of focus, the focalized element moves to Spec/FocP2 (in between NegP and VP) and the rest of the material scrambles to the left of the focus. Finally, in the third reading the focalized element moves to Spec/FocP1 (hierarchically higher than NegP) and the remnant moves to the left of Focus to a TopicP in the left periphery. These derivations explain the different readings associated with each type of focus, as well as the word order facts that characterize each of them.

Our analysis crucially differs from works that defend that there is no movement involved in focus other than p-movement –that is, from those works that claim that the focalized element does not move and it is only the material that is lower than the focus that moves in order to ensure that the context for the Nuclear Stress Rule (NSR) proposed by Cinque (1993) is met (see, for relevant discussion, Zubizarreta 1998 and Reglero 2004, for Spanish, and Elordieta, 2001 and Arregi 2003, for Basque, among others).<sup>11</sup> In the following subsection we provide further syntactic evidence in support of our analysis which cannot be easily accounted for under a simple p-movement analysis. Finally, in Section 4 we discuss other facts related to focus and show that the derivation we have proposed for free focus in (28) is not

<sup>10</sup> This is in line with the hypothesis defended for affirmative clauses by Elordieta (2001), Arregi (2003) and Irurtzun (2007), who argue that in out of the blue answers where the whole clause is focalized there is no movement to FocP in Basque.

<sup>11</sup> See Irurtzun (2007) for detailed discussion of the problems that those type of analyses have to face, and for an alternative syntacticocentric approach to focus.

particular to the cases under analysis, but rather is more general and is also found in other focus constructions in Basque. We will also show that the analysis we have proposed for bound focus in Spanish carries over to bound focus in Basque.<sup>12</sup>

### 3.2. Some predictions of the analysis

Before we move onto Section 4 we will briefly to discuss several predictions that follow from our analysis.

#### 3.2.1. Interaction with Negative Polarity Item licensing

The first prediction concerns the interaction between Negation, Focus and negative polarity items (NPIs). Under the derivation we have proposed for the bound reading of focus, the VOS order follows from scrambling of object to a position higher than Spec/FocP2, as in (27), repeated below. We have also argued that the reason why this reading is not available for cases like (26c) is because there are some restrictions with respect to the type of elements that can scramble. Since NPIs are usually taken to be indefinites, the prediction is that this type of reading will be disallowed when the object is a NPI. This prediction is confirmed, since speakers find examples like (31) below degraded.

(27) *Bound reading of focus*  
 $[_{\text{NegP}} \text{Neg V} [ \text{O} [_{\text{FocP2}} \text{S} [ \quad \text{t}_S \quad \text{t}_V \quad \text{t}_O ] ] ] ] ]$

(31) ?? *No ha comprado nada Pedro, sino María*

Under the explanation we have offered, the only possibility to obtain the Neg-V-O-S surface word order when the object is a NPI would be to follow the derivation in (28), repeated below. This predicts a free reading of the focalized postverbal subject, and this seems to be indeed the case, as shown in (32) by the possibility of adding a negative tag:

(28) *Free reading of focus*  
 b.  $[ [_{\text{TopP}} [_{\text{NegP}} \dots \text{Neg V } \text{t}_{\text{subj}} \text{O} \dots ] [_{\text{FocP1}} \text{S} [ \text{t}_{\text{NegP}} ] ] ] ]$

(32) *No ha comprado nada Pedro, y no María*

<sup>12</sup> Although for space limitations we cannot discuss wh-in situ questions in Spanish, they also involve a derivation very similar to the one we have proposed above for free focus, where the wh-“in situ” phrase moves to a specifier in the left periphery and then the remnant moves to a Topic-like position, higher than the landing site of the wh-phrase. See Uribe-Etxebarria (2000, 2001, 2002b) and Etxepare & Uribe-Etxebarria (2000, 2001, 2005a,b, in progress) for detailed discussion and arguments.

This analysis allows E&UE to explain the following properties of wh-“in situ” questions (ISQs) in Spanish: i) the intonational facts characteristic of ISQs (the remnant does not have an interrogative melody, only the wh-phrase does); ii) the word order characteristic of ISQs (the wh phrase is sentence final); iii) the lack of intervention effects; iv) why all types of wh-phrases can appear “in situ”; v) scope interaction facts between “in situ” wh-phrases and quantificational elements; vi) binding asymmetries; vii) the possibility of having across the board movement; viii) the possibility of licensing parasitic gaps in ISQs; ix) the behavior and scopal properties of “in situ” wh-phrases embedded within interrogative complements; x) island effects; x) their interpretation.

Note that the derivation in (28) does not involve scrambling of the object; further, Neg c-commands the NPI at LF, which explains why it can be licensed (Uribe-Etxebarria 1994, 2004).

### 3.2.2. Scope Interactions

The second prediction is related to the interaction of the scope of quantificational elements. Consider the example in (33), which involves negation, a universal NP and a pronoun that can be interpreted as a bound variable.

- (33) *No ha enviado cada libro a su autor (sino cada revista a su editor)*  
 Not has sent each book to its author (but each journal to its editor)

(33) allows a reading where Negation takes scope over the universal NP *cada libro* and the pronoun *su* in the Dative NP is interpreted as a bound variable (that is, a variable bound by the universal NP *cada libro*). Consider now (34a), with a bound focus reading on the dative NP *a su autor*. This example still allows the same scope interaction discussed above for (33): Neg > Universal<sub>i</sub> > Bound variable<sub>i</sub>. This is expected under the structure we have proposed for the bound reading of focus in (27b): Neg c-commands the universal NP and the latter c-commands the pronoun at LF, thus licensing the bound variable reading.

- (34) *No han enviado cada libro a su autor (, sino a su editor)*  
 Not have-3.p.pl sent each book to its author (, but to its editor)

The prediction is that this reading will disappear in examples like (35), with a free construal of focus, and speakers agree that the bound variable reading is not possible in this case.

- (35) *No han enviado cada libro a su autor (, y no a su editor)*  
 Not have sent each book to its author (, and not to its editor)

The structure that corresponds to (35) would be as in (36).

- (36) *Free reading of focus*  
 b. [ [<sub>TopP</sub> [<sub>NegP</sub> ...Neg V O<sub>each book</sub> t<sub>IO</sub>] [<sub>FocP1</sub> IO<sub>to its author</sub> [ t<sub>NegP</sub> ] ] ] ]

Note that in (36) the universal NP within the remnant moved NegP cannot c-command the pronoun within the Dative NP in Spec/FocP<sub>1</sub>. This straightforwardly explains why the bound variable reading is not present in example (35) with a free construal of focus.

### 3.2.3. Weak Crossover Effects

There is further syntactic evidence that the bound and the free construals of focus involve different derivations and different structures, as proposed in Section 3.1. Consider the following paradigm in (37). (37a) is a case of bound focus and (37b) a case of free focus.

- (37) a. *Teresa no dijo que iba a venir JUAN, sino María*  
 Teresa neg said that was-going to come Juan, but María



- b. *Teresa no dijo que iba a venir JUAN, y no María*  
 Teresa neg said that was-going to come Juan, but María

The difference between (37) and the cases of free and bound foci we have analyzed above is that in (37) the focalized element is the subject of the embedded clause. Following the analysis we have proposed for the free reading of focus, in (37b) the embedded subject JUAN would have to move to the specifier of a FocP1 in the matrix clause, followed by movement of the remnant to the specifier of a higher TopP. Under this derivation, the focalized subject would move over the matrix subject on its way to the matrix Spec/FocP1. The prediction of this analysis is that whenever the subject in the main clause contains a pronoun coindexed with the embedded subject, this will trigger (weak) crossover effects.<sup>13</sup> As shown in (38), this prediction is confirmed.

- (38) \* *Su<sub>i</sub> madre no dijo que iba a venir JUAN<sub>p</sub>, y no María*  
 His<sub>i</sub> mother neg said that was-going to come Juan<sub>p</sub>, and not María  
 (\*It is JUAN<sub>i</sub> that his<sub>i</sub> mother said was going to come, and not María)

Our analysis also predicts that there will be no weak crossover effects when bound focus is involved; this is so because the embedded focalized subject will never cross over the matrix subject on its way to Spec/FocP2. This prediction is also fulfilled, as shown in (39).

- (39) a. *Su<sub>i</sub> madre no dijo que iba a venir JUAN<sub>p</sub>, sino María*  
 His<sub>i</sub> mother neg said that was-going to come Juan<sub>p</sub>, but María  
 “His<sub>i</sub> mother did not say that was-going to come JUAN<sub>p</sub>, but María”

#### 4. Free and bound focus from a wider perspective

In the previous sections we have argued that free focus involves movement of the focalized constituent to FocP1 followed by movement of the remnant to Spec/TopP. In this section we want to show that this derivation is not restricted to the cases of free focus under analysis in Spanish and is also found in Basque. (See also fn. 12). We will also argue that the derivation we have proposed for bound focus in Spanish carries over to bound focus in Basque.

##### 4.1. Focus of correction in Basque

In Section 2.2. we have mentioned that according to Herburger there are languages like Basque and Hungarian where the bound and the free construals of focus

<sup>13</sup> Notice that focus also induces weak cross over effects when the free focus moves overtly from the embedded clause to the position preceding matrix Negation, crossing over a matrix subject with a coindexed pronoun. ((i) vs. (ii)).

- (i) ??JUAN<sub>i</sub> no dijo su<sub>i</sub> madre que iba a venir t<sub>i</sub> (, y no María)  
 Juan Neg said his mother that was-going to come (, and not María)  
 “It is JUAN<sub>i</sub> that his<sub>i</sub> mother didn’t say was going to come (, and not María)”  
 (ii) JUAN no dijo Felipe que iba a venir t<sub>i</sub> (, y no María)  
 Juan Neg said Felipe that was-going to come (and not María)



are syntactically disambiguated. In particular, Herburger claims that when the focus c-commands Negation, it is interpreted as free focus, while it is interpreted as bound focus when it is c-commanded by Negation. Assuming that c-commands maps into linear precedence, we could reformulate Herburger's generalization as follows:

- (40) Word order and Focus in Basque (generalization)  
*Free focus* Neg Aux... *Bound Focus*... V

Ortiz de Urbina (2002) studies a third type of focalization in Basque, which he calls focus of correction, which apparently contradicts the generalization in (40). This is so because in the focus of correction strategy the focalized element is interpreted out of the scope of Negation despite the fact that it surfaces in a postverbal position, to the right of negation. Consider the paradigm in (41) (examples from Ortiz de Urbina, 2002):<sup>14</sup>

- (41) a. [ FOCUS Neg Aux... V ]  
*ANDONIRI ez diot ardoa ekarri* (, *eta ez Mikeli*)  
 Andoni-dat neg aux wine brought, Mikel-dat/and not Mikel-dat  
 "It is to Andoni (and not to Mikel) that I didn't bring the wine"
- b. [ Neg Aux FOCUS V ]  
*Ez diot ardoa ANDONIRI ekarri* (, *Mikeli baizik*)  
 neg aux wine Andoni-dat brought Mikel-dat but  
 "It is not for ANDONI (but for MIKEL) that I brought the wine"
- c. [ Neg Aux... V FOCUS ] *Focus of correction*  
*Ez diot ardoa ekarri / ANDONIRI, \* baizik eta Mikeli* vs. ✓ *eta ez Mikeli*  
 neg aux wine brought Andoni-dat, but Mikel-dat/and not Mikel-dat  
 "It is to Andoni (✓ and not to Mikel / \*but to Mikel) that I brought the wine"

Ortiz de Urbina shows that despite occurring to the right of negation, the focus in (41c) differs from the focus in (41b). In particular, while the focus in (41b) is interpreted under the scope of negation, the focus in (41c) is interpreted as having scope over negation, just as the focus in (41a). For Ortiz de Urbina, the rightward focus in (41c) is semantically akin to the contrastive focus in (41a), in that it gives rise to an existential presupposition on the event, and exhaustively identifies the focus as the only subject of predication in the focus structure. Unlike in canonical cases of contrastive focus, in corrective focalization sentences an element in a previously uttered statement is changed to provide a corrected identification. For Ortiz de Urbina, the semantic commonalities of both types of focus follow from a shared syntactic structure. (41c), a focus of correction, is overtly derived from (41a), a contrastive focus, by moving the remnant to a position higher than the Focus, arguably a topic position (see also Ambar et al. 2000, 2001, Etxepare & Uribe-Etxebarria 2001, 2005a,b, in preparation, Irurtzun 2007, Munaro et al. 2001, Poletto & Pollock, 2001, Uribe-Etxebarria, 2001, 2002, 2003 and references therein):

- (42) a. [<sub>FocP</sub> ANDONIRI F<sup>0</sup> [<sub>IP</sub> t<sub>i</sub> ardoa ekarri diote]] (focus movement) →  
 b. [<sub>TopP</sub> [t<sub>i</sub> ardoa ekarri diote]; Top<sup>0</sup> [ANDONIRI Foc<sup>0</sup> t<sub>j</sub>]] (remnant movement)

<sup>14</sup> The symbol "/" indicates a intonational break before the focus.

Ortiz de Urbina's proposal is based on two main arguments. The first one is that there is good evidence that the focus of correction is not just sitting in its base position. Thus, the appropriate position for the focus of correction is the rightmost one, not its base one. Consider for instance a neutral sentence such as (43). The unmarked order of the locative argument vis-à-vis the indefinite object is the one where it precedes the object:<sup>15</sup>

- (43) *Jonek etxean eskutitz bat irakurri du*  
 Jon-erg home-at letter a read has  
 "John read a letter at home"

However, if we force a focus of correction on the locative argument, it will occupy the rightmost position, not its base position,<sup>16</sup> as shown in (44):

- (44) a. *Jonek eskutitz bat irakurri du / ETXEAN*  
 Jon-erg read has letter a home-at  
 "John read the a letter AT HOME"  
 b. *??Jonek ETXEAN eskutitz bat irakurri du*  
 Jon-erg read has home-at letter a  
 "Jon read a letter AT HOME"

The second argument is that the rightmost focus shows all the syntactic properties of the left peripheral focus in (41a). Ortiz de Urbina presents several syntactic contrasts to make his point, of which we will select (for matters of space) two illustrative ones:<sup>17</sup> (i) first, rightmost foci seem to obey the same island constraints as overtly moved contrastive foci, which suggests that *in-situ* foci undergo syntactic movement (45); and (ii) the rightmost focus position can host elements which are otherwise only possible in the preverbal focus position, such as quantifier phrases headed by *gutxi* "few" (46), which cannot remain in their base position.

i. Let us consider the island sensitivity of the focus of correction first. The example in (45a) illustrates a case of contrastive focus where an element that originates in an embedded clause moves to the left periphery of the matrix clause. Ortiz de Urbina shows that focus of correction can also occur in the same configuration. When this happens, the focus of correction has matrix scope and must show up to the right of the embedded clause, as illustrated in (45b).

- (45) a. *MIKEL<sub>i</sub> esan du Jonek [ t<sub>i</sub> etorriko dela bihar ]*  
 Mikel said has Jon-erg come-fut aux-Comp tomorrow  
 "It is Mikel who Jon said will come tomorrow"

<sup>15</sup> In (43), we have slightly changed Ortiz de Urbina's original examples to make them more relevant for the issues under discussion in this section.

<sup>16</sup> Note that this generalization holds even in cases where the verb precedes the object in the linear order, as in (ia):

- (i) a. *Jonek irakurri du eskutitz bat / ETXEAN*  
 b. *??Jonek irakurri du ETXEAN eskutitz bat*  
 Jon-erg read has letter a home-at Jon-erg read has home-at letter a  
 "John read the a letter AT HOME" "Jon read a letter AT HOME"

<sup>17</sup> We refer the reader to Ortiz de Urbina's paper for a more extensive discussion of these questions.

- b. *Jonek esan du bihar etorriko dela MIKEL*  
 Jon-erg said has tomorrow come-fut aux-Comp Mikel  
 “It is Mikel who Jon said will come tomorrow”

Ortiz de Urbina’s analysis makes the following prediction: since the rightmost position of the focus of correction is the result of focus movement to the left periphery followed by movement of the remnant, we predict that in all those cases where overt focus movement is not possible, the rightmost focus of correction will not, either. Ortiz de Urbina shows that this prediction is true. As an illustration of this, consider the following pairs in (46) and (47), which involve a weak (negative) island:

- (46) a. \**ESKOLATIK ez daki Jonek Miren bialdu duten*  
 school-from neg knows Jon.erg Miren throw have-Comp  
 “It is from school that Jon does not know whether they expelled Miren”  
 b. \**Jonek ez daki Miren bialdu duten ESKOLATIK*  
 Jon-erg neg knows Miren expelled have-Comp school-from  
 “It is from school that Jon does not know whether Miren was expelled”  
 (47) a. *MIRENEN LAGUNA ez daki Jonek eskolatik bialdu duten*  
 Miren’s friend neg know Jon-erg school-from expelled have-Comp  
 “It is Miren’s friend that John does not know whether they have expelled her from school”  
 b. *Jonek ez daki eskolatik bialdu duten MIRENEN LAGUNA*  
 Jon-erg neg know school-from expelled have-Comp Miren’s friend  
 “It is Miren’s friend that John does not know whether they have expelled her from school”

The focalized element in (46) is an adjunct. Since negative islands prevent adjunct movement, this accounts for the impossibility of (46a). Under Ortiz de Urbina’s premises, this also account for the impossibility of (46b) —this is so because (46a) is an intermediate step in the derivation of (46b). In contrast with (46), the focalized element in (47) is an argument. As the grammaticality of (47a) shows, the contrastive focus can cross a negative island when it is an argument. The prediction is that its rightmost counterpart will also be possible, and as the grammaticality of (47b) shows this is indeed the case.

ii. The second argument that Ortiz de Urbina presents in defense of his hypothesis is that the rightmost focus position hosts elements which are independently known to undergo obligatory focus movement to a preverbal position. One such case are quantified NPs headed by *gutxi* “few”, which cannot remain in their base position and require focus movement (see Etxepare 2003):

- (48) a. [Neutral word order: \* S<sub>GUTXI</sub> O V ]  
 \**Ikasle gutxik liburu hori irakurri dute*  
 student few-erg book that read have  
 “Few students have read that book”  
 b. [Focalization: ✓ S<sub>GUTXI</sub> V O ]  
*IKASLE GUTXIK irakurri dute liburu hori*  
 Student few-erg read have book that  
 “Few students have read that book”



- (51) a. I don't believe that John stole anything  
 b. \*I don't believe that everybody stole anything
- (52) a. Ez dut uste Jonek ezer irakurri duenik  
 Neg Aux believe Jon-Erg anything read Aux-Comp  
 "I don't think John has read anything"  
 b. \*Ez dut uste guztiak ezer irakurri dutenik  
 Neg Aux believe all of them anything read Aux-Comp  
 "I don't believe that all of them have read anything"

Keeping all these facts in mind, let us now analyze how they interact in the configurations of free and bound focus under analysis.

Consider the example in (53a) below, with a free focus construal of the postverbal subject *GUZTIEK* ('all of them'). Following the analysis we have put forth above for the free reading of focus in Spanish, we propose the derivation in (53b) for this example (see also Ortiz de Urbina's analysis in Section 4.1. above).

- (53) a. *Ez dute ezer erosi GUZTIEK eta ez bakar batzuk*  
 Neg have anything buy all of them and not few some  
 "It's all of them who haven't bought anything, and not just some of them"  
 b. *Free reading of focus in Basque*  
 [ [<sub>TopP</sub> [<sub>NegP</sub> Neg<sub>EZ</sub> V<sub>DUTE</sub> t<sub>GUZTIEK</sub> NPI<sub>EZER</sub> erosi ] [<sub>FocPI</sub> guztiak [ t<sub>NegP</sub> ] ] ] ]

The derivation in (53b) directly explains why the universal quantifier *guztiak* takes wide scope over Neg (see discussion in Section 3.1. above). Further, since *guztiak* is out of the scope of negation at LF, we can also explain why this quantifier does not interfere in the licensing of the NPI by Neg in (53a).<sup>20</sup>

Consider now the paradigm in (54-55) below. The ungrammaticality of these examples shows that the bound reading of focus is not possible in either (54) or (55a). Why is this so? On the basis of what we have seen above regarding the intervention effects of universal quantifiers in negative polarity item licensing, we argue that (54) is out because the universal quantifier prevents the licensing of the NPI *ezer*.

- (54) \*Ez dute guztiak ezer erosi (bakar batzuk baizik)  
 Neg have all of them anything bought (few ones only)  
 (All of them have not bought anything, but only some of them)

<sup>20</sup> Notice that, in line with our analysis, focalization of the sentence initial universal quantifier in (i) below —with the quantifier (preceding and) taking scope over matrix negation—, makes licensing of the NPI *ezer* ('anything') in this example possible. This is so because the universal quantifier *guztiak* ('all of them') will remain in Spec/FocPI at LF and consequently will not intervene between Neg and the NPI *ezer* at that level of representation, which we assume is the one where NPI licensing takes place (Uribe-Etxebarria 1994, 2004a). Crucially, if the sentence initial quantifier is not focalized, as in (ii), the sentence becomes ungrammatical. This follows because, as we have discussed above in the text, the universal quantifier would be interpreted under the scope of Negation at LF and would, therefore, interfere with the licensing of *ezer*. As (iii) shows, other operations that ensure that the sentence initial quantifier does not reconstruct at LF, as for instance topicalization, also make licensing of the NPI *ezer* possible.

(i) *GUZTIEK<sub>Foc</sub> ez dute ezer erosi*  
 all of them Neg Aux anything buy  
 "It's all of them that didn't buy anything"

(ii) \**Guztiak ez dute ezer erosi*  
 (iii) *GUZTIEK<sub>Top</sub> ez dute ezer erosi*



- , & Veloso, R., 2001, “On the nature of wh-phrases - word order and wh-in-situ. Evidence from Portuguese, French, Hungarian and Tetum”, Ms. University of Lisboa.
- Arregi, K., 2003, *Focus on Basque movements*, Ph.D. Dissertation, MIT.
- Artsein, R., 2005, “Quantificational arguments in temporal adjunct clauses”, *Linguistics and Philosophy* 28: 5, 541-597.
- Beghelli, P. & Stowell, T., 1997, “Distributivity and negation: The syntax of *each* and *every*”, in A. Szabolcsi (ed.) *Ways of Taking Scope*, Kluwer, Dordrecht, 71-108.
- Belletti, A., 2005, “Extended doubling and the VP periphery”, *Probus* 17, 1-36.
- Cinque, G., 1993, “A null theory of phrase and compound stress”, *LI* 24, 239-298.
- Contreras, H., 1976, *A theory of word order with special reference to Spanish*, North Holland, Amsterdam/New York.
- Davidson, D. D., 1967, “The logical form of action sentences”, in N. Rescher (ed.), *The logic of decision and action*, Pittsburgh U. P., Pittsburg, 81-95.
- Demirdache, H., & Uribe-Etxebarria, M., 2005a, “Quantified temporal PPs”, talk delivered at the Linguistic Colloquium Series, Fédération “Tipologie et Universaux Linguistiques”, U. Paris VII, April 2005.
- , & —, 2005b, “Quantified PPs: implications for the syntax of tense and aspect”, talk delivered at the Linguistic Colloquium Series, Fédération “Tipologie et Universaux Linguistiques”, U. Paris VII, May 2005.
- , & —, 2007, “The syntax of time arguments”, *Lingua* 117, 330-366.
- Diesing, M., 1992, *Indefinites*, MIT Press, Cambridge.
- Domínguez, L., 2004, *Mapping Focus: the syntax and prosody of focus in Spanish*, Ph.D. Dissertation, Boston University.
- Elordieta, A., 2001, *Verb Movement and Constituent Permutation in Basque*, Ph.D. Dissertation, Leiden University, The Netherlands.
- Etxepare, R., 2003, “Negation”, in Hualde and Ortiz de Urbina (eds.), 516-563.
- , & Ortiz de Urbina, J., 1998, “Focalization”, in Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), 459-515.
- , & Uribe-Etxebarria, M., 2000, “On the properties of Spanish wh-in situ questions”, *Minimal Elements of Linguistic Variation Workshop*, Paris, 15-16 December 2000.
- , & —, 2001, “On the hidden syntax of wh-questions in Spanish”, talk delivered at the XXXI *Linguistic Symposium on Romance Languages*, U. of Chicago, April 2001.
- , & —, 2005a, “In situ wh-phrases in Spanish: locality and quantification”, in H. Obenauer (ed.), *L'architecture propositionnelle: La syntaxe de la périphérie gauche* Special issue of *Recherches Linguistiques de Vincennes*, vol. 33, Presses Universitaires de Vincennes, Saint Denis, 9-35.
- , & —, 2005b, *Word Order in Interrogative Constructions*, talk delivered at the *3rd Workshop on Syntax and Semantics (III WoSS)*, U. of Nantes, September 2005.
- , & —, in progress, “The syntax-semantics mapping of focus”, ms. CNRS/IKER & UPV/EHU.
- Gallego, A., 2007, *Phase theory and parametric variation*, Ph.D. Dissertation, U. Autònoma de Barcelona.
- Herburger, E., 2000, *What counts. Focus and Quantification*, MIT Press, Cambridge.
- de Hoop, H., 1992, *Case Configuration and Noun Phrase Interpretation*, Ph.D. Dissertation, U. Groningen.
- Higginbotham, J., 2000, “On events in Linguistic Semantics”, in J. Higginbotham, F. Piansi and A. C. Varzi (eds.), *Speaking of events*, Oxford U. P., Oxford, 49-80.



- Hualde, J. I. and J. Ortíz de Urbina (eds.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Iruartzun, A., 2007, *The grammar of Focus at the Interfaces*, Ph.D. Dissertation, UPV-EHU.
- Jiménez, M. L., 1997, *Semantic and Pragmatic Conditions on Word Order in Spanish*, Georgetown University Ph.D. Dissertation.
- Kaiser, E., 2006, "Non Canonical Negation and Information Structure", ms. U. Pennsylvania.
- Laka, I., 1990, *Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections*, Ph.D. Dissertation, MIT.
- Ogihara, T., 2003, "A scope theory of tense and adnominal modifiers", in S. Chiba et al. (eds.), *Empirical and Theoretical Investigations into Language*, Kaitakusho, Tokyo.
- Ordóñez, F., 1997, *Word Order and Clause Structure in Spanish and other Romance Languages*, CUNY Ph.D. Dissertation.
- Ortiz de Urbina, J., 2002, "Focus of correction and remnant movement in Basque", in X. Artiagoitia, J. A. Lakarra & P. Goenaga (eds.), *Erramu Boneta: A festschrift for Rudolph P. G. De Rijk*, Supplements of *ASJU* 44, Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV-EHU, Donostia, 511-524.
- Partee, B., 1973, "Some structural analogies between tenses and pronouns", *Journal of Philosophy* 70, 601-609.
- Poletto, C. & J.-Y. Pollock, 2000, "On the Left Periphery of Some Romance Wh-questions", ms. U. Padua/U. Picardie, Amiens.
- Pratt, I., & Francez, N., 2001, "Temporal prepositions and temporal generalized quantifiers", *Linguistics and Philosophy* 24: 2, 187-222.
- May, R., 1977, *The Grammar of Quantification*, Ph.D. Dissertation, MIT.
- Munaro, N., C. Poletto & J.-Y. Pollock, 2001, "Eppur si muove! On Comparing French and Bellunese Wh-movement", unpublished ms. University of Padua & University de Picardie à Amiens.
- Reglero, L., 2004, *A'-Dependencies in Spanish and Basque*, Ph.D. Dissertation, U. of Connecticut.
- Reinhart, T., 1983, *Anaphora and semantic interpretation*, Croom Helm, London.
- Späth, A. & Trutwein, M., 2003, "Events under Negation", in M. Weisgerber (ed.), *Proceedings of the Conferences "sub7-Sinn und Bedeutung"*, Arbeitspapier Nr. 114. FB, Spachwissenschaft, Universität Kontanz, Germany, 29-3009. <http://ling.uni-konstanz.de/pages/conference/sub7/>
- von Stechow, A., 2005, "Temporal prepositional phrases with quantifiers: some additions to Pratt and Francez (2001)", ms. U. Tübingen.
- Uribe-Etxebarria, M., 1994, *Interface Licensing Conditions on Negative Polarity Item Licensing: A Theory of Polarity and Tense Interactions*, Ph.D. Dissertation, U. of Connecticut.
- , 2000, "Optional Operations and Covert Overt Movement", talk presented at *Colloquium on Generative Grammar*, Alcalá, April 2000.
- , 2001, "A review of Jiménez (1997)", *GLoT International*, vol 5, n.6, June 2001.
- , 2002, "In situ Questions and Masked Movement", in P. Picá and J. Rooryck (eds.), *Linguistic Variation Yearbook 2*, Elsevier, 217-257.
- , 2003, "Euskararen eta Hizkuntza Erromanikoen Foko Egituren arteko zenbait paralelotasunez", in J. Makazaga et alii (eds.), *Euskal gramatikari eta literaturari buruzko*



- ikerketak XXI. mendearen atarian. Gramatika Gaiak. Iker-14 (1)*, Euskaltzaindia, Bilbo, 437-457.
- , 2004, *Interface Licensing Conditions on Negative Polarity Item Licensing: A Theory of Polarity and Tense Interactions*, UPV-EHU, Bilbao.
- Zubizarreta, M. L., 1998, *Prosody, Focus and Word Order*, MIT Press, Cambridge.



## BADA ARAZORIKETIK ARAZOAK DAUDERAINO: EXISTENTZIA-PREDIKAZIOA ETA INESPEZIFIKOTASUNA

Juan Garzia

UPV/EHU

Batzuetan, askotan, kontrajarri egiten dira gramatikaren ikuspegi arauemailea eta deskriptiboa. Arauen beharra sumatzen (edo eskasia nozitzen) duenak hizkuntzalarikeriatzat jo dezake gramatika-ikertzaileen sakontze- eta zehazte-lana, hizkuntzaren benetako premia larrietatik urrundutzat. Beste muturrean, mesfidantza zorrotza erakuts dezake hizkuntzalariak nolanhiko erabileren arteko inolako hobespena egitearen aurrean, gainerako aukeren gaitzespenaren edo estukeria eta gehiegikerien beldurrez.

Bi aldeek izan dezakete beren arrazoi-partea, baina, sokatira zakarrean tematzea baino, hobe dialektikazko lankidetzaz bilatzea bi ikuspegiarten.

Patxi Goenaga eta biok, besteak beste, burkide gara jokabide horretan, eta horregatik aukeratu dut gai eta tratamendu nabarmen hibrido bat idazki honetarako: mutur batean, euskararen gramatikako xehetasun sotilak, eta bestean, berriz, gaurko euskara batu estandarraren arau-zalantzak. Eta bien tarteko kontu asko. Loturik baitaude guztiak, ikuspegi bereziak gorabehera.

Ukituko ditugun puntuen zerrenda hutsak ere garbi erakusten du ez direla atzergai arin eta errazak: existentzia-predikatua, partitiboaren erabilera, euskalkitik euskalkirako aldeak... Handikeria litzateke nire aldetik, edo zorakeria, dozenatxo bat orrialdetan argiturik eta erabakirik uztea auziok guztiok. Askoz apalagoa dut asmoa, baina ez —asmoa behinik behin— hutsala: auzion arteko lotura bistaratzea, eta, horren harian, aztertze edo sakontze ditugun puntu batzuen bilduma egitea, hartara deskripzioa eta, agian, araugintza ere hobetzen laguntzeko.

Bigarren aldiz aipatzen ditut bereizirik bi alderdiok, baina garbi esan dezadan niretzat ez dela hain bereizkuntza garbirik: euskara osoaren deskripzio on batek aski oinarri eman ohi du estandarraren bidea(k) markatzeko. Euskararen tradizioaren enbor erkidetik albait ez aldentzea dugu funtsezko irizpidea euskara batu estandararentzat. Horretan guztiok bat gatozelakoan dihardut nik hemen, nahiz gero beti ados ez izan kasu jakinean. Nire esperantza, hain zuzen, azalpen egokiak funtsezko irizpide hori aplikatzeko elementuak ematea da: horratx deskripzioaren eta *arauaren* arteko lotura (letra etzanez ematen dut *arau* hitza, gramatika-adostasunaren zentzua baitu hor, arau-erabaki formaletik bereizteko). Izan ere, zer da deskripzio egokia, ez bada berezko *arauaren* azalpena? Alegia, beste modu batera esanda, araua hor dugula, hizkuntzan berean, inork erabakirik hartu aurretik.

Elementuak eta auziak azaldu, eta haien arteko loturak: horrenbesterekin konformatzen naiz. Nire iritzia ere hor joango da azalpenekin batera. Ebazpenik, ordea,

inork ez dezala espero. Beste probetxurik ez balu ere, nahi nuke pentsatu eman dezakeela honek abiapunturik aski hari bakoitzetik tiraka luzeago eta sakonago aztertzeko hemen aipatuko den kontu bakoitza.

### 1. Existentzia-predikatua

Hizkuntza bakoitzean hartzen duen moldea gorabehera, badirudi adigai oinarri-oinarrizkoa dela zerbait (nonbait) badela (edo ez dela) adieraztea. Horretarako, nagusiki, *izan* aditzaz baliatzen dira euskara eta beste hizkuntza batzuk, hala nola ingelesa. Aditz horrek baduenetz beste adierarik (atribuzio arruntarena bereziki), beste markaren batek lagundu ohi du existentzia-predikazioa bereizten; ingelesez, *there (is)*. Frantsesak eta gaztelaniak ere antzeko lokatibo bat darabilte (*y*), kasu horretan *ukan* (edo, nahiago bada, \**edun*) aditzaren baliokidearekin konbinaturik: (*il*) *y* (*à*), (*ha*)*y*. (Gaztelaniako *y* hori galdu egiten da adizki gehienetan (*hubo*, *hubiera*...), baina garbi bereizten da existentzia-adiera, *haber* aditza bestela laguntzailea baino ez da-eta gaur egun).

Hiru auzo-hizkuntzon aldean, euskarazkoak ez du hain garbi markatzen beti *izan* aditzaren existentzia-adiera berezi hori. Berezko marka *ba-* dugu (*bai*, funtsean), baina jakina da marka hori aditz trinkoei baino ez zaiela erantzen (eta menderatu baituetan ez dela ageri adizki trinkoen aurrean ere):

- (1) bada
- (2) izaten da
- (3) ez dakigu den(etz)

Horiek horrela, *ba-* markarik ezean, forma beraz baliatzen dira atribuzio arrunta eta existentzia-predikatua. Nola liteke, bada, noiznahi ez gertatzea nahasteak bi adieron artean? Horri erantzun aurretik, itzul gaitezen ingelesera, hark ere badu-eta antzeko kontu bat.

Ongi erreparatzen badiogu, aipatu dugun *there (is)* horrek ere bi adiera ditu. Guk hemen existentzia-adiera aurkeztu dugu aurrenik (*ba(da)*), baina berezkoen edo literalena, jatorrizkoa, kokapen-adiera da: *han (da)*. Errepika dezagun galdera: nola ez da gertatzen noiznahi bi adieron arteko nahasterik?

Bada, bistan da, aditz horrekin doazen osagaiek ebazten dute kontua. Osagaien nolakoak erabaki ohi du, batzuetan ordenamenduarekin batera, nola ulertuko den konbinazio bakoitza:

- (4) there is *a* cat (existentzia: “bada katu *bat*”)
- (5) there is *the* cat / *the* cat is there (kokapena: “hor da katu” / “katua hor da”)
- (6) izan da *istripurik* / ez dakigu *telefonorik* den(etz) (existentzia)
- (7) (hori) *istripua* izan da / ez dakigu (hori) *telefonoa* den(etz) (atribuzioa)

Jakina, euskarazko sistemak ongi samar funtziona dezan, baitezpadako dirudi determinazioaren berezikuntzak (*-rik* / *-a*) hor bezala garbi egotea (edo/eta ordenamendua ere zorrotz begiratzea). Zoritxarrez, eta horretaz arituko gara luzeen aurki, bada arazo bat baino gehiago kontu horretan, ez baitauekagu guztiz finkaturik puntu hori (ere) euskara batu estandarrean, eta erabilerak ere ez baitatoz inondik inora ere bat gaurko hizkeretan. Sasiarterik bihurrien horretan sartu aurretik, hala ere, itzulinguru-txo bat egin behar dugu beste bi kontu jorraturik uzteko.

## 2. *Izan ala egon, hor da(go) auzia*

Aurretik eman ditugun adibide gehienetan, mendebaldeko hiztun asko eta askoren hizkeran, *egon* aditza genuke guk *izan* ipini dugun lekuan (eta, paraleloak baitira, *eduki* aditza *ukanen* lekuan). Ezin gara hemen luzatu bi erabilerok bereizten dituen isoglosa nagusiaren arrazoi historikoen peskizan, baina nabarmen ageri da gaztelaniaren eta frantsesaren eraginpekoa dela. (Mendebaldean *izan* gorde duten erabilerak, hain zuzen, gaztelaniak *ser>estar* (eta *haber>tener*) bilakaera izan aurreko aztarnatzat esplika litezke). Kontua da gaur egungo mendebaldeko hizkera nagusian *egon* dela *estaren* ordain ia automatikoa, eta, era berean, existentziatzko *haberena*:

- (8) Gasteizen dago autoa/Jaione (“está”)
- (9) badago telefonorik/telefonoa (“hay”)
- (10) Gasteizen da ekitaldia (“es”)

Oraingoz astindu ez dugun erabilera-arazotaria alde batera utzita ere, bada jada hor auzitxo bat. Existentzia-predikatura gabe ere, kokapen-adieran berean (eta berdin egoerazkoetan: *nola izan/egon*), urrunduta daude ekialdeko eta mendebaldeko erabilerak: ekialdean, markatua da *egon* (*egoera batean jarraitu* balioarekin); mendebaldean, berriz (*haberenez gainera*) gaztelaniatzko *estaren* zeinahi balio hartzen du. Eta berdintsu gertatzen da *eduki* eta *ukanekin* ere:<sup>1</sup>

- (11) Gasteizen daukagu autoa (mendebalean)
- (12) Baionan dugu autoa (ekialdean)

Nire iritzi eta praktika: batasunaren (eta zorroztasunaren) izenean, aukeran, *egon/eduki* mendebaldekoetara ez jotzea, batez ere *izan/ukan* mendebaldean berean ere arrotz ez den (zen?) testuinguruetan. Hutsa, hala ere, hori bakarria balitz, ekialde/mendebalde bitasunaren beste alderdi askotan bezala, “onetsi” edo jasan beharrekoa.<sup>2</sup> Ez baita, ez, hori bakarrik.

Berez, gaztelaniarekiko paralelismoa ez da, besterik gabe, nire begietan, gaitzes-teko motibo (ez gara ari, gainera, ezer gaitzetsi nahian, euskara batu estandarraren zuhurbidearen bila baizik). Itxura batean, gainera, kokapen-adieran ez bezala, badu joserik horrek abantaila bat bederen existentzia-adiera atribuziotik bereizteko orduan (bestela bereizten ez denean):

- (13) *ez dakit auto bat den(etz)* (atribuzioa)
- (14) *ez dakit auto bat dagoen* (existentzia)

Hala ere, ikusi dugunez, *seretik* bereizi bai, baina *estaren* forma bera hartzen du hala *egon* aditzak; batik bat, gero astiroago jorratuko ditugun erabilera batzuetan:

- (15) *liburuak dauden tokian* [kokapena (“donde están los libros”)?], existentzia (“donde hay libros”)?]

<sup>1</sup> Hots: da = es, dago = está/hay, du=ha (hots, aditz laguntzailea soilik), dauka=tiene. Egungo idazleen artean, Atxaga dateke eredu horri estuen atxikitzen zaiona. Ez da, hala ere, inkoherentziarik gabea mendebaldeko erabilera hori ere: “*ez dauka joaterik*” baina “*ez du joaterik izango*”...

<sup>2</sup> Erabakiak erabaki, ez letorke gaizki norbaitek egitea ekialde/mendebalde joserik-bitasun nagusien katalogoa: ama ikustera / amaren ikustera; haserretu da / haserretu egin da...

Hala ere, berriro diot, nik ikusten dudan arriskua zera da: euskararen batasun-mailan berean, aurrera egin beharrean, atzera egitea. Saiatu behar genukeela, alegia, ahalik eta bortxa gutxien eginik norberaren hizkerari, ahalik eta gehien hurbiltzen batzen gaituen edo batu samartu gaitzakeen horretara. (Alde horretatik, tokian tokiko hizkeraren errebindikazioa ez litzateke nahastu behar, askotan gertatzen den bezala, haietan eta, batez ere, estandarrean joera zentrifugoak bultzatzearekin).

Bada, badenez, oinarrizko egitura horren ekialde/mendebalde desadostasun horretan, askoz ere zer ikertu gehiago, hemen aipatuko dugun apurra baino. Nire aldetik, ohar bat besterik ez: azterketa on batek ez luke alboratu behar gure auzo-hizkuntzeko (eta haien arteko) konparazioa.

### 3. *Egon existentzia-predikatua eta joskera*

Gatozen orain zenbat eta mendebalerantzago nabarmenago gertatzen den beste (horren hurrengo) fenomeno batera. Irakurlea hasieratik koka dadin, esan dezagun azken batean honelako segida bat dugula ekialdetik mendebalerantz (eta lehenetik orainerantz, neurri batean):

(16) bada/badago oztoporik > badira/badaude oztopoak > oztopoak daude

(17) badugu/badaukagu oztoporik > baditugu/badaukagu oztopoak > oztopoak daukagu

Lehenbiziko bi aukeren arteko kontuaz, azken atalean mintzatuko gara. Orain, hirugarren molde horrek zer dakarkigun ikusi nahi dugu. Hara:

— Existentzia-predikatuaren marka berezia (*ba-*) galtzen da.

— Ezinezko bilakatzen da *izan* aditzera jotzea, esanahi atributiboa nagusitzen baita (“mamuak dira”); *ukanek*, berriz, ez du halako arazorik (“oztopoak ditugu”).

— Existentzia predikatuaren berezko joskera berezia aldatu egiten da, eta galdegaigunean ematen da izen-sintagma, bestela (existentzia-predikatutik kanpo) nagusi den joskeraren analogia okerre<sup>3</sup>.

Joskera horretara erabat emana denak (guztiok darabiltzagu, gutxi-asko, halakoak mendebaldean) lanak izaten ditu sinesteko hain esamolde arrunta ezinezkoa dela ekialdeko euskararen. Eta, horrekin batera, bero-bero aldeztuko dizu ez dela gauza bera adierazten “oztopoak daude” esanda eta “badaude/badira oztopoak” esanda; edo “salda dago/daukagu” eta “bada(go)/badugu-badaukagu salda”.<sup>4</sup>

Ez dut inor engainatu nahi: ez da gauza bera plurala eta singularra, eta existentzia predikatuaren kasuan kasuko gaiaren arabera ere bada alderik. Izenaren izaera semantikoa, besteak beste, erabakigarria izan daiteke: abstraktu/konkretu, zenbakarri/

<sup>3</sup> Halako joskeren auzia bereziki larria da deskripzioetan, eta, beraz, literaturan. Esate baterako, “Baziren/bazeuden kamioi batzuk (kamioiak), gorri biziz margotuak eta fusilez eta bestelako armaz gainezka kargatuak”, azkenean, “Gorritz margotutako eta fusilez eta bestelako armaz gainezka kargatutako kamioiak zeuden” bihur baitaiteke eta, tamalez, bihurtzen baita zenbaiten erabilera itsuan.

<sup>4</sup> Hala ere, tematuz gero: “olerkiak daude, eta eleberriak ere... \*daude?, “... eleberriak daude ere (bai)”, “... eleberriak (ere) baita daude...?!”...

zenbakaitz... Hots, ezin liteke besterik gabe estrapolatu adibide bat edo pare bat guztietara.

Eta testuinguruak ere —gramatikalak zein egoera pragmatikoari dagozkionak— eragina du, erabakiorra, adierak ebazteko orduan. Esate baterako, “mamuak izate/egote” horretan, bi gauza desberdin gutxienez adieraz ditzake existentzia-predikatuak berak:

- existentzia absolutua: (munduan) izatea/egotea
- leku batean *aurkitzea*: (etxe honetan) izatea/egotea

Paraleloki, baietzak ere —*ba-* markak zein hutsak adierazia— baditu, batera, bi adiera arrunt:

- (18) badator (bai/dagoeneko)
- (19) etorri da (bai/dagoeneko)

Horiek guztiak ez dira nik azalpen hau bihurritzeko asmatuak noski: forma horien ambiguitasun arruntak dira, esaldian-esaldian ageri eta testuinguruak argitu ohi dituenak.

Galdegaiaren kontua ere ez da, askok pentsatzen duen bezala, beti bata-ala-beste erabakitzen dena, eta askotan da aukerako, egoera pragmatiko berean ere, hiztunak galdegai bat *zein* bestea aukeratzea:

- (20) Galanki kostako zaio
- (21) Kostako zaio galanki

Dena dela, konplikazio horiek guztiak aitortuagatik, eta, hain zuzen ere nahasteak ez areagotzeko, pentsatu behar litzateke ez ote den komeni mendebaldeko *berrikuntza* edo aldaera horri tamaina hartzea estandarrean. Besterik ez bada, aditzezko galdegaia markatzeko *egini* buruzko aholku bera eman: aukeran, hobe (hots, batuago) hartara jo gabe. Jakina, *eginen* abusuari adinako kasua egiten bazaio...

Kontuan hartu behar da, bestalde, hitz-ordena izan ohi dela, forma trinkoetatik kanpo, existentzia-adieraren marka bakarra, eta, beraz, berdinduta geratzen direla, erabilera horretan, existentziazkoa eta atribuziozkoa, *izan* erabiliz gero bederen:

- (22) izan dira oztopoak (oztopo batzuk) [existentzia]
- (23) oztopoak (oztopo batzuk) izan dira [atribuzioa ala existentzia?]

Horrek ere bultzatzen bide du *egonen* formetara jotzera. Alegia, *dago-daude* formen barruan legoke, erabilera horretan, bestela *ba-* aurrizkiak adierazten duen existentzia-esanahia. Ondorioz, *ba-*rik ezean, ezin eman aditza hasieran (“\*daude oztopoak”), eta, hala, erabiltzen den joskera hori da, bide horretatik, aukera bakarra:

- (24) oztopoak daude (= badira/badaude oztopoak)

Behin analogia (edo interferentzia) lanean hasiz gero, ordea, norik geldiarazi? Hortik ditugu, noski, honelakoak ere (joskera-analogiaren gaintetik eragiten du hor, bistan da, *estar* = *egon* automatismoak):

- (25) \*Ainhua dago?

Existentzia-adiera beste zerbaitetara lerratzen da hor, eta ez da harritzekoa. Existentzia-predikatuak hartu ohi dituen izen-sintagmak zentzu inespezifikokoak dira,

eta beste adiera bat hartzen du erreferente espezifikoekiko konbinazioak. Formalki mugatuak izan daitezke izen-sintagmok, baina semantikoki ez dute adierazten erreferente espezifikoki bat (“oztopoak” = “oztopo batzuk”, eta ez “oztopo jakinak”).

Gaztelaniaz, hain zuzen, debeku da (edo zen?) erreferente espezifikoko izen-sintagmak agertzea joskera horretan (*estar* izaten da halakoetan aukera zuzena):

(26) Hay (unos, algunos, varios, \*los, \*tus) obstáculos.

(27) \*Había los ministros y el presidente.

Frantsesak ez du halako debekurik (*estaren* baliokide esturik ere ez), baina ezinbestean dute espezifikoekiko konbinazioek existentzia-predikatuz besteko adiera, jadanik predikaturik baitago existentzia izen-sintagma espezifikoki batean: “Ainhoa” zein “lehendakaria” diogunean, sintagma hori erabiltzeak berak adierazten du existitzen direla erreferenteok, hiztunaren ikuspegian bederen.

Aztergai dugun erabilera, ordea, ez du hain ongi funtzionatzen bereizkuntzak, sintagma mugatzaileak berdin erabiltzen baitira adiera espezifikoki (“ministroak”: ministro jakinak) zein inespezifikoki (“ministroak”: ministro batzuk). Halakoetan, bada, ezin bereizi gaztelaniazko *haber* eta *estar*:

(28) Ministroak daude. (= Badira ministro batzuk; “Hay ministros”).

(29) Ministroak daude. (= (Los que) están (son) los ministros”).

Horrenbestez, iritsiak gara azken gakora: zer paper jokatzeko du existentzia-predikatua inguruko gorabehera guztian determinazioak? Ikusi ditugu kontu batzuk zeharka, baina atal berezi bat merezi du horrek.

#### 4. Determinazioa eta kuantifikazioa existentzia-predikatuekin

Aipatu berri dugun euskararen berezitasun bat dugu lehen-lehenik nabarmendu beharra: inguruko hizkuntzetan ez bezala, euskaraz, adiera inespezifikoki har dezake mugatzaileak. Euskarazko *-ak* artikulu pluralaren erdarazko ordaina “los/las”, “unos/unas” zein *huts* izan liteke. Zenbat eta mendebalderago, zabalagoa da, bide horretan, mugatzaileak hartzen duen erabilera-esparrua, baina euskara guztiarena da ezaugarri hori hein batean, hitz solteen aipamenetik beretik hasita:

(30) libro(s) / liburua(k) [\*liburu]

Existentzia-predikatua, ikusi dugun bezala, determinazio espezifikoarekin gabe, *kuantifikazio* inespezifikoarekin loturik dago. Ikusi dugu, orobat, adiera horretarako ere mugatzaileak baliatzeak lausotu egiten duela apur bat hori (zinezko nahasteak eragiteraino, inoiz).

Inespezifikoen gailurra markatzen duena, azken muga (kuantifikazioaren *aurretikoa*, nolabait), partitibo da. Azkenerako utziko dugu euskaraz partitiboak baiezta-penetan dukeen edo ez dukeen lekuaren auzia, baina bistan da nolabaiteko prekario-tasuna-edo ezartzen duela existentzia-predikatuekin mugatzaileak erabiltzeak:

(31) Bada(go) ministrorik (aurka dagoenik).

(32) Badira/Badaude ministro *batzuk* (aurka daudenak).

(33) ?Badira/Badaude ministroak (aurka daudenak).

(34) ??Ministroak daude (aurka daudenak).



Areago, jakina, perifrastikoetan:

- (35) Izan/egon da ministrorik (aurka agertu denik).  
 (36) Izan/egon dira ministro batzuk (aurka agertu direnak).  
 (37) ?Izan/egon dira ministroak (aurka agertu direnak).  
 (38) ??Ministroak egon dira (aurka agertu direnak).

Sistemak, bistan da, halako prekariotasun-arriskurik gabe funtzionatzen du partitiboekin eta kuantifikatzaile arruntekin (joskera ere libreagoa izan daiteke hala):

- (39) izan/egon da/zen ministrorik / ministro(ren) bat  
 (40) izan/egon dira/ziren ministro batzuk/asko / zenbait/hainbat ministro / hiru(zpalau) ministro

Bestalde, nekez gerta daiteke pluralean bezalako ordeztetik singularrean:<sup>5</sup>

- (41) badira/badaude oztopoak (< oztopo batzuk)  
 (42) bada(go) #oztopoa (< oztopo bat)

Filologia zorrotzagora jota ere, bada euskara-eredurik mugatzailearen adiera inespezifikoa erabat arrotz zaionik. Halakoak aurkitzeko bidea: denboran, zenbat eta atzerago jo hobe, eta espazioan, berriz, zenbat eta ekialderago. Gaztelaniaren eta frantsesaren sistema dibergenteen eragina sumatzen da hor ere aski nabarmen, baina ez da hori bakarrik, nik uste. Guztiak baturik, Leizarraga dugu adibiderik zabalen eta ziurrena, ez baitu, ustez, sekula erabiltzen mugatzailerik zentzu espezifikotik kanpo (zentzu espezifikoa adiera generikoa izan dezake, noski: ez da nahastu behar generikoa inespezifikoarekin). Beste muturrean, mendebaldeko erabilera batzuk, non berdin (*ad hoc*) baliatzen baitira mugatzaileak, gero eta gehiago (testuinguru bakan batzuetan izan ezik), espezifikotarako zein inespezifikotarako.<sup>6</sup> Kasu ez gutxitan, hiperzuzenketazko jator-ustean, “bat”en eta mugagabeen aurkako gurutzada itsuz.

Garbi geratuko ahal zen ez naizela aldeztan ari orain Leizarragaren eredura *itzultzea* edo biltzea, baina bada zer ikerturik puntu horretan ere, *sasimugatzaile* inespezifikoen inbasioaren aurretik (edo hura gabe) gauzak nolatsu izan zitezkeen ikusteko eta ikasteko.

Bilatu beharko genuke, hala ere, eredu egoki samar bat (edo, etsiz gero, bi) geure gaurko estandarrerako, han-hemengo erabilera zahar-berrien orekan zinez baliagarri izango zaiguna eta ahal bezain koherentea. Alde horretatik, niri neuri, berdin lidake nire iritziaren kontrakoena balitz ere eredu adostu hori (ez litzateke lehen aldia halakoetara gogo onez makurtzen naizena eta garena), baldin eta dagozkion eskakizunak betetzen baditu. Hots, eredu bada, eta ez ohar-saltsa.

Bada beste erabilera-dibergentzia bat ere (aurrekoekin lotua), orain arte aipatu ez duguna: perpaus menderatuei dagokiena. Menderatu-menderatuetan, joskera zurr-

<sup>5</sup> Hala ere, entzun, entzuten da “#beste liburua(k)” ere, “beste liburu bat(zuk)” esateko partez.

<sup>6</sup> Hala ere, ikus Eibarko kanta zaharra (“asko dagoz”i dagokio noski enfasia, ez partitibooi):

|                     |                    |
|---------------------|--------------------|
| Zeruan asko dagoz   | Lirio lorarik eta  |
| olibo adarririk,    | Santu ta Santarik; |
| olibo adarririk eta | ez dala igartuko   |
| lirio lorarik.      | zeruko gauzarik.   |

nagoa izateaz gainera (aditza amaieran), *ba-* markarik ez da ageri adizki trinkoetan ere, eta zalantzazkoa da, bestalde, partitiboak lekurik duenez baiezkoetan (hor eta, neurri batean, joskera guztian):

- (43) izan/egon diren arazoak/ministroak
- (44) diren/dauden arazoak/ministroak
- (45) arazoak izan/egon direnean (?arazorik izan denean)
- (46) arazoak direnean/daudenean (?arazorik denean)

Menderatu arinetan, berriz, perpaus nagusien antzeko jokoa dugu:

- (47) Ziur naiz bad(ago)ela arazorik / badirela/badaudela arazoak.
- (48) Ezin gaitzke lasai egon, bai baita [bada-eta] arazorik / bai baitira/baitaude [badira/badaude-eta] arazoak.

Zehar-galderen kasuan, partitiboaren aukera zalantzagabea da, galdera arruntetan bezala. Hala ere, *ba-* marka eraman dezakete, oraingo erabileran bederen, nahiz eta hura gabeko formak izan tradizio sendo(ago)koak:

- (49) Ez dakigu arazorik (ba)d(ago)en(etz). [??Ez dakigu arazoak (ba)diren/dauden(etz)].

Bada tartean zalantzarik, tentsiorik edo bitasunik:

- (50) ?Arazorik badelako jokatu behar dugu zuhur. / ?Arazoak badirelako/badaudelako... / Arazoak #direlako/?daudelako...

Ereduen (eta desereduen) arteko tirabira horretan, bada auzi bat guztiz loturik dagoena orain artekoekin guztiekin: partitiboarena. Honaino, saihesten eta atzeratzen ahalegindu gara, baina iritsia da unea zezen horri ere adarretatik heltzeko.

## 5. Partitibo arruntaren esparrua

Inespezifikotasuna garbien eragiten duten hiru testuinguru gramatikaletan, ez da funtsezko zalantzarik gertatzen partitiboaren lekuaz eta erabileraz:

Ezeztapenak: “Ez da(go) oztoporik”. / “Oztoporik gabe lortu”.

Galderak: “Bada(go) oztoporik?”. / “Oztoporik (ba)den/dagoen erabaki”.

Baldintzak: “Oztoporik (baldin) bada(go)”.

Hiruretatik, hala ere, baldintzak uzten du atea zabalenik bestelakorik ere ager dadin (galderak ere ez du erabat ixten):

- (51) Oztopo(ren) bat (baldin) bada(go).
- (52) ?Oztopoak (baldin) badaude.

Uste dut azken adibidetxo hori aski dela ikusteko nolako tentsioa eragiten duen gaztelaniazko numero-bereizkuntza euskarara ekarri nahiak, disimetria bat gertatzen baita bi sistemen artean. Euskaraz, partitiboak ez du singular/plural bereizkuntzarik, esan bezala erabat inespezifikoa baita,<sup>7</sup> kuantifikazioaren beraren *aurretikoa*: “ha-

<sup>7</sup> Alegia, erreferentea ez da singular/pluraltasuna bereizteko adina ere irudikatzen.

lakorik (*batere, gutxi, (zati) bat edo beste, aski, asko, ugari...*). Gaztelaniaz, berriz, *mugagabeak* bi forma inespezifiko ditu, markatua baita hor ere numero singular edo plurala:

(53) (algún) obstáculo / (algunos) obstáculos

Izan ere, erdaraz bezala singular-pluraltasuna markatu nahia izan da, itxura guztien arabera, sistema horretaratuta duena (puntu horretan eta bestetan):

(54) el pan / ogia

(56) los panes / ogiak

(55) pan / ogia

(57) panes / ogiak

Modu teknikoagoan esanda, gaztelaniazkoaren moduko *huts* kuantifikatzailea (artikulurik eza) debeku denez, lokuzioetatik kanpo, euskara estandarrean eta ia euskalki guztietan (“badugu \*ogi”), eta, nolana ere, singular-pluraltasunik bereiziko ez lukeenez, mugatzailetara jotzen dugu numeroa markatu ahal izateko, mugatzaileak berezko(en) duen adiera (erreferente espezifikoarena, alegia) *ad hoc* aldaturik (espezifikoa zentzu generikotik pasaturik, beharbada). Kasu honetan, kuantifikazio minimoaren zentzua hartzen du artikulua, numero singular edo plurala markatuz.<sup>8</sup>

Zentzuz, bada, halakoetan, kuantifikatzaile minimo(ak) dira *sasimugatzaileok*, singular-pluraltasuna baino adierazi nahi ez dutenak. Alegia, erreferente inespezifikoaren adierazle; *numerodun partitiboak*, nolabait esateko. Inoiz, hain zuzen, egitura partitibo formaz markaturen bat aurkitzen dugu halako *sasimugatzailedunekin* sinonimian (kasu honetan, ez *-ik* arrunta, *-tik* baizik, nahiz jatorri berekoak bide diren biak):<sup>9</sup>

(58) Ogitik (=ogia) *jan* zuten eta ardotik (=ardo) *edan*.

Mugatzaileen zentzu espezifikoa bestelakotzeko joera gutxien (edo batere ez) ageri duen euskalkian, hots, zubereraz, partitibo arruntaren eta guk arestian debekatutzat jo dugun mugagabe absolutu edo *huts* mugatzailearen artean banatzen da adiera inespezifiko horren adierazpena (non eta ez den jotzen kuantifikatzaile esplizituetara, noski). Etxahunek, adibidez:

(59) *ogi eta ardu* geñhatzen / auheren asetzekua

Gehienetan bezala, guztiz argigarria da frantsesaren egiturari begiratzea. Frantsesak, oro har, partitibo formala darabil gaztelaniak *huts* determinatzailea ageri duen lekuan. Euskarazko partitibo arruntak ez bezala, ordea (eta gaztelaniazko *huts* determinazioak bezala), numeroa bereizten du:

(60) le pain / *du* pain

(61) les pains / *des* pains

Logika hutsetik atera daiteke frantsesaren partitibo esplizitu eta nahitaezkoak aiseago erakar dezakeela bere eradura bere elebitasun-esparruko euskara, gaztelaniaren aldean bederen (nahiz eta numero-bereizkuntzak beste aldera tira egin). Frantsesez, continuum bat dugu, esaldi mota guztiak hartzen dituen, baietzapenak barne:

<sup>8</sup> Beste batzuetan, hala nola predikatu-osagarriarenean, komunztadura hutsezkoa da *sasimugatzailea*.

<sup>9</sup> Zenbakarrien beste aukera ere, pluralaren gainean eraikitako egitura partitiboa, aipamentxo honetan utziko dugu: “*orietarik* ere ba omen da” (Larreko).

- Ezeztapenak: “Il y a pas *du* pain”. — Baldintzak: “S’il y a *du* pain”.  
 — Galderak: “Est-ce qu’il y a *du* pain?”. — Baieztapenak: “Il y a *du* pain”.

Espero izatekoa litzateke, beraz, baieztapenetan ere partitiboa maizago aurkitzea esparru horretako euskaran, gaztelaniak eragiten duen eremuan baino. Horra beste ikergai bat, zail bezain interesgarria.<sup>10</sup> Kontuak kontu, oraindik ere martxan den prozesu horrek —hots, mugatzaileei adiera inespezifikoa emateak— baditu ondorioak:

- Batetik, partitiboaren (eta, batez ere, zenbatzaileen) erabilera —ustez— berezko eta egoki batzuk baztertea.
- Bestetik (edo ifrentzutik), numeroa markatu ahal izateko, adiera espezifikorako erabiltzen diren mugatzaile beretara jotzea, nahasbidea (eta euskalki-dibergentzia) eraginez.
- Hurrengo urratsean, joskera ere aldatzea, hots, galdegaira ekartzea *sasimugatz* (zentzuz) partitiboa-edo:

(62) Ogia dago.

(63) Arazoak daude/dauzkagu.<sup>11</sup>

Egia esateko, galdegai gisa doan mendebaldeko erabilera berezi horretan, nekez esan daiteke jada partitiboa denik zentzua, berez, ez baita zehazki existentzia-predikatua hor ageri dena, hots, “Zer dugu-daukagu/dago (jateko)?”, “Zer gertatzen da?” eta halako galderei dagozkienak baitira esaldiok, eta ez “Badugu-daukagu/bada(go) ogirik (jateko)?” eta “Bada(go) arazorik?”.

Kontuak kontu, exotikoak lirateke, guztiz, halako esaldi gehienak ekialdean, *egon* aditzaz osatuak bereziki. Gure adibideotan, “Ogia dugu (jateko)” bai (hots, adiera generikoan), baina besteak bestela emango lirateke:

(64) Bazen ogirik/ogia.

(65) Bad(it)ugu zenbait arazo.

(66) ?Zenbait arazo d(it)ugu. [Baditugu zenbait arazo].

(67) ??Zenbait arazo daude. [Badira zenbait arazo].

Gainera, eta hasierako iruzkinetara itzuliz, esan beharra dago ekialdean halako esaldiak (*egon* darabiltenak) zuzenak izan daitezkeela noski... baina, izatekotan, beste zerbait adierazteko, hots, iraupenezko adieran, ez existentziazkoan:

(68) Oztopoak (baziren, eta) badaude. [= Oztopoek badiraute].<sup>12</sup>

Bada jauzi bat baieztapenetatik (partitiborik ia inoiz ez) beste hiru esaldi molde-tara (partitiboa ia erabat). Horregatik, bietarikoak izaten dira analogiazko nahasteak: baieztapenetan bezala *sasimugatz*az baliatzea partitiboa dagokionean, eta —aldi berean, hiztun batzuen kasuan— ezeztapenetan-eta bezala partitiboa erabiltzea hala

<sup>10</sup> Alde batera utzi beharrekoak dirudite “zerik/besterik da” itzuli bereziek, non galdegaigunean baitoa partitibozko sintagma.

<sup>11</sup> Berdin dio, bestalde, zer kuantifikazio-determinazio daraman sintagmak: “Arazo bat daukagu/dugu” esaldia, eredu *berri* horretatik kanpo, ez da existentzia-predikatua (*ba*- falta baitu horretarako); izatekotan, “zenbat arazo ditugun” adieraziko luke, eta ez ea “arazorik dugun(etz)”.

<sup>12</sup> Argiago beharrez, “bada X” joskerari eutsi diogu albait, baina aukerakoa da, noski, “X bada” joskera, baldintzarekiko homomorfismoa gorabehera.

ez dagokionean ere, mugatzailearen (berezko) zentzu espezifikoetik alde egin nahirik (hots, frantses eredura lerratuz):

- (69) \*Arazoak (ba)daude?                      (70) \*Istripurik egon delako.

Hala ere, demagun ez gaudela oraindik erabat sartuak tamaina horretako nahastean, hots, oraindik desegokitzat jotzen duela gure senak baldintzetan partitiboaren lekuan mugatzailea erabiltzea. Hortxe dagoela muga, alegia:<sup>13</sup>

- (71) Oztoporik (baldin) bada(go), gaindituko dugu.  
(72) \*Oztopoak (baldin) badaude, gaindituko ditugu.

Geratuko litzaigukeen (eta geratzen zaigun) auzi *bakarra*, orduan, zera litzateke (eta da): *erabakitzea* zein den (eredu-tirabira horretatik estandarerako) partitiboari baieztapenezko esaldietan dagokion lekua. Pentsa liteke bide luzea egin dugula hain kontu zahar eta mugatuta iristeko, baina ez dut uste alferrik izan denik, eta, bestalde, jorratu dugun gai bakoitzak badu berez ere bere interesa estandarren nondik norakoa zertzeko orduan.

## 6. Partitiboa baieztapenean: araua auzi

Dugun dotrina ofizial bakarra, Euskaltzaindiarena, 1995koa da: “Partitiboa per-paus nagusietan noiz eta nola” izenburuko arau (eta azalpen) labur ere laburra.<sup>14</sup> Ezin utziko ditut iruzkinik gabe haren eta nire hausnarketa honen arteko kontrastetik atera ditudan gogoeta batzuk.<sup>15</sup>

Horretan sartu aurretik, hala ere, apur bat zabalduko dugu aztergaiaren esparrua. Orain arte, existentzia-predikatuaren egitura prototipiko edo oinarrikoena baino ez dugu aipatu ia. Hots, existentzia predikatzea eduki lexiko-semantiko bakarra duenez. “Ia” diot, hala ere, *izan/egon* iragangaitz horren aldaera iragankorra ere aipatu baitugu sarri samar (*ukan/eduki*). Kasu horretan (ergatibozko subjektu baten), nola edo halako *edute* bat da eduki semantikoa, eta, beraz, eduki semantiko horretan bildurik predikatzen da, zeharka, existentzia: norbaitek badu, bada halakorik. Hortik aurrera, sail bietan, aditz askok bilduko dute, gutxi asko, existentzia-predikazio nolabaitekoa, bestelako eduki lexiko-semantikoa gorabehera:

- (73) existitzen da            (74) aurkitzen da/dugu            (75) ezagutu dugu

Beste modu batera esanda: existentzia-predikatuaren egitura prototipikoarekin erabiltzen diren determinazio- eta kuantifikazio-aukera bertsuak aurkituko ditugu aditz arrunt askorekin, partitiboa barne. Eta auzi bertsuak: partitiboa/*sasimugatzai*-lea, hitz-ordena...:

- (76) Ijito-txaboladi horretan, bizi da *païorik* ere, baina...

<sup>13</sup> Hala ere, egunotan aditua aditu bati: “#Orain ez dira sortzen halako liburuak”.

<sup>14</sup> [www.euskaltzaindia.net/arauak/dok/Araua\\_0030.pdf](http://www.euskaltzaindia.net/arauak/dok/Araua_0030.pdf)

<sup>15</sup> Hasieratik aitortzen du azalpenak gauzak ez daudela “hain argi”, baina horrek ez dio eragozten azkenean “araua” (hots, agindua) ematea. Hala ere, 1995ekoa da irizpena, eta baliteke orain oinarri hobeak/hoberik izatea hobeki funtsatzeko azalpenok eta, hala badagokio, araua zehaztu eta hobetzeko.

Hala ere, aditzaren eduki semantikoa nolakoa (eta, harekin batera, testuingurua), ez da beti izango aukerakoa edo ohikoa baieztapenetan erreferente (guztiz) inespezifikoein konbinatzea aditz hori, hots, partitiboa aurkitzea (formala nahiz semantikoki zentzu hori duena).

Baieztapenetan partitiboa agertzearen kontua, bada, ez da “ez da halakorik (izan/egon)” ezeztapenari dagokion baieztapenari dagokiona soilik, baizik eta, era berean, “ez da halakorik ageri/ikusten/etorri/aurkitu...” eta abarren baieztapenari dagokiona ere. Eta gaztelaniaren eta frantsesaren arteko eredu-dibergentzia ere lehengo bera da halakoetan: partitiboa frantsesez, *huts* gaztelaniaz.

Gatozen, bada, Euskaltzaindiaren arau aspaldiko horretara, eta seinala dezagun, lehenik, harekin dugun adostasun nagusia:

Partitibo arruntak ez du baieztapen perpausetan beste hiru testuinguru gramatikal tipikoetan (ezeztapenak, galderazkoak, baldintzak) adinako lekurik.

Horren arrazoiak ere ez dut uste desadostasunik legokeenik: hiru testuinguru horietan predikatzen dena ez da existentzia, baizik eta, hurrenez hurren, ez-existentzia, existentziaren galdea eta existentziaren hipotesia. Horregatik jotzen da, sistematikoki, erreferente (guztiz) inespezifikoak adierazteko egiturara, hots, partitibora.

Berez dator, ordea, galdera? Bakarrak ote dira horiek halako (erabateko) inespezifikotasuna eragiten duten testuinguru gramatikal nahiz semantikoak? Aurreko azalpenei kontu egin dienak badaki ez dela hori nire iritzia, jakintzat jo baitugu hemen existentzia-predikatuaren adierazpide tipikoenak erreferente (guztiz) inespezifikoak hartzen dituela: X klaseko ale/puskaren bat gutxienez badela adierazten da, baina espezifikoki zenbat edo zein batere zehaztu gabe. Gero, jakina, zehazte handiago bat etor daiteke, eta hartan bai ez duela partitiboak (definizioz) inolako lekurik.

Arian-arian, hara, adostasunaren gunetik desadostasunarenera etorri gara: gure honetan, erreferente (guztiz) inespezifikoak adierazteko egitura da, besterik gabe, partitibo arrunta, bestetan bezala baieztapenaren ere: “bada(go) halakorik”. Horrek ez du ukatzen beste egituraren bat *ere* erabiltzea horretarako, hala nola, kuantifikatzera jo nahi ez bada, *sasimugatzailea*: “bada(go) halakoa”, “badira/badaude halakoa”. (Existentzia-predikatuan txertatua egoteak ematen dio hor duen zentzu ez-espezifikoa *-a(k)* artikuluari). Ikus partitiboaren egungo erabileraren adibide batzuk, *Ereduzko Prosa Gaur* kontsulta-tresnatik hartuak (kasu batzuetan, bestelako erabilerarik ere ageri da esaldi berean):

- (77) Bada, noski, halakorik bere kabuz egiten duenik, bere burua, erakusleihoa edo ganadua bailitzan, gustura erakusten duenik, propaganda edo fama edo nik ahal dakit zeren bila. (Karlos Linazasoro)
- (78) Nafarroan ere, esate baterako, ezagutu dut *main ttiot* dela berea, eta arrotza zaiola *emanen ditiot* uste duenik, eta nonahi aurkituko ditugu horrelako iritziak dituztenak. (Koldo Zuazo)
- (79) Azkoitiko udaletxean ere badago horrelako kasurik: itzultzaile bat dago, eta euskaraz ez dakiten zinegotziek itzulpen tramankuluak dituzte. (Enekoitz Esnaola)

- (80) Antza egon badago horrelako gidarrik, baina ez dira agerikoak. (www.mugak.eu/gunea/mujer/asilo/bab)

Baieztapenak, bada, *aukera* guztiz nagusi eta zabala ematen du erreferente espezifikokoagoak ager daitezen, baina ez du zeharo eragozten erreferente (guztiz) inespezifikoa, hots, partitibo arruntez adieraz daitekeena. Eta ez dut nik behinik behin inolako enfasirik nabari, ez adibideotan eta ez beste asko edo gehienetan. Ikusiko dugunez, hala ere, enfasia-adieran oinarritzen du Euskaltzaindiaren arauak azalpen ia guztia. Jakina, ez da halako aukerarik ere mendebaldeko joskera *berrian*, partitiboaren erabateko inespezifikotasunak ez baitu hura gaitzen galdegai izateko: “\*arazorik dago/daukazue”.

Bestalde, baiezkotasunak erreferentea beti espezifikoxe)agoa izatea eragiten duela joz gero, horrek esan nahi luke (eta du, nik uste) nolabaiteko sinonimia ez dela gertatzen, berez, *sasimugatzailedunen* eta partitiboazkoen artean, haien eta zenbatailedunen artean baizik:

- (81) badaude arazo(ren) batzuk = badaude arazoak = ?arazoak daude

Badira beste gorabehera batzuk ere ikertzeko halakoetan, determinazioari eta numero-komunztadurari dagozkionak, baina bego horrenbestean, aztergai dugun puntuaren haritik gehiago ez aldentzearren.

## 7. Partitiboa, inespezifikotasunaren adierazpide

Nire iritziz, inespezifikotasunaren jokoan bilatu behar da partitiboaren funtsa. Nik hemen *sasimugatzaille* deitu diodan horren mekanismoa zeharkakoa da, nolabait (erdarazko numeroaren kalko hutsa ez bada): mugatzaillearen adiera, izatez, espezifikoa da, baina espezifikotasun hori zentzu generikoan har daiteke: “Otsoak ankerrak dira” diogunean<sup>16</sup>, ez gara otso *jakin* batzuez ari, eta hortik-edo halako *sasimugatzaille* erreferentzia-karga espezifikoz arinduak, bai aipamen soiletan (“otsoak”), bai predikatu-osagarrietan (“gehienak otsoak dira”) eta bai existentzia-predikatuan ere: (“badira/badaude otsoak (hemen)”).

Partitiboak, berriz, zuzenean markatzen du erreferentzia (guztiz) inespezifikoa. Euskaltzaindiaren arau-azalpenean (baieztapeneko) partitiboaren testuinguru bat nabarmentzen da bereziki: [izen + izenondo (edo, oro har, adjektibo)] egiturari dagokiona. Bada, ildo berean, beste egitura bat, antzekoa baina bitan banatzen dena, partitiboa errepikatuz:

- (82) Bada otsorik bildots-larruz janzten denik. (=Bada bildots-larruz janzten den otsorik).

Jakina, numeroa zehazten hasiz gero:

- (83) Bada otso(ren) bat bildots-larruz janzten dena.<sup>17</sup>

<sup>16</sup> Predikatu-osagarrian, are *sasiago* da *mugatzaillea*, komunztadura-marka hutsa edo.

<sup>17</sup> Bide batez: Leizarragak ez luke hor ere mugatzaillea erabiliko, partitiboa baizik (mugagabeko komunztadura gordez): “... bat... denik”.

(84) Badira/badaude otso(ren) batzuk bildots-larruz janzten direnak.

Existentzia-predikatuaren erabilera hori berezia da, ez baitu egiten existentzia-adierazpena eta gainerako deskripzioa bitan banatu baino. Hots, funtsean, azken adibideko informazio bera dugu beste esaldi honetan:

(85) Otso batzuk bildots-larruz janzten dira.

Zenbatzaileetan koka daiteke inespezifikotasunaren muga. Adibidea aldatu gabe, “otso bat(zuk)” sintagmak bi adiera onartzen ditu. Batean, kuantifikazio hutsa da, eta ez da espezifikotzat irudikatzen erreferentea (baina bai banakotzat noski, partitiboan ez bezala). Bestean, berriz, hiztunak gogoan irudikatzen d(it)u “otso bat(zuk)”; alegia, “(hiztuna zehazteko gai den) otso jakin bat(zuk)” ulertzen da. Bigarren adiera hori, ez da dudarik, hurbilago dago mugatzailearen zentzu (berez) espezifikotik, eta adiera horretan gertatzen da bereziki harekiko sinonimia (zerbaiten existentzia baieztatzen duenak, izan ohi du haren irudi gutxi-asko espezifikoa gogoan):

(86) Badira/badaude otso (jakin) batzuk... = badira/badaude otsoak...

Beste adiera, berriz, partitiboaren sinonimoago da, bi moldeak erabiltzen diren kasuan (partitiboaren inespezifikotasuna, hala ere, erabatekoagoa da, numerorik eza dela eta):

(87) Badira/badaude otso batzuk... = bada(go) otsorik...

Adiera espezifikoa *ere* onartze hori zenbatzaile zehaztu zein zehaztugabe askorena da: bat, bi, hiru... zenbait, asko, hainbat...

Euskaltzaindiaren azalpenean, bada gauza bat hasieratik harrigarri gertatu zitzaidana eta, zenbat eta auzian gehiago barrendu eta lekukotasun gehiago bildu, orduan eta zalantzarriago zaidana:

“Alde batetik, partitiboa baieztoketan erabiltzea *itzuli enfatiko* bati dagokionez gero, ohiz kanpoko erabilera dela, edo bederen erabilera markatua dela esan beharra da, *ugaritasuna edo bizikitasuna adierazten baita haren bidez, edo baieztapena indartzen*”. (etzana, nirea)

Gutziz oker egon naiteke noski ni, eta zeharo zuzena izan baieztapen hori, baina ez zaigu azalpenean berean arrazoirik ematen hala sinets dezagun, eta, nahiz eta horretantxe oinarritu ia dotrina guztia, adibideek ez dute frogatzen, nire iritziz, partitiboaren enfatikotasun hori. Ez azalpeneko adibideek eta ez bestela bil daitezkeenek, zahar nahiz berri.

Beharbada, egin liteke interpretazio hala ere behartu samar bat irizpena nire iritzira hurbilagotzeko: alegia, “itzuli enfatiko bati dagokio” dioenean, ez duela esan nahi partitiboak berak duenik balio hori, hura txertaturik ageri den esaldiak baizik. Horretarako, hala ere, “baieztapena indartze” hori ere partitiboaren bizkar-gainetik kendu beharko genuke. (Beste kontu bat ere argitu behar litzateke: enfasia bada, zergatik den enfasi markatu hori ezohiko). Kontzeptualki ere, nekez ezkontzen da partitiboaren beraren ideia enfasiaren adierazpenarekin, nahiz eta partitiboak parte hartu halako beste egitura batzuetan, hala nola (aukeran) superlatiboekin:



(88) Toki(rik) ederrena.

Hala, zer geldituko litzaiguke? Bada, kontuak ondo atera badituz, baieztapena(ren enfasia) eta numeroa(ren enfasia): “ugaritasuna edo *bizikitasuna*”.

Numeroari dagokionez, ongi ezkontzen da eman dugun azalpena: erabat zehaztu gabea izanik, aise bete daiteke *mugagabetasun* hori adiera enfatiko... baldin eta beste zerbaitek eragiten badu enfasi hori. Bestela, zergatik ez dauka partitiboak halako enfasia beti, baieztapenetik kanpo ere?

Beharbada, ez da misterio handirik ere: existentzia-predikazioa (eta hurbilekoak, *edutea* barne), baieztapenean, erraz kargatzen da enfasis (“bada/badu, gero!...”). Hala ere, ez dirudi hala kargaturiko egitura batean partitiboak berez eman dezakeenik areagoko indarririk:

(89) Badu(, gero) lana (!).

(90) Baditu(, gero) lanak (!).

(91) Badu(, gero) lanik (!).

Hain zuzen ere, antzeko kontua dugu beste egitura enfatiko batzuetan. Besteak beste, “dirutan” ez da berez enfasiarekin lotua, baina egitura jakinean txertaturik hartzen du bere (kasu horretan bai) adiera enfatikoa:

(92) Badu horrek(, baduenez,) dirutan!

Zuzen bagabiltza, beraz, existentzia-predikatuarekin (eta kidekoekin) bateragarria denez, halako esaldien enfasian bildurik joan daiteke partitiboa, eta, hala, bere numero-zehaztugabetasun erabatekoa kuantifikazio era berean enfatiko ulertu:

(93) Bazen han trasterik(!) (=trastetan; traste mordo ikaragarria).

Ez dirudi, ordea, ekonomia dotoreaz landa, aparteko erakarmenik duenik hiztuentzat partitibozko horrek, bestelakoan aldean, enfasia markatzeko orduan:

(94) Baziren/bazeuden han trasteak (ugari, nonahi, bazter guztietan)!

Euskaltzaindiaren irizpenean aipatzen diren adibideetariko batzuek, berriz, lexikotik dakarte enfasia, eta ez dirudi halakoetan ere alde handirik dagoenik “ederrik entzun” zein “ederrak entzun” erabili.

“Haurrak badituz” (nahiz zeinahi aldaera, “Badituz haurrak” etik hasi eta “Haurrak dauzkat” eraino), adiera inespezifiko nekez(en) onartzen duten testuinguru semantikoetariko baten adibide dira, ez baita batere normala, zer, eta nor bere haurrak erreferente inespezifiko hartzea! Elizanburuk ere halaxe dio, xeheago:<sup>18</sup>

(95) Badut andrea, badut semea, alaba ere badut nik...

Jakina, hor, espezifiko izanik erreferentea (nahiz zentzu generikoa ere har dezakeen), ez partitiboa eta ez izenondorik ez dago sartzerik (aposizioan ez bada):

(96) #badut andrerik

<sup>18</sup> “J’ai ma femme / mon fils” litzateke frantsesez, espezifiktasun oso(ago)z.

(97) #badut andre ona/onik

(98) badut andrea, ona

Aski litzateke, hala ere, apur bat aldatzea esaldia, inespezifikotasunaren agertokian gerta gaitezen:

(99) Badut andrea, eta izanen dut noizbait, agian, haurrik.

Existentzia-predikatu oinarrizkotik kanpoko adibide bat ekarri nahi dut orain, Axularrena, beste asko bezala nekez interpreta daitekeena enfatikotzat. Orain artekoak baino muturrekoagoa da partitiboaren erabileran, denborazko menderatu batean baitator:

(100) Ihiztari handiak dira begiak, eta bere gogarako ihizirik eraikitzen dutenean, ez dira erdiets arteño baratzen.

Denborazko perpaus horren adiera generikoa da, eta baldintzatik hurbil dago, baina ez dut uste berezi-berezia ere denik denborazko perpausen artean. Kontua da badirela baieztapenean ere, hor bezala (numerorik gabeko) adiera (gutziz) inespezifikoa eskatzen edo onartzen duten testuinguru gramatikal nahiz semantiko batzuk. Esate baterako, baldintzak adierazia alegiazko izanik, ez da gutxiago alegiazkoa baldintza-ondorioa. Eta ahalerak ere *gertatugabeak* ditu aipagai, eta orobat subjuntiboak, geroaldiak nahiz *omenkako* esaldiek. Halakoetan ere gerta daiteke, bada, Axularren denborazko horretan bezala, aukera-aukerakoa izatea partitiboa:

(101) Arreta gutxituz gero, gertatuko da/litzateke noski istripurik.

(102) Hurbil liteke eulirik.

(103) Gauden isilik, usorik sarera(tu) (dadin) arte.

(104) Eta ba omen da *telefonoa katigatu* erabiltzen duenik. (Ibon Sarasola).

(105) Aurkituko du gogobeteko duenik. (Patxi Goenagari aurkezpen batean jaso).

*Estilo-aukeratza* behinik behin, ez dirudi gaitzestekoak direnik, inolaz ere, halakoak. Jakina, “istripu/euli/usoren bat” nahiz “istripu/euli/uso bat edo beste” erabil daiteke, edo mugatzailearen zentzu generikora gomendatu (“euliak hurbil litezke”), baina ez da nahitaz beti aukera bakarra edo hobea.

Eta ez dirudi, datuei begiraturik, enfasiarekin lotua dagoenik, berez. Harrigarria litzateke partitiboa izatea, inespezifikotasun-markatzailea izanik, enfasiaren ardura-duna; jakina denez, debeku zaizkio enfasi-funtzio tipikoak, hots, galdegaiarena zein mintzagaiarena; bestela esanda, ezin liteke izan, ez tema, ez foku: erreferente (gutziz) inespezifikoa ez baitu nahikoa *mami*.

Eta, edozein modutan, Axularrek bederen ez zuen idatzi, nahiz aukerako izan noski, “bere gogarako *zerbait* ihizi eraikitzen dutenean”, “bere gogarako ihizirik eraikitzen dutenean” baizik (“zerbait” ez baita “ezer”). Enfasirik gabe. Halaxe. Esanahi arrunt zehatz horrexekin.

Eta berdin Gandiagak Oñatin bilduriko kanta zaharrea ere:

(106) Erregek ez dau behar / gizon ezkondurik /baizikan mutil libre, txikitin parian paina, / ai libre-libretxorik.

Mutilik behar eta / mutilik egon ez / Errege silan dago, txikitin parian paina, / ai jarrita negarrez.  
Neskak badaude baina / ez dute balio / Erregeri begitik, txikitin parian paina, / ai negarra dario.

“Mutilik behar”, ez baitago irudikatzerik hor erreferente espezifikorik, baina “neskak badaude”, daudenek bai baitute nolabaiteko espezifikotasuna (generikoki ulerturik ere), segidak erakusten duenez: “(neskek/neskok) ez dute balio”. Jakina, gaur hemen inor ausartuko litzateken baino harago doa erabilera hori...

Gutxi erabiltzekoa? Bai noski (baieztapenezko), testuinguru egokien urritasun erlatiboarengatik eta, haietan ere, bestelako molde sinonimo samarren lehiarengatik (kuantifikatzaileak, *sasimugatzaileak*...). Horregatik, eta, beharbada, senak agindutakoan ere ez arriskatzeagatik arautzakoa hausten...

Aldeak alde —partitiboa baino debekuago da baieztapenean noski—, “inor/ezer” ere erlatiboki gutxi erabiltzen da ezeztapenetik kanpo (edo batere ez, hizkera batzuetan), eta “norbait/zerbait” ditu lehiakide gogor, baina horrek ez liguke eman behar biderik erabilera hori bitxikeriatzat hartzeko. Izan ere, izenordain (gutziz) inespezifikoa hori gabe, hitzun askorentzat muntadun den bereizkuntza edo ñabardura galduko litzateke:

(107) Zerbait (ehizatuz gero): pieza (jakin) bat (edo beste)

(108) Ezer (ehizatuz gero): piezarik, piezaren bat

Halako testuinguruetan, hitzun askorentzat ez-edo dago lekurik “ezer/piezarik (ehizatuz gero)” moldearentzat, “zerbait / piezaren bat (ehizatuz gero)” egingo bailukete beti. Baina, izan, bada alderik bien artean, baten adiera gutziz (eta garbi) inespezifikoa baita, eta bestea, berriz, zehaztugabea baino ez:

(109) Ikusten al duzu ezer? Ala itsutu zara?

(110) Ikusten al duzu zerbait? Esan, bada, zer.

Komunztadura ere bide beretik bereizten da:

(111) Irtengo ote da hortik ezer onik?

(112) Irtengo ote da hortik zerbait ona?

Azkenik, inespezifikoen ezaugarri nabarmena da (galdegai/mintzagai izateko debekuaen ildo berean) nekez onartzea lotura anaforikorik:

(113) Zerbait ona ikusten baduzu, hura eros ezazu.

(114) Ezer onik ikusten baduzu, \*hura eros ezazu. [Eros ezazu ikusten duzun (gauza on) hori].<sup>19</sup>

Ez dut uste asko arriskatzea denik esatea horrek ere murrizten duela inespezifikoaren erabilera (komunztadura-arazorik ere sor dezake, gainera, gaizki erabiliz gero):

(115) \*Bazen liburu bikainik, eta erosi egin genituen.

<sup>19</sup> Axularren esaldian, hala ere, bada nolabaiteko anafora: “ihizirik eraiki” > “(hura/?halakorik) erdiets”.

Egoki bide den esparrutxo horretan, ordea, aukera hobea eskaini beharko luke aitzakia(rik) jarri nahi dionak (hots, zehazki partitibozkoak dioena *egokiago* esatekoa, ez beste *antzeko* zerbait esatekoa). Eta, esan dezagun hori ere, ez da estiloari dagokiona soilik aukera. Kontzeptualki, filosofikoki eta are ideologikoki, ez dira gauza bera:

- (116) Bada(go) jainkorik. [Existitzen dela(ko) izen hori dagokion zerik (bat gutxienez)].  
 (117) Bada(go) Jainkoa [Existitzen dela(ko) Jainkoa (izen hori dagokion zer bat)].  
 (118) Badira/daude jainkoak. [Existitzen direla(ko) jainkoak (izen hori dagokien zer batzuk)].<sup>20</sup>

Edo, existentzia absolututik kokatura etorriz:

- (119) Baze(goe)n ordenagailurik.  
 (120) Baze(goe)n ordenagailua. [?Ordenagailua zegoela(ko)]. (zentzu generikoa: ordenagailu *bat*, baina generikotasunez aipatua, ez kuantifikazioz)  
 (121) Baziren/bazeuden ordenagailuak. [?Ordenagailuak zeudela(ko)]. (=“ordenagailu batzuk”, ez ezpezifikoki ulerturik, generikoki baizik)

Honatz, bada, nolatsuko aukerak genituzkeen (zentzuz bata besteari gainezarriak batzuk), debekurik ezarri ezean, maiztasunak maiztasun eta estiloak estilo:

[*numero gabea, adiera inespezifikoa*]

(122) *Inor gazterik* bizi litekeen/den etxea.<sup>21</sup>

(123) *Gazte-jenderik* bizi litekeen/den etxea.

(124) *Gazterik* bizi litekeen/den etxea.

[*numeroduna, adiera inespezifikoa*]

(125) *Gazteren bat(zuk)* gazte bizi d(ir)en etxea.

[*numeroduna, adiera inespezifikoa zein espezifikoa*]

(126) *Gazte bat(zuk) / norbait(zuk)* bizi d(ir)en etxea. [gazte bat(zuk) edozein]

(127) *Gazte bat(zuk) / norbait(zuk)* bizi d(ir)en etxea. [gazte jakin bat(zuk)]

[*numeroduna, mugatua, adiera inespezifikoa (generikoa partitibotzat ulertua?)*]

(128) *Gazteak* bizi diren etxea. [gazteren bat(zuk)]

[*numeroduna, mugatua, adiera espezifikoa zein generikoa*]

(129) *Norbait(zuk) gaztea(k)* bizi d(ir)en etxea. [gazte (gutxi-asko) *jakin* bat(zuk)]. *Gazteak* bizi diren etxea. [gazte *jakin* batzuk]

(130) *Gazteak* bizi diren etxea. [gazte-jendea]

<sup>20</sup> Ez dugu hemen kontuan hartzen generoaren auzia, nahiz eta “jainko-jainkosak” egokiago litzatekeen, noski.

<sup>21</sup> Gutxien-gutxienean, baiezko perpausa txertaturik dagoen esaldia ezezkoa/galderazkoa/baldintzazkoa izanez gero (hori behintzat seinlatu behar litzateke arauan), ohikoa da partitiboa: “Ez da hori gazterik/inor bizi litekeen etxea”.

# EUSKAL GRAMATIKAGINTZA ZAHARRAREN HISTORIA LABURRA: XVII-XVIII. MENDEAK

Ricardo Gómez

UPV/EHU eta “Julio Urkixo” Euskal Filologi Mintegia

## 0. Sarrera<sup>1</sup>

Euskal gramatikagintzak ez du corpus zabalegirik, inguruko tradizio handienekin (espainola, frantsesa, ingelesa, etab.) konparatuz gero behinik behin. Baina Europako esparruan ez da inondik ere makalenetakoa, ezta berrienetakoa ere; kon-tuan har bedi hizkuntza askok ez zutela gramatika idatzirik izan XIX. mendea iritsi arte (norvegiera eta bulgariera, kasu).<sup>2</sup> Nolanahi ere den, Europako hainbat hizkuntzaren lehen gramatika-lanak Berpizkunde garaian idatzi ziren, euskararenekin bateratsu. Izan ere, Berpizkunderan Aurouxek (1994) “bigarren iraultza tekniko-linguistikoa” deitu duena abiatu zen: alegia, munduko hizkuntzen gramatizazio masiboa.<sup>3</sup> Aurreko garaietan hizkuntza arrunten gramatikak idaztea oso noizbehinka gertatzen zen: Goi Erdi Aroan Irlanda eta Islandiako adibide bakanak ditugu, eta XIII. mendean galesa eta proventzala. Aldiz, XV. mendetik aurrera, bai Europako hizkuntza nagusiak izan nahi zutenak (italiera, gaztelania, frantsesa, portugesa, alemana, ingelesa), bai hizkuntza “apalagoak” (hungariera, poloniera, euskara bera) eta baita lurralde berrietako hizkuntzak ere (nahuatla, kitxua, guarania...) gramatika eta hiztegien bitartez deskribatu eta arautu ziren, XIX. mendea arte luzatuko zen prozesu batean.

Zergatik sortu zen Europan halako prozesua? Lehenik eta behin, hizkuntza erromantzeen sorrera aipatu behar da (VII-X. mendeetan). Goi Erdi Aroan latina da oraingoz administrazioan, kulturen eta erlijioan erabiltzen den hizkuntza, baita hizkuntza erromantzeen eremutik kanpo ere (germaniarra, zeltikoak, etab.), baina latina gero eta urrunago dago europarren ama-hizkuntzetatik. Gainera, IX. mendetik aurrera latindar kultura berreskuratzeko ahaleginak hasten dira. Egoera horretan, europar batentzat, latina ikasi egin behar zuen hizkuntza zen, bigarren hizkuntza bat.

---

<sup>1</sup> Artikulu hau nire doktorego tesiaren (Gómez 2007) zati batean oinarritzen da, hemen argitaratzeko emendatu eta zuzenduta. Bestalde, lan hau Joseba A. Lakarrak zuzendutako Espainiako MEC-eko “Fundamentos para unos *Monumenta linguae vasconum*: historia, crítica y edición de textos vascos (II)” (HUM2005-08047) ikerketa proiektuaren barruan sartzen da. Gidor Bilbaok eta Blanca Urgellek zirriborroa irakurri zuten eta beren oharrez zuzendu eta biziki aberastu zuten; bihoakie nire esker ona.

<sup>2</sup> Europako gramatikagintza tradizioen agerpenaz, ik. Aurouxek (1992: 74-75) dakarren taula.

<sup>3</sup> Lehenbiziko iraultza tekniko-linguistikoa, Aurouxen ustez, idazketaren asmakuntza (K.a. 3000) izan zen.

Latinaren gramatikak baziren, batez ere Donato eta Priszianoren arteetan oinarrituak.<sup>4</sup> Eta latina ikastearekin batera, gramatika apurka-apurka hizkuntza —edozein hizkuntza— ikasteko lanabes bihurtu zen, baita ama-hizkuntza bera ere. Beste alde batetik, ix. mendetik aurrera Europako hizkuntza nagusiak idatziz jasotzen hasi ziren; harrezkero hizkuntza arruntetan idatzitako literatur tradizioak pixkanaka sortuko ziren. Eta, azkenik, garai hartan latinaren gramatika tresna pedagogiko guztiz garatua zen.

Orduan, zergatik itxaron behar da xvi. mendea arte hizkuntza arrunten gramatikak orokortzeko? Bada orduantxe sortu zelako interesa edo beharra. Bi arrazoi nagusi aipa daitezke hizkuntza baten gramatika egiteko beharra sor dadin: hizkuntza arrotz bat ikasi behar izatea eta hizkuntz politika.

Hizkuntza arrotz bat ikasteko interes praktikoa batzuk biltzen dira, hala nola (1) administrazioaren hizkuntza ezagutzea; (2) testu sakratuen corpusa ezagutzea; (3) kultur hizkuntza bat ezagutzea; (4) merkatu eta politika erlazioak; (5) bidaiak, esplorazioak eta espedizio militararak; (6) erlijio ideien inportazioa edo esportazioa, eta (7) kolonizazioak.

Halaber, hizkuntz politika funtsean bi interesetan biltzen da: (1) literatur hizkuntza bat arautzea eta antolatzea eta (2) hizkuntzaren zabalkunderako politika garatzea, bai barnean, bai kanpoan erabiltzeko.

Interes hauetako batzuk latinarekin (edo are greko eta hebreerarekin) lot daitezke eta zenbaitetan Erdi Aroan indarrean zeuden. Hala ere, Berpizkundean latinak jarduera intelektual guztietan (literaturan, zientzian, administrazioan, etab.) zuen lekua hizkuntza arruntei egokitzeko mugimendua gertatu zen, nazio modernoek sorrerarekin lotua eta “nazio bat, hizkuntza bat” leloa gauzatzeko asmoz.

Izan ere, hizkuntza gehienek gramatizazioa helburu politikoekin lotzen da: nazio berrien justifikazioa, boterearen zentralizazioa eta lurralde-eskubideen aldarrikapena. Nazioaren hizkuntza gramatika-erregelen moldeetan sartu nahi zen —kodetu nahi zen—, administrazioan eta politikan erabiltzeko tresna egokia izan zedin. Kontuan har bedi Europako hizkuntza asko mende batzuk lehenago hasi zirela literaturan eta administrazioan erabiltzen, esan bezala. Hala ere, botere politiko zentralista berriak ezin zuen erraz bat egin nobleen eta elizgizonen gizarte feudalean erabiltzen zen latinarekin, Erdi Aroko latinarekin alegia. Latinaren nagusitasuna, neurri handi batean, Elizak gizartearen leku gailenagatik gertatzen zen.

Horrela, xvi-xvii. mendeetan —estatuari mailegatutako dirutzari esker— merkatari-burgesiak noblezia eta Eliza gainditu zituen gizarte eta politika hierarkian; beraz, hizkuntzen erabilera eta irakaskuntza berrantolatu ahal izan zituen: pixkanaka latina baztertu zen, hizkuntza arruntetan alde. Orobat, humanistek Erdi Aroko latina kritikatu zuten.

Bukatzeko, gramatizazio prozesuaren beste bi eragile aipa daitezke: (1) inprimategiaren erabilera areagotu zuen hizkuntzaren arautze ortografiko eta morfologikoa eta (2) Erreforma protestanteak jatorrizko testu erlijiosoak ezagutzeari emandako garrantzia. Honen guztiaren ondorioz, hizkuntza arruntak prest zeuden administrazio, literatura eta zientzia zereginetan erabil zitezten.

<sup>4</sup> Erdi Aroko latin gramatikari buruz, ik., esaterako, Law (1997).

Hurrengo lerroetan euskal gramatikagintza zaharraren historia zirriborratuko dut, XVI. mendeko hastapenetatik XVIII. mendera iritsi arte.<sup>5</sup>

## 1. Voltaire

Euskara aintzat hartzen duen lehen gramatika-lan ezaguna Voltaireren *L'Interpret ou Traduction du françois, espagnol & basque* hizkuntz eskuliburuan dugu (ca. 1620).<sup>6</sup> Liburu hau Berpizkundeko hizkuntz eskuliburuaren tradizioan sartzen da bete-betean eta, beraz, halako lan didaktikoetan ohikoak ziren hiru atalak ditu: gramatika, hiztegia eta elkarrizketak.<sup>7</sup> Voltaireren lanaren lehen edizioa Lyonen argitaratu zen eta haren ale bakarra Bordeleko Udal Liburutegian gordetzen da. Hogei bat urte geroago bi aldiz berrargitaratu zen, izenburua aldatu eta egilearen izenik gabe: *Tresora hirour languaietaqua, francesa, espagnola, eta hasquara. Obra ona eta necessaria nore desiracen baytou eranden lengue horeñat* eta *Thresor des trois langues, françoise, espagnolle et basque, ouvre ters utile & necessaire pour ceux qui desirent auoir l'intelligence de susdites langues* (Baiona, 1642). Berrargitalpen gehiago izan ziren XVII eta XVIII. mendeetan, baina hauetan Voltaireren lana arras moztuta agertu zen, elkarrizketak bakarrik —eta ez denak beti— agertzen zirelako.<sup>8</sup>

Lehen edizio moderno osoa Lakarrak ondu zuen (1997, 1999), gehienbat Voltaireren interes lexikografikoak eta euskararen historiarekikoak hartaturik. Hala ere, haren hitzaurrean Voltaireren gramatikaren ("Spece de grammaire") laburpena eskaintzen digu (Lakarra 1997: 11-12). Lakarrak dioenez, gramatika erabat lexikoa da; berrogei orrialdetan, eta frantsesetik abiatuak, Voltairek zenbait kategoria eta azpikategoriaren hitz zerrendak besterik ez du ematen: lehenik, adberbio, preposizio eta juntagailuak (1620: 1-11), gero izenordainak (11-13. or.) eta, horien ondoren, aditz denborak eta moduak (13-40. or.); azkenean, singular eta pluralaren adibideak ematen ditu, denak absolutiboan.<sup>9</sup> Hortaz, Voltairek ez du deklinabideaz deus esaten, ez bada zeharka eta inolako loturarik gabe, frantsesezko preposizio eta izenordainen itzulpenek euskarazko deklinabide atzizkiak agertzea eskatzen duten neurrian.

Berriki, Sáez Riverak (2006: 447) Voltaireren lanean agertzen diren elkarrizketen iturria aurkitu du. Gabriel Meurier flandestarraren *Coloquios familiares muy conuenientes y mas prouechosos de quantos salieron fasta agora para qualquier qualidad de personas desseosas de saber hablar y escribir Español y Frances* (Amberes, 1568) izan zen.

<sup>5</sup> Euskal gramatika-lan zaharrei buruz, ik. bereziki Oyharçabal (1989). Autore honek, Larramendiren gramatika mugari hartuta, hiru ikuspegi bereizten ditu euskara aztertu zuten lehen lanetan: ikuspegi historiko edota apologetikoa zutenak (Oihenart bereziki), ikuspegi didaktikoa zutenak (Voltaire eta Mikoleta) eta ikuspegi deskribatzailea zutenak (Urte, nahiz helburu didaktikoa ere sumatzen dion, eta beharbada galdurik dauden Pouvreau, Bidegarai eta Oiangurenen lanak). Artikulu honetan Oyharçabalen lan bikainarekin dudana zorra aitortu behar dut.

<sup>6</sup> Alde batera uzten ditut Garibairen gramatikazko ohar bakanak; ik. Zubiaur (1989).

<sup>7</sup> Hizkuntz eskuliburuaren tradizioaz eta haren euskal ordezkariez, ik. Lakarra (1994a: 8-14).

<sup>8</sup> Edizioen historiaz eta bakoitzaren ezaugarriez, ik. Vinson (1891-1898: 55-63 eta 536-537) eta Sáez Rivera (2007: 258-260, 1348-1350, 1459-1465).

<sup>9</sup> Jakina, izenen, adjektiboaren eta aditzen adibideak —baina ez soilik kategoria hauetakoak— gramatikaren ondoren datorren hiztegi alfabetikoan sartzen ditu.

Orobat, bere doktorego tesian Sáez Riverak (2007: 259, 1244) baieztatu du Tresoraren 1684ko edizioan agertzen diren bi ipuinak (“Cuento gracioso, y verdedero de una Trucha” eta “Otro de un enamorado, ô Pisaverde”) Julliani-ren *La nomenclature et les dialogues familiers, [...] premiere partie. [...] Les proverbes divertissans et les heures de recreation [...] Seconde partie* (París, 1688) lanetik kopiatuta daudela, aldaketak oso txikiak baitira. Nolanahi ere den, euskalaritzaren historiari dagokionez, Sáez Riveraren doktorego tesiaren ekarpen nagusia Voltoireren eskuliburua garai hartako Europako hizkuntz irakaskuntzaren testuinguruan kokatzea da.

## 2. Oihenart

Askoz garrantzitsuagoak ditugu Arnaud Oihenartek *Notitia utriusque Vasconiae* historia-liburuan euskal gramatika aurkezteko idatzi zituen kapituluak, lehen liburuko XI.a eta bereziki XIV.a. *Notitia* lehenik 1638an argitaratu zen eta bigarrenik, gehiketa eta zuzenketa garrantzitsuak sartu ondoren, 1656an.<sup>10</sup> Liburua gaztelaniara itzuli zen *RIEV* aldizkarian (1926-1928) eta, latinezko testuaren faksimilearekin batera, 1992an berrargitaratu zen.<sup>11</sup> Historialaria izanagatik, euskal gramatikagintza zaharrean Oihenartek leku berezia merezi du, zalantza izpirik gabe; Oihenart da lehen euskal gramatikarietarik analisi zorrotz eta originalenak eskaini zizkiguna, ondoko euskalariengan eragin nimañoa izan bazuten ere. Euskal gramatikari eskainitako kapitulu labur eta mamitsuetan Europako Mendebaldean eredu nagusia zen gramatika greko-latindarraren mendekotasuna nabarmena da. Hala eta guztiz ere, aldi behin Oihenart gauza da eredu klasikoa gainditzeko eta euskararen deskribapen beregaina eta egokiagoa burutzeko.

Aipagarri da Oihenarten ideien artean gaur egun erabateko balioa duten hainbat ere arki daitezkeela; ekarpen hauek, dena den, denbora luzea behariko zuten euskalaritzaren barruan arrakasta eta onarpena lortzeko —batzuetan Oihenarten aitzindaritasuna ezezagun edo isilpean gertatu zelarik ere— eta, ikusiko dugunez, baten bat eztabaidagai zen oraindik XIX. mendearen hondarrean. Hona ekarpen horietariko batzuk:

XI. kapituluaren gaia *-a* eta *-ak* singularreko eta pluraleko artikulua direla erakustea da (xehetasun gehiagotarako, ik. Gómez 2001). Aldiz, garaiko iritzi nagusiaren arabera (Marineo Siculo, Merula, Garibai; geroago Pouvreau, Urte, Harriet eta Etxeberri Sarakoa), izenkien bukaerak edo nominatiboaren atzizkiak ziren. Hala ere, uste hau ez zen euskalaritzatik zeharo baztertuko Larramendik (1729) zorrozki kritikatu zuen arte.

<sup>10</sup> Vinsonen *Notitiaren* argitalpen bakoitzeko aleak erkatu zituen eta diferentziak zerrendatu (1891-1898: 80-82). Hizpide dugun zatia dagokionez, Vinsonen adierazten du bigarren argitalpeneko XIV. kapitulari plegu bat (zortzi orrialde) gehitu zitzaiola, orrialde berriak zenbatu gabe eta, hortaz, zenbakuntza aldatu gabe; halaber, kapitulu guztiz eraberritu zela. Baina ez du kapituluaren edukian gertatutako aldaketaz deus zehazten; xehetasunak hurrengo lan baterako utziz, funtsean bigarren argitalpenak izenordainei, deklinazinei eta silaben kantitateari buruzko atalak (“De Pronomine”, “De Indeclinabilibus” eta “De syllabarum quantitate”, hurrenez hurren) erantsi ditu eta aditzari buruzko informazioa askoz luzeagoa da, eta desberdin antolatua.

<sup>11</sup> Hala eta guztiz ere, Gorosterratzuren itzulpenak huts eta hutsune franko ditu. Horregatik, eta euskal gramatikagintzaren historian duen garrantziagatik, Oihenarten testuak edizio berri bat merezi luke.



xiv. kapituluaren hasieran, Oihenartek euskal deklinabide mota bi bereizi zituen, artikuluduna eta artikulugabea, egun *mugatu* eta *mugagabe* deituz ezagutzen ditugunak, hain zuzen; lehenbizikoa singularra edo plurala izan daitekeela ere adierazi zuen. Mugagabea, alabaina, ez zen berriz euskal gramatikagintzan azalduko Astarloaren eta Humboldtaren lanak iritsi arte. Geroxeago Darrigolek (1827) baieztatu zuen bera izan zela mugagabeaz ohartu zen lehena, eta uste oker horrek gutxienez Villasantaren *Historia de la literatura vasca*-raino iraun zuen, Mitxelenak (1973 [1985: 134]) salatu bezala.

Deklinabidearen arloan jarraituz, euskararen kasuen artean latinaren paradigmatak kanpo geratzen diren kasu ergatiboa (*casus agendi* edo *activus*) eta partitiboa (*casus negandi seu dubitandi*) identifikatu zituen eta euskarak akusatibo eta bokatoriorik ez duela adierazi zuen. Berriz ere, euskal kasu-sistemaren ezaugarri hauek Astarloaren eta Humboldtaren lanen zain geratu beharko dute ezagutza eta onarpen zabala izan dezaten. Oyharçabalek (1993) ohartarazi zuen bezala, Oihenartek deklinabide paradigmak eratzean ikuspegi morfologiko formala baliatu zuen. Alta, bate-tik, artikuludun/artikulugabe aurkaritzan sartzen diren atzizkiak bakarrik onartzen ditu, halakotzat jotzen ez dituen leku-denborazkoak kanpoan utziz (postposiziotzat jo zituen, hain zuzen ere); beste alde batetik, kasu eta atzizkien arteko bana-banako egokitasuna ezartzen du, aipatu bi kasu berezien identifikatzea ahalbidetuz, edo erraztuz bederen.<sup>12</sup>

Aditzaren azterketari dagokionez, euskararen berezko aditz-jokoa trinkoa dela (*coniugatio propria*), eta ez perifrastikoa (*coniugatio impropria*), proposatu zuen (Oihenart 1656: 63). Ondoko gramatikariek, Larramendi buruzagi, perifrastikoaren jatorrasuna eta antzinasuna aldarrikatu zuten eta Oihenarten iritzia ez zen xix. mende hondarra arte berragertuko, garaile berragertzeko bada ere; jarrera bakoitzaren aldekoen zerrenda ez oso baterako, ik. Gómez (1989: 361). Laguntzaileen sistema aski ongi eman zuen Oihenartek, lau laguntzaile aipatu baitzituen —*nais, dud, adi* eta *esac*—<sup>13</sup> eta modu eta denboren arteko euren banaketa egoki bereizi (Oihenart 1656: 69). Van Eysen proposamenak iritsi arte, ez zen lauko eskema hau berragertuko (ik. Gómez 2002).

### 3. Pouvreau

Silvain Pouvreaux gramatika ohar batzuk utzi zituen bere eskuizkribuetan eta egun Parisko Liburutegi Nazionalako Fond Basque-Celte-ren 8. eskuizkribuan daude, 1-3. orrietan zehazki. Oharrok Vinsonek argitaratu zituen bi aldiz (Vinson 1881, 1892). Pentsatu izan da testu hau Pouvreaux prestatu nahi zuen gramatika-lan baten zatiak edo zirriborroak direla (Oyharçabal 1989: 63) eta hala ematen dute aditzera Pouvreaux idazten dituen kapitulu eta atal izenburuek; ez dakigu, halere, gramatika-lan hura inoiz burutu zuen.

<sup>12</sup> Izan ere, partitiboa paradigma artikulugabeen bakarrik sartzen da, sei kasu dituen bakarrean. Singularrak eta pluralak, aldiz, bosna kasu dituzte.

<sup>13</sup> Zehazkiago, Oihenartek dioenez, lehenengo biak aditzak ere badira (*nais* eta *dud*) eta beste biak aurrekoen laguntzaileak (*adi* eta *ezak*, hurrenez hurren).

Pouvreuren gramatika ideiak ez dira oso originalak: ez du *-a* artikulutzat hartzen, nominatibo singulartzat baizik; latinaren komunztadura-ereduari jarraituz, uste du izenak kasua galtzen duela adjektiboarekin edo beste hitz batzuekin (*bat*, *batzuk*, erakusleak) azaltzen denean, salbuespen gisa guretzat berezko *-a* duten hitzak aipatzen dituela (*aita*, *ama*, *alaba*...); jatorrizko adjektiboak eta adjektibo eratorriak bereizten ditu, bigarrenak *-zko*, *-ko(a)* eta *-ren(a)* atzizkiak dituenak izanik; bi nominatibo bereizten ditu, aditz substantibo edo pasiboekin erabiltzen dena (*-a*) eta aditz aktiboekin erabiltzen dena (*-ac*); paradigma mugagabeko atzizki berezietatik ohartu zen, baina ez zen konturatu mugagabearen izaeraz. Nabarmentzekoa da gramatika zati hauetan Pouvreaux bere hiztegia aipatzen duela: “Cette petite particule vsurpee par syncope ou abbreuiation du mot d’*Ecina* que vous verrez dans mon dictionnaire sert pour expliquer le défaut du verbe non possum, je ne puis” (ik. Vinson 1892: 7-8).<sup>14</sup>

#### 4. Mikoleta

Rafael Mikoleta bilbotarrak *Modo breue de aprender la lengua Vizcayna* idatzi zuen 1653an. Eskuizkribua Londresko British Museum-en dago eta XIX. mende amaieran argitaratu zen estreinakoz (Sampere y Miquel 1880, Dodgson 1897). XX. mendean Zelaietak osorik argitaratu zuen bitan (1988, 1995) eta Mikoletaren lanaren zati batzuek —baina inoiz ez gramatikak— zenbait edizio izan dituzte (Mitxelena 1964: 132-135, Sarasola 1983: 188-208). Mikoletaren gramatika oso laburra da eta ez dago garbi argitaratzeko asmorik izan zuen ala, enkarguz, pertsona bati euskara ikasten laguntzeko ondu zuen (cf. Zelaieta 1995: 6-7).

Mikoletaren gramatikan hiru atal bereiz daitezke. Lana hasten da “Modo breve de sauer declinar los nombres vascongados” atalarekin. Bertan, Mikoletak adierazten du euskal izenek eta adjektiboek *-a* eta *-ac* amaiera dutela, izen berezietatik ez izanik; izenak, adjektiboarekin agertzean, bukaera galtzen du. *Xaun* izenaren deklinabidea aurkezten du, singularrean eta pluralean; jakina, mugagabeaz ez du deus esaten. Mikoletaren paradigmetan, latinaren sei kasuak agertzen dira. Haren azterketa latinari oso atxikia agertzen zaigu, kasuen funtzioak aintzat hartzen baititu (nahiz eta Larramendiren mailara heldu gabe; ik. beheherago): hala, Mikoletak datiboaren azpian egungo destinatiboaren ere sartzen du eta ablatiboaren azpian, inesiboaren eta soziatiboaren; genitiboari artikulua gehitzen dio (sing. *Xaunená* ‘del Señor’, pl. *Xaunenác* ‘de los Señores’); alabaina ergatiboaren atzizkiak ez ditu ematen.

Mikoletaren gramatikaren bigarren zatia “Conjugacion de los Verbos Vascongados” izenburuarekin hasten dena litzateke. Lehenbizi, *eguin* aditzaren jokoa aurkezten du eta ohartarazten du aditz ez-ergatibo batzuekin ere (*neutros* deitzen die Mikoletak) erabiltzen dela, hala nola, *loo* ‘dormir’ eta *ossa* ‘haze frio’. *Ysan* aditzaren jokoa eskaintzen du. Atal honen amaieran, Mikoletak adierazten du joko guztien berri ematea ezinezkoa dela eta erabilerak irakasten duela.

Hirugarren atala “Otras reglitas sueltas” izenburuaren ondoren dator. Besteak beste, konparatiboaz eta zenbait postposizioen erabileraz (*ra*, *íc* edo *ganíc*) dihardu.

<sup>14</sup> Vinsonek hauxe eranstu du oin-ohar batean: “Au lieu de ‘mon dictionnaire’ le ms. portait d’abord ‘le dictionnaire que je vous fournis’” (1892: 7).

Amaieran, *egon*-en bidez eratutako pasiboak eta *egon* aditzaren orainaldiko eta lehenaldiko paradigmatik agerrarazten ditu.

## 5. Bela

Jakes Bela politikari eta legegizon zuberotarrak euskal gramatika bat eta hiztegi bat idatzi zituen, egun galdurik daudenak. Esan izan da lan hauek *Tablettes* entziklopedia moduko lan mardulean —plegu-laurdeneko 6 liburuki— eta oraingoz argitaragabea zeudela, antza denez falta den liburukian, hain zuzen ere (Peillen 1988: 98).<sup>15</sup> Halarik ere, Clément-Simonek (1894-1895: 219-220) emandako datuen arabera, badirudi *Dictionnaire basque* eta *Compendium de grammaire basque* lanak *Tablettes*-etatik berezirik zeudela; *Tablettes*-etan aipatzen ditu Belak, baina ez ziren haien zati bat. Beste alde batetik, Peillenen ustez (1988: 128), gramatikari eta hiztegiari zegozkien orrialdeak Joan Felipe birbilobak hartu zituen eta bere gramatika eta hiztegirako baliatu; nolana ere den, Joan Felipe Belaren hiztegian ez da oraingoz birraitonaren hiztegiaren arrastorik ziurtatu ahal izan. Jakes Belak erretra bilduma txiki bat ere utzi zigun (cf. Mitxelena 1964: 183-186).

## 6. Bidegarai

Dominique Bidegarai frantzikotarraren gramatika ere galdu da, baina haren lanen arrastoak jarraitu ahal dira Nafarroako Estatuaren Deliberamenduen Erregistroan, lehenik Dubarek (1914-1917) eta gero Oyharçabalek (1989) egin bezala. Bidegarai, 1675-1679 urteen artean, zenbait diru-eskari aurkeztu zituen bere lanak argitaratzeko. 1675eko agiriek dioskute Bidegarai hogen urtez euskara-frantses-latin hiztegi hirukoitz bat ondu zuela, gazteek Euskal Herritik atera gabe zientzien ataria den latina ikasteko. Bidegarai 4.000 liberako diru-laguntza eskatu zuen lau urtetan lana argitaratzeko; hala ere, Estatuak uko egin zioten. Hurrengo urtean bigarren eskari bat egin zuen eta bertan hiztegiari gaztelania erantsi zion. Halaber, deliberamenduan azaltzen da euskara ez dela arautu, ezta zientzietan erabili, eta azpimarratzen da euskara dela hebreeraren antza duen hizkuntza bakarra eta, hebreera izan ezik, zientzia eta elokuentziarako egokiena. Bidegarai lanak nazioarteko harremanetarako eta merkataritza erlazioetarako ekar lezakeen abantaila ere nabarmentzen da. Hartara, Estatuak batzorde bat izendatu zuten eskaria azter zezaten.

1677ko batzarrean Bidegarai eskaria berretsi zuen eta batzordeak hiztegia eta *Rudimens* direlakoak —hots, Etxeberri Sarakoak gramatikaren *hatsapenak* deituko zituenak— onuragarri eta erabilgarriak izango zirela baieztatu zuen. Gramatikan euskararen deklinabidea eta aditz-jokoa azaltzen zirela aipatzen da: “Qu’ils fairont enfin rapport sans doute des Rudimens basques qu’ils ont pareillement examinez, où il

<sup>15</sup> Cf. orobat Prevost & d’Amat (1951; *apud* Ajasse 2005: 35): “On conserve de lui *Tablettes*, encyclopédie méthodique en 6 volumes (l’un d’eux est perdu) où il traite *de omni re scibili* et aussi de lui-même”. Bide batez, Ajasse-ren katalogokoa liburuki galdua izan liteke: “Le présent manuscrit est sans doute celui que Roman d’Amat considérait perdu” (2005: 35). Hala ere, katalogokoa laugarren liburukia da (*Juss-Off*) eta Clément-Simonek hirugarren liburukia (*Exemples-Justice*) falta dela dio (1894-1895: 218).

réduit cette langue en règles et que de la manière curieuse et surprenante de décliner et conjuguer qui y est observée”; era berean, hebreerarekiko erkatzeari eusten zaio, bi hizkuntzetan aditzek generoa baitute, latinean ez bezala (ik. Dubarat 1914-1917: 13). Euskara “langue mère” dela ere agertzen da. Ondorioz, Estatuak 600 liberako diru-laguntza ematea onartu zuten, baina Bidegaraik ez zuen sosik jaso, ezta 1679an hil ondoren haren oinordekoek ere. Dubaratek dioenez (1914-1917: 9), hiztegia eta gramatika argitaragabe geratu ziren eta baliteke Iraultzaren garaian Paueko Sokadunen Artxiboekin batera sakabanatu eta galdu izatea.

## 7. Etxeberri Sarakoa

Joanes Etxeberri Sarako medikuak latina ikasteko *Escuarazco hatsapenac latin ikhasteco* (Etxeberri 1712) idatzi zituen, euskaraz eta latinez, bere hiztegi laueledunaren “cimenduac, çainac eta erroac” izan zitezten. Etxeberri Lapurdiko Biltzarrari aurkeztu zion bere lana eta 1727an 3.000 liberako aurrerakina eskatu zuen, inprima zedin. Ez zuen lortu eta eskuizkribua inprimatu gabe geratu zen, Julio Urquijok Zarauzko Frantziskotarren komentuan aurkitu zuen arte (Urquijo 1907). Etxeberriren lanak bi parte ditu: lehen *Escuararen hatsapenac*<sup>16</sup> apologi lana da eta bigarrena, *Escuarazco hatsapenac latin ikhasteco* gramatika-lana. Eskuizkribuaren zati handi bat bi zutabetan antolatzen da: ezkerrekoan euskarazko testua eta eskuinekoan, latinezkoa. Baina Urquijok ez zuen argitaratu Zarauzko eskuizkribuaren latinezko testu gehiena. Geroztik, Xabier Kintanak bertsiio askoz ere laburragoa eman zuen argitara, “latinezko deklinazioak eta aditzen parte luze eta aspergarria alde batera utzirik” (Kintana 1972: 15).

Gidor Bilbaok bere doktorego tesian eta zenbait artikulutan (Bilbao 2006a eta 2006b) Etxeberriren lanen helburuak, egitura, edukia, iturriak eta testu-arazoak bikain eta xeheki aztertu ditu, baita Zarauzko eskuizkribuaren edizioa prestatu ere.<sup>17</sup> Hala, besteak beste, erakutsi du *Escuarazco hatsapenac* Sarakoaren proiektu hirukoitzen zutabe bat izan zela eta, orobat, latina irakasteko erabili ziren *rudimenta* esku-liburuaren tradizioan kokatu behar dela; are gehiago, Etxeberri bere gramatika idazteko Hannibal Codret (1525-1599) jesuita eta gramatika-irakasle savoiarren lan bat izan zuen eredu: *De primis Latinae grammaticae rudimentis libellus* edo, frantsesezko izenburua duten edizioetan, *Les Rudimens ou les premiers principes de la langue latine* (cf. Bilbao 2006a).

*Escuarazco hatsapenac*en egituraz hitz bi baino ez dut esango. Etxeberriren gramatika, izenburuan ageri denez, euskaldunei latina ikasten laguntzeko da eta, hortaz, latinaren gramatika eta formak ditu abiapuntu.<sup>18</sup> Gramatikak hiru atal ditu: lehenbizikoan latinezko deklinabide paradigmak ematen ditu (Etxeberri 1712: 307-322); bigarrenean, aditz-jokoaren paradigmak (325-415. or.) eta, hirugarrenean, gramatikaren

<sup>16</sup> Gidor Bilbaok ezarritako izenburua hautatu dugu; lehenengo zati hau Urquijok *Laburdiri escuararen hatsapenac* izendatu zuen eta Kintanak, *Eskuararen ethorkia*.

<sup>17</sup> Guztiarekin ere, Etxeberriren gramatikaren erreferentzietarako Urquijoren edizioaz baliatuko naiz oraingoz, Bilbaorena noiz argitaratuko zain.

<sup>18</sup> Irudi luke, ordea, zenbaitetan euskaratik abiatzen dela, hala nola “Sum vocativoarequin eta generoarequin conj[u]gatua” atalean, non *izan*-en indikatiboaren orainaldiko eta iraganaldiko adizki alokuti-boak agertzen diren, latinaren gramatika batean behar ez badira ere (Etxeberri 1712: 337).

zatiei, perpaus-atalei eta komunztadurari buruzko galde-erantzunen bidez azaldutako xehetasunak (416-445. or.). Etxeberrik latinaren ohiko zortzi perpaus-atalak bereizi zituen; hauexek dira eman zizkien deiturak: *icena*, *icenaren ordaina*, *verboa*, *participioa*, *adverbioa*, *preposicinoa*, *juntaguina* edo *juntagaillua* eta *interjecinoa*. Lehen eta bigarren atalen artean zenbait ohar solte sartzen dira (323-324. or.): euskarazko bi nominatiboen (egungo absolutibo eta ergatiboaren) erabileraz, *-ena* eta *-enak* “genitiboan” arteko bereizketaz eta <c> eta <ç> letren banaketaz. Hirugarren atalaren ondoren Urquijoren ustez zirriborroak diren hiru orrialde daude (446-448. or.); azkenik, eskuizkribu osoaren aurkibide amaigabea dago (449-450. or.).

## 8. Urte

Etxeberrik bere gramatika-lana ondu zuen urte berean, beste lapurtar batek, Pierre Urtek, euskal gramatika luze bat (Urte 1712) idatzi zuen bere sorterritik kanpo, protestantea izanik Ingalaterran erbesteratua baitzen. Urterena dugu, hain zuzen, neurri handiko lehen euskal gramatika ezaguna; gehienbat frantsesez idatzi zuen Urtek, inoiz latina eta oso bakanka ingelesa ere baliatu bazituen ere. Wentworth Webster euskalari ingelesak argitara eman zuen XIX. mende amaieran, originalaren kopia bat oinarri hartuz (Webster 1900). Hala ere, gramatika honek ez du euskalariaren arreta gehiegi erakarri, alde batera uzten baditugu Allières-ek Urteren aditzaz utzi zituen bi artikuluak (1985, 1991), Urkizuk Urteren hiztegiaren edizioan idatzitako oharak (1989: 69-79) eta, jakina, Oyharçabalek Larramendiren aurreko gramatika-lanen aurkezpenean eskaini zizkion orrialdeak (1989: 68-72). Bestalde, Clark eta Vinsonek (1893-1894) Urteren gramatikako hiztegia eta beste zati batzuk argitaratu zituzten; Lakarrak ere Urteren gramatikako hiztegia argitaratu zuen (1994c) eta hari buruzko xehetasun zenbait eman zituen (1994b).

Urteren gramatikaren egiturak guztiz eredu greko-latindarreko gramatikei jarraitzen die. Zehazkiago, Gidor Bilbaok (2008) frogatu du Urtek erabili zuen eredu Claude Mauger frantsesaren gramatika didaktikoa<sup>19</sup> izan zela. Urteren lanaren hasieran ortografiari buruzko orri batzuk daude, Aita Gurearen testuarekin eta zenbait azalpen etimologikorekin amaitzen direnak. Ondoren, testuaren zati nagusia betetzen duen perpausaren atalen aurkezpena dator. Lehenengo atalak kategoriaka antolatutako hiztegi moduan ekartzen ditu Urtek: hurrenez hurren, izenak (gaika antolatutako), adjektiboak eta “akzidente” izendatzen dituenak —hau da, galdetzaileak, erakusleak, zenbakiak eta zenbait atzizkiz osatutako hitzak—. Deklinabidearen aurkezpenak hartzen ditu hurrengo orriak, latin gramatikaren ereduari hertsiki lotuak. Aditzaren azalpenak 330 orrialdetik gora betetzen ditu Webster-en edizioan (1900: 77-410), gramatikaren atal luzeena, alde handiz; bereziki atal honek islatzen du Urteren gramatikaren ezaugarri nagusietako bat: hainbat eta hainbat datu eskaintzen ditu, askotan ordena oso argirik gabe, baina analisi eta azalpen oso gutxi kausi daitezke. Adizki jokatu gabeak ere bi zerrendatan antolatuta daude (cf. Webster 1900: 302-410): zerrenda batean, *naiz* laguntzailea hartzen duten aditzak sartzen dira eta, bestean, *dut* laguntzailea hartzen

<sup>19</sup> Lehenago ere Oyharçabalek (1989) iradoki zuen Urteren gramatikaren helburua didaktikoa izan zitekeela, Urtek inon halakorik aitortu ez bazuen ere.

duinak. Zerrenda hauen ondoren perpausaren gainerako atalak datoz: partizipioa, adberbioa, preposizioa, juntagailua eta interjekzioa. Gramatikari buruzko informazioa sintaxiak ixten du, arreta guztia komunztaduran eta joskeran jarriz. Hurrengo orrietan figurak aurkezten ditu, tradiziozko gramatikagintzan oso ohikoa zen atala, alegia; hemen eta sintaxian frantsesaren eta euskararen adibideetan hitz ordena desberdinak markatzen ditu, hitzen gaineko letrak eta bestelako ikurrak erabiliz.

Adostasun nahiko handia dago (ik., esaterako, Vinson 1901, Mitxelena 1960 eta Oyharçabal 1989) Urte gramatikariaren merezimenduak ez direla handiegiak, datu biltzaile gisa ez bada;<sup>20</sup> alabaina, horretan ere —haren hiztegiarekin lana ezagututa (cf. Lakarra 1994b)— susmo sendoa izan dezakegu ez ote zituen aditz paradigma asko ereduari jarraituz sortu edo osatu, bere herriko hizkerako “altxorretik” idoki beharrean. Datuen bildumatik landa, Oyharçabalek (1989: 72) dioenez, Urte “[est] loin de la sagacité d’un Oihenart ou de la richesse et la fécondité des analyses méthodiques d’un Larramendi”.

## 9. Larramendi

Manuel Larramendiren *El imposible vencido* (1729), jakina denez, lehenbiziko euskal gramatika-liburu argitaratua da. 1853an berrargitaratu zen eta hurrengo urtean frantseseko sasi-itzulpen bat izan zuen (Blanc 1854). Hordagoren faksimileen artean ere kaleratu zen 1979an. Damurik, gramatika garrantzitsu honek ez du oraindik edizio modernorik izan. *Artearen* lehen zatiak, luzeenak, egun flexio-morfologia deitzen duguna aurkezten du: funtsean, deklinabidea eta aditz-jokoa (1729: 1-256); bigarren zatia sintaxiari buruzkoa da, perpaus-atal bakoitzaren egitura aztertzen duena (257-335. or.), eta hirugarrenak azentuaz dihardu (336-372. or.); liburuia amaitzen da euskal poemagintzari buruzko eranskin batekin (373-395. or.).

Larramendiren gramatikagintzaren ezaugarri orokorrei kontu egiten badiegu, bi joeraren arteko tentsioa nabari daiteke: alde batetik, orduko gramatikagintza tradizioarekiko —zehazki, eredu greko-latindarrarekiko— atxikimendu hertsia nagusi da; baina, bestetik, zenbaitetan Larramendi eredu horretatik aldentu egiten da, euskararen deskribapen egokiagoa lortzeko asmoz (ik. Gómez 1991). Adibidez, Larramendik, oro har, tradiziozko eredu onetsi zuen arren, eredu hari, garaiko gramatikarien terminologia hedatuenari, iritzi zabalenei, eta abarrei buruz aski kritiko ere —eszeptiko batzuetan— azaltzen da; ik., adibide gisa, Larramendi (1729: 43, 59, 72, 232, 249 eta 318). Eredu greko-latindarra egitura desberdina duen hizkuntza bati egokitzean, arazoak eta desegokitasunak sortu zitzaizkion, Europako hizkuntzekin apalkiago eta Asia eta Ameriketako hizkuntzekin nabarmenkiago gertatzen zen legez. Larramendik badaki, jakin, ereduak mugak dituela (1729: 85) eta badu, orobat, bere aitzindaritasunaren kontzientzia argia. Ildo honetan, hitzaurrean euskararen apartekotasunaren eta honek zekarz-kion zailtasunen berri ematen du, euskararen izaera postpositiboaz azpimarratuz.

Zernahi gisaz —eta garaiko jarrera arruntena izanik—, Larramendik itsu-itsuan jarraitzen dio greko-latindar gramatiken ereduari, gehienetan oharkabean bada ere.

<sup>20</sup> Webster (1893: 544) eta Urkizu (1989: 79) ez dira iritzi berekoak eta Urte gramatikari handitzat jotzen dute.



Hala, latin gramatikaren ohiko zortzi perpaus-atalak aipatzen ditu, preposizioaren ordeztasun postposizioa emanez eta artikulua izenaren eta izenordainaren barruan sartuz (1729: 258-259). Halaber, numeroari dagokionez, ez da mugagabeaz ohartzen eta honek, inoiz edo behin, *ad hoc* egindako deskribapen batzuk idatzarazten dizkio (1729: 18-19, 40-41 eta 286).

Izen morfologiaren arloan, Oihenarten irizpide formalaren ordeztasun, Larramendi irizpide funtzionalaz baliatzen da deklinabide-paradigmak eratzeko. Hau dela eta, latinaren sei kasuak gordetzen saiatzen da, baina kasu bakoitzean ahalik eta euskarazko marka gehienak sartzen ditu. Adibide zuzena dugu kasu datibo eta ablatiboekin gertatzen dena: Lehenengoan, ‘a’ eta ‘para’ itzulpenek behartuta, berezko datiboari (*ari*) destinatiboa ere (*aréntzat*) eranstean dio, Mikoletaren lanean ikusi dugun bezala. Bigarrenean, ablatiboak latinez dituen funtzioak buruan izanik, kasu hau saski-naski bihurtzen da Larramendiren deklinabide-paradigmatan, era askotako atzizkiak metatzen baititu bertan: gure soziatiboa (*aréquin*), motibatiboa (*agátic*), inesiboa (*án, eán, agán*) eta, harrigarriki, *gabe* postposizioa.

Deklinabide-paradigmak aurkeztu ondoren, Larramendik euskal izen arrunten beste “artikulu” batzuk badituztela adierazten du (1729: 8-11).<sup>21</sup> Partitiboaren markak (*íc, ríc*) nominatibo eta akusatibo singularrari atxikiko dizkie, egoera zehatz batzuetan soilik erabiltzen direla ohartuz. Genitiboaren barnean sartzen ditu instrumentalaren markak; *áz, záz* eta *z*, *ez* artikulua bereizten ditu eta bigarren ablatiboaren antz handiagoa dutela eranstean du. Ablatiboan sartzen du, bestalde, *az* postposizioa, “que corresponde á la preposicion de ablativo *con*, v.g. *espatáz, maquilláz jo-deu, il-zuen*” (1729: 11). Azkenik, leku-denborazko kasu gehienak adberbioen sailean (1729: 323-331) sartzen ditu Larramendik. Izan ere, adberbiotzat ditu inesiboko atzizkiak (berriz ere), ablatiboa, *-ko* atzizkia, *-(t)ar* atzizkia, adlatiboa eta hurbiltze-adlatiboa (*-ronz*). Jokabide honen arrazoia, aldeak alde, Oihenartena antzekoa izan liteke: alegia, atzizkiotan Larramendik artikulurik antzematen ez duenez, ez dagozkio deklinabideari. Gogoratu Larramendiren iritziz euskaraz artikulua deklinatzen direla. Dena dela, adberbio hauetako batzuetan singularraren eta pluralaren arteko bereizketaz hitz egiten du, baina ez adberbioei dagokienez, baizik eta adberbioak atxikitzen zaizkien izenei buruz. Azkenik, Larramendik aurreko hiru atalak —deklinabideko atzizkiak, beste artikulua eta adberbioak— euskararen postposizioen barnean sartzen ditu (1729: 331-334). Hauetaz gain, “genitiboa eskatzen” duten beste postposizio batzuk sartzen ditu: *aurreán, atzeán, contra, ondoán, aldeán, gañeán, azpián, arabera* eta *barrenén*.

Perpaus-atal bakoitzaren azpisailkapenean nabarmenkiago antzeman dakioko Larramendiren ereduarekiko atxikimendu hertsia. Adibide gisa, eta Larramendiren gramatika duen pisua ere kontuan harturik, aditzaren azpisailak aipatuko ditut. Aditzak hiru azpisailetan banatzen ditu: aktiboak, pasiboak eta neutroak (1729: 43-44); honetan Priszianok eta beste hainbatek bezalaxe jokatzen du, aditz moten definizio nozionalak ematen baititu (1729: 163-164). Bestalde, laguntzailez (*terminaciones*) den bezainbatean, Larramendik aditz aktiboenak eta neutroenak bereizten ditu, eta aktiboen barnean, absolutuak eta iragankor edo erlatiboak (1729: 56-57). Alegia, la-

<sup>21</sup> Larramendiren “artikulu” terminoaren esanahiaz, ik. Gómez (2001).

guntzaile aktibo absolutuak *det* eta *ditut*-en paradigmek osatuko lituzkete eta aktibo iragankorrak, NOR-NORK eta NOR-NORI-NORK erakoek. Beste alde batetik, laguntzaile neutroetan joko absolutu bakarra (*naiz*) eta zazpi erlatibo edo iragankor, NOR-NORI erakoak, daudela diosku gero (1729: 164-165).

Hasieran iragarri duen bezala, Larramendik darabiltzan sailkapena eta terminologia tradizionalak dira (halako terminoen historiarako, ik. Gómez Asencio 1985). Hau dela eta, ez da ohartzen euskararen laguntzaileek dituzten erro desberdinez —edo ez die garrantzirik ematen— eta, beraz, erdal sailkapenean oinarrituta, laguntzaileen banaketa bitarra egiten du funtsean: *naiz* (neutro eta pasiboetan) eta *det* (aktiboetan). Nolanahi ere den, sailkapen eta terminologia hau izango da, neurri handi batean, XIX. mendea arte (eta XIX.ean bertan ere) euskalari gehienek erabiliko dutena.

Aditz bakunen eta konposatuak —nahiago bada, trinko eta perifrastikoen— antzinasun eta jatortasunaren arazoan, gauza jakina da, geroztik eta XIX. mendea arte jarrera nagusia izango dena ezartzen du Larramendik (1729: 44-45); hots, adizki konposatuak dira erregularrak eta, beraz, jatorrak, eta bakunak irregularrak. Beraz, euskaraz aditz guztiak, *benetako* aditz guztiak, konposatuak lirakeke.

Larramendik hiru denbora *filosofikoak* bereizten ditu: oraina, iragana eta geroa. Gainerako aditz-denborak oinarritzko hiru hauen aldaerak lirakeke. Bereizkuntza hau —dagoeneko Donatoren *Arteetan* kausi daitekeena— Sanctius-ek eta gramatika filosofikoak zabaldu zuten, besteak beste, eta XVIII. mendetik aurrera arrakasta erdietsi zuen. Halarik ere, Larramendik gramatikarien ohiko banaketa anizkunari amore ematen dio (1729: 57-58). Horrela honako denbora-zerrenda hauxe eskaintzen du hurrengo lerroetan: orainaldia, iraganaldi burutugabea, iraganaldi burutua, iraganaldi pluskuanperfektua, geroaldi burutugabea eta geroaldi burutua. Sailkapen hau gramatikagintzan oso arruntzat jo dezakegu. Donatok, Priszianok eta, esaterako, Nebrixaren gaztelaniazko gramatikak (1492) proposatzen zuten zerrenda berbera da, azkeneko bi denboren bereizketan izan ezik. Alabaina geroaldi burutugabea eta burutua Nebrixaren latinezko gramatikaren 1523ko edizioak behintzat bereizi zituen —bertan *amabo* / *amauro* bikotea sail desberdinetan sartzen baita— eta, gaztelaniari dagokionez, lehen aldiz Lovainako 1555eko *Gramatika* anonimoak (cf. Rojo 1978: 293-297). Bestalde, Larramendik iraganaldi burutua bi motatakoa izan daitekeela dio; bata hurbila (*yo he comido*) eta bestea urruna (*yo comí*).<sup>22</sup> Europako tradizioan bereizkuntza honen abiapuntua Port-Royaleko lanetan (Arnauld & Lancelot 1660, Arnauld & Nicole 1662) kokatu behar dugu. Lan honetan, denboren sailkapenean berrikuntza nabari eta arrakastatsu bat ezarri zen, iraganaldi hurbila eta urruna bereiztea erraztuko zuena: aditz-denbora bakunak eta konposatuak.<sup>23</sup>

<sup>22</sup> Latinean falta den bereizkuntza honen jatorria euskaran jartzen du eta, jakina, euskaratik ikasiko zuketzen gaztelaniak eta gainerako erromantzeek (Larramendi 1729: 60).

<sup>23</sup> Bereizketa hori *Port-Royalen hatsarrea* izendatu da (cf. Calero Vaquera 1986). XVII. mendean, Port-Royaleko autoreek aditz-denborak sailkatzeko denbora bakunen eta denbora konposatuak arteko bereizketa proposatu zuten; hala ere, geroago zabaldu ziren terminoak Girard abadeari dagozkio: denbora absolutuak eta erlatiboak. Denbora absolutuetan, hizketa-unea erabiltzen da denborak kokatzeko erreferentzia-puntu gisa. Denbora erlatiboetan, berriz, hizketa-unea eta erreferentzia-puntua desberdinak dira. Port-Royaleko autoreen sailkapen honek arrakasta handia izan zuen Frantziako XVIII. eta XIX. mendeetako gramatika arrazionalistetan.



Adizki jokatuabeak (“modos del infinitivo”) sailkatzerakoan ere, Larramendik latina izan zuen bide-erakusle (1729: 50). Mendekotasun honetatik arazo batzuk sortzen dira: formalki “infinitibo” soilak ez diren forma batzuk sartu beharrean dago (“Fut. de infin. *jan beár* aver de comer”, *ibid.*); itzulpen bitxiak ematera bultzatzen du (“Partic. fut. *jangó, jánen* quien ha de comer”, *ibid.*); ablatibo absolutuaren marka bezala *-(r)íc* ematen du, nahiz eta deklinabidearen aurkezpenean nominatiboaren aldaeratzat hartua zuen;<sup>24</sup> orobat gerundioei dagokienez, batak (“Gerund. Genit. y Dat.”) ez baitu datiboaren markarik (*játeco*), ez eta besteak (“Gerund. Acusat.”) akusatiboarenik ere (*játera*). Bestalde, latinaren eta euskararen erabateko paralelotasuna bilatu nahian,<sup>25</sup> *jaten* eta *jango, janen* adizkien kide latindarrak ere (*manducans* eta *manducaturus*, hurrenez hurren) forma aldaezinak direla baieztatzen du; hots, latinezko orainaldiko eta geroaldiko partizipioen deklinagarritasuna ukatzen du zeharo.

Azken batean, Larramendi bere garaiko semea da. Gramatika greko-latindarraren eredian oinarritu behar izan zuen, halaxe jokatzeko baitzen eskuarki XIX. mende hasiera arte, gramatika orokorraren joeran sartu ziren lanetan izan ezik. Oraino ez dakigu Larramendik zein gramatika izan zuen eskuartean bere *Arteari* ekiterakoan, ezta ereduak gramatika-lan bakarretik abiatu zen ere. Dena dela, *El imposible vencidok*, orduko jakitemaila aintzat harturik, euskararen aski deskribapen ona eskaintzen du eta, euskararen egituraz den bezainbatean, erdiespen zoragarri eta intuizio zorrotz batzuk ere baditu.

## 10. Oianguren

Melchor Oianguren frantsiskotarrak euskarari buruzko zenbait lan utzi zizkigun, bere japonieraren (Oianguren 1738) eta tagaloaren (Oianguren 1742) gramatiketan diogenari kasu egiten badiogu behinik behin. Azken urteotan Oiangureni buruzko ohar bakarrak Oyharçabalek eskaini dizkigu (1989: 67-68); baina bada euskalari honek aipatzen ez duen artikulua zahar bat (Pérez 1909), Oiangurenen lan ezagunen aski deskripzio zehatza ematen duena, baita haren hiru lan galduez dakiguna laburtzen duena ere.

Oiangurenen bi gramatika ezagunak misiolarien hizkuntzalaritzaren joeraren barruan sartzen dira (cf. Hovdhaugen 1996, Zwartjes 2000, Zwartjes & Hovdhaugen 2004 eta Zwartjes & Altman 2005) eta, halako lan asko bezala, 1481etik aurrera argitaratu ziren Nebrixaren latin gramatiketan oinarritzen dira.<sup>26</sup> Nolanahi ere den, hizkuntzak ikasteko eta erkatzeko zaletasuna baitzuen,<sup>27</sup> japonieraren eta, bereziki, tagaloaren gramatika-liburuetan euskarari buruzko zenbait ohar tartekatu zituen, beste hizkuntza batzuei buruzkoekin batera. Haietako batzuk nahiko harrigarriak suerta daitezke, hala nola dioelarik “imita en no tener personas el verbo á los Dia-

<sup>24</sup> Oihenartek bi *-ic* atzizkiak, izenkietakoa eta adizkietakoa, bat egin zituen (ik. Oihenart 1656: 58).

<sup>25</sup> Oroit bedi gramatikagintza tradizionalan latina eredu formala ez ezik, hizkuntza aberats eta noblearen eredu ere badela, eta hizkuntza batek zenbat eta latinaren antzekotasun hertsiaigoa izan, aberastasun, nobletasun eta prestigio handiagoa erdiesten zuela.

<sup>26</sup> Hala ere, Oianguren ek ez bide zion beti orpoz orpo jarraitu, japonieraren gramatikaren bederen (ik. Bae 2005).

<sup>27</sup> Pérezek dioskunez (1909: 19), “[e]ra este religioso muy versado en las lenguas Hebrea y Griega, y en Filipinas se dedicó con especialidad al estudio de los idiomas Tagalog, Chino, Japonés, Anamítico [hots, vietnamera — R.G.] y Malayo, que llegó á poseer con asombrosa perfección”.

lectos Chino, y á nuestros Dialectos Cantábricos ó Vascongados” (Oianguren 1742: 81, *apud* Pérez 1909: 22). Ziurrenik, Oiangurenek “aditz” deitzen dituenak egungo adizki jokatu gabeak edo *aditz nagusiak* dira.

Oiangurenen hiru lan galduak hauexek lirateke: lehena tagalo-gaztelania-euskara hiztegi hirueledun bat; bigarrena *Arte de la lengua Vascongada*, Oiangurenek berak dioenez, 1715ean idatzi zuena; eta hirugarrena *Cantabrisimo Elucidado* izenekoa. Irudi luke lan hauetan ere Nebrixaren ereduaz baliatu zela, baina galdurik diren bitartean ezin izango dugu egiaztatu.

## 11. Harriet

Martin Harriet notarioak euskaldunei frantsesa ikasten laguntzeko liburu bat argitaratu zuen (Harriet 1741). Harrieten gramatika osoa ez da berriz argitaratu; bai, ordea, liburuaren barruan dauden hiztegiak (Lakarra 1994a). Era berean, Harrieten gramatikak ez bide du euskalaritzaren historialarien arreta erakarri, ohar solteren bat edo beste kenduta; ik., esaterako, Oyharçabal (1989: 63) edo Lakarra (1994a: 20).

Harrieten lanak hiru zati nagusi ditu: “Iracurçailleari” sarrera laburraren ondoren, obra osoaren izenburu bera duen “Gramatica escuaraz eta francesez” dator (1741: 5-267. or.); bigarrenik, “Dictionarioa. Escuaraz eta francesez” (268-323. or.) eta “Dictionnaire François & Basque” (324-440. or.) ditugu; hirugarrenik, “Remarques sur la langue Basque” (441-506. or.); liburua amaitzen da zenbait atal laburrekin: “Escualdunei gomendioa eta Abisua” (506-507. or.), “Liburu huntaco eraunsien, edo materien aurquiteguia edo taula” (507-511. or.), “Fautes à coriger dans les Dictionnaires” (511-512. or.) eta orriak zenbatu gabe dituzten hiru “aprobacione” —bi euskaraz eta bat frantsesez— eta “Abisua autorac”.

Harrieti buruzko oharretan, bereziki nominatiboaren sei mailen teoria (1741: 446-449) aipatu ohi da, baita haren hizkuntzalari-sen apala azpimarratu ere. Bere abilezia gorabehera, Harrietek euskarazko gramatika-terminologia bat sortzeko egin zuen ahalegintxo<sup>28</sup> nabarmendu nahi nuke: *ordocha* ‘maskulinoa’, *urricha* ‘femeninoa’, *bakharra* ‘singularra’, *haiñitça* ‘plurala’, *oraicoa* ‘(indicatif) present’, *osoqui eguin ez denecoa* ‘preterit imparfait’, *osoqui eguiñecoa* ‘preterit parfait’, *eguiñagocoa* ‘plus que parfait’, *ethorcecoa* ‘futur’, *manatcecoa* ‘imperatif’, *nabizcoa* ‘optatif’, *juntatcecoa* ‘conjunctif’; *construccionea edo erreniamendua*, etab.<sup>29</sup>

Euskal gramatikari buruzko ohar eta analisi gehienak euskararen gaineko ezagupideetan ematen ditu Harrietek. Ez dut hona aldatu nahi bertan azaldutako guztia, baina Harrieten gramatika ideia eta analisi nagusien lehen hurbilketa bat eskaini nahi nuke. Euskal izen gehienek —erakusleak, adberbioak, pertsona-izen bereziak eta leku-izen gehienak dira aipatzen dituen salbuespenak— singularrean *-a* eta *-ac*

<sup>28</sup> “Ahalegintxo” diot, zeren *avoir* aditzaren jokoan agertu ondoren, hurrengo aditzen paradigmatan denbora eta moduen frantsesezko deiturak soilik ematen baititu.

<sup>29</sup> 263. orrialdeko *artienlu* errakuntza dateke (*articulu*), B. Oyarçabalek jakinarazi didanez (kom. elek.); *OEHk* ez dakar ezer. Bestalde, ez da guztiz erraza asmatzea termino hauetarik zein diren Harrietek sortuak edo egokituak eta zein garaian gutxi-asko erabiliak. Esaterako, Oihenartek neurtitzetan (1657) *orotsa* eta *urrixa* erabili zituen eta, Mitxelena (1953) iradoki zuen bezala, zuberotarrak gramatika-termino gisa ere ezagut zitzakeen.

eta pluralean *-ac* eta *-ec* amaierak dituztela markatzen du (1741: 442), baina gehienek amaiera galtzen dute adjektibo baten aurretik (444-445. or.). Orobat, lehen amaierak aditz substantibo eta pasiboekin eta bigarrenak aditz aktiboekin erabiltzen direla ohartarazten du (443-444. or.). Ondoren, nominatiboen sei mailak aurkezten ditu; horretarako *-ko* eta *-en* atzizkien errekursibitateaz baliatzen da, *Aita*, *aitac* lehen mailatik seigarren mailako *Aitarenarenarenenganicoarenarenarena* forma ezinezkora iritsi arte (446-449. or.). Nolanahi ere den, Harriet bera konturatzen da bere aurkezpenaren mugez, adierazten baitu hirugarren maila (*Aitarenarena*) ez dela ia erabiltzen eta hurrengoak batere ez, “par curiosité” baizik ez dituela aipatu —eta, seguruenik, euskararen aberastasuna iradokitzearen ere bai—.

Harrietek hamaika kasu bereizi zituen,<sup>30</sup> baina ez zien izenik eman (1741: 457). Ildo horretan, ia mende bat geroago Darrigolek (1827) abiaraziko zuen euskal deklinabidearen analisi morfologikoaren aitzindaritzat har dezakegu (cf. Oyharçabal 1998: 442, Gómez 2007: 139. oh.). Harrietek azpimarratzen du euskal hitz guztiak deklinatzen direla, hala nola adberbioak (1741: 458-460), “proposizioak” —hots, postposizioak— (460-461. or.), juntagailuak (461. or.)<sup>31</sup> eta are letrak ere (462. or.). Orobatsu, adierazten du euskal hitz guztiak gradu konparatiboa onartzen dutela (469-470. or.).

Harrieten ustez, euskal aditza berez perifrastikoa eta guztiz erregularra da. Bi aditz-joko bereizten ditu: aditz substantiboak eta pasiboak (“& ceux qui prennent leur place”) eratzeko, *Naiz* paradigmako laguntzaileak baliatzen ditu; aditz aktiboak eratzeko, *Dut* paradigmakoak (480. or.). Nolanahi ere den, geroxeago beste hiru joko daudela baieztatzen du eta komunztadura anizkunaren berri emateko balio diote: egun NOR-NORI-NORK, NOR-NORK eta NOR-NORI izendatu ohi diren paradigmegi dagozkienak, alegia (491-497. or.). Honetaz guztiaz gainera, liburuan zehar Harriet aski arduratzen da euskal hitzen eratortzeaz, dagoeneko Lakarrak nabarmendu zuenez (1994a: 40-42).

Euskararen gaineko ezagupideak amaitzen dira Harrieten ohar batekin (1741: 504-505), non iragartzen duen bere lanak jarraipena izango duela beste hiru liburukitan: bigarrenean euskal aditzen bost jokoak osoki aurkeztuko ditu; hirugarrenak hiztegia osatuko du, eta laugarrenak sintaxia (“construction”) aztertuko du eta euskal esaldi hautatuak sartuko ditu. Harrietek diosku bigarren liburukia ondua zuela, eta hirugarren eta laugarrena ia amaituak. Segidako “Escualdunei gomendioa eta Abisua” eginak dituen beste bi liburu iragartzen ditu: lehena, “nausirik gabe” frantsesa irakurtzen ikas-teko eta bigarrena, bi partetan, lehenengoa aditz trinkoak (“verbo gaitz eta erreguelan ez diren batçuen”) euskaratik kentzeko eta bigarrena maileguak garbitzeko (1741: 507). Gainera, liburua ixten duen “Abisua autorac” atalean, laster argitaratuko uste dituen bi lanen berri ematen du. Hauek guztiak, inoiz idatzi bazituen, galdu egin dira.

<sup>30</sup> Badirudi, halere, ikuspegi formala barik, ikuspegi funtzionala hartu zuela aintzat, fratsesezko ki-deek berek gidatu ez bazuten: esaterako, *onaren* eta *oneco* elkarrekin sailkatzen ditu, eta orobat *onarençat* eta *onçat*. Gainera, zerrenda aurkeztu eta berehala, elkarrekin sailkatu dituen kasuen erabileraren berri zein orrialdetan aurki daitekeen zehazten du.

<sup>31</sup> *Etaren*, *etatic*, *etari*, *etan*, *edoren*, *edoric*, *edora*... bezalako formak ematen ditu; baina adibideetan, jakina, juntagailuen erabilera metalinguistikoa agertzen da: “Ez deçaçula eçar, da, etarençat, ne metez pas est pour et, &c” (Harriet 1741: 461).

## 12. Fréret

Humboldten paperen artean, Nicolas Fréret historialari eta hizkuntzalari frantse-saren euskal gramatika laburra dago, *Essay d'une Grammaire de la Langue Basque* (Fréret [1749 b.l.]). Humboldten aipamenari esker ([1810-1815]) ezagutu zenetik galdurik izan zen; baina Fréreten lana 1992an agertu zen Krakovian (ik. Mueller-Vollmer 1993) eta egun gramatikaren eskuizkribua Krakoviako Biblioteka Jagiellonskan dago. Berriki Hurch-ek argitaratu du (2002a, 2002b) eta honi esker jakin dezakegu Fréreten testua, funtsean, Oihenarten xiv. kapituluaren laburpena besterik ez dela, diferentzia txikiak eta Fréreten hutsak gorabehera. Irudi luke askotan Fréretek ez zituela Oihenarten analisiak ondo ulertu, euskaraz ez zekielako segurki; esate baterako, hiru nominatiboz mintzatzen da, Oihenartek kasu berezizat hartu zituen nominati-boa, akti-boa eta negati-boa bateratuz.

## 13. Kardaberaz

*Eusqueraren berri onac* (1761) liburuan, Agustin Kardaberaz jesuitak gramatikari buruzko ohar batzuk utzi zizkigun, gehienbat Larramendiren *Arteari* jarraituz eta maisuaren “marabillazko gramatika” gorai patuz.<sup>32</sup> Helburu didaktiko eta apologetikoa nagusi izanik, kapitulu batzuetan (vi. eta vii.ean bereziki) euskal gramatikari buruzko zenbait adierazpen ematen ditu, behin baino gehiagotan euskara eta latina erkatuz. Hala, latinak bezala euskal gramatikak ere perpausaren zortzi atal ditu; eta, latinaren preposizioen ordez, euskarak postposizioak ditu. Batzuetan, Kardaberazek euskararen erregulartasuna eta erraztasuna nabarmentzen ditu: esaterako, latinaren edo grekoaren deklinabide zailen ordez, euskarak kasu bakoitzean beti atzizki berdinak dituela diosku; ildo beretik, euskal aditzaren batasuna eta erregulartasuna azpimarratzen ditu, aditz-joko bakarra baitu; eta ez du beste hizkuntzen “Jenero eta preteritoen naspilla edo iskanbillarik”.

## Bibliografia

### Iturriak

- Arnould, Antoine & Claude Lancelot, 1660, *Grammaire générale et raisonnée*. Paris. Hirugarren edizioaren berrargit. faksim. Stuttgart/Bad Cannstatt: F. Frommann, 1966.
- , & Pierre Nicole, 1662, *L'art de penser: la logique de Port-Royal*. Paris. Berrargit. faksim. Stuttgart/Bad Cannstatt: F. Fromman, 1965-1967.
- Blanc, Saint-Hilaire, 1854, *Grammaire de la langue basque, d'après celle du P. Manuel de Larramendi intitulée El imposible vencido*. Lyon & Paris: Blanc et Cie.
- [Darrigol, Jean-Pierre], s.d. [1827], *Dissertation critique et apologétique sur la langue basque, par un ecclésiastique du diocèse de Bayonne*. Baiona: Duhart-Fauvet. Berrargit. faksim. Toulouse: Eché, 1979.
- Etxeberri, Jean, 1712, *Escual-Herriari eta escualdun guztiei escuarazco hatsapenac latin ikhasteco. Lehenbiciric icenen declinacinoez eta verboen conjugacinoez, azquenean icenari*,

<sup>32</sup> Kardaberaz gramatika ideiei buruz, ik. Túrrez (2004) eta Zubiaur (2004).

- eta verboari dagotzen gauçac.* (Zarauzko Frantziskotarren Komentua) Zarautz. Ik. Bilbao (2006b), Kintana (1972: 219-254) eta Urquijo (1907: 203-377).
- Fréret, Nicolas, [1749 b.l.], *Essay d'une Grammaire de la Langue Basque.* (Biblioteka Jagiellonska: Coll.ling.fol. 73, 197-216) Krakovia. Ik. Hurch (arg.) 2002a, 96-110.
- Harriet, Martin, 1741, *Gramatica escuaraz eta francesez, composatua francez hitzcunça ikhasi nahi dutenen faboretan.* Baiona: Fauvet Alarguna eta J. Fauvet.
- Kardaberaz, Agustin, 1761, *Eusqueraren berri onac.* Iruñea: A. Castilla. Berrargit. faksim. in *Obras completas euskéricas*, I, 155-170. Bilbo: LGEV, 1977. P. Altuna eta E. Zulaikaren edizio kritikoa (Euskararen Lekukoak, 23). Bilbo: Euskaltzaindia, 2004.
- Larramendi, Manuel, 1729, *El imposible vencido. Arte de la lengua bascongada.* Salamanca: A. J. Villagorde. Berrargit. faksim. Donostia: Hordago, 1979.
- Mikoleta, Rafael, [1653], *Modo Breue de aprender la lengua Vizcaya.* (British Museum: Harl. 6314) Londres. Ik. Sampere y Miquel 1880, Dodgson 1897 eta Zelaieta 1988, 1995.
- Nebrija, Elio Antonio, 1492, *Gramática de la lengua castellana.* Salamanca. A. Quilis-en arg. eta ikerketarekin, Madril: Centro de Estudios Ramón Areces, 1989; M. Á. Esparza eta R. Sarmientoren sarrera eta arg. eta A. Zamora Vicenteren aurk., Madril: SGEL & Fundación Antonio de Nebrija, 1992. Berrargit. faksim. Valentzia: Librerías "París-Valencia", 1992.
- Oianguren, Melchor, 1738, *Arte de la lengua japona, dividido en quatro libros según el arte de Nebrija.* Mexiko: J. B. de Hogal.
- , 1742, *Tagalysmo elucidado, y reducido (en lo posible) á la Latinidad de Nebrija.* Mexiko: F. X. Sanchez.
- Oihenart, Arnaud, 1638/1656, *Notitia utriusque Vasconiae tum Ibericae tum Aquitanicae.* Paris: S. Cramoisy. 2. argit. gehitua, 1656. Gazt. itz., 2. argit.-ean oinarritua eta J. Gorosterratzuk moldatua, *RIEV* 17 (1926), 18 (1927) eta 19 (1928). Berrargit. faksim. Gorosterratzuren itzulpenarekin eta R. Ciérvideren sarrerarekin, Gasteiz: Eusko Legebiltzarra, 1992.
- , 1657, *Les proverbes basques recueillis par le sr. d'Oihenart plus les poésies basques du mesme auteur.* Paris. Berrargit. faksim. *RIEV* 26 (1935), 201-264, 665-728; 27 (1936), 201-272. Berrargit. fr. eta gazt. itz., J.-B. Orpustan (arg.), Baigorri: Izpegi, 1992. Berrargit., A. Irigoyen (arg.), in *Oihenarten Laugarren Mendeurrena (Iker*, 8), 227-271, Bilbo: Euskaltzaindia, 1994. Berrargit., P. Altuna eta J. A. Mujika (arg.), Bilbo: Deustuko Unibertsitatea, 2003.
- Pouvreau, Sylvain, [1665 b.l.], *[Euskara-frantses(-latin-gaztelaniazko) hiztegia].* (Bibliothèque Nationale, Fond Basque-Celte: MS 7-8) Paris. Ik. Vinson 1892.
- Urte, Pierre, [1712], *Grammaire Cantabrique Basque.* (Shirburn Gazteluko Liburutegia: North Library, 112, H 18). Ik. W. Webster (arg.), 1900.
- Voltoire, [ca.1620], *L'Interpret ou Traduction du françois espagnol & basque.* Lyon: A. Rouyer. Berrargit. faksim., Xarles Videgainen hitzaurarekin, Pau: Manucius, 2000.

## Ikerketak

- Ajasse, A., 2005, *Manuscrits anciens, autographes, documents historiques, archives* [PDF agiria], Lyon: Librairie Ajasse, <<http://www.ajasse.com/images/enchere/120105.pdf>>.

- Allières, J., 1985, "Statut et limites du polymorphisme morphologique. Le verbe dans la *Grammaire Cantabrique Basque* de Pierre d'Urte (1712) (1ère partie)", in Melena (arg.), 899-919.
- , 1991, "Statut et limites du polymorphisme morphologique: le verbe dans la *Grammaire cantabrique* de Pierre d'Urte (1712): Seconde partie (les auxiliaires)", in Lakarra (arg.), 767-812.
- Artiagoitia, X., P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg.), 2002, *Erramu boneta: Feitschrift for Rudolf P. G. De Rijk*, UPV/EHU, Bilbo.
- Auroux, S. (arg.), 1992, *Histoire des idées linguistiques. Tome 2: Le développement de la grammaire occidentale*, Mardaga, Liège.
- Bae, E. M., 2005, *El sistema pronominal en la gramática del japonés del franciscano Melchor Oyanguren de Santa Inés (siglo XVIII): ¿Tradición y/u originalidad?*, Tesina argitaragabea, Universitetet i Oslo, Oslo.
- Bilbao, G., 2006a, "Hannibal Codret eta Etxeberri Sarakoa: latina euskaraz irakasteko ikasliburua XVIII. mendearen hasieran", in B. Fernández & I. Laka (arg.), *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, UPV/EHU, Bilbo, 179-204.
- , 2006b, *Joanes Etxeberri Sarakoaren saiakera-lanak eta latina ikasteko gramatika: edizioa eta azterketa*, Doktorego tesi argitaragabea, UPV-EHU, Vitoria-Gasteiz.
- , 2008, "Claude Maugerren eskuliburua Urteren eredu", liburu honetan.
- Calero Vaquera, M.<sup>a</sup> L., 1986, *Historia de la gramática española (1847-1920). De A. Bello a R. Lenz*, Gredos, Madril.
- Clark, A. & J. Vinson, 1893-1894, "Vocabulaires basques de Pierre d'Urte", *RLPhC* 26, 312-332; 27, 328-348.
- Clément-Simon, G., 1894-1895, "Le protestantisme et l'érudition dans le Pays Basque au commencement du XVII<sup>e</sup> siècle. Jacques de Bela. Biographie. Extraits de ses oeuvres inédites", *Bulletin de la Société des sciences, lettres et arts de Pau* 24, 197-321.
- Dodgson, E. S. (arg.), 1897, *Modo Breve de aprender la lengua Vizcayna. Compuesto por el L.<sup>do</sup> Rafael Micoleta, presbyt.<sup>o</sup> de la muy leal y noble Villa de Bilbao, 1653*, F. de P. Díaz, Sevilla.
- Dubarat, V., 1914-1917, "Le dictionnaire basque et les rudiments du P. Dominique Bidegaray, franciscain du Convent de Pau (1675-1679)", *RIEV* 8, 6-16.
- Gómez, R., 1989, "Bonaparte printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak", *ASJU* 23:2, 355-392. Berrargit. in Gómez & Lakarra (arg.), 429-466.
- , 1991, "Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia", *ASJU* 25:3, 783-796. Berrargit. in Lakarra 1992, 193-205 eta in Gómez & Lakarra (arg.), 261-274.
- , 2001, "Artículo y "artículo" en la tradición gramatical vasca", in M. Maquieira, M.<sup>a</sup> D. Martínez Gavilán & M. Villayandre (arg.), *Actas del II Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística. León, 2-5 de marzo de 1999*, Arcol Libros, Madril, 465-478.
- , 2002, "Los inicios de la vascolología en Holanda: El *Essai de grammaire de la langue basque* de Willem J. van Eys (1865, 1867)", in Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (arg.) 277-298.
- , 2007, *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak*, UPV/EHU, Bilbo.
- , & J. A. Lakarra (arg.), 1992, *Euskalaritzaren historiaz, I: XVI-XIX. mendeak* (*ASJU*ren Gehigarriak, 25), Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU, Donostia.
- Gómez Asencio, J. J., 1985, *Subclases de palabras en la tradición española (1771-1847)*, Universidad de Salamanca, Salamanca.



- Hovdhaugen, E. (arg.), 1996, *...and the World Was God. Missionary Linguistics and Missionary Grammar*, Nodus, Münster.
- Humboldt, W. von, [1810-1815], "Quellen u. Hülfsmittel zum Studium der Vaskischen Sprache", in *Analyse der vaskischen Sprache*, eskuizkribu galdua; bada kopia fotografiko bat Bizkaiko Foru Aldundiaren Liburutegian. Garateren gazt. itz. erabili dut: "Fuentes y medios auxiliares para el estudio de la lengua vasca", in J. Garate, *Guillermo de Humboldt. Estudio de sus trabajos sobre Vasconia*, Junta de Cultura Vasca, Bilbo, 1933, 135-152.
- Hurch, B. (arg.), 2002a, *Die baskischen Materialien aus dem Nachlaß Wilhelm von Humboldts. Astarloa, Charpentier, Fréret, Aizpitarte und anderes*, Schöningh, Paderborn.
- , 2002b, "Materiales vascos del legado de Wilhelm von Humboldt (I): El *Essay d'une Grammaire de la Langue Basque* de Fréret", *ASJU* 36:1.
- Kintana, X. (arg.), 1972, *Joannes Etxeberri Sarakoaren lan hautatuak*, Lur, Donostia.
- Lakarra, J. A. (arg.), 1991, *Memoriae L. Mitxelena magistri sacrum* (ASJUren Gehigarriak, 14), Gipuzkoako Foru Aldundia, 2 lib, Donostia.
- (arg.), 1992, *Manuel de Larramendi. Hirugarren mendeurrena (1690-1990)*. Andoaingo Udala [etab.], Andoain.
- , 1994a, "Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)", *ASJU* 28:1, 1-178. Berrargit. (ASJU-ren Gehigarriak, 18), Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1995.
- , 1994b, "Euskal hiztegi-gintzaren historiako: II. Gogoetak Urteren hiztegi-gintzaz", *ASJU* 28:3, 871-884.
- , 1994c, "Euskal hiztegi-gintzaren historiako: III. Urteren Gramatikako hiztegia", *ASJU* 28:3, 885-914.
- , 1997, "Hizkuntz eskuliburuaren tradizioa Euskal Herrian: I. *L'interpréter ou Traduction du François, Espagnol & Basque (-1620)*", *ASJU* 31:1, 1-66.
- , 1999, "*L'interpréter ou Traduction du François, Espagnol & Basque (-1620)*: II: Elkarrizketak", *ASJU* 33: 2, 493-568.
- Law, V., 1997, *Grammar and Grammarians in the Early Middle Ages*, Longman, Londres & New York.
- Melena, J. L. (arg.), 1985, *Symbolae L. Mitxelena Oblatae*, UPV-EHU, Gasteiz.
- Mitxelena, K., 1953, "Arnaut Oihenart", *BAP* 9, 445-463. Berrargit. in Mitxelena 1988, 866-879.
- , 1960, *Historia de la literatura vasca*, Minotauro, Madril. (Bigarren argit. erabili dut, Erein, Donostia, 1988.)
- , 1964, *Textos Arcaicos Vascos*, Minotauro, Madril. Berrargit., Sarasola (1983)-rekin batera (ASJUren Gehigarriak, 11), Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU, Donostia, 1989.
- , 1973, "Guillaume de Humboldt et la langue basque", *Lingua e stile* 8, 107-125. Berrargit. in Mitxelena 1985, 126-142. Berrargit. in Gómez & Lakarra (arg.), 379-393.
- , 1985, *Lengua e historia*, Minotauro, Madril.
- , 1988, *Sobre Historia de la Lengua Vasca* (ASJUren Gehigarriak 10), J. A. Lakarra (arg.), Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- Mueller-Vollmer, K., 1993, *Wilhelm von Humboldts Sprachwissenschaft. Ein kommentiertes Verzeichnis des sprachwissenschaftlichen Nachlasses*, Schöningh, Paderborn.
- Nebrija, E. A. de, 1481, *Introductiones Latinae*, Salamanca. Berrargit. faksim. Universidad de Salamanca, Salamanca, 1981.
- Oyharçabal, B., 1989, "Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)", *ASJU* 23:1, 59-73. Berrargit. in Gómez & Lakarra (arg.), 91-105.

- , 1993, “Les premières analyses des particularités morphosyntaxiques du basque au 17ème siècle”, *ASJU* 27:1, 265-284.
- , 1998, “A. Abbadieren euskal gramatikari buruzko ideiak eta ordu arteko euskal gramatikagintza”, in *Antoine d'Abbadie 1897-1997. Congress International. Eusko Ikaskuntza. Ezobizko Kongresua. Euskaltzaindia. XIV. Biltzarra. Hendaye-Sare 1997*, Eusko Ikaskuntza & Euskaltzaindia, Hendaia & Bilbo, 431-451.
- Peillen, Tx., 1988, *Zuberoako itzal-argiak (Eüskarazko jakilegoak)*, Elkar, Donostia.
- Pérez, L., 1909, “Los Franciscanos en el Extremo Oriente”, *RIEV* 3, 17-23.
- Pérez Gaztelu, E. & E. Zulaika Ijurko (arg.), 2004, *Agustin Kardaberaz. Hirugarren Mendurrena (1703-2003)*, Deustuko Unibertsitatea, Donostia.
- Prevost, M. & R. d'Amat (zuz.), 1951, *Dictionnaire de Biographie française*, 5. lib. *Baltazar Bergeret de Grancourt*, Letouzey et Ané, Paris.
- Rojo, G., 1978, “Las primeras descripciones del verbo castellano”, in *Estudios ofrecidos a E. Alarcos Llorach*, III, Univ. de Oviedo, Oviedo, 281-304.
- Sáez Rivera, D. M., 2006, “L'interprète ou traduction du François, Espagnol et Basque (1620) de Voltaire en el marco vascorrománico y europeo”, in C. Isasi Martínez & S. Gómez Seibane (arg.), *Lingüística Vasco-Románica. I Jornadas = Euskal-Erromantze Linguistika. I. Jardunaldiak (= Oihenart 21)*, Eusko Ikaskuntza, Donostia, 441-452.
- , 2007, *La lengua de las gramáticas y métodos de español como lengua extranjera en Europa (1640-1726)*, Doktorego tesi argitaragabea, Universidad Complutense, Madrid.
- [Sampere y Miquel, S.] (arg.), 1880, *Modo breve para aprender la lengua Vizcayna. Compuesto por el Doctor Rafael Micoleta, presbítero de la M. L. y N. villa de Bilbao - 1653*, V. Dorca, Girona. (= *Revista de ciencias históricas* 2 (1880), 122-156).
- Sarasola, I., 1983, “Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos”, *ASJU* 17, 69-212. Berrargit., Mitxelena (1964)-rekin batera (*ASJU*ren Gehigarriak, 11), Gipuzkoako Foru Aldundia & UPV/EHU, Donostia, 1989.
- Túrréz, I., 2004, “Linguistika eta prezeptiba *Eusqueraren berri onac*-en oinarri”, in Pérez Gaztelu & Zulaika Ijurko (arg.), 81-90.
- Urkizu, P., 1989, *Pierre d'Urteren hiztegia*, Deustuko Unibertsitatea-EUTG, Donostia.
- Urquijo, J., 1907, *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes d'Etcheberri (1712)*, Geuthner, Paris. Berrargit. faksim. *RIEV* 28; LGEV, Bilbo, 1976 eta Atlantica, Biarritz, 1998 (*Lan osoa*).
- Villasante, L., 1979, *Historia de la literatura vasca*, Ed. Franciscana, Oñati. Bigarren argit. berrikusi eta osatua. Lehen argit. Bilbo, 1961.
- Vinson, J., 1881, “Les premiers grammairiens basques. Notes de Sylvain Pouvreau”. *RLPhC* 14, 109-119.
- , 1891-1898, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, Maisonneuve, Paris. Berrargit. faksim. liburuiki bakarrean, J. Urquijoren oharrekin eta K. Mitxelenaren sarrerarekin (*ASJU*ren Gehigarriak, 9), Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 1984.
- , 1892, *Les petites oeuvres de Silvain Pouvreau*, L. Marceau, Chalon-sur-Saône. Berrargit. faksim. Hordago, Donostia, 1978.
- , 1901, “Urte, P.: *Grammaire cantabrique basque*” [Webster 1900en iruzkina]. *RLPhC* 34, 200-211, 294.
- Webster, W., 1893, “Manuscritos labortanos de Pedro de Urte”. *Boletín de la Real Academia de la Historia* 22, 541-544. Berrargit. elektr. *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*: <<http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=19342>>.



- (arg.), 1900, *Grammaire Cantabrique Basque faite par Pierre d'Urte*, D. Barot, Bagnères-de-Bigorre.
- Zelaieta, A. (arg.), 1988, “Rafael Micoleta Çamudio: *Modo Breue de aprender la lengua vizcayna*”, *Hizkuntza eta Literatura* 7, 133-214. Berrargit. osatua Zelaieta 1995.
- , (arg.), 1995. *Rafael Mikoletaren era llaburra*, AEK, Bilbo.
- Zubiaur, J. R., 1989, “Garibai hizkuntzalari”, *ASJU* 23:1, 49-58. Berrargit. in Gómez & Lakarra (arg.), 173-182.
- , 2004, “A. Kardaberazzen *Eusqueraren berri onac* idazkiaren hizkuntzazko ideiak”, in Pérez Gaztelu & Zulaika Ijurko (arg.), 69-79.
- Zwartjes, Otto (arg.), 2000, *Las gramáticas misioneras de tradición hispánica (siglos XVI-XVII)*, Rodopi, Amsterdam/Atlanta.
- , & Cristina Altman (arg.), 2005, *Missionary Linguistics II / Lingüística misionera II. Selected papers from the Second International Conference on Missionary Linguistics, São Paulo, 10-13 March 2004*. (SiHoLS, 109), John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- , & Even Hovdhaugen (arg.), 2004, *Missionary Linguistics/Lingüística misionera. Selected papers from the First International Conference on Missionary Linguistics, Oslo, 13-16 March 2003*, John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.



# SOBRE ALGUNOS PREDICADOS CON *FERY TENIREN* EN CATALÁN: *FER UN INFART* VS. *TENIR UN INFART*<sup>1</sup>

Lluïsa Gràcia y Berta Crous

Universitat de Girona

El objetivo principal de este artículo es analizar las semejanzas y las diferencias que hay entre dos tipos de predicados que se pueden utilizar en catalán para expresar algunas patologías y anomalías: los predicados con el verbo *tenir* ‘tener’ y los predicados con *fer* ‘hacer’.<sup>2</sup> Se describirán y compararán las construcciones con el verbo *tenir* y con el verbo *fer*, poniendo una especial atención en la naturaleza del sujeto de ambos predicados (§2), en el complemento directo que acompaña a los verbos (§3), y en las cuestiones relacionadas con el aspecto de los predicados y las que pueden condicionar su distribución de usos (§4-6).

## 1. *Tenir un infart* vs. *fer un infart*

En catalán, para expresar que alguien padece un estado patológico, un trastorno, etc. se puede utilizar el verbo *tenir*, como se ve en oraciones como las de (1):

(1) En Quim té migranya / hipertensió / una paràlisi facial

En estos ejemplos, más que expresar una posesión, como en *En Xevi té una bicicleta*, el verbo *tenir* atribuye un estado al sujeto animado. Los ejemplos de (2a) y (2b) muestran que al lado del verbo *tenir* en catalán hay otro verbo, *fer*, que también se puede utilizar para atribuir una patología a una persona:

---

<sup>1</sup> Este trabajo se ha beneficiado de una ayuda del *Ministerio de Educación y Ciencia* (HUM2006-07217) y de otra de la Generalitat de Catalunya (2007FIC 00840). Agradecemos los comentarios a versiones previas de este artículo que nos han hecho X. Lamuela, A. Suñer, F. Roca, G. Rigau, M. Leonetti y L. Comajoan. Gracias también a los profesionales del ámbito sanitario que nos han asesorado, especialmente a A. Baltasar, C. Bou, J. Farrés, M. Ribas y J. C. Rovira. Una primera versión del estudio fue presentada al *7è Congrés de Lingüística General* (Barcelona, abril 2006).

Las autoras quieren manifestar su afecto a P. Goenaga, amigo y compañero de proyectos y de otras ilusiones y esperanzas extraacadémicas. Patxi, a partir de esta nueva década que empiezas, recuerda siempre las palabras pronunciadas el 31 de diciembre de 2006 por alguien que tú aprecias: «Urtebete gehiago, aukera bat gehiago aurrera egiteko, ametsak egia bihurtzeko, ez baituzue ahaztu behar inoiz izan gabeko ametsik ezin dela sekula egia bihurtu. Ez utzi amets egiteari, eta ez utzi inori zuen ametsen jabe egiten». Lan txiki honek babes zaitzala “izan” edo “egin” daitezkeen gaitz guztietatik. Zorionak!

<sup>2</sup> En este trabajo dejamos de lado aquellas construcciones en las que el complemento del verbo es *mal* (*tenir mal de panxa* ‘tener dolor de barriga’, *tenir mal al peu* ‘tener daño/dolor en el pie’, *fer mal la panxa* ‘doler la barriga’, *fer mal la sabata* ‘hacer daño el zapato’, etc. Para un análisis de estos predicados, vid. Crous (2005).

- (2) a. L'Eulàlia va tenir un infart / una paràlisi facial / una hemorràgia  
b. L'Eulàlia va fer un infart / una paràlisi facial / una hemorràgia

Como se explicará a continuación, las construcciones con el verbo *fer*, que son de uso bastante general entre los profesionales del ámbito sanitario y que son normales para muchos hablantes, presentan más restricciones que las que contienen el verbo *tenir*.

## 2. El sujeto

El sintagma nominal (SN) sujeto de las oraciones que expresan patologías o anomalías con *tenir* tiene el rasgo [+animado] y se interpreta como la persona afectada por la patología, y no como el agente o la causa que provoca el estado, ya que *tenir* no puede asignar estos papeles temáticos a su sujeto. El sujeto de las construcciones con el verbo *fer* que se analizan aquí también es un SN con el rasgo [+animado] que se interpreta, aparentemente, del mismo modo que el del verbo *tenir*. En este caso, sin embargo, conviene tener presente que el verbo *fer* suele tener un sujeto con el valor de agente o de causa, como en (3a), pero cuando se expresa que una persona sufre o ha sufrido un estado morboso, como en (3b), resulta extraño pensar que el sujeto tiene un valor agentivo y que, por lo tanto, la persona se haya provocado un estado morboso como un infarto:

- (3) a. En Jordi fa poemes / Les inundacions van fer molt mal  
b. El seu pare ha fet un infart

Si se aplican algunas de las pruebas utilizadas para caracterizar los SSNN que se interpretan como agentes (Lakoff 1970;<sup>3</sup> de Miguel 1999), se observa que ni los sujetos de *tenir* ni los de *fer* de este tipo de construcciones que expresan estados patológicos pueden recibir esta interpretación agentiva, a diferencia de otros predicados prototípicos con el verbo *fer*. Más concretamente, en (4) y en (5) se observa que, a diferencia de los predicados que tienen como sujeto un SN con valor agentivo, los predicados con *tenir* y con *fer* que expresan patologías no aceptan la forma imperativa ni pueden complementar verbos como *convèncer*, *obligar*, etc. porque las entidades denotadas por el sujeto no participan de manera activa en las situaciones que describen los verbos y, a pesar de ser entidades con capacidad volitiva, no las controlan. Por ende, tampoco son compatibles con complementos adverbiales como *deliberadament*, *voluntàriament*, *amb entusiasme*, etc., como se ve en (6). Finalmente, en (7) y en (8) se aprecia que, a diferencia de lo que sucede con los predicados agentivos, ni los que expresan patologías o estados morbosos con *tenir* ni los que se construyen con *fer* admiten aparecer en oraciones escindidas ni la sustitución por la proforma *fer-ho*:

- (4) a. Fes poemes!                                            b. \*Tingues / fes un infart!  
(5) a. El va obligar a fer poemes                    b. \*Em va obligar a tenir / fer un infart

---

<sup>3</sup> Lakoff (1970) aporta pruebas para definir la estatividad, pero, como señala de Miguel (1999), estas pruebas, más que caracterizar la estatividad, sirven para distinguir los predicados que tienen un sujeto agentivo de los que no lo tienen.

- (6) a. Va fer cent poemes voluntàriament / amb molt d'entusiasme  
 b. \*Va tenir / fer un infart voluntàriament / amb molt d'entusiasme
- (7) a. El que fa en Jordi és fer poemes  
 b. \*El que va fer en Quim va ser tenir / fer un infart
- (8) a. No ho ha fet mai, en Jordi, de fer poemes!  
 b. \*L'Anna ja ha tingut / fet un infart, però la Maria encara no ho ha fet

Se puede concluir, pues, que los SSNN sujeto de estos predicados, aunque tengan el rasgo [+animado] y [+humano], no se interpretan como personas con capacidad intencional para decidir sobre los estados morbosos que las afectan. En ambos casos, por lo tanto, el sujeto se interpreta como la entidad afectada por un estado o un proceso que no puede controlar.<sup>4</sup>

### 3. El complemento directo

Desde un punto de vista semántico, los estados o procesos morbosos denotados por los SSNN que funcionan como complemento directo de *tenir* y de *fer* en estos predicados pueden afectar al sujeto de una manera más o menos constante (absolutos), como una cirrosis o una hemiplejía, o de una manera transitoria durante un período de tiempo acotado (contingentes), como una hemorragia o un infarto. Entre los contingentes se pueden distinguir los que son puntuales y repentinos y que no implican un estado durativo posterior, como los infartos o las embolias, de los que, como las hemorragias, una vez sucedidos, se mantienen durante un espacio acotado de tiempo. Esta propiedad de los sustantivos que denotan patologías también puede influir, como se verá más adelante, en la interpretación aspectual de los predicados con *fer*.

Los nombres que designan estados morbosos o trastornos y que se pueden combinar con *fer*, a diferencia de los que se combinan con *tenir*, normalmente hacen referencia a estados o procesos de origen interno que puede desarrollar el organismo de una persona:

- (9) a. Tenir la lepra / la verola / un refredat  
 ??Fer la lepra / la verola / un refredat
- b. Tenir un esquinç  
 ??Fer un esquinç
- c. Tenir una fractura òssia  
 Fer una fractura òssia

En general, los estados morbosos o las lesiones de (9) están provocados por una causa externa, ya sea por un organismo externo (como un virus o una bacteria) o por una caída, por ejemplo. A diferencia de lo que sucede en (9a) y (9b), la lesión de (9c) también puede estar provocada por el organismo del sujeto, sin que intervenga la acción de ningún factor externo: las personas ancianas que tienen los huesos muy debilitados pueden sufrir fracturas repentinas de un hueso. La interpretación de una

<sup>4</sup> En el caso de los predicados con *fer*, sin embargo, parece que el verbo no pierde del todo el valor agentivo o causativo. Como se verá más adelante, aunque de oraciones como *Ha fet un infart* no se puede deducir que una persona se haya provocado voluntariamente el infarto, sí se puede interpretar que es el organismo de esta persona el que lo ha causado.

oración como la de (10) es que ha sido el sujeto (su organismo) la entidad que ha provocado la lesión:

(10) Quan caminava, l'àvia va fer una fractura de fêmur i va caure

Mientras que todos los términos para los estados morbosos y las lesiones denotados por los complementos directos de los ejemplos de (9) se pueden combinar con el verbo *tenir*, parece que sólo pueden aparecer con *fer* aquellos que designan una patología que tiene o puede tener una causa interna, como el de (9c) o los de (11):

(11) Tenir un coma diabètic / una embòlia / un infart  
Fer un coma diabètic / una embòlia / un infart

Aparte de designar estados morbosos o procesos de origen interno, los términos para las patologías que pueden aparecer en combinación con *fer* hacen referencia a patologías adquiridas y no congénitas que, por lo tanto, implican un cambio. El verbo *tenir*, por otra parte, puede estar complementado por sustantivos que designen estados morbosos congénitos o adquiridos:

(12) a. Té la síndrome de Down                      Ha tingut un infart  
b. \*Fa la síndrome de Down                      Ha fet un infart

Así pues, se puede concluir que, a la hora de expresar un estado morbooso, los predicados con el verbo *fer* tienen un alcance más restringido que los predicados con el verbo *tenir*: los primeros, a diferencia de los segundos, sólo se suelen combinar con nombres que designan estados morbosos o procesos de origen interno y adquiridos.

Desde un punto de vista sintáctico, mientras que algunos sustantivos en singular que designan patologías o estados morbosos y que complementan el verbo *tenir* pueden estar determinados o sin determinar, como en (13a), cuando complementan el verbo *fer* generalmente llevan un determinante, como se ve en (13b):

(13) a. Tenir paràlisi / hemiplegia                      Tenir una paràlisi / una hemiplegia  
b. \*Fer paràlisi / hemiplegia                      Fer una paràlisi / una hemiplegia

Como se verá a continuación, estas diferencias entre los SSNN que acompañan los verbos *tenir* y *fer* tienen repercusiones en el valor aspectual de los predicados.

#### 4. El aspecto de los predicados

La propuesta tradicional de Vendler (1967) —vid. también Comrie (1976), Lyons (1977), de Miguel (1999) o Marín (2002)— distingue cuatro tipos distintos de predicados: los estados, las actividades, las realizaciones y los logros. La determinación del aspecto de los predicados se hace en función, básicamente, de los rasgos [+/- dinámico], [+/- durativo] y [+/- delimitado] del verbo:

|      |               |         |         |         |                                         |
|------|---------------|---------|---------|---------|-----------------------------------------|
| (14) | ESTADOS       | [-DIN.] | [+DUR.] | [-DEL.] | <i>creer, odiar</i>                     |
|      | ACTIVIDADES   | [+DIN.] | [+DUR.] | [-DEL.] | <i>buscar, reír, caminar</i>            |
|      | REALIZACIONES | [+DIN.] | [+DUR.] | [+DEL.] | <i>llenar, construir una casa</i>       |
|      | LOGROS        | [+DIN.] | [-DUR.] | [+DEL.] | <i>encontrar, descubrir, desmayarse</i> |

Para describir el aspecto de un predicado, además del aspecto léxico inherente del verbo, también se han de tener en cuenta las características de algunos de los otros elementos que aparecen en la oración. En este sentido, las propiedades de los complementos directos de los verbos *tenir* y *fer* descritas en los apartados anteriores también influirán en el aspecto de ambos tipos de predicados.

Por lo que respecta a los predicados con *tenir*, tomaremos en consideración para nuestro análisis los ejemplos siguientes:

- |                                   |                         |
|-----------------------------------|-------------------------|
| (15) a. tenir la síndrome de Down | d. tenir una hemorràgia |
| b. tenir la sida                  | e. tenir un infart      |
| c. tenir la varicel·la            | f. tenir una depressió  |

(15a) representa las construcciones en las que el SN hace referencia a una enfermedad congénita<sup>5</sup> y, por el momento, incurable; es decir, es percibida sin ningún tipo de límite, ni inicial ni final. En (15b), en cambio, se trata de una enfermedad adquirida (excepto en algunos casos de neonatos), con un límite inicial, pero también incurable, sin límite final. La varicela, en (15c), representa las enfermedades adquiridas y curables, o sea, delimitadas por el inicio y por el fin. Los casos de (15d)-(15f) tienen en común el hecho de que los SSNN que contienen aceptan aparecer también como complemento del verbo *fer*, a diferencia de lo que sucedía en los tres primeros ejemplos. En los tres casos, las patologías son adquiridas (de origen interno) y tienen también un punto final. Lo que las diferencia entre sí es el hecho de que en (15d) y en (15f) una hemorragia o una depresión se pueden ver como un estado con duración posterior al inicio y, en cambio, el infarto se percibe como un evento puntual, sin duración. Consideramos que en el caso de la hemorragia la oración puede tener dos interpretaciones: en una se hace referencia al período acotado, más o menos largo, en el que la persona pierde sangre y, en este sentido, se percibiría como la varicela; pero es posible también que la oración indique el momento puntual en el que la persona, a consecuencia de un proceso interno, manifiesta la patología. En este segundo valor, pues, sería equivalente a la oración con *infart* como complemento.<sup>6</sup>

En cuanto a los predicados con *fer*, tomamos como base para el análisis los ejemplos de (16):

- |                       |                       |                      |
|-----------------------|-----------------------|----------------------|
| (16) a. fer un infart | b. fer una hemorràgia | c. fer una depressió |
|-----------------------|-----------------------|----------------------|

En (16) encontramos SSNN que ya aparecían en (15) con el verbo *tenir*. Con *fer*, los predicados de (16) no tienen una interpretación durativa como la que les podíamos asignar en (15) con el verbo *tenir*; pueden hacer referencia al momento inicial en el que se manifiesta la patología, pero no al período posterior a pesar de que este

<sup>5</sup> Usamos el término *congénito* en su acepción médica: «Existent a l'hora de la naixença o des de la naixença», no en el sentido que tiene habitualmente en genética: «Dit d'un caràcter heretat» (DLC).

<sup>6</sup> Creemos que esta interpretación es mucho más difícil con el sustantivo *depressió*, que denota un estado psíquico. En este tipo de predicados es difícil pensar que expresan el punto de inflexión temporal que supone el inicio de un estado que se mantiene. Así, mientras que es muy fácil comprobar cuando una persona ha desarrollado una hemorragia, porque hay signos físicos evidentes que lo demuestran, es mucho más difícil imaginar que hay un punto de inflexión a partir del cual una persona pasa a tener una depresión, porque, a partir de los conocimientos generales que suelen tener los hablantes, cuesta más relacionarlo con unos signos físicos evidentes que lo demuestran.

pueda ser percibido. Así pues, con el SN *infart* las dos construcciones serán sinónimas; con *hemorràgia* y *depressió* sólo lo serán parcialmente, porque con *tenir* sí es posible una interpretación durativa posterior al momento inicial que no existe con *fer*.

Cabría preguntarse si construcciones como las de (16) pueden hacer referencia también al proceso previo que tiene lugar en el organismo de la persona afectada antes de que la patología se manifieste. Creemos que en el caso de (16c) sí se le puede dar esta lectura, pero que en los otros dos es un poco más difícil. Quizás esta posibilidad esté relacionada con la percepción de los hablantes sobre la existencia y la duración del proceso previo: si se trata de un período perceptible por signos externos (depresión) es más probable que acepten esta interpretación que si la patología es percibida como una manifestación repentina y no previsible a partir de signos.

Así pues, desde el punto de vista aspectual, los predicados que estamos analizando se podrían definir de la siguiente manera:

(17) *tenir...*

|                        |        |        |             |                        |
|------------------------|--------|--------|-------------|------------------------|
| a. la síndrome de Down | [-din] | [+dur] | [- del-I]   | [- del-F]              |
| b. la sida             | [-din] | [+dur] | [+ del-I]   | [- del-F]              |
| c. la varicel·la       | [-din] | [+dur] | [+ del-I]   | [+ del-F]              |
| d. una hemorràgia      | [-din] | [+dur] | [+ del-I]   | [+ del-F] (est. post.) |
|                        | [+din] | [-dur] | [+ del-I]   | [+ del-F]              |
| e. un infart           | [+din] | [-dur] | [+ del-I] = | [+ del-F]              |
| f. una depressió       | [-din] | [+dur] | [+ del-I]   | [+ del-F] (est. post.) |
|                        | [+din] | [-dur] | [+ del-I]   | [+ del-F] (?)          |

(18) *fer...*

|                   |        |        |           |                         |
|-------------------|--------|--------|-----------|-------------------------|
| a. un infart      | [+din] | [-dur] | [+ del-I] | [+ del-F]               |
| b. una hemorràgia | [+din] | [-dur] | [+ del-I] | [+ del-F]               |
| c. una depressió  | [+din] | [-dur] | [+ del-I] | [+ del-F]               |
|                   | [+din] | [+dur] | [- del-I] | [- del-F] (proc. prev.) |

Los predicados con los rasgos [-din] y [+dur] se consideran estados. Como se ve en los dos cuadros anteriores, en todos los casos se construyen con el verbo *tenir*. Hemos distinguido dos tipos de delimitación: la inicial y la final. Esto nos permite, por una parte, distinguir entre los estados absolutos<sup>7</sup> como *tenir la síndrome de Down* o *tenir la sida*, no delimitados por el final (incurables), y los llamados estados contingentes como *tenir la varicel·la*, *una hemorràgia*, *una depressió*, que están delimitados por el final (curables).<sup>8</sup> Y por otra parte, la distinción también da cuenta de la dife-

<sup>7</sup> En este artículo adoptamos la terminología *estados absolutos* vs. *estados contingentes* de Anderson (1973) y Comrie (1976) para referirnos a los predicados que otros autores denominan *estados permanentes* vs. *estados transitorios* (De Miguel 1999), *estados perfectivos* vs. *estados imperfectivos* (Luján 1980), etc.

<sup>8</sup> El hecho de que un estado esté o no delimitado por el final produce contrastes como los de (i) y (ii):

- (i) #Després d'haver tingut la sida / la síndrome de Down, la Roser va poder tornar a casa  
#Quan va deixar de tenir la sida / la síndrome de Down, ja va poder tornar a treballar
- (ii) Després d'haver tingut la varicel·la, la Roser va poder tornar a casa  
Quan va deixar de tenir la varicel·la, ja va poder tornar a treballar

La imposibilidad de aceptar oraciones como las de (i) está relacionada con el hecho de que actualmente estas enfermedades se consideran incurables. En el momento en que lo dejen de ser, las construc-



rencia entre dos tipos de predicados absolutos: aquellos que, como *tenir la síndrome de Down*, no están delimitados por el inicio (patología congénita) de los que, como *tenir la sida*, sí lo suelen estar (patología adquirida).

En el caso de los predicados como *fer un infart*, los profesionales del ámbito sanitario coinciden en que son construcciones que se utilizan para expresar un cambio de estado normalmente repentino y puntual que ha sufrido una persona. Los predicados contruidos con el verbo *fer*, excepto la segunda interpretación de *fer una depressió*, tienen los rasgos [+din] y [-dur] y están delimitados por el inicio y por el final. Se trata, pues, de predicados de logro. La segunda interpretación de *fer una depressió*, en cambio, sería [+dur] y [-del] y, por lo tanto, correspondería a una actividad. Como se observa en (17), sin embargo, algunos predicados con *tenir* también se pueden analizar como logros. Nos referimos a *tenir un infart* y a la segunda interpretación de *tenir una hemorràgia*. En ambos casos el predicado incide en el momento en el que se produce el infarto o la hemorragia; como estados contingentes, en cambio, hacen referencia al estado posterior a este momento inicial. La segunda interpretación que hemos asignado a *fer una depressió*, en cambio, indica el período previo al momento en el que se puede afirmar que la persona sufre una depresión.

Así pues, se puede afirmar que las oraciones con *fer* que hacen referencia a patologías o estados morbosos indican que una persona se ve afectada por un proceso interno (representado en (19) con barras verticales |||||) que culmina en un cambio de estado (representado en (19) con la barra vertical ▮). Este punto de inflexión puede suponer el inicio de un estado que se mantiene, como en el caso de una hemorragia o de una depresión, o que no se mantiene (según la interpretación que les suelen dar los hablantes), como en el caso de un infarto o de una embolia. Así, habría tres tipos diferentes de predicados con el verbo *fer* que se podrían representar de la manera siguiente:

(19)

|                                                                                                                                                                                                                                                                   |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <div style="display: flex; align-items: center; justify-content: space-between;"> <div style="flex: 1;"> <p>     </p> </div> <div style="flex: 1; text-align: center;"> <p>▮</p> </div> </div> <p style="text-align: center;">fer un infart</p>                   |
| <div style="display: flex; align-items: center; justify-content: space-between;"> <div style="flex: 1;"> <p>     </p> </div> <div style="flex: 1; text-align: center;"> <p>▮ hemorràgia  </p> </div> </div> <p style="text-align: center;">fer una hemorràgia</p> |
| <div style="display: flex; align-items: center; justify-content: space-between;"> <div style="flex: 1;"> <p>     </p> </div> <div style="flex: 1; text-align: center;"> <p>▮ depressió  </p> </div> </div> <p style="text-align: center;">fer una depressió</p>   |

En el caso de los predicados en los que el punto de inflexión supone el inicio de un estado nuevo que se mantiene, se podría hablar de predicados ingresivos, predica-

---

ciones serán aceptables y se comportarán como las presentadas en (ii). También hay predicados que se pueden interpretar, en función del contexto, como contingentes o como absolutos. Una oración como *En Joan té una paràlisi*, por ejemplo, puede indicar que la persona sufre un trastorno temporal de su movilidad o, también, que este estado afecta a la persona de manera permanente e irreversible.

dos que inciden en el punto inicial en el que empieza un estado o un proceso nuevo que continúa (como *desmayarse*).

En los predicados de logro, pues, suele haber un proceso que conduce a la culminación del logro. En el caso que nos ocupa se puede suponer que hay una etapa previa a *fer un infart* o a *fer una hemorràgia* o *fer una depressió* durante la cual la persona desarrolla las condiciones necesarias que conducen al cambio de estado (en el caso del infarto, por ejemplo, la obstrucción de las arterias, etc.).

### 5. La determinación o cuantificación del complemento directo y el aspecto

Como han apuntado distintos autores, la determinación o cuantificación del complemento directo de los verbos interviene a la hora de asignar un valor aspectual u otro a los predicados (Comrie 1976, de Miguel 1999, Marín 2002). En una oración como (20a), el hecho de que el complemento directo esté determinado aporta al predicado una lectura delimitada y por esta razón el predicado se puede combinar con un modificador temporal delimitador como *en x temps*. Cuando el complemento directo aparece en plural y no está determinado o es no contable en singular y sin determinante, como en (20b), el predicado tiene una lectura no delimitada y no acepta este tipo de modificadores temporales delimitadores:

- (20) a. Va escriure *un* llibre en dues setmanes  
 b. \*Va escriure llibres / poesia en deu mesos

Por lo que concierne al verbo *tenir*, si el complemento directo es contable y aparece en singular ha de ser determinado, como se ve en (21a), y si es contable en plural, puede tener determinante o no tenerlo, como en (21b); si el nombre, en cambio, es no contable, como en (21c), el complemento no puede tener determinante:

- (21) a. \*Va tenir infart                      Va tenir un infart  
 b. Va tenir infarts                      Va tenir dos infarts  
 c. Va tenir febre                      \*Va tenir una febre

Sin embargo, en las construcciones estudiadas aquí con el verbo *tenir*, algunos sustantivos en singular en función de complemento directo tanto pueden aparecer determinados como sin determinar:

- (22) a. Té una paràlisi / una hemiplegia      b. Té paràlisi / hemiplegia

En estos casos en los que un sustantivo admite aparecer en los dos contextos, cuando es determinado tiene un carácter delimitador del predicado (*Té una paràlisi*); en cambio, cuando aparece como nombre no contable, en singular y sin determinar, no delimita temporalmente el predicado (*Té paràlisi*). Algunos profesionales del ámbito sanitario afirman que mientras que en la oración *Té paràlisi* se interpreta que el estado que sufre el sujeto es absoluto, cuando se dice *Té una paràlisi* se interpreta que el estado es contingente, que está más acotado y supone una alteración temporal del estado normal.

Entre las oraciones que expresan patologías con el verbo *fer*, también se pueden encontrar casos en los que el complemento directo sea un SN en plural sin determinar. En estos casos los predicados se interpretan como no delimitados pero con valor

iterativo: expresan que ha habido una sucesión de estados delimitados y puntuales. Es por ello por lo que no admiten modificadores temporales delimitadores como *en x temps* y sí aceptan los durativos como *durant x temps*:

- (23) a. Ha fet infarts / hemorràgies  
 b. \*Ha fet infarts / hemorràgies en dos anys  
 c. Va fer infarts / hemorràgies durant dos anys

Los sustantivos singulares en función de complemento directo que con *tenir* podían ser determinados o no (ejemplos de (22)), con el verbo *fer* han de aparecer con un determinante, como se ve en (24):

- (24) a. Va fer una paràlisi                      \*Va fer paràlisi  
 b. Ha fet una hemiplegia                      \*Ha fet hemiplegia

Esta diferencia entre las construcciones con *tenir* y con *fer* está relacionada con el valor aspectual que tienen ambos tipos de predicados. Mientras que los predicados de estado con *tenir* pueden estar delimitados o no delimitados temporalmente, los predicados de logro que expresan estados morbosos con *fer* normalmente aparecen con sustantivos en singular determinados que aportan al predicado una lectura delimitada.

## 6. Relaciones entre el aspecto flexivo y el aspecto léxico y sintáctico

En general, todos los verbos se pueden flexionar tanto en tiempos verbales fundamentalmente perfectivos (pretérito perfecto o indefinido, por ejemplo) como en tiempos básicamente imperfectivos (presente, imperfecto). Aunque no se puede decir que los predicados sean incompatibles con un tiempo determinado, se observa que hay tendencias o preferencias. Como apuntan varios autores (Comrie 1976, Marín 2002), mientras que los tiempos perfectivos enfocan la situación como un todo completo y cerrado, los imperfectivos tienen en cuenta las fases temporales que forman la situación y focalizan un intervalo interno abierto (sin hacer referencia ni al inicio ni al final). Estas diferencias, combinadas con la naturaleza aspectual de los predicados, pueden ayudar a explicar por qué hay algunas restricciones en oraciones simples como las de (25):

- |         |                                               |                |
|---------|-----------------------------------------------|----------------|
| (25) a. | Té la varicel·la / Té la sida                 | PRESENTE       |
| b.      | Tenia la varicel·la / Tenia la sida           | IMPERFECTO     |
| c.      | Va tenir la varicel·la / ??Va tenir la sida   | INDEFINIDO     |
| d.      | Ha tingut la varicel·la / ??Ha tingut la sida | PRET. PERFECTO |
| (26) a. | ??Fa un infart                                | PRESENTE       |
| b.      | ??Feia un infart                              | IMPERFECTO     |
| c.      | Va fer un infart                              | INDEFINIDO     |
| d.      | Ha fet un infart                              | PRET. PERFECTO |

Por una parte, en (25) se observa que los predicados estativos contingentes como *tenir la varicel·la* pueden aparecer, en general, tanto en contextos perfectivos como imperfectivos. Los estados absolutos habitualmente no aceptan las formas perfectivas (*??Va tenir la sida*, *??Ha tingut la síndrome de Down*) porque expresan una situación

temporalmente ilimitada y el aspecto perfectivo, en cambio, enfoca las situaciones de manera cerrada, delimitada (cf. Marín 2002).<sup>9</sup>

Por otra parte, los predicados de logro que denotan situaciones puntuales, como los de (26), que tienen muy poca duración y en los que el inicio y el final suelen coincidir en un punto, no toleran bien los tiempos verbales imperfectivos, que focalizan la parte interna de la situación. A partir de una oración simple como *??En Jordi fa / feia un infart* difícilmente se podría pensar que se está haciendo referencia a un hecho abierto que está sucediendo de manera simultánea al acto de habla o a otra situación. Estos enunciados pueden ser aceptables si se les da una lectura habitual o iterativa: *En Jordi feia un infart cada dos anys* o *Cada vegada que fa un infart el porten a l'Hospital de Sant Pau*. En este caso, las oraciones expresan una sucesión de hechos puntuales que se distribuyen en el tiempo y por esta razón los predicados aceptan el aspecto imperfectivo.

## 7. Conclusiones: distribución de usos de los predicados que expresan patologías con *tenir* y con *fer*

En este artículo se han comparado algunas propiedades de dos tipos de predicados que se pueden utilizar en catalán para atribuir un estado morbozo o una patología a una persona: los predicados con *tenir* y los que se construyen con *fer*. Se han visto los puntos que tienen en común y los que los diferencian y determinan la distribución de sus usos.

En cuanto al sujeto de los predicados, se ha visto que en los dos casos está representado por un SN [+animado] y [+humano] que está afectado por un estado morbozo o por una patología que no puede controlar. Así, el sujeto, a pesar de ser una entidad con capacidad volitiva e intencional, no puede ejercer ningún control sobre los estados que le afectan. La principal diferencia semántica entre el sujeto de los predicados con *tenir* y el de los predicados con *fer* es que mientras que el primero se presenta como una entidad inactiva, con *fer* el sujeto mantiene parte del sentido causativo propio del verbo y por esta razón se interpreta que es el organismo de esta persona el que, de alguna manera, provoca el estado morbozo o la patología.

Por lo que respecta al complemento directo, se ha dicho que los predicados con el verbo *fer* suelen tener más restricciones a la hora de aceptar sustantivos que expresen patologías: normalmente sólo pueden aparecer en las construcciones con *fer* sustantivos que denotan estados morbosos que tienen un origen interno (*fer un infart* vs. *??fer un refredat*) y que son adquiridos y, por lo tanto, que implican un cambio (*fer un infart* vs. *\*fer la síndrome de Down*). Por otro lado, los sustantivos que aparecen con *fer* denotan estados morbosos que se pueden interpretar como puntuales (*infart*) o que acontecen en un punto y tienen una duración posterior (*hemorràgia*). Cuando los sustantivos de este último grupo se combinan con el verbo *fer* se puede hablar de predicados ingresivos: el cambio de estado, es decir, el resultado de un proceso anterior, significa el inicio de otro estado que se mantiene. Cuando se utilizan estos predicados

<sup>9</sup> Una oración como *Va tenir la sida* sería posible si el sujeto se refiriese a una persona que ya ha muerto. En este caso, la muerte actuaría como delimitador que cierra la situación. También lo sería, evidentemente, si la enfermedad ya fuera curable.

ingresivos se enfoca, precisamente, este momento inicial. Desde un punto de vista sintáctico, además, los sustantivos que funcionan como complemento directo del verbo *fer* habitualmente aparecen determinados, de manera que se acentúa la lectura delimitada de los predicados.

En cuanto al aspecto, las diferencias entre los dos tipos de predicados también determinan su uso. Los predicados con el verbo *fer* expresan el momento puntual en el que sucede un cambio de estado en una persona; suelen ser predicados delimitados, no durativos y dinámicos que se comportan como los logros y que se interpretan como el resultado o la culminación de un proceso morboso. Si se pudiera trazar una línea en la evolución de tal proceso, como en (19), se podría decir que los predicados con el verbo *fer* se sitúan en el punto en el que un proceso llega al final y, en algunos casos, da lugar a un nuevo estado. Como ya se ha observado, el sustantivo que hace la función de complemento directo del verbo *fer* suele ser el que determina la interpretación del predicado como un logro que supone el inicio de un estado posterior (*hemorràgia*) o como un acontecimiento puntual que se percibe como carente de continuidad (*infart*). Si los predicados con el verbo *fer* representan el momento puntual en el que se produce el cambio de estado, los predicados con *tenir* suelen representar la fase posterior a este cambio: expresan el período en el que una persona mantiene, durante un espacio de tiempo acotado (estados contingentes) o no acotado (estados absolutos), un estado al que se ha llegado en un momento anterior. Así, decir que una persona *ha fet un hemorràgia* implica que en una etapa posterior *té una hemorràgia* (aunque la oración también pueda hacer referencia al momento inicial). Si el sustantivo que hace de complemento directo denota un estado morboso o trastorno puntual (*infart*), tanto las oraciones con *tenir* como las que se construyen con *fer* expresan un momento puntual. Estas relaciones entre las oraciones con el verbo *tenir* y las que se construyen con el verbo *fer* se ponen de manifiesto en ejemplos como los de (27):

- (27) a. Fa dos mesos va fer una paràlisi i ara encara la té  
 b. \*Fa dos mesos va tenir una paràlisi i ara encara la fa

El contraste entre los ejemplos de (27a) y (27b) muestra que hay un orden temporal entre los predicados con *tenir* y los que se construyen con *fer*. Los enunciados que expresan patologías o anomalías con *fer* focalizan un momento puntual que es temporalmente anterior al estado expresado por las oraciones con *tenir*.

## Bibliografía

- Anderson, J., 1973, *An essay concerning aspect*, Mouton, La Haya.  
 Comrie, B., 1976, *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge U. P., Cambridge.  
 Crous, B., 2005, “Estudi interlingüístic de les construccions que expressen estats patològics en català i en mandinga: descripció del català”, trabajo de investigación del Programa de Doctorado “Diversitat Educativa i Pluralitat Lingüística: Llengües i Migració”, Universitat de Girona.  
 de Miguel, E., 1999, “El aspecto léxico”, in I. Bosque y V. Demonte (dirs.), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Espasa Calpe, Madrid, 2977-3060.

- ELC: Enciclopèdia Catalana, 1982, *Diccionari de la Llengua Catalana*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- Lakoff, G., 1970, *Irregularity in Syntax*, Holt, Rinehart and Winston, Nueva York.
- Luján, M., 1980, *Sintaxis y semántica del adjetivo*, Cátedra, Madrid.
- Lyons, J., 1977, *Semantics*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Marín, R., 2002, *El componente aspectual de la predicación*, Promociones y Publicaciones Universitarias, Barcelona.
- Vendler, Z., 1967, *Linguistics in Philosophy*, Cornell U. P., Itaca.

# MID VOWEL RAISING AND SECOND VOWEL DELETION IN OIARTZUN BASQUE

Bill Haddican and Paul Foulkes

University of York

## 1. Introduction<sup>1</sup>

This paper reports on a pilot study of change in two non-standard vowel interactions in Oiartzun Basque —mid vowel raising (MVR) and second vowel deletion (SVD). Over the past few decades, a considerable amount of work has focused on the consequences of the advent of a new Basque standard variety —Euskara Batua (Unified Basque)— on language usage in Basque (Michelena 1981, Urla 1987, 1993, Echeverria 2000, Zuazo 2003, Hernández 2005). This paper departs in particular from work by Haddican (2007), which aimed to gauge the extent to which Batua features may be displacing local dialectal features in the town of Oiartzun, based on a quantitative analysis of variation in a corpus of local speech. The data from the study show a mixed pattern familiar from much of the literature on language change, namely that while some standard features are indeed entering local speech, other emblematic features of the local dialect are not giving way to competing Batua forms (Labov 1972, Johnstone et al 2002 Bailey et al 1993). (See Haddican 2007 for a discussion of the social context of these linguistic changes.) However, with the exception of one consonantal feature —*t*-palatalisation— all of the variables examined in Haddican’s (2007) study were morphological or lexical (dative displacement, participial affix “doubling” and *naiz* > *naž*). This paper, therefore, examines evidence for change in the vowel phonology of Oiartzun. We take this issue to be particularly germane in view of evidence that the phonological consequences of language contact are often visible primarily in vowel systems (Labov 1994, 2001, Watt and Milroy 1999).

In an effort to address this gap in the literature, this paper presents data from an auditory analysis of MVR and SVD and acoustic data for MVR from a corpus of conversational Oiartzun speech collected in 2003 and 2004. The data support two main claims about change in these features. First, apparent time evidence suggests that both of these rules are being lost in Oiartzun: younger speakers (18-26 years old) in our data show lower rates of usage of both MVR and SVD than older (60+ year old) speakers. This apparent shift in fact constitutes a reversal of change

---

<sup>1</sup> This paper is for Patxi Goenaga, in recognition of his important contributions to Basque linguistics over several decades. We are also grateful to José Ignacio Hualde for helpful comments on this paper.

in the extended history of the dialect, since in both cases, the forms corresponding to today's standard are more conservative. Second, the two changes are not progressing at the same rate; our data suggest that SVD is being lost much more quickly than MVR. We speculate that this difference is due to the different starting points of these processes of change. While MVR among older speakers is effectively categorical in Oiartzun, SVD is variable among the older generation of speakers. The much more rapid loss of SVD is then plausibly attributable to this difference: because SVD was variable within the community at the start of this process of change, it constituted a more readily available sociolinguistic resource in local speech for speakers instigating this change, and was therefore more prone to socially motivated change.

In part 2 of this paper, we describe these two features in Oiartzun Basque, and note some properties of these phenomena in Oiartzun that have not been reported for other dialects. In part 3 we present data on variation in MVR and SVD in Oiartzun Basque. In part 4, we discuss these findings and some possible accounts of different rates of change of MVR and SVD in our data.

## 2. Vowel interactions in Oiartzun Basque

MVR and SVD and the relationship between them have been discussed in detail in the Basque historical literature and in the phonology literature more generally as classic examples of "rule ordering" in synchronic derivational phonology (Hualde 1991, Kenstowicz and Kisseberth 1996) and/or in processes of phonological change (Hualde 1998, Hualde and Gaminde 1998, Trask 1996). In the following discussion we will focus instead on change in these features and the diachronic relationship between them.

### 2.1. Mid-vowel raising

In many Basque dialects, mid vowels /e/ and /o/ raise to [i] and [u] respectively following another vowel. In Oiartzun, this is restricted to contexts where a stem ending in a mid vowel is followed by the definite article *-a* or a demonstrative.

- |     |                                                                   |                                                                      |
|-----|-------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------|
| (1) | a. /beso- <i>a</i> / > [besua]<br>arm def.<br>'the arm'           | b. /beste- <i>oi</i> / > [bestioi]<br>other that<br>'that other one' |
|     | c. /xoko - ortan/ > [xokuortan]<br>game in that<br>'in that game' |                                                                      |

As noted in previous work on other dialects, raising does not apply across a word boundary (Hualde 1991, 2003).

- (2) /etʃe#asko/ > [etʃeasko], \*[etʃiasko]  
house many  
'many houses'



- (3) /etʃe#aundia/ > [etʃeaundija], \*[etʃiaundija]  
 house big  
 'the big house'

Raising in Oiartzun also appears to be blocked by an underlying /b,d,g,r/ even when these segments are absent from the surface form. We return to these facts in section 3. (See Hualde 1991: 65-6 for a discussion of similar facts in Ondarroa Basque.)

- |                                                                   |                                                   |
|-------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|
| (4) /baso-ra/ > [basoa], *[basua]<br>forest to<br>'to the forest' | (5) /no-ra/ > [noa], *[nua]<br>wh + to<br>'where' |
|-------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------|

## 2.2. Second vowel deletion

Many southern Basque dialects also have a rule of "second vowel deletion" targeting [e] and [a] in hiatus, when these vowels mark the definite article.

- (6) Northern Bizkaian  
 /besoa/ > [besu] 'the arm' (Hualde and Gaminde 1998)

Oiartzun Basque shares this rule, subject to some cross-speaker and intra-speaker variability, as we shall see. Word-finally, SVD is restricted to closed syllables. However, in word-internal open syllables, [a] may also delete following some postpositions. Examples of SVD in these two environments are given in (7) and (8), respectively.

- (7) Oiartzun  
 a. /seme-a/ > [semia], \*[seme] 'the son'  
 b. /seme-ak/ > [semik] 'the sons'
- (8) Oiartzun  
 a. /seme-akin/ > [semikin]      b. /gison-akin/ > \*[gison-kin]  
     son-with                              man-with  
     'with the son'                        'with the man'

(Fraile and Fraile 1996:78)

In addition, SVD in Oiartzun appears to be sensitive to the phonological status of the preceding vowel. The rule applies following an underlying /u/ and surface high vowels ([i] or [u]) derived by mid vowel raising.

- (9) Second vowel deletion following a lexical /u/  
 /iŋguru-an/ > [iŋguru-n] 'in the area'
- (10) Deletion following a derived /u/  
 /guraso-ak/ > [gurasuk] 'the parents'
- (11) Deletion following a derived /i/  
 /besteak/ > [bestik] 'the others'

In the data set on which this paper is based, this rule is unattested following under-derived high front vowels as in (12) and (13) (cf. Fraile and Fraile 1996: 24).

- (12) [baseri-an] > [baserian], \*[baserin] ‘in the farmhouse’  
 (13) [ituri-an] > [iturian], \*[iturin] ‘in the spring’

This asymmetry between lexical high back vowels and lexical high front vowels in conditioning deletion may be related to the availability of glide insertion following these vowels. Oiartzun Basque speakers optionally insert a glide between a high front vowel and a following vowel as in (14) (Fraile and Fraile 1996: 24).<sup>2</sup>

- (14) /iri-ak/ ‘the cities’ > [irijak]

While many dialects have a similar process of [β]-epenthesis between a high back vowel and a following vowel (Hualde 1991, 2003), in Oiartzun, this process seems to be restricted to a handful of words such as *gau* ‘night’ and *lau* ‘four’.

- (15) a. /lau-ak/ > [laβak] ‘the four’                      b. /gau-ak/ > [gaβak] ‘the nights’

Hence, the availability of second vowel deletion following a lexical /u/ but not a lexical /i/ might plausibly be captured in synchronic terms, if glide insertion bleeds deletion in the case of the /i/, but not /u/ (Hualde 1991).

Finally, SVD is sensitive to word stress, which in Oiartzun Basque is canonically peninitial.

- (16) a. [baséria]            ‘farm(house)’  
       b. [astíyaraya]        place name  
       c. [ardúa]             ‘wine’

There are two kinds of exceptions to this pattern: monosyllabic items, in which stress is realized on the root, and lexically marked exceptions—typically Romance in origin—in which stress typically falls on the initial syllable, e.g. *kále*, ‘street’.<sup>3</sup>

In Oiartzun, second vowel deletion is unavailable following a vowel bearing word stress.<sup>4</sup>

- (17) Stressed vowels + /a/  
       a. /etfjé-ak/            > \*[etfjík]            ‘the houses’  
       b. /urté-ak/            > \*[urtík]            ‘the years’  
       c. /esné-an/            > \*[esnín]            ‘in the milk’  
       d. /astó-ak/            > \*[astúk]            ‘the donkeys’

<sup>2</sup> In our data, there is some variation across speakers and speaker internally in the application of this rule. Impressionistically, older speakers, seem to insert glides more than younger speakers. Glide insertion is unattested in our data following a derived high front vowel:

(i) /beste-ak > [bestiak], [bestik], \*[bestijak] ‘the others’

(Again see Hualde (1991) for extensive discussion of similar facts in other dialects).

<sup>3</sup> In addition, Fraile and Fraile (1996) and Jacobsen (1972) report that for some speakers singular and plural forms are distinguished by accentuation. We find little evidence of this phenomenon in the present data set.

<sup>4</sup> In our corpus, we have one attested counter example (*etxé+an* > *etxin* ‘in the house’). See also Hualde (1998) for a discussion of the relationship between phrasal stress and low vowel deletion in Ondarroa.

By contrast, SVD following an unstressed vowel is robustly attested in our data.

- (18) Unstressed vowels + /a/
- |                |            |                 |
|----------------|------------|-----------------|
| a. /kóntu-ak/  | > [kóntuk] | ‘the stories’   |
| b. /xóko-ak/   | > [xókuk]  | ‘the games’     |
| c. /kále-an/   | > [kálin]  | ‘in the street’ |
| d. /mólde-ak / | > [móldik] | ‘manners’       |

In the following discussion, we will therefore only consider variation in the latter environment.

### 2.3. Diachronic relationship between MVR and SVD

As noted earlier, both MVR and SVD are non-standard; they are not reflected orthographically in the written standard, and avoided in more formal speech contexts, such as Basque-medium news (EITB) broadcasts (Euskaltzaindia 1998). In addition, the standard variant in both cases corresponds to the historically more conservative form; that is, both MVR and SVD are transparent innovations, absent in relic areas including much of the North (Hualde 1999, Hualde and Gaminde 1998).

As Hualde (1998) notes in describing similar facts in Ondarroa Basque, the history of these processes can be reconstructed unproblematically. In particular, MVR must have applied before SVD, since the former feeds the latter.

- (19) Historical development /kale-an/ ‘in the street’
- |                                              |         |
|----------------------------------------------|---------|
| 1. MVR (V→[+high] / __ V <sub>[-low]</sub> ) | kalian  |
| 2. SVD                                       | /kalin/ |

The data presented in the following section suggests that these changes are being lost in Oiartzun speech in the reverse order in which they occurred; that is, SVD is being lost more quickly than MVR. We speculate that this is due to the relative starting points of these reversals: while MVR former had effectively gone to completion in Oiartzun, the latter had not.

### 3. Data and results

The data presented below come from a corpus of conversational speech gathered by the first author in Oiartzun in 2003 and 2004. The corpus consists of speech data from 40 native speakers of Oiartzun Basque in interviews between the subject and a community member enlisted to help with data collection. The corpus was stratified by age, sex, neighbourhood of residence in the Oiartzun Valley. In the interviews, each of which lasted about an hour, subjects were asked a series of questions focusing on childhood experiences and community, designed to elicit maximally unself-conscious, conversational speech (Labov 1972). These interviews were later transcribed and coded for quantitative analysis. The data presented here come from subsamples of this corpus as described below.

3.1. Mid vowel raising

For older speakers, raising of /e/ and /o/ to [i] and [u] (exemplified in section 2.1) appears categorical. For some of the younger speakers, however, a different pattern appears to be emerging. While the process of raising /e/ and /o/ is still observed, the degree of raising appears less than that for the older speakers. We illustrate these observations with reference to acoustic data. Two speakers were chosen who typified the general patterns observed across the data set —an older male, Manuel (born in 1941) and a younger female, Goizargi (born 1973).<sup>5</sup> Vowel formant measurements were obtained for each speaker using the Praat analysis program (version 4.6.35 for Macintosh; Boersma and Weenink 2007). Tokens of /e/ and /o/ in raising contexts were identified, as were examples of phonological /i e a o u/ in tonic positions, for reference purposes. A total of 56 tokens were analysed for Manuel and 76 for Goizargi.

The acoustic data are shown in the form of scatter plots in Figures 1 and 2. The configuration of the data captures the close correspondence between the formant values and the IPA vowel quadrilateral. Front vowels, shown to the left of the figure, are characterised by high second formant (F2) values, while back vowels, to the right, have low F2 values. Similarly, vowel height is reflected on the vertical axis, with degree of closeness in inverse correlation with first formant (F1) values.

Figure 1 illustrates the data for Manuel. The tokens of raised /e/ and /o/ are shown as open squares and triangles respectively. These tokens clearly overlap with

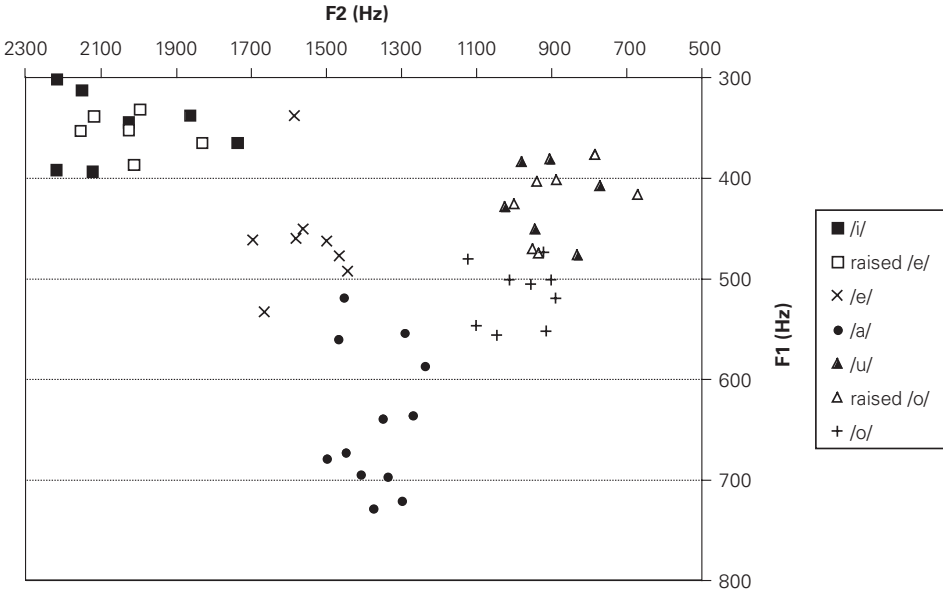


Figure 1  
Vowel formant plot for Manuel (older male)

<sup>5</sup> These are pseudonyms.

those of phonological /i/ and /u/ (filled squares and triangles), and form clusters quite distinct from those for (non-raised) phonological /e/ and /o/ (shown as crosses and turned crosses). Statistical analysis (unpaired 2-tailed t tests) confirms these interpretations, with no significant differences between the values of /i/ and raised /e/, or between those of /u/ and raised /o/.

Figure 2 displays a different pattern for Goizargi. Some of her raised /e/ and /o/ tokens overlap with those for /i/ and /u/, and, moreover, the distinction relative to non-raised /e/ and /o/ is clear. To that extent Goizargi's patterns are similar to those described for Manuel. However, several examples of the raised vowels appear to be more open in the acoustic space, reflected in high F1 values, than the reference vowels /i/ and /u/. This is particularly clear in the case of raised /o/, where the overlap with /u/ is marginal. Statistical analysis reveals that the differences in F1 are significant when comparing raised /e/ with /i/ ( $t = 2.71$ ,  $df = 19$ ,  $p = .014$ ) and raised /o/ with /u/ ( $t = 3.33$ ,  $df = 11$ ,  $p = .007$ ). F2 comparisons do not yield significant differences, indicating that the difference is solely in the dimension of vowel height. Comparison of the raised tokens with non-raised /e/ and /o/ predictably yield overwhelmingly significant differences, in this case with respect to both F1 and F2 (raised /e/ versus non-raised /e/,  $F1: t = 5.46$ ,  $df = 21$ ,  $p < .0001$ ;  $F2: t = 7.52$ ,  $df = 21$ ,  $p < .0001$ ; raised /o/ versus non-raised /o/,  $F1: t = 2.79$ ,  $df = 14$ ,  $p = .015$ ;  $F2: t = 2.86$ ,  $df = 14$ ,  $p = .013$ ).

From these acoustic data, then, we can infer that the raising process is being maintained, but variably so, with some tokens manifested with a less extreme degree

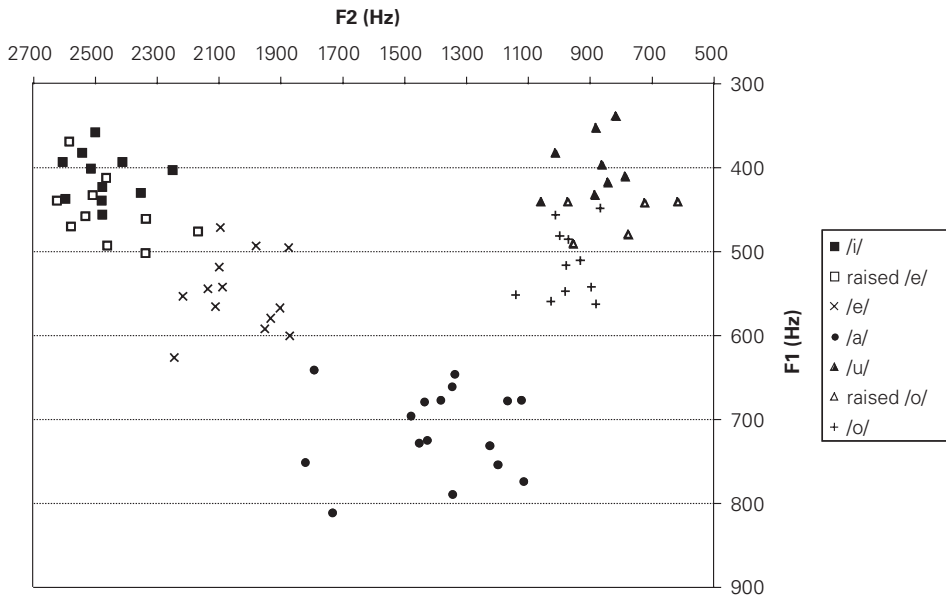


Figure 2

Vowel formant plot for Goizargi (younger female)

of raising. We note that these acoustic results are consistent with our impressionistic auditory analysis of MVR in the greater 40-speaker corpus.

### 3.2. Second vowel deletion

In an effort to assess possible change in progress in second vowel deletion, we examined variation in a 12-speaker subsample of the Oiartzun corpus. This subsample is stratified by age and sex, categories shown to bear significantly on variation in previous work in Oiartzun (Haddican 2003, 2007). In particular, speakers were grouped into two age groups, speakers 18-26 years old and those over 60. The two age groups also differ in their exposure to formal education in Batua. While all of the younger speakers in the subsample received Basque-medium primary and secondary education including instruction in Batua, none of the older speakers had received any formal instruction in Batua.

The tokens extracted include only and all instances of an underlying /a/ following a derived high front vowel (see above) or a derived or underlying [u] in closed syllables. Open-syllable tokens were too infrequent to be usefully included in the data set, and were therefore excluded.

All of these tokens appear in one of five kinds of morphological environments. Approximately half of the tokens are stems with an inessive affix as in (20).

- (20) Root + inessives
- |               |                       |                 |
|---------------|-----------------------|-----------------|
| a. /kámpo-an/ | > [kámpun], [kámpuan] | ‘outside’       |
| b. /egún-ean/ | > [egúnin], [egúnian] | ‘on the day’    |
| c. /áure-an/  | > [áurin], [áurian]   | ‘in front (of)’ |

Most of the remaining tokens consist of roots with an ergative *-ak* affix or homophonous absolutive plural or ergative plural affixes. These environments are illustrated in (21)-(23).

- (21) root + ergative  
/bikáριο-ak/ > [bikáriuak], [bikáriuak] ‘the vicar’
- (22) root + absolutive plural  
/móto+ak/ > [mótuk], [mótuak] ‘the motorcycles’
- (23) root + ergative plural  
/bikáριο-ak/ > [bikáriuak], [bikáriuak] ‘the vicars’

Finally, a very small set of tokens involves words with the genitive affix *-an* as in (24). (In Oiartzun, these affixes do not inflect for possessor number and subject number respectively.)

- (24) genitives
- |                |                         |                   |
|----------------|-------------------------|-------------------|
| a. /guráso-an/ | > [gurásun], [gurásuan] | ‘of the parents’  |
| b. /úme-an/    | > [úmin], [úmian]       | ‘of the children’ |

The data from the 12 speakers yielded 578 tokens, roughly evenly distributed across the 12 speakers. These tokens were coded as either deleted or undeleted and subjected to a one way ANOVA with second vowel deletion as the dependent variable and speaker sex, speaker age, following segment (/n/ vs /k/) and preceding vowel

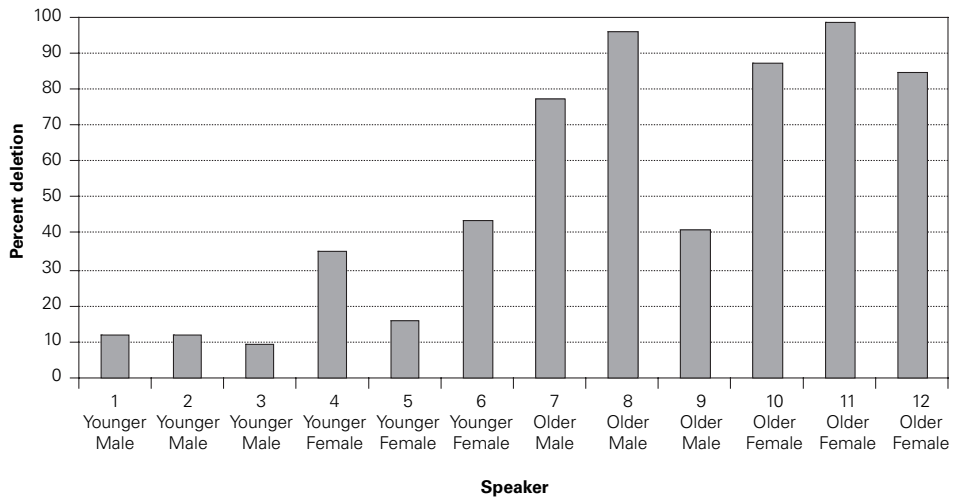
(/o/ vs /e/) as fixed factors. Of these, only speaker age ( $F(1,562) = 225.81, p < .0001$ ) and speaker sex ( $F(1, 562) = 14.37, p < .001$ ) were returned as significant.

Table 1 and Figure 2 show rates of second vowel deletion by sex and age group and by speaker respectively.

**Table 1**

Rates of second vowel deletion by age group and sex

|                      | Women                | Men                  | Total                |
|----------------------|----------------------|----------------------|----------------------|
| <b>Older (60+)</b>   | <b>91%</b> (125/137) | <b>78%</b> (101/130) | <b>85%</b> (226/267) |
| <b>Young (20-26)</b> | <b>32%</b> (49/153)  | <b>11%</b> (17/158)  | <b>21%</b> (66/311)  |
| <b>Total</b>         | <b>60%</b> (174/290) | <b>41%</b> (118/288) | <b>51%</b> (292/578) |



**Figure 3**

Second vowel deletion by speaker

The data in Table 1 and Figure 3 illustrate the strong effect of age group on variation in the data; that is, older speakers show much higher rates of deletion than younger speakers. Indeed, while deletion is near-categorical for some of the older speakers (Speakers 8 and 11), it is approaching categorical absence (~12%) for the three younger males in the sample. These data then provide straightforward apparent time evidence of change in progress toward (standard) absence of second vowel deletion. We return to these facts later.

These data also bear out the weaker effect of sex on the data, i.e. that women in the subsample tend toward deletion more than men. This pattern is unexpected from

the perspective of much of the language change literature from contemporary western societies, where women are typically reported to lead standardisation-type change (Labov 2001, Eckert 2000; see also Echeverria (2000, 2003) for extensive discussion of language usage and gender identity Donostia secondary schools). Nevertheless, these results are not out of keeping with some previous work on Basque, where the effect of sex on standardisation-type change is much less straightforward. Haddican's (2005, 2007) study of variation between local dialectal and Batua features found no consistent sex pattern across variables: while women had higher rates of Batua forms for participial affix doubling, men showed higher rates of use of *t*-palatalisation, and in the case of dative displacement, no significant sex effect was found. Similarly, Haddican (2003) presents data from a separate corpus of Oiartzun Basque showing that across a range of variables, older men appeared to be leading changes toward more prestigious Gipuzkoan variants, while women retained conservative High Navarrese forms.

The absence of consistent sex effects familiar from much of the literature on Western (especially English-speaking) societies is plausibly related to the unique history of Batua, and the circumstances of its development. Batua as a standard variety, used broadly in schools, media and public administration, is still only one generation old, and the meaning of using Batua vs local dialectal forms remains highly mutable across dialects, speakers and contexts (Urla 1993, Amorrortu 2000, Echeverria 2000, Haddican 2007). As an *ausbau* variety developed as part of a larger language maintenance effort, Batua was originally conceived not as a prestige variety, but rather as a written standard and as a variety for communication among speakers of different dialects (Zuazo 1995, Urla 1987, 1993). In the years following the end of the Franquist dictatorship, and especially since the introduction of Batua into public schools and public administration in many parts of the Basque Country, Batua has emerged as an important resource in the labour market. But, despite this shift, Batua has still not come to be strongly linked to class/status in the same way found in many other western contexts discussed in the language change literature, but rather remains a variety constructed in opposition to local dialects (Echeverria 2000, 2003, Amorrortu 2000). Hence, from the perspective of received understanding of canonical sex effects on variation as a function of stylistic variation shaped by associations of class/status (Labov 2001, Eckert 2000, Cheshire 2002), the absence of more consistent sex-effects across variables in these data stands to reason. Much further work remains to be done on these issues.

#### 4. Different rates of change for MVR and SVD

The data in section 3 suggest that SVD and MVR are changing at different rates in Oiartzun. SVD has decreased sharply over the three-generation period represented in this sample, from near-categorical use for most of the older speakers in this sample, to near-categorical absence for some of the younger speakers. By contrast, the difference in MVR across these age groups is less sharp. While some younger speakers (such as Goizargi), appear to raise /e/ and /o/ to a lesser degree than the oldest speakers in our sample, other younger speakers' patterns of MVR in fact closely resemble those of their elders. We report this as a tentative conclusion in view of the



fact that the illustrative acoustic data presented in the preceding section are drawn from only two speakers. However we reiterate that these findings are in line with impressionistic auditory analyses for the greater 40-speaker corpus.

We might entertain at least two explanations of this difference in rates of change. One possibility is that these changes are shaped by the effect they have on morphophonological contrast. In particular, as noted above in section 2.1 MVR is counteracted by a rule of intervocalic voiced consonant deletion (ICD) as in (25) and (26).

- |                                                                    |                                                    |
|--------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------|
| (25) /baso-ra/ > [basoa], *[basua]<br>forest to<br>'to the forest' | (26) /no-ra/ > [noa], *[nua]<br>wh + to<br>'where' |
|--------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------|

ICD has the consequence that, for a fairly large set of lexical items —nominal stems ending in a mid vowel— the distinction between adlative and absolute morphology in singular forms is visible on the surface only in the height of the stem-final vowel, as in (27) and (28).<sup>6</sup>

- |                                    |                |
|------------------------------------|----------------|
| (27) /etʃe-ra/ > [etʃea], *[etʃia] | 'to the house' |
| (28) /etʃe-a/ > [etʃia], % [etʃea] | 'the house'    |

Hence, for this class of lexical items, the loss of MVR entails a neutralisation of this case distinction. By contrast, the loss of SVD has no such consequences for morphology.

These facts suggest one possible approach to the different rates of change for MVR and SVD, namely, that the persistence of MVR among younger speakers serves to preserve an overt distinction between goal arguments (with adlative morphology) and theme/experiencer arguments (bearing absolute morphology) with this class of items. (This functionalist characterisation of this intuition might perhaps stand as a promissory note for a more detailed account that explains contrast-preserving change as a consequence of patterns of ambiguity of input in language acquisition (Labov 1994)). Nevertheless, it is unclear that MVR would truly lead to any appreciable ambiguity in interpretation since the thematic interpretation of these arguments is in many contexts signaled through other means including the argument structure of the selecting verb and agreement morphology on auxiliaries. We have not undertaken a thorough quantitative study of the extent of such disambiguating information in the data, but tokens not co-occurring with such cues appear to be scarce.

A second possible account, which we tentatively adopt here, is that the difference in the rates of change between these two processes is a consequence of their different starting points. Table 1 shows that SVD had not yet gone to completion in Oiartzun, since, even among the oldest speakers in the sample, there is some variation. By contrast, our pilot auditory and acoustic results suggest that MVR had effectively gone to completion among the older generation of Oiartzun speakers, since, acoustically, raised /e/ and /o/ are indistinguishable from /i/ and /u/ (Figure 2). The apparent fact that loss of SVD has progressed faster than loss of MVR is plausibly related to this

<sup>6</sup> Oiartzun Basque, unlike some other dialects of Basque, does not have a morphological distinction between animate and inanimate goals.

difference. That is, the existing variability in SVD within the community at the start of this process of change will have provided younger Oiartzun speakers leading the change with a ready linguistic resource for achieving different symbolic ends —presenting oneself as more formal, more “from Oiartzun,” more upwardly-mobile etc.— through social meanings indexed by the Batua-dialect opposition (Echeverria 2000, Urla 1993). The last 30 years of work in Labovian sociolinguistics have provided abundant evidence that social meaning attaching to variation may drive language change by affecting variation in just this way. By contrast, MVR will not constitute such a resource, and, in this light, the slow loss of MVR relative to SVD stands to reason. Our data suggesting that some younger speakers, such as Goizargi, do not raise mid vowels to the same degree as older speakers, then entails that these speakers, in doing so, are making use of a variable resource from outside the community.

## 5. Summary

The preliminary data reported in this pilot study suggest that both MVR and SVD are being lost in Oiartzun, plausibly as a consequence of contact with Batua. These changes, moreover, are proceeding at different rates, with loss of SVD progressing much more rapidly than loss of MVR. We have speculated that this difference is due to the different starting points of these processes of change.

This paper also highlights the unique perspective on language change afforded by *ausbau* standards, such as Batua. One advantage to studying change in such a context is that it avoids the problem of different time-depths across variables: because Batua was promulgated throughout the Basque Country at roughly the same time, all processes of change conditioned by it will, *a priori*, have the same starting point, which will facilitate gauging the speed of change. We have suggested that this insight has been crucial to understanding the trajectory of change in MVR and SVD in contemporary Oiartzun Basque.

## References

- Amorrrortu, E., 2000, *Linguistic Attitudes in the Basque Country: The Social Acceptance of a New Variety*. Doctoral dissertation, USC.
- Bailey, G., T. Winkle, J. Tillery & L. Sand, 1993, “Some Patterns of Linguistic Diffusion”, *Language Variation and Change* 3, 359-90.
- Boersma, P. & D. Weenink, 2007, *Praat: Doing phonetics by computer*, (www.praat.org).
- Cheshire, J., 2002, “Sex and gender in variationist research”, in J. K. Chambers, P. Trudgill and N. Schilling-Estes (eds.), *Handbook of Language Variation and Change*, Blackwell, Oxford, 423-43.
- Echeverria, B., 2000, *Basque Schooling: What is it Good For?*, Doctoral dissertation, UCSD.
- Euskaltzaindia, 1998, *Euskara batuaren ahoskera zaindua* (www.euskaltzaindia.org).
- Eckert, P., 2000, *Linguistic Variation as Social Practice*, Blackwell, Malden Mass.
- Fraile, I. & A. Fraile, 1996, *Oiartzungo hizkera*, Mugarri, Oiartzun.
- Haddican, B., 2003, “Dialect Contact in a Southern Basque Town”, *Language Variation and Change* 15: 1, 1-35.
- , 2005, *Aspects of Language Variation and Change in Contemporary Basque*. Doctoral dissertation, NYU.

- , 2007, “Suburbanization and Language Change in Basque”, *Language in Society* 36: 5, 677-706.
- Hernández, J., 2002, “Kale neurketa: sexuaren araberako erabilearen emaitzak eta horien inguruan sortutako galderak”, *Soziolinguistika Klusterra* 43.
- Hualde, J. I., 1991, *Basque Phonology*, Routledge, London.
- , 1999, “Vowel interaction and related phenomena in Basque and the nature of morphophonological knowledge”, *Cognitive Linguistics* 10: 1, 33-56.
- , 2003, “Segmental Phonology”, in J. I. Hualde and J. Ortiz de Urbina (eds.), *A grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 15-65.
- , & I. Gaminde, 1998, “Vowel interaction in Basque: A nearly exhaustive catalogue”, *Studies in the Linguistic Sciences* 28: 1 41-77.
- Jacobsen, W., 1972, “Nominative-Ergative Syncretism in Basque”, *ASJU* 6, 67-109.
- Johnstone, B., N. Bhasin, N., & D. Wittkofski, 2002, “‘Dahntahn Pittsburgh’: Monophthongal /aw/ and representations of localness in southwestern Pennsylvania”, *American Speech* 77, 148-166.
- Kenstowicz M. & C. Kisseberth, 1996, *Phonology in Generative Grammar*, Blackwell, Malden Mass.
- Kerswill, P. & A. Williams, 2002, “‘Salience’ as an explanatory factor in language change: evidence from dialect levelling in urban England”, in M. C. Jones & E. Esch (eds.) *Language change. The interplay of internal, external and extra-linguistic factors*, Mouton de Gruyter, Berlin, 81-110.
- Kiparsky, P., 1982, *Explanation in Phonology*, Foris, Dordrecht.
- Labov, W., 1972, *Sociolinguistic Patterns*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- , 1994, *Principles of Linguistic Change*, Vol. 1, Blackwell, Oxford.
- , 2001, *Principles of Linguistic Change*, Vol. 2, Blackwell, Oxford.
- Mitxelena, K., 1981, “Lengua común y dialectos vascos”, *ASJU* 15, 291-313.
- Txillardegi, 1982, *Euskal fonologia*, Ediciones Vascas, Donostia.
- Trask, R. L., 1996, *Historical Linguistics*, Arnold, London.
- Urla, J., 1987, *Being Basque, speaking Basque: The politics of language and identity in the Basque Country*, Doctoral dissertation, University of California, Berkeley.
- , 1993, “Contesting Modernities: Language Standardization and the Production of an Ancient/Modern Basque Culture”, *Critique of Anthropology* 13, 101-118.
- Watt, D. & L. Milroy, 1999, “Patterns of variation and change in three Newcastle vowels: is this dialect levelling?”, in P. Foulkes & G. Docherty (eds.), *Urban voices*, Arnold, London, 25-46.
- Zuazo, K., 1988, *Euskararen Batasuna*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 2003, *Euskalkiak, Herriaren lekukoak*, Elkar, Donostia.



# GOIZUETAKO AZENTUERA

José Ignacio Hualde

Univ. of Illinois at Urbana-Champaign

Oihana Lujanbio

Soziolinguistika Klusterra

## 0. Sarrera

Azken mendeotako euskararen bilakaera fonologikoak azentu gertakariak sinpletu edo defonologizatzeko joera nabarmena erakusten du eta, oker izateko beldurrik gabe, esan daiteke joera hori indartu dela gure egunotan. Bilakaera diakroniko honetan zaila da elebitasunaren eragina ez ikustea. Orokorrean hau hola bada ere, oraindik ere zenbait eskualdetan, Bizkaiko kostaldean eta Nafarroako mendebaldean, bereziki, oso azentuera bereziak eta konplexuak aurkitzen ditugu, alboko hizkuntzen azentuerekin zerikusirik ez dutenak.

Lan honetan Goizuetako azentuera dugu aztergai. Erakutsiko dugunez, azentuera honek eta bereziki azentu patroien banaketak antzekotasun nabaria du Bizkaiko kostaldeko hizkerekin (eta garai bateko Gipuzkoakoekin). Bestaldetik, azentuaren gauzatze fonetikoa eta, ondorioz, azentu-bereizketen izaera oso desberdinak dira bi eskualdeetan. Esan daiteke Bizkaiko kostaldeko doinu-azentua Tokyoko japonieraren motakoa den bitartean, Goizuetakoa, aldiz, suedierarena bezalakoa dela. Argi dago hizkera hauen azterketa konparatuak asko lagun diezagukeela euskararen historiaren ikerketan.

## 1. Goizuetako azentuaren tasun bereizgarriak

Goizuetako azentuak bi alderdi bereizgarri ditu: kokagunea (lehen [+1] ala bigarren [+2] silaban), eta azentu mota (goranzkoa [g] ala beheranzkoa [b]) (ikus Hualde, Lujanbio & Torreira, agertzeko = HLT).<sup>1</sup> Honetan alboko erdaretatik erabat aldentzen da eta suediera/norvegiarara, aldiz, hurbiltzen. Lan honetan goranzko azentua azentu akutuarekin markatzen dugu eta beheranzkoa azentu grabearen bidez. Esan bezala, bi elementuak, kokagunea eta azentu mota, bereizgarriak dira. Beraz,

---

<sup>1</sup> HLT artikulua horretan, Hualde (2006a) laneko analisisia aldatzeko arrazoiak ematen dira. Orain arteko Goizuetako azentuaren deskribapenik zehaztuena Zubirirena (2000) da. Zubirik (2000) ez ditu azentu motak adierazten flexiorik gabeko hitzetan, baina bai, eta zehazki, azentu kokagunea (lehen silaban edo bigarrenan). Honetarako oso iturri baliagarria izan zaigu. Singularraren eta pluralaren azentuaz ere ohar interesgarriak egiten ditu. Horretaz aparte, Gamindek (1988a, 1988b) Goizuetako hizkera kontuan hartzen du bere azentu-sailkapenean. Testuan azalduko dugunez, Jacobsenek (1972) garaiko Oiarzungo hizkerarako ematen dituen xehetasunak —gutti baina zehatzak— bat datoz gaurko Goizuetako gertakariekin eta gure analisiarekin.

adibidez, *ári* ‘ahari’ eta *ari* ‘hari’ edo *áte* ‘ahate’ eta *até* ‘ate’ bereizten dituen azentuaren kokagunea da. Bestaldetik, *arrántza* ‘astoaren arrantz’a eta *arràntza* ‘arrantzaleen arrantz’a’, edo *ámari* ‘amari’ eta *àmari* ‘amei’ hitz pareek azentua silaba berberan daukate, baina azentu mota desberdinak. Azkenik, *basó* ‘oihan’ eta *bàso* ‘edalontzi’ edo *iltzéa* ‘mailuaz erabiltzen dena’ eta *iltzea* ‘hiltzea’ bai azentu motaz eta baita azentuaren kokaguneaz ere bereizten dira. Bi parametro bitar hauek lau konbinaketa ematen dizkigute:

- (1) Goizuetako azentuaren tasun bereizgarriak
  - a. Goranzko azentua bigarren silaban [+2, g]:  
*basó* (‘oihan’) *alába*, *ittúrri*
  - b. Goranzko azentua lehendabiziko silaban [+1, g]:  
*úme*, *áma*, *sékula*
  - c. Beheranzko azentua bigarren silaban [+2, b]:  
*eskòla*, *basèrri*, *alàbak* (pl.)
  - d. Beheranzko azentua lehendabiziko silaban [+1, b]:  
*bàso* (‘edalontzi’), *àrima*, *kàfe*, *fàbrica*, *àmak* (pl.), *lèngusu*

Bi ezaugarri hauek ematen dizkiguten lau konbinaketak agian garbiago ikusten dira hondoko taulan:

**Taula**

|      | Goranzko azentua [g] | Beheranzko azentua [b] |
|------|----------------------|------------------------|
| [+2] | besó, alába          | eskòla, basèrri        |
| [+1] | úme, áma             | kàfe, àrima            |

Lau azentu tipo hauek, lan honetako bukaera alderan ematen diren irudietan erakusten dira adibideekin. Silaba azentuduna iraupen eta intentsitatearen bidez nabarmentzen da. Mitxelena (1972) ohartu zen bezala, Nafarroako eskualde honetan, Bizkai-Gipuzkoetako hizkeretan ez bezala, silaba azentudun eta azentugabeen arteko diferentzia fonetikoak handiak dira. Silaba azentuduna besteak baino askoz luzeagoa eta intentsuagoa da. Silaba azentugabeak askotan oso laburrak dira. Diakronian, horren eragina silaba azentugabeen galeran ikusten da: *txokòlte* (< *txokolate*), *pàtu* (< *paratu*), *zértik* (< *zergatik*), etab. Bestaldetik, bi azentu motak, goranzkoa eta beheranzkoa, tonu kontornu edo doinuera desberdinen bidez gauzatzen dira, suedieraz bezala (Bruce 1977, 2005). Goizuetako azentuaren gauzatze fonetikoak beste lan batean aztertu dugu (HLT) eta hemen ez dugu askorik esango gai honetaz. Esan bezala, goranzko eta beheranzko azentuei dagozkien tonu kontornuak erakusten dira artikularen bukaeran jarri ditugun irudietan (HLT lanetik hartutakoak), besterik gabe. Oraingo lan honetan, aldiz, deskribapen fonetikoak alde batera utzita, azentu patroi desberdinen banaketa esplikatzen saiatuko gara.

Emandako adibideetan ikus daitekeenez, flexiorik gabeko hitzetan tipologia honetako lau aukerak aurkitzen ditugu. Hau da, bi parametroak bereizgarriak dira lexiko-mailan. Gainera, azentu motak funtzio morfologikoa du. Izen-adjektibo ge-

hienek goranzko azentua daramate singularrean eta mugagabeen, eta beheranzkoa, aldiz, pluralean. Kasu orokorrean, izen-adjektiboak [+2, g] dira singularrean eta mugagabeen, eta [+2, b], aldiz, pluralean (azentu Klase I). Baina badira beste posibilitate batzuk, (2)n adibideekin erakusten den bezala.

(2) Izen-adjektiboen azentuerak

*Klase I:* sg [+2, g], pl [+2, b]: *gizón, mendí*

|     | sg        | pl        | sg       | pl       |
|-----|-----------|-----------|----------|----------|
| ABS | gizóna    | gizònak   | mendía   | mendik   |
| ERG | gizónak   | gizònak   | mendík   | mendik   |
| DAT | gizónari  | gizònari  | mendíri  | mendirí  |
| COM | gizónakin | gizònakin | mendíkin | mendirin |

*Klase Ia:* [+2, g] singularrean eta pluralean: *emákume*

|     | sg/pl             |
|-----|-------------------|
| ABS | emákumea/emákumek |
| ERG | emákumek          |
| DAT | emákumeri         |
| COM | emákumekin        |

*Klase II:* sg [+1, g], pl [+1, b]: *úme*

|     |        |        |
|-----|--------|--------|
| ABS | úmea   | ùmek   |
| ERG | úmek   | ùmek   |
| DAT | úmeri  | ùmeri  |
| COM | úmekin | ùmekin |

*Klase III:* [+2, b] singularrean eta pluralean: *belàrri*<sup>2</sup>

|     | sg/pl             |
|-----|-------------------|
| ABS | belàrria/belàrrik |
| ERG | belàrrik          |
| DAT | belàrriri         |
| COM | belàrrikin        |

*Klase IV:* [+1, b] singularrean eta pluralean: *bàso* ‘edalontzi’

|     | sg/pl       |
|-----|-------------|
| ABS | bàsoa/bàsok |
| ERG | bàsok       |
| DAT | bàsori      |
| COM | bàsokin     |

<sup>2</sup> Beharbada, hitzun batzuek (denek ez) singularra eta plurala bereizten dituzte Klase III eta IV-ko hitzekin, azentu mota aldatu gabe baina pluralean silaba azentudunari tonu baxuago bat emanez. Hau ziurtatzeko ikerketa gehiago egin behar da.

Jacobsenek (1975: 84-85) Oiartzunen azentuaz ematen dizkigun xehetasunak, beren laburrean, bat datoz Goizuetako datuekin. Ergatibo singularraren eta absolutibo-ergatibo pluralaren arteko desberdintasunaz mintzo delarik, eta *gizonak*, *txakurrak* adibideak direla-ta, singularrean eta pluralean, hauxe esaten digu: "... both kinds of words give the impression of being stressed on the second syllable, but the pitches of these syllables differ, high in the singular, low in the plural" (84. or.). Eta apur bat beherago: "Another accent seems to be needed to account for the high pitch of the first syllable of a word like *sémea* 'son', ergative singular *sémeak*. Unlike the situation in other dialects we have discussed, this special marking of a singular stem does not inhibit a plural accentuation, which shows the low pitch on this same first syllable: *sèmeak* 'sons'" (85. or.). Gaur egun bereizkuntza hauek Oiartzungo hizkeran galdu badira ere, Goizuetan oraindik ere gorde dira. Esan dezakegu Jacobsenen susmoak ("give the impression", "seems to be needed") oso datu guttitan oinarrituta ("a limited amount of observation" esaten du), orain baieztatu ditugula Goizuetako datuen neurketa akustikoekin (HLT). Jacobsenek ikusi zuen bezala, badugu *gizónak* Erg-sg, goranzko azentuarekin eta *gizònak* Abs/Erg-pl beheranzkoarekin; *sémek* Erg-sg eta *sèmek* Abs/Erg-pl. Honetan ere Jacobsen dugu aitzindari.

Aipamen forman (*citation form*), hau da, hitz soltea esaten denean, badago beste azentu bat azken silaban, Zubirik (2000) ikusi zuen bezala. Hala ere badira arrazoiak pentsatzeko bukaerako azentua esaldi-mailakoa dela eta fokuarekin dagoela lotuta, suedieraz gertatzen den moduan (ikus HLT). Kontuan hartu behar da aipamen forman hitzak esaldi oso bat osatzen duela eta, ondorioz, esaldi deklaratiibo baten prosodia hartzen duela. Hemen bakarrik azentu lexikalaz arduratuko gara eta ez dugu beste prominentziarik adieraziko.

Esan dugu lan honetan Goizuetako azentu-sistema esplikatzen nahi dugula, azentuaren gauzatze fonetikoak alde batera utzita. Azentu-sistema esplikatzeak bi gauza esan nahi ditu, funtsean: alde batetik, azentu klase desberdinen banaketa lexikalaren arrazoiak erakustea eta, bestetik, beste euskal azentuarekin diakronikoki lotzea. Hauetariko lehen lanarekin hasiko gara hemen. Artikuluan zehar, baina, batez ere, azken ataletan, beste euskal hizkerekiko azentuzko korrespondentziak ere erakusten saiatuko gara (bereziki Bizkaiko doinu-azentuzko sistemarekikoak). Korrespondentzia hauen atzetik ezkuta litekeen proto-sistemaz, aldiz, ez dugu gauza handirik esanen, gai hori, nolabait, artikulu honi ezarri dizkiogun mugez kanpo gelditzen baita.

## 2. Izenak eta adjektiboak

### 2.1. Oinarri bisilabadunak

Azentu-moten banaketa ikertzeko komeni da bai oinarriaren silaba kopurua eta bai hitzaren jatorria ere kontuan hartzea. Jakina denez, euskal jatorrizko oinarri arruntenak bisilabadunak direnez, hauekin hasiko gara. Ematen dugun azentuera mugagabekoa eta singularrekkoa da. Ikusi dugun bezala, Klase I eta Klase II-ko hitzetan, azentua beheranzkoa da pluralean; beste azentu motetan singularrak eta pluralak azentuera berbera dute:



## (3) Euskal jatorrizko izen-adjektibo bisilabadunak

*Klase I* [+2, g]: ardó, artó, astó, até, aulkí, basó ('oihan'), besó, burú, buztán, buztín, eró, errí, eulí, gazté, gizon, iél ('igel'), le(y)ó, mandó, mendí, odól, usái, alái, anái, arrái, artzái, unái, zelái, sué ('suge'), ué ('ohe'), uí ('ogi'), usó, xaú ('sagu'), zakúr, zozó...

*Klase II* [+1, g]: áma, átta, mátte, séme, úme; ári ('ahari'), árdi ('ahardi'), lámot ('larunbat'); ínial ('ahalegin'), zále.

*Klase III* [+2, b]: ---

*Klase IV* [+1, b]: àurre, àtze, tàrte, bèste, èya<sup>3</sup> ('egia'), èuzki, èuldi ('eguraldi'), màlko, mènpe, ziztu

Adibideetan ikusten den bezala, ia-ia euskal jatorriko bisilabadun guztiak Klase I-ean daude. Klase II-koak, hau da, goranzko azentua lehendabiziko silaban dutenak, aldiz, oso gutti dira, eta ia denak klase semantiko berekoak (*áma, átta, séme, úme*). Horretaz gain, kontrakzioa pairatu duten hitzak ditugu talde honetan: *ahári* > *ári*, *ahárdi* > *árdi*, eta maileguetan (*anate* >) *aháte* > *áte*. Baita *lámot* < *larúnbat* kasuan ere, azentua lehen silaban kontrazioaren bidez esplikatzen da, *láun* < *lagún* hitzean bezala. Bestaldetik, *ínial* (< *egin-ahal*) konposatu zaharra da eta horrek esplikatuko luke bere azentuera; *zále* ere gehienetan konposatuetan erabiltzen da.<sup>4</sup> Azkenik, Klase IV-ko adibide gehienek (*àurre, àtze, bèste, èya* ('egia'), *èuzki* (jatorriz hirusilabaduna), etab.) azentuera berezia dute mendebaldeko euskalkietan ere (ikus, besteak beste, Gaminde & Hualde 1995). Horretaz zerbait gehiago esanen dugu geroago.

Maileguei so egiten badiegu, ordea, oso bestelako egoera aurkitzen dugu:

## (4) Mailegu bisilabadunak

*Klase I* [+2, g]: amú, katé, katú, lekú, pixtí, soró

*Klase II* [+1, g]: áte ('ahate'), áltu, ánka, árma, árte, báju, dénda, díru, f(i) ésta, fláko, frésko, gástu, gáuza, géla, giro, káka, kále, kárga, kéja, kóntu, kópa, kréma, lóre, lúma, mérke, míru, méza, mútu, néke, págo, páke, pála, páрте, páuso, píku, píntza, píñu, písu, píxa, pláza, póte, píru, pútzu, sóñu, yénde, yóku, zápo

*Klase III* [+2, b]: purè,<sup>5</sup> Fermìn, Fidèl, Olàtz

*Klase IV* [+1, b]: àrbol, bàso ('edalontzi'), dènbo ('denbora'), dísko, gòma, gòna, jèrtse, kàfe, kànto, kàña, kàrro, kàso, kàzo, kilo, kìnto, kòtxe, kuàdro, líbru, màilu, màisu, màndo (telebistarena), màpa, mòro, mòto, mùki, pàre, pèna, pùnta, pùntu, pùri(-purin), sàla, sàntu, sílla, sòto, sùsmo, txìstu, zèro, zòla

<sup>3</sup> <y> hizkiarekin adierazten dugun soinu palatala oso ahula da Goizuetan; hurbilkaria da, ez frikaria. Hizki hau eta ez -i- erabiltzen dugu silaba banaketa argiagi erakusteko. Bestaldetik, <j> hizkiarekin beloko frikari ahoskabea adierazten dugu.

<sup>4</sup> Zenbait adberbio eta galdetzailere azentu klase honetan sartzen dira: *zértik* ('zergatik'), *hóla, hála, nóla, nóra*. Lan honetan bakarrik izen-adjektiboak eta aditz forma jokaturgabeak hartzen ditugu aztergai. Adberbioak, erakusleak, juntagailuak, adizki jokatuak eta beste hitz motak beste lan baterako uzten ditugu.

<sup>5</sup> Hitz honen azentuera ez da berdina hiztun guztientzat.

Ikusten denez, maileguak azentuaz bereizten dira euskal hitzetatik Goizuetan. Mailegu zahar batzuk euskal hitzen eredura moldatu badira ere, jatorrizko azentuera aldatuz (Lat. *cattu* > *katú*, Lat. *sólu* > *soró*), mailegu gehienetan azentua mantendu da jatorrizko silaba azentudunean: Lat. *célla* > *géla*. Ikuspegi honetatik, *katé* hitza, ez da sartzen talde berean *katú*, *lekú* eta *soró* hitzekin, kasu honetan azentu etimologikoa mantendu baita, Lat. *caténa* > *katé*. Esan behar da *lekú* hitza (< Errom. *luéco*) Bizkai-Gipuzkoetako hizkera askotan, aldiz, “markatua” dela, jatorriko azentura mantenduz (Ond. Lek., Gern., etab. *léku*, Gaminde & Hualde 1995). Bestaldetik *kàfe* hitzean azentu-kokagune aldaketa aurkitzen dugu, Bizkaiko kostaldeko hizkeretan bezala (cf. Ond., Lek., etab. *káfe*), nahiz eta erdal iturria, *café*, [+2] izan.

Maileguen azentu-kokagunea, beraz, ia beti jatorriko hizkuntzarena da, nahiz eta salbuespen batzuk aurkitu. Azaldu ez duguna azentu mota da, goranzkoa ala behe-ranzkoa. Hemen aukerarako arrazoa ez da beti hain garbi ikusten, baina behintzat joera, bai. Izan ere, (4)-ko zerrendak konparatuz, badirudi, orokorrean, behe-ranzko azentua duten hitzak mailegu berriagoak direla. Behintzat, erromatarren garaiko mailegu garbi askok goranzko azentua daukate (*míru*, *néke*, *gáuzá*, *géla*, *yóku*, *lóre*, *páke*, *pá(g)ó*) eta mailegu berrienek, aldiz, behe-ranzkoa. Hauetariko batzuk berri-berriak dira (*kòtse*, *mòto*), eta beste batzuk ez hain berriak (*gòna*, *màilu*). Noski, *dènbo* ‘den-bora’ hitza mailegu zaharra da, < Lat. *témpora*, baina pairatu duen silaba galera berria da. Berehala ikusiko dugunez, mailegu zahar hirusilabadunen azentu patroira moldatzen da hitz hau.

## 2.2. Oinarri hirusilabadunak

Euskal jatorrizko oinarri hisilabadun monomorfemikoak ez dira asko, jakina denez. Gehien-gehienak Klase I-ekoak dira Goizuetan. Hurrengo zerrendan konposatu zahar (fosildu) batzuk ere sartzen ditugu:<sup>6</sup>

- (5) Euskal jatorrizko hirusilabadunak  
*Klase I*: alába, anái(a), amóna, arréba, izéba, itsáso, itsúsi, ipúrdi, izérdi, arnása, astíar (‘astigar’), ittúrri, arrántza (astoarena), beláso (< belar + soró), asérre, abé(ra)ts (< Lat. habere + -ats), neskáme, ostégun, ostíel (‘ostiral’), txingúrri, giltxúrdin  
*Klase II*: hálako, nóloko  
*Klase III*: arráno, arrántza (arrantzaleena), arràutza (‘arraultze’), intxàur, basèrri, bazkàri, belàrri, burrùntzi, motiko, ollàsko, illàrgi  
*Klase IV*: lèngusu

Klase II-n ez dugu izenik aurkitu eta aurkitu ditugun adjektibo bakarrak *-ko-z* hornitutako galdetzaileak eta modu adberbioak dira.

Klase III-koak, gehienbatean, mendebaldeko hizkeretan ere azentuera markatua duten hitzak dira. Gehienak hitz elkartu edo eratorri zaharrak dira (adib. *arrain* + *tza* >

<sup>6</sup> Aukera bezala behintzat, hiztun batzuek azentua hirugarren silaban jartzen dute zenbait konposatutan: *astélen* - *astelén*.

*arràntza*, *bas-* + *erri* > *basèrri*, etab.). Nolabait, jatorriko egitura morfologiko konplexuak motibatzen du beheranzko azentua hirusilabadunetan (baina ez beti).

Lehen silabako beheranzko azentuarekin adibide bakarra aurkitu dugu, *lèngusu*, eta hitz hau konposatua eta erdi-mailegua da (< lehen + Errom. *cusino*). Mailegu hirusilabadun gehienek, hain zuzen, beheranzko azentua daramate, bai berriek eta baita oso itxura zaharra duten batzuek ere:

(6) Mailegu hirusilabadunak

*Klase I*: antzára, itxúra, alkáte, errége, elíza, umóre, gerézi, puxíka

*Klase II*: ---

*Klase III*: aingèru, eskòla, tipùla, azìnda, banàna, babèrna ('babarrun'), benèno, biùdo, espìllu, garàje, gatzèlu, kayòla, katìllu, kazùla, kolùnpio, maki-lla, malèta, mobìda, pilòta, tomàte, txokòlte, zerbèza

*Klase IV*: àrima, fàbrica, màkina, mèdiku, mùsika, pèrrilla ('gurpila'), plàtano, plàstiko, silaba, zàngulu, màkulu

Goiko adibide zerrendetan ikusten den bezala, mailegu hirusilabadunetan azentua jatorriko silaban mantentzen da oro har. Azentu hau mailegu zahar batzuetan goranzkoa bada ere, gehienetan beheranzkoa da. Mailegu berri hirusilabadunak beheranzko azentuarekin egokitzen dira. Mailegu zaharretan zaila da patroï garbirik ikustea. Konparaketarako: *uessicca* > *puxíka* dugu, goranzkoa azentuarekin, baina *caepùlla* > *tipùla*, beheranzkoarekin. Badirudi, dena den, lehen silabako azentua ia beti beheranzkoa dela mailegu hirusilabadunetan (bisilabadunetan ez bezala). Aurkitu dugun salbuespen bakarra adberbio bat da, *sékula* hitza hain zuzen.

### 2.3. Oinarri lausilabadunak

Lausilabadun guztiak azentua bigarren silaban daramate eta azentu hau, ia beti, goranzkoa da. Euskal jatorriko lausilabadun guztiak Klase Ia-ekoak dira; hau da [+2, g] singularrean eta pluralean; Klase I-ekoak bezala baina pluralean azentu mota aldatu gabe. Bestela esanda, [+2, g] hitzekin, azentua beheranzko bihurtzen da pluralean oinarriak hiru silaba edo guttiago badauzka, baina ez luzeagoa bada.

Salbuespen bakarrak leku-izen batzuk izango lirateke, azentua bigarren silaban baina beheranzkoa dutenak.

(7) Euskal jatorriko lausilabadunak

*Klase Ia*: barátzuri ('baratxuri'), basérritar<sup>7</sup>, bertsólari, emákume, nekázari, txistúlari,

*Klase II*: --

*Klase III*: Elizondo

*Klase IV*: --

Argi dago silaba kopuruak baldintzatzen duela azentu mota: *basèrri* (beti beheranzko azentuarekin) eta *basérritar* - *basèrritar* hitzek eskeintzen digute adibide garbi bat.

<sup>7</sup> Baita *basérritar* ere.

Mailegu lausilabadunetan ez dago Klase II edo IV adibiderik (hau da, [+1]). Hau ulertzekoa da, ohiko iturrietan, hots, latin eta erromantzeetan, azentua beti azken hiru silabetariko batean kokatzen baita. Hirusilabadunekin ez bezala, goranzko azentua da nagusi mailegutan ere:

- (8) Mailegu lausilabadunak (eta luzeagoak)

*Klase Ia:*

*Zaharrak:* alkándora, errégina, animali

*Berriak:* entsálada, Cocá-Cola, soziálismo, kapítalista, kalímotxo, demónio, inóxente, abrélatas

*Klase II:* --

*Klase III:* apòstolu

*Klase IV:* --

Jatorriko hizkuntzan azentua hirugarren edo laugarren silaban baldin badago, azentuera Goizuetako sistemara egokitzen da beti, era guztiz sistematikoki batean, bigarren silabara aldatuz: *ensaláda* > *entsálada*, *capitalista* > *kapítalista*.

Goian ikusi dugu *txokólte* hitzak beherako azentu duela. Ziur asko, kontrazioak azentu aldaketa eragin zuen, oso lausilabadun guttik baitute beheranzko azentua: \**txokóláte* > *txokólte*.

#### 2.4. Oinarri silababakarrak

Silabakarrekoak bereziak dira azentuaren aldetik. Hitzak singularreko atzizkia daramanean, goranzko azentua darama oinarrian (*lúrra*, *lúrrari*), eta pluralean, beheranzko azentua (*lúrrak*, *lúrrari*).

Absolutibo singularrean, izen silabakakarra *bat* artikuluz/zenbatzailearekin, edo *au*, *ori*, *ora* erakusleekin, doanean, determinatzaileak ez dauka azenturik. Hau da, *bat*, *au*, *ori*, *ora* flexio atzizki bezala portatzen dira (9a). Esan behar da, *bat* artikulua flexio atzizki bezala portatzea ez dela batera harrigarria, gauza bera aurkitzen baitugu zubereraz ere, adibidez: *gizun* baina *gizúna* eta *gizún-bat*. Erakusleak direla-eta, Zubirik (2000: 86) Aranoko hizkerarako erakusten duen bezala, erakusleak atzizkiak dira *nor* kasuan daudenean segmentu aldaketan ikuspegitik, eta hau azentueran ere ikusten da.

Aldiz, ondoan beste adjektibo edo modifikatzaile bat dugunean eta ondoko hitz honek gorako azentua daramanean, oinarri silababakarrak azentugabeak dira. Hau da, izen silababakarrak eta hurrengo hitzak azentu-eremu bakarra osatzen dute hemen ere, baina izenak azentua galtzen du, (9b).

Azkenik, hurrengo adjektibo edo modifikatzaileak beheranzko azentua duenean, izen silabarrak goranzko azentua darama, (9c)

- (9) Silabakabarrak

a. lúr-bat, lúrr-au, lúrr-ori, lúrr-ora

b. lurr-óntan, lur-txárra, lur-báten, lurr-óntako, lur-báteko, lur-gorría, ur-garbía

c. lúrr òitan 'lur hauetan' lúrr òntan 'lur onetan'

Zer esanik, ez gertakari hauek ikerketa sakonagoa merezi dute.

## 2.5. Izen-adjektibo eratorriak

Azentua den bezain batean, hitz eratorriek talde heteroegoena osatzen dute. Hitz eratorri gehienetan azentua erroaren silaba azentudunean mantentzen da. Beraz, erroa silababakarrekoa bada, azentua lehen silaban egongo da, bestela bigarren silabarean gehienetan. Zenbait atzizkirekin, dena den, [+1] azentua bigarren silabara pasatzen da. Hau da, bigarren talde honetan azentu eremua hitz osoa da, eta ez bakarrik erroa. Bestaldetik, azentu mota dela-eta, atzizki batzuekin, baina ez guztiekin, azentua beheranzkoa da, erroko azentu mota gorabehera.

Adjektiboen “flexiozko” atzizkiekin hasiz, azentua ez da erroko silaba azentudunetik mugitzen. Aldiz, atzizkiak agintzen du azentu mota. Superlatiboan azentua beheranzkoa da beti. Badira arrazoi sendoak superlatibo genitibo pluralarekin batzeko diakronian eta azentuzko datu hau bat dator hipotesiarekin. Gehiegizko adjektiboek (-*egi*) ere beheranzko azentua hartzen dute. Konparatiboek, aldiz, goranzko azentua daramate, adjetiboaren gradu positiboak azentu hau duenean:

### (10) Adjektiboen flexioa

| Positiboa (sg) | Konparatiboa | Superlatiboa | Gehiegizkoa |
|----------------|--------------|--------------|-------------|
| béltza         | béltzo       | béltzana     | béltzagi    |
| zuría          | zurío        | zurina       | zurigi      |
| urdiña         | urdiño       | urdiñana     | urdiñagi    |

Benetako eratorpen atzizkiak direla-eta, Goizuetan, hiru atzizki mota ditugu azentuaren ikuspegitik. Hasteko *-garren* atzizkiarekin, zenbaki sinplearen azentua ez da aldatzen, ez lekutik ezta motaz ere:

### (11) Hitz eratorriak, 1: azentua erroan

|                |       |   |               |
|----------------|-------|---|---------------|
| <i>-garren</i> | bí    | → | bíarr(e)na    |
|                | láu   | → | láuarr(e)na   |
|                | zazpí | → | zazpíarr(e)na |

Bigarrenik, *-tasun* eta *-keri* atzizkiekin azentua goranzkoa da, baina lehen silabako azentua bigarren silabara mugitzen da; hau da, atzizki hauek, *-garren* ez bezala, sartzen dira azentuaren eremuan:

### (12) Hitz eratorriak, 2: goranzko azentua bigarren silaban

|               |       |   |             |
|---------------|-------|---|-------------|
| <i>-keri</i>  | astó  | → | astákeria   |
|               | txoró | → | txorákeria  |
|               | úme   | → | umékeria    |
|               | bérde | → | berdékeria  |
|               | ttíki | → | ttikíkeria  |
| <i>-tasun</i> | aundí | → | aundítasuna |
|               | áma   | → | amátasuna   |

Hirugarrenik, *-tar* eta *-ti* atzizkiek beheranzko azentua eragiten dute ia beti:

### (13) Hitz eratorriak, 3: beheranzko azentua bigarren silaban

|             |         |   |            |
|-------------|---------|---|------------|
| <i>-tar</i> | Goizùta | → | goizùtarra |
|-------------|---------|---|------------|

|               |          |   |                             |
|---------------|----------|---|-----------------------------|
|               | Elizondo | → | elìzondotarra               |
|               | Léitza   | → | leitzàrra                   |
|               | Arántza  | → | aràn(a)ztarra               |
|               | iría     | → | iritarra                    |
|               | erría    | → | erritarra                   |
|               | kàmpo    | → | kànpotarra                  |
| <i>baina:</i> | basèrri  | → | basérritarra ~ basèrritarra |
| -ti           | beldúr   | → | beldùrtia                   |
|               | lótsa    | → | lotsàtia                    |
|               | izú      | → | izùtia                      |

## 2.6. Izen-adjektiboen azentuerak: Laburpena

Izen-adjektiboen azentu patroiak laburbilduz, patroi orokorra edo markatugabea, Klase I/Ia da Goizuetan, gaur den egunean. Euskal jatorriko hitz gehienak talde honetan sartzen dira. Gainera, mailegu luzeak, jatorriko hizkuntzan azentua bigarren silaba baino haruntzago dutenak, Klase Ia-ra egokitzen dira. Beste hiru azentu klaseak bereziak eta murrizak dira. Gauzak laburbilduz, erakutsi dugunaren arabera, lau azentu klaseen banaketa lexikala hauxe izango litzateke, beraz:

### (14) Azentu klaseen banaketa lexikala

- Klase I, [+2, g]: Orokorra edo markatugabea
- Klase II, [+1, g]: a) Silababakarrak singularrean (adib. *lúrra*)  
 b) Mailegu zahar bisilabadunak (adib. *páke*)  
 c) Euskal jatorriko bisilabadun batzuk (adib. *séme*)
- Klase III, [+2, b]: a) Batez ere mailegu hirusilabadunak (adib. *tipùla*) eta erdaraz azentua azken silaban duten bisilabadun batzuk (adib. *Fermin*)  
 b) Euskal jatorriko hirusilabadun batzuk (adib. *belàrri*)  
 c) Hitz eratorri batzuk (adib. *goizùtarra*, *izùtia*)
- Klase IV, [+1, b]: a) Mailegu bisilabadun berriak (adib. *silla*)  
 b) Mailegu hirusilabadunak, berri zein zaharrak (adib. *ànima*)

Horretaz gain, hurrengo arau morfofonologikoa izango genuke:

### (15) Azentu aldaketa pluralean:

[g] → [b] pluralean (baldintza: oinarriak hiru silaba edo guttiago badauzka)

Adjektiboen superlatiboan eta gehiegizko graduan ere arau hau aplikatzen da. Gainera, ikusi dugunez, eratorpen atzizki emankor batzuek ere azentu aldaketa berbera eragiten dute (adib. *-ti* atzizkia: *beldúr* → *beldùrtia*).

Azentu-sistema honetan hitz talde handiena edo markatugabea Klase I-ekoa deitzen ari garena denez gero, esplikatu behar dugu zergatik hitz batzuek beste azentuera bat duten. Zehazkiago, azentuaren bi tasun bereizgarriak bereiziz, bi galdera egin

behar dizkiogu gure buruari: (a) zergatik hitz batzuek azentu-kokagune markatua duten, lehen silaban, eta (b) zergatik hitz batzuek azentu-mota markatua duten, beheranzkoa.

Bi galdera hauetako lehendabizikoarekin hasiz, Klase II-ko hitzek azentu mota markatugabea baina azentu-kokagune markatua dute. Silababakarren azentuera besterik gabe esplikatzeko da azentu eremua oinarria bada. Horretaz aparte, azentu-klase honetan, bakarrik oinarri bisilabaduneko hitzak aurkitzen ditugu eta hauek ia denak maileguak dira, mailegu zaharrak hain zuzen, azentua jatorriko kokagunean gorde dutenak. Oso euskal jatorriko hitz gutti ditugu talde honetan, funtsean ahaidetasuna adieratzen duten bisilabadunak. Esan daiteke, beraz, hau mailegu zahar bisilabadunen azentu patroia dela.

Klase IV-n [+1, b] ere bakarrik mailegu bi- eta hirusilabadunak aurkitzen ditugu, azentu-kokagunea aldatu gabe mantendu dutenak. Hau horrela izanik, azentu kokagune bereziak, lehen silaban, azalpen erraza dauka gehienetan: jatorriko hizkuntzaren azentuera. Azalpenik gabe gelditzen diren hitzek oso talde ttikia osatzen dute: *áma*, *séme*, *úme*... Itzuliko gara talde honetara.

Beheranzko azentuaren azalpena, aldiz, ez da hain erraza edo ximplea. Berrito ere, beheranzko azentua hiru hitz motatan topatzen dugu: (a) euskal jatorriko hirusilabadun batzuetan, gehienak jatorriz elkartuak edo eratorriak, beti bigarren silaban, (b) pluraletan, oinarria oso luzea ez bada eta, (c) mailegu bisilabadun berrietan eta hirusilabadun gehienetan. Xehetasunak xehetasun, hauek dira, hain zuzen, hitz "markatuak" edo azentudunak, azentudun/azentugabe bereizkuntza duten Bizkaiko hizkeretan (ikus Hualde 1997) eta baita ere hitz markatuak Mitxelena (1972) Bizkaia-Gipuzkoetako azentuaren deskribapenean. Goian eman ditugun pare minimo batzuk, hala nola *arrántza* (astoarena) eta *arrántza* (arrainena) edo *basóa* 'mendia, oihana' eta *básoa* 'edalontzia', *iltzéa* 'iltzatzekoa' eta *iltzea* 'hiltzea, heriotza' Mitxelena (1988[1958]: 102) aipatzen ditu bere garaiko Errenteriko hizkeran (Mitxelena notazioan: *arrantzal/arrantzà*, *basoa/basoà*, *iltzéa/iltzeà*)

Urduliz (Gilisasti 2003) eta Lekeitioko (Hualde, Elordieta & Elordieta 1994) hizkeren, adibidez, egiten badugu konparaketa, ikus dezakegu Goizuetako Klase I-eko eta II-ko hitzak azentugabeak direla Bizkaiko hizkera hauetan. Modu berean, Goizuetan beheranzko azentua dutenak, Urdulizen eta Lekeition azentudunak dira. Mailegu garbiak alde batera utzita, hauetariko askok hitz elkartu edo eratorri zaharrak dirudite:

(16) Hizkeren arteko korrespondentziak

A. Goizuetan goranzko azentua, Urdulizen eta Lekeition azentugabeak

| <i>Goizueta</i> | <i>Urduliz</i> | <i>Lekeitio</i> |       |
|-----------------|----------------|-----------------|-------|
| I. gizóñ        | gixon          | gixon           |       |
| artó            | arto           | arto            |       |
| alába           | alabe          | alaba           |       |
| ittúrri         | itturri        | itturri         |       |
| afári           | afari          | afari           | etab. |
| II. séme        | seme           | seme            |       |
| úme             | ume            | ume             |       |
| áma             | ama            | ama             |       |

## B. Goizuetan beheranzko azentua, Urdulizen eta Lekeitio azentudunak

| <i>Goizuet</i> | <i>Urduliz</i> | <i>Lekeitio</i> |                                           |
|----------------|----------------|-----------------|-------------------------------------------|
| àurre          | áurre          | áurre           | < -aur                                    |
| átze           | átze           | átze            | < -atz                                    |
| tàrte          | tárte          | tárte           | < -art(e)                                 |
| bèste          | béste          | béste           | < ber-ez-den? <sup>8</sup>                |
| èya            | égi            | é(g)i           | < egiia ? <sup>9</sup>                    |
| èuzki          | egúski         | e(g)úski        | < egu+z+ki ?                              |
| basèrri        | báserrri       | baséri          | < bas- + erri                             |
| intxàur        | íntxur         | íntxaur         | < ? + ur                                  |
| bazkàri        | báskari        | baskári         | < barazkari < *baratz+kari? <sup>10</sup> |
| belàrri        | bélarri        | belárrri        | < belaarri < *behagarri? <sup>11</sup>    |
| burrùntzi      | burrúntzi      |                 | < burni + untzi                           |
| ollàsco        | óllosco        | ollásco         | < oilo + -sko                             |

Ikusten denez, antzekotasuna ez da nolabaitekoa. Azalez oso antzeko egitura duten baina azentueraz kontrastatzen diren hitz pare berberak ditugu bi eskualdeetan: Goizuetako *afári* vs. *bazkàri*, *ittúrri* vs. *belàrri*, etabarretan aurkitzen dugun oposaketa, Bizkaiko kostaldean azentugabe vs. azentudun bereizkuntzaren bidez islatzen da. Oro har, honako korrespondentzia dugu, beraz:

|                     |   |                           |
|---------------------|---|---------------------------|
| (17) <i>Goizuet</i> |   | <i>Bizkaiko kostaldea</i> |
| goranzko azentua    | → | azentugabea               |
| beheranzko azentua  | → | azentuduna                |

Honi gehitzen badiogu singularraren eta pluralaren arteko azentu bereizkuntzan ere korrespondentzia hau topatzen dugula, argi dago bi sistemen artean lotura diakroniko bat dagoela, garai batean Gipuzkoatik iragaten zen zubia desagertu bada ere, gehienbat.

Hitz eratorri garbien azentueran ere, Goizuetako hizkera bat dator Bizkaiko kostaldeko hizkerek, baina ez guztiz. Bizkaiko hizkera horietan, adjektiboen hiru forma eratorriak (konparatiboa, superlatiboa eta gehiegizkoa), azentudunak dira. Beste eratorpen atzizkiak ere bi taldetan banatzen dira Bizkaiko hizkeratan: hitz azentudunak osatzen dituenak eta azentugabeak. Lehen taldean, /-tar/, /-ti/, eta /-garren/ ditugu, adibidez. Bigarrenaldiz, /-tasun/, /-keri(a)/ eta beste batzuk. Berrito ere oso antzeko banaketa bat aurkitzen dugu Goizuetan, baina ez guztiz berdina. Beraz, orokorrean, Bizkaiko atzizki azentudunek beheranzko azentua eragiten dute Goizuetan eta azentugabeek, aldiz, goranzkoa.

Hau dela-eta, argi dago Goizuetako azentueraren diakronia ulertzeko, Bizkaigipuzkoetako azentu gertakariekin batera ikertu behar dugula. Dena den, Goizue-

<sup>8</sup> J. Lakarrak antzeko etimologia bat proposatu du.

<sup>9</sup> OEH-aren arabera, bokal luzea bi testu bizkaitar zaharretan agertzen da. Frai Bartolomek *egiija* idatzen du eta J.J. Mogelek *egiia*. Gainera, Uterbako katixima batean *aigie* dugu.

<sup>10</sup> OEHaren arabera, *barazkari* aldaerarik zaharrena da; ia bakarra 16-17. mendeetan.

<sup>11</sup> *belaarri*, *beharri* eta *begarri* aldaerak aurkitzen dira (OEH). Proposamen bat izango litzateke denak *\*beha-garri* batetik sortzea.



tako berezitasun batek ez dauka islarik Bizkaiko kostaldean: *séme* bezalako hitzen azentuera, hain zuzen. Honetan badirudi Goizuetak arkaismo bat gorde duela. Goizuetakoa ez da, hala ere, azentuera hau duen hizkera bakarra. Gaminde & Hualde-k (1995), hitz honetarako azentuera markatua, lehendabiziko silaban, Bizkai-Gipuzkoetako hiru herritan aurkitzen dute: Oñati, Larrabetzu eta Iurreta.

Badira arrazoiak pentsatzeko bai *seme* eta baita *ume* ere jatorriz polimorfemikoak direla (gogora gaitzen Mitxelenaren berreraiketan aintzin-euskarak ez zeukala /m/ fonemarik, Mitxelena 1977: 275, 358). Erroa silabakarrekoa bazen, horrek azalduko luke lehendabiziko silabaren azentua. Adibidez, *úme* hitzaren bilakaera diakronikoa hauxe izango litzateke: *\*ún-be* > *\*[úmbe]* > *[úmme]* > *úme*. Jakina denez, VMME forma Lergako erromatarren garaiko inskripzioan agertzen da. Are gehiago, *un-* erroa ere, *inude* - *unide* konposatuan aurkitzen dugu. Mitxelenak (1987[1977]: 312, 2, ohar.) esaten digu *unide* hitz honen aldaerik zaharrena dela, bigarren osagaia *-(k)ide* ezaguna delarik. Mitxelenak ez digu esaten lehen osagaia zer den (“Se ha reconocido *-ide* ‘co(n)-’, que existe también como forma libre, pero ¿qué puede ser el *un-* inicial?”); halabaina azalpenak gardena dirudi: *un-ide* ‘haur-zain’. *Seme* hitzak antzeko bilakera bat izango luke: *\*sén(i)-be* > *\*sémbe* > *\*sémme* > *séme*, cf. lap. *sehi*, biz. *sein*, Akit. *Sembe*, eta *sen-(h)ar*. Beharbada, Goizuetan azentuera hitz huetatik *áma* eta *átta* hitzetara hedatu zen analogiaz, talde semantikoan.

### 3. Aditzak

Aditz-partizipioetan honako azentu-motak aurkitzen ditugu:<sup>12</sup>

(18) Aditz-partizipioak

*Klase I*, [+2, g]: (e)sán, (e)mán, así, artú, autsí, galdú, kendú, (i)kási, (i)kúsi, ikértu, erákutsi

*Klase II*, [+1, g]: éutsi, yákin, yántzi, yárrri, yétsi, yétzi, yósi, áittu (< aditu), áttu (ahitu)

*Klase III*, [+1, b]: bòta, títu (< tiratu), jítu (< jiratu), gáltu (< galdetu), pàtu (< paratu), àtzetu (< atzeratu)

*Klase IV*, [+2, b]: eràman, abitu (< abiatu), altxàtu

Izenekin bezala, Klase I orokortzat hartuz, beste azentu motak azaltzen saia gaitzen. Hasteko, argi dago Klase II-ko partizipio askotan goranzko azentua lehen silaban agertzen dela *\*/eV/* > */jV/* bilakaeraren ondorioz:

- (19) *\*e-ákin* > yákin  
*\*e-árri* > yárrri  
*\*e-ósi* > yósi

Hau da, garai batean partizipio hauek azentuera orokorra zeukaten, bigarren silaban. Azentua ez da mugitu, baina hasierako bokalak silabikotasuna galdu du, azentua lehen silaban utziz. Gaur egungo euskal hizkera guztietan partizipio hauek

<sup>12</sup> Ematen dugun azentuera “indikatioarena” da; hau da, adibidez, partizipioak hartzen duena *da/do* laguntzailearen aurrean. Aginteran eta beste zenbait ingurunetan azentu mota aldatzen da batzuetan. Beste lan batean saiatuko gara xehetasun gehiago ematen gai honetaz.

kontsonante batez hasten badira ere, barne-berreraiketak \**e-* aurrizki bat eskatzen du, Mitxelena (1985: 119) adierazten duen bezala. Goizuetako euskaraz aditz hauek daukaten azentuera markatuak berreraiketaren zuzentasuna baieztatzen du. Bizkaiko kostaldeko hizkeretan ere gertakari hau aurkitzen dugu, baina sistematikotasun guttiagoarekin. Gilasstiren (2003), Urdulizko hiztegian, adibidez, hauetako batzuk azentu markatua daramate: *yáyo* - *yayo*, *yáurta* - *yéurta*, *yáusi* - *yéusi*, baina beste batzuk markatugabeak dira: *yagi*, *yagon*, *yakin*, *yalgi*, *yantzi*, *yaramon*, *yarri*, *yesarri*, *yatzi*, *yosi*.<sup>13</sup>

*/e-/* aurrizki zaharra bere horretan edo */i/* bokala bihurturik mantendu denean, azentua bigarren silaban dugu: *esán*, \**e-kúsi* > *ikúsi*. Salbuespen bakarra *éutsi* da (Urdulizen ere bai: *éutzi*). Hemen bigarren bokala izan da irristari bihurtu dena, azentua silaba berriaren nukleoan kokatuz: \**e-(d)útsi* > *éwtsi*.<sup>14</sup>

*-tu* atzizkia hartzen duten partizipioetan, antzeko kontrakzio baten ondorioz azentua lehen silaban dugu zenbait adibidetan (*ahitu* >) *a.ítu* > \*[áj]ttu > *áttu* eta kontsonante erorketa moderno baten ondorioz (Lat. *auditu* >) *adítu* > \**a.íttu* > [áj]ttu.

Izenekin bezala, euskal jatorriko partizipioek, orokorrean, goranzko azentua daramate eta mailegu laburrek, aldiz, beheranzkoa (*bòta*, *altxátu*). Beheranzko azentua lehen silaban duten aditz mailegatu batzuk bigarren silaba galdu dute: *títu* < *tiratu*, *jítu* < *jiratu*, etab. Garai batean bigarren silaba azentuduna bazen aditz hauetan, zaila da bokal erorketa azaltzea.

Talde honetan (Klase IV) euskal jatorriko aditz bat ere aurkitzen dugu: *gàltu* < *galdetu*. Mitxelena (1977: 496) esaten digunez, bere garaiko Errrenteriko hizkeran *galderà* hitzak (bere notazioan) azentu markatua zeukan (vs. *galera*, markatugabea); eta gaineratzen du XIX. mendeko gipuzkeran *galdeera* dagoela dokumentatuta, lau silabakin. Ziur asko guzti honek zerikusirik dauka hitz honen azentuera bereziarekin.

Bizkaiko kostaldeko hizkeretan, *e-ra-* aurrizkidun kausatibo zaharrak markatuak dira. Goizuetan, *eràman* aditzak azentu markatua (beheranzkoa) badu ere, beste kausatiboak (*erákutsi*) Klase I-ekoak dira. Honetan badirudi Goizueta berrizaleagoa izan dela.

Aditzaren beste forma jokatuak direla-eta, Bizkaiko kostaldean, partizipio inperfektiboan (*-t(z)en*), aditz-izenean (*-t(z)e*) eta geroaldiko partizipioan (*-ko*) azentu markatua dugu beti. Goizuetan, Klase I-eko aditz laburretan, partizipio inperfektiboan eta aditz-izenean beheranzko azentua dugu; geroaldiko formak, aldiz, ez du azentu mota aldatzen. Beste azentu klase guztietan partizipio perfektiboaren azentuera mantentzen da beste formetan ere:

(20) Aditz jokatuak

|                 |         |                |           |              |
|-----------------|---------|----------------|-----------|--------------|
| <i>Klase I:</i> | (i)kúsi | (i)kùsten      | (i)kúsiko | (i)kùste(r)a |
|                 | así     | asítzen, astèn | asíko     | asítze(r)a   |

<sup>13</sup> Lekeition ez dago aditz azentudunik, erregularitu dira guztiak.

<sup>14</sup> *eutsi* aditza *eduki* eta \**edun* aditzekin erlazionatzen bada, hots, \**e-du-tsi* formatik badator, beharbada */d/* fonemaren erorketa berankorrek esplikatuko luke hiaitoaren tratamendua (hau da, zergatik dugun *e.u* > *ew* eta *ez.e.u* > *ju*, cf. *e.o* > *jo*). J. Lakarrentzak (Lakarra 2006: 599), *j-z* hasten diren partizipioetan ere */-d-/* bat galdu da (\**e-da-khin* > *jakin*). Hipotesi honetan, hiaitoaren bi konponketa desberdinek beste azalpen bat behar dute.

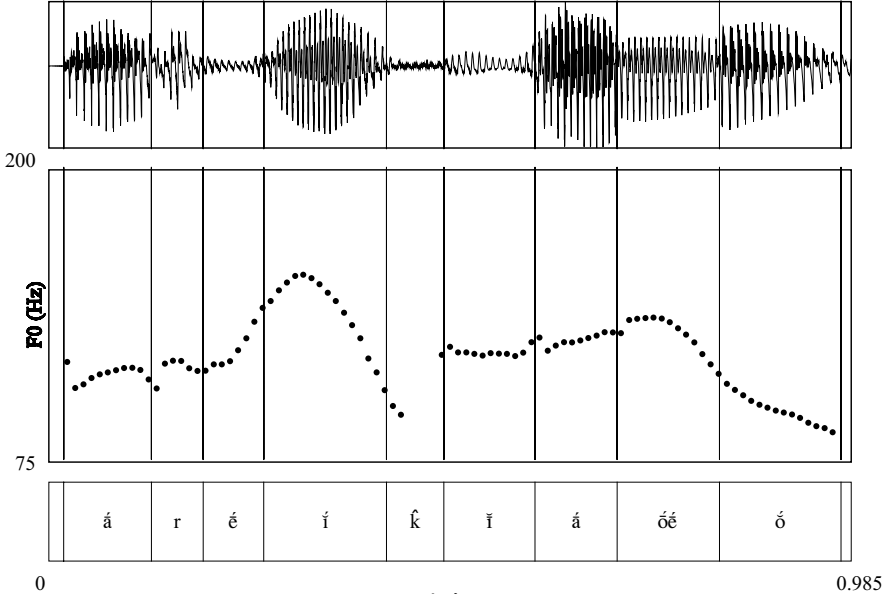
|                   |          |             |                   |                |
|-------------------|----------|-------------|-------------------|----------------|
|                   | (e)sán   | (e)sàten    | (e)sáin, (e)sángo | (e)sàte(r)a    |
|                   | artú     | artzèn      | artúko            | artzè(r)a      |
| <i>Klase Ia:</i>  | erákutsi | erákusten   | erákutsiko        | erákuste(r)a   |
|                   | arrápatu | arrápatzen  | arrápatuko        | arrápatze(r)a  |
| <i>Klase II:</i>  | yákin    | yákitten    | yákingo, yákinen  | yákितte(r)a    |
| <i>Klase III:</i> | eràman   | eràma(t)ten | eràmain           | eràma(t)te(r)a |
| <i>Klase IV:</i>  | bòta     | bòtzen      | bòtako            | bòtze(r)a      |

#### 4. Ondorioz

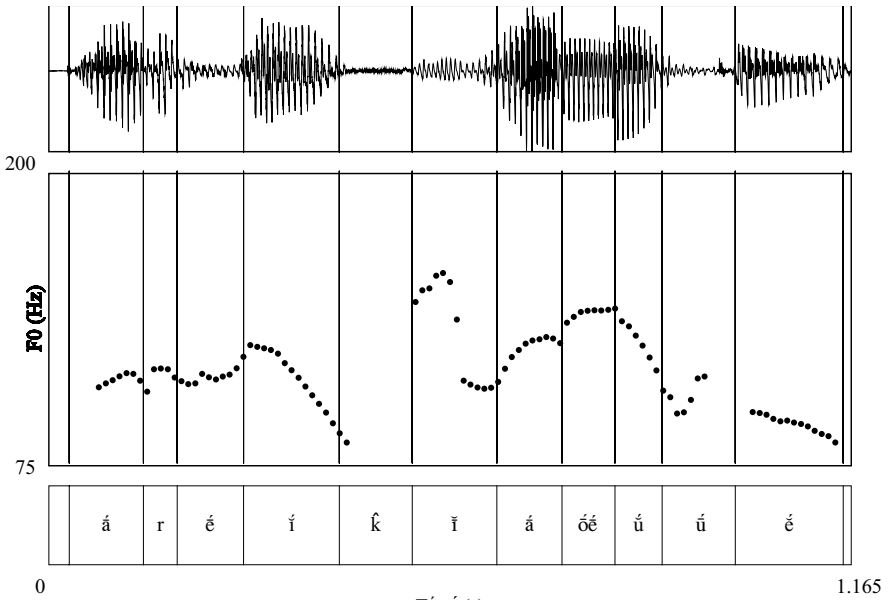
Ziur asko, Goizuetako azentu sistema gaur egungo Euskal Herrian dugun konplexuenatarikoa da, bertan, bai azentuaren kokagunea eta baita azentu mota ere (goranzkoa vs. beheranzkoa) ezaugarri bereizgarriak baitira. Artikulu honetan erakutsi ditugun banaketa lexikalak eta Bizkaiko hizkerekiko korrespondentziek galdera asko pizten dituzte. Beste askoren artean, hurrengoak: Zergatik dugu goranzko azentua mailegu bisilabadun zaharretan baina beheranzkoa berrietan (adib. *míru* eta *mòro*)? Zergatik beheranzkoa mailegu hirusilabadun zahar zein berrietan (adib. *tipùla*, *banàna*)? Nola azaltzen da hizkeren arteko korrespondentzia nagusia, Goiz. [b] = Bizk. [+azentuduna]?, etab.<sup>15</sup> Ez dirudi, beraz, gai hau ahitzeko arriskuan gaudenik. Hizkuntzaren deskribapenean sakonduz, gero eta azaldu beharreko datu gehiago agertuko zaizkigu eta azalpen-bilaketak aurrerago eramanen gaitu gure ezagutzan. Pentsatzen dugu euskararen egituraren hainbeste gertakari hain zehazki eta maisuki azaldu dituen Patxi Goenaga ados egongo dela sentimentu honekin. Itxaropen honekin, behintzat, gauzatu dugu lantxo hau.

<sup>15</sup> Ikusi behar da, adibidez, Hualde (2006b)-an egindako proposamen diakronikoa oraindik ere mantentzeko.

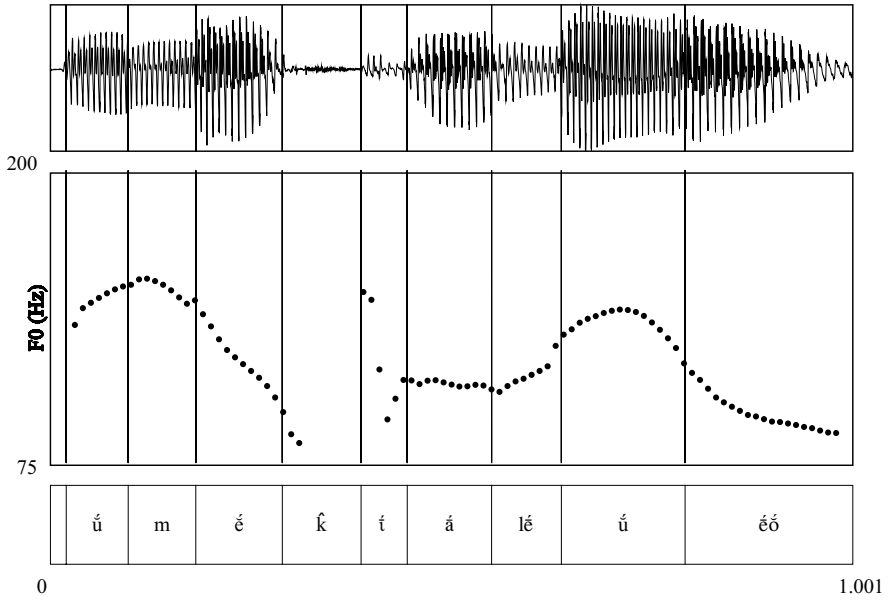
Irudiak



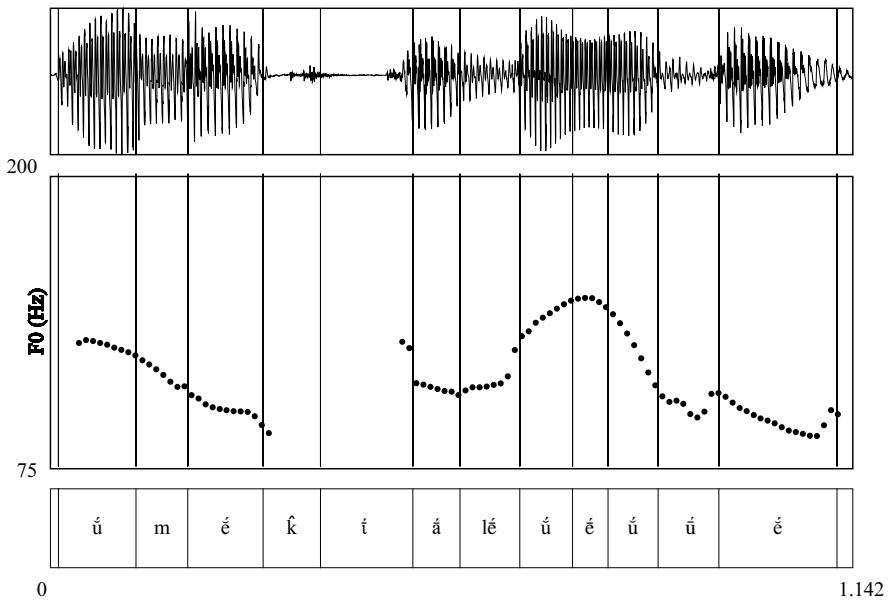
1. ir. **ardik yan do**. Goranzko azentua bigarren silaban



2. ir. **ardik yan dute**. Beheranzko azentua bigarren silaban



3. ir. *umek galdu do*. Goranzko azentua lehendabiziko silaban



4. ir. *umek galdu dute*. Beheranzko azentua lehendabiziko silaban

## Bibliografia

- Bruce, G., 1977, *Swedish word accents in sentence perspective*, Gleerup, Lund.
- , 2005, “Intonational prominence in varieties of Swedish revisited”, in: S-A Jun (arg.) *Prosodic typology: The phonology of intonation and phrasing*. Oxford: U. P., Oxford, 410-429.
- Gaminde, I., 1998a, *Euskaldunen azentzuak*, Labayru Ikastegia, Bilbao.
- , 1998b, “Nafarroako azentu ereduen sailkapena”, in I. Camino (arg.), *Nafarroako hizkerak: Nafarroako Euskal Dialektologiako Jardunaldietako agiria*, Udako Euskal Unibertsitatea, Iruñea, 23-48.
- , & J. I. Hualde, 1995, “Euskal azentu-ereduen atlaserako: zenbait isoglosa”, *ASJU* 29, 175-197.
- Gilisasti Fano, I., 2003, *Urduliz aldeko berba lapikokoa*, 2. arg., A. G. Rontegui, Erandio.
- Hualde, J. I., 1997, *Euskararen azentuerak*, Gipuzkoako Foru Aldundia & EHU, *ASJU*ren Gehigarriak 42, Donostia & Bilbo.
- , 2006a, “Estado actual de las investigaciones sobre la acentuación en lengua vasca”, *Oihenart* 21 (Actas de las Primeras Jornadas de Lingüística Vasco-Románica), 149-177.
- , 2006b, “Laringalak eta euskal azentuaren bilakaera”, in B. Fernández & I. Laka (arg.), *Andolin gogoan. Essays in Honour of Professor Eguzkitza*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 497-511.
- , G. Elordieta & A. Elordieta, 1994, *The Basque dialect of Lekeitio*, *ASJU*ren Gehigarriak 34, Euskal Herriko Unibertsitatea & Gipuzkoako Foru Aldundia, Bilbo & Donostia.
- , O. Lujanbio & F. Torreira, agertzeko, “Lexical stress and tone in Goizueta Basque”, *Journal of the International Phonetic Association*.
- Jacobsen, W., 1972, “Nominative-ergative synchretism in Basque”, *ASJU* 6, 67-109.
- Lakarra, J., 2006, “Jaun eta jabe, jaio eta herio, jin eta joan...: etimologiak eta aditz morfologia zaharraz (Hitz hasieraz, in B. Fernández & I. Laka (arg.), *Andolin gogoan. Essays in Honour of Professor Eguzkitza*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo, 575-611.
- Mitxelena, K., 1972, “A note on Old Labourdin accentuation”, *ASJU* 6, 110-120. Berrrag. in Mitxelena 1987: 235-244.
- , 1977, *Fonética histórica vasca*, 2. arg., Publicaciones del Seminario Julio de Urquijo, Donostia. (3. arg., 1985).
- , 1987 [1977], “Notas sobre compuestos verbales vascos”, *Palabras y textos*, Euskal Herriko Unibertsitatea: Leioa, 311-335. Lehen argitarapena in *Homenaje a don Vicente García de Diego*, II, 245-271, *Revista de dialectología y tradiciones populares*.
- , 1987-, *Orotariko Euskal Hiztegia-Diccionario General Vasco*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1988 [1958], “Nikolas Ormaetxea Euskaltzaindian sartzean”, *Euskal idazlan guztiak VI: Hizkuntzalaritzaz* I, 97-196. Lehen argitarapena in *Euskera*, 2. aldia, III, 36-43.
- OEH = Mitxelena 1987-.
- Zubiri, J. J., 2000, “Arano eta Goizuetako hizkera”, in Zuazo, K. (arg.), *Dialektologia gaiak*, EHU & Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 83-120.

# SOBRE ESTRATEGIAS DISCURSIVAS DEL LENGUAJE DE LOS JÓVENES VASCOPARLANTES: ASPECTOS PRAGMÁTICOS Y DISCURSIVOS (CONECTORES, MARCADORES)

Orreaga Ibarra Murillo  
Nafarroako Unibertsitate Publikoa

## 0. Introducción

Si analizamos el habla de los jóvenes de hoy es patente la diferencia que existen entre el euskera hablado actual, y el de cualquier lugar de habla vasca de, supongamos, hace un siglo. Es obvio que el euskera ha evolucionado en todos los niveles. La unificación de la lengua, el acceso a la enseñanza, los medios de comunicación y la influencia de las dos lenguas fuertes que le rodean, entre otros factores, hacen que estemos ante un euskera diferente. Podríamos decir que es más uniforme, con menos diferencias dialectales y que se desarrolla al lado de dos lenguas fuertes —castellano y francés— cuya influencia es insoslayable y que convierte a todos los jóvenes en bilingües.

Por otra parte, empiezan a surgir diferencias diastráticas, una de ellas sería la correspondiente al lenguaje de los jóvenes vascohablantes. Los jóvenes utilizan un argot propio, juvenil, para reforzar las relaciones vivenciales próximas y la comunicación fática; su finalidad es diferenciarse de otros y reforzar el contacto social y las relaciones entre ellos. Este argot propio se opone al lenguaje dado y surge en parte del incumplimiento de las normas, siendo ésta una manera de identificarse y de dar cohesión al grupo social.

Pretendemos analizar en este artículo algunas estrategias discursivas del euskera oral de los jóvenes de hoy, especialmente algunas pragmáticas (conectores, marcadores), dejando a un lado las lexicales y la alternancia e interferencia lingüística. Los datos se han extraído de un corpus de conversaciones grabadas a jóvenes, la mayor parte realizadas por ellos mismos, por tanto, en un ambiente informal y sin coacciones.

Como expresión del lenguaje hablado, creado en situaciones de la cultura oral, las variedades juveniles muestran todas las características del lenguaje oral. Algunos de estos aspectos, como el cambio rápido y las variaciones continuas, son acentuados por todos los autores que se ocupan del lenguaje juvenil. Por todo ello, en nuestra opinión, es necesaria la investigación del lenguaje juvenil vascófono, porque éste representa sencillamente una de las variedades dentro de un sistema de variedades desarrollado históricamente. Al mismo tiempo, pretendemos estudiar la lengua colo-

qual como específicamente oral, hablada y no como simple desviación negativa de la estándar, ya que esto no la convierte en “modelo” de nada ni de nadie.

### 1. Marcadores discursivos

Un tipo de signos son los llamados “marcadores conversacionales”, que señalan la continuidad de la relación establecida entre los interlocutores. En este sentido actúan como indicadores de la cohesión dialogal, son mecanismos que la lengua ha establecido, formas específicas para el encuentro entre los interlocutores. Unos son identificadores tanto del *yo* como del *tú* y sirven para señalar su situación respecto a lo dicho en el enunciado. Algunos de ellos son meros conectores de la secuencia dialogal y pueden poseer valores diversos: indicar la iniciación del diálogo con significación fática (*aizu, bai...*), señalar la relación con el otro, formas de tratamiento, llamadas de atención más o menos enérgicas (fórmulas interjectivas), imperativos de percepción inmediata, etc.

El empleo de los marcadores discursivos resulta especialmente relevante en las secuencias de historia. La estructuración que sigue el relato (situación inicial-nudo-resolución) propicia el empleo de este tipo de conectores, especialmente con valor metadiscursivo y estructurador, que organizan la disposición informativa de la historia y guían la inserción de ésta en la información. Los marcadores del discurso se pueden estructurar de la siguiente manera: a) En la situación inicial nos encontramos con demarcativos de inicio y diversos modos de inserción del relato en la conversación; b) En el nudo de la historia con conectores con valor regulativo y reformulativo; c) En la resolución nos encontramos con demarcativos de cierre.

Como hemos dicho anteriormente, en el lenguaje juvenil, en el nudo de la historia suelen aparecer los denominados *reformuladores* que precisan o reorientan una aseveración, un argumento o anticipan cambios en los estados de información. En el lenguaje juvenil aparece muy a menudo el conector *o sea*, el cual reformula la idea expresada en estilo directo: *...eta orduan ez genekien ezer, o sea, ezer*.

Los marcadores del discurso, denominados también enlaces extraoracionales y ordenadores del discurso, constituyen un conjunto heterogéneo integrado por unidades que en la sintaxis oracional funcionan como adverbios, interjecciones, conjunciones, etc. El estudio de estos elementos desborda el marco de la oración y sus constituyentes, dado que los marcadores de discurso son entidades susceptibles de funcionar dentro de los límites de la oración y que, tras sufrir modificaciones que afectan a su morfología, a su distribución sintáctica y a su contenido, pueden operar en un marco trans- o extra-oracional.

Analizaremos los más habituales en el euskera hablado juvenil; muchos de ellos provienen del castellano, pero se han adaptado definitivamente al euskera coloquial general, como son: *hombre, bueno*. Otros, sin embargo, son exclusivos del lenguaje de los jóvenes.

*Hombre.* *Hombre* es un marcador discursivo con valor de refuerzo argumentativo; es uno de los marcadores más comúnmente utilizado en la conversación: —*Hombre!, noski egingo detela.* —*Hombre ez, baña...* En otros casos, *hombre!* indica expectativa, tiempo para pensar y cierto desacuerdo ante lo preguntado: —*A: eta jaien iraupenei buruz, zer diozue?* —*B: hombre!*



*Fijo!* El adverbio *fijo* (a veces usado como adjetivo, en plural y femenino) se ha generalizado con el sentido de “seguro, sin duda”, como en estas secuencias conversacionales entre chicas:

A: *Eta an bazegoen eguberri giroa eta horrela?* B: *Ez, ez dute ospatzen.* C: *A fijo!* O estas otras entre jóvenes de ambos sexos: M: *...abisatuak jende guztia.* N: *Bai? Artazkoz eta Muruza eta ... baita? Pues hoiek fijo ez direla agertzen. —Ya...fijo joan direla horiek.* Y la siguiente: —*...eta super rubias eta, digo... hauek fijas frantsesak.*

*Pues.* El *pues* es una conjunción utilizada como *elemento de conexión* del sistema conversacional, paralelo al *ba* del euskera que pocas veces aparece en el corpus de los hablantes euskaldunes: *pues, hasi naiz pedagogia ikasten.* En esta ocasión también *pues* tiene un valor continuativo (derivado, quizá, del significado que tuvo en latín *post* > después) para reflejar la presencia del hablante como sujeto de la enunciación que prosigue en su papel de “emisor”: —*Bai, naiko monotonoa da, pues beti, ba, ba, goizean, aurrentzako ekintzak, arratsaldean, beyak...* También de enlace extraordinario, sirve como de unidad fáctica, es decir, como elemento de continuidad o de enlace con lo dicho anteriormente, pero sólo como mero recurso fónico destinado a mantener el ‘hilo’ de la conversación o a dotar de una mayor expresividad el discurso; A: *Eta berriz joan behar gara beste egun batetan?* —B: *Bai.* A: *Ei! pues a principios, mesedez.*

Por otra parte, *pues* aparece en el interior de enunciados que podemos denominar “narrativos”. En los casos que ejemplificamos a continuación, *pues* forma parte de la intervención de un hablante que, mediante el elemento del que nos ocupamos, refuerza los elementos “remáticos” que siguen a la partícula: *Pues ni nire amari bai esan ziola ta egun batean ...ta pues el primer dia bai eman ziola dirua ?no? Eske ez naiz oroitzen... eeee pues gero egiten genituen dantzak, eeee pues egiten genuen gero hamaiketako geletan, bakoitzak ekartzen zuen gauza bat, adibidez... pues fruitu leorrak... eta ori eta gero dantzak. Eta gero azken egunean pues janzten genituen eta zeuden pues asko. —Hori eman ondoren pues dago dantzaldi bat, bueno!, dantzaldia...juaten dira... talde bat abestera.*

Sin embargo, en este caso sustituye a un interrogativo *zergatik?* Es un claro caso de interferencia: —A: *Abuztuan, ez.* —B: *Nola ezetz?* —A: *¿Pues?*

En otros casos *pues* forma parte de la respuesta a una pregunta. *Pues* encabeza siempre la frase o fragmento de enunciado que contiene la respuesta propiamente dicha: A —*Eta zuretzat euskara institutoko hizkera da edo zerbait geyago?* B. —*Pues, zerbait geyago, da izkuntz bat geyago gustatuko litzaidakena hitz egitea.* A: —*A partir del hogeí, eske ni hamaikan hasten naiz lan egiten.* B: —*Pues entre el sei eta el hamaika. El hamaika egon behar naiz gauean ...* A —*Zergatik hitz egiten duzu gaztelera zeyenetan?* B —*Pues ori ez dakit, eske ez dakit...*

Por otra parte, el conector *pues* parcela y realza ciertas partes del discurso, en concreto argumentos y conclusiones y ordena las partes del mensaje con el propósito de mantener el hilo del mismo: —*Pues da como rollitos de primavera.* —*Pues hitz egin nuen berarekin...* —*Eske nengoen zapin egiten eta ikusi nuen eta ya, pues kendu.*

En otras ocasiones observamos el valor de introducción y refuerzo conclusivo que presenta *pues* en las siguientes intervenciones. En alguna ocasión va acompañado de *ya*:

- *Pues ya, berehala ikusten nuen orrela mancha batzuk eta orrela txikiak...* — *Pues, agian joan emendik amaren etxera berriro...*
- *Pues gero egiten genituen dantzak eeee...* *pues* *egiten genuen gero hamaiketakoa geletan.* — *Eske... eguzkia zegoenean ez, baña justo joaten zenean seietan edo...* *pues* *otza otza..* — *Gero azken egunean pues janzten genituen eta zeuden pues asko.* — *Pues da como rollitos de primavera, ez?*

*En fin.* Lo encontramos en nuestro corpus, sirve para cerrar y concluir un diálogo: *Eta, en fin, hori esan zuen eta gu ixilik.*

*Ikusten?, ulertzen?* Están bastante extendidos en el lenguaje juvenil, son marcadores que se utilizan como refuerzo y como comprobación, paralelos a los castellanos ¿lo ves?, ¿lo entiendes? y en el lenguaje juvenil carecen del auxiliar verbal: — *Si ez da asteartean... ikusten?* — *Nik ere suspenditu dut, ulertzen?*

*Abi / hor.* En el lenguaje juvenil, abunda este adverbio de lugar en castellano, que es un marcador deíctico. El adverbio *abi/ hor* se utiliza para hacer referencia no a un lugar determinado, a un espacio, sino a una distancia desde el punto cero de coordenadas (desde el yo-aquí-ahora de los hablantes). Estableciendo unas coordenadas entre espacio y tiempo, marcaríamos la siguiente relación: el *aquí* supondría el ahora, el *abi* el entonces y *allá* sería el después: — *Baino berari ez zeniola esan ezer y todo mosqueau abi... pues porque, o sea mosqueau de cabreau no de...* — *Pasatu dezakezula igual bat destrangis abi gauza guztiekin, pero paketea horrela ezetz.* — *O sea, atzo fregatu genuenok abi en plan.. bai.* — *Egongo dira hemen, abi, heladas de frío.* — *Goazen abi... a buscar ofertas de esas.* — *Baietz ta ratu guztian abi...* — *Gaztea eta gero e... baita ere asten da... abi homo zapin-eko neska.* — *Baino, eske pasatzen duzu ratu txarra esaten ezetz ta besteak baietz, baietz ta ratu guztian abi.*

En algunos casos se alternan los dos: castellano y euskera: — *Eta badakit ez zidala egin behar ezer baina nik ez nuen nahi pasatu hor ratu txar bat abi diciéndole que no.* El fenómeno deíctico fue estudiado por Bühler (1974), que distinguió entre campo mostrativo del lenguaje y campo simbólico. En el primero funcionan los elementos que suponen una señalización, una indicación relativa a la situación en que se produce el hecho comunicativo. Por otra parte, el campo simbólico sería aquel donde los nombres (que funcionan como símbolos) reciben su precisión significativa.

*No se qué, y ez dakit zer.* Tanto en castellano como en euskera, se han extendido en el lenguaje juvenil estas expresiones de relleno, de duda, de continuidad de la conversación. Una es traducción de la otra, pero las dos las encontramos dentro de nuestro corpus oral, incluso una misma persona alterna una y otra dentro del mismo discurso. Su significado indica que existe algo más de contenido no definido (y algo así), por no alargarse, por no ser más explícito: — *Bai? No se que, baina bueno, behintzat apunteak bildu ditut.* — *Nola hasten da Los Serrano? no sé qué.* — *A... bai, ya ikusiko dugu no sé qué, no sé cuántos.* — *Aber nola ibiltzen naizen, no se qué no se cuántos* — *Bakarrik gizonak or claude toreatzen, ez dakizer, eta emakume bat ateratzen bada, ba farra ere bada, eta... ai kontuz!* — *Ba, azterketen agobia bukatzen da, eta orduan ya asten gara, bual! parranda... ezdakizer, ze ondo egongo garen festetan... eta horrela.* — *E, bueno, bai, leen esan duguna, ba jendeak Batakanak bilatzen dituzte, eta errire... bueno errian zear joaten dira ba... etxetatik. E aizul! Bajera bat utziko diguzu festetarako, ezdakizer...?* — *Eske beti gaude: joé, ‘udalak ez digu ka-*

surik egiten”, *ezdakizer*... *beti horrela, baña ez dugu ezer egiten ori konpontzeko*. —*Eta gero zeuden berriek sukaldatzen ezdakit zer*.

El *no se qué* se utiliza como un introductor de la conversación, una muletilla que permite ganar tiempo para pensar y planificar, como elemento que rellena espacios vacíos. Por tanto, se puede colocar en el inicio: A: *Bueno, nahiko gaizki, tio*. —B: *Bai? A: no se que...bai, baina, bueno! behintzat apunteak bildu ditut, zeren han rulado por ahí unos apuntes o así de pedagogia eta hola eta behintzat bueno ia liburutik ez dutela atera behar hoi dena, bueno nahi badut, como extra*.

En el siguiente caso, la misma hablante alterna euskera y castellano: —*esanes ee etete (ETT) batera eramateko kurrikuluma esdakit ser esagutzen sula tipa bat.. no se que aa...sartzen sen sartu bar esun tokian*. Este ejemplo muestra la alternancia de estos marcadores; observamos cómo en el discurso en castellano se intercala un *ez dakit zer*, y en el de euskera *no se qué*: —*Bueno... ta hori... ta orduan pues salió ta eee ... hori hurbildu zitzaion ta... “eh! me das dinero?” no se qué “eske, o sea, no tengo un céntimo” y “que no, que no, por favor que tengo cancer que... ez dakit zer” —Ta esaten zuten: Ai, eta nafar batek hitz egiten du horren ondo! Eta ez dakit zer...*

*Yo qué sé*. Asimismo, en el lenguaje juvenil se emplea el conector o la muletilla de relleno o de continuidad *yo qué sé*, como vemos en los siguientes ejemplos: *Era-biltzekotan izan leike... pues ibiltzen zoazenean...o yo qué sé edo bakarka, kirola egiten duzunean... —Gero pececiti... yo qué sé... pues daude olako gauzak ez? ...*

Los marcadores, que también podrían llamarse ordenadores de la materia discursiva, señalan las partes del discurso. En ocasiones actúan como partículas de puntuación (cf. Briz 2000: 207). A este papel demarcativo general, se une el de ir regulando el inicio, la progresión y el cierre de los turnos y movimiento que éstos contienen y de las secuencias que constituyen la conversación en general.

*Yasta*. Indica el cierre y la conclusión. Es una fórmula rutinaria: A: *Eta nik uste dut len, lengo abestiak, ez dakit, bazutela iraupen luzeago bat, orain ya, eske...*, o sea. B: *Ya, no sé...* A: *Ya... yasta*

*Klaro, karo!* El *klaro* y *karo* expresan la modalidad bajo la cual se expresan funciones como la atenuación y la intensificación, el acuerdo y el desacuerdo. La intensificación y la atenuación son funciones monológicas, mientras que el acuerdo y el desacuerdo son prototípicamente dialógicas. *Klaro!* expresa acuerdo: A: *Klaro! A —Bai, eta...hori ba...liburuak idazteko edo... B —Karo. A —Eta komunikatzeko. B —Bai... karo* y también atenuación: *Ez, ez da berayen arazoa, ze etxe berri batean, o sea dena berria...B: Bueno, Klaro!*

### 1.1. Concatenación de enunciados

Una de las características del lenguaje de los jóvenes es que se manifiesta de un modo parcelado y el discurso está construido por una constante presencia de elementos de uso fáptico-apelativo, que tienen la función de marcar la conexión interlocutiva y comprobar que ésta se mantiene. Podemos destacar los siguientes: *aizul, begira!, bai, joe, bai, bua! baina, bueno!, ya! tio!* En consecuencia los enunciados se van sucediendo a medida que van surgiendo. En el discurso oral juvenil la conca-

tenación de enunciados que se crea es muy laxa, con *eta*, *y*, *pues* como conjunción preferente, y su significado únicamente ilativo. Por tanto la conexión narrativa se continúa por medio de la conjunción *eta* en vez de la alternancia con otras conjunciones. En este aspecto, no se diferencia significativamente del lenguaje juvenil castellano; podemos decir, por tanto, que ambos comparten las mismas características (cf. Rodríguez 1994: 89):

*Ta gero, yoaten zara tabernetara eta beti daude or ba, gizonak, or, edaten, eta gero yoaten zara, ba kuadriyeta eta badaude emakumeak, ba janaria egiten, eta ... matxismo total.*

*Tetxoa, badago pues dutxaren oso gertu eta joé nik pensatzen nuen, pues uraren baporearekin eta horrela, pues asiko zela pixka bat agian eta ori asi zen eta geyago...*

En el primer caso, en la parcelación, la partículas que predominan son *eta* y *ba*. Esta última tiene un significado ilativo, explicativo y de enlace de enunciados. Finalmente en este enunciado *eta matxismo total*, vemos la tendencia a la síntesis, ya que todo el enunciado está concentrado en esa frase.

## 1.2. Interjecciones

Siempre ha sido conflictivo el estatuto y la ubicación de las formas conocidas como interjecciones. Algunos como Almela Pérez (1990: 93-108) apuntan la posibilidad de incluir las interjecciones en el nivel pragmático, en virtud de su evidente fuerza ilocutiva. A pesar de que son marcadores del discurso, las ubicaremos bajo un epígrafe aparte. En el lenguaje juvenil éstas son algunas de las que más terreno han ido ganando:

*a tope!, aber!, aibala!, ala!, azken finean! bale!, bamos!, bengal!, berdin da!, bua!, bueno! da igual!, eske!, eta puntu. eta yasta!, fiyo!, guau!, guay!, hombre!, joe!, klaro!, karo!, lasai!, listo!, o sea, oi ama!, ostia!, para nada!, toma ya, toma! trankil, ze guai!, Ze pribada! Ze pasada!, ke txola!, da super guapo!, Begira tio!, Da super guapo!*

Por otra parte están las exclamaciones malsonantes, que se dicen en euskera, pero también en castellano como: *a tomar por el culo!*, *Ahí va la hostia!* y otras parecidas. Evidentemente se han dejado de usar exclamaciones que expresan la extrañeza, como: *ara, ara!, bai to!, kia!, aiei ama!*, sustituidas por: *Ai, bai!, bua!, jolín!, ama!, aiba!, ze kaña!, au!*

*Au!* es una exclamación que se expresa cuando los jóvenes se han hecho daño, equivalente al castizo *atx!* típico hace unos años, en hablantes de castellano como de euskera. Por otra parte, *bua!* es una exclamación que indica extrañeza y exageración. Últimamente se está generalizando la siguiente: *ze kaña!* como expresión de énfasis positivo equivalente a *estupendo*. A: *ez duzu ikusi "Homo zaping"?* B: *Bua, neska ori neretzako... bua!* A: *Oso ona da* B: *Una kaña!*

Las exclamaciones más usuales que indican acuerdo son: *ya, klaro!, sobrau, bale (ba), ya, maja!* *Sobrau* marca el acuerdo, indicando que es "de sobra, algo excesivo, muy bueno". Como en este ejemplo: A: *a lo grande tio!*, *bua! muy sobrau!...zen...*

en plan de que amonak egiten zion euskera ta berak erderaz, sobrau!, porque... B —*eta zekiten euskeraz?*

*Bale* y *ba* se ha extendido con fuerza como expresión de acuerdo, o de aprobación: A: *Ez dugu eraman behar fruta? bakoitzak eraman behar du berea.? eske... bestela da oso garestia.* B: a, bale, bale!

*De rechazo.* Para marcar el desacuerdo en actos disentidos hemos encontrado distintos marcadores, la mayor parte procedentes de interferencia del castellano: *ezta pentsatu ere!*, *Keba!*, *Ze nazka!*, *Y un huevo!*, *Tururú!*, *Si, ya, ni hostias!*, *anda ya!*, *que te lo has creído!*

Por otra parte existen oraciones interrogativas exclamativas, que son de uso general entre los jóvenes. Estas interrogativas corresponden a una intención y a un uso, se presentan como valoraciones críticas a la actuación de éste: —*Ta zuk zer diozu!* —*Eta neri zer!?* —*Eta zergatik!?* —*Eta nik zer dakit!?*

Además tenemos exclamaciones en las que el elemento expresivo se inserta en el sintagma sin formar parte de su estructura. Sucede siempre en sintagmas nominales en los que el pronombre no puede recibir ningún tipo de especificación ni adyacentes: *Non koño dago hori!?* *Zer demonstre nahi duzu?* *Ze ostias da Bolonia?*

Para finalizar, se podría establecer una diferencia de uso según el género. Así, ciertas exclamaciones son más propias de mujeres que de hombres, como es el caso de *ai, bai!*, *jolin!*

Enumeramos a continuación algunas de las exclamaciones recopiladas en nuestro corpus: *Begina tío!*, *Zelako pringatua zara!*, *Joe maja, ze fuerte!*, *Ze kutre da hau, tío!*, *Super-maiteminduta nago!*, *Zuek ere trakakoak zarete!*, *Da super guapo!*, *Estuvo guapo.* *Ké txolla!*, *Kutre euskera.* *Ze pasada!*, *Ze pasote!*, *Ze petarda!* *Ze pribada!*

## 2. Fórmulas de saludo, despedida y tratamiento

En el nivel pragmático destacan ciertas fórmulas de saludo, despedida y tratamiento, así como interjecciones ya mencionadas, que muestran en el discurso coloquial vasco una clara interferencia castellana. Por otra parte, los elementos fáticos organizan el discurso indicando la apertura, el cierre, la inclusión de temas nuevos, la vuelta al tema abandonado, etc. (Rodríguez 1994: 88). En euskera juvenil se ha generalizado *tío* que es un vocativo, que marca la relación entre los participantes y se emplea como marca que sugiere que el oyente procese el texto que sigue. En general, el apelativo *tío*, se utiliza independientemente de que el interlocutor sea hombre o mujer, como en éste ejemplo de conversación entre tres chicas:

B: *bai, ba hori ondo. Eta zuk zer moduz daramazu ikasketak eta hori?* A: *bueno... nahiko gaizki tío.* B: *Bai?* A: *bai? Jende asko?* B: *bai, jende asko, agobio bat...baina, bueno!* C: *ya, tío!* *Eta egon zineten norbait ezagunarekin?*

Los tratamientos de *tía*, *tío* como formas antiautoritarias, en estos casos con morfema diferente dependiendo del género: —*Ba, jun zatte, tío!*, —*Jode, tía, zu ezara erruduna!*, —*Jode tía, eske no te jode!* También *tipo*, y *tipa* que se usan con marca de género: *Hartu nuen liburu bat san zidan tipak irakurtzeko.* Para referirse a alguien más lejano, un profesor por ej: *tipa, tipo, tipejo* (ya despectivo).

### 2.1. Inicio del diálogo y fórmulas introductorias o fáticas

Existen fórmulas rutinarias y discursivas de apertura y cierre de la conversación, muchas son las que se utilizan en castellano también. Como fórmula de apertura tenemos las siguientes: *benga!*, *aupa!*, *kaixo!*, *epa*, *iepa!*, *eu!*, ésta última cada vez más usual, entre jóvenes en conversación cara a cara o cuando usan el *messenger*.<sup>1</sup> El *kaixo* se ha generalizado como saludo entre los jóvenes de toda condición. Entre chicos, además es habitual saludarse con un *Iepa!*, *ieul!*, *¡Qué pasa!*;<sup>2</sup> el que con más vigencia se mantiene entre chicos jóvenes es este: *ie*, *iepa!*.<sup>3</sup> Por otra parte, *aupi!*, con final en *i* es oído en el saludo entre chicas.

### 2.2. Para cerrar el diálogo

Como formas de rematar la enunciación se utilizan fórmulas paratácticas como *yastá*, en castellano y también en euskera. Además apuntamos las siguientes: *agur*, *eta puntu*, *eta listo*, *eta yasta*, *klaro*, *bale*, *benga*, *bueno*, *fijo*, *normal*, *ya*, *lasai*, *normal*, *listo*, *ta kitto*. En nuestra opinión, también se está extendiendo la fórmula *ados* 'de acuerdo' por influencia del inglés *Ok!*, que tiene su correlato en euskera y después pasa al castellano. Esta fórmula no está presente en las conversaciones de nuestros antepasados y sí en la de los jóvenes de hoy. También son muy comunes las siguientes: *Eta punto*: —*eta punto...ta hemendik kanpo beste gauza bat*. —*Buah! Ikastolan zoriontzen dut eta puntu!* (*Eta*) *yasta*: —*Ba Takolo, Pirritx eta Porrotx.. eta yasta*. *Eta listo*: —*Hori egin ta listo!* —*Hau bukatu eta listo...*

Por otra parte, *trankil*, *lasai*, incluso el *superlasai*, como cierre de conversación y como descriptivo de situaciones ha proliferado en los ambientes juveniles, como muestras estas voces recopiladas: —*Trankil, emen ez dela ezer pasako!* —*Lasai, bale, lasai!* —*Bestea geldituko da superlasai!* En el nivel pragmático destacan ciertas fórmulas de despedida, como *aupa!* y *benga!* que en el lenguaje de los adultos son de saludo o de ánimo. En el lenguaje juvenil se usan como expresión de ánimo pero también de despedida, equivalente a *agur*. *Aupa!* se usa tanto como apertura como de cierre de conversación, como demuestra esta secuencia: A —*Onenak irabaz dezala, aup!*, B: —*benga, beng!*

### 2.3. Formas de expresar la negación

Una negación enfática se expresa en español coloquial con *qué va!* (*Keba!*), de la cual se deriva el ya lexicalizado y habitual *kia!* en euskera.<sup>4</sup> Ésta última es prácticamente inexistente en el lenguaje de los jóvenes; sin embargo en las grabaciones de

<sup>1</sup> Popularizado a través del programa humorístico de televisión *Goazemak*.

<sup>2</sup> Contratan con el olvidado *Ave maría Purísima!* que servía como saludo a la entrada de la casa de nuestros padres, o *Deo Gracias!* utilizado como llamada para entrar en casa o en la tienda. En general saludarse con *egun on!* O *arratsalde on!* resulta muy formal.

<sup>3</sup> También ha dejado de utilizarse la exclamación *Jesús!* dicha después de que alguien estornudase, hecho comprobado específicamente entre los alumnos jóvenes de Pamplona, prácticamente todos desconocían su uso y significado

<sup>4</sup> Sin embargo la expresión *kia!* Que es más evolucionada fonéticamente, no se usa entre los jóvenes, es decir, se ha vuelto a la forma fonéticamente menos evolucionada.



hablantes de más edad sí se ha recogido. En el lenguaje juvenil ha sido sustituido por *hombre ezi!*, *benga, benga!*, *ni hostias!*.

Otra expresión exclamativa de rechazo es *bamos!*, la vemos en la siguiente frase: *zeren guk ere ez daukagu bamos! ezer*. También *mesedez!* y *¡Por favor!* es una expresión usada por los jóvenes, que se está extendiendo a los adultos, y que indica extrañeza, pero con rechazo, no es una petición de favor. Probablemente ha sufrido una desviación semántica; de indicar el ruego por algo, ha pasado a significar la extrañeza con desaprobación, por otro: *Baina... mesedez! hori jan behar duzu orain?*

En este caso el *benga!* tiene más de un valor; por una parte significa “Cállate, no me cuentes historias, ni hablar”, un rechazo de lo dicho anteriormente. Por otra, *benga* también se utiliza como introducción de la despedida o expresión de cierre o de ánimo, para apresurar a alguien: K: *eman bear didate puyada bat*. I: *benga, agur!*. B: *agur*. El *quita, quita* castellano también es una expresión de negación, de rechazo: —A: *autoeskola a autoeskuela, quita quita!* —B: *una forma mas de sacar dinero*.

### 3. Conectores

Los conectores pragmáticos son los elementos de unión entre enunciados en un texto, y por tanto, de cohesión del mismo. Son marcas a la vez que refuerzos de esa actividad argumentativa que se establece en la conversación. En el discurso hablado juvenil muchos de los conectores pragmáticos introducen argumentos y conclusiones, sirven para articular enunciados; en definitiva, es la manera de constituir la coherencia del texto hablado. Los conectores son de naturaleza diversa y explican la relación entre los enunciados, del antes y del después.

Los conectores son variados y las fórmulas son conjuntivas, adversativas, interjektivitas, además de formas y expresiones estereotipadas: *portzierto, gauza bat, badakizu?, aizu?, ulertzen?, asike, bueno ba*. Las funciones que tienen son el control y organización del mensaje conforme fluye y el control de los papeles comunicativos y del contacto entre los participantes de la enunciación y de estos en el mensaje.

Analizaremos a continuación algunos de los conectores pragmáticos del lenguaje juvenil más habituales: *aber, asike, baina, ba ori, ea, ea ulertzen didazun, edo, esan nahi dut, eske, eta horrela, eta ori, eta, gainera, gauza bat, hain zuzen ere, igual, jakina, kitto, nahiz eta, noski, orduan, o sea, por tzierto, porke, pues nada, y nada (eta ezer), ya, sin más, tira, tira..., total*.

#### 3.1. *A ver / Aber*

Esta expresión es de uso habitual en el euskera desde hace mucho tiempo. Como decíamos, parte de estas muletillas han pasado al euskera más genuino. Prueba de este enraizamiento es su mención en el reciente libro que recopila el discurso de hablantes nativos de Baztan (Lakar & Telletxea 2007: 24). En dicho volumen se dan como lexicalizadas las siguientes: *pues, eske, este, esto, bastante, osea(ke), klaro (kao), yasta, asike, aparte, según, igual (iual), seguro, bueno (bono, meno, beno), porke, porejemplo (pojenplo), ya*.

Hay que advertir que en el lenguaje juvenil se utilizan muchas de ellas, pero no todas. Es el caso de *por ejemplo, bastante, este, esto*, típicas del euskera de algunos dialectos, como el baztanés y extendidas entre gente de cierta edad, pero no en el juve-

nil. Esto nos hace observar una diferencia diastrática entre los dos niveles de lengua; los jóvenes que han sido escolarizados, emplean *adibidez*, en lugar de *por ejemplo*.

El *aber!* se utiliza como advertencia, con valor de reformulación y añadido valorativo, con un valor en ocasiones de digresión, además de introducción de frases interrogativas indirectas; últimamente se escucha en el lenguaje de los jóvenes. Una señal de la integración de la expresión *a ver* en el léxico vasco, viene dada por la transcripción que ellos hacen: *aber*, con grafía vasca, escribiendo todo junto, en otras ocasiones utilizan *k* y *b*, señal de su total integración en el discurso. Estas son las transcripciones: *aber*, *eske*, *benga*, *yokesé*, *noseké*.

También se utiliza como introducción de frases interrogativas indirectas; se escucha en el lenguaje de los jóvenes con función exclamativa de atención, semejante al *oye!*, *no te das cuenta!* algo parecido a “escucha, óyeme!”: —*Nik...aber*, *no puedo e! Nik ez dut...denborarik egiteko*. —*Aber!* *daramatzagu 10 minutu eligiendo macarrones!* —*Aber*, *erabiltzekotan izan leike pues ibiltzen zoazenean*. B: *¿Como que no?... Aber*, *berdiña da! Eske... baña... —Sartu... comunica, baino, aber, sartu txanpon guztiak jarraian... ta punto*. —*Aber!*, *hasten gara janaritik eta afaritik*.

Además encabeza las frases interrogativas indirectas que indican expectativa: *Aber ze esaten dizun medikuak!* Como primer elemento de la oración, introducción y llamada de atención: *Baino... aber, zer dugu bazkaltzeko?* *Aber, pasta-pastak!? Aber!* *daramatzagu hamar minutu eligiendo macarrones! egiten operaciones de matemáticas*.

Otras veces, el conector *aber* sirve para introducir una réplica: *K: ze, teknologia berriei dagokionez diozu? I: ee ez dut erabil, aber, erabiltzekotan izan leike pues ibiltzen zoazenean...o yo ke se edo bakarka kirola egiten duzunean... También para aclarar algún aspecto de la intervención. Baiña ori depende...aber...(?) ikastolatik ateratzen zarenean mugitzen zara ekis jende batekin...: bai, ori esaten duzue gidatzen duzuenak, baina ni iristen naiz kotxe ondoko kotxera eta aber noiz, orain?*

En el siguiente caso una hablante le propone comprar un pijama a su tía, la hablante B le contesta, con un *aber!* que encabeza la conversación para advertirle que no puede, que tiene clase de inglés. Es un conector que reformula y añade un toque de atención: —*A: pijama bat erosiko diogu?* —*B: Aber, ingelera daukadala!* Otros casos: —*Pues yo ke se, aber futbola egotea... ostate baten futbola ipintzen es baduzu —Aber, baino ez du inork mobila?* —*Baino, aber, hemen gauza guztiak doaz, con el voltaje de aquí. —Aber, daramatzagu 10 minutu eligiendo macarrones! Egiten operaciones de matemáticas*.

En este caso no indica advertencia, sino expectativa: A: *hemendik... azterketa egunean ikusiko gara*. B: *bale, aber zer moduz!*. A: *aber!*

El significado de *aber* en estos casos es una marca de atención, algo parecido a ¡escucha, óyeme!, se ha extendido y se utiliza: —*¿Como que no?... —Aber, berdiña da!* —*Eske... baña... sartu... comunica, baino, aber, sartu txanpon guztiak jarraian... ta punto. —Aber!*, *hasten gara janaritik eta afaritik... —Aber, baino ez du inork mobila?* —*Baino, aber, hemen gauza guztiak doaz, con el voltaje de aquí. —Aber, daramatzagu 10 minutu eligiendo macarrones! Egiten operaciones de matemáticas*.

En este caso no indica advertencia, sino expectativa: *hemendik... azterketa egunean ikusiko gara. —bale, aber zer moduz!* A: *aber!* Finalmente, en este último caso es una clara interferencia de las frases *a ver si...*, ya que reproduce la partícula condicional también: *Aber irabazten badu! A ver si gano!*



### 3.2. *Baina*

En la conversación coloquial el *baina* va a menudo al inicio de la frase. Comienza una enunciación sin que el segmento que introduce relaciones con un enunciado anterior, sino más bien con la situación, se trata por tanto de un *baina* metadiscursivo: —A: *Baina, lasai ikusiko duzue zuek ahal duzuela... ez dela oso zaila, benetan.* B: *aber, aber.*

*Baina* de un modo general introduce un argumento que permite aclarar algún aspecto de su intervención. Aparece como primer elemento de un acto de comunicación, introduce una observación que sale al encuentro de las posibles ideas que pudieran venir a la mente del interlocutor al oír el segmento que le precede, funciona como un conector argumentativo:

A: *euri asko, edo ez?* B: *Ez, bakarrik egun batean.* C: *Bueno...* B: *Baina ze tenperatura, o sea otza eta ola? edo...*

Este conector que funciona como conector argumentativo, desde el punto de vista modal indica generalmente el desacuerdo. A veces también se utiliza el *pero* por interferencia con el castellano: *Baiña, ez da berayen arazoa. Baina igual erosten baditugu lananjak zukua erosi beharrean ateratzen da merkeago. Baina goazen asmatzera zerbait eta punto.*

A pesar de los recursos propios habituales de la lengua vasca, se detectan interferencias del castellano en hablantes jóvenes con un nivel lingüístico aceptable, es decir, que no muestran especial dejadez hacia la lengua, como éste, grabado en conversaciones entre amigas: *pero tokatu zaielako.*

### 3.3. *Gainera*

El conector *gainera* permite añadir enunciados con la misma orientación argumentativa su papel es encadenar las unidades de habla. Hay que señalar que algunos de los conectores castellanos han pasado al euskera juvenil, al igual que ocurre en el caso de marcadores, como *pero, porque, así que*. Estos conectores aparecen incluidos bajo distintos epígrafes, como expresiones de relleno, muletillas, apoyaturas léxicas, fórmulas retardatorias, comodines. Estos conectores expresan transiciones o conexiones mentales que van más allá de la oración, y relacionan a veces la oración en que se hallan, con el sentido general de lo que se viene diciendo. Evidentemente, el *gainera*, en euskera es un conector que añade argumentos: —A *ia, baina, nik gainera ikasi behar dut.* —Ta... *gainera esaten dizu hori?*

### 3.4. *Ya, ia*

El conector *ya o ia* en euskera muestra acuerdo y es de uso habitual entre los jóvenes: A: *Eta gero posible duzu... zera gero oparia erostera joatea?* B: *ze opari?* —A: *izebarena.* —B: *a, ya!*

### 3.5. *Porke*

El *porke* es un conector de justificación que marca e introduce los argumentos: *Nik negar in nuen porke onelakoa naiz. Porke salatukout. Porke juan iten da bila. Jo! ba eske, ez dakit porke... eske neri esan didate hori dela adaptador.* —*Nik erosi dut sekadore bat halakoa, osea porke hemengoak ez du balio.*

### 3.6. *Asike*

El conector *asike* se usa en la conversación coloquial por interferencia con el castellano; es un conector que introduce una conclusión: A: *baina, bueno, asike lasaiago...* B: *bueno ba...* —*Asike, biharko...* —*Bera baita, eta bera joango da San Ferminera haundia denean, asike joango zarete gela berdinera.*

Estos conectores o muletillas explicativas son los que utilizan los jóvenes. Muchos de estos signos se consideran formas vacías de contenido, formas huecas, supérfluas, gramaticalmente innecesarias. En cierto modo se convierten en rutinas de habla, rellenos y muletillas.

### 3.7. *O sea*

Es un conector explicativo que sirve de vehículo para introducir valores como el acuerdo, el desacuerdo, la intensificación y la atenuación. También puede ser clasificado como reformulador, ya que precisa, reorienta una aserción, un argumento o anticipa cambios en los estados de información. El continuo ajuste y reformulación es debido, entre otros motivos, a la planificación sobre la marcha que caracteriza el registro coloquial. El conector *o sea* reformula la idea expresada en estilo directo y está tan extendido en castellano que ha llegado a llamarse a ésta la generación del *o sea*. Nos atreveríamos a decir, que, a pesar de no haber hecho un análisis estadístico, esta expresión es más propia en el lenguaje de las mujeres que en el de hombres: *O sea, dena berria...* *O sea, menuda gracia!. O sea, dela berayen arazoa. O sea, dantzatzeko edo, hainbat abesti, puff! nik orain...* (expresando que le resulta muy difícil). *O sea, gustoa bai gustatzen zait baiña betetzen naiz bereala. O sea, beste guztitan nabari da piya bat. O sea, abeslariak ezagunak ziren.*

El *o sea* tiene un valor de equivalencia entre dos enunciados, el de base o de partida (el explicado o interpretado) y el de llegada (ya sea de equivalencia mayor o menor), con adición o restricción de rasgos semánticos-informativos dentro de la intervención de un hablante o de varios en el intercambio (Briz 2000: 216). —*Gainera, nire...o sea con mi vecina...primeran...* —*Zeren etortzen dira ona eta dirudi...o sea, iruditzen dute ba, los reyes ...eta.*

El orden del marcador dentro del enunciado repetido, *o sea* es un reformulador explicativo, correctivo, resumidor que relaciona constituyentes antiguos y que aparece antepuesto: —*O sea, menuda gracia, o sea dela berayen arazoa pero tokatu zaielako...* *baiña ez da beraien arazoa* —*Klaro!* Observando esta multiplicación de marcadores discursivos procedentes del castellano, vemos que son un indicador del nivel de interferencia entre dos lenguas que se influyen mutuamente. Por otra parte, estos marcadores pueden ser la avanzadilla hacia otro tipo de préstamos léxicos. Algo parecido sugiere Hagège (2001: 87):

Los elementos franceses insertos en un diálogo entre estudiantes árabes o africanos, en una universidad francesa como *tu vois?* (¿ves?) o *c'est ça?* (¿eso es!) o *voilà!* (he ahí!) o *et alors* (y entonces), puede decirse que se trata de una columna avanzada hacia la invasión léxica.

También se utiliza con valor de conclusión al final del enunciado: —*Zeeze, aber zemuz gabiltzen o eztakit ze ta, bialdu nion nik ondo ta geo beak bukatzeko ta punto, o sea.* En mitad del enunciado tienen un sentido de introducción de la interrogación: —*Baina ze temperatura, o sea... otza eta ola? edo... —Eta bazkaria han o sea... nola jartzen dute?... O sea zaporeak eta orrela egongo dira.* Otras veces, introducen una conclusión: *O sea, ...gañea zu parra itten or.*

### 3.8. *Eske*

El conector *eske* se ha generalizado como introductor de frases. El número de enunciados en euskera juvenil que utilizan este conector es tal, que hasta se parodia el lenguaje juvenil con un *eske, eske*: —*Eske... eguzkia zegoenean ez, baña justo joaten zenean seietan edo... —Eske galdetu diot.. Eske jendea emen... —Bai eske ez ditut gogoratzten Ya, eske... —Eske denak berdiñak dira. —Eske zerbait ikusi nuen. —Eske nengoan zapin egiten eta —Eske han rulado por ahí unos apuntes o así de pedagogia, eta hola. —Eske da un pirau, un flipau! (gazteagokoek) —Eske honek e hola in du, ta*

Como introducción de la frase, *eske* a veces funciona como conector argumentativo, introduciendo argumentos: *Eske... eguzkia zegoenean ez, baña justo joaten zenean seietan edo... —Eske galdetu diot. —Eske jendea emen... —Bai eske ez ditut gogoratzten edo gabonetan ez dakit... —Ya, eske... —Eske denak berdiñak dira. —Eske zerbait ikusi nuen.*

### 3.9. *Que*

En ocasiones, a pesar de los recursos propios habituales de la lengua vasca, detectamos la introducción de frases con un *que...* conector de intensificación: *Bueno, que niretzat da todo el marrón.* Por una parte, el conector *que* establece la unión de varios constituyentes, y en el coloquio se encuentran fórmulas como *claro que, mira que, o sea que...*: *A lo grande tio!, si eske bua, muy sobrau! —Si eske... hori armairuara itxoiten ari zirela. Que* es un conector que no sólo se utiliza para unir enunciados, intervenciones u otros constituyentes. Con frecuencia sirve de vehículo a otro tipo de valores como el acuerdo, la intensificación y la atenuación. Es una clara interferencia del castellano, que no se utiliza excesivamente, pero que aparece en ocasiones en el lenguaje juvenil. En ocasiones es propio de individuos que no han asimilado la lengua completamente, pero también aparece en el corpus de los jóvenes.

En otros casos, *que* inicia algunas frases completivas, distributivas etc, esto muestra una alternancia que puede ser preocupante por el nivel de interferencia. En el inicio de la frase expresa un matiz intensificador: —*Que margotu baldin bada con una pintura especial, pues margotzen da. —Que si barne araudia hartu behar duzu, eskolako barne araudia bilatu behar duzu, karo! daude erdaraz!, que si pasatu... —Bai, esan nion que no me parecía normal tampoco, o sea que...*

El conector *que* establece la unión de varios constituyentes, y funciona como elemento estructurador y en el coloquio se encuentran fórmulas como: *si eske, o seake ...A lo grande tio!, si eske bua, muy sobrau!. Zertarako kontatu, si ez da agertzen inoiz. Si eske hori, armairuara itxoiten ari zirela.*

El conector *que* asume esta función en el coloquio, pero aparece unido a otros elementos: *Claro que...*, *Qué va!*, *Eske...*, *Que caña!* *Que te pasas*, *Yo que sé*, *O sea que...* Este conector *que* sirve para unir los enunciados. También se aprecia un matiz intensificador que adquiere al inicio de la conversación, cuando lo combinamos con *que*. Las expresiones pueden ser con: *y eso que*, *que bai*: *Bueno, que niretzat da todo el marrón!* *Atera zen aldizkarian eta guzti eb!* *Oye! da super garrantzitsua hori. Que bai, hitzegiten dela gero eta gehiago. Eta ziren una kuadrilla, pues agian 10 pertsona edo, eta ostia! Ni nago Donostin o algo así. Y eso que jarraitzen du.*

### 3.10. *Ba...*

El *ba* funciona como un conector de introducción, y por otra, de contraposición de argumentos. A: *ia, baina, nik gainera ikasi behar dut*. B: *ba...ez dakit, amak erosi ahalko dion edo ez dakit...esango diogu*.

### 3.11. *Total*

Se utiliza como conector de conclusión. Es una locución conectiva empleada como medio de organización del discurso: —*Attek, nik sofan mobilile anketen hartu ta total! desblokeatzen e eztu asmatzen. Total* también se utiliza en frases hechas como: *matxismo total*.

### 3.12. *Sin más*

Se ha generalizado en el lenguaje juvenil como atenuante que resta importancia a lo dicho anteriormente, y se utiliza como cierre de conversación. Es una fórmula rutinaria, que quita importancia a lo anteriormente dicho: —*Pasa nuen zubia eta sin mas zegoen una kuadrilla de ijitus y sabían euskera ez, ji!*

### 3.13. *Bueno*

El conector “bueno” es un conector de los llamados reformuladores, a través del cual, el hablante puede cambiar, rectificar, recuperar, precisar, reorientar, ya sea un tema o una actitud: *Bueno, azken udako ola abesti famatuena?* En este caso también *bueno* hace la función reformulativa o correctiva. Esta función de intensificación y atenuación es típicamente monológica: —*Eta ori... neri eman ziaten joan den urtean seigarren mayakoei ori eman ondoren, pues dago dantzaldi bat, bueno, dantzaldia...juaten dira talde bat abestera.*

*Bueno!* como iniciador de respuesta es muy utilizado. Algunos, como Lázaro Carreter (1996), lo atribuyen al influjo del inglés, casi siempre, como anglicismo de frecuencia: —*Bueno... nai duzuna sartzen diozu..* Y es que, los marcadores discursivos constituyen uno de los tipos principales de interferencia pragmática. Diversos estudios atribuyen al influjo del inglés, casi como anglicismo de frecuencia, los siguientes conectores o marcadores discursivos españoles: *bien*, *bueno* iniciador de respuesta (in Gómez Capuz 1998: 139). En euskera juvenil y de los adultos, se ha generalizado el *bueno*, *beno*, no el *bien*. El conector *bueno* es un marcador que expresa acuerdo y

conclusión: —Bueno, que niretzat da todo el marrón. —Bueno, klaro. —Bueno, azken udako ola abesti famatuena.

Por otra parte, el *bueno* funciona como un formulador de cierre: A: *baina, bueno, así que lasaiago*. B: *bueno, ba...* En este caso también *bueno* hace la función reformulativa o correctiva: *eta ori neri eman ziaten joan den urtean... seigarren mayakoei ori eman ondoren, pues dago dantzaldi bat, bueno, dantzaldia...juaten dira talde bat abestera.*

### 3.14.

Como conectores continuativos y de consentimiento podríamos señalar los siguientes:...*eta hola, eta horrela, ba hori, eta hori...Eta hori...* Es un conector que enlaza argumentos anteriores con posteriores: *eta hori... neri eman ziaten joan den urtean*. También como marcador de final de conversación, calco del castellano y eso: —*Bakoitzak ekartzen zuen gauza bat, adibidez, pues fruitu leorak... eta ori... Eta hori!* —*Ez dakit ez den fiatzen edo zer, azkenean ez dit utzi...bai bai, puya...eta hori...eta gero eroak bezala horrelako zinta minuskulo bat biyatzera.*

*Eta hola...* Es un conector continuativo e ilativo que muestra el avance del discurso. En este caso, aunque la conversación se desarrollaba en euskera, el discurso castellano ha primado y solamente el conector *eta hola* ha quedado en euskera. Como relleno, se utilizan a menudo *eta hola, o así* en castellano y en euskera en el mismo párrafo: —*Bai, baina, bueno behintzat apunteak bildu ditut, zeren han rulado por ahí unos apuntes o así de pedagogia eta hola eta, behintzat... bueno ia liburutik ez dutela atera behar oi dena, bueno nahi badut como extra. —Ah! Eske, sekadoreak dauka horrela gauzatxo bat eta orduan... —Eske, bestela da oso garestia. —A, bale, bale!*

En cuanto a los conectores que muestran el rasgo de petición de consentimiento, destacamos la preponderancia de *ez?* (*cast. ¿No?*) en lugar de *ezta?* O *ezta hala?* (¿no es así?): *Ez?* se usa como elemento de confirmación, de aprobación, en lugar de *ezta ala?* A: —*Zuek lasai, que esa mujer es como le da*. B —*Bai, ez?* —*Baina...justo aurten egon direlako...pues ya ezagunak ziren batzuk, ez?* —*Gero pececiti... yo ke se... pues daude olako gauzak ez? eta etzutela. —Igual solaserakoan aurrez aurre duzunez, pues... igual bai, ez?. —(...) baina adibidez da ori, ez? Iruñan ia ez dago euskalki bat... —pues daude olako gauzak, ez?. —euri asko edo, ez?. —da super garestia, ez?. —da como rollitos de primavera, ez?*

## 4. Conclusión

En primer lugar, queremos concluir subrayando que la existencia de las jergas o de los registros juveniles es un motivo de enriquecimiento de la lengua general que, indudablemente, corrobora el carácter creativo que habitualmente se le atribuye al lenguaje humano. El material objeto de estudio ha sido grabado a jóvenes que han cursado estudios en lengua vasca, es decir, con un conocimiento absoluto de la gramática, capaces de expresarse con corrección en textos escritos. Sin embargo, el euskera hablado dista mucho de esta lengua escrita, y se desenvuelve en parámetros muy alejados de esa corrección gramatical. Ellos mismos afirman que escriben mejor que hablan y que a menudo les falta naturalidad al hablar en euskera. Afirman, que

el euskera les sirve bien para expresarse en los ámbitos académicos, pero que no tiene la frescura que necesita para expresarse en otros más informales

Por otra parte, cuando se trata de asegurar la contundencia de las expresiones, recurren con frecuencia al castellano, y los usos lingüísticos del castellano se transfieren al euskera inmediatamente. Así vemos que algunos conectores, y marcadores lingüísticos son los mismos para ambas lenguas, y muchos de ellos están en proceso de lexicalización. La alternancia lingüística y los calcos son también muy abundantes, aunque no sean objeto de análisis en este artículo.

Es evidente que para cualquier observador de la lengua, es una obviedad comprobar que el habla de un joven euskaldun es distinta de la de hace unas décadas; ha cambiado todo un mundo que se ha alejado de una vida ligada a lo rural. En este momento, sin embargo, se perfila más de acuerdo a las ciudades, los centros de estudio, institutos e ikastolas donde el euskera ha sido lengua académica, y en muchos casos, no materna. Si el castellano que utilizaban los hablantes de principios de siglo de alrededor de Pamplona, reflejaba el sustrato vasco,<sup>5</sup> ahora, sin embargo, el euskera de los jóvenes está plagado de interferencias castellanicas como las que hemos descrito; y participa de las características del registro coloquial de los jóvenes castellanoparlantes: *o sea, eske...* Existe, pues, un salto cualitativo entre la expresión formal escrita del euskera, donde los jóvenes se desenvuelven bien a la hora de expresar un tema de ciencia etc. y el plano de la lengua oral que muestra otro panorama.

Para finalizar, nos preguntamos si quizá podamos estar ante el nacimiento de un tipo de argot, ya que en cierta manera se están dando las condiciones para su creación: una masa crítica de hablantes, suficiente densidad de uso y una articulación adecuada de los mecanismos sociales de reproducción de la lengua (medios de comunicación y sistema colectivo). También advertimos que la interferencia entre euskera-castellano en el lenguaje juvenil se presenta no como una simple cuestión de préstamos efímeros de una lengua a otra, sino como un fenómeno sistemático, como suele ocurrir en la mayoría de las comunidades bilingües. Y que la importancia de estos usos en el lenguaje juvenil reside, en parte, en la proyección que tienen en el euskera hablado general.

## Bibliografía

- Almela, R., 1990, *Apuntes gramaticales sobre la interjección*, Universidad, Murcia.  
 Brenzinger ed., 1992, *Language Death*, Mouton de Gruyter, Berlin & New York.  
 Briz, A. & Grupo Val. Es. Co., 2000, *¿Cómo se comenta un texto coloquial?*, Ariel Practicum.  
 —, 2001, *El español coloquial en la conversación. Esbozo de parapragmática*, Ariel Lingüística, Madrid.  
 Brown, G., 1994, *Language and Understanding*, U. P., Oxford.  
 Bülher, K., 1974, *Teoría del lenguaje*, Alianza, Madrid.  
 Cortés L., 1995, *El español coloquial, Actas del I Simposio sobre análisis del discurso oral*, Universidad de Almería, Servicio de Publicaciones.

---

<sup>5</sup> Como se puede ver claramente reproducido en los escritos de Arako. Las exclamaciones de estos jóvenes eran: *ara, ara!, ai ene!*, con un orden sintáctico en el que se refleja el euskera: verbo al final etc. (cf. Ibarra 1997).

- , & Camacho, M. 2003, *¿Qué es el análisis del discurso?*, Octaedro, Eub.
- (en prensa), *Unidades de segmentación y marcadores del discurso: elementos esenciales en el procesamiento discursivo oral*, Arco/ Libros, Madrid.
- Dijk, T. V., 1992, *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*, Longman, Londres.
- Dittmar & Schobinsky P., 1988, *The Sociolinguistics of Urban Vernaculars*, Mouton de Gruyter, Berlin & New York.
- Dubois, J., y otros 1973, *Dictionnaire de Linguistique*, París, Larousse, Trad. Esp, Alianza, Madrid [1979].
- Duranti, A., 1992, *Etnografía del parlare quotidiano*, Carocci Editore.
- Escandell, M.<sup>a</sup> V., *Introducción a la pragmática*, Anthropos, Barcelona.
- Eснаоla, I., 2001, “Gazte euskaldunen lagun arteko hizkera hemen eta orain zertan den ulertzeko zenbait argibide”, *Bat. Soziolinguistika Aldizkaria*, 63-75.
- , & Rodriguez F., 1996, “Idatzizko Euskara batua eta Ahozko euskararen arteko kontraesana. Euskal Herriaren nortasun kolektiboaren eraikuntzan” (Gazte-hizkeraren kasua), *Tantak* 16, 67-78.
- Gallardo, P., 1998, *Comentario de textos conversacionales*, II. Los textos, Arco Libros, Madrid.
- Giles, H., (ed.) 1979, *Language and Ethnic Relations*, Pergamon, Oxford.
- Gomez Capuz, J., 1998, “Pragmática intercultural y modelos extranjeros”, *Quaderns de Filologia Estudis Lingüistics*, Facultat de Filologia, Universitat de València, 135-151.
- Gomez Molina, J. R., 1984, *Niveles sociolingüísticos de Sagunto. Análisis de las interferencias morfosintácticas en la comunidad de habla de Sagunto*. Tesis doctoral, Facultad de Filología, Universidad de Valencia.
- Greene, J., 1989, *Memory, Thinking, and Language*, Menthuen, Londres.
- Hidalgo, V., 1996, “Hurbiltze bat euskal hitz-ordenaren tradizioari”, *FLV71*, 21- 45.
- Ibarra, O., 1997, “Euskararen eraginaren aztarnak Erroibarko gaurko hizketan”, *Oibenart* 15, 61-122.
- Kotschi, Osterreicher/ Zimmermann (eds.), 1996, *El español hablado y la cultura oral*, Bibliotheca Ibero-Americana.
- Labov, W., 1983, *Modelos sociolingüísticos*, Cátedra, Madrid.
- , 1966, *The social Stratification of English in New York City*, Center for Applied Linguistics, Washington.
- Lakar, M. & Telletxea, A., 2007, *Baztan solasean*, Nafarroako Gobernu.
- Leech, G., 1996, *Principles of Pragmatics*, Longman, Londres.
- Levinson, S. C., 1983, *Pragmatics*, Cambridge U. P., Cambridge. [Trad. Cast. Pragmática, Barcelona, Teide, 1990]
- Lorenzo, E., 1994, *El español de hoy. Lengua en ebullición*, Gredos, Madrid.
- Milroy, L., 1997, *Observing & Analysing Natural Language*, Basil Blackwell.
- Montgomery, M., 1976, *Introduction to Language and Society*, Menthuen, Londres.
- Moreno Fernandez, F., 1998, *Principios de sociolingüística y sociología del lenguaje*, Ariel Lingüística, Barcelona.
- Rodriguez (ed.), 2002, *Comunicación y cultura juvenil*, Ariel social.
- , 2002, *El lenguaje de los jóvenes*, Ariel Social.
- Salkie, R., 1995, *Text and Discourse Analysis*. Routledge. Londres.
- Sánchez, A, Salvador, V., Gómez J. R., 1998, *Pragmática intercultural*, Quaderns de Filologia, Estudis Lingüistics IV.





# GRAMATIKA ETA HIZKUNTZAREN DIDAKTIKA

Itziar Idiazabal

UPV/EHU

## 0. Sarrera

Gramatika eta hizkuntzaren irakaskuntza, oso estu lotutako kontzeptuak dira gure artean. Hizkuntza lehenengoa (L1) edo bigarrena (L2) izan berdin dio, gramatikaren zeregina ez da zalantzan jartzen. Joan den mendeko eskola zaharrea esaten zena —gramatika, hizkuntza mintzoan eta idatzian zuzen erabiltzeko artea—,<sup>1</sup> ia bere horretan onartzen da gaur ere. Alegia, hizkuntza bat menderatzea haren gramatika jakitea da; ondorioz, askotan, hizkuntza baten irakaskuntza gramatikaren irakaskuntzara mugatu izan da.

Gramatika eta didaktikaren arteko lotura estu honen adierazgarri euskal gramatiketan adibideak aurkitzea erraza da. Aurten, Patxi Goenagak (1978) idatzitako *Gramatika bideetan* liburuaren hogeita hamargarren urteurrena dugu. Liburu horretan, hizkuntzalaritza sortzailearen bidetik euskal gramatikaren proposamen berri bat egiten da. Oro har, euskarazko esaldi egitura nagusiak aztertzen eta azaltzen dira ikusmira berri honek eskaintzen dizkigun begi zorrotzekin. Hainbat gauza lehen baino askoz hobeto azalduak geratzen dira, eta bide oso emankorra irekitzen du euskal gramatikarentzat.

Goenagak berak gramatika eta hizkuntzaren irakaskuntza elkarrekin lotzeko adierazpenik egiten ez badu ere, ikus dezagun gramatika liburu horren hitzaurrean Sarasolak dioena:

(...) Zergatik dago Euskal Herria Euskalduntzen I eta II (esate baterako) erakusten aski ongi moldatzen diren irakaslez beterik eta Euskalduntzen III itxuraz emateko gai diren irakaslez husturik? Zergatik kostatzen zaie horrenbeste “hau nire alkondara da” nahikoa ongi ulertzen duten ikasleei “alkondara hau nirea da”-z jabetzea, alkondara hau gorria da”-rekin duen diferentzia (euskal ikuspuntutik) hutsaren hurrengoa dezan? Ez ote da bai gure ikasbideak eta baita ere irakasleak euskarari oso egoki ez zaizkion gramatika ikuspegietatik (inplizitoki edo esplizitoki) ari direlako? (...)

Orain arte bezala jokatu, euskara ikasten hasten diren eta lehen ikasgaietatik aurrera ezin egin duten ikasle frustratu eta etsituez betetzen ari gara Euskal herria. (...)

Hain zuzen, arazo latz honi irtenbidea emateko helburuaz plazaratzen da liburu hau, euskal irakaslearen lagungarri. Gaueskoletan, ikastoletan edo nonnahi euskara irakasten ari denak aurkituko du ondoko orrialdeetan bere burua euskal gramatikaren ondo janzten hasteko materialik aski, pausoka eta pedagogikoki azaldua, bestalde. (I. Sarasola, P. Goenagaren *Gramatika bideetan* liburuaren *Hitzaurrea*, 1978: 6-7)

---

<sup>1</sup> “Gramática es el arte de hablar y escribir correctamente un idioma”

Antzeko gauzak aurkituko ditugu edozein gramatikaren sarrerak begiratzuz gero, ugariago eta garbiago gramatikaren izaera preskriptiboa den heinean. Hona hemen beste euskal gramatika klasiko baten hitzaurrearen zatitxoa:

Si telle quelle, cette Grammaire peut rendre service aux jeunes auteurs, nous en serons très heureux, mais nos vœux seraient accomplis, *si elle aidait les Maîtres à mieux enseigner à nos enfants leur langue maternelle*,<sup>2</sup> et le Clergé qui monte à distribuer plus dignement, plus efficacement, aux Basques, en basque la Parole de Dieu. (Lafitte 1944; berrargitarapena, 1979: 8)

Hizkuntzaren irakaskuntza eta gramatika ia elkarren ordezkio bezala ikusteko joera ez da gurea bakarrik; gure inguruko hizkuntza nagusietan ere hala gertatu izan da, eta eskola liburueta hurreratzen garen orduko ikusiko dugu lotura hori behin eta berriz azpimarratua.

Beste ohar bat ere egin behar litzateke hemen. Hizkuntzaren gramatkarik osatuen, trataturik bikainena lortu arren, horrek ez du inolaz ere ziurtatzen, haren ondorioz hizkuntzaren praktika, erabilera, egokitu edo zuzenduko denik. Eta euskalgintzan asko aurreratu dugun arren, bistan da euskarazko akatsak ikasle eskolatuenean ere agertu egiten direla eta egingo direla.

Nolanahi ere, teoria mailako aurrerakuntzak badu eraginik irakaskuntzan eta kontuan hartu beharrekoa da azken hogeita hamar urteetan esalditik haratago doan hizkuntzaz, testuaz eta diskurtsoaz, hizkuntzalaritzan gertatu den garapen sakona. Gaur, pragmatika eta diskurtsoaren teoriari esker testuaren baitara igaro da hizkuntzalaritzaren gogoeta. Testua, luzea edo laburra, idatzia nahiz mintzatua, benetako hizkuntza egintzarekin lotzen dena eta zentzu aldetik beregaina dena litzateke egiazko unitatea. Aldi berean, eskoletako hizkuntzaren irakaskuntzan ere, proposamen mailan bederen, testua da aztergai eta ikasgai nagusia. Gero ikusiko dugun bezala, eta 1990eko LOGSE legearen harira, proposamen berriak egin ziren irakaskuntza osoa berdefinituz, eta hizkuntzarenari dagokionez han agertzen da oso argi testuak duen lehentasuna hizkuntzaren gogoeta eta praktikan. Hori, hizkuntzaren (hizkuntzen) eskola urteetarako egiten den curriculum proposamenetan, baina gauza bera ikus daiteke adinekoren eta bigarren hizkuntzaren irakaskuntza programetan ere, HABEK helduen euskalduntzerako egindako programazioa lekuko (ikus HABE 2000, edo Esnal & Eloseggi 2004). Gauza bera aurkituko dugu *Europako Hizkuntzen Irakaskuntzarako Erreferentzia Markoa* (2001/2005) deituriko proposamenean ere. Hizkuntzaren erabileran jartzen da oinarria, bai irakaskuntzarako eta baita ebaluaketarako ere. Gramatika hitza bera ere ez da han agertzen.

Nolanahi ere, zoroa, bere buruak darabil zoroa, eta eskoletako euskararen, eta, oro har, hizkuntzaren irakaskuntzan ez dira berrikuntza hauek gehiegi gauzatzen edo antzematen. Bat esan eta bestea egin, edota betikoarekin jarraitzea da ohikoena. “Gramatkarik batere ez” esaten ez da inor ausartzen, jakina. Hizkuntza programetan, gramatika bai baina zenbat, zer, eta zertarako ez dugu inon zehazki azalduta ikusiko. Eta hau ez da kasualitatea. Honek ba du azalpenik eta eman behar dela uste dugu. Gurea baino eskarmentu handiagoa dutenak badauzkagu inguruan eta haiek esaten

<sup>2</sup> Kurtsibazko nabarmentzea nirea da, nabarmentzekoa dela uste baitugu ama hizkuntzaren irakaskuntzako helburuari ematen zaion garrantzia.

eta egiten dutena ekartzea interesgarria iruditu zaigu oinarritzko gogoeta delako, eta gurean egin behar dena zedarritzeko ere lagungarri gerta daitekeelako.

Helburu honekin beraz, hizkuntzaren irakaskuntza eta gramatika kontzeptuak argitzen ahaleginduko gara eta bien arteko lotura nolakoa izan daitekeen edo izan behar lukeen aurkezten ausartuko gara. Eginkizun honetan Bronckarten (1996, 2003, 2004, 2005) eta Genevako bere taldekoeen lan ugariak erabiliko ditugu nagusiki, baina beste lekuetako ekarpenak ere, Chartrand kanadiarrarenak adibidez (2005), kontuan izango ditugu. Esan dezagun aurretik gidaritza hau onartzeko arrazoia zein izan den: autore hauek gramatika eta hizkuntzaren teorizazio ikerketak eskatzen duen sakontasun berbera erakutsi dute hizkuntzaren didaktikarako ikerketan ere. Alegia, iturri hauetan, hizkuntzaren didaktika hizkuntzalaritzaren gogoetaren oinarrian kokatzen da, ez gurean bezala, anaia pobrearen gisa eta eskoletako maisu-maistrak behar dutena bai, baina inork gutxik ikertzen duena, eta edo berez edo borondate onez ikasten den arlo gisa.

Gauza bat baita zer egin behar den esatea, egin behar den horretarako bitartekoak (baliabide didaktikoak) prestatzea beste zerbait, eta bitarteko horiek behar bezala erabiliko dituzten irakasleak prestatzea, oraindik beste gauza bat, zailagoa. Hori guztia egin ostean, eskoletan zer edo zenbat, edo nahikoa ikasten den neurtzea berriz askoz ere kontu konplexuagoa litzateke. Gurean baina zorrotzago egin dituzte gauza hauek Suitzako kantoietan (guk frantsesez eta italieraz egiten denetarako prestatua ezagutu dugu), eta dirudienez, oraindik badago zer hobetua. Berri-berria den egitasmo baten emaitzak ere guztiz interesgarriak iruditzen zaizkigu. Eskoletan, gela barruan, benetan egiten dena, irakasten dena, aztertu duen ikerketa baten emaitza batzuk (Dolz et al. 2006) ere aurkeztu nahi genituzke.

Hasteko, hizkuntza irakastea zer den edo nola ulertzen dugun adieraziko dugu, eta Gramatika zeri deitzen diogun argitzen saiatuko gara ondoren. Testua eta diskurtsoaren lanketak ekarri dituen ekarpenak aurkeztuko ditugu segidan. Laugarrenik, testuaz eta gramatikaz eskoletarako zer proposatzen den aztertuko dugu, batetik, gurean erabiltzen diren dokumentuetan (programetan) ikus daitekeena begiratzuz, eta bestetik, kontu hau aztergai hartu duen ikerketa batean agertzen denaren harira. Amaitzeko, eztabaidarako bederen, zenbait proposamen egingo genituzke.

## 1. Zer da hizkuntza irakastea?

Hizkuntzaren irakaskuntzaren helburu nagusia ikaslearen hizkuntza/ak erabiltzeko gaitasuna garatzea litzateke, ulermenean eta adierazpenean, ahoz zein idatziz. Trebezia praktikoa, baliagarria, funtzionala behar du ikasleak; batetik, eskolan ematen zaizkion irakaspenak behar bezala eskuratzeko (hizkuntzaren arlokoak zein beste edozein arlotakoak), eta beste alde batetik, eskolatik kanpo aurkituko dituen edozein komunikazio egoeratako berbazko elkarreraginak ere, egoki eta probetxuz konplitu ahal izateko gaitasuna lortzeko.

Irakaskuntzan edo didaktika eta interbentzio kontuetan sartu aurretik, halere, komeni da ohartxo bat egitea haurrak, ikasleak, hizkuntza zein prozesuren bitartez bereganatzen duen adierazteko. Ezagutza berriak ez dira lortzen ikasgaiaren errepikapen hutsez. Konduktistek proposatzen zuten programazio egokituia ez da nahikoa hizkuntza bat erabiltzen ikasteko, ez eta beste edozein ezagutzaren eskuratzeko ere. Ez da nahikoa ezta ere Chomsky eta haren inspirazioko diren neokognitibistek proposatzen

dutena. Ereduarekin kontaktua izatea nahikoa litzateke hauentzat berezko gaitasunak “esnatu” edo abian jartzeko. Piaget eta Vigotskyren lan ugariak erakutsi dutenaren haritik, ezagutzaren garapena eta aribide berriak ikasteko, hizkuntza arlokoak bezala beste edozein arlotakoak, ereduarekin kontaktua izatea beharrezkoa da, jakina, baina ikasleak generalizazio eta kontzeptualizazio egintzak garatu beharra izango du. Irudikapen (errepresentazio) sistema geroz eta indartsuagoak eraiki egin behar ditu ikasleak, ez dira besterik gabe, berez, sortzen. Irakaskuntzaren zeregina izango da eraikitze prozesu horretan interbentzio edo eskuhartze egokiak bideratzea.

Goian ikusi dugun xede orokorra, hizkuntza modu adierazgarrian erabiltzen ikastea alegia, oro har, edozein herrialdetako eskola curriculumaren helburuetan aurki dezakegu. Kontua, xede hori lortzeko nolako bidea egiten den jakitea litzateke. Besson eta bestek (1979) egituraketa/adierazpena deitu izan den bide bikoitza proposatu zuten. Bi lan arlo nagusi bereizi zituzten hizkuntzaren erabilera osatu horren lorpenerako. Alde batetik, egituraketa deitu zutena. Honek hizkuntzaren sistemaren ikasketari, nolabait gramatikarekin lotzen dugun eraikuntza teoriko abstraktu horri helduko lioke. Bestetik, adierazpena deitzen zutena legoke. Diskurtso eta testu ezberdinen funtzionamendua eskuratuz hizkuntzaren erabilera menderatzeko tresna izango litzateke bigarren ibilbide hau. Banaketa hau, ez beti hain zehazki adierazia, arrakasta handikoa izan da hizkuntzaren didaktikaren berrikuntza mugimenduetan. Oso onargarria suertatu da, konpromiso dotorea, nolabait esateko. Alde batetik betiko gramatikari bere lekua eskaintzen dio, alderdi logiko formalak ziurtatuak geratzen dira, eta bestetik, testua eta diskurtsoaren lanketa ongi justifikatzen dira baita ere, erabilera menderatzeko testua eta testuinguruaren kontrola derrigorrezko baliabidea baita. Alabaina, bien arteko harremana ulertzeko modu asko daude, eta ez da beti erraza izaten nola antolatzen den edo nolako aukerak egiten diren garbi antzematea.

Chartrandek (2005) hiru modu bereizten ditu egituratze eta adierazte eginkizunen uztarketan: lehenengoa, gramatika testuaren beharrianetara erabat baldintzatzen duena; alegia, testuak ematen dituen aukeren arabera egiten da gramatika gogoeta eta edo ariketa; bigarrena, gramatikak bere autonomia mantentzen duena, modu tradizionala nolabait, gramatika programazio zehatz bat irakastea helburu duena eta testu lanak izaera osagarria izango lukeena; eta hirugarrena, berriz, gramatikaren lan sistematikoa bai, baina ezagutza horiek praktika diskurtsiboei lotuta, testuen bitartez gauzatzen direnei nolabait, eta haiantzako abildade praktiko edo funtzional bezala erakusten dituen.

Hirugarren bide honek ere irakurketa eta antolamendu ezberdinak izango ditu, eta geroago berriro helduko diogu gramatika eta testuaren arteko uztartze moduari gurerako proposamen bila hasten garenean.

## **2. Gramatika zer da? Zer deitzen diogu gramatika?**

Baina goazen poliki. Gramatikaz eta testuaz edo diskurtsoaz ari gara, denok gauza bera ulertuko bagenu bezala, eta hau ez da egia. Zertaz ari gara gramatika esaten dugunean? Zertarako balio du gramatikak? Zertarako baliatzen da gramatika gure eskoletan? Nola irudikatzen dute gure irakasleek gramatikaren rola hizkuntzaren, hizkuntzen, irakaskuntzan? Zer da benetan egiten, eginarazten, eta ebaluatzen dena gramatikaren izenean?

Hizkuntzalari batzuentzat, beharbada gure arteko gehienentzat, gramatika sintaxia, morfología eta fonologiara mugatzen da. Adibide gisa, eta gauden liburuan gaudela, *Gramatika bideetan* liburuan agertzen denak ez du gramatika deitzen dugun guztia besarkatzen, eta egileak berak argi uzten digu sarreratik. Gramatika hori baino gehiago da. Bereziki sintaxiari heltzen zaio liburu honetan, baina morfologia ere gramatika litzateke eta fonologia ere gramatikaren atal bezala ikusten da gaur. Gure artean, gramatika, bereziki esaldiaren gramatika da. EGLUk ere hala erabakitzen du, nahiz eta IV liburukian (Euskaltzaindia 1994) esaldi arteko zenbait elementu (juntagailu, menderagailu eta lokailu) aztertu asmoz, testua (unitate bezala ?) behin baino gehiagotan aipatzen den.

Gramatika, beraz, esaldia azter unitate bezala harturik, hizkuntza jakin baten sistema azaltzeko egiten den eraikuntza teorikoa litzateke. Historian zehar, eta greziera klasikotik hasiz, hainbat proposamen egin dira helburu honekin. Korrante ezberdinen arabera, eta hizkuntza batzuetan besteetan baino askoz garapen handiagoarekin, gutxi edo gehiago formalizatua izan den jakintza arloa litzateke gramatika.

Eta esaldia esaten dugunean, formazko osagai jakin batzuk dituela ziurtatuz, gramatikariak asmatu edo nonbaitetik hartu duen hizkuntz unitateaz ari gara, beti ere, ekoizte egoera, testuingurua, kontuan hartu (beharrik) gabe. Nork, norrentzat, non, edo zertarako ekoizti den gutxi axola dio. Hizkuntza jakin horren hitzunik esaldi hori ulergarri, onargarri bezala jotzen badu, nahikoa da aztergai bihurtzeko. Eta azterketa horretarako sortzen, proposatzen den araua, beste edozein esaldiren (beti ere egitura berekoa izanez gero, jakina) azalpenerako baliagarri bihurtuko da.

Gramatika hitzaren zentzurik trinkoena eta onartuena, beraz, hizkuntza bateko esaldien arau morfologiko, sintaktiko eta fonologikoen bilduma dela esan genezake. Nolabait esateko, hizkuntzaren fenomeno arautuak biltzen dituen sistema litzateke. Nolanahi ere, eta beti ere hizkuntza idatziari oso lotua.

Gramatikak, zentzu zabalagoan, hizkuntzari buruzko beste deskribapen eta azalpen asko ere besarka litzake, lexikoari buruzkoak esate baterako. Oro har, gramatika zentzu zabalean, hizkuntza jakin baten funtzionamendua azaltzeko egiten den proposamen oro izan daiteke. Metahizkuntzazko gogoeta oro gramatika bezala har daiteke: testuaren gramatika, semantika bera... Chartrandek (2005) adibidez, xx. mendearen azken laurdenean, hiru gramatika bereizten direla esaten digu: perpausaren gramatika, testuaren gramatika, eta diskurtsoaren gramatika.

Baina ez gara gramatikaren esanahi ezberdin guztiak argitzen ahaleginduko. Guri, eskolan, eta bereziki hizkuntzaren irakaskuntzarekin lotuta, kontuan hartzen den gramatika interesatzen zaigu. Izan ere euskal irakaskuntzan, inguruko hizkuntza erromantzeetako tradizioa jarraituz, gramatikak hizkuntzaren irakaskuntzan leku zentrala baitu.

Gramatikaren zeregina ez da zalantzan jartzen. Gramatikaren azterbidea, metodologia, eguneratu arren, gramatikak irakaskuntzan izan dezakeen eraginari buruzko irizpidea ez da funtsean aldatu. Zentzuan oinarritutako gramatikak bezala balio behar du formalizatua denak ere. Hizkuntza bat zuzen erabiltzea lortu nahi bada ezinbesteko baldintza da haren gramatika jakitea. Are gehiago, gramatika izango da hizkun-

tzaren edozein erabilera ontzat eman ahal izateko daukagun neurri fidagarriena eta bakarra.<sup>3</sup>

Irakasleak, alabaina, eta bigarren hizkuntzarenak bereziki, aspaldi ohartu dira gramatika asko ikasten duten ikasleak ez direla derrigorrez hizkuntza erabiltzeko gaitasun handiena dutenak. Perpaus mailako gramatika ariketak zuzen egiten ikasteak ez dakar bere baitan hizkuntzaren erabilera menderatzea.

### 3. Testua eta diskurtsoa

Pragmatikaren eta diskurtsoaren teoriak hizkuntzaren funtzionamendua azaltzeko ikuspuntua aldarazi digute: perpausa unitate formala litzateke; testua, berriz, komunikazioaren bitartekoa, zentzuduna den heinean hizkuntzaren baliabide nagusia. Esan nahi baita, hitz egitea (edo idaztea) ez dela perpausak gehitze hutsarekin lortzen.

Eskoletan gertatzen dena aztertzeak asko lagundu digu testua lantzearen baliagarritasuna ulertzeko. Ikus dezagun adibide bat.

#### “Ura gure altxorra” (DBH 1, 12 urteko ikasle batena)

Ura guretzako altxor bat da bizitzeko beharrezkoa delako. Ureztaketan eta etxean erabiltzen dugu. Baina ez dugu behar bezala erabiltzen eta horregatik gutxiago gastatu behar dugu. Adibidez: iturrietako aberiak konpontzea komeni da ura alferrik gastatzen delako. Bainatzen gastatzen dugun urarekin 3 aldiz dutxatu gaitzke eta horregatik hobe da dutxatzea. Hortzak garbitzerakoan iturria itxita edukitzen badugu ur asko aurreztu daiteke.

Ura gaizki erabiltzeaz aparte kutsatu ere egiten dugu, lantegietan, garbitzeko e.a.

Urak lurrean hidrosfera izeneko geruza eratzen du, gainera lurraren hiru laurdanak urez osatuta daude, bai ur gaziz eta ur gezaz. Urak ziklo batean hartzen du parte: Itsasoan, ibaietan eta lakuetan dagoen ura beroarekin lurrunduta egiten da eta hodeiak sortzen dira. Ondoren hodeietako ura berriz lurrera erortzen da euri, txingor eta elur moduan.

Uretan ere badago bizia. Adibidez ur gezan: ur gezako arrainak, igelak e.a. bizi dira eta ur gazian berriz: itsasizarrak, baleak, e.a.

Testu hau, gai baten inguruan informazioa emateko esaldi multzoa edo pilaketa litzateke. Esaldiz esaldi, gramatikaren arauak apenas apurtzen dira. Testua, ordea, ez da onargarria. Batek baino gehiagok esango du ikasle honi aritzea falta zaiola, gehiago idatzi eta irakurtzen badu ikasiko duela testu egokiak ekoizten.

Gogoeta berbera egin dezakegu esaldiekin ere. Erabiliak ikasi egiten dira. Alegia, ikasle honek esaldiak nahikoa ongi josten ikasi badu ez da gramatikaren arauak ikasi ondoren haien legeak aplikatzen saiatu delako. Halere, guztiori normala iruditzen zaigu (esaldiaren) gramatika eskolan erakutsi beharreko zerbaitea. Hala egin

<sup>3</sup> Ikus Idiazabal & Larringan (2005) lanean nola aztertzen dugun hizkuntzaren kalitatearen eta gramatikaren arteko lotura.

da eskoletan beti. Filosofoek, gramatikariek, hizkuntzalariek, esaldiaren gramatika eraiki dute eta ondoren, hitz egiten, eta bereziki idazten ikasteko gramatika (hori) erakutsi behar dela erabaki da, eta hala barneratu dugu gure eta gure inguruko kulturetan.

Alabaina, hau horrela ez dela erakusten diguten adibideak oso eskura ditugu gure artean. Esaterako, nork ez du ezagutzen euskararen gramatikarik batere irakatsi ez zaion arren, esaldiak nahiz testuak oso ondo ekoizten dituen euskaldun hiztunik? Ez dute inoiz euskararen gramatikarik ikasi, baina euskaraz bai ikasi dute, eta esaldiak eta testuak, idatziz ez bada ere, ongi ekoizten badakite. Guk asmatutakoa ez da hau: “eskolak eta gramatikak sortu direnetik hasi gara gaizki hitz egiten”. Eta ondo begiratu gero, ez zaio arrazoirik falta hau esan duenari.

Ondorioa zein litzateke? Ez dago gramatika irakatsi beharrik?

Geroago etorriko gara gramatikarekin zer egiten den eta zer egin behar litzatekeen aztertzeraz. Orain, testuaz ari gara, eta testuak ongi ekoizten irakatsi nahi badugu, testuaren teoria bat behar dugu. Ez da aski, lehen esaldi esaten zen lekuan orain testua egon behar duela esatea, tamaina kontua balitz bezala. Testuaz zer ulertzen dugun eta haren ezagutzara nola hurreratu beharko genukeen ikusiko dugu.

### 3.1. Testuaren teoria bat behar da

Hona hemen zenbait definizio, esan nahi duguna argitzeko:

Un texte peut être défini comme la manifestation concrète d’une activité langagière, produite en modalité orale ou écrite, en exploitant les ressources d’une langue naturelle donnée dans le cadre global d’une activité générale déterminée. (Bronckart 2007: 29)

Le texte est une suite empirique attestée, produite dans une pratique sociale déterminée et fixée sur un support quelconque (Rastier 2001: 21, Bronckartek aipatua, 2007: 39)

Testua, beraz, berbazko ekoizpen kokatua, burutua eta beregaina litzateke. Komunikazio unitatea. Bere baitan mezu antolatua duena eta hartzailearengan koheren-tziazko efektua eragin nahi duena (Larringan 1998: 60). Luzea edo laburra, idatzizkoa nahiz ahozkoa. Forma aldetik, hizkuntza baten osagaiekin egina den heinean, eta aipatu komunikazio baldintzak betetzen dituen bitartean, ez dauka formazko mugara- arau zehatzik. Hori bai, testuak generoaren moldeak jarraituz eta diskurtso moten arabera ekoizten dira, komunikazio egoera edo testuinguruaren baitara uztarturik; eta baldintza horiei esker izango da testu ale bakoitza erabilgarri, ulergarri, eta komu- nikaziorako berbazko bitarteko nagusia.

Testua hizkuntza egintzaren emaitza da eta hau giza egintzari lotua dago. Giza egintzak askotarikoak diren bezala testuak ere askotarikoak lirateke, beraz. Nola- nahi ere testuen aniztasunean kidesunak badaude, eta aspaldidanik bildu dira multzoetan. Antzinarotik eta xx menderaino, literatur testuak ziren soilik generoe- tan sailkatuak eta aztertuak izateko aukera edo estatusa zuten hizkuntza ekoizpen bakarrak (Bronckart 2003)

Gaur Bakhtine (1984) dela medio, edozein testu sailka daiteke genero batean edo bestean, eta generoaren kontzeptuak argituko luke edozein hizkuntz ekoizpene-



tara urreratzen garenean (ekoizpenean nahiz ulermenean) aurrebaldintza batzuekin jokatzen dugula, eta aurre-ezagutza horiei esker garela kapaz hitz egiteko eta elkar ulertzeko ere. Hitzzen eta esaldien gaineratik testu generoa (testuera edo testu moldea) legoke erabileraren gida moduko bitartekari. Egia da testuena bezala, generoen aldakortasuna ere etengabea dela. Ikusi, bestela, garai bateko testu idatzien eta oraingoen arteko tartea, eta zer esanik ez ahozkoetara jotzen badugu. Eta bitarteko informatikoen bidezko ekoizpenak, berriz, ohartzeko kasik aukerarik gabe ari zaizkigu sortu orduko eraberritzen. Honek guztiak esan nahi du generoen kontzeptua ere eten gabe behar dugula egokitzen saiatu.

Rastierrek (2001) ongi azaltzen du, nolnahi ere, generoaren bitartekaritza hau:

Le genre assure non seulement le lien entre le texte et le discours, mais aussi entre le texte et la situation, tels qu'ils sont unis dans la pratique (Rastier 2001: 229)

Tout texte est donné dans un genre, et perçu à travers lui (...) le texte est l'unité fondamentale mais non maximale puisque tout texte prend son sens dans un corpus. Or le corpus de textes d'un même genre s'impose en général (...) (Idem: 232)

Le genre l'importe sur les autres régularités linguistiques (...) Les régularités de genre l'importent sur les régularités idiolectales ou stylistiques (ibid)<sup>4</sup>

Testuaren ezagutzan generoa baliabide pertinentea da oso. Giza elkarreragin diskurtsiboak historian zehar eraiki dituen molde horietan, testuera sozial horietan, gauzatzen baita edozein hizkuntza naturalean ekoiztiko testu oro, eta testuen aniztasun mugagabearen oinarriko erregularitasun maila bat erakusten baitu generoak. Baina askoz gehiago dago testua zer den zehazki ulertu (eta bere erabilera irakatsi) nahi badugu.

Bronckartek eta bere taldeak (Bronckart 1985, 1996) koadro teoriko eta metodologiko osatua eskaintzen digute hizkuntzaren analisisan nahiz irakaskuntzan aski ondo frogatu dena, eta bertara joko dugu testua zer den eta nola gauzatzen den azaltzeko. Gaur *interakzionismo sozio-diskurtsibo* (ISD) izenarekin ezagutzen denak planteamentu epistemologiko zehatza egiten du: "giza jokaeren ezaugarri espezifikokoak beti ere sozializazio bidean burututako prozesu historikoen emaitza dira, inolaz ere" Larringan (2007: 121). Larringani berari jarraituz, esan dezagun eredu honek hiru teorizazio mota biltzen dituela hizketazko portaera jarduera bere konplexutasunean azaltzeko: a) mintzairaz kanpoko teorizazioa, non testuingurua deitu izan den hori parametro objetibagarrietan adierazten den; b) hizkuntza unitateen gaineko teorizazioa, non hizkuntza naturaletan ekoiztiko berbazko corpusetatik abiatuz, unitateen formazko eta erabilera (funtziozko) ezaugarriak aztertzen diren; c) mintzaira eragiketen teorizazioa, non hipotesi modura, "hizkuntzaz kanpoko parametroen eta testuetako hizkuntza unitateen arteko lotura eta artikulazioa hizkuntza eragiketa terminotan egiten den." (Idem).

Gogoetaren ardatz irakaskuntza izanda, bada Bronckarten ereduak eskaintzen digun beste zehaztasun bat, lehen aipatu dugun testu generoen markoa eta benetako testuen aniztasunaren arteko tartea ulertze aldera oso baliagarria dena.

"*Testuaren arkitekturaz*" hitz egiten digu Bronckartek (1996: 115, 120), non testuen eraikuntza azalduko lukeen, eta egitura edo teorizazio maila ezberdinak

<sup>4</sup> Aipu hauek Bronckart (2007) lanetik atera ditugu.



zehazten diren. Ostopilaren antzera, hiru geruza maila bereiziko lirateke: a) testuaren azpiegitura orokorra; b) testualtze eragiketen maila; eta c) ardua enuntziatiboa deitzen dena. Geruzarik eta sakonenean testuaren planifikazioa bereizten da, alegia, kasuan kasurako erabaki den egitura tematikoaren antolamendu orokorra. Maila berean diskurtso moten<sup>5</sup> aukerak berezi behar lirateke eta hein batean, haietan ageri diren segmentuak eta esaldiak ere egituraren osagai lirateke. Bigarren geruzan testualtze mekanismoen eragina ikus daiteke: izen nahiz aditz kohesioa, eta konexio-loturak lirateke mekanismo hauek, eta aurreko diskurtso moten ezaugarriak eta elkarren arteko loturak adierazteko baliagarriak lirateke mekanismo hauek. Azken geruzari ardua enuntziatiboaren eremua deitu izan zaio, eta bertan kokatzen dira testu baten koherentzia pragmatikoa edo interaktiboa ziurtatzeko erabiltzen diren ahotsen kudeaketa eta modalizazio baliabideak.

Hitz egitea, mintzaira jarduera, testuak ekoiztea edo ulertzea bada, alegia testuak baldin badira mintzamenaren agerpen enpiriko bakarrak, haietan oinarritu behar du irakaskuntzak. Testuen izaera eta erabilera baldintzak ezagutzeko, lehentxeago aurkeztu dugun teorizazioa pertinentea bada, irakaskuntzaren norabidea nahikoa bideragarria litzateke.

### 3.2. Testuetan oinarritutako didaktika

Alabaina, testuak, eta generoak ere, lehen ere esan dugun bezala, askotarikoak eta aldakorak dira. Ze genero eta ze testu erakutsi erabakitzea ez da kontu erraza. Didaktikaren lana da edukien aukeraketa egitea eta baita eduki horiek lantzeko proposamen teorikoen egokitzea ere (transposizio didaktikoa, alegia). Testuan oinarrituta egin diren proposamen didaktikoak asko dira, baina lehentxeago aurkeztu dugun ikusmira teorikoa kontuan hartuz egiten dutenak ez dira hainbeste. Oro har, esalditik testura egiten den jauzia gutxitan justifikatzen da. Esan eta egin izaten da aukera askotan, eta horrekin arazoak konpondu beharrean askotan okerrago ere ipintzen dira.

Aipatu eredu edo arkitekturaren oinarrituz garatu dira, bereziki Genevan, saio didaktiko edo sekuentzia didaktiko (SD) zehatzak, eta eskoletan esperimintatu ere egin dituzte material horiek.

Saio didaktiko horietan, jakina, testuak dira hizkuntza irakaskuntzaren helburu nagusia eta haien izaera eta erabileraren baldintzak ezagutu behar dira, hasteko. Aldi berean, derrigorrezkoa da landuko den testu generoaren inguruko gogoeta, haien ezaugarri funtzionalak (zertarako erabiltzen diren) eta egiturazkoak (nola errekonozitzen ditugun) ezagutzeko. Beti ere, testu berri baten ekoizpen baldintzen analisisa egiten den bitartean, alegia, zein helbururekin ekoizten den eta zein egoera konkreturi begira. Lan hori egin ostean, SDetan ariketa teknikoagoak egiten dira, testu genero jakin bat egituratzen duten arauak menderatze aldera. Eta, jakina, ariketa hauek esaldiaren gramatika ere lantzen dute.

Didaktikaren beste zenbait arau ere integratzen dira SD hauetan, hain zuzen eba- luaketarekin zerikusi estua dutenak: hara nola, aurre-testuaren ekoizpena, izan ere abia-

<sup>5</sup> Diskurtso motaren kontzeptua zehatzago ikusteko jo iturrietara (Bronckart 1996) edo Larringanek (1998) ematen duen azalpena.

puntuaren ezagutza behar da nondik abiatzen garen jakiteko. Aurre-ebaluaketa hau aurrerapena neurtzeko ezinbesteko erreferentzia izango da, eta saioan zehar eta amaieran egin behar den ebaluaketa hezitzailea izan dadin ezinbesteko baldintza gertatuko da.

#### **4. Zer gertatzen da gramatikaren irakaskuntzaren inguruan?**

##### **4.1. Eskolako gramatikari gainbegiratu azkar bat**

Gramatika irakasteko egon diren joerak aztertzen baditugu, lehenengo programazio sistematikoak konduktisten eskutik etorri ziren, eta proposatzen zuten irakaskuntza programatuaren ardatza dedukzioan oinarritzen zela ikusiko dugu. Arauak eta definizioak buruz ikasi batetik, eta bestetik, aurrez ikasitako arauekin analizagarriak (konpatibleak) diren esaldi aukeratuak landuz bideratzen zen lana. Ondorioz hizkuntza ikasiko zela pentsatzen zen. Ebaluaketan, berriz, erakutsitako nozio eta arauak ikasi diren frogatu beharko da, baina ez da frogatzen hizkuntzaren erabilera zenbat baliatzen diren ikasitako nozio eta erregelak. Zertarako irakasten da gramatika bide honetatik? Bronckartek (2004) egiten duen gogoeta jarraituz, esan dezagun hiru helburu nagusi dituela gramatikaren irakaskuntza honek: 1) Gramatikaren arau eta kontzeptuak unibertsaltzat hartzen diren heinean norberarena ez ezik beste hizkuntzak ikasteko ere baliagarriak izango direla pentsatzen da; 2) Arau hauetatik asko ortografia menderatzeko ezinbestekoak dira, komuntadurarekin zerikusia duten arauak frantsesez, esate baterako; 3) Arau eta ariketa hauek testu onak, filosofiako edo literaturakoak, hain zuzen ere, lantzeko ezin aproposagoak suertatuko dira, ez hainbeste eguneroko testuen azterketarako.

Helburu hauek betetzen diren ez da frogatu, baina aldiz, joera hauetan oinarrituz garatu da eskolako gramatikaren irakaskuntza. Ondorioz hainbat arazo ikus ditza-kegu praktika zabaldu eta arrunt honetan: gramatika tradizionalak erakusten zuten latinaren mendekotasuna ez da desagertu; irizpide logiko-semantikoak (subjektua, aditzaren ekintza nor/nork burutu duen esaten diguna da) asko erabiltzen dira; literaturaren zerbitzuan ageri da askotan gramatika, analisi literarioak ordezkatzuz, eta apenas duen hizkuntzaren sistema azaltzeko koherentziarik. Gramatika modernoagoetan, enpirismoaren eragina nabari da, eta hizkuntzak erabiltzen diren bezala aztertzeko edo irakasteko joera agertuko litzateke, eta ez derrigorrez literatur testuetan agertzen den hizkuntza jaso eta hautatua. Halere, esaldiak, haien testuingurua kontuan hartu gabe aukeratu dira, teorizatu gabe, eta sintaxia lehenetsi da morfologiaren gainetik.

##### **4.2. Nola gauzatzen da eskoletan gramatikaren irakaskuntza ?**

Nolanahi ere, interesgarria litzateke ikustea eskoletarako prestatu diren hizkuntza curriculumetan, eta haiek bideratzeko egiten diren eskola liburuetan nola integratzen den gramatikaren irakaskuntza.

Berriki kontatzen zigen Crystal irakasleak<sup>6</sup> Erresuma Batuan, 1965 eta 1985 urte bitartean eskoletatik gramatika erabat desagertarazi zela. Irakasleak eurak ere, garai

---

<sup>6</sup> Bilbon 2007ko irailaren 23an, David Crystal irakasleak eman zuen hitzaldi baten harian egindako adierazpenak.

horietan eskolatuak behinik behin, gramatika kontuetan erabat ezjakinak omen ziren. Esaterako, preposizioa zer den ez omen zekiten. Gurean horrelako zerbait pentsa ezina litzateke, baina han, eta hizkuntzaren irakaskuntzaz badakite zerbait ingelesek, ez dirudi halako deskalaborrik gertatu zenik. Hala eta guztiz ere, gaur Ingalaterran eta Erresuma Batuan oro har, Deer (2006) irakasleak dioen bezala, 1988 urtean Curriculum nazionala<sup>7</sup> eta aldi berean kanpo ebaluaketa sistema jarri zuten abian. Beste jakintza arlo guztiekin batera hizkuntza kontuetan ere erreferentzia puntua curriculum horrek ezartzen du. Bertan, gramatikak leku gehiago du. Gramatika hori halere, testu genero ezberdinen ezaugarri formalak hobeto ezagutu edo haien zerbitzuan lantzen omen da. Alegia, kontakizunak ahoz eta idatziz hobeto egiteko, albisteak ematen jakiteko, antzerkiak edo bestelako literatur lanetan egokiago murgiltzeko, ahozko zein idatzizko eztabaidetan, solasetan, aurkezpenetan, partehartze duinagoak egin ahal izateko irakasten omen da oinarrizko gramatika. Aipagarria da izan ere, curriculum horretan gramatikari ematen zaion balio funtzionala, idatziaren, ortografiaren, eta puntuazioaren zerbitzuan lantzen da gramatika. Nolabait esateko, bere baitan ez da jakintza gaia, baina baliabide bezala bai, badu bere lekua.

Herrialdetik herrialdera, eta hizkuntza batetik bestera alde handiak daude, baina eskolako gramatika zer den eta zertara mugatzen den azaltzerakoan ingelesaren antzeko zedarripena egiten du Chartrand irakasleak ere, kasu honetan, Kanadako frantsesaren irakaskuntzari dagokionez; eskolako gramatikaz ari garenean hizkuntzaren sistemaren zati batez ari garela esango digu: morfologia, sintaxia, puntuazioa, eta ortografiarako baliagarria den morfosintaxiaren arau batzuetara mugatzen da; frantsesaren ereduzko norma estandarraren zenbait arau ere oso gogoko dira eskole-tako programetan, eta beti, idatzia da lantzen den hizkuntza. Ahozkoaren gramatikarik ez da inon erakusten. Berrikiago, testua, enuntziarioa eta diskurtsoaren zenbait kontzeptu ere sartu dira frantsesaren eskolako gramatika horretan. Testu mailako diren zenbait fenomeno arautu ere lantzen omen dira gaur: anaforak eta berrartzeak, deikisiak, modalizazioak, diskurtso erreferitua eta abar (Chartrand 2005: 12).

Gure irakaskuntzan ere, LOGSE legeak ekarritako berrikuntzen haritik, proposamen mailan behintzat, asko aldatu dira gauzak. Derrigorrezko Bigarren Hezkuntzako *Oinarrizko Curriculum Diseinuan*, adibidez, hizkuntza arloan 10 helburu zehazten dira, bai gaztelaniaren kasuan, baita euskararenean ere (ikus 1. eranskina). Legeak egokitzapen bat baino gehiago izan ditu, baina Hizkuntza eta Literaturaren irakaskuntza helburuak, 1997urteko 180 Dekretuan, hamar urte lehenago diseinatu ziren ia modu berean agertzen dira (ikusi 2. eranskina). Eta hamar helburu horietan ia aipatu ere ez da egiten, zuzenean ez behintzat, hizkuntzaren sistemaren arau formalen (sintaxia, nahiz morfologia) inguruko gogoetarik. Ez da ezer esaten metahizkuntza ezagutzen ikasi beharraz, alegia gramatikaren legeak ikasi eta landu beharraz.

Nolanahi ere, gauza bat da legeak dioena edo irakaskuntza erreformatan proposatzen dena, eta beste bat, lege hartan oinarritu arren benetan egiten dena. Adibidetarako edozein eskola liburu har dezakegu zer proposatzen den ikusteko, eta Bosquek (2004), argitaratu duen batxilergoko 2. mailarako Gaztelera eta Literatura

<sup>7</sup> Zenbait orrialdetan begiratzea aski da *National curriculum for English* deiturikoaren eduki nagusiak nola banatzen diren ikusteko: [www.ncaction.org.uk/subjects/english](http://www.ncaction.org.uk/subjects/english), [www.literacytrust.org.uk/Databse](http://www.literacytrust.org.uk/Databse)

liburuaren aurkibidea ekarri dugu (ikus 3. eranskina). Hiru ataletan banatzen du liburua, bakoitzak 10 gai dituela. Lehenengoa, Gramatika izendatzen da eta bertan ageri dira esaldi bakuna eta konposatuaren azterketari emaniko 5 gai; beste hiru gai lexikoari emanak daude, 9.a “*Más allá de la Gramática. Los estudios pragmáticos*” eta 10.a “*El texto. Coherencia y cohesión*” deitzen da. Beraz, testuaren gramatika moduko zerbait bilduko litzateke azken bi gai hauetan. Bigarren atala “*Comunicación y técnicas de trabajo*” deitzen da eta bertako lehenengo bost gaietan gaztelaniari buruzko zenbait ezagutza aipatzen dira, hizkuntzaren historia, gaurko gaztelaniaren ezaugarriak, aldakiak, elebitasuna eta beste. Beste bost gaiak testu genero ezberdinen ingurukoak dirudite: “*Textos científico-técnicos, humanísticos, periodísticos*”, eta abar. Hirugarren atala, bere osotasunean gaztelaniaz idatzitako literaturari eskaintzen zaio. Egia da gai zerrenda batek ez duela erakusten benetan zer eginarazteko pentsatua dagoen ikas-liburua, baina nolana ere, badirudi, gramatikaren betiko arloek beti izan duten leku garrantzitsua hartzen jarraitzen dutela. Egia da baita ere, eskola liburuen artean alde handiak daudela eta lehen esan dugun bezala, euskarazkoetan testuaren ardatza jarraitzen duten proposamenak nahikoa ugariak direla. Nolanahi ere, oso antolamendu eta joera ezberdinak ikus daitezkeela argialetxe edo ikertalde baten esku egon diren eskola-liburuen eta beste argialetxe edo talderen fruitu izan direnen artean. Hezkuntza administrazioak ez du didaktika irizpiderik ezartzen eskola liburu bezala egokitasun ziurtagiria edo baimena ematen duenean. Oro har, gainera, ez dago kontrolik, ez didaktika ez eduki aldetik. Euskarazkoetan euskara mailako oniritzia ematen da baina gainerako guztia, eta asko da, liburu egileen esku geratzen da.

Ez dugu ezagutzen, gure irakats sistemari dagokionez, lege edo proposametan esaten dena eta eskola liburuetan eskaintzen denaren arteko azterketarik, ez hizkuntzaren arloan ez besteetan.<sup>8</sup> Nolanahi ere, aztertu egin behar litzateke kontu hau, ez baitakigu eskoletan, benetan, zer egiten den. Eta aztertu behar litzatekeena bereziki, zera da, zenbateraino programa eta material horiei esker lortzen duten gure ikasleek hizkuntzaren erabileran gaitasun egokia. Alegia, hasieran aipatzen genuen irakaskuntzaren helburu nagusia, hizkuntza eskolan eta eskolatik kanpo behar bezala erabiltzeko gaitasuna lortzen den edo ez aztertu behar litzateke. Baina didaktika esperimentalak oso urruti dago gure inguruko ikerketa interesetatik...

### 4.3. Zer da benetan irakasten dena?

Genevako Unibertsitatean, Schneuwly eta Dolzen zuzendaritzapean, ikerketa garrantzitsu bat garatu dute. Eskoletan irakasten dena aztertzen ari dira, benetako hizkuntzaren didaktika ezagutu nahi da. “*L’objet enseigné*”<sup>9</sup> izenpean hainbat esko-

<sup>8</sup> Begoña Bilbao euskal curriculumaren zenbait gai eskola liburuetan zenbateraino jasotzen ziren aztertu zuen bere tesian (Bilbao 2003), baina hizkuntzaren didaktikarekin lotuko litzatekeen beste lan hau ez dago egina ez euskararako ez gaztelaniarako.

<sup>9</sup> AIRDF (*Asociation internationale pour la Recherche en Didactique du Français*) elkarteak 2004ko kongresuan gai hau landu zuen bestalde. Ikus bere web orrialdean (<http://www.Airdf.com>), bertan aurkeztutako lanak.

latako irakats saioak grabatu eta haietan gertatzen diren elkarreragin sekuentziak aztertzen dira oso protokolo zehatza erabiliz. Bi irakasgai nagusi alderatzen dira: erlatibozko esaldien irakaskuntza batetik, gramatikarekin oso lotua dagoen gaia, eta argudiozko edo iritzi testuak, bestetik. Jaso den lagin edo corpus zabal hau aztertzeko bi azterbide nagusi garatu dituzte: batetik, semantizazio prozesuak aztertzen dira, alegia, ikasgai jakin batean erreferente (eduki) bat edo batzuen eraikitzea (atze-matea) nola egiten den, eta hartarako agertzen diren terminoak eta haien isotopiak (sareak) nola garatzen diren ikusten dira. Bestetik, eskola egoeraren giza antolaketa-eraginak aztertzen dira. Bigarren bide honen bitartez, aipatu ikasgaiak erakusteko irakasleak erabiltzen dituen forma komunikatibo-diskurtsiboak begiratuko dira. Makroegitura berezi batzuen bidez bitartekari lana irakasleak nola egiten duen ikusi, eta aipatu semantizazioan (edo ikaste prozesuan) nola eragiten duen ezagutu ahal izango da. Ondorioz, jakin daiteke zein efektu duten eskolaren espazioa eta eginkizunaren “taularatzeak” (“mise en scène”), edukiek, bideratzen diren ariketa edo eginkizun motek, eta azken baten irakasleak erabiltzen dituen baliabide ezberdinak (“outils”). Alegia, dispositibo didaktikoak (baliabideak, ariketak, eginkizunak) nolako eragina duen zentzuen, ezagutzen eskuratze prozesuan. “Synopsis” deitzen duten baliabide metodologikoa garatu dute bilketa era sistematikoan eta egituratuan egiteko.

Ikerketa honen lehenengo emaitzetan (Schneuwly et al. 2005) ikus daiteke, bi arloetan irakasleak zer egiten duen, alegia, nola erakusten duen, nola zatikatzen, nola egokitzen eta eraldatzen duen edukia ikasleak ikas dezan. Nabarmena da nola gramatika irakasten, behatu diren irakasle guztiek, haien arteko aniztasuna handia izan arren, oso keinu edo irakats molde antzekoak erabiltzen dituzten. Iritzi testuak irakasteko, aldiz, oso keinu ezberdinak eta aldakorrak ageri dira, gutxi formalizatuak, irekia den sistema baten inguruan lan egiteko modua nabari da. (Aeby et al. argitaratzeke) Ez da zaila emaitza hauen azalpena: gramatika lantzeko modua kultur ezagutza finkatua eta askoz ezagunagoa da, testu mailako ezagutzen lantzeko erabiltzen dena baino.

## 5. Proposamen bila

Ikusi dugun moduan, eskolan gramatika irakatsi beharra ez du inork zalantzan jartzen, baina zehaztu behar da zer, zertarako eta nola irakatsi.

Bestalde, gramatika irakastearen helburuak nahikoa argi daude. Bi nagusi:

- 1) Hizkuntza idatziaren arau nagusiak (komunztadura, ortografia, puntuazioa eta beste) menderatzeko lagungarri izan behar du. Betiko eduki horiek, eta testuetan ageri diren prozedurak, gramatikak azaldu behar du zeintzuk diren, baina beti ere hizkuntza errekurso horiek dituzten efektu diskurtsiboak izango dira ikasi beharrekoak, ez errekurso formalak bere baitan.
- 2) Ikasleen hizkuntza gaitasunak garatzeko, eta zehazki, testu eta diskurtoetan gauzatzen den hizkuntzaren metaezagutzaren ezaugarriak (erregulartasunak) menderatu eta ikasleek haiek egokiago erabiltzen jakin dezaten. Nolanahi ere, metaezagutza bera, eginkizun erreflexiboa alegia, ez da bere baitan helburua, baizik eta hizkuntzaren praktika edo usu egokiak bideratzea izan behar du xedea.

Eta zer du honek betiko gramatikak duena baino hobea? Hizkuntzaren erabilerari, bereziki idatziari, zerbitzu handia egin diezaiokeela. Baliagarritasuna erraz ikusten zaiola.

Nolanahi ere, ez da kontu erraza helburu honi artez erantzutea. Azken batean, hizkuntzaren didaktikak agindu behar du hemen. Eta didaktika disziplina beregaina da, bere baliabide epistemologiko eta metodologikoekin. Jakintza arlo teknikoa eta praktikoa, edukia, ikaslea eta irakasleak osatzen duten hiruki ardatzaren inguruan baliabide zehatzak garatuko dituen bitartekoa (Schneuwly 2003).

Hizkuntza, edo hizkuntzalaritza, edo gramatika edo literatura asko jakitea ez da nahiko bermea hizkuntza erabiltzen irakasten jakiteko. Eta eskolan hizkuntza forma konplexuak (testuak eta diskurtsoak) irakatsi behar dira eta hori egin ahal izateko behar da didaktika: Hirugarren atalean azaldu dugun bezala, ordea, hizkuntzaren didaktikak aldaketa sakonak nozitu ditu eta gehiagoren beharra ere sumatzen da. Lehen ere esan dugun bezala, hizkuntza kontuetan, eskolari eskatzen zaiona hizkuntzaren erabilera menderatzea baita. Hau geroz eta argiago ikusten da gizartean ere, eta garai bateko gramatikaren definizioak gutxi balio digu gaur. Ikus adibidez, berriki kaleratu diren PISA 2006<sup>10</sup> ebaluaketa jardunaren ingurukoak. Munduko 30 herrialde aurreratuenetan (OCDE erakundeakoa, hain zuzen ere) egiten da ebaluaketa hau hiru urtean behin, herrialde bakoitzeko 15 urteko ikasle lagin esanguratsu bat erabiltzen. Hizkuntza kontuetan, 2006koan adibidez, irakurketaren ulermena neurtu da, eta hartarako kirola egiteko zapatilei buruzko idazki bat irakurri arazi zaie ikasleei. Ez da gramatika noziorik ez analisisa morfosintaktikorik eskatzen; testu bat, eta ez literatura testua hain zuzen ere, da irakurri beharrekoa eta ulertzen den edo ez aztertzen dena.

Gramatika erakutsi behar ez denik ez dugu esango, baina irakasten den gramatikak zertarako balio behar duen garbi dago. Hori esatea egitea baino errazagoa izan arren, bada teknologia nahikoa landua helburu horretarako. Ikus bestela Genevako eskolakoek garatu duten sekuentzia didaktiko (SD) bilduma. (Besson et al. 1990, Dolz et al. 2001, eta beste). Dударik gabe, eta SD baliabide didaktikoaren sortzaile izan diren heinean, ezagutzen dugun materialik hoberena. Ildo horretatik, gure artean ere zenbait argitaletxetan sortu dira material interesgarriak: Erein argitaletxeko “Esaizu Proiektua”, edo Elkarlanean Ikastolen Elkarrekin sortu duen “Ostadar” proiektua, edo irakasleen prestakuntzarako Begoñako Andra Mari (2006) taldeak sortutakoa esate baterako. Bestalde, eta lehen aipatu dugun HABEren Programa berrian ere sekuentzia edo ataza didaktikoen zenbait ezaugarri biltzen dira. Ordea, programetan eta materialetan esalditik testura jauzi egin arren, irakasle askok material hori erabiltzeko behar duen prestakuntzarik ez dauka. Hizkuntzalaritzan eta didaktikan behar da prestakuntza zehatza, ohikoa den hizkuntzaren ikusmira logiko eta gramatikala gainditu, eta ohartu diskurtso arauak direla sintaxia eta morfologiaren hainbat gauza baldintzatzen dituztenak eta ez alderantziz. Esaldiaren arauak eta diskurtsoarenak integratu beharra dago. Bestela, eta Bronckartek arrazoi osoz esaten duen bezala, “la enseñanza textual se ha incorporado en los programas sin que el gramatical se haya modificado sustancialmente. (...) El corpus gramatical se presenta hoy en día como una cantera inacabada sin coherencia de conjunto, en el que restos de objetos de enseñanza antiguos cohabitan con nuevos objetos que todavía no han

<sup>10</sup> Ikus [ivei/isei](http://www.ivei/isei) erakundearen web orrialdean ([www.ivei/isei](http://www.ivei/isei)) PISA 2006ko ebaluaketaren txostena.

sido totalmente asumidos. (...) se observa insatisfacción en el profesorado que tiene dificultades con los nuevos conceptos (...) aprovechada políticamente para justificar una vuelta a la tradición” (2007: 9).

Ondorioz, euskararen irakaskuntzarako gramatika bai, behar da, eta ez legoke gaizki eskolan pentsatuz egindako bat sortzea. Esan nahi baita, goian aipatu ditugun ezaugarriak izan behar dituela batetik, eta bestetik gure ikasleek kontuan hartuz, baliagarria izan behar duela haiek dituzten beharrentzat. Lehen aipatu dugun bezala, idatziaren lagungarri behar du batetik, eta bestetik, gure ikasleek beste hizkuntzak ere ikasten dituztela kontuan hartuz, gutxienez terminologia mailan beste hizkuntzetan erabiltzen denarekin batasuna izango lukeena, eta eskatzen hasi ezker, gauzak behar den zehaztasunarekin baina alperreko konplexutasunik gabe adieraziko litzukeena nahiko genuke gure eskolarako gramatika. Hizkuntzaren sistema ezagutzeko eta erabili behar denean, alegia, testua sortu eta/edo ulertu behar denean, ikasleari nahiz irakasleari lagungarri izango zaiona.

Bronckartek (2003) konpromiso moduko bat proposatzen digu. Paraleloki testuekin eta esaldiekin lan egiteko apustua egiten du. Batetik, beraz, testu enpirikoen corpus batetik abiatu, eta sentibilizazio ariketak egin behar lirateke, testu horiek bere testuinguru komunikatiboan nolako gauzatze edo funtzionamendu baldintzak dituzten ezagutzeko, eta bide horretatik testuen planifikazio eta testualtze legeak ikastera heltzeko. Bestalde, eta aldi berean, esaldi aukeratuen corpus bat oinarritarako hartuz hizkuntzaren sistemari buruzko nozio eta arau garrantzitsuenak eskuratu behar lirateke, nahi bada, esaldiaren gramatikaren bide arrunta jarraituz. Baina konpromiso hau erronka bati lotu beharko litzaioke. Alegia, gramatikaren ikasgaiak azken batean testuen ekoizpen eta ulermenerako baliagarri izan behar lukete. Eta jakina, erronka hau bideratzeko gramatikaren nozio eta arauen berregituratze edo berreraikitze prozesu bat gauzatu beharko litzateke, eta honek, jakina, luze joko du. Baina horrela dira gauzak, eskolako gramatika eta hizkuntzaren egituratze ekimenak beti berregiten joan behar dutela barneratu beharreko kontzeptua da hala beharrez.

Eta amaitzeko, esan dezagun, edozein interbentzio didaktiko egiteak egoeraren ezaugarri eta baldintzen azterketa kontuan hartzea eskatzen duela. Irakaskuntzaren baldintza egoera horien artean, protagonisten irudikapenak (guraso, irakasle, ikasle) izugarritzko eragina du. Eta haiek, tradizioa jarraituz, hizkuntza lantzea gramatika lantzea bezala irudikatzen dute. Eta irudikapen edo ulertzeko modu hori ez da aldatzen goizetik gauera. Didaktika proposamen berriak, beraz, baldintza horien jakitun izanik egin behar, eta egoera horretan itsatsi beharko bideratu nahi den aldaketa eraginkorra izango bada.

## Bibliografia

- Aeby Daghé, S. & Dolz, J., argitaratzeko, “Des gestes didactiques fondateurs aux gestes spécifiques à l’enseignement/apprentissage du texte d’opinion”, in D. Bucheton & J. C. Chabanne (arg.), *Les gestes professionnels de l’enseignant de français*, PUF, Paris.
- Audigier, F., M. Crahay & J. Dolz, 2006, *Curriculum, enseignement et pilotage*, De Boeck Collection. Raisons éducatives, Bruxelles.
- Bakhtine, M., 1984, *Esthétique de la création verbale*, Gallimard, Paris.



- Begoñako Andra Mari, 2006, *Testugintza*, Begoñako Andra Mari Irakasleen Unibertsitate Eskola, Bilbao.
- Besson, M.-J. et al., 1979, *Maîtrise du Français*, Département de l'Instruction Publique, Genève.
- , Canelas-Trevisi, S., I. Nicolazzi-Turian & J.-P. Bronckart, 1990, Vol. 1: *Français 7<sup>e</sup>*, Vol. 2: *Français 8<sup>e</sup>*, Vol 3: *Français 9<sup>e</sup>*. *Pratique de la langue*. Cycle d'orientation de l'enseignement secondaire, Département de l'instruction publique, Genève.
- Bilbao, B., 2003, *Curriculum eta Kultura Euskal Herrian*, Donostia: Utriusque Vasconiae.
- Béguelin, M.-J. (arg.), 2000, *De la phrase aux énoncés: grammaire scolaire et descriptions linguistiques*, De Boeck & Larcier, Bruxelles.
- Bosque, I., 2004, *Lengua castellana y literatura. 2.º Bachillerato*, Akal, Madrid.
- Bronckart, J.-P., 1996, *Activité langagière, textes et discours. Pour un interactionisme socio-discursif*, Delacahux et Niéslé, Paris. Gaztelerazko itzulpena, 2005.
- , 2003, *Didactique de la Grammaire*, FAPSE, Université de Genève. (Eskola materiala)
- , 2004, "Commentaires conclusifs. Pour un développement collectif de l'interactionisme socio-discursif", *Caleidoscópico* 2: 2, 113-123.
- , 2005, "Les différentes facettes de l'interactionisme socio-discursif", *Caleidoscópico* 3: 3, 149-159.
- , 2007a, "La actividad verbal, las lenguas y la lengua; reflexiones teóricas y didácticas". Barcelona, 18 y 19 de enero de 2007. I Jornadas de Investigación sobre la educación lingüística y literaria en entornos plurilingües, organizados por la xarxa de recerca LLERA. Conferencia inaugural.
- , 2007b, "L'articulation des déterminismes du social, de la langue et des opérations psychologiques dans l'architecture textuelle. Hommage à Frédéric Rastier", *2èmes rencontres de l'ISD. Lisboa*, 12 octobre 2007. (Document de travail).
- , & Besson, M.-J., 1988, "Et si la grammaire n'était pas inutile?", in D. Bain (arg.), *La recherche au service de l'enseignement?*, CRPP, Genève, 73-93.
- Chartrand, S.-G., 2005, "L'apport de la didactique du français langue première au développement des capacités d'écriture des élèves et des étudiants", in J. Lafont-Terranova & D. Colin (arg.), *Didactique de l'Écrit*, Presses Universitaires de Namur, Namur, 11-32.
- Deer, C., 2006, "Le curriculum national en Angleterre, entre logique politico-idéologique et didactico-pédagogique", in Audigier, F., M. Crahay & J. Dolz (arg.), *Curriculum, enseignement et pilotage*, De Boeck Collection. Raisons éducatives, Bruxelles, 85-97.
- Dolz, J. & J.-C. Meyer, (arg.), 1998, *Activités métalangagières et enseignement du français. Actes des journées d'études en didactique du français (Cartigny, 28 février - 1<sup>er</sup> mars 1997)*, Peter Lang, Berne.
- , Noverraz M. & B. Schneuwly, (dir.), 2001, *S'exprimer en français. Séquences didactiques pour l'oral et pour l'écrit*, De Boeck & Larcier, COROME, Bruxelles.
- , Jacquin, M. & Schneuwly, B., 2006, "Le curriculum enseigné en classe de français au secondaire: une approche à travers des objets enseignés", in Audigier, F., M. Crahay & J. Dolz (arg.), *Curriculum, enseignement et pilotage*, De Boeck Collection. Raisons éducatives, Bruxelles, 143-164.
- Euskaltzaindia, 1994, *Euskal Gramatika lehen Urratsak. IV (Juntagailuak)*, Euskaltzaindia, Bilbao [= EGLU-4].
- Ensal, P. & L. Elozegi, 2004, "Euskaltegi-kurrikuluak egiteko jardunbide bat", *Hizpide* 57, 3-128.



- Europako Kontseilua, 2001, *Ikaskuntza, irakaskuntza eta ebaluaziorako Europako erreferentzia markoa*. HABE, Eusko Jaurlaritza, 2005. (*Common european Framework for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Education Committee, Language Policy Division, Strasbourg*) (2001).
- Goenaga, P., 1978, *Gramatika bideetan*, Erein, Donostia.
- HABE, 2000, *Helduen Euskalduntzearen Oinarrizko Kurrikuluma* (HEOK), Eusko Jaurlaritza, Donostia.
- Idiazabal I. & L. M. Larringan, 2005, "Euskararen kalitatea aztertze marko teorikoa eta metodologia", *Ikastaria* 14, 9-29.
- Lafitte, P., 1944, *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*, Elkar, Donostia. Edition revue et corrigé: 1979.
- Larringan L. M., 1998, "Testuen analisisirako zenbait nozioren kontzeptualizazio bidean", in I. Idiazabal & L. M. Larringan (arg.), *Koherentzia, kohesioa eta konexioa: Testuratzeko baliabideak. Hizkuntzaren azterketa eta irakaskuntza*, UPV/EHU-Arabako Foru Aldundia, Vitoria-Gasteiz, 47-95.
- , 2007, "Testu motak eta testu antolatzaileak: zer lotura?", in I. Plazaola & M. P. Alonso (arg.), *Testuak, diskurtsoak eta generoak*, Erein, Donostia, 119-134.
- Oinarrizko Curriculum Diseinua, 1990), *Derrigorrezko Bigarren Hezkuntza. Gaztelania, Euskara eta Literatura. Atzerriko Hizkuntzak*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzua, Gasteiz.
- Rastier, F., 2001, *Arts et sciences du texte*, P.U.F., Paris.
- Schneuwly, B., 2003, "Le modèle didactique du genre: un concept d'ingénierie didactique", *Les cahiers THEODILE* 3, 27-52
- , Sales-Cordeiro, G. & J. Dolz, 2005, "A la recherche de l'objet enseigné: Une démarche multiphocale", *Les pratiques enseignantes: analyse de données empiriques* 14, 77-91.

*Aipatu ditugun web orrialdeak*

[www.ncaction.org.uk/subjects/english](http://www.ncaction.org.uk/subjects/english),  
[www.literacytrust.org.uk/Database](http://www.literacytrust.org.uk/Database)  
 (<http://www.airdf.com>)  
 ([www.ivei/isei](http://www.ivei/isei))

## 1. Eranskina

*Erreformatarako Curriculum Diseinua 1992: 23-24.)*

### HELBURU OROKORRAK

Derrigorrezko Bigarren Hezkuntzaren Etapan Gaztelania eta Euskararen irakaskuntzaren helburua ikasleengan honako gaitasun hauek garatzen laguntzea izango da.

1. Ahozko eta idatzizko diskurtsoak ulertu, beren helburu ezberdinak eta hauek inguratzen dituzten komunikazio egoerak ezagutuz.
2. Ahoz eta idatziz era koherente eta zuzen batean adierazi, komunikazio helburu eta egoera ezberdinen arabera, eta estilo propioa lor dezan lagunduz.

3. Espainiar Estatuan eta gizartean hizkuntza anitz daudela eta hizkuntza bakoitzean bariantek esistitzen direla ezagutu eta baloratu, estereotipo sozio-linguistikoak gaindituz, eta ukitzen diren hizkuntzek sortarazten dituzten arazoak kontuan hartuz.
4. Bere adierazpen errekursoak erabili, bai linguistikoak, bai ez-linguistikoak, beste pertsonekin harreman zuzenak izaten sortzen diren komunikazio harremanetan.
5. Komunikabideen elementu eta ezaugarriak ezagutu eta aztertu, helburu bikoitz batekin: diskurtsogintza trebetasuna hobetu, eta beren mezuen aurrean jarrera kritikoak garatu, beren manifestapenak egungo kulturaren duten garrantzia baloratu.
6. Irakurketa eta idazketaz era autonomo batean profitatu eta gozatu, bi jardura horiek komunikazio era bezala, kultur aberaste eta gozamen pertsonal iturri bezala hartzen direlarik.
7. Alde batetik literatur testuak, eta bestetik asmo literarioa duten ahozko nahiz idatzizko testuak interpretatu eta ekoitzi, jarrera kritiko eta sortzaileetatik abiatuz, literatur tradizioaren lan nabarmenak ondasun kulturalaren erakusgarri bezala baloratu.
8. Hizkuntzaren elementu formal eta mekanismoei buruz hausnartu, bere maila fonologiko, morfosintaktiko, lexiko-semantiko eta testualetan. Baita mezuen ekoizpen eta hartze baldintzei buruz komunikaziozko testuinguru sozialetan, norberaren ekoizpen linguistikoak erregulatzeko gaitasuna garatzearen.
9. Hizkuntza erabilpen sozial ezberdinak kritikoki aztertu eta juzkatu, hizkuntzaren eduki ideologikoaren onarpenaren bitartez estereotipo linguistikoak saihestuz, baldin eta hauek aurreiritziak (klasistak, arrazistak, sexistak, etab.) suposatzen badituzte.
10. Hizkuntza helburu guzti hauetarako tresna gisa erabili: ikaskuntza berriak lortzeko, errealitatearen ulermen eta azterketarako, pentsamenduaren finkapen eta garapenerako, eta azkenik, norberaren aktibitatearen erregulapenerako.

## 2. Eranskina

### 4.2. *Objetivos generales de la materia: lengua castella y Literatura* (Decreto 180 de 1997)

Si esos son los objetivos que debe lograr el alumno que cursa Bachillerato, algunos de ellos debe alcanzarlos a través de los específicos de la materia de *Lengua castellana y Literatura*, y que, expresados en términos de capacidades, son los siguientes:

1. Comprender discursos orales y escritos de carácter culto: científicos, culturales, técnicos, etc., atendiendo a las peculiaridades comunicativas de cada uno de ellos e interpretando, de manera crítica, el contenido ideológico de los mismos.
2. Expresarse oralmente y por escrito mediante discursos coherentes, correctos y adecuados a las diversas situaciones de comunicación y a las diferentes finalidades comunicativas, desarrollando un estilo expresivo propio.

3. Analizar la situación lingüística en Euskal Herria, en España y en el mundo, observando la diversidad y diferente situación de las lenguas y sus variedades en relación a factores de naturaleza socio-histórica, para favorecer una actitud consciente y respetuosa hacia la riqueza plurilingüe y pluricultural.
4. Utilizar y valorar el lenguaje oral y escrito como medio eficaz para la adquisición de nuevos aprendizajes, para la comprensión y análisis de la realidad y para la organización racional de la acción.
5. Profundizar en el comentario de textos y reflexionar sobre los distintos componentes de la lengua (fonológico, morfosintáctico, lexicosemántico y textual) y sobre el propio uso, analizando y corrigiendo las propias producciones lingüísticas y empleando en ello los conceptos y procedimientos adecuados.
6. Interpretar y valorar críticamente obras literarias, identificando los elementos que configuran su naturaleza artística, descubriendo en ellas el uso creativo de la lengua, y relacionándolas con una tradición cultural y unas condiciones sociales de producción y recepción, apreciando en ellas la proyección individual y colectiva del ser humano y su capacidad de representación del mundo.
7. Conocer los principales rasgos de los períodos más relevantes de la Literatura en español, así como las obras y los autores más representativos de la misma en su marco artístico y cultural, localizando y utilizando, de forma crítica, las fuentes bibliográficas adecuadas para su estudio.
8. Disfrutar autónomamente de la lectura como fuente de nuevos conocimientos y experiencias, y como actividad placentera para el ocio.
9. Analizar críticamente los diferentes usos sociales de la lengua, evitando, de manera reflexiva y consciente, en las propias producciones aquellos usos en los que se manifiesten actitudes discriminatorias.
10. Ser capaz de transferir a otras lenguas objeto de aprendizaje, y particularmente al euskera, aquellas destrezas lingüísticas y textuales que el alumno aprende en esta materia.

### 3. Eranskina

*Ignacio Bosque (2004) Lengua castellana y Literatura. 2.º Bachillerato*

#### INDICE

##### I. GRAMÁTICA

1. La sintaxis de la oración simple
2. Coordinación y subordinación de oraciones
3. Oraciones subordinadas adjetivas y sustantivas
4. Subordinadas comparativas y consecutivas. La subordinación adverbial (I): subordinadas adverbiales propias
5. La subordinación adverbial (II): subordinadas causales, finales, condicionales y concesivas. Oraciones subordinadas con verbos en forma no personal
6. El léxico castellano. Estructura de las palabras
7. El significado de las palabras. La semántica léxica

8. El caudal léxico de la lengua: origen y evolución de las palabras
9. Más allá de la gramática. Los estudios pragmáticos
10. El texto. Coherencia y cohesión

## II. COMUNICACIÓN Y TÉCNICAS DE TRABAJO

1. Origen y desarrollo de las lenguas de España
2. El español actual. Características y tendencias
3. Variedades dialectales del castellano. El español de América
4. Las lenguas constitucionales. El bilingüismo
5. La transmisión cultural (I). Textos científico-técnicos
6. La transmisión cultural (II). Textos humanísticos
7. El lenguaje burocrático: textos jurídicos y administrativos
8. La lengua en los medios de comunicación. Los textos periodísticos
9. El lenguaje de la publicidad
10. La lengua en los textos literarios

## III. LITERATURA

1. La literatura del siglo XVIII
2. La literatura de la primera mitad del siglo XIX
3. La literatura de la segunda mitad del siglo XIX. El Posromanticismo y el Realismo
4. El modernismo y la generación del 98
5. Novecentismo y vanguardias
6. La generación del 27
7. La literatura española de los años cuarenta y cincuenta
8. La literatura española desde los años sesenta
9. La literatura hispanoamericana del siglo XX
10. Guías de lectura. Textos de otras literaturas

# SENEZKOTASUNA HIZKUNTZAN: GRAMATIKA UNIBERTSALAREN INGURUKO HAUSNARKETA

Itziar Laka

UPV/EHU

...my challenge to Wunderlich and other proponents of an innate UG —a challenge that may be directed at anyone in any scientific field who proposes any hypothesis— is simply: What exactly is and is not in UG and what kind of evidence could possibly refute the UG hypothesis? (Tomasello 2004: 644)

## 1. Sarrera

xx. mendearen bigarren erdialdean, hizkuntza eta, oro har, giza gogoaz aztergai zuten pentsamoldeek ia bat-bateko iraultza jasan zuten; Noam Chomsky hizkuntzalarien ideia eta hausnarketek bultzatu zuten aldaketa hau neurri handi batean. Zientzia kognitiboen alorra eratu zuten ideia berrien artean nagusienetako bat hizkuntzaren senezkotasuna dugu: giza hizkuntzak sustrai biologiko garrantzitsua duelako hipotesia. Hiztun egiten gaituen senezko gaitasun hipotetiko honi *Gramatika Unibertsala* deitu zion Chomskyk (1966), xvii. mendeko pentsalari arrazionalistei gorazarre egin nahian, haietako askok ere hizkuntz gaitasuna gizakion sena zela hausnartu baitzuten.<sup>1</sup>

Lan honetan, Gramatika Unibertsalaren (GU) hipotesiaren inguruan jardungo dut. Giza hizkuntzak sortzetiko ezaugarri espezifikoak baldin baditu, horiei buruz dakiguna aztertzen hasteko garai egokian gaude, hipotesia aldarrikatu eta mende erdia igaro ondoan. Gaurkoan hona ekarri nahi nituzkeenak, ordea, ez dira hizkuntzalarion artean aurkeztu ohi ditugun hizkuntzetako datuetatik ebidentzia eta argumentuak, baizik eta auzoan ditugun zientzia kognitiboetan hizkuntza artifizialak erabiliaz egindako lan esperimentaletan egin diren zenbait aurkikuntza, hizkuntzaren diseinuari buruzko argi egiten dutenak. Hizkuntzalariontzat guztiz jakingarriak begitantzen zaizkidalako dakartzat gure plazara, hizkuntzaren senezkotasunean zer dagoen sakonago hausnartzen lagunduko digutelakoan.

## 2. Hizkuntzaren senezkotasuna

Hizkuntzaren senezkotasunaz hausnartzen hasteko, berrogeitahamar bat urte atzera egingo dut, egungo ibilbide eta eztabaidak ulertzeko giltzarri den idatzi batera:

---

<sup>1</sup> Gurean, Pedro Pablo de Astarloa pentsalariak ere antzeko ideiak zabaldu zituen. Honen inguruan ikus adibidez Laka (1992).

1959 urtean, Chomskyk B. F. Skinner-en *Verbal Behavior* liburuari egindako iruzkina<sup>2</sup> argitaratu zuen *Language* aldizkarian. Iruzkinean aurkeztutako zenbait ideia, argudio eta galdera gogoratuko ditugu, eta horien ehundurak itxuratzen duen ikerkuntza egitasmoa.

Skinnerren liburuaren iruzkin sakona argitara eman zenean, giza hizkuntzak oso-osoan gizakion kultur sorkuntzari zor zitzaizkiolako ustea zabal zebilen, bereziki Estatu Batuetako pentsalarien artean, Bloomfield edo Sapir maisuen idatziak irakurtzean errazki antzeman daitekeenez. XIX. mendearen amaiera eta XX. mendearen hasierako garaietan, hizkuntzalariak hizkuntzen aniztasunaren altxorra zein zabal eta azalgaitza zen jabetu ziren. Aniztasunaren lilura hartan nekez pentsa zitekeen “giza hizkuntza” kontzeptuak berak oinarri interesgarririk izan zezakeenik: nolana hiko hizkuntzak zeuden, nolana hiko kasu, komunztadura, izenordain-sistema, nahi adina gramatika-eraikuntza, eta nekez aurki zitekeen haien aldakortasunean denak lotu zitzakeen haririk. Garai hartan burutu ziren hainbat eta hainbat hizkuntza berriren deskribapen, gramatika eta hiztegi; hizkuntzen aniztasunari buruz gaur dakigunaren zati handi eta garrantzitsu bat orduko hizkuntzalari antropologikoei zor diegu, eta haiek urratutako bideak oraindik orain ezinbesteko zaizkigu, bereziki hizkuntzak saldoka galtzen ari zaizkigun mende honetan.<sup>3</sup>

XX. mendearen hasierako hizkuntzalaritza hizkuntz aniztasunari begira zegoen; giza talde ezagutu berrien hizkuntzak deskribatu, dokumentatu eta biltzea zen hizkuntzalari gehienen helburu nagusia. Hizkuntza horiek guztiek sakoneko batasunik ote zuten ez zen orduko jakinmin nagusia. Baziren antzekotasunik batere ez zegoela aldarrikatu zuten hizkuntzalariak, hizkuntzak bata besteagandik inolako mugarik gabe alden zitezkeela defendatu zutenak, eta baieztapen horiek inork kontrakorik adierazi gabe zabaldu ziren, nolabaiteko adostasun isila sortuz. Ingurumari intelektual honetan, hizkuntzarako gaitasuna gure espeziearen ezaugarri biologikoen arteko bat zela aldarrikatzea, eta hitzun diren organismo barneko faktore sortzezkoek hizkuntzaren forman eraginik izan lezaketela argudiatzeak zorakeria hutsa zirudien, argi izpirik ekar ez zezakeen pentsamolde zaharkitua, munduan barrena hizkuntza berriak ezagutzearekin uxatzen zen aurreiritzi erratua. Baina zorakeria horixe izan zen, hain zuzen ere, Chomskyk iruzkinean plazaratu zuen ideia: bazela hizkuntza guztiak lotzen zituen haririk, hizkuntzak ez zirela oso-osoan kultur asmakuntzak, eta hizkuntzen ehuna senak iruten zuela.

XXI. mendearen atarian, ondare genetikoan eta burmuinaren egituran egin diren aurkikuntzen itzalean, inor gutxik defendatuko luke aurreko mendean zabal zebilen ideia hura, hizkuntza gizataldeek euren nahieran asmatutako komunikazio-lanabes erabilgarria dela, gorpila, ogia edo zergen parekoa. Ebidentzia sendoek erakusten digute hizkuntza deritzogun sistema kognitiboa osatzen duten ezaugarri eta elementuen jatorria uste genuena baino askoz zaharragoa dela gure ibilbide ebolutiboan, hizkuntzarako berebizikoak diren gaitasun kognitibo batzuk gure ondare genetikoko

<sup>2</sup> Euskarazko itzulpena: P. Huizi “B. F. Skinnerren *Verbal Behavior* liburuaren kritika”, *Gogoia*, V-1, apirila, 9-50, 2005. Lan honetan eskaintzen diren aipuak itzulpen honetatik hartu ditut.

<sup>3</sup> Hizkuntz aniztasunari buruzko berririk izan nahi duen irakurle zaletuak asko gozatuko du beraz Fernandez eta Ortiz de Urbina lagunak (2007) *Hizkuntzari bira 80 hizkuntzatan* UEU, Bilbo. Gozatze-koa ez den hizkuntza galeraren arazoak egun duen neurri ikaragarriaz jabetzeko, ikus Martí et al. (2005) *Hizkuntzen Mundua. Munduko hizkuntzei buruzko txostena*, UPV/EHU, Bilbo.

ezaugarriak direla. Gaurko eztabaida nagusia, bada, ez da hizkuntzaren sustraietan biologiarren eraginik ba ote den, hori ez baitu jada hizkuntzan aritzen den ikerlariak zalantzan jartzen. Egungo eztabaida, bizi-bizia, senez datorkigunaren norainokotasun eta nolakotasunean datza: proposatzen direnetatik zein ote diren egiazki senezko eta zein ez, eta senezko diren gaitasunen artean hizkuntzarako soilik sortu denik ba ote den, ala hizkuntzarako nahitaezko izanagatik ere beste esparru kognitiboetara zabalitzen ote diren senezko ezaugarriok. Senezkotasunaren hipotesiak piztutako garrak oraino erretzen du, nahiz egungo kezka ez izan horrelakorik *ba ote den* hizkuntzan, baizik eta *nolakoa eta norainokoa* den hizkuntzaren senezkotasuna.

Plazaratu zenean, hizkuntzaren senezkotasunaren hipotesiak ez zuen onarpen handirik jaso giza zientzietan, baina bai beste alor batzuetan. Biologian esaterako, hizkuntzaren atal bat senezko ezaugarrien araberakoa izatea ez zitzaien arrotz egiten geneen garrantziaz geroz eta gehiago jabetzen ari ziren biologiariei. Biologiari askok abegi ona egin zioten aldarrikapen honi, berez biltzen baitzen garai hartan mamitzen ari zen organismo bizidunen ikusmoldearekin, eta faktore genetikoek organismoengan zuten eraginaren garrantziarekin (1994). Adibidez, Piaget eta Chomsky elkartu zituen Royamount-eko mintegia biologiariek antolatu zuten, eta ez hizkuntzalari edo psikologoek: “there was every reason (in our opinion) to expect that these two schools of thought should find a compromise, and that this grand unified meta-theory would fit well within modern molecular biology, and the neurosciences. Both systems [Chomsky’s and Piaget’s] relied heavily on “deeper” structures, on universals, on precise logico-mathematical schemes, on general biological assumptions. This was music to a biologist’s ears”<sup>4</sup> (Piattelli-Palmarini 1994: 322). Gaur egun, oro har, onartzen da badirela senezko mekanismoak lanean hizkuntzan. Adosteko dago, baina, “hizkuntza” delako sistema kognitibo horren barnean zer biltzen den eta zer ez; argitzeko dago senezko diren mekanismo edo ezugarri horien artean ba ote den bereziki hizkuntzarakoa denik, eta argitzeko dago baita zer dagokion soilik gure espezie biologikoari eta zer ez.

### 3. Gramatika Unibertsalerako baldintzak: senezkotasuna eta espezifikotasuna

Hizkuntzaren senezkotasunaz jardutean, hasieratik argitu behar dugu senezkoa den ezaugarria ez dela nahitaez GUko ezaugarria. Senezkotasuna edo innatotasuna, betebeharreko baldintza da GUko ezaugarri izateko, baina ez da inola ere baldintza nahikoa: hizkuntz espezifikotasuna ere beharrezkoa da. Bakarrik senezko eta espezifikoko (hizkuntzazkoak soilik) diren ezaugarriek osatzen dute GU hipotesia. Hizkuntzarako gaitasunaren muin hipotetiko honek bakarrik biltzen ditu hizkuntzarako nahitaezko izaki, beste alor kognitibo oinarrikoagoetakoak ez diren ezaugarriak. Horrelako ezaugarriarik aurkitzen ez badugu, ez dugu GU esistitzen dela sustatzeko ebidentziarik izango.

<sup>4</sup> “Denetariko arrazoiak zeuden (gure ustez) pentsamolde eredu bi horiek erdibideko adostasuna aurkituko zutela espero izateko, eta baturiko metateoria hau ondo egokituko litzatekeela biologia molekular modernoaren, eta neurozientziekin. Sistema biak [Chomskyrena eta Piagetena] “sakoneko” egituretan oinarritzen ziren, unibertsalitatean, eskema logiko-matematikoko zehatzean, onarpen biologiko orokorretan. Soinu gozoa zen hau biologoen belarrietarako.”

Badira hizkuntzarako nahitaezko ditugun baldintzak, argiro hizkuntza bera baino filogenetikoki zaharragoak direnak, eta hitzun ez diren izakietan ere aurkitzen ditugunak; horiek ez lirateke GÜren parte, hizkuntzarako nahitaezkoak izan arren. Beharrezkoa da GU hipotesia zorrotzen saiatzea, eta barruan bil ditzakeen ezaugarri horiek sakonki aztertzea, ikusteko GÜren bitartez azaldu beharrean beste nolabait azal ote litezkeen. Jarrera hau bat dator Minimalismo izenarekin zabaldu den pentsamoldearekin (Chomsky 1995): GU zer den eta zer ez den zorrozki hausnartzea, ahalik eta zehatzen egiteko UG hipotesia.

Hizkuntzaren senezkotasuna eta espezifikotasunari buruzko hipotesiaren deitura, *Gramatika Unibertsala* alegia, ez da inon aurkitzen 1959.eko iruzkinean. Deitura hori hogeit urte geroago azaldu zen.<sup>5</sup> Izena gorabehera, baina, senezkotasunaren hipotesia 1959.ean jaio zen: *sortzetiko (innate)* hitza hiru aldiz azaltzen da liburu iruzkinean, behin animalien jokabidean gertatzen den *inpronta (imprinting)* jokabidea aipatzeko, eta birritan giza hizkuntzari buruzko eztabaidan, hizkuntz jabekuntzaren inguruan. Azken bi horietarik bat, hona lehenengoa:

- (1) Hizkuntzaren eskurapenari dagokionez, argi dagoela dirudi indargarria, ustekabeko behaketa eta berezko jakinmina (imitatzeko joera bortitz batekin batera) garrantzi handiko faktoreak direla, garrantzitsua den bezala haurren gaitasun harri-garria orokortzeko, hipotesiak egiteko eta “informazioa” era askotan prozesatzeko; era ugari horiek oso bereziak eta itxuraz guztiz konplexuak dira eta ezin ditugu oraindik deskribatu, ezta ulertzen hasi ere, eta sortzetikoak izan daitezke neurri on batean, edo baliteke ikaste motaren bati esker edo nerbio-sistemaren heltzea dela medio garatzea.<sup>6</sup> (Chomsky 1959: 32)<sup>7</sup>

Iruzkin bi aipu honen ganean: lehenik, ikusten dugunez, Chomskyk ez du esaten imitazioak ez duela inolako garrantzirik hizkuntz jabekuntzan. Hizkuntz garapenaren azalpen osoa emateko nahikoa izango ez dela baieztatzen du, besterik gabe. Izan ere, imitazioa ezaugarri berezi eta guztiz axolazkoa da gizakiongan, eta gure imitatzeko modua oso sofistikatu da ikuspuntu kognitibotik.<sup>8</sup> Baina gure imitatzeko gaitasunaren sendotasun eta senezkotasuna gorabehera, hizkuntz jabekuntzan diharduten ikertzaileek ebidentzia ugari aurkitu dute erakusteko imitazioak bakarrik ezin dezakeela hizkuntz jabekuntza osoan azaldu.<sup>9</sup>

Bigarrenik, aipu honetan azpimarratzen da gizakien organismo barneko baldintzek hizkuntz jabekuntzan duten eragina, horiexek erabakitzen dutelako hizkuntz

<sup>5</sup> Chomsky, N. (1981), *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht.

<sup>6</sup> “As far as acquisition of language is concerned, it seems clear that reinforcement, casual observation and inquisitiveness (coupled with a strong tendency to imitate) are important factors, as is the remarkable capacity of the child to generalize, hypothesize and process information in a variety of very special and apparently highly complex ways which we cannot yet describe or begin to understand, and which may be largely innate, or may develop through some sort of learning or maturation of the nervous system.”

<sup>7</sup> Ik. 2. oh.

<sup>8</sup> Meltzoff and Moore (1977), “Imitation of Facial and Manual Gestures by Human Neonates”, *Science* 7, 75-78; Meltzoff A. N. & W. Printz (2002) *The Imitative Mind: development, evolution and brain bases*, Cambridge U. P.

<sup>9</sup> Pinker, S. (1994), *The Language Instinct* New York: Harper.



jabekuntzaren nolakotasuna neurri handi batean. Organismo barneko ezaugarri horiek innatoak, senezkoak direla aldarrikatzen du Chomskyk, garaian guztiz hai-zearen kontrako hipotesia. Orduan jabekuntza mekanismoak guztiz ezezagunak eta ikertu gabeak baziren ere, ibilbide luze eta aurkikuntzaz betea egin da hizkuntz jabekuntzaren alorrean: haurrek hizkuntza prozesatzeko darabiltzaten bide konplexu eta berezi horietarik asko ezagutu izan dira azken urteotan. Hizkuntz jabekuntza, dakigunez, oso jarduera konplexua da, eta ez dirudi aurkikuntza-bide hori urratzen amaitu dugunik, inondik inora.

Dakardan bigarren aipua, hizkuntz jabekuntzari buruzkoa hau ere. Oraingoan, Chomskyk hiztegiaren jabekuntza darabil mintzagai:

- (2) Litekeena da entzunezko *input* konplexutik fonologikoki garrantzitsuak diren ezaugarriak aukeratzeko gaitasuna neurri on batean indargarriak hor parterik izan gabe garatzea, genetikoki determinatua dagoen heltze-prozesu bati esker. Hori egia den neurrian, organismoaren egitura kontuan hartzen ez duen jokabidearen garapena- ren eta kausen azalpenak ez du eskainiko tartean dauden benetako prozesuen ulertzerik.<sup>10</sup> (Chomsky 1959: 33)

Argitaratu zirenean txinpartak eta eztabaida bizia piztu bazituzten ere, egungo ikusmiratik hitz hauek ez dirudite inolaz ere polemiko: adostasun handia dago, azken urteotan egindako aurkikuntzen buruan, haurrak jaiotzetik aritzen direla entzuten duten hizkeratik ezaugarri jakin batzuk hautatzen, eta hautapen hori hizkuntz jabekuntzaren ernamuina dela. Bestetik, nekez eztabaidatuko luke alorreko inork gaur egun guztiz garrantzizkoa dela burmuinaren egitura eta haren garapena ezagutzea hizkuntz jabekuntzaren irudi osoa izatekotan. Eztabaida-eremua ez da hori dagoene-koz. Beste arazo batzuetan daude gaurko desadostasunak: organismo barneko baldintza horien nolakotasuna eta espezifikotasuna dira eztabaida eta ikerketa gaiak, eta ez, orduan bezala, giza ondarearen ezaugarri biologikoen moldatzen ote duten hizkuntzarako gaitasuna, ez eta horrelakorik ba ote den ere.

Iruzkinarekin iruzkinarekin amaitzeko, hona beste aipu jakingarri bi. Lashley neurologoaren lana aipatzean, Chomskyk ikerketa egiasmo bat irudikatzen du, honez geroz berrogei urte baino gehiago bete dituen:

- (3) Gaur egungo hizkuntzalaritzak prozesu integratzaile, eredu ezarri eta mekanismo selektibo horien azalpen zehatzik ematerik ez badauka ere, gutxienez badauka bere buruari horiek erabat deskribatzeko arazoa planteatzerik.<sup>11</sup>(Chomsky 1959: 47)

Eta ikerketa egitasmo honek hizkuntzaren mugak gainditzen dituen inplikazioak ditu:

<sup>10</sup> "It is possible that ability to select out of the auditory input those features that are phonologically relevant may develop largely independently of reinforcement, through genetically determined maturation. To the extent that this is true, an account of the development and causation of behavior that fails to consider the structure of the organism will provide no understanding of the real processes involved."

<sup>11</sup> "Although present-day linguistics cannot provide a precise account of these integrative processes, imposed patterns, and selective mechanisms, it can at least set itself the problem of characterizing these completely."

- (4) Horrelako ikerketa baten emaitzak, Lashleyk iradokitzen duenez, interes independentea izan dezake psikologiantzat eta neurologiantzat (eta alderantziz).<sup>12</sup> (Chomsky 1959: 48)

Azken hausnarketa hau erabat arrotza zen orduko psikologia eta hizkuntzalaritzan; haatik, egungo zientzia kognitiboen eta haien artean hizkuntzalaritzaren eguneroko paisaia itxuratzen dute mende erdiaren buruan. Zientzia kognitiboen eta hizkuntzalaritzaren lanak elkarren axolazko izatea, lortzen diren emaitza eta hipotesietan gerost eta konbergentzia handiagoa egotea, hori guztia bizi dugun oraina da: hizkuntzari buruzko ikerkuntzak dagoeneko gaintitu ditu hizkuntzalaritzaren mugak, eta esparru zabal batean ikertzen dira hizkuntzaren ezagutzarako axolazkoak diren gaiak. Hizkuntzalariek adi dabilta egiten diren aurkikuntza horietara guztietara eta, alderantziz, beste alorretako ikertzaileek gerost eta jaramon handiagoa egiten diete hizkuntzalariei, eta hizkuntzalaritzan urteen buruan aurkitu ditugun elementu, eredu eta mekanismoen azalpenei.

Laburbilduz, Chomskyk liburu iruzkin honetan gai nagusi bi aldarrikatu zituen, eta hazi horiek kimatu egin dira urteen ibilian: lehenengoa, hizkuntzaren ezagutzan badirela senezko ezaugarriak, eta bigarrena, hizkuntzaren jabekuntza ulertzeko hizkuntzaren nolakotasuna aztertzea nahitaezko dela. Azken zeregin hau legokioke hizkuntzalaritzari, beste ezer baino lehenago. Oinarritzko galdera “zer-nolakoa da hizkuntza?” baldin bada, *Egitura Sintaktikoak* liburuan bildu zituen Chomskyk honi zegozkion hausnarketa nagusiak. Liburu txiki honek, argitaratzailea aurkitzeko zuriak eta beltzak igaro zituen arren, berehalako arrakasta izan zuen argitaratu ondoko urteetan. Zer proposatzen zuen liburu honek? Nagusiki, hizkuntza aztertzeko modu berri bat, galdera sorta berri batzuei erantzun ematen saiatuaz. Honela adierazten da zein den hizkuntzalaritzak bete beharko lukeen helburu nagusia:

- (5) Hizkuntzalariek, oro har, gramatika zuzenen oinarrian dauden funtsezko barne ezaugarriak zehazteko xedearekin jardun behar dute. Ikerkuntza honen emaitza nagusiak hizkuntz egituraren teoria orokorra izan behar du, teoria horrek gramatika naturaletan erabiltzen diren lanabesak abstraktuki aurkeztu eta aztertzen dituelarik, hizkuntzon aipamenik egin gabe.<sup>13</sup>(Chomsky 1957: 29)<sup>14</sup>

Baieztape hau, begi bistako begitandu dakioko egungo hizkuntzalari gazteari, baina xx. mendearen erdi aldera ideia hau ez zen inola ere begi bistako, ez eta zentzuzko ere. Izan ere, inork ez zituen (Europako Saussure, Hjemslev, Jakobson eta beste hizkuntzalari batzuek salbu)<sup>15</sup> hizkuntzak aztertzen haien arteko ezaugarri

<sup>12</sup> “The results of such a study, might, as Lashley suggests, be of independent interest for psychology and neurology (and conversely).”

<sup>13</sup> “... the fundamental underlying properties of successful grammars. The ultimate outcome of these investigations should be a theory of linguistic structure in which the descriptive devices utilized in particular grammars are presented and studied abstractly, with no specific reference to particular languages”.

<sup>14</sup> Ematen diren orri-zenbakiak euskal itzulpenari dagozkio: Chomsky, N., *Egitura Sintaktikoak*, Bilbo: Klasikoak, 2003.

<sup>15</sup> Antzekotasun intelektual handiak daude, izan ere, hizkuntzalaritza sortzaile eta Europako estrukturalismoaren artean. Gainera, munduko II gerrak sortutako zientzialari migrazio handian Jakobson fonologia, Pragako zirkuluko partaidea, Bostonera joan zen, han Halle eta Chomsky ezagutuaz.

komunak aurkitzeko asmoz, ezaugarri horiek zirenik ere ez baitzegoen galderen artean; ez zegoen hipotesi horren aldeko susmorik, hausnarketarik. Egiazkoago zirudien lurtean mintzatzen ziren hainbat eta hainbat era, eite eta ohitura ezin deskribatzeko hizkuntzen artean aldeak erabatekoak izatea, inolako batasunik ez egotea.

Orain artean aipatu dugun *Verbal behavior* liburuaren iruzkinak behin eta berriaz aipatzen du biologia, hizkuntzaren sustrai senezkoak ditu gai nagusi. Haatik, *Egitura Sintaktikoak* liburuak gramatikaren arkitektura formala eta haren ezaugarri abstraktuak ditu aztergai, psikologia, jabe-kuntza senezkotasuna edo biologia behin ere aipatu gabe. Urteen buruan, laurogeiko hamarkadan, ikerketa egitasmo orokorraren alde biak, psikologiko/biologikoa eta formala uztarturik agertuko dira, *Knowledge of Language* liburuaren aipu honetan bezala:

- (6) The nature of this faculty is the subject matter of a general theory of linguistic structure that aims to discover the framework of principles and elements common to attainable human languages; this theory is now often called “universal grammar” (UG), adapting a traditional term to a new context of inquiry. UG may be regarded as a characterization of the genetically determined language faculty. (Chomsky 1986: 3)<sup>16</sup>

Hemen dugu GU hipotesia; asko dira idatziz eskaini diren formulazioak, eta hau aukeratu badut, esplizituki “genetically determined part of language faculty” (*genetikoki determinatuta dagoen hizkuntz gaitasuna*) esaten duelako da. Hala ere, argi gera bedi itxurapen honen arabera, lehenago esan den legez, hizkuntzaren ezagutza, jabe-kuntza eta erabilerarekin lotuta dauden ezaugarri genetiko guztiak ez direla GUren parte. Bereziki, hizkuntzarenak bereziki ez direnak GUTik kanpo daude.

#### 4. Senezkotasuna hizkuntzan: espezifikotasunik gabeko adibide bi

Har ditzagun bada senezkotasuna eta espezifikotasuna eztabaidan. Garrantzi handia du ezaugarri hauek sinonimoak ez direla azpimarratzeak. Lehenik, senezkoa denak ez du zertan espezifikoa izan behar. Esaterako, ezaugarri bat espezie batean senezkoa izan daiteke, baina ez espezifikoa, ugaztunengan suge lako formek sortzen duten beldur zirrara bezala: beldur hori senezkoa da, ez du suge-esperientziaren beharrik, baina espezie askoren artekoa da. Bigarrenik, espezifikotasunak maila asko izan ditzake: espezie maila edo esparru kognitiboaren maila. Honela, ezaugarri bat gizakiengan espezifikoa izan liteke, baina honek ez du nahitaez hizkuntz espezifikoa bihurtzen. Bereziki, hizkuntz espezifikotasunak, giza espezifikotasunaz gaindiko ebidentzia eskatzen du. Honek guztiak argi dirudien arren, sarri askotan nahastu egin dira eta egiten dira GU hipotesiaren eztabaidan.

Hau guztia luzaz eztabaidatu zen dagoeneko Royamount-eko mintegian 1975. ean, Chomskyren hitz hauetatik iradokitzen den bezala: “On this point I agree with Premack. I think he is right in talking about two different problems that enter into

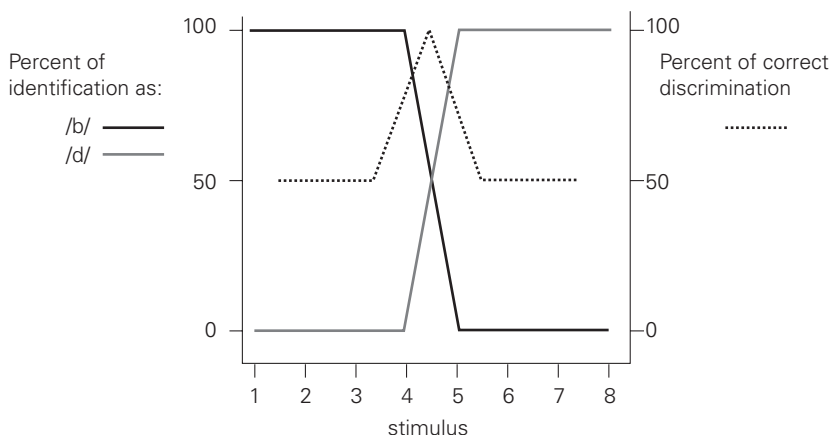
<sup>16</sup> “Gaitasun honen izaera da hizkuntz egituraren teoria orokorraren gaia, eskuragarri diren giza hizkuntzen elementu eta hatsarreen eraketa aurkitzeko xedea duena; teoria honi gaur egun “gramatika unibertsala” (GU) deitu ohi zaio maiz, deitura tradizionala ikerkuntza inguru berrira egokituaz. GU genetikoki determinatuta dagoen hizkuntz gaitasuna litzateke”.

this whole innateness controversy. The first is the question of the genetic determination of structures... the second problem concerns specificity” (Piattelli-Palmarini 1980). UG hipotesiak ezaugarri biak agintzen dituzenez, bakar-bakarrik *senezko eta espezifikoa* (hau da, bereziki hizkuntzakoak) diren ezaugarri kognitiboak aurkitzeak frogatzen du GU baden: “the extent to which humans are innately endowed with specialized capacities to comprehend and produce speech”.<sup>17</sup> (Ramus, Hauser, Miller, Morris & Mehler 2000).

Dakigunez, badira hiztun izateko betebeharreko baldintzak, eduki behar diren gaitasun kognitibo batzuk, hizkuntz garapeneraren hasierako unetik lanean dihardutenak. Beraz, hizkuntza bere osotasunean ulertu nahi badugu, mekanismo eta ezaugarri senezko horiek ezagutu behar ditugu. Baina ikusiko dugunez ezaugarri eta mekanismo horietako batzuk ez dira espezifikoa, ez espezie mailan ez eta esparru kognitiboaren mailan ere. Haatik, aurkikuntzaren ibilbidean hizkuntzaren ezaugarri berezitat hartu izan dira hasiera batean. Historiak eskaintzen digun lezioa, bada, argia da: hizkuntzazkoa soilik dirudien zerbaitekin topo egiten dugunean, hobe dugu ziurtatu egiazki hizkuntz espezifikoa ote den lehenik, eta gure espezicari soilik ote dagokion ala ez.

#### 4.1. Lehenengo adibidea: Pertzepzio Kategorikoa

Har dezagun diodan honen lehenengo adibidea, hizkuntzalarien artean baino, psikologoaren artean ezagunagoa dena: *pertzepzio kategorikoa* deritzon mekanismo pertzeptuala. Ondoko grafikoa ikus dezakegu pertzepzio kategorikoa zer den. Grafikoa oinean agertzen diren tarteek kategoriatu beharreko hots-inputaren arteko distantzia akustikoa erakusten dute. Estimulu batetik besterako tartera berdina da. Kategoriatzeko, hona gaiei egiten zaien galdera: entzuten duzun hotsa aurrekoaren berdina da?



<sup>17</sup> “zein neurritan datozen gizakiak hizketa sortu eta ulertzeko gaitasun espezializatuz horniturik sortzetik”

Lieberman et al. (1957) lana iturri duen grafiko honetan ikusten dugu nola jaiotzetiko ingelesdunek jarraitutasun akustikoan fonema berezi bi antzematen dituzten, kasu honetan /b/ eta /d/. Estimuluen arteko tarte akustikoa proportzionalki berdina izan arren parametro guztiei dagokienez, (a) 1-4 estimuluak berdintsu, antzeko jotzen dituzte hitzunek, denak /b/ fonemaren adibide, eta (b) 5-8 estimuluei, ordea, aurrekoen ezberdin eta haien artean berdin irizten diete, denak /d/ fonemaren adibide. Pertzepzioan izaten den aldaketa bat-batekoa da, marra batek zein besteak erakusten duten bezala. Hitzunaren belarrira, 4 estimulutik 5 estimulurako tartean soinua “aldatu” egiten da, kategoria batetik beste batera, nahiz jarraitutasun akustikoan esparru hori beste estimuluen arteko tarteen adinekoa izan. Grafikoen marrek irudikatzen dituzten aldapa gogorrek bat-batekotasun horren adierazgarri dira. Pertzepzio Kategorikoak (PK) kategoria barneko ezberdintasun pertzepzialak gutxiensten ditu, eta aldi berean kategoriaren “ertzetan” dauden ezberdintasunak handiensten. Gaur dakigunez, kognizioa oro har, bai gizakiona eta baita gainerako animaliena ere, pertzepzio kategorikoaren iragazkiaren bitartez eratzen da neurri handi batean.

Hizkuntza giltzarri izan zen PKren aurkikuntzan. Lieberman eta lankideek aurkitu zuten lehenengo aldiz (Lieberman et al. 1957), eta ikertzaile hauek uste zuten efektu honek frogatzen zuela hizketa-hotsaren pertzepzioa gainerako entzutezko estimuluak ez bezala antzematen dugula gizakiok. Orduan pentsatzen zen bizitzan zehar jabetzen ginela PKz (ikasia zela, alegia, ez senezkoa), eta hizkuntzaren pertzepzioan soilik azaltzen zela efektu hau. Gerora ikusi zen (Eimas et al. 1971) 1-4 hilabeteko haurrek ere bazutela KP, eta beraz sortzetikoa dela, ez esperientzia bitartez garatua. Urte gutxiren buruan (Kuhl eta Miller 1975) txintxillak trebatu ahal izan zituzten /da/ eta /ta/ silaben arteko alde fonemikoa KP eredura bereiz zituzten. Orduetik hona lan esperimental askok erakutsi bezala, PK sortzetikoa da, baina ez da hizkuntzarako soilik, hizkuntzaren antzik ez duten estimuluetan ere aurkitzen da-eta (Harnad 1987). Izan ere, PK ez da gure espezieak bakarrik darabilen mekanismoa, kilkirrek ere PP araberako pertzepzioaren zantzuak erakutsi baitituzte (Wyttenbach et al. 1996).

PK guztiz garrantzizkoa dirudi hizkuntz kategorien zenbait oinarrizko ezaugarri formal azaltzeko, hala nola *diskretutasuna*, bai fonemek, morfemek eta hitzek (baina ez hitzen esanahiek) erakusten duten diseinu ezaugarria, ertz argiko, bai-ala-ezko kategoria egiten dituen, zenbakien antzeko, muga lausorik gabe. Adibidez, aurreko grafikoak ondo erakusten duen legez, fonemak diskretuak dira gure gogoantolaeran, nahiz oinarri akustikoa jarraia den. Era berean, izenak izen dira, eta ez daude izentasun jarraitutasun batean antolatuta: izen izatea bai-ala-ezko kontua da, ez gradazio arazoa, ez daude beste batzuk baino izenago diren izenak. Bestelako izaera dute hitzen esanahiek (kontzeptuek), maiz kategoria lausoak direnak, prototipikotasun efektuak erakusten dituztenak, adibide onak eta ez hain onak daudelarik kategorian<sup>18</sup> (Rosch 1978). Hizkuntz kategoriak diskretuak dira, eta diskretutasuna gure organismoak sortzen du, ez dago kanpoko errealitatean. Beraz,

<sup>18</sup> Pentsa, esaterako, “txori” kontzeptua zer den: artatxoria txoria da, baina gure ziurtasuna arinduz eta urtuz doa oilo, pinguino edo ostroka bezalako adibideen txoritasuna epaitzerakoan.

PK mekanismo pertzeptualak gure hizkuntz kategoria eraketan eragin erabakigarria dauka, baina sortzekoa izanagatik, eta hizkuntzaren diseinurako guztiz garrantzizkoa izanagatik, ez da hizkuntz espezifikoa (ez eta ere giza espezifikoa). Honek ez dio interesik kentzen fenomenoari, noski, baina argi eta garbi GUko partaidetza ukatzen dio, hizkuntza baino esparru zabalago batean jokutzen duelako, eta gizakietan ez ezik espezie askotan aurki daitekeelako.

#### 4.2. Bigarren adibidea: egitura erritmikoa

Har dezagun beste adibide bat, hau ere guztiz garrantzizkoa hizkuntz jabekuntzan: hizketaren ezaugarri erritmiko-prosodikoen pertzepzioa. Interesgarria da ikustea nola aurkikuntzaren ibilbidean, aurreko adibidearen antzeko eredu antzematen den: hasiera batean aurkitu zen jaio berriek oso ondo bereizten dituztela hizkuntza taldeak (amarena *versus* amarena ez dena) informazio erritmikoaren arabera: jaio eta ordu gutxitara egiten diren esperimientuek erakusten dute amaren hizkuntza taldea ezagutzen dutela erritmo/prosodiari eskerrak (Mehler et al. 1988, Cutler and Mehler 1993, Ramus and Mehler 1999, Nazzi et al. 1998).<sup>19</sup> Gaitasun hau lanean dabil jaiotzez, eta oso hautagai egokia dirudi hizkuntzarakoa soilik den mekanismoa izateko, hizkuntzak erakusten dituen ezaugarri prosodikoak ez baitira aurkitzen gainerako entzutezko input naturaletan. Duela gutxi, baina, jakin dugu tamarin tximinoek (Ramus et al. 2000) eta arratoiek (Toro et al 2003, Toro 2005) kontraste erritmikoak antzeman ditzaketela laborategian trebatu ondoren, nahi ez duten gizakiok bezain finki egiten. Berriz ere, hona hizkuntzarako nahitaezkoa den gaitasun kognitiboa, dirudienez gizakiona bakarrik ez dena, gainerako animalia batzuek gutxienez erakutsi izan baitute. Arazo interesgarria da, noski, determinatzea espezie arteko aldeak zein diren, zergatik trebatu behar diren animaliak eta ez gizakiak, zergatik animaliek bereizkuntza gutxiago egiten dituzten gizakiek baino, baina galdera hauen erantzunek ez digute, ziurrenik, UG ezaugarriak aurkitzeko bidea eskainiko.

Beraz, GU ezaugarriak bilatzeko bidean, ondo berezi behar ditugu gainerako espezieekin partekatzen ditugun gaitasunak, eta hizkuntzakoak bakarrik (beraz gizakionak bakarrik) diren ezaugarriak. Hauser, Chomsky eta Fitch ikertzaileen hitzetan (2002: 1570), "The empirical challenge is to determine what was inherited unchanged from this common ancestor, what has been subjected to minor modifications, and what (if anything) is qualitatively new".<sup>20</sup>

#### 5. Espezifikotasuna garatze-bidean: fonemaren adibidea

Egiazki espezifikokoak diren hizkuntz ezaugarriak ba ote diren ala ez, arazo enpirikoa dugu, eta ez dago inongo behar kontzeptualik GU existitu dadin. Gerta liteke

<sup>19</sup> Jaio berriek egiten duten diskriminazio hau ez da egiazki "amaren hizkuntza" eta "beste hizkuntzak", baizik eta "amaren hizkuntzaren talde erritmikoko hizkuntza" *versus* "beste talde erritmikoko hizkuntzak", baina ulergarritasunaren alde bazter utziko dituzte zehaztasun hauek. Ikus bitez aipatutako lanak zehazki bereizkuntza hau zertan den jakiteko.

<sup>20</sup> "Erronka enpirikoa da determinatzea zer jaso genuen arbaso komun honengandik aldatu gabe, zer jasan dituen aldaketa txikiak, eta (ezer balego) zer den kualitatiboki berria".

GU hutsik gelditzea eta hipotesi bezala desagertzea, bertarako proposatzen diren ezaugarri, elementu eta mekanismo guztiak bestelako jatorri eta hizkuntzaz kanpoko azalpenen bitartez ulertu ahal bagenitu.<sup>21</sup> Aurkikuntza garrantzitsuak egiteko daude argitzeko zer mekanismo erabiltzen dituen gure espezieak, filogenetikoki zaharrak izanik era berezi batean garatu direnak. Normalean, hizkuntza-espezifikoak diren ezaugarri buruzko eztabaida bai-ala-ez arazo gisa planteatzen da, baina azpimarratu nahi nuke oso litekeena dela aurkitzea eboluzioaren ondarean garatutako hizkuntza aurreko mekanismoetan, beste espezieekin partekatzen ditugun ezaugarrietan, gure espezieak ezarritako aldaketa txikiak, erabilera berezien ondorio diren moldaera eta mekanismo konbinaketak aurkitzea. Era berean, litekeena da gugandik bai genetikoki eta bai ebolutiboki urrun samar dauden espezie batzuetan antzeko konponbide kognitiboak aurkitzea, batik bat elementu diskretoen kateatze konplexuak tartean direla, txori kantarien kasuan bezala, esaterako.

Hala Pertzepzio Kategorikoaren kasuan nola erritmoaren detekzioan, gizakiak trebeago agertzen dira gaitasunaren erabilerari dagokionez, eta funtzio berrietan (hizkuntza) ezartzen dituzte, objektu akustiko eta bisualak baino abstraktuagoak diren kategoriak eratzeke, hala nola fonemak edo hitzak. Gure lana, moldaera hauek nola gertatu diren ulertzea da, nola eraman ditugun mekanismo hauek gainerako espezieek urratu gabeko bide batean zehar, hots, hizkuntzan zehar, sentsu-pertzepziotik urrunago dauden kategoria eta errepresentazioak eratzeraino.

Azter dezagun fonemen jabekuntza sakonago, honen adibidea litekeen gertaera bat ikusi ahal izateko. Kilkirren eta txintxilen PK esperimenduetan, eta trebatu ondotik egiten dutena diskriminazio akustikoa da, baina ez fonema bereizketa, hain zuzen ere. Haurrek, ordea, fonema diskriminatzeke gaitasun guztiz landua azaltzen dute berez, garapenaren hasieratik. Honela, inguru japonieradun batean jaiotako haurrek ondo bereizten dituzte lehenengo hilabeteetan /r/ eta /l/ kategoriak, nahiz bereizkuntza hori ez den japonieraz erabilgarria, eta inguruan dituzten helduak bereizkuntza hori egiteko gai ez diren arren.

Werker and Tees (1984) ikertzaileek erakutsi zuten haurrak hamar hilabete inguruan “espezializatu” egiten direla, inguruan duten hizkuntzan axolazko diren bereizkuntza fonemikoetarako, eta prozesu horren ondorioz, inguruan dituzten helduen antzeko egiten direla, lehenago bereizten zituzten kategoria fonemikoak antzemateko gaitasuna galduaz. Dakigunaren arabera, espezialtze prozesu hau gizakiongan gertatzen da bakarrik. Dirudenez, gizakiok egiten duguna areagoko kategoria eraikuntza bat da: oinarrizkoa den entzumen gaitasunaren gainean, errepresentazio maila abstraktuago bat eratzeke gai gara. Oraindik ez dakigu noraino diren antzeko ala ezberdin animalien diskriminazio fonetikorako gaitasuna eta gizakiona, baina antzekotasuna den bezainbatekoa dela ere, argi da gizakiok hortik abiatuta harantzago egiten dugula bidea, fonema bezalako hizkuntz kategorietaraino, eta animaliek ez.

<sup>21</sup> “None of this challenges Chomsky’s long held conjecture that children are innately endowed with a universal grammar — a set of mental machinery that would lead all human languages to have a similar abstract character. But that shared abstract character may have as much to do with our lineage as vertebrates as with our uniquely human innovations. In Charles Darwin’s immortal words, “throughout nature almost every part of each living being has probably served, in a slightly modified condition” in some ancestor or another” (Marcus 2006: 1118).



Berriz ere *Egitura Sintaktikoak* liburura jotzen badugu, han egindako baieztapen gako bat hizkuntz irudikapen maileri dagokiena da: giza hizkuntzaren diseinuaren ezaugarri nagusia dugu irudikapen maila, eta irudikapen maila ezberdinak daude hizkuntzan. Fonologia eta sintaxia, esaterako, ekai eta mekanismo ezberdinez osatuta daude, nahiz maila horien artean baden loturarik noski. Hizkuntza mailak ondo sustatutako hizkuntz ezaugarriak ditugu gaur, baina aurreko mendean ez zegoen honi buruzko adostasunik. Maila hauen eraketan legoke gizakiok geure ibilbide ebolutiboan sortu dugun zer “kualitatiboki” berri hori, nahiz kategoria horiek zaharragoak eta oinarrikoagoak diren beste kategoria batzuen gainean eraiki ditugun, lehenagotik eskura geneuzkan mekanismoak erabiliaz.

## 6. Senekotasuna eta espeziifikotasuna: sintaxiko adibidea

Egun dakigunagatik, sintaxiak dirudi hizkuntz sistemako atalik berrien eta bereziena, eta hizkuntzaren atal honek sortzen ditu eztabaidarik gehiena hizkuntzaren eboluzioa aztertzen dutenen artean. Honen arrazoa sintaxiak erakusten duen egituraketa hierarkikoa, osagai egitura eta errekursibitatea ditugu. Berriak ote dira ezaugarri horiek? Animaliek ba ote dituzte ezaugarri formal horiek beren konputazio mentaletan, hizkuntzarik izan ez arren, ala giza konputazioaren zantzuak ditugu hauek? Ikusiko dugunez, duela gutxi buruturiko ikerketa esperimental batzuen argitara, galdera horien erantzunak baieztako behar luke, ikerketa hauek iradokitzen dutenez, sintaxia deritzogun gaitasun konputazionala gure senide ebolutibo hurbiletan ez baita aurkitzen, eta gure burmuinean neocortexaren atalik berrienen hartzen baitute sintaxiaren prozesamenduaren ardura.

Gramatikak duen izaera kombinatoriala eta errekursiboa *Egitura Sintaktikoak* liburuan argudiatzen da hizkuntza naturalen ezaugarri abstraktuaren arteko garrantzitsuenetakoa ditugula. Egungo hizkuntzalaritzan onartuta daude ezaugarri hauek, eredu teorikoa gorabehera, ondoko aipu honek erakusten duenez: “There are other universals, which are so basic that they are implicit in every linguistic theory and become most obvious when we compare language with other animal communication systems. These include the fact that language is built up from a set of reusable units, that these units combine hierarchically and recursively, and that there is systematic correspondence between how units combine and what the combination means”.<sup>22</sup> (O’Donnel, Hauser & Fitch 2005: 285)

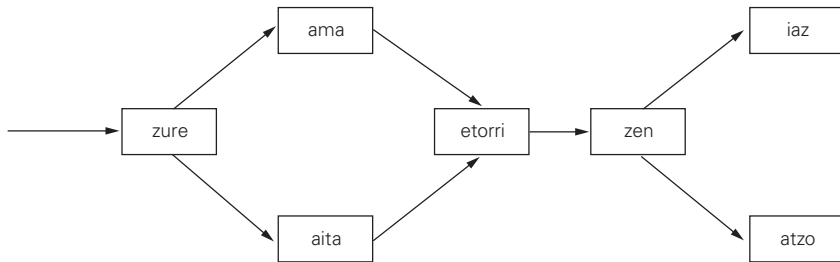
Beraz, mugi gaitzen sintaxiaren esparrura, sentsu-pertzepziotik urrunen dagoen hizkuntz atalera. Berriz ere, *Egitura Sintaktikoak* liburuko argumentu nagusietako bat gogoratzen hasiko gara: giza hizkuntzen ezaugarri funtsezkoa dela osagai egitura, osagaien arabera eratzea egitura, alegia. Hizkuntz teoria batek ezaugarri hau bildu behar du nahitaez, teoria egokia izango bada. Oroit gaitzen han ematen zen arrazoibideaz, laster garrantzizkoa izango da-eta gure aurkezpenarako: hizkun-

<sup>22</sup> “Badira bestelako unibertsalak, hain oinarrikoak ezen hizkuntz teoria guztietan inplizituki onartzen baitira, eta begi bistako egiten zaizkigu hizkuntza gainerako animalien komunikazio-sistemekin erkatzen dugunean. Hauen artean, hizkuntza berrerabil daitezkeen unitate multzo batekin eraikitzen dela, unitate hauek hierarkikoki eta errekursiboki konbinatzen direla, eta bana-banako egokitasuna dagoela unitateen konbinatze-eraren eta konbinazioaren esanahiaren artean”.



tza ezin bil daiteke osagai egiturarik ez duen eredu baten bitartez. Adibidez, giza hizkuntzaren syntaxia ezin bil daiteke Egoera Finituko Gramatika baten bitartez (EFG). EFG batean, hizkuntz puska sortzen da egoera/hitz batetik beste egoera/hitz batera igaroaz sistemak eskaintzen dituen bideak erabiliaz, bidearen azken egoera/hitzera heldu arte:

(7) Egoera Finituko Gramatikaren adibide eskematikoa:

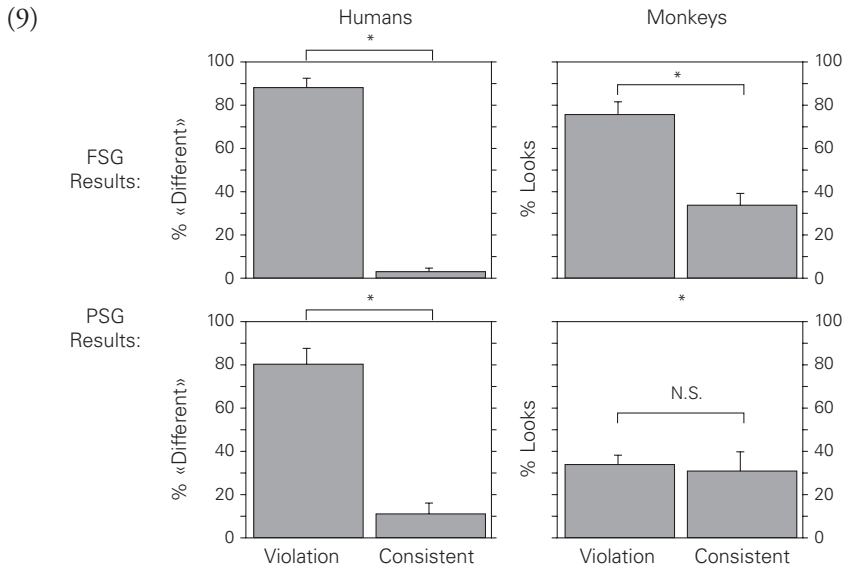


Honelako gramatika-eredu batek ez digu inolako osagai-egiturarik eskaintzen, eta hau arazo larria da gure helburua giza hizkuntzaren nolakotasuna azaltzea bada. *Egitura Sintaktikoak* liburuan zehazki erakusten zen ingelesaren zenbait egitura ezin zitezkeela egoera finituko automaten bidez bildu. Giza hizkuntzen egiturek Errusian ezagunak diren *matriuska* izeneko panpinen itxura dute neurri batean, osagai bat beste mota bereko osagai baten barnean bil daitekeelako, behin eta berriaz, memoriak eta denborak edo neke fisikoak bakarrik (baina ez gramatikak) mugatzen duten aukera. Esaterako, ondoko euskal adibidean:

(8) [[[[aldapeko] sagarraren] adarraren] puntan]

Sintagma bat (aldapeko) beste sintagma baten barruan dugu (() sagarraren), eta sintagma hori, aldiz, beste baten barruan ((())) adarraren) eta berriro ere (((()))puntan). Euskaldun denak badaki beste behin ere egin litekeena; hona gure matriuska txikiak, bata bestearen barruan gordeta. Ikusi dugun hau, noski, ez da ingelesak edo euskarak duten ezaugarri bitxia, baizik eta giza hizkuntzaren ezaugarri unibertsala. Ezaugarri honen izena *errekurtsioa* da, eta egun dakigunaren arabera, esparru honetan aurkitzen ditugu hizkuntzaren berritasun espezifikoren zantzurik fidagarrienak. Hau, da, osagai egitura eta errekurtsioa ditugu GU partaidetzarako baldintza biak betetzen dituzten hizkuntz ezaugarriak.

Fitch eta Hauser (2004) ikertzaileek galdetu dute ia primateek gaitasunik ote duten osagai egituraz jabetzeko. Hizkuntza artifizial bi irakatsi zizkieten tamarin tximino talde ezberdin biri. Hizkuntzen arteko alde bakarra osagai egitura zen: hizkuntzetan bat egoera finituko hizkuntza zen, osagairik gabea, hitz bat besteari lotzen zitzaion lepoko batean bezala, baina beste hizkuntzak osagaiak zeuzkan, ez zen egoera finituko hizkuntza. Fitch-ek eta Hauser-ek aurkitu zuten tamarinek, denbora eta trebakuntzaren ondotik, lortzen zutela ezagutzeta zein ziren segida gramatikalak eta zein segida ez gramatikalak egoera finituko hizkuntzaren kasuan, baina ezin zutela, denbora eta trebakuntza gorabehera, osagai egituradun hizkuntzarako gramatikaltasun-gramatikaltasun ezik asmatu.



(9) grafikoan, haien lanetik hartua dena, ikusten dugu gizataldeak hizkuntza bietako segida gramatikal/ez gramatikalak bereiz zitzakeela (kontrol taldea deritzona osatzen zuten), tximinoek nahikoa ondo bereiz zitzaketen segida gramatikal eta ez gramatikalak Egoera Finituko Gramatikan (FSG grafikoan, eskumako goikaldea), baina ezin zituzten berezi Osagai Egitura Gramatikaren kasuan (PSG grafikoan, eskumaldeko beheko grafiko).

Aurkitu ote dugu giza kognizioaren ezaugarri espezifiko bat? Aurkitu ote dugu giza hizkuntzaren ezaugarri espezifiko bat? Galdera honi erantzun ahal izateko, gehiago jakin behar dugu. Adibidez, jakin behar dugu ea gizakiok ote garen osagai egituraz jabe gaitezkeen bakarrak, giza hizkuntzaren errekurtsio ahalmenaren iturria den ezaugarri kombinatoriala (Chomsky 1995). Gentner et al. (2006) lanak diosku zozok errekurtsioa konputa dezaketela. Oraingoan ez naiz azterketa honen azalpenean eta eztabaidan luzatuko, baina labur bada ere, esan dezadan ez dagoela oraindik argi zozok esperimantu honetan egin dutena konputazio errekurtsiboa den ala zenbaketa, Fitch eta Hauser ikertzaileek azaltzen duten zalantza (2004: 378): “Because limited output from a PSG can always be approximated by a more complicated FSG (at the limit, a memorized list of exemplars), it is difficult to prove conclusively that subjects have learned the former. This is equally true for human or animal subjects. However, failure to master a grammar (as demonstrated by a failure to distinguish grammatical from ungrammatical strings) can be empirically confirmed. Of course, such a failure could occur for myriad reasons, and it is thus imperative to demonstrate success on a similar task, matched in all extraneous respects, before concluding that particular computational constraints are at work.” Dena den, txori kantarien konputazio mentalak erabat interesgarriak dira gai honi dagokionean, haien kantuak luze eta egituratuak direlako, eta zenbait espezieetan kantuaren jabekuntzak eta cortexean duen irudikapenak antz interesgarriak erakusten baititu giza hizkuntzarekin erkatutakoan (Bolhuis and Gahr 2006, Uriagereka 2007).

Bada beste biderik osagai egitura UG ezaugarri benetakoa ote den ikertzeko: giza burmuinak modu bereziren batean prozesatzen duen aztertzea, alegia. Neuroirudi teknikak erabili dituzten ikerketa garrantzitsu bik iradokitzen digute horrela litekeela. Musso et al. (2003), eta Friederici et al. (2006) lanetan azaltzen diren esperimentuan gizakiei gramatika artifizial mota bi irakatsi zitzaizkien: bata giza hizkuntza bezalakoa zen, osagai egituraduna, eta bestea estatu finituko gramatika, osagai egitura gabea (aurreko esperimentuaren antzera). Ikusi nahi zuten nola erreakzionatzen zuen giza burmuinak horien aurrean. Musso eta lankideek (2003) jaiotzetiko alemanierahiztunei italierazko eta japonierazko egiturak irakatsi zizkieten, batetik, eta bestetik osagai egiturarik gabe eraturako hiru italiara lako eta japoniera lako egitura, hizkuntzetako hitzak erabiliaz. Adibidez, egitura ez naturaletako batek ezeztapen hitza per-pausaren hirugarren hitzaren ondotik kokatzen zuen:

(10) Ezeztapen egitura italiara lako hizkuntza ez naturalean:

Paolo mangia la no pera  
Paolok jan det ez madari  
“Paolok ez du madaria jaten”

Erregela erraza da, baina ez dago honela jokatzeko duen giza hizkuntzarik, hitzen kontaktetan oinarritzen baita, eta ez osagaietan. Beraz, egitura erraza eta konsistentea da, zailtasunak edo konplexutasunak ez du erregela ikastea eragozten. Ikertzaileek aurkitu zuten egitura hauen bortxaketetan hizkuntza naturalak Broca eremuko esparrua areago aktibatzen zuela, hizkuntza ez naturalak baino. Friederici eta lankideek (2006) antzeko emaitzak lortu zituzten; egoera finituko hizkuntzaren bortxaketek *frontal operculum* deritzon burmuin-eremua aktibatzen zuten, baina osagai egituradun gramatikaren bortxaketek, gainera, Broca eremua aktibatzen zuten, aurrekoan ez bezala. Honela azaltzen dituzte ondorioak: “Results indicate a functional differentiation between two cytoarchitectonically and phylogenetically different brain areas in the left frontal cortex. The evaluation of transitional dependencies in sequences generated by an FSG, a type of grammar that was shown to be learnable by non-human primates, activated a phylogenetically older cortex, the frontal operculum. In contrast, the computation of hierarchical dependencies in sequences generated according to a PSG, the type of grammar characterizing human language, additionally recruits a phylogenetically younger cortex, namely Broca’s area (BA 44 45)” (Friederici et al. 2006: 2460).<sup>23</sup>

Gramatika errekursiboa konputatzen duen burmuin eremua filogenetikoki berriagoa da egoera finituko harremanak konputatzen dituen eremua baino. Honek iradokitzen du litekeena dela ezaugarri hau hizkuntzazkoa eta primateen artetik gizakiongan bakarrik garatu den gaitasuna izatea. Oraindik ikerketa gehiago egin beharko dira iradokizun hauek egiaztatzeko, baina oraingoz dugun irudiak erakusten digu GU meharra dela, baina ez hutsa.

<sup>23</sup> “Emaitzek bereizketa funtzionala erakusten dute cortex frontalaren ezker aldean dauden burmuin eremu biren artean, eremuok citoarkitektonikoki eta filogenetikoki ezberdin direlarik. EFG-n, gizaki ez diren primateek ikas ditzaketela erakutsi den gramatika motak sortutako transizio dependentzien ebaluazioak cortex zaharragoa aktibatu zuen, frontal operculum eremua. Aitzitik, OEG baten arabera sorturiko dependentzia hierarkikoaren konpuntuazioak, giza hizkuntzaren zantzu denak, erantsi egiten du filogenetikoki berriagoa den cortex eremua, Broca eremua (BA 44 45)”.

## Bibliografia

- Baker, M., 2001, *The Atoms of Language*, Basic Books, New York.
- Bolhuis J. eta M. Gahr, 2006, "Neural mechanisms of birdsong memory", *Nature reviews neuroscience* 7, 347-357.
- Chomsky, N., 1957, *Syntactic Structures*, Mouton, The Hague.
- , 1959, "Review: B. F. Skinner's Verbal Behavior", *Lg* 35: 26-58.
- , 1966, *Cartesian Linguistics: a Chapter in the History of Rationalist Thought*. Harper & Row, New York. Gaztelaniaz: *Lingüística castellana*, Gredos, Madrid, 1972.
- , 1986, *Knowledge of Language: Its Nature, Origins and Use*, Praeger, New York.
- , 1995, *The Minimalist Program*, The MIT Press, Cambridge.
- Cutler, A. & J. Mehler, 1993, "The Periodicity Bias", *Journal of Phonetics* 21, 103-108.
- Eimas, P. D., J. L. Miller, eta P. W. Jusczyk, 1987, "On infant speech perception and the acquisition of language", in S. Harnad (arg.), *Categorical Perception: The Ground Work of Cognition*, Cambridge U. P., Cambridge, 161-195.
- , Siqueland, E. R., P. W. Jusczyk, eta J. Vigorito, 1971, "Speech perception in infants", *Science* 171: 303-6.
- Fitch, T. W. eta M. D. Hauser, 2004, "Computational Constraints on Syntactic Processing in a Nonhuman Primate", *Science* 303, 377-380.
- Friederici A., J. Bahlmann, S. Heim, R. Schubotz, eta A. Anwander, 2006, "The brain differentiates human and non-human grammars: Functional localization and structural connectivity", *PNAS* 103: 7, 2458-2463.
- Fisher, S. & G. Marcus, 2006, "The eloquent ape: genes, brains and the evolution of language", *Nature Review Genetics* 7, 9-20.
- Gentner, T. Q., K. M. Fenn, D. Margoliash eta H. C. Nusbaum, 2006, "Recursive syntactic pattern learning by songbirds", *Nature* 440, 1204-1207.
- Harnad, S. (arg.), 1987, *Categorical Perception: The Groundwork of Cognition*, Cambridge U. P., New York.
- Hauser, M. D., N. Chomsky eta W. T. Fitch, 2002, "The faculty of Language: what is it, who has it, and how did it evolve?", *Science* 298, 1569-1579.
- Kuhl, P. K., 1987, "The special mechanisms debate in speech research: Categorization tests on animals and infants", in S. Harnad (arg.), *Categorical perception: The groundwork of cognition*. (355-386. orr.). Cambridge: Cambridge U. P.
- , P. K., & J. D. Miller, 1975, "Speech perception by the chinchilla: Voiced-voiceless distinction in alveolar plosive consonants". *Science* 190, 69-72.
- Laka, I., 1992, "Astarloaren hizkuntzalaritzaz", in R. Gómez eta J. Lakarra (arg.), *Euskalaritzaren historiaz I.: XVI-XIX, mendeak*, Gipuzkoako Foru Aldundia-UPV/EHU, Donostia, 367-378.
- Liberman, A. M., K. S. Harris, H. S. Hoffman eta B. C. Griffith, 1957, "The discrimination of speech sounds within and across phoneme boundaries", *Journal of Experimental Psychology* 54: 358 - 368.
- Marcus, G., 2006, "Startling Starlings", *Nature* 440, 1117-1118.
- Mehler, J., P. Jusczyk, G. Lambertz, N. Halsted, J. Bertoncini & C. Amiel-Tison, 1988, "A Precursor of Language Acquisition in Young Infants", *Cognition* 29, 143-178.
- Meltzoff A. N. eta Printz, W., 2002, *The Imitative Mind: development, evolution and brain bases*, Cambridge U. P., Cambridge.

- Miyawaki, K., W. Strange, R. R. Verbrugge, A. M. Liberman, J. J. Jenkins & O. Fujimura, 1975, "An effect of linguistic experience: The discrimination of (r) and (l) by native speakers of Japanese and English", *Perception and Psychophysics* 18, 331-340.
- Musso M., A. Moro, V. Glauche, M. Rjintjes, J. Reichenbach, C. Büchel eta C. Weiller, 2003, "Broca's area and the language instinct", *Nature Neuroscience* 6: 7, 774-781.
- Nazzi, T., J. Bertocini & J. Mehler, 1998, "Language Discrimination by Newborns. Towards an understanding of the role of rhythm", *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 24, 1-11.
- O'Donnell, T. J., Hauser M. D. eta Fitch T. W., 2005, "Using mathematical models of language experimentally", *Trends in Cognitive Sciences* 9: 6, 284-289.
- Piattelli-Palmarini, M. (arg.), 1980, *Language and Learning: the debate between Jean Piaget and Noam Chomsky*, Harvard University, Cambridge.
- , 1994, "Ever since language and learning: afterthoughts on the Piaget-Chomsky debate", *Cognition* 50, 315-346.
- , 2002, "The barest essentials", *Nature* 416, 129.
- Ramus, F. & Mehler, 1999, "Language identification with suprasegmental cues: A study based on speech resynthesis", *Journal of the Acoustical Society of America* 105, 512-521.
- , F. M. D. Hauser, C. Miller, D. Morris & J. Mehler, 2000, "Language discrimination by human newborns and by cotton-top tamarin monkeys", *Science* 288, 340-351.
- Rosch, E., 1978, "Principles of Categorization", in E. Rosch, & B. B. Lloyd, (arg.), *Cognition and Categorization*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale, 27-48.
- Sebastián-Gallés, N., 2006, "Native-language sensitivities: evolution in the first year of life", *TRENDS in Cognitive Sciences* 10: 6, 239-241.
- Skinner, B. F., 1957, *Verbal Behavior*, Copley Publishing Group, Acton, Massachusetts.
- Tomasello, M., 2004, "What kind of evidence could refute the UG hypothesis?", *Studies in Language* 28: 3, 642-645.
- Toro, J. M., 2005, *La extracción de regularidades rítmicas y estadísticas del habla en ratas*, Universidad de Barcelona, Doktorego tesia.
- , Trobalón, J. B., Sebastián-Gallés, N., 2003, "The use of prosodic cues in language discrimination tasks by rats", *Animal Cognition* 6, 131-136.
- Uriagereka, J., 2007, "Chimpancé + Jilguero= Humano? Sobre la evolución de la facultad del lenguaje", *Divulgación, CICNETWORK*, Biogune, 18-21.
- Yang, C. D., 2002, *Knowledge and Learning in Natural Language*, Oxford U. P., Oxford.
- , 2004, "Universal Grammar, statistics or both?", *TRENDS in Cognitive Sciences* 8: 10, 251-256.
- Werker, J. F. eta Tees, 1984, "Cross-language speech perception: Evidence for perceptual reorganization during the first year of life", *Infant Behavior and Development* 7, 49-63.
- Wytenbach R. A., M. L. May, R. R. Hoy, 1996, "Categorical Perception of Sound Frequency by Crickets", *Science* 273, 1542-1544.



# AITZINEUSKARAREN GRAMATIKARANTZ (MALKAR ETA OSINETAN ZEHAR)

Joseba A. Lakarra

JUMI-UPV/EHU

## 0. Duela 30 urte\*

Gogoan ditut 1980-81eko “Euskara II”-ko eskolak: aurreko urtean irakurria nuen (ulertzea besterik da) *Gramatika bideetan* “iraultzailearen” egileak berak eman behar zituen, zizkigun hobe, Gasteizko Fakultatean —oraindik Apaizgaitegi apaizgabeko geletan, noski— euskal sintaxi berriaren oinarriak; eta hori, gainera, “hizkuntzalaritza-arkeologia”-ren zale (*Egin dixi*) omen zen Mitxelena hara deitua.

Nekez ahantz nezake zeinen erakargarri egiten zitzaizkidan Patxiren azalpenak eta, batez ere, haren galdera etengabeak eta —gehienik— haren azalpen eta galderetarik sortzen eta kateatzen ziren galdera eta azalpen askori (eta niri) artean bururatugabeak: “-Ta, esaldi hau onargarria da zuentzat?”, “-Eta aditza aurrera eramaten badugu?”, “-Eta erdi-aldean?”, “-Eta pluralean jartzen baditugu?”, “Esaldi honek esanahi bakarra ala gehiago ote du?”, “-Eta adberbioak tokialdatuz?”, “Ederki, azkenik (??), biak gaizki, baina zein zein baino okerrago ala berdin-berdin?”... ordu osoan honela eta hurrengo egun, aste eta hilabeteen antzera. Bazirudien euskaldunok ere (euskaldun zaharrek batez ere) zeresana genuela euskal gramatika kontuetan, On Seberrek mende erdi lehenago garbi asko arautua eta amaitua utzi ez balu legez, urte haietan-txe arautu eta itxi ziren beste zenbait Araudi edo Arautegi garrantzitsu bezala.

Gutxitan legez, irakurriaren aurrean asko irabazten zuen eskolan entzunak eta ikasiak, aurrera eta atzera, gora eta behera, ezaba eta erants, zuhaitzak altxa, adarrak moz edo txerta... ikerketa borborrean eta pilpilean, (inoiz egun batetik bestera, ez soilik idaztaldi batetik hurrengora!), baten batek zerbait eskolastikoago eta aldaezinago nahiko bide zukeen arren. *Erderismos* eta *Aspects of the theory of syntax*, “Galdegai eta mintzagaia”, “Is Basque a SOV language?”, *Syntactic Structures* eta Victor Sánchez de Zavala madrildar donostiratuaren bilduma bikoitza (Lakoff biak, McCowley eta Ross Chomsky eta Jackendoff-en aurka), Villasanteren harako haiek (Mitxelena ohar beraturugabeak eta guzti) eta E. Bach-en *Syntactic theory* bikaina ahaztu gabe..., uste dut gure artean enparatuko ikasgaietan ari ziren irakasleek ez zutela lortu —urte hartan eta

---

\* Lan hau MCyT-ak eta MEC-ak lagundutako bi ikerketa proiektuekin lotzen da: “Monumenta Linguae Vasconum: I” (2002-2005) eta “Monumenta Linguae Vasconum: II” (2005-2008).

Eskerrak bihoazkie Gidor Bilbao, Ricardo Gómez, Julen Manterola, Céline Mounole eta Blanca Urgell taldeko kideei, eta baita Javi Ormazabali ere lan honetan eta berari lotutako nire beste zenbaiteko puntu batzuez izandako gogoeta- eta bibliografia-trukaketarengatik; horrek ez ditu bertako akats eta ga-bezien errudun bilakatzen, noski.

beste hainbatetan ere— Patxik berean lortu adinako zaletasunik ikasleotan eskoletan usaitu edo aditutakoa geure kasa dastatzeko eta are hartaz betekada on bat egiteko ere.

Geroztik ezin esan nire lanean sintaxia ez asko ez gutxi garatu dudarik, baina bai begiratu dudala, urrutitik bada ere, Patxiren lana berak orduan txertatu zigun interes, errespetu eta are miresmenarekin ere. Itxadoten dut, gainera, oraindik Patxik emango digula urte askoan horretarako arrazoi eta biderik.

## 1. Aitzineuskararen gramatikaz: nondik norantz?

### 1.1. Aitzinekoak

Ondorengo orrialdeetan adizki sintetikoan —eta horien ingurumariaren alderdi batzuen— jatorria etorkizunean aztertu ahal izateko zenbait oinarri jarri nahi izan dugu; helburu horrekin hipotesi bat landuaz joateko, ezinbesteko iruditu zaigu gure ikuspegi honetan aitzineuskararekin paralelismoak dituzten edo izan zitzaizketen hizkuntzen egituraz eta historiaz ezagutzen ditugun datu eta hipotesi arrazoizkoenak aurkeztea edota horretan saiatzea bederen. Aditz irregular, ustez soiletan, diren morfema fosilduez aritu (cf. Lakarra 2006b, 2006c, 2007a)<sup>1</sup> eta *\*e-*, *\*da-*, *ra-* eta *\*da-ra-* aurrizkien bitartez sortu eratorriak ezabatzean gelditzen den enbor soil laburra eta forma sintetikoan berankortasun eta betidaniko urritasuna gogoratu ondoren, “orainaldiko” (hots, jatorriz inperfektiboko) forma sintetikoek nozbait A.Lag.-A.Nag. (*\*da(C)-CVC*) egitura zutela aldarrikatu nahi dugu. Orobat, aditz sintetikoan (*\*dar/jarri* inperfektiboetan, *\*eden* perfektiboetan) gehi hainbat markaren —bereziki aldez edo moldez datiboari lotutakoan— gramatikalizazioarekiko zenbait hipotesi eskaintzen ditugu, enparatuko hizkuntzetan multzo-aditzez (*serial verbs*)<sup>1b</sup> eta horien bilakabideaz den bibliografia-

<sup>1</sup> Antzeko hurbilketa orokor baterako ikus § 4 hasieran aipatu Merlan (1979) eta bere lana australiar hizkuntzetako aditzez.

<sup>1b</sup> Izena edo eskal ordaina Xabier Artiagoitiari zor diot. Beharrik gabe inor ez izutzeko, hara aspaldiko M. Baker-en pare bat pasarte, ene ustez ez hain desegoki ez datuei eta ez hurbilketari berari ere dagokienez:

Many people have observed that notions which are expressed by Serial Verb Constructions (SVCs) in the Kwa languages of West Africa correspond to a large degree to those which are expressed by derivational verb morphology in the Bantu languages of East Africa (...) Givon (1971) argued in a generative semantics framework that Bantu and Kwa have similar underlying structures; the difference between the two was that ‘predicate raising’ takes place in Bantu not in Twa. I will argue that this insight, in an updated Government-Binding theory version, is essentially correct (Baker 1991: 79-81).

Eta bere ondorio gisa:

(...) We have seen that Bantu applicatives can be understood as having the same underlying structures and theta role assignment relationships as SVCs in Kwa, the only difference being that certain elements are affixes rather than independent verb roots. (...) This case study supports the idea that there is more than a functional similarity between serialization and affixation constructions. Indeed, the two types of constructions share the same formal syntactic skeleton as well —a skeleton determined by Theta theory and the Projection Principle (Baker 1991: 99).

Ni axal-axaletik arituko naiz, noski, (harako “local philologist” bati bide legokiokkeen bezala edo) eta ez naiz sartuko “teknikakerietan” ez “gramatikakerietan”; bidenabar esan dezadan, kwa hizkuntzak nik (cf. Lakarra 2005, 2006a) aitzineuskara eta euskara zahararentzat proposatzen dudana deribaren juxtu kontrakoaren bitartez azaldu ohi dela (cf. Hyman 2004).



tik abiatuaz, bereziki. Aspaldixkotik (cf. Lakarra 1995 eta hh.) ohi bezala, hizkuntza-ren historiaurrea aztertzeko morfemen forma kanonikoan eta hitz familien azterketan oinarritutako analisi etimologikoak berezko duen zorroztasunari (cf. Lakarra 2002a, 2003, 2004b) ere lotzen saiatuko gara.

Ezagunegia da luzatu beharrik izateko, euskara zaharraren gramatika eta euskara-ren gramatikaren bilakabidea bera ere, nolabait esateko, ez direla beren goren gradoan eta ezta horra iristeko puntuan ere. Buruz ari naiz eta baliteke gogoanbeharrekoren bat atzentzea, baina neke zait dozenerdi titulu ezinutzizko hemen aipatzea: *Towards a history of Basque language*-n bizpahiru, demagun, eta baita Trasken 1977koa ere argi-ro, baina gainerakorik?<sup>2</sup> Oso urruti gara, jakina, berreraiketa fonologikoan Mitxelenak lortutakotik: ez kategoriak eta euren bereizkuntza (eta bereizkuntza horren aldaketa), ez osagaien ordena zaharra (eta horren aldaketa), ez partikulen sorrera, balio eta erabilera (gehi aldaketa), ergatibotasunaren sorrera eta kronologia ezin esan behin-betikoz argituak direnik... Areago dena, iruditu ohi zait usuegi, ukatu ere egiten dela Tubalek lurralde hauetara ekarri zuenetik zirkinik ere egin duenik bere muinean gure hizkuntza zahar, fosil (!) honek:

Basque is the only surviving pre-Indo-European language in western Europe, and it is typologically very different from its Indo-European neighbors. Consequently, both genetic and typological maps of European languages invariably show the Basque-speaking region as a distinctively colored blob at the western end of the Pyrenees. (...) Typologically, Basque is a rather well-behaved SOV language with almost all of the textbook characteristics of such languages: verb-final order, preposed modifiers, an abundance of non-finite verb forms, a rich case system, a highly regular agglutinating morphology with few alternations, an absence of prefixes, and so on (Trask 1998: 313).

With its SOV word order, with its preposed complex modifiers, with its postpositions, with its periphrastic verb-forms, with its polypersonal verb agreement, with its lack of gender, of noun classes, and of verb classes, with its uniform inflection of noun phrases, and above all with its thoroughgoing ergative morphology, Basque remains today the most typologically distinct language in Europe west of the Caucasus (Trask 1998: 323).

Bada, gainera, edozein aldaketa edo edozein ezaugarri ez-kanoniko kanpoko eragin arrotzen bitartez azaltzeko joera ere (cf. 7. oh.); horrela, esaterako, gure aditz sintetiko eder (hots, 'potolo') ugariak galbidean jarri eta are ordezkatu omen dituzten perifrasiak (cf. 11. oh.). Lehen eta orain ere zeharbideak gogokoago ditu batek baino gehiagok eta bada hizkuntzak berezko duen aldaketa gaur ukatu eta bihar aitzineuskararen sintaxia nola eskura azaltzeko gai denik ere.

Usuko bidea berreraiketean fonologia-lexikoa → morfologia → sintaxia begitanzten zait eta honek dakar, lehen markatu legez, askozaz gehiago jakitea (eta jakinbe-harra) katearen lehen begiaz ezen ez azkenaz. Nolanahi ere, badira hizkuntzalaritza historikoaren harmategian hizkuntzalaritza sinkronikoaren esparruan sortu eta da-goeneko bertakotu diren analisi edo azterketa-lanabesak. Bi emankor, artean agortzeko arriskurik ez dutenak hona ekartzekotan, gramatikalizazioa eta tipologia ho-

<sup>2</sup> Eta, gainera, Traskek azken lanetan (cf. 1997 eta 1998) bertatik nahiz Trask (1981)-etik ateratzen diren ondorio ausart eta interesgarrienak ukatu edo ezetsi egiten dituelarik, oker eta zorrigaitzez, nire us-tez.

listiko diakronikoa (THD) bururatzen zaizkit. Lehenak eman ahal diezagukeena (hartzeko gogorik balitz, jakina) ez da urria: Campbell bera (1998: 238hh) begiratzea aski da gai-zerrenda sendo-aberatsarekin topo egiteko:

(1) auxiliary < main verb; (2) case suffixes < postpositions; (3) case marking < serial verbs; (4) causatives < causal verb ('make, have, get, cause, force') + clause with another verb; (5) complementiser/subordinate conjunction < 'say'; (6) coordinate conjunction ('and') < 'with'; (7) copula ('to be') < positional verbs 'stand', 'sit' or 'give', 'exist' (Spanish *estar* 'to be' < Latin *stare* 'to stand', Spanish *ser* 'to be'; Quechua dialects *tiya-* 'to be' < *\*tiya-* 'to sit'); (8) dative case marker < 'give'; (9) definite article < demonstrative pronoun; (10) direct object case markers < locatives or prepositions (for example, a dative marker has become an accusative marker in Spanish, Kwa, Bemba and so on); (11) durative, habitual, iterative < 'stay'; durative aspect < 'remain', stay, keep, sit'; (12) ergative < passive (only one of several sources of ergative marking)...<sup>3</sup>

Joerak dira, noski, hor bilduak, ez nahi-ta-nahiezko garai eta hizkera orotan lege ezinutzizkoak, eta baliteke kontraesanak —bilakabide edo irispede nahiz abiapuntu ezberdinak— antzematea ere bertan eta benetako hizkuntzetan. Halere, zalantza gutxi -a artikulua definitua *\*(h)a(r)* 3. graduako erakusletik ateratzeko (bada oraindik bietarako erabiltzen duen euskaldun frango—<sup>3b</sup> edota *\*edin* laguntzailera aditz nagusi batetik (erka eki. *jin*), nahiz *atze*, *aurre*, *gibel*, *buru* bezalako lokatiboko postposizioek non duten sorrera (cf. Pustet 2002); orobat, lehengo aspektu burutugabea (*da-*, cf. Trask 1977) orainaldi bilakatzea ere ez da harritzekoa, eta ezta  $\emptyset$ - (3p) + *da-* / *le-*, etab. (ASP-MOD) → *da-* / *le-*, etab. (3p) bilakatzea ere.<sup>4</sup>

Baliteke —bestelakoak inolaz ere meziprezatzeko asmorik gabe— tipologia holistiko diakronikoa izatea laguntzarik oparoena eman liezaigukeena hizkuntzaren bilakabideari eta haren egoera zaharrenei (hots, berreskura genitzaileen zaharrenei)<sup>5</sup> argi egiteko orduan. Izur eta hari solteak bilatu eta anekdota etimologikoekin asetu nahi ez genukeen

<sup>3</sup> Hemen lehen dozena baino eman ez arren, hor badira beste dozena t'erdia ere bilduak, "(17) indefinite article < 'one'", "(19) locative constructions < body-part terms", "(22) perfect(ive) < 'finish', 'complete', 'have'", "(23) preposition/postpositions < verb (preposition < VO; postposition < OV)", "(24) progressive < locative + non-finite verb [...]" edo "(28) relative clause markers < demonstrative pronouns". Zenbait oso ezagunak dira euskalaritzan eta beste batzuk lanean zehar ezagunago egingo ahal zaizkigu.

<sup>3b</sup> Manterolaren lanek (2006, prestatzen-a, prestatzen-b) aro berri bat irekitzen dute horren gramatikalizazioan eta morfologiaren kronologian.

<sup>4</sup> Cf. Kuznetsova (2004: 155) ket, selkup hizkuntzaren (Siberia) dialekto batez:

[...] in the Ket dialect of Selkup a number of monosyllabic, vowel-final stems have 3rd person singular present indicative forms ending in -ŋ: [...] In the southern Selkup dialects, this -ŋ serves as a person/number agreement/marker (Dul'zon 1969; Khelinskij 1982: 78). Diachronically, this consonant (or its cognates, -k or -ŋV in other dialects) is not a person agreement ending at all. Rather, it is a vestigial consonant marker (<\*-ŋV) of the present indicative which has come to be perceived as a person/number agreement suffix due to the usual zero agreement morph in the third person (Kuznetsova 1987: 131, 133-134). The essence of this morphological change can be illustrated by the following scheme: stem + tense +  $\emptyset$  agreement > stem +  $\emptyset$  tense + agreement.

Gure kasuan "ispilu-irudia" genuke, aurrizkiekin eta  $\emptyset$ -ren eskubiratzearekin, Kuznetsovak atzizkiak eta  $\emptyset$ -aren ezkereratzea deskribatzen duen lekuan.

<sup>5</sup> Glotogoniaraino heltzeko asmorik ez dugunok lor genezakeen gutzia, alegia.

nentzat THD-ak beharrezko den ikuspegi zabala —“modernok” “eskenategia” esango bide lukete— eskein liezaiguke, edota hori eraikitzeo hatsarri zenbait bederen. Hitzaren azentutik esaldiaren osagai hurrenkerara, hemendik afijoen kokagunera eta silaba egiturara, hortik komunztadura moldera eta handik fonema kopuru eta distribuziora aztertu eta konbinatu nahi lukeelarik (cf. Donegan eta Stampe 1983 eta 2004, esaterako):

|                 | <i>Munda</i>                            | <i>Mon-khmer</i>                             |
|-----------------|-----------------------------------------|----------------------------------------------|
| Phrase Accent:  | Falling (initial)                       | Rising (Final)                               |
| Word Order:     | Variable-SOV, AN, Postpositional        | Rigid-SVO, NA, Prepositional                 |
| Syntax:         | Case, Verb Agreement <sup>6</sup>       | Analytic                                     |
| Word Canon:     | Trochaic, Dactylic                      | Iambic, Monosyllabic                         |
| Morphology:     | Agglutinative, Suffixing, Polysynthetic | Fusional, Prefixing or Isolating             |
| Timing:         | Isosyllabic, Isomoric                   | Isoaccental                                  |
| Syllable Canon: | (C)V(C)                                 | (C)V- or (C)(C)ʹV(C)(C)                      |
| Consonantism:   | Stable, Geminate Clusters               | Shifting, Tonogenetic, Non-Geminate Clusters |
| Tone/Register:  | Level Tone (Korku only)                 | Contour Tones/Register                       |
| Vocalism:       | Stable, Monophthongal, Harmonic         | Shifting, Diphtongal, Reductive              |

(Donegan & Stampe 1983: 337; cf. 2004: 3 eta 16)

zenbat eta hurbilketa hau humotuago hainbat eta birreraiketa lotuago eta sendoago, fonologiatik landakoa ere bere materialtasunean berreskuratuaz, forma huts eta hutsaletara mugatu gabe.

## 1.2. Orain arteko berreraiketa eta AE-ko aditzaz

Bai SVO ordenan oinarritutako Trasken (1977) ereduak, bai munda hizkuntzek pairatu isolatzaile → eransle bihurketa azaltzeko Donegan eta Stampek (1983, 2004) egin proposamen holistikoaren antzekoren batek (cf. Lakarra 2005, 2006a) historikoki aurki genezakeen aditz ugari eta ñabarra baino urri eta soilagoa agiantzen digute aitzineuskararako.<sup>7</sup> Hots, aitzineuskararen garairik zaharrenetarako komunztadura eta morfema gutxiago —partikularzki atzizki gutxiago— itxadoten ditugu, batetik, eta, gainera, V esaldian azken mendeotan aurkitu baino ezkerterago (dela SVO, dela VSO egituran) kokatua bide zen, bestetik. Uste dut Lakarra (2007b)-en

<sup>6</sup> Donegan & Stampe-k (2004: 9) Greenberg (1963)-ren “if in a language the verb follows both the nominal subject and nominal object as the dominant order, the language almost always has a case systems” osatzen dute, “And if not a case system, we could add, then subject and object marking on the verb, as in Munda. There is rarely such marking either of nouns or verbs in Mon-Khmer and other languages of South-East Asia, where the verb precedes the object” erantsiaz.

<sup>7</sup> Antzeko deribaren aldeko hainbat datu atera dira edo atera litezke beste hizkuntza batzuetarik ere, jakina; ikus orain, soilik, tani hizkuntzei buruzko zenbait ohar § 1.5.6.ren akabuan. Reid-ek erakutsi du ustekabea eta baldintzarik okerrenetan ere (ingelesarekin “kontakatuan”) ngan’gityemerri hizkuntza australiarrean aditz multzoa hazi litekeela:

In stark contrast to these case studies, the recorded changes in Ngan’gityemerri are clearly in the direction of increased morphological complexity and synthesis. There is nothing about the process of taking a phrasal verb and restructuring it into a polysynthetic complex that can conveniently be viewed as resulting from pressure brought to bear on Ngan’gityemerri from the direction of English (2003: 120).

Traskek (1977) eta Gómezek (1994) aditz inpersonalaren alde emandako aieruak areagotu egin ditugula, pertsona-marken eransketa lehen uste baino are berantiarrago dela baitirudi; orobat, *\*da-* aurrizki zahar bat ezagutu dugu hainbat aditzen (bi dozena edo) forma jokatugabeetan, Traskek AE-ren garai berriago baterako eta euskara historikorako adizki sintetikoetan aurkitu ‘continuous’ marka bera, hain juxtu.

Artean ez deskribatu ez susmatu ere gabeko morfema hori ezagutzeak ondorio nabarmenak ditu: *\*d-* > *l-* erregela Mitxelenak bezala izenkietako zenbait kasu azaltzeko (cf. Lakarra 2006b, 2006c) ulertu beharrean erreduplikazio edo aurrizkirik gabeko enbor guztietan suposatzen baditugu,<sup>8</sup> orduan, beranduagoko *-l* > *-r-* ezagunagoaren laguntzarekin, sare morfo-fonologiko berekotzat eman ditzakegu hainbat aurrizki eta atzizki, nahiz izenkietan nahiz adizkietan: *\*da-*, *\*-da*, *-a-*, *\*la-*, *\*-la*, *ra-* eta *-ra*, gutxienez. Erregela honek berak, bidebatez, —lehen aipatu Traskek frogatu ‘continuous’ balioak eta Lafonek markatu XVI. mendeko hainbat aditzen geroaldiko balioak landa— de Rijkkek (1992) aurkeztu eta ikertzaile gehienek onartu hipotesiaren ahuleziak erakusten ditu.<sup>9</sup>

Bestalde, bai barneko analisiak —*\*e-hVC* aditz errorik ez izanak,<sup>10</sup> unibokalismoa (< erreduplikazioak/harmonia) ISan eta aditz-izenetan bai baina aditz jokatueta ez izanak, hauek pairatu hainbat aldagetaren ondoren baino adizki jokatuak ez sortuak (cf. Lakarra 2006c: § 7.2)— eta baita aditz jokatu sailak bere hertsilaburrean Ameriketara, Australia eta Ginea Berriko hainbat hizkuntzarekin dituen paralelismoek argiro erakusten digute funtsean oker eta desegoki dela euskara zaharrentzat aditz sintetiko unibertsal edo ia unibertsal eta aberatsa aldarrikatzen duen ideia.<sup>11</sup>

Ez da azalpen egokiagoa, orobat, ustezko aditz sintetiko zabal zaharra latin-erromantzean eragin gaiztoz (zehazki, orduan lehendabizikoz eta aldi berean —cf. Mounole (2006b), Lakarra (2007b)— hizkuntzak hartuko zituen perifrasiaren

<sup>8</sup> Baita ezker-muturrean zenean *\*da* aurrizkiarentzat ere.

<sup>9</sup> Hots, haren ustez (cf. de Rijk 1992) orainaldiko adizkietako *da-* horretan ‘orain’ esan nahi zuen eta aditz-erroen ezkerretara biltzean orainaldiko formak sortu zituen adizlagun zaharra genukeen. Ik. 47. eta 52. oharrrak.

<sup>10</sup> *Eho* < *\*e-non* salbuespen bakarrarekin, itxuraz; ene aburuz, ez litzateke *\*e-hVC* errorik faltako era honetako aditzak *Th-* > *h-* fenomenoaren ondoren ere aditz enbor berriak eratu izan balira hizkuntzan; cf., aldiz, *e-thorr-i*, *e-kharr-i*, *e-kus-i*, etab., baina ez *\*\*ehorri*, *\*\*eharri*, *\*\*ehusi* eta ezta *\*\*ehorri*, *\*\*eharri*, *\*\*ehusi* ere. Bideanabar, *\*e-nVC* bakarra izanak ere *n* fonemaren erro hasierako urritasunaren alde egiten du (cf. FHV § 15.9), Mitxelenak frogatzen hau erabili ez arren; ik., orobat Lakarra & de Bernardo (prestatzen) eta Lakarra (prestatzen-3).

<sup>11</sup> Cf. “There is a very old discussion on whether synthetic forms in Basque are older than analytical forms or vice-versa. In earlier centuries and up to the beginning of ours, researchers thought, almost unanimously, that the ancient Basque verb had only analytical (“periphrastic”) forms, simple or synthetic forms being a corruption of those [...] Today, in contrast, there is universal agreement that the handful of verbs which have synthetic forms preserve a state of affairs which must have been much more general in older times. In fact, old texts present a greater number of verbs with synthetic forms than are currently used. Nevertheless, the system of analytical forms with an auxiliary appears as perfectly consolidated even in the earliest texts. The use of analytical forms permitted the expression of a greater number of differences in tense, mood and aspect than was possible within the bounds of the synthetic conjugation” (Gómez & Sainz 1995: 237-238).

Ezin horrelakorik espero ere hizkuntza SOV bihurtu baino lehen Donegan & Stampe (1983), eta besteren ustez; soilik orduan “gizen” liteke aditza zein izen sintagma, forma kanonikoak haziaz eta atzizkiak nahiz postposizioak sortuaz eta erantsiaz.

bitartez) hondatuko zela suposatzea ere. Ene ustez, delako latin-erromantzeen ustezko eragin hori baino lehen ere,<sup>12</sup> sintetikoki jokatzeko gai ziren aditzen saila murrizta eta ia emankortasun handirik gabekoa bide zen, izan: ez zuen lortu, esaterako, mailegutan hartu aditz ugarien artean eskukada batek ere adizki sintetikoak garatzea,<sup>13</sup> eta datu hau nekez uler liteke aditz sintetikoen sail unibertsal edo zabal batetik abiatuaz. Hots, euskarazko aditz zaharra bat bide zetorren Ameriketa, Australia eta Ginea Berriko hizkuntza modernoetakoekin, guztiek zutelarik sintetikoen sail urri eta heresia (cf. Lakarra 2005 “euskal-kanonaz”), dozena batetik ehun bat kidetakoa edo.

### 1.3. Forma kanonikoa eta aditzaren bilakabidea

1.3.1. Dakigunez, Lafonek aditz erroa askotarikoa, ugaria eta ia muga ezagunik gabea bailitzan aurkeztu zuen:

Pour avoir du verbe basque une connaissance satisfaisante, il faudra joindre à la connaissance de son système celle des rapports de forme, de sens ou d'emploi que certaines racines ont pu avoir entre elles, c'est-à-dire la connaissance de l'histoire et de la préhistoire des racines (Lafon 1943: I, 433).

B. *Racines simples*. Les racines simples du basque se composent d'une ou de deux syllabes. Les types suivants se rencontrent :

1.º RACINES MONOSYLLABIQUES:

une voyelle : *a-* “être”;

consonne et voyelle : *go-* “rester”, *gi-* “être fait”;

voyelle et consonne : *bil-* “marcher”, *kus-* “être vu”.

2.º RACINES DISSYLLABIQUES : *oa-* “aller”; *augi-* “venir”, *aki-* “être su”, *zagu-* “être connu” (Lafon 1943: I, 421).

1.3.2. Aurretiko bi lanetan (Lakarra 2006b, 2006c) erakutsi uste dut ikuspegi hori desegokia eta agorra zela alderdi askotarik, erroen forma kanonikoan oinarritutako analisiaren bitartez. Oraindik gera litezkeen salbuespen eta zailtasunak gorabehera —nolanahi ere, oraintsu baino erruz gutxiago bide dira— bi eratako aitzinamenduak lortu direla deritzot:

- a) Hainbat etimologia berri, lehen ezagutzen ez genituen zenbait erro zahar-agor isolatuaz eta lehen lotura formalik gabekotzat genituen hainbat erro (us-tez soil) analisatu eta beren artean errepikatzen diren osagai eta erlazioak argituaz:

| Erroa            | <i>e-CVC</i>   | <i>e-da-CVC</i>   | <i>e-ra-CVC</i> | <i>e-da-ra-CVC</i>                                                      |
|------------------|----------------|-------------------|-----------------|-------------------------------------------------------------------------|
| * <i>dan</i>     | > <i>edan</i>  | * <i>e-da-dan</i> | > <i>j(a)an</i> | * <i>e-ra-dan</i> > <i>eradan</i> * <i>e-da-ra-dan</i> > * <i>ardan</i> |
| * <i>dats</i>    | > <i>jatsi</i> |                   |                 | * <i>e-ra-dats</i> > <i>era(a)tsi</i>                                   |
| * <i>den</i>     | > <i>eden</i>  |                   |                 |                                                                         |
| * <i>den(ki)</i> | > <i>edeki</i> |                   |                 |                                                                         |

<sup>12</sup> Ohar bedi bai latinean eta baita erromantzeetan ere aditz jokatuena saila irekia dela, hots, funtsean jokatuak direla erro guztiak eta ez banaka batzuk euskaraz bezala.

<sup>13</sup> Lafonek erabat segurutzat zuen *ezagutu* < *ezagun*, rom. *sabut* beharbada? Ez dakust nola analiza litekeen euskal morfologia zaharraz dakigunaren barnean.

|          |                        |                |                        |              |                                                            |
|----------|------------------------|----------------|------------------------|--------------|------------------------------------------------------------|
| *len-i   | > erein                | *e-da-len-i    | > jarein <sup>14</sup> |              |                                                            |
|          |                        | *e-da-len-gi   | > jaregi               |              |                                                            |
| *din(-o) | > jin, jo              | *e-da-din(-o)  | > jaio                 | *e-ra-din    | > eriden, *e-da-ra-din > jarrain<br>[ediren, ediro, idoro] |
|          |                        |                |                        | *e-ra-din-o  | > eraio                                                    |
|          |                        | *e-da-din(-ki) | > jaiki                | *e-ra-din-ki | > eraiki                                                   |
| *lin(-o) | > (h)erio              | *e-da-lin(-o)  | > jario                |              |                                                            |
| *dits    |                        | *e-da-dits     | > jaitsi               | *e-ra-dits   | > eraitsi                                                  |
| *lits    | > eritsi               | *e-da-lits     | > jaritsi              |              |                                                            |
| *don-i   | > bedoi/hodei          | *e-da-don      | > jagon                | *e-ra-don    | > errun *e-da-ra-don > *arran-                             |
| *dul     | > e(u)lki              | *e-da-dul-ki   | > jaulki               | *e-ra-dul    | > irauli *e-da-ra-dul > *arraul-                           |
|          | > jalgi/ki             | *e-ra-dul-gi   | > eralgi               |              |                                                            |
| *dun     | > *edun                | *e-da-dun      | > jaun                 | *e-ra-dun    | > iraun                                                    |
|          |                        |                | > ja(u)ntzi            | *e-ra-duntzi | > era(u)ntzi *e-da-ra-dun-tz-i > ja-<br>rauntsi            |
| *lun     | > irun                 |                |                        | *e-ra-lun    | > irudi/iduri                                              |
| *duts    | > eutsi                | *e-da-duts     | > jausi                | *e-ra-duts   | > erausi                                                   |
| *dutz    | > eutzi                | *e-da-dutz     | > jauzi                | *e-ra-dutz   | > erauzi                                                   |
| *gon(ki) | > egon<br>egoki        |                |                        | *e-ra-gon    | > eragon                                                   |
| *gor     | > egorri               | *e-da-gor      | > ihaurri/jaurri       |              |                                                            |
|          |                        | *e-da-gor-di   | > jaurti, aurti-       |              |                                                            |
| *gotz    | > egotzi               |                |                        | *e-ra-gotz   | > eragotzi *e-da-ra-gotz-i > urgatzi                       |
| *kbin    | > ekin                 | *e-da-kbin     | > jakin                | *e-ra-kin    | > irakin                                                   |
| *non     | > eho                  | *e-da-non      | > joan                 | *e-ra-non    | > erhol/erhan *e-da-ra-non > eroan,<br>eraman              |
| *san     | > esan                 | *e-da-san      | > jasan<br>jaso        | *e-ra-san    | > erasan/ erran<br>eraso                                   |
| *sar     | > eseri                | *e-da-sar      | > jasarri              | *e-ra-sar    | > erasarri                                                 |
| *zar     | > ezarri <sup>15</sup> | *e-da-zar      | > jazarri              | *e-ra-zar    | > enazarri                                                 |

b) Lehengo anabasa eta irregularitate ia osoa formula soil batez [(CV)-CVC] eus-kara zaharragoan erregularitate (ia) erabatekora eramatea, hizkuntz berreraike-tari dagokion bezala.<sup>15b</sup>

#### 1.4. Aurrizki zahar berriak

1.4.1. Aditz-erroen forma kanoniko zaharra bilatzeko azterketa horretan ez da soilik erro soil zaharrago gehiago agertu; orobat, guganaino eta are euskara historiko-raino ere iritsi den moduan, ez lexema baizik eta afijo zahar-berri ezagunen bat esku-ratu dugu, \*da-, alegia.

Afijo hori aurrizkia genuke bere kokagunearen arabera, beste ezagunen bat (-ra-kausatiboa) baino aurrizkiago, gainera: cf. RS *jaraunsi* 'heredar' (< \*e-da-ra-dun-ts-i). Aurrizki horrek lotura formal garbia du *labur* edo *labain*-en ageri den *la-* marka ho-

<sup>14</sup> Mitxelena aditz hau *jar* + *egin* banatu arren, ikus Lakarra (2007a: § 7.2.3).

<sup>15</sup> Mitxelena *FHV*-n kausatiboen artean sartzen du, baina ez dakust nola izan litekeen talde horre-takoa, bere morfologiaren arabera, bederen.

<sup>15b</sup> Ikus § 4 hasierako Merlanen aipua.

riekin; hots, kontuan izanik *\*d-* > *l-* hots aldaketa emana zela Mitxelena-erako aitzineuskaran (cf. Mitxelena 1957), eta adibide hauetako *la-* hori CV-CVC egitura batean dugularik, aurrizki edo preposizio gisa azaldu behar dugu erro monosilabikoaren teoriaren barnean, baldin eta *\*CVC-* > *CV-* proposatzen ez badugu, jakina, 1.000 urte edo gehiago beranduago baino gertatu ez den fenomeno bat *ad hoc* erabiliaz.<sup>16</sup>

Semantikari dagokionez, sakontasun handitan sartu gabe, esan dezagun ezkerreko *\*da-* horrek bi balio (lokatiboa eta aspektu mugagabea) biltzen dituela bere baitan.<sup>17</sup> Bada, bi balio horiek ez dira bateraezinak inolaz ere eta hainbat hizkuntzatan egitura eta jatorri beraren bilakabide bereziak baino ez dira:

Patterns in present-day Benue-Kwa languages suggest two general paths for grammaticalization of locative verbs. One direction is from verb to marker of incompleteness. Another is from verb to preposition, proceeding in some cases to prefix and to zero (Lord 1993: 29-30).

1.4.2. *\*da-* aurrizki zahar-berri hau aurkituak ia bi dozena aditzetan (*jausi, jakin...*) baditu ondorio berriak aditz sintetikoen sailari dagokionez edo, hobe esan, aditz-erro zaharren kopuruaz. Dakigunez, *\*e-* aurrizkia (> *e-*, *i-*, *j-* baldintza ezagunetan) behar dute izan aditz zahartzat hartzeko hautagaiek: *sartu* edo *apurtu*, horrela, zerrendatik kanpo gelditzen dira eta ez soilik *-tu* horrengatik. Alabaina, *e-* duten edo izan duten horiek guztiak (200 bat) inoiz sintetikoki jokatu direla baieztatzerik ez dugu: *ezarri, itzuli, jan, erosi, ilki, josi...*, egiturari dagokionez zahartzat izan ditza-kegu baina ezin segurta inoiz forma jokaturik izan duten. Bada, kausatibo aurrizkia baliatuaz sortutako aditz zaharrei *\*da-* aurrizki ezagutu berria daramatenak gehitu eta noizbait *\*e-* zutenen zerrenda laburtzean zalantzarik gabe jokatutako oso erro soil gutxi gelditzen da, bizpahiru dozena edo (cf. Lakarra 2007b eta hemen 78. oh.).

1.4.3. Are gehiago (edo gutxiago): Mitxelenak (1977b) *jardun/inardun, jarduki/iharduki, jardetsi/ihardetsi* azaltzeko proposatu zuen *\*jar* 'izenki zahar balio ezezagunekoa' eztabaidatzean (cf. Lakarra 2007a) ikusi izan dugu horien jatorrian ez dela inongo *\*jar* ez bestelako izenkirik. Labur esanda, Mitxelenak berak erakutsi zuen lexiko mailegatugabeen hasierako yodak gorago aipatu aditz zaharretariko *\*e-* hartatik datozela eta, horrenbestez, *jaun* edo *jabe*, azken batean, aditzak izan zirela (cf. Lakarra 2006b eta 2006c). Horrela gauzak, *\*e-[...ar...]-dun*, *\*e-[...ar...]-dets-i*, etab., ditugu Mitxelenak azalgai hartutakoak; beste aditz-erro ezagunen batek ere ez digu laguntzen forma horietara iristen (ez dira, beraz, bi aditz erroz osatutako aditz erro konposatuak) eta ezta lehengo *-ra-* kausatiboak ere. Bai, alabaina, *\*e-da-ra-CVC* egitura konplexuago eta historikoki ezezagun edo agor batek (cf. Lakarra 2007a); eta ez, gainera, Mitxelenaren bizpahiruak soilik, baizik eta are haien ideko diren *jarraitu, inarrosi, jarrugi, urgatzi, \*arran, \*ardan, arbin*, eta beste ere, —guztira dozena bat edo, eta sintetikoki jokatutako zenbait tartean, bidenabar— azalduaz.

<sup>16</sup> Bestalde, *\*da-* hori formalki ezin bereiz liteke IS-ren eskubitara ageri den *\*da* atzizkitik: *etxe-ra-t, du-da(n/la)*, etab. Traskek (1997) euskal hizkuntzalaritzaren arazo larrienetarik duen lokatibo komunztadura, zenbaitetan algonkinoz ere ageri da Céline Mounolek markatu bezala.

<sup>17</sup> Bigarrena (aspektu mugagabea) zen, jakina denez, Traskek (1977) lehendabizikoz forma jokatu modernoetako 3. pertsonako *da-* ezagunean aurkitu zuen bera.



### 1.5. Euskal aditz sintetikoaren urritasun eta modernotasunaz

1.5.1. Aditz jokatuaren zerrenda (cf. Lafon 1943, Lakarra 2007b) inoiz ez da luzeegi izan —75 edo dira lekukotuak—, nahiz eta “elkarte lorioso” horretan kide izateko bizpahiru adizki eta inoiz are bakarra (gogora RS *diratan* edo *daminda*) baino ez eskatu sartzeko hautagaiari. Goragoko ahapaldietako kenketen ondoren gelditu zaigun erro soil jokatuaren kopurua bi dozenatik hirutik baino gertuago dela ikus liteke Lakarra (2007b)-n. Inguruko hizkuntzetara so egiteak ez digu laguntzen ez antzeko hertsapenik aurkitzen ez egoera honetara iristeko bilakabidearen inongo eredu edo arrazoirik antzematen. Izan ere, italiko nahiz germaniko, zelta nahiz eslabiar, zenbat aditz sintetiko dute gure auzoek? Ez jakin, edota ezin-konta-ahala, edota, nahi bada, GUZTIAK, salbuespenak salbuespen. Euskarak, aldiz, historikoki salbuespen urri direnak ditu jokatzeko eta \**e*- aurrizkia izan zuten erro soil guztiek forma sintetikoak izan zituztela onartuko bagenu ere —askotxo onartzea dela dirudi— hiru bat dozenatako salbuespena genuke gehienez ere.<sup>18</sup> Eta ohar bedi ez naizela sartu ere egiten adizki jokatuak izan arren sintetikorik aberatsenek ere ez dituzten denbora, aspektu eta aldi sintetikoaren kontuan.

Urrutixago joaz, ordea, dela Ipar-Ameriketara, dela Ginea Berrira edota, batez ere, Australiara, ugari dira aditz-jokatuaren saila euskararena bezain murriztuta edota are murriztuta duten hizkuntzak. Hots, dozenardi eta zenbait dozenaren artean, inoiz 100 pasatxo eta bakarren bat hortik gora:

In most of the world's languages verb roots comprise an open class. There are, however, some languages that have a small, closed class of verb roots and, furthermore, lack processes for deriving new, morphologically complex verb bases. (...) We compare verbs and complex predicates in three unrelated languages —one with an open verb class (English) and two with small, closed classes of verb roots that occur as independent verbs and inflecting for subject person-and-number and tense, aspect and mood, one from north central Australia and one from the Trans New Guinea family.

In northern Australia many languages have a closed class of inflecting verbs. Some languages have as few as five to a dozen such verbs, others up to about 250. Jaminjung represents a type in which most inflecting verbs function as independent verbs and have not been strongly grammaticised (Schultze-Berndt 2000). In New Guinea a number of languages of the Trans New Guinea family have between 60 and 150 inflecting verbs (...). Kalam, which has about 130 verb roots, is the best described (...)

Jaminjung and Kalam both make up for their paucity of verb roots by having large, open classes of complex predicates (Pawley 2006: 1).<sup>19</sup>

<sup>18</sup> Hots, klase irekia zen eta horrela mantenduko da erromantzeetan, inoiz are sintetiko berriak sortuaz (*amaré* < \**amar he*, *amaria* < \**amar había*, etc.); hortaz, zergatik pentsa erdaren eraginez galdu zirela sintetikoak euskaraz? Ez al zen justu kontrakoa itxadon beharko? Ik. berriro ere 7. oharreko paralelo esanguratsua.

<sup>19</sup> Nahiz eta aditz generikoak Ginea Berriko gertakaritzat jo izan den, Australia, Siberia eta Ipar Ameriketako Ipar-Mendebaldean (i.e., Washington, Oregon eta Idaho) —Sapir eta Boas-ek chinookaz— ere aipatua izan da (cf. Garrett 2004).



1.5.2. Kopuruarekin batera, formari lotzen bagatzaizkio orain, aski nabarmena begitantzen zaigu adizki sintetikoak jokatu gabeen gainean eratuak direla eta, beraz, haien ondoko (eta ez alderantziz —Schuchardtek eta bestek— nahi bezala):

- (1) bokal harmonia eta erreduplikazioa izen, adjektibo eta aditz jokatu gabeetan ematen da baina ez aditz jokatuetan,
- (2) [—'—...] → ['—...] gertatzen da azentuan eta, ondorioz, [h—h—h—\*\*h] → [h—h—\*\*h...] hasperenean; alabaina *ethor-*, *ekhar-*, etab. baina *dator*, *dakar*, etab. dugu, hasperenik gabe,
- (3) zenbait ezaugarri edo aldaketa berezi lehenik erroetan eta gero handik forma sintetikoetan jazo bide dira:
  - a) metatesia \**janon* > \**johan* eta hortik, *doha* [Etx.] ez \*\**dao*;
  - b) metatesia eta bokal erorketa: \**e-ra-san* > \**e-sa-ran* > \**e-sran* > *erran* (cf. Trask 1997),
  - c) *d - r* > *r - r* eta *r - r* > *n - r* en *jardun*, *ihardetsi*, etab.; *n - rn* > *ø - R*: *jarraiki*, *inarrotsi*, eta gainerakoetan (cf. Lakarra 2007a),
  - d) *i - irau*n eta beste zenbaiten adizkietan (cf. *irabazi*, etab. § 3.4(6)-n).
- (4) *da-* aditz lokatibo gisa eta hortik > “inperfektibo”, “bukatu gabe”: *jausi*, *jauzi*, *jakin...*
- (5) *d - l*, gehi *-l* > *-r* eta, beraz, \**e-da-duz-i* > *jauzi*, baina \**da-la-non* > *daroa/darama* eta ez \*\**darahaol/daraha*,
- (6) *-kil-tsi* partizipio marken garapena ere forma jokatu en orokortasun eta zahar-tasunaren aurka *doa* (cf. Lakarra 2006c: § 5.2):
  - a) *-gi* aurrizki batetik *dator* eta, gainera, forma jokaturik gabeko aditzetan izateaz landa, askozaz zabal eta orokorrago da forma jokatu gabeetan jokatuetan baino,
  - b) *-tsi* adjektiboak egiteko *-tz* marka zaharrak leherkari aurrean pairatu aldaketa baten morfologizazioari *-i* eranstetik bide dator; testuinguru hori [*-tz(i) T-*] soilik adizki jokatu gabeetan eman zen, ez besteetan.

Jakina, proposatutako ordenaren frogia hainbat eta argiagoa dugu zenbat eta aldaketa aztarna gehiago antzeman adizkietan: *dihardut*, *drugatzula...*

1.5.3. Gómezek (1994) —Trask (1977) jarraiki— laburki aipatu zuen euskal aditzaren garai inperzonalari ongi dator hizkuntzaren egitura analitikoagoa eta isolatzaileagoarekin. Ikerketa berrion ondorekin, are garbiago da hori: ezkerreko pertsona komuntadurak ez ziren hor “betidanik” eta eskubiko berriagoak askoz gutxiago, jakina; orain, gainera, erakutsi nahi genuke (cf. §§ 3-4) modua, aspektua edo denbora markatzeko afijoak ere ez direla betidaniko baizik eta multzo-aditzen gramatikalizazioaren ondorioz eta ondoren.<sup>20</sup>

<sup>20</sup> Noizbait kontua zehatzago aztertu beharko da, jakina; artean, ikus bedi Hu, Pan eta Xu-ren lana txineraz burutu/burutugabe bereizkuntzarik ez dela esateko arrazoiez. Horien artean da Stassen-en “tensedness parameter” delakoa:

- a. If a language has a grammatical category of tense which (i) is morphologically bound on verbs, and (ii) minimally involves a distinction between past and nonpast time reference, then that language is tensed.
- b. In all other cases, a language is nontensed (Hu, Pan & Xu 2001: 1118).

1.5.4. Gertakari ezaguna da aditz sintetikorik ez dela mailegatuaren artean,<sup>21</sup> baina hortik abiatuaz latin-erromantzearen eraginaren bitartez azaltzea aditz sintetikoaren galera gehi perifrasiaren sorrera eta hedadura guztiz zail eta egiantz eskaseko bide dugu. Hasteko, ez da ikusten zergatik hondatu behar zuen latin-erromantzearen eraginak euskarazko aditz sintetikoa, batez ere hura lehenago oso aberats eta sendoa izan balitz: § 1.3.6-an aurreratu bezala, gogora bedi inguruko hizkuntza guztiek, familia horretakoek eta indoeuropar zabalagoko gainerako leinuetakoek ere aditz sintetiko unibertsala izan dutela beren historian, aditz erro guztiei dagokielarik eta euskarazko jokatu urriek izan lezaketen aspektu, denbora eta moduetan den baino gehiagotako adizkiekin, gainera. Horrela ziren gauzak latinez, eta ez dira funtsean aldatu hizkuntza erromantzeetan; ez jakin, bada, zergatik eta nola hondatu behar zuen alde honetatik euskarazko aditz sintetiko unibertsal aberatsa.<sup>22</sup>

Perifrasiak ez zirela lehendabizikoz eratu latinak edo erromantzeak zituenaren arabera argi beharko luke (eta zukeen) edozeinentzat, *pace* berriro Gómez & Sainz (1995)-ekin.<sup>23</sup> Dagoeneko Céline Mounolek (2006hh) erakutsi du perifrasi guztiak ez direla garaikide: nekez izan zitezken *etor zedin* eta *etorri zen* edo *etortzen zen*. Bestalde, non da lehendabizikoaren eredu latindarra edo erromanikoa? Azkenengoa, aditz izena inesiboan + copula (cf. Urgell 2006, Mounole 2008a), mundu osoan zehar zabalduriko perifrasi dugu (cf. Bybee et al. 1994, Anderson 2006) eta inguruko erdaren laguntza gutxi zuen (eta horien behar handirik ere ez) euskarak hori sortzeko.<sup>24</sup>

1.5.5. Australiako hizkuntzetan aditz jokatuak urriak izateaz landa, ikusi izan da (Merlan 1979) horien erro bisilabikoetako zenbait silaba errepikatu egiten direla aditz eta hizkuntza ezberdinetan. Hots, hasiera batean erro monosilabikoak bide ziren izen

---

Hori guztia, morfema lotuen bitartez eta ez laguntzaile edo partikulen bitartez, noski; bidenabar, Stassen-ek ez du bereizkuntza hori ezagutzeko burmerak duen legezko futuroa/ez-futuroa bezalakorik onartzen, hori usuenik moduaren bitartez gauzatzen baita eta ez denboraren bitartez (1119).

Stassen-en beste irizpide interesgarri bati “tensedness universals of adjective encoding” deritzo:

- a. If a language is tensed, it will have nouny adjectives. If a language has nouny adjectives, it will be tensed.
- b. If a language is nontensed, it will have verby adjectives. If a language has verby adjectives, it will be nontensed (ibid.).

<sup>21</sup> Gorago aipatu (ik. 13. oh.) *ezagutu-z* landa, agian, baina *ezagun* da bere forma zaharra eta gertakari horrek zail edo ezinezko egiten du latinetik edo erromantzetik ekartzen. Schuchardten *intensum* > *entzun* izan zitekeen beste *-ndun* mailegatu zahar bat aurrekoarena laguntzeko, baina aspaldidanik onartezina da etimologia hori. Agian \**e-zun* (cf. *oihar-zun*) > *e-n-zun*, / n /-aren errepikarekin azalpen ekonomikoagoa izan liteke.

<sup>22</sup> \**e-* aurritzia nahitaezko bazuten aditz zahar jokatuak (eta gainerako zahar joko-arrastorik gabekoek), badirudi hori erro gutxiri ezartzeaz landa, agortua edo agortzeaz zela K. ondoko III-IV. mendeetarako (ik. § 10. oh.).

<sup>23</sup> Cf. “Contact, first with Latin and then with the Romance languages, must have at least promoted and accelerated the rapid development and expansion of the system of periphrastic forms, if it did not in fact give rise to it. It is no clear whether in Roman times the system of synthetic forms was productive [...] The problem would be how to explain that, among the huge number of verbs which were borrowed during those periods, only two, at most, entered the synthetic conjugations” (Gómez & Sainz 1995: 238; etzana neurea da [J.A.L.]).

<sup>24</sup> Besterik da “-tzen izan” arunt eta orokorretik “-tzen edun” batera hedatzea edota, hobe, aldatzea iragankorretan (cf. Mounole 2008b).

nahiz aditzetan (hitzak eurak bisilabo zirelarik), gero baldintza fonotaktikoa hitzetik errora igaroz, Ken Halek aspaldi iradoki bezala. Bestelako fenomenoak (asimilazio, erorketak, etab.) gora behera, aditzetan australiar hizkuntzalaritzan hain famatua den “tamaina aldaketa” horren arrazoi garrantzitsuenetariko bat antzinako aditz laguntzaile batzuk konjugazio marka bilakatzea izan zen.<sup>25</sup> Egungo egunean, hainbat hizkuntza ez-pama-nyungatan zenbait aditz banaturik eta esanahi bereziarekin ager litezke edota bilduta eta esanahi abstraktuagoarekin (cf. Merlan 1979: 44hh); bada, badirudi pama-nyunga hizkuntzetan ere aditz bisilaboetako silaba bat —edota konjugazio marka— askea zela, laguntzaileari baitzegokion:

4. CONCLUSIONS. Compound structures in early Australian provide an analogical model for the extensive restructuring of monosyllables known to have taken place in Australian languages. The suggestion (Dixon 1980: 418) that this reshaping accounts for some of the modern bisyllables and polysyllables seems incontrovertible; the idea that some of the reshaped verbs may consist of root plus old inflection may be correct but needs to be shown by reconstruction. (...) I suggest that the compound structures of ROOT + AUXILIARY typical of some modern non-PN languages were also found in early Australian. These were (minimally) bisyllabic verbal constructions which served as model for the reshaping of monosyllabic roots, and progressively became frozen at different times in the different languages. Probably a good number of old auxiliary roots can be detected by comparative work, under the assumption of the existence of earlier compound structures (Merlan 1979: 71-72).

1.5.6. Beste hizkuntza batzuetan multzo-aditzak izan litezke aditzak “loditzeko” joeraren barnean, gero MAE horiek ezabatzen direlarik, dela lexikora igaro diren multzo-aditz simetrikoen, dela —batez ere— gramatikalizazioa pairatu ohi duten asimetrikoen bitartez. Hori da itxuraz, gertatu dena lakotaren postposizioekin: Pustet-ek dioskunez, maila sinkronikoan bertan aurki liteke hainbat lotura etimologiko postposizioen eta aditzen artean, 45etarik 15 homofonoak direlarik erabat, eta beste askotan ezberdintasun fonologiko azalerrazak (2000: 178). Argi da, bada, MAE-tarik ateratako lakotaren postposizioek fede ematen dutela gramatikalizazio teoriaren oinarritzko baieztapen baten alde: “gramatika lexikoitik ateratzen da” (2000: 178). Azkenik,

Assuming that Lakota postpositions originate in serial verbs is helpful in explaining this form-meaning correlation. A well-known corollary of the grammaticalization of serial verbs into postpositions is that the verbs gradually lose their verbal trappings, such as compatibility with person affixes (Heine, Claudi, and Hünemeyer 1991 and Lord 1993). If the postpositional paradigm of person affixes (...) is interpreted as a relic of an obsolete verbal paradigm, the division of Lakota postpositions into two formal classes on the basis of their compatibility with direct affixation appears far less arbitrary. The younger, semantically less-bleached elements still retain the remnants of an earlier verbal person-marking paradigm, while the older, more desemantized postpositions have already lost their inflectional potential (2000: 180).

<sup>25</sup> Cf. 75. oharra beharbada euskaraz izan den antzeko garapen baterako.

Bada antzekorik —nahiz eta AS-ko atzizkiekin— tani hizkuntzetan ere, monosilabismotik bisilabismorako deribaren barnean:<sup>26</sup>

Of the 100-plus derivational verb suffixes attested (...) for Galo and (...) for Mising, between 40-60% can be easily traced to lexical roots (almost always verb roots) with the same segmental phonology and underlying tone (...) Derivational verb suffixes frequently retain many of the semantic characteristics of their lexical source forms, but deploy these productively in the more generalised service of grammatical functions. (...) There is every possibility that the pan-Tani system of derivational verb suffixes originated historically in verb serialisation (Post 2006: 57-58).<sup>27</sup>

Bada, ondoko orrialdeetan erakutsi gogo dugu badela arrazoirik pentsatzeko aitzineuskarak, geroago euskarak ez bezala, MA egiturak izan zituela, —batez ere MAE asimetrikoak—, eta hor dutela beren jatorria hainbat eta hainbat gramatikalizazio.<sup>28</sup>

## 2. Multzo-aditzen egitura eta bilakabidez

Azken urteotan eta are azken ehun urtetik gora ere (cf. Lord 1993-n bildu aurreko bibliografia) multzo-aditez edota multzo-aditz egiturez (MAE) sortutako bibliografia ikargarria da bere erraldoian —euskarazkoez hutsaren hurrengoa bada

<sup>26</sup> Aitzineuskaratik euskarara bidean izan den aldaketa modu eta tamainarekin noizbait erkatzeko izan lezakeen garrantziagatik, osorik ematen dut ondoren Posten hasierako laburpena:

Compounding in Tani appears to have been a process of disyllabification, where monosyllabic forms in Proto-Tani have been lexicalised as compounds. This has resulted in an interesting division in the Tani languages, with nouns and adjectives on the one hand being closely aligned, and verbs on the other behaving quite differently. This division is interesting because of the more usual alignment in Asian languages of adjectives with verbs, not nouns. The story of this division is traced through the lexicon, with evidence from morphology, tone, segmental phonology and syllable structure, all showing a shift towards greater agglutination in Tani languages (Post 2006: 41).

Esango nuke (cf. Lakarra 2006a) izan dela antzekoren arrastorik gure hizkuntzaren historiaurrean, baina etorkizuneko beste lan batzuetarako utzi beharra dut oraingoz. Markagarria da Posten lanaren “historical source of derivational verb suffixes” atalean irakurtzen duguna ere —“It is interesting to note, the, that the serial verbs common to the morphosyllabic languages of Mainland Southeast Asia do this too (Matisoff 1969). Indeed, many of the functions of Tani derivational suffixes recall those of post-head serial verbs in languages like Lahu, Thai and Chinese” (57)— eta horren ondorioa: “There is every possibility that the pan-Tani system of derivational verb suffixes originated historically in verb serialisation” (Post 2006: 58).

<sup>27</sup> Postek badu beste lan interesgarri bat ere (2007) non erkaketa zehatza egiten den txinera eta taianen artean batak eta besteak, gutxi-gora-behera tipologia beretik abiatuaz (hizkuntza “morfosilabikotik” cf. Light 1978) noraino iritsi diren konposaketa eta gramatikalizazio bidean. Badirudi txinera dela gehien aitzinatu dena aglutinazio bidean eta bietan —hainbat MAE gorde arren— badirela nahiz lexikalizazioak nahiz gramatikalizazioak aditz horietan.

<sup>28</sup> Aurreko zenbait lanetan (cf. Lakarra 2007a, 2007b, prestatzen-2), bidebatez eta zehaztasun gehiagorik gabe, euskarazko edo aitzineuskarazko egituraren baten eta multzo-aditzen arteko antzekotasunen bat aipatu izan dut, esaterako A-KAUS-APLIK bantuen eta euskarazko APLIK-KAUS-A egituren artean, biak “A-A-A” (hiru aditzeko MAE zaharrago) batetik bait letozke; orain, kausatiboari dagokionez nahiago dut pentsatu morfologikoa izan bide zela (< \**la-* < \**da-*) eta ez sintaktikoa, Aikhenthaldek dioenez (2006: 54) ez baita ohiko CAUS serial bat beste CAUS morfologikoa bat denean eta, beharbada, hori ere \**nin* aditzaren gramatikalizazioen artean sartzen zen, § 3.4-ren akabuan laburki aipatzen den bezala.

ere—<sup>29</sup> eta haziaz eta ñabartuaz doa exponentzialki. Segidan —Aikhenvald (2006a)-ri eta Aikhenvald eta Dixonek (2006) argitaratu bildumako ikerketei lotuaz—, soilik interes nabarmen eta zuzena agertzen duten gaiaren oinarritzko alderdi zenbait ukituko dudan arren, badirudi euskararen eta aitzineuskararen aditz sintetikoaren eta aditz-multzoaren jatorri eta garapena ezingo dela etorkizunean bere osotasunean aztertu multzo-aditzen azterketaren laguntzarik gabe.

Labur esateko, MAE eraginkor edo murriztak era guztietako hizkuntzetan eriden badira ere, Afrika Mendebaleko, Asiako ekialde eta hego-ekialdeko hizkuntza monosilabiko eta isolatzaileetan dirudite ugarien;<sup>30</sup> alderantziz, urri dira hizkuntza polisintetiko eta oso polisintetikoko Ameriketakoak.<sup>31</sup> Orobat, hizkuntza polisintetiko eta isolatzaileetarik kanpo, MAE-k ez dira ugari eransleetan eta ezta Australiakoak bezalako hizkuntza ergatiboetan, izan ere Nom-Akus hizkuntzei baitagozkie errazki uler litezkeen arrazoiengatik: egitura horien oinarritzko eskakizuna bertako aditzek argumentu markak eta, batez ere, subjektukoak —direla iragankorrak, direla iragangaitzak— amankomunean izatean baitatza.<sup>32</sup>

Irakurleak MAE-n sistema eta erabilera ugaritasuna —eta baita kasu batzuetan eta besteetan duten garrantzia ezberdina— gogoan izan dezan, interesgarri izan liteke hizkuntza zenbaitetan duen egituraren erabilera egindako estimazioak behatzea:

In many languages with SVCs, these are very common; in others they are quite rare. Surveying the languages described in this volume [= Aikhenvald & Dixon (arg.), 2006], we find that the following approximate percentages of textual clauses include an SVC:

- more than 70 per cent: Tariana
- between 50 per cent and 70 per cent: Ewe, Eastern Kayah Li, Dumo
- between 20 per cent and 50 per cent: Goemai, Thai, Tetun Dili, Olutec, Cantonese
- between 5 per cent and 20 per cent: Mwothlalp, Toqabaqita, Lakota
- less than 1 per cent: Khwe

<sup>29</sup> Salbuespen bakarra Traskek (1997: 229) “dative flags” delakoez ari zelarik egindako lerro erdiko aipua bide da:

Be all this as it may, it can hardly be doubted that the history just sketched is correct in its essentials, and we can therefore get a glimpse of an important part of the development of the extraordinarily rich verbal morphology of Basque. We still, however, have little idea what the origin of these morphs might have been: if they were either adpositions or serial verbs, the order of elements is absolutely out of line with the postpositional and verb-final syntax of the language.

<sup>30</sup> Ikus 81. oharreko Lorden aipua eta, orobat, beheraxeago testuko Dixonen bigarren ahapaldia- ren hasieran etzanaz emana. Austronesioz, halere, egitura oso bestelakoa izanik ere, erruz aurki ditzakegu “verbal preposition” delakoak (< MAE): familia honen egitura aldaketa sakon baten ondorio ote? Gogora Sagarten zenbait lan —Sagarten 90'-etakoak, esaterako, kontratan Wang (1995)-eko hainbat, baina berriro Sagart (2004) ere— sino-tibetera eta austronesioaren jatorritzko ahaidetasuna erakustera zuzenduak, bat edo beste aurrizki amankomunak eta morfologian oinarritutako argudioekin.

<sup>31</sup> Cf., halere, de Reuse (2006), Zavala (2006) eta beheraxeago Dixonen aipuaren bigarren zatia. Itxura batean ez dute horrelakoen beharrik aditzean dituzten afijo aberatsak kontuan harturik (horrelatsu dio de Reusek berak); alabaina, Postek tani hizkuntzekin erakutsi bezala (ik. 26. akabuan aipatua), baliteke goragoko garairen batean delako afijo horiek aurreragoko MAE-tarik sortuak izatea.

<sup>32</sup> Errazagoa da, noski, noizbait MAEk asko edo gutxi izan dituzten hizkuntzek horiek gramatikali- zatu eta (ia) funtziozabetu ondoren ergatibo sistema oso edo zatikazkoei lotzea; baina Dixonen ondoko testuko aipuaren akaburantz oraindik urrutiago jotzen da.

SVCs are not restricted to languages of a particular typological profile. *They are particularly common in languages of an analytic character* but are also encountered where there is a highly synthetic, or even polysynthetic, structure (for example, Tariana, Olutec, and Lakota, described in Chapters 8, 13, and 14). We find SVCs in languages which are verb-final, verb-medial, and verb-initial; in languages that show ergative characteristics (Olutec, among others); and in languages which have switch-reference marking (such as Tariana). As discussed in §8 of Chapter 1, the grammatical property of ‘having SVCs’ is highly difussible (Dixon 2006: 338-339; *etzana neurea* [J.A.L.]).<sup>33</sup>

Esanenezake, bada, tariana bezalako zenbait hizkuntzatan erabilera erabatekoa dela, ia MA ez diren aditzik gabe (cf. Aikhenvald 2006b) eta beste zenbaitetan, aldiz, oso mugatua, batzuetan erabilera beharrezkoa eta besteetan aukerakoa (edota MAE aukerako eta beharrezkoekin), zenbait hizkuntzatan MAE hitzbakarreko eta asimetrikoa eta beste batzutan MAE hitzbakarreko eta anitzekoa, simetrikoa eta asimetrikoa, lotua edota berezia eta are hurruna duena, etab. Hots, zera genduke Aikhenvald-en definizioari lotuaz:

A serial verb construction (SVC) is a sequence of verbs which act together as a single predicate, without any overt marker of coordination, subordination, or syntactic dependency of any other sort. Serial verb constructions describe what is conceptualized as a single event. They are monoclausal; their intonational properties are the same as those of a monoverbal clause, and they have just one tense, aspect, and polarity value. SVCs may also share core and other arguments. Each component of an SVC must be able to occur on its own. Within an SVC, the individual verbs may have same, or different, transitivity values (Aikhenvald 2006a: 1).

Hara zenbait adibide:

|                                          |                     |                    |                 |                                     |
|------------------------------------------|---------------------|--------------------|-----------------|-------------------------------------|
| Keoi <sup>5</sup>                        | jap <sup>6</sup>    | heoi <sup>3</sup>  | co <sup>5</sup> |                                     |
| 3sg                                      | enter               | come               | sit             |                                     |
| ‘He went in and sat down’                |                     |                    |                 | (kantonera; apud Matthews 2006: 69) |
| chuchok <sup>3</sup>                     | tho:ng <sup>3</sup> | tae:k <sup>1</sup> | ta:y            |                                     |
| Chuchok                                  | stomach             | break              | die             |                                     |
| ‘Chuchok, his stomach burst and he died’ |                     |                    |                 | (thai; apud Diller 2006: 175)       |
| Ade                                      | wahwòng             | yih                | plih            | muhng                               |
| Grandparent                              | woman               | sago               | 3sgfSU.make     | 3sgfSU.be.seated                    |
| ‘Grandmother was making sago (porridge)’ |                     |                    |                 | (dumo; apud Ingram 2006: 211)       |

<sup>33</sup> Hara Zavalaren datuak olutekaz:

The counts show that the most common structures are those with two verbs, 91 per cent, followed by the ones with three verbs, 9 per cent. The counts also show that 30 per cent of the total of predicates are formed as SVCs, out of which 9 per cent are symmetrical structures and 91 per cent include a grammaticalized serialized verb. Among the grammaticalized elements, the three most common are those that encode aspect, change of valency, and plural, whereas the least common ones are those functioning as verbal classifiers. When the grammaticalized elements are excluded from the counts, the picture is quite different, since only 3 per cent of the total number of clauses in natural discourse include a serialized verb (59 tokens within the corpus of 2,000 clauses (Zavala 2006: 289).

<sup>33b</sup> Bestalde, marka bedi MAE → hizkuntza analitikoak inplikazioa betetzen ez bada ere, kontrakoa (h. analitikoak → MAE) erabatekoa edo ia erabatekoa dela.

abó ko'a paun lori tudik  
 grandparent cut bread take knife  
 'Grandparent cut the bread with the knife' (tetun dili; apud Hajek 2006: 244)

MAE-ak sailkatzeko parametro nagusiak ondokoak lirateke: beren osagaiak, hauen hurbiltasuna, hitz fonologikoak edo morfologikoak<sup>34</sup> osatzen dituzten komunztadura edota markaketak; hau da, subjektu marka osagai bakarrean —lehenean edo azkenean— edo orotan, objektu marka bat edo gehiago (usuenik bakarra), orobat aspektu, denbora, ebidentzialtasunekoak, etab.

Historikoki —are susma genezakeen historiaurrerik hurbilenekoan ere— gure hizkuntzak MAErik ez duelarik, baliteke euskalari bezala egitura horien osagaiak eta beren garapen diakronikorako suposa lezaketena izatea interesgarrienik. Ikusi dugunez, MAE simetrikoak edo asimetrikoak izan litezke; aurrenekoetan —batez ere horrelako sail murriz edo agorrek dituzten eta MAE simetrikorik izan ohi ez duten hizkuntzetan (cf. Aikhenvald 2006a: 45)—<sup>35</sup> maila jerarkiko bereko elementu bi edo gehiago aurkitzen dugu, gehienetan aditz-sail irekietakoak direlarik aditzok.<sup>36</sup> MAE asimetrikoetan, aldiz, bi aditz dira, A “larri” bat —MAE simetrikoetako osagaien antzekoa— eta beste A bat “txikia”, zenbait aditz-sail itxikitakoa, dela estatiboa, posturakoa<sup>37</sup> edo moziokoa.<sup>38</sup> Ordena ere ikonikoa izan ohi da aditz simetrikoetan baina gehienbat sintaxi-egituraren edo hizkuntzaren sintaxi orokorraren araberkoa asimetrikoetan. Bada, MAE simetrikoek lexikalizatze joera duten bitartean, asimetrikoek usuenik gramatikalizatze dute, beren kideen marka gramatikal bilakatuaz, batez ere, sarritan gertatzen den bezala, hitz bakarrean batzen direnean MAE-ren osagai guztiak.

Dixonek eta Aikhenvaldek markatzen dutenez, ez da beti erraz MAE bat beste-lako egituretarik bereiztea:

Care must be taken to distinguish minor members of an SVC from suffixes, or adpositions, or complementizers. However, when a process of change is taking place, two alternative analyses may both be possible. That is, analysis as a grammatical ele-

<sup>34</sup> Hizkuntza isolatzaileetan MAE-k ugariago izateaz landa, egitura horien osagaiak askeak izan ohi dira fonologikoki zein morfologikoki eta usu ez dira kokatzen bata bestearen aldean urrutiago baizik; honelako hizkuntzen beste muturrean sintetiko eta polisintetikoak aipatu ohi dira (cf. Aikhenvald 2006a: 53 eta hemen 32-33. oharra eta dagokien testua).

<sup>35</sup> Halaber, MAEdun hizkuntzetan urri dira multzo-aditz ez diren aditz soilak.

<sup>36</sup> Gai honek zehaztasun gehiago behar du, konbinaketa oro ez baita zilegi: cf. “Serialisation of roots in a verb stem is restricted to sequences of events which are commonly associated culturally or for which there is a cultural basis or pragmatic reason for their close association” (Bruce, *apud* Aikhenvald 2006a: 11).

<sup>37</sup> Cf. “Motion or posture verbs may be used to impart the semantics of progressive, continuative, or habitual meaning” (Aikhenvald 2006a: 23) eta “Verbs of completion usually mark completive aspect, as does *kaba* ‘finish’ in Kristang” (ibid), erreferentzia gehiagorekin bi kasuetan. Cf. hemen *jarri* (§ 3.2) eta *eden* (§ 3.3), eta besteri buruzko zenbait ohar azkenengoan eta baita zenbait ohar behegaro aditz txikion (aspektu gisako, ez denbora legezko) gramatikalizazioaz ere.

<sup>38</sup> MAE-ko aditz txikiak denbora luzez gorde lezake inoiz bere estatus lexikoa gramatikalizatu den egituratik kanpora, ‘give’ aditzarekin ewez zein hainbat hizkuntza austronesiotan (eta euskaraz, ikus § 3.4), “sit”-ekin ia mundu osoan zehar (eta *jarri*-rekin euskaraz, ik. § 3.2), edo \**edin*-ekin ekialdeko euskalkietan (*jiri*; cf. Lakarra 2006c), etab.



ment after about time X, with X preceding Y, so that between X and Y either analysis would be acceptable (Dixon 2006: 343-344).

Multi-word SVCs have to be distinguished from coordination, consecutivization, subordinate clauses, and complex predicates (see § 2.2). One-word SVCs may be confused with grammaticalized sequences of a root and a affix (which, in turn, may be a grammaticalized root). Such ambiguity allows discrepancies in the analysis of individual languages. (...) In addition, multi-word and one-word SVCs, on the whole, tend to correlate with different typological characteristics of languages—see § 8 (Aikhenvald 2006a: 39).

Aikhenvaldek (2006a: 45-46) bereizi uste ditu aditz-multzoetarik —oro har esaldi finkatu eta idiomatikoak baitira— (a) denbora, modu, aspektu eta bestelako hertsapenik ez baitute haiek bezala; (b) ez baitira aditz gutxi batzuekin gertatzen (mozio eta postura aditzekin, alegia), (c) ez dute deribazio arazorik alor semantiko jakin batzuekin, (d) ez dira erregistro zenbaitetara mugatzen, oro har herrikoietara, eta (e) aditz multzoetako kideen artean juntagailu bat edota menpekotasun marka bat tarteka daiteke baina ez multzo-aditzetakoen artean.

Aditz hauen gramatikalizazio eta funtziorik ohikoenak ondokoak dira, hurrenez hurren:<sup>39</sup> a) zuzenbidea eta orientazioa; b) aspektua, existentzia eta egoera aldaketa;<sup>40</sup> c) modalak; d) balentzia-gehiketa-morfemak (kausatiboak, aplikatiboak, errezi-prokoak eta bestelakoak);<sup>41</sup> e) konparatiboak eta superlatiboak; f) konplementatzailak<sup>42</sup> eta juntagailuak; g) balentzia beherapenak (pasibak bereziki)<sup>43</sup> eta h) bestelakoak, definitutasuna edo argumentu oblikuoak eranstea.

Hizkuntza ez-isolatzailetan —edota hizkuntza isolatzaile izandakoen berandua-goko garairen batean— MAE asimetrikoetako aditz txikiek morfologia lotu eta konplexua sortu ohi dute eta, horrenbestez, aditzok eta jatorrizko MAEak desagertzen.<sup>44</sup>

In summary: we can posit two opposite tendencies for the two types of SVCs. The minor verbs in asymmetrical verbs tend to become grammatical morphemes, losing their verbal status. This process is pervasive in some languages, exemplified in this volume by Ewe and, to a large extent, Toqabaqita (also see Aikhenvald forthcoming, on

<sup>39</sup> Cf. “Asymmetrical SVCs are arranged below, in order from the most frequent and cross-linguistically widespread to the more restricted ones, with an indication (in the order of priority) of the semantic group of verbs likely to occur in such constructions. *The order also reflects the historical development of SVCs*” (Aikhenvald 2006a: 48; *etzana neura* [J.A.L.]). Azken zatia izan arren nirezat axolazkoena —eta diren hizkuntzak izaki (hots, txinera landa, lekukotasun zaharren arrastorik gabekoak) baita arazotsuena ere— ez dut orain horrezaz luzatzeko astirik ez betarik; nolana ere, Lichtenberk (2002)-n eta beste hainbat tokitan ere Aikhenvalden ondorio horren aldeko frogak biltzen dira.

<sup>40</sup> “Interestingly, in the data available, they do not include tense, mood, and antipassive” dio Dixonek (2006: 343-344) eta antzera Aikhenvaldek (2006a: 23).

<sup>41</sup> Cf. “Serial verb constructions are often used as valency-increasing mechanisms, to mark causatives, benefactives, instrumentals, and comitatives or sociatives. They are also employed for specifying arguments, that is, to introduce direct objects and various other arguments and obliques. None of these types appears to be restricted to any particular area” (Aikhenvald 2006a: 23); azken hau Givon-en aurka idatzia da, —hark Afrika mendebalean baino ez zirela ematen uste baitzuen— hizkuntza papuetarik eta austronesioetarik emandako adibide ugari bilduaz.

<sup>42</sup> Cf. “The verb ‘finish’ in Toqabaqita (§ 8 of Chapter 12) has grammaticalized into a completive marker” (Aikhenvald 2006a: 31); ikus beherago § 3.3 *eden-ez*.

<sup>43</sup> Cf. *bei* ‘give’ kantonera eta *-i* atzikiari buruzkoak beherago § 3.4 eta 79 oh.

<sup>44</sup> Gogora § 1.5.6-ko Posten (2006) aipua tani hizkuntzetako bilakabideaz.



Manambu). *As a result of this 'grammaticalizing' tendency, there may be no asymmetrical SVCs synchronically.* We will see in § 6 that, historically speaking, languages develop asymmetrical SVCs prior to symmetrical. But this does not mean that languages keep both intact (Aikhenvald 2006: 34; etzanak neureak [J.A.L.]).

Azkenik, euskarak ere noizbait bi dozena aditz soil eta *\*da-* eta *ra-* aurrizkien bi-tartez sortutako hiru dozena eratorritik gora ez duela izan ikusi dugularik (cf. Lakarra 2007b eta hemen § 1.3), interesgarri deritzot Aikhenvalden ondoko ahapaldiari:

In some productively serializing languages, verbs form a largish but closed class —this is the case in Kalam and Kobon, both Papuan. Kalam has under 125 verbs, of which only about twenty-five are commonly used (Pawley 1993; Pawley and Lane 1998). Dumo (under B) in § 1 of Chapter 9) also has a closed set of basic verb roots, with around 100 members. There are a number of verbs with very general semantics, and these 'generic' verbs are combined together with more specific verbs to provide a precise description of an event. The wealth of SVCs in these three languages 'compensates' for having a smallish closed verb class and verbs with highly generic semantics (2006a: 55).

### 3. Multzo-aditzak aitzineuskaraz?

#### 3.1. Aditz erroetako CVC-ren ezkerretara diren hizkiez

Aurreko lan batean (Lakarra 2007a) Good-ek (2005) bantuaeren —kausatiboaren eta/edo aplikatiboaren bitartez— enbor hedatuaren egiturari buruz aurkeztutako proposamena azaltzerakoan euskara zaharrak eta aitzineuskarak egitura berbera baina ispilu-irudi gisa antolaturik izan zezakeela ikusi genuen; halaber, jakin dugu Gooden eta besteren bantuari buruzkoak zein enparatuko anitzen gainerako antzeko hizkuntzen inguruko bibliografia zabal batek aldarrikatzen duela hasieran hiru aditz nagusi zirela, zeinetarik bi enparatukoaren afijo bilakatu ziren ordena eta kronologia jakin batean: 1. A.(KAUS) > ATZIZ.(KAUS); 2. A.(APLIK) > ATZIZ.(APLIK). Baldin eta, dagoeneko aipatu osagaien ispilu-irudiko aldaketarekin, aitzineuskararako ere antzeko analisi-bide bat saia bageneza, —gramatikalizazioa hasiera-hasierako A.(APLIK) — A.(KAUS) / A.(NAG) batetik aitzinatu ondoren—, lehendabizi A.LAG(APLIK) — A.([AURRIZ.KAUS] — ERROA) egitura bat genuke eta A(AURRIZ.APLIK — [(AURRIZ.KAUS) — ERROA]) ondoren.<sup>45</sup>

Aditzen forma sintetikoak forma jokatugabeak baino berriagoak direla onartzen badugu (cf. goian § 1.2.-1.3.) eta, beraz, *\*da-thor* ([ASPEKT.INDET]-ERROA), *\*dakhar* ([ASPEKT.INDET]-ERROA), etab., forma jokatugabe gisa zaharrago direla bai *nator* (< *\*ni-da-thor*) eta bai *nakar* (< *\*ni-da-khar*) eta are *ø-dator* ([3.p]-ORAIN) edo *ø-dakar* ([3.p]-ORAIN) baino ere, orduan aldarrikatu beharko dugu ondorio gisa aurreko garairen batean *dator* edo *dakar*, ez aurrizki batez (*da*) lagundutako aditz erro banaz (*\*khar*, *\*thor*), baizik eta bestelako markarik gabeko bi aditz erroz<sup>45b</sup> (*\*daC*<sup>46</sup> + *\*thor*,

<sup>45</sup> Halere, baliteke euskaraz APLIK kategoriarik ez izatea erroaren ezkerretara; horietan aski bide da ASP sintagmarekin (gogora aurreko orrialdeko MAE-n gramatikalizazio bideak); besterik da eskubitara, hots, atzizkiekin, *-tsi* eta *-kil-gi* markekin, esaterako. Honenbestez, gorde ahalko litzateke Beñat Oihartzabalek gogoratu zidan Baker-en hertsapena (APLIK ↔ SOV) aplikatiboez.

<sup>45b</sup> Cf. MAE-z Aikhenvaldek aurreko atalean eman definizioaren hasiera.

<sup>46</sup> Arrastorik utzi ez duen arren -C eransten dut, CVC baita aurrizki gisa gramatikalizatu baino lehenagoko aditz laguntzailearen egitura (orobat nagusiarena ere, jakina); dakigunez honelako prozesuetan

\**daC* + \**khar*) osatuak zirela. Hots, adizki inperfektiboa baino lehen perifrasi inperfektibo bat genuke, MAE asimetriko batetik (minor-maior) sortua.

Badira, gutxienez, bi gogoetagai interesgarri kontu honen inguruan. Batetik, gramatikalizazioaren inguruko azterketetan —multzo-aditzen ingurukoetan, bereziki— sarri markatu izan da lokatibo aditzek bi garapen nagusi izan ohi dutela (eta nabarmena dirudi euskaraz bietarik dugula): [1] lokatibo afijo bilakatzen dira (cf. *la-*, *da-*, *-da*, *-la*, *-ra*) eta [2] aspektu-marka, indeterminazio-marka zehazki, bilakatzen dira (cf. Lord § 1.3.3-n aipatua).<sup>47</sup> Berezilariak esan eta edozein zaletuk ikus lezakeen legez, progresibo gehienak elementu lokatiboak dituzten esapideetarik etorri ohi dira (ikus § 3.2ko Bybee eta gainerakoen lehen aipuaren akabuan).

Bigarren gogoeta azken honekin zuzenean loturik dugu; Trask (1977) ohartu zen dagoeneko orainaldiko 3. personako adizkietako *da-* ez zela hasiera batean persona marka (ezta *l-*, *z-* edo *b-* gainerako denbora edo moduetan ere) eta “imperfective modal” delakoari zegokiola. Trask aditz aurrizki hau(ek) lehenagoko beste aurrizki bat(zu)etatik edota aditz laguntzaile(eta)rik etor zite(z)keela azaltzera iritsi zen.<sup>48</sup>

Now the prefix *d-* is nearly always followed by *a*: this *a* is often taken to be a buffer vowel, but the buffer vowel in Basque is usually *e*, not *a*. Alternatively, this *a* has sometimes been taken as a characteristic of the present tense. What I propose is that *da-* is a single prefix, and that this was the original full form of the present/continuous verbal affix. It is just conceivable that this *da-* is to be identified with the verb *da* ‘he is’, and the present tense therefore has its origin in a periphrastic construction, but this possibility will not be explored here (Trask 1977: 204-205; letra etzana neurea da [J.A.L.]).

Dakidanez, bigarren aukera ez zuen Trasken ondoko lanetan ere garatu eta ezta gainerako ikertzailereren batek ere, nahiz eta horren interesa euskal sintaxiaren bilakabidearen azterketarako eta are hizkuntzak pairatu aldaketa tipologikorako nabarmena izan.<sup>49</sup> Egungo egunean, euskararen barneko informazioa eta konparazioaren bidetik eskura genezakeena kontuan izanik, Trasken baztertutako aukeraren aldera egin beharra dugu: hots, yurokean, bantuan, australiar hizkuntzetan edo beste askotan<sup>50</sup> bezala, aitzineuskaraz ere, noizbait morfologia ageririk gabeko bi aditz, A.LAG

---

—inoiz erabat—, galtzen da esanahi eta gorputz fonikoa, azken hau, bestalde, gainerako edozein prozesu “arruntetan” baino gehiago: cf. Arratzun *biot be(h)ar dot*-etik baina *zier* [\*\*zi] (< *ze(h)ar*), etab. Bidentabar, Gooden (2005) proposamena aitzinbantuko laguntzailearen forma kanonikoaren bilakabiderako “is-pilu bidezko” berbera dugu: -CVC > -VC.

<sup>47</sup> Modu zabalago batean, hara Bybee et al (1994: 127): “For several reasons we view progressive meaning as the specific meaning that feeds into the chain of developments leading eventually to the highly generalized imperfective or present meanings”. Ik. 52. oharra aipuaren jarraipenerako.

<sup>48</sup> Izan ere hori aski zuen bere helburu nagusirako: argi da aurrizki (lehen aditzeko eta orain baita IS-eko; cf. Lakarra 2003) zein ezkerretako laguntzaile, *da-ior* egitura nekez izan litekeela S.O.V. hizkuntzetan, S.V.O., V.S.O. edo V.O.S. batzutan baizik. Horrela ikusi eta erakutsi zuen Trasken (1977) baina ez bera eta ez beste ere ez dira aurrerago joan azken 30 urtetan eta bai atzerago Trask (1997) eta (1998); ik. Lakarra (2006a) eta ondoko lanak.

<sup>49</sup> Egia esan, aurrizki zein A.Lag izan, alde honetatik berdintsu zaigu, azken finean A.NAG > A.LAG > Aurr gramatikalizazio katea baten aurrean baikara; ez dirudi Jainkoak ez aurrizki ez aditzlagunik sortu zuenik.

<sup>50</sup> Ikus Anderson (2006: 302hh.) aditz laguntzailearekiko inflexio eredu ezberdinen jatorriaz, eta horren barnean § 7.6 “Synchronic variation and diachronic changes in AVCs”, non ikus bailitezke

eta A.NAG bildu ziren (CVC + CVC); lehenak -C galdu zuen (cf 46. oh.) eta, askozaz beranduago, aurrizki gisa pertsona markak jaso eta, —VO > OV eta Lag-V > V-Lag aldaketaren ondoren— CVCVC forma bildu horiek atzizki (zein aurrizki?) erako gehiketak ere izan zituzten: cf. *jaio* < \**e-da-din-o*, *jaitsi* < \**e-da-din-tz-i*, *jaiki* < \**e-da-din-gi*, *edoski* < \**e-don-tz-gi*, *idoki* < \**e-i-don-gi*, etab. Hau da “orainaldiko” adizki sintetikoaren jatorria: Australiako hizkuntzetako aditz asko bezala (cf. § 1.5.5.), aurretiaz sintetiko horiek perifrasiatarik datoz. Mailegutan hartutako aditzez ikusitakotik abiatuaz, esan beharra dugu era askotako aditz laguntzaileak eta hizkuntzaren historian sortu dituzten perifrasiak ezin direla aditz sistema baten hondamendi gisa har; jakin ere badakigu delako sistema hori ez zela inoiz bere beteginzarre osoan izan, beteginzarretzat aditz sintetikoaren sistema “unibertsala” (orokortua) hartzen badugu, bederen, ezta latin-erromantzearen eragin gaiztoaren ondorio gisa ere, batez ere aditz sintetiko urri horietatik (70?, nozbait 100 edo 125?)<sup>51</sup> asko lehenagoko perifrasiatarik datozelarik.

### 3.2. “Orainaldi” sintetikoaren jatorriaz

Oraindik *da* partikularen jatorria litzateke argitzeke, hots, lehenik A.LAG-A.NAG egitura eta gero A-rekin batu ondoren orainaldiko —hots, aspektu mugagabeko eta gero horrela aldatutako—<sup>52</sup> adizkien gutxieneko oinarri bilakatu zen *da*-CVC egiturarena, alegia. Esan dugu dagoeneko *da*-k, gramatikalizatu baino lehenagoko aditz gisa, *da*C behar zuela, -C mutatis mutandis (CVC-CVC > CVC-VC / CVC-CVC > CV-CVC)— bantuan gertatukoaren ispilu-irudi bezala (cf. Lakarra 2007a) galtzen zelarik. -C horiek betetzeko ez -T (p, t, k, b, d, g), ez / h /, ez / m /, ez / f / historikoki baliagarri ez direlarik (cf. Lakarra 1995, 2002a), -r, -n, -l, -ts, -tz gelditzen zaiz-

---

hainbat adibide interesgarri, dela menpeko formen eta askeen ezberdintasunez, menpekoen arteko ezberdintasunez, eredu flexiboen artean direnez, edota forma erantsiez eta erantsigabekoez, uralikoz, tzoztilez, tibeto-birmanieraz, hizkuntza papuetan, bantuetan, nilotikoetan, edo karibekoetan.

<sup>51</sup> Erro biluziak (aurrizkiren bat gehitu aitzin) askozaz gutxiago (pare bat dozena?), noski, § 1.5.1ean aurreratu legeztu.

<sup>52</sup> Cf. Lakarra (2006c) vs de Rijk (1992); antzeko kasuak hain dira ugari —ikus Bybee et al. (1994)—, non ez duen paralelorik aipatzeak merezi.

Bere luzean, argigarri bide da Bybee et al. (1994: 127-128)-ko hurrengo pasartea, hemen 47. oharrean aipatua:

First, progressive meaning is more specific, and it is included in the more general meanings of imperfective or present. Thus our general theory of grammaticization would predict that progressive is a sense that occurs early in the process of grammaticization and might develop into the more general meanings. Second, historical and comparative evidence exists (...), which shows constructions with progressive meaning developing into presents or imperfectives. (...) Third, our own data contain some cases that appear to be intermediate between the more specific progressive and the more general imperfective or present senses. Finally, our data also show that the same range of lexical sources gives rise to progressive, imperfective, and present.

Ondoren (129hh) progresiboen iturriak ikertzen dituzte, gehienetan elementu lokatiboaren bitartez —dela aditz laguntzailean bertan, dela postposizio edo preposizioen bitartez— gauzatzen direla markatuaz, inoiz lokatiboak kopulak bilakatu diren arren: “The meaning of the locative construction which gives rise to the progressive is probably ‘be in the place of verbing’ or ‘be at verbing’. The meaning of the serial construction would be ‘sit verbing’ or ‘stand verbing’” (Bybee et al. 1994: 130).

kigu; zein ote, bada, —*\*dal, \*dan, \*dar, \*dats, \*datz*— aditz erro horren forma zaharra ohiko euskal fonotaktikaren aukerak ezaguturik?

Bestalde, benetako lokatiboez landa, gramatikalizazioaren ikertzaileen artean adostasun handia da *stand, sit* eta *lie* direla munduan zehar hizkuntzetako perifrasi inperfektiboetan gehienik parte hartzen dutenak (cf. Bybee et al. 1994; Newman (arg.) 2002, Anderson 2006):

The majority of progressive forms in our database derive from expressions involving locative elements (...) Our data, then, corroborate as a world-wide trend the strong tendency in Africa for progressives to derive from locative expressions: Heine, Claudi and Hünemeyer 1991a report that they found over a hundred African languages with locative sources for progressive grams. The locative notion may be expressed either in the verbal auxiliary employed or in the use of postpositions or prepositions indicating location—‘at’, ‘in’, or ‘on’. The verbal auxiliary may derive from a specific postural verb, such as ‘sit’, ‘stand’, or ‘lie’, or it may express the notion of being in a location without reference to a specific posture but meaning only ‘be at’, ‘stay’, or, more specifically, ‘live’ or ‘reside’ (Bybee et al 1994: 129-130).

Lichtenberk are zehatzagoa dugu:

Cross-linguistic studies suggest that of the three main posture meanings it is ‘sit’ that is most often implicated in the development of the progressive aspect. This is not at all surprising when one considers the following. First, the progressive aspect develops first with dynamic, activity verbs, whose subjects are agents (Bybee et al. 1994; also Dahl 1985). Second, humans are the quintessential agents. Third, of the three main postures, it is sitting that is characteristically human. And fourth, verbs with the meaning ‘sit’ acquire semantically unmarked locative (and existential) uses in which they are prototypically used with human subjects. It is the association of such verbs with humanness of their subjects that makes them better candidates for development into progressive markers than either of the other two basic posture verbs are (Lichtenberk 2002: 311).

Gramatikalizazio honen azken emaitzaren adibideak, tarteko pausuenak, edota hasierako egoeraren nahiz gramatikalizazio aurrekoarenak, ugariak dira oso eta Kuteva-k bulgarietatik atera gabe ere ederki bildu du denetarik:

*Vizdas li onazi zena tam, v bjatala roklja? Sedi na pejkata, ot ljavo...* ‘Can you see that woman in the white dress over there? She is sitting on the bench, to the left...’ →

*Ana sedi na divana i pise pismo, a basta i sviri na piano* ‘Ana is sitting on the couch and is writing a letter whereas her father is playing the piano’ →

*Drexite sedjat v koridora i sabirat prax* ‘The clothes are in the corridor and gather dust.’/‘The clothes are gathering dust in the corridor’ →

*Drexite sedjat i sabirat prax* ‘The clothes are gathering dust all time’ →

*Krepostta stoi i se rusi s vsjaka izminata godina* ‘The fortress is falling to ruin from year to year’ →

*Trionat lezi i razdjasva v mazeto* ‘The saw is getting rusty in the cellar’ →

*Basta mu prez cjaloto vreme stoi i marmori* ‘His father continuously grumbles’ →

*Starecat sedi i si broi parite s casove* ‘The old man has been counting his money for hours on end’ →

*Sedi i se oplakva vmesto da se* ‘She/he is complaining all the time instead of starting to work’ →

*Stoi i gotvi po cjal den v kasti* ‘She/he cooks all day long at home’. (2001: 3. atala)

Hots, hasiera batean aditz hauek gizaki subjektuekin erabiltzen dira, gizakien gorputzak espazioan hartzen duen orientazioa adierazteko —gogora Lichtenberken aipuan giza ekintza berezi gisa definitzen dela—, esanahi estatiboarekin eta aditzaren egoerarekiko inongo loturarik gabe. Bigarrenik, aurreko erabilerez landa, objektuen eta aditzen une bereko egoeraren espezifikazioa agertzen da. Egitura klausula-bikoitzak klausula-bakar bilakatu ondoren ‘sit’/‘stand’/‘lie’, koordinazio juntagailuaren eta orain nagusi bihurtu den aditzaren arteko kohesio handiago bat aurki genezake; kohesio horrek azalduko luke, adibidez, aipatutako elementuen periferian aditzlagunak erabiltzea, honela egituraren anbiguotasuna ezabatu eta aspektu interpretazioa hartuaz, hots, kontinuatioa / duratioa / progresioa. Azken unean subjektua animatua izan liteke, baina hasierako aldiberekotasunik ez da dagoeneko: egitura kon. / dur. / pro. markatzaile gisa dakusagu, dela subjektu animatuekin, dela animatuga-beekin. Azkenik, Kutevak dioenez, bulgarieraz, norvegieraz, danieraz edo suedieraz ‘sit’/‘stand’/‘lie’ laguntzaile egitura ohikotasun adieran agertzen da usu; horra iritsirik,

since a development of a continuative/durative/progressive marker into a habitual marker is one of the most frequently observed and described grammaticalization developments in the literature on grammaticalization, we need not go into the details of this development here (2001: 71).<sup>53</sup>

Gorago ikusi dugunez, erro zaharreko -C betetzeko hautagaiak dagokienez, eza-guna da soilik txistukariak eta ozenek bete zezaketela kokagune hori eta ez leherkariak (cf. Lakarra 1995, etab.); hots, \**dal*, \**dan*, \**dar*, \**das* edo \**daz* baino ezin izan ditzekeela gure hautagaiak. Horien guztien artean, egiatan baliagarri bakarra, bera baita aipatu prototipo semantikoen ordain eta aldi berean ‘sit’ / ‘stand’ / ‘lie’ aditz laguntzaile baten iturri izan zitekeena, hirugarrena dugu: \**dar* ‘sit’, hortik baitugu euskarazko kidea: \**e-daR-i* > *jaRi*.<sup>54</sup>

<sup>53</sup> Gehi bekizkio Bybe et al. (1994: 132hh)-eko ondokoak:

“The conclusion concerning stative sources for progressives, then, strongly points to location as a necessary semantic element, and no clear cases of progressives formed with a copula without a locative element have been found in our data” (132).

“(…) If we look at the meaning elements that go into the information of the progressive periphrasis, it would appear that the original function of the progressive is to give the location of an agent as in the midst of an activity” (133).

“(…) The fact that progressives are preferred with dynamic verbs—either activity or process verbs—is a consequence of the fact that progressive meaning is originally most compatible with activity predicates and only gradually extends to other predicate types” (139).

“(…) some languages have two grams that we have classified as presents. In all these cases, it is clear that one is an older, more grammaticized (or zero) gram and the other is a younger developing gram, and in three out of four cases, it appears that this younger gram has developed from a progressive” (144).

<sup>54</sup> *jarri* \**dar*-etik datorrela aspaldi markatu nuen (cf. Lakarra 2003), hitz-familiaka egindako etimologiak bilatzean \**d-* / *l-* / *j-* paradigma zenbait proposatuaz \**dar* (—/ *larr-i* / *jarri*), \**dats* (—/ *lats* / *jats-i*) edo \**e-dutz-i* / *luz-e* / *j-a-uz-i* bezalako erro zahar zenbaitetan. Honenbestez, *adar*-ekin lotua ere bada beste zenbait \**dVC*-rekin —cf. *adats*, *eder*, *odol* Lakarra (1995a)-z geroztik— amankomunean duen erre-duplikazioaren bitartez. Bestalde, badirudi *adar*-en semantika hasiera batean ‘bulto’, ‘hinchazón’, ‘excrecencia’, etabarrekin lotuago izatea ezen ez ‘cuerno’ edo ‘rama’ zehatzekin eta, honenbestez, are zailago geratzea ustezko zelta kognaduetarik erakartzea (ik. Lakarra 2003 erkaketa horren zailtasun gaindiezinez).

*Jarri* hizkuntzaren dialekto eta garai guztietan lekukotutako aditza dugu,<sup>55</sup> *OEH*-ko bere lehen adiera ‘sentarse, tomar asiento’ eta bigarrena ‘poner(se), colocar(se)’ direlarik, baina beste hainbat eta hainbat adiera edo hedadura ere baditu eratorri: ‘posarse’, ‘establecer (una ley, regla, teoría, creencia...)’, ‘componer versos’ (‘improvisar’-i kontrajarria), ‘poner(se) (en camino)’, ‘poner, asignar (un nombre, un apodo...)’, ‘plantar’, ‘poner, preparar (comida)’, ‘poner (huevos)’, ‘poner(se) algo o alguien de cierta manera’, (tiempo atmosférico), ‘poner(se) (de, como); nombrar (ref. a un cargo, título...)’, eta are ‘ponerse, disponerse, inclinarse’, ‘ponerse a hacer algo’, [etzana neurea (J.A.L.)] ‘acostumbrarse, hacerse, adaptarse, acomodarse, aceptar’, ‘dispuesto, acostumbrado’, ‘tomar tierra, arraigar’ eta ‘asentado’. Begibistakoa da aditz honek Kutevak gramatikalizazioaren lehen urratsetarako erakusten duena errazki betetzen duela, agian gutxiago azken urratsak; alabaina, hau ez da harrigarri, erredundantea bailitzateke —perifrasiazen bitartez— aditz hori sintetiko guztien osagai beharrezko bihurtu ondoren.<sup>56</sup>

Interesgarri zaigu, orobat, hizkuntza ozeanikoetan gertatzen den prozesu bertsuz Lichtenberken ondorengo iruzkina: “(...) the following scenario emerges: posture meanings give rise to locative/existential meanings and the latter give rise to aspectual meanings: posture > locative/existential > aspectual” (2002: 130).<sup>57</sup> Honi Kilian-Hatz-ek khoe hizkuntza khoisandarrean gertatua —main verb > copula (auxiliary) > aspectual auxiliary > aspectual suffix (Newman 2002: xi)— gehitzen badiogu, soilik “aurrizki” beharko dugu irakurri “atizki”ren ordeztu VO hizkuntza baten, horrelakoa baitzen euskara gertakari hau jazo zenean eta are beranduago.<sup>58</sup> Hara Newmannen liburutik hartutako lau adibide argi, hiru hizkuntz familia oso ezberdinetarik:

Siresire di-bula-bula-i be di-soa?i  
 grass 3PL.REAL-burn.off.vegetation-RED-3SG.OBJ and 3PL.REAL-sit  
 ‘They are burning off the grass’

Rakana ku-em-emak-i be ku-soaki?  
 what? 2SG.REAL-RED-do-3SG.OBJ and 2SG.REAL-sit  
 ‘What are you doing?’ (Lichtenberk 2002: 278; manam: hizk. ozeanikoa)

Ti kx’ó-à-n†ùè  
 1SG eat-I-sit  
 ‘I am eating (while sitting) or I am eating’ (Kilian-Hatz 2002: 324; kxoe: koisan)

<sup>55</sup> *OEH*-n (s.u.) aldaera bakartzat GN, Aezk, E *xarri*, dakusgu; hori zuzenago litzateke < j- > grafia ahoskera bakarra balu lurralde guztietan.

<sup>56</sup> § 3.5-en beharbada *-tza(t)* prolatiboa *etzan* aditzaren gramatikalizazio batetik etor litekeela proposatzen da.

<sup>57</sup> Ikus “The ‘sit’/ ‘stand’/ ‘lie’-auxiliation development” laburpen-taula Kuteva (2001: 72)-n.

<sup>58</sup> Itxura batean hemendik (eta baita ondoren ukituko ditugun iraganeko forma sintetikoaren gramatikalizaziotik) bi eratako “irakurketa” kronologiko oso ezberdinak egin bide litezke: 1) adizki sintetikoaren jatorria aspaldidanikoa delarik —baina cf. Lakarra (2007a) eta (2007b)— hortaz Lag-A Nag egitura oso zaharra dugu; 2) adizki sintetikoak zaharrak edo betidanikoak direla uste izateko froga aske ez delarik, ez da zer pentsatu aspaldi sortu ez galdu direla ere, eta, beraz, Lag-A Nag egitura (eta VO ordena) ere ez. Nik neuk nahiago dut bigarren aukera, iruditzen baitzait ez dela lehena bezain argiro aurreiritzietan oinarritua; gainetik, Lakarra (2005), (2006a) eta bestetan defendatutako deriba laguntzen du noski. Nolanahi ere, datu eta ikerketa anitz falta da hau eta hizkuntzaren historiaurrearen kronologia eraikitzeko eta hainbat galdera ihardesteko.

Dèe-kɛ-dèé ndì ndir t́áa  
 woman sits cooking sauce  
 ‘The woman is cooking the sauce’

(Keegan 2002: 347; mbay: hizk. sudanikoa)

Gogora, bukatzeko, hemen bertan (§ 1.1) aipatu dugun Campbellek bildutako gramatikalizazio usukoetariko bat:

- (7) copula (‘to be’) < positional verbs ‘stand’, ‘sit’ or ‘give’, ‘exist’ (Spanish *estar* ‘to be’ < Latin *stare* ‘to stand’, Spanish *ser* ‘to be’; Quechua dialects *tiya-* ‘to be’ < *\*tiya-* ‘to sit’).

### 3.3. “finish”

Badirudi iraganeko adizki sintetikoen jatorriaz ere orain arte baino urrutiago jo genezakeela multzo-aditzen azterketatik abiatuaz. Bybee et al. (1994)-k esan bezala, ‘finish’ dugu iraganeko perífrasi eta marken iturri lexiko ohikoena:

The lexical items which evolve into the grams discussed in this chapter [“Anterior, perfectives and related senses”] are almost all verbs, which can be divided into two major types: stative verbs, usually copulas, but also ‘have’, ‘remain’, and ‘wait’; and dynamic verbs, either movements or verbs meaning ‘finish’ or ‘be finished’. Non-verbal sources resemble movement verbs in being directional, as in the case with the adverbial source ‘away’, ‘up’, or ‘into’ (1994: 55).<sup>58b</sup>

Bybee et al. (1994: 69)-ren arabera aditz burutuak “anterior” bezala erabiltzea ikertu da baina ez hainbat ‘finish’ legezko aditz dinamikoena. Haatik, badira txinera (*liao* ‘finish’), mon-khmer eta Afrikako hizkuntzetako adibide ezagunak:

hwo-i it an chang veng ta ngar  
 finish sleep 3.s will return to fire  
 ‘After sleeping, he will return to the fire’

nang hwo-i pwo  
 lady finish birth  
 ‘The lady has given birth’

(Bybee et al. 1994: 72; palaung; mon-khmer)

Ertafrikako sango kreolean<sup>59</sup> *awe* aditza nagusi bezala erabiltzeaz gain “an action antecedent to that of the verbs in the context” (Samarin *apud* Bybee et al. 1994: 70) adierazteko ere usuko da. Mwera bantu hizkuntzan *-ile* atzizkiak (< aitzinbantu *\*gid-e* ‘finish’), aditz dinamikoekin doanean ekintza iragan hurbilean adierazten du,

<sup>58b</sup> Interesgarriak dira egileek gramatikalizazio iturrien segurtasunaz hurrengo orrialdean eskeintzen dituzten oharrak:

The richest documentation of lexical sources can be found in the completives, resultatives, and anteriors, where about half the grams coded had indications concerning lexical sources. It must be emphasized again, however, that we do not have a uniform degree of confidence in our pairings of grams with sources. The pasts and perfectives, which are probably much older, had identifiable lexical sources in only one fifth of the cases. However, completives, resultatives, and anteriors develop into pasts and perfectives, and since we do have some evidence of the same lexical sources for these latter grams, we will assume that what we have to say about lexical sources is applicable generally to the grams of this group (Bybee et al. 1994: 56).

<sup>59</sup> Beste kreole batean, tok-pisin-*ez*, *pinis* (< *finish*) aditza are *awe* baino zabalago erabili ohi da.



hizketaren egun berean gertatu dela; estatiboekin, aldiz, orainaldi bukatua dugu: *nigonile* ‘I am lying down, I am asleep’ (Harries apud Bybee et al. 1994: 74).

Multzo-aditzaren bigarren (edo azken) osagai gisa “finish” usukoa da oso; ijo hizkuntza afrikarrean, esaterako, ez da bere kasa aditz nagusi bezala jokutzen baina bai funtzio honetan:<sup>60</sup>

Ò kpei dhe me  
He wash finish me  
‘He finished washing me’

(Lord 1993: 227)

orobat kristang, portugés jatorriko kreolean:

kora yo ja chegá nali eli ja kaba bai  
when 1sg PER arrive there 3sg PER finish go  
‘When I arrived there he had gone’

(apud Aikhenvald 2006a: 23)<sup>61</sup>

edo Toqabaqitan (ozeanikoa, Salomon uhartekoa):

nia qe thau-ngani-a sui naqa luma nia  
3sg 3sg:NFUT build-TR-3:OBJ COMPL PER house 3sg  
‘He has finished building his house’

(Lichtenberk 2006: 271)<sup>62</sup>

Euskaraz fonologia eta morfologia aski ez balira, hitzaren historia bera bide dugu gutziz begibistako gogoratzeko *amaitu* aditzak ez duela balio iraganeko aditz sintetikoen jatorria gramatikalizazioaren bidez azaltzeko: *amai* ‘akabu’ *hamabi* + *-tu* ‘adocnado’-tik sorturiko beranduagoko eraketa legez azaldu zuen ederki Mitxele-nak (1972: 337-340); horrenbestez, *hamabi* eta, jakina, Tovarrek berarekin lotu nahi zuen *hamar* baino askozaz berriago dugu. Bere berritasunak azal lezake, halaber, *amai(tu)* bizkaieratik kanpo ezezaguna izatea: *OEH*-n s.u. *amai* esaten zaigunez, be-  
rau “Empleada por algunos autores vizcaínos clásicos —sobre todo fray Bartolomé— y modernos. En el s. xx es empleada por algunos autores guipuzcoanos y navarros” dugu;<sup>63</sup> eta *amaitu*-n eransten denez,

<sup>60</sup> Cf. “Its position *after* the verb reflects the position it would have had as a verb in a serial construction in a sentence like this, since within a serial construction the order of verbs is typically iconic with respect to time. A similar verbal or de-verbal aspectual ‘finish’ morpheme in post-verb position is commonly found in Benue-Kwa languages.

Engenni exhibits a range of verblike morphemes which have morpho-syntactic properties distinguishing the from verbs. Clues from their form, function and clause position are consistent with a historical identity as verbs in serial constructions. In this respect Engeni resembles many other Kwa languages (Lord 1993: 227-228).

<sup>61</sup> Aikhenvaldek berak (2006: 42) biltzen du *kaba* aditzarekin saramaccan deritzon beste kreole bateko adibide bat ere.

<sup>62</sup> Cf. “Another kind of serialization that is common cross-linguistically is for intransitive verbs that mean ‘finish, be finished’ to signal completion of the situation denoted by the other verb. Toqabaqita has a verb ‘finish, be finished’, and it also has a homophonous completive marker (...) it is likely that at an earlier stage the verb *sui* and the preceding verb did form an SVC, and that at a later stage the verb *sui* underwent grammaticalization into a particle when in an SVC” (Lichtenberk 2006: 271).

<sup>63</sup> Ikusten ez dudalarik bizkaieraz Elgoibarko dotrina [xviii. mendearen bukaeran, oso] baino lehenagoko lekukotasunik, —ez *RS* eta ezta 1600 baino lehenagoko enparaturik, ezta Kapanaga edo Miko-



(...) antes del s. XIX sólo hemos encontrado dos ejemplos de Urquizu y Olaechea. Hasta mediados de dicho siglo lo emplean casi exclusivamente los escritores de la escuela de Marquina, extendiéndose después a todos los autores vizcaínos. En el presente siglo [XX.ean] casi se generaliza entre escritores peninsulares, pero no hemos encontrado ningún ej. de autor septentrional.

Izatekotan, bada, beste nonbait beharko du izan iraganeko adizki sintetikoaren gramatikalizazioaren iturriak. Proposamen berririk egin aurretik Oregiren (1974) aspaldiko bat aztertu nahi nuke. Hark zioenez, iraganeko formek beren barnean zuten *lehen* aditzlaguna;<sup>64</sup> hitzez-hitz hau ezinezko dugu, noski<sup>65</sup> —\*\**nire(he)ntorren* (< \**ni lehen-torr-en*), nahiz \*\**etorlehen* edo itxarongo baikenukeen— baina, ene irudiko, nolabaiteko inspirazio iturri izanenez Oregiren ideia hau: gogoan badugu erakutsi denez (cf. Lakarra 2006c) *l- \*d-*, batetik etorri ohi dela, *lehen* horretan \**denen* batetik abiatu ahal (hobe, behar) gara: hau da, \**den-en*, hots, gure \**den-en* inesibotik; cf. *barrru*, *barren* (eta *barrenen*) \**bar*-etik, etab. Uste dut etimologia honek Oregiren hipotesia edo antzeko bat —berak erroaren ezkerretara bilatzen bide zuena eskubitar kokatuaz— are sendago egiten duela, hau da, oraindik \**den* erroa dela gramatikalizatutakoa.

Egokitasun semantikoari eta gramatikalizazio paraleloei begiratzen badiegu, esan behar dut *OEH*-n aditz honetaz (*eden* < \**e-den*) ematen den azalpena laburregi iruditzen zaidala. Egia da lau sarrera direla bertan *eden*-entzat: —lehen, izena, “V. apud Azkue: Lar. Añ. H) ‘veneno, ponzoña’, hirugarrena “(G-bet) funerales” eta laugarrena “(Sal) picar (se dice hablando de insectos)”. Nagusi dirudien bigarrenaren lehen adiera gisa “(Aux. intrans.) caber; (aux. trans.) contener”, bigarren ‘tranquilizarse’, eta hirugarren “Vb. intrans., être contenu” [lehendabizikoaren oso antzeko] datozkigu. Alabaina, bada hor *ezin-eden* “(S. apud Azkue) inquietud, desasosiego. “*Ezin-eden* du, no puede contenerse, está fuera de sí” ere, eta hor bertan, Lhanderi jarraiki, ‘inquieto, turbulento’ ere badela dioskute. *Eden*-en ondo-ondoren dugu bitan banatzen zaigun *edendu*: “1. “(vizz. apud Azkue) envenenar(se), corromper(se)” [bizitza eskas eta susmagarrikoa berau] eta “2. (G. ap. Azkue) ‘templado, suave’, ez

leta XVII.ean nahiz Barrutia, Arzadun, Urkizu edo Olaetxea XVIII.ean— beharbada hobeko genuke hizkuntzaren historiaren aldetik, zehatzago, “no documentado hasta finales del XVIII” edo antzeko formularen bat *OEH*-koa baino; izan ere *amaiena*-n esaten zaigunez, “aparece más tarde y ha sido menos usado que *amai*”. Hala dirudi, noski, lehen lekukotasuna 1879 bitartean agertzen ez delarik.

<sup>64</sup> Zehatzago, “(...) orainaldiko ez diren bukaerako -N gabeek (*baletor*, *letorke*, *betor*) ez dute lehen-aldirik zehatz adierazten; horretarako -N beharrezko dela suma ditek (*etorren*, *zetorkeen*). Orain-eza emateko beste erak, EN tartekatatzak alegia, aditzak NOR direnak berebaitaratu ondorengo dirudi; EN horren jatorriaz iritzi garbirik ez dudarenen, oraingo LEHEN-ekin nolabait lotuta dagokelakotan nago” (1974: 270).

Eta hor bertan oharrean: “NORK-dun aditz laguntzaillearen EN(IN)-en bidezko bereizkuntza \**na-du* / *n-IN-du* zateken, noski; gero, \**na-du* > *nau* laburpena gertatu eta *nau* / *nINDu* itxurako azaltzen da. Honek ekarriko zuen, noski, IND hori gero beste aditzetara sartu eta *nator* / *nINDator*; *nago* / *nINDago*; *nabil* / *nINDabil* bezalakoetan agertzea (Ikus nere “Aditzeko askargille batzuei buruz”, *Fontes* 9. alea, 1971)”.

<sup>65</sup> Badu, gainera, arazo erantsi bat, Bybee et al. (1994)-k azaldu bezala: eslabiarrak bezala beste zenbait hizkuntzatan ere gramatikalizatzen dira adberbioak —nahiz eta horien artean ‘orain’ ez omen den oso arrunta— baina beren hertsapen formal eta semantikoak oso larriak dira; euskaraz ez da horrelako ezer.

aurrekoa baino askozaz ibilbide garbiagokoa. Hau guztia ikusirik ezin ahaztu 3. “(V-arr-oro)z desollar” ere, Azkueren lehen eskuko lekukotasun zehatz bakarra dela baitirudi.<sup>66</sup>

Honen konposatua bide den *atseden*-era (“V-ple-m-gip, G-goi, AN”) jo bageneza, *atseren*, *atseen*, *atsedan*, *atxeden*, *atxan*, *atxen*, *atsede*, *atsiden*, *atsedon*, *atsaden* aldaerak biltzen dira hegoaldeko hiru euskalki nagusietan eta zera eransten: “propio de la tradición meridional, aunque en el presente siglo [hots, xx.a] lo usan también algunos autores septentrionales”, “descanso, sosiego, reposo, tranquilidad, alivio, pausa” (gehi, argiro, berriago diren “gusto, placer”) adierekin izen gisa eta “descansar, reposar” aditz moduan, beti ere hainbat aldaera fonetikorekin. Mitxelenarentzat (*PT*) eta *DGV*-rentzat jatorria “*bats* + verbo mal identificado, con pérdida de aspiración en el compuesto” litzateke. Gure ustez, *atseden*-en hedadura eta esanahiak esku ematen digu *eden* aditza noizbait ez soilik hegoaldean baizik eta lurralde guztian hedatzen zela pentsatzeko eta baita ‘caber’ edo ‘contener’ ez eze bestelako esanahirik ez ote zuen galdetzeko ere.

Hipotesi eta gogoeta horiei erantzun baino lehen bada *eden*-etik bereiz ezin genezakeen hainbat eta hainbat xehetasun miatu beharreko. Hasteko, *FHV*-n (231) “com. *edeki*, vizc. ant. *edegi* ‘quitar, quitado’ eta “guip. *etekin* ‘utilidad’” lotzen dira aditz zahar zenbaitetako ahostun / ahoskabe alternantziaren bitartez [cf. *ebakil epaite-*, *egotzilekoizten*, *edukilituten*, etab.]. Gogoratzen badugu *-gi* (> *-ki*) *-n* aditz enbor zaharragoei erantsi zaiela (ikus Lakarra 2006c: § 5.3), atera behar dugu, batetik, *eden* dela goiko aditz horien guztien jatorrian dena —baita aurrekoaren *ireki* kausatiboarenean ere seguruenik—<sup>67</sup> eta, bestetik, baita *eten* eta bere eratorrien ere.

Honenbestez, kontuak asko aitzinatzen dira: hasteko, *eten* (*\*eden* → *edeten* > *ete-ten* → *eten*) garai eta euskalki orotan lekukotua dugu; jarraitzeko, bere adierak *eden*-enak baino are interesgarriagoak dira gure helburuetarako: “1. romper, rasgar, desgarrar; (menos frec.) cortar (una planta o flor con las manos). Es especialmente frecuente referido a hilos, cuerdas, cadenas y objetos similares, y a la ropa (su sentido principal es ‘romper algo tirando de ambos extremos’); se emplea también referido a las venas” eta, bereziki, “2. (V-m-gip, G-azp, S [baina baita Axular, Pouvreau eta Sarako Etxeberri]) interrumpir(se), cortar, romper” edo “3. (general), quebrantar(se), debilitar(se), extenuar(se), agotar(se), reventar de cansancio; consumir(se)”. Labur, uste dut *eden*-en adieren gunea oso hurbil zela ‘finish’-etik, eratorri modernoak baino askozaz hurbilago, nolana ere.

Aurrekotik iraganeko adizki sintetikoak lehenagoko [CVC aditz nagusia + *\*eden* ‘amaitu, etab.’] egituratik datozela ondoriozta genezake; laguntzaile gisa gramatikalizatu ondoren, seguruenik, azkenean CVC-VC eman du: *\*khar*, *\*thor*, *\*khus* + (*d*)*en* > *\*kharren*, *\*thorren*, *\*khusen*. Horrenbestez, euskarak munduko hizkuntza askok ibili duten bide bera ibili du perfektoko perifrasiari dagokienez, eta baita, ondorioz, adizki sinte-

<sup>66</sup> *eden*-en eratorriek (*edendun*, *edengaitz*, *edentsu* edo *edentzaile*-k [baina ez *Z edenehi* “qui est aisément contenu, aisément calmé” (Larrasquet) bitxiak]) berankor eta *Hiztegi Hirukoitza*-ren zordun dirudite, ez herrikoi eta antzinako.

<sup>67</sup> Orobat, *\*d*- > *l* ondoren, *erein* ‘sembrar’ eta *jarein* ‘derramar, etc.’ modernoagoek ere (ik. Lakarra 2007a: § 4.3 eta hemen § 1.3.2).

tikoei dagokienez ere,<sup>68</sup> gorago (§ 3.2) perifrasi inperfektiboez eta dagokien forma sintetikoaz ikusi bezala.<sup>69</sup>

### 3.4. “give”-en gramatikalizazioaz

“Hizkuntza ozeaniko” [hau da, Pazifikoko hizk. austronesio] askok hainbat eratarata deitutako egiturak dituzte: “verb-prepositions”, “verbal prepositions”, “prepositional verbs”... Deitura edo deizioek eurek argiro erakusten dute formok anbiguoak direla: aditz ezaugarri formalei dagokienez, hizkuntza horietan horrelako asko dituzte baina ez guztiak; funtzioari dagokionez, preposizioak bezalakoak dira, izen sintagmen arteko erlazioak markatuaz.

Badirudi “give” aditzaren gainean eraturako multzo-aditz egituraren gramatikalizazioa oso zabaldurik dela hizkuntza ozeanikoetan:<sup>70</sup> Lichtenberken artikulu zehartzean (1985: 72-73) ikus litekeenez, aitzin-ozeanikoz bazen \**pa(nñ)i* ‘give’ aditz bat, gero familiako hainbat hizkuntzaren gramatikako morfema bilakatu zena. Aitzin-aditz horrek ondoko hizkuntzetan dituen gramatika-islek helburu (*goal*) eta ‘hartzaile’ (*beneficiary*) funtzioa erakusten dute beti, baina hainbat hizkuntzatan beste gramatika funtzio zenbait ere erantsi zaie. \**pa(nñ)i*-ren isla gramatikalek aditzen propietate bat mantendu dute: helburua, ‘hartzaile’ edo enparatuko partaideak aditz iragankorra kodatzeko erabiltzen den atzizki-sare beraren bitartez kodatzen dituzte. Beste zenbait hizkuntzatan \**pa(nñ)i*-ren isla gramatikalek aditz ezaugarriak galdu dituzte eta horien orde zuzenien beste batzuk hartu, “posesibo zuzen” egituren buru gisa arituaz eta ja-

<sup>68</sup> Badakit badela beste gramatikalizazio bide bat ere:  $\emptyset$  morfema, alegia (cf. Bybee et al. 1994); horrelako zerbait dirudi Schuchardten hipotesiak, iraganeko *e*-forma jokatu gabeetako \**e*- (> *e*-, *i*-, *j*-) eza-gunarekin lotuaz. Horrela balitz, iraganeko sintetikoak (< perfektiboak) orainaldikoak baino askozaz zaharrago lirake; bestalde, afijoei dagokienez, egiantzeko dirudi inperfektiboak izatea eta ez bestek markatuak (*da*-, cf. Trask 1977), baina ez dakit nahita nahiez horrela izan behar duen Lag > Aurr bihurteta baino lehen. Bada hemen zer ikertu, oraindik; alabaina, aski segurua dena zera da, aditzaren akabuan dela iraganeko marka beste hainbat hizkuntzatan bezala (cf. sei ohar gorago) eta hori dela MAE batean ‘finish’ aditz bati dagokion leku logikoa (“ikonikoa”).

<sup>69</sup> Cf. “The most common dynamic verb source is ‘to finish’ or ‘to be finished, ready, complete’. In such cases the relation between the lexical meaning and the grammatical meaning is very clear and direct. We find ‘finish’ as a source for completives in seven languages, and for anteriors in two. Similar suggestive evidence is available from other languages as well (...)” (Bybee et al. 1994: 56).

Bilakabideari dagokionez hara apur bat aurrerago:

(...) because we find anteriors with ‘finish’ as a lexical source, we hypothesize that completives, especially those from ‘finish’, may develop into anteriors (...) a difference between the ‘finish’ versus the ‘put into’ completives exists besides the one mentioned above: the ‘finish’ completives become more generalized anteriors, while our evidence suggests that the ‘put into’ completives do not; we have no instances of an anterior from a directional source hinting of ‘into’ (Bybee et al. 1994: 60).

<sup>70</sup> Lordek (1993: 31) ere bere 3. atalaren (“Verbs and recipient/benefactive marking”) hasieran oharitzen gaitu ezen “The preposition introducing Recipient and/or Benefactive noun phrases is often similar in form to or homophonous with a verb meaning ‘give to’ or ‘show to’”, *twi*, *yoruba*, *engeni*, *ewe*, *awutu*, *senufu* hizkuntzak, karibear kreoleak eta asiarrak hizkuntzetako adibideekin (*mandarina*, *tai*, *vietnamita* artean). Azterketaren xehetasunak Lichtenberken artikulu mardulekoak baino urriago diren arren, Lorden aipatu pasartean aurki litezke hizkuntza horietarik ateratako antzeko egiturak eta ‘give’-ren gramatikalizazioaren urrats ezberdinak.

bedunak kodatzeko erabiltzen diren atzizki berberen bitartez kodatzen dira helburu/hartzaile kideak. ‘Give’ aditza izenki-markatzaile bilakatzen da, lehenago \**pa(nñ)* *i* aditz marka zela erakusten duen tarteko egoera baten bitartez, aditz-gisako (“verb-like”) izatetik izenki-gisako (“nounlike”) izatera aditz-markaren anbiguitateak eragindako berranalisi batez igaro zelarik.

wan-gau tongo-m momo  
give-me POSS-thy tobacco  
‘Give me some of your tobacco’ (Gitua: ‘give’; Lichtenberk 1985: 10)

guap uzak lam pan-gau  
thou.do knife come PANI<sup>71</sup>-me  
‘Bring the knife to me’ (Gitua: hartzailea; Lichtenberk 1985: 10)

goko wani-au  
speak PANI-me  
‘Speak to me’ (Sugu: datibo marka; Lichtenberk 1985: 10)

Was-zen boz- i-sa-e pini-din  
W.-noble pig he-stab-it PANI-them  
‘Old Was butchered pigs for them’  
(Gedaged: “dativus ethikus”; Lichtenberk 1985: 11)

na-na-lam pan ni-ngu rumwag-ei  
I-FUT-come PANI.it POSS-my house-in  
‘I will come from my house’ (Gitua: jatorria; Lichtenberk 1985: 13)

na-lam pan kar  
I-come PANI.it car  
‘I came by car’ (Gitua: ibilgailua; Lichtenberk 1985: 13)

m- pilai-n-i?o  
I- play-PANI-thee  
IRREAL  
‘I will play for/instead of you’ (Kairiru: hartzailea; aditz atzizki; Lichtenberk 1985: 16)

lau s -e-hereva-heni-gu  
me NEG -he-speak-PANI-me  
‘He did not speak to me’ (Motu: aditz-trantsitibatzailea; Lichtenberk 1985: 17)

kai volau-n vati-ani ven ani-s  
he he.climb-TRANS tree-coconut PANI coconut-only  
REAL  
‘He climbed the coconut tree just for coconuts’ (Paama: helburua; Lichtenberk 1985: 21)

Hizkuntza ozeanikoetako gertakarien laburpen honetatik abiatuta (aitzin)-euskararen morfosintaxiaren hainbat alderdiren berreraiketa eta azalpenak burura datozkigu

<sup>71</sup> Adibideetan letra larritan da ‘give’ aitzin-ozeanikoaren oinordekoa.

berehala; hurrengo baterako utziaz zehaztasunak, hara zenbait ohar. ‘Give’ aditzari, zatika edo osorik, legozkiokoen ordainen artean zalantzarik gabe orain axola diguna \*-i(n) dugu. Dakigunez, erro honek adizki jokatu gutxi eta lehen testuetarik atzeraka doazenak baino ez ditu lekukoturik. Bestalde, ezaguna da de Rijkek (1985) ekialdeko jin ‘etorri’ hartu zuela *indazu*, *ikedak*, *iguzu*, *dikeada* eta gainerako adizki sintetikoon partizipio gisa; alabaina, markatua dut dagoeneko egiantz handiago duela (cf. Lakarra 2003) jin hori \**edin* ‘(de)venir’ aditz zaharretik eratorria izateak, eta horrenbestez, historikoki erabat gramatikalizatu eta jatorrizko esanahitik hustutako *nadin*, *dadin*, *nendin* *zedin*, etab. direla bere adizkiak. Beraz, goian aipatuek beste erro ia homofono eta oraindik berreraikigaberen batetik behar dute etorri.<sup>72</sup>

\*-i(n) aitzin-aditz horren erroaren gramatikalizazioaren aurretiko forma osora (CVC) iristeko, beharbada on litzateke *indak*, *indazu* eta besteren -n- horiek (cf. *iguzu* baina baita *ikedak*/\*\**inkedak* eta gainerakoen -ø-) gogoan hartzea. Erroaren forma kanonikoaz ardurarik ez zuen de Rijkek jarraoari azalpen estandarra eman zion, euskal fonetika zaharraren lege ezagunari jarraiki: cf. \**artzani* > *artzain*, *lucanica* > *lukainka* edo *benedicatu* > *bedeinkatu* (FHV). Alabaina, hortik \**ni-* (edo \**niC*) batera behar zuen iritsi eta ez jin-era: izan ere, -nn- horiek ezin izan litezke erroaren -C zaharrak: dagoeneko Trasken (1990) azaldu zuen bezala, *egon*-etik *dago* (baina *dagoen*, ez \*\**dagon*), *joan*-etik *doa* (baina *doan*, ez \*\**doan*), \**edun*-etik dugu (ez \*\**dungu*), etab., edota, aurreko atalean gehitu dugun legez (*eden* > *edeki*), -n erroetarik *edugilki* (ez \*\**edunki*), *egogilki* (ez \*\**egonki*), *idoki* (ez \*\**idongi*), *jagiljaiki* (ez \*\**jaingi*), etab.<sup>73</sup> Behar dugu pentsatu, bai, kontsonante hori, ez bertan sortua, baizik beste nonbaitetik —zehatzago, erroaren ezkerreko kontsonante kokagunetik— etorria zela horra eta, gainera, mugimendu hori \*-n > -ø ondoren (cf. Lakarra 2008b) gertatu dela. Hots, \**nin*-etik abiatuko ginateke (\**da-ni(n)-da*, \**da-ni(n)-zu*, etab.), eta ondoren silaba akabura (beti ere hurrengoko kontsonantearen aurretik, koda hutsik gelditu eta gero) aldatzen zela -\*n-, eta hemen —ondoko kontsonantearen arabera—, noiz gordetzen (*indazu*, *dinden*),<sup>73</sup> noiz erortzen zelarik.<sup>74</sup>

Nabarmena da eta edozeinek lekuske euskaraz —aipatu erro honen adizki urri arkaikoez landa— aditz honen gramatikalizazio bilakabidearen hainbat urrats ditugula:

<sup>72</sup> Comrie & Aldai (2002)-n ez dakust iritiz aldatzeko argudiorik forma sintetikoen etimologiaz, eta ezta ohar zehatzik aditzaren gramatikalizazio prozesuaz euskaraz edota paraleloak gainerantzekoan, harrigarriro soilik artatzen baitira supleziolari (*eman* / -i(n)) dagokionaz; bidenabar, horretan ere Ax. eta Iparraldeko lekukotasun ugari indikatiboko -*rau-* / -*i-* aipa bide zitekeen, beharbada, nahiz eta ez dakidan horrek egileen azalpena laguntzen duen.

<sup>73</sup> Cf. “(...) one does not clearly see why relating -i-l-in- to jin can solve the problem of -n- better than relating -i-l-in- to egin. If the -n in egin is the participial ending rather than part of the root, why should the -n in jin be part of the root?” (Comrie & Aldai 2002: 149). Arazoaz ohartu arren [nahiz eta Trask (1990) ez aipatu] Comrie eta Aldairen aterabidea ez da asebetekoa, beren buruak “neutralizat” agertzera mugatzen baitira. Ikus beherago 75 eta 78. oharak.

<sup>74</sup> De Rijkek biltzen ditu (1998: 231-234 orr.) erro honen adizkien ageraldaldi gehienak.

<sup>74</sup> Bidenabar, \**nin* erroa dohainik dugu, ezinbestekoa baita (cf. Lakarra 2003) *ibintz* ‘roció’ azaltzeko; cf. *aban-tz-i* ‘olvidar’, *ohol* ‘tabla’, *ahal* ‘poder’, etab., hurrenez hurren \**nan*, \**nol*, \**nal* eta besteren erreduplikazioak.

- 1) *diguzu, zenion*, etab., *di-* indikatiboko aditz iragankorretako datiboko laguntzailearen adizkiak;
- 2) mendebaleko hizkera batzuetan ikusterrazago izan arren gainerakoetan ere suposatu behar ditugun datiboko hainbat formatako hasierako zenbait palatalizazio: bizk. *dator / jatorko, dabil / jabil*, etab.;
- 3) datibo etikoarenak: *zatorrek* [*\*d'*-batetik];
- 4) perfektiboko marka zaharra (*-i*): *etorr-i, ekarr-i*, etab.;<sup>75</sup>
- 5) aditzeko “helburu” (purpose) marka: *nabi dut ekarri*;
- 6) zenbait aditz jokatugabetako *i-* aurrizkia: cf. *inotsi, izeki, irakin, irabazi, \*e-izan (izan)*.<sup>76</sup>
- 7) adizki sintetikoetako datibo marketako “dative-flag” (Trask) delakoa: *zait, diezaion*, etab.;<sup>77</sup>
- 8) *-i* (sing. *-ari*, pl. *-ei* eta gainerako aldaerak) izenki eta pronominaletako datibo marka;
- 9) partitiboaren oinarria, zeinari eransten zaion ablatiboko edo aditzlagun modaletako *-ka* marka: *etxerik* (ez du);
- 10) orobat, prosekutibo arkaikoetakoa: *harik hona, etxerik etxe*;
- 11) *lan-ari lotu natzaio, hiriari buruz doa*, etab. bezalako zenbait egitura.

Bidebatez, *\*nin*-en oinordeko gisa, IS-n ez da *-i* bokal hutsa baizik; AS-n bokalaz gainera *n* bat ere —ez beti bera, nahita nahiez—<sup>78</sup> agertzen zaigularik. Gertakari hau egokiro doa Lichtenberkek (1985) erakusten duen aditz horren gramatikalizazio prozesuarekin: lehenik (higadura gutiagoz, beraz) AS-n, ondoren IS-n. Logika honek eskatuko luke palatalizazio hutsaz kanpoko segmenturik gorde ez duen datibo etikoa azkena izatea bere gramatikalizazioan; itxura batean ez dirudi guztiz desegoki (cf. Alberdi 1986, 1995, 1996).<sup>79</sup>

<sup>75</sup> *\*nin*-en gramatikalizaziotik abiatuaz Trasken (1990) azalpena *-i* eta *-n* konjugazioak aurreko garaierarako bateratzea are errazagoa eta bistakoagoa da, noski, nahiz eta azken analisis ez izan *-i* soila partizipio marka eta (cf. 78. oh.) erroko *-n* zenbaitek ere, beharbada askok, zerikusirik izan kategoria horrekin. Gogora bedi § 1.5.5-ean ikusia australiar aditzen konjugazio marken jatorriaz.

<sup>76</sup> Oregik dioenez “ba dira euskeraz, egun NORK-dun gisa erabilten diren eta, aditz-gaiz, HURA itxurakoa baizik ez daramaketen aditz batzu, IZEKI eta IRAKIN adibidez [Lardizabalen eta Larramendiren gramatiketako eta Schuchardten datuekin] (...) esanahiz aldatuta hartua dute, noski, oraingo bere NORK-dun itxura. Aditzok ere, egun NORK dena inoiz NORI-ren bidez eman zitekeenaren egiztagarri ditugu beraz” (1974: 275). Nire zerrendatxotik kanpo uzten ditut haren *jario, eragon* eta *eraunsi* kontu diferentek baitira berarentzat ere: Oregi “aditz-jabe” eta “aditz-gai”-ez ari da eta ez aurrizki honetaz (ez du horren inolako aipamenik egiten) pasarte horietan, eta hortik nahastea berezko *i-* dutenak eta soilik bigarren silabako bokal altu edo diptongo baten asimilazioz sortuak (*irudi, iraun*, etab). Bidebatez, *izan* eta *irabazi* ez dira hor ezertarako ageri.

<sup>77</sup> Honek dakar —Schuchardtek esandakoaren aurka— belarez hasitako formak (*gi* eta, batez ere, *k(i)*), ez soilik berankorrago baizik eta arkaismo gutxiagoko direla, berranalisi edo analogiaz atereak.

<sup>78</sup> Hemen zehazterik ez dudan arren (cf. Lakarra 2007b) aditz-erro akabuko -C ezberdinen kopuruak begiratuaz badirudi halabehar hutsez eman litezkeen baino *-n* gehiago direla gainerako -C txistukari edo ozenen aurrean: *esan, \*ezan, etzan, \*edun, \*edin, \*edon, joan, ipini* eta beste asko —legokioke %20tik gora garbiri (% 50etik hurbilago)— *ibili, \*edul, ekarri, etorri, ikusi* eta besteren baten aurrean; gertakari hau ere ez ote *\*nin* horren, ez soilik *-i* baten, eransketaren alde mintzo?

<sup>79</sup> Ez naiz hemen arituko *-i* kausatibo eta pasiboaz (cf. txinera eta ekialdeko beste zenbait hizkuntza) eta partizipio markaz; hobe esan, beharko genuke aztertu aditz jokatu / aditz jokatugabe bereizkuntza garbirik ez duten hizkuntzetan zein den infinitiboaren, partizipioaren eta besteren natura edo bilakabi-

#### 4. Amaiera (behin-behinekoa)

Important evidence for earlier states of affairs will probably be found in small, isolated residues, as Indo-European historical linguistics has already shown. For instance, a tiny pocket of several verb forms may tell us more about an earlier stage, than large numbers of regularized or levelled forms within languages (Merlan 1979: 73).

Azken urteotako hainbat lanetan morfemen forma kanonikoan oinarritu eta, gero, tipologia holistiko diakronikoak (THD) gidatutako aitzineuskararen berreraiketa izan dut ikergai nagusi eta, aurrerapenak gora-behera, niretzat ez eze besterentzat ere oraindik alorrean egitekorik bada, zalantzarik gabe. Monosilabismoak (Lakarra 1995hh) eraman ninduen egitura isolatzaileran (2005) eta, horrenbestez, euskara modernoarentzako onartu ohi den egitura “jatorretik” urrutira: ez SOV, ez atzizki sistema aberats, ez aditz-joko ugari amaitezinik, ez erro jokatuak ehundaka, ez ergatiborik, ez antzekorik... Horrelako ezaugarriak eta horiekin —fonologian, morfologian eta sintaxian— bateragarriak diren hainbat lotzen eta azaltzen lagundu ahal gaitu THD-ak eta baita mende luzeetako aldaketa orokor etengabearen ondorioz (Sapirren deribak hartaraturik Lakarra 2006a-n aldarrikatu legez) hizkuntza isolatzaile morfosilabiko egoera batetik beste hurruneke batera (eranslera) igarotzen ere (cf. tani hizkuntzez § 1.5.6).

Forma kanonikoak tipologo eta hizkuntzalari teorikoen orokortasun eta abstrakzioak hizkuntzaren birreraiketa praktikoa eta estandarrera bideratzen ditu, hainbat hizkuntza-familia eta ikerketa tradizio ezberdinetan landu eta trebatutako iragazkien bitartez: egitura jakin bateko morfemak dira soilik onargarri, ez gorputzik (hankarik ez bururik esatera nindoan) gabeko kategoriak, munduko gainerako hizkuntza guttietan edo gehienetan kide edo arrastorik izan arren. Hori bai, THD-ak aukera ezberdinen artean hautaketa erraz diezaguke eta baita —guretzat garrantzitsuago duguna dagoeneko Mitxelenak segmentuz-segmentuzko berreraiketa ia agortzeraino eraman zuelarik— aurkez diezaguke aukera berririk ere gramatikalizazio teoria eskasago baten erruz lehen antzeman gabeko berreraiketa- datu eta gai berriak bistaratuaz eta erabilgarri bilakatuaz (cf. Lakarra 2006a).

Aurreko lanetan (Lakarra 2007a, 2007b) aditz sintetikoa urria eta —sistema gisa bederen— aspaldidanik agorra zela, gure gramatikari zaharrek eta euskaltzale sutsuek famatu dituzten dozenaka hizki eta komuntadura markak ez direla betidanikoak eta are artean baino aditz “inpersonal” bateko froga gehiago bildu ditugu, nik uste. Orain aditz joko sintetiko oinarritzkoenak (“orainaldiak” eta “lehenaldiak”) noizbait jokatu eta komuntaduraz —persona, denbora, modu, aspektu— josiak ez baizik eta eurak ere —Erroma eta besteren eragin gaiztoak baino askozaz lehenago, jakina— *\*dar* (> *jarrri*) eta *\*den* (> *eden*) erroen gainean perifrastikoak eta inongo markarik gabekoak izan zirela (multzo aditz asimetrikoak, zehatzago) aldarrikatzeko zenbait froga aurkeztu dugu. Multzo-aditzen arrastoak, gainera, ez dira horretara mugatzen: hor da gure “give” aditzaren *-i(n)-* [*\*e-*

dea (cf. 20. oh.). Lakarra (prestatzen-2)-n nahi nuke atal honetan eta bestetan ukitu MAE-z luzazago aritu.



*nin*] kide ugariaren ezin konta ahalako gramatikalizazio samalda, dela IS-n, dela AS-n. Badira (baziren)<sup>80</sup> beste hainbat prozesu ere: “until” (*-raino*), konparatiboak (*-ago*, *baino/baina*) mozio aditzetik, “take”-tik sortutako \**har* 3. graduko erakuslea, *-tza(i)* prolatiboa, plurala eta *-tze* aditz izena (< *-tz(a)*), “lie” aditzetik, “finish”-etik sortutako “plurala” (*-del-te/-e*),<sup>80a</sup> etab.<sup>80b</sup>

Zalantzarik gabe, zer zehaztu, zer azaldu, zer erantsi eta zer aldatu gelditzen da, noski; alabaina, nago aurreko berreraiketa eremuan, THD-rik ez forma kanoniko-rik gabe bere hatsarrietan, ez zirela galdekizun ezta aztergai ere. Bestalde —zuhaitzak fruituetarik ezagutzen baitira—, berreraiketa alor berriotako emaitzek (batez ere sortu eta sortzeko diren galdera berriek) hurbilketa orokorraren, berreraiketa sako-nagoaren<sup>81</sup> eta handik honako deribaren zilegitasuna eta nolabaiteko bidezketasuna erakusten dutela deritzot.

<sup>80</sup> Aditz izena eta pluralaren artean izan diren loturez (*-tz(e)* < *-tza* : *-tza* toponimian zein aditzean, *-eta* (id) : *-eta* (id), gehi *-te* : *-del-te/-e*) aritu beharko dugu noizbait; artean Bybee et al. (“§ 5.9. Iteratives”: 160hh)-n badira horretaz zenbait ohar interesgarri:

The plurality or repetition in iterative meaning does not apply just to the action itself, but often has consequences for the participants in the action (161);

Those iteratives which are also used to signal plural or distributed participants might have come from quantifiers. The Island Carib iterative can also be used to pluralize nouns, and the Baluchi iterative suffix *-an* is the same as the plural definite suffix used on nouns. In some cases of reduplication, the effect on verbs is iteration, while the effect on nouns is pluralization. The implication of this is that plural or distributed meaning is probably original to the constructions and not a later development during grammaticization (164).

Ez dakit azken hau horrela den, erreduplikaziotik landa bederen; (postura aditzeko) MAE-etan kontrakoa iruditzen zait seguruago. Hara liburu eta atal bereko ondorioetan:

A second, less common expression of aspect likens verbal aspect to nominal number; for example, we found many cases of iteratives expressed by reduplication (which is often also used for noun number) and two cases of markers that can also be used to pluralize nouns. Iteratives also sometimes have uses that indicate a plural absolutive argument, or distribution over several entities. However, it should also be remembered that completives (which give rise to anteriors and perfectives) also may have uses indicating multiple participants. Thus although there is some indication that iterative can be viewed as parallel to noun plural, the overwhelming evidence from grammaticization supports the spatial metaphor for the understanding of aspect (175).

<sup>80a</sup> *-raino*, *baino/baina* eta *-ago-ri* buruz ikus Lakarra (inprimategian-a: azken atala). Hara orain Zavala (2006: 296)-n olutekeraz (Veracruz): “The grammaticalization of the verb meaning ‘finish’ into a third-person plural marker is common in several languages of the Mixe-Zoquean family. This type of development seems to be an areal feature (...)”. Zergatiaren xehetasunetan (edo azalpenetan) ezin sar naiten —ik. bertan Zavala— baina begibistakoa da euskaraz zein olutekeraz 3p.pl-a eta iraganaren gramatikalizazioa aditz beretik (“finish”) abiatuz garatu dela. Testuan aipatu gainerako MAE-ei buruzko paraleloak aurkitzeko aski da Lord (1993) eta Aikhenvald & Dixon (2006)-ra jotzea.

<sup>80b</sup> Beharbada *-rantz*, *-rontz*, *-runtz* ez dator \**-ra* + *ontzi*-tik (pace Gómez 2005) \**-ra* + *dontz* batetik baizik (cf. *-raino* < \**-ra-din-no* eta ez \**-ra-gino*, de Rijk 1992-k nahi bezala); ik. Lakarra (inprimategian-a: azken atala).

<sup>81</sup> Cf. “The languages described here tend to share a number of typological similarities. Most, but not all, have VO (verb + object) ordering with verb serialization. Most prefer only one object per verb, but some permit two objects. Most are isolating, with little inflectional morphology. Syllable structure is typically simple, and many of the languages have lexical and/or grammatical tone distinctions. Verb roots are often monosyllabic; verb compounding sometimes occurs” (Lord 1993: 235).



Patxi Goenaga irakasleari bere aspaldiko eta oraintsuagoko irakatsi ordainezinak bihurtzeko asmotan ez baizik eta bera eta gainerako sintaxilari lagunei, amuren batez euskara zaharraren eta aitzineuskararen gramatika berrirantz erakartzeko gogoz bildu ditut honainoko hasi-masiak. Gai berriren batzuk (multzo-aditzak, demagun) eta gai zaharrak (aditz sintetikoak eta perifrastikoak, esaterako) modu berriren batez ikusteko aukera —beharra eta nahia— erakutsi gura izan dut. Gogaikarri edo aspergarriegi ez baizik eta gogoeta-gai gerta balekizkio asebetarik nintzateke; bide honetarik edo beste batzuetarik historiaurreko euskararen gramatika eta historiak erakusten digun aldaketa etengabea argitzen joateko pizgarri eta bihotz-esportzagarri balira, zer sari hoberik?

## 5. Bibliografia

- Aikhenvald, A. Y., 2006a, "Serial verb constructions in typological perspective" in Aikhenvald & Dixon (arg.), 1-68.
- , 2006b, "Serial verb constructions in Tariana" in Aikhenvald & Dixon (arg.), 178-201.
- & R. M. W. Dixon, (arg.), 2006, *Serial verb constructions. A cross-linguistic typology*. Oxford U. P.
- Alberdi, J., 1986, "Euskarazko tratamenduen ikuspegia: I. Historia apur bat", *ASJU* 20, 149-202.
- , 1995, "The development of the Basque system of terms of adress and the allocutive conjugation" in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 275-293.
- , 1996, *Euskararen tratamenduak: erabilera*. Iker 9, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Andersen, H., 1990, "The structure of drift" in H. Andersen & K. Koerner (arg.), *Historical linguistics 1987*, John Benjamins: Amsterdam-Philadelphia, 1-21.
- Anderson, G. D. S., 2006, *Auxiliary Verb Constructions*. Oxford U. P.
- Artiagoitia, X., 1990, "Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos", *ASJU* 24: 2, 327-49.
- , P. Goenaga & J. A. Lakarra (arg.), 2002, *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, *ASJU*-ren Gehigarriak XLIV, EHU / UPV, Bilbo.
- Baker, M., 1991, "On the relation of serialization to verb extensions" in Lefebvre (arg.), 79-102.
- Baldi, Ph., 1990, (arg.), *Linguistic change and reconstruction methodology*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Bybee, J., R. Perkins & W. Pagliuca, 1994, *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world*. U. of Chicago P.
- Campbell, L., 1990, "The Mayan languages and linguistic change". In Baldi (arg.), 115-130.
- , 1997, *American Indian languages*. Oxford U. P., New York-Oxford.
- , 1998, *Historical linguistics. An introduction*. Edinburgh U. P.
- Carlson, R., 1991, "Grammaticalization of Postpositions and word order in Senufo languages", in Traugott & Heine (arg.), II, 201-223.
- Comrie, B. & Aldai, G., 2002, "Suppletion in the Old Basque verb "to give": a typological perspective" in Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (arg.), 145-151.
- Craig, C. G., 1991, "Ways to go in Rama: A case study in polygrammaticalization", in Traugott & Heine (arg.), II, 455-492.
- Diller, A. V. N., 2006, "Thai serial verbs: cohesion and culture" in Aikhenvald & Dixon (arg.), 160-177.

- Dixon, R. M. W., 1977, "The syntactic development of Australian languages" in Li, Ch. N., (arg.), *Mechanisms of syntactic change*. University of Texas, Austin: 365-415.
- , 1980, *The languages of Australia*. Cambridge U.P.
- , 1982, "Where have all adjectives gone?". In *Where have all adjectives gone? And other essays in semantic and syntax*. Berlin: Mouton, 1-62. 1977koaren bertsiio zuzendua.
- , 1990, "Summary report: linguistic change and reconstruction in the Australian language family". In Baldi (arg.), 393-402.
- , 2002, *Australian languages*. "Cambridge language surveys", Cambridge.
- , 2004, "Adjective classes in typological perspective". In Dixon & Aikhenvald (arg.), 1-49.
- , 2006, "Serial verb constructions: conspectus and coda" in Aikhenvald & Dixon (arg.), 338-350.
- & A. Y. Aikhenvald, (arg.), 1999, *The Amazonian languages*. "Cambridge language surveys", Cambridge.
- & —, (arg.), 2004, *Adjective classes. A cross-linguistic typology*. Oxford U.P.
- Donegan, P. & D. Stampe, 1983, "Rhythm and the holistic organization of language structure" in J. Richardson et alii (arg.), *Papers from the Parasession of phonology, morphology and syntax*. Chicago Linguistic Society, 337-353.
- & —, 2004, "Rhythm and the synthetic drift of Munda", *The Yearbook of South Asian Languages and Linguistics 2004*, de Gruyter (Berlin-NY), 3-36.
- Durie, M., 1988, "'Verb serialisation' and 'verbal prepositions' in Oceanic languages", *OL* 27, 1-23.
- Enfield, N. J., 2002, "Semantics and combinatorics of 'sit', 'stand' and 'lie' in Lao" in Newman (arg.), 25-41.
- Frajzyngier, Z., 1997, "Grammaticalization of number: from demonstratives to nominal and verbal plural", *LT* 1, 193-242.
- Garrett, A., 2004, "The evolution of Algic verbal stem structure: new evidence from Yurok", UCB-ko eskuizkribua.
- Genetti, C., 1991, "From postposition to subordinator in Newari", in Traugott & Heine (arg.), II, 227-255.
- Gibbs, R. W., 2002, "Embodied standing and the psychological semantics of *stand*<sup>f</sup> in Newman (arg.), 387-400.
- Givon, T., 1991a, "Some substantive issues concerning verb serialization: Grammatical vs cognitive packaging" in Lefebvre (arg.), 137-184.
- , 1991b, "Serial verbs and the mental reality of 'event': Grammatical vs. cognitive packaging" in Traugott & Heine (arg.), I, 81-127.
- Gómez, R., 1994, "Euskal aditz morfologia eta hitzordena: VSO-tik SOV-ra" in J.-B. Orpustan (arg.), *La langue basque parmi les autres*. Izpegi, Baigorri: 93-114.
- , 2005, "De re etymologica: vasc. -(r)antz 'hacia'". In P. Etxeberria & H. Knörr (arg.), *Nerekin yaio nun. Txillardegiri omenaldia*. Iker 17, Euskaltzaindia, Bilbo: 273-280.
- , & K. Sainz, 1995, "On the Origin of the Finite Forms of the Basque Verb", in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 235-274.
- Goddard, C. & J. Harkins, 2002, "Posture, location, existence and states of being in two Central Australian languages" in Newman (arg.), 213-238.
- Good, J., 2005, "Reconstructing morpheme order in Bantu. The case of causativization and applicativization", *Diachronica* 22, 3-57.
- Guirardello-Damian, R., 2002, "The syntax and semantics of posture forms in Trumai" in Newman (arg.), 141-177.

- Hajek, J., 2006, "Serial verbs in Tetun Dili" in Aikhenvald & Dixon (arg.), 239-253.
- Hale, M., 1991, "Misumalpan verb sequencing constructions" in Lefebvre (arg.), 1-36.
- Hopper, P. J., 1991, "On some principles of grammaticization" in Traugott & Heine (arg.), I, 17-35.
- Hu, J., H. Pan & L. Xu, 2001, "Is there a finite vs. nonfinite distinction in Chinese?" *Linguistics* 39, 1117-1148.
- Hualde, J. I., J. A. Lakarra & L. Trask, (arg.), 1995, *Towards a history of Basque language*. John Benjamins: Amsterdam & Philadelphia.
- & Ortiz de Urbina, J. (arg.), 2003, *The Grammar of Basque*. Mouton de Gruyter.
- Hyman, L., 1975, "On the change from SOV to SVO: evidence from Niger-Congo" in Li (arg.), 113-148.
- , 2004, "How to become a 'Kwa' verb", *JWAL* 30, 69-88.
- Ingram, A., 2006, "Serial verb constructions in Dumo" in Aikhenvald & Dixon (arg.), 202-222.
- Keegan, J. M., 2002, "Posture verbs in Mbay" in Newman (arg.), 333-358.
- Kilian-Hatz, Ch., 2002, "The grammatical evolution of posture verbs in Kxoe" in Newman (arg.), 315-331.
- , 2006, "Serial verb constructions in Khwe (Central-Khoisan)" in Aikhenvald & Dixon (arg.), 108-123.
- Kuteva, T., 1999, "On 'sit' / 'stand' / 'lie' auxiliation", *Linguistics* 37, 191-213.
- , 2001, *Auxiliation. An Inquiry into the Nature of Grammaticalization*. Oxford U. P.
- Kuznetsova, N. G., 2006, "Morphological reanalysis in the Selkup verb" in E. J. Vajda (arg.), *Languages and prehistory of Central Siberia*, Benjamins: Amsterdam-Philadelphia, 151-156.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au xvième siècle*. 2. arg. Elkar, Donostia, 1980.
- , 1999, *Vasconiana, Iker* 11, Euskaltzaindia: Bilbao.
- Lakarra, J. A., 1986, "Bizkaiera zaharra euskalkien artean", *ASJU* 20, 639-682.
- , 1995, «Reconstructing the root in Pre-Proto-Basque» in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 189-206.
- , 1996, *Refranes y Sentencias: ikerketak eta edizioa*. Euskaltzaindia-Bizkaiko Diputazioa.
- , 2002a, "Ez zirenez: \*\*TVTV eta haren lagunez: I. So bat erro disilabiko kodagabeez". *ASJU*-n argitaratzeko.
- , 2002b, "Etymologiae (proto)uasconicae LXV", in Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (arg.), 425-442.
- , 2002c, "Adar, ahuntz, handi: sobre identificación de sustratos y morfología de la protolengua". in M<sup>a</sup> J. García Soler (arg.), *TIMES XARIN, Homenaje al profesor Pedro A. Ganzarain*, UPV/EHU, Vitoria-Gasteiz, 417-429.
- , 2003, "Forma canónica, reconstrucción y etimología". *ASJU* 37, inprimategian.
- , 2004a, "Juan Perez Lazarragakoaren eskuizkribua (xvi. mendea). Lehen hurbilketa" in Gipuzkoako Foru Aldundia, *Lazarragaren eskuizkribua. XVI mendea*, Edilán-Ars Libris, Madril.
- , 2004b, "¿Bisilabos (proto)-vascos?". Argitaratzeko (inprimategian-a)-n.
- , 2005, "Prolegómenos a la reconstrucción de segundo grado y al análisis del cambio tipológico en (proto)vasco", *Paleohispanica* 5, 407-470.
- , 2006a, "Protovasco, munda y otros: reconstrucción interna y tipología holística diacrónica", *Oihenart* 21, 229-322.
- , 2006b, "Jaun eta jabe, jaio eta herio, jin eta joan... etimologiaz eta aditz zaharraz". In B. Fernández & I. Laka (arg.), *Andolín Eguzkitza gogoan*. UPV/EHU: 575-611.

- , 2006c, “Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco”, in Lakarra & Hualde (arg.), 561-621.
- , 2007a, “Causativas y otras extensiones verbales antiguas”. Inprimategian *ASJU*-rako.
- , 2007b, “Sobre los orígenes del verbo sintético vasco”. Inprimategian *ASJU*-rako.
- , 2008a, “Erro monosilabikoaren teoria eta aitzineuskararen berreraiketa: zenbait alderdi eta ondorio”. Inprimategian in J. Gorrochategui, J. A. Lakarra & B. Urgell (arg.), *K. Mitxelena Katedraren II. Biltzarra, (Gasteiz, 2007ko urria)*.
- , 2008b, “Protovasco: reconstrucción, cronología y periodización”. UPV/EHU-ko eskuizkribua.
- , Inprimategian-a, *Raíz y reconstrucción del protovasco*. *ASJU*-ren Gehigarriak L, Donostia.
- , Inprimategian-b, *Aitzineuskararen birreraiaketa sakonagorantz ASJU*-ren Gehigarriak, Donostia.
- , Inprimategian-c, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologiaren ASJU*-ren Gehigarriak XLV, Donostia.
- , prestatzen-1, “220 etimologías y subiendo”. UPV/EHU-ko eskuizkribua.
- , prestatzen-2, “Verbos seriales en protovasco”. UPV/EHU-ko eskuizkribua.
- , prestatzen-3, “*nagusi, jagon*”. UPV/EHU-ko eskuizkribua.
- , prestatzen-4, “Razones para la reconstrucción de la izquierda”. UPV/EHU-ko eskuizkribua.
- & de Bernardo, P., prestatzen, “Forma canónica y etimología: de porqué *neska* ‘chica’ puede y debe ser préstamo”. UPV/EHU-ko eskuizkribua.
- & J. I. Hualde (arg.), 2006, *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask* (= *ASJU* XL, 1-2).
- Lefebvre, C. (arg.), 1991, *Serial verbs: Grammatical, comparative and cognitive approaches*. John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- , 1991, “Take serial verb constructions in Fon” in Lefebvre (arg.), 37-78.
- Li, Y., 1991, “On deriving serial verb constructions” in Lefebvre (arg.), 103-136.
- Lichtenberk, F., 1985, “Syntactic-category change in Oceanic languages”, *OL* 24, 1-84.
- , 1991, “On the gradualness of grammaticalization”, in Traugott & Heine (arg.), I, 37-80.
- , 2002, “Posture verbs in Oceanic” in Newman (arg.), 269-314.
- , 2006, “Serial verb constructions in Toqabaqita” in Aikhenvald & Dixon (arg.), 254-272.
- Light, T., 1978, “Tonogenesis: Analisis and implications”, *Lingua* 46, 115-131.
- Lord, C., 1993, *Historical change in serial verb constructions*. Amsterdam: John Benjamins.
- Manterola, J., 2006, “-a euskal artikulua definituaren gainean zenbait ohar”. In Lakarra & Hualde (arg.) 653-678.
- , prestatzen-a, “Euskara eranslea ote? Oharrak deklinabidearen morfologia historikoaz”. UPV/EHU-ko eskuizkribua.
- , prestatzen-b, \**Artikuluaren gramatikalizazioaz*. UPV/EHU-ko doktorego tesia.
- Matisoff, J. A., 1991, “Areal and universal dimensions of grammatization in Lahu”, in Traugott & Heine (arg.), II, 383-453.
- Matthews, St., 2006, “On serial verb constructions in Cantonese” in Aikhenvald & Dixon (arg.), 69-87.
- Merlan, F., 1979, “On the prehistory of some Australian verbs”, *OL* 18, 33-111.
- Mitxelena, K., 1956, “La lengua vasca como medio de conocimiento histórico”, *Zumarraga* 6, 49-70.

- , 1957, “Las antiguas consonantes vascas”. Berrarg., *SHLV*, 166-189.
- , 1963, *Lenguas y protolenguas*. Berrarg., *ASJU*-ren Gehigarriak: Donostia 1990.
- , 1964, *Sobre el pasado de la lengua vasca*. Berrarg., *SHLV*, 1-73.
- , 1970, “Nombre y verbo en la etimología vasca”. Berrarg., *PT*, 283-309.
- , 1971, “Toponimia, léxico y gramática”. Berrarg., *PT*, 141-167.
- , 1972, “Léxico vasco y etimología”. Berrarg., *PT*, 337-348.
- , 1974, “El elemento latino-románico en la lengua vasca”. Berrarg., *PT*, 195-219.
- , 1977a [1961], *Fonética histórica vasca*, 2. arg. hobetua eta emendatua. *ASJU*-ren Gehigarriak: Donostia.
- , 1977b, “Notas sobre compuestos verbales vascos”. Berrarg., *PT*, 311-335.
- , 1981, “Lengua común y dialectos vascos”. Berrarg., *PT*, 35-55.
- , 1985, *Lengua e Historia*, [= *LH*], Paraninfo, Madril.
- , 1987a, *Palabras y Textos* [= *PT*], J. Gorrochategui (arg.), UPV/EHU, Bilbo.
- , 1987b, *Orotariko euskal hiztegia-Diccionario general vasco*. Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, J. A. Lakarra (arg.), *ASJU*-ren Gehigarriak: Donostia, 2 lib.
- Mounole, C., 2006, “Quelques remarques à propos de l’histoire des périphrases basques”. In Lakarra & Hualde (arg.), 745-740.
- , 2007, “Aditzaren mailegaketa euskaraz: prozesu morfonologikoak”. *Actas de las II. Jornadas de Lingüística Vasco-Románica de la Sociedad de Estudios Vascos*. Inprimategian.
- , 2008, “Sintaxi diakronikoa eta aditz multzoaren garapena: inperfektibozko perifrasiaren sorreraz”. Liburu honetan.
- , prestatzen, *\*Euskal aditzaren historiaz: perifrasiak*. UPV/EHU-ko doktorego tesia.
- Newman, J., 2002, “A cross-linguistic overview of the posture verbs ‘sit’, ‘stand’ and ‘lie’” in Newman (arg.), 1-24.
- , 2002, (arg.), *The linguistics of sitting, standing and lying*. John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- Noonan, M. & K. Grunow-Harsta, 2002, “Posture verbs in two Tibeto-Burman languages of Nepal” in Newman (arg.), 79-101.
- Oregi, J., 1974, “Euskal-aditzaz zenbait gogoeta”, *FLV* 6, 265-283.
- Pawley, A., 2006, “Where have all the verbs gone? Remarks on the organisation of languages with small, closed verb classes”, Rice University-ko eskuizkribua.
- Post, M. W., 2006, “Compounding and the structure of the Tani lexicon”, *LTBA* 29, 41-60.
- , 2007, “Grammaticalization and compounding in Thai and Chinese”, *Studies in Language* 31, 117-175.
- Pustet, R., 2000, “Lakota postpositions”, *IJAL* 66, 157-180.
- Reid, N., 2002, “Sit right down the back. Serialized posture verbs in Ngan’gityemerri and other Northern Australian languages” in Newman (arg.), 239-267.
- , 2003, “Phrasal verb to synthetic verb: recorded morphosyntactic change in Ngan’gityemerri” in N. Evans (arg.), *The Non-Pama-Nyungan languages of Northern Australia. Comparative studies of the continent’s most linguistically complex region*. Pacific Linguistics 555, The Australian National University: 95-123.
- de Reuse, W., 2006, “Serial verbs in Lakota (Siouan)” in Aikhenvald & Dixon (arg.), 301-318.
- de Rijk, R. P. G., 1969, “Is Basque a SOV language?”. Berrarg., in 1998, 13-38.
- , 1981, “Euskal morfologiaren zenbait gorabehera”. Berrarg., in 1998, 211-224.
- , 1985, “Un verbe méconnu”. Berrarg., in 1998, 225-241.

- , 1992, “‘Nunc’ Vasconice”. Berrarg., in 1998, 347-376.
- , 1995, “Basque manner adverbs and their genesis”. Berrarg., in 1998, 391-419.
- , 1998, *De lingua uasconum. Selected writings. ASJU-ren Gehigarriak*: Donostia.
- Rude, N., 1991, “Verbs to promotional suffixes in Sahaptian and Klamath”, in Traugott & Heine (arg.), II, 185-199.
- Rumsey, A., 2002, “Men stand, women sit. On the grammaticalization of posture verbs in Papuan languages, its bodily basis and cultural correlates” in Newman (arg.), 179-211.
- Sagart, L., 1999, *The roots of Old Chinese*. John Benjamins: Amsterdam – Philadelphia.
- , 2004, “La parenté des langues austronésiennes” in Zeitoun (arg.), 23-39.
- Song, J. J., 2002, “The posture verbs in Korean. Basic and extended uses” in Newman (arg.), 359-385.
- Trask, L. R., 1977, “Historical Syntax and Basque Verbal Morphology: Two Hypotheses”, in Douglass et alii (arg.), *Anglo-American contributions to Basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao*. Reno, 203-217.
- , 1979, “On the origins of ergativity” in Plank (arg.), 385-404.
- , 1981, “Basque verbal morphology”, *Iker-1*, 285-304. Bilbo.
- , 1990, “The *-n* class of verbs in Basque”, *TPS* 88: 111-128.
- , 1995, “On the history of the non-finite verb forms in Basque” in Hualde, Lakarra & Trask (arg.), 207-234.
- , 1996, *Historical linguistic*. Arnold: London, NY, Sidney, Auckland.
- , 1997, *The history of Basque*. Londres, Routledge.
- , 1998, “The typological position of Basque: then and now”, *Language Sciences* 20, 313-24.
- Traugott, E. C. & B. Heine, 1991, “Introduction” in Traugott & Heine (arg.), I, 1-14.
- & — (arg.), 1991, *Approaches to grammaticalization*. John Benjamins: Amsterdam-Philadelphia, 2 lib.
- Urgell, B., 2006, “Para la historia del sustantivo verbal en vasco” in Lakarra & Hualde (arg.), 921-948.
- Wang, S.-Y., 1995, *The Ancestry of the Chinese language*. JChL, Monograph Series n.º 8, Berkeley.
- Zavala, R., 2006, “Serial verbs in Olutec (Mixean)” in Aikhenvald & Dixon (arg.), 273-300.
- Zeitoun, E., (arg.), 2004a, *Les langues austronésiennes*. “Faits de Langues” 23-24.
- , 2004b, “Typologie des langues austronésiennes de Taiwan” in Zeitoun (arg.), 41-58.



# ADITZETIKO IZENEN EMANKORTASUNAREN AZTERKETA MORFOPRAGMATIKOA EUSKARAZKO CORPUS OROKOR ETA BEREZITUETAN

Mikel Lersundi, Igone Zabala, Agurtzane Elordui

UPV/EHU

## 1. Sarrera<sup>1</sup>

Nominalizazio-estrategiak ezinbestekoak dira jakintzaren garapenerako nahi-taezkoa den diskurtso abstraktua aurrera eramateko. Hori dela eta, testu berezietuek areago ustiutzen dituzte nominalizazio-estrategiak testu orokorrek baino eta, testu berezituaren artean ere, testu mota bakoitzean (burokratikoak, teknikoak, zientifikoa...) mota jakin bateko estrategiak eta baliabide nominalak nagusitzen dira. Nominalizazio-estrategien emaitza informazioaren trinkotzea eta abstrakzioa dira, eta estrategia horiek erabiltzen dituzten hizkuntza-baliabideen kontinuumean<sup>2</sup> izen kategoriako elementu lexikoak dira trinkotze eta abstrakzio hori mailarik altuenean lortzen dutenak. Areago, izen kategoriako elementuak dira kontzeptu eta objektuen denominazioa<sup>3</sup> posible egiten duten bakarrak (Zabala 2007). Hori dela eta, testu berezietuek aditzetiko izenen dentsitate handiagoa azaltzen dute testu orokorrek baino.

Aditzetiko izenak sortzeko ordun hiztunek egiten dituzten hautapenak baldintza pragmatiko-diskurtsiboek baldintzatuak dira neurri handian. Izan ere, azterketa morfo-pragmatikoek<sup>4</sup> frogatzen dute aditzetiko izenak sortzeko atzizkien arteko hautapena (*en-*

---

<sup>1</sup> Lan hau aurrera eramateko EHuko (EHU06/94) proiektuaren eta RICOTERM-2 (HUM2004.0-5658-CO2-01) proiektuaren diru-laguntzak baliatu ditugu.

<sup>2</sup> Euskararen kasuan ADITZA < ADITZ IZENA < GENTIBODUN ADITZ IZENA < IZENA elementuez osaturik dago eskala hori. Eskalaren erdiko elementuak deberbalizazioan aurrera egiten badute ere, buru modura aditz kategoriako lexema duten egiturak dira. Egitura hauetan aditzarekin lotutako kategoria funtzionalei eragiten zaie, baina ez egituraren buruaren gramatika-kategoriari. Aditzetiko izenerako urratsa behar da izen kategoriako lexemara heltzeko eta nominalizazioa ikuspegi sintaktikotik erabatekoa izateko (Zabala eta Elordui 2006, Zabala 2007).

<sup>3</sup> *Denominazioa* erreferentziazio modu bat da, hizkuntza-unitate kodifikatu bat erabiltzeagatik beritzen dena (Freixa 2003: 88). Denominazioak hiztun-komunitatearen hitzarmena behar du: erreferentzia-harreman egonkor, errepikakor eta memorizatua da.

<sup>4</sup> Honela definitzen du Dressler-ek (1990: 3) morfopragmatikaren ikerketa-alorra: "the area of general pragmatic meanings of morphological rules". Ondoko alor hauek bereiz daitezke morfopragmatikaren azterketa-gaien artean: a) morfologiaren oinarri pragmatikoak, b) arau morfologikoen eta arau horiek interpretatzen dituzten hiztunen arteko harremanak eta c) arau morfologikoen eta testu-aldakortasunaren arteko harremanak. Gallegosek (2003: 79) aldarrikatzen du morfopragmatikaren azken alor honetan arreta berezia jarri beharko litzaikeela testuaren aldagai pragmatiko-diskurtsiboen arabera diren alderdiei, adibidez, erregistro motari edota ahozko / idatzizko dimentsioari, horiek guztiak erabaki-garriak baitira hiztunek morfologiaren baliabideez egiten duten erabilerarako.

*ganche / enganchado, liga / ligadura, enlace / enlazamiento*) oso maiz testuaren erregistroak baldintzatzen duela (Gallegos 2000, 2003).<sup>5</sup> Ildo honetatik, Gallegos-ek frogatzen du itxuraz baliokideak izan daitezkeen atzizkien arteko hautapena komunikazio-ekintza mar-katzeko baliabide diskurtsiboa dela: erregistro kolokialek eta orokortzat har daitezkeen kazetaritzako erregistroek atzizkien aukera markatugabeak erabili ohi dituzte (gaztelania-ren kasuan *-Ø, -e, -o*) eta erregistro tekniko eta zientifikoek, aldiz, aukera markatugabee-tatik urruntzeko joera dute (*-ado, -aje, -ción, -dura, -miento*). Urruntze hori, nolana ere, modu polizentrikoan egiten dela frogatzen du Gallegos-ek eta, beraz, hizkuntza bakar baten erregistro tekniko eta zientifikoetan ere tradizio diskurtsibo desberdinak garatzen direla. Adibidez, gaztelaniaren erregistro tekniko eta semitekniko modernoetan atzizkirik emankorrenak *-ado* eta *-aje* dira, *-ción* atzizkia dateke emankorrenetako erregistro zienti-fikoetan eta, *-zón* atzizkia, aldiz, nekazaritza eta nabigazioaren esparruetan.

Gallegos-ek agerian uzten du testu bakar baten barruan ere, aditz-oinarri bera atzizki desberdinekin konbinaturik aurki dezakegula: kasu batzuetan arrazoi seman-tikoen bitartez azal daiteke aldakortasun hori (*corte* «ondorioa» / *cortado* «prozesua»; *carda* «objektua» edo «tresna» / *cardado* «prozesua») baina, beste batzuetan, atzizkien arteko alternantziak ezin azal daitezke arrazoi semantikoen bitartez. Adibidez, *pela* / *peladura* / *pelado* alternantziako hiru aldakiek «ekintza» adierazten dute. Honelakoetan Gallegos-ek aldarrikatzen du aditzetiko izen hauen nominalizazio-eginkizuna tes-tuaren egituratik abiatuta aztertu behar dela. Aditzetiko izenak testuan zehar garatzen den nominalizazio-programa baten azken estadioa dira (Iturrioz 1985, 2000). Testu baten barruan aurki ditzakegun aditzetiko izenen aldakiak nominalizazio-continuu-maren maila berean daude gramatika-kategoriari eta egitura sintaktikoari bakarrik erreparatzen badiegu, baina eginkizun desberdina dute egitura komunikatiboaren eta testuaren antolakuntzaren ikuspegitik. Segida horretako elementuek prozesu anafo-riko batean parte hartzen dute: *peladura* eratorriaren bitartez, urrats bat egiten da in-formazioaren trinkotzean *pela* izenarekiko eta trinkotze prozesu horren azken urratsa *pelado* izen eratorria da. Gallegos-ek frogatzen du semantikoki baliokideak diren termino horiek testu baten barruan erabiltzea ez dela alferrikakoa, informazioaren prozesamenduaren instantzia desberdinetara eramaten baikaituzte.

Azterketa morfopragmatikoez atzizki eratorleen jokabideaz agerian utzi dituz-ten ondorio horiek kontuan harturik, lan honetan euskarazko aditzetiko izenen emankortasuna aztertu dugu. Corpus orokor bat eta corpus berezitu bat konparatu ditugu hurrengo hipotesi hauek egiaztatzeko asmoz:

- a) Aditzetiko izenak diskurtso abstrakturako eta jakintza-alor desberdinetako lo-gogenesirako ezinbestekoak direnez, euskarak bere garapen lexiko-diskurtsi-boan askotariko testu orokor eta berezituak sortzen dituen neurrian, espero

<sup>5</sup> Morfologia lexikoari ikuspegi formal hutsetik begiratzen dioten lanetan onartzen da nozio bate-rako komunitate batean hitz bat (edo batzuk) finkatu direnean, blokeatu egiten direla eraketa-arauak: *sarrera* / \**sardura* / \**sarketa*; *logura* / *logale* / \**lonahi*. Nolanahi ere, batzuetan lexema bat baino gehiago azaltzen dira oinarri beretik abiatuta hainbat motatako arrazoirekin lotuta: aldaki dialektalak (*logura* / *lo-gale*), erreferente semantiko desberdinak (*idazketa* / *idazkera* / *idazkuntza*), erregistroak eta tradizio dis-kurtsiboak (Ekon. *hazkunde* / #*haziera* baina Biol. *haziera* / #*hazkunde*). Testu motak, erregistroak eta informazioaren testuetan zeharreko antolakuntza kontuan hartzen duen ikuspegia behar da halako moti-bazio semantiko-funtzionalak detektatzeko.



izatekoa da halako izenak sortzen dituzten arauak emankortasun handia izatea eta hizkuntza, oro har, gero eta nominalizatzaileago bihurtzen joatea (Zabala eta Elordui 2006).

- b) Espero izatekoa da, era berean, aditzetiko izen berri horiek askoz ere maiztasun handiagoa azaltzea testu berezietan testu orokorretan baino.
- c) Azkenik, erregistro tekniko eta zientifikoen garapen polizentrikoaren sintoma dateke mota desberdinetako alor espezializatueta aditzetiko atzizkiak ustiatzeko orduan hainbat joera garatu izana, edo garatzeko bidean egotea.

Gure ikerketaren abiapuntutzat hartu dugu nominalizazio-estrategien azken estadioa izen-kategoriako lexemez osaturik dagoela, eta lexema horien artean hizkuntza-komunitatean ondo finkatuta daudenak lan lexikografikoetan kodifikaturik agertuko direla. Nolanahi ere, jakintzat eman dugu, era berean, hizkuntza baten garapen lexiko-diskurtsiboaren diagnostia egiteko erregistro desberdinetako testuez osaturiko corpusak ere aztertu behar direla. Izan ere, testuetan sortzen diren elementu lexikoen parte bat bakarrik heltzen da hizketa- edota diskurtso-komunitate batean finkatzera, eta beranduago gertatzen da finkaturiko elementu horiek hiztegieta kodifikatzea.

Gure hipotesiak egiaztatzeko, bi hiztegiaren konparaziotik abiatu gara: Sarasolaren *Euskal Hiztegia* eta Elhuyarren *Euskal Hiztegi Modernoa* konparatuko ditugu, lehenengo tradizioaren adierazletzat eta, bigarrena, euskara batuaren sorreratik euskarak jasan duen garapenak eragindako berrikuntzen adierazletzat hartuta. Ondoren, hiztegieta lorturiko emaitzak erabileraren berri ematen diguten corpusen datuekin konparatu ditugu. *Zientzia eta Teknologiaren Corpusa* (ZT) corpus berezitua eta *Ereduzko Prosa Gaur* corpus orokorraren prentsako testuez osaturiko azpicorpusa (EPG-P) eta liburuen testuez osaturiko azpicorpusa (EPG-L) erkatu ditugu elkarrekin eta hiztegieta.<sup>6</sup>

Konparazio horietatik ateratako emaitzak hirugarren atalean azalduko ditugu. Baina lehenago, bigarren atalean, nominalizazioak diskurtsoaren garapenean dituen eginkizunaz arituko gara: nominalizazio-eragiketen eskalak diskurtsoaren informazioaren antolakuntzan eta jakintzaren garapenean duen zereginaz zehazkiago, aditzetiko izenen ugaritzea hizkuntzaren garapen lexiko-diskurtsiboaren ondorioetako bat dela agerian uzteko asmoz.<sup>7</sup>

<sup>6</sup> Hiztegieta eta corpusetako datuak era automatikoa erazi ditugu.

<sup>7</sup> Estilistikako lan zenbaitek (Egunkaria 2001, Garzia 1997, 2005, besteak beste) nominalizazioa estilo-joera gaitzesgarriztat hartzen dute, eta estilo nominal hori saihesteko bideak eskaintzen dituzte. Beste hizkuntza batzuetan ere aurki daitezke honelako aurreiritziak nominalizazioari buruz. Adibide bat ematearren, Iturriozek (2000) nominalizaziorako hurbilketa desberdinei buruz ari denean, eta alemaniarari buruz ari delarik, nabarmentzen du estilistikako esku-liburuetan maiz kritika gogorak egin zaizkiola “estilo nominalari”. Alemanaren kasuan aipatzen ditu XIX. mendearen bukaeran erabilitako kalifikatiboak: “epidemia de sustantivos”, “tumoración lingüística”, “destrucción del verbo”, “deverbalización”, “manifestación típica de la decadencia de la lengua”, “insano cultivo en la sobrecalentada atmósfera de las cancellerías”, “enfermedad estilística”, “substantivitis”, “degeneración de la lengua en un mundo administrativo”. Iturriozek honela interpretatzen ditu kritika horiek:

Estas críticas están basadas en consideraciones estéticas y en el convencimiento de que construcciones perifrásticas como *zum Abschluß bringen* o *zur Versteigerung kommen* equivalen a verbos simples (*abschießen*, *versteigert werden*), no en el análisis de los aspectos estructurales y funcionales de las mismas... Con frecuencia los mismos autores críticos hacen uso de las expresiones que condenan... una crítica radical del estilo nominal no se puede sostener desde argumentos lingüísticos (Stötzel 1965). (Iturrioz 2000: 67).

## 2. Nominalizazio-eragiketak eta garapen lexiko-diskurtsiboa

Nominalizazioa morfologia, sintaxia eta semantika lexikoa gainditzen dituen eragiketa linguistiko konplexua da, eta bakarrik uler dezakegu bere osotasunean testuen antolakuntzarekin lotutako alderdiak kontuan hartzen baditugu. Nominalizazioak predikazioen bitartez adierazitako eduki proposizionalak diskurtsoan objektu modura tratatzea ahalbidetzen du.<sup>8</sup> Nominalizazioaren emaitzarik begi bistakoena abstrakzioa eta trinkotzea dira. Trinkotze horri esker, progresio tematikoa ahalbidetzen duten topikoak eraikitzen dira diskurtsoan. Topiko berriek predikazio berrien argumentu bezala jokatzen dute eta diskurtsoaren progresio tematikoa ahalbidetzen dute. Nominalizazio-eragiketen bitartez, hizkuntzak entitate (abstraktu) berriak adierazteko gaitasuna ere lortzen du: izen abstraktuak nominalizazio-eragiketan kristaltze lexikala baino ez dira. Izen abstraktuek posible egiten dute pentsamendu konplexu eta artikulatuak garatzea. Hori dela eta, nominalizazioak eginkizun garrantzitsua du testuaren antolakuntzan ez ezik, baita logogenesian ere, bereziki testu tekniko eta zientifiko abstraktuen ekoizpenean (Iturrioz 2000).

Nominalizazioak posible egiten du diskurtso abstraktua garatzea: nominalizazio-eragiketak beharrezkoak dira predikazioen bitartez adierazitako ideiak modu trinkoago eta zehatzagoan formulatzeko ez ezik, ideia berriak formulatzeko ere. Ildo honetatik, nominalizazioaren bitarteko abstrakzioa mota jakin bateko testu-antolakuntzarekin lotuta dago, zehazkiago mota jakin bateko progresio tematikoarekin: gertaera konkretuetatik edo ekintza jakin batzuetatik hasi eta eduki sententzietatik eta erreferentzia situazionaleratik gero eta deslotuago dauden mailalara doan progresioarekin. Hona hemen Iturriozek (2000: 86) progresio horretarako eskaintzen duen eskema eta adibidea euskaraturik:

| <b>generikotasuna</b>               | <b>trinkotzea</b>      | <b>errefikazioa</b>     |
|-------------------------------------|------------------------|-------------------------|
| metalek elektrizitatea eroaten dute |                        |                         |
|                                     | → metalek eroaten dute |                         |
|                                     |                        | → metalak eroaleak dira |
|                                     |                        | → eroapena              |
|                                     |                        | → eroaletasuna          |

Goiko eskeman ikus daitekeen bezala, proposizio generiko batetik abiatuta, proposizioak adierazten duen gertaera argumentuetatik askatuz doa, aditzetiko izenei esker. Aditzetiko izenen bidez lortzen den trinkotzeari esker, kontzeptu konplexu bat izen batean enkapsulatzen da, eta errefikatu egiten da diskurtsoaren objektuan eraldatzeko. Diskurtsoaren objektuak topiko diskurtsibo modura erabiltzen dira.

Nominalizazio-estrategietan hizkuntzaren lexikoian alde zuzeneko dauden izenak erabiltzen dira maiz baina, hizkuntzaren lexikoian diskurtso-beharrei erantzuteko ize-

<sup>8</sup> Halliday-k (1985) "grammatical metaphorization" deritzo prozesu honi. Metaforizazio prozesu honen bitartez, perpaus batek deskribatzen duen gertaera baten osagaiak bigarren mailako funtzio semantikoak bete ditzakete. Adibidez, *John arrived yesterday* eta *John's arrival took four hours* segidak konparatzen baditugu, *John's arrival* segidak aurreko perpausaren subjektua eta prozesua osagai bakar batean bildu eta predikazio baten subjektuaren bigarren mailako funtzio sintaktikoa bete dezake. Metaforizazio honen eginkizun pragmatikoa da informazioa esaldian trinkotzea.

nik ez dagoenean, testuen ekoizleek sortu egingo dituzte beharrezkoak dituzten izenak. Ohikoena izaten da izen horiek morfologia-arauen bitartez sortzea (izen deadjetibalak edo denominalak) edo, bestela, beste hizkuntza batetik mailegatzea. Lexema berriak hizkuntzaren lexikoiaren parte izatera hel daitezke hizketa-komunitate batean (edota diskurtso-komunitate batean) finkatzen badira. Behin eratorria finkatuta, adiera berriak sortzen dituzten aldaketa semantikoak gerta daitezke. Gallegos-ek (2000, 2003) “desplazamientos metonímicos o topicalizaciones semánticas” deritze aldaketa horiei. Aditzetiko izen eratorrien kasuan, oinarritzko esanahiak «ekintza» (ad. *garbiketa*) edo «egilea» (ad. *garbitzaile*) izan ohi dira eta adjektiboetik izen eratorrien kasuan “ezaugarria” (ad. *garbitasun*). Aldaketa semantikoak direla eta, “egoera iraunkorra”, “ondorio edo emaitza”, “objektua”, “instrumentua”, “lekua”, “garaia” bezalako esanahiak sor daitezke.

Aditzetiko izenei hizkuntzaren garapen lexiko-diskurtsiboaren ikuspegitik begiratzen diegunean, espero izatekoa da horrelako izenak nabariki ugaritzea hizkuntza diskurtso abstraktua garatzeko erabiltzen den neurrian, eta bereziki diskurtso berezitua garatzeko erabiltzen den neurrian.<sup>9</sup> Horrelako izenen ugaritzea garapen lexiko-diskurtsiboaren emaitza da, baina lexemen agerpena garapen horren lehen urratsa baino ez da izango. Geroko urratsak dira aldaketa semantikoen bitartez lehengo lexemek edota lexema berriek adiera berriak lortzea, eta lexemak osatzeko erabiltzen diren atzizkien emankortasunak genero, erregistro edota tradizio diskurtsiboen araberako banaketa azaltzea.

Lexema bakoitzaren inguruan gertatzen den garapena, lan lexikografikoetan islatu ohi da, eta lan horietan azter daiteke. Gainera, hiztegi-elementu desberdinen adiera semantikoak eta erregistro desberdinetan zeharreko erabilerak hiztegietan islatze horrek berak laguntzen dio garapen lexiko-diskurtsiboari. Ondoko adibidean ikus daiteke ondo garatutako hiztegi-elementu baten adierak eta erabilerak nola islatzen diren hiztegi batean: *sarrera* izenak hainbat aldaketa semantiko jasan ditu «ekintza» eta «ondorio» ez ezik, “lekua” eta “objektua” adierazteraino, eta objektuen artean, objektu espezializatuak musika edota hiztegi-gintzarekin lotutakoak. Bestetik, adiera eta erabilera bereziak lortu ditu zenbait erregistro teknikoren barruan, bereziki, Ekonomiaren eta Informatikaren bereizgarriak diren testuen barruan:

**sarrera.** *iz* **1.** Sartzea (ekintza eta ondorioa). Ikustekoa izan zen irabazleek hirian egin zuten sarrera. **2.** Toki batean sartzeko lekua. *Sarrera hemendik du hotel honek.* **3.** Ikuskizun batean sartzeko eskubidea ematen duen txartela. *Kontzerturako sarrerak erosi ditut.* **4.** Obra idatzi baten hasieran, gaiaren aurkezpen gisa egin ohi den azalpena. **5.** Hiztegi edo entziklopedia batean, karaktere bereziz nabarmendutako hitz, termino edo izen berezia, berari dagozkion informazioak segidan dagoen artikuluan bildurik dituena. **6.** (Ekon.) Dirutan neurtutako aberastasun-etorria; nonbait jasotzen den diru-kantitatea. *Aurten sarrera handiak izan ditu enpresa horrek.* **7.** (Inform.) Programa bati, beronek prozesa ditzan, ematen zaizkion datuak; datu hauek sartzean datzan eragiketa. (*Euskal Hiztegi Modernoa* 2000)

<sup>9</sup> Ideia hau ondo ulertu zuen jadanik Jakobi-k (1903) sanskritoaren estilo nominala aztertu zuenean eta edukiaren kondentsazioarekin lotu zuenean. Jakobi-ren arabera, kulturaren aurrerapenarekin batera hizkuntzak nominalizatzaileago bihurtzen dira. Porzig-ek (1930: 68), ildo beretik, aldarrikatzen du eduki proposizionalak nominalizazioaren bidez erreifikatzeko prozesua pentsamenduen aurrerapenaren oinarrian dagoela.

Laburbilduz, aditzetiko izenak ezinbestekoak dira diskurtso abstrakturako eta ja-kintza-alor desberdinetako logogenesirako. Euskara esparru berezituak irabazten doan neurrian, espero izatekoa da halako izenak sortzen dituzten arauak emankortasun handia izatea eta hizkuntza, oro har, gero eta nominalizataileago bihurtzen joatea. Garapen lexiko-diskurtsibo horren aztarnak hiztegien datuak aztertuz iker daitezke: hiztegieta sarrera berriak agertzea testuetan gauzatzen diren prozesu neologiko denominatiboen emaitza izango da, eta adierak ugaritzea neologia semantikoaren az-tarna. Nolanahi ere, garapen lexiko-diskurtsibo azkarreko uneetan espero izatekoa da corpusetan askoz ere handiagoa izatea prozesu neologikoen emankortasuna hiztegie-tan islatzen dena baino. Corpusen azterketatik hainbat datu lor ditzakegu: a) prozesu neologikoetan atzizki desberdinek duten emankortasuna eta b) atzizkien banaketa morfopragmatikoa testu moten eta erregistroen arabera.<sup>10</sup>

### 3. Hiztegien eta corpusen azterketa

Azken puntu honetan hiztegien eta corpusen azterketaren emaitzak ager-tuko ditugu. 3.1. puntuan, Sarasolaren *Euskal Hiztegiaren* eta Elhuyarren *Euskal Hiztegi Modernoaren* erkaketaren emaitzak azalduko ditugu: bi hiztegi hauetako sarrera eta adiera kopuruak eta atzizki bakoitzaren emankortasuna erkatu ditugu. Erkaketaren helburua izan da tradizio idatziaren joerak eta euskara batuaz azken urte hauetan idatzitako testuen joerak erkatzea: Sarasolaren hiztegia tradizioaren adierazletzat hartu dugu eta Elhuyarren hiztegia euskara batuaren sorreratik gerta-turiko garapenaren adierazletzat. 3.2. puntuan, hiztegiak corpusekin konparatuko ditugu, ZT corpus espezializatuarekin, eta EPG-P eta EPG-L corpus orokorre-kin. Corpusetako datuek ematen digute hiztegieta oraindik kodifikaturik ez dagoen garapen lexiko-diskurtsiboaren berri. 3.3. puntuan, ZT corpus berezitua konparatuko dugu EPG corpus orokorrarekin eta EPG corpuseko bi azpicorpu-sak (prentsako testuez osaturiko EPG-P eta liburuez osaturiko EPG-L) elkarren artean. Helburua da aditzetiko izenak sortzeko arauen emankortasuna eta atzizki desberdinen arteko hautapenak esparru ezberdinetako balizko tradizio diskurtsi-boekin uztartzea. 3.4. puntuan, atzizkien banaketa aztertuko dugu ZT corpuseko alorretan zehar, atzizki hauen alorrez alorreko banaketa morfopragmatikoaren zantzuak bilatzeko asmoz.

#### 3.1. Hiztegien arteko konparazioa

Atal honetan Sarasolaren *Euskal Hiztegiaren* (EH) eta Elhuyarren *Euskal Hiztegi Modernoan* (EHM) aditzetiko izenak sortzen dituzten atzizki eratorleek (-*dura*,

<sup>10</sup> Aldakortasuna ikertzeko azterketa intratestualak ere egin behar dira, itxuraz erredundanteak izan daitezkeen aldakiek testuko informazioaren antolakuntzaren ikuspegitik banaketa funtzionalik ba ote duten jakin ahal izateko. Lan honetan hiztegien eta corpusen azterketa kuantitatiboa baizik ez dugu egingo. Liburu baten azterketa intratestualerako, ikus Iturrioz (2000). Iturriozek Juan Garmendia Larra-ñagaren *EskuLangintza/Artesanía Vasca* liburua aztertu du, nominalizazio-eragiketen ikuspegitik. Bestek beste ondorioztatu du -*tze* atzizkia topiko berriak sartzeko erabiltzen dela nagusiki liburu horretan eta -*keta* atzizkia duten elementuak, aldiz, anaforikoak izaten direla eta funtsezko topikoak adierazteko era-biltzen direla. Nominalizazio-eskalan -*tze* azaltzen da lehenago eta -*keta* geroago.

*-era, -keta, -kunde, -kuntza, -men, -mendu, -pen, -tza, -tze* eta *-zio*) dituzten sarrera kopuruak konparatetik lortu ditugun emaitzak eskainiko ditugu. Beheko 1. taulan ikus daitekeen bezala, atzizki gehienek handitu dituzte sarrera kopurua eta adiera kopurua; *-kunde, -era, -men* eta *-tza* dira salbuespen bakarrak.

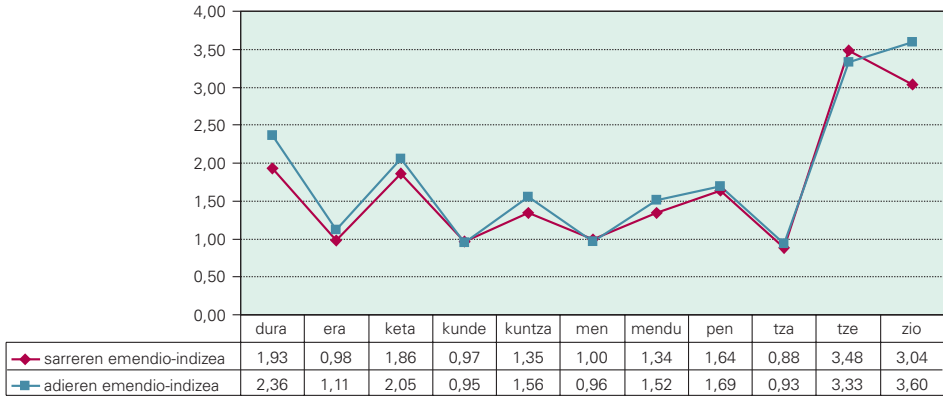
### 15. taula

Sarrera eta adiera kopuruak hiztegieta atzizkiz atzizki

|                | Sarrera kopurua hiztegieta |              |            |             | Adiera kopurua hiztegieta |              |            |             |
|----------------|----------------------------|--------------|------------|-------------|---------------------------|--------------|------------|-------------|
|                | EH                         | EHM          | aldea      | indizea     | EH                        | EHM          | aldea      | indizea     |
| dura           | 101                        | 195          | 94         | 1,93        | 113                       | 267          | 154        | 2,36        |
| era            | 59                         | 58           | -1         | 0,98        | 88                        | 98           | 10         | 1,11        |
| keta           | 170                        | 316          | 146        | 1,86        | 198                       | 406          | 208        | 2,05        |
| kunde          | 30                         | 29           | -1         | 0,97        | 40                        | 38           | -2         | 0,95        |
| kuntza         | 49                         | 66           | 17         | 1,35        | 59                        | 92           | 33         | 1,56        |
| men            | 90                         | 90           | 0          | 1,00        | 125                       | 120          | -5         | 0,96        |
| mendu          | 73                         | 98           | 25         | 1,34        | 87                        | 132          | 45         | 1,52        |
| pen            | 106                        | 174          | 68         | 1,64        | 153                       | 258          | 105        | 1,69        |
| tza            | 86                         | 76           | -10        | 0,88        | 120                       | 112          | -8         | 0,93        |
| tze            | 33                         | 115          | 82         | 3,48        | 48                        | 160          | 112        | 3,33        |
| zio            | 125                        | 380          | 255        | 3,04        | 157                       | 565          | 408        | 3,60        |
| <b>OROTARA</b> | <b>922</b>                 | <b>1.597</b> | <b>675</b> | <b>1,73</b> | <b>1.188</b>              | <b>2.248</b> | <b>249</b> | <b>1,89</b> |

Nolanahi ere, handitze hori ez dago berdin banatuta atzizki guztietan. Atzizkien emankortasunaren aldaketak ikusteko eta konparatzeko, emendio-indizea kalkulatu dugu atzizki bakoitzerako: EHMko sarrera kopurua / EHko sarrera kopurua (adieretarako ere emendio-indizea bera kalkulatu dugu). 1. taulan ikus daiteke *-tze* atzizkiaren emankortasuna handitu dela gehien sarrera kopuruari dagokionez, baina *-zio* atzizkia nabarmentzen dela adiera kopuruaren emendioari dagokionez.

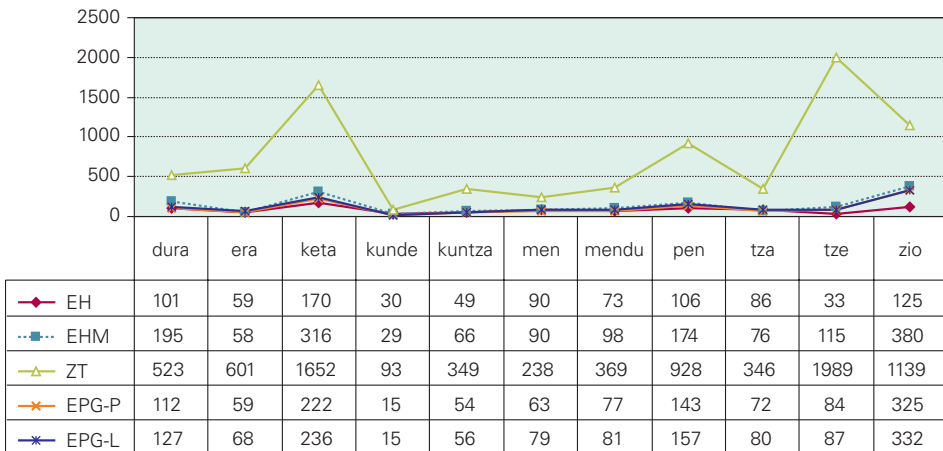
1. irudian ikus daitekeen bezala, atzizki batzuen kasuan (*-kunde, -men, -pen* eta *-tza*) eskutik helduta doaz sarreraren kopuruaren emendioa eta adieren kopuruaren emendioa. Honek pentsarazten digu atzizki horiek daramatzaten aditzetiko izen berriek ez dutela oraindik garatu oinarritzotik urruntzen den esanahirik. Sarreraren kopuruari dagokionez emankorra den *-tze* atzizkiaren kasuan, adieren emendioa txikiagoa da, sarreraren emendioa baino. Datu hau ondo uztartzen da Iturriozek (2000) egindako azterketa intratestualarekin. Azterketa horren arabera, *-tze* atzizkiak lehen estadia betetzen du nominalizazio-eskalan. Bestalde, atzizki honen bidez sortutako eratorriek "ekintza" edo "prozesua" adierazten dute, baina nekez onartzen dute esanahi berririk.



1. irudia

Atzizkien emankortasunaren aldaketa EHTik EHMra

Adiera berrien emendio-indizea sarreraren emendioa baino altuagoa duten atzizkiak *-dura*, *-era*, *-keta*, *-kuntza*, *-mendu* eta *-zio* dira. Adieretan emendio handiena izan duen atzizkia *-zio* izan da. Atzizki hori gaur egun euskal erroekin erabiltzen ez delarik, *-zio* daramaten adiztetiko izenak mailegutzaren bitartez heltzen zaizkigula ondoriozta dezakegu eta, beraz, abiapuntuko hizkuntzaren garapenaren aztarnak dakartzatela beren adierekin batera. Kasu honetan emankortasun semantikoa mailegutzarekin berarekin lotuta egon liteke.



2. irudia

Hiztegien eta corpusen sarrera (/ lema) kopuruen konparazioa

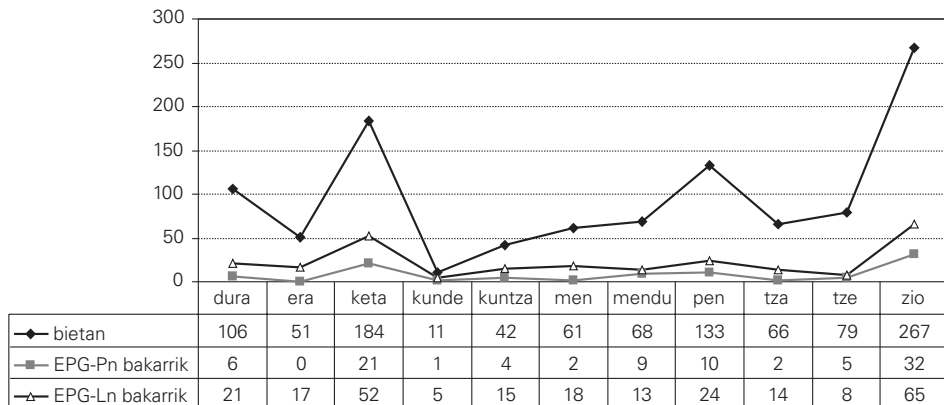
### 3.2. Hiztegien eta corpusen arteko konparazioa

Corpusetako datuak hiztegien datuekin konparatuz ikus daiteke ZT corpus berezituko lema kopurua askoz ere handiagoa dela hiztegietakoa sarrera kopurua baino, eta EPG corpuseko lema kopurua baino (ikus 2. irudia). Oro har, prentsako testuetan lema desberdin gutxiago azaltzen dira liburuez osaturiko corpusean baino, baina aldea ez da oso handia. Bestetik, ikus dezakegu, oro har, EPG corpuseko bi azpicorpusek gaintitzen dutela EH hiztegia lema kopuruan; baina, era berean, lema gutxiago azaltzen dituztela, oro har, EHMk dituen sarrera kopurua baino. EHM hiztegiaren eta ZT corpusaren artean dagoen aldeak agerian uzten du zein den hiztegi-tan kodifikatuta ez dauden neologismoen kopurua.

Lau atzizkiren kasuan (*-era*, *-kunde*, *-men* eta *-tza*) EHn EHMn baino sarrera gehiago (edo sarrera kopuru bera) daude, eta kasu horietan, hain zuzen ere, EHko kopuruak EPGkoak baino handiagoak dira, edo oso antzekoak. Corpus horiei begira badirudi egun atzizki horiek ez direla emankorrak aditzetiko izen berriak sortzeko.

### 3.3. ZT corpusaren eta EPGko azpicorpusek arteko konparazioa

Hasteko, EPGko bi azpicorpusek konparatu ditugu elkarren artean, bietan eta bietako batean bakarrik azaltzen diren lema kopuruak bereizteko asmoz. 3. irudian ikus daiteke bi corpusek partekatzen dituzten aditzetiko izenen kopurua oso handia dela; oso txikia da, berriz, EPG-Pn edo EPG-Ln bakarrik azaltzen diren lemen kopurua. EPG-L azpicorpusean bakarrik azaltzen diren lemen kopurua altuagoa da EPG-P azpicorpusean bakarrik azaltzen diren lemen kopurua baino. Honek agerian uzten du liburuetan diskurtso abstraktuak leku gehiago betetzen duela eta aditzetiko izenen behar handiagoa dagoela prentsako testuetan baino.

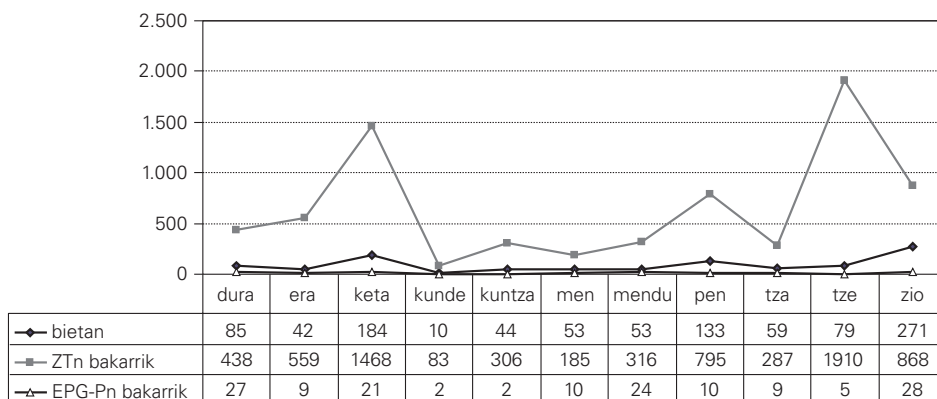


#### 3. irudia

EPG-P / EPG-L konparazioa (lemak)

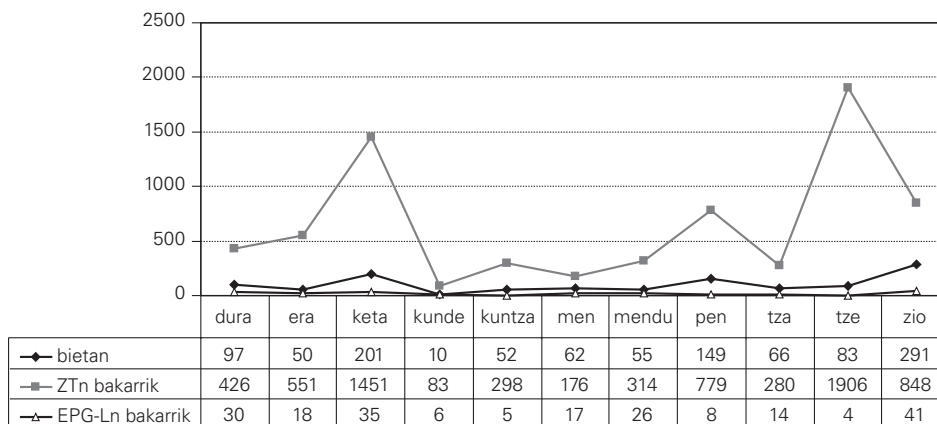
Ondoren, konparatu dugu ZT corpusa EPGko bi azpicorpusekin. Corpusen arteko konparazioa eginda, ikus daiteke EPGn azaltzen diren lema gehienak ZT

corpusean ere erabiltzen direla; gutxi dira EPGren azpicorpusetan baino agertzen ez diren lemak. ZT corpusean bakarrik azaltzen diren lemen kopurua, aldiz, oso handia da (ikus 4. eta 5. irudia). Honek agerian uzten du diskurtso berezitua garatzeko aditzetiko izenen behar handiagoa dagoela mota desberdinetako diskurtso orokorra garatzeko baino.



#### 4. irudia

ZT / EPG-P konparazioa (lemak)



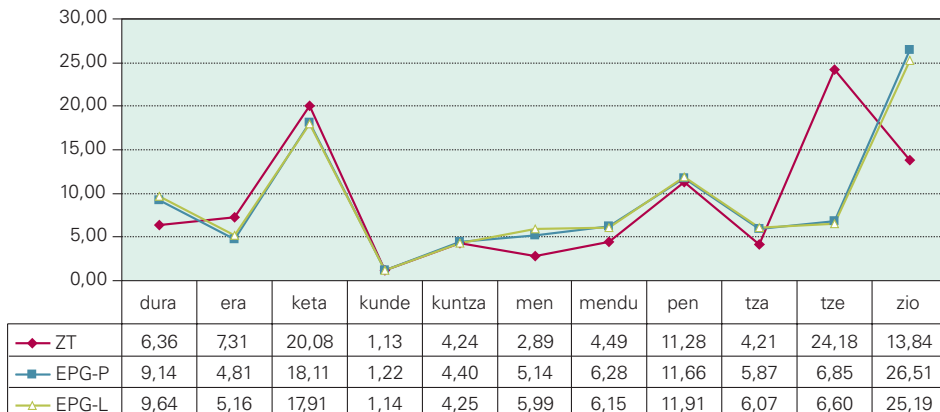
#### 5. irudia

ZT / EPG-L konparazioa (lemak)

Azkenik, hiru corpusetan konparatu dugu atzizkien emankortasuna. 6. irudian ikus daitekeen bezala, EPG corpuseko bi azpicorpusen kurbak gainerazri egiten dira. Horrek iradokitzen du bi corpus orokor hauek atzizkien antzeko erabilera egiten dutela. ZT corpus berezitua aldiz, urrundu egiten da beste bietatik: *-era*, *-keta*, eta, batik



bat, *-tze* atzizkiak gehiago ustiatzen ditu EPG corpusak baino. Aitzitik, *-dura*, *-men*, *-mendu*, *-tza* eta *-zio* atzizkien emankortasuna handiagoa da EPG corpusean ZT corpusean baino. Gainerako atzizkien emankortasuna berdintsua da hiru corpusetan.



## 6. irudia

Atzizkien emankortasunaren konparazioa corpusetan (%)

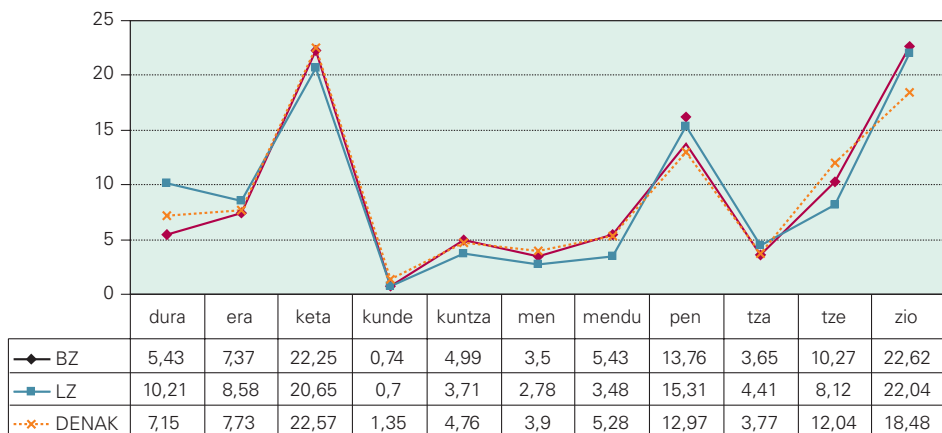
### 3.4. ZT corpusaren barruko alorren arteko konparazioa

Azkeneko atal honetan atzizkien banaketa aztertu dugu ZT corpuseko alorretan zehar. Hauexek dira ZT corpusean bereizten diren alorrak:<sup>11</sup> Biziaren Zientziak (BZ), Lurraren Zientziak (LZ), Bestelakoak (Ekonomia, Arte-teknologiak, Antropologia...) (BS), Orokorra (OR), Materia eta Energiaren Zientziak (Fisika eta Kimika) (ME), Teknologiak (Teknologia Mekanikoa, Teknologia Elektrikoa / Elektronikoa, Telekomunikazioak, Informatika, Aeronautika) (TE), Zientzia Zehatzak (Matematika eta Logika) (ZZ).

ZT corpuseko atzizkien emankortasuna alorrez alor aztertu dugu. Zenbait alorretan (BZ, LZ, BS eta OR) *-zio* atzizkia nagusitzen da (ikus 7. eta 8. irudiak) eta beste batzuetan (ME, TE eta ZZ), aldiz, *-keta* atzizkia da nabarmenena (ikus 9. irudia). Joera morfopragmatikoen ikuspegi xeheagoa izateko, hiru talde egin ditugu alorren artean, *-zio* eta *-keta* atzizkien nagusitasuna eta alorren arteko hurbiltasun tematikoa kontuan hartuta: a) batetik, Biziaren Zientziak eta Lurraren Zientziak (BZ, LZ); b) bestetik, giza edo gizarte-zientzietan sar daitezkeen alorrak (BS, OR) eta c) azkenik, Teknologiak, Fisika eta Kimika eta Zientzia Zehatzak (ME, TE, ZZ).

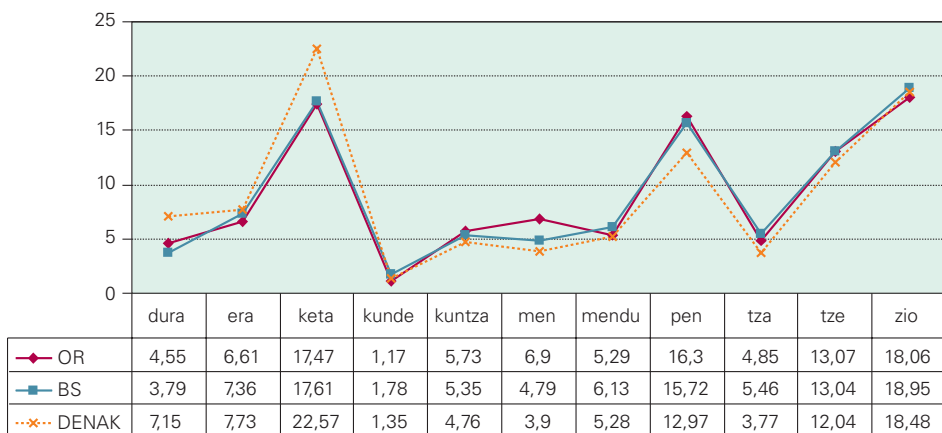
Atzizkiek atal horietako bakoitzaren alorretan duten banaketa konparatu dugu ZT corpus murriztuko alor guztietan duten banaketa metatuarekiko, alor bakoitzean dauden joerak corpus osoaren joerekin erkatzeko.

<sup>11</sup> Orain arteko datuak ZT corpus osoa kontuan hartuta ateratakoak izan dira. Atal honetako datuak, aldiz, ZT corpuseko eskuz zuzendutako zatitik atera ditugu: corpus murriztu hori orekatuaren parte denez, alorrez alorreko emankortasunaren konparazioa finagoa egin ahal izan dugu.



### 7. irudia

Atzizkien banaketa Biziaren Zientzien (BZ) eta Lurraren Zientzien (LZ) alorretan ZTko alor guztien banaketa metatuarekiko (%)



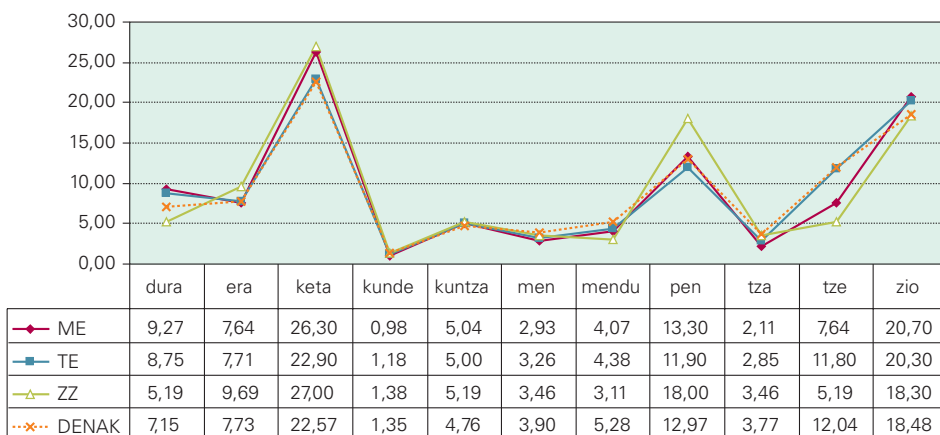
### 8. irudia

Atzizkien banaketa giza eta gizarte zientzien zenbait alorretan ZTko alor guztien banaketa metatuarekiko (%)

a) BZ eta LZ alorretan *-zio* eta *-pen* atzizkien emankortasuna balio metatuak baino altuagoa da, *-keta* atzizkiaren erabilera oso hurbil dago balio metatuetatik eta *-tze* atzizkiaren erabilera, aldiz, balio metatuetatik behera dago. Aitzitik, *-dura* atzizkiaren erabilerari dagokionez, desberdin jokatzen dute bi alorrek: LZ alorrek balio metatuak gainditzen ditu eta BZ alorra, aldiz, balio metatuen azpian dago.

b) ZT corpuseko zenbait alor (BS eta OR) giza eta gizarte zientzietan sailka daitezke, zientzia horien alor guztiak ordezkaturata ez badaude ere. Alor horietan atzizkiek

duten emankortasuna konparatu dugu balio metatuekin. Corpuseko alor hauetan ere, BZ eta LZ alorretan bezala, *-zio* atzizkia gailentzen da, eta atzizki honek dituen balioak bat datoz corpus osoko balio metatuekin. *-dura* eta *-keta* atzizkien balioak, berriz, baxuagoak dira balio metatuak baino, eta gainerako atzizki guztien balioak altuagoak dira balio metatuak baino.



### 9. irudia

Atzizkien banaketa Materia eta Energiaren (ME), Teknologien (TE) eta Zientzia Zehatzen (ZZ) alorretan ZTko alor guztien banaketa metatuarekiko (%)

c) Azkenik, ME, TE eta ZZ alorretako datuak erkatu ditugu elkarren artean eta datu metatuekiko. Hiru alor hauek ZT corpuseko beste alorretatik bereizten dira *-keta* atzizkiaren erabilera handiagatik. Hiru alorren artean, ZZ alorra bereizten da *-pen* atzizkiaren erabilera handiagatik eta *-dura* eta *-tze* atzizkien erabilera mugatuagatik. TE alorraren bereizgarria da *-tze* atzizkiaren erabilera handia. Azkenik, ME alorra bat dator ZZ alorrarekin *-keta* atzizkiaren erabilera, baina TE alorrarekin bat egiten du *-zio* atzizkiaren erabilera. ME alor honetan, *-tze* atzizkiaren erabilera TE alorrean baino nabariki baxuagoa da, baina ZZ alorrean baino handiagoa. Logikoa da atzizkien banaketa hau; izan ere, Fisikak eta Kimikak matematikaren erabilera handia egiten dute, baina deskribatzen dituzten prozesu asko bat datoz Teknologiek deskribatzen dituztenekin.

### 4. Ondorioak

Azterketa morfopragmatikoek agerian uzten dute aditzetiko izenak sortzeko eta erabiltzeko orduan hitzunez egiten dituzten hautapenak faktore pragmatiko-diskurtsiboek baldintzatuak direla. Lan honetan frogatu dugu euskara batuaren garapenean espero izatekoak ziren zenbait joera morfopragmatiko zirriborratzen doazela:

- Euskara nominalizatzaileago bihurtzen ari da erabilera-esparru berriak irabaztearekin batera eta, bereziki, esparru berezituak irabaztearekin batera: *Euskal Hiztegi Modernoan* kodifikaturiko aditzetiko izenen sarrera eta adiera kopurua nabariki

handiagoa da tradizioaren adierazletzat hartu dugun Sarasolaren *Euskal Hiztegia*n azaltzen direnena baino. Areago, corpusetako testuek EH eta EHM hiztegi-tan kodifikaturik ez dauden aditzetiko izenen kopuru handia azaltzen dute.

- b) Atzizkien emankortasunaren balioak sarreretan eta adieretan konparatu ditugu, neologia semantiko-funtzionalaren joeren berri izateko, eta ikusi dugu bi hiztegi horietan kodifikaturiko aditzetiko izenen artean *-tze* atzizkia izan dela emankortasuna sarrera berrien kopuruari dagokionez, baina oso emankortasun txikia izan duela adiera berriak emateko orduan. Datu hori ondo uztartzen da *-tze* atzizkiak aditzetiko izenen oinarritzko esanahia («ekintza» edo «prozesua») bakarrik adierazteko duen joerarekin eta generalizazio-eskalan hasierako estadioak betetzearekin ere. Adieren emankortasunean aldiz, *-zio* atzizkia gailentzen zaie gainerako guztiei. Honek pentsarazten digu aditzetiko izenen emankortasun semantiko-funtzionala mailegutzaren mendekoa dela neurri handian.
- c) Aditzetiko izenen lema kopurua nabariki handiagoa da ZT corpus berezitu-tuan EPG corpus orokorrean baino eta, EPG corpusaren barruan ere, askoz ere handiagoa da liburuaz osaturiko azpicorpusean prentsako azpicorpusean baino. Corpusek islatzen duten aditzetiko izenen beharra ere desberdina da: ZT corpusak EPG corpuseko lema gehienak erabiltzen ditu baina, hala ere, beste corpusetan azaltzen ez diren lema ugari sortu behar izan ditu. Datu hauek ondo uztartzen dira aditzetiko izenek diskurtsoan dituzten eginkizunekin: besteak beste diskurtso abstraktua, eta bereziki diskurtso berezitua, garatzea ahalbidetzen duten abstrakzioarekin eta trinkotzearekin.
- d) Atzizkien emankortasunari dagokionez ere, joera desberdinak erakusten dituzte ZT corpus berezituak eta EPG corpus orokorrak. EPG corpuseko prentsako testuetan eta liburuaz testuetan atzizkiek azaltzen dituzte emankortasunaren balioak parekoak dira atzizki guztietarako. ZT corpusak aldiz, *-era*, *-keta*, eta, batik bat, *-tze* atzizkiak gehiago ustiatzen ditu EPG corpusak baino, eta *-dura*, *-men*, *-mendu*, *-tza* eta *-zio* atzizkien emankortasuna, aldiz, handiagoa da EPG corpusean ZT corpusean baino.
- e) Azkenik, ZT corpus orekatuan alorrez alorreko konparazioa eginez, zenbait joera morfopragmatiko detektatu ditugu. Morfopragmatikaren hatsarreen arabera, komunitate diskurtsiboen joera hauek arrazoi funtzionalak dituzte atzean: azterketa intratestualak behar dira arrazoi funtzionalak detektatu ahal izateko. Ondoko puntuetan laburbiltzen ditugu aurkitutako joerak.
- f) ZT corpuseko alorren arteko erkaketaren lehen urrats batean aurkitu dugu zenbait alorretan (BZ, LZ, BS eta OR) *-zio* atzizkia nagusitzen dela eta beste zenbaitetan (ME, TE eta ZZ) *-keta* atzizkia.
- g) Bestetik, alorrek ZT corpus murriztu osoaren joera orokorrekin konparatuz, bereizketa morfopragmatiko finagoak egin ditugu: i) Natur Zientziak (BZ eta LZ alorrek) *-zio* eta *-pen* atzizkien erabilera handiagatik eta *-tze* atzizkiaren erabilera mugatuagatik bereizten dira beste alorretatik. Lurraren Zientziak (LZ) *-dura* atzizkiaren erabilera handiagatik bereizten dira Biziaren Zientzietatik (BZ). ii) Besteak beste, Ekonomia, Arte-teknologiak eta Antropologia giza eta gizarte-zientzien alorrek biltzen dituzten atalek (BS eta OR), *-zio* atzizkiaren emankortasun handia azaltzen dute, Natur Zientzietatik bezala, baina *-dura* eta *-keta* atzizkiak nabariki gutxiago ustiatzen dituzte ZT corpuseko beste alorrek

baino. Aitzitik, gainerako atzizki guztien (-kuntza, -men, -mendu, -pen, -tza eta -tze) erabilera handiagatik bereizten dira ZT corpuseko beste balio metatuetatik. iii) Matematika, Fisika, Kimika eta Teknologien alorretan (ZZ, ME eta TE), aurreko bi multzoetan ez bezala, -keta atzizkia da erabiliena. Nolanahi ere, Zientzia Zehatzen alorra bereizten da -pen atzizkiaren erabilera handiagatik eta -dura eta -tze atzizkien erabilera mugatuagatik. Teknologien alorraren bereizgarria da -tze atzizkiaren erabilera handia. Azkenik, Fisika eta Kimikaren alorrak bat datoz Zientzia Zehatzen alorrarekin -keta atzizkiaren erabileran, baina Teknologien alorrarekin bat egiten du -zio atzizkiaren erabileran. Fisika eta Kimikaren alor honetan -tze atzizkiaren erabilera Teknologietan baino nabariki baxuagoa da, baina Zientzia Zehatzetan baino handiagoa. Atzizkien banaketa honek zentzua du kontuan hartzen badugu Fisikak eta Kimikak matematikaren erabilera handia egiten dutela, baina deskribatzen dituzten prozesu asko bat datozela Teknologiek deskribatzen dituztenekin.

## 5. Bibliografia

- Dressler, W., 1990, "Morphopragmatics", *Bulletin of the Language Institute of Gakushin University* 13, Tokyo, 3-19.
- Egunkaria, 2001, *Estilo liburua*, Donostia.
- Elhuyar Fundazioa, 2000, *Euskal Hiztegi Modernoa*, Elhuyar / Elkarlanean, Donostia.
- Freixa, J., 2003, *La variació terminològica. Anàlisi de la variació denominativa en textos de diferent grau d'especialització de l'àrea de medi ambient*, Doktoretza tesia, Universitat Pompeu Fabra, Bartzelona.
- Gallegos, A., 2000, "Morfología y registro. Algunas relaciones entre tradiciones discursivas y morfología derivativa nominal en español", *Función* 21-24:1, 142-215.
- , 2003, *Nominalización y registro técnico. Algunas relaciones entre morfopragmática, tradiciones discursivas y desarrollo de la lengua en español*, Doktoretza-tesia, Albert-Ludwigs-Universität.
- Garzia, J., 1997, *Joskera lantegi*, IVAP, Gasteiz.
- , 2005, *Kalko okerrak. Ikasmaterialen Aholku Batzordea. Estilo-liburuaren bigarren atala*, Eusko Jaurlaritzako Euskara Zerbitzua, Hizkuntza Prestakuntza, Gasteiz.
- Halliday, M. A. K., 1985, *An introduction to Functional Grammar*, Edward Arnold, London.
- Iturrioz, J. L., 1985, "Abstracción substantiva: reificación de contenidos proposicionales", in Melena, J. L. (arg.) *Simbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, EHU, Gasteiz, 396-414.
- , 2000, "Diversas aproximaciones a la nominalización. De las abstracciones a las macrooperaciones textuales", *Función* 21-24: 1, 32-140.
- Jakobi, H., 1903, "Über den nominalen Stil des wissenschaftlichen Sanskrits", *LF* 14, 236-251.
- Porzig, W., 1930, "Die Leistung der Abstrakta in der Sprache", *Blätter für deutsche Philosophie*, 4, 66-67.
- Sarasola, I., 1996, *Euskal Hiztegia*, Gipuzkoako Kutxa, Donostia.
- Zabala, I., 2007, "Izen-sintagmaren egituratik nominalizazio-estrategietara", *Izen-sintagmaren egitura euskaraz: sintaxia eta interpretazioa*, Nazioarteko elkargunea, Donostiako ikastaroak m.s.

- & A. Elordui, 2006, “Specialised Discourse and the Linguistic System of Basque” in B. Fernandez & I. Laka (arg.) *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, EHUko Argitalpen Zerbitzua, Bilbo, 233-249.

<http://www.ztcorpusa.net/>

<http://www.ehu.es/euskara-orria/euskara/ereduzkoa/>

## SOBRE UNA PROPIEDAD SUPERESTRUCTURAL DE LA LENGUA VASCA

Ángel López García

Universitat de València

Todos los estudiosos de la lengua vasca —desde los dilettantes que pueblan las páginas de los periódicos hasta los filólogos más serios y esclarecidos— coinciden en expresar su sorpresa ante lo extraño de su aislamiento genético, el cual es una consecuencia de su pervivencia multiseccular, del hecho de que el euskara haya sobrevivido a sucesivas capas idiomáticas que taparon todo vestigio de las demás lenguas primitivas de Europa. Ya se sabe que de la constatación de esta circunstancia tan notable se han querido extraer todo tipo de consecuencias impertinentes (vale decir: lingüísticamente injustificadas) como la idea, tan extendida, de que el vasco es una lengua más antigua que las que lo rodean, sin reparar en que si su antecesor del siglo I d. J. C. se hubiese llamado de otra manera (como los romances francés, español, catalán o portugués se llamaban latín) a nadie se le habría ocurrido sostener dicha tesis. También es del dominio común que la circunstancia que comentamos ha suscitado todo tipo de extrapolaciones ideológicas más que cuestionables. Es obvio que desde el siglo XVII, y sobre todo desde mediados del XIX, el euskara se ha ido convirtiendo progresivamente en un símbolo de resistencia cultural: se trata de un proceso racionalmente argumentado y socialmente apuntalado. Pero antes de dicha fecha las razones que se dan para explicar la supervivencia de la lengua vasca parecen endeblés. Lo que hoy sabemos de la intensidad de la romanización del territorio vascohablante (Echenique 1984, 1997) pone de manifiesto que no fue menor que la de otras zonas del Imperio romano como la Iliria, donde la lengua autóctona desapareció sin dejar otro rastro que algunos testimonios toponímicos (que luego el romance dálmata sucumbiera ante las lenguas eslavas es ya otro capítulo de la historia lingüística). Tampoco parece mayor el aislamiento de los valles pirenaicos occidentales que el de los Täler alpinos de la Retia donde todavía hoy se sigue hablando retorrománico.

Resumiendo, que la pervivencia del vasco constituye un motivo de asombro epistemológico. Las lenguas genéticamente aisladas son excepcionales y siempre aparecen en contextos geográficos y/o culturales marginales. Por ejemplo, en el inventario de Ruhlen (1987) poseen dicha condición, junto al vasco, cuatro lenguas de Asia: el burushaskí, el ket, el gilyak y el tahalí. Todas tienen en común que aparecen en un enclave geográfico inaccesible o muy marginal, es decir, en un espacio de difícil acceso que explica sobradamente el aislamiento del pueblo que las habla:

— El burushaskí lo hablan unas 30.000 personas en un valle de la cordillera del Karakorun rodeado de montañas de más de ocho mil metros en el norte de Pakistán.

- El ket (o queto) lo hablan 1.100 personas al norte de Siberia, en las riberas del río Yenisei donde se da uno de los climas más fríos y duros de la Tierra.
- El gilyak (también llamado nivejí) lo hablan 4.400 personas en la isla Sajalín y en las Kuriles, en el extremo nororiental de Siberia, nuevamente una tierra áspera y con escasos recursos.
- El nahalí lo hablan 1.200 personas en una región inaccesible del centro de la India, en un paraje desértico de la meseta del Dekán.

El aislamiento genético de estas cuatro lenguas no resulta, pues, sorprendente. Los grupos humanos que las hablan han quedado claramente al margen de las grandes corrientes migratorias que se han producido en la historia de Asia y no han tenido ocasión de dejarse influir por las lenguas que les servían de medio de expresión, ya fueran indoeuropeas, dravídicas, altaicas, urálicas o sinotibetanas. El caso del vasco es muy diferente. Es verdad que el vasco (o euskara) es una lengua aislada. Pero ni el grupo humano que la habla ha estado aislado a través de los siglos ni la región, el País Vasco, tiene las características geográficas que a cierto pensamiento mítico le gusta resaltar.

Examinemos con más detalle la cuestión del aislamiento. Una forma de pensar analógica que ha cambiado nuestra visión de las cosas es la reciente equiparación entre la clasificación genética de los pueblos de la Tierra y la clasificación genética de las lenguas del mundo realizada por Cavalli-Sforza (1996). Por sorprendente que parezca, cuando se compara, de un lado, el árbol de las filiaciones de los pueblos, establecido con absoluta fiabilidad empírica gracias al análisis del ADN mitocondrial de una muestra de sus componentes, y, de otro lado, el árbol de las filiaciones de las lenguas, al que se llega con los métodos habituales del comparatismo, resulta que coinciden en al menos un 90% de los casos (!). Esta vinculación tan estrecha entre la Biología y la Lingüística no debería sorprendernos. Al fin y al cabo, la dotación genética que caracteriza a un grupo de organismos pertenecientes a una misma subespecie, en este caso a un grupo de seres humanos, es una función de las relaciones sexuales que han mantenido: a mayor intensidad de estas relaciones, mayor parentesco genético. Dichas relaciones sexuales fueron facilitadas obviamente por la cercanía geográfica. Los seres humanos, al menos en las sociedades tradicionales, se suelen cruzar con seres humanos próximos (de su tribu, pueblo, valle, etc.) y lo hacen mucho menos con los que están más alejados. Pero —y aquí viene lo interesante— algo parecido les sucede a las lenguas: los seres humanos mantienen intercambios comunicativos con otros interlocutores próximos, tan apenas con los que están lejos y como los vascos están relativamente aislados desde el punto de vista genético se ha supuesto que su lengua participa de idéntico aislamiento y por las mismas razones.

El paralelismo se extiende igualmente a las divergencias. Cuando un grupo de organismos queda aislado por alguna barrera geográfica o ambiental del conjunto del que formaba parte, sus miembros dejan de poder cruzarse con dicho conjunto originario y el resultado es que las innovaciones genéticas, fruto de mutaciones o de recombinaciones, ya no son neutralizadas, disolviéndose en el conjunto, sino que terminan por triunfar y por producir a la larga una nueva especie: es lo que el darwinismo clásico llama especiación alopátrica. Pero no de otra manera nacen las lenguas:



cuando un grupo de hablantes queda aislado respecto a hablantes con los que antes mantenía intercambios comunicativos (por ejemplo, cuando los hablantes de latín de las distintas regiones del imperio romano dejaron de relacionarse entre sí al producirse el hundimiento de la estructura imperial), las variaciones lingüísticas que se van produciendo en dicho grupo no son absorbidas por el diátesis originario, sino que terminan por consolidarse y por constituir la norma de un nuevo sistema, de una nueva especie lingüística (López García 2002). En ambos casos, cuando se produce la constitución de una nueva etnia y cuando se produce el nacimiento de una nueva lengua, la razón es la misma, el aislamiento del grupo, por lo que no es de extrañar que sus respectivas taxonomías sean tan parecidas.

El cuadro de Cavalli-Sforza y las razones que subyacen al mismo nos autorizan a examinar el mapa de lenguas de Ruhlen con nuevos ojos. Llama la atención que, junto a los grandes troncos, sólo se señalen estas pocas lenguas aisladas. Evidentemente, el aislamiento de un idioma obedece a que el grupo humano que lo habla ha vivido aislado de los demás, de forma que no sólo no ha intercambiado genes ni patrones culturales (memes) con ellos, sino que tampoco ha intercambiado estructuras lingüísticas (lingüemas). Lo que los biólogos llaman especiación alopátrica responde al mismo principio. Un grupo de individuos, al quedar aislado del resto por una barrera geográfica (un río caudaloso, una montaña infranqueable, un mar), empieza a desarrollar una dirección genética divergente y con el tiempo forma una especie de características singulares.

Pero el País Vasco, un territorio perteneciente a la Galia y a Hispania, las provincias más romanizadas de Europa occidental después de la propia Italia, estaba bastante cerca de los núcleos de decisión del Imperio según pone de manifiesto la fundación de ciudades importantes en su interior. Para colmo, a partir del dudoso descubrimiento de la tumba del apóstol en Galicia, el territorio vascohablante será atravesado nada menos que por el camino de Santiago, la principal vía medieval de transmisión de la cultura y de uniformización lingüística. Por eso han sido tan abundantes los intercambios de lingüemas (y de memes) entre el País Vasco y los territorios circundantes: de material léxico en el sentido euskara < romances, de estructuras fonológicas o sintácticas, más bien en sentido contrario (Michelena 1988), todo lo cual se compadece mal con el (relativo) aislamiento genético de la población señalado por Cavalli-Sforza.

Decían los presocráticos que el principio del filosofar es el asombro: asombro ante los hechos más triviales de la vida diaria como la salida y la puesta del sol a los que, lejos de despacharlos con una metáfora (el viaje de Febo que sale por la mañana y se pone por la tarde) se intenta comprender en varios tratados titulados monótonamente *Sobre la naturaleza*: de aquí a Ptolomeo no hay más que un paso. Pues bien, la pervivencia del vasco suscita un asombro similar: si dejamos de lado las habituales explicaciones metafóricas y voluntaristas a que he aludido, nos queda la sospecha de que el euskara no debería haber sobrevivido a las sucesivas invasiones idiomáticas de los celtas y, menos aún, a la del latín. Y, sin embargo, ahí está. La ciencia se alimenta de este tipo de retos intelectuales. En lo que sigue y habida cuenta de lo vulnerables que resultan las explicaciones contextualistas (políticas, geográficas, socioculturales) intentaré ofrecer una explicación de tipo estructural, es decir, interna a la lengua y no externa.

Antes de continuar, empero, cumple desechar una explicación estructural antigua que creo se halla bastante descaminada. El argumento sería más o menos el siguiente: frente a los idiomas que lo rodean, el vasco tendría una estructura gramatical tan fuertemente trabada que haría imposible su progresiva mixtificación y ulterior pérdida. Esta idea, que entronca con la apología de Larramendi (1729: 8) cuando destaca que el euskara posee una extraña consistencia interna porque:

...sin asambleas y de primera mano, sale el Bascuenze tan primoroso, tan arreglado, tan en solfa de declinaciones, conjugaciones, sintaxis con sus ocho partes, prosodia con sus acentos...

fue recogida curiosamente por Darwin (1871: chap. 3) en términos negativos cuando afirma que, frente a la ductilidad del inglés para tomar en préstamo todo tipo de propiedades lingüísticas de otros idiomas, las lenguas como el euskara y los idiomas amerindios tienen un sistema gramatical cerrado que se derrumba al sustituir una sola pieza por lo que, en opinión del padre de la teoría de la evolución, no pueden transformarse:

The perfectly regular and wonderfully complex construction of the languages of many barbarous nations has often been advanced as a proof either of the divine origin of these languages, or of the high art and former civilisation of their founders. Thus F. von Schlegel writes: «In those languages which appear to be at the lowest grade of intellectual culture, we frequently observe a very high and elaborate degree of art in their grammatical structure. This is especially the case with the Basque and the Laponian, and many of the American languages». But it is assuredly an error to speak of any language as an art, in the sense of it having been elaborately and methodically formed ... With respect to perfection, the following illustration will best shew how easily we may err: a crinoid sometimes consists of no less than 150,000 pieces of shell, all arranged with perfect symmetry in radiating lines; but a naturalist does not consider an animal of this kind as more perfect than a bilateral one with comparatively few parts, and with none of these parts alike, excepting on the opposite sides of the body. He justly considers the differentiation and specialisation of organs as the test of perfection. So with languages: the most symmetrical and complex ought not to be ranked above irregular, abbreviated, and bastardised languages, which have borrowed expressive words and useful forms of construction from various conquering, conquered, or immigrant races.

Permítaseme expresar mi perplejidad ante este tipo de argumentos. Probablemente lo que les subyace es la siempre errónea equiparación entre lengua e ideología. Es cierto que hay idiomas sagrados de determinadas religiones que, por un esfuerzo consciente, se mantienen y depuran hasta constituir un sistema simétrico y cerrado: así el árabe literal del Corán o el sánscrito de los Vedas. Pero, junto a estas modalidades que no evolucionan porque no se quiere que lo hagan, sus variantes populares lo hacen siempre y lo hacen en el sentido de tomar prestado cuanto necesitan de otras lenguas y de desestructurar los paradigmas existentes creando otros nuevos bastante más irregulares. Así ha ocurrido con el árabe vulgar de los distintos países del norte de África y de Oriente Próximo o con los derivados modernos del prácrito (hindi, bengalí, urdu, etc.). En el caso del euskara sucede lo mismo: ha habido numerosos intentos de congelar la lengua en una fase adánica, supuestamente

adecuada a la expresión del alma vasca, pero todos han fracasado como no podía menos que suceder.

Cuando me refiero a propiedades estructurales del euskara que expliquen el misterio de su pervivencia moderna estoy pensando en otra cosa. Vivimos en Lingüística una reivindicación de la oralidad, la cual no deja de tener concomitancias patentes con la ideología del multiculturalismo, igualmente en boga. El argumento es más o menos el siguiente: puesto que todas las culturas tienen el mismo valor y la mayor parte son culturas orales, es necesario privilegiar la oralidad en detrimento de la escritura. Pero esta manera de pensar esconde una falacia: una cosa es que lo oral deba ser atendido en el lenguaje como se merece, puesto que lo escrito constituye siempre un después que lo presupone, y otra que debemos considerarlo como una suerte de ideal primitivo e incontaminado. Esto lo dejó muy claro Ong (1982) en un libro que se suele aducir como Biblia irrefutable de las reivindicaciones oralistas:

En efecto, el lenguaje es tan abrumadoramente oral que, de entre los muchos miles de lenguas —posiblemente decenas de miles— habladas en el curso de la historia del hombre ... la mayoría de ellas no han llegado en absoluto a la escritura ... Hasta ahora no hay modo de calcular cuántas lenguas han desaparecido o se han transmutado en otras antes de haber progresado su escritura... La escritura, consignación de la palabra en el espacio, extiende la potencialidad del lenguaje casi ilimitadamente; da una nueva estructura al pensamiento y en el proceso convierte ciertos dialectos en “grafolectos” (17-18) ... Todo pensamiento, incluso el de las culturas orales primarias, es hasta cierto punto analítico: divide sus elementos en varios componentes. Sin embargo, el examen abstractamente explicativo, ordenador y consecutivo de fenómenos o verdades reconocidas resulta imposible sin la escritura y la lectura. Los seres humanos de las culturas orales primarias, aquellas que no conocen la escritura en ninguna forma, aprenden mucho, poseen y practican gran sabiduría, pero no ‘estudian’ (18).

Las lenguas sin escritura tienen, pues, una debilidad estructural intrínseca para conocer el mundo y transmitir este conocimiento a otros seres humanos. Lo queramos o no, aunque todas las lenguas son igualmente complejas y perfectas, las culturas respectivas que sostienen *no* lo son: las lenguas con escritura siempre sostuvieron culturas muy superiores a las de las lenguas analfabetas. Por eso, cada vez que una lengua oral ha entrado en contacto con idiomas que se escribían, se ha enfrentado a la siguiente disyuntiva: o adoptar un sistema de escritura o desaparecer. Tanto es así que cuando consideramos un mundo lingüístico bien conocido como la dispersión románica que siguió a la fragmentación del latín, nuestra apreciación anterior se torna axioma irrefutable: todos los dialectos románicos que no llegaron a escribirse han desaparecido, y los que se escribieron han terminado por volverse lenguas o están en camino de serlo.

En estas condiciones no es de extrañar la avidez de los pueblos analfabetos por dotar a sus lenguas respectivas de un sistema de escritura. Ello explica que, tras la época clásica (latín, griego, árabe, chino, sánscrito, armenio, georgiano, japonés hiragana...) y tras los primeros balbuceos medievales (francés, catalán, gallego, castellano, italiano, antiguo eslavo, inglés, alemán..., pero también coreano o japonés katakana), se produjeran cuatro avalanchas sucesivas: la renacentista, que

alfabetizó varias lenguas europeas, entre ellas el vasco, así como bastantes idiomas amerindios; la romántica del XIX, la cual, vinculada estrechamente al nacionalismo político y cultural, se preocupó por alfabetizar los idiomas europeos que no se habían escrito todavía (por ejemplo, el nynorsk de Noruega); la colonial de la URSS, gracias a la cual los idiomas del Asia soviética conocieron por primera vez la escritura; la postcolonial que hizo ingresar a numerosos idiomas africanos y asiáticos en la modernidad. Fuera de esta lista no hay salvación para una lengua, salvo si ha permanecido completamente aislada o sólo ha entrado en contacto con idiomas igualmente ágrafos (es el caso de los amerindios antes del descubrimiento de América por los europeos).

En muchos de estos casos hubo aculturación, nadie lo duda, pues la escritura se introdujo con textos que expresaban la religión o la cultura del otro. Sucedió con la alfabetización de los indígenas americanos por los misioneros europeos (las *Artes* se escribieron para enseñarles el catecismo cristiano), con la de los pueblos turcos e iraníes convertidos al Islam y, también, con la propia lengua vasca, cuyos textos primitivos expresan un mundo espiritual protestante bastante ajeno a la tradición del país. Todo esto es lo de menos: aculturadas o no, las lenguas que se escriben entran a formar parte de otra dimensión cognitiva y quedan salvadas para la historia. Sin embargo, la relación de arriba vuelve a poner sobre el tapete la singularidad del vasco. Porque lo notable no es que la escritura lo salvase de desaparecer en el siglo XVI (como al rumano o al albanés), es que, pese a no tratarse de un pueblo culturalmente aislado, sino todo lo contrario, su lengua no hubiese desaparecido mucho antes en contacto con lenguas escritas tan poderosas como el ibero y, a partir del siglo I. D. J.C., con mayor razón, el propio latín. El latín acabó con las lenguas de los territorios fuertemente romanizados, incluso con las que ya se escribían como el ibero. ¿Por qué no desapareció el euskara, una lengua oral antes del XVI, tan sólo atestiguada epigráficamente en las inscripciones aquitanas y en algún resto ocasional como las Glosas Emilianenses?

Para entender este dilema hay que plantearse en qué consiste la aportación de la escritura. Según la cita de Ong, el secreto de la lengua escrita estriba en que permite *analizar el conocimiento* y no simplemente almacenarlo en la memoria. En efecto. Pero lo importante no es que las técnicas mnemotécnicas orales (la rima, la aliteración) resulten mucho menos eficaces para fijar los textos que la escritura. Lo verdaderamente relevante es que, al no existir un ejemplar único socialmente reconocible, resulta imposible progresar a partir de la crítica del mismo. Una lengua sin escritura tan apenas permite progresar a la sociedad que la habla. Esto vale igualmente para lo grande como para lo pequeño. Si hubiera habido varias versiones de la física newtoniana, Einstein no habría podido ponerlas en tela de juicio y superar el modelo clásico con su teoría de la relatividad. Pero, también, si en un pueblo existen varias versiones orales sobre cómo fabricar armas, transportar mercancías o techar los edificios, es poco probable que los instrumentos de bronce acaben siendo sustituidos por los de hierro, el arrastre de cargas por la rueda y las cubiertas de paja por las de teja. Es exactamente lo que sucedía en el antiguo imperio inca, tan desarrollado en lo cultural y, sin embargo, tan retrasado tecnológicamente.

La escritura confiere a los textos una propiedad verdaderamente notable: la *creatividad*. Porque la escritura se basa en una técnica y las técnicas son culturalmente mejorables. Existe a este respecto un malentendido que conviene aclarar cuanto

antes. Desde que la gramática generativa intentó modelar la sintaxis de las lenguas mediante algoritmos formales, se ha insistido mucho en que la sintaxis es el único componente creativo en comparación con los componentes interpretativos de interfaz, la fonología y la semántica. Hoy sabemos que esta idea es básicamente errónea (Chomsky 1995: 3.4) porque a menudo las derivaciones se resuelven con mayor economía en la forma lógica, la cual refleja directamente el mundo exterior. Es verdad que los ejemplos que solemos poner los gramáticos resultan sorprendentemente creativos: el problema es que, sobre resultar bastante ridículos, no son reales y que los hablantes no los emplean. En la vida real de las lenguas hay un porcentaje altísimo de construcciones más o menos fijadas, lo que ahora se llama colocaciones (Church and Hanks 1989, Bosque 2004, para una aplicación exhaustiva), las cuales se almacenan en compartimentos de la memoria de donde son extraídas cada vez que hay que usarlas en vez de componerlas de nuevo siguiendo algún tipo de regla de formación. La famosa creatividad no está en el nivel frase u oración, pertenece casi por entero al nivel texto. Y el problema es que las lenguas que no tienen escritura casi no pueden construir textos o, en todo caso, construyen textos mucho más breves e imperfectos que las lenguas que sí la tienen (Haiman y Thompson 1988).

¿Cuál es la razón de la superioridad del texto escrito sobre el texto oral y, consiguientemente, de las lenguas con escritura sobre las lenguas que carecen de ella? Hoy estamos en condiciones de ofrecer una explicación neurolingüística que se conoce con el nombre de *Focusing Hypothesis*. Como dice Wray (1992: 11-13), el cerebro procesa el lenguaje mediante dos procedimientos paralelos, uno analítico, que se sitúa en el hemisferio izquierdo, y otro holístico (es decir, sintético) que está localizado sobre todo en el derecho:

Both types of processing observe constituent boundaries. That is, both recognise phonemes, morphemes, words, phrases and clauses. But they do so in different ways and they also use in different ways the information they compile about an utterance. The holistic mechanisms use formulae to recognise constituents but it is only *recognition*, not identification. It is not a process of assigning syntactic or semantic status to them, but of assuring that such an assignment, when it does occur, will be trouble-free ... So it is that the holistic mechanisms *scan* the input to assure that all the items and structures are recognisable ... The decoding itself would be postponed until the size of constituent was reached which formed the basic unit of focus. Thus, if focus were on the propositional level (as in most communication), the holistic mechanisms would gather the constituents, recognised but not decoded, up to the level of the clause, and then apply the relevant clausal formula to enable the semantic decoding of the whole clause to occur ... As described above, the most economical use of the analytic mechanisms is in the juxtaposition of propositions as expressed by single clauses. This is effected by passing of each proposition in the analytic mechanisms after it has been holistically extracted in a process of clausal level semantic decoding.

En otras palabras: hablamos reconociendo globalmente (sintéticamente) las unidades lingüísticas con el hemisferio derecho y analizándolas, en grados diversos, con el izquierdo. Pero llega un momento en el que la captación global, que es una captación espacial típica del hemisferio derecho, ya no puede realizarse de manera automática por la memoria porque las dimensiones de la unidad considerada son excesivas. A partir de dicho nivel, que Miller (1956) conviene en cuantificar en torno a las siete

palabras, se pasa de la oración al texto y las reglas del juego de la codificación/descodificación cambian por completo. El texto requiere que los espacios de captación de la escena verbal dejen de ser mentales para pasar a ser visuales, esto es, necesita un sistema de escritura, al tiempo que la analiticidad del hemisferio izquierdo completa la competencia gramatical con recursos retóricos y enciclopédicos ajenos a la gramática de la lengua en sentido estricto:

| Nivel                   | Síntesis                   | Análisis                     |                       |
|-------------------------|----------------------------|------------------------------|-----------------------|
| palabra, frase, oración | espacio mental             | Gramática                    | no necesita escritura |
| texto                   | espacio visual (escritura) | Gramática, Retórica, Cultura | escritura             |

La pregunta que ahora se plantea es la de cómo puede arreglárselas una lengua sin escritura para satisfacer los requisitos perceptivos del nivel texto. Por lo que sabemos, se las arregla bastante mal. A base de ir yuxtaponiendo oraciones se consigue transmitir una sucesión de escenas verbales, las cuales, a condición de reiterar suficientemente unos mismos elementos, logran producir una cierta sensación de unidad. Así narran los niños y así narran los pueblos sin escritura. Sin embargo, este procedimiento encierra serias limitaciones. La manera de enlazar unas oraciones con otras requiere que el material introducido en una oración pase a ser parcialmente material de apoyo en la siguiente, es decir, que la sucesión temática se produzca en la forma ideal Tema a + Rema B / Tema b + Rema C + Tema c + Rema D... Pero este tipo de cadena altera gravemente la fisonomía de las escenas verbales oracionales que se van sucediendo. Para que el lector comprenda lo que quiero decir, considérese el siguiente fragmento oral de un niño hispanohablante de cinco años en respuesta a la pregunta *¿y cómo es el dominó?* (Hernández Sacristán y Fernández Peña 1992: 30): “Mira, hay un cerdo, mira; el cerdo saca, está separando todas las cosas; la abeja, mira. Esto es una abeja, ¿no?, mi mano y la abeja saca la miel, ¿no?, y la miel al ladito de la abeja, así.”

Algo parecido puede decirse de cualquier narración oral tradicional. En las sociedades occidentales es difícil que los conocimientos retóricos adquiridos no interfieran en la forma espontánea de narrar. Pero considérese la siguiente narración del mito fundacional de la Tierra por un hablante analfabeto nativo de una lengua amerindia, el guatuso de Costa Rica (Constenla 1993: 80):

|                                                         |                                                                     |
|---------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------|
| Iquí nan aquí nícacáfa Nhácará Curíjá, casá cájay.      | Se dice, pues, se dice que Nhácará Curíjá, una mujer muy vieja      |
| Nán iquí tacá ituétué tacá risuíuíye cué lha.           | Pues se dice que iba y se acostaba a la par del fuego.              |
| Tuérriá cué ja risuíye pucpunhé casá cájayá iríticá yu. | Siempre se acostaba a la par del fuego la vieja mujer con un bordón |
| Iquí nán iquí ní coréfarú cué palá punh.                | Y encendía el fuego,                                                |

|                                                                                   |                                                                                                    |
|-----------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Tacá cué rrichanhéchanhé,<br>cué j iujíteujítenh.                                 | Se calentaba junto al fuego                                                                        |
| Iquí tacá iquí:                                                                   | Y se dice que decía:                                                                               |
| “At épe chífa ijuac lha maráma cué arr”<br>Iquí tan ní qui enéque Tócu,           | “No quiero que todos tengan el fuego”<br>Pero se dice que otro dios dijo:                          |
| “Inátamí nocó rijué,<br>mániqué nocófa iquí t épe acánhe maráma<br>quí co cué taf | “¿Qué podríamos hacer?<br>Porque, en verdad, no quiere que el fuego<br>llegue a las manos de otros |
| Paíto iquí coné cué palá rracú”                                                   | Pronto le arrebataremos el fuego”                                                                  |
| Tacá cué palá ja aquí t’iquí coné rracú                                           | Y se propusieron arrebatarle el fuego                                                              |

La sensación de continuas repeticiones y de estructura poco trabada subsiste en la traducción literal al castellano, aunque no sea tan evidente como en el texto original. La razón es que se han colado subrepticamente algunas técnicas propias de la escritura, las cuales se manifiestan ya palpablemente en una versión libre como la siguiente:

Se dice que una mujer muy vieja llamada Nhácará Curijá se acostaba con un bordon junto al fuego que encendía para calentarse. Dicen que se negaba a compartirlo, pero que otro dios se propuso arrebatárselo, y así ocurrió.

Como se puede ver la continuidad temática se logra básicamente mediante pronombres fóricos y elementos implícitos. Sucede lo mismo en la versión libre de la contestación del niño de arriba: “Mira ese cerdo que está separando las cosas y mira lo que tengo en la mano, es la abeja que saca la miel.”

¿Cómo progresan semánticamente estos textos manipulados por la escritura? Como se puede ver, cada oración representa una escena verbal completa y, hecha salvedad de los elementos formales de cohesión, la escena siguiente presenta total autonomía respecto a la anterior, *dado que lo que se representa es otra cosa*. Esto se advierte perfectamente en la versión libre del texto guatuso:

|                       |                             |                            |                                  |                         |
|-----------------------|-----------------------------|----------------------------|----------------------------------|-------------------------|
| 1 Hay una mujer vieja | 2 Se acuesta junto al fuego | 3 No quiere ceder el fuego | 4 Un dios se lo quiere arrebatar | 5 Le arrebatan el fuego |
|-----------------------|-----------------------------|----------------------------|----------------------------------|-------------------------|

También se advierte en la versión libre del texto infantil: “Mira ese cerdo que está separando las cosas y mira lo que tengo en la mano, es la abeja que saca la miel.”

|                   |                                 |                                 |                |                     |
|-------------------|---------------------------------|---------------------------------|----------------|---------------------|
| 1’ Mira ese cerdo | 2’ que está separando las cosas | 3’ mira lo que tengo en la mano | 4’ es la abeja | 5’ que saca la miel |
|-------------------|---------------------------------|---------------------------------|----------------|---------------------|



Naturalmente, cada uno de estos textos tiene coherencia semántica, corresponde a una isotopía completa. Pero, por lo que respecta a la sucesión de escenas, las hay de dos tipos: escenas monoargumentales en las que algo se predica de un elemento (1,2',4') y escenas biargumentales en las que algo pasa de un argumento a otro (2,3,4,5,1',3',5'). Lo advirtió sagazmente Todorov (1969: III.1) cuando en su análisis narrativo del Decamerón distingue entre lo que llama "adjetivos" (predicaciones intransitivas que no avanzan) y lo que llama "leyes" (procesos transitivos en desarrollo).

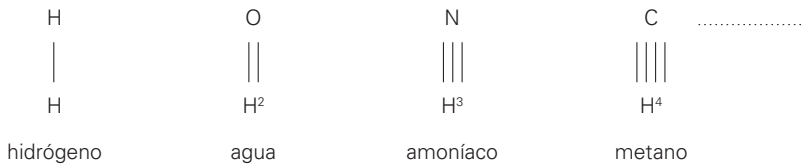
La primariedad cognitiva de estas dos formas de representación de la realidad es absoluta. Como es sabido, el positivismo lógico intentó adecuar la lengua a la realidad representada ("re-presentada", presentada de nuevo) construyendo sistemas formales susceptibles de reflejar el mundo exterior como un espejo: es lo que significa el aforismo de Wittgenstein (1922), *der Satz zeigt die logische Form der Wirklichkeit* ("la oración muestra la forma lógica de la realidad"). Los intentos de aplicar la lógica de predicados al lenguaje natural emprendidos por el positivismo lógico tomaron básicamente dos direcciones: la que pretendía descubrir las propiedades lógicas del mismo (Carnap 1937, Reichenbach 1948) y la que se proponía desentrañar su semántica (Montague 1974, Davidson 1984). No entraremos en los problemas que plantea la semántica (vaguedad, modalidades, intensionalidad...). Por lo que respecta al aspecto sintáctico, la diferencia entre lo que capta el lógico en el lenguaje natural y lo que llama la atención del gramático ha sido expresada por Reichenbach (1948) en estos términos:

Consider the proposition 'Aristotle was a Greek'. It is an atomic proposition since it includes no propositional operations ... If we regard its inner structure, however, we see that the proposition consists of two parts. Grammatically speaking it contains a *subject*, the word 'Aristotle', which refers to a man, and a *predicate*, the word 'Greek', which refers to a property of that man. These two parts are not of a similar logical nature but represent the general distinction between a thing and a property. The proposition tells us that the thing has this property... For the form of the sentence cited, therefore, the symbolization  $f(x)$  has now been generally accepted ... There are also functions of two variables. For instance, the sentence 'Peter is taller than Paul' refers to the situational function *being taller* and thus contains the propositional function 'taller'. Both functions are two-place functions; i.e., they possess two arguments. Accordingly, we shall write the sentence in the form  $f(x,y)$  ... (81-83) It is a serious deficiency of grammar that it has no knowledge of the concept of propositional functions. Grammar presents us, instead, in its arsenal of word categories, with three different kinds of terms, all of which we must incorporate into propositional functions. These are nouns, adjectives, and verbs ... It is interesting to see that we have functions of one, two, and three variables in each of the three grammatical categories unequally distributed among them ... Whereas these considerations show that the structure of language is obviously adapted to the use of many-place predicates, traditional grammar does not recognize such functions. It conceives every sentence as being written in the subject-predicate form, i.e., in our terminology, as being derived from a one-place predicate (251-252).

Todos los lógicos que parten de Reichenbach han abundado en las mismas ideas: mientras que las lenguas están construidas sobre patrones categoriales enormemente variables de una a otra, la realidad que expresan es unitaria y tiene la forma de un



cálculo de predicados en el que se distinguen los de un argumento frente a los de varios argumentos. No obstante, tengo la impresión de que las implicaciones de esta afirmación suelen pasar desapercibidas. Se tiende a pensar que la realidad es así y que el lenguaje lógico debe reflejarla tal cual. Pero esto no es cierto. La realidad no tendría por qué distinguir los predicados de un argumento frente a los predicados de varios argumentos y limitar estos últimos en la práctica a los de dos y a los de tres. La realidad se basa simplemente en la estructura formal  $f(x^1, x^2, x^3, x^4 \dots x^n)$ , de manera que los enlaces de los elementos químicos (¿hay algo más real que esto?) pueden ser monovalentes, bivalentes, trivalentes, tetravalentes y, en general, ene-valentes:



Y es que, aunque los gramáticos y los lógicos a menudo no sean conscientes de ello, las lenguas no reflejan la realidad, reflejan nuestras captaciones perceptivas del mundo exterior, que no es lo mismo.

Viene todo esto a cuento de una característica tipológica del vasco que no dejan de señalar todas las gramáticas: su condición de lengua ergativa. Croft (1995: 113) nos da una definición prototípica:

In many languages ... many grammatical phenomena referring to grammatical relations employ a pattern that distinguishes transitive subjects (herein referred to as 'A', for, roughly 'agent'), from intransitive subjects ('S'). In this pattern, the A argument behaves in a distinct fashion, while the S argument behaves in the same way as the transitive object ('P', for 'patient'). The A argument is generally referred to as the 'ergative', while S+P is referred to as the 'absolutive'...

Sería de esperar que la asepsia hubiese guiado las reflexiones sobre este particular, pero no fue así. Keenan (1976) pretendió que, comoquiera que ciertas construcciones sintácticas (pasiva, reflexiva, complemento infinitivo, coordinación) siempre se refieren a A+S (esto es, al 'sujeto' de las lenguas nominativas), la nominatividad sería una categoría profunda relativa al comportamiento verbal, mientras que la ergatividad sería una mera propiedad superficial destinada a la codificación. Givón (1984: 166) observa que las propiedades de comportamiento verbal se justifican por la topicalidad más que por la sujetividad, aunque con ello traslada simplemente a otro ámbito la supuesta rareza y falta de legitimación cognitiva de la ergatividad. Una manera de salir del atolladero consiste en revestir la ergatividad con una definición semántica, lo cual la convierte obviamente en característica lingüística básica (profunda) en el mismo plano que la nominatividad. En cierto sentido es la solución del modelo P&P de la gramática generativa (Chomsky 1981), donde las funciones sintácticas son tratadas por la teoría del caso, la cual especifica las condiciones en las que el verbo asigna caso estructural nominativo o acusativo al sujeto y al objeto directo respectivamente, y las funciones semánticas son competencia de la teoría temática, la cual especifica que

cada argumento debe recibir un único papel- $\theta$  o función semántica y cada papel- $\theta$  debe asignarse a un único argumento. Según este planteamiento, las lenguas nominativas marcarían formalmente los primitivos sintácticos casuales y las ergativas marcarían los primitivos semánticos de los papeles- $\theta$ .

Wilbur lo intentó (1979: 143) para el vasco cuando establece un paralelismo entre la estructura profunda semántica del sistema casual de Fillmore (1968) y los afijos de la marcación argumental del euskara mediante una regla que especifica que una frase preposicional (PP) marcada casualmente puede ser de la forma NP + A, NP + Obj., NP + Dat. Sin embargo, es evidente que *ergatividad* no resulta sinónima de *agentividad*, pues el sintagma nominal en caso ergativo a menudo no hace nada, esto es, representa más bien a un dativo. Por ello Wilbur (1979: 108) termina por limitar lo que su hipótesis tenía de sugestivo aceptando que un caso dativo profundo puede aparecer superficialmente como ergativo (*lasterrik etzuen bihi bat*) o como dativo (*lasterrik etzaion bihi bat*) según vaya asociado o no al foco. En cualquier caso, aun aceptando esta explicación tan artificiosa, deja en el aire la cuestión de las numerosas oraciones de la lengua vasca sin posibilidad de doblete (y por lo tanto de alternancia focal) en las que un verbo pasivo rige ergativo y absoluto (*etxe berri bat ikusi dut salmentan, zuk ez dituzu hondartzak maite, gure etxeak bost atal ditu...*).

Lo notable de las lenguas que presentan un sistema ergativo es que *permite diferenciar de inmediato entre las estructuras oracionales transitivas y las intransitivas*. Se podría objetar que esto sucede también en las lenguas nominativas donde las estructuras intransitivas son monoargumentales y las transitivas, biargumentales. Pero realmente no es así, pues cuando hacemos depender la percepción de la escena oracional tan sólo del número de sintagmas preposicionales o nominales, contamos como argumentos, indistintamente, los que son regidos por el verbo y los que no. En otras palabras: la expresión *María camina por la carretera* es intransitiva porque el gramático lo sabe, pero no porque el oyente lo perciba así, pues *por la carretera* es el término del proceso *caminar* el cual, en este sentido, pasa a otra cosa (trans-ire) igual que en *María tiene hambre*. Más aún: semánticamente *María tiene hambre* es más intransitivo que *María camina por la carretera*, ya que no expresa un proceso de tránsito sino un estado (y de ahí vasco *ni gose naiz*).

En euskara esta captación alternativa de la escena verbal como intransitiva o transitiva se manifiesta formalmente de tres maneras: con el radical verbal (simple o del auxiliar), con los sintagmas nominales y con los índices de persona del verbo:

afijos: d-, -zu **zuk liburua hartu duzu** radical: -u-

sintagmas: zuk, liburua

Además se manifiesta siempre, cualquiera que sea la persona implicada o el tiempo verbal de que se trate. En otras palabras, que *la alternancia intransitivo / transitivo constituye una característica superestructural de la lengua vasca*. Hay idiomas como el dyirbal que son nominativos para algunas personas (1.<sup>a</sup> y 2.<sup>a</sup>) y ergativos

para otras (la 3.<sup>a</sup>); también los hay que hacen depender la marcación nominativa o la ergativa del tiempo del verbo, según sucede en georgiano (Dixon 1994). Ciertas lenguas expresan la disyuntiva transitividad / intransitividad de manera parcial echando mano de uno de los recursos formales apuntados (*split ergativity*): algunas como el avar marcan el verbo, pero no los sintagmas; otras se sirven parcialmente de auxiliares diferentes para los verbos intransitivos y para los transitivos (así el alemán y el francés en los tiempos compuestos que se forman con *sein /haben* o con *être/avoir*); finalmente, existen lenguas que, a pesar de tener un funcionamiento nominativo, incorporan índices personales en el verbo (es la conjugación subjetivo-objetiva del castellano). Ninguna de estas restricciones vale para el vasco. La alternancia transitivo / intransitivo constituye un rasgo absoluto de la lengua, algo con lo que el hablante y el oyente se enfrentan en cada ocasión y prácticamente sin excepciones porque existe una elevada redundancia formal para expresarla y no hay ámbitos reservados en los que no se manifieste.

Del carácter omnipresente de la alternancia transitivo/intransitivo del euskara se siguen hondas implicaciones discursivas porque la dualidad representacional que comentamos tiene un fundamento biológico. Thom (1990) ha desarrollado un complejo sistema matemático, la teoría de catástrofes, con el que logra formalizar todas las transiciones de sistemas que se dan en la naturaleza, desde los cambios de estado físicos hasta la morfogénesis biológica que lleva del óvulo al ser vivo adulto. Lo interesante es que dicho sistema lo ha extendido igualmente al lenguaje, puesto que se trata de un producto de la mente humana con el que representamos la proyección (*mapping*) del mundo en las redes neurales del cerebro (Thom 1992: 21):

La grande énigme du langage est l'existence de la phrase "nucléaire" support d'une signification autonome: il s'agit du schéma actantiel constitué de un ou plusieurs actants —en nombre 4 ou plus— autour d'un nucleus central, le "verbe". Je pense que la limitation a quatre du nombre des actants (la "valence" de Tesnière) est liée à la tridimensionalité du monde où nous vivons, ce qui assure la stabilité structurelle de l'interaction regardée comme contacte spatial

Las proyecciones de la realidad en la mente verbal se ajustan a varios patrones (las catástrofes elementales), pero como ha mostrado Wildgen (1982), fundamentalmente son dos, el pliegue (*fold*) y la cúspide (*cusp*). El pliegue es una dinámica sometida a una solo factor de control, la cúspide es una dinámica sometida a dos factores de control:



Figure 1

Esto es lo que a cualquier vascohablante se le impone desde la estructura misma de la lengua: que la escena verbal con la que va a representar un corte de la realidad exterior debe tomar la forma de un pliegue (intransitividad) o la de una cúspide

(transitividad). Ello convierte el texto en una sucesión automática de espacios pliegue/cúspide, como por ejemplo PPCCCPCCCPCPP..., tales que su forma acaba imponiéndose siempre a las distorsiones producidas por los requisitos estructurales de la progresión temática. Por ello no es de extrañar que, mientras los niños bilingües vasco-hispanófonos (Idiazabal 1994: 63) comienzan introduciendo los conceptos mediante la deixis cuando están adquiriendo el español, cuando están adquiriendo el vasco lo hacen sobre todo con nuevos elementos léxicos: para formarse una idea de la escena cognitiva deben seguir recurriendo al mundo en el primer caso, pero no en el segundo porque la existencia obligatoria de un marco de inserción facilita la introducción de los lexemas que aprenden. Es muy posible que esta característica superestructural de la lengua vasca facilitase la confección de discursos orales que no debían almacenarse previamente en la memoria y dotase con ello al pueblo vasco de un medio alternativo de representación de la realidad, el cual podía competir con las lenguas escritas, especialmente el latín, que habían penetrado en su territorio. Por ejemplo cotéjense la versión vasca y la versión castellana del siguiente fragmento del Cantar del Condestable de Navarra:

|                            |                          |
|----------------------------|--------------------------|
| <i>Labrit, età Erreguè</i> | Labrit Padre y Rey Hijo, |
| <i>Aytà semè diràde,</i>   | Si quereis acertarlo     |
| <i>Condestable Jauna</i>   | Al señor Condestable     |
| <i>Arbizate Anàie</i>      | Tomadle por Hermano      |

el cual, como bien observa su editor Michelena (1964: 101) debería haber sido traducido literalmente como “Labrit y el Rey son padre e hijo: tomen por hermano al señor Condestable”, con sucesión de estructuras intransitivas y transitivas. Cuántas veces se procedió así durante las edades antigua y media y cuál fue su incidencia en la elaboración de un corpus oral competitivo en lengua vasca es lo que nunca sabremos con exactitud.

## Bibliografía

- Bosque, I., 2004, *Las palabras en su contexto. Redes. Diccionario combinatorio del español contemporáneo*, SM, Madrid.
- Cavalli-Sforza, L., 1996, *Geni, popoli e lingue*, Adelphi, Milano.
- Church K. W. & Hanks. P., 1989, “Word association, norms, mutual information, and lexicography”, *Proceedings of the 27th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 76-83.
- Carnap, R., 1937, *Logical Syntax of Language*, New Cork, Harcourt.
- Chomsky, N., 1981, *Lectures on Government and Binding*, Foris, Dordrecht.
- , 1995, *The Minimalist Program*, The MIT Press, Cambridge
- Davidson, D., 1984, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford.
- Dixon, R., 1994, *Ergativity*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Echenique, M. T., 1984, *Historia lingüística vasco-románica*, Caja de Ahorros de Guipúzcoa, Guipúzcoa.
- , 1997, *Estudios lingüísticos vascorrománicos*, Istmo, Madrid.
- Fillmore, Ch., 1968, “The case for case”, in E. Bach & R. Harms (eds.) *Universals in Linguistic Theory*, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1-91.

- Givón, T., 1984, *Syntax. A Functional Typological Introduction*, vol. I, John Benjamins, Amsterdam.
- Haiman, J. & Thompson, S., 1988, *Clause Combining in Grammar and Discourse*, John Benjamins, Amsterdam.
- Hernández Sacristán, C. y Fernández Peña, L., 1992, *Conversación infantil. Materiales para su estudio en niños desde los cinco a los nueve años*, Editorial Promolibro, Valencia.
- Idiazabal, I., 1994, "Elementos de conexión y cohesión en las primeras fases de la adquisición del lenguaje: Análisis de la producción verbal de un niño bilingüe vasco-hispanófono", en J. M. Meisel (ed.), *La adquisición del vasco y del castellano en niños bilingües*, Vervuert, Frankfurt, 35-69.
- Keenan, E., 1976, "Towards a Universal Definition of Subject", in Ch. Li, ed., *Subject and Topic*, Academic Press, New York, 303-334.
- Larramendi, M. de, 1729, *El Impossible Vencido. Arte de la Lengua Bascongada*, Salamanca.
- López García, Á., 2002, "Species building and evolution in Biology and in Linguistics", *Heidelberger Kolleg über Variationslinguistik*, University of Heidelberg.
- Michelena, L., 1964, *Textos arcaicos vascos*, Minotauro, Madrid.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, 2 vols., ed. por J. A. Lakarra con la col. de M. T. Echenique y B. Urgell, Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo, San Sebastián.
- Miller, G. A., 1956, "The magical number seven, plus or minus two: some limits on our capacity for processing information", *Psychological Review* 63, 81-97.
- Montague, R., 1974, *Formal Philosophy*, Yale U. P., New Haven.
- Ong, W., 1982, *Oralidad y escritura. Tecnología de la palabra*, FCE, México.
- Reichenbach, H., 1948, *Elements of Symbolic Logic*, The Free Press, New York.
- Ruhlen, M., 1987, *A Guide to the World's Languages*, Stanford U. P.
- Thom, R., 1988, *Esquisse d'une Sémiophysique*, Interéditions, Paris.
- , 1992, *Pouvoirs de la forme*, Center for Kulturforskning, Aarhus.
- Todorov, T., 1969, *Grammaire du Décaméron*, Mouton, Paris.
- Wilbur, T., 1979, *Prolegomena to a Grammar of Basque*, John Benjamins, Amsterdam.
- Wildgen, W., 1982, *Catastrophe Theoretic Semantics*, John Benjamins, Amsterdam.
- Wittgenstein, L., 1922, *Tractatus Logico-Philosophicus*, London.
- Wray, A., 1992, *The Focusing Hypothesis. The Theory of Left Hemisphere Lateralised Language Re-Examined*, John Benjamins, Amsterdam.



# ERRONKARIBARKO OIKONIMIA, MITOAK ETA ELEZAHARRA

Juan Karlos Lopez-Mugartza Iriarte

Nafarroako Unibertsitate Publikoa

Patxi Goenaga irakasle onari, eta ezjakintasunaren iluntasun gorrian euskararen argia piztu zidaten guztiei

## O. Sarrera

Erronkari Ibarra Euskal Herriko giltzurruna zela esan zuelarik, Salvador Barandiaran (1956) ikertzaileak ez zuen kontuan hartu lur hau guztia noizbait Euskal Herriaren bihotzean kokatuta egon zela, erromatarren garaiko Euskal Herriaren erdi-erdian zegoela, lau puntu kardinaletatik euskal lurrez inguraturik. Garai haietan garrantzi handiko ibarra izanen zen Erronkari eta uste izatekoa da bere eragina hedatuko zuela inguruko euskara guztien baitan. Antzinean ez zen bazter hizkera izanen, erdiguneko hizkera baizik; ez zen erraina izanen, bihotza baizik, eta oikonomia galdu-tako tornuaren lekuko dugu.

Oikonomia herri bateko etheen izenez ez ezik, orobat beste eraikin askoren izenez ere arduratzen da, erroten, borden, parrokien eta elizen izenez adibidez. Gauza jakina da herri eta hiri anitz duen ibarra indartsua eta garrantzi handikoa dela. Jakin ere badakigu parrokia bat eraiki den lekuan herri edo herrixkaren bat dagoela edo, bederen, noizbait egon dela. Oikonomiak hauxe erakutsi digu: Erronkarin parrokia asko izan direla, hau da, herri anitz egon direla, botere eta eragin handiko ibarra izan dela Erronkari.

Erronkaribar zazpi udalerriz eta hustu diren zenbait herriz osatuta dago. Egun, Bidankoze, Burgi, Garde, Erronkari, Izaba, Urzainki eta Uztarroze dira harana osatzen duten herriak. Aldiz, galdu diren herri edo auzoen artean Burgiko *Urdaspal* (edo *Burdaspal*) eta Erronkariko *Nabarzato* dira ezagunenak. Dena den, hauek ez ziren baka-rrak. Roldan Jimenoren tesian (2002: 358-67) hustu ziren beste herri hauen berri ematen da: Erronkari aldean *Aniauz*, *Ainos* edo *Añues* eta Bidankozetik gertu, *Bidangoitz*. *Aniauz* herri hustuari dagokionez, toponimian *Anayçe* (1611 NPA)<sup>1</sup> bezala aipatzen da (egun, *Añaize*). San Migelen gurtzari eskainitako eliza omen zuen eta XIII. mendearen bukaerarako hustuta egonen zen egilearen iritziz. *Bidangoitz* herri hustuaz denaz bezainbatean, *Bidankozarte* deritzan tokian zegokeen. Bidankozeko auzoa izanik, herritik oso hurbil kokatuta zegoen eta San Sebastianen gurtzari eskainitako parrokia bat zuen, XII. mendekoa, gerora *La Asunción* izenpean ezagunagoa izan dena. Bestalde, Roldan

---

<sup>1</sup> Nafarroako Protokoloen Artxiboa (notarioen protokoloak); hemendik aurrera, NPA.

Jimeno historialariak ohar pertsonalean aipatu didanez, Burgiko inguruetan beste bost herri hauek zeuden: *Segarra*, *Uli*, *Urge*, *Cortes* eta *Cevera*, horiek ere gaur egun galduak.

### 0.1. Justo Bake, Eusebio Tolosana eta gainerako informatzaileak

Garrantzi handiko ibarra da Erronkari eta itzal handikoak ere lehengo eta egungo erronkariarrak: Erronkariko Julian Gayarre tenorea (bere izeba Juanari gutun bat gutuztiz euskaraz idatzi ziona), Gardeko Pedro Bereterra (Pedro Navarro deitua, Oliveto Kondea), Urzainkiko Gregorio Krutxaga gerrilarien buruzagia (Espoz eta<sup>2</sup> Minaren partidakoa), Izabako Markos (Lepantoko heroia), Aita Tomas Burgikoa (xviii. mendeko intelektual kaputxinoa) eta beste hainbat. Baina niri bereziki interesatzen zaizkidanak egungo gizon eta emakumeak dira. Ibarren historia egunez egun idazten dutenak beren neke eta bizipenekin. Horietako asko eta asko ezagutzeko eta beraien adiskidea izateko zortea izan dut. Orain, batzuk joan zaizkigularik, dolu eta damu dut haiekin gehiagotan egon ez izana, haiengandik gehiago ikasi ez izana.

Hauek dira, herriz herri, lan hau egiten laguntza eman didaten jaun-andreak, haientzat nire esker ona: Bidankozen, *Crisanto Pasquel Ornat* (almadiazaina); Burgin, *Carlos Zabalza Elizalde* (abeltzaina), *Caridad Tolosana Laspidea* (etxeoandrea), *Pedro Sanz* “Larranbe” (egurgilea), *Ana Maria de Zabalza* (etxeoandrea), *Hilario Glaria Urzainki* (abeltzaina), eta bere lehengusu “Cerrajero” (abeltzaina hau ere), *Eusebio Tolosana Alastuey* “Modesto” (egurgilea, almadiazaina eta Erronkaribarko etxeen atea ireki zizkidana); Erronkarin, *Arturo Gale* (udal langilea), bere emazte *Ana Maria Donazar* (etxeoandrea) eta *Constancio Barrikat Marko* (zinegotzi ohia); Garden, Juan Anaut Sanz (abeltzaina); Izaban, *Justo Bake Salbotx* jauna (bidegintzako langilea eta adiskidea) eta Orestes Tapia (Izabako alkate ohia); Urzainkin, *Nikolas Nekotx* “Argonz” (egurgilea, abeltzaina eta Justoren adiskide mina); Uztarrozen *Luis Landa* (udaltzain ohia) eta *Manuel Labairu Lasa* (abeltzaina).

Oikonimiaren garrantziaz eta gure informatzaileen lanaren balioaz ohartarazi ondoren goazen orain orri hauetara ekarri gaituztenak, alegia, oikonimoak, aztertzeraz. Banaka, hasiera batean; multzoka, artikuluko honen bukaeran.

## 1. Oikonimoak banaka harturik

### 1.1. *Mari*, Izabako izen berezia eta oikonimoen lehenengo osagaia

Erronkaribarren inguruko hizkuntzen eragina nabaria izateaz gainera, beste mota ezberdinetako eraginak ere aurki ditzakegu, ez hizkuntzaren mailakoak, sinesmen, kultura edo ohitura arlokoak baizik.

Belagoa aldean, adibidez, Arrakoko trikuharriaren ondoan ermita bat dago, Arrakoko Andre Mariaren gurtzari eskainia: *Arrakoko Santa Maria* (“la gleyse de Ste. Marie de arraco d’Issabe”, 1589.09.07 PADA).<sup>3</sup> Inguru honetako oikonimian eta toponimian *Maria* edota *Mari* izenaren arrasto ugari daude: *Maridugi* eta *As Foyas*

<sup>2</sup> xix. mendeko frantsesen bando euskarazkoan hala idatzita (Patxi Salaberriren oharra; hemendik aurrera, Salaberri)

<sup>3</sup> Pirinio Atlantikoako Departamenduko Artxiboak (Paue); hemendik aurrera, PADA.



*de Santa Maria*, Anson; kristau itxura duen *Andre Dona Maria* leku izena (egun *Entremaría*), herri berean; *Marixuri erreka*, Santa Grazin; *Andremaria* pertsona izena, Izaban; *Santa Maria*, Gardeko aurkintza.

Gerta liteke, hipotesia baizik ez da, *Mari* izen horietako batzuek (edo, apika, horiek horren maiz erabiltzeko ohiturak) jatorri paganoa izatea. Egiaz, bitxi da Ahüña mendiaren inguruko lur hauetako onomastikan Jaungoikoaren amaren izena hain zabaldu izatea; bitxiago oraindik, leskundarrek *Mari* euskal izaki mitologikoaren erre-presentazio bat, *Ionagorri* izenekoa, Auñamendian bizi zela kontuan hartzen badugu.

Bestalde, *Mari* hipokoristikokoaren erabilera normala eta orokorra da; horra hor *Maribitoria*, *Marijuana* eta *Maripaískola* Izabako etheen izenak, *Mariana* eta *Mari-txo* Uztarrozekoak eta, ildo beretik, *Mari* izena barreiatzen duten beste hainbat leku eta pertsona izen: Bidankozen, *El Vedado de Maricalda* (1910 EBNA)<sup>4</sup> eta *El Mojon de Marigaldeburua* (1464 id.); Burgin, *Mari Gorri Viuda de Martin* (1671 NPA); Garden, *Mariañe* (“el dicho paco de mariañe junto a la errebiroa”, 1620 id.); Izaban, *Andremaria* Ros (1565 NPA), “mi tia Handremari” (1568 NPA); Anson, *Mariaderra* (“la punta de mariaderra”, 1665 UA);<sup>5</sup> Santa Grazin, *Maria Alhorra* (1914 UA).<sup>6</sup>

## 1.2. *Lamina*, Uztarrozeko oikonimo eta goitizena

Laminek ba omen zuten egoitza bat Uztarrozen, errepidetik behera. Bainan, Jean Barbierrek (1929) erranen zukeen modura: “nahi bezenbat behaturikan ere, nehork ez omen zuen deus jakiten ahal barne hartako berririk”. Euskal pertsonaia mitologikoaren orde, agian, meatze hitzaren erdal baliokidea izan genezake (*La Mina*), baina horrek ez du deus ere kentzen, herriak euskal mitologiaren bidez ulertu baitu oikonimoa, euskal mitologiak bere hatzak utzi baititu edonon.

Ildo beretik, herri etimologiak sortua, agian, baina *Welstanchauung* berberaren lekuko dugu Uztarrozeko *Basajeinburua* (1655 NPA) toponimoa. Honen oinarrian basa osinen bat egon liteke agian (*Basisaina* egungo aldaera da). Hala izan liteke, bereziki, Erronkaribarko toponimoetan azaltzen diren “j” grafia gehienak, kasu gehienetan, txistukari belar baten orde daudela kontuan hartzen badugu. Hori bai, ukatu ezin daitekeena da *Basajeinburua* entzutean, argi eta garbi, euskal mitologia datorkigula burura. Hortaz, gauza bera gertatzen zaigu Uztarrozeko *Lamina* etxearen izenarekin, edo Santa Graziko *Marithurrieta* errekarrekin.

## 1.3. Burgiko *La Borda de la Virgen* eta *La Casa de las Broxas*

Gorago esan den bezala, ermita ugari daude Erronkaribarren. Horietako batzuk aipatuak izan dira dagoeneko. Haiei garrantzi handiko beste batzuk gaineratu behar zaizkie: Bidankozen, *San Juan Bautista* (hondakinak) Argible mendirako bidean,

<sup>4</sup> Erronkaribarko Batzar Nagusiko Artxiboak (Erronkaribarko Juntetxeko Artxiboa); hemendik aurrera, EBNA.

<sup>5</sup> Udal Artxiboa (toponimoa edo oikonimoa kokatuta dagoen herri edo ibarrari dagokio, kasu honetan Anso Ibarrari; izenaren kokagunea zein den tokian tokiko Udal Artxibori eginen zaio erreferentzia); hemendik aurrera UA.

<sup>6</sup> Kasu honetan Santa Graziko Udal Artxiboaz ari gara.

*San Miguel* Igariko bidean eta *La Asunción* edo *San Sebastián*; Erronkarin, *Ntra. Sra. del Castillo* eta *San Sebastian de Nabarzato*; Garden, *Ntra. Sra. de Zuberoa* Kalbeirako saihestokian; Izaban, *La Virgen de Idoya*; Urzainkin, *El Salvador*; Uztarrozen *San Cristobal*, *San Juan*, *San Nicasio* eta *La Virgen del Patrocinio*.

Gauza bera gertatzen da Burgin, eta oikonimiak argi eta garbi uzten du Ama Birjinari dioten atxikimendua, bere gurtzaren aldeko arrasto onomastikoak edonon aurki eta behin eta berriz errepikatzen direlako (*La Virgen del Camino*, *La Virgen de la Peña*, *La Virgen del Castillo*). Jaiera honi hertsiki loturik *La Borda de la Virgen* oikonimoa agertzen zaigu. Ama Birjinak ermitak eta elizak izateaz gainera borda bat ere bai baitu Burgin, ziur aski hemengo kristauak hobeki zaintzeko.

Hala eta guztiz ere, lehiakide zaildu batzuk ditu herrian, menderen mendetan katolizismoarekin batera sinesmenak eta erritu magikoak tartekatu baitira hemen. *La Casa de las Broxas* oikonimoa esandakoaren adibide garbia dugu. Etxe horretan bertan Burgiko sorginak biltzen zirela zioten.

1569 urtea zelarik, burugabeko salaketa batek Burgiko herria nahasi, astindu eta beldurraren zirrara herriko zoko guztietara hedatu zuen (cf. Idoate 1977). Inkisizioaren tribunalaren aurrean Burgiko neskato eta andre batzuk, Don Pedro de Lekunberri apaizarekin batera, epaituak izan ziren sorginak zirelakoan.

Don Pedro de Lekunberri Burgiko apaizak bizimodu lasaia omen zeraman bere herrian. Lagun handiak omen zituen, etsaiak ere handi eta bekaizkeriaz beteak. Apaiza ederki moldatzen zen herriko emazteki anitzekin, etxera ere gonbidatzen baitzituen. Gauean, emakume hauekin guztiekin ateratzen omen zen paseatzera. Ilargiaren argitan, herriko sarrerak seinatlatzen zituzten gurutzetaraino hurbiltzen omen ziren. Bidean zihoazelarik, barre algarak eta ahots ozenak entzuten zirela zioten eta Ama Birjinari iseka egiten ziotela.

Bestalde, herriko haurrak ipurtargi bila joan ziren gau batean, txakur baten antza zuen zomorro beltz adardun eta nazkagarri bat atera zitzaizen erreka ondoko belarren artetik. Grazietak, neska txikiak, piztitzoa altzoan hartu eta ferekatu egin zuen: *la dicha gracieta (lo tomó) en la halda y lo començo a maytear con las manos.*<sup>7</sup> Grazietaren amak eta amonak sorgin ospea zuten Burgin eta Don Pedro de Lekunberriren lagun minak omen ziren.

Neskatoak izaki higuigarri hura eskuetan izan ondoren bere lagun bati bota zion eta mantalean erori zitzaion. Izuak eraginda *Jesus!* esan zuen eta, aldi berean, mantala tenkatu ere bai. Orduan, tenk egitearen ondorioz edo, agian, Jesusen izena aipatze hutsarengatik, batek daki, animalia beltzak jauzi egin zuen eta desagertu zen sastraken artean. Lekua ongi arakatu arren, ez zuten berriro aurkitu. Ikustezin bilakatu ote zen beldurrez, umeak lasterka Don Pedroren etxera joan ziren gertatutakoa kontatzera, baina han ez zuten apaiza aurkitu, eta bai, ordea, Grazietaren ama. Emakumea sukaldean ari zen lanean, baina etxe berean, ukuiluan, aker beltz izugarri bat ikusi zuten. Beldurtu ziren berriro. Sukaldeko andreari, Grazietaren amari, gertatutako guztia kontatu zioten zehatz-mehatz, baina hura, zirkinik ere egin gabe, ez zen batere izutu. Aitzitik, Jaungoikoaz arnegatzeko konjuro batzuk erakutsi omen zizkien:

<sup>7</sup> 1569.09.08, Nafarroako Elizbarrutiko Artxiboa (hemendik aurrera, NEA), 4. karpeta.

Burgi, 1569.09.08: «No sabe q. cosa es ser bruxo nj echizero nj como se haze ni mal de lo q. destiene y q. las accusad. y las demas p.sonas q. ha declarado andaba corporalmete y como andan las p.sonas bivas y que no sabe ella la distinzion del cuerpo y del anima y que quando las accusadas llamaron *literna*, *literna* y salio de una balsa q. esta Junto al Rio una cosa viva como u perrico pequeño esta q. depone y sus compañeras estaban cerca de la dca. balsa junto a la huerta de m(ari)a Gallues y la dca. balsa es entre los vergales y quan grande sea no sabe, y quel sapo tiene su cabeza corpo y pies y si le demuestrando cognofreza y que las palabras formadas que la dca. maria lucea le hizo Renegar a esta que depone fueró estas, *Arnega eçaçuey Janguoycoaz*, *eta andre donamariaz*, *eta aien semeaz*, *eta santa anna eta aytaz eta azcari guciatz*, q. quieren dezir en Romance *Renegad de dios y de <Sata> maria y de su hijo y de sata anna y de Dios padre y parietes...* = *Arnega eçaçuey Jangucoaz eta andre-donamariatz eta Saintu eta sainttaez*, *ama eta aytaez eta ascaçiguçuez* q. quiere dezir en Romance *Renegad de dios y de nuestra señora Sata-maria y de todos los santos y sáts y de vros. padres y parietes...* la dicha maria lucea p(er)suadida esta q. depone y a las demas a que Renegasse en bascuéce era las siguietes *Aurrac arnega eçaçuey Janguycoaz eta andredonamariatz eta Saintu eta Santa guçuez eta aytaz eta amaz eta ascaçi guçuez*». Nafarroako Elizbarrutiko Artxiboa, Erronkaribar, Burgi, 4. karp. Pasarte argitaragabea.

#### 1.4. *Larranbe*, *Bidankozeko* eta *Burgiko* oikonimo eta goitizena

Inkiszioaren jazarpena itzela izan zen arren, sorginekiko lotura ez zen erabat ezabatu eta ez dago oraindik ere guttiz atzendurik. Bidankoztarrei *belaginak* goitizena eman ohi zaie. Izaban *Bedagin Pikua* leku izena dago. Ansoko mugan *Akarregia* aurkintza dago. Sorginen inguruko ipuinak ugariak dira Erronkaribarren. Honen adibide bezala, hona hemen Silvia Calvo Petrotx andreak, gaztea zelarrik, *Larranbe* etxeko almadiazain bati gertatu zitzaionaz ibarreko boletinean (1982) idatzi zuena. Salbaterra Ezkako zubikoan suertatu omen zen pasadizoa:

Cuentan las leyendas que en cierta ocasión, subían unos almadieros de dejar la madera en Zaragoza, y al llegar al puente Salvatierra vieron que había una cabra. Al acercarse a ella vieron que tenía mal en una pata, por lo que no podía andar. Como entonces escaseaba la carne uno de ellos decidió cogerla y, cargándosela sobre los hombros, la subió hasta Burgui. Al llegar al puente decidió descansar. Cual no sería su sorpresa cuando al dejarla en el suelo, la cabra se volvió y le dijo: —“Gracias Larrambe. Pensabas comer carne, pero no la catarás”. Y dando un salto desapareció.

#### 1.5. *Martinmoro*, *Uztarrozeko* oikonimoa

Sorginez gainera, beste batzuk ere ba omen ziren Erronkaribarren, eta hauek ere inkiszioaren helburu izaki: agoteak, ihesari emandako fedegabeak, eskumikatuak, mairuak... *Martinmoro* Uztarrozeko oikonimoa da. Bada Burgin leize zulo bat *La Cueva de los Moros* deritzana eta Ustaizeko muga aldean *La Muga del Moro* izeneko aurkintza. *Mairuturria* (*Mari uturria* edo *Mairi uturria* ote?) Urzainkiko toponimoa da eta *La Fuente de los Moros*, Burgikoa. Erronkariarrak burrukatu ziren Abderramannen kontra (“un Rey Moro de Cordo[b]a cla[ma]do Abderramen”, 1412 NPA), eta lepo egin zioten. Mairuak eta *mairiak* beti egon dira present Erronkarin.

Inkiszioa beldurgarria bazen ere, askatasun egarriz zebiltzan horientzat hori ez zen oztopo. Askoz ere gutxiago, Erronkariko mugak mundu aske baten atariko atepak baziren. Horregatik, ihesean zebiltzan esklabo anitzen igarobidea izan ziren.

1634an ihesari emandako hiru esklabo mairuren ezaugarrien deskribapen zehatza zabaldu zuten soldaduek muga aldeko herrietan. Horietako bat, *Mostaffa*, erdaraz hobekien mintzo zena, gizon garaia zen, biboteduna, eta bere masailean *REY* hitza burdin goriz ziztatua zeraman, erregearen galeretan izandakoek haragian xakiturik eraman ohi zuten seinale bera... Berarekin topo egitekotan, ez fidatzeko aholkatzen zuen agiriak, oso azkarra baitzen eta jendea engainatzen trebea. Beste iheslariak *Muza* eta *Amette* ziren. *Mostaffa* bezala, hauek ere, Doña Maria de Cardona andrearen esklaboak. Emakume horrek sari bat agintzen zion mairuak harrapatu eta etxera itzularazten zizkionari, *Mostaffa* esklabuaren eta gainerakoen beharra omen zuen eta:

Erronkaribar, 1634.02.16: «Los esclaus de mi señora doña maria de cardona se an ydo esta noçe descolgandose por las murallas y porq. es a notiçia Van por essas partes Vista esta pondra VM. particular cuidado y diligen[ç]ia en q. se les de Alcançe y busquen q. ademas de que dare entera satisfaçion deste cuidado y o lo estimare, mucgo y assi le ponga VM. como se quedan hauer gu(ard)a dios a Vm[er]ce]d Don Albaro Sr. de ora y çuñiga Para todas las Tier.as deste Rey.o en nom.e de Doña maria de Cardona mi señora mug.r que fue de don luys brauo de Acuña mi señor que goza de dios prometo y assiguro quarenta escudos a qualquiera persona, o, personas q. prendiesen tres moros que se an ydo de su cassa cuyas señas son las q. lleua el soldado, q. enseñara esta çedula q. permito saque Vn tanto de ella qualquier es.o del lugar adonde llegare como de las señas para que entienda a thener cunplimi[ent]o lo que se promete en ella fecha en pp.co A diez y seys de febrero de mil y seysçien.os y treyn.a y qua.o, Don Diego fernande de Vouadilla Por otro lado sacado de su original que para este efecto, me entrego Juan de yrurita soldado A mi, Hernando Georges.o. = Las señas de los tres Moros que se an ydo a mi sra. la Virreyna doña maria Cardona que se llaman Mostaffa, Muca y Amette son las siguientes Mostafa, vn moro alto berbemejo y el cauello de la mesma color Vigotte grande herrado en entrambos, maxillas de la casa con Vnas letras que dizen Rey = porque a sido moro de galera abla muy Vien y claro español y su lengoa de moro, y otras y assi es menester no fiar de el por que sabra engañar y tener mucga quenta con estas señas, aduirriendo que aunq. andauan Vestidos de luto, con calcon y Vaquetilla, que es a modo de ropilla, medias, mangas en los braços y auierta por los pegos puede ser que ayan lleuado otros Vestidos de color que teniã de librea con sus alambres cortados de la misma manera y color acetyunada y acaso no lleuara estos porque se echa de ber son Vestidos de moros, yran disfrazados de otra manera y assi es menester grande quenta con las señas el dho. moro llamado muça, no es tan alto como mostafa, sino algo mas pequeño aun q. pocco, pero muy corpulento mas q. el otro, moreno, de rostro, cauello negro con un copette aunque puede ser se le aya quitado, Vigotte negro que tira algo a castaño no grande y caydo, no abla sino muy mal español y se conoçe ser moro en la pronunçacion es lleno de rostro, y risueño y ojos muy Viuos el otro es negro atezado mas pequeño que los dos muy corpulento y trauado de piernas, no tiene copette, como muça, sino cauello corto, negro, y escrespado, no tiene Vigotte sino Vnos pelos negros, mal compuestos, es muy Ancho de cara abla su lengua arauiga y no español = sino algunas palabras mal pronunciadas = Horden del señor virrey en Raçon de la fuga de Vnos esclaus.» Nafarroako Protokoloen Artxiboa (NPA), Erronkari, 16. karpeta, Hernando George menor notarioa.

### 1.6. Bizkaitarra eta eskumikatuak

Mairuena ez zen, halere, ihesaldi ospetsu bakarra. 1584an gertaera bitxi bat gertatu zen. Otsein bizkaitar bat, bere jabearengandik ihesean omen zebilena, Erronkarrira iritsi zen ugazabari lapurtutako bi mandoekin. Finean, muga gaintitza lortu eta nagusiari lapurtutako burdinaren salmentan eskuraturiko diruarekin bizimodu berri bati ekin ahal izan omen zion.

Sorginak, mairuak, juduak eta gainerako “gaizkileak” kristau onen modura bizi ez zirenez, zigortu nahi izan zituen Inkisizioak. Halere, behin baino gehiagotan, zail samar egiten zitzaion jakitea nor zen sorgin, nor mairu, nor judu. Batzuek kristau onaren itxura egiten bazuten ere, ez ziren kristauak. Beren etxeetan era ezkutuan, eta inork ikusten ez zituenean, paganoen, juduen edo musulmanen errituak betetzen ari ziren horientzat, eskumikatze dekretuak aldarrikatu zituen Inkisizioak.

1642an txakur ezezagun batzuek Erronkaribarko jauntxo bati idi bat hil zioten. Txakurrak norenak ziren ez zekitenez lekukoak bilatu nahi izan zituzten auzia argitzeko. Lekukorik ez zegoen, ordea, eta ezinezkoa izan zen errudunak harrapatzea. Baina idiaren jabea itzal handiko gizona zen eta Inkisizioa bere alde zeukan. Txakuraren jabe ezezagunen kontra agindu bat argitaratu zuten esanez beren burua eman zezatela edo, bestela, zeruko atea itxita izanen zituztela betiko. Hala eta guztiz ere, gaizkileak ez ziren agertu eta, orduan, gaiztakeriak zigorra merezi baitu, Inkisizioak txakuraren jabeen eskumikua aldarrikatu zuen, jabeak nor ziren edo txakur deslaxiak ote ziren jakin gabe.

### 1.7. Higanotak eta baskoak

Erronkarin, belagin eta gaizkile ezezagunez gain beste sineste hausle batzuk ere baziren, denak Inkisizioak jazarriak eta, harrapatuz gero, sutara bidaliak. Pirinioz haratagoko lurretan, heretikoak ere jazarriak izan ziren urrikalmendurik gabe. Babeslekurik ez zen lur haietan. Biarnoko edo Zuberoako higanot heretikoak, ahal zutelarik, Nafarroa Garaira igarotzen ziren ihesean. 1596an erregearen kapitain orokorraren aginduz erronkariarrak gerrarako prestatu ziren, mugaz bestaldetik etor zitekeen higanoten uholdea geldiarazteko.

Hala eta guztiz ere, erronkariarrek oso erlazio estua eta, gehienetan, ona izan ohi zuten iparreko beren aldameneko biarnes eta baskoekin (Iparraldeko nafarrak eta zuberotarrak beraiek). Horregatik, Frantziaren aurkako gerra aldarrikatu zelarik, Espainiako erregea mesfidati agertu zen, hegoaldeko nafarrek iparraldekoiei eman ziezaieketen balizko babesarengatik. Iruñeko azokan bertan Iparraldeko sosa (*cornados de bascos y bearne*) onartzen zen hemengoa balitz bezala. Horregatik, erregearen ordezkariak diru horren erabilera debekatzen saiatu ziren behin eta berriz, ez osoki zorte handiz:

Iruñea, 1593.03.24: «Don PHEIpe Por la gracia De dios Rey de castilla de navarra... A quantos la P[rese]nte veran e oyan hacemos saver que se nos a echo Relacion que contraveiniendo a nuestras leyes hordinanças y Provisiones Reales echas cerca de la moneda de algunos dias a esta Parte en esta n[uest]ra ciudad de pamp[lona] y en otras ciudades Villas y lugares de este n[uest]ro Reyno de navarra se a començado a

destrubuir Por personas que no se save çierta moneda de cobre menuda, menor que los cornados que se labran en la casa del amoneda (sic) desta dicha Ciudad de Pamp. que Paresce ser labrada en tierra de bascos y bearn y que pasan y corren por cornados siendo la tal moneda de menos ley y peso y balor que tres Pieças della no balen tanto como un cornado deste Reyno... todos los que tubieren de las dichas monedas de cobre y cornados de bascos y bearne y otras quales quiere de bellon de Reynos estranjeros se desagan dellas y las saquen deste dicho n[uest]ro Reyno.» NPA, Erronkaribar, 4. karp., Miguel Punt notarioa.

Iruñeko Jarauta karrikaren izena bera ere erlazio honen lekuko da (cf. *Chéraute*, eusk. *Sohüta*): *Peyrot de eyendoy (e)t domingo ancaña Vezinos del lug(a)r de xarauta de la Tierra de Sola de françia* (1603.01.02 NPA).

### 1.8. Agotak

Jendetan den ederrena omen duzu agota. Esaera zaharrak hala omen dio bederen. Izan ere, agotak oso langileak, esanekoak eta apalak izatera behartuta zeuden, beren herrietan jazarriak izan eta beti norbaiten menpe egotera eta obeditzera derrigortuak zeudelako. Hala eta guztiz ere *Joan eličalte agote de garde* (1612 NPA) gizon menderakaitza zen. Erronkariarren iritziz, agot harrotua, bertakoen nagusitasuna zalantzan jartzera ausartzen zen lotsagabea. Joan Elizalde agota hor barna ari omen zen esaten (irain larria eta, gainera, ilegala zela jakin arren) bere guraso, aiton-amona eta berraitona guztiak erronkariarrak bezain onak zirela.<sup>8</sup> Hori gutxi balitz, Garden bizi zen arren, Joan Elizaldek ez zuen ez Gardeko ez ibarreko bazkalekuak gozatzeko eskubiderik eta, hala eta guztiz ere, ez zuen kasurik egiten. Eta ibarrari baimenik eskatu gabe abereak erosi eta alhatokietara eramaten hasi zen temakeria handiz, erronkariarra balitz bezala, harik eta atxilo hartua izan eta bere errua publikoki aitortu zuen arte.<sup>9</sup>

Gardeko agot hau bezain mutiria zen beste bat bizi omen zen Bidankozen: *Juanes urdin acos agote de vidangoz* (1623 NPA). Hau ere harroputza erronkariarren iritziz, ez baitzuen onartu nahi eskubiderik ez zuela erronkariarrek beren janzkeretan zeramaten azpildura gorria erabiltzeko. Halere, Juanes Urdin Akozek ez entzunarena egiten zuen behin eta berriz, nahiz eta ongi jakin isuna ezar ziezaioketela edota kartzelatua izan zitekeela berehalaxe. Baina bera ez omen zen horregatik beldurtzen. Finean, kartzelatu eta isuna jarri ondoren azpildura gorria kendu omen zioten, baina ez zuten halere agot hezikaitza menderatzea lortu:

<sup>8</sup> "... parecio pnte. en la casa del Concejo de la dicha villa uno llamado *Ju.o eličalte* abitante en la v.a de garde de la casta y opinion de agotes y dixo que el esta preso por mandado de los alles. de la Junta de la valle de Roncal por auer dicho ante ellos q. el y sus (padres) aguelos bisaguelos son tan buenos como todos los q. estaban en la dicha junta." 1612.06.22, NPA.

<sup>9</sup> "... en qnto. a lo del ganado tambien Conocia y Conoçe no poder gozar las yerbas y aguas de la dicha valle sin su boluntad y Consentim(en)to y por lo que a errado y faltado a Su oblig(aci)on q. tenia de manifestar a la dicha valle, le pidia y Suplicaba Ussen Con el Con la equiedad y buena gra(cia) q. pudieren y q. desde agora promete y se obliga de pag(a)r el erbago de su ganado y q. no Comprara mas sin el Consentim(en)to y boluntad de la dicha Valle para gozar las dichas yerbas y aguas de la dicha valle." *loc. cit.*

1623.04.12: «En la Villa de Roncal a doze de abril de mil ses[cien]tos veynte y tres años el señor Ju[anc]o Conget al[ca]l[d]e Juez hor[dinari]o de la dicha villa en Cumplim[ien]to de la m[er]ced y privilegio Concedido por el ex[celentis]mo Señor virrey deste Reyno a los hijos originarios de la valle de Roncal en que solos ellos y no otri pueda traer en sus capotes el Ribete Colorado y abiendo[se]le notificado la dicha m[er]ced a Ju[an]es urdin agote Residente en la v[ill]a de Vidangoz por p[rese]ncia de her[nan]do Jorje es[criba]no Real para que atendido q. no hera hijo originario de la dicha valle quitase de Su capote el Ribete colorado dentro de dos dias y por q[ua]nto no abia Cump[lid]o con ello ayer martes le quito el dicho Capote y le multo con quatro du[ca]dos aplicados la metad para el fisco de su mag[esta]d y la otra metad para la valle Sobre lo qual le tenia preSso en la Carcel pu[bli]ca de la dicha v[ill]a a pag[a]r la dicha multa y assi el dicho sr. alle. en p[rese]ncia de mi el dicho es[criba]no y le dio bolbio y Restituyo el dicho capote al dicho Ju[an]es urdin abiendo quitado del los Ribetes colorados, y en Seguiente domingo ezquer Jurado de la dicha villa de vidangoz por y en non[br]e del dicho Ju[an]es vrdin dio y pago los dichos quatro du[ca]dos de Cuya paga doy fee yo el dicho es[criba]no de aberles Recebido el dicho sr. al[ca]l[d]e e quien le dio libertada de la prision en que estaba y dello me Requerio hazer auto Siendo tes[tigos p[edr]o aysa alle. de vidangoz y Ju.o Larequi vez[in]o della y firm[a]n los q. sabian con mi el es[criba]no = Joan conget, Pedro Aysa, joan larequi = Passo ante mi, Luys Ros.» NPA, *Auto de la prision de Juanes urdin acos agote de vidangoz*, Erronkaribar, karp. 22, Luys Ros notarioa.

### 1.9. Pax, Izabako oikonimoa

Erronkaribarren bizi arren etxea izateko eskubiderik ez zutenen aurkako auzietan bakea nola lortzen zen jakin ondoren (longainetik azpildura gorria kenduz, erronkarriarren nagusitasuna onartuz), jakin dezagun orain bakea nola lortzen den etxea izateko eskubidea zutenekin. Izabako oikonimo batek bakea lor daitekeela dio.

*Pax* Izabako etxe izena Erronkaribarko antolaketa administratiboarentzat garrantzi handikoa den gai batekin erlazionatu behar dugu: baketan sinatzen ziren erkidegoen arteko bake akordioen gaiarekin, hain zuzen ere (cf. Polge 1977).

Batar Nagusiaren bilera garrantzi handikoa zen Ibarraren barnean bakea gorde ahal izateko. Bilera hori ez zen ospea zuen bakarra, beste arlo batzuk antolatu eta kudeatzeko ere baziren beste bilkura garrantzitsu batzuk. Abereen kudeaketaz hitz egiteko edo inguruko ibarrekin zituzten akordioak berresteko batzarrak egin behar zituzten urtero. Haien artean, sona handikoa zen ibarreko abereen ustiapenari buruzko auziak argitzeko Urzainkin biltzen zen *mesta* izeneko batzarra.

Erronkaribarrek ibarraren barneko antolakuntza arautzeaz gainera, ondoko herriekin zituzten lur mugakideen bazkagien gozamina arautu eta hitzartu egin behar zuten, mugaldeko alhatokiak, oro har, eztabaidatuak izaten baitira eta, ondorioz, gaizki ulertuak sor daitezke. Jakina, lurak norenak diren argi ez dagoelarik eta, herrak aharrrak pizten ditu. Arazo hauek edota ibarren arteko bestelako liskarrak konpontzeko urteroko batzarrak egiten ziren auzipean zeuden lur horietan. Bilera hauek egiten ziren lekuari, eta luzapenez, bilera berari, *bakuak*, hots, batzeko lekuak,<sup>10</sup> deitzen zitzaien. Konparazio batera, aipa ditzadan bi hauek: Izabako eta Santa Graziko mu-

<sup>10</sup> Txomin Peillenek gutun pertsonalean adierazia.



gan kokaturik den *Bakhu Egingia* aurkintzan egiten zen bakua eta Bidankozeren eta Zaraitzuren arteko mugan dagoen *Bakelekua* edo *Bakuelekua* aurkintzan egiten zena, *Junta de Zaltungorri* izenez ere ezagutua.

### 1.10. *Patxaban*, Bidankozeko borda izena, eta *Hiru Behien Zerga*

Bakuaz ari garelarik, Bidankozeko *Patxaban* oikonimoa (edo *Patxapan*, *Paxapan*, batzuek ahoskatzen duten moduan) bake akordio ezin ospetsuago batekin lotu beharko dugu: *Hiru Behien Zergarekin*, hain zuzen ere, borda izen honek ‘bake engoitik’ esan nahi baitu, hots, gaskoieraz, “paz avant”. Izan ere, esapide gaskoi horren garapena edo desitxuraketa da: “lebantando las manos todos los dhos. Jurados digeron y respondieron que Assi Juraban y amen diziendo por tres vezes *paz aVant paz aVant paz aVant*” (1649 NPA).<sup>11</sup>

Azkuek bere hiztegian jaso zuen bezala, “Erronkaritarrak, Bearnesen kontra burzegitu zrelakotz, urteoroz Ernazera iror beiantxaren txerka xoaitan dra”. Urteror-urtero, inoiz ere hutsik egin gabe, uztailaren 13an. Erronkaribarren eta Bareton ibarraren arteko *bakua*, erdaraz *Junta de Ernaz* izenez ezagutzen da, izen bereko aurkintzan egiten delako. Fazeria hau oso ospetsua da Pirinio osoan, elezaharra eta tradizioa, hilketak eta mendekuak, zergak eta ordainsariak, bertan nahasten direlako. Izan ere, *Hiru Behien Zerga* balizko liskar baten ondorioz sortu zela diote, Petri Karrika artzain erronkariarrak Peyrot Sans Soulé artzain baretondarra *Pescamou* izeneko iturriaren ondoan hil zuenean. Biek uste zuten iturria berea zela eta beren abereei edaten emateko lehentasuna zutela. Herri mugakideen aharrak maiz gertatuko ziren *patzeriak* sinatu baino lehenagoko garaietan, lurra norena zen edo nork goza zezakeen erabaki zuten arte.

Auzia ebazteko 1375ean sinatu sententzia arbitralaz baliatzen dira. Ebazpenak arau garbiak ematen ditu bi ibarren arteko zedarriztapenez, iturri eta bazkagien erabileraz, abereak bahitzeko eskubideaz eta behien zergaz. Akordioa gaur egun arte gorde da eta osasuntsu dabil, zerga baino gehiago jai bilakatu delako, alde bateko zein besteko alkateak Semartin Harrian urtero biltzeko aitzakian. Hitzarmena guztiz bizirik dago oraindik ere eta historia osoan ez da ia sekula ere bertan behera utzi. Naziek lortu zuten urte batez bilkura debekatzea baina, oro har, inoiz ere hutsik egin gabe egin den bakua dugu honakoa. Erronkariar ospetsuenak ere Semartin Harrira igo dira, bai eta hantxe bestaz gozatu ere; izan ere, 1883koaren aktan, Julian Gayarrek berak bere sinadura gaineratu zuen hara bertaratu ziren lekukoaren artean.

### 1.11. *Belaiturri* Izabako oikonimoa, urez bete ardo ematen duen iturria

Bakea egitea betiere ona da. Ondoko ibarrekoekin, *Patxaban* oikonimoak agintzen digun bezala, edo etxekoneko, barride eta aldameneko guztiekin, Izabako *Belaiturri* oikonimoak gogora ekartzen digun bezala, *Belaiturri* etxe ondoko putzua hainbat liskarren eta irainen lekuko isila izan baita. Ondoko aipuan jasotzen den

<sup>11</sup> *Paz aVant* (1649 NPA), *Paz avant* (id.), *Paçaban* (1650 id.), *Paçaban* (1651 id.), *Pazaban* (1667 id.) *Pazaban* (1675 id.). Cf. Le Blant (1920), Loné Peyret (1989) eta Papy (1986).



bezala, batzuen iritziz hango ura erabilia izaten omen zen tabernan saltzen zen ardoa bustitzeko pixka bat:

Izaba, 1593.03.22: «Constituydos en persona Joan barricat tanto por si como marido y conjunta persona de maria algarra su mujer y lucia lorro moça... contra anesa ezquer viuda Vz[in]a assi bien de ysaba sobre que le acusan haber dicho en presencia de muchas gentes que la d[i]c[h]a lucia lorro es una ladrona y alcahueta y mal aportadora de cosas y sobre que acusar a catalina bornat hija dela dca anesa ezquer que por lo mismo publicamente en presencia de muchas gentes ha dicho y tratado a la dca maria algarra que es muger que se cabalga a sombra de cualquier mata y que si es rica es *la fuente de Velayturri* le ha hecho dando a entender q. las vezes q. ha vendido vino por taberna lo ha hecho vendiendole vino agoado...» NPA, Erronkaribar, Izaba, 6. karp., Miguel Punt notarioa.

### 1.12. *Rey* Erronkariko oikonimo eta deitura

Bada Erronkari Hirian oikonimo adiera garbiko bat: *Casa el Rey*; Jose Primitivo Garateren, Juan Mendigatxaren eta Valentin Torrearen etxea izan dena. Argi dagoen bezala, *Erregearen Etxea* dugu oikonimo honen itzulpena. Duda izpirik ez dago. Gardena omen. Izan ere, *Casa Real* Gardeko etxe baten izena da eta, beraz, zalantza izpirik ez dago erregeari erreferentzia egiten zaiola. Dena den, gauzak ez daude horren garbi *rey* izena aipatzen den kasu guztietan.

Behin baino gehiagotan ahaztu egiten zaigu gure auzo erdara iparraldean ez dela menderen mendetan frantsesa izan, gaskoiera baizik, hau da, biarnesa. Eta frantsesizat hartzen dugu maiz frantsesa ez dena. Eta frantsesaren bidez azaldu nahi dugu maiz frantsesaren bidez ezin daitekeena. Halako gauza bat gertatu da *La Tabla d'eths Tro(i)s Rois* toponimoarekin, denok frantsesaren bidez *La Table des Trois Rois* irakurri eta ulertu egiten baitugu, *Hiru Erregeen Mahaia* balitz bezala. Baina ez da hala. Gaizki itzulitako toponimoa dugu honako hau, oinarria gaskoia duelako eta ez frantsesa. Mendi honen benetako izen nafar-aragoiarra hauxe da: *El Pueyo de Nay* (1623 Anso UA), honela jaso baita alde honetako dokumentazioan.

Egia esan, biarnesez artikulua femeninoa *era* da eta maskulinoa *et(h)*, baina toponimian notarioek, okzitanez eta beste lekuetako gaskoiera ezagutzen zuten gero, *la* nahiago zuten femeninoan, eta, eskuarki, maskulinoan *et* onartzen zuten. *Tabla* erronkarieraz eta hemengo biarnesez ez da 'mahaia', 'adua' baizik, edo bigarren adieran, 'lursaila'. Bestalde, *tro(i)s* biarnesez 'zati' da, erdaraz 'trozo' (ikus Burgi, *Zati-berri* 'el trozo nuevo'). Erronkarin hitz hau erabili ohi da Larrako zatiak izendatzeko 'Los Trozos de Larra'. Bukatzeko, derradan *rois* hitzak (hainbat aldaeraz eta grafiaz, v. gr. *roayes*<sup>12</sup>) biarnesez 'gorriak' esan nahi duela eta nafar aragoieraz *royos*, *royas* hitzek adiera horixe bera dutela. *Arrigorrieta* toponimoaren adiera 'haitz gorriak' edo 'belarrik gabekoak' den bezala, *La Tabla d'eths Trois Rois* toponimoarena, gaztelaniaz,

<sup>12</sup> Kontuan har, halaber, *-ix* bukaera (edo *-is* hegoaldeko agirietan) *-its* grafia ordezkatzeko erabilia izan ohi dela Biarnon (Erronkarin, oro har, *-tx* bezala garatzen da): *Jean Amoroi*x (1838 Borce PADA), *Jerôme Phordoy Arracois* (1914 Santa Grazi PADA), baina *Phordoy Aracois dit Jeandoy* (id.), *Baretous et d'Urdaix* (1466 PADA), *Bassagais* (Eskiula kart.), *Uhaix errequida* (1832 Larraine PADA), baina *Uhaits gagneco alhorra* (id.). Cf. Anso, *la Espelunga de Beis* (1750 UA), *la Espelunga de Boneis* (id.)

*La Tabla de los Trozos Pelados* da eta ez *La Mesa de los Tres Reyes*, non *tabla* lur zati bat baizik ez den.

## 2. Erronkaribarko oikonimoen zerrenda

Estornes Lasak (1977) ematen duen etxeak izendatzeko ereduari jarraikiz,<sup>13</sup> kasu guztietan aldaera sinkopatuak erabili beharko genituzke, betiere inesiboaren arrastoa agerian utziaz (cf. halaber, Mitxelena 1973: § 209). Dena den, dokumentazioan ez da bide hori jorratzen eta artikulu honetan nahiago izan da edutezko genitiboaren erabilera proposatzea, aldaera sinkopatua (*rna*) hautazkoa izanik. Bestalde, kontsonante afrikatuen grafiari dagokionez, artikulazio puntu hobietakoak edota bizkar hobietakoak ez dira kontuan izan eta frikaritzat edo, bestela, afrikatu sabaikaritzat hartu dira, Erronkarin gauzatze afrikatu gehienak azken mota honetakoak baitira (cf. deit. *Krutzaga*).

### 2.1. Erronkaribarko oikonimian aipatutako pertsona izen bereziak

**Bidankoze**, iz. berez. ANBROSIORENA / CASA AMBROSIO (e.b.).- *Anbrosio, Antxon, Bernabe, Diego, Fernando, Luis, Pedro, Zezilio*.

**Burgi**, iz. berez. ALEJANDRORENA / CASA ALEJANDRO (e.b.).- *Alejandro, Demetrio, Esteban, Ferniando, Jorge, Juana, Julio* (Done), *Justo, Karlos, Kristino, Lazaro, Leon, Luperzio, Mariajuana, Martin, Migel, Pablo, Paskoal El Barbero, Paskual, Pedro, Pristino, Ramon, Roman* (On), *Severino* (“es Lázaro”).

**Erronkari**, iz. berez. AGUSTINENA / CASA AGUSTÍN (e.b.).- *Agustin, Andres, Balentin, Bautista, Benilde, Bizente, Domingo, Esteban, Feliziano, Felipe, Felix, Franzisko, Karlos, Katalina, Kosme, Makareno, Marzial, Monika, Paskual, Pedro Franzisko, Petri*.

**Garde**, iz. berez. DAMASORENA / CASA DÁMASO (e.b.).- *Damaso, Hilarion, Kasilda, Katalina, Kristobal, Martin Txipi, Marzelo, Matias, Paskual, Sabina, Santxo*.

**Izaba**, iz. berez. ALONSORENA / CASA ALONSO (e.b.).- *Alonso, Andresa, Antonio, Baldomera, Balentin, Baleriana, Basilio, Benigno, Benito, Biktor, Biktoriano, Dionisio, Estanislao, Eulogia, Faustina, Federiko, Fortunato, Franzisko, Gabina, Gabriel, Gaspar, Gervasia, Jazinto, Joan, Jorge, Jose Antonio, Juan Paulo, Juan Paullo, Juana, Juanengrasi* (Juana Engrazi), *Kasimiro, Kaietano, Klemen, Kuntxa, Leon, Leonides, Lola, Lorenzo, Luzia, Luis, Makario, Magdalena, Marzela, Marzelino, Mariajuna, Maribitoria, Marijuana, Maripaiskola, Marta, Matea, Matilde, Migela, Paskual, Paskuala, Paulina, Pedro Ziprian, Pelaio, Petri, Petronila, Pio, Plaio* (Pelaio), *Primitiva* (Ia), *Prokopio, Robustiano, Rogelia, Salbatro, Sanson, Sanzo, Telesforo, Tomas, Zebrian, Zesario, Zezilio, Ziprian Luis, Ziriako, Zoilo*.

**Urzainki**, iz. berez. ANGELORENA / CASA ÁNGELO (e.b.).- *Angelo, Balero, Bruno, Enrike, Froilan, Gazpar, Juan Migel, Kintin, Nazaria, Pedro Juan, Pedro Martin, Pello, Santiago, Tiburzio*.

<sup>13</sup> Aip. egil. (‘casa’ s.v. 2.): «*Baita*: la casa de Pedro, *Betiri Baita*, y por sufijación, *-enea*: sí en casa de Patient, no en casa de Federico, *bai Potientienean*, ez *Federikonean*.» Patxi Salaberrik ohartarazten didanez, *Bair*-dun etxe izenak Euskal Herriko alderdi jakin batean baizik ez dira erabili: Lapurdin eta Bortze-rietan (ez Etxalarren) Iturenaino.

**Uztarroze**, iz. berez. AGUSTIN BAITA, AGUSTINENA / CASA AGUSTÍN (e.b.).- *Agustin, Andres, Baltasar, Benito, Ciprian, Estebafre (Esteban (Freñando?)), Gregorio, Hilarión, Idefonso, Jose Niño, Mariana, Martin, Mixel, Pilar / Pilart (cf. deit. Bidart), Roldan, Rufino, Tadeo, Ziprian Antonio, Ziprian.*

## 2.2. Erronkaribarko oikonimian aipatutako deiturak

**Bidankoze**, deit. ALGARRARENA / CASA ALGARRA (e.b.).- *Algarra, Aristu, Arlla, Arosa, Arotx, Artutx, Elizalde, Elizalt, Ernalz, Ezker, Fuertes, Gaiarre, Garro, Iniguez, Iriarte, Jimeno, Labari, Landa, Lareki, Lisalte, Lopez, Mainz, Meabe de la villa de Sarries, Monzon, Navarro, Ornat, Paskel, Salbotx, Torrea, Txerrail, Txoko, Uhalde, Uhalde, Xoko, Zoko.*

**Burgi**, deit. ABIZANDARENA / CASA ABIZANDA (e.b.).- *Abizanda, Aierra, Anai, Anaut, Arresia, Arros, Arrotx, Artika, Ayerra, Babil, Baiber, Baines, Baraze, Bilejo, Blasquiz,<sup>14</sup> Borro, Bronte, Charles,<sup>15</sup> Dausoa, Eginola, Erlanz (Herlanz), Esparza, Etxegoien, Fayánas, Ganare, Garat mayor, Garate, Garzia de Burgi, Ginda, Glaria, Iglesia, Inza, Larrea, Larreta, Laspidea, Mendibe, Nabarro, Navarro, Nikotxea, Orduna, Otxoa Zoko, Perez, Periz, Plaza (De la), Portaz, Regoin, Remon, Solana, Torrea, Txarles, Ugalde, Urrelo, Urrutia, Zabalza, Zoko.*

**Erronkari**, deit. AKERRETARENA / CASA AKERRETA (e.b.).- *Akerreta, Alkazaua (Alcazaba), Andueza, Argonz, Arnaut, Arotx, Arregi, Artutx, Baines, Barrena, Barrikat, Belza, Bernat, Bertol, Billoix, Bon, Bortiri, Brugorri, Burugorri, Cabodevilla, Campasolo, Daspa, Donazar, Eder Salbotx, Esandi, Estrada, Etxandi, Gainza, Gale, Ganbra, Garat, Garate, Garjon, Garzes Molin, Garzia, Gilimotx, Glaria, Indurain, Intxusta, Iriarte, Jabala (Xabala), Jamar (Xamar), Jandua (Xandua), Jauregi, Kanture, Kotxoa, Krutxaga, Laboraria, Landa, Larrenta, Lasala, Lopez, Mainz, Maio, Mantxo, Mariscal, Marko Jabala (Marko Xabala), Marko Sarries, Marko, Martitx, Mayo, Mendigatxa, Molin, Monzon, Orduna, Oriá, Ornat, Oset, Perez, Pilart, Rekalde, Remon, Retoza, Rey, Rojo, Ros, Salbotx, Sanz, Sarries, Serrano, Soravilla, Soteras, Surio, Tetxe, Torrea, Txerrail, Urzainki, Xabala, Xamar, Xandua, Zamargilea, Zapataria, Zarra, Zazu, Zoko.*

**Garde**, deit. ALFAURERENA / CASA ALFAURE (e.b.).- *Alfaure, Alkat, Alkazaua (Alcazaba), Añaños, Andueza (Cf. Larraine, top. Andoze), Anso, Argonz, Artxet, Atotxa, Aznarez, Barrena, Begino, Beltran, Bernat, Bertol Migel, Blalco, Bon, Bradina, Casado, Cortes, Eder, Esparz, Etxandi, Ezker, Fernandez, Fuertes, Gaiarre, Galetx, Galindo, Gallant, Garjon, Garzia, Gillen, Glaria, Gorri, Gorrindo, Huesa, Iglesia, Ignacen, Indurain, Jauregi, Krutxaga, Lamarka, Laporta, Lasasoa, Laseta, Latran, Loigorri, Lopez, Lorente, Mainz, Maisterra, Mantxo, Marko, Masterra, Mehia, Mendigatxa, Navarro, Nikolao, Orduna, Parra, Paskel, Perez, Salbotx, Sanz, Sastre, Surio, Txerrall, Urzainki, Zoko, Zubiri.*

**Izaba**, deit. ABIZANDARENA / CASA ABIZANDA (e.b.).- *Abizanda, Agerre, Aguado, Albeniz, Algarra, Alkat, Amigot, Anaut Lugea, Andi, Anso, Antxo, Anzaia, Ardatx, Arrako, Arregi, Arrizurieta, Autx, Baines, Baistero, Bake, Ballaz, Baraze Baines, Baraze Petrotx,*

<sup>14</sup> Patronimikoak euskal grafiarekin idatz daitezke (Salaberri).

<sup>15</sup> Zergatik ez *Txarles*? Ohikoa zen gure artean (id).

*Bernat, Bidal, Bidar* (graf. *Vidar*; cf. *Bidart*), *Bidart, Blasquíz, Bolant, Bon mayor, Bueno, Burugorri* (Burogorri), *Conget* (Konye), *Dronda, Ederra, Egurbide, Errabrasa, Esandi, Esparz, Estornés, Ezker, Fernández, Gaiarre, Gale, Garde, Garralda, Gastetx, Gil, Gillen, Gorrindo, Ibarra, Indurain, Intxa, Ipas, Jarra, Jimeno, Karrika, Konjet, Labaire, Labairu, Landa, Lanperez, Larreta, Lasa, Lugea (Luxea), Mainz, Maio, Marcilla, Marko, Menaut, Mendigatxa, Nikolau, Noke, Orduna, Ortiz, Otxoa, Peretx, Perez, Petrotx, Ripalda, Ros, Salanova, Salbotx, Sandi* (cf. *eSandi*), *Santamaria, Santxez, Sanz, Sena, Soro, Tapia, Tuteru, Txabarne, Txarrail, Txetxenike* (cf. *Etxenike*), *Txibarro* (cf. *Etxebarne*), *Txiberri* (cf. *Etxeberri*), *Uhalde, Vidal* (cf. *Bidart, Pilar*), *Xarra* (graf. *Jarra*).

**Urzainki**, deit. ANDREURENA / CASA ANDREU (e.b.).- *Andreu, Argonz, Aroza, Baines, Belea, Bergara, Bergera, Bertol, Braskotx, Conget, Erlex, Esandi, Etxandi, Fernandez, Fuertes, Gaiarre, Galetx, Iñigiz, Jarra, Karrika, Konjet, Krutxaga, Landa, Laporta, Larrenta, Lopez, Lopiz menor, Lorea, Luser, Mainz, Maio (Mayo), Navarro, Nekotxea* (Nekotx), *Orduna, Paskel, Perez, Salbotx, Solana, Txandi* (cf. *Etxandi*), *Txarrail, Txart* (Cf. *Etxart*), *Txerrail, Urzainki, Uztarroz, Vergara, Xarra / Jarra*.

**Uztarroz**, deit. AROZARENA / CASA AROZA (e.b.).- *Aroza, Arregi, Arrospide, Ezker, Galán, Garde, Garrido, Gorostordoi, Gorri, Gorria, Irigoien, Jauregi, Karrika, Krutxaga, Laiana, Lanz* (cf. *Erlanz*), *Lorea, Luxea (Lujea), Maio, Maisterra, Marko, Mendi, Nekotx, Ollaberri* (cf. *Olaberri*), *Orduna, Otxoa, Sanz, Tapia, Tolosana, Uhalde*.

### 2.3. Erronkaribarko oikonimian aipatutako izen-deiturak

**Bidankoze**, iz.-deit. ANGEL AROSARENA / CASA ÁNGEL AROSA (e.b.).- *Angel Arosa, Antonio Mainz, Akelino Larranbe, Domingo Ernalz, Fermin Paskual Salbotx, Ignazio Monzon, Joanot Belza, Juan Lareki, Lorenzo Mainz, Luis Mainz, Paskual Uhalde, Pedro Elizalde, Pedro Elizalt, Pedro Iñigiz, Pedro Iñigiz, Romualdo Perez, Santxo Ezker*.

**Burgi**, iz.-deit. DOMINGO GARAT NAGUSIARENA / CASA DOMINGO GARAT MAYOR (e.b.).- *Domingo Garat mayor, Esteban Kamin, Iñigo Txarles, Joakin Ugalde, Joan Portaz, Josef Orduna, Juan Babil, Juan Bronte, Juan de la Plaza, Juanasinzza* (Juanes Inza), *Juanko Urrelo, Juanrosillo* (Juan Rosendo), *Luis Perez, Martin Sanz, Martin Solana, Matxin Regoin* (Martin Iregoin), *Migel Angel, Migel Etxegoien, Migel Perez, Pablo Lorente, Pablo Mantxo, Pascual Periz, Pascual Remon, Pedro Arrotx, Pedro Bronte, Pedro Erlanz, Pedro Leon, Pedro Monte* (Pedro Bronte), *Simon Orduna*. || Trataera modua: *Don Pedro*, la Borda de.

**Erronkari**, iz.-deit. AGUSTIN ANDRESENA / CASA AGUSTÍN ANDRÉS (e.b.).- *Agustin Andres, Agustin Barrikat, Ambrosio Rekalde, Angelo Zamargilea, Antonio Labiano, Atanasio Remon, Balentin Torrea, Baltasar Landa, Bautista Barrena, Bautista Sanz, Benilde Orduna, Biktoria Mainz, Bizente Donazar, Bizente Lopez, Bizente Mainz, Bizente Mendigatxa, Bizente Ornat, Bizente Soravilla, Blas Lopez, Diego Landa, Domingo Eder, Domingo Garzes Molin, Domingo Laboraria, Domingo Lopez, Domingo Monzon, Domingo Oria, Domingo Petri, Domingo Zapataria, Ebaristo Artutx, Estanislao Garzia, Esteban Andres, Esteban Burugorri, Esteban Daspa, Esteban Garjon, Esteban Jamar, Esteban Marko Sarries, Esteban Martin, Feliziano Jorge, Feliziano Serrano, Felipe Andres, Felipe Etxandi, Felix Cabodevilla, Felix Gainza, Fermin Surio, Franzisko Barrena, Franzisko Barrikat, Franzisko Eder, Franzisko Estrada, Franzisko Etxandi, Franzisko Garate, Franzisko Indurain, Franzisko Mantxo, Franzisko Oset, Franzisko Perez...*

GRAZIA GARATENA / CASA DE GRACIA GARAT (e.b.)<sup>16</sup>.- *Grazia Garat, Grazian de Larraun, Gregorio Jauregi, Ildefonso Barrena, Jabier Fermin Ros, Jabier Iriarte, Jabier Simon Burugorri, Joakin Cabodevilla, Joakin Eder, Joan de Lasala, Joan Garde, Jose Bernardo Sanz, Jose Burdaspal, Jose Etxandi, Jose Franzisko Sanz, Jose Gale, Jose Ignazio Andueza, Jose Indurain, Jose Joakin Burdaspal, Jose Manuel Jandua, Jose Maria Belza, Jose Martin, Jose Perez, Josef Eder, Juan Kosme Bernat, Juan Esteban Garate, Juan Ignazio Zazu, Juan Jabier Daspa, Juan Jose Martin, Juan Jose Mendigatxa, Juan Jose Zamargilea, Juan Migel Sarries, Juan Pablo Pilart, Juanko Brugarri, Julian Orduna...*

KATALINA KRUTXAGARENA / CASA DE CATALINA KRUTXAGA (e.b.).- *Katalina Krutxaga, Kontxa Sanz, Lorenzo Bon, Manuel Baines, Manuel Banes, Manuel Intxusta, Manueliko Martin, Maria Arotx, Maria Esandi, Maria Ramona Argonz, Mariano Bortiri, Mariano Ros, Martiginda (Martin Ginda), Martin Sanz, Meltxor Monzon, Migel Felipe, Pablo Mantxo, Paskual Alcazaba, Paskual Marko, Paskual Ornat, Paskual Sanz, Paskual Txerrail, Paskual Urzainki, Patrizia Eder y Salbotx, Paula Ros, Pedro Barrena, Pedro Esteban Arregi, Pedro Esteban Billotx, Pedro Esteban Eder, Pedro Franzisko Perez, Pedro Garjon, Pedro Jose (Martin y) Daspa, Pedro Jose Ornat, Pedro Juan Garjon, Pedro Larrenta, Pedro Lorenzo Perez, Pedro Ramon Lopez, Pedro Tomas Urzainki, Pedro Bizente Ganbra (Don), Pedro Zazu, Pio Glaria, Ramon Andres, Ramon Bertol, Simon Burugorri, Tomas Eder. || Trataera modua: *La Tía Mónica, Don Pedro Vicente Ganbra.**

**Garde**, iz.-deit. AGUSTIN GLARIARENA / CASA AGUSTÍN GLARÍA (e.b.).- *Agustin Glaria, Agustina Krutxaga, Ambrosio Lopez, Andres Cortes, Angel Casado, Angel Glaria, Bartolome Gaiarre, Bartolome Garzia, Benita Santxo, Benito Mainz, Benito Urzainki, Bernardino Fernandez, Blas Gorri, Domingo Fuertes, Domingo Gaiarre, Domingo Manuel Casado, Domingo Manuel Gaiarre, Domingo Migel Beltran, Domingo Navarro, Elias Barrena, Esteban Bon, Felix Sanz, Feliziano Begino, Fernanda Etxandi, Grazia Nikolao, Ignazio Lorente, Jesus Alfaure, Jose (Maria) Urzainki, Jose Indurain, Jose Ramon Krutxaga, Jose Salbotx, Joset Gorrindo, Joset Ignazio Urzainki, Joset Manuel Iglesia, Joset Ramon Eder, Juan Domingo, Juan Joset Aznarez, Juan Laseta, Juan Mehia, Juan Migel Alkat, Juan Sanz, Juan Soldado...*

JUANKO ALKAZAUARENA / CASA JUANKO ALCAZABA (e.b.).- *Juanko Alkazaua, Juanko Gaiarre de Paskel, Juanko Laseta, Juanko Paskual de Gaiarre, Julian Gillen, Katalina de Eskareze (Ezkaroze), Kristobal Lopez, Leon Barrena, Leon Casado, Manuela Anso, Manuela Salbotx, Maria Angela Bradina, Maria Angela Ignazen, Maria Antonia Jauregi, Maria Isabel Urzainki, Maria Jeronima Gorri, Maria Josefa Orduna, Maria Parra, Maria Teresa Gorrindo, Martina Inés Bernat, Migel de Mendigatxa, Migel Javier Argonz, Migel Ramon Añaños, Migelanbra (Migel Ganbra), Pankrazio Gillen, Paskual Zoko, Pedro Alkat, Pedro Beltran, Pedro Esteban Perez, Pedro Gaiarre, Pedro Ignazen, Pedro Indurain, Pedro Lasaos, Pedro Loigorri, Pedro Manuel, Pedro Martin Marko, Pedro Migel Gaiarre, Pedro Migel Lopez, Pedro Uhesa, Petronila Casado, Pio Andueza, Raimundo Anso, Rosendo Beltran, Santiago Aznarez, Tomas Sanz.*

<sup>16</sup> Erronkariko oikonimian jaso diren izen-deituren kopuru handia ikusita, zenbait paragrafotan bannatu dira irakurketa erraztearren. Paragrafo bakoitzaren aurrean, paragrafoaren lehenengo oikonimioa aipatzen da era normalizatuan. Hemendik aitzina honela jokatuko da baldin eta oikonimioen kopurua handiegia bada.



**Izaba**, iz.-deit. ADRIANO ESANDIRENA / CASA ADRIANO ESANDI (e.b.).- *Adriano Esandi, Agustina Lasa, Alfonso Ipas, Andres Algarra, Andres Bueno, Angel Anso, Angel Noke, Angel Ros, Atanasio Ezker, Bautista Amigot, Benanzio Anaut y Lugea (Luxea), Bizent Landa, Bizente Labairu, Dolores Landa, Domingo Konjet, Domingo Lasa, Esteban Garde, Felipe Ederra, Felipe Marko, Felipe Martxon, Fermin Bon, Fermin Petrotx, Franzisko Ballaz, Franzisko Maio, Jazinto Markon, Jazinto Martxon, Jesus Mainz, Joan Egurbide, Joakin Andi, Jose Peretx, Jose Perez, Josef Baraze Baines, Josef Baraze Petrotx, Josef Leandro Orduna, Juan Algarra, Juan Bizente, Juan Josef Indurain, Juan Pito, Juan Tapia, Julian Baraze, Julian Baraxe, Julian Perez, Kaietano Ezker, Kasimiro Anaut, Kristobal Petrotx...*

LUZIO ANAUTENA / CASA LUCIO ANAUT (e.b.).- *Luzio Anaut, Manuel Amigot, Manuel Anso, Manuel Bueno, Manuel Uhalde, Maria Ezker, Maria Karrika, Maria Paskuala, Mariano Gillen, Matias Andi, Matias Labairu, Migel Bon, Paskual Antonio, Paskual Ederra, Paskual Salbotx, Pedro Agerre, Pedro Angel Ezker, Pedro Antonio, Pedro Ezker, Pedro Marko, Pedro Mendigatxa, Pedro Uhalde, Pierra Gil, Remon Tuteru, Santxo Joan, Sebastian Otxoa, Xabier Anaut, Ziprian Tapia, Zipriano Perez.*

Behin baino gehiagotan izena eta deitura bat eginik azaltzen zaizkigu: KATALINGARDE BAITA, KATALINGARDENA / CASA KATALINGARDE (e.b.).- *Katalingarde, Angelanso, Jualanda (Juan Landa), Manolanso (Manuel Anso), Matiasandi, Paskualandi, Pedrozipian, Pedrogon (Pedro Bon), Petribarra (Petri Ibarra), Santxogarde, Tomasiderra (Tomas Ederra), Zipriansandi.*

**Urzainki**, iz.-deit. BIZEN LOREARENA / CASA BIZEN LOREA (e.b.).- *Bizen Lorea, Blasko Inigiz, Dionisio Fuertes, Domingo Braskotx, Domingo Esandi, Epifanio Baines, Esteban Uztarroz, Felicia Txerrai(l), Felipe Konjet (Felipe Conget), Felipe Salbotx, Fernando Fernandez, Franzisko Bergera, Franzisko Krutxaga, Hilario Urzainki, Jesus Gaiarre, Joan Belea, Joan Lopiz, Jose Ramon Perez, Juan Erlex, Juan Lopez, Juan Lopiz, Juliana Lopez, Juliano Lusa, Justo Solana, Luis Karrika, Madalen Bertol, Manuel Konjet, Maria Esandi, Mariano Nekotxea, Martin Pantxo, Martin Perez, Martin Salbotx, Migel Konjet, Migel Jarra / Migel Xarra, Migel Landa, Nazario Galetx, Onesimo Salbotx, Paskual Landa, Paskual Urzainki, Pero Lopiz, Pilar Salbotx, Salvador Urzainki, Santxo Inigez, Sebastian Perez, Silverio Perez / Silverio Pera.*

**Uztarroze**, iz.-deit. ALFONSO MAIORENA / CASA ALFONSO MAYO (e.b.).- *Alfonso Mayo, Antonio Orduna, Antxomarko ((S)antxo Marko), Bisantorduna (Bizente Orduna), Bizente Irigoien, Bizente Marko, Bizente Orduna, Felipe Marko, Gabriel Gorostordoy, Gaspar andres, Inozenzio Martin, Joan Martin Uhalde, Jose Garde, Josistola (Justo Sola), Josotxoa (Jose Otxoa), Juan Galan, Juan Polla, Juan Ramon, Juan Soldao, Julian Marko, Kasimiroguaile (Kasimiro Baile), Martimun (Martin Bon), Martinmoro (Martin Boro(nte)), Paiskolorea (Paskual Lorea), Paskual Gorria, Paskual Lorea, Perikober (Periko Ber(nat)), Ramona Ezker, Santiago Orduna, Santxo Garde, Santxo Tapia, Simon Barreña.*

#### 2.4. Errokaribarko oikonimian aipatutako goitzenak

**Bidankoze**, goitiz. BELZARENA / CASA BELZA (e.b.).- *Belza, Bonba, Kostiol, Kurtxo, Larranbe, Maisterra, Makurra, Mendibelza, Mendigatxa, Milikotx, Patxaban, Patxapan, Paxapan, Roscas, Tanborin, Txantxolit, Txapatero, Txestas.*

**Burgi**, goitiz. BALBUTXARRARENA / CASA BALBUTXARRA (e.b.).- *Balbutxarra, Broxas (las), Calvo, Cebollón, Fillo, Larranbe, Marrakos, Mastuzarra, Milejo, Miskala, Miton, Palikas, Portalatín, Tolon, Txares, Txinko, Txurrut.*

**Erronkari**, goitiz. ARREÑUMERENA / CASA ARREÑUME (e.b.).- *Arreñume, Bizco, Chata, Chino, Mayora, Patxanko, Potot, Sordo, Tenor, Txamar, Txanka, Txanko, Txanpla, Txarja, Rojo.*

**Garde**, goitiz. GORRIRENA / CASA GORRI (e.b.).- *Gorri, Katalo, Mainate, Mandoma, Manzanas, Marrakos, Martintxipi, Narro, Pasentxa, Pelagallos, Pelikotxorro, Pollar, Tartamudo, Txandi (cf. Etxandi), Txargolo, Txipi. || art. mask. El Calvo.*

**Izaba**, goitiz. AMANDIARENA / CASA AMANDIA (e.b.).- *Amandia, Aprenye, Bailon, Beltxa, Beltxozurdo, Beluturri (cf. top. Velayturri), Berdaiska, Burugorri (Burogorri), Buruzuri, Callerin, Chatico, Contin, Cuartillo, Fasi, Fortxuna, Gallos, Garatxandi, Gardatxo, Gartxo, Gatxan, Gison, Higuela, Hombres, Irozando (Izb. top. Irozaldo), Istupa, Jisebles, Juan Txulo, Kallerin, Kapel, Karallot, Kartutxo, Katxao, Katxas, Katxutxas, Kaxau (cf. deit. Cassiau), Kontin, Konye, Kullo, Kurrimon, Lakuntxa, Largo, Lerden, Letron, Lloro, Luzeno, Machorroyo, Malarres, Malduermes, Mantetas, Marengo, Markon, Marruxuri, Martxon, Menenxa, Merke, Mil hombres, Mintxapan, Modesto, Mojetes, Montxori, Moreno, Moxeko, Muertxo, Otakar, Otatx, (P)aiskoles, Paletas, Pasolargo, Patx Perenika, Pax, Pedrolo (cf. Pedro Lorea), Pelagallos, Pelakatxas, Perena, Pernil, Perropresa, Pilla, Pito, Portillo, Potxent (Potient, Pottent, Potxen), Potxolo, Presa, Rikaratz, Rioja, Royo, Rugas, Sabuki, Sandunga, Sasi, Sultán (cf. Xoldan), Suri, Tapaculo, Tártaro, Tibal, Traueko, Trifon, Txakil, Txantero, Txapatera, Txapel, Txarranko, Txarrantxulo, Txatiko, Txiki, Txikilan, Txulo, Urondo, Volant (Bolant), Xaxi, Xorrotxa, Zurdo, Zurruples.*

**Urzainki**, goitiz. AMATXORENA / CASA AMATXO (e.b.).- *Amatxo, Arroñume, Arronyo, Cojo, Joispa, Kapel, Kapelon, Makurra, Marruxuri, Milikotx (cf. Biliotx), Pera, Rojo, Tabernazar, Tanborin.*

**Uztarroze**, goitiz. ALGRANDARENA / CASA ALGRANDA (e.b.).- *Algranda, Andi, Anzaia, Arraga, Barantxol, Barreña, Bato, Bedut, Ber, Beramendi, Berantxol, Berri, Bollaberri (Ollaberri), Bortiri, Burusuri, Gorri, Gorria, Gorrituandi, Gorritxo, Guaille, Kaltxes, Karrestuetas, Katiron, Kilingo, Lagin, Laguaio, Lain (La(g)in), Lamina, Latxa, Maisterrandi, Malangorria, Mintxarregi (Montxarregi), Moro, Mundugus (Murdukutx), Murixuri, Mutxaga, Nimiñi, Niño (Jose), Onsanai, Palenke, Palotes, Pettit, Polla, Pollo, Ramandio, Roizu, Rose, Roye, Saklo, Saro, Saset, Soldan, Soldao (cf. Soldado, Xoldan), Suanes (cf. iz. ber. Juanes), Suri, Surio, Tellaorri, Tontico (Tontiko), Turse, Txabalo, Txapao, Txarde, Txarko, Txatorra, Txiliongo, Txupe, Txurru (Txurrust), Unsanai, Ur-luzia, Uxut, Xabalo, Xangrat (Juan Garat), Xarde, Xarla (Txarles), Xaro, Xaurin, Xausi, Xexenta (cf. deit. Xixant), Xiaro, Xiaurin, Xoldan, Xuri, Xurio, Zakila.*

## 2.5. Erronkaribarko oikonimian aipatutako lanbideak

**Bidankoze**, lanbid. AROTXENA / CASA AROTX (e.b.).- *Arotx* ‘arotza’, *Arosa* (id.), *La-bari* ‘labezain, labekari’.<sup>17</sup> = Erdaraz ere zenbait lanbide: *Casa Calderero, Casa Sacristán.*

<sup>17</sup> Hala eta guztiz ere, eta Patxi Salaberrik ohartarazten didanez, *gortari* edo *kortari* ez da “korte-koa” *korte* + *iri* baizik; *atari*, *karrikiri* eta besteren ildotik.

**Burgi**, lanbid. GLARIARENA / CASA GLARIA (e.b.).- *Glaria* ‘gelaria’, *Arros* eta *Arrotx* ‘arotza’. = Etxe anitzek erdal lanbide baten izena dute: *Casa Barbero*, *Casa Carpintero*, *Casa Mase Paskoal El Barbero*, *Casa Modesto* (‘modisto’), *Casa Panadero*, *Pelayre*, *Sacristán*, *Zapatero*, *Zarrajero*.

**Erronkari**, lanbid. LABORARIARENA / CASA LABORARIA (e.b.).- *Laboraria*, *Zamargilea*, *Zapataria*, *Arotx*, *Glaria*. = Erdal etxe izenak: *Casa del Abad*, *Cirujano*, *Cucharero*, *Casa vieja del Cura*, *Casa Trujalero*.

**Garde**, lanbid. ALKATENA / CASA ALKAT (e.b.).- *Alkat* ‘alkate’, *Glaria*, *Maisterra*, *Masterra* ‘maizterra’. = Erdal etxe izenak: *Casa Cucharatera*, *Casa Letrado*, *Casa Molinero*, *Casa Sastre*, *Casa Soldado*, *Casa Tablajero*, *Trujalero*, *Zapatero*.

**Izaba**, lanbid. ANZAIARENA / CASA ANZAIA (e.b.).- *Anzaia*,<sup>18</sup> *Alkat*, *Labaire* ‘labari’.<sup>19</sup> = Erdal etxe izenak: *Casa Aguado*, *Casa Baistero*, *Casa Carabineros*, *Casa Cerrajero*, *Casa del Cura*, *Casa del Ermitaño*, *Casa El Fraile*, *Casa Hojalatero*, *Casa Modesto* (‘modisto’), *Casa Molinero*, *Casa Pintor*, *Casa Santero*, *Casa Sastre*, *Secretario*, *Sereno*, *Tejero*, *Tutora*, *Casa Viajeros*, *Casa Zapatero*, *Casa Zerrajero*.

**Urzainki**, lanbid. AROZA BAITA, AROZANEA / CASA AROZA (e.b.).- *Aroza*. = Erdal etxe izenak: *Casa Alguacil*, *Casa Cucharero*, *Casa Donantes*, *Casa Esquilano*, *Casa Meler*, *Casa Organista*, *Casa Tejedor*, *Casa Zapatero*.

**Uztarroze**, lanbid. MAISTERRA BAITA, MAISTERRANEA / CASA MAISTERRA (e.b.).- *Maisterra*, *Aroza*. = Erdal etxe izenak: *Casa Artillero*, *Casa Fraile*, *Casa Médico*, *Casa Molinero*, *Casa del Párroco*, *Casa Sastre*, *Casa Secretario*, *Casa Zapatero*.

## 2.6. Erronkaribarko oikonimoen txikigarriak (atzizkiak)

Erronkaribarko oikonimian erabiltzen diren atzizki txikigarriez bezainbatean, ondoko hauek dira gehien erabiltzen direnak:

1. *-iko*, *-ika*. Burgin, *Casa Bertolico* (*Bertolico Baita*, *Bertolikonea*), *Casa Manuelico*. Erronkarin, *Casa Manuelico* (*Manueliko Baita*, *Manuelikonea*). Izaban, *Casa Americanico* (*Amerikaniko Baita*, *Amerikanikonea*), *Casa Anselmico*, *Casa del Curica*, *Casa Ferminico*, *Casa Martxoniko*, *Casa Migeliko*, *Casa Molinerico*, *Casa Paleticas*, *Casa Perenika*, *Casa Pilartiko*, *Casa Rafaelico*, *Casa Txarrailiko*, *Casa Txibarriko*. Urzainkin, *Casa Angelico* (*Angeliko Baita*, *Angelikonea*). Uztarrozen, *Casa Venturica* (*Benturika Baita*, *Benturikonea*), *Casa Juaniko*, *Casa Maisterrika*, *Casa Periko*, *Casa Tontico*.
2. *-txo*. Izaban, *Casa Kintxo* (cf. *Joakin*), *Casa Zipiantxo*, *Casa Zipriantxo*. Urzainkin, *Casa Amatxo*, *Casa Migeltxo*. Uztarrozen, *Casa Juantxo*, *Casa Maritxo*, *Casa Ramontxo*. 2.1. Aldaera, *-xo*. Uztarrozen, *Casa Jabroxo*.
3. *-ko*. Erronkarin, *Casa Juanko* (*Juanko Baita*, *Juankonea*). Garden, *Casa Juanko*, *Casa Lusarko* (*Lusarko Baita*, *Lusarkonea*). Izaban, *Casa Loisko* (*Loisko Baita*, *Loiskonea*). 3.1. Aldaera, *-eko*. Zaraitzun, “*Juaneco Goyena*” (1610 NPA).
4. *-sko*. Uztarrozen, *Casa Fedrosko* (*Fedrosko Baita*, *Fedroskonea*, hau da, *Pedroskonea*).

<sup>18</sup> Cf. gorago “domingo *ancaña*... del lug.r de xarauta de la Tierra de Sola de Francia” (1603 NPA)

<sup>19</sup> Cf. gorago *Labari* oikonimoari buruz errandakoa eta *Mugari* > *Mugaire* (Salaberri).



5. *-on*. Garden, *Casa Anton* (*Anton Baita, Antonenea*), *Casa Miguelon*. Izaban, *Casa Petró*n (*Petron Baita, Petronenea*).
6. *-ito, -ita*. Burgin, *Casa Pepita* (*Pepita Baita, Pepitanea*). Izaban, *Casa Angelita* (*Angelita Baita, Angelitanea*). Uztarrozen, *Casa Gabrielito* (*Gabrielito Baita, Gabrielitonea*).
7. *-illo, -illa*. Burgin, *Casa Juanillo* (*Juanillo Baita, Junillonea*), *Casa Solanilla*. Izaban, *Casa Cuartillo* (*Kuartillo Baita, Kuartillonea*).
8. *-ete, -eta* (nafar-aragoiera erromantzearen atzizki txikigarria). Izaban, *Casa Barbareta* (*Barbareta Baita, Barbaretanea*). Uztarrozen, *Simonete* (*Simonete Baita, Simonetenea*).

### 2.7. Erronkaribarko oikonimoen txikigarriak (sabaikaritze adierazkorra)

Atzizki txikigarriez gainera, sabaikaritze adierazkorra bera ere oso erabilia da hipokoristikoak sortzeko: Bidankozen, *Casa Matxin* (*Matxin Baita, Matxinenea*), *Montxonena*, *Zereñando*. Burgin, *Casa Llarri* (*Llarri Baita, Llarrinea*), *Ñigo*. Erronkarin, *Casa Txantxon* (*Txantxon Baita, Txantxonea*). Izaban, *Casa Balenxa* (*Balenxa Baita, Balenxanea*), *Balenxia*, *Engrasi*, *Fatxi*, *Frantxo*, *Graxa*, *Intxa* (*Inza*), *Juisto*, *Karboñero*, *Kontxi*, *La Kuntxa*, *Marxelino*, *Pantxo*, *Paullo*, *Pollo* (*Paullo*), *Sipian* (*Zipian*), *Txetxenike*. Urzainkin, *Casa Matxeo* (*Matxeo Baita, Matxeonea*), *Pantxo*, *Pello*, *Txanbolin*, *Txokorro*. Uztarrozen, *Casa Allaman* (*Allaman Baita, Allamanenea*), *Blax*, *Krux*, *Larreña*, *Llaman*, *Marxelina*, *Ofisial*, *Ollaberri*, *Xabalo*, *Xangrat* (*Juan Garat*), *Xarde*, *Xarla*, *Xaro*, *Xaurin*, *Xausi*, *Xexenta* (*Xixant*), *Xiaro*, *Xiaurin*, *Ximoneti*, *Xoldan*, *Xuri*, *Xurio*.

### 2.8. Erronkaribarko oikonimian aipatzen diren beste hipokoristikoak

Zenbaitetan hipokoristikoak izenak laburtuz, murrizketaren bidez edo mailegutuzaren bidez lortzen dira: Burgin *Casa Vitor* (alegia, *Bitor Baita, Bitorrenea*). Erronkarin *Casa Filipina*. Izaban, *Casa Beni*, *Casa Bitoria*, *Casa Trini*, *Casa Zipian*. Uztarrozen, *Casa Pepe*.

### 2.9. Erronkaribarko oikonimian aipatutako gentilizioak

Etxe anitzen izenak gentilizio bati dagozkio: Burgin, *Casa Gardar* (alegia, *Gardar Baita, Gardarrenea*) eta *Casa Indiano*. Erronkarin, *Casa El Ches*o (*Txeso*), *Casa Indiano*. Garden, *Casa El Ches*o (*Txeso*), *Casa El Chino* (*Txino*), *Casa El Ruso*. Izaban, *Casa Americano*, *Casa Aragueko*, *Casa Ejeano*, *Casa Indiano*, *Casa Jaqués*, *Casa Lecho* (*Casa El Ches*o), *Casa Petillano*, *Casa Sigüesano*, *Casa El Txeso* (*Cheso*), *Casa Urzankiar*, *Casa Zaragozano*. Uztarrozen, *Casa Urzankiar*.

### 2.10. Erronkaribarko oikonimian aipatutako toponimoak

Jabearen jatorria adierazteko gentilizioa ez ezik, bere jaioterriaren izena ere aipa daiteke: Bidankozen, *Casa Arguedas* (*Argedas Baita, Argedasenea*), *Casa Rakas* (*Arrakas*). Burgin, *Casa Almazán* (*Almazan Baita, Almazanenea*), *Casa Burdaspal*, *Urdaspal*. Erronkarin, *Casa Burdaspal* (*Burdaspal Baita, Burdaspalenea*), *Casa Garde*,

*Casa Sarries*. Izaban, *Casa Garde* (*Garde Baita*, *Gardenea*), *Casa Luesia* (*Loesia*), *Casa Santacara*. Urzainkin, *Casa Urzainki* (*Urzainki Baita*, *Urzainkinea*), *Casa Uztarroze* (*Uztarroze Baita*, *Uztarrozenea*). Uztarrozen, *Casa Garde* eta *Casa Izor* edo *Izort* (*Izort Baita*, *Izortenea*); cf. Bareton Ibarrean,<sup>20</sup> top. nag. *Issor*, eusk. *Izorra*.

### 2.11. Morfologia: genitiboaren garapenak oikonimian<sup>21</sup>

Jabego genitiboari dagokionez, oikonimian aldaera sinkopatu batzuk aurkitzen ditugu: 1. *-r(e)na*. Bidankozen, *Landarna*, *Laskorna*, *Lengorna*, *Uhalderna*, *Zinpinterna*, *Zinpitarna*. Cf. Anso, top. *Usarna*. 2. *-(e)n*. (alboko kontsonante baten ondoren) Bidankozen, *Danielna*, *Rafelna*. Hala eta guztiz ere, albokoaren atzean ez da sinkopa beti gertatzen: *-en*. Burgin, *Kapalena*. Bestalde, aipatu testu inguruez gainera ez da eskuarki gertatzen: *-en*. (kots.) Bidankozen, *Mainzena*, *Montxonena*, *Santxena*.

Ondoko kasuan, berriz, metatesiak jotako adibide baten aurrean gaude: *-(r)en*. (bok.) Bidankoze, *Borda Mantxonera* (hau da, *Mantxorena*).

Lekuzko genitiboa, bestalde, ez da oikonimian maiz gertatzen, eta agertzen delarik abizen baten zati izan ohi da: *-ko*. “los campos del dicho p.o lopez q. son los que Solian ser de *casa de hechandicoa*” (1652 NPA).

### 2.12. Morfologia: artikularen erabilera oikonimian

Finean, lan honi bukaera emateko aipatu behar da Erronkaribarko oikonimian artikulua duen garrantzia. Izan ere, emakumeen izen gehienei artikulua erantsi ohi zaie; esate baterako, Izabako oikonimia adibidetzat hartzen badugu etxe izen hauek aurkituko ditugu: *Casa La Angelita*, *Casa La Barbareta*, *La Klemen*, *La Eulogia*, *La Gabina*, *La Gervasia*, *La Higuela*, *La Jesus*, *La Kuntxa*, *La Leonides*, *La Lola*, *La Lonides*, *La Lucía*, *La Magdalena*, *La Marcela*, *La María*, *La Maripaiscola*, *La Marta*, *La Matea*, *La Matilde*, *La Miguela*, *La Paulina*, *La Petronila*, *La Primitiva*, *La Rogelia*, *La Sasi*, *La Trini*, *La Txapatera*, *La Valeriana*.

Gizonezkoen pertsona izenekin gertatzen ez den arren, beraiei dagozkien lanbide, goitizen edota gentilizioekin maiz kausitzen da. Izaban etxe izen hauek artikulua maskulinoa dute: *Casa El Aguau*, *Casa El Americanico*, *El Cerrajero*, *El Chatico*, *El Cheso* o *Casa Lecho*, *El Coso*, *El Ejeano*, *El Gardacho*, *El Hojalatero*, *El Molinero*, *El Petillano*, *El Pintor*, *El Secretario*, *El Sultán*, *El Tejero*, *El Txiki*, *El Zurdo*.

## 3. Patxi Goenagaren omenaldian oikonimiak bere lekua

Benetan herri baten mundu kontzeptuala barnetik ezagutu nahi badugu, haren oikonimia, toponimia eta, oro har, onomastikaren alde guztiak ikertu behar ditugu,

<sup>20</sup> “Valle de *Bareton* del Reyno de Bearne” (1649 NPA). Anson, deitura bezala dokumentatua: “Pedro Perez *Bareton*” (1691 EBNA), “Simon Jusephe Perez *Bareton*” (id.). Aldaera, *Baretones*: “la dca. valle de bal de *baretones*” (1614 NPA), “el balle de *baretones* del principado de bearne” (1624 id.); gentilizioa, *baretones*, *baretoneses* (1883 EBNA). Beste aldaera batzuk, *Baretons*, *Baretons*: “la balle de *baretons*” (1602 NPA); “de *Baretons* et d’Urdaix” (1466 PADA).

<sup>21</sup> Patxi Salaberriren proposamena eredu hau ezartzea eta aplikatzea da, Estornesek proposatzen dituen *-nea* edo *Baita* erabili beharrean.

herriak erabiltzen dituen izenen azterketa egitea ezinbestekoa baita herriaren sinesmenak, beldurrak eta sentimentuak —behin baino gehiagotan kontrajarriak— eza-gutu ahal izateko. Herri bateko leku izenak eta bere biztanleen izenak, deiturak eta goitizenak aztertzen baditugu, herri horren mundu kontzeptualari buruzko garrantzi handiko informazioa jasoko dugu eta geure buruetan itzulika dabilen hainbat galde-rari erantzuna emanen diogu.

Irakasle fin eta ikertzaile trebe Patxi Goenagari egiten zaion omenaldi honetan oikonimiak, onomastikaren ordezkari, bere lekua izan du. Patxi Goenagaren ikaslea izan nintzen eta oraindik dut gogoan, gramatikaren bideetatik une llabur batez ateratzen ginelarik, nola hitzen esanahaiaren inguruan edota esapideei buruz egiten zigun hainbat galdera: “Esne behia zer da?” “Zer ote behi esnea...?” “Erdibidean gelditu gara edo oraindik bide erdian gaude lan egiteko prest?” “Esapide honek zer esan nahi du?” “Egitura honek nola du izena?” “Azalekoa ote da edo guttiz sakona?”

Patxiren eskoletatik atera nintzenetik milaka galdera izan ditut buruan eta, ez osoki zorte handiarekin, baina guztxi erantzuna ematen saiatu naiz behintzat. Honela, izenen azterketari ekin nionean hiru errege faltsuei mahaia kendu eta heriosuhar ihesari emandako hiru esklabuei babesa eman nien.

Patxiren galderen erantzunak eskatu dizkiet guztxi eta Burgiko belaginek erantzunak eman beharrean, galderak egiten jarraitzeko eskatu didate. Ez diezaiogula sekula ere galderak egiteari utz. Oikonimiari esker banakoei gertatzen zaienaz jabetzeaz gainera, giza talde osoari gertatzen zaionaz, besteekin duen hartu-emanaz eta haien arteko ohiturez ere jabetu gara, bai eta jakin ere gure kulturari nola eutsi dioten, gure altxorra nola handitu duten. Handik ikasi dugu eta gure aurrekoen jakituriaz aberastu gara.

Hiru behi, hiru mairu, hiru errege eta maisu gogoangarri bat. Eta hori guztia irakasle batek behin galdera bat egin zigulako. Benetan, balio handiko irakaspena.

## Bibliografia

- Azkue, R. M., 1905-06, *Diccionario vasco-español-francés*. Facsimile; Euskaltzaindia, 1984 (3).  
 Barandiaran, S., 1956, “Roncal, Riñón de Vasconia”, *BAP* XII (4).  
 Barbier, J., 1929, *Ichtorio michterio*, Imp. du Courrier [berrarg. *Ixtorio-mixterio*, Labayru, 1990].  
 Estornes Lasa, B., 1997 *Diccionario español-uskara roncalés*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.  
 Idoate, F., 1977, *La Brujería en Navarra*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.  
 Jimeno Aranguren, R., 2002, *Advocaciones y culto a los santos en la Navarra primordial*, Doktorego Tesia, Iruñea.  
 Le Blant, R., 1920, “Le tribut des trois vaches”, in *Aspects de la vie pastorale dans la montagne basque et béarnaise, catalogue et recueil de textes*, Archives Départementales des Pyrénées-Atlantiques et leur Service éducatif. Pau, 1980 berrarg.  
 Lonné-Peyret, J.-M., 1989, *Arette, un pionnier raconte*, Arette.  
 Mitxelena, K., 1973, *Apellidos vascos*, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País (lan honetan erabiltako argitalpena, Txertoa, Donostia, 3. arg.)  
 Papy, M., 1986, “Mutilation d’un rite: la junte de Roncal et Barétous et la crise de nationalisme français dans les années 1890”. *Lies et Passeries dans les Pyrénées*, Archives Départementales. Tarbes, 197-233.  
 Polge, H., 1977, “Bakiak egin”, *CEEN* 9: 26, 173-178.



# AHOZKO JARDUNA KOMUNIKAZIOAREN LAGUNGARRI: EKARPEN BAT AHOZKOAREN ESTRATEGIA KOMUNIKATIBOEZ

Jesus Mari Makazaga Eizagirre

UPV/EHU

## 0. Sarrera

Hizkera jakin bateko (Deba barreneko) ahozko testuak jasotzen ibili naiz azkenaldi honetan, eta aitortu behar dut asko gozatu dudala hitzun adinekoen kontakizunekin, iraganeko istorioak egituratzeko eta haien kontakizunak bideratzeko duten gaitasunarekin, erakusten duten graziarekin. Lehenik eta behin, argi azaltzen dute azaldu beharrekoa, lehen entzunaldian ulertzeko moduan ematen dute kontakizuna; ez hori bakarrik, ordea: badute poetika bat ere, kontaktzen dutena graziaz eta edertasunez kontaktzen dute. Horrekin, komunikazioaren lehen eskakizunaz gain (alegia, ulergarritasunaz gain) bigarren baldintza bat ere betetzen dute: kontakizuna erakarri eginez entzulearen arreta lortzea.<sup>1</sup>

Hori horrela delarik, iruditzen zait adineko hitzun horiek badutela zer eskainia ahoz nahiz idatziz euskaraz zerbait adierazi nahi duen hitzun edo idazle gazteagoari, komunikazioan hain trebatua ez denari. Biltzarretan eta hitzaldietan, ez dira ez bat eta ez bi komunikazioen haria galtzen duten entzuleak; hamaikaxo dira telebistako albistegietan esaldien luzeragatik eta haien sintaxi konplexuagatik mezua ulertu ezinda geratzen diren entzuleak; aldizkarietan (zientifikoetan nahiz dibulgaziozkoetan) erabiltzen diren esaldi asko eta asko ezin ulertuzkoak dira bigarren (eta are hirugarren!) irakurketa bat gabe.

Belarriz bakarrik jasotzen ditugun mezuetan larriagoa da arazoa, behin bakarrik eta atzera-itzulirik ez duen kate baten gisara jasotzen baitugu halakoetan mezua: katearen begi batean arazo bat baldin badago, katea hautsi egingo da, eta ekintza komunikatiboa ez da guk nahi bezala gertatuko.

---

<sup>1</sup> Bernardo Atxagaren hitz batzuk etorri zaizkit gogora lerro hauek idaztean; hala dio herri-literatura biltzen duen Auspoa saileko liburuez ari denean: "ohartu nintzen ez zela guztia jaso [hizkuntzaren batasunean, esan nahi du]. Auspoa-ko prosan dagoen dotorezia hura ez zen jaso. Iruditzen zait hor badagoela arnas poetiko bat, mintzotik zuzenean datorrena. Eta prosa horrek badu legitimitate bat. Jartzen duzu Pello Errotaren liburu hori [*Pello Errotaren bizitza*] gaurko ortografian eta zoragarria litzateke edozeinentzat; badu balio literarioak ere" (B. Atxaga, in Esnal 1987-1989).

Askotan ahaztu egiten den arren, belarria izan behar dugu gidari, batez ere aho-  
tik belarrirako komunikazioetan.<sup>2</sup> Euskara idatziaren eragina gero eta handiagoa da  
denetarikoa komunikazio-ekintzetan, eta ahaztuxeak geratzen dira ahozko jardunak  
eskaintzen dizkigun baliabideak.

Lan honetan, bada, baliabide horietako batzuk erakutsiko ditugu, benetako  
adibideen bidez argituak. Debabarreneko hizkeretako adibide batzuk bildu di-  
tugu, adineko hitzunen ahozko jardunetik hartuak guztiak;<sup>3</sup> komunikazioa erraz-  
teko kontu honetan pertinenteak iruditu zaizkigun egitura batzuk jaso ditugu:  
esan bezala, ahozko nahiz idatzizko ekintza komunikatiboetan (bai eta erdibide-  
koetan ere: ahoz emateko idazten diren testuetan) hitzunari lagungarri gertatzea  
da helburua.

Ahozko komunikazioaren alderdi testualari bakarrik helduko diogu hemen,  
ezinbestean; testuinguruari eta alderdi prosodikoari dagozkion kontuak alde batera  
utzi ditugu, beraz. Alderdi testual horietan, batez ere baliabide sintaktikoei eta  
erretoriko-poetikoei helduko diegu.

## 1. Ahozko jardunaren ezaugarri batzuk

Adituen ustez ahozko jardun egoki batek lituzkeen ezaugarri orokor batzuk ai-  
patuko ditugu lehenik eta behin.

Erredundantziak dira testuari koherentzia ematen dioten ezaugarrietako bat.  
Berez, ahozko jardunerako behintzat, ez da gauza txarra, neurrian erabiltzen bal-  
din bada. Idatziz eman eta irakurritz hartu behar ditugun testuetan, berriz, ez du  
itxura ona emango erredundantziak, alegia gaiak eta ideiak etengabe errepikat-  
zeak.

Hizkera erraza eta sinplea dira ahozkoaren beste ezaugarri orokor bat (positiboki  
ulertutako erraztasunaz eta sinpletasunaz ari gara, eta ez, adibidez, haurren hizkerare-  
kin zerikusia izan lezakeen sinpletasunaz). Erraztasun eta sinpletasun hori bi mailatan  
gertatzen da:

- Hiztegiaren mailan: hitz errazak, laburrak, konkretuak erabiltzen dira gehia-  
gotan zailak, luzeak eta abstraktuak baino.
- Sintaxiaren mailan: asko erabiltzen dira esaldi laburrak eta etenaldiak; estilo  
parataktikoa nagusitzen zaio hipotaktikoari; halaber, nagusi dira estilo zuzena,  
egitura anaforiko-kataforikoak, elipsia eta, menderakuntzari dagokionez,  
egitura sinpleak eta ulergarriak, besteak beste; hitz-ordena ere malguagoa da  
ahozko jardunean idatzizkoan baino.

<sup>2</sup> Belarria aipatzen du behin eta berriz Pello Esnalek komunikazio-ekintzaren giltzarri, bai ida-  
tzizko jardunean ere: “Irakurlerik nahi duenak belarrirako idatz dezala” (*HABE* aldizkaria, 164).  
Orixeren kontatzaile-trebetasuna aipatzen duenean ere hala dio: “Hau [*Santa Kruz apaiza*] belarrirako  
prosa bait da, ez begietarako Mintza-estiloa” (*HABE*, 144).

<sup>3</sup> Hirurogeita hamar urtetik gorako hitzunez ari gara hemen; horietako gehienek ez dute hizkun-  
tzaren erregistro idatziarekin harreman handirik izan, eta gaztelaniarekin ere ez. Adibideak ez dira eus-  
kara batura egokitu, ia jaso bezala daude transkribatuak, salbu ulergarritasuna kolokan jartzen den ka-  
suetan (aditz jakin bereziren bat, esaterako).

Entzulearen arreta lortzeko estrategiak ere ezin ahaztuzkoak dira ahozko testuetan: baliabide erretoriko-poetikoak deituko ditugu.<sup>4</sup>

Badira bestelako ezaugarri batzuk ere ahozko testuetan, baina, horien egokitasuna zalantzan ikusten dugunez, ez ditugu aipatu besterik egingo: anakoluto eta esaldi amaitugabeak ere badira, baina, esan bezala, ez dirudite gomendagarri ez idatzizko ez ahozko komunikazioetarako.

Lan honetan, beraz, alde batera utzirik desegokiak izango diren ezaugarriak, komunikazio-helbururako egokiak iruditzen zaizkigun ezaugarriak ilustratuko ditugu, adibide errealen bidez ilustratu ere.

## 2. Sintaxiari dagozkion estrategiak

Sintaxian, oro har, egitura sinpleak eta ahalik eta argienak erabili ohi dira, mezua belarriaren bidez jaso behar duenak ahalik eta ondoen eta bizkorren uler dezan mezua.

### 2.1. Esaldi laburrak

Nagusi izaten dira esaldi laburrak ahozko jardunean. Har dezagun paragrafo hau, esandakoaren erakusgarri:

- (1) —Hamen egon ziran tropa nazionalak ere? —Bai, ba! Bederatzi hillebetian. San Lorentzon ibili ziran eskolan. Eta gero, hemen egon ziran hillebete t'erdixan soldauak. Hemezortzi. Zaldi tta guzti. Da gero, juaten ziran zera eruatera, muniziuera eruatera, Karakatera hamendikan. Eta hamen egoten ziran: San Lorentzon lo egitten zebe. Hamen egon ziran lau, eta aldekuaren reketiak bi. Gurian lau soldau lo egitten. Gure sapaixan lo egitten. Eta bestia zerian, San Lorentzon. Eta San Lorentzon batzuek, eta bestiak hamen. Egunero juten ziran txandan zaldixakin jana eruatera; hiru zaldikada. Gero, hamen jarduten zebe, jokuan da.

### 2.2. Estilo parataktikoa

Sintaxian, perpaus juntatuak eta alboratuak dira nagusi, eta mendeko perpausak ez dira gehiegi erabiltzen: juntagailuak erabiltzen dira asko (etengabea da, adibidez, *eta*-ren erabilera), baina baita lokailuak ere (*eta* bera lokailu erabileran, eta bestelako lokailu asko eta asko). Izan ere, perpaus mendekoek zaildu egiten dute komunikazioa, normalean, eta murriztu egiten da haien erabilera ahozko jardunean.

Estilo parataktikoaren hainbat adibide agertuko dira lan honetan zehar, eta ez dugu hemen berariazko adibiderik jasoko. Egingo dugun gauza bakarra da estilo parataktiko horren erabilera erakusten duen auzi bat aipatu, besterik ez.

Jakina da gaur egungo zenbait testutan (batez ere idatzizkoetan, baina ez haietan bakarrik), eta erdal moldeen eragin gehiegizkoagatik, behar baino perpaus mendeko gehiago erabiltzen direla, baita behar ez direnean ere, berez mendekoa eskatzen ez

<sup>4</sup> Ezaugarri hauek guztiak egozten dizkio ahozkotasunari Daniel Cassanyk, komunikazio-ekintzetan aditua denak (Cassany 2005).

duten testuinguruetan ere. Mendeko perpaus faltsuak dira, Juan Garziaren etiketa gure eginez (Garzia 1997). Hona horren adibide batzuk:

- (2) Amak erosketak egin zituen, aitak bazkaria prestatu *zuen bitartean* (??)
- (3) Loteria egokitu zaio, lana utzi ez *duen arren* (??)
- (4) Lan asko egin du soroan, udan uzta ona *izan duelarik* (??)

Era honetako perpausak kalkoak dira, inondik ere; gaztelaniaren eraginez iritsi zaizkigun kalkoak. Esan bezala, idatzizko jardunean gehiago egiten dira ahozkoan baino. Edozein kasutan ere, erreferentziatzat hartu ditugun adineko hiztun on horien jardunean oso-oso arraroa litzateke halako egiturak agertzea. Batetik, ez dutelako gaztelaniarekiko morrontzarik; bestetik, ez dutelako batere arazorik mendeko perpaus ustez jasoak erabili beharrean egitura sinpleagoak erabiltzeko, perpaus juntatuak erabiltzeko. Era honetan (edo antzekoan) emango lukete goiko (2-4) adibideetan adierazi nahi den informazioa:

- (2') Amak erosketak egin zituen; aitak, *berriz*, bazkaria prestatu zuen.
- (2'') Amak erosketak egin zituen, *eta* aitak bazkaria prestatu zuen.
- (3') Loteria egokitu zaio, *baina* ez du lana utzi.
- (4') Lan asko egin du soroan, *eta* (, *horren ondorioz*,) udan uzta ona izan du.

### 2.3. Estilo zuzena

Etengabea da estilo zuzenaren presentzia ahozko testuetan, kontakizunak egitean. Bai beste pertsona baten hitzak jasotzeko, bai kontatzailerena berarenak jasotzeko ere:

- (5) Nik aittari galderia: "Aitta, han hola ta hola badago, ba?"
- (6) Hala esan nion nere buruari: "Ez hadi negozio horretan sartu!"
- (7) Eta nere artian: "Hau dok pagotxa, hau!"
- (8) Esan naban: "Hau zela pagatzen juek [ditek]?"

### 2.4. Egitura anaforiko-kataforikoak

Testuaren kohesioari laguntzeko sareak ehuntzen dituzte egitura hauek: testuan, lehenago esandakoari edo gero esan behar dugunari erreferentzia egiten diote, hurrenez hurren, elementu anaforikoek eta kataforikoek; hala, testua kohesionatzen laguntzen dute. Ahozko jardunean, berebiziko garrantzia dute erlazio anaforiko-kataforikoek:

- (9) (...) baiña *haatik* esaten juat [diat], ba, jatorrixa nik Iriarte-Etxeberrikua daukatela.
- (10) (...)Eta *haatik* esaten juat, ba, horrek neretzako zerua dirala.
- (11) *Halaxe* zalako bizimodua, *diferentia*.
- (12) Udan *zera*, bedarra ebagi, edo ardixak zainttu, edo beti zeozer.
- (13) Ni akordatzen naiz, aldeko Bittorik, Joxen amak *zela* esan zaban: "gizona gerrara jun, eta soiñuakiñ zatozte hona? Alde hemendik!"
- (14) Geiztua, maldizioka beti. Han ikisitta gizona: *halaxe* jan, eta *halaxe* ikisi harek.



## 2.5. Hitz-ordena malgua

Idatziko jardunean baino hitz-ordena malguagoa ikusten dugu ahozkoan. Mezua jasotzeko moduak (ahoz eman eta belarriz jaso) baldintzatzen du neurri handi batean ezaugarri hau. Kontua da oso ohikoa dela esaldiaren pisua aurrealdean ematea ekartzea, adibidez, aditza (esaldiaren antolatzailea) aurrera ekartzea. Nahi adina adibide aurkituko ditugu edozein testu ahozkotan. Hona hemen batzuk:

- (15) Nik karneta *jaukat*, ba..., “natural de Bilbao”.
- (16) Eta *egin jauen* [zietean] haruntzian papelakin itxi haura.
- (17) Eta gero, *eruan nahi zittuen* hemengo Joxepa zana ta, Nikolasa ta horrek, eruan nahi zittuen aurrera. Eta aittak, ezetz.
- (18) Ondo geunden. *Bageundezen...* hiru lagun ziran eurak, eta beste bost kriau edo bagenguazen.
- (19) Kozineria ere *zan* Fuentarrabixakua, euskaldun jatorra.
- (20) Beste bat *gustatzen zitzatan* geografixia. *Hartzen naban* dana buruz.
- (21) Ni *ibili naiz*, ba, Deba aldian da... Gero *ibili naiz* batian eta bestian, geldittu (ga)be.
- (22) Orduan hori *zan* sagraua.
- (23) Han *egoten zan* eskola bat, eta barrixokuak hara juten giñan.
- (24) Oin batzuek-batzuek *egitten dabe* hamendikan ezkondu kanpora.

## 2.6. Elipsia

Elipsiaren ugaritasuna ere ahozko testuen ezaugarri berezkoetakoa da: mezuari beharrezko ez diren osagaiak kentzeko balio du elipsiak, eta, azken batean, mezua azkarrago eta errazago bideratzeko (bai eta naturalago ere). Hona adibide batzuk:

- (25) Hogeta hamabostian ezkondu, eta *hogeta hamaseixan, gerria*.
- (26) Da gero, txarren-txarrena zuan, zera, *biderik ez basarrixetara*.
- (27) *Laga ez* harek neskak eruaten; bestela, bajiezak [bazoazak].
- (28) Eta, holaxe, ba, hamentxe, Barrutianian, geldittu zan ostatuan. Eta gero, ba, automobilla bihar zaban, eta *automobillikan ez orduan!*

Beharrezko ikusten ez den aditz hori emateak edota hura jokatzeak astundu egingo luke esaldia, mezua, komunikazioaren eta naturaltasunaren kaltetan, gure ustez.

## 2.7. Makuluak eta betegarriak: zera

Ahozko jardunean arruntak dira isiluneak: hitz bat ez zaigula burura etortzen, esaterako. Isilune horiek betetzeko, makuluak edo betegarriak ditu eskura ahoz ari den hiztunak. Jakina, hizkuntzaren zein erregistrotan ari garen, balioko digute edo ez digute balioko (ez baitirudite egokiak idatzirako, edota ahozko jardun formal baterako), baina hor ditugu batzuk, zenbait testuingurutan komunikaziorako lagungarri gerta dakizkigukeenak. Aipamen berezia merezi du *zera* betegarriak. Momentuan hitz bat burura (ahora) etorri ez, eta *zera* hori erabiltzen dugu, hitzean eta hortzean erabili ere, haren orde, hark eramango lituzkeen ezaugarri gramatikalak eta guzti: izena baldin bada, hondarkiarekin (*zera, zerean, zereko...*), eta aditza

baldin bada, aditzaren morfemekin (*zertzen*, *zertzera*...)<sup>5</sup> Esaldia egituratzen lagunduko digute, harik eta ordezkatzan duten hitza burura etortzen zaigun arte.

- (29) Ba, arboliak gero, kerizia. Eta horixe, bueltan etxia pixkat *zertu* egitten dau, ... *babestu* egitten dau.
- (30) San Migel, hamen inguruetan dagan *zererik* edarreña dago oiñ, ... *auzorik* edarreña.
- (31) Jai-egunetan? Ezer ez guk. Juntatzen gera hamentxe lau laguntxo zapatu arratsaldian, eta *zerian*, ... *jokuan*.
- (32) Juten giñuazen eskolara, eta han egoten giñuazen, bestiak aurrian eta gu beti atzeko *zerian*, ... *filan*.
- (33) Ezin, ba, jua *zerera*, ... *bakaziotara*.
- (34) Andra bat dago hamen, Zestuakua da izatez, baiña hor *zerian* bizi da, ... *Markiñan*.

## 2.8. Mendeko perpaus markatzailedunak

Esan bezala, ahozkoaren estiloa parataxiaren aldekoagoa da hipotaxiaren aldekoa baino, baina horrek ez du esan nahi mendeko egiturak erabiltzen ez direnik. Hori bai, agertzen diren mendeko perpausetan ulertzen errazena dira nagusi. Arreta berezia merezi dutenak dira mendekoaren aurreko buruan markatzaile sintaktikoren bat dutenak, lokailu ere esan izan zaienak:<sup>6</sup> mendekoaren hasiera-hasieratik perpausa zer eratakoa den iragaritzen digutenak dira, askotan hizkuntza erromantzeen bitartez iritsi zaizkigunak euskarara.

### 2.8.1. Perpaus osagarriak

- a) “Esan dizut eze... *-ela*” / “... ”

Perpaus osagarriaren iragarlea sartu ohi da gure eskualdeko hizkeretan, *EZE*, ondoren perpaus osagarria datorrela iragartzeko; batzuetan, estilo zuzena ere erabili izan da perpausa osatzeko, azken bi adibideetan ikus dezakegun bezala:

- (35) Eta *esaten jardun zien eze* haura egitteko berrogeta bi milloi arbola kendu *zittuela*.
- (36) *Nik esaten dot eze*, injinerua zan eta bazakixan berak ere, edozeiñek haura ezin *zeikiela* ibilli, haura katxarro zaharra.
- (37) Gogoratzen naiz, ba, *esan zidan eze* “Eibarrera jua bi’ok Unzetanera”, eta “Ondo”, muestria edo zeozer emango zidan pieziana, eta hauraxe ekartzeko.
- (38) “Ez jua urrutiregi!”, hola esan zidan. “Geldittu hari, geldittu hari!”; eta, juntu giñan bixok, eta *esan zidan eze* “ez egik pauso bat gehixago eman, zergatik eze beheraiño etorritta dauaz tankiak italianuak eta”.

<sup>5</sup> Beste kontu bat litzateke komunikazioarekin zerikusi handiegirik ez duen “gaixotasun” moduko bat; alegia, zenbait hiztun “alferrek”, behin eta berriz hiztegiara jotzeari utzi, eta *zer-ez* bateriko esaldiak osatzen dituzte. Gauzak mutur-muturrera eramanda, honelako esaldi iragarriez ari gara:

— “Zereko zerak zertu dio liburua zerari, zerian”.

<sup>6</sup> *Lotura-hitz iragarleak* esaten diete, adibidez, Zubimendik eta Esnalek (Zubimendi-Esnal 1993).

b) Perpaus osagarri izenlagunak: “errezelua daukat... *-ela*”

Era bat baino gehiago dago euskaraz halako perpaus mendekoak osatzeko; haien arteko aldea, menderagailu desberdina erabiltzeaz gain, predikatu gobernatzaileraren kokapena da: mendeko perpausaren aurretik edo atzetik koka daiteke mendeko perpaus hauen predikatu gobernatzailerak:

(39) [Laster ezkonduko den/delako] *zurrumurrua hedatu da*.

(40) *Zurrumurrua hedatu da* [laster ezkonduko dela]

Bada, ahozko jardunean, eta gure eskualdean behintzat, ohikoena eta ia bakarra bigarren egitura da; hala, perpausaren egitura osoaren berri ematen da hasiera-hasieratik. Hona hemen era honetako perpausen adibide batzuk:

(41) *Errezelua naukan* [mutill harek ez zabala aterako atarramentu onik].

(42) Eta gu lelengo *bilddurrak* [hantxe jausiko ete dan].

(43) Eta, eztaikit nik denpora asko egin naban *zain* [han kaliaz noiz amaittuko bere eginkizuna].

(44) Egualdixan kanbixuetan-da, igerri egitten jako. Eta ni neu ere, ba, *eskerrak* [hantxe moldau nitzan].

(45) *Sospetxa bat* bai txarra: Joño, zer da, ta: -“soldadutzara jua bihar dok da-torren hillian”.

c) Zehargalderak: aber/ea... -en

Bai-ez erako zehargalderetan nahitaezkoa ez den arren, maiz agertzen da zehargalderaren buruan partikula bat: *ea* (eta hizkera kolokialagoetan, *aber*):

(46) Baten preguntau nion *ia* “bulegua”k zer esan nahi *dauan*, eta honek, ‘opiziniñia’. Eta oiñ bajakixat [bazakiat].

(47) Zera eskatu zaban gure aittak, jornal gehitxuago *aber* eman *leikien*, estu za-billela ta.

(48) Eta lehen esan doguna, bedarra ebagi bihar dogunian-da *ia* ze esaten *deben* egualdixagatikan; eztakik?

(49) Gero etorri jatzun bateron bat balnearixotik zu kontratatzerak, *aber* nahi *zendun* juatia.<sup>7</sup>

### 2.8.2. *Perpaus erlatiboak*: -ena

Perpaus erlatiboetan, haren ardatz elementua aurreratzeko modu bat bada, eta nahiko sarri erabili izan da gure artean: ardatz elementua aurretik eman, eta ondoren erlatiboaren aditza menderagailuarekin eta mugatzailearekin (*-ena*). Letra etzanez eman dugu ardatz elementu aurreratua eta, horren ostean, aditz menderatua:

<sup>7</sup> Batzuetan bi sarrera-hitzak batera erabili izan dira, zehargalderaren hasiera horri gorputz handiagoa eman nahian edo: *ea aber / aber ea... -en*.

—Eta honek galdetu zigun *ia aber* iñok antzik ematen giñon [genion] haura montatzeko zer egin bihar izan zan.

- (50) Eta nik Azkarate gainian, allegau gainian, *lelengo lana egin nabana* zan, bueltia eman automobillari, eta kale aldera edo hona herri aldera begira jarri.
- (51) Maltzagan ere egitten zuan erromerixia. Eta *beste erromerixa bat gu izeten gainana*, oiñez jun bihar izeten zuan eta urruti, Usartzan.

### 2.8.3. Denborazko perpausak

Denborazko perpausetan ohikoa izaten da aurreko muturrean markatzaileak jartzea, abiatzera doan perpausa denborazkoa dela (eta zer eratako denborazkoa den) aurreratzeko. Hona pare bat egitura eta haien adibide batzuk:

a) *Harik eta ... arte*

- (52) *Harik eta* etxeko lan danak amaittu *arte*, ez gain oheratzen.

b) *Behin ... -tuz gero*

- (53) Hori, hor zihar abantau zaitte, eta ixa Tudela alderaino entzun egitten dozu edarki Arrate [irratia] ere. Asko sartu da lehendikan. Lehen, en kanbio, *behiñ* Bitorixa aldera *pasau ezkerro*, ez zan entzutzen.
- (54) Oiñ, biharbada, eukiko deu atakia sartzeko; igual larra eukiko dau. Baiña *behiñ* atakia *pasau ezkerro*, tente ere ondo juten da, eta hondua garbixa dauka.

Aditzaren elipsia duena ere erabiltzen da:

- (55) Lehen basarrizan *behiñ* urte bi-hiru *ezkerro*, benga: edo atxurra, edo eskubaria, laster izeten zan. *Behin* sei-zazpi urtera *ezkerro*, segia.
- (56) Lo egitten det, baiña esna ere asko. Nik, *behiñ* goizeko hirurak *ezkerro*, gau oso bat ez det egiñ.

### 2.8.4. Kausazko perpausak

Ohikoak dira mendeko perpausaren hasieran ere kausazko lokailu iragarleak; bat baino gehiago erabiltzen dira ahozko gure jardunean; aditzak ez du menderagailurik hartzen, ez gure hizkeretan behintzat (hori adierazi nahi dugu  $\emptyset$  zeinuaren bidez). Hona kausazkoetan ditugun aukerak:

a) *Zergatik eze...  $\emptyset$*

- (57) Ez zan komeni han gelditzerikan, *zergatik eze* berriz ere beste disparo bat ero, neu hantxe naguala igual allegauko zan.
- (58) Lehengo euserkia dagok oinguakin zihero diparentia, edo behintzat asko diparentziatzen dana, *zergatik eze* gaur dauden gauzak asko entendidu ere etxaittugu [ez ditiagu] egitten.
- (59) Eta tabernia gau guztian irikitxa egoten zan. Gau guztian, *zergatik eze* hamabixak aldera arte edo igual egongo ziran normalian, eta ordubatak edo ordubixetarako banaka batzuek hasten ziran egun horretan.

b) *Zergatik(an)*

- (60) Guk ez gendun lan asko egin basarrixan, *zergatik* hamahiru urtekin tallarrera hasten zan.
- (61) Askotan pentsatzen dot herri-kirolak eta, ez ete diran galduko. Oiñ sostenetzen dira oindiokan baiña, igual... Dantzia, behintzat, gordetzen da. Dantzia seguruago, *zergatikan* dantzia da betikua, segitzen diona da, eta gazterixiak, itxuria, erretz egitten dau.

c) *Ze*

- (62) Eta kastigauta egoten nitzan, matematikarik eman be, ez nakixalako, *ze* maixuak zelakuak ziran orduan!
- (63) Ba (nere semia), derrigor ezagutu bihar dok, *ze* Elgoibarren haura ezagutzen eztaban txakurrik eztagok eta.
- (64) Andria noiz ezagutu naban? Handikan denporara, bastante denporara izango zan, *ze* normalizauta zagan gauzia. Behintzat, gerria ya amaitutzat-edo hamen bueltetan.

d) *Zela/nola ... -en*

Kausazko-azalpenezko beste egitura hau ere badugu, aurreko muturrean moduzko galdetzaile bat daraman hau; gure eskualdeko hizkeretan, buru-markatzailerik ez duen *-enez (gero)* baliokidea bezain erabilia da.

- (65) Ba, zure ama, bueno, ama eta aitta ere, hamen *zela* San Lorentzokuak *diran* bixak, ba, guk ibilli dogun euseria iguala da.
- (66) Baiña hau *zela dan* landara haundixa, honek lur gehixago eskatzen jok [dik].
- (67) Donostia aldetik eta, ebakuaziuak izan ziran Altzolara. Eta hotelen batzuek rekisatzen zittuen hor, Donostia aldi da; hamen Altzolan ere, *nola* baiñuetxia eta ohiak-eta *zauden*, egokixa zan lekua.
- (68) Ostian ez genduan ordaindu ezer ere, baiña guk eruaten genduan jeneruakin, *nola* askoz gehixago guk bihar genduan baiño eruaten *genduan*, ba, harekin tabernia irikitxa zagan.

e) *Por ke*

Euskaraz berri samarra da menderagailu hau: ez du idatzizko tradizioirik, eta ahozko jardunean ere azken urteetan baizik ez dugu horren lekukotasunik. Batez ere gazteen artean entzuten hasi da, baina ezin aitortuko diogu orain arte aipatu ditugun egitura kausazkoei aitortzen diegun tradizioirik, eta ezin emango diogu aurrerabiderik. Hala ere, hauek gero eta gehiago erabiltzea seinaleztat hartu behar da buru-markatzailedun egituren premia edo behar batena, hiztunek duten premia batena. Hona pare bat adibide, hain gaztea ere ez den hiztun batena:

- (69) Partidu edarrak asko ikusi ditzut, *por ke* nik frontoera juten daruat soldautzatik etorri nitzan ezker. Urte asko. Bai, partidu asko eta politxak.

(70) —Idi-probena oso gogorra da. —Neri penia ematen die. —Baitta neri ere. Penia ematen dau, *por ke* ezin dabanian ere, oindiok ere han eragitten diue [diete], entenditzen dozu?

f) *Zer ba* menderagailu?

Hona aipatu berri dugun markatzaileen beharraren beste seinale bat, *zer ba* egituraren erabilera lekuz kanpoko bat. Kontua da erabilera jakin bat duela galdetzaile honek (bera bakarrik, huts-hutsean: —*Ez naiz zurekin mendira juango. —Zer ba?*), baina gazte jendearen jardunean beste erabilera bat hartzen ari dela azken urteetan: menderagailuarena, hain zuzen; mendekoaren hasierako buruan ia nahitaez menderagailua eraman beharraren beste sintoma bat dugu hau.<sup>8</sup> Hogei urtetik beherako hitzunek bakarrik darabilte *ze(r) ba* hau menderagailu gisa: berri-berria da, beraz.

(71) \*Zugana etorri naiz, *zeba* liburu bat eskatu bihar dizut.

Horrelakoetan, buru-markatzaile bat erabili nahi badugu behintzat, baditu euskarak askotariko egiturak, denak tradizio sendoagoa dutenak. Gorago ikusi ditugu. Hau da horietako bat:

(72) Zugana etorri naiz, *zergatik (eze)* liburu bat eskatu bihar dizut.<sup>9</sup>

### 2.8.5. *Kontzesio-perpauak*: nahiz eta ... -tu/-en

Kontzesio-perpauetan egitura bakarra dugu kontzesio-balioa aurreratzen laguntzen diguna, *nahiz eta... -tu/-en*. Hain zuzen ere, kontzesio-egituretatik tradizio laburrena duena da, baina (hau ere zerbaiten seinale) azken mendeetan ugalduz eta nagusituz doana. Gainerakoak menderagailua azken muturrean edo kontzesio-perpauaren barruan daramatenak dira: *-en arren, ba... ere, -tuta ere...*

(73) Bedarra ebagitzera nua, orduan, *nahiz da* bittartian igual eurixak *harrapau*.

(74) Bai, baiña orduan pasatzen da batzuk dirala Elgoibarkuak eta bestiak Eibarkuak, *nahiz da* hamen *bizi*.

(75) Eske, batzuk esaten debe San Rokekuak euren artian egitten debela era batera eta San Lorentzokuak, *nahiz da* antzerakua *izan*, beste era batera egitten debela.

Bereziki lagungarria gertatzen da *nahiz eta... -tu* egitura mendeko perpaua perpau nagusiaren ondoren doan kasuetan; halakoetan, perpau osoaren amaie-

<sup>8</sup> Sintoma horren adibide ditugu gaurko gaztetxoek erabiltzen dituzten egitura halamoduzko hauek ere:

— *A ke ez dala etorri irakaslea?!*

— *Nola jaikiko gara goizeko zortziretan, si oporretan gaude!*

— *Ya ke ez dan inor irten, etxera juango naiz.*

Halako erabilera gaur goizekoak jasotzen (eta zuzentzen) dituzte Plazaolak, Agirregabiriak eta Bikuñak beren lanean (2005).

<sup>9</sup> Galdetzaile gisako erabilera oker bat ere badu *zer ba* honek, azkenaldi gorabeheratsu honetan:

— \**Ze(r) ba* etorri zara hain berandu? (GAIZKI)

— *Zergatik* etorri zera hain berandu? (ONDO)

rara arte ez baitakigu, bestela, zer eratako perpausaz ari garen.<sup>10</sup> Egokitu dezagun goiko adibideetako lehenbizikoa, beste menderagailu azkenburuko bat jarriz, esaten ari garenaren erakusgarri:

(76) Bedarra ebagitzera nua, orduan, bittartian igual eurixak *harrapau arren*.

Perpaus honetan koma bakar bat dago perpaus nagusiaren eta mendekoaren be-reizgarri, eta ez dakigu mendeko perpausa den ere harik eta perpausaren amaierara iristen garen arte, aditza eta menderagailua aurkitzen ditugun arte.

#### 2.8.6. *Baldintzazkoak*: (deskuiduan) baldin ba-

*Baldin* hori iragarlea izan daiteke, baina hori nahikoa ez, eta batzuetan beste zerbaiten beharrean aurkitzen da hiztuna; horretarako dauka parentesi artean eman dugun hitza edo horren antzekoren bat, mendeko horren baldintza-balioa hasiera-hasieratik markatzeko.

(77) Eta nik Azkarate gainian, allegau gainian, lelengo lana egin nabana zan, bueltia eman automobillari, eta kale aldera edo hona herri aldera begira jarri, *deskuiduan* estuasun bat sortzen *baldin bazan*, prest eukitzeko alde egitteko.

(78) Antxobia txakurraundixan *baldin badago*, ekarri. Eta handik gora badago, ez ekarri.

(79) Neuk ere idea pixkat baneukan, eta onen-onena apaiza edo holakotxia izango zala, egokixena, habittaziua *baldin bazeukan* emateko.

#### 2.8.7. *Egitura korrelatiboak*

Ulermenari mesede handia egiten diote egitura korrelatiboek, eta nahikotxo era-biltzen dira ahozkoan.

(80) Ura *nundikan* dixen, *handik* juten da agudo aingiria.

(81) Eguzkixa *nora*, zapixak *hara*.

(82) Eta beti indiziuak kalenturia ez dediñ egon: *zenbat eta* antibiotiko *gehixago*, *gero ta aguruago* sendau.

(83) Eske, oiñ baiño pertsonak uste dot sanuaguak gainala, e! Sanuaguak. *Zenbat pobriago*, eta pertsonia *sanuagua* da, nik uste dotena.

### 3. Morfologiari dagozkion estrategiak

Morfologian ere, sintaxian bezala, badira aipatu beharreko kontutxo batzuk komunikazioa erraztearen arloan ari garelarik.

<sup>10</sup> Hala dio Juan Garziak (Garzia 1997) *nahiz eta... -tu* egituraz ari denean: "(...) sintaxi librexeagoa onartzen du, gainera, egitura horrek (-n *arren* menderatuaren aldean), eta horregatik eta perpaus-funtzioaren marka (juntagailuaren ordezkotza lotura egiten duen *nahiz* hori, hain zuzen) hasieran daramalako erabiltzen dugu, hain zuzen, barra-barra egitura hori, kontzesiboak posizio horretan [perpaus nagusiaren ondoren] doazenean."

### 3.1. Sintagma juntatuetan kasu-elipsirik ez

Gaur egun boladan dagoen arren, orain arteko ahozko tradizioan, gure eskualdekoan behintzat, ia ez da erabili izan sintagma- edo izen-juntaduretan egiten den kasu-markaren isiltze hori. Hona berriki irakurri ditudan adibide bi:

- (84) Haurrak *liburu eta irakurketara* hurbildu nahi ditugu.
- (85) Komenigarria da gurasoek ere ardura hori hartzea *eskola eta liburutegiekin* batera.

Ez dago zalantzarik guk inkestatu ditugun hiztun adinekoek ez lituzketela esaldi horiek horrela emango; juntaduraren egitura (juntagaiak zein diren) argi eta garbi utziko lukete, nire ustez, eta halako zerbait esango/idatziko lukete goiko (84) eta (85)-en orde:

- (84') Haurrak *liburuetara* eta *irakurketara* hurbildu nahi ditugu.
- (85') Komenigarria da gurasoek ere ardura hori hartzea *eskolekin* eta *liburutegiekin* batera.

Hiztun hauek ez diote batere arazorik ikusten hondarkiak errepikatzeari: behin eta berriz aurkitzen ditugu horren erakusgarri diren adibideak. Hona batzuk:

- (86) Ikusi jendia, ezta? Bai, ba, *suekuak eta inglesak eta belgak eta frantsesak* ere bai.
- (87) *Azkoitixak eta Azpeitixak* badauke alkarren antza.
- (88) *San Lorentzokuak eta San Migelekuak* berdintsu egitten debe euskeraz.

### 3.2. Aditzaren forma jokatugabeak

Aditz laguntzailearen elipsiarekin ere badu zerikusia honek. Kontua da askotan erabiltzen direla aditzaren forma jokatugabeak ahozko testuetan: horrekin komunikazio biziagoa eta naturalagoa lortzen da. Hona adibide batzuk:

- (89) Euskeraz eziñ egiñ, eta erderaz *jakiñ ez*: horrek zittuan komerixak.
- (90) Eta burrukan dabillega, hauraxe *galdu* azkoittiar horri (hogei durokua).
- (91) Eta, esan dotena: aittak bialdu ninddun Unzetanera, baiña zintta-karreriazaguan, eta hantxe gelditzia *pentsau* nik, neuk ere parte hartzeko!

### 3.3. Nominalizaziorik ez, oro har

Gehiegizko nominalizazioarena da gaur egungo euskarak duen arazoetako bat; hau ere erdaren eraginagatik eta ustezko dotorezia bat, jasotasun bat bilatu nahi izateagatik, batez ere. Kontua da, ordea, nominalizazioa bere neurrian erabili behar dela, ez dugula behar baino gehiago erabili behar. Zergatik? Bada, batez ere testuari iluntasun erantsi bat ematen diolako. Iluntasun erantsi bat eta, horretaz gain, abstraktutasun bat, eta artifizialtasun bat ere bai, zeren eta askotan euskal tradizioan erabili ez den hitz eratorri bitxi bat erabiltzea baitakar fenomeno honek. Nominalizazioak (aditz bat izen bihurtzeak) dakarren egitura ere konplexuagoa da aditza bere horretan (aditz gisa jokatuta) erabiltzen denean duguna baino; izan ere, aditza izen bihurtzen



badugu, beste aditz esanahiz huts bat (*izan, egin...*) erabili beharrean aurkituko gara. Hona nominalizazioaren adibide batzuk:

- (92) *Denda berriaren irekiera* egingo dute gaur arratsaldean. (??)  
 (93) *Trenaren irteera* bostetan izango da. (??)

Ahozko jarduna ondo menderatzen duen hiztun batek ez lituzke mezu horiek horrela adieraziko. Nola? Ondorengo egiturak hurbilago leudeke, zalantza izpirik gabe, euren estilotik:

- (92') Gaur arratsaldean *irekiko dute* denda berria.  
 (93') Trena bostetan *irtengolabiatuko da*.

#### 4. Estrategia erretoriko-poetikoak

Entzulearen (eta, idatzian, irakurlearen) arreta lortzen laguntzen duten estrategiak dira atal honetan hizpide izango ditugunak. Izan ere, zenbaitek uste duenaren kontra, ez da nahikoa izaten zuzen eta arauen arabera hitz egitea edo idaztea; horrez gain, erretorikak eskaintzen dizkigun baliabideak erabili behar ditugu, baldin eta irakurlearen arreta irabaziko badugu, eta arreta horri eutsiko badiogu.<sup>11</sup>

Baliabide horiek erretorikoak edo poetikoak ditugu, figurak eta tropeak dira, eta, besteak beste, ahozko hizkuntzak hain gogoko duen konkrezioari laguntzeko erabil daitezke (gauza abstraktuak eta orokorrak baino erakargarriagoak eta ulergarriagoak dira konkretuak): adibideak sartuz, konparazioak eginez, irudi bisualak eskainiz, metaforak eta onomatopeiak erabiliz, eta abar.

Bestalde, hizkuntza poetikoaren ezaugarri funtsezko bat ere badugu, pertzepzioaren automatikotasunaren kontra jo nahi bat; beste era batera esateko, monotonía apurtu nahi bat, edertasuna bilatu nahi bat. Horretan lagunduko digute beste baliabide eta figura batzuek: berriazko etenaldiek, galdera erretorikoek, esaldi eginek, hiperboleek, egituren bariazioak, harridura-adierazpenek (esklamazioek, interjekzioek), eta abarrek.

Figura erretoriko horietako batzuen adibide batzuk jaso besterik ez dugu egingo, lantxo honi amaiera emateko.

##### 4.1. Konparazioak

- (94) Bai, danian pasatzen dana da. *Konparazio baterako*, kanpora jua zaitte, eta radixo bat hartu'izu, eta katalana izan, edo Valentziakua izan, diperente egitten dabe.  
 (95) Ez, *konparazio baterako*, ni han jaixo, baiña hazi hemen.  
 (96) *Akerran adarrak baiña okerragua* dok ume hori!

<sup>11</sup> Hona Cassany-ren hitz batzuk, kontu hau dela eta (Cassany 1995): "Qué hacía que unos (artículos) fueran tan atractivos y otros tan poco?, ¿por qué te enganchabas a leer unos hasta el final?, ¿por qué resistías poco más de un par de párrafos en otros? La respuesta tiene ocho letras: RETÓRICA. O también el arte de convencer, atraer, persuadir...".

#### 4.2. Onomatopeiak

- (97) Amakin juten giñuazen bost lagun edo. Koxkorrak danak, *ttiki-ttaka, ttiki-ttaka*, txarrikumak ama(re)n onduan bezelaxe juten giñuazen.
- (98) Euren artian beti erderaz. Euskeria ahiztu! Eskoletan laga ez, eta gero kalera jun, eta *ttor-ttor-ttor!* Dana erderaz. Etxian ere, erderaz.
- (99) Larogeta hamar urtekin, hor dabil gure Inazio, *tirri-ttarra*.
- (100) *Di-da* batian amaittu juagu [diagu] lana.

#### 4.3. Hiperbolea

- (101) *Etxagok aman semerik neri musian irabaziko didanik!*
- (102) Elgoibarren ez dago haura ezagutzen ez daban txakurrik!
- (103) *Baria baiño motelagua zuan, motell!*
- (104) Bai, neuk ere lehen euskera gehixago egitten najuan [nian], garbixago, baiña oingua(re)n moduan ez, e! *Jesukristoren denporakua* egitten genduan.

#### 4.4. Egituren bariazioa (kiasmoa...)

- (105) Basarrixan, *lana beti; beti lana*.

#### 4.5. Ironia eta paradoxa

- (106) *Gozua jarriko dok* gure aitta, enteratzen danian!
- (107) (Amak seme-alabei) —*Zintzo ez ibili*, gero, e!
- (108) —Esan diot gehixago halako latarik ez emateko. —*Ez alperrik!*

#### 4.6. Galdera erretorikoak

- (109) Eta, *bazuan, ba, aldeko mutilla?* Gero jun zan Santaeske egunian gerrara.
- (110) Zapatak apurtu samartuta zaukazen. *Eta zer egin zaban?* Brigadiari eskatu berrixak.
- (111) Eskolan, *basarritarrak eta ere zer?* Etorri, eta neguan sei bat hillabete edo egiñ, eta gero fuera.
- (112) *Ba al dago hau aguantauko dabanik?*
- (113) *Zer da, eta azkenian kastigua maixuak!*
- (114) *Zeiñ etorriko, eta etsairik txarrena!*
- (115) *Pilarika eguna, “doze de oktubre” ez dok, ba, izaten?*

#### 4.7. Paralelismoa

- (116) Elur urte, gari urte.
- (117) Kanpuan uso, etxian otso.

#### 4.8. Ondorioak atera, laburbilpenak egin, atsotitzak edo esaldi eginak erabili<sup>12</sup>

Idea bat garatu ondoren, kontakizun bat burutu ondoren, amaieran laburpenak egitea, kontatu dena irudi batekin deskribatzea, esaldi egin batekin edo atsotitz batekin amaitzea modu egoki bat da entzuleari gauzak errazteko, gauzak hobeto ulerrazteko eta gogorarazteko. Ahozkoan askotan erabiltzen den estrategia da:

- (121) Urte batzuetan ibili nitzuan lanian nere kontura; gero, anaixan bittartez hasi nitzuan haren tallarrian: *kanpuan hotz egitten juan* [zian].
- (122) Badakitt ez dala idea onegixa, baiña halaxe egin bihar izan dot: *nagusixak esandako lekuan lotu bihar izaten dok astua, nabiz eta gero bertan ittoko dala jakin*.
- (123) Batian eta bestian ibili zuan nobixa billa, baiña eziñ egokixa topau; eziñ iñorekin konformau. *Azkenian, on billa, on billa, bonbilla!* (beste aldaera bat: *Oiñezkorik nahi ez, eta zaldizkorik etorri ez*).
- (124) Mendaroko gazte batek bota juan bertso berde hori. Bai, ba, *sasoian [izaten dittuk] kerixak!* [gereziak]

Orain arte idatzitzako guztiak beharbada balioko du, non eta ez datorkigun, erdal esapide herrikoi batek dioen bezala, “Paco con las rebajas”; Paco, kasu honetan, Patxi da, liburu honetan omentzen dugun lankidea eta, norbaitek zioen bezala, “hala ere, adiskidea”. Gramatika batzordearen bileretan erabili izan dut nik esapide horren bertsio moldatua: “Badator Patxi merkealdiekin, murriztapenekin”; alegia, askotan aritu izan gara honetaz eta hartaz eztabaidatzen, ustez egiak zirenak batzordera ekartzen, eta bakoitza bere ekarpenarekin poz-pezik geratu izan gara; baina, halako batean, Patxik hartzen du hitza, eta, bere konformagaitzasun horrekin, bere irtenbideak detektatzeko “usaimen” berezi horrekin, ordura arte ontzat emandakoa hasten zaigu kolokan jartzen, zalantzan jartzen, eta gauzak beste era batera planteatu eta beste bide batetik eramaten. Maisuek bakarrik egiten dute hori, eta bera horixe izan da (eta da) niretzat, maisu bat, karrerako lehenbiziko urteetatik hasi eta gaur egunera arte.

#### Bibliografia

- Amonarriz, K., A., Egaña, & J., Garzia, 2004, *Euskararen kalitatea: zertaz ari garen, zergatik eta zertarako*, Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia, Gasteiz.
- “Auspoa” saila (herri-literatura). Antonio Zavalak sortua eta zuzendua. Gaur egun, Sendoa argitaletxeak argitaratzen du.
- Cassany, D., 1995, *La cocina de la escritura*, Anagrama, Bartzelona.
- , 2005, *Describir el escribir*, Paidós, Bartzelona.
- Esna, P. 1987-1989, “Ahozko euskarari buruz”, Euskararen Kutxa atalean argitaratutako artikulu sorta, *HABE*.

<sup>12</sup> “Las fórmulas ayudan a aplicar el discurso rítmico y también sirven de recurso mnemotécnico, por derecho propio, con expresiones fijas que circulan de boca en boca y de oído en oído: *Divide y vencerás, Fuerte como un roble*. Las expresiones fijas (...) en las culturas orales no son ocasionales. Son incansables. El pensamiento, en cualquier manifestación extensa, es imposible sin ellas, pues en ellas consiste.” (Ong 1987).

- Euskaltzaindia, 1999, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak V (Mendeko perpausak-1)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 2005, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak VI (Mendeko perpausak-2)*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak VII (Mendeko perpausak-2)*, Material argitaragabea.
- Garate, G., 1998, *27173 Atsotitzak. Refranes. Proverbos. Proverbi*, BBK fundazioa, Bilbao.
- Garzia, J. R., 1998, “Hedabideetako euskara mintzatua”, in F. Rodríguez & I. Esnaola (arg.), *Euskara mintzatuaren erronkak*, UPV/EHU-ren Argitarapen Zerbitzua, Bilbo.
- , 1999, *Gaur egungo bertsolarien baliabide poetiko-erretorikoak. Marko teorikoa eta aplikazio didaktikoa*, UPV/EHUko Argitarapen Zerbitzua, Bilbo.
- Garzia, J., 1997, *Joskera lantegi*, IVAP-HAEE, Gasteiz.
- Makazaga, J. M., 2007, *Elgoibarko euskara: berbak, egiturak eta irakurgaiak*, Elgoibarko Udala, Elgoibar.
- Ong, W. J., 1987, *Oralidad y escritura*, Fondo de Cultura Económica, Mexico.
- Plazaola, E., K. Agirregabiria & K. Bikuña, 2005, *Ahozko jarduna hobetzeko proposamenak*, Badihardugu Euskera Alkartia, Eibar.
- Zubimendi, J. R., 1995, *Jokaera-liburua*, Sendoa, Irun.
- , & Esnal, P., 1993, *Idazkera-liburua*, Eusko Jaurlaritza, Vitoria-Gasteiz.

# COMPETENCE FOR PREFERENCES

Roger Martin

Yokohama National University

Juan Uriagereka

University of Maryland

## 1. Introduction

In this paper we treat the phenomenon of syntactic preference as a grammaticality judgment that emerges in situations of structural ambiguity. There seem to be instances where, despite the fact that several relevant structures for some terminal string are grammatical, speakers somehow feel that they do not all have the same grammatical status: one or more are *preferred* over the others. To account for this phenomenon, we presumably need some sort of comparison set as well as a procedure to establish the appropriate choice(s). In this paper we will concentrate only on one well-studied example of syntactic preference, which emerges in the interpretation of scopally ambiguous sentences.

Before presenting our account of preferences, we need to consider the way a *chain* is constructed. For Chomsky (1995), a chain is an  $n$ -tuple of phrase-markers linked up by way of a moved item. If  $L$ , a sister to  $K$ , moves to merge to  $K'$ , the object thus formed is the chain  $\{\{L, K\}, \{L, K'\}\}$ . If something happens to  $L$  in one position (link) in the chain, it happens to  $L$  *in all* positions. For example, when the 'head' of a chain moves, the entire chain expands. Implicit in this is the idea that chains are objects encoding several derivational stages, all of which co-exist in an array of phrase-markers, and that the computational system somehow has access to all of the stages simultaneously, at least within given domains.

## 2. The Basic Facts

Consider the example in (1):

- (1) A boy saw every girl.

Apparently speakers that find (1) ambiguous typically prefer the reading in which *a boy* takes scope over *every girl*. However, it is difficult to even state an accurate description of where such preferences arise. It is not the case, for instance, that a quantifier that precedes another, or even that the subject, always has preferred wide scope, as (2) and (3) establish.

- (2) Two salesmen showed a car to every customer.
- (3) A car was shown to every customer.

In (2), although the preferred reading is that on which widest scope is assigned to the subject, there seems to be no preference with respect to relative scope of the two internal arguments of the verb (i.e., either one can take intermediate or narrowest scope), despite the fact that *a car* precedes *every customer*. Similarly, in (3), speakers don't seem to be compelled to assign widest scope to *a car*, despite the fact that it both comes first and is moreover the subject of the sentence. The speaker preferences cited above, and most of those that we refer to in this paper, are taken from Pica and Snyder (1995), who report experimental data from a study by Snyder (1994). Snyder conducted a psycholinguistic experiment to test for preferences and discovered some interesting generalizations, which we seek to account for here. For the purposes of this paper, we will not second guess Snyder's data, aware as we are of the difficulty of coming up with reliable observations in this domain and the need for further experimental studies.

The results of Snyder's study can be summarized as follows:

- (4) a. Subjects take preferred wide scope, except when displaced from a  $\theta$ -position that is lower than that of other scope-interacting arguments.
- b. Arguments internal to VP do not exhibit noticeable scope preferences, even when linearly arranged in various ways.
- (5) a. Scopal interaction is absolutely limited to local domains (where standard binding effects are manifested).
- b. Dative shift somehow fixes the scope of the displaced argument.

(4) concerns preferences, whereas (5) deals with judgments of absolute grammaticality. Examples (1)-(3) above illustrate claim (4a) and the example in (2) illustrates claim (4b). The claims in (5a) and (5b) are illustrated by the examples in (6) and (7) respectively:

- (6) a. Some boy believes every girl is capable of cheating.  
*cf.* Some boy<sub>i</sub> believes he<sub>i</sub>/\*himself<sub>i</sub> is capable of cheating.
- b. Some boy believes every girl to be capable of cheating.  
*cf.* Some boy<sub>i</sub> believes himself<sub>i</sub>/\*him<sub>i</sub> to be capable of cheating.
- (7) a. Two salesmen showed a customer every car.
- b. A customer was shown every car.

(7b), where *a customer* takes widest scope, contrasts minimally with (3). Assuming that the passivized indirect object first undergoes dative shift, (7b) presumably falls under generalization (5b).

### 3. Towards a Solution

It is unclear what (5b) follows from. We report it here only in order to compare the examples in (7), where *clear* preferences obtain (in fact, obligatoriness of given readings), to those in (2) and (3), where Pica and Snyder claim speakers do not have preferences that distinguish cars and customers in terms of scope. As for (5a), the

result is expected if the theory of quantifier interaction proposed by Kitahara (1996) and Hornstein (1995) is essentially correct, at least for core scopal interactions.

The Kitahara/Hornstein (K/H) approach does not involve the displacement of quantified elements into scope taking positions. Rather, quantifier scope piggybacks on the possible realizations of A-chains. The LF of (1) has the form in (8) (with so-called copies in *italic*), as a result of A-movement of arguments to Case positions.

- (8) [<sub>IP</sub> a boy [<sub>vP</sub> every girl [*a boy* [<sub>VP</sub> saw *every girl*]]]]

Depending on which copy of the displaced element is interpreted, different scopal relations emerge. The K/H theory predicts that scopal interactions exhibit the locality of A-movement, which is largely according to fact.

Also, consider an example like (2), in particular the reading where the direct object takes widest scope. For such a reading to obtain, the logic of the K/H system forces the subject and indirect object chains to be interpreted in their  $\theta$ -positions. Assuming the standard thematic hierarchy, when the direct object takes widest scope, *a fortiori* the subject must take scope over the indirect object, which in turn must take narrowest scope. According to our own judgments, this prediction seems to be correct.

More important to our concerns here, the K/H theory may help us provide an account for the preferences noted by Pica and Snyder. Suppose that chains are best represented as being comprised of several *simultaneous* derivational stages, so that in principle they exist in one or the other stage (say, the ‘foot’ or the ‘head’ of the chain), in a manner to be discussed in further detail below. As a matter of terminology, we will say that to interpret a chain in a particular chain-state  $\rho$  is to *collapse* the chain in  $\rho$ . Intuitively, the chains in (1) can collapse as in (9), which covers the space of possibilities involved in the relevant LF ( $\varphi$  signals a Case/agreement site, and  $\theta$  a  $\theta$ -position).

- (9) a. [<sub>IP</sub> a boy [<sub>vP</sub> every girl [<sub>VP</sub> saw]]]  
 $\varphi$   $\varphi$
- b. [<sub>IP</sub> a boy [<sub>vP</sub> [<sub>VP</sub> saw every girl]]]  
 $\varphi$   $\theta$
- c. [<sub>IP</sub> [<sub>vP</sub> a boy [<sub>VP</sub> saw every girl]]]  
 $\theta$   $\theta$
- d. [<sub>IP</sub> [<sub>vP</sub> every girl [*a boy* [<sub>VP</sub> saw]]]]  
 $\varphi$   $\theta$

75% of the representations in (9) collapse in a reading where *a boy* has scope over *every girl*, whereas only 25% collapse in the inverse reading. This interesting fact should be relevant in determining the observed preference, yet it is unclear how to even state it in standard terms.

#### 4. What are Preferences?

All other relevant things being controlled for, would *populations* of speakers be more likely to simply go with the more probable collapse? How would that model *a given speaker's intuitions* for preference? Populations seem at right angles with the nature of individual preferences.

Is it possible that the reported collapse rates are a matter of individual *performances*? Perhaps, but what would it mean for an individual to have a sense of preference *when examining the sentence in isolation*? Does a speaker carry a history of the times a given representation was somehow highlighted, thus yielding a particular preference?

That seems unlikely, especially for token sentences that speakers may have never heard, and for which preferences remain clear. Surprisingly, even in sentences that, for purely pragmatic reasons, lend themselves more easily to the inverse scope interpretation, standard preferences still obtain; they do not bend to the pragmatic bias. Observe the following:

- (10) a. A rich man cast every vote for the president.  
 b. Every vote for the president was cast by a rich man.

The only salient interpretation of (10a) is one that refers to the situation (which would normally be expressed as in (10b)) where each man casts one vote. And yet, as far as we can see, one cannot help but prefer the weird interpretation for (10a), whereby we somehow imagine a powerful man cheating to cast several votes.

How can a person *feel* to prefer one scope over the other—even overriding a pragmatic bias—if both scopes aren't somehow simultaneously evaluated, with one, somehow, winning over the other?

From our perspective, the representations in (9) do not correspond to separate LFs. They are (simultaneous) *states of the same LF*, understood as a collection of phrase markers.

More specifically, the chain created by movement of *a boy* has .5 probability of collapsing in the  $\phi$ -position and .5 probability of collapsing in the  $\theta$ -position. The same is true of the chain headed by *every girl*. The combined probability of each of the representations in (9) is .25. Three of those states with probability .25 of occurring are equivalent, in that they present the quantificational sequence *a > every*, which means that particular logical interpretation has .75 probability of occurring, as opposed to .25 probability of the *every > a* interpretation. If these representations exist simultaneously in an individual's mind, we can model a 'preference set' in terms of their probabilities. If in turn we allow the more probable representation to be preferable, that may help us model the choice itself.

The idea is that chains are dual objects, involving a behavior with regards to configurational position and one with respect to movement. If we consider a chain *qua* the reach of its movement, then we should not reconsider it *qua* position, and vice-versa. This is because the positional modeling and the modeling of the chain's reach are really quite different. In terms of position, a chunk of a chain is a configuration; that is, a phrase-marker (itself a set of word combinations assembled via the Merge procedure). In contrast, in terms of its reach, via various configurations, a chain is a set of configurations; that is, a set *of sets* of word combinations. It is not clear what it would mean for a chain to be *at the same time* considered as a configurational object and as a set of objects thereof. Apparently the language faculty exclusively chooses one state or the other, somehow.

Given this notion of chain, the relevant chains in (8), as sets of phrase-markers, simultaneously face all of the possibilities in (9). Thus, it makes sense to speak of a degree (probability) of preference for this or the other logical array, computed pre-



cisely over those possibilities in (9). Of course, the instant interpretation takes place, commitments are made; the chains have collapsed into given states and not others. In other words, our treatment of the preference phenomenon is that strictly it only exists prior to interpretive commitment, however that commitment is achieved.

## 5. Testing the Theory

The other observations made by Pica and Snyder can also be accounted for in our terms. Consider the LF for (2) in (11), with the possible chain collapses in (12) (we assume that *to* creates the  $\theta$ -position, whereas the  $\phi$ -position is some abstract Case-checking site, say, Spec of *vP*).

- (11) [<sub>IP</sub> 2 salesmen [<sub>vP</sub> every customer [a car [2 *salesmen*  
[<sub>VP</sub> to *every customer* [showed a car]]]]]]]
- (12) a. [<sub>IP</sub> 2 sm [<sub>vP</sub> every customer [a car [<sub>VP</sub> to [showed]]]]]  
 $\phi$                        $\phi$                        $\phi$
- b. [<sub>IP</sub> 2 sm [<sub>vP</sub> every customer [<sub>VP</sub> to [showed a car]]]]]  
 $\phi$                        $\phi$                        $\theta$
- c. [<sub>IP</sub> 2 sm [<sub>vP</sub> a car [<sub>VP</sub> to every customer [showed]]]]]  
 $\phi$                        $\phi$                        $\theta$
- d. [<sub>IP</sub> 2 sm [<sub>vP</sub> [<sub>VP</sub> to every customer [showed a car]]]]]  
 $\phi$                        $\theta$                        $\theta$
- e. [<sub>IP</sub> [<sub>vP</sub> every customer [a car [2 sm [<sub>VP</sub> to [showed]]]]]]]  
 $\phi$                        $\phi$                        $\theta$
- f. [<sub>IP</sub> [<sub>vP</sub> every customer [2 sm [<sub>VP</sub> to [showed a car]]]]]  
 $\phi$                        $\theta$                        $\theta$
- g. [<sub>IP</sub> [<sub>vP</sub> a car [2 sm [<sub>VP</sub> to every customer [showed]]]]]  
 $\phi$                        $\theta$                        $\theta$
- h. [<sub>IP</sub> [<sub>vP</sub> [2 sm [<sub>VP</sub> to every customer [showed a car]]]]]  
 $\theta$                        $\theta$                        $\theta$

Once again, the reading on which widest scope is assigned to the subject has high probability: 5 of 8 collapses. However, it would now seem as if the reading on which the indirect object has scope over the direct object also has high probability: 6 out of 8 collapses. But this is a mirage.

As Pica and Snyder note, preposition *to* affects the *c*-command relations between its dependent *every customer* and the other quantifiers in the sentence, for familiar reasons. Assuming scope is established under *c*-command, (12d) and (12h) are not situations in which the indirect object has a valid (syntactic) scope over the direct object. That tilts the collapse situation, at least partially, back to what we expect, as indicated below:

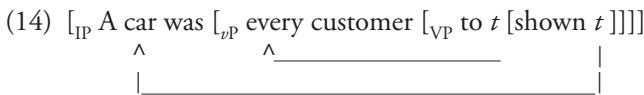
- (13) a. *every customer* > *a car*                      4 out of 8 collapses  
 b. *a car* > *every customer*                      2 out of 8 collapses  
 c. independent scope                      2 out of 8 collapses

Of course, (13a) is still twice as likely as (13b). This, however, is less than what we saw in examples demonstrating the preference for subject wide scope readings. In (9), the subject is three times as likely to have widest scope as the object, and, in (12), the subject is more than three times as likely to have widest scope as the direct object, and almost three times as likely to have widest scope as the indirect object. In the absence of a detailed analysis of what these figures might mean, we simply mention them as factual.

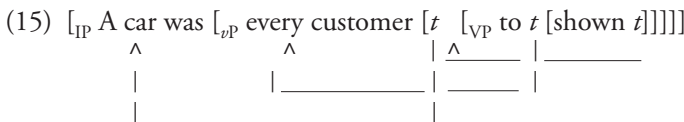
There is one other factor that may be relevant, which Pica and Snyder note in passing, namely *independent scope*. An array of quantifiers that do not interact syntactically in terms of scope may still be logically equivalent to an array of quantifiers that do. If so, (13c) is then logically equivalent to (13b), where in fact *a car* has scope over *every customer*. One way to think of this is that when *a car* has narrow scope, its semantic value is dependent on that of *every customer* (for each customer we have a corresponding car). But, in cases where *a car* does not interact in scope with *every customer*, the semantic value of the former is as independent from that of *every customer* as it would be if *a car* had wide scope; hence the logical equivalence. The point is that now the two collapses in (13c) can be interpreted together with those in (13b), in which case there is clearly no predicted difference in preference for one or the other the logical forms, in line with Pica and Snyder’s observation. At the same time, we should not make too much of this, or present it as a certain solution for the time being, since even Snyder’s careful experiments were not designed to control for such subtleties.

**6. Dealing with a Puzzle**

Let’s now move on to (3), which poses a syntactic puzzle: How does the direct object manage to move over the indirect object in the passive construction? If the situation is as in (14), it would seem that the relevant paths embed.



For reasons discussed in Chomsky (1995: chapter 3), this is not considered a good configuration (in a nutshell, IP is too far away from *a car* to be able to engage its features in some relation that counts as the pre-requisite for movement). The situation might seem analogous to that arising in any simple transitive, like (8); but it is not. In (8), the thematically higher subject moves to the grammatically higher IP-Spec, whereas here the thematically higher *indirect object* moves to the grammatically lower vP-Spec. This suggests that there is an extra step of movement in the relevant derivation:



All steps of movement in (15) are the shortest possible, assuming that phrases within the same *local domain* (basically, the same projection) are equally close (or *equidistant*) to their targets (Chomsky 1995).

The above suggestion poses an issue for Last Resort: what motivates the movement of *a car* to the intermediate position? One possibility is that this intermediate step is to check agreement. That would explain why passive verbs agree overtly with direct objects, even in languages where overt object agreement does not otherwise exist, as in the Spanish (16).

- (16) Un coche le fue mostrado a todo cliente.  
 A car to-him was.AgrS shown.AgrO to every client  
*A car was shown to every client.*

The need to check the uninterpretable agreement feature of the main verb attracts the direct object to the intermediate position, enabling movement over indirect objects as in (15). With that in mind, consider the chain collapses in (17):

- (17) a. [<sub>IP</sub> A car was [<sub>vP</sub> every customer [<sub>VP</sub> to [shown]]]]  
            $\varphi$                                    $\varphi$   
 b. [<sub>IP</sub> A car was [<sub>vP</sub> [<sub>VP</sub> to every customer [shown]]]]  
            $\varphi$                                    $\theta$   
 c. [<sub>IP</sub> was [<sub>vP</sub> every customer [a car [<sub>VP</sub> to [shown]]]]]  
            $\varphi$                                    $\varphi$   
 d. [<sub>IP</sub> was [<sub>vP</sub> every customer [<sub>VP</sub> to [shown a car]]]]  
            $\varphi$                                    $\theta$   
 e. [<sub>IP</sub> was [<sub>vP</sub> a car [<sub>VP</sub> to every customer [shown]]]]  
            $\varphi$                                    $\theta$   
 f. [<sub>IP</sub> was [<sub>vP</sub> [<sub>VP</sub> to every customer [shown a car]]]]  
            $\theta$                                    $\theta$

Schematizing the possible collapses, we obtain:

- (18) a. *every customer* > *a car*                                       2 out of 6 collapses  
 b. *a car* > *every customer*                                       3 out of 6 collapses  
 c. independent scope                                               1 out of 6 collapses

Once again, the interpretation resulting from the collapse in (18c) is equivalent to the one resulting from those in (18b), which means that reading is twice as likely as the other relevant interpretation. As we saw, Pica and Snyder found no preference in this instance. But, if we take roughly ‘three times as likely’ as the significant ratio (for purely operational reasons; see the discussion above), we might be able to conclude that the preference in this instance is not significant.

## 7. What about Overt Movement?

Although observation (4a) is in accord with the fact witnessed in (3), it would appear to be contradicted by standard passive sentences:

- (19) A girl was seen by every boy.

This sort of sentence has a long history in generative grammar. There was a time when it was thought to prove that scope relations in passive sentences are not the

same as those of corresponding active sentences. Although we have no psycholinguistic evidence to back that claim up, it seems reasonable to say that either the sentence entirely disallows wide scope for *every boy*, or at least makes that reading highly disfavored, as was traditionally assumed. The question, then, is why *every boy* cannot take scope over *a girl*, assuming the chain created by movement of the latter can collapse in the lower  $\theta$ -position.

Obtaining such a reading would have to involve a higher collapse of *every boy*. It is reasonable to assume that the  $\theta$ -role of *every boy* is the result of its merging with *by*. Similarly, it would appear that the Case relation between *by* and *every boy* is inherent. If so, unlike the instances we have seen before, *by*-phrases would involve a single  $\phi/\theta$ -position, where both inherent Case is licensed and a  $\theta$ -role is assigned. Alternatively, it could be that the  $\theta$ -role is assigned in the complement position of the *by*-phrase and Case is checked in its Spec position, in which case all relations are still internal to the projection of *by*. Either way, *every boy* does not *c-command* *a girl*, regardless of whether the latter collapses in the higher or lower position, due to the intervening maximal projection of *by*. So under any of the possible combinations of collapses, either *a girl* takes wide scope over *every boy* or *every boy* and *a girl* do not interact in terms of scope at all, in which case the interpretation obtained is logically equivalent to one where *a girl* has wide scope. As a consequence we predict either total or overwhelming preference for the reading where *a girl* is assigned wide scope, as seems to accord to fact. Furthermore, under this analysis, (19) is not a counterexample to (4a), which is only about scope *interacting* arguments.

A similar argument can be made for (20) below, which according to our judgments involves either absolute wide scope of *a girl* or a very strong preference for such a reading.

(20) A girl seems to every boy to be nice.

Conceivably, the indirect object in this instance receives inherent Case, differing from the diadic examples above. This analysis is consistent with two other circumstances.

First, despite the fact that indirect objects can in general undergo passive and dative shift in English, the indirect object in constructions like (20) cannot, as the examples in (21) show.

- (21) a. \*It seems every girl [that... ]  
 b. \*Every girl seems t [that...]  
 c. \*There seems (to) every girl [that...]

This is expected if the indirect object position receives inherent Case, since quirky-type movement is not possible in a language like English.

Second, in Spanish, contrary to what we saw for passives in (16), constructions parallel to (20) (to the extent they are even grammatical) do not involve special agreement:

- (22) ??Las chicas les han parecido/\*as [t ser agradables]  
 the girls to them have.AgrS seemed/\*AgrO to be nice

Indeed, the fact that (22) is not so good (regardless of agreement) suggests that the dative phrase induces an intervention effect, particularly because the intermediate step in (15) doesn't seem to be available. Why such sentences are better in English

may relate to the fact that it allows ‘CP-deletion’ in epistemic contexts like this one, whereas that process is independently known to be impossible in Spanish. Indeed, (22) becomes perfect if, instead of a ‘full’ complement clause, a small clause appears as the complement of *parecido*, as in (23).

- (23) Las chicas les han parecido [*t* agradables]  
 the girls to.them have.AgrS seemed nice

The intervention effect of the dative in all these instances would be attenuated if the downstairs predicate manages to somehow associate to the upstairs one, in the process extending its local domain (Chomsky 1995: chapter 3). It is not unreasonable to assume that small clauses and IPs (i.e., contexts of ‘CP-deletion’) allow such reanalysis whereas the ‘full’ embedded clause in (22) resists it.

Incidentally, the fact that (22) doesn’t improve if we add the object agreement marker (in fact it gets much worse) indicates that the grammar is not ‘smart enough’ to freely add an agreement marker in order to salvage a derivation. What happens in (16) and similar instances is less teleological than attempting to allow a certain movement. The grammar for some reason has the paradigmatic option of passive participial agreement; given this dull option, a certain movement becomes available, which would otherwise be ungrammatical. However, no matter how useful this extra ‘agreement gate’ would have been in (22), the grammar cannot freely resort to it. This kind of ‘dumbness’, we might add, is not surprising given a minimalist view of the grammar.

If these ideas are on track, the scope facts in (20) are straightforward. The particle *to* introducing the indirect object is a bona-fide inherent Case marker, which means the phrase *every boy* never gets displaced to a (higher) structural Case position. Furthermore, the unique position where *every boy* can be interpreted is not one that allows this element to take scope over *a girl*. Thus, the chain created by *a girl* either collapses in a way in which *a girl* ends up with wide scope or, in a logically equivalent fashion, independent scope with respect to *every boy*. So the LF of (20) looks very similar to that of (19).

## 8. Conclusions

We have attempted to model syntactic preferences for certain readings in quantificationally ambiguous sentences. To do so, we argued that we first need a preference set, which we were able to base on the sorts of LF representations that arise within the K/H theory of quantifier scope. In addition, we assumed that (for reasons that we have left unclear, but which we will turn to highlight in a moment) one among various possible readings is always chosen for any given LF, which we have called a collapse. The gist of our idea is that the preference set allows for weighted probabilities for given interpretations, and those collapses that are simply more probable will correspond to speakers’ preferences. We argue that this should not be treated as either a population effect or a cumulative performance effect (though it is compatible with population and performance consequences); rather, it is a genuine individual effect. Thus, in our view, it is a systematic part of the language faculty, namely, a part of competence.

We would also like to note here that our approach to preferences is not necessarily limited to quantifier scope interactions, nor is it bound to a particular theory of how the possible LFs for those various interpretations are derived. Preferences for scope interactions turned out in practice to be relatively easy to model, and most of all we were fortunate to have access to Snyder's experimental results. However, in principle there is no reason to limit ourselves to quantifier interactions. There are other domains where preferences seem to arise (e.g., adjunct interpretation, and possibly various 'surface semantic' effects), and these too may well be amenable to our general approach; we further believe that such studies are very much worth pursuing, so long as appropriate probabilities can be computed and the predictions tested against speakers' intuitions. Also, our approach, if on the right tract, can help us explore possible theories of quantifier scope interactions, since only if we can construct a preference set with appropriately weighted probabilities (where what weight, or ratio, turns out to be 'appropriate' is of course an empirical issue), can we possibly explain preferences in our terms. In the cases we examined, the K/H theory of scope works well, but it may well be, however, that other approaches, based on (extensions of) a QR theory, can also be made to work.

We will conclude by noting the curious similitude between chain representations, as understood here, and what happens in quantum mechanics with the collapse of the wave function. In a nutshell, and without attempting to explicate the matter beyond this summary statement, any given particle can be in multiple possible states at once—until we make a measurement. Then it collapses to a single state, the most probable, although others are possible too. Differently put, on the one hand we have stable physical entities whose interactions are, in themselves, perfectly deterministic and rule-based; and yet when that information is measured (thus becoming 'classical'), it literally collapses to one of the many possible states that it could have taken in a way that is probabilistic.

There is a sense in which a chain is like a wave-function, occurrences within it being all the possibilities the chain could collapse to. More generally, and on this model, one could think of an LF as a set of simultaneous derivational stages, or as carrying the probability of finding chain-links in these or the other positions, with interpretive consequences. Of course, to make the analogy concrete, and relevant, one needs *canonically conjugate variables* like momentum and position (in the case of particles). Possibly the duality imposed by the chain *reach* within a given LF—which is the basis of the preference phenomenon discussed here—as compared to the particular semantic interpretation that this, that, or the other collapsed *position* may have within those compatible with the LF, may well be the basis for the necessary 'canonical conjugation' (the quotes denoting still possible metaphoricality).

For what it's worth, the expression of 'positions to be interpreted' is configurationally simpler (lower in a dimensionality for unbounded linguistic representation) than that of 'chain relations to generate preference sets' (which seem higher in dimensionality, if nothing else because they presuppose the configurations and *whatever computes aggregative sets thereof*). If (i) notions of the higher dimensionality could be shown to be appropriately understood in some vectorial fashion, while (ii) objects of the lower dimensionality could be represented as scalars, and (iii) provided that relevant positional representations correspond *only to those comprising preference sets*,

and vice-versa, then it may not be unreasonable to speak, here too, of canonically conjugate variables.

One reason for optimism comes from the fact that, with little imaginative effort, an analogue of the quantum collapse emerges for the cases that occupy us, with pretty much the consequences we expect of such a bizarre mathematical assumption. After all, it remains a non-obvious fact that, out of  $n$  possible interpretations that the system affords, the grammar for some reason chooses precisely one in actual interpretive processes; not all, not a few, not even just pragmatically favorable ones, but exactly one.

Familiar functionalist considerations are of little help here, for they basically beg the question: they expect communication to maximize the informative character of the message. However, there clearly are circumstances in which ambiguity would be desirable—for instance in war, love or poetry—but even there one simply cannot simultaneously, and knowingly, collapse into various reasonable interpretations. It seems cognitively impossible, despite the fact that prior to the collapse we can determine particular preferences (or evaluating the situation in a grammatical judgment), which must range over various relevant options.

Now that is exactly what the extension of a quantum collapse to these domains would result in: it should disallow us to precisely ascertain both a preference (calculated over the reach of a chain) and an interpretation (established over a scopally clear position in the LF object). It's one or the other, not both. And so, from this perspective, interpreting a chain is pretty much akin to classically observing a quantum entity, thereby forcing it into one of its multiple states.

### Acknowledgements

Our appreciation goes to the late Joel Feigenbaum (who held similar ideas but did not live long enough to develop them), Massimo Piattelli-Palmarini, and especially Joshua Roebke, for helpful clarification. None of them, however, should be held responsible for any of our likely errors. We present this piece—still part of an on-going research—in honor of Professor Patxi Goenaga, the first generative grammarian in the Basque Country. His influence in an entire generation of linguists, who we consider both examples to follow and friends, is only second to his overall commitment to the defense of the Basque language.

### References

- Chomsky, N., 1995, *The minimalist program*, MIT Press.
- Hornstein, N., 1995, *Logical form: From GB to Minimalism*, Blackwell.
- Kitahara, H., 1996, "Raising Q without QR", In W. Abraham, S. Epstein, H. Thrainsson and J.-W. Zwart (eds.), *Minimal ideas*, John Benjamins.
- Pica, P. and W. Snyder, 1995, "Weak crossover, scope, and agreement in a minimalist framework", *Proceedings of WCCFL 13*.
- Snyder, W., 1994, "A psycholinguistic investigation of weak crossover, islands, and syntactic satiation effects", poster presented at the CUNY Sentence Processing Conference, CUNY Graduate Center, New York.





# ALOKUTIBOTASUNARI BURUZKO ZENBAIT HAUSNARKETA HIZKUNTZALARITZA OROKORRAREN IKUSPEGITIK

Juan Carlos Moreno Cabrera  
Universidad Autónoma de Madrid

## 1. Sarrera<sup>1</sup>

Hizkuntz tipologia eta unibertsalei buruzko ikerketak hizkuntzalaritza orokorren eginbehar oinarritzkoen artean daude (Eguzkitza & Etxebarria 2004). Hizkuntz aniztasuna ikertu gabe ezin da benetako hizkuntzalaritza orokorrik egin. Horregatik, hizkuntza ez-indoeuroparrak oso garrantzitsuak dira hizkuntz tipologiazko ikerkuntzetan, haiek barik emaitzak nahitaez alderdikorrak izango baitira.

Hizkuntz tipologiaren ikuspegitik, euskarak ezaugarri interesgarri asko ditu, eta haien artean, dudarik gabe, adizki alokutiboek leku garrantzitsua hartzen dute. Hala eta guztiz ere, G. Brettschneider-ek, adibidez, ez ditu aipatzen bere euskararen deskribapen tipologiko laburretan (1979, 1981). Hizkuntzalari germaniarraren artikuluak bezala, lan hau hizkuntzalaritza orokorren ikuspuntutik egina dago, eta euskararen deskribapen tipologikoa osatzeko ezaugarri hau aztertu behar dugula uste dut. Horregatik, adizki alokutiboen analisisiaz arituko naiz lan honetan.

Alokutibotasunak hizkuntz sistemaren mailen arteko elkarreragina erakusten du. Hizkuntzaren atal guztiak batera gertatzen dira fenomeno gramatikal honetan. Alokutibotasuna egokiro karakterizatze eta deskribatzeko ezaugarri pragmatiko, semantiko, sintaktiko, morfologiko eta fonikoak hartu behar ditugu kontuan. Puntu hau argitzeko ikus ditzagun mailaz maila alokutibotasunaren ezaugarri bereizgarrienak:

- Maila pragmatikoa: hiztunaren eta solaskidearen arteko harremanak adierazten dira adizki alokutibo bidez.
- Maila semantikoa: adizki alokutiboek solaskidearen sexua adierazten dute, *-k* eta *-n* atzizkiak direla medio.
- Maila sintaktikoa: alokutibotasuna aditz komunztaduraren bitartez adierazten da. Honez gainera, adizkera alokutiboek boz gramatikal eta diatesiaren arteko desberdintasuna erakusten dute (Moreno Cabrera 1998). Bestalde, badaude alokutibotasunean murrizketa sintaktikoak; adizki alokutiboak ezin dira galde-eta mendeko perpausetan agertu (Euskaltzaindia 1999: 7).

---

<sup>1</sup> Mila esker Karlos Cid Abasolori euskal testua jorratzeagatik.

- Maila morfologikoa: alokutibotasuna aditzaren bitartez adierazten da. Adizki alokutiboek forma bereziak dituzte. Adibidez, adizki alokutiboak eta NORI-dunak desberdinak dira.
- Maila fonetikoa: aldaketa fonetiko bereziak ikusten dira adizki alokutiboetan. Esate baterako, orainaldiko adizkietan hasierako *d*- morfema *z*- bihurtzen da. Gainera, atal honetan, bustidura adierazgarria dugu (Lafon 1959: 116, Oñederra 1990); adibidez, xukako adizkietan (*gizona joan duxu*): "...baxenafarre-raz, *zu* alokutiboari balio afektibo berezia emanaz *xu* forma eman zaio." (Euskaltzaindia 1987: 388).

Artikulu honetan, ez ditut ezaugarri guztiak aipatuko, alokutibotasunak inplikazio ugari baititu, ikusi dugunez, euskal gramatikarentzat eta hizkuntzalaritza orokorrarentzat. Hurrengo orrialdeetan, komunztadura, boz gramatikala eta solaskidearen rol pragmatikoa aztertuko ditut alokutibotasunaren ikuspegitik.

## 2. Aditz komunztadura eta argumentuak euskaraz, ikuspuntu tipologikotik

Euskal aditzak lau komunztadura eredu ditu: Nor, Nor-Nori, Nor-Nork eta Nor-Nori-Nork:

- |                           |                             |
|---------------------------|-----------------------------|
| (1) Komunztadura euskaraz |                             |
| a. Nor: etorri da         | c. Nor-Nork: eman dut       |
| b. Nor-Nori: etorri zaio  | d. Nor-Nori-Nork: eman diot |

Oso inportantea da konturatzea adizki hauek erreferentzia pertsonal argumentalak dituztela. Horregatik, *etorri da*, *etorri zaio*, *eman dut* eta *eman diot* perpaus osoak izan daitezke. Brettschneider-ek dioen bezala:

Evidentemente, en muchas ocasiones no es necesario mencionar explícitamente a los participantes de la acción por medio de constituyentes básicos de la oración, porque ya están codificados en la forma verbal. Por eso, parece lógico que la estructura básica de la oración euskárica contiene únicamente el complejo verbal como constituyente constitutivo (obligatorio); todos los demás constituyentes son opcionales. (Brettschneider 1981: 226).

Puntu hau erakusteko, Brettschneider-ek adibide hau eskaintzen digu:

- (2) (zuek) (guri) (liburuak) eman zenezazkiguketean

Brettschneider-ek dioenez, *eman zenezazkiguketean* perpaus osoa da; izenordeak eta izena hautazkoak dira. Beraz, hizkuntzalari honen ustez, euskararen perpaus-egitura honela adieraz daiteke:

- (3) (( ) ... ( ) ADITZ KONPLEXUA ( ) ... ( ) )<sub>p</sub>

Brettschneider-en arabera, egoera hau beste hizkuntza batzuetan ere ikus daiteke. Autore honek maya quichezko perpaus bat aipatzen du (Brettschneider 1981: 225):

- (4) Maya Quiché  
 Manuel kebuluk'am lok ri shila chke pa ri ha  
 Manuel ekarri hona aulkiak (ki)e -ra etxe.  
 'Manuelek berehala etxera aulkiak dakartza'

Aditza izan ezik, osagarri guztiak ken daitezke; horregatik, *kebuluk'am* perpau osoa izan daiteke, aipatu ditudan euskarazko adibideetan gertatzen den bezala.

Analisi honek aditz morfema pertsonalak benetako argumentuak direla adierazten du, Jelinek-ek (1984) proposatu duenez. Elordietaren hitzetan:

Jelinek claims that in non-configurational languages, where null pronominals are plentiful, the pronominal clitics which appear attached to the verb are the true arguments of the verb. She claims that the the clitic pronouns are assigned grammatical Case, which reflects their grammatical function, as opposed to lexical DPs, which she argues are optional adjuncts. (Elordieta 2001: 125)

Jelinek-en ustez, pertsona gramatikalak adierazten dituzten adizkiak dauzkaten hizkuntzei aplika diezaiekegu analisi hau. Hizkuntza hauetan, aditzaren hizki pertsonalak argumentuak dira eta aditzekin batera ager daitezkeen izenak edo izenordeak hautazko adjuntuak dira. Puntu hau argitzeko Jelinek-ek gaztelerazko esaldi batzuk ematen dizkigu: (*yo*) *sé lo que pasó, me lo dio (a mí)* eta *llueve* (Jelinek 1984: 48-49), eta honela dio:

If we assume that nominal adjunction is present in Spanish, rather than 'pro-drop', there is no motivation for postulating a 'pleonastic' PRO or *pro* (non-referential, non-phonological) subject in \**El llueve* [emphatic]. There is a phonological subject in *llueve*; the verbal suffix is a third person singular subject. But since this subject is non-referential and emphatic referential contrast cannot be adjoined. (Jelinek 1984: 49)

Proposamen hau euskarazko perpau egitura deskribatzeko erabil daiteke. Aurretik aipatu dugun euskal esaldiak honela azter daitezke, Brettschneider-en proposamenari jarraiki:

- (5) Euskera  
(Manuelek<sub>j</sub>) etxera (aulkiak<sub>i</sub>) (Mireni<sub>k</sub>) dakar<sub>i</sub>kio<sub>k</sub>-Ø<sub>j</sub>

Gazteleraz bezala (*se las lleva a casa*), *etxera dakarzkio* esaldi osotzat har daiteke euskaraz ere. Aurreko esaldiaren gainerako izenak hautazkoak dira, eta adierazitako gertaeraren xehetasunak emateko erabiltzen dira.

Elordietaren (2001: 125) ustez, analisi hau ezin dugu erabili euskal perpaua aztertzeko, IS-argumentalak ez baitira benetako adjuntuak. Autore honek arrazoi duela uste dut. Izenak eta izenordeak hautazkoak dira gazteleraz eta euskaraz, benetako adjuntuak bailiran, baina ezaugarri bereizgarri bat dute: indizekidetasuna:

Es evidente que esa relación de adyacencia es diferente de la que se da entre un adverbio propiamente dicho y un sintagma u oración. La principal diferencia es la existencia de una relación de correferencia. En efecto, suponemos que es la flexión personal deíctica del verbo lo que constituye el argumento principal de un verbo transitivo y lo que contrae, por tanto, la relación sintáctica de sujeto y semántica de agente. Pero además, es claro que en, por ejemplo, *Juan duerme* el nombre propio *Juan* tiene carácter referencial y que esa referencia es la misma en esa oración que la que tiene esa deíxis verbal flexiva de persona. Es decir, hay correferencia entre el sintagma nominal adyacente y el argumento propio del verbo implicado. Esta correferencia es lo que distingue un adyacente relacionado con un argumento de un adyacente no relacionado con un argumento. (Moreno Cabrera 2003: 261)

Izan ere, argumentuak adierazten dituzten izenek eta izenordeek indize erreferentzialak partekatzen dituzte adizkiekin. Horregatik, kategoria berri bati ezarri behar dizkiogu izenorde eta izen hauek; *adjuntu argumentala* dei diezaiokegu. Kategoria hau Alarcos-ek proposatu zuen bere gazteleraren gramatikan (Alarcos 1994: 73, 137, 139, 199, 256-257 eta 266).

Analisi honetan, ez dago komunztadurarik adizkiaren eta izenaren artean; hautzakoak direnez gero, izenek eta izenordeek ez diote beren ezaugarri morfologikorik ezartzen aditzari. Aitzitik, aditzaren (edo aditz sintagmaren) hizki erreferentziales murrizketa semantikoak ezartzen dizkiete aditzarekin ager daitezkeen izenei eta izenordeei. Adibidez, *hitz egiten du* aditz sintagma *Jonek* onartzen du, baina *euria egiten du*-k ez du honelakorik onartzen.

### 3. Aditz komunztadura eta argumentuak euskaraz, gramatika sortzaile klasikoaren ikuspuntutik

Patxi Goenagak (1980: 168-170) komunztaduraren lehen analisia eskaintzen zigun euskal gramatika sortzailearen arloan. Analisi horretan, perpausean gune argumentaletan agertzen diren izen edo izenordeek beren ezaugarri morfologikoak ezartzen dizkiote aditzari. Hau transformazio erregela baten bidez egiten da, honela formula daitekeena (ikus Goenaga 1980: 170 eta Goenaga 1991b: 282):

- (6) Komunztadura erregela  

$$X - ([+erg, \varphi_1]) - Y - ([+dat, \varphi_2]) - [+abs, \varphi_3] - Z - \text{perts} \Rightarrow$$

$$X - ([+erg, \varphi_1]) - Y - ([+dat, \varphi_2]) - [+abs, \varphi_3] - Z - [_{\text{perts}} [+erg, \varphi_1],$$

$$[+dat, \varphi_2], [+abs, \varphi_3] ]$$

$$\varphi = \alpha 1. \text{ perts.}, \beta 2. \text{ perts.}, \gamma \text{ plur}$$

Gramatika sortzailearen geroko garapenetan, aditz komunztadurak zeregin einkorragoa betetzen du. *Hatsarre eta Parametroak* teorian euskal aditz komunztadurak kategoria isilak zilegitzen ditu; adibidez, *miesten zaitut* perpausean (Elordieta 2001: 115) bi izenorde isil agertzen dira, eta *eman dizkizut* perpausean (Ortiz de Urbina 1989: 162-163) hiru:

- (7) Euskara  
 a.  $[pro_j] [pro_i] \text{ miesten } z_{i,t_j}$       b.  $[pro_k] [pro_j] [pro_i] \text{ eman } diz_{i,k} z_{j,t_k}$

Analisi honetan, aditz laguntzaileak kasu, pertsona eta numero ezaugarriak ditu eta haren bidez izenorde isilek dagozkien ezaugarriak bereganatzen dituzte.

### 4. Adizki alokutiboak gramatika sortzailean

Euskal aditzean solaskidearen erreferentzia ager daiteke zuka edo hika hizkeran (ikus, besteak beste. Lafon 1959, Alberdi 1986, Irigoien 1993, Rebuschi 1981, 1984). Esate baterako, *Jon etorri duk* eta *Jon etorri duzu* kasuetan bi erreferentzia pertsonal agertzen dira aditz laguntzailean: Joni dagokiona, *d-* aurritzkiaren bidez adierazia (honi buruz ikus Laka 1993: 45-52) eta *hi* (gizonezkoa)ri dagokiona, *-k* atzizkiaren bidez adierazia.

Forma alokutiboak lortzeko *nor* eta *nor-nork* ereduak *nor-nork* eta *nor-nori-nork* bihurtzen dira hurrenez hurren. Honela, eman ditudan adibideetan *etorri duk etorri da* formatik eratortzen da, eta *eman dut* formatik *eman diat* (gizonezko hika edo toka esamoldean), *eman dinat* (emakumezko hika edo noka esamoldean), eman *dizut* (zuka esamoldean) eratortzen ditugu; *diat*, *dinat* eta *dizut* aditz laguntzaileek hiru erreferentzia pertsonal dituzte, *nor-nori-nork* aditzak baitira.

*Nor-nori-nork* aditzei dagokienez, laugarren erreferentzia pertsonal bat eransten zaie adizki alokutiboa lortzeko. Adibidez, *eman diot* formatik *eman zioat* (gizonezkoa), *eman zionat* (emakumezkoa) eta *eman ziozut* (zuka hizkeran) lortzen ditugu. Adizki hauek lau erreferentzia pertsonal dituzte.

Adizki alokutiboek hainbat arazo korapilatsu sortzen dizkiete teoria gramatikalei, alokutiboaren erreferentzia ez baita argumentala. Hizki alokutiboek denotatutako entitateek ez dute parte hartzen esaldiak adierazitako gertakizunetan. Horregatik, aditzek ez diete kasu markarik ez rol semantikorik ezartzen.

Goenagak ez zuen aztertu adizki alokutiborik bere *Gramatika bideetan* liburuan, baina zenbait autoreren ustez, garai hartan alokutibotasunaren analisisa komunztaduraren deskribapenean kokatu behar da gramatika sortzailean. T. H. Wilburek komunztadura alokutiboaren analisi bi proposatu zituen bere euskal gramatikari buruzko liburuan (Wilbur 1979: 127-130). Lehenengo analisisan, egitura sakonean adizki alokutiboa dakarren perpausa mendekoa da eta perpaus nagusiak *hi* izenordea eta *erraiten* aditza ditu. Adibidez (Wilbur 1979: 27), *holako zubi azpian jakin diat, nola hatxemanen nintuen ene mandoak* perpausak honako egitura sakon dauka:

(8) Euskara

[<sub>S</sub>nik hiri [<sub>S</sub>nik nola hatxeman nintuen ene mandoak]<sub>S</sub> jakin [<sub>aux</sub>] erraiten [<sub>aux</sub>]]<sub>S</sub>

Perpaus nagusia kendu baino lehen, *hi* izenordea mendeko perpausari eransten zaio eta izenorde honek bere ezaugarri morfologikoak ezartzen dizkio mendeko perpausako aditzari. Honen ondorioz, adizkia alokutibo bihurtzen da.

Bigarren analisisan, egitura sakonean *hi* izenordea adjuntu baten itxura hartuta agertzen da:

(9) Euskara

[hi, [<sub>S</sub>nik nola hatxeman nintuen ene mandoak]<sub>S</sub> jakin [<sub>aux</sub>]]

Wilburen ustez, arazo handia dago bi analisisetan. *Hi* izenordeak ez du genero ezaugarriarik; horregatik, ezin da *diat* eta *dinat* arteko aldea atzeman proposatutako erregelaren bidez. Wilburek proposatzen du *hi* izenordearen alboan izen bat agertzen dela, bokatibo gisa. Adibidez, *hi*, *gizon*; *hi*, *Martin* edo *hi*, *emazte*; *hi*, *Emilia*.

Oyharçabalek beste analisi bat eskaini digu alokutibotasunari buruz. Komunztadura alokutiboa azaltzeko, autore honek beste kategoria isil bat proposatzen du: *e<sub>ALLO</sub>*; Oyharçabalen ustez kategoria hau ez da izenorde isila.

Eskuarki, izenorde isilaren lekuan izenorde arrunta ager daiteke. Elordietak (2001: 115) eskaintzen digu hurrengo adibidea:

(10) Euskara

a. [<sub>pro<sub>i</sub></sub>] [<sub>pro<sub>j</sub></sub>] miresten z<sub>i</sub>aitut<sub>j</sub>

b. Nik zu miresten zaitut

Baina *Hi* izenordea ezin da azaldu argumentu gisa adizki alokutiboekin batera: “On ne peut ajouter aucune forme casuelle de *hi á dik*. On ne le peut pas davantage à *ziok* « il le lui a » (forme allocutive).” (Lafon 1959: 106). Oyharçabalek adibide bat ematen digu:

- (11) Euskara  
\*Hi mintza niaitekek

Arrazoi honengatik esaten du autore honek  $e_{ALLO}$  kategoria isil alokutiboa ez dagoela gune argumentalean. Kategoria hau perpaus-egituran adjuntu gisa agertzen den operatzailea da. Gainera, analisi honek egiaztatzen du kasu ezarketa eta aditz komunztadura ez daudela beti elkarlotuta. Oyharçabalen ustez, alokutibotasunak erakusten du aditz komunztadura ezin dela perpausen erlazio sintaktikoen adierazpen soila izana:

The allocutive phenomenon, at first glance, seems to represent some language specific stylistic and/or discursive rule performed outside of syntax. But in fact it shows that nonargumental positions existing at the periphery of L-related projections allow to syntactically encode linguistic relations not linked to the selectional properties of lexical and functional projections.

[...] Basque allocutive marking [...] shows that agreement phenomena cannot be restricted to Case assignment and argument position status. (Oyharçabal 1993: 111)

Beraz, alokutibotasuna deskribatzeak eta aztertzeak, dudarik gabe, ondorio garrantzitsuak dakarzkie teoria gramatikalari eta hizkuntzalaritza orokorrari.

## 5. Alokutibotasuna eta boz gramatikala

Hizki alokutiboak hartzean, *nor* adizkiak *nor nork* bihurtzen dira eta *nor-nork* adizkiak *nor-nori-nork* bilakatzen dira (Zubiri 2000: 591). Adibidez:

- (12) Adizki alokutiboak  
a. Etorri naiz ⇒ Etorri naun (alokutiboa)  
b. (Hik) (ni) ikusi naun (ez alokutiboa)  
c. Eman du ⇒ Eman dinat (alokutiboa)  
d. (Nik) (hiri) eman dinat (ez alokutiboa)

*Nor-nor-nork* formei dagokienez, *nor-nori-nork* forma berriak sortzen dira, laugarren hizki pertsonala daukatenak: *nor-nori-nori-nork*:

- (13) Euskara  
Eman diot ⇒ Eman zionat (alokutiboa)

Prozesu morfologiko hau aditz erazleak sortzeko erabiltzen da. Txillardegik dioenez, aditz arazleen ereduak “garrantzi handia du ADITZ ETIKOA-ren funtsa ulertzeko” (Txillardegik 1978: 377). Esaldi kausatiboak lortzeko, *Nor* adizkiak *nor-nork* bihurtzen da eta *nor-nork* adizkiak *nor-nori-nork* bilakatzen dira:

- (14) Euskera  
a. Etorri da ⇒ etorrarazi du                      b. Ekarrri du ⇒ ekarrarazi dio

Txillardegiren aholkuari jarraiki, oso interesgarria izango litzateke *nor-nori-nork* adizkiak nola bihurtzen diren aditz arazle aztertzea. Kasu honetan, esaldian *nori* izen bi daude, baina adizkiak *nori*-hizki bakarra du. Ortiz de Urbinak dioenez:

Where the basic verb is ditransitive, causativization is usually possible: the causee is then marked dative, so that a dative doubling situation may arise. However, only the causee dative may be marked on the inflection. In fact, quite often, it is the verbal inflection alone that identifies the causee. (Ortiz de Urbina 2000: 608)

Adibidez, Ortiz de Urbinak (2000: 608) ondoko esaldi hauek eskaintzen dizkigu:

(15) Euskara

- a. Salgai nuen landa Mikeli salerazi didate gurasoek (niri)
- b. Elizak pobreei dirua emanerazten digu (guri)

Lehenengo esaldian *didate* adizkiak ez dauka *Mikeli* dagokion hizki pertsonalik. *Diote* adizkia erabiltzen badugu perpaus honetan, Mikel izango da landa saldu duena eta ez ni saldu diodana. Bigarrenean, *digu* adizkian ez dago *pobreei* determinatzaile sintagmaren markarik. *Die* adizkia agertuko balitz esaldi honetan, pobreak izango lirateke dirua ematen dutenak.

Hortaz, esaldi alokutiboetan, lehenago ikusi dugunez, ezin da agertu adizkiak alokutiboki aipatutako bigarren pertsonaren izenorderik; aitzitik, esaldi kausati-boetan *nor-nori-nork* adizkiek ezin dute esaldian agertzen den bigarren *nori* izena adierazi. Egoera hau argitzeko, oso garrantzitsua da kontuan hartzea diatesi eta boz gramatikalaren arteko desberdintasuna.

Eskuarki, boz gramatikala eta diatesia sinonimotzat jotzen dira:

Boza aditzari eta honen laguntzaileari dagokien gramatika kategoria bat da, eta aditzaren, subjektu edo agente eta objektuaren arteko gramatika-erlazioa adierazten du; boz bakoitzak aditz-flexio espezifikokoak ditu [...] (Sin. Diatesia). (Txillardegi & Toledo 1991: 64)

Aditzek rol sematikoa ezartzen diete gune argumental guztiei. Ezarketa honi *sare diatetikoa* dei diezaiokegu. Adibidez, *eman* aditzak honako sare diatetiko hau dauka:

- (16) *Eman* aditzaren sare diatetikoa  
NORK/egilea; NOR/ jasalea; NORI/jasotzailea

Boza diatesiaren adierazpen morfologikoa da. Honela, *eman* aditzak ezartzen duen sare diatetikoa *ukan* adizkien bidez adierazten da:

- (17) Euskara  
Patxiri liburua eman diot

Oso erraza da diatesi eta boz gramatikalaren arteko desberdintasuna ulertzea, zeren eta diatesia fenomeno sintaktikoa baita eta boz fenomeno morfologikoa. Puntu hau hurrengo definizioetan ikus daiteke:

- (18) Diatesiaren definizioa

Aditzek argumentuei haien erlazio sintaktikoen arabera ezartzen dizkieten rol semantikoen banaketa.

- (19) Boz gramatikalaren definizioa  
Aditzaren bidezko diatesi adierazpen morfologikoa.

Nahiz eta euskaraz boz gramatikalak ia beti diatesia adierazten duen, badaude kasuak boza eta diatesia elkarren menpekoak ez direla erakusten dutenak.

Aurrena aipatu ditudan *nor-nori-nork* formatik eratorritako aditz arazleek erakusten dute boza eta diatesia beregainak direla. Ikusi dugunez, nahiz eta *salgai nuen landa Mikeli salerazi didate gurasoek (niri)* perpausak lau rol semantikorekiko diatesia eduki, perpausean ageri den adizkiaren (*salerazi didate*) boz gramatikalak hiru erreferentzia pertsonal ditu.

Adizki alokutiboei dagokienez, kontrako egoerarekin egiten dugu topo. Adizki alokutiboek lau erreferentzia pertsonal izan ditzakete, baina solaskidea adierazten duen bigarren pertsonaren izenordea ezin da perpausean agertu:

- (20) Euskara  
(Nik) (\*hi/\*hik/\*hiri) (hau) eman zionat (alokutiboa)

Hortaz, adizki alokutiboek erakusten dute diatesia eta boz gramatikala ez direla elkarren menpekoak. Moreno Cabrerak dioenez:

What is important here is that in order to refer to the addressee of speech, a transitive auxiliary has been chosen. Therefore, the *da/duk* variation is a case of voice variation without a corresponding diathetical variation, since as we have seen *etorri da* and *etorri duk/n* have exactly the same diathetical structures. (Moreno Cabrera 1998: 175)

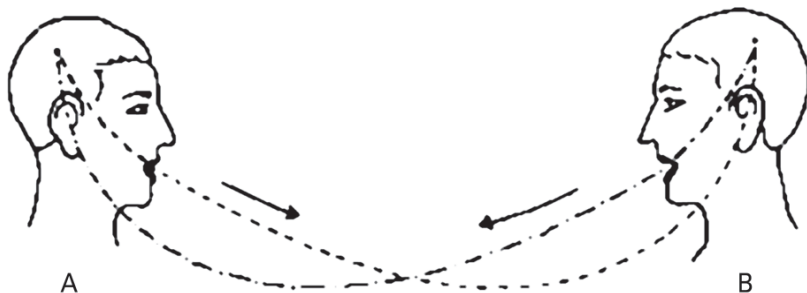
Moreno Cabreraren ondorio nagusia hauxe da:

This shows that the morphological mechanism of voice in Basque is autonomous and can be employed even when no diathetical change has taken place. (Moreno Cabrera 1998: 177)

Ikusi dugun bezala, alokutibotasunari buruzko ikerketek hizkuntzalaritza teorikorako ondorio garrantzitsuak eskaini diezazkigukete.

## 6. Adizki alokutiboak bakarriketan

Alokutibotasuna ondo ulertzeko, arretaz aztertu behar dugu hizketaren zirkuitua, zeinean protagonista bi aurki baitezakegu: mezuaren bidaltzailea edo igorlea, eta hartzailea edo jasotzailea.



Saussure-ren hizketaren zirkuitua



Guztiarekin ere, eskema hau ongi ulertzeko oso garrantzitsua da konturatzea desberdintasun bat dagoela destinatzailearen eta bidaltzailearen artean alde batetik eta, bestetik, destinatariaren eta hartzailearen artean. Bidaltzailea mezua igortzen duena da, eta hartzailea mezua jasotzen duena. Aldiz, destinatzailea mezua egiten duena da; gainera, destinatzaileak mezua zuzentzen dio destinatariari. Kasu askotan, destinatzailea eta bidaltzailea pertsona desberdinak izan daitezke; adibidez, interpretaria bidaltzailea da, baina ez da destinatzailea; horrez gain, kalean norbaitekin oihuka hitz egiten ari garenean, hartzaile asko izan arren, destinatari bakarra dago. Gainera, bidaltzailea bere mezuaren hartzailea izan ohi da.

Nire ustez, adizki alokutiboek destinataria aipatzen dute eta ez hartzailea. Horrez gainera, ikusi dugun bezala, alokutibotasuna ez da erreferentzia pertsonala, aipamen pragmatikoa baizik. Honela, hobeto uler ditzakegu bakarrizketan agertzen diren forma alokutiboak.

Alberdik dioenez, “bakarrizketan aditz-joko alokutiboa erabiltzeko joera dago” (Alberdi 1986: 426). Autore honen ustez, fenomeno hau harrigarria eta bitxia da:

Euskaraz, hizkuntza gehienetan bezala, bakarrizketan nork bere bururari ‘Hi’ egitea maiz gertatzen da. Baina harrigarriena eta aldi berean bereizgarriena, bakarrizketan aditz-joko alokutiboa sartzeko ohitura dugu. Nork bere burua esan diezaioke:

(a) tontoa naiz! (b) tontoa haiz! (d) tontoa nauk! (Alberdi 1986: 427)

Fenomeno hau argitzeko, Rebuschik (1984: 607) *alter ego*-ri buruz hitz egiten du eta Alberdik esaten du ez dagoela benetako bakarrizketarik, fikziozko elkarrizketa baizik. Alberdiren hitzetan:

Posibilitadeok esplikatzeko pentsatu behar dugu eza dagoela benetako bakarrizketa-rik, nolabaiteko elkarrizketa bat baizik: halako alegiazko edo fikziozko elkarrizketa bar. Batzuetan fikziozko hizketa-laguna edozein «mugatu gabea» izan daiteke (a), beste batzuetan norbera «bitan banatzen da», behin hizketa-lagunaren lekua (b), behin hizketa-lagunari hitz egiten dion hiztunaren lekua (d) hartzen duela. (Alberdi 1986: 427)

Bidaltzailea/ destinatzailea eta hartzailea/ destinataria bereizketa egiten badugu, oso erraza izango da Saussure-k proposatu zuen hizketa zirkuituaren bidez egoera hau adieraztea, A eta B gizaki bera direnean. Kasu biak hurrengo irudietan erakutsiko ditut:



«Tontoa nauk» esaten dudanean, fikziozko solaskidea pragmatikoki aipatzen dut, eta «tontoa haiz» diodanean, ordea, solaskidearen (nire buruaren) aipamena egiten dut bigarren pertsonaren bidez. Lehenengo kasuan, fikziozko solaskidea destinataria izan daiteke, baina ezin daiteke hartzailea edo jasotzailea izan. Bigarrean, fikziozko solaskidea destinatzailea izan daiteke, baina ezin da bidaltzailea edo igorlea izan. Nire analisia ondoko taula hauetan erakusten da.

## (21) TONTOA NAIZ

|                  | Destinatzailea | Bidaltzailea | Destinataria | Hartzailea |
|------------------|----------------|--------------|--------------|------------|
| NI               | BAI            | BAI          | EZ           | BAI        |
| <i>ALTER EGO</i> | EZ             | EZ           | EZ           | EZ         |

## (22) TONTOA HAIZ

|                  | Destinatzailea | Bidaltzailea | Destinataria | Hartzailea |
|------------------|----------------|--------------|--------------|------------|
| NI               | EZ             | BAI          | BAI          | BAI        |
| <i>ALTER EGO</i> | BAI            | EZ           | EZ           | EZ         |

## (23) TONTOA NAUK

|                  | Destinatzailea | Bidaltzailea | Destinataria | Hartzailea |
|------------------|----------------|--------------|--------------|------------|
| NI               | BAI            | BAI          | EZ           | BAI        |
| <i>ALTER EGO</i> | EZ             | EZ           | BAI          | EZ         |

## 7. Ondorioak

Artikulu honetan frogatu dut alokutibotasuna kontuan hartu behar dugula eus-kara tipologikoki karakterizatzeko. Ikusi dugun bezala, fenomeno honek oso ondorio interesgarriak dakartzkio teoria gramatikalari ez ezik, hizkuntzalaritza orokorrari ere.

Adizki alokutiboen eta aditz komunztaduraren arteko erlazioak oso arazo korapilatsuak eragiten dizkio teoria gramatikalari. Adizki alokutiboak gramatika sortzailean azaltzeko, Oyharçabalek erakusten digunez, suposatu behar dugu kasu ezarketa eta aditz komunztadura ez daudela beti elkarrekin lotuta. Ondorio hau oso garrantzitsua da teoria linguistiko orokorarentzat.

Alokutibotasuna ikertzeak oso emaitza interesgarriak eskaintzen ditu boz gramatikala aztertzerakoan. Adizki alokutiboek erakusten dute diatesia eta boz gramatikala desberdinu behar direla. Adizki hauek frogatzen dute diatesia aldatu gabe ere alda daitekeela boz gramatikala. Honen ondorioz, diatesia eta boza ez daude beti elkarrekin lotuta, gauza ezberdinak baitira. Ondorio hau, dudarik gabe, oso garrantzitsua da teoria gramatikalarentzat ez ezik, hizkuntzalaritza orokorarentzat ere.

Emaitza hauek bateragarriagoak dira hizkuntzaren maila guztiak (fonologia, morfologia, sintaxia eta semantika) sortzailatzat jotzen dituzten eredu linguistikoekin

gramatika sortzaile klasikoarekin baino. Adibidez, Jackendoff-en eredu linguistikoan maila guztiak sortzaileak dira; autore honek dioenez:

Each of the major components of linguistic structure —phonology, syntax, and semantic/conceptual structure— is the product of an independent generative system, and each is further subdivided into independent tiers. (Jackendoff 2002: 424)

Azkenik, bakarriketan agertzen diren adizki alokutiboak aztertu ditut. Erabilera harrigarri hau argitzeko destinataile / bidaltzailearen eta destinatari / hartzailearen arteko desberdintasuna baliatu dut, Saussure-ren hizketaren zirkuitua kontuan hartuz.

### Bibliografia

- Alarcos, M., 1994, *Gramática de la lengua española*, Espasa Calpe, Madrid.
- Alberdi, J., 1986, "Alokutibotasuna eta tratamenduak euskaraz: II. Markinaldeko Kasua", *ASJU* 20: 2, 419-486.
- , 1995, "The development of the Basque System of Terms of Address and the Allocutive Conjugation", in J. I. Hualde, J. A. Lakarra & R. L. Trask (eds.), *Towards a History of the Basque Language*, John Benjamins, Amsterdam, 275-294.
- Brettschneider, G., 1979, "Typological Characteristics of Basque", in F. Plank (ed.), *Ergativity. Towards a Theory of Grammatical Relations*, Academic Press, New York, 371-384.
- , 1981, "Euskara, hizkuntzen tipologia, ta hizkuntza unibertsalak", in *Euskaltzaindia*, 221-239.
- Eguzkitza, A. & M. Etxebarria, 2004 *Hizkuntzalaritza Orokorra: Arazoak eta Ikuspegiak*, EHU, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz.
- Elordieta, A., 2001 "The role of verbal agreement in licensing null arguments", in Fernández & Albizu (arg.), 113-132.
- Euskaltzaindia, 1981, *Euskalarien Nazioarteko Jardunaldiak*, Bilbo.
- , 1987, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak II*, Bilbo.
- , 1999, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak V*, Bilbo.
- Fernández, B. & P. Albizu (arg.), 2001, *Kasu eta komunztaduraren gainean*, EHU, Gasteiz.
- Goenaga, P., 1980, *Gramatika Bideetan*, Erein, Donostia.
- , 1991a, "Morfosintaxia", in Txillardegi & Toledo, (arg.), 328-338.
- , 1991b "Komunztadura", in Txillardegi & Toledo, (arg.), 282.
- Hualde, J. I. & J. Ortiz de Urbina (arg.), 1993, *Generative Studies in Basque Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam.
- & — (arg.), 2000, *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Irigoién, A., 1993, "Hitanoaz", in A. Irigoien, *Opera Selecta*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo 1997, 209-296.
- Jackendoff, R., 2002, *Foundations of Language. Brain, Meaning, Grammar, Evolution*, Oxford U. P., Oxford.
- Jelinek, E., 1984, "Empty categories, Case and Configurationality", *NLLT* 2: 1, 39-77.
- Lafitte, P., 1978, *Grammaire Basque (Navarro-Labourdin Littéraire)*, Elkar, Donostia.
- Lafon, R., 1959, "Place de la 2<sup>e</sup> personne du singulier dans la conjugaison basque", *BLS* 54: 103-129. Berrarg. bere *Vasconiana*, Euskaltzaindia, Bilbo, 1999, 387-409.
- Laka, I., 1993, "The structure of inflection: A case study in X<sup>0</sup> syntax", in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 21-70.

- Moreno Cabrera, J. C., 1998, "Allocutivity and voice in the Basque verb", in L. Kulikov & H. Vater (arg.) *Typology of Verbal Categories. Papers presented to Vladimir Nedjalkov on the occasion of his 70th birthday*, Max Niemeyer, Tübingen, 169-178.
- , 2003, *Semántica y Gramática. Sucesos, Papeles Semánticos y Relaciones Sintácticas*, Antonio Machado, Madrid.
- Oñederra, M. L., 1990, *Euskal Fonologia: Palatalizazioa. asimilazioa eta hots simbolismoa*, EHU, Zarautz.
- Ortiz de Urbina, J., 1985, *Some parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- , 2000, "Causatives", Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 597-613.
- Oyharçabal, B., 1993, "Verb agreement with Non-arguments: On allocutive agreement", in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 89-114.
- Rebuschi, G., 1981, "Autour des formes allocutives du basque", in *Euskaltzaindia 1981*, 307-321. Berrarg. bere *Essais de Linguistique basque*, ASJUren Gehigarriak 35, Donostia, 125-138.
- , 1984, "Les formes allocutives du basque", in id., *Structure de l'énoncé en basque*, Selaf, Paris, 481- 634.
- , 1997, "Autour des formes allocutives du basque", in id., *Essais de linguistique basque*, ASJU-ren Gehigarriak 35, Donostia, 125-138.
- Txillardegi, 1978, *Euskal Gramatika*, Ediciones Vascas, Donostia.
- , & A. M. Toledo, 1991, *Hizkuntzalaritza*, UZEI/ ELKAR, Donostia.
- Wilbur, T. H., 1979, *Prolegomena to a Grammar of Basque*, J. Benjamins, Amsterdam.
- Zubiri, I. eta E., 2000, *Euskal Gramatika Osoa*, Didaktiker, Bilbo.

# SINTAXI DIAKRONIKOA ETA ADITZ MULTZOAREN GARAPENA: INPERFEKTIBOZKO PERIFRASIAREN SORRERAZ

Céline Mounole

UPV/EHU

## Sarrera<sup>1</sup>

Euskarak perifrasi mota desberdinak ditu eta horietarik bat dugu inperfektibozko perifrasi. Aditz-izena inesiboan eta *izan* / *\*edun* laguntzaile estatiboek osatzen dute, eta segur aski jatorrian progresibozko egitura bat zen. Biziki gauza arrunta da munduko hizkuntzen artean lokatibozko predikatu baten progresibo gisa gramatikalizatzea (Heine 1993, Bybee & al. 1994), eta euskarak bat egiten du joera horrekin.

Lan honetan, egitura horren garapen sintaktikoa aztertu nahi dugu. Horretarako, tipologia eta gramatikalizazioa lan trena gisa erabiliko ditugu gure formen azaltzeko eta berreraikitzeko.

Lehenbiziko parte batean, inperfektibozko perifrasi aurkeztuko dugu euskararen sinkronian eta diakronian. Bigarrenik, munduko hizkuntzetako datuak eta euskararenak parez pare ezarriko ditugu ikusteko nola sortzen diren gisa horretako egiturak. Hirugarren zati batean euskarazko egituraren sorrera eta garapenari buruzko hipotesi bat proposatuko dugu.

## 1. Inperfektibozko perifrasiak gehiago

### 1.1. Sinkronian

Inperfektibozko perifrasi ikuspegi sinkroniko batetik begiratzen badugu, oharren gara biziki egitura gardena duela. Lehenik, haren aditz nagusia aditz-izen bat da inesiboan. Euskalkiz euskalki eta aditez aditz, txandaketa handiak ditugu aditz-izen horren formari dagokionez. Izan ere, aditzoinetik eratortzen da, *-te*, *-tze*, *-(k) eta*, edo *-tzaite* atzizkiak gehituz, euskalkien arabera. Gero, aditz-izen horri lotzen zaio inesibozko kasua. Perifrasiaren laguntzailei dagokienez, *izan* laguntzailea erabiltzen da aditz nagusi iragangaitzekin eta *\*edun* laguntzailea aditz nagusi iragankorrekin.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Eskerrik beroenak Joseba Lakarra, Julen Manterola eta Xabier Artiagoitiari beren oharrengatik.

<sup>2</sup> Lan honetan ez ditugu aipatuko aditz iragankorrekin erabil litezkeen laguntzaile hirupertsonalak (*eradun*, *eutsi*, *-i-*). Hortaz ikus Mounole (2008).

Inperfektibozko perifrasi orainaldian nola iraganean erabiltzen da, laguntzaileek *tempus* edo aldi egokia jantzirik ([+ORAI] edo [-ORAI]). Aldi orainean egiturak aspektu jarraikorra edo orainaldi sinplea (1) eta progresiboa (2) adierazten ditu, baita ohitura ere (3):

- (1) Ongi entzuten zaitut
- (2) Eskailerak jausten ditut
- (3) Egun guziz egunkaria irakurtzen dut

Oyharçabalek (2003) azpimarratzen duen bezala, euskalki gehienetan, inperfektibozko perifrasi ez da erabiltzen progresiboaren adierazteko. Trinkoki joka litezkeen aditzek progresiboa adizki trinkoaren bidez adierazten dute, eta inperfektibozko perifrasi baliatzen dute ohituraren adierazteko: *nator* (progresiboa) vs *etortzen naiz* (ohitura).

Batzuetan eta bereziki ekialdeko euskalkietan, perifrasi horrek geroaldia adieraz dezake:

- (4) Bihar, zazpitan abiatzen naiz

Aldi iraganean, berriz, egitura horrek inperfektua adierazten du nagusiki (5), nahiz eta iraganeko ohiturarentzat ere baliatzen den (6):

- (5) Ez zintudan ongi entzuten
- (6) Egun guziz egunkaria erosten nuen

## 1.2. Diakronian

Euskalari zenbaiten lanetan oharrak agertzen zaizkigu perifrasi horren historiari buruz. Lehenik, jatorriari dagokionez, Haasek (1992) bere tesi lanean proposatzen du euskarazko forma gaskoieraren progresibozko perifrasiaren kalkoa baizik ez dela. Gisa horretan, parez pare ezartzen ditu gaskoierazko *estar a her quaucom* ('estar en hacer algo') eta euskarazko *zerbait egiten du* perifrasiak:

Es kann angenommen werden, daß für die Entstehung dieses Progressivs der lateinisch-romanische Sprachkontakt verantwortlich ist, denn im Gaskognischen wird der Progressiv in vergleichbarer Weise gebildet: Er besteht aus dem Hilfsverb *estar* (*este*) und einer lokalen Präposition (*alen*), an die der Infinitiv angeschlossen wird. (Haase 1992: 93)

Perifrasiaren egituraketari dagokionez, Traskek (1995, 1997) ohar andana bat egiten du aditz-izenari buruz, baina, dudarik gabe, Urgellen lana (2006) da daukagun lanik zehatzena perifrasi horren diakronikoki aztertzeko. Urgellek XVI eta XVII. mendeetako eta lehenagoko lekukotasunen azterketa zorrotza burutzen du, eta hortik, aditz-izenaren atzizkiaren banaketa eta erabilpena argitzen ditu. Gorago erran bezala, euskalkiek lau atzizki nagusi erabiltzen dituzte aditz-izena aditzoinetik eratortzeko:

- (1) *-te* atzizkia: euskara arkaikoan, euskal jatorriko aditzetan erabiltzen da, hots, partizipioak mota horretako bukaerak dituelarik: (i) *-n* (*edate*, 1533); (ii) *ozen +-i* (*irakurte*, a. 1425); (iii) txistukari + *i* (*ekuste*, 1545); (iv) bokal (*ozterate*, XIV. mendea); (v) *-gi l-ki* (*jalgite*, 1545). Bestalde, Urgellek azpimarratzen du 1545 aitzin ez dela aurkitzen lekukotasunik non *-te* erabil litekeen maileguekin edo partizipiozko forma *-tu-z* duen batekin. Proposatzen du 1545 eta 1645 artean, hots ehun urtez, Nafarroa Garaia iparraldea (Be-

riain, 1621), Nafarroa Beherea (Etxepare, 1545) eta Lapurdi besarkatzen dituen eremuan aldaketa handi bat gertatu zela atzizki horren erabilpenean: ordutik aitzina *-te* atzizkia bi kontestutan baizik ez da erabiltzen: oinarria edo *stem-a -n-z* eta txistukariz duten aditzekin.

- (2) *-tze* atzizkia: Urgellen ustez, *-tze* atzizkia partizipioa *-tu-z* duten aditzetan agertuko zen erromantzezko maileguetan nola euskal jatorrizko aditzetan (*hartze, agertze, ezagutze*). Geroxeago, erdialdean *-te* atzizkia ordezkatu zuen aipatu gainerateko kontestuetan. Mendebaldean, *-eta* atzizkia da horren ordaina.
- (3) *-eta* atzizkia: Testuen kronologiak erakusten du *-eta* atzizkia nagusiki mailegu modernoetan erabiltzen dela (*-adu, -idu-z* bukatuak) mendebaldean.
- (4) *-tzaite* atzizkia: mendebaldeko testuetan baizik ez da aurkitzen (Araba eta Bizkaia). Orohar, iduri luke bi eremuetan ozenez bukatu CVC tipoko erroei gehitzen zaiela (*galzaitze, kentzaitze, sartzaitze*). Bizkitartean, Araban, txistukariz bukatu monosilabikoetan aurkitzen da (ikus Lazarraga 1567 *autsaitze, itsaitze*), eta herskariz bukatu monosilabiko (*batzaitze, lotzaitze*) eta polisilabikoetan (*garbizaitze, gorrizaitze*) (ikus Landuccio 1562).

Atzizki hauen kronologiari dagokionez, Urgellek uste du *-te* eta *-tze* Mitxelenaren Euskara Batu Zaharraren garaikoak direla, bien artean, *-te* zaharrena izanik. Erran bezala, hastapen batean, *-tze* aditz modernoagoetan baizik ez zen agertzen, hots, partizipioa *-tu-z* zutenetan. *-(k)eta* atzizkiari dagokionez, hiruen artean berriena liteke erabilpen horrekin. Euskara Batu Zaharraren garaikoa izanik ere, berantago —eta nagusiki mendebaldean— gramatikalizatuko zen aditzen eratortzeko atzizki gisa, *-tze*-ren lekua hartuz. Edozein kasutan, Urgellen ustez aditz-izenaren gramatikalizazioa ez zen batean gertatu hiru atzizki horietan eta *-te*-dun formak lehenik gramatikalizatu ziren.

Egitura horren balio aspektualari dagokionez, Lafonek (1943) proposatzen du, jatorrian, prozesu baten iraupenaren adierazteko erabiltzen zela, nahiz eta XVI. mendean balio hori jadanik galdua zuen.<sup>3</sup> Bestalde, Lafonek uste du aditz laguntzaileak duela iraupenaren balioa ekartzen, ez aditz-izenak:

Tandis que, en vieil anglais, la forme périphrastique devait sa valeur durative au participe présent, en basque, c'est pour une bonne part à l'auxiliaire employé que le présent de type *egiten dut* a dû le pouvoir d'exprimer le développement présent d'un procès qui doit aboutir à un terme. Par la suite, l'auxiliaire a perdu sa signification propre de verbe à valeur déterminée. (Lafon 1943, II. tomoa: 43)

Egitura horren balio aspektualaren aldaketa historikoak sakonkiago aztertzen ditu Aldaik (2003) bere tesian. Testuetako lekukotasunean oinarriturik ondoko gramatikalizazio bideak proposatzen ditu aldi oraineko egiturarentzat:

<sup>3</sup> “*sartzen da* ‘il entre’, litt. ‘il est en entrée’; *hartzen du* ‘il le prend’ litt. ‘il l’a en prise’: indicatif présent (*Syst.*, II, 40-43). Le présent basque composé a si bien perdu la valeur durative qu’il a du avoir autrefois que déjà, au XVII<sup>e</sup> siècle, pour indiquer un procès qui dure, pour marquer que l’on passe du temps à faire quelque chose, on remplace l’auxiliaire ‘avoir’ par l’auxiliaire ‘être’ accompagnée de l’adjectif *ari* ‘occupe à’: *jaten ari da* ‘il est en train de manger’. L’indicatif présent à auxiliaire ‘être’ ou ‘avoir’, exprime une assertion relative au moment présent ou une assertion intemporelle (présent intemporel ou de répétition)” (Lafon 1999: 512).

- (7) orainaldi progresiboa > orainaldi iteratiboa > orainaldi frekuentatiboa > orainaldiko ohitura > orainaldi gnomikoa, generikoa

## 2. Beste hizkuntzetako datuak eta euskararenak parez pare

### 2.1. Beste hizkuntzak

Ikerketa desberdinek erakusten diguten bezala, (Comrie 1976, Heine & Reh 1984, Bybee & Dahl 1989, Heine 1993, Bybee & al. 1994, Kuteva 2001, Heine and Kuteva 2002, Anderson 2006) hizkuntza askotan progresiboa lokatibozko espresio baten gainean eratzen da:

The location schema has been referred to by Dik (1987: 64) as the Localist channel. It is most commonly used to develop progressive aspects; in fact it probably accounts for more progressive constructions in the languages of the world than all other event schemas taken together (Heine 1993: 32).

Gehienetan egitura predikatibo bat da<sup>4</sup> [kopula + lokatibo (adposizio edo kasu marka bat) + aditz-izen] gisa osatua. Afrika mendebaldeko hizkuntza askotan aurkitzen dugu, hala nola Ewe, Igbo, Yoruba hizkuntzetan, baita Maninka, Kuranko, Bambara, Dioula, Mende, Bobo-Fing (Mande Hegoaldekoa), Bisa hizkuntzetan ere. Kwa hizkuntzan (Ewe, Niger-Congo) progresibozko egitura gisa horretan eratua da: [*le* lokatibozko kopula + aditz-izen + *-m(e)* lokatibozko posposizioa] (Heine 1993: 121):<sup>5</sup>

- (8) Kofi le xə tu- m  
Kofi da etxe eraikitze lok.  
“Kofi etxea eraikitzen ari da”

Ondoko adibidean ikusten den bezala, *le* kopula eta *me* lokatibozko postposizioa lokatibozko perpaus arruntetan ere aurki litezke (Heine 1993: 121):

- (9) Kofi le xə me  
Kofi da etxe lok.  
“Kofi etxean da”

Maninka hizkuntzan, *ye* kopula + aditz-izen bat lokatiboan (zehatzago, aditz-izen + lokatibozko posposizio) egitura erabiltzen da aspektu progresiboa edo iraunkorraren adierazteko (Spears 1972: 15-16 apud Heine & Reh 1984: 123):

- (10) A yé né lá  
hura da etortze lok.  
“Etortzen ari da”

<sup>4</sup> “The majority of progressive forms in our database derive from expressions involving locative elements [...]. The locative notion may be expressed either in the verbal auxiliary employed or in the use of postpositions or prepositions indicating location- ‘at’, ‘in’, or ‘on’” (Bybee & al. 1994: 129). “The conclusion concerning stative sources for progressives, then, strongly points to location as a necessary semantic element, and no clear cases of progressives formed with a copula without a locative element have been found in our data” (idem 132).

<sup>5</sup> Heinek P[repositional] P[eriphrasis] deitzen du mota horretako perifrasiak.



Progresibozko forma ondoko egitura predikatiboarekin konpara dezakegu. Aldi honetan, predikatua ez da aditz-izen bat, baizik eta izen bat lokatiboan:

- (11) *A yé bón là*  
 hura da etxe lok.  
 “Etxean da” (Heine & Reh 1984: 123)

Egitura hau bera hizkuntza germaniko batzuetan ere aurkitzen dugu, hala nola ingelesez.<sup>6</sup> Jespersen-ek (1949) erraten digu ingelesaren historian ikusten dela progresibozko forma bat [kopula + lokatibozko adposizio + aditz-izen] gisako egitura predikatibotik garatzen.<sup>7</sup> Denboran zehar, lokatibozko preposizioa *a-* bilakatu zen eta gero betiko galdu:<sup>8</sup>

- (12) *I am on doing that > I am a-doing that > I am doing that*

Bestalde, gisa horretako egituretan askotan ikusten den bezala, aditz izenaren objektua genitiboan markatua da (*s* inflexio genitiboa testu zaharretan edo *of* preposizioa lekukotasun berriagoetan). Horrek iraun du gutxienez xvii. mendera arte, eta gero emeki-emeki desagertu da:

- (13) *as she was writing of it* (Shakespeare: *Ado* IV.3.10, apud Jespersen 1949: 176) “Horren idazten ari baitzen...”  
 (14) *they were carrying of him...* (Bunyan (1678) P 164, apud Jespersen 1949: 176) “Haren eramaten ari ziren...”

## 2.2. Egitura hauen sortze prozesuari buruz

Hizkuntzaz hizkuntza egitura horren aurkitzeak erakustera ematen du lotura semantiko hertsia dugula lokatiboaren eta progresiboaren artean, eta ez dela kasualitatea lokatibozko egitura progresibo egitura bihurtzea. Subjektuaren kokapena espazioan adierazten zuen egitura zabaldu da, eta orduan erabiltzen da hitzuna bere ekintzan/prozesuan kokatzeko:<sup>9</sup>

The reason that Ewe progressive structure has locative morphology (locative copula and erstwhile postposition) and a nominalizing indicator (the high floating tone) is precisely *because* it evolved historically from a spatial construction (‘X is in Y’) involving a Subject X as being located with respect to a nominal entity Y (an object

<sup>6</sup> Holandesez (*Ik ben aan het lezen* ‘I am at the reading’) eta Alemanieraren aldaera dialektal batzuetan ere aurkitzen dugu. Alemanieraren progresibozko egituraz luzeago mintzatuko gara beherago (II,2).

<sup>7</sup> Iduri luke egitura hori *-ende* partizipioa + *beon*, *wesan* laguntzaileez osatu egituraren ondoko forma dela: “The modern English expanded tenses are in some vague way a continuation of the old combination of the auxiliary verb and the participle in *-ende*; but after this ending had been changed into *-inge* and had thus become identical with that of the verbal substantive, an amalgamation took place of this construction and the combination *be on* + the sb, in which *on* had become *a* and was then dropped” (Jespersen 1949: 169). Ordezkatze hori nola gerta zitekeen ingelesaren historiaren puntu ilunenetarikoa da.

<sup>8</sup> Iduri luke holandesez ere lokatibozko preposizioa (*aan*) frankotan erortzen dela.

<sup>9</sup> Oroit aldaketa sintaktikoak erregularrak direla eta ez direla ezbeharrez gertatzen: “Syntactic change is regular, in the sense that it is rule-governed and not random” (Harris 2003: 532; Harris & Campbell 1995: 325-30). Bizkitartean horrek ez du erran nahi ez dela salbuespenik.

or place). Thus features that are a ‘mystery’ for a static description become an integral part of the diachronic explanation. (Kuteva 2001: 9)

Despite the variety of specific instantiations of the *co-location* notions (‘be on’, ‘be at’, ‘be in’, ‘be with’), in none of these languages can the progressive be traced back to a structure involving an adposition meaning ‘out of’, ‘off’, or ‘away from’, or ‘after’, or ‘before’ [...]. *This in itself speaks in favour of a non-arbitrary conceptually-semantically motivated auxiliiation development in genetically and geographically remote languages.* (Kuteva 2001: 24) (etzana gurea da)

### 2.2.1. Hedatze semantikoa

Proposamen desberdinak aurkeztu dira garapen horren azaltzeko. Hengeveld (1992), euskara adibidetzat harturik, *hedatze metaforikoaren* terminotan mintzo da. Izan ere, proposatzen du *ibiltzen da* bezalako egituran lokatibozko metafora bat erabiltzen dela errateko subjektua ‘ibiltzearen prozesuan’ dela. Haren ustez, hedatzea *etxean da* gisako egituretan oinarritzen da:

The locative predication type has a further auxiliary use. Unlike the constructions discussed in the previous sections, in order for the locative predication to acquire this auxiliary use, it has to undergo a metaphorical extension. [...]

Example (59) [*Etxean da*] is a regular locative predication in which both the argument term and the predicate term designate first order entities. Example (60) [*Ibiltzen da*] is identical to (59) [*Etxean da*] except for the fact that the predicate term designates a second order entity. The subject is said to be located in a state of affairs in which he himself participates. This locative metaphor has entered the aspectual system of Basque and many other languages and is used to express durative or progressive aspect. [...]

The construction can only be interpreted metaphorically, and this fact may be responsible for the rapid grammaticalization to which this construction type seems to be subjected. (Hengeveld 1992: 274-75)

Kuteva & Sinha (1994) eta Kutevak (2001) ere hedatze metaforikoaren alde egiten dute. Bizkitartean, Hengeveld (1992) baino urrunago doaz entseatzen baitira urrats desberdinen bereizten lokatibozko egituratik progresibozkora gertatu saltoaren azaltzeko. Horretarako, Koloniako alemanieraren aldaera dialektalean oinarritzen dira, gisa horretako egitura baitu, berriki sortua. Kuteva & Sinha (1994), Kutevaren (2001) arabera, hastapenean lokatibozko egitura hau genuke: *sein* (‘izan’) + *an* (lokatihoa) + determinatzailea + Izen Sintagma: *Ich bin an (an.dem) Bahnhof* (lit. ‘ni naiz lok.geltokia’ = ‘geltokian naiz’), urratsez urrats progresibozko egitura bihurtzen dena:

1. urratsa: Zabaltze metaforiko bat dugu, egituraren esanahi lokatibo arruntetik, leku batean burutzen den ohizko ekintza baten esanhira: *Ich bin an der Uni* (lit. ‘Unibertsitatean naiz’) = (i) Unibertsitatean naiz, (ii) Unibertsitatean lan egiten dut.
2. urratsa: Beste zabaltze semantiko bat dugu (metonimia gisa ikus litekeena), leku batean burutu ekintza baten esanahitik, aktibitatearen nozio orokorraren esanhira, aktibitatea entitate gisa harturik: *Bist Du mit dem Aufsatz fertig?* “Idazkia prest ote duzu?”, *Nein, Ich bin immer an der Arbeit* = “Ez, oraindik ere lantzen ari naiz” (lit. “lanean naiz”).

3. urratsa: Zabaltze semantikoa urrunago doa: aktibitatea, entitate gisa hartua zena, eta izen baten bidez adierazia, performantza gisa hartzen da eta aditz-izen baten bidez adierazten da: *Ich bin am Arbeiten* = “Lan egiten ari naiz” (lit. “lan egitean naiz”). Kutevaren ustez, baliteke progresibozko forma berria zabaltze horrekin batera sorturik: “It could have been this extension that led to the progressive use” (Kuteva 2001: 32)
4. urratsa: Egitura kontestu berri batzuetara hedatzen da, zehazkiago aditz transsitiboetara: *Martha ist Flaschen am sortieren* “Marta botoilen ateratzen ari da” (lit. “Marta botoilak ateratzean da”).
5. urratsa: Infinitiboak aditz izena ordezkatzeko du egitura,<sup>10</sup> eta subjektu bizi-gabeak posible dira, orain arte subjektua beti biziduna zelarik: *Der Schmerz ist am nachlassen* “Mina eztatzen ari da”.

### 2.2.2. Egitura predikatibotik egitura perifrastikora: berranalisatze prozesuak

Hedatze semantikoaren hipotesi horiek laguntzen gaituzte salto kontzeptualaren ulertzerara. Bizkitartean, nahiz eta azaletik ez den ikusten, egiturak berranalisatze prozesu bat pairatzen du.<sup>11</sup> Kutevak (2001) aipatzen duen 3. urratseko zabaltze semantikoa gertatu eta, erran nahi baita aditz-izena egitura predikatiboan sartu eta, egituraren aldaketa bidean da. Egitura predikatiboa egitura perifrastiko gisa berranalisatzen da: egitura predikatiboko aditz-izena perifrastiko aditz nagusi gisa berranalisatzen da, aditz ezaugarriak bereganatuz, eta izen ezaugarriak galduz; eta kopula zena, egitura perifrastikoko aditz laguntzaile gisa dugu:

- (15) [Subjektu] + [aditz-izena lokatiboan (predikatu nominala)] + [kopula] → [Subjektu] + [aditz-izena (aditz nagusia) + laguntzailea]  
 (16) [*Ich*] [*bin*] [*am Arbeiten*] → [*Ich*][*bin am Arbeiten*]

### 2.3. Euskararen datuak

Gorago erran bezala, euskarazko jatorrizko progresibozko perifrasiak hizkuntza hauetan bezala osatzen da: aditz-izen bat (aditz-oina + *-te*, *-tze*, *-keta*...) kasu inesiboan + *izan* kopula. Orduan guk ere parez pare ezar ditzakegu ondoko bi egiturak:

- (17) Jon etxerat etort(z)en da                      (18) Jon mendian da

Bizkitartean, *izan* kopula aditz iragangaitzekin baizik ez da erabiltzen; aditz(-izen) iragankorrekin \**edun* laguntzailea erabiltzen baita:<sup>12</sup>

- (19) Jonek bazkaria prestatzen du

<sup>10</sup> Garapen hau alemanaren barnekoa da arrunt.

<sup>11</sup> Berranaliak ez du aldatzen azaleko egitura: “Reanalysis is a mechanism which changes the underlying structure of a syntactic pattern and which does not involve any immediate or intrinsic modification of its surface manifestation” (Harris & Campbell 1995: 61).

<sup>12</sup> Ikerketa tipologiko askotan euskarazko progresibozko egitura aipatzen delarik ‘verbal noun in locative + be’ egitura gisa aipatzen da eta ez da sekulan ohartarazten aditz iragankorrak desberdin portatzen direla laguntzaileari eta argumentu egiturari dagokienez (Bybee & al. 1994, Hengeveld 1992).

Irakurlea ohartuko zen gorago eman beste hizkuntzetako adibideetan kopula baik ez dela erabiltzen laguntzaile gisa, aditz nagusia iragangaitza zein iragankorra izan. Hori hala ere bada kontsultatu ditugun azterketa tipologikoetan. Horrek behartzen gaitu guretzat biziki arrunta den euskarazko egitura beste manera batez ikustera.

### 3. Euskarazko progresibozko egituraren diakroniaz: hipotesia

#### 3.1. Proposamena

Gure proposamena hau da: euskaraz ere ez dela beti hala izan, erran nahi baita jatorrian kopula baik ez zela posible egitura horretan, aditz iragankor, zein iragangaitzekin. Bi argumentu ditugu horren alde. Alde batetik, euskararen bitxitasuna beste hizkuntzetako datuen aldera: hizkuntza guzietan, salbu batek, patroia bera erakusten badute egitura jakin batean, pentsatu behar dugu ohizkoa ez den egitura eratorria dela, bigarrenkaria dela. Beste alde batetik, egitura horientzat proposatzen den gramatikalizazio prozesuak berak, eta bereziki, prozesu horren iturriak,<sup>13</sup> \**edun* laguntzailea eta kasu ergatiboa bazterratzen dizkigute: oinarrian egitura predikatibo bat dugu, beste edozein egitura predikatibo lokatiboren parekoa dena:

(20) Subjektua + Izen Sintagma lokatiboan (predikatu nominala) + *izan* kopula

Gisa horretako egituretan kopula baik ez da posible<sup>14</sup> erran nahi baita hitz bat (askotan aditz bat baina erakuslea ere izan liteke), semantikoki hutsa dena, berezko ekarpenik egiten ez diona esaldiaren esanahiari, eta larriki errateko *junta* funtzioa duena. Hengevelden ustez (1992), kopula morfema bat da predikazioa sortzen duena, predikatua ez delarik aditz bat:

The most salient feature of the copula is that it makes no independent contribution to the meaning of the sentence. This feature is reflected in the fact that in some languages and under varying circumstances the copula can be left out without affecting the meaning of the sentence. [...] the shades of meaning often attributed to a copula can be traced back to other characteristics of the sentence, such as the nature of the non-verbal predicate and its arguments. [...]

The fact that a copula is semantically empty immediately raises the question of what its function in the sentence is. Here this function may be broadly defined as a supportive one. A copula enables a non-verbal predicate to act as a main predicate in those languages and under those circumstances in which this non-verbal predicate could not fulfill this function on its own. [...] From its supportive function it follows that the copula itself is not a (part of the) predicate, but an auxiliary accompanying a non-verbal predicate and its argument(s). (Hengeveld 1992: 32-33)

Gehiegi luzatu gabe, argi gelditzen da \**edun* ez dela kopulatza hartzen ahal, eta ez dugula pentsatzen ahal egituraren sortzean laguntzaile gisa erabiltzen zela. Hortik, pentsatu behar dugu hastapen batean, *izan* kopula baik ez zela erabiltzen euskarazko egitura predikatibo horretan, aditz-izen iragankor zein iragangaitzekin.<sup>15</sup>

(21) a. *Jon mendian da*    b. *Jon etxerat etortzen da*    c. \**Jon bazkaria egiten da*

<sup>13</sup> Ikus Bybee & al. (1994) gramatikalizazio iturrien determinazioaren hipotesiari buruz.

<sup>14</sup> Erabiltzen delarik, naski, hizkuntza batzuek ez baitute kopularik Hengeveld (1992).

<sup>15</sup> Egituraren sortzea lekukotua duten hizkuntzak kontuan hartuz, zilegi ditake pentsatzea hastape-hastapenean egitura soilik aplikatzen zitzaizela aditz iragangaitzei eta iragankortasun maila apala zutenei (Heine & Kuteva 2005: 66).

### 3.2. Garapena urratsez urrats

Hori hala asumiturik, suposatu behar dugu \**edun* laguntzailea eta iragankortasunari dagozkion gainerateko ezaugarriak (ergatiboa, objektu komunztadura...) bigarren une batean garatu zirela egituran. Bizkitartean, bigarren une hori ez da edozein izaten ahal; ezaugarri iragankorrek egitura berranalisa eta gero baizik ez zitezkeen ager, erran nahi baita aditz-izena aditz nagusi gisa berranalisa zelarik, hots, egitura kopulatibo bateko izen-predikatua izatetik egitura perifrastiko bateko aditz-predikatua izatera pasatu zelarik. Hona proposatzen dugun garapena urratsez urrats:<sup>16</sup>

#### 1. urratsa: Egitura predikatiboa

- i. [ni] [mendian] [naiz]    ii. [ni] [etorten] [naiz]

Urrats honetan, *mendian* (izena lokatiboan) eta *etorten* (aditz-izena lokatiboan), predikatuak dira (ez aditz-predikatuak<sup>17</sup> gorago erran bezala) eta subjektuaren kokapena adierazten dute leku batean (izenaren kasuan, *mendian*) edo bere prozesuan (aditz-izenaren kasuan, “*etortzearen prozesuan*”).<sup>18</sup>

#### 2. urratsa: Egitura predikatiboaren berranalisa

- i. [ni mendian] [naiz]    ii. [ni] [etorten naiz]    iii. \*[ni] [bazkaria egiten naiz]

Bigarren urrats honetan, aditz-izena egiturako aditz nagusi gisa berranalizatzen da eta kopula, egitura analitikoko laguntzaile gisa. Egitura predikatibo batetik egitura perifrastiko batera pasatzen gara. Orduan posible bihurtzen da aditz iragankorren erabiltzea egitura horretan (Oroit Kuteva & Sinharren 4. urratsa).

#### 3. urratsa: Egitura iragankorren egokitzapena

- i. [ni mendian] [naiz]    ii. [ni] [etorten naiz]    iii. [nik] [bazkaria egiten dut]

Aditz-izena egitura perifrastikoaren aditz nagusi bilakatu da. Orduan, aditz-izenak bere azken izen ezaugarriak galtzen ditu (hortaz ikus beherago 3.4.) eta aditzarenak berreskuratzen: rol semantikoen banatzeko eta argumentu egitura erabakitzekeo ardua. Horrek eraginen du aditz-izen iragankorrek iragankortasunaren ezaugarrien berreskuratzea eta finkatzea egitura horretan: \**edun* laguntzaile iragankorra,<sup>19</sup> kasu ergatiboa subjektuan eta objektuarekiko komunztadura. Campbell eta Harris-en

<sup>16</sup> Gogoan atxiki behar da tarteko garai franko badela horrelako garapen batean, gehienak ezin berreraikiak. Guk berreraiketa eskematiko orokor bat baizik ez dugu aurkezten.

<sup>17</sup> “A non-verbal predicate may be defined negatively as a predicate that is not a verb. A verb may be defined as a predicate which, without further measures being taken, has a predicative use only. A verb can assume a non-predicative function only after undergoing a further measure such as nominalization or participialization, whereas a non-verbal predicate can be put to some non-predicative use without any of these measures being taken.” (Hengeveld 1992: 27)

<sup>18</sup> Trasken intuizioa ere hala zen: ‘The original sense of a participle like *ikusten* must have been literally ‘on seeing’, or ‘at seeing’ (Trask 1995: 224).

<sup>19</sup> Nahiz eta \**edun* laguntzailea aditz iragankor gisa aurkezten dugun (arrazoin praktikoengatik beretziki), gogoan dugu Hagège (2005) non zalantzan ezartzen den aditz afektiboaren iragankortasuna.

(1995) terminologia berriz harturik, erranen dugu berranalisia gertatu eta egokitza-pen edo aktualizazio prozesua martxan jarri dela.<sup>20</sup>

### 3.3. Eraginak? Hedadura prosezua

Uste dugu indar batzuek bultza zezaketela progresibozko perifrasiaren berregituraketa: analogia edo hedadurak<sup>21</sup> hain zuzen. Ebidentziak baditugu pentsatzeko euskarazko perfektuzko perifrasi inperfektibozkoa baino lehenago sortu zela.<sup>22</sup> Bali-teke egitura honen hedaduraz inperfektibozko perifrasiak iragankor eta iragangaitzen arteko banaketa sortu zuela, aditz iragangaitzek subjektu absolutiboa eta *izan* kopula laguntzaile gisa harturik, eta aditz iragankorrek subjektu ergatiboa, objektu absolutiboa eta *\*edun* laguntzailea bereganaturik.<sup>23</sup> Itzul gaitzen aipatu 2. eta 3. urratsetara. Uste dugu hauetan perfektuzko forma gehitu behar dela, eragin handia izan zukeela-koan aipatu egokitza-pen edo aktualizazio prozesuan:

2. *urratsa: Egitura predikatiboaren berranalisia*

- i. [ni mendian] [naiz]      ii. [ni] [etorten naiz]
- iii. \*[ni] [bazkaria **prestatzen naiz**]
- vs iv. [ni] [etorri naiz]      v. [nik] [bazkaria **prestatu dut**]

3. *urratsa: Egitura iragankorraren egokitza-pena*

- i. [ni mendian] [naiz]      ii. [ni] [etorten naiz]
- iii. [nik] [bazkaria **prestatzen dut**]
- vs iv. [ni] [etorri naiz]      v. [nik] [bazkaria **prestatu dut**]

Gure ustez, ergatibotasunak edo hobeki erranik euskararen eredu ergatiboak ere eragin zezakeen egituraren aktualizazioa edo egokitza-pena. Aditz-izena egiturako aditz nagusi gisa berranalizatuko zen heinean hiztunak subjektu ergatiboaren mar-katzeko beharra sentituko zuen. Orduan, ergatiboa subjektu iragankorretara heda zitekeen eta berekin laguntzaile iragankorra ekar zezakeen.<sup>24</sup>

Avar hizkuntza (Dagastan familia, Kaukasoko Ipar Ekialdea) hizkuntza ergatiboa da eta gisa horretako garapena ezagutu du bere progresibozko forman (Harris & Campbell 1995: 187-89).<sup>25</sup> Hastapenean, partizipioa + kopula gisa eratzen zen, sub-jektua absolutiboan izanik, aditz iragankor zein iragangaitzekin. Bizkitartean, egitura

<sup>20</sup> Aktualizazioa berranalisiaren ondotik gertatzen da: "Reanalysis is, in fact, not visible to us directly, and it is only through meaning change (which is not always present) or through the actualization that follows reanalysis that we can see its effects." (Harris 2003: 536); "actualization [is] the gradual mapping out of the consequences of the reanalysis" (Timberlake 1977: 141 apud Harris & Campbell 1995: 77).

<sup>21</sup> "Extension is a mechanism which results in changes in the surface manifestation of a pattern and which does not involve immediate or intrinsic modification of underlying structure" (Harris 2003: 532; Harris 1996; Harris & Campbell 1995).

<sup>22</sup> Ikus gorago 1.2.

<sup>23</sup> Perfektuaren jatorriari dagokionez, erran behar dugu gaur egun perifrasi horretan dugun laguntzaile banaketa bera genukeela hastapenetik. Perifrasi horren sorrerari buruz ikus Mounole (2007a).

<sup>24</sup> Artetik errateko, horrek erakutsiko luke aldi honetan laguntzaile hautaketa ez dela aditz nagusia-ren semantikari lotua (Bentley & Eythorsson 2003) baizik eta horren argumentu egiturari.

<sup>25</sup> Alineazio aldakei buruz ikus Creissels (2008).

perifraisi gisa berranalizatu eta, ergatibozko kasua aditz iragankorretako subjektuetara hedatu da eta objektu zuzenarekilako komunztadura sortu kopulan —kopulari komunztadura aurritzia gehituz— eta partizipioan —partizipioari komunztadura atzizkia gehituz—. Baliteke hizkuntza ergatiboetan aktualizazio prozesua indartsuagoa izatea mota horretako egituretan. Avar hizkuntzan kasu ergatiboa hedatzen da baina laguntzailea ez da aldatzen —kopula dugu aditz iragangaitz zein iragankorrekin, nahiz eta iragankorretako objektuarekilako komunztadura bertan garatu den—. Beraz alde horretarik euskara avar hizkuntza baino urrunago joan da egituraren egokitzapenean. Baliteke, euskararen kasuan, kasu ergatiboa eredu ergatiboaren eraginez hedaturik, eta \**edun* laguntzailea bigarren une batean agerturik, perfektuzko perifraisiaren hedaduraz edo analogiaz. Ordena edozein izanik ere, uste dugu argi dela bai eredu ergatiboak baita perfektuzko perifraisiak eragin handikoak izan zirela euskarazko progresibozko egituraren berregituraketan.<sup>26</sup>

Azkenik, pentsatzen dugu laguntzaile txandaketaren bitartez burutzen den inperzonal eta perzonalaren arteko bereizketak ere bultzatzen direla iragankor / iragangaitzen arteko bereizketa inperfektibozko perifrasian: *Jonek egiten du vs askotan horrela egiten da*.

### 3.4. Egitura predikatiboa berreraikitzen buruz

Sakonkiago pentsatu nahi genuke progresibozko perifraisiaren jatorrizko formari, erran nahi baita, jatorrizko egitura predikatiboari. Gorago erran bezala, uste dugu jatorrian egitura predikatiboa mota horretakoa zela:

(22) Subjektua + aditz-izena + lokatibozko kasua + kopula

Hizkuntza askok erakusten duten bezala, egitura horretan osagarri bat dagoelarik, genitiboan izan ohi da: predikatua aditz-izena izanik, horren osagarria izen-lagun gisa portatzen da, hortik, genitiboan da:

As is to be expected whenever the Location Schema is employed, the main verb is encoded in a nominalized form [...]. When the verb is nominalized, object complements are presented as inalienable possessor noun phrases. In Ewe the possessor pre-

<sup>26</sup> Irigoienek (1985) ere proposatu zuen hastapen batean *izan* laguntzailea aditz iragankor eta iragangaitzekin erabiltzen zela eta \**edun* berantago hedatu zela aditz iragankorretara. Bizkitartean, haren eta gure arrazoinbideak arras desberdinak dira. Irigoienek uste du euskarazko egitura inperfektiboa latinarren *esse* + 'orainaldiko partizipioa' egituraren kalko hutsa dela, seguraski erlijiozko testuen itzulpenetan sortu eta egunerokotasuneko euskarara hedatu zena: "Las perífrasis del tipo *egozten zuen, egozten ari zen*, son del mismo sentido y formación que la perífrasis constituída por el verbo ser + participio de presente en griego y en latín, con adaptación ulterior a la distinción formal de transitivo e intransitivo, bien establecida, por otra parte, en el sistema más antiguo de la lengua vasca, a partir de dicho modelo, ser + participio de presente, difundido por la cultura religiosa con base en determinados usos del latín vulgar, y antes del griego, utilizando el sustantivo verbal en caso inesivo como sustituto de dicho participio de presente por carecer de esta última forma la lengua" (Irigoien 1985: 41). Beste lan batean erakutsi dugun bezala (Mounole 2006), gure perifrasien artean, perfektuzkoak baizik ez du paralelorik latin klasikoko eta erromantzezko egitura batekin. Testu erlijiozkoen garrantziari buruz egituraren hedatzean, erran behar dugu gure lehenbiziko testu erlijiozkoen itzulpen luzeak xvi. mendekoak baizik ez direla, xv. mendean, inperfektibozko egitura nahiko gramatikalizatua zelarik bertso sortek erakusten duten bezala (Milia Lastur, Arrasateko erreketeta).



cedes the possessed constituent, and there is no formal marking in the case of inalienable possessive constructions. Thus, the phrase *xe tu-tu-* in (6) and (7) means literally ‘the house’s building’; that is, the object (‘house’) appears as a possessive modifier on the nominalized verb (Heine 1993: 122).

gorago erran bezala (2.1), ingelesak bere historian progresibo bat sortu du aditz-izen, lokatibo eta kopulaz osatu egitura baten bidez. Jespersenen (1949) arabera, ingeles zaharrea aditz-izenaren objektuak ere genitiboan markatzen ziren. Gutxienez, hala zen xvii. mendera arte. (23) eta (24) gisa errepikatzen ditugu, gorago (13) eta (14) gisa eman adibideak:

- (23) *as she was writing of it* (Shakespeare *Ado* IV.3.10, apud Jespersen 1949: 176) “HorREN idazten ari baitzen...”  
 (24) *they were carrying of him...* (Bunyan (1678), P 164, apud Jespersen 1949: 176) “HaREN eramaten ari ziren...”

Ingeles modernoan, gerundioak galdu ditu bere izen ezaugarri guziak eta objektua ez da gehiago genitiboan markatzen progresibozko egitura. Bizkitartean, iduri luke piska bat gehiago irauin zuela perpaus jokatu gabeetan, xviii. mendean oraindik, gerundioaren subjektu iragankorra edo objektua genitiboan marka baitzitezkeen: *I don't approve of his doing that* “ez dut onartzen haREN egite hori”, Defoe<sup>27</sup> M 16 *they shan't catch me a-kissing of you* = “ezin naute harrapatu zuRE musukatzE”.<sup>28</sup>

Euskarari dagokionez, ekialdeko euskalkiek aditz-izen iragankorretako objektua genitiboan markatzen dute, perpaus jokatu gabeetan: *aitaren ikustera noa*.<sup>28</sup> Aditz-izen iragangaitzetako subjektuari dagokionez, Lafitteren arabera (1963), ekialdeko testu zahar batzuetan ere genitiboan markatzen da: *aitaren jiteaz atsegin dut*. Bi erabilpen horiek mendebaldeko eta erdialeko testu zaharretan aurkitzen ditugu, horrek pentsarazten baitu garai batean euskalki guzietara orokortuak zirela: (i) objektua genitiboan: *Bergararroc asi dira trajioe baten asmaçean* (Arrasateko erreketak, TAV 83); (ii) subjektua genitiboan: *kukuen kantatzean, euri ta eguzki*, “Cuando el cuco suele cantar, lluvia y sol” (*RS* 70), *Olasso da ENE-EGOTECO aulquia* (Garibai 1592). Guk, Traskek bezala (1995), uste dugu forma hauek berrikuntzak baino ge-

<sup>27</sup> Defoe, Daniel: *Moll Flanders* (The Abbey Classics), xviii-xix.

<sup>28</sup> Bizkitartean ez da sistematikoki erabiltzen Lafittek azpimarratzen duen bezala: ‘l’infinitif nominal étant à la fois nom et verbe, on sent chez les auteurs une grande hésitation dans la façon de traiter les sujets et les compléments qui s’y rattachent. Les uns regardent l’infinitif comme un “nom” et tendent à mettre sujets et compléments directs au génitif dans tous les cas. Ex. *Aitaren jiteaz atsegin dut*, “je suis content de la venue de mon père (litt.: du venir du père)”; *aitaren ikustean*, “en voyant le père” (litt.: “dans le voir du père”); *aitaren egite hori*, “cette action du père” (litt.: ce faire du père). D’autres regardent l’infinitif comme un verbe et tendent à traiter les sujets et compléments en conséquence, en négligeant “le génitif” dans tous les cas. Ex.: *aita jiteaz atsegin dut*, “je suis content de la venue de mon père” (litt.: “du le père venir”); *aita ikustean*, “en voyant le père”; *aita ikusteko*, “pour voir le père”; *aitak egitean*, “quand le père le faisait” (litt.: “dans le père le faire”). Bestalde, azpimarratzen duen bezala, aditzi zenak “-ean” eta “-ekin” kasuetan deklinatuak direlarik, haiekin doazen objektuak ez dira genitiboan agertzen ahal (absolutiboan baizik): “Le complément direct de l’inessif singulier et celui de l’unitif singulier se construisent chez tous les classiques avec le nominatif. Ex.: *Hura ikhustean*, “en le voyant”; *hura ikhustearrekin*, “en le voyant”. Quand ils sont construits avec le génitif, c’est que ces infinitifs doivent être pris comme noms. Ex.: *liburuaren hastean*, “au début du livre”; *liburua hastean*, “en commençant le livre”.” (Lafitte 1962: 221)



hiago arkaismoak direla, eta salatzen dutela aditz-izenek izen ezaugarri asko gorde dituztela.

Baina zer pentsa progresibozko egitura zaharraren objektuei buruz? Lafittek (1962: 221) dioenaren arabera, subjektua eta objektua ez dira genitiboan agertzen ahal progresibozko egitura zaharrean.<sup>29</sup> Bizkitartean, pentsa dezakegu jatorrian euskaraz, ingelesez eta Ewe hizkuntzetan bezala, egitura predikatiboko objektuak ez zirela egitura arruntetan bezala portatzen, erran nahi baita, genitiboan markatzen zirela, eta aditz-izena aditz nagusi gisa berranalizatu zen heinean, izen ezaugarriak galdu zituela,<sup>30</sup> eta objektuak kasu absolutiboa hartu:

- \* bazkariaren prestatzen naiz
- \* jainkoaren entzuten naiz

Bizkitartean, ez dugu horren arrastorik testu zaharretan eta orduan nahiago dugu horretan gelditu gehiegi espekulatzeko ordez. Halere, baldin eta arrasto hori galdu balitz horrek erran nahi luke gure lehenbiziko testuetarako egitura nahiko gramatikalizatua zela eta aditz-izenak bere izen ezaugarriak jadanik galduak zituela (egitura honetan behintzat).

Bukatzeko, perifrasiaren orokortzeari dagokionez, egitura ez zatekeen hastapenetik aditz guzietara hedatua. Traugottek erakusten du ingeles zaharrean egitura aditz-izen dinamikoekin baizik ez zela erabiltzen:

Even when it occurs in translations, it is most commonly found, according to Mossé, with verbs denoting movement, especially those associated with warfare, for instance, *winn-* 'fight', *feobt-* 'fight', *herg-* 'harry', *slea-* 'slay', *far-* 'go', *iern-* 'run'. Right from the start, then, it has been primarily associated with action verbs. (Traugott 1972: 90)

Guk ere pentsatu behar dugu egitura ekintza aditzekin sorturik, bigarren une batean heda zitekeela aditz estatiboetara.

Gero, ez dugu erraten ahal egitura *tempus* orainaldian ala iraganean ager zitekeen. Beharbada testuen azterketa kuantifikatibo batek arrapostu bat ekar liezaguke.<sup>31</sup>

### 3.5. Sinkroniazko datuak

#### 3.5.1. Aditz-izena inesiboan + egon egitura

Ohartarazi nahi dugu zabaltzen ditugun hipotesiak bat datozela gaur egungo euskararen sinkronian aurkitzen ditugun beste egitura progresibo batzuekin. Lehenik,

<sup>29</sup> L'inessif archaïque employé comme *élément d'un temps composé* ne reçoit *jamais* ni sujets ni compléments au génitif. (Lafitte 1962: 221)

<sup>30</sup> Aditz-izenen izen ezaugarriak hauek dira: ez dira pasibizatzen ahal, ez dute adverbiorik hartzen ahal, eta subjektu eta objektuek ez dituzte kasu arruntak hartzen. Aditz gisa berranalizatzen direlarik, objektuak kasu arrunta hartzen du (eta genitiboa galtzen).

<sup>31</sup> Datu interesgarri bat halere: semitikoz egitura gehiago erabilia da *tempus* iraganean iragan iraunkorraren adierazteko, *tempus* orainaldian baino (Cohen 1924).

mendebaldeko euskalkiek<sup>32</sup> progresibozko egitura bat dute aditz izena inesiboan + *egon* kopula gisa eratzen dena, aditz irangangaitz zein irangankorrekin:

- (25) *Pentsetan nago etortea*                      (26) *Karta bat idazten nago*<sup>33</sup>

Egitura horretan, *egon* perifrasiako laguntzailea da. Hizkuntzako beste egitura ba-tzuetan aldiz, lokatibozko kopula da, *izan* kopula arruntarekin oposaketan dena, gaz-telerazko *estar*<sup>34</sup> lokatibozko kopula, *ser* kopula arruntarekin oposaketan den bezala.<sup>35</sup> Izan ere, *izan* aditzak ez bezala, *egon* aditzak, postura eta lokazio ñabardurak ditu: beti erabiltzen da lokazio eta denbora egoeretarako:

- (27) Jon etxean dago                      (28) Jon haserre dago  
(29) Juan está en casa                      (30) Juan está enfadado

Progresibozko egitura berria gisa horretan eratu da: aditz-izena inesiboan + *egon* laguntzailea. Hau ere egitura predikatibo batetik eratorria da: Subjektua + predikatua (aditz-izena) + lokatiboa (inesibozko kasua) + kopula (*egon*). Egitura hau hertsiki lotua da gorago aipatu Afrika mendebaldeko hizkuntzen progresibozko egiturei (2.1), baita euskararen garai zaharretan aditz izena inesiboan + *izan* kopularen bidez egi-ten zen egiturari ere.<sup>36</sup>

Ez du iduri adibide horietan ezaugarri iragankorrak hedatzen ari direnik (*\*edun* laguntzailea edota ergatibozko kasua aditz-izen iragankorreko subjektuan). Horren arrazoin bat liteke egitura ez dela hertsiki lotua honetan eragina izan zezakeen beste egitura bati: *egon* intrantsitibo vs *\*edun* trantsitibo oposaketarik ez da beste forma analitiko batean.<sup>37</sup>

Azkenik, progresibozko forma horren erabilpena murriztua da. Izan ere ez da aditz mota guzietan erabiltzen ahal: mugimendu aditzak eta aditz estatiboak ez dira erabiltzen ahal egitura horretan.

- (31) *\*\*Peru etorten dago*                      (32) *\*\*Bueltetan dago*<sup>38</sup>                      (33) *\*\*Egoten nago*

<sup>32</sup> Urriki izanagatik, xvi. mendean jadanik agertzen da mendebaldeko autore zaharren testuetan: Lazarraga: *erregutan gagozu*. Erran behar da, euskalki guzietan aurkitzen dugula, nahiz eta maizagoa den mendebaldeko hizkeretan: Leizarraga (*tenplean otboitz egiten nengoela*, Act 22, 17). Lafitteren arabera (1962), *berotzen nago* 'je me chauffe', *berotzen nindagon* 'je me chauffais' bezalako adibideak 'présent' eta 'imparfait continu' dira hurrenez-hurren, ez progresiboak.

<sup>33</sup> Milesker Joseba Lakarrari bere intuizioak emanik zati honetako adibideei buruz.

<sup>34</sup> Gaztelerazko *estar* kopula, latinezko *stare* postura aditz lexikotik garatua da. Bybee & al.en arabera (1994) jatorrian *estar* lokatibozko kopula bat da, eta gerundizko egitura lokatiboa/aspeltu ez-buru-tuaren arteko loturaren adibide bat gehiago da: "Since *stare* [latin 'to stand'] is originally a locative verb, this construction could as well be interpreted as having a locative source" (Bybee & al. 1994: 132).

<sup>35</sup> *Egon* bizkaieraz gipuzkeraz baino hedatuagoa da gure lehenbiziko testuetarik, eta gaur egun *izan* baino gehiago erabiltzen da. Iduri luke gipuzkerazko testuetan *egon*-en erabilpena inesibo batekin edo leku adberbio batekin hedatuz doala xix. mendean, xx. mendean, *izan* bezain erabilia izan arte (OEH). Azterketa kuantifikatibook beharrezkoak dira garatze honen zehazki aipatu ahal izateko.

<sup>36</sup> Gisa horretako egituretako objektua genitiboan markatzeko joerari buruz, azpimarratu behar dugu horren adibide bat baizik ez dugula aurkitu testu zaharretan: *Beraren etorrena santuaren ichedetean ceuden Anima justu aec* Otxoa Arin (1713: 7). Gaur egun ez dugu erabilpen horren arrastorik.

<sup>37</sup> Aditz nagusi iragankorra + *\*edun* vs aditz nagusi irangangaitza + *izan* oposaketa dugularik perfek-tuzko eta inperfektibozko perifrasiatan.

<sup>38</sup> vs *etorten da, bueltetan da, egoten da*. *Bueltan dago* posible da, baina hori beste egitura bat da.

Murrizketa horiek erakusten dute progresibozko perifrasi hau ez dela guztiz gramatikalizatua. Gorago aipatu Koloniako alemanieraren progresibozko perifrasiak ere ez da kontestu guzietara hedatua. Ez da agertzen ez solas aditzekin, ez mugimendu aditzekin ezta subjektu bizigabea duten egiturekin ere:<sup>39</sup>

This structure has the morphosyntactic form *sein* ('be') + *am* (that is, *an dem* 'at the') + *non-finite form*. It can be used with a relatively small set of verbs in the main verb slot; they are, typically, action verbs like *arbeiten* 'work', *kochen* 'cook', *schreiben* 'write', etc. but not verbs of saying, or very often motion verbs. (Kuteva 2001: 30)

### 3.5.2. Aditz-izena + *ari* + *izan*

Erdialdeko eta ekialdeko euskalkiek [aditz-izena / izena inesiboan + *ari* + *izan* laguntzailea] egitura erabiltzen dute progresiboaren adierazteko: *bazkaria prestatzen ari naiz*, *dantzan ari naiz*.<sup>40</sup>

Erabilpen hedatuenak *izan* kopula baizik ez badu onartzen aditz-izen iragangaitz zein iragankorrekin, erran genezake \**edun* laguntzailea gero eta gehiago erabiltzen dela aditz iragankorrekin, gisa horretan, iragangaitz (*izan* laguntzailedunak) vs iragankor (\**edun* laguntzailedunak) banaketa ekarriz.

Lafittek (1962) laguntzaile ordezkatzeko horren berri eman zuen bere gramatikan: *uraren karreatzen ari da* vs *ura karreatzen ari du* bezalako txandaketak aurkeztuz. Gure ustez, bi egiturak arras desberdinak dira: batean Izen Sintagma bat dugu, non *karreatzen* aditz-izen bat den, bere izen ezaugarriekin, besteak beste izenlagun bat genitiboan (*uraren karreatzen*); eta bestean *karreatzen* perifrasiako aditz nagusia da, eta *ari* aspektu marka,<sup>41</sup> *karreatzen* aditzak argumentu egituraren eta rol semantikoen banaketaren ardurak dituelarik. Aditz ezaugarriak bereganatu dituen neurrian, izen ezaugarriak galdu ditu, besteak beste, osagarria genitiboan izatearenak. Gisa horretako txandaketak biziki arruntak dira hizkuntza baten sinkronian.<sup>42</sup>

Lafittek ez bezala, ez dugu uste genitiboa kentzeak nahia nahiez objektuarekiko komunztadura eta laguntzaile aldaketa ekartzen dituela. To-genitiborik ez duten hizkeretan laguntzailea edo komunztadura ez dira baitezpada aldatzen: *zizak biltzen ari naiz* (Pablo Sastre *Hotel Magikoa*). Bizkitartean, erran bezala, laguntzaile aldaketa gero eta gehiago entzuten da. Hona bi testu ofizialetan aurkitu adibideak. Eusko Jaurlaritzaren web-gunean aurkitu adibide bat:<sup>43</sup>

Plásticos Bilorea, CAF eta Kutxa enpresek, besteak beste, etorkizuneko zuzendariak *prestatzen ari dituzte*. Etorkizun hau berrikuntzaren gaietan berehalakoa da, IKT-i

<sup>39</sup> Iduri luke alemaniarazko egitura euskarazkoa baino murriztuagoa dela, euskaraz solas aditzak agertzen baitira progresibozko forma horretan (*esaten nago ez dela egia*) baita subjektu bizigabeak ere (*bazkaria erretzen dago*). Dena den oraindik aztertzeokak dira euskarazko egitura horren erabilpen baldintzak eta murrizketak.

<sup>40</sup> Perifrasi horren jatorriari buruz, ikus Trask (1995): 'The various progressive auxiliaries like *ari izan* 'be busy (at)' can take either an imperfective participle, as in *egiten ari da* 'he is doing it', but originally and literally 'he is busy at doing it', or the locative case of a noun, as in *lanean ari da* 'he is working', literally 'he is busy at work' (Trask 1995).

<sup>41</sup> *Ari*-ren izaeraz ikus Laka (2004).

<sup>42</sup> Hortaz ikus Harris & Campbell (1995).

<sup>43</sup> [http://www.enpresadigitala.net/euskera/noticias/noticia\\_concreta.jsp?id=2599](http://www.enpresadigitala.net/euskera/noticias/noticia_concreta.jsp?id=2599)

esker. Hauek dira apustuaren gai nagusiak: IKT-en bertatzekoa enpresaren estrategian eta merkatuari aurreratzea.

Edo, 2001/05/19ko EGA azterketako ulermenezko parteko erantzun posibleetarik bat:<sup>44</sup>

Oporrak iritsi bitartean, udako *planak egiten ari ditu*

Ohar gaitezen bi adibide hauetan baita entzun ditugun gehienetan ere objektua pluralean dela. Baliteke pluraltasun horrek komuntzadura bultzatzea; eta ondorioz *\*edun* laguntzailearen agerpena baldintzatzea. Horrek pista bat gehiago idekitzen du laguntzaile aldaketaren nondik norakoaren ulertzeko. Dударik gabe, datu hori arras kontuan hartzekoa da gure progresibozko egitura zaharraren berregituraketan eragin duten indar aldatzaileen argitzeko.

Lanaren bigarren zatian ikusi dugun bezala, munduko hizkuntza askotan lokatibozko espresio bat erabiltzen da progresiboaren edo oro har aspektu ez-burutuaren esanahiarekin. Azpimarratu nahi dugu euskararen historian lokatiboa + kopula egitura biziki emankorra izan dela, beti ere aspektu bukatugabearen adierazteko. Izan ere, gorago aipatu perifrasiaren ondoan —(i) *etorten naiz*, (ii) *pentsetan nago*, (iii) *etorten ari naiz*— ekialdeko euskalkietan, beste forma batzuk aurkitzen ditugu gisa horretan eratuak: *kokinean da*, *mintulinean da*, *gaixtoan da*, *pitoan da* vs *kokina da*, *mintulina da*, *gaixtoa da*, *pitoa da*. Lehenbiziko formek momentuko izaera adierazten dute, bigarrenek izaera iraunkorra, nortasuna adierazten dutelarik.<sup>45</sup>

## 5. Bururapena

Azterketa tipologikoei bultzatu gaituzte beste manera batez ikustera guretzat oso arrunta den erabilpen bat. Aditz-izena inesiboan + *izan* (aditz iragangaitzekin) edo + *\*edun* (aditz iragankorrekin) ez da egitura arrunta munduko hizkuntzetako progresibozko perifrasiaren artean. Bai tipologiak baita gramatikalizazioaren teoriak ere erakusten digute aditz-izena lokatiboan duten progresibozko perifrasiak egitura bakar bat dutela posible jatorrian: kopuladuna eta subjektu absolutiboduna aditz iragankor zein iragangaitzentzat.

Erakutsi dugu euskarazko inperfektibozko perifrasiak egitura hori zukeela has-tapenean (1. urratsa). Gero, egitura predikatiboa perifrasi gisa berranalizatu eta (2. urratsa), aditz-izen iragankorrek ergatiboa beren subjektuetara heda zezaketen eta *\*edun* laguntzailea har, *izan* kopularen ordez. Erran dugu bi eragin nagusi ikusten genituela prozesu horren gertatzean: alde batetik patroiergatiboaren presioa, kasu ergatiboa eska zezakeena aditz-izen iragankorretako subjektu guzietan; eta bestetik, perfektuzko perifrasiaren eredia, hedaturaz subjektu absolutibo + aditz iragan-gaitz + *izan* vs subjektu ergatibo + aditz iragankor + *\*edun* oposaketa ekarriko zuena. Azkenik, gertakari sinkronikoen datuak kontuan harturik, baliteke objektuarekilako komuntzadura pluralaren beharrak eraginik laguntzaile aldaketan.

<sup>44</sup> <http://www.interneteuskadi.org/euskara/ega/20010519.xml>

<sup>45</sup> Mendebaldeko euskalkietan bereizketa hau burutzen da *izan* / *egon* laguntzaileen erabilpen kontrastiboari esker: *zoro dago* (momentu honetako ezaugarria) vs *zoroa da* (izaera iraunkorra).

Erran gabe doa hipotesi horrek ondorioak dituela perifrasiaren kronologiarako. Gorago ikusi dugun bezala (1.2), Urgellek (2006) erakutsi du ebidentzia formalak daudela errateko aditz-izena partizipioa baino berriagoa dela: atzizki nominatzaileen hautaketa partizipioaren formaren arabera egiten da, horrek erakusten baitu partizipioa dela zaharrena. Hedaturaren hipotesia beste argumentu bat liteke horren alde. Baldin eta imperfektibozko perifrasiak (aditz-izen iragankorretan) subjektu ergatiboa eta \**edun* laguntzailea perfektuzko perifrasiaren eraginez garatu baditu, ez da dudarik imperfektibozko perifrasiaren perfektuzkoa baino berriagoa dela. Azkenik, lan honek berri ere azpimarratzen du euskararen perifrasiak biziki desberdinak direla bata bestearren aldera (Mounole 2006).

Gaskoierak imperfektibozko perifrasiaren sorreran izan zezakeen eraginari buruz, zailtasun handiak ditugu Haaseren (1992) hipotesiaren onartzeko. Lehenik, euskarazko perifrasiaren gaskoieraren perifrasiaren eraginez sortu bazen nola hedatuko zen euskalki guzietara? Euskara eta gaskoieraren arteko kontaktu eremuak Aturriren inguruan hasi eta Bidasoaren inguruetan gelditzen zen, ekialderago Biarno eta Zuberoaren arteko mugetan kokatzen zelarik. Orduan, pentsatu behar ote dugu egitura ekialdeko euskalkietan sortu eta gainerateko euskalkietara hedatu zela? Ez zaigu biziki sinesgarria iduritzen. Beste arazo bat pisu handiagoa duena: noizkoa da gaskoieraren forma hori? Ez ditake biziki zaharra azterketa sinkroniko eta diakronikoek ez baitute sekular aipatzen: Ronjat (1980), Rohlf (1972), Lespy (1986), Jensen (1880). Argiki erakutsia izan da forma bat aski gramatikalizatua eta hedatua izan behar dela beste hizkuntza batek 'kopiatu' ahal izateko (Heine & Kuteva 2005).

## Bibliografia

- Aldai, G., 2003, *Grammaticalization of present and past in Basque*, Doktoretzako tesia, University of Southern California.
- Anderson, G. D. S., 2002, 'The languages of Central Siberia: introduction and overview', in E. Vajda (arg.) *Languages and Prehistory of Central Siberia*, John Benjamins, Amsterdam, 1-122.
- , 2006, *Auxiliary Verb Constructions* Oxford.
- Azkue, R. M., de, 1923-1925, *Morfología Vasca, Euskera* IV-VI.
- , 1935, "Evolución de la lengua vasca", *Euskera* XVI, 57-120.
- , & O. Dahl, 1989, "The creation of tense and aspect systems in the languages of the world", *Studies in languages* 13: 1, 51-103.
- Bybee, J., R. Perkins, & W. Pagliuca, 1994, *The evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, University of Chicago Press, Chicago.
- Cohen, M., 1924, *Le système verbal sémitique et l'expression du temps*, Leroux, Paris.
- Comrie, B., [1976] 1981, *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Creissels, D., 2006, *Syntaxe générale: une introduction typologique*, (2 tomo), Levesien, Paris.
- , 2008, "Direct and indirect explanations of typological regularities: The case of alignment variations", *Folia Linguistica* 42: 1 (agertzeari).
- Bentley D., & T. Eythórsson, 2003, "Auxiliary selection and the semantics of unaccusativity", *Lingua* 114, 447-471.

- Hagège, C., 2005, "De la place réelle de la transitivité, ou la typologie linguistique entre passé et avenir", *Linguistique typologique*, G. Lazard & C. Moysse-Faurie (arg.), *Septentrion*, 55-69.
- Harris, A., 1996, "Extension in Diachronic Syntax and Morphology", *Chicago Linguistic Society* 32, L. M. Dobrin, K. Singer & L. McNair (arg.), 93-109
- , 2003, "Cross-Linguistic Perspectives on Syntactic Change", *The handbook of Historical Linguistics*, B. D. Joseph & R. D. Janda (arg.), Blackwell, Oxford, 529-551
- Harris, A., & L. Campbell, 1995, *Historical syntax in cross-linguistic perspective*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Haase, M., 1992, *Sprachkontakt und Sprachwandel im Baskenland: die Einflüsse des Gaskognischen und Französischen auf das Baskische*, Helmut Buske, Hamburg.
- Heine, B., 1993, *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalisation*, Oxford U. P., Oxford.
- Heine, B., & M. Reh., 1984, *Grammaticalization and Reanalysis in African languages*, H. Buske, Hamburg.
- Heine B. & T. Kuteva, 2005, *Language contact and grammatical change*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Hengeveld, K., 1992, *Non-verbal predication: Theory, Typology, Diachrony*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Hualde, J. I., J. A. Lakarra, & R. L. Trask, (arg.), 1995, *Towards a history of Basque*, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia.
- & J. Ortiz de Urbina, (arg.), 2003, *Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Irigoyen, A., 1985, *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*, Bilbo.
- Jensen, F., 1986, *The syntax of Medieval Occitan*, Niemeyer, Tübingen.
- Kuteva T. & C. Sinha, 1994, "Spatial and Non-Spatial Uses of Prepositions: Conceptual Integrity Across Semantic Domains", in M. Schwarz (arg.), *Kognitive Semantik/ Cognitive Semantics: Ergebnisse, Probleme, Perspektiven*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 215-237.
- Kuteva, T., 2001, *Auxiliation: An enquiry into the Nature of Grammaticalisation*, Oxford U. P., Oxford.
- Lafon, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVIème siècle*, Delmas, Bordeaux.
- , 1999, *Vasconiana*. Iker 11, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Laka, I., 2004, "Ari progresiboaz: euskararen kasu markak", P. Albizu & B. Fernández, *Euskal gramatika XXI. mendearen atarian: arazo zaharrak, azterbide berriak*, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz, 113-132.
- Lakarra, J., 1996, *Refranes y Sentencias (1596): Ikerketak eta edizioa*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 2006, "Protovasco, munda y otros: Reconstrucción interna y tipología holística diacrónica", *Oihenart* 21, 231-324.
- Lazarraga, J. Perez de, 1666, *Eskuizkribua, Iñigo Landaren edizio elektronikoa*.
- Lespy, J. D., 1880, *Grammaire béarnaise, suivie d'un vocabulaire béarnais-français*, Maisonneuve et Cie, Paris.
- Leizarraga, I., 1900, *I. Leizarragas baskische Bücher von 1571 (Neues Testament, Kalender und Abc)*, Th. Linschmann et H. Schuchardt (arg.), Strasbourg. Berarg. izenburu berarekin (1990), Euskaltzaindia, Bilbo.
- Mitxelena, K., [1961] 1990, *Fonética histórica vasca*, ASJUren Gehigarriak 4, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.

- , [1963], 1990, *Lenguas y Protolenguas*, ASJUren Gehigarriak 20, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- , [1964], 1990, *Textos Arcaicos Vascos*, ASJUren Gehigarriak 11, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- , [1981] 1987, “Lengua común y dialectos vascos”, *Palabras y Textos*, UPV/EHU, Bilbo, 35-55.
- , 1988, *Sobre historia de la lengua vasca*, J. A. Lakarra (arg.), Gipuzkoako Foru Aldundia, ASJUren Gehigarriak 10, Donostia, 2 lib.
- , 1987-2006, *Orotariko Euskal Hiztegia*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Mounole, C., 2006, “Quelques remarques à propos de l’histoire des périphrases basques”, *Studies on Basque and Historical Linguistics in honor to R. L. Trask -Ikerketak Euskalaritzaz eta Hizkuntzalaritza Historikoaz. Larry Trasken Oroitzapenetan*, Lakarra & Hualde (arg.), ASJU 40: 1-2, 725-740.
- , 2007, “Perfektuzko perifrasiaren historiaz” (eskuizkribua).
- , 2008, “Laguntzaile hirupertsonalen sorreraz” (prestatzen).
- Oyharçabal, B., 2003, ‘Tense, aspect and mood’, in Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 249-284.
- Ronjat, J. [1930-1941] 1980, *Grammaire historique des parlers provençaux modernes*, Slatkine, Marseille.
- Trask, R. L., 1977, “Historical syntax and Basque verbal morphology: Two hypotheses”, *Anglo-American contributions to Basque studies. Essays in honor of Jon Bilbao*, W. A. Douglass, R. Etulain & W. H. Jacobsen (arg.), Univ. of Nevada, Reno, 203-217.
- , 1981, “Basque verbal morphology”, *Euskalarien nazioarteko jardunaldiak, Iker 1*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1990, “The *-n* class of verbs in Basque”, *TPS* 88: 1, 111-128.
- , 1995, “On the History of the Non-Finite Verb Forms in Basque”, in Hualde J. I., Lakarra, Trask (arg.), 207-234.
- , 1997, *The history of Basque*, Routledge, Londres.
- Urgell, B., 2006, “Para la historia del sustantivo verbal en vasco”, *Studies on Basque and Historical Linguistics in honor to R. L. Trask -Ikerketak Euskalaritzaz eta Hizkuntzalaritza Historikoaz. Larry Trasken Oroitzapenetan*, Lakarra, Hualde (arg.), ASJU 40: 1/2, 921-948.





# ADLATIBOAREN BERBALIZAZIOAZ

Jose Antonio Mujika

Euskaltzaindiko Gramatika Batzordeko kidea

## 0. Sarrera

Gauza jakina da sintagma adlatiboari ondotik -TU atzizkia eransten zaionean, edo, nahiago bada, -TU atzizkiari aurretik sintagma adlatiboa lotzen zaionean, partizipioa eratzen dela (*argitaratu, bururatu, eskuratu, etxeratu...*). Ez da zer harritu horretan, mota desberdinetako osagaiak hartzen baititu -TU atzizkiak: izena (*urtu*), adjektiboa (*zuritu*), adberbioa (*urrundu*)... Lekua adierazten duten gainerako postposizio sintagmek, ordea, ez dute aukera hori (*\*etxetik-tu, \*etxean-tu*). Beste leku-sintagmak ez bezalakoa da horretan adlatiboa.

Gauza jakina da, bigarren, adlatiboak berak, -TU atzizkia gabe ere, bete dezakeela perpausuan partizipioaren lekua (*etxera orduko, etxera nahi nuen, etxera zenean...*).

Berbalizazio<sup>1</sup> mota bi horiek izango ditut aztergai artikulu honetan. Aurrena, mota bakoitzaren noiz-nolako orokorrak deskribatuko ditut. Eta, ondoren, haien funtsa azaltzen saiatuko naiz.

## 1. Adlatiboaren berbalizazio motak

### 1.1. -RATU partizipioa

1.1.1. Hasteko esan beharra dago [*adlatiboa -TU*] egitura —laburtuz ‘-RATU partizipioa’ deituko dudana—<sup>2</sup> oso emankorra dela, pentsa baitaiteke berez adlatibo guztiekin dela egingarri. Hiztegieta ez dira, noski, guztiak aipatzen. Hiztunek, eta idazleek, noizbait erabili dituztenak jasotzen nahiko lan izaten dute hiztegiileek, eratorri daitezkeen guzti-guztien bila alferrik saiatu gabe ere.

Erabilera handia edo handi samarra dutenak dira, jeneralean, hiztegieta aipatu ohi direnak. Horietako batzuek adiera berezia garatu dute: horrela, esate baterako, berez ‘argitara etorri / ekarri’ esan nahi duen *argitaratu* aditza liburuen eta idatzien ‘kaleratzea’ adierazteko erabiltzen da, adiera horretan finkatu baita; eta *eskuratu*

---

<sup>1</sup> Bi adiera ditu ‘verbalización’ hitzak gaztelaniaz. Batetik «acción y efecto de verbalizar», hau da, «expresar una idea o un sentimiento por medio de palabras» esan nahi du (*RAE*); eta bestetik «La ‘verbalización’ es un proceso de formación de palabras que permite la creación de verbos a partir de bases pertenecientes a diversas categorías» (*GDE* 4685). Euskal hiztegiek lehen adieran darabilte inoiz ‘berbalizazio’ hitza; hemen, hala ere, bistan denez, bigarreanean darabilt.

<sup>2</sup> Deitura horren azpian bai -RATU bai -GANATU formak sartzen ditut, noski, bai eta *honatu* eta *horratu* bezalakoak ere.

aditzak ‘eskura ekarri’ ez ezik, ‘zerbait lortu’, ‘zerbaitez jabetu’ ere adierazten du. Gehienak, halaz ere, adiera berezia garatu gabe erabiltzen dira: *elkarganatu*, *etxeratu*, *lurreratu*, *oheratu*... Erabilera urriko batzuk ere aipatzen dira inoiz hiztegieta, *corpu*-setan agerpen bakanen bat badutelako edo itzulpenak hartara behartzen dituelako.

Baina hiztegieta aipatuak asko izanik ere —OEH-k ehunka batzuk aipatzen ditu—, agerikoa da irekia geratzen dela multzoa, partizipio berriak sortzeko aukera izango baitute betiere hiztunek. Ez dakit inork inoiz erabilia izango den, baina, horrela ez balitz ere, zergatik ez esan *ohatilaratu*, *oheratu* esaten dugun bezala? Edo *linboratu*, teologo batzuen pozerako, *infernuratu* bezala? Edo *osineratu*, *sumendiratu*, *anteneratu*, *sateliteratu*, *sakelakoratu* eta auskalo zer beste *noratu*?

1.1.2. Gogora daiteke, bigarren, -RATU *partizipioak* gainerako partizipioen joko bera duela: a) denbora edo modua adierazten duten postposizioekin erabiltzen da (*etxeratu orduko*, *kaleratu baino lehen*, *oheratu gabe*, *bururatu ezinik*); b) *nahi izan* eta *behar izan* aditzen objektu izan daiteke (*kaleratu nahi naute*); c) aditz jokatuena adizki nagusia izan daiteke (*etxeratu dira*, *etxeratuko dira*); d) *-z*, *-ta* eta *-ik* atzizkiak, eta baita *-a* mugatzaila ere, har ditzake (*etxeraturuz*, *etxeraturuta*, *etxeraturik*, *etxeratura*).<sup>3</sup> Horretan, bistan denez, ez du mugarik edo debekurik.

1.1.3. Badu, halaz ere, egitura honek muga bat, guztiz zehatza ez dena, adlatiboaren neurriari eta osaketari dagokiona. Ohiko egitura [[*izena*-RA]-TU] da, izenak aldean izenlagunik, erlatiborik edo adjektiborik aise onartzen ez duelarik; bestela esanda, oinarrian duen adlatiboa —edo honen barruko izen sintagma—<sup>4</sup> sinplea izan ohi da, ez konplexua. *Etixeratuko naiz* esaten dugu aise, ez, ordea, hain erraz <sup>2</sup>*iaz ezagutu nituen Bilboko lagun* *etixeratuko naiz*; *oheratu da* bai, baina ez, nik uste, <sup>3</sup>*gela nagusiko ohe dotoreratu da*.

Ez da debekurik, hori ez, izen elkartuentzat (*eliz atarinaratu*, *itsasertzteratu*...), ez eta ‘elkartutzat’ har daitezkeenentzat ere (*azken hatsetaratu*, *beste munduratu*, *mugaz hunaindiratu*, *lagun arteratu*...).

Badira, gainera, aldean genitiboa aukeratu ohi duten izenak, eta horiek genitibo eta guzti erabiltzen dira maiz -RATU *partizipioa* eratzen duen adlatiboan ere. Hona OEH-tik harturiko adibide batzuk: *bere baitharatu*, *zeure gogaratu*, *neronen kaburatu*, *bere lekuratu*, *euren tokiratu*, *bere xederatu*, *alkarren ondoratu*... Eta are:

- (1) a. Bikendiren ondoratu zen (Orixe, *Mireio* 13).
- b. San Makarioren parreratu zenean (B. Joannateguy, *Sainduen bizitza. Lehen zatia*, 63).

*Arteratu* aditza areago doa, genitibo luzea eraman ohi baitu aurretik:

- (2) a. [...] naikidari artoante aien arteratu zan gudaren kontaera (Bilintx, 165).
- b. eskualde hartako misionen arteratu zen (*Fedearen Propagacioneco Urtecaria*, 1897: 97).<sup>5</sup>

<sup>3</sup> Erabilera horietara mugatuko naiz neure azterketan. Partizipioak izan ditzakeen bestelako erabilez, ikus *EGLU II*, 81-87.

<sup>4</sup> Konplexutasuna berez izen sintagmari badagokio ere, adlatibo sintagmaren konplexutasunaz mintzatuko naiz, gauzak errazteko.

<sup>5</sup> OEH-k honela azaltzen du aditz honen ezaugarria: “Verbalización de un sintagma con (-en) artera”.

Era berean, *horretaratu* bezalakoek izen sintagma onartzen dute erakuslearen aurrean:

(3) Era txar orretaratuten bazara (J. I. Iztueta, 37r).

Esan daiteke, ordea, adlatibo sinplearen aldeko joera duela -RATU *partizipioak*, salbuespenak salbuespen.

## 1.2. Adlatiboa partizipioaren lekuan

1.2.1. Gramatikariek ez diote, nire ustez, behar bezalako arreta eskaini adlatiboaren beste 'berbalizazio' honi, -TU gabekoari.

Lafittek aipatzen du. Partizipioaren formaz ari dela, honela dio:

Quelques vieux verbes n'ont pas de suffixe au participe; le participe se confond par conséquent avec l'infinitif radical. Ce sont [...] c) quelques adlatifs employés comme verbes: *athera*, 'sortir' (*athe*, 'porte'); *leihorrera*, 'aborder' (*leihor*, 'terre ferme'); *lurrera*, 'jeter à terre' (*lur*, 'terre'); *zokora*, 'reléguer' (*zoko*, 'coin').

Honako hau erantsiz, hala ere:

REMARQUE: Quelques-uns de ces participes reçoivent cependant chez les auteurs contemporains le suffixe -tu: [...] *atheratu*, 'sortir'; *lurreratu*, 'jeter à terre'; *leihorreatu*, 'aborder'; *zokoratu*, 'reléguer' (Lafitte 1962: 201).<sup>6</sup>

Aurrerago, berriz, '*Substituts des formes verbales significatives*' direlakoez ari delarik, hau esaten du:

L'adlatif d'un mot exprimant le lieu équivaut souvent à un participe passé, et son génitif en -ko, logiquement, a une valeur de futur. Ex. *hirira zenean*, 'quand il fut arrivé en ville'; *hirirako denean*, 'quand il arrivera en ville'; *norako da*, 'où va-t-il?' (litt.: 'où arrivera-t-il?') (Lafitte 1962: 340).

Ondo esanak daude horiek, noski.<sup>7</sup> Uste dut, hala ere, adlatiboaren 'berbalizazio' hau aipamen horietan iradokitzen den baino zabalagoa eta ugariagoa dela, -RATU *partizipioarena* bezain zabala ez bada ere.

Teoriaz, hura bezain emankorra izan daitekeela dirudi. *Etixeratu zenean* eta *etxera zenean*, esate baterako, gauza bera adierazteko hitzunik dituen aukera bi dira. Maiztasunen estadistikara jotzen badugu, ordea, berehala ohartzen gara, aukerak aukera eta teoriak teoria, erabilera urriagoa izan duela, eta duela, zeregin honetan -TU gabeko formak. OEH-ri begiratu bat ematea aski da horretaz jabetzeko: dozenaka eta dozenaka dira testuetan -RATU gisako formak besterik ez duten adlatibo berbalizatuak; dozenaka, halaber, agerpen bat edo beste -RA gisakoa izanik ere, gehienak -RATU gisakoak dituztenak.

Baina badira, horien ondoan, -RA motako agerpen bat baino gehiago dituzten 'partizipioak' ere. Hona adibide batzuk: *adinera(tu)*, *argitara(tu)*, *azpira(tu)*, *begietara(tu)*, *belarrietara(tu)*, *burura(tu)*, *elizara(tu)*, *elkargana(tu)*, *eskura(tu)*,

<sup>6</sup> 'Quelques-uns' dio Lafittek, baina gero, adibideetan, aurreko paragrafoan aipatutako guztiak eman ditu -TU atzizkiarekin.

<sup>7</sup> Ikus, halaber, *EGLUI*, 375 eta *AGOB*, 198.

*hona(tu), horra(tu), itsasora(tu), kontura(tu), lehorrera(tu), mendera(tu), mundura(tu), nora(tu), zerura(tu) eta beregana(tu), elkargana(tu)...*<sup>8</sup>

Badira, gainera, garai eta leku jakinetan bederen, agerpen gehienak -RA gisakoak izan dituzten aditzak ere, OEH-k aditzera ematen duenez: *infernura(tu), eskuetara(tu), gogora(tu), hara(tu), kanpora(tu), lurrera(tu)*.

Aipamen berezia merezi dute, azkenik, agerpen gehienak horrelakoak dituen *atera* eta, beharbada, zubererako *horra izan* aditzak.

Ikusi batera, -RA 'partizipioaren' erabilerarik usuena aurreko mendeetan dokumentatzen da, testu zaharrenetatik hasita. Orainagoko testuetan, idazkera jasoa landu duten idazleen lanetan ikusten dira horrelakoak. Orixe, Erkiaga, Zaitegi edo Mitxelena aipa daitezke, beharbada, besteen gainetik.

1.2.2. Bigarren ezaugarriari dagokionez ere, gauza bertsua esan daiteke. Partizipioaren leku eta erabilera gehienak bete ditzake -RA formako 'partizipioak' ere, baina -RATU *partizipioak* baino urriago eta desberdinago, halaz guztiz: a) Denbora eta modu postposizioen aurrean usu samar erabili izan da, eta gaur egun ere badarabilgu (*etxera bezain laster, kanpora orduko, adineraz geroz, elkargana gabe, zerura arte...*); b) *nahi izan* eta *behar izan* aditzen objektu ere izan daiteke (*kalera nahi dutenean, basora behar dugu*); c) aditz jokatuena adizki nagusi moduan ere erabiltzen da, -RATU *partizipioa* bezain ugari ez bada ere (*adineren zenean, beregana ditu, gogora zaidana*); -RAKO forma geroaldikoa ere erabilia izan da eta, hain zuzen ere, hiztegitik batzuek —Pouvreauk, esate baterako— sistemaz eratu izan dituzte horrelako formak beren hiztegian, testuen lekukotasuna horren zabala ez bada ere. Hona, dena dela, adibide batzuk:

- (4) a) Jentilen eskuetarako dute (J. Leizarraga, *Testament berria*, 82).  
 b) ez da errana ez dudala eskurako (B. Larreguy, *Testament çaharreco eta berrico historia I*, 278).  
 c) Norako bait-zara, eta ni ere harako naiz (*Ibid.*, 245).  
 d) ez ahal da polizia hunarako (P. Larzabal, *Senperen gertatua*, 114).

d) Ez da, ordea, horren ohikoa atzizkiekin eta, batez ere, -a mugatzailearekin erabiltzea. Adibide batzuk badira -ik atzizkia dutenak (*barnerarik, gaitzerarik, kanporarik, hartararik...*). Ez dirudi, ordea, -z (-z geroz postposizioaz beste) eta -ta atzizkiekin eraturiko formak erabiltzen direnik (<sup>2</sup>*etxeraz*, <sup>3</sup>*etxerata*). Eta mugatzailearekin adibide bakarra aurkitu dut, *atera* aditzari dagokionaz beste, Pouvreauk hiztegitiko berbatzat daukan *lurrera* 'aditzarena':

- (5) Etsaia ez da lurreraia baizik (F. Laphitz, *Bi saildu hescualdunen bizia*, 121).

*Atera* aditzak, jakina, erabilera horiek guztiak ditu, baita *ater(e)az, aterarik, aterata* eta *aterea / ateraia* ere.

1.2.3. Berezitasunik handiena, halaz ere, hirugarren ezaugarrian dauka -RA 'partizipioak'. Izan ere, oinarrian dagoen adlatibo sintagma konplexua denean, -RA motakoa

<sup>8</sup> Berbalizazio bien arteko bereizketa partizipioan (*etxeratu / etxera*), geroaldiko forman (*etxeraturik / etxerarik*) eta atzizkidunetan (*etxeraturik / etxerarik*) egin daiteke, aditz izenean (*etxeratz*) eta aditzoizenean (*etxera*) mota bien sinkretismoa gertatzen baita. Hortaz, aldea duten formei erreparaturiko diet nik artikulatu honetan.

izateko joera du berbalizazioak. Adlatibo sinpleekin bietara jokatzen du (*etxeratu da / etxera da*), baina konplexuekin -RA soila hobesten du, gorago aipatu ditudan salbuespenak salbuespen. Hona adibide batzuk:

- (6) a. Betsames'ko baten lurrera ziranean (F. I. Lardizabal, *Testamentu Zarreco eta Berrico condaira*, 154).  
 b. Guraso antziñakoai eskeñitako lur eder aren ateetara ezker (Ibid., 93).  
 c. bere jauregiko atarira zanean (G. Arrue, *Santa Genovevaren vicitza*, 94).  
 d. Erri sonatu artara ziranean (G. Arrue, *Mayetzeco ill*, 196).  
 e. itsu haren aldera zenean (B. Joannategi, *Sainduen bicitzea*, 24).

### 1.3. Laburtuz

Hauek dira, bada, labur bilduta, aipatu berbalizazio bien ezaugarriak: a) biak emankorrak izanik ere, -RA motakoa urriagoa eta desberdinagoa da; b) partizipioaren jokoari dagokionez ere, -RA motak erabilera urriagoa du: atzizkiekin gutxitan edo ia batere erabili gabea da; c) oinarrizko adlatibo sintagmari dagokionez, berriz, -RA 'partizipioaren' erabilera zabalagoa da; izan ere -RATU *partizipioaren* ohiko egitura [[(gen) - izena-RA]-TU] delarik, -RA motakoa hori baino egitura konplexuagoetan ere erabiltzen da.

## 2. Azalpen saio bat

**2.1.** Ezaugarri horien oinarria zein den azaltzen hasi baino lehen, komeni da adlatiboaren berbalizazioa bera zertan datzan argitzea.

Adlatiboak, lekua adierazten duenean, helmuga seinalatzen du, ohiko erabileran; mugimendu bat badela suposatzen da, aditzak adierazia, eta adlatiboak mugimendu horren jomuga adierazten du. Hori gertatzen da, konparazio batera, *etxera joan / inguratu / iritsi / sartu / ekarri / eraman...* esaldietan; aditzak mugimendua adierazten du, eta adlatiboak mugimendu horren helmuga.<sup>9</sup>

Modu batera edo bestera berbalizatzen denean, berriz, helmuga ez, baina helmugaren irispena adierazten du adlatiboak, haren lorpena. Eta, hori horrela izanik, perpausak ez du irispena adieraziko duen beste aditzik behar, adlatibo 'berbalizatua' bera aski baita hori adierazteko. Hitz batean esanda, berbalizatuta, helmuga adieraztetik helmugaren irispena adieraztera pasatu da adlatiboa. Lekua adieraztetik gertakaria adieraztera.

Jakina da aditzak ez direla guztiak lexiko-mota edo aspektu berekoak. Kontu konplexua da hori, baina, gauzak erraztuz, esan dezakegu lau motakoak bederen badirela: batzuek *egoera* adierazten dute (*egon, eduki, jakin*); beste batzuek *ariketa* (*aritu, ibili*); beste batzuek *ekintza* (*eraiki, desegin*); eta beste batzuek, azkenik, *lorpena* (*sartu, atera, joan, etorri*).<sup>10</sup> Azken mota honetakoak dira adlatibo berbalizatuak: *lorpen* bat adierazten dute. Gero, aditz jokoaren aspektuek adieraziko dute lorpen hori burututzat ematen den (*etxeratu da, etxera da*), burutugabetzat (*etxerazten*

<sup>9</sup> Alde bat uzten ditugu hemen bestelako adiera duten -RA *obitu / zaletu* eta horrelakoak.

<sup>10</sup> Ikus *GDLE* 3140 eta 2977-3060.

da), etorkizunekotzat (*etxeratuko da, etxerako da*), edo are burutu ondoko egoera adierazten duen (*etxeratua da*).

**2.2.** Berbalizazio hori, bada, bi modutara egin daiteke, aurreko atalean ikusi dugun bezala. Modurik maizkoena —hau da, -TU atzizkiarekin gauzatzen dena— *berbalizazio morfologikoa* edo *lexikoa* deitu dezakegu, atzizki horren bitartez hitz eratorri berria sortzen baita. Atzizkirik gabea, berriz, —hau da, -RA forma soilari dago-kiona—, *berbalizazio sintaktikoa* deitu dezakegu, horretan adlatiboa ez baita formaz aldatzen; bere horretan geratzen da, eta perpausean betetzen duen lekuak eragiten du haren berbalizazioa; betetzen duen leku horri eskerrak dakigu partizipioaren zeregina bereganatu duela.<sup>11</sup>

Aditzaren osagarri doanean (*etxera etorri orduko, etxera joan behar duzu* edo *etxera joan zenean*, esate baterako), adlatibo soila da; baina partizipioari dagokion lekuan kokatua dagoenean (*etxera orduko, etxera behar duzu* edo *etxera zenean*, konparazio batera), haren zeregina betetzen du. Kokatuta dagoen lekuan kokatua dagoelarik, partizipioaren lekua eta zeregina bereganatu ditu horietan adlatiboak.<sup>12</sup>

Ez da zer zalantzan jarri horrelako berbalizazioa, garbi ikusten baita beste aditzik izan gabe ere ‘perpaua’ dagoela horrelakoetan, dagozkion osagai guztiez hornitua. Hona osagai horiek agerian dituzten adibide batzuk (azpimarrak nireak dira):

- (7) a. Goizaldea etorriko da *oiek etxera orduko* (D. Aguirre, *Garoa*, 94).
- b. *arrantzale begi urdiña errira baiño leen*, erabagiren bat artu bear ebala sinistarazi eutsan Zuriñek bere buruari (E. Erkiaga, *Arranegi*, 177).
- c. *Au [olioa] monjak begietara orduko* bere bista osoarekin, S. Luis alabatzen gelditu zan (A. Cardaberaz, *Justuen Ispillu arguia*, 67).

‘Perpauak’ dira, bada, etzanean emandako horiek, eta ez dute adlatiboa beste aditzik, adlatiboak berak betetzen baitu, esan bezala, aditzaren —kasu honetan, partizipioaren— lekua.

Adlatiboa berbalizatzeke bi modu desberdin dira horiek, eta ez dut uste zuzena denik -RA forma -ratu *partizipioaren* aldaera soiltzat hartzea, hartan -TU atzizkiaren elipsia balego bezala. Berbalizazio bakoitzak bere bidea eta bere ezaugarriak ditu. Lehenean, esan bezala, hitz berria eratzen da eta testuingururik gabe emanda ere hiztunak ‘badaki’ hura aditza dela (aipatu hutsarekin ‘daki’, gure adibidean, *etxeratu* partizipioa dela). Bestean, berriz, ez da hitz berririk, hitzak edo sintagmak testuinguru jakin batean bereganatutako zeregin berria baizik; eta testuingururik ematen ez bada,

<sup>11</sup> RAE-ren *Diccionario de la lengua española*-tik hartu ditut termino hauek. Ikus «*Nominalizar*. Convertir en nombre o en sintagma nominal una palabra o una porción de discurso cualquiera, mediante algún procedimiento morfológico o sintáctico; p. ej., *goteo* (de *gotear*); *el qué dirán*». ‘Lexikoa’ eta ‘sintaxia’ aipatzen ditu, halaber, *EGLU I*-ek adlatiboaren kontu hau aipatzen duenean: «Ezin utzi daiteke bidenabar bada ere aipatu gabe, hau berez lexikoari dagokion arren, euskarak berebiziko joera duela adlatiboan dagoen edozein forma aditz bihurtzeko; hala nola, “*etxeratu*”, “*eskuratu*” [...]. Halaber diogun ere, hau sintaxiari gehiago dagokion arren, “*ohera zenean*”, “*gogora zitzaidan*”, “*etxera bezain laster*” eta horien antzekoak betidanikoak ditugula euskaraz» (375).

<sup>12</sup> Agerikoa da -RATU formako partizipioa ere partizipioari dagozkion lekuetan kokatzen dela —partizipio guztiak bezala, jakina—, baina haren berbalizazioa ez da kokapen horren bitartez gauzatzen, -TU atzizkiaren bitartez baizik. Berbalizazio sintaktikoan, berriz, kokapena bera da berbalizazioaren eragilea.

bere oinarritzko zeregina datorkio hitzunari gogora (*etxera*, esate baterako, adlatibo gisa ulertuko du, besterik gabe aipatzen zaionean).

Aurreko atalean aipatu ditudan ezaugarri desberdinak ere bakoitzaren izaerak eragindakoak dira. Hala, -RATU gisakoa eratorritako partizipioa denez, honen zeregin guztiak bete ditzake, eta, joeraz, gehiago da hitza sintagma luzea baino; -RA gisakoa, berriz, partizipio berria izan gabe haren zereginak betetzera mugatzen denez, ez ditu zer bete partizipioaren funtzio guzti-guztiak, eta, bestalde, hitz berria eratzen ez duenez, askatasun handiagoa du oinarrian sintagma luzeak izateko.

Aise uler daitekeenez, kokapenaren 'gardentasunak' erraztu egiten du adlatiboaren berbalizazio sintaktikoa. Izan ere, zenbat eta 'gardenago' izan adlatiboak partizipioaren lekua hartu duela, hainbat errazagoa eta egingarriagoa izango da berbalizazioa.

Denbora-postposizioen aurrean zalantzarik gabea da adlatiboak zer leku betetzen duen. Izan ere, kokapen horretan bi aukera besterik ez dago —aditz jokatu alde bat utzita—: edo denbora adierazten duen sintagma bat dago (*bostak baino lehen, gaua orduko, berandu arte*) edo gertakari bat adierazten duen partizipioa dago (*sartu baino lehen, hasi orduko, afaldu arte*). Leku-adlatiboak denbora esanahia ez duenez, guztiz agerikoa da partizipioaren lekua betetzen duela hor. Horregatik erabiltzen dira hain erraz eta usu *eskolara baino lehen, ohera orduko* eta *adinera arte* bezalakoak.

*Nahi izan* eta *behar izan* aditzekin ere gauza bertsua dugu. Aditz horien objektua —aditz jokatu alde bat utzita hemen ere— edo izen bat da, 'gauzaren' bat, modu orokorrean esanda, adierazten duena (*dirua nahi dut, bakea behar dute*), edo gertakari bat adierazten duen partizipioa (*zina joan nahi dut, atsedean hartu behar dute*). Adlatiboak ezin duenez 'gauza' adierazten duen izena ordezkatu, agerikoa da hemen ere partizipioaren lekuan dagoela (*etxera nahi dut, basora behar dute*).

Aditz jokatuetan, berriz, zenbat eta adizki laguntzaileari lotuago egon, hainbat 'gardenago' izango da adlatiboak partizipioaren lekua betetzen duela eta, hortaz, hainbat egingarriagoa izango da berbalizazioa. Baiezkoetan argia da lotura hori, hala mendekoetan (*atarira denean, barrura zireneko, gogora zaidan, argitara diren liburuak, ederki argitara dutelako*) nola lokabeetan (*pentsamendu bat burura zitzaion, hori begietara zait, bertara da*). Ezezka, ordea, gauzak zertxobait 'zailago' egiten dira, lagun-tzailearen ondora pasatzen baita partizipioa, harengandik urrunduz maiz, bien lotura horren 'estua' edo 'agerikoa' ez delarik. Eta horrexegatik, partizipioaren ordezkatzeari horren 'gardena' ez denez, urriago erabiltzen da berbalizazio sintaktikoa ezezko esaldietan. Ezin erabilia ez da, noski, adizkien arteko 'lotura' ez baita erabat deusezten. Batzuetan aski erraza da, gainera:

- (8) Holakorik etzaitan burura, kaiolan nintzenean (J. B. Elissamburu; ik. A. M. Labayen, *Elizanburu. Bere bizitza ta lanak* 216).

Mugatzailearekin ez erabiltzea, berriz, adlatiboa zinezko partizipioa ez izatearen ondorio dela esango nuke. Partizipioa adjektibo edo izen egiten da mugatzailea hartzean (*egina, esana, etorria*), eta adlatiboak perpausean partizipioaren lekua bete bai, baina zinez partizipio bilakatu ez denez, ez du urrats hori egiten.

**2.3.** Gauzak ondo ulertzeko, baina, erabilerak eragiten duen lexikalizazioa ere kontuan izan behar da. Adlatibo jakin bat maiz erabiltzen bada partizipioaren lekuan



eta haren zeregina betez, berez hitz berria ez bada ere, azkenean, erabileraren erabilez, lexikalizatu eta funtzio horretan finkaturiko hitz berri bilaka daiteke.

Lexikalizazio mota hau, jakina, ez da zehazten erraza, eskala moduko bat baitugu horretan ere, beste askotan bezala. Gorago esana dut -RA ‘partizipio’ askok agerpen bakar batzuk baizik ez dutela. Horiek berbalizazio sintaktikoaren lexikalizazioaren mutur batean daude; ia abiatu ere ez direnen multzoa osatzen dute.

Badira, ordea, finkatze bidean urratsak egin dituztenak eta maizkara erabili izan direnak ere, leku eta garai jakin batzuetan bederen. Halakoak dira gorago, OEH-ri jarraituz, aipatu ditudanak: *argitara / argitaratu*, *azpira / azpiratu*, *begietara / begietaratu*, *eskura / eskuratu*, *kontura / konturatu*, *mendera / menderatu*, *mundura / munduratu*, *zerura / zeruratu*, *beregana / bereganatu*, *elkargana / elkarganatu*. Horrelakoak “es especialmente frecuente el participio sin -tu” edo horren antzeko azalpenarekin ematen ditu inoiz OEH-k. Lexikalizatze bidean dira horrelako adlatiboak, edo, zuzenago esan, hala izan dira modu horretan erabili izan diren leku-denboretan, erabateko lexikalizaziora iritsi ez badira ere.

Beste -RA batzuk, areago, forma erabiliena edo ia bakarra izan dira, inoizko -RATU sinonimoa gorabehera. Hona gorago ere aipatu ditudanak, OEH-ren azalpena ondoan dutela:

- *infernura / infernuratu*: “En los primeros testimonios parece predominar el part. *ifernura*”;
- *eskuetara / eskuetaratu*: “La forma de participio es *eskuetara* (futuro *eskuetarako*) hasta la segunda mitad del s. XX —a partir de la cual tbn. se encuentra -tu— en la acepción de ‘poner(se) en manos de’; con el significado de ‘apropiarse de’ hay ejemplos de *eskuetaratu* ya desde finales del s. XIX”;
- *gogora / gogoratu*: “En los textos septentrionales, hasta la segunda mitad del s. XIX se encuentra sobre todo el part. *gogora*”;
- *hara / haratu*: “Hay exclusivamente *hara da*, *harako da* (*harat*, *harako* en Larreguy) hasta la segunda mitad del s. XIX”;
- *kanpora / kanporatu*: “en los textos septentrionales la forma de part. *kanpora* parece la más general”.

Esan daiteke, bada, adlatibo horiek partizipio gisa lexikalizaturiko formak direla, esandako garai eta lekuetan bederen.

Are lexikalizatuagoak direnak ere badira, ordea. *Horra izan* hala da zubereran. *Lurrera* ‘aditzari’ sarrera propioa eskaintzen dio Pouvreaux bere hiztegian, gorago esan dudan moduan. Hiztegiko partizipioa zen harentzat *lurrera*, guretzat *atera* den bezala.

Eta, jakina, zenbat eta eginagoa izan lexikalizazioa hainbat eta zabalagoa da ‘partizipioaren’ erabilera. Horrela, esate baterako, partizipio gisa maiz erabilitako adlatiboek errazago dute -RAKO forma ere hartzea. Forma hori adlatibo askotara zabaltzen dute Povreauxen eta Duvoisinien hiztegiek, gorago ere esan dudan moduan; baina, hiztegiek diotena gorabehera, batez ere lexikalizatze bidean aurrera egin dutenak dira, testuen lekukotasunaren arabera, forma hori garatu duten adlatiboak, nahiz ez diren bakarrak: *argitarako*, *begietarako*, *eskuetarako*, *eskuperako*, *eskurako*, *harako*, *honako*, *infernurako*, *inorako*, *kanporako*, *lurrerako*, *menerako*, *norako*, *paradisurako*...



Eta, era berean, esan dudan bezala lexikalizatu gisa erabili izan den *lurrera* ‘aditzak’ joko zabala dauka, atzizkiekin eta mugatzailearekin erabiltzeraino hedatzen dena:

- (9) a. Bi belaunak lurrerarik (Etcheberri Ziburukoa, *Manual devotioezcoa I*, 26).  
 b. bere belaunak lurrera ta egiten diote [...] adoranz eta agur aundia (S. Mendiburu, *Idazlan Argitaragabeak I*, 159).  
 c. Etsaia ez da lurreraia baizik, behar da lehertu (F. Laphitz, *Bi saindu hes-cualdunen bizia*, 121).

Eta gauza bera esan behar da, azkenik, frogarik behar ez duen *atera* partizipioari dagokionez ere.

Azken hauek, bada, *atera* batez ere, lexikalizazioaren beste muturrean daude: berbalizazio sintaktiko izatetik berbalizazio lexiko izatera pasatu dira, erabileraren erabileraz.<sup>13</sup>

### 3. Amaitzeko

Aurreko mendeetako lekukotasuna aipatu dut maiz aurreko ataletan. Zer esan daiteke, ordea, gaurko erabileraz? Nola erabiltzen dira gaur egun adlatiboaren berbalizazio mota biak? Ahantzi gabe, bestalde, ‘*adlatiboa + aditza*’ egitura ere hor dela (*etxera joan / etorri / sartu / iritsi / ekarri / eramán...*). Hirurak ez dira guztizko sinonimo, bistan da. Lehenbiziko biak bai, ene ustez (*etxera zen* eta *etxeratu zen*, esate baterako). Eta baita hirugarrena ere, aditzak adiera orokorra duenean (*joan* edo *ekarri*, esate baterako); besrelako aditzek esanahi zehatzagoa eskaintzen dute.

Hirurek ez dute, hala ere, maiztasun bera gaur egungo hitzunen erabileran, eta ez dute izan historian zehar ere. Eta badira horretarako arrazoiak: -RA formako berbalizazioa trinkoagoa da, nahi bada, baina ez da -RATU bezain esplizitua. Hau baino ‘zailagoa’ da, adlatiboak berez esaten ez duena perpausean hartzen duen lekuak adierazi behar baitu; eta ahulagoa ere bai, ez baitu hitz berria eratzen. Horregatik joan da, nik uste, haren erabilera urritzen denborarekin, *atera* guztiz lexikalizatuaren kasuan eta beste kasu jakin batzuetan izan ezik. ‘Esplizitua’ nagusitzen joan zaio ‘trinkoari’, *infernuratu*, *eskuetaratu*, *gogoratu* eta horien antzekoen azalpenetan ikusi dugun bezala.

Gaur egun, oker ez banago, honako hauetan erabiltzen da batez ere -RA partizipioa: denbora eta modu postposizioetan (*etxera orduko*, *ohera baino lehen*, *elizara gabe*, *burura ezinik...*); *nahi izan* eta *behar izan* aditzen objektu direnean (*kalera nahi dutenean*, *basora behar dute*). Aditz jokatueta ere inoiz-inoiz erabiltzen da, eta errazago gainera hau mendekoa denean; are gutxiagotan etorkizuneko -RAKO forman (*garaiz etxerako naiz*). Hortik landa, gorago esan dudan bezala, euskara ‘jasoaren’ aldekoek darabilte berbalizazio mota hori inoiz, ‘jasoa’ izateak ‘zahar’ ukitua ere baduelarik.

Aldiz, guztiz ohikoa da -RATU *partizipio* ‘esplizitua’ erabiltzea (*etxeratu da* guztiz ohikoa dugu, *etxera da* ez bezala). Guztiz emankorra da berbalizazio morfologiko

<sup>13</sup> Honek argitzen du, beharbada, Lafitteren goiko aipamen bikoitza: -RA batzuk partizipioak dira, lexikalizatuak («employés comme verbes»): *athera*, *leihorrera*, *lurrera*, *zokora* (201); eta beste batzuk, berriak, partizipioaren balioa dutenak, lexikalizatu ez direnak eta berbalizazio sintaktiko soiletik pasatu ez direnak («L’adlatif d’un mot [...] équivaut souvent à un participe passé»): *hirina*, *norako* (340).

hori gaur egun ere. Horrek argitzen du Lafittek goiko aipamenean dioena: -RA formako ‘partizipio’ guztiek badutela, lehian bezala, -TU atzizkia duen ‘sinonimoa’. Lexikalizaturiko *atera* bera ere ez da salbuespen: *ateratu* forma ere erabilia izan da, zenbait euskalkitan, lekuko zaharretik hasita. Esplizituagoa eta, hortaz, ‘errazagoa’ baita berbalizazio morfologikoa sintaktiko hutsa baino.

Eta adlatibo konplexuen kasuan, berriz —hau da, -TU atzizkia hain erraz onartzen ez dutenetan (*Guraso antziñakoai eskeñitako lur eder aren ateetara ziren bezalakoe-tan*)—, bestelako aditza duten esaldiak ditugu eskura haien ‘ordain’ (*Guraso antziñakoai eskeñitako lur eder aren ateetara iritsi ziren*).

### Azken oharra

Nola islatu daitezke hiztegieta artikulua honetan aztertu ditudan berbalizazio mota biak? Morfologikoarenak ez du zalantzarik: aipatu nahi direnei bere sarrera propioa eskaintzea da biderik onena. Baina -RA gisako berbalizazio sintaktikoa?

OEH-k, gehienetan, -RATU ‘sinonimoaren’ artikulua barruan aipatzen ditu horrelakoak (*etxera*-ren agerpenak *etxeratu* sarreran, adibidez). Onar daitekeen jokabidea da hori, jakina, batoren eta bestearen agerpenak begi kolpe batez ikusteko aukera ematen baitu. Horrela egitekotan, ordea, -RA motako agerpenak azpisarrera batean biltzea izango litzateke egokiena, nire ustez, besteak ez bezalakoak direla erakusteko.

Bada, ordea, beste aukera bat ere. Adlatiboaren barruko izenaren sarreran aipa daitezke agerpen horiek —lexikalizatuak salbu—, adlatiboari propio eskaintako azpisarrera batean, ‘partizipio balioan’ edo horrelako zerbait erantsiz: *etxe* sarreraren barruan ‘ETXERA, partizipio balioan’ azpisarrera bat ipiniz, adibidez, non haren agerpen guztiak bil daitezkeen (*etxera, etxerako...*). Horren antzeko zerbait egiten du OEH-k berak, bestetan ez bezala, *ohe* hitzari eskaintako sarreran, ‘OHERA BAINO LEHEN(AGO)’ bezalako azpisarrerak ipiniz.

### Bibliografia

AGOB: ikus Hualde-Ortiz de Urbina.

Bosque, I. & V. Demonte, 1999, *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Espasa, Madril. *EGLU I*: ikus Euskaltzaindia. 1985; *EGLU II*: ikus Euskaltzaindia 1997.

Euskaltzaindia, 1985, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - I*. Iruñea.

—, 1997, *Euskal Gramatika. Lehen Urratsak - II*. Bilbo.

GDLE: ikus Bosque & Demonte.

Hualde J. I. & Ortiz de Urbina, J., 2003, *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.

Lafitte, P., 1962, *Grammaire basque (Navarro-labourdin littéraire)*, Éditions des “Amis du Musée Basque” et “Ikas”, Bayonne.

Michelena, L., 1987-, *Diccionario General Vasco. Orotariko Euskal Hiztegia*, Editorial Desclee de Brouwer & Ediciones Mensajero, Bilbo [OEH].

OEH: ikus Michelena.

RAE: ikus Real Academia Española.

Real Academia Española, 2001, *Diccionario de la lengua española*.

*Adibide gisa aipaturiko testuak: Orotariko Euskal Hiztegiaren Testu Corpusa*. Euskaltzaindia, Bilbo.

# QUANTIFYING COMPOUNDS

Juan Carlos Odriozola Pereira

UPV/EHU

## 0. Introduction<sup>1</sup>

This paper is concerned with N-N sequences where the second nominal item, which is usually understood as the head of the construction, actually instantiates a quantification of the first noun. The word ‘compound’ in the title of this paper is the label used in the bibliography for such sequences in certain languages. Here we focus on Basque N-N sequences in phrases like *bi ogi zati* lit. ‘two bread piece’ (two pieces of bread), *ogi pitin bat* lit. ‘bread bit one/a’ (a bit of bread), *bi mutil multzo* lit. ‘two boy set’ (two sets/groups of boys) and *mutil pilo bat* lit. ‘boy lot one/a’ (a lot of boys).<sup>2</sup> Depending on the distribution of quantifiers and (other) determiners, these sequences may take a quantifying reading. Hereafter we will be speaking about quantifying N-N sequences, and quantifying and quantified nouns, without regard to whether in each particular case the quantifying reading appears.

Section 1 analyses these sequences from two different points of view: that of X<sup>0</sup> level compounds, and that of the general structure of Basque noun phrases. Section 2 explains the distribution of Basque quantifying and quantified nouns in N-N sequences, N-P-N sequences and measure phrases as a starting point for applied linguistics activities such as language processing and languages for special purposes.

## 1. Are quantifying N-N sequences compounds?

A revision of the bibliography on what constitutes a compound would exceed the scope of this paper.<sup>3</sup> Instead, we will review certain criteria concerned with the

---

<sup>1</sup> This research is supported by grants no. HUM2004-05658-C02-01 and EHU06/16, from which a few examples from Economics and Natural Sciences are taken, respectively. Some general data of Georgian come from the “Basque-Georgian Comparative Morphology” project directed by professor Tamar Makharoblidze of the Tbilisi State University of Georgia. I would like to thank José María Arriola, Xabier Artiagoitia, Xabier Bilbao, Luis Eguren, Edurne Etxebarria, Deanie Johnson and Ainara Ondarra for their valuable comments and suggestions. All errors are, as always, my own.

<sup>2</sup> In footnotes, data of a pre-IndoEuropean language like Georgian will be compared to data from a pre-IndoEuropean language like Basque. Some data from Germanic languages (English and German) and Romance languages (Catalan and Spanish) will also be provided. Our purpose is to sketch a starting point for research lines within typology, linguistic theory and applied linguistics.

<sup>3</sup> The bibliography on several languages (Becker 1993, Buenafuente 2007, Marchand 1960: §II, Lieber 1993, Pérez-Gaztelu et al. 2004, Rainer & Varela 1993) provides some well-known criteria such

Basque quantifying N-N sequences that appear in (1-2) in determiner/quantifier phrases:

- |     |   |    |                       |        |   |                  |       |       |
|-----|---|----|-----------------------|--------|---|------------------|-------|-------|
| (1) | a | bi | ogi                   | zati   | b | ogi              | pitin | bat   |
|     |   |    | two                   | bread  |   | bread            | bit   | one/a |
|     |   |    | 'two pieces of bread' |        |   | 'a bit of bread' |       |       |
| (2) | a | bi | mutil                 | multzo | b | mutil            | pilo  | bat   |
|     |   |    | two                   | boy    |   | boy              | lot   | one/a |
|     |   |    | 'two sets of boys'    |        |   | 'a lot of boys'  |       |       |

It is clear that in (1-2) the second noun instantiates a kind of quantification of the first. Basque is a head-final language provided with postpositions, but neither a postposition nor any other element is needed between the quantified and the quantifying noun, which contrasts with the case of English and the Romance languages. (1-2) pattern apparently with other Basque N-N sequences included in noun phrases of the type of *bi ogi-denda* lit. 'two bread shop' (two bakeries) and *mutil-dantza bat* lit. 'boy dance one/a' (a dance only performed by boys). (1-2) and *ogi-denda* and *mutil-dantza* all have been explored together and taken as dependency compounds in the bibliography, the noun to the right being taken as the syntactic and semantic head of the construction. However, unlike *ogi-denda* or *mutil-dantza*, the sequences in (1-2) almost never appear in dictionaries as lexical entries. Furthermore, the quantifying reading of (1-2) contrasts with non-quantifying readings in sequences like '*bi ogi zatiak*' lit. 'two piece bread-the' (the two pieces of bread), *bi mutil multzoak* 'two boy set-the' (the two sets/groups of boys). Finally, the noun *pitin* 'bit' is not allowed in article-bearing phrases of the type \**ogi pitina* lit. 'bread bit-the'. All these data need an analysis that is more sophisticated than the one where a X<sup>o</sup> N-N compound has a left element that depends semantically and syntactically on the lexical element situated to the right.

Section 1.1 explores the thematic/semantic relationships between the two elements, assuming that they are fully nominal. In section 1.2, we leave aside the nominal compound approach and consider instead the functional quantifier characteristics of the nouns to the right in these sequences.

## 1.1. Relationships between the elements of quantifying N-N sequences

### 1.1.1. Thematic relationships

The bibliography on English tends to distinguish two main types of compounds: the so-called root compounds like *skyline* and the so-called synthetic compounds like *skyscraper*. Two crucial characteristics are described for synthetic compounds. Marchand (1960: §1.2.3) and Bauer (2001: §4.3.2, §5.2.8, §6.5) emphasize that the noun *scraper* is not exactly derived from the verb *to scrape* and seems to be cre-

---

as the X<sup>o</sup> level of the whole structure, non-compositional meaning, unspecific reading of the non-head constituent and a stress structure that is different from that of the phrases. Regarding N-N sequences, not all of them are taken as compounds in all the works concerning English, whereas until now all Basque N-N sequences have been taken as compounds. Regarding compounds in general, the fact is that the set of general criteria mentioned above varies notably inter- and intralinguistically.

ated ad hoc as a pseudo-basis for *sky*. Basque has a word formation case that is still clearer (Euskaltzaindia 1987: 44-45, Euskaltzaindia 1991: §25-60): the suffixes *-gin* (cif. *egin* 'to make'), *-gile* (cif. *egin* 'to make', *egile* 'maker') and *-dun* (cif. *duen* 'which has') give rise to *zapatagin* 'shoemaker' (cif. *zapata* 'shoe'), *langile* 'worker' (cif. *lan* 'work'), *bizardun* 'bearded' (cif. *bizar* 'beard'), although *-gin*, *-gile* and *-dun* only function as suffixes in today's Basque. Therefore, the label of 'synthetic' is initially related to sequences that are on the borderline between the compounding and deriving processes,<sup>4</sup> where the head of the sequence is close to being an affix.

Professor Tamar Makharoblidze (p.c.) reminds us that the term 'synthetic' comes from typology. In the case in hand, typology can be furthered through morphological productivity (Bauer 2001: §1.1, 2.5.), or the exploration of the ability for forming new words. That is, languages can be taken as (more) analytic when they tend to express new notions by means of syntax, and more synthetic when they tend to use word formation. Therefore, *skyscraper* is (taken as) more synthetic than *skyline* because the former is less syntax-like than the latter. Following Marchand, *skyline* (and not *skyscraper*) seems to be the primary compound type that arises from combining two fully independent common nouns.

The other crucial point is that the noun to the left is taken as an argument of the head of synthetic compounds (Bauer 2001, Grimshaw 1990: §3.4, Lieber 1993, Marchand 1960). Let us informally remember that the argument structure framework is based on the idea that some lexical-conceptual features of a given item are necessarily understood at all linguistic levels and tend to need be expressed either in morphology or in syntax (Grimshaw 1990, Gràcia 1994, Gràcia et al. 2001). Although the bibliography does not speak about the lexical-conceptual requirements of quantifying nouns (Gràcia et al 2000: §1.4.2.6, Pustejovsky 1998:§ 8), argument structure theory is closely related to thematic theory. Outside the strict argument structure framework, thematic relationships between nouns are explored in works that pay attention to what in general has been taken as possessive thematic relationships. In short, Castillo (2001) and Odriozola (2006b) show that in noun pairs such as *ogi/zati* and *mutill/multzo*, the fulfilment of the requirements of *zati/multzo* by *ogi/mutil* is almost as obvious that in the case of *sky* and *scrape(r)*.

So from a lexical point of view, what we call a 'quantifying noun' seems to impose a thematic relationship on what we call a 'quantified noun'.

### 1.1.2. *The items in Basque quantifying N-N sequences have a meronymic relationship*

The main semantic/syntactic criteria that the bibliography uses to classify Basque N-N sequences has been outlined by Marchand (1960: §2.1.1, §2.1.2, §2.13), who describes a general pattern for English N-N compounds such as *skyline*, where the

<sup>4</sup> The term 'synthetic' is related to the particular problem of the borderline between composition and derivation in the standard processes of several languages. Gràcia et al. (2001) and Pérez Gaztelu et al. (2004) point out that the Spanish process in *des-* + *grano* 'grain' + *-ar* > *desgranar* 'to thresh' is a parasyntactic process in that \**granar* is not available in the Spanish lexicon. Basque counterparts featuring free derived agents and event nouns are also seen as synthetic (Azkarate 1990: 267-285, Pérez et al. 2004).

right constituent *line* is what he calls the *determinatum*, since the compound expresses a kind of *line*, and the left constituent, *sky*, which is the determinandum. The general criteria used in the Basque bibliography is the (lack of a) dependency relationship between the two constituents of the compound. Azkarate (1990), Odrizola & Pérez-Gaztelu (2002), and Pérez-Gaztelu et al. (2004) basically distinguish Basque  $N_1$ - $N_2$  sequences where  $N_1$  syntactically and semantically depends on  $N_2$ <sup>5</sup> from sequences where a dependency between  $N_1$  and  $N_2$  cannot be confirmed.

Semantically, a dependency compound like *itsasgizon* ‘seaman’ denotes a subclass within the class denoted by the  $N_2$  *gizon* ‘man’. Syntactically, the head imposes its categorial features on the compound.<sup>6</sup> Under this determinatum/determinandum pattern, both root compounds like *skyline* and synthetic compounds like *skyscraper* are dependency compounds. By contrast, both *ogi zati* lit. ‘bread piece’ and *mutil multzo* lit. ‘boy set’ clearly differ from Basque root compounds (*itsasgizon* ‘seaman’) and Basque synthetic compounds (*kale-garbitzaile* lit. ‘street cleaner’).

The only specification provided for Basque quantifying N-N sequences (Euskaltzaindia 1987: §11.2) is that they are dependency compounds that have a ‘special’ head or determinatum. One of the main aims of this paper is to show that the concepts of hyponymy and syntactical dependency between nominal elements are not accurate for Basque quantifying N-N sequences. In Catalan, Solé (2002) was interested in determining —simplifying her large set of data and using her terms in a very broad sense— whether a given element expresses a subclass of a collective noun (in a hyponymic relationship) or whether it expresses a part of the collective noun (in a meronymic relationship). Basque quantifying N-N sequences follow two general patterns. In the first, nominal elements like *zati* ‘piece’ denote a part of (mass collective) nouns like *ogi* ‘bread’. In the second, items like *multzo* ‘set’ express a (collective) whole and quantified nouns like *mutil* ‘boy’ denote a (countable) part. In both, the relationship between the nouns is not hyponymic. Making a simplification, we assume that all the relationships involved in Basque quantifying N-N sequences are meronymic, unlike what has been described in the literature.

## 1.2. To what extent quantifying N-N sequences are not compounds

### 1.2.1. Quantifying nouns and quantifiers

Even if instead of a hyponymic relationship related to compounds we assume that quantifying N-N sequences have a meronymic relationship, the fact of quantification

<sup>5</sup> The head parameter and the complement/head relationship (that can be seen in both synthetic compounds and quantifying N-N sequences) is rather misleading: a head-initial language such as English patterns with a head-final language like Basque in that both tend to produce right-headed compounds, whereas a head-initial language like Spanish tends to produce left-headed compounds. This is so for each language, whatever the relationship between compound elements. Of course, the two optional positions for modifiers could recover the  $X'$ -grammar inside the  $X^0$ -level.

<sup>6</sup> In sequences with two Ns, no overt imposition of the category of the head can be confirmed. However, Odrizola & Pérez-Gaztelu (2002) note that the dependency can also be checked in the subcategorizations of both nouns: it is obvious that the subcategory of the compound is matched with the subcategory of the head. That is, given that *itsaso* is not human and *gizon* is human, the compound takes the subcategorization features of the constituent that is taken as the head —i.e. from *gizon*.



itself is not very well captured by assuming a pattern of two nominal elements that are considered to be fully lexical.

This section leaves aside that point of view and aims at relating the optional quantifying reading to a different structure having a functional projection headed by a quantifier phrase. This is not a theoretical paper. Instead, our aim is to account for all descriptive data by making some minimal assumptions about both the structural relationships and the functional/lexical nature of the different elements. Briefly, we assume that phrases are headed by a lexical or functional element that takes a phrase as complement. The concept of extended projection captures the fact that every lexical projection is a complement of a functional category. Both the functional head and the lexical head give some or all of their features to the whole (functional) projection. The position of the complement parametrically varies from a head-initial language like English to a head-final language like Basque. Besides the complement, it is a matter of fact that projections may have a specifier place located to the left in all languages and that it is usually occupied by a phrase.

Borer (2005: §6.1., §6.2) points out that the English article *the* can appear both with numerals like *one* or *three* and with weak quantifiers like *few*, whereas the indefinite article *a/an* cannot. Therefore she claims that *a* and *the* compete for being a head that must be projected by taking a complement that can be either a noun phrase or a quantifier phrase. Numerals and weak quantifiers would be heads of their own projection or head/phrases in the specifier of a noun phrase.

Basque measure phrases,<sup>7</sup> numerals and some weak quantifiers appear to the left of the noun, whereas some other weak quantifiers and strong quantifiers appear to the right. Artiagoitia (2002) points out that left quantifiers are phrase-like or clearly phrases whereas right quantifiers seem to be heads. So English numerals and weak quantifiers and Basque left quantifiers could be quantifier (phrases) located in a left specifier of a noun phrase. English *the* and *a* and Basque right quantifiers would be heads of a quantifier/determiner phrase that would take either another determiner/quantifier phrase or a noun phrase as complement. English is a head-initial language and has all determiner/quantifiers to the left of the noun phrase, i.e., quantifier phrases or quantifiers in the (left) specifier of the noun phrase and quantifier heads that take a right noun phrase as a complement. Basque is a head-final language with quantifier phrases or quantifiers in the (left) specifier of the noun phrase and quantifier heads that take a left noun phrase as complement. Finally, the Basque attached article *-a* 'the', and the item *bat* 'one/a' appear to the right of the noun, as a functional head of their own projection. Both the non-quantified and the quantified reading of quantifying nouns will be viewed in this framework, under two different analyses.

Regarding the type of readings, when no overt plural mark appears, Basque *-a* is not a conventional article in that it entails a reading that can be either specific or non-specific for what are commonly accepted as mass nouns: e.g. *ogia* lit. 'bread-the' ((the) bread). The article *-a* is related to specific readings<sup>8</sup> of count nouns: *mutila*

<sup>7</sup> For the different readings of these Basque structures, see Etxeberria (2005), Odriozola (2006b) and Trask (2003).

<sup>8</sup> Nouns are not basically mass or count. See this view in Borer (2005), Castillo (2001), Odriozola (2006b).

lit. 'boy-the'. With both mass and count nouns, *bat* 'one/a' has a non-specific reading. Nouns like *zati* and *multzo* do not change the specificity of the reading when the article appears: *ogi zatia* 'the piece of bread', *mutil multzoa* 'the set' of boys'. Luis Eguren (p.c) has noted that in such cases the readings actually are not quantifying. When *bat* appears, the common non-specific reading of both *zati bat* and *multzo bat* changes to a non-specific quantifying one: *bi ogi zati* 'two pieces of bread', *bi mutil multzo* 'two sets of boys'. Therefore, *zati* and *multzo* quantify a noun phrase when they appear with the determiner/quantifier *bat* 'one/a', but they behave as non-quantifying heads of N-N sequences when the article *-a* is attached. This second option seems to be closer to a (compound) analysis where the quantifying noun is the lexical head.

*Zati* and *multzo* allow some right strong quantifiers like *bakoitz* 'every' and *guzti* 'all', which have the attached determiner and take a generic reading. Weak quantifiers without an article and numerals are allowed too: *ogi zati gutxi* lit. 'bread piece few', *bost ogi zati* lit. 'five bread piece'. Finally, numerals are allowed in phrases headed by the article *-a*, which as usual avoids the quantifying reading: *bi ogi zatiak* 'the two pieces of bread'.

Crucially, some other quantifying nouns such as *pitin* 'bit' only allow the right weak determiner/quantifier *bat* 'one/a' (3a). The article *-a* (3c), numerals (3e) and weak quantifiers are avoided. Weak quantifiers cannot take the article (3d), nor numerals (3f). However, *pitin bat* is the form that always appears in N-N sequences (3a), whereas *bat* is not allowed with standard quantifiers (3b).

- |       |                                             |   |                                               |
|-------|---------------------------------------------|---|-----------------------------------------------|
| (3) a | ogi pitin bat<br>bread bit one/a            | b | *ogi gutxi bat<br>bread little one/a          |
| c     | *ogi pitina<br>bread bit-DET                | d | *ogi gutxia<br>bread little-DET               |
| e     | *bost ogi pitin<br>five bread bit           | f | *bost ogi gutxi<br>five bread little          |
| g     | *ogi pitin<br>bread bit<br>'a bit of bread' | h | ogi gutxi<br>bread little<br>'a little bread' |

Therefore, *pitin* only entails a quantifying non-specific reading. Nouns like *pilo* 'lot' also have a unique non-specific quantifying reading, although they may appear either with the article *-a* or with the determiner/quantifier *bat*.

Non-quantifying N-N sequences allow left phrases headed by the attached post-positon *-ren*: *ogiaren zaporea* 'the taste of bread', *mutilen garaiera* 'the stature of boys'. *Zati* and *multzo* allow these postpositional phrases, whereas *pitin* and *pilo* do not:

- |       |                                                              |   |                                                          |
|-------|--------------------------------------------------------------|---|----------------------------------------------------------|
| (4) a | *ogiaren pitin bat<br>bread-of bit one/a<br>'a bit of bread' | b | *mutilen pilo bat<br>boy-of lot one/a<br>'a lot of boys' |
|-------|--------------------------------------------------------------|---|----------------------------------------------------------|

*Pitin* and *pilo* have a quantified non-specific reading in *ogi pitin bat* 'a bit of bread', *mutil pilo bat* 'a lot of boys'. The ungrammaticality of (4a-b) seems to be further evidence for a (complex) determiner/quantifier like *pitin bat*, *mordo bat* that takes a left noun phrase. However it should be remarked that, unlike *pitin bat*, the



collective noun *pilo* allows both the determiner/quantifier *bat* (8d) and the article *-a* without losing the quantifying reading: *Mutil pila etorri da* lit. 'boy lot-the has come' 'A lot of boys came' takes the same quantifying reading as *mutil pilo bat etorri da* 'boy lot one/a has come' 'A lot of boys came'.<sup>9</sup>

Finally, regarding the analysis of both Borer (2005) and Artiagoitia (2002), additional evidence of the phrasal nature of the left element can be provided. Although both quantifying and non-quantifying N-N sequences such as *ardi-esne* lit. 'sheep milk' are very common, sequences with more than two elements are almost never allowed in Basque. The constraint concerns both N-Adj (5a) and N-N sequences modifying the head (5b).

- |     |   |                      |   |                     |
|-----|---|----------------------|---|---------------------|
| (5) | a | *ardi beltz esnea    | b | *mendi ardi esnea   |
|     |   | sheep black milk-DET |   | mountain sheep milk |
|     |   | 'black-sheep milk'   |   |                     |

However, Odriozola (2007) points out that the sequences in (6) are grammatical:

- |     |   |                           |   |                                |
|-----|---|---------------------------|---|--------------------------------|
| (6) | a | gazta berde zati bat      | b | ardi beltz talde bat           |
|     |   | cheese green piece one/a  |   | sheep black group one/a        |
|     |   | 'a piece of green cheese' |   | 'a group of black sheep'       |
|     | c | ardi gazta zati bat       | d | mendi txolarre talde bat       |
|     |   | sheep cheese piece one/a  |   | mountain sparrow group one/a   |
|     |   | 'a piece of sheep cheese' |   | 'a group of mountain sparrows' |

At least the sequences N-Adj in (6a-b) are overtly noun phrases. Crucially, Basque allows these kinds of left components when the right nominal is a quantifying noun.<sup>10</sup> We assume that the ability to allow an overt noun phrase to the left is evidence for the analysis that a Basque quantifier can take a noun phrase as a complement to its left.

So far, what we have called quantifying nouns actually take an optional or an obligatory non-specific quantifying reading in Basque N-N sequences,<sup>11</sup> which in most cases is related to the determiner/quantifier *bat* 'one/a' that follows them. The quantifying reading can be captured by assuming a phrase headed by a (complex) quantifier consisting of items like *zati* 'piece', *pitin* 'bit', *multzo* 'set' and *pilo* 'lot' plus an additional standard determiner/quantifier. The non-quantifying reading is related

<sup>9</sup> Generally speaking, the article *-a* is available only for the non-quantifying reading of weak quantifiers and yet *pilo* takes a weak quantifying reading with the article *-a*, a phenomenon for which we don't have a clear explanation.

<sup>10</sup> Some other classes of nouns allow N-N elements to the left, but they all indicate a specific relationship with the left element. Estopà (1996) describes two kinds of complex determiners: those that instantiate a quantification of the noun and those headed by nouns such as *tipus* 'type' that express a graduation of the nouns. In any case, it should be stressed that English and Romance nominal quantifying sequences follow the pattern numeral + determiner noun + preposition + noun, not the N-N sequences.

<sup>11</sup> As said before, Romance languages do not usually have quantifying N-N sequences but have N-P-N sequences of the type (in Catalan) *una mica de pa* and *un grup de noies*, which are similar to the English counterparts *a piece of bread* and *a lot of boys*. Preceding the line of this paper, Estopà (1996) sees in this a kind of complex determiner.

to an  $X^0$ -level N-N compound that is headed by what we have called a 'quantifying noun' and that in this case should be assumed to be fully lexical.

### 1.2.2. Other Basque N-N sequences that are not compounds

When describing compounds, the Basque literature always mentions two classes of N-N sequences that have features outside the  $X^0$  level. First,  $N_1$ - $N_2$  appositive sequences of the kind *Saizarbitoria idazlea* lit. 'Saizarbitoria writer-the' usually denote a unique being within the class of  $N_2$ . However  $N_1$  itself corresponds to the reading of the whole sequence. Therefore, neither a clearly syntactic nor a semantic head can be confirmed in appositive structures. These sequences necessarily take the attached article *-a*,<sup>12</sup> which is a syntactic-like feature.

The second kind of Basque non-dependency sequences traditionally taken as compounds are copulative. In such cases,  $N_1$ - $N_2$  indicates that the items in the class denoted by  $N_1$  are added to the items in the class denoted by  $N_2$ . All nominal copulative constructions take both the article *-a* and the overt plural number mark *-k*: *senar-emazteak* lit. 'husband-wife-the'.

In short, the Basque bibliography mainly pays attention to the lack of a semantic/syntactic dependency relationship between constituents in N-N sequences that belong to different linguistic levels. So the dependency compound *itsasgizon* 'seaman' is shown in contrast with non-dependency sequences that usually are overt phrases.

## 2. Quantifying N-N sequences and applied linguistics

Solé (2002) sees the individualization or collectivization of non-distinguished individuals as a language universal that she explores from the point of view of Catalan collective nouns. For her part, Estopà (1990) discusses nouns involved in a complex determiner that somehow has a quantifying content of two types. First, she describes nouns that express a part, which are exemplified by *litre* 'litre', *mica* 'piece' and *quart* 'quart'. Second, she speaks about nouns that express a whole, which are exemplified by *grup* 'set', *quantitat* 'quantity' and *parella* 'couple'. Both authors seem to give a unified treatment to the field, if we conceptually and terminologically assume that there is a general kind of collective noun which is sometimes individualized (*una mica de pa* 'a piece of bread') and a general kind of collective noun which sometimes is used for collectivizing (count noun) individuals (*un grup de nois* 'a group' of boys'). Our informal label of 'quantifying nouns' corresponds to the individualizing nouns in the former class, and with the collectivization nouns in the latter. In fact, the quantified noun is usually a mass noun in the former and an individual (count) noun in the latter. All these nouns are involved in N-P-N sequences in Romance languages and English, but show a particular distribution between N-N sequences, measure phrases and N-P-N sequences in Basque.

<sup>12</sup> Regarding the obligatory use of the article *-a*, Odriozola (2006a) describes the different extralinguistic and linguistic uses of this suffix, which is clearly related to the productive neologism-creating process that the language has undergone in recent decades.

We are in great debt to these two works on several scores. First, we coincide with them concerning the semantic/lexical/syntactic field of collective nouns. Second, we take from these works both the terminology and the universal semantic concepts that may be relevant for distinguishing Basque quantifying N-N sequences from any other N-N sequence. In fact, the description of quantifying N-N sequences of a type that is not available in Romance languages (nor in English) is one of the basic contributions of this paper. Finally, as an additional contribution, we hope to further the applied linguistics aspects that Solés and Estopàs had in mind.

Section 2.1 provides morphological, lexical and syntactic data that can be useful for any kind of language-processing activity in fields where quantifying N-N sequences are frequently found. Section 2.2 is concerned with Basque spelling conventions for quantifying N-N sequences in language for special purposes.

## 2.1. Quantifying nouns and language processing

This section is meant to help in fields of applied linguistics such as automatic information recovery, reading recognition of quantifying nouns not listed previously, improvement of lexical information in (electronic) dictionaries, and language processing in general. Our aim is to provide the features of quantified and quantifying noun sequences that could be used in works of this kind. This paper cannot be concerned with the necessary formal mechanisms, but will provide information at three levels that presupposes language processing types using various kinds of prior linguistic information. First, we assume that all language processing in this field will be provided with syntactic information about the inflectional morphology and grammatical categories of the items concerned. Second, information on the lexical morphology of derivational processes will usually be available. Third, previous lexical information of three types might also be available. First, the possibility of detecting certain verbs can be very useful. Second, the accurate subcategorization of these and certain other verbs would give still more help. Third, previous subcategorical information about mass nouns would obviously be the most useful help of all. We will distinguish between part quantifying nouns of mass collectives (*ogi zati* lit. 'bread piece') and collective quantifying nouns of countable parts (*mutil multzo* lit. 'boy set'). We follow Estopà (1996), Solé (2002), and Lorente (2002: §8.1.2.3) and distinguish between non-specific and specific quantifying nouns, in a way that is similar to the distinction between weak and strong quantifiers.

### 2.1.1. Part nouns

The features given by Solé that are relevant to our paper are the following: Nouns involved in Basque quantifying N-N sequences that denote a relation where the parts are not structured and can be separated from the whole. These parts do not have a specific function.<sup>13</sup>

---

<sup>13</sup> Part nouns that do not fulfil (some of) these conditions do not instantiate quantifications, although they may express meronymic relationships: *saguzar-hego* lit. 'bat wing', *mendi tontor* lit. 'moun-

A mass noun and a verb with a plural mark may be used as an indicator for part nouns, if the corresponding lexical and inflectional information is available.

#### 2.1.1.1. Non-specific part nouns

The general distribution of these nouns in Basque syntax is found in quantifying N-N sequences and N-P-N sequences.

2.1.1.1.1. Nouns like *zati* ‘piece’ express a part of a mass (*bi ogi zati* lit. ‘two bread piece’).<sup>14</sup>

2.1.1.1.2. As described in section 1.2.2, some part nouns like *pitin* ‘bit’ need to appear with *bat* ‘one/a’, which should be expressed like this in dictionaries and in every (automatic) data-base.<sup>15</sup> As noted in section 1.2.1, they do not accept genitive phrases to the left of the N-N sequence.

2.1.1.1.3. Some general language nouns such as *ale* ‘grain’, *bola* ‘ball’, *izpi* ‘ray’ and *tanta* ‘drop’ pattern syntactically with *zati* but they express a particular meronymic relationship, since they denote the (smallest) natural form in which the mass appears. We assume that these nouns express non-specific quantification. New nouns of this type can be detected by means of lexical information about verbs such as *eratu* ‘to form’ in their intransitive counterparts.<sup>16</sup>

#### 2.1.1.2. Specific part nouns

2.1.1.2.1. *Specific part nouns with the measure phrase option.* In Basque, quantifying nouns in this category do not accept postpositional phrases to the left of the N-N sequence. Furthermore, they may optionally appear in measure phrases that have a unique reading related to the quantification of the mass noun (Odrizola 2006b).

- |     |   |                                                                                              |   |                                                                             |
|-----|---|----------------------------------------------------------------------------------------------|---|-----------------------------------------------------------------------------|
| (7) | a | bi litro/botila esne/ardo<br>two litre/bottle milk/wine<br>‘two litres/bottles of milk/wine’ | b | bi litro/kikara kafe<br>two litre/cup coffee<br>‘two litres/cups of coffee’ |
|-----|---|----------------------------------------------------------------------------------------------|---|-----------------------------------------------------------------------------|

tain top’, *liburu atal* lit. ‘book section’, *esnegain postre* lit. ‘cream dessert’. See Odrizola (2004) for sequences like *lotsagabe* lit. ‘shame lacking’ (shameless).

<sup>14</sup> N-N sequences like *eroste unitate* lit. ‘buying unit’, *ur lagin* lit. ‘water sample’, *segundo frakzio* lit. ‘second fraction’ (fraction of a second) are found in specialized texts. Sometimes nouns of the general language take on specialized meanings in certain Basque quantifying N-N sequences in specialized texts: *zeramida zati* lit. ‘ceramide piece’. On the other hand, *kantitate* ‘quantity’ expresses a special meronymic relation at all levels of the language: *zor kantitate* lit. ‘debt quantity’. Sometimes quantifying nouns not previously listed impose a still more particular meronymic relation: *xurgapen koefiziente* lit. ‘absorption coefficient’, *inbertsio tasa* lit. ‘inversion rate’, *kontzentrazio indize* ‘concentration index’.

<sup>15</sup> This problem of bordering between (lexical) quantifying nouns and (functional) complex quantifiers —i.e., the issue of the two optional readings of these nouns— is very common in human languages. Quantifying nouns in both English and Romance languages are usually involved in N-P-N sequences. Certain Georgian quantifying nouns may appear with quantified nouns case-marked genitive or absolutive.

<sup>16</sup> One of the few English counterparts of Basque quantifying sequences is that of the *drop* class: *water drop* is grammatical.

The Basque measure phrases in (7-9b) are a parametrical feature of this language<sup>17</sup> that is not as good an indicator in language processing, even when additional information about mass nouns is available. See the set of samples in (8-9).

- |       |                                    |   |                                             |
|-------|------------------------------------|---|---------------------------------------------|
| (8) a | Bi esne-behi ikusi ditut           | b | Bi behi-esne ikusi ditut                    |
|       | Two milk cow seen I-have-them      |   | Two cow milk seen I-have-them               |
|       | lit. 'I have seen two milk cows'   |   | lit. 'I have seen two (types of) cow milks' |
| (9) a | Bi esne-botila edan ditut          | b | Bi botila esne edan ditut                   |
|       | two milk bottle drunk I-have-them  |   | two bottle milk drunk I-have-them           |
|       | 'I have drunk two bottles of milk' |   | 'I have drunk two bottles of milk'          |

The different structures in (8-9) can only be distinguished using a combination of lexical information and subcategory information about nouns and verbs, inflectional information about verbs and syntactical information about word order. In fact, (8a-b) are N-N compounds, (9a) is a quantifying N-N sequence and (9b) is a measure phrase.

Let us now see in more detail the set of nouns that yield Basque measure phrases.

2.1.1.2.1.1. *Unit nouns.* Volume and weight unit nouns typically appear in measure phrases of both general Basque and language for special purposes. They are not totally standard as heads of quantifying N-N sequences like that in (9a), but they are not excluded. Languages for special purposes have automatically incorporated measure phrases not available in the general language. *Mol* expresses a weight that is specific for every chemical element. *Molekula* 'molecule' expresses the smallest part in which an element can appear, but also corresponds to a given weight. Of course, these concepts are scientifically determined and learned outside the general language in systematic studies. All the subcategories and language levels are distinguished by speakers. *Litro* 'litre' is a unit noun of both general and specialized level that tends to appear only in measure phrases (10a). Both *molekula* and *tanta* 'drop' (see section 2.1.1.1.3) denote the smallest part of a mass at a given knowledge level. However the speaker distinguishes the specificity of *molekula* and uses it both in measure phrases (10a) and in quantifying N-N sequences (10c), whereas the non-specific noun *tanta* is avoided in measure phrases (10b). Differences are even distinguished between the two nouns *molekula* and *mol* outside the general language in that *mol* tends to be used only in measure phrases (10a). We therefore conclude that Basque distinguishes between units, scientifically-determined smallest parts and smallest parts at the general level of the language.

- |        |                                 |                       |                     |                    |
|--------|---------------------------------|-----------------------|---------------------|--------------------|
| (10) a | Bi molekula/mol/litro sulfuriko | b                     | *bi tanta sulfuriko |                    |
|        | two molecule/litre sulphur      |                       | two drop sulphur    |                    |
|        | c                               | Bi sulfuriko molekula | d                   | bi sulfuriko tanta |
|        | two sulphur molecule            |                       | two sulphur drop    |                    |

Units nouns are involved in a third construction of the type of *bi litroko bolumena* lit. 'two litre-of volume' that features both a postposition and a magnitude noun.

<sup>17</sup> Unlike English and Romance languages, German and Georgian have measure phrase of the Basque type.

This construction is available for every unit noun and every magnitude noun at all levels of the language. Lexical information about magnitude nouns combined with information about *-ko* and information about determiners could help in detecting any unit noun not previously listed in the bibliography.

2.1.1.2.1.2. *Container nouns.* Importantly, container nouns like *botila* ‘bottle’ and *koilara* ‘spoon’ typically appear in measure phrases, which shows that they are treated somewhat as units. However, they pattern with nouns like *drop* in that they can head quantifying N-N sequences without constraint. Therefore they fulfil the general condition of quantifying N-N sequences in that a quantifying reading of the left element is allowed, but they also allow a container/non-quantifying reading.<sup>18</sup> The two optional readings of container nouns contrast with the tendency toward a unique reading of all the other part nouns and with the single quantifying reading of some of them.

Basque measure phrases allow another set of nouns derived from container nouns such as *goilarakada* ‘spoonful’ that only take a quantifying reading even in N-N sequences, contrasting with *goilara*, which may take both. In any case, these derived nouns have a particular morphological feature that can be used as an indicator for the automatic detection of these constructions.

2.1.1.2.2. *Specific part nouns without the measure phrase option.* Basque has partitive numerals that are derived from the standard numerals and that appear as nouns in dictionaries. They are not allowed in measure phrases, but their particular morphology<sup>19</sup> may be used as an indicator.

- |        |                              |   |                                    |
|--------|------------------------------|---|------------------------------------|
| (11) a | bi opil hiruren              | b | bi opil hirurenak                  |
|        | two muffin third             |   | two muffin third -DET-PL           |
|        | ‘two thirds of the/a muffin’ |   | lit. ‘the two third of the muffin’ |

### 2.1.2. *Collective nouns*

Following the specifications made by Solé (2002) for Catalan, we shall also examine collective nouns in Basque that do not lexically express a specific function and that are made up of equal units that also have no specific function.<sup>20</sup>

Such nouns and quantifying N-N sequences take a verb in the singular, but they accept modifiers such as *aho batez* ‘unanimously’ and *batera* ‘altogether’ at least when the part noun corresponds to a living being — a fact that could be a good indicator in language processing. Moreover, verbs such as *bildu* ‘to gather’, *elkartu* ‘to

<sup>18</sup> (i) a. Bi garagardo-botila edan nituen      b. Bi garagardo-botila apurtu nituen  
two beer      bottle drunk I-had-them      two beer      bottle broke I-had-them

English has this type of N-N sequences, i.e. *beer bottle*, although following Castillo (2001) their reading never is a quantifying one. That is, they are not quantifying N-N sequences, in the informal sense used in this paper.

<sup>19</sup> As in English and Romance languages, ‘half’ is expressed in Basque by a noun that is not derived.

<sup>20</sup> Therefore we are not concerned with nouns like *batzorde* ‘commission’, *bilera* ‘meeting’, *abesbatza* ‘chorus’, which will be assumed not to instantiate any quantification, although they are collective nouns that may head Basque N-N sequences.

join/meet', *banandu* 'to separate', *desegin* 'to split', *sakabanatu* 'to spread', can also be used.

We will distinguish again between specific nouns and non-specific nouns.

### 2.1.2.1. Non-specific nouns

Nouns like *multzo* 'group' are able to appear in both quantifying N-N sequences and following genitive PPs that are identical to those that appear with part nouns.<sup>21</sup> Some nouns like *pilo* 'lot' do not allow a genitive PP, as noted before. Some collective nouns like *talde* 'set/team' accept two kinds of N-N sequences, i.e. *mutil talde* lit. 'boy set/group' and *futbol talde* 'football team' or *marketin talde* lit. 'marketing group'. With *bat* 'one/a' the former can instantiate a quantification whereas *futbol talde* (which has a grammatical counterpart in English) is a N-N compound headed by a fully nominal element. In fact, the former shows a meronymic relationship, whereas the latter takes a standard hyponymic reading with respect to the head *talde* 'team'.

### 2.1.2.2. Specific nouns

Basque specific collective nouns involved in quantifying N-N sequences are derived from numerals: *bikote* 'pair' (cif. *Bi* 'two'), *hirukote* 'trio' (cif. *hiru* 'three'), *laukote* 'quartet' (cif. *lau* 'four'). These nouns do not appear after genitive PPs.

## 2.2. Quantifying nouns and language for special purposes

The lexicographical bibliography of Basque has dealt at length with the issue of spelling rules for Basque compounds, for two very different reasons. On the one hand, Basque speakers can create N-N sequences spontaneously in language performance. Let us remember that English N-N sequences are taken either as phrases or as compounds, and that new N-N sequences are created again and again. It is the same for Basque N-N sequences, but all the bibliography preceding this paper coincides in stating that such constructions are compounds, regardless of their (total) lack of stability in the lexicon.

In section 1.2, we showed that besides quantifying N-N sequences, Basque has among other N-N sequences dependency compounds and appositive constructions. Let us consider a simple dependency compound of the general language, like *hiri zubi* lit. 'city bridge'. Standard spelling rules allow both a hyphen (*hiri-zubi*) and writing the two nouns separately (*hiri zubi*). In fact, given the meaning of these two general language nouns, Basque readers do not hesitate to decode the new sequence *hiri zubi* as a dependency compound. However, let us now see two examples of language for special purposes, where word formation has been very intense in recent decades:

<sup>21</sup> *Kopuru* 'quantity' expresses a special meronymic relationship at all levels of the language with items that are taken as count nouns in Basque: *diru kopurua* lit. 'money quantity-the', *persona kopurua* lit. 'person quantity-the'.



- |        |                                                             |   |                                                                    |
|--------|-------------------------------------------------------------|---|--------------------------------------------------------------------|
| (18) a | hidrogeno-zubi<br>hydrogen bridge<br>lit. 'hydrogen bridge' | b | disulfuro zubia<br>disulphur bridge-DET<br>lit. 'disulphur bridge' |
|--------|-------------------------------------------------------------|---|--------------------------------------------------------------------|

The sentences in (18a-b) can only be decoded correctly with the help of specialized (extralinguistic) knowledge.<sup>22</sup> Needless to say, one must know the meanings of 'hydrogen' and 'disulphur', but even this is not enough, given the fact that some speakers with a knowledge of chemistry do not have sufficient linguistic awareness to distinguish whether a dependency or an appositive relation is involved in (18a-b). The fact is that *hidrogeno zubi* is a kind of bridge or bonding in which hydrogen takes part, whereas *disulfuro zubia* is a bridge called *disulfuro*. That is, the former is a dependency compound (section 1.1.2), and the latter is an appositive construction (section 1.2.2). Since this difference must be decoded, Basque science writers systematically use the hyphen as a convention to (orthographically) distinguish dependency compounds like (18a) from appositive constructions like (18b), which are written separately at all levels of the language. Not all Basque speakers need to understand the importance of decoding (18a) and (18b) through different means, since speakers do not have any problem in making and understanding constructions like (18a-b) in the general language, but spelling conventions are clearly a help in specialized writing.

However, this decision about using the hyphen in dependency compounds in specialised language has been extended to quantifying N-N sequences, in order to distinguish the latter from the former. This might seem trivial but it is not. The efforts of specialised writers to distinguish (18a) from (18b), or to distinguish a hyponymic relation from a meronymic have served not only to clarify Basque spelling, but have also helped to heighten awareness of Basque morphology, while at the same time furthering special knowledge of (in this case) Chemistry. Therefore, both kinds of knowledge would eventually be improved if writers and readers were aware of the meronymic relationship expressed by a N-N sequence like, for instance, *hidrogeno kantitate* lit. 'hydrogen quantity'. The hyphen is closely associated with dependency relationships in Basque, but such a relationship does not exist in quantifying N-N sequences and therefore the hyphen should not be used. Indeed, hyphens must not be used unless they serve a purpose. Moreover, there are grammatical reasons for not using the hyphen in quantifying N-N sequences. These structures are easily decoded by readers and writers at all levels of the language, either because of the clear thematic relationship denoted by the quantifying noun, or because of the clear quantifying nature of the head. The concept *hidrogeno* needs to be learned in Chemistry, but the relationship that any noun has with *kantitate* does not. And finally, all the quantifying nouns not previously listed but detectable by the methodology outlined in 2.1. are now being used correctly at all levels of the language.<sup>23</sup> In short, quantifying

<sup>22</sup> It should be remarked that in these examples, orthography options are related to existing/non-existing realities. In fact, the problems of ambiguity in Basque N-N sequences are concerned with cases where two existing realities compete for understanding.

<sup>23</sup> For instance, the hyponymic sequences *turismo-elementu* lit. 'tourism element' or *importazio-prezio* lit. 'importation price' can be compared to the meronymic sequences *turismo kantitate* lit. 'tourism quantity', *importazio tasa* lit. 'importation rate'. There is no doubt that the latter are easily decoded, whereas the former are at least not familiar in the sense of Bauer (2001: §3.2).



N-N sequences are not based on unexpected relationships, but on relations previously included in the reader's linguistic knowledge. Knowing this fact may also help in following the strict spelling conventions that language for special purposes needs. In short, the tendency of today's (specialized) Basque is to write *hidrogeno-zubia* 'hydrogen bridge' (dependency compound), *hidrogeno kantitate* (quantifying N-N sequence) and *disulfuro zubi* (appositive N-N sequence).

## References

- Artiagoitia, X., 2002, "The functional structure of the Basque noun phrase", in X. Artiagoitia, P. Goenaga and J. A. Lakarra (eds.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Supplements of *ASJU*, 73-90.
- Azkarate, M., 1990, *Hitz elkartuak euskaraz*, Mundaiz, Donostia.
- Bauer, L., 2001, "Morphological productivity", *Cambridge Studies in Linguistics* 95. Cambridge U. P.
- Becker, T., 1993, "Compounding in German", *Rivista di Linguistica* 4: 1, 5-36.
- Borer, H., 2005, *In Name Only*, Oxford U. P., New York.
- Buenafuente, C., 2007, *Lexicalización en la formación de compuestos en español*, Doctoral Dissertation, Universitat Autònoma de Barcelona.
- Castillo, J. C., 2001, *Thematic Relations between Nouns*, Doctoral Dissertation, University of Maryland.
- Estopà, R., 1996, "Noms que formen part d'un determinant complex", *Series monografiques*, Universitat Pompeu Fabra.
- Etxeberria, U., 2005, *Quantification and Domain Restriction in Basque*, Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Euskaltzaindia, 1987, *Hitz-elkarketa/1. LEF batzordearen lanak*, Bilbao.
- , 1991, *Hitz-elkarketa/3*, Bilbao.
- Gràcia, Ll., 1994, *Estructura argumental i herència en morfologia*, Universitat de Girona.
- , et al., 2000, *Configuración morfológica y estructura argumental: léxico y diccionario*, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco.
- Grimshaw, J., 1990, *Argument Structure*, The MIT Press, Cambridge.
- Haspelmath, M., 2002, *Understanding Morphology*, Arnold-Oxford U. P. Inc., New York.
- Lieber, R., 1993, "Compounding in English", *Rivista di Linguistica* 4: 1, 79-96.
- Lorente, M., 2002, "Altres elements lèxics", in J. Solà (dir.), *Gramàtica del català contemporani I*: 8, Empúries, Barcelona, 831-888.
- Marchand, H., 1960, *The Categories and Types of Present-day English Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*, Otto Harrassowitz-Wiesbaden.
- Odriozola, J. C. & E. Pérez Gaztelu, 2002, "Aposizioa euskal hitz-elkarteetan", in Artiagoitia, Goenaga & Lakarra (eds.), 467-478.
- , 2004, "Construcciones con *gabe* 'sin' en vasco", in Pérez Gaztelu et al. (eds.), 355-392.
- , 2006a, "(Basque) natural phrases for artificial languages". *Andolin Gogoan: Essays in Honour of Prof Eguzkitza*, UPV/EHU, Bilbao, 707-724.
- , 2006b, "Measure phrases in Basque", In J. A. Lakarra & J. I. Hualde (eds.), *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R.L. Trask. ASJU* 40:1-2: 739-762.
- , 2007, "*Bilbo-Behobia* bezalako tandem-elkarteak: hiru osagai baina morfologi prozesu bakarra", *Iker* (19) (in press).

- Pérez-Gaztelu, E., 2004, "Tipos de compuestos", in Pérez-Gaztelu et al., 109-162.
- , I. Zabala, Ll. Gràcia (arg.), 2004, *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*, Universidad de Deusto, San Sebastián.
- Pustejovsky, J., 1998, *The Generative Lexicon*, The MIT Press, Cambridge.
- Rainer, F. & Varela, S., 1992, "Compounding in Spanish", *Rivista di Linguistica* 4: 1, 117-142.
- Solé, E., 2002, *Els noms col·lectius Catalans. Descripció i reconeixement*, Doctoral Dissertation, Unibersitat Pompeu Fabra.
- Suñer, A., 2004, "Los procesos de lexicalización", in Pérez-Gaztelu et al. (eds.), *Las fronteras de la composición en lenguas románicas y en vasco*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbao.
- Trask, R. L., 2003, "The Noun Phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names", in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.) *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.

# IZAN EDO EZ IZAN: FONOLOGIAK FONETIKARI ORDAINTZEN DIONA AFRIKATUEKIN

Miren Lourdes Oñederra

UPV/EHU

## 0. Azentuaren ingurumariatik ihesa eta alde zurririk

Patxi Goenaga irakasleari entzun nion behin oso zentzuzko baieztapen bat. Euskal ahoskerari buruzko hitzaldi baten testuinguruan (oso oker ez banago) esan zuen Patxi egia zela euskal azentu asko zeudela, baina bazela bat *ez* zena eta hori erraz haumaten zuela euskaradun jatorraren belarriak. Egia handi eta nabarmen asko bezala zaila da Patxiaren baieztapena era zientifikoan azaltzen, ikertzen, adierazten. Nahiago nuke hemen aurkezteko moduko aurrerapenik egin bagenu honezkero fonetika eta fonologiaren alorretan, nire ustez zuzena den irudipen horretatik areagoko esplikazio zientifikoa bideratuta bagenu, guztiok adostutako lanasmu bat bederen. Ni behintzat ez naiz oraindik gauza gure omenduak merezi lukeen adinako ezer taxuz burutzeko.

Bego, beraz, egitasmo eta erronka bikain gisa Patxiaren gogoetak irekitzen duen galdera: zeintzuk dira euskarazkoa *ez* den azentuera horren bereizgarri nagusienak? Edo, bestela esan, non dago euskarazkotzat jo dezakegunaren muga?

Uste dut arazoa azentuaren (euskalki eta hizkera bakoitzaren azentuaren) izaera fonetiko eta kokaleku zehatza baino eremu zabalago batean ikusi behar dela. Hizkuntzaren prosodia-osagai guztien azterketa oso eta ordenatuak eramango gaituela erantzunetarantz. Uste dut, gainera, ikuspegi tipologikoak tresna ezin hobea eskaintzen digula bide horretan, atal prosodiko eta segmentalak era esanguratsu batean elkarrekin uztartzeko eredu ematen digulako (ikus Donegan/Stampe 1983, 2004, Donegan 1993).

Prosodian ez ezik, hizkuntzaren ahoskeraren gainerako ataletan ere bila daiteke, noski, euskararen muga fonologiko hori edo, bestela adierazirik, zer den bereizgarri hizkuntzaren fonologian: zerk egiten duen euskararen fonologia euskararen fonologia (eta zerk gaztelaniazkoa gaztelaniazko edo frantsesarena frantsesezko, eta abar). Galdera horrek, dudarik gabe, aurrez onartzen du badela zerbait (ergituratua, funtsduna) hizkuntza baten fonologia bestetatik bereizten duena.

Zer den baino errazago da oraindik zer ez den esatea. Honezkero ikerlari guztiek badakite delako hori ez dela fonologiaren osagai bakar bat, osagai askoren artean eraikitzen den errealitate konplexuagoa baizik. Gainera, egun, fonologia teorikoan ari diren gehienek, guztiak ez badira, aitortzen dute fonologia baten berezitasuna ez dagoela delako hizkuntzak erabiltzen dituen hots-unitateen zerrendan eta, zerrenda horretan agertzen denean ere, beste zerbaiten ondorio izaten dela.

Hori, dena den, ez dago horren garbi fonologiaren ondoko zenbait eremutan. Esaterako, bigarren hizkuntzaren irakaskuntzari buruzko lanetan ohikoa da oraindik lehen eta bigarren hizkuntzaren arteko desberdintasuna (*ergo* ikaslearen zailtasun gu- neak) hots edo fonema zerrendak alderatuz finkatzea, gehienez ere hitzaren barruan hots bakoitzak izan dezakeen banaketa edo distribuzioari lerro batzuk eskaintzen zaizkiolarik kasurik onenean. Fonologiaren azterketa estrukturalista funtzional eta praktikoek gerora (nire ustez modu zorrotz eta axalekoegian) *linguistika aplikatua* deitu izan den horretan izan zuten arrakasta izugarriaren seinaleztat hartu daiteke hori. Edo estrukturalismoaren ondorengo azterketa generatibista eta neogenerati- bistek hizkuntz irakaskuntza eta hizkuntzaren beste zenbait alorretako adituentzat dakarten ulergaitzasunaren ondorioztat ere bai, noski. Edonola ere, bada oraindik zer argitu eta badugu non sakondu hizkuntza bakoitzaren fonologiaren muina bilatze horretan.

Prosodiaren ezagutzan poliki aurrera egin bitartean, ahaztu gabe euskal fonolo- giaren izaera osoa dugula azken jomuga, atal segmentalen azterketa ez da denbora galtzea izango. Aintzat hartzen dugun ikuspegi tipologikotik elementu eta maila bakoitzak bere uztardura eta pisua du osotasunaren eraikuntzan. Gorago aitortu arra- zoiengatik azentuari ihesi beraz, zilegi bekit alderdi segmentaletara jaitea, bokal eta kontsonanteen eremu horretara.

Euskararen fonologiaren bereizgarri nabarmenenetakoa osatzen duten txistuka- riak hautatu ditut lan honetarako. Txistukarien artean, zehazki, txistukari afrikatuei buruz arituko naiz. Izan ere euskal fonologiaren ezaugarri behinenen artean beti aipatu ohi da txistukarien sailean ahoskune eta artikulazio moduetan aurkitzen den aberastasuna. Hori mamitzeko adierazten da, beti ere euskararen sistema osorik har- tuta eta gerta litezkeen murriztapenen abstrakzio eginik (ikus beheragoko 4. atala neutralizazioez):<sup>1</sup>

- a) Hiru ahoskune bereizten direla (zentzurik zabalenean hartzen da hemen *txis- tukari* terminoa, txetxekariak ere barne dituelarik): “s” [S] hobikari apikaria, “z” [s] hobikari lepokaria eta “x” [ʃ] sabaiaurrekoa.<sup>2</sup>
- b) Igurzkariez gain unitate afrikatua ere bereizten dela ahoskune horietako bakoitzean: “ts” [tS] hobikari apikaria, “tz” [ts] hobikari lepokaria eta “tx” [tʃ] sabaiaurrekoa.

<sup>1</sup> Transkripzioa ahalik eta gutxien erabiliko da lan honetan, ez bainatzaie fonetikari-fonologia- lariai bakarrik zuzentzen eta ikurrek irakurketa astuntzen baitute (baita fonetikari eta fonologia- rientzat). Kontuan hartuta, gainera, euskaraz idatzitako lan hau euskarazko letren balioa ezagutzen duenak irakurriko duela, euskara batuaren ortografia nahikoa da gehienetan aipatu nahi diren ahos- kerak islatzeko. Horregatik ortografiaren osagarri bakarrik erabiliko dira ikur fonetikoak, edo litez- keen anbiguotasunak saihesteko. Tipografiaren arazoak gutxitzeko, honako ikurrak erabiliko dira hots afrikatuak adierazteko: [tʃ] sabaikaria, “tx” idazten dena ortografia batuan (e.g. *itxi*); [tS] ho- bikari lepokaria, “ts” idazten dena ortografia batuan (e.g. *otso*); [ts] hobikari apikaria, “tz” idazten dena ortografia batuan (e.g. *utzi*). Ikur ortografiko solteak komatxo artean idatziko dira.

<sup>2</sup> Euskarazko [ʃ] eta [tʃ] benetan sabaiaurreko diren edo hobien atzealdean ahoskatzen diren (*postal- veolar* vs. *prepalatal*) ez da eztabaida terminologiko antzua, baina gainditu egiten du lan hau, ez da gure eztabaida gaiarekin zuzenean lotzen eta ez dagoen azterketa fonetiko artikulatorioa behar du oraindik. Ez gara beraz eztabaida horretan sartuko eta, nahikoa dugunez hemen besteetatik bereiztea *sabaiaurreko* edo *sabaikari* deituko da besterik gabe. Ikus Oñederra (2004), *txistukari / zistukari* auziaz.

Gaurko honetan galderak irekitzea erantzunak ematea baino sarriago gertatuko da. Batetik, hala izan behar duelako, dakiguna dakigulako, ez gehiago ez gutxiago. Bestetik, proposamen teoriko bat egiten delako eta horrelakoak ziurtatzea, egiantzekotasunaren mailarik apalenean bada ere, gauza latza delako. Azkenik helburua ez delako txistukariez berez aritzea, baizik, gorago iradoki den bezala, erakustea (euskararen txistukari afrikatuak aitzaki) hizkuntza baten fonologia egiten duena hizkuntza horren fonema zerrenda baino zerbait sakonagoa dela. Hemen proposatuko da fonema zerrenda hori egituratzen duten bilakabideetaraino behinik behin heldu behar dugula.

## 1. Afrikatuak fonetikaren eta fonologiaren aldetik

Afrikatuen fonetikaren eta fonologiaren inguruko ohar xume pare bat baino ez da egin nahi hemen, eremu bietan gure gaia kokatzen laguntzeko. Ez da, inondik ere, afrikatuen alderdi fonetiko eta fonologikoen berri oso emango. Hain zuzen ere geroko eztabaida ildora iristeko pisudun gerta dakigukeen informazioari eman zaio lehentasuna.

Alderdi fonetikotik begirata, gauza konplikatuak dira afrikatuak, esan nahi baita beste zenbait baino konplikatuagoak, zentzu horretan *zailagoak*, hots diren bezainbatean, hots-sisteman gertuen dituzten beste hotsak baino. Kontsonanteen artean trabarien sailekoak dira, alegia biriketarik datorren aireari traba eginez sortzen diren zaratak. Horien artean herskariak, igurzkariak eta afrikatuak bereizten dira. Afrikatuek, esan ohi da, hersketa eta igurtzia, hurrenez hurren herskarien eta igurzkarien funtsa, biltzen dituzte bere baitan. Nolabait hots *bikoitzak* dira: afrikatuak ebakitzean, hiztunak herskariak ebakitzean egiten duen ahots-bide hersketa eta igurzkariak ebakitzean egiten duen ahots-bide estutzea egiten ditu, biak. Azterketa akustikoak ere hotsaren bikoitzasuna agertzen du, kasurik onenean (errazenean esan nahi da, baina ikus beherago) hersketaren energiari eza eta estutasunaren uherdura agertzen direlarik espektrograma batean.

Ikuspegi fonologikoa ere bat dator afrikatuen izaera berezia aitortzean. Fonologia fonetikatik bereizteko grina nagusitu zen garaiko hots sailkapen aitzindaria Jakobsonena dugu eta sailkapen hori gure txango laster honetan esaten ari garenaren adibide aski esanguratsua da. Jakobson-en (besteak beste, 1968: 89-90) analisi fonologikoan fonema afrikatuak markatuak dira bai herskarietarako, bai igurzkarietarako, funtsean tasun kontrajarriak biltzen dituztelako bere baitan: hersketaren indar murriztea (*[mellow]*) eta laxaketaren kirrinkaritasuna (*[strident]*).<sup>3</sup> Horren ondorioz, afrikatuen eta herskarien arteko aurkakotasuna igurzkarien eta herskarien artekoa baino konplexuagoa da eta, hartara, fonema afrikatuak markatutzat jotzen dira analisi estrukturalista estandarrean.

<sup>3</sup> Jakobsonen sailkapenak bertsio bat baino gehiago izan zituen garairean eta lankideen arabera. Bibliografian jasotzen dira erreferentzia batzuk, erkatu nahi lituzkeenarentzat. Guri dagokigunerako, dena den, afrikatuak beti dira markatu, bai herskarietarako aurkakotasunean, bai igurzkarietarako aurkakotasunean. Cf., adibidez, Jakobson ([1939] 1962, 1977: 308) *occlusives stridentes* eta *occlusives mates* direlakoak alderatzean: “Les premières sont d’ordinaire des affriquées, c’est-à-dire des occlusivo-fricatives, alors que les secondes sont des occlusives proprement dites, ou à plus exactement parler des occlusivo-explosives.”

Chomsky eta Halle-ren (1968) *The Sound Pattern of English (SPE)*, fonologia sortzailearen oinarriko liburuan arazoa tasun bakarrean sinpletu zen, afrikatuak [+deleayed release] tasunaz bereizten zirelarik herskarietatik.<sup>4</sup> Tasun horren izena *laxaketa luzakorra* zen Txillardegik (1980: 230) egindako SPEren euskarazko egokitzapenean. Igurzkariekiko erlazioa lanbrotuta gelditu zen (lehen ere gutxiago esan zen horretaz herskarietiko erlazioaz baino). Halaber, Jakobson eta bere lankideen terminologiak erraz pentsarazten du afrikatuak herskari mota bat direla (hetskari kirrinkariak). Oraindik goiz bada ere horretan aurrera egiteko, esango nuke garrantzitsua gertatuko zaigula teoriaren desoreka hori euskarazko afrikatuen azterketan; izan ere, euskal txistukari afrikatuek lotura indartsua erakusten dute igurzkariekin bai ikuspuntu sinkronikotik, bai diakronikotik.

Hualdek (1991) aukera paregabea ematen digu bere euskal fonologiari buruzko liburuaren bosgarren kapituluan, ikusteko beranduagoko eredu generatibista malgukoek ere ezin dituztela jaso afrikatuak modu sinplean. Berak euskal fonologia baliaturik lantzen du afrikatuen izaera bitarra, bai herskarietiko eta bai igurzkariekin duten lotura. Hori Jakobsonen triangulu marraztuetan hobeto islatzen zen, noski, ahalik eta laburren egin nahi izan zuen bere tasun bereizleen sisteman baino. Hain zuzen ere afrikatuen izaera fonetikoaren muina den bikoiztasunak beti aurkitzen du mugarrira lehentasunak parametro bakarraren gainean eraiki nahi dituzten eredu fonologikoe-tan.

Era batera zein bestera adierazi, fonologialariek erraz erabiltzen duten laxatze motelaren kontzeptuak irudikarazten du afrikatua poliki irekitzen den hersketa bailitzan. Gorago esan bezala, hori batzuetan bakarrik berresten dute azterketa akustikoeak. Datu errealak zehazkiago begiratuta (Oñederra/Jauregi 2005, Jauregi/Oñederra 2007) analisi espektrografikoak erakusten digu maizegi hots afrikatuak ez direla horrela gertatzen, ez dagoela beti hersketa bat lehendabizi eta aire-igurtziaren uherdura gero. Egia esan, datuak zuzenenan aztertu ondoren asegarriago gertatzen zaizkigu, klasikoetara joaz, Lázaro Carreter-ena ([1968] 1987: 31) bezalako *afrikatu* kontzeptuaren definizioak: "(...) aquella que resulta de combinar una oclusión con un africación verificada en el mismo punto de articulación y con los mismos órganos (...)". Beste hizkuntzetan ere aspaldi onartu dute fonetikariek mugimendu biak batera gerta daitezkeela, hiztegi linguistiko orokorretan ere hala jasotzen delarik (e.g. Dubois eta beste 1979).

Garbi dago, edonola ere, afrikatuen artikulazioak bi osagai dituela eta ondorio akustikoa ere horri dagokiona da; oharmenaren aldetik hots sendo eta entzungarriak dira eta ez da harritzeko euskaraz egiteko handigarria ezaguna izatea (cf. *zakur* vs. *tzakur*, *zahar* vs. *tzahar*), nahiz egiteko horren indarra ahul samarra izan egungo euskararen, hizkuntzaren beste zenbait baliabide adierazgarriekin gertatzen den bezala.

Afrikatzearen garrantzia euskaraz ez da aipatu berri dugun ordezkatzeko paradigmatico semantikoki handigarrian bukatzen. Afrikatze ugari eta emankorrek ditugu sintagman, hizketan alegia, hotsak bata bestearen ondoan kateatzean sortzen diren ordezkatzeeen artean ere: *ss* → *ts* (*ez zan erori* → *etzan erori*); *ns* → *nts* (*esan zun* → *esantzun*). Ordezkatze sintagmatikook paradigmaticoak bezalaxe txistukaria-

<sup>4</sup> Herskariak [-continuant] izanik bereizten ziren igurzkarietatik.

ren entzungarritasuna indartzen dute, *etzan etorri*-ren oharmenak garbi erakusten duen bezala (vs. *ez(z)an etorri*).

Gorago esan bada ere, merezi du azpimarratzea hemen euskal afrikatzeak garbiro erakusten duela igurzkarri-afrikatu aurkakotasuna (eta ez herskari-afrikatu) dela txandakatze sinkroniko emankorrek eraten dituenak. Diakronian ere txistukari igurzkarri eta afrikatuen arteko erlazio diakronikoa behin eta berriz erabili izan dute euskalariak.

## 2. Afrikatuak eta hizkuntzak

Jakina da fonemen sailkapena, hizkuntzen joera unibertsalekin, hizkuntz jabe-kuntzarekin eta hizkuntz galerarekin parekatzea Jakobson-en ekarpen handienetakoa izan zela. Bere proposamen teorikoei jarraiki, hots afrikatuak, herskariak eta igurzkariak erakusten duen markatu izatea zuzenean lotzen da munduko hizkuntzetan afrikatuak ez izatearekin igurzkariak eta herskariak bezain arrunt.<sup>5</sup> Herskariak dira trabaririk oinarritzkoenak. Gero datoz igurzkariak: horregatik izan daitezke igurzkariak eta afrikaturik gabeko hizkuntza bat (e.g. hawaierazko trabari sistema fonemikoa herskariak bakarrik osatzen da). Afrikatuak izanik markatuenak (markatu direlako, berriz esan, bai herskariak, bai igurzkariak) badira herskariak eta igurzkariak bai, baina afrikaturik ez duten hizkuntzak.

Alderatzen baditugu gure gertueneko hiru hizkuntzak, gaztelania, frantsesa, eta euskara, ikusiko dugu frantsesak betetzen duela aurreko paragrafoko azken aukera hori: frantsesek badira herskariak, badira igurzkariak, baina ez dago fonema afrikaturik. Gaztelaniaz eta euskaraz hiru trabari motak gertatzen dira: herskariak, igurzkariak eta afrikatuak. Lehen kolpean, beraz, frantsesak dirudi desberdin: ez baitugu afrikaturik frantses estandarren fonema paradigmaren. Gaztelaniaz eta euskaraz, berriz, bai. Hizkuntza biok berdin jokatu dute, itxuraz, trabari klaseei dagokienez. Gainera, bat datoz unitate batean: gaztelaniaz eta euskaraz /tʃ/ dago (eusk. “tx”, gazt. “ch”).

Euskarak, noski, beste bi afrikatu ere baditu. Beti hartu izan da euskararen txistukari paradigmako aberastasuna hizkuntzaren ezaugarri nabarmenenetakotzat, euskara eta gaztelania konparatzean. Esan bezala, gaztelaniak aipatu berri dugun /tʃ/ du fonema afrikatu bakarra, euskarak hiru dituen bitartean. Etorriko gara berriz ere horretara, eztabaidarako beharko ditugun gai zenbait mahai gainera ekarri ondoren.

## 3. Hizkuntzak eta bilakabide naturalak

Fonologia Naturalaren (FN) aldetik hizkuntzek fonema bat edo fonema klase bat izatea edo ez izatea bilakabide paradigmaticoak izate edo ez izatearekin lotzen da atzekoz aurrera: alegia, fonema edo fonema klase gehiago izateko, hizkuntzak bilakabide paradigmaticoak gainditu behar ditu, hiztunak erraztasun (natural) fonetikoak gainditu behar ditu, kontraste fonologiko ugariagoak izango baditu. Ohiko adibide erlatiboki ondo aztertuta bokal sudurkariena da. Jakina da fonetikoki bokal

<sup>5</sup> “(...) the number of affricates and their occurrence is very much restricted (...)” (Jakobson 1968: 91).



sendo, ahoskaeraz eta entzungarrienak bokal ahokariak direla. Horregatik uler daiteke hizkuntzen joera unibertsalak (paradigmak osatzeko bilakabide naturalak, esango genuke) bokal ahokariak ekartzea. Hala ere, hizkuntza batek, arrazoi historikoak medio, bokal sudurkariak ere behar baditu, ontasun fonetiko horri uko egingo dio, hiztunek bilakabide natural hori gainditzen ikasi beharko dute, joera fonetiko unibertsalei kontra egin beharko diete, baina fonema klase bat gehiago izango dute beren baliabide fonologikoen artean.

Beraz, afrikatuak izateko, bilakabideren bat gainditu behar izan du hizkuntzak. Afrikatuen kasuan, FNak oraingo bilakabide jakinik zehaztu ez duenez, oinarrizkoago eta fonetikoki ezbaigabeak diren bokal sudurkari edo trabari ahostunen sorrera jasotzen duten bilakabideen testuinguruan, Jakobsonen aurkakotasunetara joko dugu, afrikatuak izateko gainditu behar liratekeen bilakabideak kokatzeko orduan. Bi dira aukerak, hurrenkeran honetan ziurrenik: (a) trabariak → herskari; (b) kirrinkaritasuna → jarraitu. Bi joera natural (fonetikoki motibatutako) horien aurka egiten dute afrikatuek eta bilakabide horiek biak gainditu beharra dago hizkuntza batek afrikatuak izango baditu bere fonema biltegian. Horregatik, afrikatuak izan orduko, hizkuntza batek baditu herskariak (eta igurzkariak).

Besterik da, haatik, trabari palatalen eremuan. Berriz ere Jakobsoni lapurtuz moldeak eta bere inplikazio arau unibertsaletara joaz, esan dezakegu afrikatuek herskariak eskatzen dituztela dioen arauaren salbuespen dela sabaiko ahoskunea. Sabaikariekin, gainerako ahoskuneetan ez bezala, alderantziz gertatzen da: herskari sabaikaria da afrikatua dakarrena, alegia hizkuntza baten fonemen artean herskari sabaikaria aurkitzen bada, afrikatua ere egongo da. Are zehazkiago esanda, hizkuntza batek /c/ (eusk. “t”) fonema erabiltzen badu, /tʃ/ (eusk. “tx”) ere erabiliko du. Baina ez alderantziz: izan daiteke /tʃ/ bai, baina /c/ ez izatea, esaterako egungo gaztelaniaz edo Eibarko euskaraz jazo ohi den bezala.

Azterketa fonetikoak erakusten du arrazoi morfologiko-anatomikoak direla medio zail gertatzen zaiola gizakion mihiari ahosabaian ahots-bidearen hersketa garbi bat egitea, zailago behintzat hersketa eta estutzea konbinatzea baino, eta badakigu honezkerok hersketa estutzearekin batzetik hots afrikatuak ateratzen direla.

Horregatik guztiagatik ondoriozta dezakegu afrikatu bakarra /tʃ/ duen hizkuntzak ez duela inolako bilakabiderik gainditu behar izan afrikatu hori izateko. Hemen gure bide eta helburuetatik aterako gintuzketen aukerak medio, hizkuntzak trabari sabaikaria izatea hautatu duenean, /tʃ/ unitatearen bidez amore eman dio aho-sabaian egin daitekeen trabaririk fonetikoki onena aukeratzen duen bilakabideari. Hala bada, gaztelaniazko /tʃ/ bilakabide fonologiko baten fruitu litzateke. Alderantziz euskarazko afrikatuak bilakabide fonologikoak gainditze edo ukatzearen ondorio lirateke.<sup>6</sup>

#### 4. Euskarazko txistukariaren ahoskune neutralizazioak: lehengoak eta oraingoak

Txistukari apikariaren (“s”) eta lepokariaren (“z”) arteko nahaste edo neutralizazio erabatekoa salatzen omen dute xvii. mendeko euskal testuek Mitxelenak dioenez

<sup>6</sup> Baita /c/rik gabeko hizkeretan ere, afrikatuak beren kide txistukariekiko erlaziotik ulertzen diren neurrian. /c/ edukitzea trabari sabaikariak afrikatu izatea eskatzen duen bilakabidearen ukaziotik sortuko litzateke fonema hori duten hizkeretan.



(FHV, 282). Mitxelenak (op. cit.) salatzen du, halaber, nola nahastea gipuzkeraren eremuan ere ari den hedatzen. Apikariaren eta lepokariaren nahaste hori da euskarari buruzko ohiko lanetan autore gehienek aipatzen duten neutralizazioa. Askok aipatu arren, ez dira nondik norako fonetiko-fonologikoak soberan aztertu egundaino eta mereziko luke, errazegi onartu izan baitugu sutsuen behintzat Txillardegik (1980, etab.) egotzi dion jatorria, alegia, inguruko erdaren eragina. Ezaguna denez, neutralizazio hori igurzkarien sailean ez ezik afrikatuenean ere jazo da.

Oraingo baldintza soziologikoetan gaztelaniaren eragina lehen baino bortitzagoa da euskarari. Besteak beste eta oso modu sinplean eragile nagusienak jaso nahian, batetik, lehen baino askoz gehiago dira lehen hizkuntza gaztelania (bakarrik edo euskararekin batera) duten hiztun elebidunak; bestetik, hedabideen eragina inoiz baino indartsuagoa da.<sup>7</sup>

Egoera honetan bi neutralizazio mota berri ari dira indarra hartzen lehengoaren ondoan. Oso interesgarria litzatekeelarik ere ikustea neutralizazio mota desberdinak (lehengoak eta oraingoak) hiztun tipo desberdinekin lerratzen ote diren, horra bideratutako ikerketa sistematikoa behar dugu gutxieneko ondorioak atera aurretik. Ondokoan afrikatuen eremuaz bakarrik arituko gara, hori dugulako hemen aztergai. Nahiz igurzkarietan gauzak aski paralelo izan, badira beste artikulua baterako adina gai emango luketen diferentzia interesgarriak neutralizazioa gauzatzen duen ahoskunean batik bat.

- a) *3 > 1 neutralizazioa*: Erabateko neutralizazioa gertatzen da hiztun zenbaiten ahoskeretan, alegia ahoskune bakarra dute afrikatuen sailean, sabaikaria. Hiztun hauek afrikatu bakarra lukete beren paradigmari, gaztelaniak bezala. Gainera, gaztelaniaren duen gauzatze fonetiko bera du fonema afrikatu bakar horrek /tʃ/ (eusk. “tx” gazt. “ch”).<sup>8</sup>

*Jaurlearitza, bertxaina*, bezalako ahoskerak dira neutralizazio mota honen emaitza. Ia ziur esan daiteke neutralizazio mota hau euskaraz ez dakitenean artean aurkitzen dela gehienbat, euskarazko hitz afrikatidunak ebakitzen dituztenean. Gerta daiteke halaber euskararen ezagutza eskasa dutenengan. Esan daiteke, *ceteris paribus*, geroago eta ahulagoa euskararen ezagutza, errazago dela erabateko neutralizazio hau egitea. Dena den, oharpen hau inpresio mailatik baieztapen zehatzagoa izatera iritsiko bada, modu sistematikoan aztertu beharko litzateke zein den hizkuntzaren ezagutza orokorraren (neurri hori hartzea bera ez da txantxetako helburua) eta txistukari afrikatuen neutralizazioaren arteko korrelazioa. Alegia, zer esan nahi dugun “euskararen ezagutza eskasa” esaten dugunean. Txistukariaren ahoskera, horrela, hizkuntz gaitasuna zehatzago neurtzeko orduan irizpide eta lanabes izan liteke.

<sup>7</sup> Gaztelaniaren hedatzeaz gain, gogoan hartu behar da euskarazko emanaldiek euskal eredu neutralizatzaileak zabaltzen dituztela, zerbait zabaltzekotan. Hiztun neutralizatzaileek, txistukariaren arteko bereizkuntza ikasi ez dutenek, ez dute bereizkuntza egiten duten esatarien ereduja jasoko, normalean ez baitute bereizkuntza fonemikoa hautematen.

<sup>8</sup> Hiztun horien sailkapenerako eta erabiltzen duten paradigma fonologikoaren ezagutzarako ezinbesteko litzateke ikustea ea /c/ (eusk. “t”) fonema baduten edo ez. Ez du asko laguntzen euskaraz /c/ edo [c] unitateek agertzen duten maiztasun urriak eta distribuzio edo banaketa bereziak. Azterketa ziurtatzeko galdeketa bidezko esperimentera litzateke ziurrenik biderik egokiena, hiztunak aski datu eskaintzen ez badigu hizketa librean.

- b)  $3 > 2$  *neutralizazioa*: Bi ahoskune bereizten dira afrikatuen artean, lehenagotik ezagun genuen neutralizazioan bezala, baina oraingoan apikaria eta sabaikaria dituzte beren inbentarioan hiztunek (vs. neutralizazio zaharraren lepokaria eta sabaikaria). Honelako ahoskerek salatzen dute lepokariaren ordeztapen apikaria ager daitekeela: *hertsaina, jaurlaritsa*. Ez da erraz esatea zein den hiztun hauen lekua hiztun-tipologian, baina lan-hipotesi modura aurreratuko nuke nolabait jakinaren gainean-edo dauden hiztunak direla, badakitela nolabait<sup>9</sup> ez dagoela ongi “tx” ([tʃ]) ahoskatzea “tz” edo “ts” idatzitakoa. Ez da halabehar hutsa aurreko esaldian *idatzia* aipatzea. Izan ere, hiztun alfabetatuez eta idatziaren kontzientzia dutenez ari naiz pentsatzen. Gero horiek besterengan izan dezaketen eragina ere aintzat hartzekoa da noski. Nolanahi ere, sabaikaria ez den beste zerbait egiteko ahaleginak zergatik eramaten dituen hiztun batzuk orain apikaria ebakitzera lehengo lepokariaren ordeztapen sinkroniko eta aldaketa diakroniko interesagarria da. Fonetikarien laguntzarekin landu beharko dugu gai hau gertakari fonologikoen arrazoiak bilatu nahi ditugun fonologialariok. Gaztelaniazko txistukari hobikaria apikaria izatea ez da, noski, ahazteko arazoa. Oraingo gaztelaniaren presio bortitza goarekin ongi lotzen da, gainera, neutralizazioaren aldaketa diakronikoa, baina orduan ezin zaio lehengo horren erraz egotzi kanpo eraginari. Egia esan, lehen ere afrikatueta askoz baldarrago moldatzen zen esplikazio hori igurzkarietan baino, euskararen ondoko erdarek ez baitute afrikatu hobikari bakar bat ere.

FNaren ikusmoldean, neutralizazio fonologikoak bilakabideen nagusitzetik sortzen dira. Hori, noski, desberdintasun fonetikoak fonemiko izateko hizkuntzak bilakabideren bat gainditu behar duela esaten duen hatsarrearen ideia osagarria da besterik gabe. Aipatu berri ditugun txistukarien arteko neutralizazioak, beraz, txistukarien arteko kontrasteek euskal paradigma fonologikoan ezartzen dituzten bilakabide-ukazioen iraulketa besterik ez lirateke. Horrela, bada, txistukarien artean ahoskune desberdinak bereizteko txistukarien ahoskune onena, fonetikoki sendoa zein den<sup>10</sup> agintzen duen bilakabidea hautsi behar bada, txistukari bakarra izan beharrean bi edo hiru izatea lortzeko,<sup>11</sup> hiruren ordeztapen birekin edo bakarrarekin moldatzen den sistemara igarotzeko, direlako bilakabide horiei amore eman behar zaie berriz ere. Bilakabide natural, fonetikoki hobetsi horiek nagusitzeko indarra inguruko hizkuntzetatik atera duten edo hizkuntzaren garabideak bakarrik bultzatu dituen beste maila bateko eztabaida da, dudarik gabe gertaeren esplikaziorako beharrezko dena, baina beste bat.

<sup>9</sup> *Zehazki nola* fonologia teorikoan interesatuoi ihes egin behar ez ligukeen galdera da zalantzarik gabe.

<sup>10</sup> Ahoskune hori zein den ikertzeko irizpide fonetikoak bilatu behar dira; lagungarri dira, bitartean eta baita gero ere, unibertsal fonologikoak, jabekuntzaren datuak eta orain arte modu harrogeian linguistika aplikatutzat jo eta fonologia teorikoak zokoratu egin dituen beste zenbait arlotako ikerkuntzak.

<sup>11</sup> Puntu honetan txetxekariak ere txistukarien sailean sartu izana ez da agian egoki, baina hori diakronia erlatiboa eta arrazoi fonetikoaren sinkronia ukitzen dituen ikerketa aurreratuegoetarako gelditzen zaigun galdera irekia da oraingoz. Esan nahi da, ziurrenik txetxekariaren sorrera (ergo gainditu diren bilakabide naturalak) sail sabaikariaren sorrerarekin dagoela loturik euskaraz; gero, sinkronikoki, igurz-kari eta afrikatu sabaikariak gainerako txistukariekin lerratzea zenbait jokabidetan beste kontu bat da.

Gaztelaniaren eraginaren indarra bere lekuan jartzeko orduan, ondorio lasterregietara jauzi egin beharrean berehala, komeni da gogoan hartzea, neutralizazio “berrien” arteko lehena (a) egiten duten hiztunak kenduta, gaztelania eta euskararen arteko desberdintasun nagusienak tinko dirauela. Izan ere, hots kirrinkariak igurzkarri edo jarraitu egiteko joera edo bilakabide unibertsalari gaztelaniak men egiten dio, euskarak berriz ez. Alde horretatik, euskarak igurzkarri/afrikatu korrelazioari —hiru edo bi unitate bidez— eusten dion bitartean, gaztelaniaren eraginaren neurri fonologikoa erlatibo da (adjektibo horren zentzurik txikigarrienean).<sup>12</sup> Gorago proposatu bezala, gaztelaniazko afrikatu bakarra trabari palatalen afrikatu izateko joera unibertsalarekin lotzen da gauzak fonetikoki esplikatuko baditugu.

### 5. Euskal txistukari afrikatuen berreskuragarritasuna edo irakaserraztasuna

Gai praktikoagoetara etorrira, afrikatuek eta, oro har, txistukariak zenbait arazo sortzen dituzte egungo hizkuntzaren erabileran. Estandarraren ahoskera, euskaldun berrien i(r)a/kaskuntza edo hedabideetarako eskakizun mailak zehaztean, esaterako, arazoa da zenbateraino den beharrezko txistukari desberdinen ebakera.

Hiztunak (eragile soziologiko, psikologiko, dialektologikoak medio) bere hizkeran ez baditu euskarak inoiz inon izandako berezikuntzak eta berreskuratu nahi edo behar baditu, zenbait mailatako zailtasunak irekiko zaizkio.

Ahoskera arazoak konpontzeko, hiztun helduen baliabide arruntena ortografia izaten da, baina ortografia ez da beti nahiko lagungarri egitura fonemikoak berre-raikitzeke. Eraginkorren da hiztunak paradigmaman baduen unitate bat ahoskaraztea denean helburu; e.g. bokalarteko ttaka (eusk. “r”) ahoskatzen ez duenak nahiko du irakurtzen ikastea. Bestela esan, [sea] *zera* dela ikusteko eta bere hiztegian forma hori osorik sartzeko (*zea* → *zera* berridazteko), aski du forma idatzia ikustea. Behar bezalako irakaskuntza badu, irakatsiko zaio ahoskera zainduan *zera* [seʁa] esan behar lukeela, nahiz etxekoekin [sea] esaten segi dezakeen (eta, are, beharko lukeen).

Askoz zailago dira gauzak (hiztun zenbaitentzat guztiz ezinezko agian) ahoskatu beharrekoa hiztunak bere fonema inbentarioan ez dituen unitateen gainean erakitzen bada. Adibidez, txistukari hobikari bien kontrastea bereganatu behar badu (eusk. “s”/“z”) bakarra duenak, ez da forma lexikoen berridazketa bakarrik lortu behar. Hiztunak buruan ez duen hots kontraste bat sartu behar du bere paradigma fonemikoan; belarriz bereizten eta nahi ahala ahoskatzen ikasi behar du. Beste horrenbeste gertatzen zaigu, ingelesezko edo Iparraldeko zenbait hizkeratako hasperenarekin hitz egiten ikasi nahi dugunean. Ikustea besterik ez dago nola frantses hiztunek “h” hori ez duten ahoskatzen eta gaztelania lehen hizkuntza dutenek edo Hegoaldeko euskaradunok [h] → /x/ bilakabidea ezartzen dugun (ing. *how* edo zub. *hau* gazt. *jamón* hitzaren lehenengo kontsonanteaz ahoskatzen ditugularik).

Gorago ikusi dugu ez dagoen kontrasteak bilakabide baten indarra erakusten duela. Hizkuntza batean gertatutako neutralizazioak, galdutako kontrasteak, fonetikoki motibatutako bilakabide baten gailentzea dakar eta horri kontra egiteak,

<sup>12</sup> Neurri fonologikoz (*linguistikoaz* beraz) ari gara. Horrek ez du ezertan txikitzen hizkuntza horren eraginaren indarra alderdi soziologikotik, horrek noski ondorio linguistikoak izan ditzake eta ditu, baina ez nahitaez zuzenean neurri berekoak.

galdutako kontraste hori berreskuratzeke, zailtasun fisikoak gainditu behar direla esan nahi du. Euskal txistukarien arteko bereizkuntzak lehentasunen arabera sailkatu behar genituzke, hurrenkera horretan aintzat hartuz gainditu beharreko bilakabidearen oinarritzotasun fonologiko orokorra eta, beraz, hiztunak egin beharko duen ahaleginaren neurria. Galdutako hotsen auzian ez da nahikoa gaztelaniaren eraginaz hitz egitea. Horrek, gainera, berez behintzat, ez du asko lagunduko galdutakoa berreskuratzen.

## 6. Ondorioak

Esandakoek erakutsi beharko lukete hizkuntza biren arteko konparantzan ez dela nahiko ikustea zein hots unitate edo fonema bereizten dituen batak edo besteak. Gauzak muturrera eramanda, hizkuntza bik fonema bera izateak ere (esate baterako gaztelaniak eta euskarak /tʃ/ izateak) ez duela esan nahi sakonean egituraketa fonologiko bera dutenik —zilegi bazait—, *hots-gramatika* berdin *bideratu* dutenik.

Oraintxe esandakoak estrukturalisten ikuspegia gogoraraziko dio bati baino gehiagori: /tʃ/ ez da /tʃ/, baizik eta hizkuntzaren barrenean osatzen duen kontraste-sarea, hori izango baita /tʃ/ ikurrak laburtzen duen fonemaren tasun bereizle zerrenda finkatuko duena. Zerrenda hori eta, hartara, fonemaren benetako edukia, aldatu egin daiteke hizkuntza edo hizkera batetik bestera hizkuntza bakoitzean fonema horren bidez osa daitezkeen kontrastei jarraiki. Guk hemen, ideia hori bilakabide fonologikoen bidez gauzatzean, zuzenean erantsi ahal izan diogu fonema egituraketari lehentasun fonetikoekiko lotura eta hortik atera daitezkeen ondorioak alderdi diakroniko eta aplikatuetan. Azken batean, fonemek ez baitituzte hitzak elkarren artean bereizten bakarrik, osatu ere egiten dituzte, Donegan eta Stampe-k (1979: 129) ozen aldarrikatu bezala:<sup>13</sup>

Distinctive value was the foundation of the structuralists' functional definitions of the phoneme as an oppositional element (Saussure 1949), definable in terms of its distinctive features (Jakobson 1932a, Bloomfield 1933). This relativistic conception of phonemes, which provided a rationale for concentrating just on the differences capable of distinguishing words, is understandably appealing to the linguist confronted by a growing but somehow irrelevant mass of instrumental phonetic detail. But words are not only *distinguished* by sounds, they are *made up* of them. It is no less important that the sounds that constitute words be distinguishable that they be pronounceable, combinable, and perceivable (articulate, audible).

Horregatik kontakizuna ez da agortzen tasunak eta fonemak zerrendatzean, hori ez da nahiko hotsen arteko erlazio dinamiko sinkroniko eta diakronikoak ulertzeko eta, erlazio horien bidez, hizkuntza bakoitzaren sistemaren antolaketa eta berrantolaketa etengabeak.

Izenburura itzuliaz, beraz, kontua da bilakabideak izatea edo ez izatea dela gehien axola duena hizkuntzen sistema fonologikoa finkatzeko orduan, hizkuntza edo

<sup>13</sup> Etzanak, nireak. Bestalde, esango nuke aipu luze honetan jasotako lerro bakar batek ez duela gaurkotatzenik galdu; areago, tresna bidezko datuen arazoari dagokiona bezala, batzuk indartu egin direlakoan nago.

hizkera baten fonologia beste batekin konparatzeko orduan (berdin dio zein testuingurutan edo zein helbururekin: bigarren hizkuntzen ahoskera, edo elebitasunaren arazoak, edo hizkuntz jabekuntzaren hurrenkera, eta abar). Gauzen axalean geratuko garela besterik gabeko fonema zerrendak egiten baditugu, ikusi gabe delako fonema edo fonema klasea bilakabide natural bati men egiteari edo ukatzeari dagokion, hau da, fonetikoki gauzak erraztetik edo zailzetik datorren.

Azken batean fonologiak fonetikari ordaintzen diona (eta alderantziz) bilakabidetan neurtzen baita: *ceteris paribus* bilakabideren bat gainditzeko ahalegina egin beharko du hizkuntzak (eta hiztunak) unitate fonemiko gehiago baditu eskura hitzak osatu eta bereizi ahal izateko orduan, baina unitate fonemiko guztiak ez dira bilakabide baten gaindizetik sortzen, batzuk, hain zuzen ere, bilakabideari, fonetikari amore ematetik baitatuz eta horiek beti dira “errazago”. Hizkuntzek zeren araber, zenbateraino eta noiz arte eusten dioten erraztasunaren tentaldiari fonologiaren aberastasunaren mesedetan oraindik luze, sakon eta zabal ikertu beharko dugu. Ea bitarte horretan Patxi Goenagaren *ez den* azentuari buruzko erronkari ere erantzuten asmatzen dugun.

## Bibliografia

- Donegan, P. J., 1993, “Rhythm and vocalic drift in Munda and Mon-Khmer”, *LTBA* 16:1, 1-43.
- , & D. Stampe, 1979, “The Study of Natural Phonology”, In D. A. Dinnsen (arg.), *Current Approaches to Phonological Theory*, IUP, Bloomington, 126-173.
- , & —, 1983, “Rhythm and the Holistic Organization of Language Structure”, in J. Richardson et al. (arg.), *Papers from the Parasession on the Interplay of Phonology, Morphology, and Syntax*. CLS, Univ. of Chicago, 337-353.
- , & —, 2004, “Rhythm and the synthetic drift of Munda”, in R. Singh (Edit.-in-Chief), *2004 Yearbook of South Asian Languages and Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin/New York, 3-36.
- Dubois, J. eta beste, 1979, *Diccionario de Lingüística*, Alianza Editorial, Madril.
- Hualde, J. I., 1991, *Basque Phonology*, Routledge, London/New York.
- Jakobson, R. & M. Halle, [1956] 1971, “Phonemic patterning”, *Fundamentals of Language*, Mouton, The Hague/Paris, 50-66.
- , [1957] 1971, “Typological studies and their contribution to historical comparative linguistics”, *Selected Writings I*, Mouton, The Hague/Paris, 523-531.
- , [1939] 1962, “Observations sur le classement phonologique des consonnes”, *Selected Writings I*, Mouton, The Hague/Paris, 272-279.
- , 1968, *Child Language, Aphasia and Phonological Universals*, Mouton, The Hague.
- Jauregi, O. & M. L. Oñederra, 2007, “Phonetic and phonemic implications of nasal-sibilant sequences: Spanish vs. Basque”, *Phonetics and Phonology of Iberia 2007* Biltzarrean aurkeztua, Braga (Portugal), 23-25.VI.2007.
- Lázaro Carreter, F., [1968] 1987, *Diccionario de términos filológicos*, Gredos, Madril.
- Michelena, L., [1977]1985. *Fonética histórica vasca* (= FHV), Seminario Julio de Urquijo de la Excm. Diputación de Guipúzcoa, San Sebastián.
- Oñederra, M. L., 2004, *Fonetika Fonologia Hitzez Hitz*, UPV/EHU, Bilbo.

- , & O. Jauregi, 2005, “Fortitive effects of lenitions in an agglutinative language (Basque)”, *Formal, Functional and Typological Perspectives on Discourse and Grammar*, *Societas Linguistica Europaea*-ren 38. Biltzarrean aurkeztua, Valencia, 7-10.IX.2005.
- Txillardegi [J. L. Álvarez Enparantza], 1980, *Euskal Fonologia*, Ediciones Vascas, Donostia.

# KAUSATIBO ALDIZKATZEAK EUSKARAZ ETA INGURUKO HIZKUNTZETAN

Javier Ormazabal  
UPV/EHU & HITT

## 1. Sarrera<sup>1</sup>

Azken urteotan, argumentu egituraren teoriak aldaketa sakonak jasan ditu, bai eztabaidan dauden hipotesien arteko planteamendu teorikoen aldetik, baita lehian dauden hipotesi hauek besarkatzen duten eremu enpirikoarenetik ere. Urrun gelditu dira Hatsarre eta Parametroen lehen urteetan egiten ziren sarrera lexikoak aditz bakoitzeko argumentu zerrenda bat zehazten zutenak kanpo eta barne argumentuaren arteko diferentzia sarreran bertan markatuz. Eztabaida horretan, aditz aldizkatzeak erdigunean egon diren egiturak dira, eztabaidagai diren proposamenen arteko desberdintasunak eta hipotesi bakoitzaren besarkadura enpiriko eta eremu teorikoa zehazteko orduan duten garrantziagatik. Haien artean, (1) adibideko *kausatibo aldizkatzeak* eztabaida askotako gaia izan dira:<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Gure belaunaldiko asko perpausaren egituraren labirintoan *Gramatika Bideetan* liburuaren eta bere egilearen eskutik sartu ginen lehendabiziko aldiz; askok gogoratzen dugu Patxi eskolara bere liburuaren bigarren edizioarako zuzenketekin etortzen zela, edozein gairekin eztabaida sortuz. Eta gutariko batzuek horrez geroztik ez dugu labirintotik ateratzerik izan. Nire kasuan behintzat —eta, ziur naiz, nire ikaskide batzuen ere— hogeita lau urte hauek Minotauroarena baino gehiago Ithakako bidaia luzea izan da, “ple d’aventures, ple de conéixences”. Hortaz, nire omenaldi xume hau bihotzez dedikatzen diot bidaia horretan abiarazi zidan maisuari.

Lan honen aurreko bertsio bat Euskal Herriko Unibertsitatean ospatu zen *International Workshop in the Basque Country-European Research Nets in Linguistics- 1st Workshop*-ean aurkeztu nuen. Bertan parte hartu zutenei —batez ere Hamida Demirdache, Luis García eta Brenda Lacari— eskerrak eman nahi dizkiet euren iruzkinengatik. Eskerrik asko, baita Aritz Irurtzuni eta nire Euskal Morfologia I.M.A.-ko ikasleei ere, argumentu egiturari buruzko eztabaida sutsu eta emankorrenegatik.

Honako erakunde hauek HiTT taldearen lan-proiektuei emandako diru-laguntzaren bidez gure azken urteotako ikerketa lana ahalbidetu dute: UPV-EHU (*Subvención General a Grupos 9/UPV 00114.130-16009/2004*), Eusko Jaurlaritza (*Euskal Unibertsitate Sistemako Ikerketa-taldeak*, IT-210-07), Eusko Jaurlaritza (*Humanitateetan Ikerketa Sareak finkatzeko diru-laguntzak* 2006 [“A typological study of the functional architecture of the clause”] eta 2007 [“Licensing conditions at the interface”]), Eusko Jaurlaritza eta Akitaniano Kontseilua (*La estructura del sintagma nominal en euskera: sintaxis e interpretación*, UPV-EHU, CNRS-IKER).

<sup>2</sup> Oyharçabalek (2002) hemen aztertuko dudana fenomeno bera izendatzeko *kausazio aldizkatzea* erabili zuen. Ikusiko denez, artikulu honetan aldizkatzearen bi aldaeren arteko erlazioa kausazioa ez den beste zerbait dela proposatzen dudanez, neutroagoa iruditu zaidan *kausatibo aldizkatzea* erabiliko dut, *kausazioaren hipotesi* terminoa Oyharçabalek, beste hainbat ikerlariren artean, defenditzen duen hipotesiari izena emateko utziz.

- (1) a. Maddik edalontzia apurtu du  
b. Edalontzia apurtu da
- (2) a. Norak liburua irakurri du  
b. \* Liburua irakurri da
- (3) a. \* Maddik liburua heldu du  
b. Liburua heldu da

Artikulu honen helburua eztabaidara ekarpen txiki bat egiten saiatzea da, kausatibo aldizkatzearen izaera eta propietate formalen azterketa eginez. Argudiatuko dut aldizkatzearen (1a)-ko aldaera iragankor kausatiboaren eta (1b)-ko bertsio iragangaitz inkoatiboaren arteko lotura lehenari erreflexibatze eragiketa baten aplikazioaren bidez eratzen dela, eragiketa honek egitura inkoatiboan ere kausari dagokion geruza mantentzen duela erakutsiz.

Hurrengo atalean kausatibo aldizkatzearen oinarriko propietateak azalduko ditut. Deskribapen horretan oinarriturik, hirugarren atala kausazioaren hipotesiak proposatzen duen ezakusatibotik iragankorrerako deribazioa ezinezkoa dela erakusteari dedikatua dago. Erreflexibatzearen hipotesi alternatiboa labur aurkeztu ondoren, bosgarren atalean zenbait argudio aurkezten ditut aditz inkoatiboek jatorrizko kausatiboaren kausaren geruza mantentzen dutela defendatzeko; hau da, argudiatuko dut Chierchiak (2004) eta Reinhartek (2000) proposatzen dutenaren kontra erreflexibatze eragiketak ez duela kausaren geruza predikatuaren interpretazio inkoatibotik ezabatzen. Artikulua ixteko, etorkizunean ikerketak hartu beharko lukeen bidari buruzko gogoeta labur bat egiten dut, bertan nire iritziz erreflexibatze prozesuaren birformulazio baterako mekanismo formalak nolako propietateak jaso beharko litzkeen planteatuz.

## 2. Fenomenoa eta bere ezaugarri nagusiak

Deskripzio mailan, aldizkatzea erakusten duten aditzekin hainbat ezaugarri lotu dira literaturan. Kontuan izan behar da oso fenomeno hedatuaz ari garela; hizkuntzetan zehar morfologikoki adierazpen desberdinak izan baditzake ere, aldizkatzea hizkuntzatik hizkuntzara predikatu multzo berean gauzatzen da.<sup>3</sup> Fenomenoa aztertu dutenen zerrenda luzea da eta azalpen teorikoetan ez ezik aldizkatzearen oinarriko ezaugarriak deskribatzeko unean ere desadostasunak ikusten dira, baina badira ezaugarri batzuk predikatu hauei buruzko lanetan behin eta berriro errepikatzen direnak.

Ezer baino lehen, badago kausatibo aldizkatzearen kausazioa *arazi*-ren bidezko kausatibo morfologikoetatik erabat bereizten duen ezaugarri bat. Oyharçabalengandik (2002) hartutako ondoko adibideek erakusten dutenez, *-arazi* formarekin sortutako kausatibo morfologikoetan kausazioa zeharkakoa den bitartean, hemen aztertzen ari garen kausatibo aldizkatzearen kausazioa beti da zuzena; hortik Pinkerrek

<sup>3</sup> Maiz aski aurkitzen ditugu hizkuntzetan aldizkatzean sar zitezkeen arren forma desberdina erakusten duten aditz bikoteak. Askotan, salbuespen hauek historikoki beste mekanismo batzuen bidez sortutako lexikalizazioen ondorioak dira. Hala ere, hutsunak hutsune, hizkuntzen konparaketak sistematikotasun sendo bat erakutsi du aldizkatzearen eremuari dagokiola.



fenomeno honi jarri zion ‘directedness effect’ izena (ikus, besteak beste, Fodor 1970, Pinker 1989, Dixon 2000, Oyharçabal 2002, 2003 eta bertan aipaturiko erreferentziak):

- (4) a. \* Oswaldek tiroz hilarazi zuen Kennedy  
b. Francok tiroz hilarazi zuen Grimau
- (5) a. Oswaldek tiroz hil zuen Kennedy  
b. \* Francok tiroz hil zuen Grimau (Oyharçabalen 2002: (5) adibideak)

Gure deskribapena kausatibo lexikoetara murriztuz, aditz hauek badituzte besteengandik bereizteko erabil daitezkeen ezaugarri propioak. Hasteko, aldizkatzean sartzen diren aditz guztiak egoera aldaketa aditzak dira. Lehen adibideko *apurtu*-k, adibidez, jasailearen posizioa betetzen duen argumentuaren egoera aldaketa adierazten du. Are gehiago, askotan aipatu denez, aditz hauetariko asko eta asko bukaerako egoera adierazten duten adjektiboetatik deribatzen dira.

Aldizkatzea erakusten duten aditzen artean multzo desberdinak bereiz daitezke egoera aldaketaren izaeraren arabera: bereiz ditzakegu, adibidez, egoera fisikoaren aldaketa adierazten duten aditzak (6a), egoera psikologikoaren aldaketarenak —Oyharçabalen (2002) terminologian, “psiko-kausatiboak— (6b) eta toki aldaketa aditzak (6c), besteak beste:

- (6) a. *hustu, zikindu, berotu, hautsi, apurtu, urratu*, etab.  
b. *kezkatu, alaitu, beldurtu*, etab.  
c. *hurbildu, bideratu, aurreratu, atzeratu*, etab.

Aurreko guztiek komunean egoera aldaketa adieraztea badute ere, egoera aldaketa aditz guztiek ez dute aldizkatzea gauzatzen. Alde batetik, badira (7) bezalako aditzak, bertsio ezakusatiboa bakarrik onartzen dutenak.<sup>4</sup> Bestetik, beste muturrean aldaera iragangaitza ez duten (8) bezalako egoera aldaketa aditz iragankorrek daude:

- (7) a. Fruiturik izango duen zuhaitzak aurretik behar du *loratu*  
b. Nire hilobi gainean hasi da *kimatzen* kardua
- (8) a. Buruko ileak eta arpegiko bizarrak orraztu ditu  
b. \* Buruko ileak eta arpegiko bizarra orraztu dira

Ikusiko denez, hiru eremu hauen arteko mugek garrantzi berezia dute aldizkatzearen propietateak zehazteko. Maila deskriptibotik aldendu gabe, badirudi bi ezaugarri nagusi direla hiru multzoen arteko bereizketa egiten dutenak eta, oso interesgarria dena, biek kausazioaren propietate bereziekin zerikusi zuzena dutela esan daiteke.

<sup>4</sup> Hauetariko aditz batzuek —adibidez, *kima(tu)* eta *luma(tu)* aditzek— badute adiera iragankor bat, baina euren interpretazioa ez da inkoatibo/kausatibo alternantziarena. Hau da, *luma(tu)* (ia)-n ez da, inolaz ere, (ib)-ko *luma(tu)*-ren bertsio kausatiboa baizik eta, zerbait izatekotan, bere antonimoa litzatekeenaren kausatiboa:

- (i) a. Zu oraindik, lumatu gabeko txorikume, kabitik irten gabia zera  
b. Oilo hilak lumatzen ari nintzen

Interpretazio aldaketa hori interesgarria bada ere, artikulua honen eremutik oso urrun gelditzen da.

Hiru predikatu mota hauen artean bereiziko duen lehen desberdintasuna egoera aldaketa eragiten duen kanpoko *vs.* barneko kausazioaren kontzeptua da.<sup>5</sup> Adibidez, landareen berezko propietatea da heltzen zaien urtaroan kimatzen direla. Kontrara, *ireki*, *hautsi* edo *jantzi* predikatuek adierazten duten gertaerek —edo, hobeto esanda, egoera aldaketek— gure mundua kontzeptualizatzeko moduan kanpoko kausa bat behar dute, ekintza ahalbidetzen duen norbait edo zerbait, kausa-ondorio kate zuzena eraikiz. Barneko kausazkotzat kontzeptualizatzen diren aditzak iragangaitzen multzoan gramatikalizatzen dira eta ez dira kausatibo aldizkatzean sartzen.<sup>6</sup>

- (9) a. *irakin, loratu, kimatu*, etab.  
b. *flakatu, loditu, argaldu, zabaldu*<sup>7</sup>

Bestalde, iragankorrak diren egoera aldaketa aditzen arteko bereizketa ere kausazioaren beste ezaugarri baten arabera egiten da. Kausatibo aldizkatzeko aditzen kanpo argumentua bertsio iragankorrean —hau da, egoera aldaketaren kausa— semantikoki oso espektro zabalekoa izan daiteke. Propietate hau nabaria da aditz hauek aldizkatzen parte hartzen ez duten egoera aldaketa aditzekin zein beste aditz iragankorrekin alderatzen ditugunean. Hortaz, (10) eta (11)-ko adibidemultzoko aditzen kanpo argumentuaren eremu tematikoa murriztua den bitartean, kausatibo aldizkatzean aditz iragankorren kanpo argumentua EGILEA izan daiteke (12a), BITARTEKOA (12b), GERTAERA bat (12c) eta, oro har, KAUSA zentzu zabal eta lausoenean adieraz dezakeen edozein argumentu mota:<sup>8</sup>

<sup>5</sup> Beherago ikusiko dugunez (ikus hurrengo oharra eta hirugarren ataleko eztabaida), hiztunek predikatuak multzo batean edo bestean kokatzeko irizpide bat erabiltzeak ez du derrigorrez esan nahi predikatuen ezaugarri horrek euren egitura lexiko edo sintaktikoan isla zuzena izan behar duenik.

<sup>6</sup> Testuan behin eta berriro azpimarratzen den bezala, kontuan izan behar da gure eredu teorikoan axola zaigun ezaugarria ez dela “mundu errealean gertakariak duen kausazioa” horrelakorik balitz, bai-zik eta guk, gizakiok, kausazio hori nola gauzatzen dugun hizkuntza mailan (Levin eta Rappaport-Hovav (=L&RH) 1995, Rappaport-Hovav eta Levin 1998, Lidz 1999, 2001, Reinhart 2002, Mendikoetxea 2007, Koontz-Gardonen 2007a,b, eta bertako erreferentziak). Adibide bat jartzeagatik, imajina dezagun guk uste dugunaren kontra landareei lore bat sortzen zaien bakoitzean benetan gertatzen dena honako hau dela: bere gainean lore bat daraman animalia mikroskopiko bat sartzen dela landarearen barrutik, egoera egokia denean lore hau landarearen zulo batetik kanporatuz; hau da, animaliaaren ekintza eta loratze gertakariaren artean kausazio kate zuzena, eta ez zirkunstanziala, dagoela eta praktikan animalia dela “landarea loratzen duena”. “Mundu fisikoan” horrela gertatuko balitz ere, guk ekintza bestela kontzeptualizatzen jarraitzen badugu loratze prozesua orain arte bezala landarearen barne-propietate bat dela pentsatuz, guretzat aditzak jarraituko du barne-kausua multzokoa izaten. Aldi berean, interesgarria da ohartzea euskaraz *loratu* iragankorra existitzen ez bada ere, goiko testuinguruan erabili dudana bertsio iragankorra ez zaiela hiztunei horren bitxia egiten “loratze” gertakaria bertan ematen den modura interpretatzeko eskatzen zaienean, interpretazio hori ariketa mental bat besterik ez bada ere.

Hizkuntza naturaletan kausa kontzeptualizatzeko prozesuak duen konplexutasuna kontuan izanik, espero daitekeena da barneko kausaren gramatikalizazioan hizkuntzen arteko diferentziak aurkitzea eta hori da, hain zuzen ere, aurkitzen duguna; ikus Mendikoetxearen (1999: 1598-1605) eztabaida eta hizkuntzen arteko desberdintasunak erakusten dituzten adibideak.

<sup>7</sup> Konparatu frantsesaren laguntzailearen erabilera “l’enfant a grandi/maigri vite” egituretan euskaraen “umea luzatu/handitu/flakatu/koskortu da” bezalakoekin.

<sup>8</sup> Hizkuntzalari askok argudiatu dute aldizkatze aditzen interpretazioaren fokua egoera aldaketan bertan jartzen dela eta, ziurrenik, predikatu mota hauen kausaren malgutasuna ezaugarri horrekin lotuta dagoela, egoera aldaketa horretara nola heldu den zehaztu gabe gelditzen delarik (“spontaneous” edo “non-volitional” causation aipatu izan dira literaturan, baina ez dirudi termino hauek egokiak direnik, murriz-

- (10) a. Bozeramaileak komunikatua irakurri zuen  
 b. \* Teletipoak komunikatua irakurri zuen (teletipoa ≠ egilea)  
 c. \* Gerra egoerak komunikatua irakurri zuen
- (11) a. Aitak umea jantzi zuen  
 b. \* Soineko urdinak neska jantzi zuen  
 c. \* Gaueko dantzaldiak gazteak jantzi zituen
- (12) a. Norak atea ireki/itxi zuen;  
 b. Giltzak atea ireki/itxi zuen; azken tiroak hil zuen  
 c. Haize kolpe batek atea ireki/itxi zuen; gaixotasunak hil zuen  
 d. Erabakiak hauteskunderetan aurkezteko gelditzen ziren azken zirrikituak itxi ditu  
 e. Prezioen jaitsierak nazioarteko turismoari atea ireki dizkio

Laburbilduz, (i) barneko kausako egoera aldaketaren adierazle gisa hartzen ditugun aditzak (adibidez, *kima(tu)*) iragangaitzak dira, euskaraz gehienetan ezakusatiboak, eta ez dira aldizkatzean sartzen. Kanpoko kausa duten egoera aldaketa aditzak, euren aldetik, bi multzotan bereizten dira: (iia) egoera aldaketaren kausa nahitaez egilea duten aditzak iragankorrak dira, hauek ere aldizkatzetik at gelditzen direlarik; (iib) kausazioa zentzu lauso eta zabal batean onartzen duten aditz guztiek, berriz, iragankor/iragangaitz alternantzia sartzeko multzo naturala osatzen dute. Horretaz aparte, badira bestelako aditz iragankor eta iragangaitzak, hiru multzo hauetan sartu ez izateaz gain kausatibo aldizkatzean parte hartzen ez dutenak.

### 3. Kausatibo aldizkatzeen norabidea

#### 3.1. Kausazioaren hipotesia

Kausatibo aldizkatzeen analisi klasikoa, *kausazioaren hipotesia* deituko dudana, aditzaren bertsio inkoatibotik abiatzen da, aldaera kausatiboa honetatik deribatuz.<sup>9</sup> Hipotesiak badu bere logika, analisi hauen irudikapen semantikoa aditz inkoatiboaren egitura sinpleagoa ez ezik egitura kausatiboaren azpi-egitura bat delako. Semantika lexikoaren formalizazio klasikoak argi uzten du propietate hau bi egiturek egoera aldaketa komunean dutelako, aditz iragankorra lortzeko aditz iragangaitz ez-akusatiboaren egituraren gainetik geruza kausatibo bat gehitzea besterik egin behar ez zaiolarik:

- (13) a. Predikatu inkoatiboa:  $\lambda x$  [*BIHURTU* <*EGOERA*> (x)]  
 b. Predikatu kausatiboa:  $\lambda x \lambda y$  [*y* *ARAZI* [*BIHURTU* <*EGOERA*>(x)]]

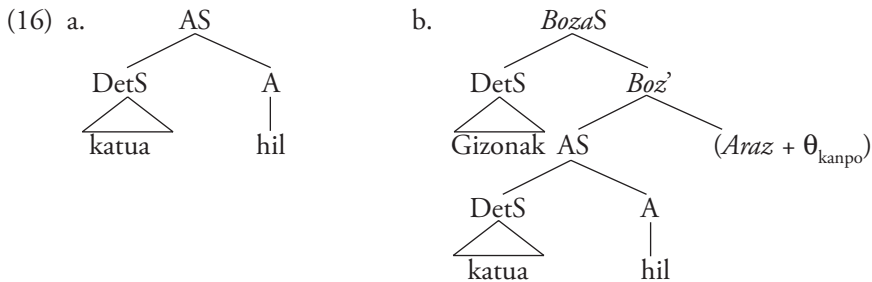
tuegiak direlako; eztabaidarako ikus, besteak beste, Hale eta Keyser (1993), (2003), L&RH (1995), Reinhart (2000), (2002), Koontz-Garboden 2007a,b eta bertako erreferentziak). Ikusi, bestalde, Chierchia (2004) bere artikulu klasikoaren argitalpenari egiten dion eranskinean aurkezten duen eztabaida interesgarria kausa posizioan irudikatzen duen gertaerari buruz.

<sup>9</sup> Ikus Dowty (1979), Jackendoff (1990), Pesetsky (1995), besteak beste. "Neo-konstrukzionismo"-aren barruan ere ideia honen zuzperraldi bat egon da: ikus, besteak beste, Arad (2003), Pyllkänen (2002), Oyharçabal (2002, 2003), Ramchand (2006) Folli eta Harley (2007) eta bertako erreferentziak.

Adibidez, (14a) bezalako esaldi baten interpretazioa, *zikin(du)* aditzaren (14b) egitura lexiko-kontzeptualaren gainean eraikia, “lurra egoeraz aldatu da, (*ez-zikin* egotetik) *zikin* egotera bihurtuz” litzateke. Bertsio iragankorrean, berriz, kausa adieraziko lukeen geruza bat gehiago genuke predikatuaren egitura lexiko-kontzeptualean (EL-K-n), horren argumentu posizioa sintaxiko subjektu iragankorrak beteko lukeelarik (15b):

- (14) a. lurra zikindu da  
 b. *zikin(du)* predikatu iragantzaizaren EL-K:  $\lambda x$  [*BIHURTU* [*ZIKIN*(x)]]
- (15) a. Kamioiak lurra zikindu du  
 b. *zikin(du)* iragankorraren EL-K:  $\lambda x \lambda y$  [*y* *ARAZI* [*BIHURTU* [*ZIKIN*(x)]]]

Halaber, analisi horren berreinterpretazio “konstrukzionista” berriek (ikus azken oharra) desberdintasun nagusi bera onartzen dute, honi izaera sintaktikoa emanez. Analisi hauek aditz iragangaitza —egitura sinplea— islatuko lukeen sintaxi-egituraren gaintik proiektzio bat proposatzen dute beste zeregin desberdinen artean kausaren islada sintaktikoa emango ligukeena. Adibidez, Oyharçabalek (2002, 2003), Pylkkänen-en proposamen bati atxikiz, (16a) iragangaitzaren egitura bere baitan hartzen duen (16b) aditz iragankorraren egitura proposatzen du, non *Boz* ardatzaren proiektzioan aditz hauen kausazioa eta kanpo argumentuaren propietateak datzaten:<sup>10</sup>



Berriz ere, analisi hauek aditz iragankorraren perpaus egitura aditz iragangaitzaren egituraren gainean eraikitzen dute, egitura konplexua sortzeko gehitzen den geruza beste propietateaz gain kausazioarekin lotuz. Hurrengo atalean ikusiko dugunez, argudio enpiriko eta teoriko sendoak daude aditz inkoatibo eta kausatiboen arteko erlazioa hemen eztabaidatutako norabidean eraiki ezin daitezkeela erakusten dutenak. Garrantzitsua da ohartzea argumentu hauek guztiak jotzen dutena ez dela analisi bat edo bestea; argudioek zalantzan jartzen dutena aipaturiko analisisiek guztiak komunean duten oinarritzko abiapuntuaren beraren egokitasuna da.

### 3.2. Zergatik kausazioaren hipotesia ezin daitekeen zuzena izan

Esan bezala, kausazioaren hipotesiak bere logika du: onartzen badugu aditzaren interpretazio kausatiboa bere kide inkoatiboaren interpretazio osoaren gehi kau-

<sup>10</sup> Eztabaidatzen ari garen arazoarekin zerikusi zuzenik ez duten zehaztasun zenbait sinplifikatu ditut AS-barneko egituran.

sazioaren konbinaketa bat dela, hipotesi sinpleena konbinaketa hori bera eragiketa baten bidez jasotzea da, eragiketa hori sintaktikoa edo lexikoa —teoria bakoitzaren beste oinarrien arabera— izan daitekeelarik. Arazoa da hipotesi sinple hori ez dabilela; alde batetik ebidentzia enpirikoek aldizkatzearen norabidea kontrakoa dela dioskutelako; bigarrenik, beste predikatuekin batera analizatzen ditugunean elkarren arteko banaketa oker ateratzen delako, jabekuntzarako ere arazo larriak sortuz; eta, azken finean, hurrengo ataletan defendatuko dudanez, oinarritzko aldarrikapena —incoatiboaren sinpletasan sintaktiko eta semantikoa— erabat oker dagoela pentsatzeko arrazoiak daudelako.

### 3.2.1. *Distribuzioa, mekanismo teleologikoak eta jabekuntza*

Aditz ezakusatiboen multzoa ez da multzo batu bat —dudarik gabe, Perlmutterren (1978) eta Burzioren (1986) analisisiek iradoki nahi zutena baino askoz multzo anitzagoa da— eta bertan jatorri desberdineko predikatuak elkartzen dira. Izate eta gertatze aditzez, mugimendu aditzez eta aditz aspektualez gain,<sup>11</sup> egoera aldaketa adierazten duten aditz irangangaitzen artean ere bi multzo bereiz ditzakegu: predikatuaren kontzeptualizazioan egoera aldaketa sortzen duen kausa barnekoa, berezkoa, balute bezala interpretatzen direnak alde batetik, eta egoera aldaketa gertatzeko kanpoko kausa bat behar duten predikatuen multzoan sartzen direnak bestetik. Lehendabizikoak euskaraz (*loratu*, *kimatu*, *koskortu*, eta abar) ezakusatiboak dira gehienbat, eta ez dute aldizkatzean parte hartzen; bigarrenak kausatibo aldizkatzean sartzen direnak dira. Lehenbizikoei buruz onarpen estandarra da barneko kausa ez dutela gramatikalki gauzaten, *koskor(tu)*-rako (17b)-n ematen dudana EL-K bezalako egitura izanik.<sup>12</sup> Kausatibo aldizkatzean aditz incoatiboa hipotesiz kausaziorik gabekoa denez, bere EL-Kk egoera aldaketari dagokion informazioa jasotzen du, (18b)-n bezala:

- (17) a. Umea koskortu da  
 b. *Koskor(tu)* predikatu irangantzaizaren EL-K:  $\lambda x$  [*BIHURTU* [*KOSKOR*(x)]]
- (18) a. Lurra zikindu da  
 b. *zikin(du)* predikatu irangantzaizaren EL-K:  $\lambda x$  [*BIHURTU* [*ZIKIN*(x)]]

Ikusten denez, aldagaia kenduta (17b) eta (18b) berdinak izanik, ez dago modurik estrukturaliki bereizteko zeintzu diren kausazioa jasoko duten aditzak eta zeintzu ez, beste mekanismo *ad hoc* bat gehitzen ez badugu behintzat. Beraz, ezakusatiboan

<sup>11</sup> Aditz irangangaitzen sailkapen desberdinetarako ikusi, besteak beste, Levin (1993), L&RH (1995), Mendikoetxea (2004), Exepare (2003), Aldezabal *et al.* (2004), Oyharçabal (2002, 2003) eta bertako erreferentziak. Izate eta gertatze/agertze aditzak ezakusatiboak dira:

- (i) a. Sorginak existitzen dira  
 b. Ezuste bat gertatu da

Batzuetan diadikoak izan daitezke, baina bi partaideak barne argumentuak dira.

Bestalde, aditz aspektualen artean, azpimultzo bat (*saiatu*, *ari*, *hasi*, baina ez *bukatu*, *jarraitu*, *ekin*, *utzi* edo *ihardun*) ezakusatiboan taldean kokatzen da euskaraz.

<sup>12</sup> Atal honetan semantika lexikoaren notazioa jarraituko badut ere, argumentu osoa aplikatu dakieke *mutatis mutandis* aipaturiko analisi sintaktikoei.

multzoaren aniztasun hau kontuan izanik, multzo honetatik abiatzen bagara kausatibo aldizkatzearen xede-multzoa era oinarrituan zehazteko, beti izango dira arazoak, eta ondorioz jakabuntzarako saihestezinezko arazoak sortuko dira.

Ez hori bakarrik, kanpoko kausa duten predikatuen multzoa ere bitan banatzen denez, kausazioaren hipotesiak espektroaren beste muturrean ere arazoak sortzen ditu. Alde batetik iragankorren multzoa dugu (*jantzi*, *orraztu*, etab.), eta bestetik aldizkatzean sartzen direnak, hipotesiz jatorri ezakusatiboa luketenak (*hautsi*, *itxi*, *sartu*, etab.). Salbuespen lexikoak albo batera utzirik, badago irizpide bat —kanpoko kausaren izaera— bi aditz mota hauen artean bereizten duena, predikatu bakoitzeko zein multzotan kokatuko den erabakitzea erraza eginez. (19)-(20)-an errepikatzen ditudan goiko adibide multzoen kontrasteak portaera diferentzia hori erakusten du:

- (19) a. Aitak umea jantzi zuen  
 b. \* Soineko urdinak neska jantzi zuen  
 c. \* Gaueko dantzaldiak gazteak jantzi zituen
- (20) a. Norak atea ireki/itxi zuen  
 b. Giltzak atea ireki/itxi zuen; azken tiroak hil zuen  
 c. Haize kolpe batek atea ireki/ixi zuen; gaixotasunak hil zuen  
 d. Erabakiak hauteskundeetan aurkezteko gelditzen ziren azken zirrikituak itxi ditu  
 e. Prezioen jeitsierak nazioarteko turismoari atea ireki dizkio

Kanpoko kausa hori “erabateko egilea” bada, aditza iragankorra izango da, (21b)-ko egitura bakarra izanik; predikatuaren egoera-aldaketaren kausa zabalagoa bada eta zentzu orokor eta malguan har badaiteke, aditza, hipotesiz, iragangaitzen artean kokatuko litzateke, goiko (18b)ko egitura izanik:

- (21) a. Aitak umea jantzi zuen  
 b. *jantzi* aditzaren EL-K:  $\lambda x \lambda y$  [*y* *ARAZI* [*BIHURTU* [*JANTZIA* (x)]]]

Baina kontuan izan ondorio honek baduela bigarren buelta bat. Hauetariko aditzen zati bat ezakusatiboen artean sailkatzerakoan, euren kausaren propietateen arabera egiten dugu diferentzia, nahiz eta gero egiturak, (20)koa bezalakoak, kausarik ez duen adierazten. Hau da, kanpo kausa erabiltzen dugu aditza definitzekoan, bere esanahiaren parte bat delako, baina gero horrek ez du isladarik bere egitura lexikoan. Hau, berez, ez litzateke kontraesan bat izango; (17b)-ko egiturak, adibidez, ez du barneko kausa jasotzen, nahiz eta *kimatu* edo *koskortu* aditzak iragangaitzen artean kokatzeko erabiltzen den irizpide nagusia barne kausa den (ikus 7. oharreko eztabaida eta bertan aipaturiko erreferentziak). Baina, barneko kausa duten aditzekin ez bezala, ezakusatiboen artean sailkatzen ditugun kausatibo aldizkatzeko predikatuek bertsio iragankorra izaten bukatuko dute, kausazio eragiketaren bidez sortuko duguna. Hau da, amaieran, kausazio eragiketan definitzeko erabiltzen dugun baina estrukturalki jasotzen ez dugun predikatuaren KAUSA hori berreskuratu beharko dugu (20)-ko bertsio iragankorra sortu ahal izateko:

- (22) a. Kamioiak lurra zikindu du  
 b. *zikin(du)* iragankorraren EL-K:  $\lambda x \lambda y$  [*y* *ARAZI* [*BIHURTU* [*ZIKIN* (x)]]]

Eta irudi honetan, kanpoko kausa duten egoera aldaketa predikatu guztiek bukatzen dute egitura iragankor komun bat jasotzen, baina horietariko baten oinarritzko forma den bitartean, bestera ailegatzeko mekanismo teleologiko susmagarriak erabili behar izan ditugu.

Laburbilduz, kausazioaren hipotesitik abiatuz gero, kausatibo aldizkatzean sartzen diren predikatuak era oinarritu batean zehazteko aukera galtzen dugu, predikatu hauen jabeakuntza prozesua guztiz aleatorioa edo *ad hoc* dela ondorioztatuz, eta gainera estrategia teleologikoak, zirkularrak ez badira, proposatu behar ditugu. Interesgarria da ohartaraztea bi arazoak aldizkatze kausatiboa azaltzeko KAUSA-ri dagokion geruzarik ez duen aldaera inkoatibo batetik abiatzetik datozela, aldi berean egoera-aldaketa aditzen arteko banaketa hirukoitzak geruza horren propietateekin erlazio zuzena mantentzen duenean.

Berriz, hasiera puntua egitura kausatiboa bada, arazoa murriztu egiten da zeharo. Lehen atalean deskribatutako irudia gogoratu, badirudi interesatzen zaigun banaketa bi irizpide hauen arabera egiten dela: (i) kanpoko vs. barneko kausaren desberdintasunak irudikapen lexiko-semantikoa edo sintaktikoa predikatua diadikoa ala monadikoa —hau da, iragankorra ala iragangaitza— izango den markatzen du. Horren arabera, kanpoko kausazko predikatu guztiak iragankorrak izango dira oinarrian, euren egiturak kausari dagokion irudikapen estrukturala jasoz; (ii) Kanpoko kausa duen egoera aldaketa predikatutzat hartzen diren hauen artean, KAUSA, zentzu zaballean, vs. EGILEA (ekintzak ezinbesteko borondate/bizitasun maila bat duen partaide bat) diferentziak predikatua kausatibo/inkoatibo aldizkatzean sartzen den ala bakarririk bertsiro iragankorra duen markatzen digu.<sup>13</sup>

### 3.2.2. Hautapen ezaugarriak

Orohar, kausatibo/inkoatibo bikoteen hautapen semantikoei begiratzen badiegu, egoera gehienetan bi aldaerek komuneko murriztapenak erakusten dituzte, bata onartzen dituen objektuak bestearen subjektuak izan daitezkeelarik. Adibide bat jartzeagatik, *hautsi* edo *urra(tu)* aditz iragangaitzak onar ditzakeen subjektu guztiak aditzaren bertsiro iragankorraren objektu zuzenak izan daitezke, eta batean onartzen ez direnak bestean ere ezin daitezke osagarri posizioan agertu.<sup>14</sup>

<sup>13</sup> Reinhartek, Levin eta Rappaport-en *barne-kausaren* kontzeptuaren kontra argudiatzeko honen islada lexikoaren eza azpimarratzen du, baina ez dago arrazoirik gure sistema linguistikoak kontzeptu baten ezaugarri guztiak, gizakiarentzat kontzeptua bereizten dituenak, kontzeptuaren lexikalizazioan edo gramatikalizazioan islatu behar dituela asumitzeko. Izan ere, hori da funtzionalismo lexikoak eta, hein handi batean, lehen deskonposizio semantikoek zuten oinarritzko arazoa, ez zutela mekanismo bat inkorporatzen une batetik aurrera deskonposizioa bera gelditzeko gai zenik. Gauza bat da irizpide bat erabilizteaz kontzeptu mailan gertakarien arteko sailkapena egiteko eta beste bat, zeharo desberdina, irizpide horrek egituraren islada izan behar izatea. Adibide gisa, L&RH-en nahastua dagoela badirudi ere, barne-kausazioak ez du inolako isladarik predikatuen ELK-n eta, ondorioz, ez du eragin zuzenik izango egiturari, baina badu eragina predikatu bat multzo batean edo bestean sailkatzeko unean. Praktikan, gurea bezalako gramatika eredu batean, horrek esan nahi du gizakiok *kima(tu)* bezalako aditz baten kontzeptuan barne-kausaa badagoela interpretatzen badugu ere, barneko kausa horrek ez duela isladarik gure gramatikari, ez lexikoari edo sintaxi-egiturari ezta interpretazio semantikoa ere.

<sup>14</sup> Hiztunen artean desberdintasunak egon daitezke aditz hauen interpretazioari begira, batez ere *hautsiren* kasuan. Zenbait hiztunentzat esanahi nabardurak dituzte aplika dakiekeen objektuen izaeraren aldetik;



- (23) a. \*Edalontzia/\*irratia/papera/jantzia urratu da  
 b. Peruk \*edalontzia/\*irratia/papera/jantzia urratu du
- (24) a. Edalontzia/irratia/(\*)papera/(\*)jantzia hautsi da  
 b. Peruk edalontzia/irratia/(\*)papera/(\*)jantzia hautsi du

Aurrekoa egoera arrunta bada ere, badira, hala ere, zenbait kasu non bi aditzen arteko desberdintasunak aurki daitezkeen, aditza bere adiera figuratuan erabiltzen denean. Interesgarria da kasu hauetan guztietan bertsio iragankorraren hedadura zabalagoa dela aditz iragangaitzarena baino (ikus L&RH 1995: 84-5 orrialdeak eta bertako erreferentziak):

- (25) a. Mirenenek hitza/kontratua/munduko errekorra hautsi du  
 a'. Mirenek legea/ixiltasuna urratu zuen  
 b. \* Hitza/kontratua/munduko errekorra hautsi da  
 b'. \* Legea/ixiltasuna urratu zen

Aditz iragankorraren egitura deribatzeke aditz iragangaitzetatik abiatuko bagina, aditz iragankor eratorri horren aukera guztiek euren oinarrizko egitura iragangaitzean ere egon beharko lukete. (25) bezalako adibideek hori horrela ez dela erakusten dutenez, egitura hauen hutsunearen beste azalpenik ezean inkoatibotik kausatiborako deribazioa ezin daiteke egokia izan.

Hori guztia kontuan izanik, bi aukera gelditzen zaizkigu printzipioz aditz hauen arteko erlazioa aztertzeko: edo ukatzen dugu bien arteko historia deribazionala dagoenik (Marantzek 1984, adibidez, kausatibo-inkoatiboaren arteko erlazio erregularririk ez dagoela argudiatu zuen), edo bestela erlazioaren norabidea kontrakoa da, orain arte konplexuagotzat hartu izan den egitura kausatibotik abiatu eta egitura inkoatiboa, aditz iragangaitzarena, deribatuz. Aurreko ataleko argudioan bezala, honetan ere ondorio hau maila lexiko-kontzeptualeko erlazio bat aldarrikatzen dugun ala hipotesi sintaktiko baten alde egiten dugun eztabaidatetik independentea da.

### 3.2.3. *Auzi morfologikoak*<sup>15</sup>

#### 3.2.3.1. *Klitiko erreflexiboa*

Chierchiak (1998, 2004) kausatibo aldizkatzearen egitura erreflexiboaren analisia lehendabiziko aldiz aurkeztu zuenean (ikus hurrengo bi atalak), bere proposamenaren

---

beste batzuentzat, berriz, aditz hauek oso aditz ez-markatuak dira, ondorioz “hautsi” daitezkeen objektuen eremua oso zabalak izanik. Gure eztabaidarekin loturik oso interesgarria dena da hiztunaren juizioak aditz hauen hautapen ezaugarrien inguruan edozein izanik, izan ditzaketen murriztapenak edo murriztapen falta berdin aplikatzen dizkiotela aditzaren bertsio iragankorri zein iragangaitzari. Hau da, hiztun batentzat *urra(tu)* jantzi bati edo paper bati buruz bai baina edalontzi bati buruz predika ezin badaiteke, murriztapenak berdin balio du aditz iragankorarentzat zein bere bertsio iragangaitzarentzat eta ez dago *hautsi* aditza bere bertsio iragangaitzean ez-markatuztat eta bertsio iragankorrean murriztuagotzat edo alderantziz jotzen duen hiztunik.

<sup>15</sup> Oso garrantzitsua da kontuan izatea atal honetan ematen ditudan argumentuen helburua ez dela, inolaz ere, aldizkatzea unibertsalki kausatibotik inkoatiborako norabidean gertatzen dela argudiatzea. Tipologiaren alorrean egindako zenbait lanek (ikus, batez ere, Nedjalkov 1969 eta Haspelmath 1993) bi aukerak posibleak direla sujeritzen dute; are gehiago, Davis-ek (1997, 2000) eta Davis & Demirdache-ek (2000) hizkuntza salishtarretan (Kanada-EEBB-etako mendealdeko mugako lurraldeetan) predikatu guztiek oinarri ezakusatiboa dutela eta predikatu konplexuak hemen argudiatzen ari naizen kontrako norabidean eraikitzen direla pentsatzeko argudio sendoak ematen dituzte.



alde aurkeztu zuen ebidentzia enpiriko nagusia, ia bakarra, hizkuntza erromanikoen aldizkatzeak erakusten duen klitikoan morfologia izan zen. Hizkuntza hauetan, aldaera kausatiboa markatugabea agertzen den bitartean, forma inkoatiboak *se* klitikoarekin markatuta agertzen dira. Ez hori bakarrik, Chierchiak berak iradokitzen duen bezala, aditz ezakusatiboa markatzen duen klitikoa erreflexiboa markatzeko erabiltzen den forma bera da; egia da *se* klitikoak erabilera gehiago ere badituela baina, Chierchiak dienez, *se*-ren erabilera inkoatiboetan aditz hauen interpretazio erreflexiboarekin bat dator.

Badago egitura hauen morfologian are interesgarriagoak egiten dituen beste propietate bat: konplikazio batzuk alde batera utzirik,<sup>16</sup> gazteleraz kausatibo aldizkatzean sartzen ez diren aditz ezakusatiboek ez dutela normalean *se* klitikoa onartzen, ondoko aditzen ezintasunak erakusten duenez:

(26) \**existirse*, \**vivirse*, \**durarse*, \**persistirse*, \**andarse*, \**correrse*, \**rodarse*

Berriz ere, honek iradokitzen du klitikoa deribatuak diren forma ezakusatiboak markatzen ari dela.

### 3.2.3.2. Eratorpen atzizki kausatiboak

Hizkuntza erromanikoen morfologiak beste ebidentzia mota bat aurkezten digu kausarik gabeko oinarrizko forma inkoatibo batetik abiatzearen kontra, kausazioaren hipotesia oker dagoela iradokiz. Euren barne-egituraren ikuspuntutik, kausatibo aldizkatzean sartzen diren aditzek jatorri desberdina dute. Aditz hauetariko asko eratorpen atzizki bat adjektibo edo izen erro batekin konbinatuz sortuak dira. Interesgarria dena da hizkuntza erromanikoetan eta, espero daitekeenez, hizkuntza germanikoen latinetik edo erromantzetik hartutako formetan ere, aditz hauek sortzeko erabili izan diren eta oraindik ere erabil daitezkeen bi atzizki bakarrek esanahi kausatiboa dutela:

(27) a. *purificar*, *solidificar*, *unificar*, *sacrificar*, *dignificar*, *simplificar*, *momificar*, etab.  
b. *cristalizar*, *democratizar*, *fosilizar*, *fertilizar*, *organizar*, etab.

Izan ere, hauetariko lehen atzizkiaren etimologia latinarren *ficō*, *ficāre* aditza da, *faciō*, *-ere* ‘egin’ aditzaren alomorfo bat (ikus, adibidez, Pharies 2002). Ez dirudi, baldin eta kausaziorik gabeko inkoatiboa oinarrizko forma izanda patro morfolo- gikoa markatuko lukeena balitz, egituran hitz eratorriaren ardatz posizioan kausazioa adierazten duen elementu batek agertzeko aukera handirik izango lukeenik. Kausazioaren hipotesiaren defendatzaileek beti arrazoitu lezakete bestela izan

<sup>16</sup> Gazteleraz badira *venir(se)*, *llegarse(se)*, *salirse(se)* bezalakoak, baina aditz hauek hainbat bitxitasun erakusten dute bestelako arazo batez, ziurrenik aspektu kontu batez, ari garela sujeritzen dutenak: (i) alde batetik, frantsesez edo italieraz, gazteleraz ez bezala, \**s’arriver*, \**se venir* ezinezkoak dira (cfr. *se ramener*). (ii) Are gehiago, gazteleraz ere alde aspektual berezia dute; hortaz, *Larouse*-k “venirse” frantsesera ‘revenir’ itzultzen du (nire ustez ez oso itzulpen egokia, bidenabar); Google-etik ateratako ondoko adibideotan, adibidez, leku-aldaketa baino zerbait gehiago adierazten dute aditzek:

- (i) a. Claro que es mas dificil *venirse* de alli que irse desde aca!  
b. España ha obrado mal (no por *venirse* de Iraq, sino por hacerlo antes del 30 de Junio como estaba prometido).  
(ii) a. [Eso] es como *llegarse* a un entierro para invitar a unas cañas al fiambre  
b. [...] Simplemente lo que tienen que hacer es *llegarse* hasta estos lares y comprobar que...

Frantsesaren *sortir*, berriz, kausatibo aldizkatzean sartzen da, euskarazko *ateraz* bezala (ikus gazt. *entrar*).

zitekeela historikoki baina gaur egungo hiztunak ez duela bi atzizkien esanahiaren ezagutza. Hala ere, ez dirudi hipotesi honen oinarritzko abiapuntuek kontrako norabideko testuinguru bat onartzeko leku handirik uzten dutenik, are gutxiago latinetik hizkuntza erromaniko guztietarako bilakaera bat non horrelako aldaketa bat gerta daitekeen. Are gutxiago atzizki hauek gaur egun oraindik ere hizkuntza kultoaren zenbait alorretan emankorrak direla ikusirik. Aukera gehiago du, dudarik gabe, oinarritzko forman kausazioaren geruzarentzat lekua egiten duen hipotesi batek.

### 3.3. Ondorioak

Kausazioaren hipotesi klasikoak eta bere aldaera konstrukzionista berriek argudiatzen dutenaren kontra, nire ustez, euskaraz eta, oro har, gure inguruko hizkuntzetan kausatibo aldizkatzea ezin eraiki daiteke ezakusatiboaren formatik abiatuta, aukera hau baztertzeko argumentu teoriko eta enpiriko sendoak daudelako. Hurrengo bi ataletan, orain arte argudiatutakoarekin koherentea den bigarren analisi bat aurkeztuko dut labur-labur, aldi berean analisi honek ere berrikuspen sakon bat behar duela pentsatzeko argudioak emanez.

## 4. Erreflexibatzearen analisisia

Chierchiaren (2004) analisiarekin hasi eta azken urteotan hedatu den analisi alternatibo bat bada literaturan hizkuntza askotan kausatiboa/inkoatiboa aldizkatzeak erakusten duen morfologia erreflexiboaren ildoari jarraitzen diona (ikus 2.2.3. azpiatala). Analisi horren arabera, kausatibo aldizkatzea egitura kausatibotik abiatzen da, eratorria den aldaera inkoatiboa erreflexibatze eragiketa baten bidez deribatuz.

Hipotesi hori plazaratu duten Chierchiak (2004) eta Reinhartek (1996, 2000, 2002) erreflexibatze prozesua argumentu balentzian barne-erredukzioa egiten duen erregela gisa ulertzen dute. Erregela horrek argumentu kopuruaren gutxitzea kanpo kausaren argumentua eta egoera aldaketaren jasailea identifikatuz lortzen du. Ondorioz, erlazio bat denotatzen zuen predikatu diadikoa propietate bat denotatzen duen predikatu monadikoa izatera pasatzen da. Ondoko adibidean jasotzen dudana formulazio Chierchiak (2004 *postscript*) ematen duena da:

$$(28) \text{REFL}(K) = \lambda u K(u,u)$$

Erreflexibatze analisiaren oinarria ondo dagoela pentsatzen badut ere, hurrengo atalean argudiatuko dut Chierchiak (2004) eta Reinhart-ek (2000) erreflexibatze prozesurako proposatzen duten garatze teorikoa kontraesan teoriko-kontzeptualtan erortzen dela eta enpirikoki ere gaizki oinarritua dagoela. Horren ondorioz, erreflexibatzearen beste formulazio baterako bidea ireki dezakeen interpretazio bat proposatuko dut, bai aditz inkoatiboen egitura sintaktikoan baita euren interpretazio semantikoan ere KAUSA-ri dagokion geruza mantentzen dela aldarrikatzen duena.<sup>17</sup>

<sup>17</sup> Berriz ere, proposatuko dudana analisiak ez du aukerarik egiten kontzeptuen islada lexiko-semantikoa postulatzen duen hipotesi baten eta teoria sintaktiko baten artean, eztabaida horretan ondorio batzuk atera badaitezke ere. Hurrengo lan baterako uzten dut eztabaida hau.

## 5. Egitura inkoatiboetan ere KAUSA badago

Hirugarren atalean kausazioaren hipotesiaren kontra argudiatu dudanean bezala, hemen ere maila desberdinetako argudioak aurkeztuko ditut erreflexibatze eragiketak kausaren egitura ezabatzen duelako hipotesiaren kontra, horietako bat maila teorikokoa eta besteak enpirikoak.

### 5.1. Erreflexibatze eragiketak ezin du KAUSA ezabatu

Chierchiak (2004: 37), ezakusatiboen propietateak aztertzen dituenean honako oharra egiten du: “The reflexive character I am attributing to unaccusatives is of a special, *static* nature”. Hau da, inkoatiboen bihurkari izaera estatiboak mekanismo beraren aplikazioaren bidez egitura erreflexibo arruntak ematen dituzten aditzetatik bereizten ditu. Konpara ditzagun honako adibide hauek:

- (29) a. Norak itsasontzia/laguna hondoratu zuen
- b. Itsasontzia/laguna hondoratu zen
- (30) a. Norak harria/laguna uretara bota zuen
- b. Laguna/\*harria uretara bota zen

(29)-ko adibide multzoak ohiko kausatibo aldizkatzearen bikotearen kasua erakusten du eta (30)-eko adibideek kausatibo/erreflexibo bikote bat. Espero daitekeenez, (29b)-ko argumentu bizigabeak, *itsasontzia* sintagmak, interpretazio inkoatiboa onartzen du, baina (30b)-ko egitura erreflexiboan argumentua ezin daiteke bizigabea izan, *lagunak* eta *harriak* bikote minimo bat osatuz.

Bestalde, pentsatzekoa da erreflexibatze eragiketak kausatibo aldizkatzeetan eta aditz erreflexiboen testuinguruetan berdin jokatu beharko lukeela, operazio bakarra defendatzen ari bagara. Baina hori hala balitz, ez dirudi eragiketa hori Chierchiak (2004) eta Reinhartek (2000, 2002) proposatzen dutena izan daitekeenik: KAUSARI dagokion geruza ezabatzeak ez dirudi bi predikatu moten arteko desberdintasunak argitzeko bide egokiena denik, geruza honetan baitago beraien arteko bereizketa estruktural eta semantikoen iturri nagusia izan daitekeen desberdintasun bakarra. Erreflexibatze operazioak eragindako KAUSAREN ezabaketaren ondorioz bi egiturak berdindu egiten baditu, ez zaigu aukera handirik gelditzen galdutako diferentziak berreskuratzeko, are gutxiago euren azalpen koherente bat emateko.

Irtenbidea, bestalde, ezin da izan bi erreflexibatze erregela desberdin proposatzea, bata ezakusatiboentzat eta bestea *benetako* egitura bihurkari entzat. Ematen du aukera hori dela Chierchiak berak bide batez iradokitzen duena ezaugarri estatiboa jasotzen duen operatzaile bihurkari baten bidez jaso zitekeela esaten duenean. Baina orduan ezakusatiboen eta erreflexiboen arteko batasuna guztiz nominalista litzateke, proposamen eta mekanismo *ad hoc*-etan oinarritua.

Hortaz, badirudi aztertzeko bidea egitura iragankorreki aplikatzerakoan emaitza desberdinak sortuko dituen eragiketa formulazio bakarra aurkitzea dela, emaitza desberdin horiek egoera aldaketaren kausa proiektzioaren argumentuak —erreflexibatze eragiketaren bidez jasalearekin erreferentziakidea izango denak— bi predikatu mota hauetan dituen propietate dibergenteetatik deribatuz. Baina horretarako eragiketak kausari dagokion egitura bi kasuetan mantendu behar du, ezakusatiboenean eta

bihurkarienean.<sup>18</sup> Atal honen bigarren zatian ezakusatiboetan ere kausa badagoela baieztatzen duten zenbait argumentu enpiriko aurkeztuko ditut.

## 5.2. Modifikatzaile agentiboak, helburu perpausak eta egileari begirako aditzlagunak

Aditz ezakusatiboei kausari dagokion egitura falta zaiela argudiatzeko ohikoa da aditz hauek aditz iragankorren egitura pasiboarekin konparatzea, horretarako egiletasunarekin zerikusia duten frogen bateria bat erabiliz. Froga hauek erakutsiko luke tena zera da (33b) bezalako perpaus pasiboetan egilea, “degradaturik” bada ere, egon badagoela; berriz, (33a-a’)-ko ezakusatiboetan kausa erabat ezabaturik legokeela, biek kausazioaren hipotesiak eta goian aurkeztutako erreflexibatzearen hipotesiak esaten dutenarekin bat etorritik:<sup>19</sup>

- (33) a. Las puertas se cerraron  
 a’. Ateak itxi ziren  
 b. Las puertas fueron cerradas

Atal honetan, Koontz-Gardonenen (2007a,b) lanari jarraituz eta bere argudioak hedatuz, aipatzen diren test hauek ez dutela ustez erakutsi beharko luketena erakusten argudiatuko dut, egituraren kausaren proiektzioa agertzen den ala ezabatu den neurtu baino egile baten presentzia adierazten baitute. Are gehiago, erakutsiko dut frogetan normalean kontuan izan ez diren zenbait auzi jokoan sartzen ditugunean kausaren ezabaketaren aldeko balizko argumentu hauek guztiz kontrakoa —hau da, aldizkatzeko predikatuen aldaera iragangaitzean ere kausa proiektzioa badela— sostengatzen dutela.

Ezakusatibo eta pasiboen arteko konparaketan beti aipatzen den diferentzia bat ezakusatiboen eta egile osagarriaren (“complemento agente”) arteko bateraezintasuna eta, aldiz, predikatu hauek zenbait modifikatzaileekin erakusten duten konpatibilitatea da. Bestela esanda, ezakusatiboak, pasiboak ez bezala, *bere kabuz* edo *berez* eta horrelako adierazpideekin ager daitezke baina inoiz ez *por*-sintagmekin; pasibozko egituretan agertzen diren aditz iragankorrek, berriz, kontrako portaera erakusten dute:

- (34) a. Las puertas se cerraron {por sí solas/\*por el portero}.  
 a’. Ateak {berez/bere kabuz/\*atezainak/\*atezainez} itxi ziren.  
 b. Las puertas fueron cerradas {\*por sí solas/por el portero}.

Kontraste hauek oso interesgarriak dira baina, argudiatu ohi denaren kontra, ez digute ezer argitzen predikatu ezakusatiboen egituretan kausa islatzen den auziari buruz. Aditz ezakusatiboen azpian egitura erreflexibo bat bada, predikatu hauek egile osagarriarekin duten bateraezintasun hori esperoko genukeena da, erreflexibatze eragiketarako kausa ezabatu zein ez: pasibo eragiketarako kausak edo, hobeto esanda, egileak eta egoera aldaketaren jasaileak desberdinak izan behar duten bitartean, predikatu

<sup>18</sup> Izan ere, hurrengo atalean ikus daitekeenez, Chierchiaren analisiak praktikan ezakusatiboen interpretazio semantikoan kausa bat mantendu behar du, nahiz eta egitura lexikoan erreflexibatze eragiketarako horri dagokiona ezabaten duen.

<sup>19</sup> Euskaraz konparatzeko egitura garbia falta zaigu; hortaz, atal honetako konparazioak gaztelanirekin egitura pasiboa euskara eta gaztelaren inkoatiboaren kide hurbilenarekin egingo dut sistematikoki.

ezakusatiboen balizko kausak ondoriozko egoeraren jasailearekin erreferentziakidea izan behar du modu batera edo bestera, predikatua erreflexibizatzeko prozesuaren bidez lortu baita. Ondorioz, (34a) adibidean *por*-adberbioa jasailearekin erreferentziakidea ez den kausa baten ezintasunak baztertzen du. Arrazoi berberagatik, pasiboak egile osagarria onartzen du eta *berez/por sí solo* eta abar saihesten ditu erreferentziakidetasun horrekin bateraezina delako, hain zuzen ere. Aldi berean, aditz ezakusatiboak, bai euskaraz baita gaztelaniaz ere, kausari erreferentzia egiten dion modifikatzaile bat onartzeak, zerbait erakustekotan, *las puertas/ateak* egoera aldaketaren jasailea izateaz gain aldaketaren kausa ere badela erakusten du.

Ikus dezagun, orain, egileari begirako ('agent oriented') adberbioak eta helburu perpausen kasua. Ezaguna da helburu perpausen subjektua perpaus nagusiko egile batek kontrolaturik agertu behar duela; halaber, *nahita/intencionadamente* bezalako adberbioek modifika dezaketen argumentuak ekintzaren egileak edo izan daitezke bakar-bakarrik. Hori kontuan izanda, (35)-eko egitura ezakusatiboa egileari begirako adberbioarekin eta helburu perpausarekin bateraezina izatea bertako jasalearen alde-tik egiturak zilegiztatzeko ezintasunari leporatu zaio, zilegizta ditzakeen beste argumenturik ez dagoela ondorioztatuz:

- (35) a. \* Itsasontzia urperatu zen nahita/aseguruaren dirua kobratzeko  
 a'. \* El barco se hundió intencionadamente/para cobrar la prima del seguro  
 b. El barco fue hundido intencionadamente/para cobrar la prima del seguro

Hemen ere, argumentu piskat desberdina bada ere, mota bereko ondorioa atera dezakegu. Aurrekoan bezala, (35a-a')-n ere ezakusatiboaren egitura erreflexiboak egoera aldaketaren jasailea ez den beste edozein kausa bat saihesten du; hau da, itsasontziak bi eginkizunak, egoera aldaketaren jasailea eta kausa, beteko lituzke. Baina itsasontzia ezin daiteke egilea izan, are gutxiago aseguruaren dirua kobratzeko borondatea izan dezakeen partaide bat. Ondorioz, ezingo du menpeko perpausaren subjektua kontrolatu, ezta adberbioak behar duen egile argumentua izan. Egoera hala izanik, horrek ez du erakusten kausa maila estrukturaliki falta dela, baizik eta bertan datzan argumentuari menpeko perpausako subjektua kontrolatzeko eta adberbioa zilegiztatzeko eskatzen zaizkion egile propietateak falta zaizkiola, aldezturik genekien zerbait.

Artikuluaren zehar behin baino gehiagotan errepikatu den bezala, aldizkatzeko aditzen kausa oso malgua da; ondorioz, ez du nahitaz egilea izan behar, eta kasu gehienetan ez da egilea izango. Baina horrek ez du esan nahi egoera guztietan egilea izan ezin daitekeenik. Egituran kausari dagokion argumentua dagoen ala falta den ikusteko interesatuko litzaigukeena benetazko egile irakurketa bortxatzen —edo, behintzat, ahalbidetzen— duten adibideak aurkitzea litzateke. Koontz-Garbodenek (2007b) hurbiltzen diren (36) bezalako adibideak jasotzen ditu Google-etik:<sup>20</sup>

<sup>20</sup> Luis García (i)-eko kontrasteaz ohartarazten dit, egitura final hauek erreflexibitatearen ondorioz sortutako egilearekin azken finean arazoak dituztela sujerituz:

- (i) a. Y Cristo murió en la cruz para salvarnos a todos los hombres  
 b. ??\* Y Cristo se murió en la cruz para salvarnos a todos los hombres

Baina euskarazko kidea dexentez hobe dela dirudi:

- (ii) Kristo gizaki guztiok salbatzeko hil zen gurutzean

- (36) a. Y aquel día, hace tres años, cuando Phil se ahogó para salvarle la vida a Jim...  
 b. ... como el joven que se ahogó para salvar a una desconocida

Halaber, honako adibide honek testuinguru egokia bilatuz gero egileari begirako adberbioak ere egoera aldaketa ezakusatiboen testuinguruan ager daitezkeela sujeritzen du:

- (37) Ezezagun bat hurbiltzen zaion bakoitzean, nahita biltzen da bere baitara bere burua babesteko asmoz

Xehetasunak xehetasun, irakurketa aktiboago bat ahalbidetzen denean egoera aldaketa ezakusatiboen jasaleak egileari begirako adberbioak eta helburu perpausen subjektua zilegizta ditzakeela, jasailea izateaz gain egoera aldaketaren kausa ere badela erakutsiz.

### 5.3. Bestela kontraesankorrak lirakeen testuinguruak

Ondoko elkarrizketak guraso eta umeen artean maiz aski errepikatzen den egoera baten adibidea izan daitezke (Kooztz-Gardon-en 2007 eztabaidatik moldatua):

- (38) Aita: Zergatik ez duzu beste lapitza erabiltzen?  
 Alaba: Apurtu delako.  
 Aita: Umm! Utzi ikusten... bai, apurtuta dago; baina susmatzen dut ez dela apurtu,... zeuk apurtu duzula!

Ikus dezagun elkarrizketa hau orain arte aztertu ditugun hipotesien argira. Berriz ere gogora dezagun Chierchia (2004) eta Reinharten (2000) proposamenean erreflexibatze eragiketak geruza kausatiboa ezabatzen duela predikatuaren egitura lexikoan. Ondorioz, aditz inkoatiboak, berriz ere, egoera aldaketa hutsa adierazten du. Azken finean, ezakusatiboaren egitura lexikoa lortzeko modua erabat aldatzen bada ere, sortuko den egitura inkoatiboa bera ez da kausazio hipotesi klasikoan proposatzen zenetik gehiegi aldentzen:

- (39) a. lapitza apurtu da  
 b.  $\lambda x$  [*BIHURTU apurtuta*(x)](lapitza)

(39)-ko elkarrizketara bihurtuz, aitak alabari ematen dion erantzunak espreski baieztatzen du lapitzaren egoera. Hau da, alabaren argumentuan aitak onartzen du lapitzaren bukaerako egoera —‘apurtuta dagoela’— egia dela eta, pragmatikoki elkarrizketak zentzuren bat baduela onartuz, biek badakite inoiz lapitza ez dela apurtuta egon. Ondoren datorren esaldian, beraz, aita ezeztatzen ari dena ezin daiteke egoera aldaketa bera izan, hala balitz bere aurreko esaldian baieztatutakoa ukatuko lukeelako eta, ondorioz, bere burua gezurtatuko. Aita azken esaldian ezeztatzen ari dena gertakariaren kausa da, hau da lapitza bukaerako egoerara “be-

---

Bi hizkuntzen arteko desberdintasunak sujeritzen du (i)-eko kontrastea bestelako arrazoietan oinarrituta egon daitezkeela (nahiz eta oso kontraste aztoragarria dela aitortu behar dudana), batez ere konparaketan sartzen ari garen gaztelarazko *morir/matar* aditza aldizkatzean sartzen ez dela kontuan izanik.

rez” heldu izana. Baina hori hala bada, aitaren *apurtu* inkoatiboaren irudikapena ezin daiteke (39)-ko egitura izan, bertan ez baitago bere azken esaldiarekin ezeztatzen ari den kausari legokiokeen zatirik. Falta zaion kausaren geruza ere eskura izan behar du egituran, ez bakarrik azkenean fokalizatzen duen alabaren parte hartzearen aditz iragankorrerako, baita ezeztatzen ari den egitura ezakusatiboaren kausarentzat ere.<sup>21</sup> Ondorioz, aditz inkoatiboaren EL-K (40)-tik hurbilago egongo litzateke:

(40)  $\lambda x [x \text{ ARAZI } [BIHURTU [apurtuta(x)]]]$  (lapitza)

Kontuan hartu bi aldaeretan —kausatiboetan eta ezakusatiboetan— kausa mantentzen delako ondorioak predikzio garbi bat egiten duela: testuinguru egokia sortuz gero, goiko elkarrizketan erakutsitakoaren kontrako norabidean ere egiturak lotu ahalko lira-tekeela. Ondoko adibidearen egokitasunak ondorio hori zuzena dela iradokitzen du:

(41) Edalontzi guztiak apurtu dira bat izan ezik. Bat hori nik apurtu dut.

#### 5.4. Elipsia eta “egitura konpatibleak”: ezabaketaren berreraiketa

Bukatzeko, labur-labur aurkeztuko dudan azken argumentua koordinazioaren interpretazioarekin eta elipsiarekin loturik dago. Ezaguna da egoera normaletan argumentu batekiko erlazio tematiko desberdina erakusten duten aditz beraren bi aldaera testuinguru berean erabiltzen direnean, bi aldaera horiek ezin daitezkeela elipsiaren bidez bildu perpaus koordinatu berean (ikus Artiagoitia 2000):

(42) a. \* Drakulak umeari musu bat eta susto handia eman zion/zizkion.  
b. \* Nora alaia eta ikaslea da

Era berean, galdera bati barnean elipsia duten zati koordinatuekin erantzutean, zati horiek ezin dezakete aditzaren bi aldaera desberdinekin lotzen diren argumentu heterogeneoak izan:

(43) Galdera: Zer erakutsi dizute?  
Erantzuna: a. Jonek liburua eta Mirenek diska  
b. ?\* Jonek bidea eta zakurrak hortzak (erakutsi dizkirate)

Egoera honekin kontraste nabaria erakusten dute, berriz, kausatibo aldizkatzeek, non predikatu kausatiboa eta inkoatiboa erraz konbina daitezkeen testuinguru hauetan:

(44) Galdera: Nork igo ditu umeak?  
Erantzuna: Albertok eta nik Nora eta Alaia,... eta Maddi bera bakarrik

<sup>21</sup> Brenda Lacac ohartarazten didan bezala, egitura hauetan ezeztatzen eta baieztatzen den informazioa fokalizaturik dago. Ingelesezt, adibidez, aitaren erantzuna *just* partikulak lagunduta agertu behar du (Leoraren ohar pertsonala) eta gazteleraz *sólo* bezalako elementu baten (Luis Garciaren oharra) eta, ondoren, aditz aurreko subjektu baten laguntzak egitura errazten du:

(i) a. Umm! Let me see.. Yes, it is broken; but I guess it is not just broken,... You broke it!  
b. Umm! Déjame ver... Sí, está roto; pero creo que no se ha roto sólo,... Tú lo has roto!



Are gehiago, aipaturiko analisietan proposatu bezala ezakusatiboen interpretazioa kausarik gabekoa balitz, Maddi bakarrik igo den egoera baten aurrean, (44) bezalako galdera baten erantzun arrunta (45) izan beharko litzatekeela, Maddiren igoerak ez bailuke kausarik izango. Erantzun horren interpretazio naturala, berriz, Maddi behean gelditu den egoera bat da, kausarik ezean ukatzen duguna egoera aldaketa bera dela sujerituz:

- (45) Galdera: Nork igo ditu umeak?  
Erantzuna: Albertok eta nik Nora eta Alaia, eta Maddi inork ez

Laburbilduz, erreflexibatzearen analisiak kausatibo aldizkatzeak aztertzeke bide interesgarria irekitzen badu ere, Chierchia (2004) eta Reinharten (2000) formulazioan erabiltzen den ideia hori gauzatzeko mekanismoa ezin daiteke egokia izan. Atal honetan zehar zenbait argudio teoriko eta enpiriko aurkeztu ditugu erreflexibatze eragiketak aditz kausatiboaren kausari dagokion egitura ezin ezaba dezakeela ondorioztatzeko, ezakusatiboen “erreflexibatze estatiko” horren arrazoiak beste nonbait bilatzeko behartuta gaudelarik.

## 6. Azken oharrak erreflexibatze eragiketaren izaeraz

Goiko argudio guztiek kausatibo aldizkatzearen interpretazio bat iradokitzen dute non ezakusatiboek, pentsatu ohi denaren kontra, bertsio kausatibotik abiatuz erreflexibatzearen bidez deribatzean kausari dagokion geruza mantentzen duten, aditz erreflexiboekin gertatzen den bezala. Argi dago, bestalde, (46a)-ko ezakusatiboak eta (46b)-ko egitura erreflexiboak ezaugarri sintaktiko eta interpretazio desberdinak dituztela, eta diferentzia hauek ere deribatu behar ditugu:

- (46) a. Itsasontzia hondoratu zen  
b. Laguna uretara bota zen

Pentsa daiteke bi predikatu moten arteko desberdintasun nagusia kausaren argumentu posizioan ager daitezkeen partaideen izaera denez, diferentzia horretatik deriba ditzakegula kausatibo aldizkatzeke aditzen eta aditz erreflexiboaren arteko beste diferentzia estruktural eta semantiko guztiak. Hau da, erreflexibatze eragiketa kanpoko kausa duten egoera aldaketa aditz iragankorreki aplikatu dakiekeen erregela orokorra litzateke, operazioaren ondorioak predikatuaren kanpo argumentuaren propietateen arabera desberdinak izanik. Predikatuaren informazio lexikoak kausa identifikatzen duen argumentua egile gisa gauzatea eskatzen badu (adib. *bota*, *orraztu*, etab.), erreflexibatzearen emaitza ohiko aditz erreflexiboa izango da. Predikatuak egilea baino kausa malguagoa onartzen duten horietarikoa bada, orduan emaitza aditz iragankorraren bertsio inkoatiboa izango da. Orain arte argudiatu dugunaren arabera, erlazio erreflexiboa kodifikatzeak partaide bakarrari egoera aldaketaren kausa eta jasailearen lana egiteko aukera ematen dion bihurkaritze mekanismoren bat eskatuko luke bi prozesuetan, bai maila sintaktikoan baita semantikoan ere.

Horrelako analisi bat beharrezkoa dela bi adierak —adiera erreflexiboa eta inkoatiboa— onartzen dituzten aditzek sujeritzen dute. Berreskura ditzagun 5.1. ataleko adibideak, (47)-(48)-n errepikatzen ditudanak:



- (47) a. Norak itsasontzia/laguna hondoratu zuen  
 b. Itsasontzia/laguna hondoratu zen
- (48) a. Norak harria/laguna uretara bota zuen  
 b. Laguna/\*harria uretara bota zen

Gogora dezagun (47b)-ko argumentu bizigabeak, *itsasontzia* sintagmak, interpretazio inkoatiboa onartzen duen bitartean, (48b)-ko egitura erreflexiboan argumentua ezin daitekeela bizigabea izan. Hori kontuan izanik, ikus ditzagun (49)-ko adibideak:

- (49) a. Norak itsasontzia/laguna lehortu du  
 b. Itsasontzia lehortu zen  
 c. laguna lehortu zen

Adibide multzo honetan interesgarria dena da biak (49b) eta (49c) gramatikalak badira ere, (49b)-k interpretazio inkoatibo bakarra duen bitartean (49c)-k bi interpretazioak onartzen dituela, inkoatiboa eta erreflexiboa, ondoko adibideek agerian uzten duten bezala:

- (50) a. Uretatik atera bezain laster, laguna lehortu zen  
 b. Temperatura horren altua zenez, uretatik atera bezain laster lehortu zen, ia konturatu gabe

Ez dirudi bi *lehor(tu)* edo *garbi(tu)* predikatuentzat deribazio desberdina sortuko duten bi aditz iragankor proposatu nahi dugunik: bat egitura erreflexiboa sortuko duena eta bestea kausatibo/inkoatibo aldizkatzean sartzen dena. Besteak beste, multzo horretako aditzek erakusten duten anbiguitatea beti aldaera iragangaitzean izaten delako eta (49a) bezalako egitura iragankorrek, berriz, ez dute inoiz inolako interpretazio bikoizketarik erakusten. Izan ere, aditz hauek beste bi multzoetatik bereizten dituen ezaugarri nagusia da kausatibo aldizkatzeko aditzak izan arren multzoko beste aditzek —adibidez, *itxi*, *hautsi* edo *hondoratu*— baino erraztasun handiagoa erakusten dutela egilea den kanpo argumentua hartzeko. Hori gertatzen denean, egituraren erreflexibatzearen emaitza egitura erreflexiboa da; bestelako kausa bat hartzen denean, berriz, erreflexibatze eragiketaren ondorioa interpretazio inkoatiboa izango da.

Hemen aurkeztutakoa ikerketaren hasiera besterik ez da. Egitura erreflexiboan eta kausatibo/inkoatibo alternantzien ikerketek, bakoitzak bere aldetik, mahai gainean jarri dituzte maila askotako arazo eta galdera interesgarriak, biak batu nahi dituen edozein hipotesik erantzun beharko lituzkeenak. Hala ere, hemen iradoki dudan bi-deari jarraituz horietariko batzuri etorkizun hurbilean erantzun interesgarri bat emateko posizioan egotea espero dezakegula uste dut.

## Bibliografia

- Aldezabal, I., et al., 2004, “Levin-ek *English verb classes and alternations* (1993) liburuan proposatzen dituen ingeleserako alternantziak euskararekin parekatuz”, eskuizkribua, UPV/EHU-IXA Taldea.
- Alexiadou, A., E. Anagnostopoulou & M. Everaert (arg.), 2004, *The Unaccusativity Puzzle. Explorations of the Syntax-Lexicon interface*, Oxford U. P., Oxford.
- Arad, M., 2003, “Locality Constraints on the Interpretation of Roots: the case of denominal verbs”, *NLLT* 21, 737-778.

- Artiagoitia, X., 2000, *Hatsarreak eta parametroak lantzen*, UPV/EHU-Arabako Foru-Aldundia, Gasteiz.
- Borer, H., 1991, "The Causative - Inchoative Alternation: A Case Study in Parallel Morphology", *The Linguistic Review* 8, 119-158.
- , 2005, *Structuring Sense*, 2 lib., Oxford U. P., Oxford.
- Burzio, L., 1986, *Italian Syntax. A Government-Binding Approach*, Foris, Dordrecht.
- Chierchia, G., 2004, [1989], "A Semantics for Unaccusatives and its Syntactic Consequences", in Alexiadou et al. (arg.).
- Davis, H., 2000, "Salish Evidence on the Causative-Inchoative Alternation", in W. U. Dressler et al. (arg.), *Morphological Analysis in Comparison*, John Benjamins, Amsterdam-Philadelphia, 25-60.
- , & H. Demirdache, 2000, "On Lexical Verb Meaning: evidence from Salish", in J. Pustejovsky & C. Tenny (arg.), *Proceedings of the Workshop on Events as Grammatical Objects*, CSLI Publications, Stanford, 97-142.
- Dixon, R. M. W., 2000, "A Typology of Causatives: form, syntax and meaning", in R. M. W. Dixon eta A. Aikhenwald (arg.), *Changing Valency. Case studies in transitivity*, Cambridge U. P., Cambridge, 30-83.
- Dowty, D., 1976, "Montague Grammar and the Lexical Decomposition of Causative Verbs", in B. Partee (arg.), *Montague Grammar*, Academic Press, New York, 201-245.
- Etxepare, R., 2003, "Valency and Argument Structure in the Basque Verb", in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York, 363-425.
- Fodor, J. A., 1970, "Three reasons for not deriving *kill* from *cause to die*", *LI* 1, 429-438.
- Folli, R. & H. Harley, 2007, "Causation, Obligation, and Argument Structure: On the Nature of Little *v*", *LI* 38: 2, 197-238.
- Hale, K. & J. Keyser, 1993, "On Argument Structure and the Lexical Representation of Syntactic Relations", in K. Hale & J. Keyser (arg.), *The View from Building 20*, MIT Press, Cambridge (MA), 53-109.
- , eta —, 2002, *Prolegomenon to a Theory of Argument Structure*, MIT Press, Cambridge (MA).
- Haspelmath, M., 1993, "More on the typology of inchoative/causative verb alternations", in B. Comrie & M. Polinsky (arg.), *Causatives and Transitivity*, John Benjamins, Amsterdam, 87-111.
- Jackendoff, R., 1990, *Semantic Structures*, MIT Press, Cambridge (MA).
- Koontz-Garboden, A., 2007a, *States, Changes of State, and the Monotonicity Hypothesis*, Doktorego tesia, Stanford University.
- , 2007b, "Anticausativization", eskuizkribua, Univ. of Manchester.
- Levin, B., 1993, *English Verb Classes and Alternations*, Chicago U. P., Chicago.
- , & M. Rappaport, 1995, *Unaccusativity at the Syntax-Lexical Semantics Interface*, MIT Press, Cambridge (MA).
- , & —, 2005, *Argument Realization*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Lidz, J., 1999, "Causativity, Late Insertion and the Projection of vP", *MIT Working Papers in Linguistics* 35, 117-136.
- , 2001, "The Argument Structure of Verbal Reflexives", *NLLT* 19: 2, 311-353.
- Marantz, A., 1984, *On the Nature of Grammatical Relations*, MIT Press, Cambridge (MA).
- Mendikoetxea, A., 1999, "Construcciones inacusativas y pasivas", in I. Bosque eta V. Demonte (zuzen.), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Madrid, II, 1575-1629.

- , 2000, “Relaciones de interfície: los verbos de cambio de estado”, in A. Bravo et al. (arg.), *Cuadernos de Lingüística* VII, 125-144.
- , 2007, “En busca de los primitivos léxicos y su realización sintáctica: del léxico a la sintaxis y viceversa”, in T. Cabré (arg.), *Lingüística teòrica: anàlisi i perspectives II*, Catalan Journal of linguistics Monographies, Barcelona, 55-102 orr..
- Oyharçabal, B., 2002, “Kausazio Aldizkatzea euskal aditzetan”, *Lapurdum* 7, 271-294.
- , 2003, “Lexical Causatives and Causative Alternation in Basque”, in Oyharçabal (arg.), 223-253.
- , (arg.), 2003, *Inquiries into the Lexicon-Syntax Relations in Basque*, ASJUren Gehigarriak 46, UPV/EHU eta Gipuzkoako Foru Aldundia, Bilbo-Donostia.
- Pharies, D., 2002, *Diccionario etimológico de los sufijos españoles*, Gredos, Madril.
- Perlmutter, D., 1978, “Impersonal passives and the Unaccusative Hypothesis”, in *Proceedings of the 4<sup>th</sup> Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley, 157-189.
- Pesetsky, D., 1995, *Zero Syntax*, MIT Press, Cambridge (MA).
- Pinker, S., 1989, *Learnability and Cognition: the acquisition of Argument Structure*, MIT Press, Cambridge (MA).
- Pylkkänen, L., 2002, *Introducing Arguments*, doktorego tesia MIT.
- Ramchand, G., 2006, “Verb Meaning and the Lexicon: a First Phase Syntax”, eskuizkribua University of Tromsø, CASTL.
- Rappaport-Hovav, M. & B. Levin, 1998, “Building Verb Meaning”, in M. Butt & W. Geuder (arg.), *Lexical and Compositional Factors*, CSLI Publications, Stanford.
- Reinhart, T., 2000, “The Theta-System”, eskuizkribua, OTS.
- , 2002, “The Theta-System-An Overview”, *Theoretical Linguistics* 28: 3, 220-290.
- , eta T. Siloni, 2004, “Against an Unaccusative Analysis of Reflexives”, in A. Alexiadou et al., 159-180.



# NATURALIST CONCEPTIONS ABOUT AGGLUTINATIVE LANGUAGES: VINSON'S IDEAS ABOUT BASQUE AND LINGUISTIC DARWINISM<sup>1</sup>

B. Oyharçabal

*IKER*, CNRS

## 0. Introduction: From Astarloa's Adamic primitivism to Vinson's naturalist primitivism

The writings of the linguist and philologist J. Vinson were largely responsible for introducing to Basque studies *la science républicaine* (a curious expression employed recently by Bidart (2001: 198)) in the half-century between 1870 and 1920. The renowned Bascologist's attitude to the Basque language was double-edged, for while he considered Basque to be of great scientific interest as an ancient tongue, study of which would reveal the 'state of the ancient Basque civilisation' (Vinson 1874: 55), socially, on the contrary, he saw Basque as useless in practice and doomed to disappear: "The Basque language, which is of no practical interest, notwithstanding its enormous scientific importance, is clearly on its way to extinction" (Vinson 1882: 66).

This article aims to clarify certain little-known aspects, especially among Bascologists, of Vinson's linguistic views. These views were in fact quite characteristic of a whole current in French linguistic thought and the broader field of anthropology, to which Vinson pertained.

I shall begin by comparing another view of Basque as a primitive language developed by P. P. Astarloa, a scholar intellectually associated with the eighteenth century, in his *Discursos filosóficos sobre la lengua primitiva*, written at the beginning of the 1800s but not published until 1883. We shall see that the theorisations of both authors coincide in viewing Basque as a tongue dating from a pre-historical era in the context of a naturalist, mutationist conception of language. Since, however, their conceptual points of departure were quite distinct, both the denotations and the connotations of their respective notions of primitivism differed to the point of being mutual opposites for all intents and purposes.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> This study was realized within the interdisciplinary Project HIPVAL coordinated by IKER-UMR 5478 (Bayonne). HIPVAL is backed up by the Conseil Général d'Aquitaine and the Conseil Général des Pyrénées-Atlantiques. I thank Ricardo Gomez for helpful remarks on a previous version of this paper.

<sup>2</sup> A. d'Abbadie's (1836) views reflect this change of perspective and the ambivalence of the notion of a primitive language, which may, depending on one's presuppositions, have either positive or negative connotations; see Oyharçabal (1998).

According to Astarloa (1752-1806), primitive language (in the singular) refers to the form originally taken by human language. In the opinion of this Bizkaian priest, whose reflections on the grammatical structure of Basque fascinated Humboldt in his early days because of their originality and ambitiousness, articulate language was neither a gift from God nor the outcome of some form of progressive adaptation from gestural communication, but a natural attribute peculiar to man. In his view, in line with a naturalisation of the Genesis paradigm to which he remains generally faithful, all languages arose from this first language; their appearance and multiplication through mutation bore witness to a degenerative process which brought about confusion and a proliferation of mutually unintelligible codes. Following a long and naïvely biased demonstration, Astarloa identified this first language, or *lengua primitiva*, not with Hebrew as might have been expected from a plain Bizkaian cleric of his time, but with Basque. Thus his understanding of the notion of a primitive language, granted the highly Cratyllic viewpoint which he applied to sounds and their articulatory features,<sup>3</sup> carried for him a positive connotation associated with a notion of primordial integrity in terms of natural adaptation to meaning and the perfection of language (in terms of *propriety*, *economy* and *euphony*: see Gómez 2006: 31-43). Astarloa's primitivist views are included for this reason among those of the Basque apologists for whom they served as inspiration, and were utilised by the radical purist current that became highly influential at the end of the nineteenth century in the western Basque provinces (Laka 1986).

Vinson, separated from Astarloa by a short century, likewise considers languages to represent a natural human property and defends a mutationist view of languages. He further coincides with Astarloa in considering Basque to be a language that takes us back to a 'primitive' state, but his interpretation of this term differs drastically from Astarloa's. As a proponent of naturalist linguistics, Vinson interprets the general evolution of languages not negatively like Astarloa but in terms of an upward progress and the achievement of ever higher degrees of civilisation. He applied this view, borrowed from the German Indo-Europeanist A. Schleicher, to Basque and also to the Dravidian languages which he had studied. In consonance with this overall conception, the linguistic nature of Basque revealed underdevelopment in terms of both language and civilisation. Hence his notion of primitiveness had negative implications for social utility, since it entailed the idea that the language was intrinsically unsuited to the expression of modern civilisation, and doomed to die and give way to 'superior' languages. Despite his significant contribution to Basque studies, Vinson was therefore perceived by his contemporaries to be politically hostile to Basque, the prompt disappearance of which in modern times was, he held, both inevitable and desirable.

The present study discusses Vinson's work, paradoxically far less well known to Bascologists than that of the more obscure Astarloa, whose biography (Uriarte Astarloa 2002) and writings (Laka 1986, 1989, Altzibar 1997, and specially Gómez 2002, 2004, 2006) have attracted greater attention. We shall begin by considering Vinson's scientific and intellectual environment and that of the school of naturalist linguists to

---

<sup>3</sup> On this and the influence of Beauzée and Court de Gébelin, see Gómez (2006: 32).

which he belonged, together with certain ideological and philosophical suppositions which characterised this school (§1). Given that the naturalist linguists' approach owed so much to A. Schleicher, next we shall look at some of the latter's central ideas, focusing in particular on a manner of understanding languages and linguistics that underlies many of Vinson's views (§2). Then we shall explore Vinson's application of Schleicherian concepts to the analysis of the Basque language with respect to two issues: the relationship between language types and stages in the development of human groups (§3), and linguistic Darwinism (§4).

### 1. J. Vinson and naturalist linguistics

Despite his significant place in Basque studies for over half a century and his many publications, Vinson's intellectual profile is not widely known apart from a few anecdotes and controversies. While the differences he had with other Bascolinguists of his time, such as Aranzadi, Bonaparte, Campión, Charencey, Dodgson, van Eys and Inchauspe, are familiar on account of his opinions about Basques' language and culture (Granja Pascual 1985, Bidart 2001: 199-205, Gómez 2006: 111-189), Vinson's general scientific approach has received more attention in areas other than Basque studies (Desmet 1996: 397-433). Political and ideological facets of the intellectual current in which Vinson participated have been the subject of a recent comprehensive study chiefly focusing on the scholars involved in anthropological research with special attention to their racialist perspective on human diversity (Reynaud-Paligot 2006).

Active until almost the end of his life in 1926, intellectually Vinson was always a nineteenth century man: all the more so in the field of linguistics, where his training had been autodidactic. Throughout his life he remained faithful to an inherited set of ideas formulated between 1850 and 1865 (see below). He held no official academic position prior to his admission to the School of Living Oriental Languages, initially as a lecturer (1879) and subsequently as a full professor (1882) of Indian and Tamil languages.<sup>4</sup>

As a child Vinson followed his father, a magistrate, to India where he was appointed deputy chief prosecutor to the Appeals Court of Pondicherry (present-day Puducherry). Between 1852 and 1861 the younger Vinson attended a missionary-run secondary school (Lacombe 1927). 'That was how,' he related later, 'having completed all my education in India, where I studied English and the local languages, I acquired a linguistic vocation' (cf. Vinson 1905b).<sup>5</sup> Back in Europe, he graduated second from the Ecole des Eaux et Forêts at Nancy, and chose Bayonne as his first destination, deciding in late 1866 to study the Basque language<sup>6</sup> in which, in the

<sup>4</sup> Besides an important number of articles and reviews on these languages in the *RLPhC*, Vinson published *Le verbe dans les langues dravidiennes: tamoul, canara, telinga, malayala, tulu, etc.* in 1878, *Manuel de la langue hindoustani (urdu et hindi). Grammaire, textes, vocabulaire* in 1899, and *Manuel de la langue tamoule. Grammaire, textes, vocabulaire* in 1903.

<sup>5</sup> At the age of 21, Vinson, still a student at the school of forestry, was entrusted with the classification of Tamil and Telugu manuscripts of the Imperial Library in 1864, cf. Vinson (1909).

<sup>6</sup> Vinson (1922a) dates to October, 1866 the start of his efforts to learn and study Basque, on which he published his first article the following year (Vinson 1867).

course of a few years, he was to become a leading specialist. He never relinquished the interest acquired during his youth in the languages of India and in the history of religion and oriental legends.

Vinson's scientific, philosophical and even political leanings were in broad terms those of the group of linguists to which he belonged, referred to by Desmet (1996) as the *Ecole de linguistique naturaliste*. (In this article I will adopt this term for convenience, abbreviated as ELN, even though this was not in use in Vinson's time.) Scientifically the ELN was associated with the Société d'Anthropologie de Paris founded by Broca in 1859; philosophically with the so-called scientific materialism movement,<sup>7</sup> described by one of its ideologists as 'the avant-garde of free thought' (Lefèvre 1881). As for politics, members were often involved in the republican cause, as in the case of one of the group's founders and its leading figure, A. Hovelacque, who later became president (1886-1887) of the Paris Municipal Council and twice ran successfully as a radical socialist deputy (Reynaud-Paligot 2006: 116).<sup>8</sup>

The ELN formed part of an intellectual current growing out of the positivism that took shape in the 1860s in anthropology and linguistics, characterised by a highly coherent philosophical, ideological and political stand comprising three more or less fundamental tenets: i) scientific materialism; ii) free-thought; iii) republicanism. The presence of all three in Vinson's thinking is illustrated by the fact that when Hovelacque founded a lodge in Paris affiliated to the Fédération du Grand Orient called *Le matérialisme scientifique*, Vinson figured among its members, together with various other members of the Société d'Anthropologie de Paris (Reynaud-Paligot 2006: 112).<sup>9</sup>

A number of questions such as attitudes to human diversity, the monogenesis-versus-polygenesis controversy or the dispute between fixists and evolutionists were closely related to the broader debates current in mid-nineteenth-century French po-

---

<sup>7</sup> The term 'scientific materialism' is not to be confused with Marxist materialism. It was a current of thought rooted in the Freemason movement (Desmet 1996: 182) which had met with some success during the last years of the Second Empire and grew after the war of 1870, being represented in both the Municipal Council of Paris and the French Parliament as well as within the (mainly radical) republican movement.

<sup>8</sup> There was a group inside the Paris Municipal Council known as the 'communal autonomy' group that favoured a less centralised administrative structure organised on the basis of large, highly autonomous urban areas as opposed to the state's Jacobinic and Napoleonic structure. Hovelacque was its unsuccessful leader. Vinson was highly sympathetic to Hovelacque's ideas, as is shown by his words on the subject in the obituary he wrote for Hovelacque in the *RLPbC*: 'Is it possible to call oneself a liberal if one obstinately maintains centralist, protectionist, in a word, authoritarian views?' (Vinson 1897).

<sup>9</sup> When at the beginning of the twentieth century, following Hovelacque's death, the failure of the naturalist programme became evident, Vinson was not accorded by his anthropologist colleagues the recognition that he expected. At the death of Lefèvre, Hovelacque's successor in the chair of Linguistics at the Ecole Anthropologique, he called on the board of directors to reinstate the teaching of real linguistics as the name of the chair implied, on the assumption that the post would now fall to himself, given that for several years he had been covering the need to teach linguistics through his lectures. Turned down, he made no secret of his anger: 'When one is counted among the specialists of Europe and indeed of the whole world, it is hardly tolerable to be confused with beginners and, if I may say so, apprentices' (see Vinson 1905). The fact that Vinson soon afterwards (from 1907 on) acquired ownership of *RLPbC* was probably a consequence of this divorce and the isolation entailed by the loss of the ELN's hitherto principal bastion of support.



litical and intellectual circles over issues such as slavery, colonialism and the relationship between science and religion. Linguistics, comprising a more or less autonomous branch of anthropology (depending on one's theoretical leaning), was no exception. To some extent, the founding of the Société de Linguistique de Paris represented a conservative reaction to the creation of the Société d'Anthropologie de Paris by P. Broca in 1859 (Bergounioux 1996), in turn the response of positivist scientific circles to the Société de Biologie's refusal to permit the exposition of polygenist theses (Reynaud-Paligot 2006: 34).<sup>10</sup>

Thanks to Vinson, it was Basque studies that benefitted most from the ELN's activities.<sup>11</sup> However, the ELN is not well known, and mostly ignored by Bascologists aside from a small group of specialists on the history of linguistics. Indeed, the naturalist school has only been collectively identified recently thanks to an enormously rich and detailed monographic study published about ten years ago (Desmet 1996). Previously, most general works on the history of linguistics, including Malmberg (1991) who concedes a place to nineteenth-century French linguistics, fail to mention the school as such, perhaps because it was seen as too limited geographically (almost exclusively French), too short-lived (covering the last two or three decades of the nineteenth century), lacking in professionals, and above all, practically sterile as far as linguistic theory is concerned, given its consistent anthropological bias associated with an overt hostility towards the principles of historical and comparative linguistics,<sup>12</sup> the current that contributed the most to the development of historical linguistics from the 1870s onwards.

The birth of the ELN is associated with the founding in 1867 of the *Revue de Linguistique et de Philologie Comparée (RLPhC)* by Honoré Chavée (1815-1877) and Abel Hovelacque (1843-1896). J. Vinson played a notable role as coeditor from 1873 on, joint chief editor from 1879, and sole chief editor from 1892 until the last issue in 1916 (Desmet 1996: 397), and he actually became its owner from 1907. Apart from Chavée and Hovelacque, Desmet (1996) names seven main members of the ELN, all pertaining to the same generation and born during the so-called *July's Monarchy* with one minor exception. These are Lucien Adam (1833-1918), Antonio de la Calle (1843-1889), Julien Girard de Rialle (1841-1904), André Lefèvre (1834-1904), Paul Regnaud (1838-1911), Julien Vinson (1843-1926) and

<sup>10</sup> Broca (1870) put forward a highly instructive account of the development of anthropology in the first two thirds of the nineteenth century, noting the relevance of the slave question to the construction of an autonomous anthropological discipline, initially in a positive sense, later in a negative one because it interfered with certain issues that Broca wished to exclude from the political-ideological debate, such as the polygenist question.

<sup>11</sup> Other acknowledged Basque specialists played an important part in the journal of the ELN, most notably Hyacinthe de Charencey (1832-1916) and Edward Spencer Dodgson (1857-1922), but the journal did not limit itself to publishing the work of the members of the ELN and neither of the scholars referred to is to be identified with this current. With the exception of Hovelacque's extremely minor contributions to Basque studies, Vinson was the only naturalist Bascologist. Nonetheless, Unamuno's early ideas on the Basques and their language seem to have been much influenced by this school of thought, cf. Unamuno (1884).

<sup>12</sup> See, for example, Vinson's bitter criticism following the publication in 1906 of the first lesson of Meiller's *Cours de grammaire comparée* by the Collège de France (where he succeeded Bréal), *L'état actuel des études linguistique générale*. See Vinson (1907).

Sigismond Zaborowski (1851-1928). However, the intellectual figure who inspired the ELN's theoretical approach to language was the German August Schleicher (1821-1868), who died at the very time the ELN was taking shape in France under the influence of his ideas (in Germany, the rapid spread of the Neogrammarians impeded the birth of a comparable school). Vinson (1902), who referred to the ELN as *l'école scientifique*, presented it in the following terms a few years after the death of its leading figure, A. Hovelacque:

The *école scientifique* starts out from no *a priori* assumptions and is not averse to polygenism; it refrains from supporting any more or less likely views but considers only facts, observes them, discusses them, and attempts to deduce logical and natural conclusions from them. This is the school of our most venerated masters, of whom I shall only name Aug. Schleicher, the eminent Jena professor; Honoré Chavée, the learned Belgian linguist whose erudition prompted him to lay down his priestly robes; and Abel Hovelacque, whose masterpiece [probably *La linguistique* 1876, which saw several editions] is in everybody's hands, and among whose colleagues and friends I am honoured to have been counted for nearly thirty years past. (Vinson 1902)

Vinson contributed little to the ELN's characteristic epistemological and philosophical foundations<sup>13</sup> (see however §3 and footnote 30) but supported without reservation and unwaveringly throughout his life. However, it soon became clear that the rival historical and comparative approach was winning out not just in Germany but also in France, owing in no small part to the activity of Bréal (from 1868 secretary of the ELN's opponent, the *Société de Linguistique de Paris*; cf. Bergounioux 1996).<sup>14</sup>

Progressively losing influence from the 1880s onwards, the ELN nonetheless retained a significant place until the end of the century with support from the educational and organisational structure established by the *Société d'Anthropologie de Paris* and affiliated bodies. Subsequently, once publication of the *RLPbC* ceased in 1916, it survived mainly owing to Vinson. Institutionally members of the ELN were relegated to a somewhat marginal status and excluded from the more prestigious contemporary academic institutions of linguistic research such as the *Collège de France* or the *Ecole des Hautes Etudes*.<sup>15</sup> No doubt the oblivion into which it subsequently fell is explained by the fact that no linguistic school or tendency can trace even an

<sup>13</sup> The addition of a fourth component of grammar, named *fonctiologie*, by the side of phonetics, morphology and syntax can hardly be attributed to Vinson. This was a sort of diachronic semantics of radical lexical units which 'aims to account for the exact, precise sense primitively attributed to each expression composed of sounds (root) and the alterations, modifications of sense, undergone by this root in the course of its life' (Vinson 1874). The notion had been borrowed directly from Schleicher, as was Chavée's (1867) *idéologie positive*.

<sup>14</sup> Desmet (1996: 40) observes: 'From the start, the proponents of historical and comparative linguistics systematically excluded the naturalists from their own publications and endeavoured for their own followers to occupy all the key positions in the field, thereby forcing the naturalist linguists to set up a parallel, less institutionalised network.' See also Aarslef (1979).

<sup>15</sup> A scathing attack on the Neogrammarians, referring to 'students trained at the Collège de France and the Ecole des Hautes Etudes' who had 'abandoned themselves hopelessly to this road', may be seen in Vinson (1916: 54-57).

indirect scientific ancestry to repercussions of the ELN given its fringe status vis-à-vis the institutions and the perception that their linguistic conceptions were inoperative. Already in 1932, Meillet only mentioned the ELN anecdotically, referring to it as a group of 'enlightened amateurs' (Meillet 1932).

Vinson contributed substantially to the work of the ELN. He was far and away the most copious contributor to the school's journal, in which 237 articles, a third of the total of 710 published by 154 contributors during the *RLPbC*'s lifespan, bore Vinson's signature (Desmet 1996: 400). Many of these were related to Basque studies, but by no means all: Vinson also published on Indian or Dravidian languages and culture, besides which he was an avid reviewer, conversant with an impressive range of languages and subjects.<sup>16</sup> Around 1910, nearing the end of his career, Vinson summarised as follows his work, which, in the spirit of the ELN, he considered not to have been devoid of a certain moral ideal:

Since then [1867, when he wrote his first article about Basque], I have never lost interest in Basque, but have nonetheless resumed my Indian studies, and I have occupied myself with literature, history, teaching, administration, ... politics! Everywhere and always, I have endeavoured to work in accordance with the strict rules of the positive method; everywhere and always, I have done my best to follow, with firm and determined step, the narrow and arduous path that leads upwards towards the absolute ideal of truth and justice. (Vinson 1910b)

The effect of age on a personality in need of recognition? At the end of his long career even Basque studies seemed not to acknowledge its debt to him. He did not attempt to conceal a degree of resentment at the prestige enjoyed by certain German Bascologists, which he felt to be an affront both to himself and to naturalist linguistics. On the day after the Great War broke out, he wrote:<sup>17</sup>

Indeed a number of people, especially in Spain, think and say that the scientific study of Basque was only taken up by Germans thirty-five or forty years ago at the most. This is quite inaccurate, besides which the Germans in question belong to the modern school of Neogrammarians formed beyond the Rhine after 1870, who, disdaining the work of their predecessors and ignorant of the true character of linguistics which is a purely natural science, confuse the facts and accidents of evolution and, through an evident methodological misapprehension, all too often draw conclusions from the simple to the composite. (Vinson 1922a)

As a matter of fact, the Neogrammarians had very little to do with Basque studies since Basque, as an isolate, was considered to lack sufficient variety to offer the time-depth necessary for significant historical analysis. In any case, Schuchardt, who is certainly alluded to here, can hardly be called a proponent of the Neogrammarian theses towards which, quite on the contrary, he was highly critical. But Schuchardt's criticisms originated from precisely the opposite viewpoint from Vinson's: he re-

---

<sup>16</sup> His scientific correspondence has never been collected but was clearly also very copious. In his obituary in the *Revista Internacional de Estudios Vascos*, this journal's founder and editor, Julio de Urquijo, noted that Vinson had sent him 76 letters in 1905, 53 in 1906 and 38 in 1907 (Urquijo 1927).

<sup>17</sup> His bitterness after the war seems to have been responsible for some of his more caricaturesque expressions of chauvinism, e.g. 'Linguistics is a very young science that may be said to be exclusively French' (Vinson 1921: 11).

proached the Neogrammarians for insisting on presenting laws of phonetic change as if they were laws of nature, for unlike the naturalists, Schuchardt defended the thesis that linguistics should be included among the human sciences.

The important influence of the fledgling science of anthropology on the conceptions of the ELN cannot be overemphasised. Moreover, the chief members of the ELN were also members of the *Société d'Anthropologie de Paris*, to whose materialist sector they belonged.<sup>18</sup> This corresponded to an approach to linguistics that saw it as a natural science, in line with the views of Schleicher (see §2 below) who posited a precursor of mankind that occupied an intermediate position between anthropoid simians and humans. The missing links were to be sought amidst the diversity of human racial groups.<sup>19</sup> The blurring of limits between species entailed by the hypothesis of intermediate precursors, plus a whole observational apparatus (involving craniometry, prehistoric research, ethnographic pathology, languages, customs, religion and so on) associated with a Lamarckian-Darwinian interpretation of evolution,<sup>20</sup> extended and reinforced the theoretical and empirical basis of modern scientific racism as it appeared from early on in the century (Richard 1993, Duvernay-Bolens 1995). One of the features of this anthropological current was its espousal of a polygenist hypothesis associated with a racial hierarchy of population groups moving as a whole towards ever higher levels of civilisation.<sup>21</sup> In this conception, the totality of anthropological parameters were integrated into the evolutionary process, which was analysed in Darwinian terms as driven by vital competition, and was considered to concern also both morality (Letourneau 1887) and language.<sup>22</sup>

<sup>18</sup> The *Société d'Anthropologie de Paris* also had members who were not part of the scientific materialism current. Although generally referred to as positivists, they did not really comprise a homogeneous group (Desmet 1996: 219, contra Koerner 1982). In practice the positivists were less fully committed to the anti-religious struggle. In the 1880s this actually correlated with a political division in which the positivists were moderate republicans and the materialists were radical republicans (Harvey 1984).

<sup>19</sup> Some naturalists traced linguistic divergence to this human precursor, or rather, for Hovelacque, to a multitude of precursor races: 'This expression, precursor of man, should also be understood, wherever we have employed it, in its broadest sense, in the sense of a human precursor genus. This genus, by all accounts, comprised several distinct races, and this diversity of races of the precursor is, as we understand it, the effective cause of the original plurality of human races.' (Hovelacque 1877: 43)

<sup>20</sup> The naturalists emphasised that Lamarck had anticipated Wallace and Darwin in the theory of transformationism, and were irritated by the term Darwinism: 'Some have gone so far as to give the name of Darwinism to the doctrine of the evolution of species. If one needed to create such a word, which is unnecessary anyway, it is not Darwin's name that ought to be used but Lamarck's.' (Hovelacque 1877: 6)

<sup>21</sup> It may be that the naturalists' insistence on the theory of polygenesis was at least partly due to the fact that it was contrary to the doctrine of the Church. Given that the Church was radically opposed to polygenism, defending it was, in a manner of thinking, a way of preserving science against the influence of religion. Vinson narrates that this was why Chavée abandoned the priesthood and his religious beliefs after finding in the study of languages proof of the plurality of human origins: 'Like many others, Chavée had sought to demonstrate the unity of the creation of human races through the comparison of languages; what he found, however, was irrefutable proof of human polygenesis, and all at once the blindfold fell from his eyes.' (Vinson 1897)

<sup>22</sup> Cf. e.g. Hovelacque (1877: 8): 'We must attribute to [the precursor of man], in general, less developed characteristics than those which differentiate man, as the primate specifically characterised by the faculty of articulate speech, from the great apes. Here a comparison between the inferior and the superior races of mankind may serve as a guide.'

## 2. Conceptions of languages and linguistics: August Schleicher's legacy

Although developed over the preceding decades, the essence of naturalist theoretical conceptions regarding language was formulated most precisely between 1850 and 1865, and traces its origins to the work of the German Indo-Europeanist, A. Schleicher (1821-1868), who synthesised the contributions of historical linguistics to the reconstruction of the Indo-European system. Schleicher's ideas entered Basque studies mainly through Vinson (cf. Gómez 2006: 115-126), although Schleicher's monograph on Indo-European languages (1850, translated from German to French two years later) was already mentioned by Aizkibel in a 1856's manuscript (Gómez 2007). Vinson made no secret of his naturalist affiliation in his programmatic article *Sur la méthode de la science du langage et de ses applications à l'étude de la langue basque* (1874). The first part of this summarises Schleicher's main ideas (curiously, without any reference to either Chavée or Hovelacque), while the second part outlines their application to Basque.

Schleicher, who proposed that languages should be defined as natural organisms, developed a set of principles based on the idea that the study of languages should be pursued, as far as their specifically linguistic aspect is concerned, in accordance with the rules and methods of the natural sciences. The effect of the *naturalisation* of languages was to exclude from the specific field of linguistics, at a stroke, whole traditions of language study that could not be reduced to naturalist terms. This was particularly the case for anything concerned with conscious language use, especially in written form, but also applied to syntax, which was thought to be controlled by the speaker. Moreover, from 1850 on Schleicher distinguished between two branches of language study: linguistics, a natural science which he considered to correspond to physiology, and philology, corresponding to history. Thus he wrote in *Les langues de l'Europe moderne* (1850 [1852]):

It is not such a long time since the science which takes language as its general object separated into two distinct branches. One, called philology, studies language with the aim of achieving knowledge of the intellectual essence of nationalities. Philology pertains to history. The other, called linguistics, does not occupy itself with the historical life of nations but pertains to the physiology of man. (Schleicher 1850 [1852: 1-2])

Schleicher accorded a privileged status to linguistics as a science because it applies 'in the sphere of immutable laws, outside the domain of human volition' (1850 [1852: 3]). Yet he also recognised the importance of philology, needed to achieve an understanding of 'the spiritual life of peoples': "Philology can only exist where there is literature; it employs language as a means for studying the intellectual and moral life of a nation" (Schleicher 1850 [1852: 2]).

This duality in Schleicher's theoretical approach is mirrored in the title of the ELN's journal (*Revue de linguistique et de philologie comparée*). Vinson himself (1874: 41) adopted the same dichotomy, repeating a comparison already made by Schleicher:<sup>23</sup>

---

<sup>23</sup> We may note that Vinson's contributions to Basque studies, of great importance in the domain of bibliography in particular, pertain chiefly to the field of philology in the broad sense in which the naturalists used the term. As a linguist, he acted principally in the capacity of a critic.

The philologist can be compared to a gardener, a florist, a lover of special plants; the linguist, to a naturalist to whom the smallest blade of grass is quite as important as the most magnificent tree; in fact, the latter may be less interesting. (Vinson 1874: 41)

Schleicher did not explain just how he viewed languages as 'phonic organisms' in the naturalist, organic conception of languages, but tended to dismiss metaphorical interpretations and alluded, on the contrary, to organic reality. When his short 1863 work was contested on this issue, he returned to it two years later in a brief publication titled *Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen* ('On the meaning of language for the natural history of man') in which he insisted on the 'material existence' of languages:

Indeed my right to treat languages as real beings of nature, with a material existence, as I had presented them with no further proof in my short work [*Die darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*], has been called into question. The aim of the following pages is, above all, to demonstrate that they are such. (Schleicher 1865 [1980: 79])

I would argue, *contra* Desmet (1996: 58, note 26), that an inconsistency in the conception of languages and language defended by Schleicher and the naturalists results from their confusion of the notions of *langage* understood in physiological terms, and the related sense usually attributed to the term *langue* in ordinary usage, where it designates, as in structural linguistics, an abstract entity of an institutional and social nature. This distinction, incorporated into theory and expressed by present-day Chomskyan terminology (Chomsky 1986: 19-24) as the opposition between 'i-language' (internal, intensional language) and 'e-language' (external, extensional language), was lacking in Schleicher who consequently skips back and forth, willy-nilly, between either sense.

Schleicher describes the phonic organ from a physiological point of view as including a specialised area of the brain as its mental component<sup>24</sup> and diverse organs of speech as its articulatory and acoustic components. Language, then, was defined as 'the organ of audible thought'. Thus one may conceive of how Schleicher was able to speak of the phonic organ at the level of the individual (i.e. as i-language, in modern terms). This organic material, let us note, did not imply a physically distinct organ,<sup>25</sup> but rather a combination of different organs working together in the performance of a specific activity: speech (and hence, for Schleicher, thought). Schleicher is very explicit about this, comparing the organ of language to that of digestion or of circulation, which are also functionally defined organic systems: 'Function, the activity of the organ, is as it were merely a manifestation of the organ itself' (Schleicher 1863 [1980: 61]).

<sup>24</sup> By 1861 Broca had identified an area of the brain especially involved in language production, now known as Broca's area.

<sup>25</sup> Hovelacque held a subtler position that might be described as pre-Chomskyan. He distinguished the faculty of language from the exercise of that faculty. Only the former could be delimited organically and, significantly, only in the brain; he excluded, that is, the organs of speech, which Hovelacque regarded as only active when exercising the faculty.



Yet at the same time and without distinction, Schleicher considers languages in their trans-individual (historical, social) dimension (as e-languages in modern terminology). Even in this sense Schleicher developed a naturalist analysis and spoke of languages in this respect as 'natural organisms', although he failed to explain how to conceive of this, merely stating that languages evolve through a life cycle that is independent of the will of their speakers:

Languages are natural organisms that are born, grow, develop, grow old and die independently of human will and in accordance with certain laws; thus they too manifest the series of phenomena encompassed by the word 'life'. (Schleicher 1863 [1980: 61])

On the twofold grounds of the physiological basis of language and the character of languages as objects evolving beyond individuals' control through a 'life cycle', Schleicher proposed to establish linguistics as a natural science, defining languages as natural organisms. As we have observed, this resulted from the confusion of two very different facets of languages and language, and this confusion persisted in the naturalist doctrine as a whole. Let us note, however, that Hovelacque realised that it was unrealistic to define external languages like Basque, Chinese or French as natural organisms other than as a mere metaphor,<sup>26</sup> yet declined to draw the obvious conclusion, which would have undermined the very foundations of naturalist analysis: "It is doubtless nothing more than an abstraction to consider language as an organism, yet unquestionably it behaves just like an organism" (Hovelacque 1885).

Vinson, who refrained from any such questioning, was quite happy to echo Schleicher's ideas on this matter verbatim, notwithstanding manifest contradictions such as in the treatment of languages' external history (see §4 below).<sup>27</sup> Hence one occasionally encounters in his writings, referring to languages, the term 'phonic organisms' which sounds odd and rather opaque to modern ears.

### 3. Linguistic typology and the advance of civilisation

Schleicher's view of anthropology assigned a central place to language, considered the chief specific attribute of the human species and inseparable from thought: 'language is the audible expression of thought; the very process of thinking manifested through sounds' (Schleicher 1860 [1980: 82]). This notion, which had much earlier roots and has known various formulations, notably in the context of Cartesian rationalism, underlies the ELN doctrine, and is also discussed by Vinson:

It is only through language that man really becomes man and is distinguished from the higher animals that share with him the top of the scale of organised beings.

---

<sup>26</sup> Use of the organic metaphor in the study of languages had many precedents in Germany, including Schlegel, Humboldt and Bopp. Richards (2002) credits Schelling with its creation.

<sup>27</sup> Analogies with classifications used in biology are still used in linguistics today to express several ideas related to historical comparison. But if we wish to employ categories borrowed from biology to characterise, by analogy, historical relations between languages, the qualification that should be attributed to them is that of a category that brings together individuals which share ortogenetic and structural properties. Thus for instance idiolects would correspond, in language, to such individuals whereas languages would be comparable to species in population genetics; cf. Mufwene (2006).

But language is nothing but audible thought, the audible expression of thought. 'No language without thought' is an empirical fact acknowledged by modern science; but it is no less true to say: 'without language, there is no thought'. (Vinson 1874: 37)

Granted the centrality of language, Schleicher divided the history of human development as a species into three periods:

1. the period of development of the physical organ in its essential features;
2. the period of the development of language;
3. the historical period.

In a way, the period of the development of language plays the role of intermediary between the animal stage represented by the anthropoids and full humanity in Schleicher's evolutionary schema, and is considered necessary in terms of a progressive, linear understanding of anthropological evolution according to which language is what *makes man*. Conceiving thus of the development of language as a progressive, linear process inevitably implies a classification of human communities according to the degree of their progress in terms of linguistic development. In this theory the final phase, when groups enter the historical period, is only reached by groups speaking 'worn down' languages, i.e. those that have reached the final stage of linguistic development. Schleicher employed the typological distinctions between isolating, agglutinating and inflecting languages to evaluate the evolutionary stages of different languages, distinguishing three stages within what he called the *vorhistorisch* (prehistoric) phase, corresponding to three language types<sup>28</sup> according to the ways in which meaningful and functional units are arranged:

1. Prehistoric phase
  - Isolating languages
  - Agglutinating languages
  - Inflecting languages
2. Historical phase
  - Languages in decay (analytic languages)<sup>29</sup>

Schleicher believed that the historical phase into which humanity had entered commenced after languages had begun to adopt inflections. Clearly he was referring to the Indo-European and Semitic languages, 'worn down' languages that had entered a state of 'decay' associated by the naturalist linguists with analytic languages.

Where this was not the case, peoples speaking non-inflecting languages were considered not to have reached the stage of evolution that corresponds to the historical period, and this fact would inevitably lead to their extinction. The great hardships

<sup>28</sup> Typology is sometimes attributed to Schleicher (Malmberg 1991: 302), but it had certainly existed earlier. Hovelacque (1878b: 22) attributed it to W. Schlegel (1818). It was also used by Humboldt and Bopp (Richards 2002).

<sup>29</sup> The term 'decay' is used in a technical sense here. Decay is defined as the loss of the semantic transparency of morphemes, especially functional morphemes: 'formal decay chiefly comes from forgetting the primitive sense of relative affixes and a tendency to simplify and abbreviate their pronunciation' (Vinson 1874: 39). The characterisation of analytic languages is found in Hovelacque & Vinson (1878: 8).



of indigenous peoples faced by the colonisation of North America were thus seen as the necessary consequences of an intrinsic handicap resulting from their incomplete linguistic development, since their languages remained at a prehistoric stage of evolution. Schleicher seemingly failed to recognise a need to examine other factors that might possibly have contributed to the dire fate of these peoples and their languages (Hoenigswald 1990):

We see some peoples, the Indian races of North America for example, cast out of history as a simple result of the infinite complexity of their languages which absolutely swarm with forms, and are consequently condemned to disintegration and even destruction. (Schleicher 1865 [1980: 89])

Vinson (1874) explicitly invoked Schleicher's ideas and principles although he introduced a few changes in their application. He retained the opposition between prehistoric and historical periods: "Thus there has been in every language a prehistoric period of formal growth and a historical period of formal decay" (Vinson 1874: 39).

But rather than associate the three types of language with three successive stages of development, he presented them as having no natural connection. He also introduced the contrast, absent in both Schleicher or Hovelacque, between isolating and inflecting languages on the one hand and agglutinative languages on the other.<sup>30</sup> According to Vinson, only the former kinds of languages were capable of evolving naturally to the historical phase; agglutinating languages lacked this capacity and could only accede to the historical phase through the influence of an isolating language (as in the case of Japanese through contact with Chinese) or of an inflecting language (as Basque and Tamil did through contact with the Celtic or Latin languages in the former case, and Sanskrit or its descendants in the latter):

Solely languages of the first [isolating] and the third [inflecting] groups have reached historical life spontaneously, whereas the agglutinating languages have only achieved this in cases where they have entered into contact with phonic organisms of a different species. Japanese has become historical through Chinese; the decay of Dravidian has commenced through the derivatives of Sanskrit; the efflorescence of Basque has ceased possibly because of Celtic, and certainly thanks to Latin and its descendants. (Vinson 1874: 39)

Vinson thus sees agglutinating languages as pertaining to inferior states of civilisation and only successfully evolving to a 'relatively advanced' stage through the effects of other languages:

No matter how remote, no matter how isolated may the recollections of agglutinating language speakers be in this regard, it is quite impossible to separate such peo-

---

<sup>30</sup> Apparently Vinson's modification was a consequence of the status accorded Chinese. Chinese, a typical example of an isolating language, belonged to the first phase of formal development and was thus, in a Schleicherian analysis, quite incapable of reaching the historical phase. Yet for Vinson, Chinese could have evolved in a different way to reach this phase. There can be no doubt that this divergent point of view resulted from a different assessment of Chinese civilisation and indeed Asian civilisation generally. The self-same divergence also showed up outside the field of science in the context of debates over French colonialism in Indochina (Ageron 1983).

ples entirely from the rest, that is, from those whose languages are either simpler [= isolating] or further developed [= inflecting]. All such languages have come to adopt words indicative of a relatively advanced state of civilisation and moral culture; they have no truly original written monument of their own. (Vinson 1874: 39)

According to this view, peoples entering the historical phase adopt their whole range of cultural elements (religion, customs, social organisation, etc.) from more advanced languages, so that if their language does not immediately die out, it constitutes, in a very altered form, the sole original characteristic to have survived from an earlier situation.<sup>31</sup> According to Vinson there is no other element of continuity, hence Vinson's belief, unlike most of the Bascologists of his time, that Basque idiosyncrasy was only manifested in the language and in nothing else. The point recurs throughout his writings, from his programmatic article of 1874 all the way down to his last publications in the 1920s: "The only great originality of the Basque Country lies in its language; it has neither a distinct political existence nor a particular social organisation" (Vinson 1874: 49).

Vinson maintained that the study of Basque vocabulary confirms the very primary nature of the states of society with which the primitive Basques were to be associated, provoking thereby a heated debate with the anthropologist Aranzadi (1911a,b, 1922). The type of arguments Vinson employed is well known. For example, he appealed to the lack of words other than loanwords designating abstract concepts and general ideas (the latter being considered markers of advanced stages of civilisation): thus *arbola* 'tree' is a generic term, hence borrowed, whereas Basque has its own names for specific tree species (Vinson 1919). On the basis of a study of the vocabulary of marriage relations in which he offered his own interpretation of lexical comparisons such as *senar* 'husband' versus *seme* 'son' and *ar* 'male' versus *eme* 'female', Vinson proposed that primitive Basque civilisation prior to the introduction of cattle raising had been polyandrous and had probably practised the killing of new-born children. In such a hypothetically polyandrous family organisation (considered by Vinson a corollary of prepastoral societies), he posits the etymological meaning 'daughter' for *seme*, on the assumption that the term originally contains the root *eme* 'female':

Collective polyandry was the natural consequence of primitive promiscuity limited to human groups dwelling in caves or natural shelters. Men's only food consisted of products obtained from hunting and fishing and some wild fruit, but such resources were precarious and any increase in the population made it necessary to economise. This was achieved by eliminating the weakest individuals, namely women, of whom only one was kept per dwelling. Now if that were the case among

<sup>31</sup> Vinson's analyses of Basque are strikingly similar to those he applied to the Dravidian languages. His statements about primitive Dravidian civilisation and its evolution mirror those concerning Basque precisely: 'Indeed the original language [from which the Dravidian languages developed] were, without any doubt, of an astonishing grammatical simplicity and a poverty of vocabulary very difficult to imagine. Very little time had yet passed since the inhabitants of southern India had reached the condition of humans—very little time, that is, relative to the history of mankind, of course—when there occurred a great event: the arrival of Aryan people in the plains and forests at the end of the peninsula. Only then did the history of these regions commence. Of the primitive Dravidians, only their language remains, mutilated, altered, invaded by the language of the civilisers, but sufficiently tenacious, still sufficiently rebellious, to have conserved its most important original traits.' (Vinson 1876)

the Basques, then the girl who was kept, the *seme*, was the most important child, an object of constant attention and great care comparable to the queen in a beehive. [...] Simple polyandry came to an end when cattle-raising commenced.' (Vinson 1921: 47)

Thus Vinson tried to reconstruct, on the basis of lexical analysis (of the calendar, political vocabulary, family relations, etc.), the state of civilisation associated with the language, and the result yielded by this exercise was a series of prehistoric caricatures:

Only one thing is certain: the Basque language is the oldest in Europe; it has survived *in situ* since prehistoric times and has slowly evolved since the time when the country's first inhabitants, of whom Juvenal paints such a striking picture, found shelter in the mountain caves, attired in animal skins, armed with carved stones, rude and uncouth, only interested in obtaining food. (Vinson 1910a)

Clearly, however, if the language takes us back to such primitive states of civilisation, Vinson is forced, despite himself as it were, to re-establish the very relationship between race and language that, as we shall see, he took pains to rule out: "The Basques are an ancient race belonging to a very rudimentary civilisation with an underdeveloped mentality consequent upon the poverty, or rather simplicity, of their vocabulary" (*ibid.*).

These quotations give some inkling of the deep changes in representations of linguistic primitivism separating Astarloa's Adamic naturalist point of view and Vinson's historical-transformist perspective.

#### 4. Linguistic Darwinism

Darwin, who believed in monogenesis and the unity of the human species, thought it implausible to suggest that mankind lacked language from the start of his expansion, although he assumed it to have been 'much less perfect' than historically attested languages, thereby implicitly admitting some sort of progressive evolution that gradually led up to modern languages.<sup>32</sup> Schleicher hypothesised the integral polygenesis of languages (and hence also of thought according to his theory, let us recall):

The origin of linguistic forms in the world, that is, the development of the speech-producing organ, thus appears to depend on certain particular conditions. There are grounds for assuming that in neighbouring, significantly similar regions, similar languages came about independently of each other, while in other parts of the world different types of languages developed. (Schleicher 1865 [1980: 88])

---

<sup>32</sup> Darwin takes up this point in Chapter VII of *The Descent of Man* (1871), at a time when he was acquainted with Schleicher's writings, particularly those of 1863 and 1865: 'From the fundamental differences between certain languages, some philologists have inferred that when man first became widely diffused, he was not a speaking animal; but it may be suspected that languages, far less perfect than any now spoken, aided by gestures, might have been used, and yet have left no traces on subsequent and more highly-developed tongues. Without the use of some language, however imperfect, it appears doubtful whether man's intellect could have risen to the standard implied by his dominant position at an early period.'

Despite this difference Schleicher was a keen Darwinist, all the more so because he held that a Darwinian-type theory of linguistic evolution of his own had preceded Darwin's formulation (Richards 2002). Shortly after the publication of *The origin of species* (1859), Schleicher published a short work titled *Darwinian theory and the science of language* (1863) presenting his own ideas, where he wrote:

Indeed, similar ideas to those expressed by Darwin concerning living things are quite widely accepted with regard to linguistic organisms, and I myself discussed in 1860, the very year in which the German translation of Darwin's work appeared, the 'fight for existence' in the realm of the science of languages, the disappearance of older forms, the enormous ability of a single species to spread and to differentiate, ideas which barely differ from, but rather coincide remarkably with Darwin's. (Schleicher 1863 [1980: 60])

Schleicher (1863 [1980: 76-77]) defends a strong linguistic Darwinism, i.e. the idea that variety in the linguistic domain is governed, like that of living organisms, by the laws of natural selection and the fight for existence. After quoting a long passage from *The origin of species* explaining the spread of dominant forms at the expense of other species in a perpetual struggle for survival, Schleicher goes on to assert that, in the realm of languages, those of Indo-European stock are the victors in this struggle:<sup>33</sup>

Not even a single word need be changed to apply this to languages. In these lines Darwin depicts briefly and exactly the ways of languages in their fight for existence. In the present period in the life of mankind, the languages of Indo-Germanic stock are the victors; they continuously spread, already having conquered the domain of a great many other languages. (Schleicher 1863 [1980: 77])

As we have seen, Vinson shared Schleicher's conception of languages as 'phonic organisms' subject to the same laws as other 'natural beings':

Linguistics is a natural science. The phonic organisms that constitute its object of study are the spontaneous, unconscious products of human organs, subject as natural beings to the great law of variation under the influence of the environment, climate, society, isolation etc., but also impervious to modification by the external or internal will of any of the surrounding organised beings. So much is this so that all attempts at creating languages have been doomed to failure. (Vinson 1874: 41)

Given such a view, logically the chief factor guiding the evolution of living organisms, natural selection through the fight for existence, was in Vinson's opinion also present in the linguistic domain, inexorably entailing the extinction of more poorly adapted languages: "Linguistic beings are likewise subject to the inexorable law of competition for life which has led to the disappearance of a great many unknown languages, besides those extinct languages whose names at least we know" (Vinson 1874, *ibid.*).

---

<sup>33</sup> Schleicher, quoting Darwin, opened a parenthesis in which he alluded to Basque as an illustration, in the linguistic domain, of the slowness of the process of extinction where certain species manage to survive in protected environments: 'In the case of languages such cases are found in the mountains, cf. the example of Basque in the Pyrenees, the vestige of a language clearly once spoken over a vast area.' (Schleicher 1863 [1980: 77]). For a recent formulation of this view of Basque as a protected remnant, see Vennemann (1994, 2003).

It was in this light that Vinson considered the fate of the Basque language, deeming its extinction inevitable owing to the 'formidable vital competition exercised to its detriment by powerful, superior organisms' (Vinson 1874: 56). Notice the term 'superior organisms' employed here by Vinson to designate the languages destined to do away with Basque and replace it. In keeping with the naturalist approach, the vocabulary used tends to de-socialise linguistic competition as Schleicher had done when referring to Native American languages. Basque, as an agglutinating language, has no chance to survive in contact with the inflecting languages with which it must compete in the fight for life.

And yet, in the course of this discussion, Vinson has clearly admitted the possibility of an agglutinating language being carried into historical life on contact with languages of a different type (as has been the case, aside from Basque or Tamil, of Japanese, Finnish, Hungarian, Turkish and other languages), thereby implying that the automatic extinction of 'inferior languages' that the Schleicherian doctrine predicts is far from self-evident after all.<sup>34</sup> In general the naturalists, as proponents of the polygenesis of languages and human populations, were confronted by such contradictions whenever they tackled the known histories of attested languages whose fates were not, by all accounts, determined by linguistic factors.

This issue was first raised in connection with the relationship between race and language, a thesis maintained radically by the early naturalists Schleicher and Chavée — so much so that, at a time when the fledgling field was overwhelmingly dominated by physical anthropology, resorting to factors such as skin colour, cranial morphology or prognathism in the racial classification of human groups, Schleicher gave precedence to linguistic over physical criteria.<sup>35</sup> And Chavée<sup>36</sup> cerebralised, so to speak, the category of race, laying down the dictum *telle tête, telle langue* ('as the head, so the language'): "As the head, so the language, and by 'head' I mean here the range of cerebral forms and forces of an entire race" (1868: 443).

Hovelacque rejected this radical view, as did Vinson, by making a distinction between the period of formation of languages and races, during which they considered the two notions inseparable, and more recent times when historical circumstances

---

<sup>34</sup> This raises the problem of hybrid languages. The naturalists, on account of their 'organicist' viewpoint, ruled out the idea of mixed languages, maintaining that hybridisation could only occur in the lexicon without affecting the true nature of the substratum language. This question interested Vinson when writing about Creoles (Baggioni 2004).

<sup>35</sup> This surprising position is illustrated by the following quotation: 'The shape of the cranium and other distinctive racial features are so inconstant! Language, on the other hand, is a perfectly constant characteristic. It is conceivable that a German might rival the most highly characterised negro with regard to his hair and prognathism of the head, but never will he speak the negro's language to perfection. That so-called distinctive signs of race are of little consequence is put into relief by the observation that men pertaining to one and the same language stock may present divergent racial features.' (Schleicher 1865 [1980: 83])

<sup>36</sup> Chavée had a very anthropological, and hence a very racial, understanding of linguistics: 'Anthropology is the science of human races. Linguistics is the science of the syllabic organisms of thought, which are to each other as the races who have spontaneously created them. Thus linguistics is the highest branch of anthropology, just as anthropology is itself the most noble and most useful of the natural sciences.' (Chavée 1878: XI, quoted by Desmet 1996: 84).

could dissociate them entirely, as attested by countless examples.<sup>37</sup> Vinson, for example, took no stand on the question of continuity between the Basque-speaking people of historical times and the earliest Basque population, and dismissed as pointless studies claiming to take language as their starting point to determine 'the origin of the Basques':<sup>38</sup>

Those who base such research on the Basque language are in a great error: there are numerous examples of races that have become extinct through a gradual decline, incessant crossbreeding, and prolonged interferences from a long series of foreign elements, yet which passed their languages on to the populations that replaced them. (Vinson 1874: 54)

Similarly Hovelacque, in a dissertation expounding the theses of French rationalist nationalism, espoused a position that allowed for the possibility of a historical disjunction between languages and races (and nationalities). As far as Europe was concerned he thought this phenomenon had been general, with the sole conceivable exception of the Basques of Spain:

Where, then, in western and central Europe, do race and language coincide? Perhaps in the case of the Basques, or at least the Basques of Spain, for those of the department of Basses-Pyrénées are very mixed. Anywhere else, it seems highly unlikely. (Hovelacque 1875)

Secondly, the problem of competition between the naturalist explanation and the historical explanation arose with regard to the decline of the Basque language in modern times. On this issue Vinson had two different discourses. He upheld a naturalist explanation of the phenomenon (strangely he never asked why, then,

---

<sup>37</sup> In Europe at least (see in particular Hovelacque 1875 and 1878c). The republican 'raciologues', to use Reynaud-Paligot's (2006) term, held that racial mixing had taken place in Europe, whence the absence of the myth of the pure race in their case. Reynaud-Paligot (2006: 92) also notes that these anthropologists did not bring up the issue of inequality among European population groups at the expense, for instance, of the Jewish, Latin or Slavic peoples. So they were not anti-Semites, and indeed Hovelacque was a Dreyfus supporter. But when it came to other continents, they often adopted very different points of view, and some of their dicta were of a stunningly brutality: 'The Australian is so impossible to civilise that he couldn't even become a slave' (Hovelacque 1881: 119). Such racial prejudice towards other peoples in remote lands manifests itself in Vinson's attitude to Creoles, which he defined as the adaptation of a language, particularly Indo-European, 'to the grammatical and phonetic genius of a linguistically inferior race' (Vinson 1889). Clearly the subject lent itself well to such naturalist simplification (for a critical reflection on prejudices associated with Creole languages, see Degraff 2005). Although not going equally far and with less theorising, Vinson often made no attempt to disguise his obvious contempt for southern Europeans (such as the population of the Iberian Peninsula). The statements in the preface to his *Essai de bibliographie de la langue basque* (1891) shocked L. Michelena over half a century later when re-editing this important work; the book collector considered the French-Spanish border to be the limit beyond which all civilisation and progress abruptly disappear.

<sup>38</sup> Without radically altering his position, Vinson later qualified it by considering it surprising that, in the event of contact followed by linguistic absorption in the remote past, it should not have been Basque that had 'succumbed' given its agglutinating character: 'I also think that the case of Basque, if it had displaced entirely the Basques' original language without leaving so much as a trace, would be quite extraordinary, for the organism of the Basque language is one of those that ought to succumb in the battle for life.' (Vinson 1900)

Basque has not already become extinct!),<sup>39</sup> and forecast Basque's impending end as the inevitable outcome of a fight for life between superior and inferior organisms:

Such a situation [the impending extinction of Basque] imposes on linguists an urgent need to make haste to study this remarkable vestige from the past immediately, before the ruthless logic of things wipes it off the face of the earth; when, still resisting the overwhelming competition for life exercised at its expense by superior organisms, it has not yet given up the fight once and for all, like so many other languages, patois or dialects that have gone before it. (Vinson 1874: 56)

In the last resort, since Basque is associated typologically with a primitive, hence inferior, civilisation, it is a matter for rejoicing to Vinson that its end should be nigh.<sup>40</sup>

All indications augur [Basque's] complete elimination in a future that is perhaps less remote than one might imagine. We believe that there are more reasons for rejoicing than for weeping at the impending death of a language whose great antiquity goes back to a far inferior stage of civilisation. (Vinson 1874: 56)

Yet in the meanwhile, and apparently without noticing any inconsistency, Vinson appeals to social nature to explain this phenomenon's causes, alluding to factors that tend to favour language loss independently of any naturalist arguments and, rather surprisingly, glossing over any hint of a conflict:

In France, there is no need for coercion [referring to the punishment of the ring practised at schools in the provinces of Spain since at least the eighteenth century]; in any village, one can often hear children out of school address each other in French. There are numerous causes for this decline: frequent contact with strangers, the return of emigrants, sojourns of youth in town for the yearly military service, the passage of a railway, the opening of a road or the establishment of a spa, purchases of land or property by outsiders, a growing number of civil servants not locally born, mixed marriages, and lastly, the custom among families inhabiting neighbouring villages of sending off their sons and daughters to stay on Gascon or Bearnese farms for several months or years. (Vinson 1882: 66-67)

Nowhere in all his writings does Vinson, a linguist genuinely solicitous for the education and emancipation of the individual through access to wider knowledge, admit the possibility that the Basque language might itself be used as a means of giving Basque speakers access to such knowledge — clearly the simplest solution. One might well ask why not, since precisely such a programme had been supported increasingly ever since the first decades of the nineteenth century within a context of the democratisation of teaching: first of all by J-D. Garat in a report to the Emperor

---

<sup>39</sup> Vinson raises the question in one of his last articles, but only to provide a thoroughly anti-naturalist explanation. After pointing out the fargoing influence exerted on the Basques by their neighbours since the eighth century AD, he continues: 'Since then the Basques have possessed nothing peculiarly theirs other than their language, which has survived because it is too different in its grammar from the Romance languages to be able to be absorbed by them.' (Vinson 1922b)

<sup>40</sup> On occasions Vinson qualified his position on this by admitting some use of Basque, limited to the confines of the private household (Vinson 1879).



dating from 1811 (Casenave 2006),<sup>41</sup> and on the part of the provincial authorities on the other side of the border not long afterwards (Zalbide 2006a,b). Of course we could put this down to Schleicherian tradition and naturalist principles, viewing the Basque language as an inadequate or inappropriate medium by its very nature for the expression of higher degrees of civilisation, and for that precise reason a language condemned to death according to the ruthless laws of the struggle for existence. Then again, we may wonder to what extent, apart from such naturalist explanations, Vinson's ideological and political views, strongly marked by republican nationalism, impeded him from conceding that the Basque population of France could gain access to the fundamentals of modern-day knowledge directly through the medium of their own language.

On the whole, Vinson exercised discretion on practical issues of language policy, since he assumed that competition for survival was supposed to develop naturally, whence his silence on the punishment of the ring which is known, despite his denial, to have been practised just as widely in French schools (in the Basque Country or elsewhere) as it was in Spain. In Vinson (1879) he gave his public support for a prefectural order prohibiting school-teachers to use Basque at school, and proclaimed his satisfaction at the continuity of Barère, recalling his report of year II.<sup>42</sup> For Vinson, the primary purpose of education was evidently the production of Frenchmen:

We do not propose to destroy an ancient, respectable language that has in any case become an imperfect and awkward instrument: we know perfectly well that time will do the task naturally, and will soon bring to completion its irreversible action on this last vestige of past ages. But we intend that our young fellow citizens of the western Pyrenees, though they still conserve their ancestors' traditions, customs and language in the midst of their families, be Frenchmen and take an interest in the affairs of their country. (Vinson 1879)

## 5. Conclusion

The foregoing discussion allows us to situate the works of the Bascologist Julien Vinson in their scientific and ideological context. Contrary to what some might think, he was no isolated linguist setting out to study languages that were exotic or

---

<sup>41</sup> J-D. Garat, from Ustaritz, was a member of the group of the *idéologues* during the French Revolution. He had an important role in defining the basis of public instruction at this time. In his 1811's report, he was clear in his recommendation of primary and secondary education in Basque for the population of the Basque Country, with a strong technical orientation: 'It would be difficult to list all the advantages that would surely result from teaching such a language in the primary schools in all the lycées in the departments formed by all the Basque counties of France and Spain. (...) It will not be very difficult, to begin with, to find in the seven Basque provinces men in a position to provide good translations of the best treatises of hydrography and mechanics, the best works on natural history and chemistry, in a word, all the books that would be necessary for these provinces whose essential destiny is the cultivation of the land and service at sea.' (Garat, *Les recherches sur le peuple primitif de l'Espagne, sur les révolutions de cette Péninsule, sur les Basques Espagnols et français*, 1811.

<sup>42</sup> B. Briere de Vienzac was a member of the Convention Nationale during the French Revolution. He wrote the widely known *Rapport du Comité de Salut Public sur les idiomes*, which was adapted by the Convention in 1794 (8 pluviôse an II). This report included a harsh condemnation of all languages other than French spoken in France.



little known in his time (Basque, Dravidian languages, Creoles) and standing in a peripheral relation to the scientific community of his day, as in the case of Louis-Lucien Bonaparte. Vinson was far from isolated within the ELN, an important current in France for two or three decades at least. As we have seen, he was not only an active, loyal member of this current but one of its pillars and most productive participants, especially in view of the length of time he remained active.

Vinson's position with regard to Basque —an affirmation of its scientific interest paired with the denial of any social value and a wish for its extinction, founded on the theme of primitivism in a context of a negative evaluation of older traditions— was based on both the ELN's Schleicherian foundations in linguistic matters and the philosophical and ideological principles the school defended. The expression *science républicaine* used at the beginning of the present study to characterise Vinson's contribution to Basque studies is unusual, yet has the merit of bringing out, at the same time, the importance of Vinson's anthropological conceptions and his ideological and political background together with the distortions that this produced in his development.

The thesis favoured by the naturalist linguists and the entire scientific and intellectual current to which they pertain promoted, with important exceptions depending on the choice of continent and population, a brand of anthropological and linguistic racism rooted in transformism, polygenism and a primary evolutionistic understanding of linguistic diversity. Today this is viewed as largely in contradiction with the principles of equality and emancipation supposedly championed by progressive republicans, but that contradiction was not perceived then owing to the force of racist representations very much in tune with the ideological requirements of the state. For these anthropologists, the ethnic and cultural hierarchicalisation of human groups, in linguistic or any other terms, was based on facts and had a scientific explanation. In Basque studies, less susceptible to direct racist arguments than, for instance, that of Creole studies given their European context, it is Vinson's ideas about or based on language that most clearly reflect such a position.

## References

- Aarslef, H., 1979, "Bréal vs Schleicher: Linguistics and Philology during the latter Half of the Nineteenth Century", in H. Hoenigswald (ed.), *The European Background of American Linguistics*, Foris, Dordrecht, 63-106.
- Abbadie, A. Th., 1836, "Prolégomènes", in Abbadie & Chaho, 1-50.
- , & J. A. Chaho, 1836, *Études grammaticales sur la langue euskarienne*, A. Bertrand, Paris.
- Agéron, 1983, "Clémenceau et la question coloniale", in *Clemenceau et la Justice*, Actes du Colloque de décembre 1979 pour le cinquantième de la mort de G. Clemenceau, Publications de la Sorbonne, Paris.
- Alter, S., 1999, *Darwinism and the linguistic image. Language, Race and Natural Theology in the Nineteenth Century*, Johns Hopkins U. P., Baltimore & London.
- Altzibar, X., 1997, *Pedro Paulo Astarloa (1752-1806)*, Arte eta Historia Museoa, Durango.
- Aranzadi, T. de, 1911a, "Vuelta a la supuesta primitiva familia vasca", *Euskalerrriaren alde* 23, 727-734.
- , 1911b, "De la familia vasca primitiva inventada por Mr. Vinson", *Euskalerrriaren alde* 15, 453-458.

- , 1922, “Tipo y raza de los vascos según Vinson”, *RIEV* 13, 107-108.
- Astarloa, P. P., 1883, *Discursos Filosóficos sobre la lengua primitiva ó gramática y análisis razonada de la euskara ó bascuense*. P. Velasco, Bilbao.
- Auroux, S., 1982, “Linguistique et anthropologie en France (1600-1900)”, Collection Travaux d’histoire des idées linguistiques 1, Equipe d’Histoire des Théories linguistiques, Département de Recherches linguistiques, Paris.
- (dir.), 2000, *Histoire des idées linguistiques*. Tome 3: *L’hégémonie du comparatisme*, Mardaga, Liège.
- , 2006, “Les embarras de l’origine des langues”, *Marges linguistiques* 11, 58-92.
- Baggioni, D., 2000, “La naissance de la créolistique”, in Auroux (dir.), 253-262.
- Bergounioux, G., 1996, “Aux origines de la Société de Linguistique de Paris”, *BSLP* XCI-1, 1-36.
- Bidart, P., 2001, *La singularité basque*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Bonaparte, L.-L., 1876, “Remarques sur plusieurs assertions de M. Abel Hovelacque concernant la langue basque, accompagnées d’observations grammaticales et bibliographiques”, *Revue de Philologie et d’Ethnologie* 2:3, Strangeways, Offprint London.
- , 1877, “Remarques sur certaines notes, certaines observations et certaines corrections, dont M. J. Vinson a accompagné l’*Essai sur la langue basque* par F. Ribáry”, *Actes de la Société Philologique* 7: 2, 51-115.
- Broca, P., 1870, *Histoire des progrès des études anthropologiques depuis la fondation de la société*, Compte rendu décennal (1859-1869), Hennuyer, Paris.
- Casenave, J., 2006, J.-D. Garat: *Les recherches sur le peuple primitif de l’Espagne, sur les révolutions de cette Péninsule, sur les Basques Espagnols et français*, 1811. *Lapurdum* 11, 69-135.
- Chaho, J. A., 1836, “Grammaire euskarienne”, in Abbadie & Chaho 1836, 51-234.
- Chavée, H., 1867, “La science positive des langues. Son présent, son avenir”, *RLPbC* 1:1, 1-35.
- , 1868, “Anthropologie et linguistique. La pluralité originelle des races humaines, démontrée par la diversité radicale des organismes syllabiques de la pensée”, *RLPbC* 1:4, 432-455.
- Chomsky, N., 1966, *Cartesian Linguistics*, Harper & Row, New-York.
- , 1986, *Knowledge of language: Its Nature, Origin and Use*, Praeger, New-York.
- Darwin, Ch., 1859, *The Origin of Species, by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*, Electronic edition: <<http://www.literature.org>>
- , 1871, *The Descent of Man. La descendance de l’homme et la sélection sexuelle*, Electronic edition: <<http://www.literature.org>>
- Degraff, M., 2005, “Linguists’ most dangerous myth: The fallacy of Creole Exceptionalism”, *Language in Society* 34, 533-591.
- Desmet, P., 1996, *La linguistique naturaliste en France (1867-1922): Nature, origine et évolution du langage*, Orbis Supplementa 6, Peeters, Leuven/Paris.
- Dias, N. & Rupp-Eisenreich, B., 2000, “Linguistique et anthropologie physique”, in Auroux (dir.), 279-294.
- Duvernay-Bolens, J., 1995, “L’Homme zoologique. Race et racisme chez les naturalistes de la première moitié du XIXe siècle”, *L’Homme* 35, 133, 9-32.
- Gómez, R., 2002, “Astarloaren ekarpena euskal gramatikaren ikerketetan” [Astarloa’s contributions to Basque grammatical research], *Euskera* 47-2, 857-867.

- , 2004, “Astarloaren *Discursos filosóficos; iturriak eta axiomak*” [Axioms and sources of Astarloa’s *Discursos filosóficos*], *Lapurdum* 9, 117-133.
- , 2006, *XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak* [Studies of Basque grammar writing in the nineteenth century], Dissertation, University of the Basque Country, Vitoria/Gasteiz. Now published in *Doktorego Tesiak Saila*, 2007, UPV/EHU, Bilbao.
- , 2007, “Las ideas lingüísticas de José Francisco Aizkibel: el manuscrito *Euskera*”, paper read in the VI Congreso Internacional de la Sociedad Española de Historiografía Lingüística (Cadiz, 2007-XI-08), readable in Artxiker (<http://artxiker.ccsd.cnrs.fr/docs/00/18/66/91/PDF/Gomez2007-Aizkibel.pdf>).
- Granja Pascual, J. J., 1985, “Julien Vinson, el euskera y una polémica del XIX”, *ASJU* 20-1, 217-235.
- Harvey, J., 1984, “L’évolution transformée: positivistes et anthropologistes dans la Société d’Anthropologie de Paris du Second Empire à la III<sup>e</sup> République”, in B. Rupp-Eisenreich. *Histoires de l’anthropologie (XVI<sup>e</sup>-XIX<sup>e</sup> siècles)*, 387-410.
- Hecht, J., 2006, *The End of the Soul. Scientific Modernity, Atheism and Anthropology in France*, Columbia U. P., New York.
- Hoenigswald, H., 1990, “Does language grow on trees? Ancestry, Descent, Regularity”, *Proceedings of the American Philosophical Society* 134, 10-18.
- Hovelacque, A., 1872, “La linguistique et la théorie de Darwin”, *Revue d’Anthropologie* 1, 107-112.
- , 1875, *Langues, races, nationalités*, E. Leroux, Paris.
- , 1876, *La linguistique*, Reinwald, Paris.
- , 1877, *Notre ancêtre. Recherches d’anatomie et d’ethnologie sur le précurseur de l’homme*. E. Leroux, Paris.
- , 1878a, “La vie du langage”, in Hovelacque & Vinson 1978, 1-13.
- , 1878b, “La classification des langues en anthropologie”, in Hovelacque & Vinson 1978, 14-24.
- , 1878c, “La lutte des langues dans l’Europe occidentale”, in A. Hovelacque, E. Picot & J. Vinson, *Mélanges de linguistique et d’anthropologie*, 1880, E. Leroux, Paris, 250-264. From *République française*, 12 August, 1878.
- , 1881, *Les débuts de l’humanité. L’homme primitif contemporain*, Bibliothèque matérialiste, Douin, Paris.
- , 1885, “Troisième conférence transformiste. L’évolution du langage”, *Bulletins de la Société d’Anthropologie de Paris* 8, 371-391.
- , & Vinson, J., 1878, *Etudes de linguistique et d’ethnographie*, Recueil d’articles, Reinwald, Paris.
- Koerner, K., 1982, “The Schleicherian Paradigm in Linguistics”, *General Linguistics* 23, 1-39.
- Lacombe, G., 1927, “Julien Vinson”, *Gure Herria* 7:1, 60-64.
- Laka, I., 1986, “*Euskal Izkindeako aditza (Hiperbizkaieraren historiaz II)*” [The verb in *Euskal Izkindea* (On the history of Hyperbizkaian II)], *ASJU* 20: 3, 705-754.
- , 1989, “Astarloaren hizkuntzalaritzaz” [On Astarloa’s linguistics], *ASJU* 23: 1, 75-86.
- Lefèvre, A., 1881, *La renaissance du matérialisme* (Bibliothèque matérialiste 1), Douin, Paris.
- Letourneau, C., 1887, *L’évolution de la morale*, Classes, winter 1885-1886, Delahaye - Lecrosnier, Paris.

- Malmberg, B., 1991, *Histoire de la Linguistique de Sumer à Saussure*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Meillet, A., 1932, "La grammaire comparée au Collège de France". Article reprinted as "Michel Bréal et la grammaire comparée au Collège de France", in *Linguistique historique et linguistique générale*, Tome 2, Klincksiek, Paris, 218-227.
- Mufwene, S., 2006, "Language evolution: the population genetic way", in *Marges linguistiques* 11, 243-260.
- Oyharçabal, B., 1998, "A. Abbadieren euskal gramatikari buruzko ideiak eta ordu arteko euskal gramatikagintza" [A. Abbadie's ideas about Basque Grammar and the history of Basque Grammar til then], in *Antoine d'Abbadie (1897-1997)*, Euskaltzaindia, Bilbao, 431-451.
- Parret, H. (ed.), 1975, *History of Linguistics, Thought and Contemporary Linguistics*, Walter de Gruyter, Berlin & New York.
- Renan, E., 1848, *De l'origine du langage*, 2<sup>nd</sup> edition, revised and expanded, 1858, Michel-Lévy, Paris.
- Reynaud-Paligot, C., 2006, *La République raciale. Paradigme sociale et idéologie républicaine (1960-1930)*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Richard, N., 1989, "La revue *L'Homme* de Gabriel de Mortillet. Anthropologie et politique au début de la Troisième République", in C. Blanckaert, A. Ducros & J-J. Hublin (ed.), *Histoire de l'anthropologie: hommes, idées, moments*. Numéro spécial des Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, 231-256.
- , 1993, "La fabrique du précurseur", in C. Blanckaert (ed.), *Des sciences contre l'Homme*. Volume 1: *Classer, hiérarchiser, exclure*, Autrement, Paris, 231-256.
- Richards, R., 2002, "The Linguistic Creation of Man: Charles Darwin, August Schleicher, Ernst Haeckel, and the Missing Link in 19<sup>th</sup>-Century Evolutionary Theory", in Matthias Doerres (ed.) *Experimenting in Tongues: Studies in Science and Language*, Stanford U. P., Stanford.
- Schlegel, W., 1818, *Observations sur la langue et la littérature provençales*, Librairie grecque-latine-allemande, Paris.
- Schleicher, A., 1850, *Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht*, König, Bönn. Traduction française par H. Ewerbeck, 1852, *Les langues de l'Europe moderne*, Ladrangé-Garnier, Paris.
- , 1860, *Die Deutsche Sprache*. Stuttgart: Cotta. Text quoted following the translation of extracts by E. Behr in B. Nerlich (ed.), *Anthologie de la linguistique allemande au XIX<sup>e</sup> siècle*, Nodus, Munster, 81-97.
- , 1863, *Die darwinshe Theorie und die Sprachwissenschaft*, Böhlau, Weimar. French translation by C. De Pommayrol, 1868, *La théorie de Darwin et la science du langage*, Franck, Paris. Text quoted following the 1980 facsimile edition in P. Tort, *Evolutionnisme et linguistique*, Vrïn, Paris, 56-78.
- , 1865, *Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen*, Böhlau, Weimar. French translation by C. De Pommayrol, 1868, *La théorie de Darwin et la science du langage*, Franck, Paris. Text quoted following the 1980 facsimile edition in P. Tort, *Evolutionnisme et linguistique*, Vrïn, Paris, 79-91.
- Unamuno, M. de, 1884, "Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca", Doctoral dissertation published in *La raza vasca y el vascuence. En torno a la lengua española*, 1974. Colección Austral N° 1566, Espasa-Calpe, Madrid, 11-52.
- Uriarte Astarloa, J. M., 2002, *Pedro Pablo Astarloa [1752-1806]. Biografía*, Museo de Arte e Historia de Durango.

- Urquijo, J. de, 1927, "Julien Vinson", *RIEV* 18:1, 217-224.
- Vennemann, Th., 1994, "Linguistic Reconstruction in the Context of European Prehistory", *TPS* 92:2, 215-284.
- , 2003, *Europa vasconica - Europa semitica*, Walter de Gruyter, Berlin.
- Vinson, J., 1867, "Coup d'oeil sur l'étude de la langue basque", *RLPbC* 1, 381-405.
- , 1872, "L'étude de la langue basque: les publications récentes du prince L.-L. Bonaparte", *RLPbC* 5, 190-219.
- , 1874, "Sur la méthode de la science du langage et de ses applications à la langue basque", *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres & Arts de Bayonne*, First semester, 37-43 & 49-57.
- , 1875, "Les langues américaines", in Hovelacque & Vinson 1878, 143-160. From *République française*, 2 April, 1875.
- , 1876, "Les langues et les études dravidiennes", in Hovelacque & Vinson 1878, 66-78. From *République française*, 12 May, 1876.
- , 1877, "Les études basques et la critique", *RLPbC* 10, 210-222.
- , 1879, "La convention et les idiomes locaux", in A. Hovelacque, E. Picot & J. Vinson, *Mélanges de linguistique et d'anthropologie*, 1880, E. Leroux, Paris, 226-237. From *Avenir des Pyrénées*, 20, 23 and 25 September, 1879.
- , 1882, *Les Basques - moeurs, langage et histoire - et le Pays Basque*, Léopold Cerf, Paris.
- , 1889, "Créoles", in A. Bertillon & al. (ed.), *Dictionnaire des sciences anthropologiques*, Douin, Paris, 345-347.
- , 1891 & 1898, *Essai d'une bibliographie de la langue basque*, Maisonneuve, Paris. Facsimile reedition with a preface by K. Mitxelena, 1984, Supplements of *ASJU* 9, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia-San Sebastián.
- , 1895, "Le verbe basque, M. H. Schuchardt et la théorie passive", *RLPbC* 28, 73-86.
- , 1897, "Abel Hovelacque", *RLPbC* 30, 1-51, 147-182 & 196-215.
- , 1900, "Congrès International des Etudes basques", *RLPbC* 33, 297-316.
- , 1902, "Conférences de linguistique. La science du langage", *RLPbC* 35, 312-335. Repris de la *Revue de l'Ecole d'Anthropologie*, May 1902, 155-167.
- , 1905a, "Conférences de linguistique. Les buts de l'Etude du Langage", *RLPbC* 38, 165-191.
- , 1905b, "Science, critique et vanité", *RLPbC* 38, 192-207.
- , 1907, "Bibliographie", Review of A. Meillet (1906), *L'état actuel des études de linguistique générale*, *RLPbC* 1, 125-127.
- , 1909, "Premier vocabulaire tamoul imprimé". Also published in 1910: *RLPbC* 43, 74-82.
- , 1910a, "Le calendrier basque", *RIEV* 3, 32-40.
- , 1910b, "L'étude de la langue basque et la méthode. Les travaux du prince L.-L. Bonaparte", *RLPbC* 43, 26-50.
- , 1911, "De la familia vasca primitiva. Una carta de Mr. Vinson", *Euskalerrriaren alde* 20-21, 646.
- , 1911-1912, "Revue générale des études basques de 1906 à 1912", *Kritischer Jahresbericht uber Fortschritte der Romanischen Philologie* 13-1, 62-74.
- , 1913, "La familia vasca primitiva", *Euskalerrriaren alde* 51, 75-76.
- , 1916, "L'origine du langage: les animaux, la science allemande et la méthode: cours de linguistique", *Revue d'anthropologie* 26-2, 45-64.
- , 1919, "Études de vocabulaire basque: le mot *arbre* et les idées générales", *RIEV* 10, 203-205.

- , 1921, *La langue basque: son état actuel, son évolution, son histoire*, A. Foltzer, Bayonne.
- , 1922a, “Le docteur Mahn et la langue basque”, *RIEV* 13, 560-561.
- , 1922b, “Le calendrier basque”, *Bulletin de la Société des Sciences, Lettres, Arts & Etudes régionales de Bayonne* 1&2, 363-377.
- Zalbide, M., 2006a, “Lardizabalen gramatika lana bere gizarte giroan” [Lardizabal’s grammatical writings in their social context], *Euskera* 51-1, 71-103.
- , 2006b, “Lardizabal eta bere euskal gramatika, perspektiba soziolinguistikoa” [Lardizabal’s grammatical writings in sociolinguistic perspective]. Preface to the reedition of F. I. de Lardizabal’s *Gramatica vascongada* (1856), Gipuzkoako Diputazioa, Donostia - San Sebastián, 37-268.

# ON OLDER NORTHERN BASQUE EXCLAMATIVES IN *ALA*

Georges Rebuschi

Sorbonne nouvelle & CNRS (LACITO)

## 1. Introduction

Etxepare's (2003) and Artiagoitia's (2006b) recent studies provide an excellent description of the basic structure of Basque exclamative sentences (henceforth ESs), essentially as used in the Southern dialects, and containing a [+wh] operator. The aim of this chapter is to provide a preliminary description of [-wh] ESs in *ala*, whose use was strictly limited to Northern Basque (whence the fact that they were not taken into account in the aforementioned papers),<sup>1</sup> and which fell into disuse at the turn of the century —except, marginally, in the easternmost, Souletin (*zuber(o)-era*), varieties.

In section 2, I shall point out the main differences between ordinary [+wh] and [-wh] ESs; the next sections (3 and 4) will concentrate on the word order in *ala* [-wh] ESs, and section 5 will summarize the first results and identify some potential theoretical problems. In §6, data concerning the scope of *ala* will be provided, which will be discussed in section 7.1, in which the differences between [±wh] and [-wh] ESs will be given a second glance and, finally, §7.2 will compare exclamative *ala* to its other functions.

## 2. [+wh] and [-wh-] exclamative clauses

### 2.1. First illustrations

The two examples below show that the ordinary, [+wh-] type of exclamative sentences (ESs), with *zein*, could be paraphrased in Northern Basque (NB) by the [-wh] type, with *ala*, and that it was so from the 16th till the late 19th century.

---

\* This paper, which I am very glad to dedicate to Patxi Goenaga, who first introduced Generative Grammar into Basque linguistics, is a report on ongoing research on Northern Basque exclamatives in the past centuries, undertaken as part of the programme 1.1, "Sentence typing", of the Fédération Typologie et universaux linguistiques (TUL: FR 2559) of the French CNRS. I am also pleased to thank Aurelia Arkotxa, Battitu Coyos, Beñat Oyharçabal and Marie Pourquié for discussions concerning the data.

<sup>1</sup> Except for two examples left undiscussed in Etxepare (2003: 569), one of which is elliptical, and the other, drawn from a folksong.



- (1) Lk 18,24<sup>2</sup>  
 LVC: *Quam* difficile, qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt!  
 KJV = CDR: *How* hardly shall they that have riches enter into the kingdom of God!
- a L 1571: *Zein*<sup>3</sup> gaitz den  
 how difficult it-is-(e)n  
 onhasundunak Jainkoaren resumán sar ditezen!  
 wealthy-people God's kingdom-SG-in that-they enter
- b H 1740: *Ala*<sup>4</sup> gaitz baida diru haiñitz  
*ala* difficult *bai(t)*-it-is money much  
 dutenak sar ditezen Jainkoaren Erresuman!  
 those-who-have that-they enter God's kingdom-SG-in
- c D 1865: *Ala* nekhez sarthuko  
*ala* with difficulty enter-PROS  
 baitire Jainkoaren erresuman aberatsak!  
*bai(t)*-AUX God's kingdom-SG -in the-rich-PL
- (2) Rom 11,33  
 LVC: *Quam* incomprehensibilia sunt iudicia eius, et investigabiles viæ eius!  
 CDR: How incomprehensible are his judgments, and how unsearchable his ways!
- a L 1571:<sup>5</sup> *Ala* haren juiemenduak baitirade  
*ala* his judgments *bai(t)*-they-are  
 komprehendi ezin daitezkeen bezalakoak,  
 understand cannot AUX-en like/seeming  
 eta haren bideak erideiteko imposibleak!  
 and his ways to-find impossible-PL

<sup>2</sup> The following abbreviations will be used. ABL, ablative; AUX, Aux: auxiliary; D, dative; DO: direct object; E: ergative; ES: exclamative sentence; GEN: genitive; IMPER: imperative; INSTR, instrumental; NB, Northern Basque (i.e. the dialects spoken in France); NEG: negation; PL: plural; PROSP: prospective (aspect); PRIT, partitive; QUANT: quantifier; REL: relativising suffix; SG: singular; SUBJ, subjunctive mood; VC: verbal complex (lexical participle plus tensed auxiliary); V+I: inflected verb.

Besides, the references to the Biblical texts are given as usual. "LVC" refers to the Clementine version of the Latin Vulgate, and "CDR" to Challoner's (1749-52) revision of the "Douay-Rheims" Bible, which I am using here, because it is a translation from the same LVC, used by all the Roman Catholic translators until the end of the 19th c. (i.e. of all the Basque translators except Leizarraga 1571).

Finally, needless to say, the full names of the authors and translators abbreviated in the text are given in the References.

<sup>3</sup> In non-exclamatory contexts, *zein* is 'which', (a) as an full interrogative [+human] NP/DP: 'who/which one?', (b) as an interrogative modifier (*zein gizon/etxe* 'which man/men=house(s)'), and (c) as a full relative NP/DP (then possibly in the genitive case, whence its appearance within a DP or a PP, as in ...*gizon hura, zein(ar)en etxean...* / *zein(ar)en kontra...* 'that man, in whose house... / against whom...'). In any case, whenever *zein* is only associated with an adjective, as in (1a), a PP or an adverb, it can only be understood as exclamative.

<sup>4</sup> Other uses of *ala* are discussed in 7.2.

<sup>5</sup> This verse also illustrates the fact that the 16th c. ESs built with *ala* were not necessarily elliptical (i.e. with no inflected verb and no C° affix), as is unfortunately suggested by the selection of examples in the DGV (vol. I, entry *ala*).



- b H 1740: Ala haren juiamenduak baidire  
           ala his judgments bai(t)-they-are  
 ezin konprenituzkoak eta haren  
 impossible to understand-PL and his  
 bideak ezin ezagutuzkoak!  
 ways impossible to-know-PL
- c D 1865: Zeinen<sup>6</sup> diren ezin-nabarituzkoak haren  
           how they-are-en incomprehensible-PL his  
 erabakiak, eta ezin-ikhartuzkoak haren bideak!  
 judgments and unsearchable-PL his ways

## 2.2. The complementizers

The most visible difference between the two types of ESs is the selection of the C°-like affixes attached to the inflected verbs (IVs): they are consistently *bai(t)*- [(*be(i)t*)- in the eastern varieties with *ala*], but *-(e)n* with *zein(en)* —in the examples above, *den* and *diren* are regular contractions of *da+-en*, *dira+-en*.

This difference in C° marking is all the more interesting as the [+wh] word *zein* ‘which’ (quite often left unmarked for number in the first half of the 18th c., e.g. in Haraneder (1740), and in the easternmost, Souletin, dialect) has always been associated with *bait-* in NB relative clauses, whether appositive or free and left-peripheral (in complex correlative sentences), but with *-(e)n* in embedded interrogatives.

Note by the way that a third affixal complementizer, *-(e)la* (normally used in ordinary completive clauses) was (and still is, just like *zein*) also used in ESs, but neither with *zein(en)* nor with *ala*: now the sentence is either introduced by the positive assertive particle *bai* ‘yes’ —or by nothing, as in (3), another rendering of (1) above:<sup>7</sup>

- (3) A 1828: Rom 11,33  
 Gaitz dela onthasunak dituztenak  
 difficult it-is-(e)la riches AUX-those-who-have  
 sar ditzen Jainkoaren Erresuman!  
 that-they enter God’s kingdom  
 (ditto)

<sup>6</sup> *Zeinen* is a mere variant of *zein* in exclamatory contexts; it was mainly used in the easternmost dialects (*zuberoera* and “mixain”) —but Duvoisin, perhaps in an effort to create a Northern koinè, sometimes used quite profusely, e.g. in is (1856) Labourdin adaptation of Cardaberaz (1761): whereas the original Guipuzcoan text has not a single example of exclamatory *zeinen* (I leave aside the relative/interrogative genitive ‘of which’), Duvoisin’s texts contains 72 occurrences of this item —and only one occurrence of *zein*. This variant was very rarely used in the Southern dialects until the end of the 19th century (but see Azkue 1906, II, 427 and 1923-25, I, 28, 213-215), and is still used (under the form *zuinen*) in Souletin. I hope to be able to return to it in the near future, if only because Azkue’s suggestion that *-en* is a “redundant morpheme” here does not seem obvious at all.

<sup>7</sup> Although *bai* and *bai(t)-* are probably etymologically related (Lafon 1966), they cannot be confused, because *bai* introduces a sentence whose inflected verb is followed by *-(e)la*, whilst *bai(t)-* is itself prefixed to the inflected verb, the sentence being “introduced” (but see section 3) by *ala*.

### 2.3. Embeddability

In spite of the fact that *ala* ESs contain a C° affix which, in other contexts, allows embedding (as noted above), ESs with *ala* could *never* be embedded, whereas there are many instances of embedded *zein(en)* exclamatives. Admittedly, in many cases, it is difficult to tell an embedded exclamative from an embedded interrogative, in particular when (i) the matrix verb may subcategorise for a question, and (ii) the *wh*-word can function in both types of root sentences —for instance *zer*, ‘what/what sort of’, *nolako* ‘what sort of’, or *zenbat* ‘how much/how many’). Consider for instance (4):

- (4) T 1666  
 Sogizu zure... izatia zenbat den flako...  
 See your state how (much) it-is-(e)n weak  
 ‘Consider what a weak state you are in’, lit. ‘...how weak your state is.’

Out of context, *sogizu... zenbat* can be interpreted as suggesting to the hearer either to properly evaluate the degree of his/her weakness, or to come to realise what (unexpectedly) high degree of frailty s/he is in. In the first case, we have an embedded question, and, in the second one, an embedded exclamative —deprived of its emotiveness, of course.<sup>8</sup>

But there is no such ambiguity even with *zein* (the short form),<sup>9</sup> because its distribution as an interrogative and as an exclamative *wh*-word is partially different: on the one hand, interrogative *zein*, if not standing on its own, modifies an NP (‘which N?’), the whole expression being unable to carry a number mark: *zein gizon* ‘which man/men?’; moreover, it cannot be separated from the NP it modifies, cf. (5):

- (5) a Zein gizon ikusi duzu? / dituzu?  
       which man seen you-have-him you-have-them  
       b \*Zein ikusi duzu / dituzu gizon?  
       ‘Which man/men have you seen?’

On the other hand, exclamative *zein* “modifies” an adverb or AdvP, a PP, or, more usually, an Adjective(P) or an NP which must itself be modified by an adjective; in the last two cases (i.e. with Adj(P)s and modified NPs), number marking is optional, and in every case, *zein* can be at a distance from the word or phrase its exclamative force applies to, as (6):<sup>10</sup>

- (6) a Zein on(a) den!  
       how good(-SG) is-(e)n

<sup>8</sup> As for surprise, often taken to be a normal ingredient of (root) exclamative clauses, it is not necessarily present, as many of the examples provided here show.

<sup>9</sup> There is none with *zeinen*, which (if not interpreted as an interrogative or relative pronoun in the genitive case marked by *-en*), is purely exclamative (see fn. 7 above).

<sup>10</sup> In the Souletin dialect, there is no number agreement between a subject and a predicative adjective, either in assertive sentences, interrogative sentences, or in exclamatives. But in the Labourdin varieties, although number agreement is the general rule in assertive copular sentences, it is merely optional in exclamatives (see the *DGV*, vol. xvi, *zein* iv).

- b Zein den on(a)  
 how is-(e)n good(-sg)  
 ‘How good he/she/it is!’

Moreover, certain matrix verbs which do not subcategorize for indirect questions do take *zein(en)* + *-(e)n* complement clauses. Here is an illustration provided by the amplification of the Latin original of Thomas a Kempis’ *Imitation* by Chourio and Maister, who add *gozatu* ‘enjoy’ to the matrix verb *ikusi* ‘see’:

- (7) *Imit.*, 3,21,3 T: O, quando ad plenum dabitur vacare mihi, et videre *quam* suavis es, Domine Deus meus?  
 ‘When shall freedom be fully given me to see how sweet you are, O my Lord God?’
- a C 1720: (Noiz ethorriko da momento dohatsu hura zeñetan ... ez baitu izanen bertze egitekorik lekat)  
 ikhustea eta *gustatzea* zeñ [eztia  
 seeing and enjoying how sweet-sg  
 eta gozoa] zaren...  
 and savoury-sg you-are-(e)n  
 Lit. ‘(When will that happy moment come when I won’t have anything to do but) to see and enjoy how sweet and delicious you are...’
- b M 1757 —(O nuz eman izanen zait, ene Jinko Jauna.)  
 zuñen<sup>11</sup> ezti ziren, osoki ikhustia eta *gozatzia?*  
 how sweet you-are-(e)n fully seeing and enjoying  
 Lit. ‘(O, when shall it be given to me, my Lord,) to fully see and enjoy how sweet you are?’

If *ikusi* ‘see’ had been used alone, the Basque sentences<sup>12</sup> would have been ambiguous or vague, i.e. it would have been impossible to distinguish between an interrogative and an exclamative interpretation of the complement clause, since, in either case, what is at stake is a matter of *degree*.

Let us now concentrate on *ala* ESs (we shall return to the contrast between the *zein...* *-(e)n* and the *ala ... bai(t)-* types in section 6).

### 3. Word order (I): *Ala* did not have to be clause-initial

Let us first examine word order in the ESs under investigation. (For reasons of space and homogeneity, I will concentrate on 18th century texts.)

As a rule, *ala* occupies the initial position in the sentence, cf. (1b,c) and (2a,b) above. However, there is nothing compulsory about it: there are statistically rarer, and consequently stylistically marked, sentences, in which some material can precede it (even leaving aside vocative DPs). More specifically, *ala* can be preceded by a topicalised phrase (or clause). Here are some examples.

<sup>11</sup> *Zuñen* and *zoinen* are typical Eastern variants of *zeinen* (see footnote 6).

<sup>12</sup> But the Latin original is, as far as I know, unambiguous, given the nature of *quam*.

(i) A subject DP can be topicalised to the left of *ala*:

(8) H 1750, ch. 21

[<sub>TOP</sub> (Perfekzione dibino) guziak elkharrekin yuntatuak],  
 perfection divine all-PL together united  
 ala harmonia guziz eder bat egiten baitute  
*ala* harmony very beautiful one do bai(t)-AUX

Lit. 'All of them [= divine perfections] once put together, what a perfect harmony they make!'

(ii) A temporal adverbial clause can be found in the initial position:

(9) C 1720: *Im.* 2,8,3

[Jesus ez denean zure adiskide izanen], ala  
 Jesus NEG when-he-is your friend be-prosp *ala*  
 zu triste eta larri egonen baitzare!  
 you sad and worried remain-PROSP *bai(t)-AUX*

Lit.: 'When Jesus is [lit. will not be] not your friend, how sad and worried you'll find yourself!'<sup>13</sup>

(iii) A left-peripheral free relative can also precede *ala*:

(10) M 1757: *Im.* 1,20,4

O nurk ere khen belitzake<sup>14</sup> arranküra  
 Oh who-e ever remove *bai(t)-AUX* anxiety  
 banuak oro, [...] <sup>15</sup>, ala beiliro harek  
 vain-PL all *ala bai(t)-AUX* that-one-E  
 bake eta phausü handi bat goza!  
 peace and rest great one enjoy

Lit. 'Oh, Whoever would cut off all vain anxiety [...], what (a) great peace and rest he would enjoy!'

Th: O, qui omnem vanam sollicitudinem amputaret, [...] *quam* magnam pacem et quietem possideret.

## 4. Word order (II): To the right of *ala*

### 4.1. The eastern varieties

In eastern, Souletin, texts, the verbal complex (with *bait-/beit-* prefixed to the tensed verb) *always* immediately follows *ala*.<sup>16</sup> In general, the adjectival predicate

<sup>13</sup> There is no ES in the Latin original: *Et si Jesus non fuerit tibi præ omnibus amicus, eris nimis tristis, et desolatus.*

<sup>14</sup> The prefix *be-* is a rare but attested variant of *bei(t)-*, the normal C° prefix of inflected verbs in NB's free relatives, but never a variant of *ba-* 'if'.

<sup>15</sup> The omitted passage is very long: *ETA salbamentüko eta zelüko gaizetan baizik gogua ezartzen eli-ANAK, Jinkuatan bere esparantxa oro phausatzen lialarik*, lit. 'and (he who [-*anak*]) would only set his mind on heavenly things, putting all his trust in God'.

<sup>16</sup> The same generalisation is also true of the late 19th c. translation of the *Imitation*, cf. I 1883.

which is the scope of *ala* immediately follows the VC, but there are (stylistically) marked exceptions, as in (11).

- (11) M 1757: Im. 1,22,6 Ala beita [gizonen flakezia] handi...!  
*ala bai(t)-is* men's frailty-SG great  
 Lit. 'How is men's frailty great!'  
 Th: O *quanta* fragilitas humana...

#### 4.2. Word order in the Labourdin dialect

The same word order is possible in the western, Labourdin, varieties of NB.

- (12) a H 1750: p. 341 Ala baitzare ona!  
*ala bai(t)-you-are* good-SG  
 'How good you are!'  
 b B 1784: p. 149 Ala bai dire<sup>17</sup> urrikaltzeko, kontzientzia  
*ala bai(t)-they-are* to be pitied conscience  
 erregelatu gabe, Juje ikharagarriaren aitzinean  
 put-in-order without judge frightening-SG-GEN before  
 agertzen direnak!  
 appear AUX-those-who  
 'How they are to be pitied, those who appear before the frightening  
 judge without having put their conscience in order!'

However, this word-order is in fact fairly rare;<sup>18</sup> thus, there not a single ES of this type, out of a sum total of 36 full, non elliptical, *ala* ESs in C 1720, none out of 9 in H 1749, and only 5 out of 87 in La 1775/77 —with three of the five in which the lexical participle can be seen as the focus of the exclamation, as in (23) further on in the text. This restriction left aside, it seems that the order of the items that followed *ala* was (apparently) not fixed at all, as shown by the following examples, in which the focused element, i.e. the word or phrase which is interpreted as receiving the highest possible value, is in bold case.

4.2.1. The first excerpts display an *adjectival predicate* independent of the subject or object DP:

- (13) **Ala** – (short) subject DP – **adjectival predicate** – V+Aux  
 C 1720: Im. 1,18,2 Ala [hekien tentazioneak] **luzeak**  
*ala* their tentation-PL long-PL  
 izatu baitire eta **dorpheak**...!<sup>19</sup>  
 been *bai(t)-they-are* and heavy-PL  
 Lit. 'How long and grave their temptations were!'  
 Th: quam longas, et graves tentationes pertulerunt.

<sup>17</sup> Note the spelling: no final *-t* for *bait-*, and a space between the two words.

<sup>18</sup> Which is the reason why two examples are provided as (12a,b).

<sup>19</sup> See §6.1 for a brief discussion concerning coordinated items in the scope of *ala*.

- (14) *Ala* – (long) subject DP – V+Aux – **adjectival pred.**  
 C 1720: Im. 1,18,2 *Ala* [desertuko aitek  
                                   *ala* desert-gen fathers-E  
 eraman duten bizitzea] izatu baita  
 spent AUX-REL life-SG been *bai(t)*-is  
 [**probrea** eta **mortifikatua**]!  
 poor-SG and mortified-SG  
 Lit. ‘Oh, how the life that the desert’s fathers spent was poor and mortified!’  
 Th: O quam strictam et abdicatam vitam sancti Patres in eremo duxerunt!
- (15) *Ala* – **adjectival pred.** – V+I – (short) Subject DP – ...  
 C 1720: Im. 2,11,3 *Ala* **indartsua** baita  
                                   *ala* strong-SG *bai(t)*-is  
 [<sub>DP</sub> Jesusen amudioa] [<sub>PP</sub> garbia denean]!  
   Jesus-gen love-SG pure-SG when-it-is  
 Lit. ‘Oh how powerful is Jesus’ love when it is pure!’  
 Th: O, quantum potest amor Jesu purus!
- (16) *Ala* – (long) Subject – DO – **adjectival pred.** – V(+Aux)...  
 C 1720: Im. 4,11,6 *ala* [haiñ maiz garbitasun Jainkoa  
                                   *ala* so often purity God-SG  
 errezibitzen dutenek] eskuak **garbi**  
 receive AUX-REL-E(those-who) hand-PL clean  
 behar baitituzte, ahoa **xahu**, bihotza  
 must (have) *bai(t)*-AUX mouth-SG pure heart-SG  
**notha gabe!**  
 spotless  
 Lit.: ‘Oh, how those who so often receive the God of all purities should  
 have [their] hands clean, their mouth[s] immaculate, their heart[s] spotless!’  
 Th: O, *quam* mundæ debent esse manus illæ, *quam* purum os, *quam* sanc-  
 tum corpus, *quam* immaculatum cor Sacerdotis, ad quem toties ingreditur  
 Auctor puritatis.

4.2.2. *Adverbs and PPs* can of course also be the focus of exclamation:

- (17) a *Ala* – Subject – **adverb (phrase)** –V + Aux  
 C 1720: Im. 3,45,3 *ala* [birjina saindu batek] **zuhurki**  
                                   *ala* virgin saint one-E wisely  
 erran baitzuen...  
 said *bai(t)*-AUX  
 Lit: Oh, how a holy virgin said wisely...!  
 Th: O, quam bene sapuit illa anima sancta, quæ dixit:...
- (17) b *Ala* – **Adv(P)** – V + Aux – Subject DP  
 H 1749: p. 241 *Ala* **ederki** mintzo baita  
                                   *ala* beautifully speak *bai(t)*-AUX  
 Aphezpiku handi hura!  
 bishop great that  
 Lit. ‘How beautifully speaks that great bishop!’  
 FS: O qu’il dit bien, ce grand Evesque!

- (18) Adv – *ala* – **PP** – V + I – Subject DP  
 La 1775: ch. 5 Ordean *ala* [<sub>PP</sub> **arrazoin**  
 however *ala* reason  
**handirekin**] baidio S. Gregoriok...  
 great-with *bai(t)*-AUX Saint Gregory-E  
 Lit.: ‘But with what great reason St. Gregory says...!’

In rarer cases, it is a simple (predicative) NP<sup>20</sup> that is focussed on:

- (19) *Ala* (long) Subject DP – **nominal predicate** – V + I ...  
 C 1720: Im. 3,26,4 *Ala* [iatea, edatea, eta  
*ala* eating drinking and  
 bertze gorputzaren beharrak] **karga** baitzaizko  
 other body-SG-GEN needs load *bai(t)*-are-to-him  
 zu maite zaituen arima bati.  
 you love AUX-REL soul one-D  
 Lit.: ‘Oh, how eating, drinking, and other bodily needs are burdensome [“a load”] to a soul that loves you.’  
 Th: Ecce cibus, potus, vestis ac cætera utensilia ad corporis sustentaculum  
 pertinentia, serventi spiritui sunt onerosa.

4.2.3. In the next series, the focus of *ala* is inside a longer phrase. It can thus be within a direct object DP—in (10), the focus is an adjective, and in (21), a quantifier—or contained in a VP (22):

- (20) *Ala* – Subject DP – [DO ... **attributive adjective**] – V + I  
 C 1720: Im. 3,10,1 *ala* zuk [ontasun eta gozotasun  
*ala* you-e wealth and sweetness  
**handia**] gorde baituzu zure beldur direnentzat...!  
 big-SG kept *bai(t)*-AUX you-GEN afraid for-those-who-are  
 Lit.: ‘Oh how great is the abundance and gentleness which you keep for those who fear you!’  
 Th.: O, quam magna est multitudo dulcedinis tuæ [...], quam abscondisti timentibus te.
- (21) *Ala* – [DO + **quantifier**] – V + I – Subject DP  
 C 1720: Im. 4,10,5 *ala* [Jainkoaren amudio, eta  
*ala* God-gen love  
 debozione **guti**] baitute [<sub>DP</sub> haiñ errexki  
 devotion little *bai(t)*-they-have so easily  
 komunione saindutik gibelatzen direnek]!  
 communion saint-from refrain AUX-REL-E(those-who)  
 Lit.: ‘Alas, how little love and devotion for God they have, those who so lightly put off holy communion!’  
 Th: Heu, quam modicam charitatem, et debilem devotionem habent, qui sacram Communionem tam faciliter postponunt.

<sup>20</sup> Or perhaps a DP, since it is impossible to decide whether the final *-a* of *karga* is only the last phoneme of the root noun, or an amalgam of the latter plus the singular marking.

- (22) *Ala* – Pronominal subject – [Adv V + Aux] – DO<sup>21</sup>  
 C 1720: Im. 3,14,3 *Ala nik* [[**hagitz** *behar*  
                                   *ala* I-e much need  
*baitut*          *humiliatu*], *eta* [**guti** Ø<sup>22</sup>  
*bai(t)*-I-have humiliate and little  
*prezatu*]] [*ene* *baithan* on *diruriena*]!  
 value me-gen in good what-looks  
 Lit. ‘Oh, how very much I should abase myself, and how little [I should]  
 esteem whatever seems good in me!’  
 Th: O, quam humiliter et abjecte mihi de me ipso sentiendum est, quam  
 nihili pendendum est si quid boni videor habere.

In the following examples, the scope of *ala* is the lexical verb itself:

- (23) a *Ala* – Subject DP – **verbal participle** – Aux ...  
 H 1750: p. 112 *ala* [*ene* *Arima*] **alegeratzen** *baita*,  
                                   *ala* my soul rejoice *bai(t)*-AUX  
*edertasun* *bethiereko* *haren baitan* *pensatzen* *dudanean*!  
 beauty eternal that-GEN in think when-I-AUX  
 Lit.: ‘Oh, how my soul rejoices when I think of that eternal beauty!’
- (23) b *Ala* – **verbal participle** – Aux ...  
 La 1777a: ch. 50 *ala* **seinalatu** *baitzen* *haren*  
                                   *ala* mark *bai(t)*-AUX his  
*inyustizia* [*kondemnatzean* *heriotzerat* *berak*  
 injustice in-condemning to-death he himself-E  
*hobenik* *gabe* *zadukana*]!  
 guilt-PRTT without the-one-REL-he-held  
 ‘How obvious his injustice became, when he condemned to death so-  
 meone whom he did not himself consider guilty!’ lit. ‘How his injustice  
 was pointed out when he himself condemned the one he considered wi-  
 thout guilt!’

4.3. To close this section, note that *ala* could have scope over a *negative* clause:

- (24) *Ala* – NEG – *bai(t)*- + Inflected verb ...  
 La 1775: ch 112<sup>23</sup> *Ala* *ez* *baidire* **urrikaltzeko**  
                                   *ala* NEG *bai(t)*-they-are to-be-pitied  
 [Jainkoak *bere* *artharen* *azpian* *daduzkanak*]!  
 God-E his care-SG-GEN under those-whom-he-holds  
 ‘How little they need to be pitied, those that God keeps in his care!’,  
 lit. ‘How they are not to be pitied...’

<sup>21</sup> Whether the object DP has been right-extraposd, or whether the sentence results from an ex-  
 traction to the left followed by remnant movement remains to be decided.

<sup>22</sup> The zero (Ø) stands for the ellipted VC *behar baitut* ‘I must+C’ explicit in the first conjunct.

<sup>23</sup> The same sentence is repeated in chap. 117.



On the other hand, there is no example of the negation preceding *ala*; in other words, *ala* must precede Laka's (1991)  $\Sigma$  head and projection (which hosts the negative morpheme *ez*) —but that is to be expected, if both an exclamative morpheme and a negative morpheme occur in the same (simple) sentence, cf. Villalba (2005).

## 5. Intermediate summary

The foregoing examples clearly show that *ala* had to sit in the left periphery of the sentence. In a cartographic approach à la Rizzi (1997), the difference between the examples provided in section 3 and those given in section 4 in which *ala* is neither adjacent to the verb complex nor to the phrase its scopes over clearly reveals a difference between the status of the elements that precede it and those that follow it: when they precede *ala*, the topicalised phrases are contrastive (i.e. they evoke a set of alternative topics, whence, alternative propositions), whereas they are not when they follow it. It ensues that *ala* must be the head of a functional phrase which either separates two types of fronted or base-generated topics, or sits below the iterable TopPs of Rizzi (*op. cit.*). If the latter is true, this might suggest that *ala* occupied the Quantifier (head) position which has independently been shown to follow the TopPs and precede the Focus or Interrogative [+wh] head and projection.<sup>24</sup> But this approach would in turn imply that the non-contrastive phrases to be found between *ala* and the item its scopes over are “simply” scrambled over the Spec,FocusP position where the phrase *ala* takes under its scope is expected to appear.<sup>25</sup> A further difficulty is due to the difference between the Souletin compulsory adjacency between *ala* and the verb complex, and the absence thereof in the Labourdin dialect, a difficulty enhanced by the status and properties of the C°-like morpheme *bai(t)*-prefixed to the inflected verb: Does it always sit in the same position, obligatorily attracting the verb complex in Souletin, but not in Labourdin —and why is there such a difference?— or is it lexically associated with the inflected verb?

## 6. On the scopal properties of *ala*

### 6.1. The scope of *ALA* can be (within) an embedded clause

Consider the following examples (not the only ones of the type!), in which it is the wh-item contained in an embedded clause (an “indefinite free relative”, cf. Caponigro 2004) —which is the proper scope of *ala*:

(25) La 1777: ch. 8

|                 |       |             |                |                    |
|-----------------|-------|-------------|----------------|--------------------|
| Ala             | hur   | prodigoaren | parabolak      | baidu              |
| <i>ala</i>      | child | prodigal    | parable-SG-E   | <i>bai(t)</i> -AUX |
| [ <b>zertaz</b> | egin  | gure        | admirazionea]! |                    |

<sup>24</sup> See e.g. Rebuschi & Lipták (2005).

<sup>25</sup> Even if the quantifiers *bagitz* ‘much’ and *guti* ‘little’ in ex. (22) are not adjoined to the VP or vP, but are the heads of a Quantifier Phrase which takes the VP/vP as its complement, such a functional head is (most probably) lower than the Finiteness Phrase of Rizzi (1997), so that (22) is not relevant for the present discussion.

- what-INSTR do our admiration-SG  
 ‘What good reason [lit.: ‘of what’] the prodigal son’s parable has to impel  
 our admiration!’
- (26) La 1775: ch. 100  
 Ala ikhas baidezakete Dabiten eskolan,  
*ala* learn *bai(t)*-they-can David’s school-at  
 [zertarainokoan behar duten hedatu  
 as-far-as-what must AUX-(e)n expand  
 bere umeen alderako amudioa]!  
 their children-GEN towards love-SG  
 Lit.: ‘How [well] they will learn at David’s school how far they must extend  
 their love for their children!’

Interestingly, the *wh*- item can itself be embedded in a completive clause, as in (27):

- (27) La 1775: ch. 108  
 Ala erakutsterat ematen baidu  
*ala* to-show give *bai(t)*-AUX  
 [gizonak ez duela [zeren behinere  
 man-SG-E NEG has-C° of-what ever  
 kondatu bere indarreen gainean]...]!  
 to-count his (own) forces-GEN on  
 ‘How little reason this shows man has to count on his own strength!’  
 —lit. ‘How this shows that man does not have *of what* to rely on his own  
 strength!’

Needless to say, if there *is* movement in the English translations of (25) and (27), there is none in the Basque sentences: not only does *ala* take *zertaz* and *zeren* (and *zertarainokan* in (26)) under its scope, it also simultaneously indicates the scope that these latter words must take at the interpretive level.<sup>26</sup>

## 6.2. ALA can have scope over two items

There are two subcases.

- 6.2.1. In the first one, *ala* can be factorised to the left of a phrase duplicated under coordination, even to the left of two coordinated clauses. (28) illustrates the coordination of two adjectival phrases (separated from *ala* by the subject DP):

- (28) Mi 1778: ch. 5 (p. 13)  
 Ala zure [lehenbiziko urratsak] [haltoak  
 ala your first steps elevated-PL  
 eta nobleak] baitire!  
 and noble-PL *bait*-are  
 ‘How elevated and noble your first footsteps are!’

<sup>26</sup> Re: (26), I am not certain that a more literal translation, like ‘[How far]<sub>i</sub> they will learn [...] they must extend their love towards their children *t<sub>i</sub>*’ makes any sense at all in English.

(21) above was a first example of clause coordination under the scope of *ala*, but there, the second VC was ellipsed; in (29) and (30), there is no such ellipsis:

(29) *Ala* – [[*bait*- clause] & [*bait*- clause]]

La 1775: ch. 113

*Ala* [[**handia** baida egiaren indarra] eta [**errexki**  
*ala* big-SG *bai(t)*-is truth-SG-GEN strength-SG and easily  
garaitzen baiditu hari yazarri nahi diotenak]]!  
vanquish *bai(t)*-AUX to-it attack want those-who-AUX-to-him  
'How great is the strength of truth, and [how] easily it overcomes those who  
want to assail it!'

(30) B 1784: p. 251 *Ala* ordean, Jauna, [[**guti ezagutua**,  
*ala* however Lord little known-SG

**guti maitatua** bai zare] eta [**guti ohoratua**  
little loved-SG *bai(t)*-you-are and little honoured-SG  
bai zare]] hanbat maite ditutzunez!]  
*bai(t)*-you-are so much love by-those who-AUX

Lit.: 'However, oh Lord, how little known, little loved you are, and [how]  
little honoured you are, by those whom you love so much!'

6.2.2. In the second subcase, the focused items are two distinct arguments of the same verb:

(31) La 1777: ch. 38 *Ala* [ene fede **gutiak**]

*ala* my faith little-SG-E

erakutsten baidu [...] [ene fidantzia **eskasa**]  
show *bai(t)*-AUX my confidence scarcity

'How my little/want of faith shows what little/want of trust I have!'

Such an example is particularly interesting, because it helps to further distinguish between [+wh] and [-wh] ESs, as will be presently discussed in the next subsection.

## 7. Concluding remarks

### 7.1. More on [+/-wh] exclamative sentences

As explained in §5, the position of *ala* in the left periphery of ESs clearly follows that of (contrastive) topics. The contribution of section 6 has been to corroborate the hypothesis (postulated all along in the preceding sections) that *ala* must be analysed as an operator.

But a question remains: What exactly does that operator bind? Up to now, I have simply noted that some element had to be within its scope, but that is too rough a characterisation.

Recall now the latest example, (31), in which *ala* takes scope over two elements that form a pair: *ene fede gutiak* (the subject, in the ergative case), and *fidantzia eskasa*, the direct object, in the absolutive case. Such a sentence raises the question of whether Basque, like other natural languages (e.g. Japanese: Ono (2004a), (2004b),<sup>27</sup> but also

<sup>27</sup> Ono's (2004b) claim that multiple [+wh] ESs are restricted to wh- *in situ* languages is clearly falsified by Latin, Greek, and Basque, but that is altogether irrelevant to the present discussion.

[classical] Greek and Latin, see below) generally allowed or allows multiple *wh*-exclamatives. The answer is positive.<sup>28</sup> First consider (32):

- (32) James 6,5  
 LVC - ecce *quantus* ignis *quam* magnam silvam incendit!<sup>29</sup>  
 CDR - Behold how small a fire kindleth a great wood.

If the CDR translation (like the King James (1611) version), only displays one *wh*-item<sup>30</sup>—and if the earliest Basque translations (L 1571 and H 1740) also do, several fairly recent Basque translations also use two *wh*- words, as shown in (33), in Northern Basque, and (34) in the central, Guipuzcoan, dialect.<sup>31</sup>

- (33) a D 1865: James 6,5 Hara **zein** phindar xumeak,  
 look what spark small-SG-E  
**zein** oihan handia duen erretzen!  
 what wood big-SG AUX-(e)n burn  
 b Etch 1992: *ibid.* Begira **zer** su ttipiak **zer**  
 watch what fire small-SG-E what  
 oihan handia sutan emaiten duen!  
 wood big-SG fire-on give/put AUX-(e)n
- (34) a U 1859: *ibid.* Begira **nola** su piska batek,  
 watch how fire little one-SG-E  
**ze**<sup>32</sup> baso andiari erazekitzen dion!  
 what wood big-SG-D set-fire-to AUX-(e)n  
 b O 1931: *ibid.* Ara **zein** sutatik  
 look what fire-ABL  
**zein** oian garrez!<sup>33</sup>  
 what wood-in flame-PL-INSTR

The difference between *ala* ESs and [+*wh*] ones should now be clear: *zein* (and other [+*wh*] words, like *zer*, *nolako*...) are words which sit in the specifier of the Degree head that can be associated with any lexical item that denotes a scalar property<sup>34</sup>—and may locally move across the copula shown in (6), either alone or pied-piping

<sup>28</sup> Unfortunately, the earliest example I have found only dates back to the 19th c.

<sup>29</sup> Likewise, the Greek text displays two (so-called) “relative adjectives”:

(i) idou *oligon* pûr *hêlikên* húlên anapte!  
 behold how-little fire how-great wood kindles

<sup>30</sup> But the *early* (1380) version of the NT by J. Wycliffe reads: *Lo! how much fire kindleth how great a wood!* and the original Douay-Rheims (1582) text proposes: *Behold how much fire what a great wood it kindleth!*

<sup>31</sup> Unsurprisingly, multiple *wh*-questions (Etxepare & Ortiz de Urbina, 2003) and multiple *wh*-free left-peripheral relatives (Rebuschi 2001) are also possible in Basque.

<sup>32</sup> *Ze* is a variant of *zer*, both in interrogative and in exclamatory sentences.

<sup>33</sup> I must confess that if the two *wh*-elements and the general meaning of the sentence is clear, the details of the rest of its structure is unclear to me.

<sup>34</sup> Scalarity is one of the main ingredients of ESs, cf. e.g. Zanuttini & Portner (2003) and the references therein.

the modified element, if any.<sup>35</sup> If two (exclamative) *wh*- words appear in the same sentence, as predicted by Ono (2004a), we get the same effect of a single pair as in certain types of multiple *wh*- questions. But that is also the only possible reading of the pair (*fede gutiak*, *fidantzia eskasa*) in (31). It thus appears natural to consider that these modified NPs or DPs each contain a null degree variable, unselectively or simultaneously bound by *ala*.<sup>36</sup>

## 7.2. Exclamative *ALA* and other uses of the word

The data provided in this short paper raise at least as many problems as they illustrate a hitherto little described phenomenon. To conclude this contribution, I would like to examine yet another question, namely, the relationship between exclamative *ala* and other functions of the “same word”.<sup>37</sup> The most usual use of *ala* is that of a disjunction, ‘or’, as in (35).

- (35) La 777: ch. 49    Pilatusek [...] galdegin    zioten    zein    nahi    zuten  
                                         Pilate-E                asked        AUX        which    they-wanted  
                                         libra ziozoten                                bietarik,    ala        Jesus,    zeinaren  
                                         that-he-free-for you[subj]    of-the-two    either    Jesus    whose  
                                         saindutasuna ezagutua                baitzen, [...]    ala    Barrabas [...]  
                                         sanctity                known-SG    REL-was                or    Barabbas  
                                         ‘Pilate asked them which one they wanted him to let free, either Jesus,  
                                         whose sanctity was known [...], or Barabbas [...].’

However, the connection between these two functions is not obvious at all, but there exists another option: *ala* can appear in certain interrogative contexts. Before giving examples (none from the 18th and 19th centuries), the *DGV* (vol. I: 578) provides the following passages:

Quand, après une première question, *ala* ‘ou bien’ en précède une seconde plus précise, il signifie: ‘sans doute, peut-être’. [Lafitte (1962, § 225)]

Liçarrague se sert de *ala* pour rendre la nuance exprimée en latin par *numquid*: question à laquelle on suppose que l’interlocuteur répondra par la négative. [Lafon, *Notes O*]<sup>38</sup>

<sup>35</sup> As (19) shows, even simple nouns or NPs, provided they are scalar or gradable, can be the object of the exclamatory force of *ala*. Thus the same text also provides two examples with *ala gusta baitzi-tzaion*, ‘what a cost it was to him’.

<sup>36</sup> Artiagoitia’s (2006a) recent proposal that (gradable) adjectives sit in a functional head (of degree) that takes the NP as its complement does not seem a priori incompatible with the analysis I am suggesting.

<sup>37</sup> We can easily dismiss two independent hypotheses. The first one is that exclamative *ala*, although often preceded by the interjection *oi*, would be connected to the votive expression *oxala* ‘would to God (that...)’. Note that *oxala* (etymologically linked to an Arabic expression pronounced *ojalá* in Spanish today), is always associated with a finite verb in the hypothetical mood (with the C° proclitic *ba-*, and the typical *l-* prefix when the arguments are all 3rd p.), two properties that have nothing to do with ESs. The second one is that *ala* might be related to the completive suffix *-(e)la/-(a)la* depending on the dialect (cf. ex. (3)); but precisely, only the form *-(e)la* is used in NB, the group of dialects which use exclamatory *ala*, the C° suffix *-(a)la* only being used in Peninsular Basque.

<sup>38</sup> The reference to Lafitte’s *Grammaire basque* [...] is correct, but I have not found the relevant passage in Lafon ([1955] 1999).

Let us add that if *ala* does sometimes translate *numquid*, as in Jn 4,12 (H 1740 and D 1865 also have *ala* here), there is another Latin word, *an* (which as a rule corresponds to Greek *ἐ*) which also triggers the appearance of *ala* (see e.g. 1 Cor 6,2, 6, 16, 19; 1 Cor 9,4, 6...).

Moreover, as the *DGV* acknowledges, *ala* can also appear as a subordinator after an expletive use of *zer* ‘what’, as in (36):<sup>39</sup>

- (36) Lafitte (1964, *ibid.*)  
 Zer    uste        duzu        ala    ohoren        ondotik    gabiltzala?  
*what*   opinion   you-have   *ala*   honours-GEN   behind   that-we-go

Lafitte translates: ‘Que croyez vous? Que nous courons après les honneurs peut-être?’, but one complex sentence should suffice: ‘Do you think we’re chasing after honours?’. Whether *zer* here is a scope-marking particle or not, and without providing a clear syntactic analysis of these facts, we can at least safely say that the three functions of *ala*, exclamative, disjunctive and interrogative, have one common property: they associate alternatives. More specifically, if the disjunctive use of *ala* by definition offers a choice between alternatives, which are thus explicitly identified, the other two uses *implicate the exclusion* of those alternatives —although differently: whilst exclamatives are factive (another typical ingredient of ESs), so that the implicature of exclusion of the alternatives is conventional, the implicature associated with interrogative *ala* is merely conversational, because it can be cancelled.

Needless to say, it remains to be seen if or how these semantic and/or pragmatic facts can be deduced from the overall syntactic structures of the sentences in which the three *ala* types appear.

## References

### A. *The corpus*<sup>40</sup>

#### A.1. *Basque texts*

- A 1828: [Anonymous] *Jesus-Christo gure Jaunaren laur Ebanyelioac [...] eta Apostolu Sainduen eguintcen liburua*. Bayonne: Lamaignière.  
 B 1784: BARATCIART, A., 1787 [1784], *Guiristinoqui bicitceco eta hiltceco moldea [...]*. Bayonne: Fauvet-Duharte.\*  
 C 1720: CHOURIO, M., [1720] 1788, *Jesu-Christoren Imitacionea [...] Escararat itçulia*. New ed., Bayonne: Trebos, 1788.\*  
 CARDABERAZ, A., 1761, *Aita San Ignazioren [...] Ejerzizioen Ilen Partea*. Pamplona: Castilla.\*  
 D 1833: DUVOISIN, J.-P., *Telemake...* [Translated from Fénelon (1698).]\*  
 D 1856: DUVOISIN, J.-P., *Liburu ederra*. Facsim: San-Sebastián/Donostia: Hordago-Lur, 1978. [Translated from Cardaveraz (1761) into Labourdin Basque.]\*  
 D 1865: DUVOISIN, J.-P., 1859-65, *Bible edo Testament Zahar eta Berria [...]*. London.\*

<sup>39</sup> Unfortunately, I have not found any such examples in texts written before the 20th century.

<sup>40</sup> The references followed by an asterisk are freely downloadable (.rtf) at: <http://klasikoak.ar-miarma.com/alfa.htm>

- Etch 1992: ETCHEHANDY, M., *Hebrearrei [...] gutunak; Apokalipsia, grekotik euskararat itzuliak*. San-Sebastián/Donostia: Elkar.
- H 1740: HARANEDER, J., *Jesu Christoren Evangelio Saindua*. Ms. ed. by P. Altuna, Bilbao: Euskaltzaindia, 1990.
- H 1749: HARANEDER, J., *Philotea edo debocioneraco bide eracuszaillea*. New printing, Bayonne: Lamaignère, 1858, translated from FS 1609.
- H 1750: HARANEDER, J., *Gudu izpirituala*. New printing, Bayonne; Cluzeau, 1827.
- I 1883: INCHAUSPÉ, E., *Jesu-Kristen Imitacionia*. Bayonne: Lamaignère.
- L 1571: LEIÇARRAGA [L(e)içarrague], J., *Jesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria[...]*. La Rochelle. Facsim., Bilbao: Euskaltzaindia, 1990.\*
- La 1775: LARRÉGUY, B., *Testamen Çabarreco historiao [...]*. In B. Larréguy (1777b).
- La 1777a: LARRÉGUY, B., *Testamen Berriko historiao [...]*. In B. Larréguy (1777b).
- LARRÉGUY, B., 1777b, *Testamen çabarreco eta berriko historiao [...]*. Bayonne: Fauvet-Duharte.\*
- M 1757: MAISTER, M., *Jesu-Kristen Imitacionia*. Pau, Dugué & Desbaratz.\*<sup>41</sup>
- MI 1778: MIHURA, A., *Andredena Mariaren imitacionea [...]*. Bayonne: Fauvet.
- O 1931: OLABIDE, R., *Itun Berria*. New printing in *Itun Zaar eta Berria* (Bilbao, Yesu'ren Biotzaren Deya), 1958.
- T 1666: TARTAS, I., *Onsa hilceco bidia*. Critical ed. by P. Altuna, Bilbao, Deustuko Unibertsitatea, 1995.\*
- U 1859: URIARTE, J., *Santiago apostoluaren karta katolika*. Ms. published in R. M. Pagola et al. (eds.), *Bonaparte Ondareko Eskuizkribuak, Gipuzkera III* (Bilbao: Deustuko Unibertsitatea, 1993), 1852-1857.\*

### A.2. Other languages

- “FÉNELON” [F. de Salignac de la Mothe-F—], 1698, *Les aventures de Télémaque, fils d’Ulysse*. ‘Edition de Versailles (1824)’, freely downloadable at: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1014394.item>.
- CDR: R. CHALLONER’S, 1749-1752, revised Douay-Rheims Bible. Freely downloadable at: <http://www.translatum.gr/bible/download.htm>
- FS: François de Salle, 1609, *Introduction à la vie dévote*. Freely downloadable at: <http://www.clerus.org/bibliaclerusonline/fr/ft0.htm>
- GB: Greek Bible. See: <http://www.zhubert.com/bible>
- LVC: Latin Vulgate (*Vulgata Clementina*). New ed., London, 2005, freely downloadable at: <http://vulsearch.sourceforge.net/html/index.html>
- Th: THOMAS À KEMPIS, 1418, *De imitatione Christi*. Freely downloadable at: [http://etexts.free.fr/relig/imitazione\\_Xto.html](http://etexts.free.fr/relig/imitazione_Xto.html)

### B. Grammatical and linguistic studies

- Artiagoitia, X., 2006a, “Basque adjectives and the functional structure of the noun phrase”, in J. A. Lakarra and J. I. Hualde (eds.), *Studies in Basque and Historical Linguistics in Memory of R. L. Trask*, *ASJU* 40: 1-2, 107-131.

<sup>41</sup> Only the first and third books are available in rich text format (rtf).



- , 2006b, “Heiagora-perpauzak: euren egituraz eta hautapenez”, in B. Fernández & I. Laka (eds.), *Andolin gogoan. Essays in honour of Professor Eguzkitza*, EHU/UPV, Bilbao, 155-177.
- Azkue, R. M., 1905-1906, *Diccionario vasco-español-francés*, Facsim., La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao, 1969.
- , 1923-25, *Morfología vasca (Gramática básica dialectal del Euskera)*. Facsim., 1969, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
- Caponigro, I., 2001, “On the semantics of indefinite free relatives”, in M. van Koppen, J. Sio & M. de Vos (eds.), *Proceedings of Console X*, SOLE, Leiden, 49-62.
- DGV: = *Diccionario General Vasco / Orotariko Euskal Hiztegia*, 1987-2005, (†L. Michelena, ed.). 16 vol., Euskaltzaindia, Desclée de Brouwer & Mensajero, Bilbao.
- Etxepare, R., 2003, “Exclamatives”, in Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), 564-572.
- , & J. Ortiz de Urbina, 2003, “Focalization”, in Hualde & Ortiz de Urbina (eds.), 459-516.
- Hualde, J. I., & J. Ortiz de Urbina (eds.), 2003, *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Lafitte, P., 1962, *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)*, Editions des Amis du Musée basque & Ikas, Bayonne.
- Lafon, R., 1955, “Notes pour une édition critique et une traduction française des poésies d’Oihenart”, *BAP* 11, 135-173. Reprinted in R. Lafon, *Vasconiana*, Euskaltzaindia, Bilbao, 1999, 819-860.
- , 1966, “La particule *bait* en basque: ses emplois morphologiques et syntaxiques”, *BSL* 61.1, 217-248.
- Laka, I., 1991, “Negation in Syntax: On the Nature of Functional Categories and Projections”, *ASJU* 25:1, 65-136.
- Ono, H., 2004a, “On Multiple Exclamatives”. GURT Handout: <http://www.ling.umd.edu/events/StudentConference/ono04.pdf>
- , 2004b, “Why doesn’t English allow multiple exclamatives?”, *GLOW Newsletter* 52, 52-53.
- Rebuschi, G., 2001, “Note sur les phrases complexes à protase corrélatrice du basque”, *Lapurdum* 6, 261-289.
- , & A. Lipták, 2005, “Northern Basque Free Relatives and the Left Periphery”, Ms., Sorbonne nouvelle and Leiden University.
- Rizzi, L., 1997, “The Fine Structure of the Left Periphery”, in L. Haegeman (ed.), *Elements of Grammar; Handbook of Generative Syntax*, Kluwer, Dordrecht, 281-337.
- Villalba, X., 2005, “Quantificational restrictions on exclamative sentences”, Ms., Universitat Autònoma de Barcelona. Submitted to the *Journal of Pragmatics*.
- Zanutini, R. & P. Portner, 2003, “Exclamative Clauses: At the Syntax-Semantics Interface”, *Lg* 79:1, 39-81.



# THE FORMS OF DATIVE DISPLACEMENT: FROM BASAURI TO ITELLEN

Milan Rezac\*

Laboratoire de Linguistique de Nantes

This article offers comparative notes on “dative displacement”, whereby a dative controls canonically absolutive agreement. The comparison is both dialectal across Basque and cross-linguistic with Itelmen and Georgian, discussing interaction with split person and number agreement, ergative displacement, dedicated dative agreement, and applicative morphology.<sup>1</sup>

## 1. Dative displacement

In most dialects of Basque, an agreeing dative controls a dedicated suffix reflecting its person and number, henceforth *canonically dative agreement*. It does not interact with the morphemes controlled by the absolutive in clauses without a dative, or *canonically absolutive agreement*, which remain under the control of the absolutive when a dative is present:<sup>1</sup> the “*person*” prefix and an affix indicating plurality of diverse shapes and positions, the *pluralizer*.<sup>2</sup> Thus, using underlining to undicate target-controller relationships:

- |                                                               |                                                                          |
|---------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|
| (1) Intransitive ABS-(DAT)                                    | (2) Transitive ABS-(DAT)-ERG                                             |
| a. <i>goaz</i> ‘ <u>we</u> (abs) go’                          | a. <i>gakartza</i> ‘he (erg) brings <u>us</u> (abs)’                     |
| b. <i>doakigu</i> ‘he (abs) goes to <u>us</u> (dat)’          | b. <i>dakarkigu</i> ‘he (erg) brings <u>us</u> (dat) it (abs)’           |
| c. <i>doazkigu</i> ‘ <u>they</u> (abs) go to <u>us</u> (dat)’ | c. <i>dakarzkigu</i> ‘he (erg) brings <u>us</u> (dat) <u>them</u> (abs)’ |

In these examples dative agreement also brings along an additional element, *ki* (also *tz*, etc.), the “dative flag”, and for auxiliary verb roots it may affect the selection of the root allomorph (Lafon 1961, Albizu 2002). The Bermeo form *dxasku* ‘it (abs)

---

\* I am grateful to the participants in a 2006 UPV/EHU seminar at Gasteiz for discussion; among them I met Patxi Goenaga, and it is a pleasure to participate in this volume for him. Additional thanks go to Aritz Irurtzun and Julen Agirre. This article is mostly drawn from Rezac (2006), whose empirical basis is the Basque verb morphology volumes of Pedro de Yrizar (e.g. 1992, 1997); unless specified, dialect names refer to these. That work was supported by SSHRC grant #756-2004-0389 and UPV-EHU grant #9 UPV 00114.130-160.09-2004 U.

<sup>1</sup> Except insofar as the presence of dative agreement blocks (agreement with) a 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person absolutive: the *Person Case Constraint* (Albizu 1997, Ormazabal & Romero 1998), as in Georgian but not in Itelmen.

<sup>2</sup> “Person” in this sense distinguishes 1SG *n-*, 1PL *g-*, 2<sup>nd</sup> respectful / 2PL *z-*, 2<sup>nd</sup> familiar *b-*, 3SG/PL  $\emptyset$ -. Similar “person” distinctions hold for Itelmen (1SG, 1PL, 2SG, 2PL, 3) and Georgian (1SG, 1PL, 2, 3).

is to us (dat)' reflects both: *s* is the dative flag (*\*tz*), and the shape of the root as *dx* rather than (*s*)*a* is also due to the dative.

Some varieties present a different picture: some or all 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person datives control the canonically absolutive person prefix (px in the glosses) and pluralizer (glossed PL). This is *dative displacement*, illustrated for different dialects in (3).<sup>3</sup> The forms in square brackets give regular dative agreement forms in the same dialect. Worth noting are the different position and shape of the morphemes that the dative controls canonically on the one hand, and under dative displacement on the other, e.g. *-ta-* and *n-* in (3c). 3<sup>rd</sup> person datives are not affected.<sup>4</sup>

- (3) a. Guri<sub>i</sub> sagarrak<sub>j</sub> eman g<sub>i</sub>-a-it<sub>i</sub>-u-zki<sub>j</sub>-(gu<sub>i</sub>) [vs. d-a-u-zki<sub>k</sub>-gu<sub>i</sub>]  
 us.DAT apples.ABS given IPL(px)-TM-PL-√-PL2-IPL(sx)  
 You gave us the apples. (based on Sara, St. Pée and Ahetze, Yrizar 1997: 93, 119)
- b. Guri<sub>i</sub> bokatak<sub>j</sub> gustatzen g<sub>i</sub>-a-tt<sub>i</sub>-u-zte<sub>j</sub> [vs. zai-zki<sub>j</sub>-gu<sub>i</sub>]  
 us.DAT sandwiches.ABS liking IPL(px)-TM-PL-√-PL2  
 We like the sandwiches. (Errenteria, Aritz Irurtzun p.c.)
- c. Harek<sub>k</sub> neri<sub>i</sub> sagarra(k)<sub>j</sub> emun n<sub>i</sub>-o-s-ta<sub>i</sub>-n [vs. d-o-s-t<sub>i</sub>]  
 he.ERG me.DAT apple(s).ABS given 1SG(px)-√-DF-1SG(sx)-PAST  
 He had given me the apple(s). (Oñate, Collective 2005: 5)

Fernández (2001) introduces the phenomenon to theoretical inquiry, names it, and draws a parallel with the more familiar *ergative displacement*. In the latter, exemplified in (4) (cf. esp. (3a)), a 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person ergative controls the canonically absolutive person prefix if the absolutive is not itself 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person, while also sometimes in some varieties retaining its own person + number suffix. Ergative displacement presents a systematic and pan-dialectal contrast with dative displacement: the ergative gains control of the person prefix only, and not of the pluralizer PL, even if its canonical absolutive controller is singular and does not trigger it.<sup>5</sup> The dative in dative displacement, by contrast, takes over both, and if the absolutive is itself plural it controls an extra morpheme, here called the *second plural* (PL2 in (3ab)). A particular configuration may allow either ergative or dative displacement, as in Sara (Urdax) *ginatzun* beside *zintugun* 'we (erg) had it to you (dat)'. However, the two cannot combine: it is not possible to have in Basque multiple person prefixes, and moreover it is not possible for the dative to control just the pluralizer PL and the ergative to control the person prefix, giving *\*gintu(tzu)n* for the preceding. All these properties of the two phenomena will persist in Itelmen and Georgian; parochially in Basque, ergative but not dative displacement is limited to the non-present tenses.

- (4) Askak<sub>j</sub> guk<sub>i</sub> bodegan g<sub>i</sub>-en-it<sub>j</sub>-u-(gu<sub>i</sub>)-n.  
 troughs.the.ABS we.ERG store.room.in 1PL(px)-PL\*-PL-√-1PL(sx)-PAST  
 The troughs, we had them in the store-room (based on Fernández and Albizu 2006).

<sup>3</sup> Non-obvious glosses: px prefix, sx suffix; TM theme marker; DF dative flag; PL plural and PL2 second plural.

<sup>4</sup> Thus *die* 'he has it to them (dat)' is never expressed as *ditu* 'he (erg) has them (abs)', *dizkie* 'he has them to them'.

<sup>5</sup> The ergative seems to control its own plural affix in ergative displacement, PL\* (Albizu 2002: 15, Rezac 2006).

The most conspicuous aspect of dative displacement is the control of control absolutive agreement by a DP that retains dative case. This seems to be a rare phenomenon, between two better-studied options for adding an indirect object to a transitive or an unaccusative to form an “applicative construction” (Ormazabal & Romero 1998). One type, standard Basque, codes the added object in a special way for case and agreement, as a dative, and the direct object / subject is treated in the same way as in a plain transitive / unaccusative (thus Greek or Yimas). The other type, English, codes the indirect object in the same way as the direct object / subject of a plain transitives / unaccusatives, leaving various options for the remaining theme (thus English, Mohawk, Chimwiini, or Kinyarwanda). Dative displacement is at the crossroads of these two strategies, and should have much to tell us about the relationship of case and agreement (Fernández 2001, Rezac to appear). The rest of this article surveys the morphology of the phenomenon across and outside Basque, underlining the similarities and differences.

## 2. Basque

Dative displacement assumes a variety of forms across Basque, exemplified in Table 1. These show that it does not generally collapse the ABS-DAT-ERG paradigm with the ABS-ERG paradigm for the same  $\phi$ -features of dative and absolutive. The dative controls canonically absolutive person and number agreement, (5ab), but other differences may subsist, (5c-g).

Table 1

Dative displacement formations<sup>6</sup>

| Group                 | $\phi$ , tense | 3SG.ERG: $\phi$ :DAT: 3PL.ABS |                                 | 3SG.ERG: $\phi$ :ABS |
|-----------------------|----------------|-------------------------------|---------------------------------|----------------------|
|                       |                | Dative displacement           | Dative undispl.                 | Plain transitive     |
| Northern, mostly Lab  | 1PL pres.      | G-a-IT- <u>u</u> -zki(-gu)    | d- <u>a</u> -u-zki-gu           | G-a-IT- <u>u</u>     |
| Northern, mostly Gip† | 1PL pres.      | G-a-IT- <u>u</u> -zki‡        | d- <u>i</u> - <u>tt</u> /zki-gu | G-a-IT- <u>u</u>     |
| Lekeitio (Biz)        | 1PL pres.      | G-a-ITT- <u>u</u> -s          | d-e- <u>u</u> -s-ku-s           | G-a-ITT- <u>u</u>    |
| Burunda (Gip)         | 1PL pres.      | G-e-R- <u>u</u> -zk-u?/u?     | d- <u>e</u> -zki-(g)u           | G-e-R- <u>u</u>      |
| Echarri-Aranaz (Gip)  | 1PL pres.      | G- <u>ie</u> -zki-            | d- <u>uu</u> -zki-e?-gu         | G- <u>ie</u> -       |
| Oñate (Biz)           | 1PL past       | G- <u>o</u> -s-ku-n           | <u>o</u> -s-ku-n                | G-indd- <u>u</u> -an |
| Basauri (Biz)†        | 1PL pres.      | N- <u>o</u> -s-te-s           | d- <u>o</u> -s-te-s             | N-a- <u>u</u>        |
|                       | 1PL pres.      | G-a-T- <u>u</u> -S-s (ss > s) | d- <u>o</u> -s-ku-s             | G-a-T- <u>u</u> -S   |

<sup>6</sup> Lab - Labourd, Gip - Gipuzkoa, Biz - Bizkaia. CAPS = absolutive-type person prefix (*g* 1PL, *n* 1SG), pluralizer (-*it*-, -*s* PL); SMALL CAPS = dative-type person+number suffix (*gu* 1PL, *te* 1SG). Other: root; dative flag; theme marker; **second plural**; -(a)n = past; ? = analysis unclear. †: Dative displacement affects the ABS-DAT paradigm as well. ‡: In ABS-DAT, second plural is also *te* ‘they are to me’ *Nauzki, naute = zaizkit*.

1PL dative is chosen because it illustrates both person and number control, and happens to be instantiated in each group, although 1SG dative is more susceptible to the phenomenon everywhere save Echarri-Aranaz. Basauri has two modes of formation, see below. Oñate dative displacement is restricted to the past, elsewhere the present is most affected. In Basauri, *nostes* is implied by the description; cf. *nastas/yastas = zaizkit* beside *nastalyasta = zait*. Oñate belongs to dialects that do not distinguish 3SG/PL.ABS in the presence of a dative, i.e. *dosku = di(zki)gu*.

- (5) Morphological properties of dative displacement (dative limited to 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person)
- Person displacement: The dative controls the person prefix (e.g. 1PL *g-*), canonically controlled by the absolutive, and by the ergative in ergative displacement.<sup>7</sup>
  - Number displacement: The dative controls the canonically abs. pluralizer (e.g. *-it-*).
  - Second plural: If there is a (3)PL absolutive, a new pluralizer may appear (e.g. *zki*).
  - Dative doubling: The dative may remain coded by its canonical suffix (e.g. 1PL *gu*).
  - Interaction with ergative displacement: incompatible.
  - Base: In Gipuzkoan and in Lekeitio, dative displacement uses the ABS-ERG base rather than the ABS-DAT-ERG one; in Bizkaian and Labourdin (see below), it uses the ABS-DAT-ERG base with its special “dative flag” or distinctive root.
  - Dative displacement depends systematically on the following parameters:  $\phi$ -features of the dative (e.g. 1SG only in Hernáni, 1PL in Burunda, 1SG and 1PL in Oñate, all 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person in Sara); tense (e.g. present in Ainhoa, past in Oñate); transitivity (rare in the ABS-DAT paradigm); plurality of the absolutive.

Tables 2 and 3 furnish some concrete paradigms (partial for brevity). Ahetze has dative displacement for all 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person datives (and no 3<sup>rd</sup> person ones), beside the undisplaced *dauzkigu*. The displacement forms exemplify both the second plural *zki*, and dative doubling in *gaituzkigu*, *zaizkitzu*. The base of the displacement forms looks at first sight like the ABS-ERG base *u*, not the ABS-DAT-ERG *i* appearing with undisplaced 3<sup>rd</sup> person datives; the last column compares the ABS-ERG forms. In Oñate, dative displacement occurs for 1<sup>st</sup> person datives in the past. Here the displacement forms contrasts strikingly with the plain transitive ABS-ERG ones because they use the ABS-DAT-ERG base, seen in the undisplaced form *oskuen*, with its dative flag *s*, canonically dative suffix *ku*, and the absence of the past theme marker *in̄dd*.

**Table 2**

Present ERG: DAT: 3.PL.ABS in Sara, Ahetze (Yrizar 1997: 121)

| DAT | 3SG.ERG                  | 3PL.ERG      | 1SG.ERG    | 1PL.ERG     | 2R.ERG      | ABS | 3SG.ERG |
|-----|--------------------------|--------------|------------|-------------|-------------|-----|---------|
| 3SG | diozka                   | diozkate     | diozkat    | diozkau     | diozkatzu   | 3SG | du      |
| 1SG | nauzki                   | nauzkite     | —          | —           | nauzkitzu   | 1SG | nau     |
| 1PL | gaituzkigu<br>(dauzkigu) | gaituzkigute | —          | —           | gaituzkitzu | 1PL | gaitu   |
| 2R  | zaizkitzu                | zaizkitzute  | zaizkitzut | zaizkitzugu | —           | 2R  | zaitu   |

<sup>7</sup> There is also some *partial* 1PL > 1SG dative displacement, Oñate var. *noskun* &c. for *goskun* &c. ‘he has it to us’.

Table 3

Past ERG: (DAT): ABS in Vergara, Oñate (Yrizar 1992: 469)

| DAT | 3.SG.ERG | 3.PL.ERG            | 2R.ERG    | ABS | 3SG.ERG | 3PL.ERG | 2R.ERG   |
|-----|----------|---------------------|-----------|-----|---------|---------|----------|
| 1SG | nostan   | nostañ              | nostatzun | 1SG | niñdun  | niñduen | niñdusun |
| 1PL | gokun    | gokuen<br>(oskue-n) | gokutzun  | 1PL | giñduan | giñduen | giñdusun |

Some differences among the groups in Table 1 are simply a matter of the origin of dative displacement and its gradual spread: in 1SG or 1PL dative, in the present or past, and whether it has spread to ABS-DAT intransitives. The “second plural” recruited to agree with 3PL absolutive when the regular plural PL is taken over by the dative seems to reflect the most unmarked plural allomorph of the regular ABS-DAT-ERG paradigm: Bizkaian *z/s*, elsewhere *zki*, but also *te* for intransitives. On the remaining differences, some light is shed by a comparison of the groups.

Two groups stand out from the others: Oñate (generally) and Basauri (for 1SG). As elsewhere the dative controls canonically absolutive agreement, but the similarity to the plain ABS-ERG paradigm stops there, and the dative displacement forms use the base of undisplaced ABS-DAT-ERG forms. *Ostan* ‘he had it to me’, *oskun* ‘he had it to us’, become *nostan*, *gokun* in Oñate, retaining both the canonically dative suffixes 1SG *ta*, 1PL *ku*, and the dative flag *s*. This does not occur in the other groups, and some distinctive property of these two dialects would be welcome. It is suggested by the limitation of Oñate dative displacement to the past. Oñate and Basauri share the Bizkaian characteristics of having no “default” prefix when the absolutive is 3<sup>rd</sup> person (the only absolutive permitted in forms with dative agreement, note 1), while other dialects use *z/s*-. Oñate *ostan* ‘he had it to me’ beside Salinas (*s*)-*ustan*, Labourdin *z-autan*, Gipuzkoan *z-idan*. To yield dative displacement for all 1SG/PL datives, Oñate only needs to tack 1SG *n*, 1PL *g* onto this base, because of two additional properties of this variety. First, it belongs to a small group where 1PL/2PL do not control the pluralizer PL: Oñate *gau* ‘he has us (abs)’ beside the *gaitu*, *gaitus*, *gauts* elsewhere with PL *it*, *s*. Second, it participates in the more widespread phenomenon of not agreeing with 3PL absolutives in the presence of (even undisplaced) dative agreement, so no second plural is needed.<sup>8</sup>

The presence of a default prefix is not an insurmountable obstacle to the Oñate type formation. Basauri deploys it for 1SG datives in the present as well as the past,

<sup>8</sup> The «theme marker» *iñdd* found between the root and the person prefixes in the ABS-ERG past in Oñate is not extended to dative displacement, perhaps a testimony to the fossil status of this morpheme. Since agreement with 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person absolutives is impossible in Basque in the presence of dative agreement (note 1), there is no way to see what this theme marker would look like if there were a 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person-controlled prefix in the ABS-DAT-ERG or ABS-DAT paradigms, unless dative displacement occurs. It is thus of great interest that the theme marker proper to ABS-ERG is not extended here. In the northern group it sometimes is and sometimes is not, so that dialects with ABS-ERG type *gintuen* ‘he had us (abs)’ have dative displacement ‘he had it to us (dat)’ either as *gintuen* &c. or as *gattuen* (Hondarribia). (Basauri has little to say about the theme marker: *nosten* does not use *iñdd* or its variants, but such forms are also gone from its ABS-ERG paradigm because of «leismo», Arretxe 1994: 159 note 83).

where the undisplaced type *d-oste* ‘he has it to me (dat)’ has the default prefix *d-*, as in Basque generally. *Doste* becomes *noste* under dative displacement. Similarly, Basauri extends dative displacement to the consonant-initial ABS-DAT paradigm, transforming *yastu(n)* ‘he is (was) to me (dat)’, where *y* is part of the root allomorph found in the context of dative agreement, to *n-astu(n)*. Basauri also indicates the plurality of 3PL absolutes in the presence of a dative, displaced or not; the displaced forms adopt the earlier ones’ pluralizer *s* as their “second plural”.<sup>9</sup>

In the other groups, dative displacement looks quite different. To a first approximation, it seems as if it basically adopts the ABS-ERG forms in consequence of the dative’s control of the absolute-type person and number agreement: *gaitu* ‘he has us (abs)’ comes to be used for ‘he has it to us (dat)’, beside undisplaced *digu/dauku*. The *gaitu*-type forms are then sometimes enriched with pieces coming from the undisplaced ABS-DAT-ERG forms, namely the second plural (*zki*, *s*, but often  $\emptyset$ : ‘he has them to us’ undisplaced *dauzkigu* → displaced *gaitu(zki)*), and the canonical dative suffixes (*gaituzki(gu)*). The distribution of dative displacement suggests why this might be so and how it relates to the Oñate mode of formation.

Dative displacement is earliest recorded, most widely spread, and most often discussed for the Northern Group of Table 1.<sup>10</sup> This seemingly contiguous region splits into two areas as regards the (older) forms with undisplaced dative agreement. The geographically mostly Gipuzkoan area differentiates the ABS-DAT-ERG base *i* from the ABS-ERG base *u*, giving *dio* ‘he (erg) has it (abs) to him (dat)’ vs. *du* ‘he (erg) has it (abs)’, *digu* ‘he has it to us’ vs. *gaitu* ‘he has us’: the dialects of Irún and Hernani, and the Urdax variety of Sara. However, the majority of the Labourdin area of this group, namely Ainhoa, Arcangues, St. Jean de Luz, and some Sara varieties, has the peculiarity of appearing to use the ABS-ERG base for the *undisplaced* ABS-DAT-ERG formations, with 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person datives. Thus in Ainhoa, beside the same *dio* - *du* contrast for 3SG dative as for Gipuzkoan, we get for 1PL dative the form *dauku* ‘he (erg) has it (abs) to us (dat)’, to be compared to *gaitu* ‘he (erg) has us (abs)’.

This identity of bases seems to be only superficial. The dative-controlled suffixes of Basque are generally drawn from the same set as the ergative-controlled suffixes. In these Labourdin varieties however, a dative-controlled suffix assumes a special form, *if it is contiguous to the root u*. Consider the 1PL-controlled suffix: *gu* when the controller is ergative, *dugu* ‘we have it’, *diogu* ‘we have it to him’, and when the controller is dative and the suffix is separated from the root *u*, *dauzkigu* ‘he has them to us’, but *ku* when the controller is dative and the suffix is right-adjacent to the root, *dauku* ‘he has it to us’ (beside other varieties’ uniform *gu* in *dugu*, *diogu*, *dizkigu*, *digu*, respectively). This reveals the influence of an underlying morpheme identifiable as the “dative flag”, the special morpheme that in many varieties shows up overtly between the root and a dative-controlled suffix, often with the phonetic effect found in the *gu/ku* alternation. Thus in Bizkaian the dative flag takes the form *s* before *gu*, which it

<sup>9</sup> Only 1SG datives use this formation in Basauri, so plural + second plural combinations cannot be investigated.

<sup>10</sup> Bonaparte’s attention to the phenomenon in the mid-19C permits its evolution to be tracked during more than a century between his study and Yrizar’s. For other works, see Sagarzazu (1994), Fernández (2004).



devoices to *ku*: Biz. *deusku* (*dosku*) for Lab. *dauku* ‘he has it to us’, versus *dogu* = Lab. *dugu* ‘we have it’. So *dauku* is really *da-u-X-gu*: the root *u*, shared with ABS-ERG forms, followed by the dative flag *X* (Lafon 1961).

In turn, it follows that the dative displacement form *gaitu* ‘he has it to us’ need be only superficially identical to the ABS-ERG form *gaitu* ‘he has us’; it may reflect *gaituX* with the dative flag *X*, and thus correspond partly to Oñate *gosku* with its dative flag *s*.<sup>11</sup> *gaituX* still differs from *gosku* in missing the canonically dative-controlled suffix doubling the newly dative-controlled prefix, i.e. *gosku* = \**gaituku* < *gaituXgu*. However, Labourdin varieties do sometimes show the expected doubling: mostly when some material intervenes between the prefix and the suffix, like the second plural *zki* in *gaituzkigu* ‘he has them to us’, but also in Trask’s (1981: 294) *eman arazi nautak* ‘thou (erg) madest me (dat) give it to him’. Here *nauta-* = *na-u-X-da-*, with the dative flag *X* revealed by devoicing the 1SG suffix *da*, parallel to Oñate *nosta-* = *n-a-u-s-da-*.<sup>12</sup>

Interestingly, it is in these Labourdin varieties with *dauku* - *gaitu* that dative displacement is by far the most entrenched in Basque, affecting sometimes all ABS-DAT-ERG forms with 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person datives (as in Ainhua proper, Artola, Yrizar 1997). The neighbouring Gipuzkoan varieties have less of the phenomenon, essentially for 1SG datives in the present and variable spread to 1PL, past, and some 2<sup>nd</sup> person (they innovate in extension to the ABS-DAT intransitives). This suggests that dative displacement started out in Labourdin, and spread out to the Gipuzkoan varieties. Now, the latter do not have *dauku* for ‘he has it to us’; they have *digu*, that is, they use the special root *i* throughout the ABS-DAT-ERG paradigm, in contrast to the *u* of ABS-ERG *gaitu* ‘he has us’. If in spreading, the Labourdin forms themselves were adopted along with the phenomenon, identical as they were on the surface to the independently existing ABS-ERG forms, there would come into being a previously non-existent conflation of dative displacement forms with ABS-ERG forms. The Lab. *gaitu* ‘he has it to us’, which in Lab. = *gaituX*, spreads to a zone using *digu* rather than *dauku* = *dauXgu* for ‘he has it to us’, and it is identified with plain ABS-ERG *gaitu* ‘he has us’, with no *X*, because the *digu* variety has no *X*. This creates a situation where on the surface, dative displacement is basically using ABS-ERG forms and bears no relationship to the ABS-DAT-ERG base.<sup>13</sup>

On this story, there is nothing essential to dative displacement that has it relate to the ABS-ERG forms, beyond the elementary fact of controlling the same person and

<sup>11</sup> With the irrelevant difference noted above that in Oñate 1PL generally fails to control the plural *it*, and *au* > *o*.

<sup>12</sup> The intervening material that enables dative doubling plays the same role in ergative doubling of the type *genitugun* (4), and «sufficient» for this purpose favours the second pluralizer *zki* or non-auxiliary roots (Azkue 1923-5: 709/§948, Fernández 2002, Rezac 2006 noting the same condition on doubling in other languages).

<sup>13</sup> An analysis keeping the dative flag or dative doubling at an abstract level may be motivated even in its new area, because there do remain various small differences between the regular ABS-ERG and dative displacement paradigms (Rezac 2006). Thus Sara, Urdax 1PL.ABS-ERG *gintuen*, *gintuzten*, *gintutzun*, *gintutzuen*, are also dative displacement forms for 1PL.DAT, except for *gintuzten* where there is a gap. Other differences are in the theme marker (note 8), or allomorphy of the type *gattuzia* ‘you have us’ vs. *gattuzue* ‘you have it to us’.

number morphemes. It does not characterize the phenomenon in what seem to be its hearths, like the Labourdin area of the Northern Group and Oñate, and occurs elsewhere through the spread of actual forms along with the abstract phenomenon. The same tale of importation might be told of the other groups in Table 1 that build dative displacement on the ABS-ERG rather than clearly distinct ABS-DAT-ERG base. Best documented is the situation for the sea-port of Lekeitio, where the incipient phenomenon is noted by Azkue (1923-5: II:539/§770, 576/§810), along with a re-making of the past tense on the basis of the present, and documented seventy years later in careful detail by Hualde et al. (1994), Fernández (2001). In Basauri the two modes of formation coexist, the Oñate type for 1SG datives, and the probably newer Gipuzkoa / Lekeitio type for 1PL datives.<sup>14</sup>

The following sections seek to cast a wider net, looking at dative displacement in other languages whose agreement systems have many commonalities with Basque, in particular split person and number control and “ergative displacement”, with an eye on some of the questions that the Basque variation brings to the fore: which datives are the controllers; how dative displacement interacts with the split control of person and number; whether it uses the regular dative-agreement base or whether the dative behaves completely like an absolutive.

### 3. Itelmen

The relevant properties of Itelmen agreement are given in (6), using EA for the external argument of transitives, O for the object of transitives, and S for the argument of intransitives:<sup>15</sup>

- (6) Itelmen agreement
- a. Prefixal agreement (AgrPx): controlled by the person (note 2) of EA/S, not O.
  - b. Suffixal agreement (AgrSx): controlled by the person+number of O/S, except that if O is 3<sup>rd</sup> person, AgrSx codes the person of EA.

Table 4 exemplifies this system (the rightmost IO column is to be ignored for a moment). The generalizations about the distribution of person and number control among arguments are virtually the same as in the Basque ergative displacement system, if AgrPx is treated as the suffix series and AgrSx as the person prefix + the pluralizer PL. In the combination 1PL EA > 2SG O, *nt-\_\_\_-[/ʃ]in*, AgrPx and AgrSx are fully independent, as in Basque *hinderamagun* ‘we carried thee’, where the person prefix *h* = AgrSx is controlled by O, and the suffix *gu* = AgrPx is controlled by EA. In the combination 1PL EA > 3SG O, *nt-\_\_\_-čen*, the AgrPx = *gu* remains the same. However, here O does not contribute a person feature to AgrSx because it is 3<sup>rd</sup> person, and EA person takes over, so that the form of AgrSx varies according to the person of the EA: the suffixes vary going down third column. At the same time,

<sup>14</sup> The spread is dative displacement is small in Burunda and Etxarri-Aranaz, but Burunda imparts an important lesson: the phenomenon begins with 1PL datives, not as in all other groups it seems, 1SG.

<sup>15</sup> The analysis of Itelmen is derived from Bobaljik and Wurmbrand (2001), henceforth BW, except as noted.



the number of the EA does not influence AgrSx even if O is 3SG: regardless of the number of the EA, the suffixes of the third column remain distinct from the fourth column, and only a plural O can contribute the pluralizer *ʔ*. This is exactly like ergative displacement + dialectal ergative doubling in Basque *generamagun* 'we carried him': the suffix = AgrPx is unaffected, the person prefix = AgrSx gets its person value from the EA since O is 3<sup>rd</sup> person, but the pluralizer PL *tza* is not triggered and only a plural O can contribute it, *generamatzagun* 'we carried them'.<sup>16</sup>

Table 4

Itelmen agreement (partial; realis mood, class I)

| φ   | S             | EA + 3SG.O | EA + 3PL.O | EA  | O      | IO      |
|-----|---------------|------------|------------|-----|--------|---------|
| 1SG | t-__k(ičen)   | t-__-čen   | t-__-čeʔn  | t-  | -βum   | -βum    |
| 1PL | nt-__k(iče/n) | nt-__-čen  | nt-__-čeʔn | nt- | -βuʔm  | -βuʔm   |
| 2SG | __-č          | __-ən      | __-əʔn     |     | -[ʏ]in | -[ʏ]in  |
| 3SG | __-n          | __-nen     | __-neʔn    |     |        | -nen    |
| 3PL | -ʔn           | n-__-nen   | n-__-neʔn  | n-  |        | -peʔnen |

Unlike in Basque, dative indirect objects (IO) in Itelmen lack their own agreement morphology. However, BW show that they can optionally take control of AgrSx from its canonical controller, O/S, and when they do so, they remain dative: dative displacement. In (7a), the controller of AgrSx is the unmarked O, but in (7b) it is the dative IO. It seems possible that the optionality of dative displacement reflects the difference between applicative and prepositional constructions, with the dative controlling AgrSx only if it is applicative.<sup>17</sup>

- (7) a. isx-enk            n-zəl-ał-in                            kza kəma-nkʔ  
 father-LOC IMPRS-give-FUT-2SG.OBJ you me-DAT  
 Will father give you to me? (Bobaljik and Wurmbrand 2001: ex. 15)

<sup>16</sup> The most salient difference with Basque is that all intransitive subjects (i) control AgrPx in the same way as EA (exception in 3PL), and (ii) both their person and number features count for AgrSx, plural S triggering the pluralizer *ʔ* just like O but the person of S triggering different allomorphs than the same person of O. As if Basque had \**goatzagu* 'we go' rather than *goatza*, cf. Lekeitio *giñiki-gun* = *leikigun* (Hualde et al. 1994: 119-120).

<sup>17</sup> This is not BW's proposal. A hint in this direction is that the language lacks the Basque agreement restriction of note 1, the «Person Case Constraint»: AgrSx is not restricted to 3<sup>rd</sup> person O/S in the presence of a dative (necessarily non-agreeing, since it is not controlling AgrSx). It seems to be generally the case that where «applicative» constructions are affected by the said agreement constraint, the corresponding prepositional construction is not (Ormazabal & Romero 1998). The class of datives capable of controlling AgrSx in transitives is limited and of variable membership, e.g. the obligatory goal of 'give', the optional goal of 'bring', 'tell', the affected theme of 'watch', the causee of the lexical causative 'make wear'. BW investigate the conditions under which IO vs. O/S control AgrSx: when both are 3<sup>rd</sup> person, the more topical of the two does; when both are 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person either can; and when one is 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person, it tends to control AgrSx but, the other can also even though 3<sup>rd</sup> person. These facts might be related to applicativity as follows: topicality = non-new information, so if new information is VP-peripheral, it will be IO rather than O in the prepositional construction, and O rather than IO in the applicative one.

- b. isx-enk          n-zəl-ał-um                          kza   kəma-nk?  
 father-LOC   IMPRS-give-FUT-1SG.OBJ   you   me-DAT  
 Will father give you to me? (Bobaljik and Wurmbrand 2001: ex. 14b)

The principal difference between Itelmen dative displacement and the Basque one is that 3<sup>rd</sup> person datives participate in it in Itelmen. Yet they also show themselves thereby not to be the same unmarked 3<sup>rd</sup> person as are O and S. When a dative is not 3<sup>rd</sup> person, its control of AgrSx gives the same result as the control of AgrSx by a direct object; not so when it is 3<sup>rd</sup> person. A 3<sup>rd</sup> person O/S contribute no person features to AgrSx, which looks to EA à la “ergative displacement”, as discussed. In (8a), this is indicated by the gloss 1 > 3 under AgrSx (cf. Table 4). Remarkably, a 3<sup>rd</sup> person dative blocks this reference of AgrSx to EA, and provides it with a unique person feature: this is the rightmost column of Table 4 and the AgrSx in (8b).

- (8) a. kma    tʃe-ank          t-ʃintʃi-čeʔn          pexal-eʔn  
 I          them-DAT    1SG-put-1>3PL    hat-PL  
 I put hats on them. (Bobaljik and Wurmbrand 2001, ex. 16a)  
 b. kma    tʃe-ank          t-ʃintʃi-peʔnen        pexal-eʔn  
 I          them-DAT    1SG-put-3PL.OBL    hat-PL  
 I put hats on them. (Bobaljik and Wurmbrand 2001, ex. 16b)

BW propose that 3<sup>rd</sup> person datives differ from 3<sup>rd</sup> person O/S in being specified for some variety of person (cf. their note 14). This idea appears in various guises in the literature, e.g. a specification on the dative for [local], [participant], or [-person], vs. its absence on O/S (Anagnostopoulou 2003: 271-2). So the first-look contrast between Basque and Itelmen dative displacement yields a deeper commonality: the phenomenon crucially refers to some person specification. The reason why Basque does not displace 3<sup>rd</sup> person datives might be localized either in the features of the dative, which in Basque could be person-less like O/S, or in the “cut-off” point for dative displacement: just as Oñate displaces only 1<sup>st</sup> person datives while Ainhua displace both 1<sup>st</sup> and 2<sup>nd</sup> person, Itelmen might go farther still and displace all DPs specified for person. The second suggestion allows the supposition that even Basque datives are more person-like than 3<sup>rd</sup> person O/S, perhaps as a universal fact about agreeing datives or datives in the “applicative construction” with its familiar animacy / possessor effects (Ormazabal & Romero 1998: 422). Indeed, Basque indicates as much in surface morphology: its (undisplaced) 3SG datives control the suffix *o*, unlike the  $\emptyset$  of 3SG ergatives and absolutes, and *o* is revealed as a person marker by comparison with 3PL dative *o-te* (*e*, etc.), 3PL ergative  $\emptyset-te$ .

Intransitives may also participate in dative displacement in Itelmen. The control of AgrSx then falls not to S, as in a plain intransitive (S column in Table 4), but to IO. S retains its normal control of AgrPx, for which it behaves just like EA (note 16). However, the oblique controller in the intransitive examples is not dative, but a possessor (9a) or a locative (9b). BW suggest a covert affected dative of the type in *My child was crying on me all night*.

- (9) a. ənan    p'eč    kəma-nk    k'ot-it-əs-kinen  
 his    son    me-DAT    come-DISTRIB?-PRES-3.OBL  
His son keeps coming to me. (Bobaljik and Wurmbrand 2001: ex. 31c)

- b. nt-čaja-kinen                      ənna-nk  
 1PL-drink.tea-3SG.OBL    him-LOC  
 We had tea at/by him (i.e. 'at his place'). (Bobaljik and Wurmbrand 2001: ex. 33)

A striking commonality between Itelmen and Basque is the interaction of dative displacement with the splittable person-number control of canonically absolutive agreement. In each language's version of "ergative displacement", EA provides the person feature to canonically O-controlled agreement if O is 3<sup>rd</sup> person, but it does not provide number even if O is singular. Itelmen differs from Basque in that S both controls AgrPx like EA, and provides person and number to AgrSx like O (note 16, S column in Table 4). In dative displacement in both languages, the dative provides both the person and the number features canonically provided by O, and this forestalls all influence on AgrSx by EA/S. Thus in (9b), the 3SG dative is the sole controller of AgrSx (*ki*)*nen*, and the 1PL S influences it neither for person (expected to = 1PL.EA + 3SG.O in Table 4), number (no pluralizer ?), or both (expected to = 1PL.S).

To this last generalization, BW note an anomaly in the data. In examples like (10), the 3SG dative (covert, corresponding to possessor *his* of the subject) controls AgrSx as in (9a), except that the plural marker ? turns up. The two examples with this property involve a singular possessor and plural S, which suggests that S is providing the plural feature. One might propose that in dative displacement, the pluralizer ? is triggered by whichever of the IO or O/S is plural, which seems consistent with the examples in BW. In Basque when the dative controls the canonically absolutive person and number in dative displacement, as in *gattu* 'he is to us' (1PL *g-*, PL *-tt-*), *nau* 'he is to me' (1SG *n*), a plural absolutive controls a second plural marker, *gattuzte* 'they are to us' (3b), *nauzki/naute* 'they are to me'. This second plural is drawn from the same stock of basic pluralizers as the ordinary plural. In the Basauri and Lekeitio varieties, both the normal and second plural can be *s*: Basauri *ga(t)u<sub>s</sub>* 'he has it/them to us', where *-s* tracks both controllers (Arretxe 1994: 152, note 65). It may be that in Itelmen ? serves as the second plural for S/O in dative displacement, as well as the ordinary plural controlled by the dative.

- (10) əna?n    †qzanom    †qz-a†-kine?n  
 his        traces        be-ASP-FUT-3.OBL  
 there should be traces of him (Bobaljik and Wurmbrand 2001, ex. 31a, cf. also 31b)

There is a further point shared by dative displacement in the two languages: dialectal and diachronic variation. Basque dative displacement varies chiefly according to the  $\phi$ -features of the dative and the transitivity of the construction. BW report that their consultants have the dative control AgrSx easily for 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person as well as 3<sup>rd</sup> person in transitives, but in intransitives allow it only for 3<sup>rd</sup> person possessors/obliques. Earlier sources however had found that dative control of AgrSx was limited to 2PL and 3.SG/PL in transitives, while on the other hand it included 2PL for intransitives (BW, note 16 and ex. 34).

#### 4. Georgian

In Georgian, datives also control absolutive-type agreement, obligatorily. The agreement markers of the Georgian verb are given in Table 5. The relevant element is the prefix, a unique position of person exponence (see note 2). The absolutive and ergative compete for its control according to the pattern of Basque ergative displacement: the absolutive controls it if it is 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person, otherwise the ergative does if it is 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person (Béjar 2003).<sup>18</sup> The dative behaves like the absolutive, and obligatorily controls the prefix if it is present, in which case the direct object controls no agreement: dative displacement.<sup>19</sup> As in Itelmen, 3<sup>rd</sup> person datives control a prefix marker that is missing for 3<sup>rd</sup> person absolutives and ergatives, *s/h/∅* in TABLE, indicating that they have a special person specification beyond plain 3<sup>rd</sup> person (Anagnostopoulou 2003: 271).<sup>20</sup>

Table 5

Georgian agreement (Harris 1981: 29, Hewitt 1995: 128)

| Person | EA, S    |               | O    |        | IO       |            |
|--------|----------|---------------|------|--------|----------|------------|
|        | SG       | PL            | SG   | PL     | SG       | PL         |
| 1st    | v-__     | v-__-t        | m-__ | gv-__  | m-__     | gv-__      |
| 2nd    | ∅-__     | __-t          | g-__ | g-__-t | g-__     | g-__-t     |
| 3rd    | __-s/a/o | __-en/es/etc. | ∅    | ∅      | s/h/∅-__ | s/h/∅-__-t |

The particular interest of Georgian, beyond Itelmen, lies in the “object version” marker. This is its analogue of the Basque “dative flag”, a morpheme that correlates with a dative added to a plain (in)transitive in the applicative construction (Harris 1981: chapter 6). (11a) shows the person prefix *m-* controlled by the direct object *me* in a plain transitive. In (11b), this prefix is controlled by the indirect object *me* in an applicative transitive, and the agreement complex includes also the version marker *i*. Thus Georgian dative displacement co-occurs with the version marker, just like Basque dative displacement does in the Oñate mode of

<sup>18</sup> Georgian has a case-marking split according to tense: an ergative-absolutive system beside a nominative-accusative one, where absolutive = nominative. The agreement facts are identical in both, e.g. a direct object controls the same agreement whether nominative/absolutive or accusative. The accusative and the dative happen to be syncretic, but they can be told apart by the fact that the indirect object always retains this «dative-accusative», while the direct object changes it to the absolutive/nominative in the ergative system and under detransitivization. In the text, I speak in terms of the ergative-(dative)-absolutive system for brevity.

<sup>19</sup> In intransitives the subject controls it, but unlike in Basque the morphemes are those controlled by the subject of transitives, i.e. under «ergative displacement» (cf. Itelmen, note 16): as if Basque had *noan* for *nindoan* ‘I went’.

<sup>20</sup> As for the number suffixes, any plural 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person plural controls them, including the dative. For 3PL matters are complicated and variable, depending on subjecthood, case, etc.: see Tuite (1998).

formation (but with no “doubling”, since there is no dedicated dative agreement in Georgian).<sup>21</sup>

- (11) a. *ninom*      me                      da-m-xat-a  
 Nino.ERG    me(NOM)    PV-1SG.OBJ-paint-AOR  
 Nino painted me (= a picture of me). (Nash 1995: 199)
- b. *važam*      da-m-i-xat-a                      šeni tav-i      (me)  
 Vazha.ERG    PV-1SG.OBJ-VER-paint.AOR    your self-NOM    me(DAT)  
 Vazha painted you for me. (Harris 1981: 92).

## 5. Concluding notes

Taking stock across Basque, Itelmen, and Georgian, dative displacement has the properties in (12). I speak in terms of the EA (external argument of transitives) and O (direct object of transitives), with the understanding that the subject of intransitives is included under one or both of these whenever it behaves in the same way for agreement.

- (12) Dative displacement cross-linguistically.
- Basic agreement*: The dative takes control of both person and number from O, and also from EA that would control it when O is 3<sup>rd</sup> person (“ergative displacement”).<sup>22</sup>
  - Contrast with ergative displacement*: The dative’s control of person and number O-type agreement contrasts with EA’s potential control of person alone, not number.
  - Second plural*: 3PL O may continue to control plural agreement, using an extra pluralizer in Basque, possibly the regular O-type one in Itelmen.
  - Dative flag*: may be retained (Georgian, some Basque), perhaps underlying always is.

<sup>21</sup> It is not in fact clear that 3<sup>rd</sup> person datives undergo dative displacement. On the one hand, in ABS-DAT structures, the dative beats out the absolutive for the control of person agreement whether 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> or 3<sup>rd</sup> person: *m-i-nd-od-i* ‘I wanted you (pl.)’, *u-nd-od-i-(t)* ‘they wanted you (pl.)’, where *u* = the 3<sup>rd</sup> person prefix *h* of Table 4 + the «version» marker *i*. In both cases 2<sup>nd</sup> person *g*- is blocked by *m*-, contrast *g-i-nd-od-i* ‘you wanted me’ (examples from Hewitt 1995: 366, with *ginondi* constructed, cf. subjunctive *gindode*; for *u* = *h+i*, see Harris 1981: 90). On the other hand, the interaction 3<sup>rd</sup> person datives with 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> ergatives is not straightforward (Hewitt 1995: 133). In Itelmen, Basque, and Georgian, a 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> O under dative displacement the IO (so always in Georgian if there is an IO), pre-empt the external argument: in 1.EA > 2.O or 2.O > 1.EA, O wins over EA. This is so for Itelmen 3<sup>rd</sup> person datives under dative displacement as well. For Georgian 3<sup>rd</sup> person datives, overtness of the exponence of EA seems to matter: 2.EA > 3.IO > 3.O, where 2.EA person is ∅, the dative-controlled *s* appears (Itelmen pattern), *mi-s-c'er* ‘you will write to them’, but in 1.EA > 3.IO > 3.O, the 1.EA *v* wins out, *mi-v-c'er* ‘I will write to them’. Until the mid-twentieth century the latter was *mi-v-s-c'er* ‘I will write to them’, with both arguments agreeing, which suggests that 3<sup>rd</sup> person datives occupy a different slot from the 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person exponence.

<sup>22</sup> 1<sup>st</sup>/2<sup>nd</sup> person pronouns do not distinguish ergative, dative, and nominate/absolutive case morphology, but a 3<sup>rd</sup> pronouns in their place would —hence the bracketed indications NOM, DAT in the gloss of *me*.

- e. *Personhood*: 1<sup>st</sup>, 2<sup>nd</sup>, and 3<sup>rd</sup> person datives can participate in dative displacement; participating 3<sup>rd</sup> person datives are more person-like than non-dative 3<sup>rd</sup> person (perhaps associated with being a dative generally).
- f. *Parametrization*: Two parameters that systematically govern dative displacement are the transitivity of the construction and the  $\phi$ -features of the dative (Basque, Itelmen), the last possibly underlying the non-participation of 3<sup>rd</sup> person in Basque.

Examples of (12c), the second plural, have so far been only hinted at in Itelmen, and it is worth adding to the picture second plurals from systems where the indirect object of applicatives behaves fully like the direct object of plain transitives (subject of unaccusatives), as in English (*he baked them a cake, they were baked a cake*). Such languages sometimes provide an extra agreement for the direct object (subject) whose agreement the indirect object assumes (Baker 1996: 194-5): Wichita, Nahuatl, and Southern Tiwa, beside other rich-agreement languages that do not, like Mohawk. The extra agreement is in all cases impoverished with respect to regular agreement, for it reflects only number (and noun class in Southern Tiwa), not person: that is, it is a second plural. (13) shows the second plural *im* in Nahuatl. In Wichita, 3PL indirect + 3PL direct object use the same morpheme *?ak*, giving *?ak-?ak* (Rood 1978: 188), as with Basque that recruits both plurals from the same stock, sometimes re-using the same morpheme (see above).

- (13) Ni-mitz-im-maca                                                        in   huē-hue'xōlo'.  
1SG.SUBJ-2SG.OBJ-3PL.OBJ2-give    IN   RED-turkey-PL  
I give you the turkeys. (Baker 1996: 240 note 12)

The bundling of properties across unrelated languages in (12) suggests that dative displacement is a cross-linguistically coherent phenomenon, like the complex but recurring pattern of target-controller relationships exhibited by ergative displacement. It seems justifiable to add it to the typological repertoire of applicative structures, between the type that treats the indirect object in a fully accusative / absolutive manner, and the type that treats it in a fully dative / oblique manner. Placing dative displacement at their intersection, bundling its properties, and providing the necessary loci of parametric variation, is the task of the theory of the phenomenon. Steps in this direction are the generative treatments in Fernández (2002, 2004), Rezac (2006, to appear). Both for example start out with the same applicative structure as the one underlying non-displaced dative agreement, leading to the expectation that the "dative flag" should appear in both, if it is itself a reflex of applicativity. On such approaches, the patterns of agreement might derive from the general conditions on agreement dependencies that also underlie ergative displacement, the second plural from the need to Case-license the direct object, and variation according to the datives'  $\phi$ -features from the interaction of case and agreement.

The different cross-linguistic settings of the phenomenon might also shed light on its links to other parts of the grammar, synchronically or diachronically. The French and Spanish 1<sup>st</sup> and 2<sup>nd</sup> person clitics are syncretic for dative and accusative case, and in Spanish non-clitic pronouns are as well (both are preceded by *a*). Holmer (1964: 87) sees here a connection to dative displacement. Such syncretism is ab-



sent from the morphology of standard Basque itself, as it is from Itelmen, although it fits Georgian. Some Basque dialects do go partly towards creating this syncretism for direct objects through an analogue of the Spanish “leísmo” phenomenon, by which animate direct objects are treated as dative for *both* case and agreement: *Kepari ikusi dio* ‘she (erg) saw *Kepa* (dat), *le vió a Kepa*’ for *Kepa ikusi du* ‘she (erg) saw *Kepa* (abs), *lo vió a Kepa*’. The origin and distribution of leísmo and dative displacement are distinct in Basque, with the latter but not the former found in Labourdin for example, but they do overlap in dialects like Lekeitio, Basauri, Irun, and Hernani, and they can interact in such a way as to nearly cobble together a single paradigm for all combinations of ERG- $\alpha$ .ABS / ERG- $\alpha$ .DAT-3SG.ABS out of the distinct ones proper to each. In the neighbouring Basque Spanish, leísmo is common (*le vi a Kepa*), but an analogue of dative displacement belongs to distinct varieties. This is *laismo* and *loismo*, whereby some 3<sup>rd</sup> person datives (depending on gender and number) are coded by the clitic-doubling system as accusatives: *A esa camisa la quite el cuello* ‘I removed the collar from this shirt’, *No lo doy ninguna importancia a eso* ‘I give this no importance’ (Fernández-Ordóñez 1999). These datives evidently retain the dative case marker *a*, which here it cannot be the *animate* accusative marker *a*. If clitics can be treated as agreement markers (Franco 1994), this resembles dative displacement, though an analysis in terms of a surface *le-lo/la* syncretism might be tenable. This is not a possibility for Basque: its canonically dative and canonically absolutive agreement exponents use radically different positions, forms, and patterns of person-number splitting, and dative displacement can be doubled by canonically dative agreement.

## References

- Albizu, P., 1997, “Generalized Person-Case Constraint”, in M. Uribe-Etxebarria & A. Mendikoetxea (eds.), *Theoretical issues on the morphology-syntax interface*, Supplements of *ASJU* 40, UPV/EHU, Donostia, 1-33.
- , 2002, “Basque verbal morphology: Redefining cases”, in X. Artiagoitia, P. Goenaga & J. A. Lakarra (eds.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, Supplements of *ASJU* 44, UPV/EHU, Bilbao, 1-19.
- Anagnostopoulou, E., 2003, *The syntax of ditransitives*, Mouton de Gruyter, The Hague.
- Arretxe, J., 1994, *Basauriko euskara*, Basauriko Udala, Basauri.
- Azkue, R. M. de., 1923-5 [1969], *Morfología vasca*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
- Baker, M., 1996, *The polysynthesis parameter*, Oxford U. P., Oxford.
- Béjar, S., 2003, *Phi-syntax: A theory of agreement*, Doctoral thesis, University of Toronto.
- Bobaljik, J. D., Wurmbrand, S., 2001, “Notes on agreement in Itelmen”, *Linguistic Discovery* 1.
- Bonet, E., 1991, *Morphology after syntax: Pronominal clitics in Romance*, Doctoral thesis, MIT.
- Collective, 2005, *Oñatiko aditz-taulak*, Badihardugu Euskara Elkarte, Oñati.
- Fernández, B., 2001, “Absolutibo komunztaduradun ergatiboak, absolutibo komunztaduradun datiboak: Ergatiboaren lekualdatzetik datiboaren lekualdatzera”, in B. Fernández & P. Albizu (eds.), *Kasu eta komunztaduraren gainean / On Case and Agreement*, UPV/EHU, Bilbao, 147-165.

- , 2002, “Komunztadura bikoitza eta lekualdatzea,” Ms., UPV/EHU.
- , 2004, “*Gustatzen nau gustatzen dizu*”, in P. Albizu & B. Fernández (eds.), *Euskal gramatika XXI. mendearen atarian*, Arabako Foru Aldundia, Vitoria-Gasteiz, 87-112.
- , Albizu, P., 2006, “Agreement doubling in Basque dialects”, Ms., <http://www.meertens.knaw.nl/projecten/edisyn/>
- Fernández-Ordóñez, I., 1999, “Leísmo, láismo y loísmo”, in I. Bosque & V. Demonte (eds.), *Nueva gramática descriptiva de la lengua española*, 1, Espasa-Calpe, Madrid, 1317-1397.
- Franco, J., 1994, “The morphological, syntactic, and semantic agreement status of Spanish object clitics”, *ASJU* 27, 707-789.
- Harris, A., 1981, *Georgian syntax*, Cambridge U. P., Cambridge.
- Hewitt, B. G., 1995, *Georgian: A structural reference grammar*, John Benjamins, Amsterdam.
- Holmer, N., 1964, *El idioma vasco hablado*, *ASJU*, Donostia.
- Hualde, J. I., A. Elordieta & G. Elordieta, 1994, *The Basque dialect of Lekeitio*, Supplements of *ASJU-UPV/EHU*, Bilbao.
- Lafon, R., 1961, “Sur les formes verbales basques qui contiennent un indice datif”, *BSL* 56, 139-162.
- Nash, L., 1995, *Portée argumentale et marquage casuel dans les langues SOV et dans les langues ergatives: l'exemple du géorgien*, Thèse de Doctorat, Université de Paris VIII.
- Ormazabal, J. & J. Romero, 1998, “On the syntactic nature of the *me-lui* and the Person-Case Constraint”, *ASJU* 32, 415-434.
- Rezac, M., 2006, “Agreement displacement in Basque”, Ms., Université de Nantes, <http://loargann.batcave.net/index.html>.
- , to appear, “ $\Phi$ -Agree and  $\theta$ -related Case”, in D. Harbour, D. Adger, S. Béjar (eds.),  *$\Phi$  theory:  $\Phi$ -features across interfaces and modules*, Oxford U., Oxford.
- Rood, D., 1976, *Wichita grammar*, Garland, New York.
- Sagarzazu, T., 1994. “Hondarribiko mintzairazko ikuspegiak”, in R. Gómez & J. A. Lakarra (eds.), *Euskal Dialektologiako Kongresua*, Supplements of *ASJU* 27, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 589-631.
- Trask, L., 1981, “Basque verbal morphology”, *Iker* 1, 285-304.
- Tuite, K., 1998, *Kartvelian morphosyntax*, Lincom, München.
- Yrizar, P. de, 1992, *Morfología del verbo auxiliar vizcaíno*, vol. 2, Euskaltzaindia, Zarautz.
- , 1997, *Morfología del verbo auxiliar labortano*, Euskaltzaindia, Pamplona.



# SATZNAMEN DIRELAKOEN INGURUAN. ERLATIBOZKO PERPAUSETAN JATORRI DUTEN TOPONIMOAK AZTERGAI

Patxi Salaberri  
NUP eta Euskaltzaindia

## 0. Sarrera

Aspaldi ezagutu nuen Patxi Goenaga, Gasteizko apezgaitegi zaharrear, Filologia eta Geografia-Historia Fakultatea oraindik han zelarik. Garai hartan Euskal Filologia bukatu berria nuen eta gidaria behar graduko txostena, «tesina» deitzen zena bideratu eta zuzentzeko. Patxik, erakutsi ohi duen gizalege eta adeitasunarekin, bere burua eskaini zuen aipatu lan horretarako, eta hari esker burutu ahal izan nuen *Koordinazioa euskaraz* zitzaion txostena, joskeraren arloan apailatu dudan ia idazki bakarra. Gero onomastikan hasi nintzen eta hor jarraitzen dut, nola-halako lanak eginenez, eta arlo horretatik bete nahi ditut orrialde batzuk lehen irakasle nuen eta orain euskaltzainkide dudan Azpeitiko gramatikariaren omenezko libururako, betiere bi jakiteen arteko zubia —edo xubikoa behintzat— egin nahiz.

Hautatu dudan gaia hemendik kanpo (eta bertan ere bai, frankotan) *Satznamen* deitu ohi direnen sailekoa da, hots, esaldietan iturri duten leku izenen barrutikoa, zehazkiroago eta izenburuak dioenari jarraikiz, beste orduz erlatibozko perpausak izanik orain toponimo bihurtu direnen gainean idatzi nahi ditut lerro batzuk. Leku izenak idazteko era dela eta, denak egungo grafiarekin eman ditut, historikoak eta oraingoak, baina lehenetan, toponimoarekin batean hau ageri den data ematen dudanean, dokumentuan izkiriaturik dagoen bezala aipatzen dut. Era berean, grafia historikoa nahasgarria denean erran egiten dut.

## 1. Historia pixka bat

Mitxelena izan zen gure artean, beste arlo anitzetan bezala, honetaz iharduki zuen lehenetako bat, ez ordea lehena, aurreneko aldiz, errenteriarrak berak dioenez (1982: 301), Juan Gorostiagak azaldu baitzuen badirela gure artean ere perpaus-toponimoak. Mitxelenak 1971ko artikuluan (266) hitz egiten du lehen aldiz *Satznamen* direlakoez, ondoren 1982koan (301-302) eta gero 1985ekoan, G. Lopez de Gereñuk Arabako zerrendetan lehenbizi eta P. Lafitteren omenezko liburuan gero bildutako Kontrastako leku izenak aztertzen dituen lanean. Hondarreko artikuluhonek, 1985ekoak, eragin handia izan du —euskalgintzan eragin handiak txikiak ohi badira ere— *Satznamen*-ez arduratu diren ondorengo ikertzaileen lanetan, Seguroლა, Salaberri, Garzia de Albizu eta Ugarterenetan behinik behin bai, eta Knörreanean ere bai, oker ez banaiz.

Errenteriarrek Urkiola aldeko *hilladazancelaya*, *Illadazancelay* 'hila datzan zelaia' eta Mendarozketako 1776ko *Diraquian* toponimo ustez moztua<sup>1</sup> dakartza gogora, baina dio ohikoena, Kontrastako zerrendetan segurik, *-dana* bukaera duten toponimoak direla, eta behin, *Urcaacdirana*-n, plurala dagoela, azken hau, dudarik gabe, *Urkaak dirana* irakurri behar baita, hots, 'urkak diren lekua', 'urkak diren mendia' edo adierazi nahi du, bestetako *Urkabe* edo *Urkamendi*-ren antzeko zerbait.

Mitxelenak Kontrastako *Aizluceadana* toponimoa 'haitz luzea dena' ulertzen du, 'lo que es la peña larga', 'donde está la peña larga' erdaraz, 'donde está Aizluzea' besterik ez bada bederen, eta Jimeno Juriok eta J. M. Lakarrak biltzen duten dokumentazioako *dont saillio el can con el ciervo* edo *sayllio el can con el ciervo*-ren eta *en el lugar o esta el recluso*-ren kide-tako ematen du.<sup>2</sup> Artikulu honetan *Satznamen*-ak ezezagunak ez badira urriak behintzat badirela dio Mitxelenak, eta hori bera edo antzeko zerbait («there is minor evidence of toponyms that are Satznamen») errepikatzen du, euskal onomastikaz mintzo den lan orokor batean, J. Gorrotxategik (1995: 755).

Gipuzkoako maisuaren ondotik Seguroalak (1987) ukitu zuen erlatibo-toponimoen gaia, Ameskoako leku izenak aztertzean. Honetarako, batez ere haren 1985eko lana eta Nafarroako ibar horretako toponimoak biltzen zituen L. Lapuenteren 1975eko artikulua hartu zituen oinarritzat. Zernahi gisaz, Ameskoakoa ez ezik, Txulapaingo toponimia eta Zizurko zendeakoa ere ukitu zuen Azpeitiko iker-tzaileak, lehena M. Iriarte, J. Urdirotz eta M. Belaskok emandako datuen bitartez, eta bigarrena karrikaratu berria zen Jimenoren 1986ko lana baliatuz. Ameskoako datuetarik 1771ko *Aizhunztuna* nabarmentzen du Seguroalak («*Aizhunztuna*, la peña de la yedra en bulgar» dokumentuan, Ameskoa, Abartzuza, Irantzuz eta Ibririkuren arteko elkarrekikoan),<sup>3</sup> euskal toponimian holakoak gutxitan agertzen direlako, eta arrazoi handia du.<sup>4</sup> Honekin batean, 1590eko *Guibeladayzecana*, *Guibelaizecana* ere azpimarratzen du eta dio adizkia, *daizeka*, Leizarragak darabilen *iechequi*-ren moduko aditzari dagokiokeela, eta, Mitxelenari jarraikiz, gehitzen du lotura honek Gipuzkoako *izeki* eta nafar otoitz batean ageri den *eraiçeten* kausatiboa dituela bermetzat.

Nire irudiko, aipatu adizkiaren azalpena egiteko denboran ongi hasten da, erraten baitu *gibela daizekan (leku)-a* dagokeela hor, oinarritzat *lekuari gibela daizeka* dukeena, baina gaineratzen du honelako itzuliak euskaraz ezinezkoak direla, eta nik

<sup>1</sup> Aldatzen 1695ean *Arriac atera* (NTEM XLV, 230) ageri da, zein, ongi kopiatua badago bederik, *Harriak ateratzen diren lekua*-ren tankerako baten laburtzea izan baitaiteke. Beste posibilitate bat, Zumarragako *Altzolako lizibajolekua* (Ugarte 1998: 227) eta Gorritiko *Otsosaltaleku* (NTEM XLV, 143) toponimoen bidetik, *Harriakateraleku(a)*-ren irudiko zerbaiten laburpena ikustea da. Azpirotzen *Ynchaurraden* dago 1719an (ibid., 239), *Intxaurra dena* baten aldaera «inausia», «morrotoa». Eskribauen hutsegite eta erratuak ez dira bakanak.

<sup>2</sup> Hauetako lehena Galipentzuko *El salto del ciervo* toponimoarekin aldera daiteke (Salaberrí 1994: 462). Cf., gainera, aitzineko oin-oharreko *Otsosaltaleku*. Elgoibarren, 1452an, beste hau agertzen da (Aierbe & Etchezarraga 1999: 41): «Ytten la dicha tierra do se mato la cierva avaxo e ateniente al dicho pedazo de tierra de Adozar».

<sup>3</sup> Aldazko *Besanga* eta *Besangaduna* biltzen da NTEM XLVen (230), 1704an. *Besanga*-k dukeen adieraz ikus OEH.

<sup>4</sup> Nik ezagutzen dudana aurreneko lekukotasuna Albeiz eta Araiaren arteko Amamio herri hustuko 1481eko hau da: «... e dende arriba a la peña alta Arrizuloduna a la peña de Vburu [...] ancia la parte de Hallarte en derecho al mortuorio de Alzania», Pozuelo (2001: 60).

ez dakit zergatik, *gibela*-k toponimian, ehunka aldiz, herritik —edo «populaziogunetik», hau nolakoa ere baita— ikusirik atzean gelditzen den aurkintza baten alderdia izendatzen duenez gerotzik. Kasu honetan aipatu eremuak ardura sua hartzen bazuen segur aski oihana zegoelako zen, eta, beraz, izendatuaren, adieraziaren aldetik ez dirudi inolako arazorik dagoenik aipatu interpretazioa onesteko. Hizkuntzari doakionez ere, \**lekuari* (*aurkintzari*, *dermioari*...) *sua daizekan lekua* (*aurkintza*, *dermioa*...) oinarritzotik \**sua daizekan lekua* aterako zen lehenbizi, eta *sua daizekana* dokumentatua —grafiak grafia— gero. Erretzearekin loturikako toponimoak anitz dira: Nafarroatik atera gabe *Burlata*, *Errea*, *Erredin*, *Erreta*, *Errekina*, *El quemado*, *La quemada*, *Los quemados* eta beste aipa daitezke, *Garmendia*, *Sukia* eta abarretan sartu gabe. Bestelako erlatiboa duen Lizarraga Ergoieneko egungo *Errerikakoa* (*Erréekekoa*, NTEM VIII, 52) ‘erretakoa’, ‘erre dena’ edo ‘erre zena’ ere ekar daiteke hona.

Segurolaren ondotik Salaberrik (1992: 639-640) ukitu zuen erlatibo-toponimoen gaia 1991n Bilbon izandako *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra* delakoan aurkeztu txostenean, eta gero berriz 1998ko lanean (77-78). Egileak, oraingo lan honetan ere ageri diren zenbait lekukotasunez lekora, dialektologiaren aldetik garrantzizkoak diren *bait*-en bidezko erlatibo toponimoak aipatu zituen aurreneko artikuluan. Jakina da Euskal Herriko ekialdean, Nafarroako eremu zabal batean eta Iparraldean ezagunak zirela eta direla honelako erlatiboak:

*Cer da gracia? R. Jaungoicoaren adisquidetasumbat eguiten baicaitu Jaungoicoaren Semeac, eta herederoac ceruco gloriarendaco* (Berriain 1626: 104).

*Garbicenditu becatuen erreliquia, edo señaleac: gure ignorancias, eta descuidos guel-dicen baytire* (Elizalde 1735: 77).

Salaberriren ekarpena *bait*-en bidezko erlatiboak (*Arizabaitacoa*, Garaioa, 1783; *Guerezibaitacoa*, Nagore, d.g.; *Gurbeabaita*, Lusarreta, 1758; *Ezpelabaitacoegua*, Hiriberri, 1872) leku izenetan ere azaltzen direla nabarmentzea eta dialektologiaren ikuspuntutik garrantzizkoak izan daitezkeela azpimarratzea izan zen. Era berean, Mitxelenaren oinatzetan, euskarazkoen kide diren erdal toponimoek egituratzat *donde* + *aditza* izaten dutela erran zuen autoreak, edo, bestela, *en el sitio de* + *izena*. Lehenaren etsenplutzat San Martin Unxeko *Donde murió el mozo* dokumentala eman zuen, zein *Muriomozo* bilakatu baita egun, eta bigarrenaren adibidetako San Martin Ameskoako *en el sitio del pomal* aipatu zuen. Hondarreko hau dela eta, orain, datu gehiagorekin, argitu nahi dut *Gurbiadana* (‘gurbea dena’ alegia; *gurbea* Nafarroan *poma*, *pomo* edo *pomero* ohi da, lehena fruitua eta bigarrena zuhaitza) dokumentatzen dela herri horretan 1706an (Artabiako pr., 19).

Salaberriren ondoren B. Garzia de Albizuk ukitu zuen, 1994an, erlatibo-toponimoen gaia (*dana* eta *dirana* adizkiak dituzten edo zituzten Ameskoako toponimoak), baina ikuspuntu linguistiko batetik baino gehiago historikotik aztertu zuen. Lan honen ekarpena ematen duen zerrenda bera da, nire irudiko. Egileak argi ikusi zuen Ameskoako *Satznamen*-en oinarrian gehienetan zuhaitz eta zuhamuxka izenak dau dela (ikus beherago dioguna). Toponimoen aspaldikotasunari dagokionez, zaharrena 1607koa dela dio, zuhurtziaz halarik ere, data horren aitzineko dokumentazioa urria baita nafar ibarrean.

Ondoren, J. L. Ugartek (1995) landu zuen laburki perpaus-toponimoen gaia, Legazpi eta Oñatiren artean zegoen *Donde murió el oso* leku izen dokumentalaren karie-

tara. Ikertzaile honek agiritan azaltzen den *Arçæraena*-ren erdarazko baliokidetako ematen du (ikus beherago).

Azken aldi honetan H. Knörr arduratu da *Satznamen*-ez: ICOS-en 2005eko kongresuan, Pisan, aurkeztu zuen txostena perpaus-toponimoen inguruan, baina jakina da holako biltzarrak ez direla biziki egokiak gaitan sakontzeko, denbora gutxi izaten baitu hizlari bakoitzak. Argitaratu aitzineko azken bertsioa ez dugu ezagutzen, eta, horregatik, ezin dugu zehaztu gaiari nolako tratamendua ematen dion.

## 2. *Satznamenak*: egitura eta bilakaera

Toponimian *izena absolutibo mugatuan + adizkia + erlatiboa + artikulua* izan ohi da gehienik errepikatzen den egitura, erraterako *Txaraka txikitzen dena*, *Ura sortzen dena* (Uharte Arakil, *NTEM* XII, 165 eta 166), *Gatza ematen dakion iturria* ('artaldeari, saldoari] gatza ematen zaion iturria', Unanu, *NTEM* VIII, 77) leku izenetan duguna. Aditza dela eta, eredurik arruntena *izan*-en orainaldiko singularreko hirugarren pertsona duena da, Tebasko *Elorria dena* (1689), Ziaurrizko *Maspilla dena* ('mazpila dena', 'azpila dena') (1608) edo Enderizko *Mairuichaurra dena* (1615) toponimoetan agertzen dena. Kontua da aipatu ditudan hiru horiek xvii. mende-koak direla eta, oikonimian gertatzen denaren ildo beretik (*Arotzarena* > \**Arotzarenea* > *Arotzenea*), egun, franko ardura, *izena + adizkia + erlatiboa + -ea* izaten dugula, toponimoak leku kasuetan ibiltzearen bortxaz (cf. Asteraingo 1665eko *Dorrondoco ychaurra denean*, 1683ko *Erreca bioc pacen diren lecuana* 'erreak biok batzen diren lekuan', Gazolazko *Alayz denean* 'Alaitz izeneko aurkintza den lekuan' [Jimeno 1986: 82, 88, 266] eta Izkueko *Beroquico alorra denean* [Jimeno 1989: 158]).

Beraz, *Haitza denea* (Aderitz), *Aldapa denea* (Arbizu), *Haritza denea* (Aroztegi),<sup>5</sup> *Harizko denea* (Markalain)... aurkituko ditugu gehienetan egun, maizxko, euskararen bilakaeragatik, bokal arteko horzkari igurzkaria galdu eta bokal horien bakuntza burutu dela, eta artetan, gainera, bukaerakoa ere, inesiboan ageri dena alegia, desagertu dela, gorago aipatu dudana oikonimoaren kasuan (*Arotzenea* > *Arotzene*) agitu bezala: *Aldapania* edo *Aldapaania* (Arbizu, *NTEM* XII, 64), *Arizénia* (Aroztegi, *Arizadenea* 1855ean, *NTEM* L, 369), *Elizéne* edo *Amurgingo elizeenia* (hots, *Eliza denea* edo *Amurgingo eliza denea*, Uharte Arakil, *NTEM* XII, 137), *Ganbeláne* eta *Ganbeláneko aska* ('ganbela dena', 'ganbela deneko aska', ibid., 142), *Zubéeni*, *Zubéne* ('zubia dena', Mugiro, *NETM* XLV, 174). Artetik errateko, nabarmentzekoa da leku izen hauetan guztietan *da* agertzen dela, gaur egun, zenbaitek behinik behin, *dago* ibiliko genukeen testuinguruetan: *Elorria dagoen (toki)a*, *Mazpila dagoen (dermio)a*, *Mairuitchaurra dagoen (leku)a*, e.a.

Anue ibarreko Etsain herrian *Emazte hil zena* azaltzen da 1641ean (*emasteilcena*) eta 1644an (*emazteylçe*), eta irudi du Izkueko 1609ko *Sarats denekoa*-rekin (*Saras denecoa*, Jimeno 1989: 178), Uitziko 1710eko *Zubi denea*-rekin (*NTEM* XLV, 202, *Zubiéne* orain) eta Barindaoko 1719ko *Bide partitzen dirana* (*Bideparticedirana*, Garzia de Albizu 1994: 143) bat datorrela. Itxuraz Jimeno Juriok Asterainen bildu zuen

<sup>5</sup> Toponimoaren ondoko azalpen hau ematen da (*NTEM* L, 36): «*Donde está el roble. Este paraje lo preside un majestuoso y solitario roble, rodeado por los prados que forman la zona más llana de Aróstegui*».

1683ko *Unze erriaren ondoan dagona* (1986: 142; ‘euntze, belar-soro herriaren ondoan dagoena’) aitzineko horietatik bereizi behar da: lehenetan \**leku honetan emaztea hil zen + -en lekua* → *ø emaztea hil zen lekua* → *emaztea hil zena* → *emazte hil zena*, \**leku honetan zubia da + -en lekua* → *ø zubia den lekua* → *zubia dena* → *zubia denea* → *zubi denea*, \**leku honetan bideak partitzen dira + -n lekua* → *bideak partitzen diran lekua* → *bideak partitzen dirana* → *bide partitzen dirana* izan dateke bilakaera. Cf. *goseak pasatua* → *gosepasatua*, *harrak joa* → *harjoa*, eta toponimiako ondoko beste hauek: Markalaingo *Arizcoadena* 1686an / *Aizcodenia* 1894an, *Askodénia* egun; Azpirozko *Arriandiadena* 1720an / *Arriandidenecoa* 1717an (*NTEM* XLV, 237), Markirriain Ezkabarteko *Eunzeadena* 1783an / *Eunzedenea* 1792an (*NTEM* LIX, 195), Beraizko *Lizarradenea* 1893an / *Lizardenea* 1901ean (*NTEM* L, 207), eta Olaizko *Gurbeadenecoa* 1712an / *Gurbedenea* 1893an (ibid., 208). Asteraingo toponimoaren eboluzioa, berriz, hau izan dateke menturaz: \**Euntzea herriaren ondoan dago + -en euntzea* → *ø herriaren ondoan dagoen euntzea* → *euntze herriaren ondoan dagoena*. Hortaz, literaturan usu aurkitzen dugun *izenburu aurreratu absolutibo mugagabea + aditza + erlatiboa + artikulua* egitura dukegu,<sup>6</sup> hots, eta adibidez, lekukotasun hauetan dagoen bera:

... *oroijen diradela becatu eguin citustenes* (Beriain 1626: 123).

*Aditzen da kondenuatu zela, zeren etxathera eske ethorri zeikan pobre gose premian zegoenari ezpaitzioen bere mahai asetik, asetzekorik eman eta ez are elikatzezorik ere* (Axular, Villasante 1976: 263).

Jesus demonioa *ta onelaco beste itzcuntza eta ezcontza infernuco itsusiac euscaldun ondo aci diranen aoan ceñ gaizqui diruditen!* (Kardaberatz 1761, Altuna & Zulaika, 2004: 40).

... *eta au erraz izan diteque becatu larria, batezere guraso, eta ume onra onean vici diranen artean* (Agirre Asteasukoa 1978 [1850]: 63).

*Harek ezititzen zuen iguzki ageri zenaren distira* (Hiriart-Urruti 1972: 96).

Jimenok 1986ko lanean (124) artikulurik gabeko *Musquil denecoa ychaurraren ondocoa* dakar (Asterain, 1683; *muskila*-ren adiera ‘harri mukurua’ da), eta lan honetan jasotzen diren beste toponimo anitzetan bezala —ez denetan, ez hurbiltzekorik ere—, irudi du berriemailea, hots, ardantzearen, alorraren edo dena delakoaren eroslea euskaraz mintzatu eta notarioak ahal bezala transkribatu zuela hark erranikakoa, ez baitzuen lan erraza. Gauza bera edo bertsua agitzen da, adibidez, beste hauetan ere: *Legarreta çariqueguia aurquam* (*Legarretan, Zarikegiren aurka(n); Legarretan, Zarikegiren aurkasean...*), *Loperena ichaurra gañeco aldea* (*Loperenaren itxaurraren gañeco aldea* edo *Loperen itxaurraren gañeco aldea*), *Marcorena barazeco dachiola* (*Markorenaren baratzekoari datxiola, Markoren baratzekoari datxiola, Markoreneko baratzeari*

<sup>6</sup> Badira euskal toponimian, halaz guztiz ere, hauetaz bestelakoak direnak, nahiz mugagabea egon: *Gari dario* (Zirauki, 1576, Ziraukiko pr., 3; Burutain, 1606, Uhartte Eguesibarko pr., 42) edo *Uitziko Artadacar* (1702 eta 1712, *NTEM* XLV, 188), *Artakár, Astakár* bilakatua egun, segur aski *arto dakar*-etik, *arte dakar*-etik datorrelakoa guztiz ezin baztertu badaiteke ere. Bistan da, zernahi gisa, dokumentazioa ikusirik, ezin dela *Artabakar* arautu. Hauek *egur egin, ogi erosi*-ren modukoak dirateke, Asartako *Manacarcacoles* (1689, Artabiako pr., 5) erdarazko toponimoaren gisakoak, Eulateko *Badariomarmatilla* (1698, Artabiako pr., 16; *marmatilla, barbatilla, marmaratilla* zuhamuxka baten izena da) delakoaz bestelakoak.

*datxiola...*), *Marcoren baraze gañe aldean* (Markoren baratzearen gañeko aldean), *Unzearen parean buztingaña* (Euntzearen parean, Buztingañ(e)an)<sup>7</sup>...

Plurala singularra baino aise gutxiagotan azaltzen da perpauis-toponimo hauetan, baina inoizka aurkitzen dugu hala ere (ikus beherago). Zenbaitetan subjektua pluraleran dago, eta adizkia singularrean, seinale nolabaiteko ihartzea burutu zela, artetan segurik: *Gazarriac denecoa* ('Gatzarriak denekoa', Makirriain Ezkabarte, 1704, Uhartte Eguesibarko pr., 72), *Esquirozeneco guereciac denecoa* (Azotz, 1704, NTEM LIV, 185), *Guilladiac denecoa* (*gila*, *gilda* fruitu zuhaitza da, 'gindondoa', eta *giladia* horren multzokaria, *sagardia sagar*-ena den bezala; Ibiriku Eguesibar, 1705, NTEM XII, 74).

Iraganeko adizkiak ez dira ugariak erlatibo-toponimoetan, baina zenbait aldiriz agertzen dira: Etsaingo *Emazte hil zena*-z landara, *Jaunazenarena* zegoen Elon 1675ean ('jauna zenaren alorra', NTEM XXXVIII, 265), *Osauazenarena* Ibarzabaltzan 1694an ('osaba zenaren alorra'; Salaberri 1996: 229), *Abadealsasuaerorizanecozuloa* ('Abade Altsasua erori zeneko zuloa') azaltzen da Bakaikun 1713an (Salaberri 1992: 640), *Gurbeacenecoa* Añezkarren 1737an (Jimeno 1992: 118), *Capanacencoa* ('Kapana zenekoa') Iltzarben 1794an (Salaberri 1992: 639), *Lakunzarragalduzanzulue* (hots, 'lakuntzarra galdu zen zuloa') Etxarri Aranatzan 1807an (NTEM XII, 215), *Zurak zeutzan zabala* (1614) eta *Zurak zeutzan zelaia* (1612) Oñatin (Ugarte 2003: 57), eta *Gizona galdu zana* Tolosako dokumentazioan (ez dakigu zer datatan)<sup>8</sup>... Egun *Andres bota zaneko barga* 'Andres erori zeneko barga, haitza' (NTEM VIII, 30<sup>9</sup>) dugu Ergoienerriko Dorrao herrian bizirik, eta *Diegoren karroa bota zana* ibar bereko Lizarragan (ibid., 51). Oñatiko *Basaurdia galdu zan errekoa* eta *Gizona galdu zan errekoa*, itxuraz, gaurkoak dira (Idigorasek bildu eta Ugartek aipatzen ditu, 1995: 709). xv. mendeko *Hartzia eraena* eta *Jauna eraena* ere (ikus beherago) iraganekotzat hartu beharko ditugu.

xvii. mendeaz geroztik-edo biziki ugariak dira leku genitiboaren hondarkia duten erlatibo-toponimoak: Asteiraingo *Domingoren ichaur sabalkoa denecoa* ('Domingoren intxaur xabalkoa denekoa'),<sup>10</sup> *Erreca bioc pazen direnecoam* (sic) ('erreka biok batzen diren lekuan') esaldien irudikoak, zein \**Domingoren itxaur xabalkoa deneko lekuan*, *Erreka biok batzen diren lekuan* (cf. *Erreca bioc pazen diren lecuam* dokumentatua) osoen aldaera laburtuak baitira. Honelakoak ez dira biziro ugariak gure klasikoetan, oker ez bagaude, baina agertzen ez direla ere ezin erran: «... zuhaitz bat bere den-

<sup>7</sup> Tankera berekoa da Azpirozko 1702ko *Artebakarradenarenaizearen azpicoaldea* (NTEM XLV, 237), menturaz 'arte bakarra denaren, haitzaren azpiko aldea' ulertu beharko duguna.

<sup>8</sup> *Satzname* hau, beherago agertuko diren herri bereko beste izenak bezala, J. I. Elosegik eta I. Goikoetxeak Tolosako toponimia biltze-lanetan jasoa da. Emaitza bibliografian aipatzen dudana 2006ko liburua da. Honetaz landara bada, berebat, nik esku artean ibili ez dudana CDa.

<sup>9</sup> Liburuan toponimoaren adiera 'la Peña de la que se tiró Andrés' edo 'la Peña de la que se cayó Andrés', bata zein bestea, izan daitekeela erraten da, baina bistan da bigarrena baizik ez daitekeela izan, bestela *Andresek bere burua bota zueneko barga*-ren moduko zerbait izanen genukeelako. *Barga*-k Sakanan duen erranahiaren berri jakiteko ikus lan bereko 33. orrialdea, edo NTEM XLVeko 215.a.

<sup>10</sup> Hemen *xabalkoa* izenondoa izan liteke beharbada, egungo *handixko*, *erixko*, *ttipixko*-ren modukoa, baina, hola izatera *xabalkoa* esperoko genuke, edo *zabalkoa*. Izena ere izan daiteke, ordea; kasu honetan *xabalkoa* Uxuen, Zaraitzun eta bestetan agertzen den *zabala* 'baratza', 'euntzea'... izen arruntaren txikigarria dateke.



*bora guztian ondoz eta erroz zure baratzean edo lurrean egon dena, azkenean bertzeren baratzerera edo lurrera makhurtuagatik, eta ebakitzen dutenean bertzeren lur hartara eroriagatik, zure izanen dela, eta ez eroririk **datzane**ko lurraren iabearen» (Axular, 241. Beltza nirea da). Egun Dorraoko *Andres bota zane*ko barga eta ibar berean dagoen Unanu herriko *Ahuntzak jeixten dirane*ko zelaia ('ahuntzak jeixten direneko zelaia'), *Ganbela daneko txuloa* (ibid., 65, 76) ditugu, eta dokumentazioan ere azaltzen dira honelakoak, erran bezala: *Xubit(t)oa deneko alorra* (Otxobi, Jimeno 1990: 263). Bistan da, nolana ere, eta zehaztu dugun gisan, *denekoa* arruntaren oinarrian *deneko lekua* (*alorra, aurkintza...*) dagoela.*

### 3. Perpaus-toponimoen oinarriaren karietara

Oinarria dela eta, erran dezakegu gehien-gehienetan *zuhaitz*, *zuhaixka* edo *landare izena + dana*, *dena*, *denea*, *denekoa*, *zena*, *zenekoa* azaltzen dela: *Abustu intxaurra dana*, *Albizuren intxaurra dana* edo *Albizu intxaurra dana*, *Artea dana*, *Artea dena*, *Artea denekoa*, *Astigarra deneko alorra*, *Azkarra dana*, *Azpila dana*, *Baratzetako harizko dena*, *Behengo intxaurra dana*, *Bengoetxeko intxaurra dana*, *Elexar motza dana*, *Elorri handia dana*, *Elorria dana*, *Elorria dena*, *Elorria denekoa*, *Ezpela dana*, *Gerezia dena*, *Gerezia denekoa*, *Giladiak denekoa*, *Gilda dena*, *Gorosti dena*, *Gurbea dana*, *Gurbea dena*, *Gurbea denekoa*, *Gurbea zenekoa*, *Haraitz handia dena* ('haritz handia dena'),<sup>11</sup> *Haraitza dana* ('haritz dena'), *Haritza dena*, *Harizko dena*, *Hurra dana* ('hurritza dena'), *Igun(t)zako arana dena*,<sup>12</sup> *Ilarra dena*, *Intsaurra dana*, *Intxaur dena*, *Intxaur gozoa dana*, *Intxaurra dana*, *Isatsa denekoa*, *Intsusa dana*, *Intsusa dena*, *Irasagar denekoa*, *Irasagarra denekoa*, *Itxaur txiki denekoa*, *Itxaurkoa dena*,<sup>13</sup> *Itxaurkoa denekoa*, *Kerexa dana*, *Korostia dana*, *Lizar denekoa*, *Lizar motza dana*, *Lizarra dana*, *Lizarra dena*, *Lizarra denekoa*, *Mahatsa dena*, *Maiatza dana*, *Makatza dana*, *Mairuixaurra dena*, *Mauruixaurra dana*,<sup>14</sup> *Maspila dena*, *Mazpila dana*, *Ollarana dana* (zuhaitza?), *Pago okerra dana*, *Pasaka dena*, *Paxaka dena*, *Planta denekoa*, *Sagarmina dana*, *Sagarra dena*, *Sagarra denekoa*, *Sagarzuria denekoa*, *Sandeloako intxaurra dana*, *Sarats denekoa*, *Saratsa denekoa*, *Sarria dana*, *Txaparra dana*, *Txaraka txikitzen dena*, *Udarea denekoa*, *Zelai intxaurra dana* edo *Zelaiaren intxaurra dana*, *Zugar dena*, *Zugar denekoa*, *Zugarra denekoa*, *Zuhatza dana*, *Zumar dena*, *Zumea dana*, *Zumea denekoa*...

<sup>11</sup> Errazkinen ageri da, 1716an: *Arayzandiadena* (NTEM XLV, 243). *Haraitza* 'haritza' dagoela argi samar uzten dute ondoko toponimo hauek: *Arayzmacurreta*, *Arayzti borcaiz* (*Arizmakurreta*, *Ariztiburkaitz*, ibid., 243). Uharte Arakilen *Lauareitz* leku izena dago, *Arizbakar*-en aldakan (NTEM XII, 128, 152).

<sup>12</sup> *Igunzaco aranadenea* (Beuntza, 1704, NTEM L, 195). Kasu honetan ez dakit seguru *arana* ala *harana* ulertu behar den, baina honelako toponimoetan ugariak zuhaitzak direla ikusirik, uste dut zentzuzkoena *arana*-tzat hartzea dela. Cf., gainera, toponimo honekin lotutako *Ygunceatracendena*, *Iguntze atratzen dena* alegia (ibid., 196). Oraingoan ez dakit *Iguntze* bera ateratzen den ala *Iguntzer*a ateratzen den bidea-edo den azpian dagoena.

<sup>13</sup> *Ichaurquadena* idatzia (Zulueta 1769, Eloko pr., 33, 48. NTEM XXXVIII, 77)

<sup>14</sup> Irudi du *mairuixaurra*, *mairuixaurra* edo *mairuixaurra* intxaur mota bat dela; Itza zendeako Atondo herrian ere agertzen da: *Mayru ilchaurra* (1581), *Mayru ychaurra* (1575) (Jimeno 1990: 132).

*Bait-en* bidezkoetan ere arruntenak fitonimoak dira: *Artea baita, Elorria baita, Ezpela baita, Ezpela baitako hegia, Ezpeltzeko zugarra baitakoa, Gurbea baita, Hartza baitakoa, Lizarra baita, Pasaka baita...* Egia erran, landare izenez besterik ez dugu opatu kasu honetan, *Arteka baita* alde batera uzten badugu. Hemen, alabaina, 'arraila', 'arrakala' edo 'zintzurra' ez ezik, *arte* zuhaitz izenaren txikigarria ere ikus daiteke, apika.

Animalia izenak, piztienak batez ere, ez dira anitzetan agertzen, guk erabili ditugun datuetan: *Abuntzak jeixten diraneko zelaia, Basaurdia galdu zan errekia, Hontzak jotzen duena, Hartza eraena* (ikus beherago), *Idiak etzaten dirana, Kokoaren behorra hil zeneko gaina, Otsoa dena* (*Osoa dena*, 1689, Tebas. Done Bikendi Haranean Ochoadana dago 1648an, Lopez de Gereñu 1989: 363), *Urdeak etziten diren euntzea, Urdeak etziten direnekoa...*

Etxeko lanekin, nekazaritzarekin, abeltzaintzarekin... lotutako eleak, ordea, franko dira: *Arroa dana, Beheitiko ardantzea denekoa, Berokiko alorra denean, Diegoren karroa bota zana, Eskorte denea* ('artegia-edo dena'), *Euntza dana, Euntze denea* edo *Euntzea dena, Ganbela daneko txuloa, Ganbela denea, Ganbela deneko aska, Gatza ematen dakion zelaia, Gatzarriak denekoa* (sic), *Gonzalikoren soroa dana, Harrobia dana, Iturri deneko alorra*,<sup>15</sup> *Langa denekoa, Larra dana, Larrea dana, Nobla denekoa* (*nobla* < *nobela*, 'ardantze landatu berria'), *Oihalak ikuzten dirana, Parrala denea* (*parrala* 'parra baratza', 'mahatsondo goratuak dauden baratza'), *Saro[i] itxia dana, Soro txarra dana, Urdeak etziten dire[n] euntzea*,<sup>16</sup> *Urdeak etziten direnekoa...*

Etxe, baratze-alor nahiz kabalendako baitezpadakoa den ura edo urarekin zerikusia duten gauzak adierazten dituztenak ere ez dira gutxi: *Aska dena, Aska denea* edo *Aska denekoa, Baltsa denea, Iturri denea, Iturria dana, Iturria dena, Iturria denekoa, Larrustiko iturri denea, Linaputzua dana, Putzu dana, Putzu denea, Ugarka denekoa, Ur gazi denea*,<sup>17</sup> *Ura sartzean dan zuloa, Ura sortzen dena, Ura hondatzen denekoa.*

Erljioarekin erlazioa dutenak ere badira, bereziki orain gutxi arte hain ugariak ziren hilerri, hilarri, gurutze eta ermita-elizei erreferentzia egiten dietenak: *Burnigrutzea dana* (Gollao, *Burnigruceadana* agirian), *Eliza denea, Ermita denea, Goiko elizea dana* (Kontrasta, *Goicoeliseadana* dokumentuan), *Gurutze dena, Gurutze denea, Gurutze deneko zelaia, Gurutze denekoa, Gurutzea denea, Gurutzea denekoa, Kru(t)zarria dana* (Eulate, *Cruzarria dana* dokumentuan; gurutzea dateke, Garzia de Albizuren arabera, 1994: 145), *Kanposantu denea, Matxindoko kanposantu denea, Saralegiko kanposantu denea, Zabaleko kanposantu denea* (laurak Nafarroako Gaintzan, egun; NTEM XLVI, 80-81, 85, 87), *Kurutzea dana* edo *Kurutza dana* (beste aukera 'bidegurutzea' ulertzea da), *Hilarrria dana* (*Ylarriadana*, Artatza, 1710, Artabiako pr., 20; Garzia de Albizuk dioenez, 1994: 149, hilarria oraino han da).

Bestelako eraikuntzak ere azaltzen dira: *Borda denekoa, Borda zaharra denea, Erategia dana, Errota dena, Errota denekoa, Hartziko zufia dana, Horma dena, Ikortea*

<sup>15</sup> *Yturriecoalorra* da dokumentuan azaltzen dena (1834, NTEM L, 206).

<sup>16</sup> Agirian *urdeac esiten dire uncea* azaltzen da, *Urdeac eçeten dire ondo*-ren aldamenen, Subitzan (Jimeno 1987: 425).

<sup>17</sup> *Urgasirénia* ebakitzen da egun Nabazko toponimo hau (NTEM LIX, 131), baina ez dago dokumentaziorik.



(< *idi* + *gortea*) *dena*, *Kapana denea*, *Kapana denekoa*, *Kapana zenekoa*, *Landabideko xubi(t)toa denekoa*, *Pareta deneko alorra*, *Teileria denea*, *Torrea denea*, *Urkaak dirana*, *Urkabe denea*, *Xubit(t)oa deneko alorra*, *Zubi denea*, *Zubi denekoa*, *Zubia denekoa*, *Zubiko denea*, *Zubito denea*, *Zufia dana*, *Zufikia dana* edo *Zufikoa dana* ('xubittoa dena')... Gollaoko *Gareadana* (1704), *Gariadana* (1840) toponimoen oinarrian garia egon daiteke, baina *garaia* ere ikus liteke, hots, lau zutaberen —edo gehiagoren— gainean eraikitako bihitegia (Garzia de Albizu 1994: 147).

Orografiarekin, erliebearekin, lurraren nolakoarekin lotutakoak ere ugariak dira; *aldapa*, *barga*, *haitza*, *harria*, *lezea*, *zuloa*... behin baino gehiagotan aurkitzen ditugu: *Abade Altsasua erori zaneke zuloa*, *Aldapa denea*, *Andres bota zaneke barga*, *Arteka baita* (ikus gorago erran dudana), *Ataka denea*, *Erentzauko lezea dana*, *Gaztanzuloa dana*, *Haizerik ez duen harria*, *Harri handia dena* edo *Harri handi denekoa*, *Harri zabal denea*, *Harria denea*, *Harria duena*,<sup>18</sup> *Haurra galdu zan harria*, *Lakuntzarra galdu zan zuloa*, *Lezea dana*, *Lezea denea*, *Lezea denekoa*, *Marga denea* (Nuin, 'barga dena' NTEM LIX-ren arbera, 135), *Troska denea*, *Zabala dena*...

Mitxelena (1972: 266, 1985: 596) Lopez de Gereñuk (1989: 180, 207 eta 486, orain) biltzen dituen Kontrastako *Euridacar*, *Euridacargaina* (1540), *Uridacarena* edo *Ebridacarena* (1694, 1786) eta *Euridacarbea* (1749) aipatzen ditu, eta honelakoak gure artean bakanak direla erraten. Salaberrik (1998: 78) toponimo horietako batzuk azaltzen diren 1694ko agiriaren pasarte transkribatzen du: bertan *Euridacarrena* bi aldiz agertzen da, eta *Euria dacarrena* behin. Franko garbi dago, dokumentua ikusirik, azken bi toponimo hauen adiera 'euria dakarren lekua, aurkintza' eta 'euria dakarren aurkintzako gaina' dela, hots (*Euria dakarren lekua* → *Euria dakarrena* (→ *Euri dakarrena*) aurkintzaren barnean, beste anitzetan bezala, beheko aldea eta mendia edo gaina bereizten ziren, behiala, dermio beraren barruan alderdi ttiki anitz izendatzen zirenez geroztik. Egun baserriak dauden alderdietan oraindik hola egiten da, baina bestelakoetan, bizimodu aldaketarekin, antzinako izenetako asko desagertu dira.

Zehaztasun irrika hau da, izan ere, *Satznamen*-ak sortzeko arrazoia, Garzia de Albizuk 1994ko artikuluan ikusi zuen bezala. Lopez de Gereñuk jasotzen duen *Euridakarbea* agertzeak, \**Euri(a)dakarrenbea*-rik azaltzen ez den bitartean, oinarritzko toponimoa \**Euri dakar* zela adierazten duke, hots, lan honetan berean aipatzen ditudan *Gari dario* eta *Artadakar*-en moduko toponimoa zela, aipatua izatean segur aski *Euri dakarrena* → *Euria dakarrena* bihurtzen zena. Hau honela izatera, *Euri dakarrena* aldaera *Euria dakarrena* baino zaharragoa dela pentsatu behar genuke eta artikuludun aldaera esaldiak bulkatua-edo jaio zela. Zentzu horretan mintzo da Azkoitian 1313an aurkitu dugun *Veydacar* «mortuero» (Aierbe 1993: 16) edo herri hustuaren izena, egun *Behi dakar* idatziko genukeena dela irudi baitu.

Beste batzuetan gertakari gogoangarri bat da perpaus-toponimoan atxikitzen dena, pertsona edo animalia baten heriotza ardura. Honelakoetan, *hil* aditzarekin batean *bota* 'erori', *erori* eta *galdu* ere kausitzen ditugu: *Abade Altsasua erori zaneke zuloa*, *Andres bota zaneke barga*, *Basaurdia galdu zan errekoa*, *Diegoren karroa bota*

<sup>18</sup> *Arrieduena* biltzen da Aldatzen 1699an (NTEM XLV, 230); izenaren bukaerako *-e* horretaz kestion, cf. herri bereko 1709ko *Anime alorra* (ibid.) edo Gorritiko 1708ko *Iturribidecoa* (ibid., 246).

*zana, Emazte hil zena, Gizona galdu zan errekoa, Gizona galdu zana, Haurra galdu zan harria*,<sup>19</sup> *Hila datzan zelaia, Kokoaren behorra hil zeneko gaina, Lakuntzarra galdu zan zuloa*, e.a. Gaixo abade Altsasuari zer gertatu zitzaion xuxen ez dakigu: menturaz bizirik atera zen zulotik, baina badaiteke, orobat, lakuntzarrari, Gipuzkoako haurrari edo Tolosako gizonari agitu zitzaiena agitu izatea, hots, desagertua, hila izatea. Era berean, ez dakigu Andresi zer gertatu zitzaion, ez eta Diegoren gurdia zer egin zen, zer bilakatu, baina, segur aski, ez bata ez bestea ez ziren onik aterako istriputik. Hamabosgarren mendeko bi lekukotan, bestalde, *ero* aditzetik atera datekeen *era-* dago (ikus beherago).

Nolanahiko gisan, irudi du zernahi ager daitekeela erlatibo-toponimo hauetan, nahiz ildo nagusi batzuk badiren, erran bezala. Adibidez, eta gorago aipatu ditudan *Jauna zenarena* eta *Osaba zenarena-z* landara, *Kruzea dana* edo *Kruzia dana* zegoen Kontrastan ('bidegurutzeta dena' segur aski, *Krutzea dana* ebakia, Lopez de Gereñuren 1989ko laneko 1723ko *Crucheadana*-k idarokitzen duenez), *Legua denea* dago orain Arribe-Atallun (*Leguanéa* ebakia, *NTEM* XLVI, 43), *Mojonadena* 'mugarria dena' zegoen Añezkarren 1827an (Jimeno 1992: 129), *Mugadenecoa* Larragetan 1879an (ibid., 357), *Muga denea* dugu egun Arbizon (*Mugania*, *NTEM* XII, 80), *Mugarri txiki denea* Arribe-Atallun (*NTEM* XLVI, 45), *Urdenats deneko triguarria* Uharte Arakilen... Bestalde, oinarrian toponimoa ere azal daiteke, hots, espezifikoa, izen berezia: *Alaitz denean* (Gazolatz), *Oitia dana* (Kontrasta)...

#### 4. Satznamen-ak eta dialektologia

Perpau-toponimoak txoil erabilgarriak dira *dana* / *dena*, *diranak* / *direnak* isoglosa finkatzeko denboran, batez ere euskara galdu den lekuetan, bestelakoetan hizkera bizira jo beste lanik ez baita hartu behar egun ibiltzen denaren berri jakiteko. Hortaz, Arabako Kontrastan 1698an ageri den *Arroa dana* (segur aski lurra ematen zuen laborearen neurria adierazten zuen; cf. Lusarretako 1788ko *Gaitzurualorra*, *Gaitzurualorra* 1858an, edo Aroztegiko egungo *Hamabi erreguko alorra*, *NTEM* L, 38), Galbarrako 1691n *Aiza dana* ('haitza dena'), Alda-Uribarri Haraneko (d.g.) *Sagarmindana*, Ekalako 1686ko *Araiza dana* ('haritza dena'), Barindaoko 1688ko *Azcarradana*, San Martingo 1706ko *Gurbiadana*, Aranaratzeko 1688ko *Zumeadana*, 1691ko *Elorria andia dana*, 1709ko *Eunzadana* ('euntzea, belar-soroa dena') eta Gollaoko 1704 *Zuficoadana* toponimoek argi eta garbi adierazten dute Arabako ekialdean eta Nafarroako mendebaldean *dana* ibiltzen zela eta ez *dena*, eta hain segur, hauekin batean *diranak* eta *ziranak* ere erabiltzen zirela, ez ekialderagoko *direnak* eta *zirenak*.

Zentzu berean mintzo dira Kontrastako *Urcaacdirana* eta Zudairiko 1687ko *Oialac ycuztendirana* (Artabiako pr., 4). Hondarreko leku izen hau interesgarria da *dirana* azaltzen delako lehenik, eta *ikuzi* 'urarekin garbitu' aditz egun bazterrekoa antzina Ameskoabarrenean ibiltzen zela argi adierazten duelako gero.<sup>20</sup> Bestalde, Artatzako

<sup>19</sup> Luis Mari Zaldia urnietarrari zor diogu datua.

<sup>20</sup> Cf. Itsasoko 1550eko pasarteño hau: «... la pieza de yrucubieta [...] otra pieza llamada Comportacoa Yten en Ytur aguirrea que tiene otra pieza [...] otra piccita de tierra en la parte llamada equisubia Otra pieza cabo el Rio donde los paños laban que es descendiente de los dcos. de miquelexearena de ychasso» (Atarrabiako pr., 1, 22).

testuak toponimiaren emana berresten du: «*Gouroc baino gueio diranac*» (Salaberri 2004: 538).

Lan honen hasieran erran dugun moduan, *bait*-dun toponimoek agertzen diren lekuetako hizkeren «ekialdekotasuna»ren berri ematen digute. Alderdi honetatik, garrantzizkoa da Orbaibarko Leotz herrian *Elorria baita* aurkitu izana.

## 5. Erlatibo-toponimoen hedaduraz kestione

Arabian, Lopez de Gereñuren 1989ko lanean, lekukotasun argi hauek kausitu ditut: *Arteadana* (Done Bikendi Harana, 1634), *Ascabacochadana* ('azkar bakarra dena' segur aski, 1722, ibid.), *Bagadan* (1750), *Bagadana* (xvii. m., ibid.), *Bustinadana* (Bikuña, d.g.), *Crociadana*, *Curceadana* ('bidegurutzea dena' itxuraz, d.g. lehena, 1732koa bigarrena, Musitu. *Crucearana*, *Curcearana* ere bazen, alabaina, herri honetan), *Curceadana* (Urabain, 1732), *Echachoadana* eta *Ochoadana* (Done Bikendi Harana, 1708 eta 1648, hurrenez hurren), *Elejarmozadana* ('lizar motza dena', ibid., 1648), *Escarradana* ('azkarra dena', ibid., 1792), *Gastanzuloadana* (Izki, 1806), *Iturriadana* (Done Bikendi Harana, 1648), *Leceadana* (Araia-Zalduondo, 1719), *Queresadana* ('gerezia dena', Done Bikendi Harana, 1808), *Sagarminadana* (Alda, Uribarri Harana, d.g.), *Sarriadana* ('sarria, zuhaitzia dena', Durruma, 1625), *Uresarceandansulua* ('ura sartzen den zuloa', Gorbeia, d.g.), *Urquiadana* (Uribarri Harana eta Bikuña, d.g.), *Urradana* ('hurra, hurritza dena', ustez, Alda, d.g.), *Zubidana* (Lagran, d.g.). Agurain aldean (Gonzalez Salazar, 1987) *Chorradana* (Ozeta, Etura), *Ilarra adana* (eta *La Ilarra*, Azilu) eta *Ramariarana* (Egileor, «donde estaba la ermita», *Andra Maria dana* beharbada) ditugu eta ez da zail izaneren ale gehiago biltzea.

Probintzian gorago aipatu ditudan Mendarozketako *Dirakian* toponimo moztua, Legazpiko *Zurak zeutzan zabala* eta *Zurak zeutzan zelaia*, Oñatiko *Basaurdia galdu zan errekia* eta *Gizona galdu zan errekia*, Urnieta aldeko *Haurra galdu zan harria* eta Tolosako *Gizona galdu zana* ditugu. Hauetaz landara, *Atea dana*, *Burnigurutzedanea*, *Haritz luzea dana*, *Harrobia dana*, *Liñaputzua dana*, *Pago okerra dana*, *Putzu dana*, *Soro txarra dana* daude Tolosan (Elosegi & Goikoetxea 2006: 81, 88 eta Udalaren webgunea). Bizkaian Mitxelena aipatu zuen *Hila datzan zelaia* dago, eta Gorbeia aldean, baina Arabian, aipatu dudan *Ure sartzean dan sulua* dialektologiaren aldetik interesgarria. Arrasateko *idiak kurri zitezkean zelaia-z* ikus beherago diodana.

Lepoa eginen nuke, idazle ezagun batek *Uitzi* toponimoaren etimologia azalpena egitean zioen bezala, sakonki ikertuz gero Arabian, Probintzian eta Jaurerrian *Satznamen* gehiago aterako lirakeela, baina apika zuhurrena gaztaren euskarria joko kanpo atxikitzea izanen da, aipatu idazleari gertatuko zitzaiona, norbaitek enbidoa eduki izan balio, gerta ez dakidan. Iparraldea, sail honetan ere, *terra ignota* da niretako eta ikerketak aitzina egiten ez duen bitartean ezin erran gauzak mendiez haraindian nola dauden. Zernahi gisaz, espero izatekoa da egoera Nafarroa Garaiko ekialdean bezalatsukoa izatea, hots, gehienbat *bait*-en bidezko erlatiboak opatzea.

## 6. Perpaus-toponimoen erdarazko baliokideez

Erdaraz, gorago erran bezala, anitzetan *donde* + *izena* agertzen da: *Donde el nogal*, *Donde la fuente*, *Donde los Pomaes*, *Donde los robles*, *Donde San Esteban*... Bestela

*donde + aditza + izena* aurkitzen dugu; adibidez, Jimenoren 1986ko laneko Asteraingo *Urdeak etziten direnekoan* horren itzulpena, edo hurbileko bertsioa behintzat, *Donde duerme el ganado de cerda* da herri berean. Beste ale batzuk: *Donde cayeron los bueyes de Otegi*, *Donde crió la loba*, *Donde descansa el ángel*, *Donde murió el maestro*, *Donde murió el mozo*, *Donde salta el agua*, *Donde se echa el agua*, *Donde se hunde el agua*, *Donde se reza la salve*<sup>21</sup>... Ikusten den bezala, denak dira gogoan hartzeko moduko gertakizun zenbait biltzen duten toponimoak, euskarazkoetan agitzen den modu berean. Batzuk zaharrak direla garbi dago, euskarazko leku izenen itzulpenak, baina berriak ere badira, jakina, erraterako Arrietako (Iruraitz-Gauna) *Donde para el auto* (Gonzalez Salazar 1987: 107).

Behin edo beste *aditza + izena* hutsa da egitura: *Saltalagua* (Bikuña eta Munain, egun, Gonzalez Salazar 1987: 127 eta 129); cf. aipatu ditudan *Donde salta el agua* eta *Ura sortzen dena*. Zenbait aldiz dokumentazioan perpaus-toponimoa edo honen irudiko azalpena dago erdaraz, eta egungo euskal toponimoa bestelakoa da, ez *Satzname*-a: *cerro donde suelen estar los lobos -> Otsamuño* (Legazpiko ibarrean, Ugarte 1995: 710), *donde se juntan los dos arroyos -> Trukullu* (Ururkullu-tik Ugarteren arabera, ibid.), *do solían iaser los bueyes -> Idin deskantsalekue* (ibid.).

## 7. *Satznamen*-en aspaldikotasuna dela eta

*NTEM* liburu bilduman behin eta berriz erraten da perpaus-toponimoak berriak direla, toponimia nagusian ondorengorik utzi ez dutelako. Gorago ikusi dugun moduan, Garzia de Albizuk azaltzen du aurreneko *Satzname*-a, Ameskoan, 1607an aurkitu duela, baina gehitzen du bertako dokumentazioa ez dela askoz lehenago hasten. Nik ezagutzen dudan erlatibo-toponimorik zaharrena Araba, Gipuzkoa eta Nafarroaren arteko mugakoa da, 1406. urtekoa (Goikolea & Iñurrieta 1998: 11), ez bart arratsekoa beraz:

... e dende al zerro de pago Bacoizaga [...] e dende a Urrutola al lugar que llaman Jauneraena e dende a Viozorna.

Hemen garbi dago *jauna* dugula, baina tartekoa ez da hain argia. Badaiteke, *Satznamen*-etan *hil*, *galdu*, *erori* eta beste ohikoak direnez gero, *ero* 'hil' aditza izatea (cf. *RS*-eko 89. atsotitza: *Otsailgo euriak eraiten dituz onzoeriak*, Lakarra 1996: 274-275), baina, nolana ere, bukaerako *-la* osagarria ez da biziro egokia, erlatiboa espero genuen lekuan. Pentsa daiteke *Jauna eraena* 'jauna ero ebena', 'jauna hil zutena' moduko bat dagoela azpian? Baietz irudi du, urte batzuk beranduago, 1430ean, hau aurkitzen baitugu Oñati aldean (Aierbe 1995: 53):

... el çerro de entre Hocheagorosea e paguola [...] fasta los montes e termino e montes de Onnati e el lugar llamado Jaunaeraena.

Lakarrak, aipatu lanean (291), *RS*-eko *ereçan* aoristoaren oinarrian (*Erioc ereçan Butroeco alabea Plencian / El tártago mató a la hija de Butrón en Plencia*) *ero + ezan* dagoela dio, eta, bide beretik, nahiz bokal elkarketaren emaitza batean eta

<sup>21</sup> Lizarraga Ergoienean honen iruditsua den *Errezatzeko bargagaina* 'errezatzen den haitzaren gaineko aldea' dago (*NTEM* VIII, 52).

bestean desberdina den, *eraena*-ren azpian \**eraena* < *eraebena* < *ero ebena* dagoela kontu egin liteke beharbada. Beste aukera bat aditz honek forma trinkoak bazituela pentsatzea da, alegia, *eraena*-ren oinarria \**eraebena* ez, baizik *ero* aditza + *-e* pluralgilea + (*n* iraganekoa) + *-(e)na* erlatiboa osagaien batuketa zela kontu egitea, *egien*-en moduko bat alegia, erlatibo-artikuluz horniturik. Mendebaldeko toponimia zaharrean, Erdi Arokoan batez ere (*Landaeta*, *Yraegui*, *Yraeta* Aretxabaletan, *Goronaeta*, *Herrotaeche*, *Ocabetha* Arrasaten, *Ascaeta*, *Debaeche*, *Errlaete* Deban, *Arbiascaeta*, *Tabiraeta*, *Voluaeta* Durangon, *Congaeta*, *Errotaeta*, *Olaeche*, *Thellaeche* Elorrrion [baina *Arançaeta* eta *Arançeta*, *Gaçaeta* eta *Gaçeta* batera herri berean, hauek franko berandu, 1494an eta 1504an hurrenez hurren], *Ormaechea*, *Varaenda* Markinan...), maiz opatzen dugu *-a* + *e-* > *-ae-* multzoa, oraindik Arabako *Olaeta*, *Ozaeta*-n (*Ozeta*, *Oleta* arauturik euskaraz) edo Muxikako *Ormaetxe*-n dagoena. Toponimiatik kanpo ere kausitzen dugu, jakina; cf., etsenplu pare bat besterik ez emateagatik, Lazarragaren *comarcaetan*, *comarcaetan*. Bestalde, eta bistan denez, \**eraen* horrek aoristo balioa zukeen, ez baita harritzekoa xv. mendearen lehen erdian (honetaz ikus Lakarra 1996: 177-179).

Agiri bilduma berean (Aierbe 1995: 133 eta 135, 1483. urtea) Legazpiko ibarreko «... en el lugar llamado Arçarraena» iluna biltzen da lehenbizi, eta honen aldakan «... en el lugar llamado Arçaherahena», zein, bistan denez, Oñati aldeko *Jaunaeraena*-rekin bat baitator, ezbairik gabe. Aldea batean *jauna* eta bestean *hartza* izatean datza. Ugartek (1995) *Arçaeraena* eta *Donde murió el oso* toponimo dokumentalak bat-bertzat hartzen ditu, eta *Jaunaeraena* (egun *Jandoain* Legazpin, *Jaondo* Oñatin) ere osaera berekotzat iruditzen zaio, nahiz erdarazko kiderik ez izateak seguru mintzatzea galerazten dion. Zernahi dela, euskaraz *ero* aditza iragankorra izan da beti, eta, horregatik, irudi du *Donde murió el oso* edo \**Donde murió el señor* baino egokiagoak lirartekeela *Donde mataron el oso* eta \**Donde mataron al señor*, baina, nolana ere, datuak hor daude eta beude.

1469. urtean ere bada erlatibo-toponimo itxura duen beste lekukotasun bat, Altzaniakoa, baina ez da argi-argia; hau da pasartea (Pozuelo 2001; 381):

... asta donde el mortuero de Olça donde se juntaban las dos agoas, ençima el balle de Janlopeasteysarana,<sup>22</sup> donde dizen Urhucullua [...] desde la peña de Arllaunbe [...] a la peña de Oreyndacoçaena [...] fasta la peña de Oreyndacoçaena [...] el lugar llamado urucullua.

Badirudi *orein* artikulugabea dagoela oinarrian (cf. gorago aipatutako Galipentzuko *El salto del ciervo*, Izkoko *Oreinzuloa* eta *Oleta* Orbaibarko *Oreinate*; Morionesko *Oreingaña*, *Oreingibela*, *Oreingibelgaña* ere multzo berekoak dirateke menturaz. Ikus Salaberri (1994: 462 eta 697). Mitxelenak Iruñe ondoko *Ororbia*-ren oinarritako ere *orein* proposatzen du; beste osagaiak *ibi* eta artikulua dira errenteriarren arabera; ikus *AV*, 496 eta *FHV*, 418-419 eta 486). Bigarren zatia datekeenak, *-dacoçaena*, *-dacoçena* delakoak erlatiboz hornitutako adizki trinko baten itxura du, baina burmuinak higatu eta zulaturik ere zaila izanzen zaio edonori jatorrizko aditza zein den asmatzea. Izan ere, eta dokumentuan *peña*

<sup>22</sup> Honen oinarrian *Jaun Lope Asteis arana* (hots, *Jaun Lope Gasteiz harana*) dago, dokumentuan pittin bat beheitxego ageri den *Jaunlopeasteizarana*-k argitzen duenez.

dela erraten baita, uste dut egokiena oinarrian *Oreinda* toponimoa (cf. *Aranda*, *Bizkarda*, *Legarda*...) + *-ko* + *haitza* (desitxuratu) + identifikatu gabeko osagaia ikustea dela. Erlatibodun adizkirik baldin bada toponimoan, *-ena* horren azpian egonen da.

Arrasaten 1475ean aurkitu dudan lekukoa, bestalde, seguru-segurua da; honela dio testuak (Crespo et al. 1996: 443): "... *la pieça de tierra que ellos tenian labrrado* (sic) *çerca de Ydiacurrçitesqueañçelaya*".

Ondoko orrialdeetan berriz azaltzen da:

*Este dia, fallaron que tenia el dicho Martin de Salturri entre la heredad que el dicho Miguel ha comprado e la pena de cabe el campo de Ydiacurrizatezqueañçelaya* (ibid., 1476, 464).

... *por partes del prado de Ydiacurrisatesqusancelaya* (sic; segur aski *s* ulertu du transkribatzaileak dokumentuko <e>, baina jatorrizkoa ikusi ezean ezin jakin hala den; ibid., 470).

Ormaetxeak ere biltzen du toponimoa (1996: 228-229), lehenengoz baina ez oso era argian 1464an, eta gero 1476an (*el campo de ydiac urri çatesquean çelaya*, *el prado de ydiacurrçitesqueañçelaya*) eta 1477an (*çerca de Ydiacurrçitesqueañçelaya*). Ikusten den moduan, *-a-* / *-i-* aldizkatzea dago lekukotasun hauetan ere.

Hau gutzia ikusirik, garbi dago *idiak kurri zitezkean zelaia* edo *idiak kurri zitezkean zelaia* dugula, irudiz egungo *idiak korri zitezkeen zelaia* bera dena, baina ez nago ziur horrela ote den. Perez Lazarragoak hau dakar (etzana nirea da): «Onela bada Doristeoc eta Sirenac eguin even euren byajea / areanda Silvero egon lecuan *el çitezqueano*», oker ez banaiz egun honela erranen genukeena: Honela bada Doristeok eta Sirenak egin zuten beren bidaia / harik eta Silvero zegoen lekura<sup>23</sup> *heldu ziren arte*. Beraz, eta hau hola bada, Arrasateko lekukotasunean 'idiak korritu ziren zelaia' ere izan genezake, 'idiak korri zitezkeen zelaia' ez ezik. Hemen aintzat hartu behar da, ikusi bezala, *Satzanamen*-etan iraganeko adizkiak badirela, baina ez, dakidala, ahalerakorik. Honek 'idiak korritu ziren zelaia' ulertzera bulkatzen nau; kasu honetan, antza, ez da «idiak lasterka ibili ziren zelaia» adierazi nahi, «idiak toreatu ziren zelaia»-edo baizik (cf. espainoleko *correr* 'lidiar' eta *corrida*). Toponimoa sortzearen arazoia, beharbada, zezen kontuetan biziro jantzirik ez banago ere, idiak toreatzea hagitz egikari ohoragarria ez izatea dateke. Ez jakinki nik.

Mitxelenak aipatzen duen Bizkaiko *Illadazancelaya* toponimoa 1498an azaltzen den *Yladaçan celeya*, *Yladaçan çelaya* (Bazán et al. 1999: 8-9) bera izanen da,<sup>24</sup> grafiak desberdinak badira ere:

... *de la Peña de Anboto al sel de Asunça e Arriluçeaga al sel de Yladaçan çeleya*.

... *so el dicho sel de Avaspacio fasta la dicha tierra de Aramayona e desde al dicho logar de Arriluçeaga e de ende al dicho sel de Yladaçan çelaya*.

<sup>23</sup> Arabako idazleak inesiboa erabili ohi du *heldu* aditzarekin, ez adlatiboan. Bestalde, *çatezqueala* singularreko bigarren pertsonan darabil: «... *nic prometietan deusut eçe laster osatu çatezqueala daucaçun gaxaesun orretaric*».

<sup>24</sup> Cf. Legazpiko 1483ko hau (Aierbe 1995: 124): «... *e dende adelante al otro mojon que esta donde iasyan las maderas*».



## 8. Bukatzeko

Uste dut garbi gelditu dela, honaino ikusitakoarekin, erlatibo-toponimoak aski ugariak izan direla gure artean eta oraindik ere hala direla, eta, beraz, *Satznamen* hauen arrarotasun edo bakantasunaz erran dena alde batera utzi behar dela.

Perpau-toponimoek duten banaketa geografikoa hobeki zehaztu behar da, datu gehiagorekin, baina Hegoaldeko lau herrialdeetan agertzen direla oinarri sendoz baieztatu daiteke, nahiz ez diren ibar eta leku guztietan era berean eta maiztasun berearekin azaltzen. Honen arrazoia azterkizun dago oraino. Azterkizun dago, halaber, Iparraldea, eta, Hegoaldean, oraindik lantegi zabala dago ikertzaileen beha, Bizkaian partikulazki baina baita Araban eta Gipuzkoan ere. Geroztik, badago oraino zer sakondu eta non jostatu.

## Laburdurak

d.g.: datarik gabe.

ICOS: *International Council of Onomastic Sciences*.

NTEM: *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza*. Ikus Jimeno Jurio, bibliografian.

Pr.: protokoloak.

## Bibliografia

- Agirre Asteasukoa, 1978 [1850], *Jaungoicoaren legueco amar aguinteen gañean eracusaldia*, edizio facsimilea, Euskal Klasikoak 4, Hordago, Donostia.
- Aierbe, M. R., 1993, *Documentación Medieval del Archivo Municipal de Azkoitia (m.s. XIII-1500)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 45, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- , 1995, *Documentación medieval del archivo municipal de Legazpia (1290-1495)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 60, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- , & Etxezarraga, J., 1999, *Archivo municipal de Elgoibar (1346-1520)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 94, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Axular, 1643, *Gero*, Luis Villasantek paratu edizioa, Editorial Franciscana Aranzazu, Usurbil.
- Bazán, I. et al., 1999, *Colección documental de la cuadrilla alavesa de Zuia. I. Archivo municipal de Aramaio*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 93, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Beriain, J., 1626, *Doctrina Christioarena Euscaras*, Iruñea. Erdarazko titulua *Doctrina Christiana* da.
- Elizalde, F., 1735, *Apezendaco doctrina christiana uscaras*, Iruñea.
- Crespo, M. A. et al., 1996b, *Colección documental del archivo municipal de Mondragón. Tomo IV. (1471-1500)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 69, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Garzia de Albizu, B., 1994, “La sufijación ‘-dana’ y ‘-dirana’ en la toponimia de Amescua”, *FLV* 65, 139-159.
- Goikoetxea, I. & Elozegi, J. I., 2006, *Tolosako leku izenak*, Tolosako Udala.
- Goikolea, F. J. & Iñurrieta, E., 1998, *Archivo municipal de Salvatierra-Agurain. Tomo II. (1401-1450)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 83, Eusko Ikaskuntza, Donostia.

- Gonzalez Salazar, J. A., 1987, *Toponimia menor de Salvatierra*, Cuadernos de Toponimia 4, Arabako Foru Aldundia, Gasteiz.
- Gorrotxategi, J., 1995, "Basque names", *Namenforschung. Name Studies. Les noms propres*, R. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger & L. Zgusta arg., Berlin - New York, 747-756.
- Hiriart-Urruti, J., 1972, *Zezenak Errepublikan*, P. Lafittek paratutako argitalpena, Jakin, Arantzazu-Oñati.
- Jimeno Jurio, J. M., 1986, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Cizur*, Onomasticon Vasconiae 1, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1987, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Galar*, Onomasticon Vasconiae 2, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1989, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Olza*, Onomasticon Vasconiae 3, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1990, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Iza*, Onomasticon Vasconiae 6, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1992, *Toponimia de la Cuenca de Pamplona. Cendea de Ansoáin*, Onomasticon Vasconiae 9, Euskaltzaindia, Bilbo.
- (zuz.), (1990etik aitzina, *Nafarroako Toponimia eta Mapagintza / Toponimia y Cartografía de Navarra (NTEM)*, Nafarroako Gobernua, Iruñea.
- Kardaberatz, A., 2004 [1761], *Eusqueraren berri onac*, P. Altunak eta E. Zulaikak paratu edizio kritikoa, Euskararen lekukoak 23, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Lakarra, J. A., 1996, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta Edizioa*, Euskararen lekukoak 19, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Lapiente, L., 1975, "Toponimia amescoana", *FLV* 21, 393-410.
- Lopez de Gereñu, G., 1983, "Topónimos de Contrasta", *Piarres Lafitte-ri omenaldia*, Iker-2, Euskaltzaindia, Bilbo, 415-423.
- , 1989, *Toponimia alavesa seguido de Mortuorios y despoblados y Pueblos alaveses*, Onomasticon Vasconiae 5, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Mitxelena, K., 1971, "Toponimia, léxico y gramática", *FLV* 71, 241-267.
- , 1982, "Sobre la lengua vasca en Álava durante la Edad Media", *Vitoria en la Edad Media*, Gasteiz, 299-306.
- , 1985, "Algunos nombres de Contrasta", *ASJU* 19: 2, 595-602.
- , 1990 [1977], *Fonética histórica vasca*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, bigarren argitalpena.
- , 1997, *Apellidos vascos*, Txertoa, Donostia, bosgarren argitalpena.
- Ormaetxea, J. L., 1996, *Arrasateko toponimia*, Onomasticon Vasconiae 15, Euskaltzaindia, Bilbo.
- Perez Lazarragako, J., 2004 (c. 1567), *Juan Perez de Lazarraga Larrea Dorretxeko jaunaren eskuizkribua [1564-1567]*; Gipuzkoako Foru Aldundiak <http://www.gipuzkoakultura.net/lazarraga> helbidean ezarri zuen sarean.
- Pozuelo, F., 2001, *Documentación municipal de la cuadrilla de Salvatierra: Municipios de Asparrena y Zalduondo (1332-1520)*, Fuentes documentales medievales del País Vasco 106, Eusko Ikaskuntza, Donostia.
- Salaberri, P., 1992, "Toponimia, dialektologiaren ikerbide", *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak*, Iker-7, Euskaltzaindia, Bilbo, 619-645.
- , 1994, *Eslaba aldeko euskararen azterketa toponimiaren bidez*, Onomasticon Vasconiae 11, Euskaltzaindia, Bilbo.



- , 1996, “Toponimia eta dialektologiaren arteko harremanen inguruan: Artaxonako jabego genitiboaz eta bestez”, *FLV* 72, 223-234.
- , 1998, “Arabako mugako nafar hizkeren inguruan”, *Nafarroako Hizkerak*, I. Camino arg., UEU, Bilbo, 49-87.
- , 2004, “Artatzako euskal testua. Transkripzioa eta hizkuntza azterketa”, *FLV* 97, 537-554.
- Segurola, I., 1987, “Notas de toponimia amescoana”, *ASJU* 20: 1, 265-275.
- Tolosako Udala. Honen webgunean, euskara atalaren barnean daude kale izendegia eta toponimia biltzen duten bi artxiboak, nornahiren esku.
- Ugarte, J. L., 1995, “Donde murió el oso”, *ASJU* 29: 2/3, 707-711.
- , 1998, *Urretxu eta Zumarragako toponimia*, *Onomasticon Vasconiae* 18, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 2003, *Legazpiko toponimia*, Legazpiko Udala.



# HIZTEGI KONTUAK BAZTAN ALDEAN

Pello Salaburu

UPV/EHU

Patxi Goenagaren *Gramatika Bideetan* liburua mugarri bat izan zen euskal hizkuntzalaritzan, mugarría edo muga liburua, nahi bada. Ausardia izan zuen orduan gaurko EHUKo irakasleak (garai hartan Deustuko Uniberstitateko irakaslea) holako zerbait pentsatu, idatzi, eta, gaia zaila izanik ere, euskara goxo hartan inprimategira eramateko. Bidea ireki zuen, bidea urratu. Chomskyren teoretan oinarriturik, sintaxiari bere tokia eman zion gramatikaren barnean, erdigunea, jakina denez.

Hemen ez ditut, hala ere, sintaxi kontuak ukituko. Era sistematikoan ez bada ere, nire begiak hiztegi kontuetara itzuli nahi ditut, arrazoi garbi bategatik. Hizkuntzaren inguruan denon artean egin dugun batasunak mesede ikaragarriak ekarri dizkio, zinez, euskarari, eta beste maila bat eman dio. Baina, horrekin batera, euskara bera ere, neurri batean bederen, ahuldua bezala gelditu da, batuan eskribitzen dugunen artean, anitzetan, nekez atzematen baita nongoa den idazlea: tonu eta kolore antzekoarekin, berdina ez bada, eskribitzen dugu azpeitiarrek eta arizkundarrek. Eta horrek ere zerbait, ez sobera ona, erran nahi du. Kontua ez da, duda, gibelat egitea, baizik denen onerako eskura dugun hizkera horretan, herrietako ñabardurak sartzea, txokokerietan erori gabe. Uste dut bi gauzak egiten ahal diren.

Ñabardura horietako batzuk sintaxiarekin daude lotuak, eta morfologiarekin ere, nahiz garrantizkoenak maila fonikoarekin (fonetika eta fonologiarekin) harreman zuzena duten. Gezurra dirudi, honetaz ez baikara hizkuntzalariak behar bezala arduratu. Ez zaio, zoritxarrez, behar duen tokia eman kontu honi, euskalkien arteko desberdintasanak hizkera “doinuan” oinarritzen baitira, hitzak nola ebakitzen ditugun, esaldiari zer nolako goiti-beheitiak egiten dizkiogun, eta abar. Gramatikaren arlo hau deskuidoan bezala utzi dugu, apaletsia bezala, eta batuaz ongi konpontzen ez diren azken hiztunekin batera joango zaizkigu ezinbertzean holako ñabardura horiek historiaren zulotik.

Bertze berezitasun batzuk hiztegiarekin lotu behar ditugu. Orain, batzuetan baliabideak falta zaizkigula, estilistika aldetik aberatsa izan litekeen sinonimo baten bila gabiltzala, uste dut tenorea den gure begiak euskalki eta herrietako hizkeretara bihurtzeko, bai baitago, doike, han ere zer ikasi.

Hurrengo lerroetan Baztango hiztegiaren inguruko zenbait ohar egin nahi nituzte. Ez dira sistematikoak, ez baitut hasi nahi hemen bereizketak egiten: delako hitz edo sarrera bat Baztanen ibiltzen ahal da, baina beharbada ez da hangoa bakarrik, bertze anitz tokitan ere ibiltzen baita, nahiz batuan ez duen leku gehiegi, non eta ibiltzailea ez den Iparraldekoa. Hitzak, ahal dela, baterantzua eman ditut, Hiztegi Batuan ez badaude ere: adibidez, Baztanen “altxarraztelue” erraten da, baina nik “altxarrastelu”

jarri dut, “s” rekin, “arrastelu” baita Hiztegi Batuan bildu dena. Edo, guk han “gan” erraten dugu, baina hemen “joan” paratu dut. Holako anitz badira: adibide guztiak ere batuan daude. Baztangoak bai, baina moldatuak, hortaz. Bertzerik gabe, has nadin, bada, honekin.

1. Jo dezagun, konparazione, *abantzu badire bi urte hemen garela* (“ia-ia badira bi urte...”) edo *gure osaba abantzu da* (“gure osaba azkenetan da”) aditzen diogula baztandar bati. *Abantzu* hori Baztangoa da, baina ez hangoa bakarrik. Etxepare bezalako batek ibiltzen du (*ahantxu ene herritarra delakotz*), nahiz euskara batuan ez duen bere zokoa harrapatu. Horregatik, ez dut azterketa sistematikorik eginen, batzuetan kuriositate kontu hutsa ere izan daiteke, baina nahi nituzke kontu hauek hemen bildu, segur bainaiz horrek ere baliabideak emanen dizkiola bertze joko edo giltza batzuk ibili nahi dituen idazleari. Eta hizkuntzari ere aberastasuna ekarriko diola. Bertze modu batera egitea beharrezkoa ikusten ez badut, hango hitz horiek eta adibideak batuan emanen ditut (gaineko adibide hori *gure osaba abantzu de* paratu beharko nuke Baztango hizkeraz, baina horrek adierazi nahi dudana ilundu baizik ez du egiten).

2. Gauzak, aldi honetan, “apurtu” daitezke, eta ausartago bada hiztuna, “puskatu” ere. Edo “xehatu”. Egia erran, ordea, gauzak “hausten” dituztenak gutxiago dira, eta kriseilua beharko genuke *haize honek bazter guztiak abarrikatzen ditu* bezalako zerbait idazten duena aurkitzeko. Alta, *abarrikatu* edo *abarrakitu* bezalakoak eskura izatea arras komenigarria litzateke zenbait kasutan. Hala ulertu izan dute idazle batzuek ere, Aingeru Epalzak, konparazione: “auto abarrikatu baten pusken artetik agertzen diren soin-adar zatikatuak” (*Rock’n’roll*, 203). Bada, hori: batzuetan hotzak abarrikatzen gaitu.

3. Gure aita zenak abatza ibiltzen zuen noizbehinka (gero gauza modernoagoak etorri ziren baserrira) behien esnea biltzeko. Abatzak bi *eskutre* ditu, alde bakoitzean. Handik hartzen zen ontzia. Eskutrea izaten dute ate batzuek ere, eta zernahi tresnak, eskuaren heldulekua eskaintzen badu. OEHK *eskutria* aipatzen du, “manivela” edo, omen delakoan. Ez da hala: “kafia” Baztanen “kafe+a” den bezala da “eskutria” “eskutrea+a”. Eta ez da biradera, baizik gider gisako zerbait, zerbait eskuarekin atxiki nahi denean, horretako balio duena hain zuzen ere: “sega giderraren eskutrea”. Maratilarri ere erraten zaio (“ate horrek eskutrea behar du”).

Behien ondoan “abria” izaten zen etxe batzuetan. Baztanen aberea ez da bertze tokietako aberea, zaldien motakoei bakarrik erraten baitiegu *abere*. Behiak edo ardiak ez dira, hortaz, abereak guretako. Ez eta ahariak ere, *adaje* ederra baldin badute ere.

4. Gazteek (eta ez hain gazteek) bestak egiten dituzte, eta bestetan *panparrotu* egiten dira, edariari gehiegixko ematen badiote segurik. Holakoetan ergelkeriak egiten dituzte, begiak zorrotz-zorrotz dituztela. *Espantuka* ibiltzen dira, espantuz beteak: *espantuntziak* dira. Gazteek *abroka* egiten dutela errango lukete baztandar batzuek: “bere denboran baditik horrek abroka ederrak eginak”. Besta handiak, erran nahi baita. Edaten denean, neurritz goiti edaten denean, jendeak *ziroka* ibiltzeko alimaleko arriskua izaten du, sigi-sagan ibiltzeko joera, bidearen zuzena ezin hartuz: “gizon hori edana dago, ziroka doa bide bazterrean”.

Bide batez, “besta” hitzak jaia erran nahi badu ere, ikusi den gisa, fereka ere erran nahi du, “bestak egin” itzulian: “zer bestak egiten dizkion haurrari!”, “gure mutikoa

*bestile* porrokatua da”. Ez dakit, egia erran, *bestaegile* jarri behar ote nukeen hemen egokiago, batuan paratu nahi baldin badut hitz hori (horrekin batera *pizile/pizegile*, *kakile/kakaegile* (“horiek” egiteko gogoia duenari erraten baitzaio). Eta, badakigu zer heldu den besta egin eta biharamunean: *bestondoa*. Hori da, gaztea izan nahiz ez, alkoolak sortzen duen ondoeza.

Gazte edo zahar izatea, ia-ia beti, *adin* kontua izaten da. Horregatik, urte batzuetatik pasatuz gero baduela adina erraten dugu: “adin batetik goiti, gehienak eri”, “bazuen adina, ez zen gaztea ere”. Eta bi pertsona urte berekoak direla adierazteko “gure seme zaharrenaren adina dela”, “nere senarraren adinak dira” edo “nire adina da” erranen dugu, “adin berekoak” bezalako itzuliak bazterrean utziz. Nahiago ditugu bertzeak. Urte berekoak ez, baina hurbilekoak bagara nire adiskide bat eta ni, konparazione, “nire adintsukoa da” erraten dugu, gaur egun idatziz atzenduxe dugun modua hautaturik.

5. Agurrik, ez dugu agurrik egiten “kaixo” edo “agur” erranez. Hori berria da, batasunak ekarri duena. Guk beti “egun on” edo “arratsalde on”, edo “hemengo aldi?” bezalakoak ibili izan ditugu agurrik egitean, eta alde egiteko, berriz, ez genuen huts egiten: *adio* eta *adios*. Azkeneko modu honek bazuen aldaera bat aski ibilia gure artean: *adio zuen!* Ikusten denez, modu arkaiko baten aztarna xarmanki gelditu zaigu formula horretan itsatsia.

6. Entzun, egia errateko, guti entzuten dugu. Baztanen meza bakarrik entzuten baita, eta hori ere gero eta gutiago, hor dago kontua. Gainerako guzietan *aditu* egiten dugu: “asotsa aditu”, “solasak aditu”, eta abar. Denek dakigunez, “leku batzuetatik ez da batere ongi aditzen”, eta urteak direla eta, “batzuek ez dute aditzen”, aitonek (ondorengorik gabe ere, Baztanen aitona izaten ahal da adineko gizon bat) ez dute aditzen. Familietan maiz entzuna: “Ez egin gero holakorik! Aditu duzu?”.

7. Bada Baztanen pilota jokatze mota bat beti harritu izan nauena. Garai batean leku anitzetan jokatzen bazen ere (1846an 12.000 lagun elkartu ziren Irunen Gipuzkoa-Frantzia izeneko erronka batean), ia-ia desagertze puntuan zegoen, baina berriz ere piztu zuten Iruritan, eta gaur egun Bidasoa errekan badira herri bat baino gehiago horretan aritzen direnak. Laxoa du pilota joko horrek izena, eta frontoi irekietan jokatzen da, plaza zabaletan: bi talde bata bertzearen kontra, talde bakoitzak lau jokalarik dituela (sakatzailea, numeroa eta bi kuarto). Gauza anitzengatik da ikusgarria (txapelketaren azken partida abuztuko hasieran jokatzen da urtero), baina hemen bat bakarrik aipatuko dut: tenisean bezala kontatzen dira tantoak (15, 30...) jokia egin arte. Eta partida bakoitzak 9 joko ditu (lehenago baino 4 gutiago). Iduri du hori zuzenean datorrela “proto-pilota”-tik, nondik sortuko bailirateke tenisa bezalako jokia ere, berdin kontatzen dutenak. Berez, beldurrik gabe erraten ahal da pilota kontuetan hau dela joko mota zaharretako bat, zaharrena ez bada. Baztanen ez dakigu, ez genekien bederen, zer zen *ados* jartzea politikarien artean. Baztango juntakideak ez ziren ados jartzen (hola edo hala konponduko zituzten beren arazoak, konforme jarriz), baina laxoko pilota jokia zuzentzen duen jokozainak ez zuen, ez du, dudarik izaten, eta jokalarien taldeek 30na egiten zutenean, “Ados jaunak, ados!” erraten zuen, eta erraten du. Hori zen guretako ados jartzea, partidaren puntuetara berdintzea. “A dos”, bi tantutara (15+15) berdintzea alegia. Hau leitzen

duten anitzek (anitz badira bederen leitzen dutenak) ez dute, hain segur ere, inoiz ere ikusi pilota joko hori. Aprobetxatu nahi dut abisu bat emateko: partidak luzeak dira, pilotaren bizitasunak arrisku handia du, ez baita babesik, eta arauak biziki samar konplikatuak, neurketa kontuetan herri batetik bertzera, plaza nolakoa den, aldatzen baitira. Jokalariak *aidurrrak* dira, gogorrak, ia-ia nekatzen ez direnak, eta ez dira erraz *aieika* ibiliko. Arauak ongi konprenitzeko, erran zidan batean horretara zaletasun handia duen norbaitek, bi modu daude: apustua egitea (eta galtzea), edo pilotan aritzea (eta galtzea).

Pilota joko horretan aritzeko eskuan guantea behar da, guante berezi bat, ez baita esku hutsik jokatzeko. Horrek ziztu handian botatzen du pilota. Davidek ere, noizbait, indar handiarekin bota zion harria Goliati. Horretarako *afruil*-a ibili zuen. Miguel Angelek egindako eskulturaren ikusten ahal da ederki arma hori bizkarrean zintzilik, Florentziako Academia museoa: “afruilarekin harria bota eta hil zuen”. Gazte denboran, hango gehienak ari izanak gara afruilarekin harriak tiraka.

Pilota joko horretan aritzeko behar da, indarraz gain, *adrendu* handia. Eta Goliati kopeta erdian emateko ere. Batzuek, gaur egun gainera sukaldarien kontua modan dagoenez erran beharko, labeari berehala hartzen diote adrendua, eta bai ez dela erraza hori. Batzuek badute josteko adrendua, bertze zenbaitek pilotan aritzeko, edo altzariak egiteko. Edo erraldoia lurrera botatzeko. Denek ez dute gauza guzietako bali. Garai hartan *afruiztuka* ibiltzen ginen gazteak, behatzak ahoan sartu eta ziztuka, ez baikenuen Internetik etxean. *Afruiztu* handiak egiten genituen norbaiti deitzeko, edo zakurrari hurbiltzeko erran nahi genionean. *Arriztu* egiten genion: “Hanbateko arriztuak egiten zituzten”. Holakoak dira *afera* hauek.

8. Urdazubiko batek erraten zidan behin, norbaitek ahatea ekarri nahi zuela jateko eta, zer ote zen hori ari zen bere baitan. Ikusi zuenean ohartu zen: “To! Hire ahate horiek gure *piroak* dituk!”. Hiztegi Batuak ahate kumeak direla dio piroak. Hala izanen dira, baina guretako handiak edo ttipiak, denak zaku berean sartzen ditugu, bereizketarik egin gabe. Piroak behar ez den tokian sartzen direnean *aikatzen* saiatzen gara, handik botatzen, traba egiten baitute. *Aikatzen* eta *aizkatzen*: “Egunero ai(z)katzen ditut piroak eta oiloak hemendik, bertzenaz barneraino sartzen baitzaizkigu”. Holako animaliak denak berdintsuak dira guretako, nekez bereiziko baitugu bi pioren artean. Hori pertsonekin gertatzen delarik, eta bi lagunek (oraindik adiskideak eta lagunak bereizteko gai garenez) elkarren artean antz handia dutenean *ahotik botaeak* direla diogu: “Martintxok badu bere aitaren eitea, ahotik botaea da”.

9. Jakina denez, Baztanen *aitzin* eta *gibel* ibiltzen ditugu. Testuinguru anitzetan: *gosalaitzin*, *bazkalaitzin*, *afalaitzin* (eta kontrakoak, jakina: *gosalondo*, *bazkalondo*, *afalondo*) izaten ahal dira pentsatzen hasiz gero gogora etortzen zaizkigun lehenbizikoak. Jakina, dagokien kasuan: “bazkalaitzinetik ari da hor xirrina jotzen”. Edo, *aldare aitзина*, nahi izanez. Baina badira bertze anitz ere: konparazione, *aitzina pasa* da Baztango mutildantzetan egiten den dantza urrats bat da. Arduradun politiko ezagun batek mutildantzak eta “multidantzak” nahasi izan ditu telebista aitzonean, eta baztandarrek “multidantzak” dantzatzen omen ditugu: hori erran zion bederen Espainiako Printzeari denen aitzonean. Norbait moldegabea baldin bada, eta feldera, baina, hala ere, ahalkerik ez badu eta beti aitzinat egiten badu *aitzinat tiratua* dela erranen dugu. Batzuk, hala ematen du bederen, *aitzinekoz gibelera* mintzatzen dira,

erran nahi dutena irauliz. Ez gara han aurrez aurre jartzen, baizik *aitzinez aitzin*. Eta, zerbaitez edo norbaitez ari garela, jo dezagun adierazi nahi dugula noizbait lehenago egon garela berarekin. Holakoetan hau erraten dugu: “*aitzinttoan* ikusi nuen”. Horren aldaera da, aski ibilia, *aitzin horretan*. “Aitzin” honen familia handia da hau, ikusten ahal denez. Bada bat beti harritu izan nauena: Baztanen *-rako* amaiera neketan aditzen da, beti *-ko* egiten baitugu modu sistematiko batean, izenlagunen kasuan eta aditzondoan kasuan (“Hartako adina, badaki”). Bada salbuespen bat, hala ere: baserrietan, batzuetan, aratxeak *aitzinerako* uzten ziren, hau da, *ez* ziren saltzen, etxean uzten ziren etxeko, etxean gelditzeko. Aitzinerako, alegia. Talde berekoak dira *aitzinalde*, *aitzinatu*, *aitzindu*, *aitzinka* eta *aitzindaria* ere. Aitzindariak armadako buruak dira. Eta hitz honetaz baliaturik egin dugu erranahirua: “aitzinetik ederki, ta ondotik atsiki”, batzuk ezin ederkiago definitzen dituen.

**10.** Egunero ikusten ditugu hegazkinak airatzen eta lurra hartzen. Baina *airatu* bada bertze zerbaitez Baztan aldean: urduri jartzea, edo holako zerbaitez. Gazteak, herriko bestak etortzen direnean airatuak egoten dira, eta umeak ere egun batzuetan, zerbaitez gertatzen zaiela-eta, arras airatuak. “Airatu” horrek koleraz eta haserreaz bete ere adieraz dezake: “airatua etorri da, bere baitatik aterea”. Norbaitek bertze baten itxura edo antza baldin badu, haren *airea* duela erraten dugu, Iparraldeko zenbait tokitan bezala. Eta, deitu ondoren, presaka eta berehala etortzen bada guregana, *airean etorri* dela, berehala etorri dela adierazteko. Erran dezagun, azkenekoz, *ez* dakigula ongi han tximista zer den (“zimizta” erraten da batzuetan, hori bai), guretako beti (orain arte bederen hala gertatu da) *aire gaizto* izanen baita zeruan ekaitzetan ikusten dugun bat-bateko distira hori, trumoi asotsa duela gibelean: “Aire gaiztoak hil ditu hamar ardi”. Eta aire gaiztoei *aiberra* diegu, *ez* baitute batere onik egiten. *Aiberkunda* eta gorrotoa, bertze hitzetan errateko.

**11.** Garai batean *aisa* hitza irakurtzen hasi nintzen, eta biziki arrotza egiten zitzaidan, hitz hori arrunta bada ere Baztanen. *Aise* da han ibiltzen dena, eta batasunaren izenean onartu dena. Batzuetan “anitez” hitzaren erranahiarekin ibiltzen dugu, konparazio izenondo baten graduatzaile gisa: “etxe hau bertze hori baino aise handiago da”, “ni baino aise errazago ibiltzen da mendian”. Bertze batzuetan aditzondoa da, bertzerik gabe: “aise eginen duzue zuek ere”, “ez da aise egotea telefonorik gabe baserrian”, edo harriduretan: “Bai, aise!”. Eta hortik sortzen dira *aiseski* (“gure aitaxi aiseski dabil orainik”), *aisetasun* eta *aisetu*: “aisetasun handia duzu zuk gitarra jotzen”, “aisetasuna jendeak maite du”, “makina horrekin ez dakizu zuk nola aisetu diren lanak”, “Internetek aisetzen du informazioa izatea eskura”. *Aitatxi* aipatu dugu adibideetako batean: “aitaxi” (aitaren edo amaren aita, eta aitabitxi) eta “aitona” (gizon xahar bat, agurea) bereizten dira garbi aski. Aitabitxiek *aitatxi opila* ekartzen zuten Pazkoetan bere besoetakoei. Eta familia kontuekin ari garenez, erran dezagun Baztanen umeak *aita zorro* edo *ama zorro* direla, bertze tokietako “aita zulo” eta “ama zulo”.

**12.** Jendea pozik dagoenean, besta batean, konparazione, barreak egiten ditu, *ajatak*. Jendea, holakoetan, *ajataka* ibiltzen da, algaran: “neska horiek ari dira irriz ajakata”. Irriz urratuak, bertze hitzetan. Hola ibiltzen dira besta *akitu* artio. Eta, gauzak nola diren, berdin da horretarako lodi edo *akal* egon, besta gustatzen bazaizu ez

baita kilo kontua. Barnetik hutsak diren gaztainak akalak dira, baina hemen ez gara horretaz ari, hemen lodiera kontua baita: argala dena akala da Baztanen, meharra.

Urtearen akabailan, lehenago, aitzin hartan, maizterrak ordaindu ohi zion jabeari urteko errenta. Errenta? Ez, *akura* ordaintzen zion. Eta hori egiten zuen urtero-urtero *aldaira* egin arte. Noizbait etxe aldaketa egiten bazuen (aldaira egiten bazuen) maizterrak, eta bertze toki batera joan bizitzera, orduan uzten zion akura ordaintzeari. Bertzenaz ez zuen uzten urte bat ere pasatzera.

**13.** *Aldi* sarreraren inguruan osa daiteke bertze multzo bat. Sarrera hau gainerako euskalkietan bezala ibiltzen da, baina batzuetan baditugu errateko modu berezi batzuk. Lehen aipatu dugu *hemengo aldi?* galdera, norbait agurtzeko ibiltzen dena. Hori testuinguru zehatzagoetan ere ibiltzen ahal da, hala nola: *mezako aldi?*, eta hori da norbait mezik atera eta egin dakioken agurra: “Egun on, egin duzue mezako aldi?”. Eta, zinez, “aldi honetan” horrek badu bere kidea, pare-parekoa dena, baina erakuslea aitzinetik paraturik: *honetako aldian*, anitz ibiltzen dena: “honetako aldian denak eritu dira”. Batzuetan hitz “hutsa” da, nolabait esateko, “zera” bezala-edo: “Hemengo aldiak eginen dituk bai, fite!”. Hori errango nioke norbait dagoen tokitik aizkatu nahi baldin badut, handik alde egin dezan eskatzen badiot. Eta holakoak idazten ditudanean aldi oro gauza bera gertatzen zait, “gero eta gehiago” adierazteko hortxe baitugu eskura errazki atzentzen dudana *alditik aldira*: “alditik aldira zuzendari horren filmek arrakasta handiagoa dute”.

**14.** Gure Baztango herrietan gauzak ez dira gordetzen, baizik altxatzen. Zerbait altxatzea ez da goiti joatea (bide batez, *joan*, laguntzaile iragankorrenekin, da ibiltzen duguna “eraman” errateko ere), goiti eramatea, baizik zerbaiten azpian, zerbaiten giblean, arropa artean gordetzea. Hortaz, gauzak *altxatu* egiten dira, eta jendea, jakina, batzuetan *altxapeka* ibiltzen da, gaiztakeriaren bat egin baldin badu: “gure mutiko horiek beti altxapeka ibiltzen dira. Altxapeka eta altxaketan”. Ez da harrizkoa, orduan, altxapean izatea zerbait, behar izanez gero. *Altaxu* hitzak, ordea, ez du deus ikustekorik “altxatu”-rekin. Horrek “goiti-beheiti” erran nahi du: “Etxean sartu eta argirik ez bada, altaxu joaten gara sukalderraino”, “horrek zenbait balio dezakeen? Ez dakit, hola, altaxu, 20.000€ inguru erranen nuke”

**15.** Baserriko bizimodua gogorra zen, baina, aldi berean, ez ziren gure baserri-tarrak erraz *altzaratzen*, denboraren lasaitasuna, guk ez bezala, bertze modu batera neurtzen baitzuten. Egia da batzuetan, lasterka joan beharko zutela (“A, zer ajuta daraman gazte horrek, zer presa”), eta haserretzen zirenean ere baten batek bertzeari ajuta ederra, zanpaldia, emanen ziola, hala suertatuz gero, edo bistatik kentzeko ere zerbait erranen ziola: “Joan hadi hemendik, urde ajuta!”. Ikusten den gisan, *ajuta* hitzak baditu hiru erranahi horiek: lastertasuna, gogor jotzea eta erramoldea, norbait sulfuratua denean ibiltzen dena. Harriduretan, irain hitz gisa ibiltzen dugu *alu* hitza: “joan hadi hortik, arraio alua, beti alukerietan ibili behar! Aluxka ederra haiz hi!”. Hori, jakina, berez *amultsu* den batek ez dizu erranen, holakoak bertzeekin maitagarriak baitira, zuzen jokatzeko dutenak. Gure amatxi, konparazione, beti ikusten dugu *amultsu* eta xalo.

Baserriez ari garela, artzainek aste osoko janaria eramaten zuten mendira batzuetan (*gasna*, txingerra eta ogia, batez ere), eta horrek ere bazuen izen bat, gaur



galdua dena: *akita*. Hemen ikusten dugu: “prestatu duzue gure artzainaren akita?”. Lehentxoago aipatu dugu ez dugula “altxatu” ibiltzen “goratu” erranahiarekin, baina batzuetan gelditu dira horren aztarnak ere, edo, segur aski, trasnak berak ekarri du kanpotik izena berarekin: *altxarrastelu*. Hori da han ibiltzen den sardaren izena: altxatzeko arrastelua dela dirudi, nahiz tresna desberdina den. “Antzarrastelu” ere ibili izan dugu. Hitz horiek, magia bezala hitz konposatuetan-edo ageri direnak, beti gertatu izan zaizkit deigarriak. Hola, konparazione, ez dugu guk “gura” erraiten, baina bai, ordea, *ikasgura*, ikasteko gogoia edo nahia adierazteko: “gure alaba beti leitzen ibiltzen da, horren ikasgura...”.

**16.** Hitz batzuk, euskaran aski hedatu eta arruntak izanik ere, erranahi berezkoa dute Baztanen. Hori gertatzen da, konparazione, *arotz* familiako hitzekin. Arotza errementeria da Baztanen, zura lantzen duena “zurgina” baita. Arotzaren ingurukoak gauza bera: *arozgoa*, adibidez, errementariaren lanbidea da, baina ez, jakina, “arotzen multzoa”. Arotzek aorztegiatan egiten dute lan. Ez dira falta “Arotzenea” izeneko etxeak ere.

Gaztetan *arrain* mota bat bakarrik zen guretzat: “amurraina”. Horri erraten genion “arrain”. Eta orain ere hala erraten zaio, bertzea “peskadua” baita. Salbuespena, sardinak eta antxoak kendurik, bixigua da, hori, guretako *arrosela* baita. Hortaz, “peskadu” guziak “arrain”, arrosela *baizik* ez. Eta *asanblea* hitza ere ibiltzen dugu, baina ez du erran nahi bilkura, biltzarra edo batzarra. Ez eta “asanblada” ere. Baztanen, “asanblea” izenondoa da, eta “harroputza” erran nahi du, handinahia: “hau duk, hau, gizon asanblea!”

Bada bertze hitz bat *atsainartu* bezala ahoskatzen duguna. Garai batean pentsatzen nuen “atsaren hartu” zela hori, genitiboak hola ebakitzen baititugu (“semiaín”, “semearén” errateko), baina horrek ez du zentzu gehiegi, sintaxi aldetik bederen. Aditzak objektu zuzena absolutiboan hartzen baitu, ez genitiboa, nahiz “hatsaren hartzea”, adibidez, arrunta izango litzatekeen. Erranahiaren aldetik, lasai gelditzea erran nahi du. Denbora luzean zaudenean zerbait egiteko asmoz, eta azkenen amaitzen duzunean, deskantsu ederra hartzen duzu, *atsain hartzen duzu*. Uste dut hor duguna *atsegin hartu* dela: “atsegin hartu du arratsaldean etorriko dela jakin duelarik”, “atsegin hartuko duzu, bai, azterketa gaintitzen duzularik”. OEHK ere biltzen du *atsain* “atsegin”en orde, eta arruntak dira “atsegin hartu”rekin osatutako adibideak.

Gauzak *ausarki* egitea ausardiarekin egitea da, hori erran nahi du. Baina Baztanen, nire iduriko, testuinguru batean bakarrik ibiltzen da hitz hori: “anitz” erran nahi du, betiere adberbio ez graduatzaile bezala. Hau da, “anitz jende” erraten bada ere, ez da hain arrunta “ausarki jende”. Bai, ordea, “honek ausarki jan du”, “badugu horretatik ausarki” eta, hala nahi izanez, “etorri da jendea, bai, ausarki”.

Ez dut nik *arabera* hitza aditu Baztanen. Horrek ez du erran nahi ibiltzen ez denik. Nik ez dudala aditu, ez bertzerik. Hala ere, batzuetan *araberian* bezalalako zerbait bildu izan dut. Ez dakit, ongi, zein den horren batuko aldaera idatzia: *halaberean* beharbada?: “zuk hau egin nahiko duzu, baina araberean (halaberean) zure anaiak ere seguru nahi duela holako zerbait egin”. “Modu berean, gisa berean” erran nahi du.

Elizetan eskolauak edo sakristauak (hemen ere aldatzen dira ohiturak) dirua eskatzen duenean *argieske* egiten duela erraten dugu. Zakutoa pasatzea argieskea egitea da. Eta, jakina, bertze toki anitzetan bezala, *argindarra* elektrizitatea da. Lehenago,

aski arrunta zen, aire gaiztoak izaten zirenean, halako batean argindarra botatzea eta etxea ilunpetan gelditzea.

Baztangoa da *doike*, dudarik gabe. Pentsatzekoa da “doike” hori “dudarik gabe”tik heldu dela, aldaera anitz bai baititu: “doikebe”, “duikebe”. Erranahi alde-tik, bikoitza da: “segur aski” erran nahi du (“gaur eguerdian etorriko da doike?”), eta “dudarik gabe” (“bai, joanen gara doike”). Aldiz, “duda” hitzak, nola ibiltzen dugun, “jakina!” adierazten du harriduretan (“duda!” Joanen gara, bai!”).

*Emakunde* Euskal Atonomia Erkidegoko erakunde bat da. Hitz hori ezaguna zen Baztanen, baina inauteen aitzineko ostegunari erraten zitzaion. Egun hori andreen eguna zen eta “Emakunde egunean andreek beren besta egiten zuten”. Emakunde aspaldi galdua da, eta bertze toki batean bertze zerbait izendatzeko piztu da berriz ere. Galtze kontuak direla-eta, Domu Santu egunari *Domine Saindu* erran izan diogu beti. Nola diren gauzak, orain “Halloween” inportatzen ari gara, eta umetxoak etxez etxe ibiltzen dira, eskean. Gure haur denboran, gu ere hola ibiltzen ginen herrian, aski gurea zen ohitura hori. Eta norbait ikusi eliza inguruan eta eskua luzatzen genion, “Mattuttin errain dut” formula ibiliz. Horrek eragitzen zion bertzeari sosa emateko, edo sosa ez bazen gozoki bat gutxienez. Eta deusik ere ematen ez zuenak, *ja* eman nahi ez zuenak, aldi berean holaxe ematen zigun erantzuna: “Bai nik ere errain dut”. Horrekin, ume ttipiak *begilore* gelditzen ginen, apalkara, triste.

*Laku* ageri da gure ikasliburuetan. Baina “laku” bertze zerbait da Baztanen, teilatuetan goiti beha jartzen den teilari erraten baitzaio, “u” forman paratzen den teilari, hain zuzen ere. Nola diren gauzak.

17. Azken aldi honetara, adierazpenetan, egunkarietan, nahiko aditzen da *baitan* delako hori. Betitik ibili dugunoi maizkara gogor egiten zaigu oraingo ibilera, anitzetan guk ez baikenuke ametsetan ere ibiliko hola. Egia da, hizkuntzak aldatzen direla, eta hitzek esparru berriak hartu behar dituztela. Baina hori hala izanik ere, euskal hitzun sortzaileek badute, berrikuntza hauetan, urrezko arau bat: “nire etxeko edo euskalkikoa ez den hitzarekin ia-ia nahi dudan guzia egiten ahal dut, betiere muga formal batzuen artean”. Konparazione, hori gertatu da “anitz” hitzarekin. “Eleanitza” hasi zen norbait erraten, segur aski ere bere sortze hizkeran ez “ele” ez “anitz” ibiltzen ez zituen norbait. Bi hitzak ikasiak izango zituen. “Eleanitza”, orduan, sekulako aurkikuntza irudituko zitzaion, baina, beharbada, bertze norbaitek eskribitu balu noizbait “hizkuntzaskoa” zerbait arraroa ikusiko zukeen ibilera berri horretan. Horixe bera da “anitz” eta “ele” ibiltzen dugunok sentitzen duguna. *Ele* eta familia osoa, jakina: *eleketa* (“solasa, elkarrizketa”), *eleketari* (“solasturia, hitz egitea maite duena”), *elepide* (solasbidea, hizpidea), *eletero*, *eleuntzi* edo *elezu* (azken hirurek “berritsu” erran nahi dute, “eleketari”). Baina, egia esan, “eleanitza” biziki arrotza egiten zaigu, misterioz bete.

Bide beretik, “hemen anitzak gara” beldurrik gabe botako du norbaitek, baina kasu, gero, aldamenekoak “hemen askoak gara” erraten baldin badu. Nekez ulertuko luke hor erran nahi dena. Ez dira, funtsean, desberdinak, baina kanpoko hitzekin, arrotz ditugunez gero, eskubidea ematen diogu gure buruari pixka bat bortxatu eta balio dezaten guk adierazi nahi duguna betetzeko. “Baita” horrekin ere bertze horrenbertze: “ONUren baitan eztabaidatu da kontu hori”, “gubernuaren

baitan ez da onartu”, “alderdiaren baitan denak haserretu dira”, eta abar. Horietan guzietan nekez ibiliko du “baitan”, bere baitatik “baita” ibiltzea ateratzen zaion hiztunak. “Baita”, alde batera utzirik dituen bertze erranahiak, bizidunekin ibiltzen da oro har: “nire baitan pentsatzen nuen”, “gure baitan erraten genion gure buruari...”, “bere baitan pentsatzen zuen...”. Ez beti, ordea: “familiaren baitan erabakiko da hau” ez nuke erranen nik, holakoetan, eta jarri ditudan adibide guzietan, aski baita “barnean” erratea. Jakina, ez du konparaziorik ere “baitan” edo “barnean” errateak. Nola hizkuntza erretoriko eta barrokoek inguraturik bizi garen, anitzez ere eleganteago iruditzen zaigu “baitan” ibiltzea “barnean” ibiltzea baino. Baina, kontua da, orain, bederen, hori aditzen dudan anitzetan klik egiten didala belarriak, eta krask hizkuntzak. Bizidun hori landarea ere izan daiteke: “txopo hori bere baitatik sortu da”. Horrek ez du inolako arazorik. Eta gauzak ere, neurri batean, pertsonifikatzen ahal dira: “nobela horretako historiak ematen du bere baitatik sortu dela”, edo, “etxe hori bere baitatik sortu zela erran zidan aitatzik”. Denetan “sortu” aditza, ikusten denez. Segur aski, holako aditzen baten beharra dugu, biziduntasuna emateko-edo. Bada, hau: “nire baitan egon naiz pentsatzen”, “bere baitan egiten zuen”, “bere baitatik utzia du”. Eta barrokismoekin ari garenez gero, urte hauetan ari gara berritzen hizkuntza oharkabeen: “zuek ikuste aldera ekarri dugu”. Zenbat ez dira aditzen, bada, holakoak? “-teko” xume hori bazterrera botatzen ari gara. Jakina: ez da aise eleganteago “zuek ikuste aldera ekarri dugu” erratea, betikoa den “zuek ikusteko ekarri dugu” baino? Bistan da arruntegia dela, ordea.

**18.** Atzizki bat ibiltzen dugu “guti goiti-beheiti, nahiko, -en antzeko” edo holako zerbaiten adierazteko: “-kara”. Hainbertze hitzetan ibiltzen dugu, eta hitz hauek ize-nondoak, aditzondoak eta izenak izan daitezke: *arinkara* (= ‘nahiko arin’); *beltzkara* (= ‘itxuraz beltza, beltz airea’); *maizkara* (= ‘nahiko maiz’); *bizikara*; auzolankara (= ‘auzolanean-edo’); *zaharkara* (= ‘nahiko zaharra’); *gaztekara* (= ‘gazte itxurakoa’); *gorrikara* (= ‘gorrixta-edo’); *bizikara* (= ‘nahiko bizia’); *elurkara* (= ‘elur airea’); *hozakara* (= ‘nahiko hotz’); *lazkara* (= ‘nahiko latza’); *handikara* (= ‘nahiko handia’); *apalkara*; *fitekara* (= ‘nahiko fite’); *lodikara* (= ‘nahiko lodia’); *maizkara*; *zabalkara*; *mehekara* (= ‘meheantza’); *gizenkara* (= ‘nahiko gizena’); *eurikara* (= ‘euria egiteko antza’); *haurkara* (= ‘haur itxurakoa’); *maingukara* (= ‘maingu airean-edo’); *kezkatukara* (= ‘kezkatu itxura’); *zakurkara* (= ‘nahiko zakurra’); *zelaikara* (= ‘itxuraz zelaia, malda gabea’)... “andre hori arras kezkatukara da” (= ‘arazo handi batekin kezkatua da’); “Martin maingukara dabil azken egunotan”; “arrunt zakurkara dik horrek”; “arrunt zakurkara da hori”; “arinkara egiten ditu gauzak”; “bizikara etorriko da” (= pauso bizian); “txistorra bizikara da” (piperragatik-edo), eta abar.

**19.** Lan bat egin behar denean, batzuek badute ohitura lan hori modu arin batean egiteko. Ez dut erranen nolanahi egiteko, baina bai arras akitu gabe utziz. Batzuk aski perfekziozaleak dira, eta horiek bai, horiek ez dira konforme egonen den-dena ongi akitu artio, baina bertze batzuetan gaintetik egin behar izaten da lana, beharbada astirik ere ez baita izaten lanari behar duen *akabaila* emateko, edo komeni ere, komeni ez delako. Holakoetan, lanaren *larriskoena* egin dela erraten dugu, larriskoena bildu ditugula, eta abar. Edo lana *arroxta* egin dela, gaintetik, azaletik egin dugula: “Arroxta-arroxta garbitu du etxea”, “arroxta pintatuko dugu ate hau”, eta abar.

Zeren batzuetan, onaren etsaia izaten baita hoberena. Holakoetan ez du merezi izaten gauzak arras akitzea. Edo, *arrunt* akitzea. Hitz horrek ere, “arrunt” honek, badu erranahi bat baino gehiago: *arras* hitzaren parekoa da (“arras/arrunt ona”, “arras/arront goxoa”...). Eta, horrekin batera, badu bertze toki anitzetan duen erranahi arrunta ere, berezia ez den zerbait seinalatzeke balio duena. Horregatik, nahiago dugu guk han “arruntean” hau edo bertzea egiten dugula erran, ez “normalean”. Gaur egun, azkena (“normalean”) 10 aldiz gehiago ibiltzen da idazleen artean bertzea (“arruntean”) baino. Eta gehienetan izenondo gisa (“etxe arruntean”), bertzenaz, aditzondo gisa, nahiago izaten baita “normalki” arruntean. “Arruntean” hitza nafar eta iparraldeko idazleek maiteago dute.

**20.** Euskalkiak ematen duen informazioa harrotzen hasiz gero, hainbertze hitz ageri dira, baliabide gisa aski egokiak izaten ahal direnak gure eguneroko jardueran. Ez diogu hizkerari *azpildurarik* egin beharrik, ez dugu tolestura berriak asmatzen ibili beharrik. Batzuetan, normala da, *baieztan* ibiliko gara, zalantzan, halako erramoldea egokia den edo ez, baina uste dut bide onek dituen onurak aprobeztatzea gauza ona den. Baten bati *beharreztenkerietan* ibiltzea irudituko zaio hau guztia, errazago delakoan, eta egokiago beharbada, bide berriak jorratzea. *Berdin*, hala izaten ahal da. *Bere horretan* utziko dut hau. Badira bertze hainbertze ñabardura Baztango hizkeraren hiztegian, atzendu samar daudenak, nahiz *artemein* denek ongi ezagutzen zituzten. Ez nuke nahi, zernahi gisaz, kolorerik, usainik eta zaporerik gabeko bertze erregistro horrek denak *artotzea* azkenean. Egia erran, banuen nik *bihotz-ximiko* bat, bakean uzten ez ninduena, eta horrexegatik ekarri nahi izan ditut hona, eta paperean jarri, holako ñabardura hauek.

Hizkuntza kontu hauek *elakez* beteak izaten dira, goiti-beheitiez, baina eginaren eginak bakarrik aterako ditu aitzinat. Eginaren eginaz argitaratu zuen Patxi Goenagak bere lana orain dela zenbait urte, eta, *fuileroa* izan gabe, handinahietan galdu gabe, eta *enantzu* handiko gizona zela erakutsi zigun guztioi. Geroztik, hemengo hizkuntzalari gazte guztiak hizkuntzaren *girbinak* nolakoak ote diren azaltzen saiatu dira azkeneko 30 urte honetan, *erakustun* onaren eskutik. *Ikastun* egokiak izango ahal gara gu ere!

# DEFECTIVE DOMAINS IN BASQUE NOMINALIZED DEPENDANTS

Itziar San Martin  
UPV/EHU & HiTT

## Introduction\*

This paper investigates into the nature of Basque nominalized clauses in complement position. These are essentially (uninflected) infinitival clauses, and the unexpected presence of lexical subjects has been related to the fact that the nominalized clause itself is a DP that bears structural Case (1). In contrast, Control is licensed where the complement clause is marked with some other Case or postposition (2) (San Martin 2000, 2004; San Martin & Uriagereka 2002).

- (1) Jonek<sub>i</sub> [pro<sub>i/j</sub>/Mariak ogia egitea] lortu du.<sup>1</sup>  
Jon-E Maria-E bread-Det-A make-Nom-Det-A manage Aux (3A-3E)  
'John has managed to make bread'
- (2) Jon<sub>i</sub> [PRO<sub>i</sub> ogia egiten] saiatu da.  
Jon-A bread-Det-A make-Nom-Loc try Aux (3A)  
'Jon has tried to make bread'

It is standardly assumed that the embedded subject in (1) is a free pronominal when it is phonetically null. This is supported by the interpretive and distributional properties of the embedded subject: Lexical subjects are permitted and loose interpretive possibilities are allowed. In fact, the literature on Basque infinitives has made no distinction between the null subjects in Nominalized dependants (1) and in finite contexts, such as (3).

- (3) Jonek<sub>i</sub> [pro<sub>i/j</sub> ogia egin duela] esan du.  
Jon-E bread-Det-A make Aux (3A-3E)-C say Aux (3A-3E)  
'Jon has said that he/she has made the/some bread'

---

\* This research was supported by the research grants UPV-EHU:EHU06/94, 9/UPV 00114. 130-16009/2004 from the University of the Basque Country. It was also supported by El Fondo de Cooperación Aquitania-Euskadi 2006 as well as by the Basque Government (*Ayudas para apoyar la actividad de Grupos de Investigación del Sistema Universitario Vasco*). The material included in this paper was presented in the International Workshop on the structure of Basque Nominals (*Izen Sintagmaren Egitura Euskaraz: Sintaxia eta Interpretazioa*) that was held in Donostia in June 2007. I am grateful to the participants of the workshop and to the discussions that emerged from the meeting. All errors are mine.

<sup>1</sup> The following abbreviations have been used in the glosses: A (Absolute), E (Ergative), D (Dative), Loc (Locative), Det (Determiner), Dem (Demonstrative), Nom (Nominalizer), Aux (Auxiliary), C (Complementizer), sg (singular), pl (plural) and Subj (Subjunctive).

The pictures described in (1-2) regarding the correspondence between the complement types and the complementary distribution between PRO and *pro* is not valid for a phenomenon described in Etxepare (2003, 2005): optional Long Distance Agreement (henceforth LDA) that the matrix auxiliary displays with an element in the embedded clause. This phenomenon arises only with DP-Nominalizations and surprisingly, the embedded subject is PRO rather than *pro*: it is necessarily phonetically null and strictly coreferential to a matrix argument (4).

- (4) Jonek<sub>i</sub> [PRO<sub>i/\*j</sub>; liburuak idaztea] lortu ditu.  
 Jon-E book-Det.pl-A write-Nom-Det-A manage Aux (3A.pl-3E)  
 'Jon has managed to write the books'

The existence of LDA leads us to the conclusion that lexical subjects (1) and PRO (4) are licensed in apparently identical contexts (DP-Nominalizations). The logical question to address is whether the opposition between Structural Case vs. non Structural Case suggested for the distribution of lexical DPs vs. PRO in (1-2) is correct or not. Despite the existence of LDA, I believe that it is desirable to maintain the hypothesis. After all, Basque is not unique in employing the opposition of Case-types in subordination contexts to restrict the shape and interpretation of the embedded subject: many languages employ "Same Subject" and "Different Subject" markers that correspond to Structural Case vs. Lexical Case in the left peripheries of embedded clauses to express coreference or disjointness, as described in Finer (1984) among others.

I assume that *pro* and PRO are in complementary distribution<sup>2</sup> and that their licensing conditions correspond to specific distinct structural properties. Thus, we expect that there is some structural difference between Basque DP-Nominalizations that display LDA and those that do not. One of the goals of this paper is to contribute to the understanding of the syntactic properties that underlie the licensing conditions of PRO and lexical subjects.

The paper is divided into three parts. Section 1 claims that we should distinguish between (1) and (3): whereas the empty subject in finite contexts is *pro*, the free pronominal reading that arises in nominalized complements is the consequence of the ambiguity in the structure. Section 2 investigates into the distribution of PRO and Lexical subjects in DP-Nominalizations. Although the Nominalized complement is morphologically identical, I will argue that the functional material in the Left Periphery is defective in LDA contexts. This will ultimately explain the distribution of PRO and DPs in DP-Nominalizations. Finally, section 3 is a conclusion.

## 1. Ambiguity in DP-Nominalizations

It is well-known that, unlike paratactic contexts, it is a universal characteristic of dependant or hypotactic domains to display restrictions in the shape and interpretation of the embedded subject with respect to matrix arguments. However, in Basque, the standard assumption is that the embedded subject in both regular finite comple-

<sup>2</sup> Contra this assumption, Borer (1989) argues that controlled subjects may be lexical.

ment clauses (5) and Nominalized dependants (6) is *pro* when it is phonetically null. This section is a detailed study of DP-Nominalizations in this respect. The conclusion is that the free pronominal reading that arises in these structures is the consequence of the structural ambiguity that they contain.

- (5) Jon<sub>k</sub><sub>i</sub> [pro<sub>i</sub><sub>j</sub> ogia egin duela] esan du.  
 Jon-E bread-Det-A make Aux (3A-3E)-C say Aux (3A-3E)  
 'Jon has said that he/she has made the/some bread'
- (6) Jon<sub>k</sub><sub>i</sub> [pro<sub>i</sub><sub>j</sub> ogia egitea] lortu du.  
 Jon-E bread-Det-A make-Nom-Det-A manage Aux (3A-3E)  
 'John has managed to make the/some bread'

### 1.1. Reviewing DP Nominalizations: Partial Control and Exhaustive Control

Since the early works on Basque complementation, it has been noted that the phenomenon of control is dependant on some lexical feature of predicates. Some predicates invariably correlate with phonetically null controlled subjects and others allow for looser coreferential possibilities. In his exhaustive study about Basque complementation, Goenaga (1984) contrasts (7) and (8) and reaches a rather exotic conclusion for the GB framework of the time: certain infinitival complements license *pro*. Specifically, whereas in (7) the embedded subject must be PRO for being phonetically null and strictly coreferential to the matrix object controller, the situation in (8) is different: the embedded null subject is understood as coreferential to the matrix subject when no further specific context is provided. However, Goenaga admits that it is not difficult to provide a context where the reference is not the controller (9).

- (7) Jon<sub>k</sub> ni [\_\_\_etxetik alde egitera] behartu ninduen.  
 Jon-E I-A home-from side make-Nom-All oblige Aux (3A-3E)  
 'Jon obliged me to go away from home'
- (8) Pentsatu dugu [\_\_\_joatea].  
 think/decide Aux (3A-1E) go-Nom-Det-A  
 'We have decided to go/that someone else go'
- (9) Pentsatu dugu [zu joatea].  
 think/decide Aux (3A-1E) you-A go-Nom-Det-A  
 'We have decided that you go'

More recently, San Martin (2000) employed the test of split antecedents to determine the status of the embedded subject in Nominalized dependants. Specifically, the contrast between (10) and (11) shows that only DP Nominalizations allow for split antecedents, a characteristic of *pro* rather than of PRO.

- (10) Nik<sub>i</sub> Mariari<sub>j</sub> [pro<sub>i</sub><sub>j</sub> elkarrekin joatea] erabaki dudala esan diot.  
 I-E Mary-D together go-Nom-Det-A decide Aux-C say Aux (3A-3D-1E)  
 'I have told Mary that I have decided to go together'
- (11) \*Nik<sub>i</sub> Mariari<sub>j</sub> [PRO<sub>i</sub><sub>j</sub> elkarrekin joaten] saiatu naizela esan diot.  
 I-E Mary-D together go-Nom-Det-Loc try Aux-C say Aux (3A-3D-1E)  
 Lit. 'I have told Mary that I have tried to go together'



Briefly, two facts support the pro status of the embedded subject in DP-Nominalizations (in contrast to non DP-Nominalizations): the possibility for lexical subjects and for loose interpretive possibilities, including split antecedents.

Interestingly, later work by Landau (1999) claims that the possibility of having split antecedents does not imply that the structure that is being tested does not trigger Obligatory Control (OC) properties (or, for that matter, that it involves Non Obligatory Control (NOC)). Specifically, although certain predicates allow for split antecedents with collective predicates, they maintain the rest of Obligatory Control properties and hence, should not be considered as instances of Non Obligatory Control. This observation leads Landau to make a distinction within Obligatory Control between Exhaustive Control (EC) and Partial Control (PC). These are exemplified in (13) and (14), respectively. NOC arises in clauses in subject position, as in (15)

(12)

|                       | OC |    | NOC |
|-----------------------|----|----|-----|
|                       | EC | PC |     |
| Arbitrary Control     | –  | –  | +   |
| Long Distance Control | –  | –  | +   |
| Strict Reading of PRO | –  | –  | +   |
| DE re reading         | –  | –  | +   |
| Collective predicates | –  | +  | +   |

(13) \*John<sub>i</sub> began [PRO<sub>i+</sub> to meet at 6].

(14) John<sub>i</sub> preferred [PRO<sub>i+</sub> to meet at 6].

(15) [PRO<sub>arb</sub> to behave oneself in public] would help John.

Basque supports the existence of Partial Control: although split antecedents are permitted in DP-Nominalizations, as shown in (10) above, the rest of the OC properties are maintained. This suggests that these structures contain OC properties, which, in turn, indicates that, contrary to the standard assumption, the embedded subject is PRO<sub>i+</sub> rather than pro when it is phonetically null.

To start with, (16) and (17) show that the Arbitrary Control and Long Distance Control readings are absent, an indication of Obligatory Control.

(16) \*Jonek [e<sub>arb</sub>           ogia                   egitea]                   lortu du.  
Jon-E                   bread-Det-A           make-Nom-Det-A manage Aux (3A-3E)  
'Jon has managed to make bread'

(17) \*Jonek<sub>i</sub> pentsatzen du           Mariak<sub>j</sub> lortu duela [e<sub>i</sub>   liburua   idaztea].  
Jon-E   think Aux(3A-3E) Mary-E   manage Aux-C   book-Det-A write-  
Nom-Det-A  
'John thinks that Mary managed to write the book'

Second, (18) exemplifies the fact that, under ellipsis, PRO must be interpreted strictly. In other words, the subject elided in the second part of the conjunct must refer to the local subject *Itziar* and not to the previously mentioned *Jon*.



- (18) Jonek<sub>i</sub> [e<sub>i</sub> garaiz heltzea ] lortu du eta Itziarrek ere bai.  
 Jon-E on time arrive-Nom-Det-A manage Aux (3A-3E) and Itziar-E also yes  
 'Jon has managed to arrive on time and Itziar also (has managed to arrive on time)'

Finally, the test of the *de rel de se* goes as follows: the situation is that of an amnesiac who is watching a situation on TV where he does not recognize himself. In this context (19) is not possible (*de-re*). Only a finite clause introduced by the indicative complementizer is valid (20), exactly as in English.

- (19) Gizarajoak<sub>i</sub> [e<sub>i</sub> domina bat jasotzea] espero du.  
 unfortunate-Det-E medal one get-Nom-Det-A expect Aux (3A-3E)  
 'The unfortunate expects to get a medal'
- (20) Gizarajoak<sub>i</sub> [e<sub>ij</sub> domina bat jasoko duela] espero du.  
 unfortunate-Det-E medal one get-Fut Aux(3A-3E)-C expect Aux (3A-3E)  
 'The unfortunate expects that he/she will get a medal'

Interestingly, the presence of LDA in DP-Nominalizations forces Exhaustive Control rather than Partial Control. It presents all the OC characteristics displayed by regular DP-Nominalizations except the possibility of split antecedents. It disallows collective predicates (21), arbitrary readings (22) and Long Distance Control (23). (24) shows that PRO must be interpreted strictly under ellipsis. Finally, The *de-se* reading in (25) is not a possible interpretation under the situation about the amnesiac described above.

- (21) \*Jonek<sub>i</sub> [PRO<sub>it</sub> artikuluak elkarrekin egitea] lortu ditu.  
 Jon-E article-Det.pl-A together make-Nom-Det-A manage Aux (3.pl-A-3E)  
 'John has managed to write the articles together'
- (22) \*Jonek [PRO<sub>arb</sub> ogiak egitea] lortu ditu.  
 Jon-E bread-Det.pl-A make-Nom-Det-A manage Aux (3.pl-A-3E)  
 'Jon has managed to make breads'
- (23) \*Jonek<sub>i</sub> pentsatzen du Mariak<sub>j</sub> lortu dituela [PRO<sub>i</sub> liburuak idaztea].  
 Jon-E think Aux (3A-3E) Mary-E manage Aux (3.pl-A-3E) -C book-Det.  
 pl-A write-Nom-Det-A  
 'John thinks that Mary managed to write the books'
- (24) Jonek<sub>i</sub> [e<sub>i</sub> artikuluak idaztea] lortu ditu eta Itziarrek ere bai.  
 Jon-E article.Det.pl-A write-Nom-Det-A manage Aux (3A.pl-3E) and Itziar-E  
 also yes  
 'Jon has managed to write the articles and Itziar also (has managed to write the articles)'
- (25) Gizarajoak<sub>i</sub> [e<sub>i</sub> domina asko jasotzea] espero ditu.  
 unfortunate-Det-E medal many get-Nom-Det-A expect Aux (3.pl-A-3E)  
 'The unfortunate expects to get many medals'

To summarize, the standard belief that the embedded phonetically null subject of DP-Nominalizations is a free null pronominal (*pro*) is not correct. I have shown that these structures involve Partial Control: they display all the traditional OC properties plus the permissiveness of split antecedents with collective predicates. Thus, the

embedded subject should be represented as  $PRO_{i+}$  rather than *pro* (26). In contrast, the presence of LDA in DP-Nominalizations triggers genuine control or Exhaustive Control. In such instances, the embedded subject is PRO (27).

- (26) Jonek<sub>i</sub> [ $PRO_{i+}$  ogia egitea] lortu du.  
 Jon-E bread-Det-A make-Nom-Det-A manage Aux (3A-3E)  
 'John has managed to make bread'
- (27) Jonek [ $PRO_{i+j}$  liburuak idaztea] lortu ditu.  
 Jon-E book-Det.pl-A write-Nom-Det-A manage Aux (3A.pl-3E)  
 'Jon has managed to write the books'

## 1.2. Reviewing DP-Nominalizations: obviation

The previous section has concluded that Basque DP-Nominalized infinitival complements license either  $PRO_{i+}$  or PRO rather than *pro* when the embedded subject is phonetically null. These restrictions in the interpretation of the embedded subjects are typical properties of subordination contexts. Another well-attested restriction that exists in many languages in such contexts is the existence of Obviation: the requirement that the embedded subject be disjoint in reference with respect to some matrix argument. This section investigates whether Obviation exists in Basque DP-nominalized dependants.<sup>3</sup>

Obviation is exemplified in Spanish sentence (28).

- (28) Juan<sub>i</sub> ha conseguido que [ $pro_{i/j}$  gane la partida].  
 Juan has managed that he win-Subj. the game  
 Lit. 'Juan has managed that he win the game'

Obviation typically arises in Subjunctive Complements. The blocking approach to Obviation (Farkas 1992, Hornstein & San Martin 2001, among others) claims that Obviation is due to the existence of another complement type in the language to express Control. In other words, the existence of Infinitives in a language blocks free reference in Subjunctives and forces obviation. This is the situation in Spanish, which contains infinitives (29). As expected, languages that lack infinitives display free reference rather than Obviation in Subjunctive complements. This is exemplified by Romanian (30).

- (29) Juan ha conseguido ganar la partida.  
 Juan has managed win-INF the game  
 'Juan has managed to win the game'
- (30) Ana<sub>i</sub> vrea [ca ea<sub>i/j</sub> să nina cu noi].  
 Ana want.3sg C she Subj. come with us  
 'Ana wants (her) to come with us' [Kempchinsky 1990]

<sup>3</sup> Ortiz de Urbina (1989) describes that volitional predicates systematically induce Obviation in Nominalizations and coreference in Participial complements. However, not all dialects of Basque follow this pattern. Many dialects do not treat volitionals as special and they allow for Partial Control in Nominalizations.

San Martin (in press) in a synchronic and diachronic study of Obviation claims that Obviation is not directly related to whether a language contains genuine infinitival clauses or not but rather to the nature of the Left Periphery of the embedded clause in each language. In Basque Subjunctive clauses are selected by a few predicates (volitional) and they display Obviation (31).

- (31) Jonek<sub>i</sub> [pro<sub>j</sub>/hura<sub>i/j</sub> etxera joan dadin] nahi du.  
 Jon-E he/she home-to go Aux (3A.Subj) want Aux (3A-3E)  
 'Jon wants him/her to go home'

Apart from the expected subjunctive clauses, Basque DP-Nominalizations also display Obviation. In fact, we find generalized Obviation in the sense that the disjoint reading is not dependent on whether the matrix predicate is volitional. For example, (32) shows that an overt pronominal in the embedded subject position must be disjoint in reference with respect to the matrix subject with predicate *lortu* 'manage'.

- (32) Jonek<sub>i</sub> lortu du [hura<sub>i/j</sub> gurekin etortzea].  
 Jon-E manage Aux he/she with us come-Nom-Det-A  
 Lit. 'Juan has managed he/she to come with us'

The fact that we find Partial Control when the embedded subject is phonetically null (33) (section 1.1.) and Obviation when it is lexically realized raises suspicions about the real binding status of the embedded subject position in DP-Nominalizations. In other words, one might wonder whether Obviation in (32) is the result of some Avoid Pronoun Principle. This hypothesis suggests that a lexical pronoun is preferably Obviative where a null controlled pronoun is licensed. Crucially, according to this view, Obviation arises just as a preferred reading and not as a genuine binding effect on the embedded subject.

- (33) Jonek<sub>i</sub> lortu du [PRO<sub>i</sub> gurekin etortzea].  
 Jon-E manage Aux with us come-Nomin-Det-A  
 Lit. 'Juan has managed to come with us'

However, there is a way to determine whether what we find in Basque DP-Nominalizations is genuine Obviation or a preferred Obviative reading. Let us compare two pro-drop languages, Basque and Romanian. In Romanian, although the preferred reading of the embedded lexical subject is Obviation, Control is also available (30). In contrast, in Basque, the embedded lexical pronoun can only be obviative and there is no room for coreference (32). From this we may conclude that Basque DP-Nominalized dependents display Obviation as other languages do in subordination contexts.

### 1.3. DP-Nominalizations are three-way ambiguous

Table 1 summarizes the results obtained so far. To start with, Non-DP Nominalizations invariably trigger Exhaustive Control properties. Contra the standard view, DP-Nominalizations involve Obligatory Control properties when the embedded subject is phonetically null (section 1.1.): Exhaustive Control in the presence of LDA or Partial Control without LDA. Besides, Obviation is also a generalized option for DP-Nominalizations, as argued in section 1.2. The correct representations of the embedded subjects are provided in (34-37) below.

Table 1

|                               | Subject | LDA | Obligatory Control | Interpretation    | Examples |
|-------------------------------|---------|-----|--------------------|-------------------|----------|
| Non-DP Nominalizations (tzen) | null    | no  | Exhaustive Control | PRO <sub>i</sub>  | (34)     |
| DP-Nominal. (tzea)            | null    | no  | Partial Control    | PRO <sub>i+</sub> | (35)     |
|                               |         | yes | Exhaustive Control | PRO <sub>i</sub>  | (36)     |
|                               | lexical | no  | —                  | DP <sub>j</sub>   | (37)     |

- (34) a. Jon [PRO<sub>i</sub> ogia egiten] saiatu da/\*dira.  
 Jon-A bread-Det-A make-Nom-Loc try Aux(3A)  
 ‘Jon has tried to make bread’  
 b. Nik<sub>i</sub> Mariari<sub>j</sub> [PRO<sub>i+</sub> elkarrekin joaten] saiatu naizela esan diot.  
 I-E Mary-D together go-Nom-Loc try Aux-C say Aux (3A-3D-1E)  
 ‘I have told Mary that I have tried to go together’
- (35) a. Jonek<sub>i</sub> [PRO<sub>i+</sub> ogiak egitea] lortu du/\*ditu.  
 Jon-E bread-Det.pl-A make-Nom-Det-A manage Aux (3A-3E)/(3A.pl-3E)  
 ‘John has managed to make bread’  
 b. Nik<sub>i</sub> Mariari<sub>j</sub> [PRO<sub>i+</sub> elkarrekin joatea] erabaki dudala esan diot.  
 I-E Mary-D together go-Nom-Det-A decide Aux-C say  
 Aux (3A-3D-1E)  
 ‘I have told Mary that I have decided to go together.’
- (36) a. Jonek<sub>i</sub> [PRO<sub>i</sub> artikuluak idaztea] lortu ditu.  
 Jon-E article-Det.pl-A write-Nom-Det-A manage Aux (3A.pl-3E)  
 ‘John has managed to write the articles’  
 b. \*Jonek<sub>i</sub> [PRO<sub>i+</sub> artikuluak elkarrekin egitea] lortu ditu.  
 Jon-E article-Det.pl-A together make-Nom-Det-A manage Aux (3A.pl-3E)  
 ‘John has managed to write the articles together’
- (37) Jonek<sub>i</sub> [harek<sub>j</sub> ogia egitea] lortu du/\*ditu.  
 Jon-E he-E bread-Det-A make-Nom-Det-A manage Aux (3A-3E)/(3A.pl-3E)  
 Lit. ‘John has managed he to make bread’

Leaving aside the structural conditions that license Partial Control,<sup>4</sup> we find that PRO and lexical subjects are licensed in morphologically identical contexts (36-37).

<sup>4</sup> See Landau (1999) for a proposal to derive the Partial Control effect.

In other words, PRO and lexical subjects are not in complementary distribution. This is a rather uncommon scenario across languages and quite surprising for Basque, since Exhaustive Control is a characteristic feature of non-DP Nominalizations (34). The relevant question is whether there is any structural difference between DP-Nominalizations that license lexical subjects and those that demand PRO (i.e., LDA contexts). The following section investigates into this matter.<sup>5</sup>

## 2. Degrees of defectiveness in Nominalized clauses

This section investigates into the properties of the Left Peripheries of DP-Nominalizations. DP-Nominalizations display an identical morphological shape in regular contexts and in contexts that display LDA. However, this section will show that, beyond this apparent similarity, the former are more complete than the latter in the sense that they contain the [person] feature, which is absent in contexts of Control. This conclusion supports the analysis about the distribution of PRO and lexical subjects in San Martín (2004), whereby lexical subjects are licensed in contexts that involve full Probes, i.e., those containing Tense as well as Person features.

The section is divided into two parts. The first part is a summary about the literature on Basque data regarding the complementary distribution of PRO and lexical subjects. The second part provides various types of evidence in favor of the completeness and the defectiveness of the left peripheries in licensing lexical subjects and PRO, respectively. These include issues related to Propositionality, Tense and the presence of the feature [person].

### 2.1. Complement clauses with Case: Basque, European Portuguese and English Gerunds

There is a persistent idea in the literature regarding the distribution of lexical subjects and PRO: the structures that license the latter are somehow more defective than the ones that license lexical subjects. In GB it was the opposition between finite and non-finite complements that explained the complementary distribution between lexical subjects and PRO. In the Minimalist context, Chomsky (2000, 2001, 2005), for example, maintains that both are licensed in CPs but that T in Control is more defective than the T that serves as the Probe for lexical DPs.

In the context of Basque Nominalizations, Ortiz de Urbina (1989) observes that lexical subjects are licensed in those infinitivals that bear some type of Case themselves. San Martín (2000) restricts the description and claims that only Nominalizations that participate in the case system (marked Absolutive, Dative or Ergative) license lexical subjects. This asymmetry is exemplified by (38-39): Unlike *try*-type predicates, *manage*-type predicates select for Nominalizations that participate in the Case system, as is reflected in the matrix Auxiliary.

- (38) Jon [PRO/\*Mariak liburua idazten]            saiatu da.  
       Jon-A       Mary-E book-Det-A write-Nom-Loc try    Aux (3A)  
       ‘John has tried to write the book’

<sup>5</sup> Of course, if Control is syntactic, we expect that its licensing conditions are essentially the same in regular non DP-Nominalizations and in LDA contexts.

- (39) Jonek [Mariak liburua idaztea] lortu du.  
 Jon-E Mary-E book-Det-A write-Nom-Det-A manage Aux (3A-3E)  
 Lit. 'John has managed Mary to write the book'

This descriptive observation is not solely found in Basque. European Portuguese also employs infinitives that are somehow more complete when lexical subjects are licensed internally. These are the so called *inflected infinitives*, i.e., infinitives whose INFL displays some person agreement morphology that corresponds to the subject of the embedded clause. Raposo (1987) proposes that, only in such instances do lexical subjects get Case via transmission. In other words, embedded AGR assigns Case to the local subject only when AGR is itself Case marked. This takes place when there is an external case assigner for AGR (some predicate or preposition) but not otherwise (in EC contexts where PRO is involved). This asymmetry is exemplified in (40-41). Predicate *regret* (40) selects for an inflected infinitive, whereas the Exhaustive Control predicate *avoid* may only select for regular uninflected infinitives (41-42).

- (40) nos lamentamos [eles ter-em recibido pouco dinheiro].  
 we regret they to-have-AGR received little money  
 (41) Eles evitaram [salir]. (42) \*Eles evitaram [salirem].  
 They avoid.3pl go.out-INF They avoid.3pl go.out-INF  
 'They avoided going out' 'They avoided going out'

Interestingly, a similar mechanism has been proposed for English gerunds (Reuland 1983, Pires 2001). The observation is that only Case marked gerund clauses license lexical subjects internally. This is shown by the contrast in (43-44) and (45). Unlike in (43-44), the clausal gerund in (45) is not in a case position and, hence, according to Pires, cannot license lexical subjects internally.

- (43) [John reading the book] was preferred.  
 (44) I prefer [him reading the book].  
 (45) \*It is expected [John reading the book].

The property that Basque DP-Nominalizations, Portuguese inflected infinitives and English gerunds have in common is that in all such instances the embedded clause participates in the case system of the matrix predicate. These complement clauses are exceptional in the sense that regular clauses resist Case as was shown by Stowell (1981). In syntactic terms, we need to determine what it means for certain complement clauses to participate in the Case system as other DPs do and how this property of the mechanism licenses lexical subjects in dependant contexts.

San Martin & Uriagereka (2002) relate Structural Case with the person system. In fact, it is widely attested that predicates typically display person agreement only with elements that are marked with Structural Case, not with inherently marked arguments. The relation between the Case and the person systems is straightforward in Basque, which displays overt morphological reflexes of the relevant Case-person relations. Generalizing, San Martin (2004) concludes that the left periphery of the embedded clauses that participate in the Structural Case system is endowed with the feature [person]. Specifically, C, by virtue of containing Structural Case includes a [person] feature in it. Evidence for relating [person] to C comes from various languages where Complementizers display overt agreement morphology

with the subject itself as well as with the predicate, such as certain dialects of German and Dutch (Bayer 1984), West Flemish (Bennis and Haegeman 1990, 1992) and Irish (McCloskey 1992a).

## 2.2. Basque LDA: dependency and defectiveness

The LDA data that arises in DP-Nominalizations is, in principle, inconsistent with the observation that Structural Case/[person] feature in C renders the embedded clause Complete for licensing lexical subjects: contrary to the expectations, LDA contexts disallow lexical DPs and force PRO, as described in section 1.

- (46) Jonek<sub>i</sub> [PRO<sub>i</sub> ogiak egitea] lortu ditu.  
 Jon-E bread-Det.pl-A make-Nom-Det-A manage Aux (3A.pl-3E)  
 'John has managed to make breads'

This section investigates into the nature of DP-Nominalizations in regular and LDA contexts with the aim of revealing the precise property that is responsible for the complementary distribution between lexical DPs and PRO. The conclusion is that the left peripheries are distinct in various respects. I provide evidence showing that DP-Nominalizations that display LDA are more defective in that they lack [person]. Conversely, lexical DPs correlate with Complete C endowed with [person].

Although the embedded Nominalized clause looks morphologically identical in contexts that involve LDA and those that do not, certain syntactic effects reveal that they are distinct in nature. To start with, propositionality tests indicate that LDA does not correlate with Phase-like properties. This is shown by the contrast in displacement possibilities of the embedded clause in (47-49). Assuming that Propositionality tests indicate some degree of independence at the PF and LF interfaces, it is reasonable to conclude that LDA involves more dependent complement clauses than regular DP-Nominalizations without LDA.

- (47) a. \*Rubenek zera(k) lortu ditu, [PRO ogiak erostea].  
 Ruben-E what(pl.)manage Aux (3A.pl.3E) bread.pl.A buy-Nom.Det.A  
 Lit. 'Ruben what has managed, breads to buy'  
 b. Rubenek zera lortu du, [zuk ogiak erostea].  
 Ruben-E what (sg.) manage Aux (3A.3E) bread.pl buy-Nom.Det.A  
 Lit. 'Ruben what has managed, bread to buy'
- (48) a. \*[Rubenek liburuak erretzea] da(dira) lortu dituzunak.  
 Ruben-E books burn-Nom.Det-A is/are manage Aux (3A.pl.2E-relat.Det.pl).  
 'Ruben to burn books is what you have obtained'  
 b. [Rubenek liburuak erretzea] da lortu duzuna.  
 Ruben-E books burn-Nom.Det-Ais manage Aux (3A.2E-relat.Det.).  
 'Ruben to burn books is what you have obtained.'
- (49) a. \*Rubenek lortu dituenak da(dira) [ogiak erostea].  
 Ruben-E manage Aux (3A.pl.3E.Relat. Det.pl) is/are bread.pl.A  
 buy.Nom-Det.A  
 'What Ruben has managed to do is to buy the breads'



- b. Rubenek lortu duena da [Mariak ogiak erosteak].  
 Ruben-E manage Aux (3A. 3E.Relat.Det) is Mary-E bread.pl.A buy.Nom-Det.A

‘What Ruben has managed to do is to buy the breads.’

The reason why the LDA data are not compatible with displacement of the embedded clause cannot be the mismatch in number agreement between the matrix Auxiliary (which shows plural number in LDA) and the Nominalized clause. Notice that, unlike other Nominalizations that involve arbitrary subjects (50), nominalizations in complement position do not contain Number. This is exemplified in (51), where the coordination of two Nominalized clauses never triggers plural agreement in the matrix Auxiliary.

- (50) Apezpikuak [elizararian jolastea] eta [dantza lotuan aritzea] debekatu ditu.  
 bishop-E church.front-Loc play-Nom-Det-A and dance-Det.A tie-Loc engage.in-Nom.Det-A prohibit Aux (3A.pl-3E)  
 ‘The Bishop has prohibited to play in the front of the church and to dance’
- (51) Jonak [kalera joatea] eta [liburua erosteak] lortu du/\*ditu.  
 Jon-E street-to go-Nom-Det-A and book-Det-A buy-Nom-Det-A manage Aux (3A-3E)/ /Aux (3A.pl-3E)  
 ‘Jon has managed to go out and buy the book’

Second, the Tense properties of DP-Nominalizations also show that LDA contexts are more dependent than non-LDA counterparts. As Etxepare (2005) notes, the presence of LDA has an effect on the temporal properties of the DP-nominal clause: the temporal modifier is anchored to the speech Time in regular DP-Nominalizations (52) but this is not a possible temporal relation in contexts of LDA, which only accept structures where the embedded tense is a dependent tense, as is exemplified in (53).

- (52) [Bihar/bi egun barru liburu batzuk saltzea] pentsatu genuen.  
 tomorrow/two days in book some sell-Nom.Det.A plan Aux (1pl.E-3.sg.A)  
 ‘We decided to buy some books within two days from now/tomorrow’
- (53) \*[Bihar/bi egun barru liburu batzuskaltzea] pentsatugenuen.  
 tomorrow/two days in book some sell-Nom.Det.A plan Aux (1pl.E-3.pl.A)  
 ‘We decided to buy some books within two days from now/tomorrow’

The final evidence in favor of the idea that LDA induces more defective complement clauses comes from the use of the Demonstrative. DP-Nominalizations are headed by the Determiner. However, in standard Basque, it is assumed that certain types of nominalizations admit the Demonstrative *hori* (that) instead. These are nominalizations in the subject position of the matrix predicate (54), infinitivals which involve Arbitrary Control (55) and certain infinitival complements of factive predicates (56). DP-Nominalizations complements to other predicates do not allow the use of the Demonstrative (57). The examples are from Zabala and Odriozola (1996).

- (54) [Miren egunero berandu heltze hori] parkaezina da.  
 Miren.A every day late come that.A unforgivable is  
 ‘That business of Mary coming late every day is unforgivable’



- (55) [PRO<sub>arb</sub> egunero bi pakete erretze hori] kaltegarria da.  
 every day two packets smoke that.A harmful is  
 'That business of smoking two packets of cigarettes every day is harmful'
- (56) Gorroto dut [Jonek jakin gabe hitz egite hori].  
 hate Aux (3sg.A.1sg.E) Jon-E know without word make that.A  
 'I hate Jon speaking without knowing what he's talking about'
- (57) \*[Jonek astiro hitz egite hori] nahi dut.  
 Jon-E slowly word make that.A want Aux (3sg.A.1sg.E)  
 'I want that business of Jon speaking slowly'

However, at the dialectal and idiolectal level, it seems that the use of the demonstrative is more extended, especially among the younger generations (p.c. Etxepare). For example, in the Eastern Biscayan dialects apart from the use of the Determiner (58), speakers admit the Demonstrative in DP-Nominalizations as complements of predicates such as 'manage' (59). Interestingly, the Demonstrative is not accepted in Parallel contexts with LDA (61), only the Determiner (60).

- (58) Rubenek [Mariak bi artikulu idaztea] lortu du.  
 Ruben-E Mary-E two article write-Nom.Det.A manage Aux (3A-3E)  
 Lit. 'Ruben has managed Mary to write two articles'
- (59) Rubenek [Mariak bi artikulu idazte hori] lortu du.  
 Ruben-E Mary-E two article write-Nom.Dem.A manage Aux (3A-3E)  
 Lit. 'Ruben has managed Mary to write two articles'
- (60) Rubenek [PRO bi artikulu idaztea] lortu ditu.  
 Ruben-E two article write-Nom.Det.A manage Aux (3.pl.A-3E)  
 'Ruben has managed to write two articles'
- (61) \*Rubenek [PRO bi artikulu idazte hori] lortu ditu.  
 Ruben-E two article write-Nom.Dem.A manage Aux (3.pl.A-3E)  
 'Ruben has managed to write two articles'

The incompatibility between the Demonstrative and LDA (61) cannot be attributed to Number mismatch between the embedded clause and the matrix Auxiliary, which displays plural number agreement. In fact, parallel to DP-Nominalizations headed by the Determiner in (51) above, DP-Nominalizations headed by the demonstrative do not contain Number. Thus, such coordinated nominalizations never trigger plural agreement in the matrix Auxiliary, as is shown by (62).

- (62) \*Rubenek [PRO ogiak saltze hori] eta [PRO pastak eroste hori] lortu ditu.  
 Ruben-E bread.Det.pl sell-Nom.Dem and cookie.Det.pl buy-Nom-Dem  
 manage Aux (3A.pl.3E)  
 Lit. 'Ruben has managed (that business of) selling breads and buying cookies'

To summarize, certain Basque speakers admit the use of the Demonstrative in regular DP-Nominalizations in a generalized way, but systematically disallow it in the presence of LDA. This phenomenology that exists at a dialectal/idiolectal level may reveal an interesting asymmetry in the system. In fact, the Demonstrative is closely related to [person] in Basque, since third person pronouns and Demonstratives are homophonous. Thus, it is reasonable to suggest that the Demonstrative in

the Left periphery of the embedded DP-Nominalization is endowed with [person] only in regular DP-Nominalizations and not in contexts involving LDA. If correct, this supports the general idea in San Martin (2004) for accounting for the distribution of lexical subjects vs. PRO. The former are allowed with a Complete Probe including the feature [+person], whereas PRO is licensed in defective domains that contain a deficient Probe [-person].

### 3. Conclusion

This paper has investigated into the nature of Basque Nominalized clauses in complement position. I have made two central claims: one, regarding the complexity of DP-Nominalizations and the other related to the complementary distribution of PRO and lexical DPs in Nominalized clauses.

The idea that Basque DP-nominalizations involve a free empty pronominal (pro) in the embedded subject position is an oversimplification. These clauses are ambiguous among various types of structures. In fact, rather than free reference, they display the typical restrictions that arise in Subordination contexts in natural languages: Partial Control, Exhaustive Control and Obviation.

In Basque the asymmetry Structural Case vs. Non Structural Case on the Nominalized clause systematically correlates with lexical subjects vs. PRO, respectively. Surprisingly, the LDA phenomenon that arises in DP-Nominalizations forces Control (PRO). Rather than being an exception to the system, further inquiry into LDA reveals an interesting general property of the system: only those Nominalizations whose C is endowed with [person] are capable of Probing lexical subjects. In contrast, PRO correlates with defective Domains that lack this feature.

### References

- Arregi, K. & G. Molina-Azaola, 2004, "Restructuring in Basque and the Theory of Agreement", in G. Garding and M. Tsujimura (eds.) *Proceeding of WCCFL23*, Cascadilla Press, Sommersville, 101-114.
- Artiagoitia, X., 1994, "Verbal projection in Basque and Minimal Structure", *ASJU* 28: 2, 339-504.
- , 2002, "The Functional Structure of Basque NPs", in X. Artiagoitia et al. (eds.), 73-90.
- , 2004, "Izen Sintagmaren Birziklatzea: Izen Sintagmatik Izen Sintagmaren inguruko Bueretara", in P. Albizu & B. Fernandez (eds.), *Euskal Gramatika XXI. mendearen atarian: arazo zaharrak, azterbide berriak*, 13-38.
- , P. Goenaga & J. A. Lakarra, (eds.), 2002, *Erramu Boneta. Frstschrift for R. P. G. de Rijk*, Supplements of *ASJU* 44, UPV/EHU, Bilbao.
- Bayer, J., 1984, "COMP in Bavarian syntax", *The Linguistic Review* 3, 209-274.
- Bennis, H. & L. Haegeman, 1984, "On the Status of Agreement and Relative Clauses in West-Flemish", in W. de Geest, Y. Putseys & H. van Riemsdijk (eds.), *Sentential Complementation: Proceedings of the International Conference Held at UFSAL*, Foris, Dordrecht, 33-53.
- Borer, H., 1989, "Anaphoric AGR", in O. Jaeggli & K. J. Safir (eds.), *The Null Subject Parameter*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 69-109.
- Chomsky, N., 2000, "Minimalist Inquiries: the Framework", in R. Martin & J. Uriagereka (eds.), *Step by Step: Papers in Honor of Howard Lasnik*, MIT Press, Cambridge MA, 89-147.

- , 2001, “Derivation by Phase”, in M. Kenstowicz (ed.), *Ken Hale: a Life in Language*, MIT Press, Cambridge MA, 1-52.
- , 2005, “On Phases”, Ms. MIT.
- Elordieta, A., 2002, “The Role of Verbal Agreement in Licensing Null Arguments”, in P. Albizu & B. Fernandez (eds.), *Kasu eta Komunztaduraren gainean. On Case and Agreement*, EHU, Bilbao.
- Etxepare, R., 2003, “Urruneko Komunztadura eta menpeko infinitiboak euskaraz”, *Lapur-dum* VIII, 167-206.
- , 2006, “Long Distance Agreement in Substandard Basque”, *ASJU* XL: 1-2, 303-350.
- Farkas, D., 1992, “On Obviation” in I. Sag and A. Szabolsci (eds.), *Lexical Matters*, CSLI, Stanford CA, 85-109.
- Finer, D. L., 1984, *The Formal Grammar of switch-reference*, Ph.D. dissertation, University of Massachusetts, Amherst.
- Goenaga, P., 1984, *Euskal Sintaxia: komplementazioa eta Nominalizazioa*, Ph.D. Dissertation, University of the Basque Country.
- Hornstein, N., 2000, *Move! A Minimalist theory of Construal*, Blackwell, Oxford.
- , & I. San Martin, 2001, “Obviation as Anti-Control”, *ASJU* XXXV-1, 367-384.
- Kempchinsky, P., 1990, “Más sobre el efecto de referencia disjunta del subjuntivo”, in Bosque, I. (eds.), *Indicativo y Subjuntivo*, Taurus, Madrid, 234-258.
- Landau, I., 2001, *Elements of Control*, Kluwer, Dordrecht.
- McCloskey, J., 1996, “On the Scope of Verb Movement in Irish”, *NLLT* 14: 1, 47-104.
- Ormazabal, J., 1995, *The Syntax of Complementation: on the connection between Syntactic structure and selection*, Ph.D. Dissertation, University of Connecticut.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Parameters in the grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- , 2006, “Nominalizazioak eta Modua: aukera bikoitzeko predikatuak”, in B. Fernández & I. Laka (eds.), *Andolin Gogoan. Essays in Honour of Professor Eguzkitza*, UPV/EHU, Bilbao.
- Oyarcabal, B., 2003, “Tense, aspect and Mood”, in J. I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (eds.), *A Grammar of Basque*, Mouton de Gruyter, Berlin, 249-284.
- Pires, A., 2001, *The syntax of Gerunds and Infinitives: Subjects, Case and Control*, Ph.D. dissertation, University of Maryland at College Park.
- Raposo, E., 1987, “Case Theory and Infl-to-Comp: The Inflected Infinitive in European Portuguese”, *LI* 18, 85-109.
- San Martin, I., 2000, “Control in Basque”, *Proceedings of WCCFL19*, Cascadilla Press.
- , 2004, *On Subordination and the Distribution of PRO*, Ph.D. Dissertation, University of Maryland at College Park.
- , in press, “Beyond the Infinitive vs. Subjunctive Rivalry: surviving changes in Mood”, in L. Eguren & O. Fernández Soriano (eds.), *Issues in Syntax and Interpretation: Coreference, Scope and Focus*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia.
- , & J. Uriagereka, 2002, “Infinitival Complementation in Basque”, in Artiagoitia et al. (eds.), 597-610.
- Stowell, T., 2001, *Origins of Phrase Structure*, Ph.D. Dissertation, MIT, Cambridge MA.
- Uriagereka, J., 2001, “Some concepts and questions regarding the I system”, *ASJU* XXXV: 1, 1-28.
- Zabala, I. and J. C. Odriozola, 1996, “On the Relation between DP and TP. The Structure of Basque Infinitivals”, *Catalan Working Papers in Linguistics* 5: 2, 231-281.



# IPARRALDEKO HIZTEGIGINTZA LARRAMENDIREN PARADIGMAREN GARAIAN

Ibon Sarasola

UPV/EHU eta Euskaltzaindia

## 1. Atarikoak: Larramendi aurreko hizteigintza Iparraldean

Jakina denez, herri gehienetako hizteigintzaren abiapuntua hizkuntza-ukitze egoerei lotua gertatzen da, batez ere atzerritarrek ontzen dituzten hitz zerrenda elebidunen bidez. Ildo horretatik, gurean ezagutzen dugun lehen hitz zerrenda Aimery Picaud frantziar erromesak XII. mendean bildu zuena da, latina-euskara; bigarrena, Arnold von Harff koloniar erromesarena, xv. mendearen azken urteetako, alemana-euskara.

Dena dela, laster hasten dira ontzen eta argitaratzen euskaldunak berak onduriko hitz zerrendak, bai hegoaldean, bai Iparraldean. Hurrengo lerroetan, atariko gisa, Iparraldean Larramendiren Hiztegia argitaratu baino lehen taxuturiko hitz zerrendak eta hiztegiak aztertuko ditut.

*Hitz zerrenda eta hiztegi txikiak.* Hitz zerrenda eta hiztegi txikiei dagokienez, Iparraldean lehena Leizarragaren *Çuberoaco herrian usançatan ezitraden hitz bakoitz batzu hango ançora itzuliak*, izenekoa da, 1571ean argitaratu zena bere *Iesus Krist gure Iainaren Testamentu berria*-ren bukaera aldean (ã 7 r-v). Hirurogeita hamar bat hitzen zubererazko ordaina ematen du. Hitz zerrenda hori da, sail honetakoen artean artean, euskara-euskara —lapurtera-zuberera, berez— den bakarra; gainerakoak elebidunak dira, atzerritarrek onduriko hitz zerrenden ildotik.

J. A. Lakarrak (1993: 11) zerrenda horren ondoan aipatzen eta aztertzen duen Leizarragaren *Testamentu berrico hitz eta minçatzeco manera difficil bakoitz batzu bere declarationéquin* delakoa ere, bakarra eta berezia da, Lakarrak ongi dioenez, euskal hizteigintza zaharrean, lehen euskal hiztegi definizioduna baita. Nolanahi ere, jatorrizko frantsesaren hitzez hitzeko itzulpena da, izenburutik beretik hasita: *Recueil d'aucuns mots et manieres de parler difficiles du nouueau TeStament, avec declaration*. Leizarragak egin zuen gauza bakarra frantses sarreren hurrenkera aldatzea izan zen; esaterako, C letrako “Corne se prend pour force & vertu, Luc 1,69” A letran agertzen da Leizarragarenean: “*Adarra*, hartzen da indarragatik eta verthutea gatik. Luc 1.69”. Hortaz, ez dut uste euskal hizteigintzaren historian aparteko lekurik merezi duenik.

Gainerako euskal hitz zerrendak euskara ikasteko eskuliburuetan aurkitzen dira. J. A. Lakarrak (cf. 1993: 38) erakusten duen bezala, lexikografia eredu hori ez da garai hartan Europan boladan zegoen hizteigintza motaren isla baizik. Horietako

lehena Voltaire-ren *L'interprète ou traduction du François Espagnol & Basque* (Hirur lengoajetan tresora) da, xvii. mendean arrakasta nabaria izan zuena.<sup>1</sup> Obrak, gutxieneko kontuan, sei argitalpen izan zituen, eta horietatik lehena (cf. Vinson 1891-97: 56) 1620koa bide da. *Tresora*-ren bi zati nagusiak hiztegi bat —*Dictionnaire alphabétique depuis lettre A jusques à lettre V*, 41-122 orriak hartzen dituen— eta elkarrizketak dira, frantsesezko itzuliak. Hiztegia, hortaz, frantsesa-euskara da, 1250 bat sarrera, hurrenkera alfabetiko ia orokorrean, ematen dituen. Egileak berak esaten digunez, Donibane Lohizune eta Ziburuko euskara erabili zuen bere itzulpenean. Asko dira hitz zerrenda zabal horretan —liburuaren beste zatietan bezala— agertzen diren lehen lekukotasunak: 170 gutxi gorabahera.<sup>2</sup>

Garrantzia handikoak dira orobat Martin de Harrietek 1741. urtean Baionan argitaratu zuen *Gramatica escuaraz eta francesez composatua francez hitzcunça ikhasi nahi dutenen faboretan* obran ematen dituen euskara-frantses eta frantses-euskara hiztegiak. J. A. Lakarrak (cf. 1993: 131-281, eta 1994a: 75-129) testu kritikaren hatsapenak, besteak beste, maisuki hiztegi gintzara aplikatuz, eta euskal filologiaren historiari mugarririk gertatu den ikerlan batean, hiztegi hauen garrantzia ikusarazi du, frogatuz hura izan zela, Larramendiren *Diccionario Trilingüe*-ren Eranskinetako ez ezik, baita ere Hiztegi bereko iturrietako bat.<sup>3</sup>

Martin de Harrieten hiztegi horiek aurrekoak baino zabalagoak dira: euskara-frantsesak —*Dictionarioa Escuaraz eta Francesez*— 1570ren bat sarrera ditu, eta frantsesa-euskarak —*Dictionnaire François & Basque*— 3480ren bat. Ikusten denez, frantsesa-euskara alderdia, bestea baino askoz hedatuagoa —bi halako baino gehiago— da. Bestalde, eta hori ere esanguratsua gertatzen da, frantsesa-euskara garbizaleagoa da, eta askozaz hitz eratorri gehiago dakartza: 1026, euskara-frantsesa zatiko 171en aldean.<sup>4</sup> Ehunekoak, jakina, adierazgarriagoak dira: hitz eratorriak % 10,9 dira euskara-frantsesa zatian, eta % 29,5 frantsesa-euskara zatian.

Oro har, ez dut hitz zerrenda eta hiztegi horien guztien mikroegituraz —hots, sarreren antolakuntzaz— hitz egingo: izan ere, xix. mendea arte, aipatuko diren salbuespenekin, hiztegi eta hitz zerrenda horiek *-a* artikulua ematen dituzte izenak eta izenondoak. Aditzei dagokienez, joera nagusia, Iparraldean, aditz izen mugatuaren bidez ematea da, eta Hegoaldean aditzaren era burutu artikulurik gabekoaren bidez.

<sup>1</sup> Antzeko obra da *Modo breve de aprender la lengua vizcayna compuesto por ell dr. Rafael de Micoleta, presbytero de la muy leal y noble villa de Bilbao*, 1653. urtean idatzia, eta 1897an Dogsonek argitaratu zuen arte Londresko British Museum-en «galdua» egon zena. Idazlanaren zati nagusiak, gramatikaz eta bi poesiaz bestalde, hiztegia eta elkarrizketak dira, J. Minsheuren elkarrizketa ospetsuetatik (cf. Sarasola 1983: 188) itzuliak.

<sup>2</sup> Tamalez, kontrol arazo batengatik, OEHren lehen bost liburukietan ez genuen kontuan izan hiztegi hau. J. A. Lakarrak, hain zuzen, jakinarazi zigun gure hutsegitea.

<sup>3</sup> Ez zen izan Larramendi Martin de Harrieten hitz zerrenda hauen baliatu den bakarra, Harriet baita, beheago ikusiko dugunez, Fleury Lécluseren *Manuel de la Langue Basque*-ren bigarren zatia osatzen duten bi hitz zerrendetako sarrera gehien-gehien iturria. Gainera, Lécluseren obraren bitartez, Lhanderen hiztegi nagusiraino heldu ziren hitzok.

<sup>4</sup> Kalkuluok, Lakarra (1993: 170hh)-etako datuetatik euskal hitz eratorriak baino areago mailegu soilak direnak baztertuz egin ditut.

*Hiztegi nagusiak; S. Pouvreauren hiztegia.* Hiztegi nagusiei dagokienez bi dira Iparraldean, Larramendi baino lehenagoko epean ontzen direnak: Pouvreaurena eta Urterena. Ez bata eta ez bestea ez ziren bere mendean —ezta hurrengoetan ere— argitaratu. Joanes Etxeberri Sarakoa 1712 baino lehen moldatzen hasi zen hiztegiari dagokionez, gaur egungo usteen artean, J. A. Lakarrak (1993: 80) testu kritikaren hatsapenak erabiliaz plazaratu duenak dirudi sendoena: Sbarbiren eskuizkribua ezin izan daiteke Sarako idazlearen hiztegiarena; orobat, ezin daiteke izan 1734an-edo hark Larramendiri utzi zionarena. J. A. Lakarraren frogabidea hau da: agertzen dira hitzak Sbarbiren eskuizkribuan, Etxeberrirenean ezin gerta zitezkeenak: esaterako, 1745 ondoren Larramendik ondu zuen *Diccionario Trilingüe*-ren Eranskineko hutsak, besteak beste.

Larramendiz aurreko hiztegi lan garrantzizkoena Silvain Pouvreau frantses elizgizonak ondu zuen, 1665 arte, antza denez. Pariseko Nazio Liburutegiko *Fonds Celtiques et Basques* direlakoetako 7. eta 8. eskuizkribuetan gordetzen diren hiru idaztalditan heldu zaigu Pouvreauren hiztegi lana, azken urteotan (cf. Kerejeta 1991: 868 h. eta Bilbao 1992: 343) A, B, eta C esaten zaien hiru idaztalditan hain zuzen. Hiruretatik zabalena A da, 209 orrikoa, 7. eskuizkribua ia osorik hartzen duena eta Pouvreauk zirriborro gisa erabiltzen bide zuena. Idaztaldi honek, frantses ordainez bestalde, gaztelaniazko eta latinezko zenbait —geroago idatziak— eta idazleen aipak eta atsotizak ere biltzen ditu. B izenekoak, 200 orrikoa, baina lehen 33ak —hasieratik *çafarda*-raino zatia— eskas dituenak, 8. eskuizkribuan dago, eta badirudi A-ren garbira pasatze zertxobait murriztua dela; nolahi ere A bukatutzat jo baino lehen egin zen B idaztaldia: B ondu ondoren A-n jarraitu zuen Pouvreauk hiztegi gai berriak biltzen. C idaztaldia 8. eskuizkribuan, agertzen da B-ren ondotik; beste biak baino geroago egina da —1665. urtearen erdialdean— eta A-ko zuzenketa eta eransketa guztiak biltzen ditu, baina A-ko zenbait hitz —berak “asmatu-” hitz eratorri batzuk— bazter uzten ditu. Bestalde, besteak ez bezala, C idaztaldiak Euskara-Frantsesa-Gaztelania-Latina hiztegi baten egitura du, lau zutabetan antolatua. Horrek ere axola du, Pouvreauren asmoa —ik. 8. eskuizkribuaren 244. orria (Vinson 1892: 97-n aldatua)—, antza denez, lau hizkuntzok biltzen zituen hiztegi bat egitea baitzen. Dena dela, hamabi orrialde besterik ez ditu gorde den zatiak, eta *arrayoa-aztorea* bitarteko hitzak biltzen ditu; aurreko hamasei orriak, hasieratik *arrayoa* bitartekoak, Pouvreauk Oihenarteri, zuzendu zitzaizkionak bide dira.<sup>5</sup> Silvain Pouvreauren hiztegia garrantzizkoena ez ezik hedatuena ere bada euskarardara hiztegi zaharren artean, 8.100 bat sarrera baititu.<sup>6</sup>

Iturriek dagokienez, argi dago gaur egun (Kerejeta 1991: 869 oharra) Cesar Oudinen *Trésor des deux langues, française eta espagnole* izeneko hiztegitik hartuak direla frantsesezkoen espainolezko ordainak. Latinezko ordaina dutenak, J. Urquijok (Urquijo 1909: 516) zioenez, Etxeberri Ziburukoaren hiztegi desagertutik hartuak dira; badira beste zenbait (Bilbao 1992: 346) Leizarragaren itzulpenetan Vulgatako

<sup>5</sup> Bilbao (1992: 344). M. J. Kerejetaren ustez (1991: 872), B idaztaldiari falta zaion zatia bidali zion Pouvreauk Oihenarteri, eta hori bera uste nuen nik; baina ezin ukatuzkoa da Bilbaoren argudioen pisua.

<sup>6</sup> «Poco mas o menos diez mil palabras bascongadas con la explicación en francés» Aizkibelen araberaren haren hiztegiaren hitzaurrean dioenez.



ordainetik hartuak direnak. Atsotitzak (Lakarra 1995: 24) Oudin-en errefrautegitik jaso zituen, gaztelania-frantsesez, eta C idaztaldian euskal itzulpena gaineratu zien.

Bestalde, jakina da euskal autoreen aipuak biltzen dituela Pouvreauk.<sup>7</sup> Dena dela, arrazoi osoa du J. A. Lakarrak (1995: 12hh) baieztatzen duenean oso gutxi direla Pouvreaugan —% 9 edo— iturri-aipuz edo erabilera lekukotasunez hornituriko hitzak; bestalde, gehien gehienak —hirutatik bi gutxienez— Pouvreauk berak bere hizkuntza gaitasunaz baliatuz —hots, eratorketaren eta elkarketaren legeak aplikatuz— sortuak dira. Hortaz (cf. Lakarra 1995: 43hh) “gaitasunaren eta ez ariketaren” ispilu izan zen Pouvreauren euskal hiztegia, garai hartako europar hiztegi gehien ildotik, hain zuzen.

Esan dugunez, Pouvreauren hiztegiak argitaragabe dirau. Halere, beherago ikusiko dugunez, eragina izan zuen Humboltengan eta XIX. mendeko hiztegi-leengan: Duvoisinek, Maurice Harrietek, Xahok, Aizkibekek eta van Eysek bederen erabili zuten beren hiztegietan. Eta bada euskal idazle bat frantziar hiztegiaren eragin nabarmena agertzen duena: Silvain Pouvreau bera, hain zuzen: ondu zituen erlijiozko obren itzulpenetan irakur daitezkeen *besterekikotasun*, *gutiendakotasun*, *leku-guzikotasun*, *botere-guzikotasun*, *ezin-neurt-ditekeientasun* —*tasun* atzizkiari dagokion zenbait baino ez aipatzeko— Pouvreau hiztegiarekiko zor dizkio Pouvreau idazleak. Bestalde, bada horietako bat bederen, *largoegitasun*, Pouvreaugandik bere “aurkari” zen Haranederrengana igarotzen dena, eta Haranederrek, esan zituenak gorabehera, Pouvreauren itzulpenak erabili zituela frogatzen duena.

*Urteren hiztegia*. Pierre Urtek, Donibane Lohitzunetik Ingalaterrara ihes egin ondoren hiztegi bat, *Dictionarium latino-cantabricum* esaten zaiona, ontzeari ekin zion, besteak beste. Urtek ez zuen latina-euskara hiztegi hori burutu, *a-commutus* zatia baino ez baitzuen ondu. Nolanahi ere, zati hori (cf. Urkizu 1987: 117hh) ez da hutsala: 2.457 orrialde hartzen ditu eta 10.000 bat euskal hitz ezberdin aipatzen ditu, gaur egun Urkizuren bihurketari esker alfabetoren hurrenkeran ordenatuak ditugunak.<sup>8</sup> Hortaz, orain arte ikusi ditugun hiztegi lanen artean euskal hitz gehien biltzen dituen hiztegia da, Pouvreauren hiztegiak baino ia bi mila gehiago baititu.

Badirudi Urtek ez zuela bilketa lan berariazkorik egin bere hiztegia ontzeko. Aitzitik, antza denez, hitzotatik gehienak, bere euskal hizkuntza gaitasuna erabiliaz eta are bortxatuaz sortu zituen, Londresen latina-euskara hiztegi bat ontzea pentsatu zuenean. Aski da hori ikusteko euskal hurrenkeraren araberrako lehen hitzak hona aldatzea:

*abade, abadesa, abadir, abaila, abailegile, abandonatu, abantail, abantailatu, abantailatzaille, abantailadun, abantailos, abantzarazi, abantzatu, abantzuz, abar, abarizia,*

<sup>7</sup> Laburduren kontua argi dago gaur egun, batez ere Mitxelena (1961) eta Kerejetaren (1991: 866) lanei eskerrak: O.: Oihenart, A.: Axular, E.: Etxeberri Ziburukoa, L.: Leizarraga, H.: Harizmendiren *Virginaren Officioa* nahiz Haranbururen *Devocino escuarra*-ren Harizmendiren argitalpena; bestalde, B Behe Nafarroari dagokio, S. M. Hego Zuberoari, hots, Basaburuari; azkenik, S, Zuberoaren nahiz Saugis idazlearen laburdura gertatzen da.

<sup>8</sup> Bihurketa horretan bada hutsen bat. Adibidez, «*cerdus*: oficio basogilea» sarrera, «*basogile*: cerdo, cochon» agertzen da bihurkeran; orobat *coropiscopus*: basaapezpikua, «obispo salvaje». Bestalde, *abrelarri* sarrerako *armentinus*-ek *armentivus* izan behar luke.



*abarizios, abarizioski, abarizioso, abaxatu, abendo, aberaski, aberastason, aberastu, aberats, aberbial, aberbialki, aberbio, abersario*

*Abadir* hapaxa-edo alde batera utzirik, itzuliriko obra batean<sup>9</sup> aurkituko genukeen hitz altxorra dugu hemen, ez besterik.

Ildo beretik, badirudi ez dela egia Urkizuren (1987: 176) ustea, “Urte Larramendi bezala edo antzera ibilia” izango zela “Lapurdi eta Xuberoa aldeko belardi, zelai, soro, mendi eta baserrietan galdezka eta bilduaz arloan hitz sailak”, alegia. Apenas entzun zitzakeen Urtek paraje horietan *abrasendabelar*, edo *abreuli*, edo *adariharabre* esaterako, latinezko “asyla”, “asilus” eta “addax”-en ordain gisa. Horrek ez du esan nahi Urteren horrelako izenek ez dutela interesik. Nik neronek bederen jakin nahi nuke, esaterako, nondik atera zuen *adonislorea*, *anemona*-ren “euskal” kidea.

Ez da hori Urteren lan bakarra euskal hizteigintzan. Bere *Grammaire Cantabrique Basque*-n bi zerrenda ematen ditu, orain J. A. Lakarraren (1994c: 885-914) edizio fidagarrian kontsulta daitezkeenak. Lehena frantsesa-euskara da eta 750 bat hitz ditu, Mikoletarenak bezala. Lehen zatia, 500 bat hitz hartzen dituena, gaika antolatua da: “des parties de l’oraison; nom substantif, appellatif, etc”, “des choses qui se fondent”, “des choses d’une boutique”, “gens de métier, etc”, “de vers”, “bêtes venimeuses”, “des metiers”, “appartenences de l’ame”, “des sens” “de quelques autres noms substantifs” “nom propre”, “surnom” “nom de villes, etc”; ondoren “nom adjectif” atala (100 bat hitz), eta ondoren “accident”-ak: “accident interrogatif” (*qui, quel...*), “accident redditif” (*çeci, tel...*), “accident numeral” (*1, 2...*), “accident numeral ordinal” (*premier...*), “accident numeral distributif” (*un a un...*), “accident numeral partitif” (*un chacun...*), “accident numeral universal” (*tout*), “accident numeral particulier” (*quelquun...*), “accident de patrie, national” (*d’Angleterre...*), “accident diminutif” (*roytelet...*), “accident possessif” (*du mien...*), “accident materiel” (*de joye...*), “accident local” (*du ciel...*), “accident adverbial” (*d’ici...*) “accident participial” (*à avoir...*), “accident tiré du verbe” (*aimable...*) eta “accident tiré du nom” (*de l’homme...*).<sup>10</sup> Badira beste bi zerrenda, aditz iragangaitz (55 aditz) eta iragankorrenak (90 aditz) hain zuzen, gramatikak aditzari ematen dion zatian. Aipagarria da aditz sarrera horietan, erroa, era burutu eta aditz izena ematen direla. J. A. Lakarrak azpimarratu duen bezala (Lakarra 1994b: 878hh), gramatikak horrela antolatzea, eta, hortaz, hiztegia nolabait gramatikaren zatizat hartzea, ohiko gauza zen garai hartako europar gramatikagileen artean.

<sup>9</sup> Ez da ahaztu behar Urterena bezalako hiztegi bat itzulpen lana dela batik bat; alde bakarra, ohiko itzulpeni buruz, hau da: ohiko itzulpenetan esaldiak eta perpausak itzultzen dira; horrelako hiztegietan, batez ere hitz soilak.

<sup>10</sup> Mikroegituraren aldetik, aipagarria da hiztegitxo honen erdal aldeko hitzak ere artikuluz horniturik agertzen direla askotan: 24 *enfer*, 25 *demon*, 26 *diable*, 121 *narines*, 28 *faux dieux* baina 17 *un esprit*, 18 *un ange*, 128 *une dent* eta 117 *l’oïel*, 118 *le coin de l’oïel*, 123 *la face*, 113 *les cheveux*. Euskal ordaina, jakina, artikuluduna (-a singularretan, -ak pluraletan) da beti: *ifernüä*, *demonioa*, *deäbrüä*, *sudurçillboac*, *Jaincofaltsoäc*, *izpiritiüä*, *aingerüä*, *hortça*, *beguia*, *beguiondoä*, *bissaya*, *illëäc*. Bestalde, argi ageri da, are erakusgarri txiki horretan, hitz elkartuak ez ezik, orobat izen + izenondo multzoak tartean zurigunerik gabe idazteko Urteren ohitura. Joera bera atxikitzen du latin-euskara hiztegian.

## 2. Iparraldeko hiztegitza Larramendiren paradigmen garaian

*Larramendiren paradigma.* Aita Manuel de Larramendi andoaindar josulagunak, apologia lan bat<sup>11</sup> eta gramatika bat<sup>12</sup> publikatu ondoren, hiztegi bat argitaratu zuen, 1745 urtean, Donostian, bi liburuki marduletan, *Diccionario Trilingüe del castellano, bascuence y latín* izenekoa, eragin nabarmena izan zuena Hegoaldeko euskara idatzian eta ez txikia Iparraldekoan, eta erabat markatu zuena euskal hiztegitza xx. mendean hasiera arte.

Hainbat gorabeheratan funtsatzen da Larramendiren lanaren garrantzi ohiz kanpoko hori. Lehenik eta behin, Larramendiren hiztegia argitaratua izan zen. Zertzelada hori, jakina, erabakigarria da. Pouvreauren edo Urteren hiztegiek, interes filologikoa izan dezakete, baina ez dute eraginik —ez dute ia eraginik, argitaragabe dirauten heinean— ez hiztegiaren garaiko hitzun eta idazleengan ez ondoko belau-naldikoetan. Argitaratzen den obra batek, aldiz, interes linguistikoaz gain, kultura ondorio bat izan dezake eta are hizkuntzaren historian ere izan dezake eragina.

Bigarrenik, interes hori are handiagoa da ikusten badugu Larramendiren Hiztegia ez dela obra bakartua. Gorago esan dudanez, andoaindar euskaltzaleak hizkuntzaren gorazarre bat eta euskal gramatika bat argitaratu zituen alde aurretik. Horiek horrela<sup>13</sup> Larramendiren hiztegia estrategia orokor baten barruan kokatzen da, euskara kultura hizkuntza bihurtu ahal izateko azpiegitura lan nahitaezkoak prestatzeko ahalginean, hain zuzen (cf. Sarasola 1996: 142). Hirugarrenik, egilearen kultura estrategiaren ildotik, hiztegi hats handiko, handinahi, erraldoi, garaiko kultura hizkuntzen hiztegien pareko bat da, asmoz, Larramendirena: 43.000 bat sarrera eta azpi sarrera ditu —neronek erakusgarri estatistiko batez baliatuz egin ditudan kalkuluen arabera—, Espainiako Errege Akademiaren hiztegiaren arabera taxutuak. Euskal ordainetan, 87.000 testu-hitz<sup>14</sup> gutxi gorabehera biltzen dira, horietako ez gutxi lehen agerraldiak direnak. Hiztegiari gaztelazko hitzaurre aski luzea ezarri zion; bigarren liburukiaren amaiera aldean *Suplemento* labur bat dator, zortzi orrialde eta 691 sarre-rakoa.

Larramendik, bere helburua betetzeko, garai hartako kultura hizkuntzek zuten hitz altxor nabarrarentzat euskal kideak *proposatu* egin behar zituen ezinbestean, euskal literatura urri eta murriztetik ezin atera zituenez gero. Jakintza eta teknika hitzen<sup>15</sup> puntu honetan, baina ez bestetan, Larramendi garbizale agertzen zaigu. Ez ditu hitzok, oro har, latinetik eta grekotik hartzen, baizik eta, haien eradura, euskal gaiez moldatzen. Horrela jokatzeo hiru arrazoi adierazten ditu:<sup>16</sup> a) hitz teknikook

<sup>11</sup> *De la antigüedad y universalidad del Bascuence en España: de sus perfecciones y ventajas sobre otras muchas lenguas: demostración previa al Arte, que se dará a luz de esta lengua*, Salamancan, 1728an argitaratua.

<sup>12</sup> *El imposible vencido. Arte de la Lengua Bascongada*, Salamancan, 1729an argitaratua.

<sup>13</sup> Inguruko kultura hizkuntzek —espainolak, frantsesak, italianoak...— egin zituzten urratsei begiratzea aski, denetan lehenik apologia lanak eta gero gramatika eta hiztegiak, ordena horretan eskuarki, moldatzen direla ikusteko.

<sup>14</sup> EJIek *Orotariko Euskal Hiztegi*ako prestatu zuen *Hiztegi Hirukotzaren* alderantzizkoan, erakusgarri estatistiko batez baliatuz, egin ditudan kalkuluen arabera. Ezinezkoa gertatu zait testu-hitz horiei dagokien lema kopurua kalkulatzeko.

<sup>15</sup> «Voces facultativas» deitzen zituen Larramendik.

<sup>16</sup> (Lakarra 1985: 24) *Diccionario Trilingüe*-ren hitzaurrea (xliv orr.) aipatuz.

ez dira jende arruntarentzat; b) hasiera batean ulertzen ez badira ere ez dio axola, erabileraren poderioz erraz ulertuko baitira; c) are jende arruntarentzat, *izarkindea*, esaterako, atzemangarriago gertatzen da *astrología* baino, lehenak, bigarrenak ez bezala euskal oihartzuna baitu. Alde honetatik, ez dut uste Larramendiren esana, hiru hitz —*sutunpa*, *godaria* eta *surrautsa*— soilik asmatu zituela zioena, haren ateraldi bitxitzat hartzeko arrazoirik dagoenik. Ohiko hitzei dagokienez, aldiz, Larramendi ez da garbizalea, erdibidekoa baizik, “ez ingelesa bezain zabarra, ezta ere frantsesa bezain garbizalea” (cf. Larramendi c. 1754: 294). Ez du inongo eragozpenik literatura tradizioan edo hiztun onengan arrotz gertatzen ez diren formak onartzeko, nondik datozen gorabehera: *abade*, *abadesa*, *abadia*, *abaintailla* (sic) dira *Orotariko Euskal Hiztegian* dugun *Hiztegi Hirukotzaren* alderantzizkoaren hasieran agertzen diren hitzetarik batzuk, *abadetar* bezalakoekin nahaste, baina *abandonatu*<sup>17</sup> bezalakoak falta direla. Zertzelada honek Larramendiren eta Sabino Aranaren garbizaletasunen arteko errotoik aldea eta desberdintasuna erakusten du. Larramendik, Arana Goirik ez bezala, ez du tradizioa hankaz goratzen, garbizaletasunetik osatzen baizik.

Honek guztiak erabateko iraultza ekarri zion Euskal hiztegitzari. Hortaz, aspaldi da, Kuhn-ek zientziaren alorrean gertatzen diren iraultzez diharduela erabiltzen duen “paradigma” hitzaz baliaturik, Larramendiren eta Azkueren “paradigmez” mintzatzen naizela, irudia esanguratsua delakoan. Izan ere, Larramendiren eragina erabakigarria gertatu zen XVIII. mendearen bigarren erdiko eta XIX. mendeko hiztegitzintza ia osoan —osoan, Salaberri eta Gèzeren hiztegiak alde batera uzten baditugu—. Hurrengo orrialdeetan, eragin hori Iparraldeko hiztegitzintzan ikusarazten saiatuko nahiz XX. mende arteko hiztegitzintzan zehar, Fleury Lécuse, Martin Hiribarren, Joseph Augustin Chaho, A. Salaberri, Louis Géze, Maurice Harriet eta Jean Duvoisin-en hiztegien azterketaren bidez. Orobat aztertuko dut Iparraldeko hiztegitzintzaren barruan, arrazoi metodologien kariaz, Wyllem J. Van Eysen hiztegia.

*Lécluseren hiztegiak*. Fleury Lécuse, Okzitaniako Tolosako greko eta hebraiera irakasleak *Manuel de la Langue Basque* izeneko euskal ikasbide bat argitaratu zuen, Baionan, 1826an. Horrelako obretan ohi zenez, bi hiztegiak, bata euskara-frantsesa (3.700 bat hitzekoa) eta bestea frantsesa-euskara (3000 bat hitzekoa), osatzen dute ikasbidearen bigarren parteak.

Badakigu (cf. Lakarra & Urgell 1988: 102), Lécusek berak aitortua, Larramendiren hiztegia aurrean izan zuela hark, hiztegi hauek prestatzen ari zenean, eta nabaria da Larramendiren eragina haietan,<sup>18</sup> nahiz eta berrargitaratzaileek dioten bezala (cf. Lakarra & Urgell 1988: 104hh) Martin Harriet den Lécluseren hiztegiak hitz gehien-gehien iturria.

Baina *Manuel*-eko hiztegitxoek gainera, Lécusek hiztegi erraldoi bat ondu zuen *Escararen gorputza - Lexicon cantabricum* izenekoak, euskara-gaztelania-frantsesa egituraz, ahaztuxeezia genuena. Hiztegi hori galdua bide da, baina inprimarazi zituen iragarkien eta prospektuen bidez (cf. Lakarra & Urgell 1988: 109hh) badakigu bi

<sup>17</sup> *Abandonatu*-ren lekukotasun urritasunaz, ik. OEH s.v.

<sup>18</sup> Bestalde, euskara-frantsesa hiztegiaren «avertissement»-ean hitzez hitz errepikatzen du *yaincoquindea*, *izarquindea*, *zeruquindea*, *eraquindea* bezalakoan Larramendiren arrazoibidea, lerro batzuk gorago aipatu dudana.

zutabeko 1.000 orrialdeko bi liburukiko obra zela, “qui referme plus de 40.000 mots ou phrases des différents dialectes, Guipuzcoan, Bizcayen, Labourtain, etc.”. Iragar-kian, *Escuararen gorputza*-ren bi zati aldatzen dira, A letrako 109 lehen sarrerak eta B letrako 100 lehenak. 209 sarreretatik, 206 hitzez hitz —bustiduren ortografia eta beste zenbait huskeria alde batera utzirik— Larramendiren hiztegiokoak dira,<sup>19</sup> alderantzizko hurrenkeran; bi, *bacanqui* eta *bacunqui*, Larramendiren *bacanqui* eta *bacunqui*-ren ordezkari; eta bat “Bacoiti dira, *son nones*, il y a nombre impair”, ez bide dago Larramendirengan, nahiz aurreko sarrera “Bacoitia, *non, nones*, nombre impair”, bai.

Noraino biltzen duen Lécluse-renak *Diccionario Trilingüe*-ren mami osoa ikus-teko, erakusgarriak eta *Diccionario Trilingüe*-ren alderantzizkoa erka ditzakegu. Hauek dira Lécluseren lehen hogeita hamar hitzak:

A, Aacala, Aacalcorra, Aacaldu, Aba, Abadea, Abadecharra, Abadesa, Abadetarra, Abadetu, Abadia, Abaintaila, Abalcizqueta, Abaldecoac, Abalia, Abalirpizta, Aballa, Aballada, Aballaria, Abaninoa, Abarasca, Abarca, Abarcatu, Abarescu, Abarra, Abarraquitu, Abarrategia, Abarrazkoa, Abarreztu, Abarrizketa.

Eta hauek Larramendiren hiztegiaren alderantzizkoaren hogeita hamar lehenak, *Abarcatze* bezalako aditz izenkiak, era burutu mugatuak eta kidekoak alde batera utzirik:

A, Aacala, Aacalcorra, Aacaldu, Aba, Abadea, Abadecharra, Abadesa, Abadetarra, Abadetu, Abadia, Abaintaila, Abalcizqueta, Abaldecoac, Abalia, Abalirpizta, Aballa, Aballada, Aba(i)llaria, Abaninoa, Abarasca, Abarca, Abarcatu, Abarescu, Abarra, Abarraquitu, Abarrategia, Abarrazkoa, Abarreztu, Abarizketa.

B letrakoei dagokienez, hauek ditugu hogei lehenak Lécluseren iragarkian:

Ba, baba, babadia, babaismina, babalarrua, babalarutu, babaleka, babazorroa, babazuca, baberrumak, babiaca, babiacatu, babila, babilatu, bacac, bacaismina, bacalda, bacaldaria, bacaldu, bacallao.

Eta hauek Larramendirenak:

Ba, baba, babadia, babaismiña, babalarrua, babalarrutu, babaleka, babazorroa, babazuca, baberrumak, babiaca, babiacatu, babilla, babillatu, bacac, bacaismiña, bacalda, bacaldaria, bacaldu, bacalduro.

Ikusten denez, *bakalduro* da Léclusek baztertu duen Larramendirenaren hitz bakarra. Hortaz, nahiz eta erakusgarria txikia den, uste dut esan daitekeela Lécluse Larramendiren hitzak bakarrik eta Larramendiren hitz guztiak-edo jasotzen saiatu zela bere *Escuararen gorputza*-n. Hortaz, erakusgarri hauen arabera bederen, argi dago Lécluse-ren hiztegi nagusi argitaragabe eta, antza denez, galdua, Larramendiren *Diccionario Trilingüe*-ren alderantzizko bertsioa dela, Aizpitarterenaren ondoren bi-garrena.

<sup>19</sup> Esaterako, «Abadecharra, *cleriguillo*, pretolet» —Lar «Cleriguillo, *apaizcharra*, *abadecharra*», «Abecaria, *caballeria*, *cabalgadura*, monture, bête de somme» —Lar «Caballeria, bestia, *zamarria*, *abecaria*»; «Cabalgadura, *zamarria*, *abecaria*». Bestalde Léclusek berak (Lakarra-Urgell 1988: 102 h.) Zabalari eginiko gutunetan aipatzen du hiztegi nagusi hau Larramendiren berrantolaketa dela gehienbat.

*Hiribarrenen hiztegia.* Martin Hiribarren azkaindar kalonje, *Eskaraz egia*, XIX. mendeko euskal liburu bikainaren egileak, hiztegi bat ondu zuen, euskara-frantsesa, 1862. urtean<sup>20</sup> inprentatzeko prest zegoena baina oraindik argitaragabe dirauena. Eskuizkribuak 70 kaier hartzen ditu (cf. Lhande 1926: xx), orriak bi aldeetatik beteak dituztenak. Euskalkiak eta aipuak ez dira ia inoiz adierazten, eta adibideak —aski urriak— egileak asmatuak dira.

Hiribarren ez da libratzen XIX. mendearen bigarren erdialdean euskal hiztegegintza joko duen izurritetik, etimologiazalekeriatik, alegia. Lhanderen ustez Hiribarrenen etimologiak “rivalisent d’ingéniosité avec celles de son ami Chaho, celles d’Ybargüen et de d’Iharce de Bidassuet. Ainsi, *andoila*, andouille, vient de «*andan-ohi-il-a*», le mort qui a coutume d’être mis en suspens!».

Hiribarrenen hiztegiaren iturriez hau dio Lhandek (cf. Lhande 1926: xxi): “Sous la plupart des mots «nouveaux» s’embusque ou un Larramendi ou un Chaho, ou simplement un mot castillan transformé”. Orobat, Hiribarrenen hitzak asmatzeko ahalmenaz mintzatzen da. Horrela, esaterako, *aingira*-tik *aingiradi*, *aingiraketa*, *aingiratze*, *aingiratu*, *aingiraki*, *aingirakoi*, *aingirakur*, *aingirape* etab. eratoritzen ditu. Adierazi behar da hitzotatik bat ere ez datorrela Larramendiren *Diccionario Trilingüe*-n,<sup>21</sup> dena dela ez bide dago dudarik *aingiradi* bezalakoak eratorzen Larramendirenean ikasi zuela Hiribarrenek. Bestalde, *Orotariko Euskal Hiztegi*-ko eskarmentuaren arabera, esan behar dut nabarmena dela Larramendiren arrastoa Hiribarren hiztegegileagan, baina ez inondik ere iturri nagusizat jotzeko modukoa.

Bada azken alderdi bat azpimarratzekoa: Larramendiren eragin hau gorabehera, Hiribarren idazleak, antza denez, ez du *Eskaraz egian*-en, ez hitz neurtuzko idazlan ugarietan, inongo larramenditar hitzik erabiltzen.

*Chahoren hiztegia.* *Orotariko Euskal Hiztegia*-ren bulegoan fotokopiez osaturiko liburuki bat dugu, “Bibliothèque de la ville” zigiluaz hornitua, Joseph Augustin Chahok, Baionan, 1855. urtean *Dictionnaire Basque-Français-Espagnol et Latin d’après les meilleurs auteurs classiques et les Dictionnaires des Académies française et espagnole* izeneko liburu bati dagokiona, eta 93 orrialdeko hitzaurrea<sup>22</sup> eta, 95-464 orrialdeetan, *Vocabulaire Néologique* baten *A-Maisu* zatia biltzen dituena.

Vinsonek bere bibliografian esaten duenez, hiztegia 1856koa da,<sup>23</sup> 472 orrialde ditu “In-4.<sup>a</sup>”, “plus 20 p. prélim. avec titre “la guerre des alphabets” —gurearen “Introduction philologique, grammaticale et littéraire” izeneko hitzaurrean ez dago, ez izenburuan, ez bestetan, horrelakorik—; Vinsonek dioenez 59 “livraisons” publikatu ziren, Atik *Mantelina* hitzeraino.

Vinsonek aipu berean esaten duen bezala *Vocabulaire Néologique* izeneko zati hori, lan osoaren lehen zatia da, maileguzko hitzei dagokiena. Hiztegiak beste parte bat izan behar zuen, euskara hutsezko hitzei eskainia. Bestalde, hitzaurrearen 38. orrial-

<sup>20</sup> Lhande (1926: xix). Lhandek berak hurrengo orrialdean esaten duenez, behin baino gehiagotan saiatu zen Hiribarren bere hiztegia inprimarazten.

<sup>21</sup> Hori buruz ez da ahaztu behar errazago zaiola, jakina, euskara-erdara hiztegi bat ontzen ari denari eratoritzeaz «automatikoki» baliatzea, erdal sarreren euskal ordaina eman behar duenari baino.

<sup>22</sup> Ik. hitzaurre horren deskripzio aski egokia Urkizu (1991)-n.

<sup>23</sup> Gure fotokopietan argi eta garbi irakurtzen da 1855.

dean dioenez, 1836an ondu zuen euskal gramatika “deviendra désormais inutile, avec la publication de ce Dictionnaire que la renfermera complète, et dont il ne faudra pas la detacher, si l’on veut étudier la langue basque avec succès”. Hots, badirudi egitasmo osoak gramatika bat ere hartzen zuela. Bestalde, eta bidenabar, aurreko mendeko autoreek, ikusi dugun bezala, hiztegia gramatikaren barnean antolatzen zuten; Chahorentzat, aitzitik, gramatika hiztegiaren zatia da.

Argitaratu zen zatiaren egitura hau da: sarrera-buru gisa euskal hitza ezartzen da; ondoren, frantses ordaina, frantses ordain horren gramatika kategoria eta Frantziar Akademiaren definizioa, frantsesez; gero, barra zut batez berezia eta gaztelaniaz, gaztelanianzko ordaina. gramatika kategoria eta Espainiar Akademiaren definizioa; segidan, gurutze batez berezia, latinezko ordaina. Ondoren, paragrafo berean sarrera luzea ez bada, ohar etimologikoak eta bestelakoak; eta bukatzeko, hitza jokatzeko eta eratorriak sortzeko oharrak, irakurlea gramatikako zatira bidaltzen dutenak. Esaterako, hiztegiako lehen hitz *abade*-n, hau dio azken parte horretan: “V. au Tabl. gram. 1° Les règles de la Décl. [...]; 2° La série de ces term. de la Décl. et les particules euphoniques E, I, R, U; 3° Les règles de la Conj. par les term. *Tu, du, Te, turic, tuz, tua, tia, tuco, turen, tute, Tze, tzen, tzea, tzia, tzean, tzian, tzearekin, tziareki, tzeaz, tziatz, tzez*; 4° *Goa, tasun, tarzun*; 5° *Ar, ti, tar, tiar*; 6° *Gai, guei, Gabe, bague, Bear, behar, Nai, nahi, Uste*; 7° *Dun*; 8° *Orde*”. Hortaz, argi dago Chahoren hiztegiatan ez dagoela sarrerarik, berez eta oro har, eratorria edo elkartua denik.

Chahok, erdal ordainetan ez bezala, ez du euskal sarreren gramatika kategoria adierazten. Izenak eta izenondoak artikulurik gabe ematen ditu, ondoan marratxo batez A hori gehituz: “ABADE, -A.”, MAISTER, -RA.” edo “ABARICIOS, -A.”, esaterako, baina “ABADESA.”. Aditzetan erroa ematen du buruan, eta gero era burutua eta ez burutua osatzeko partikulak adierazten dira: “ABISA, *tu, tze, etc.*” esaterako. Izen edo izenondo eta aditz izan daitezkeenetan denak ezartzen ditu, batzuetan bederen:<sup>24</sup> “ABIL et ABILL, -A, *tu, tze, etc.*”. Ikusten dugunez, sarrera buruetan hitzen aldaera batzuk ere azaltzen dira batzuetan, nahiz ABIL-en bezala —ABOCAT, ABOCATU, -A, adibidez—, nahiz, maizago, letra xehe etzanetan: “ABILIDADE, -A, *Abilitate, -a.*” edo “ABERTIMENTU, -A, *Abertimentia.*”. Bidaltze sarrerak ere badira: “ABSOLBICIO, -A, *Ab-solbiziño -a, V. Absolucionē.*”

Iturriei dagokienez, ez dira eskas larramenditar hitz berekiak: *abisukida* eta *aboztuki*, bigarren orrialdean. Badira beste batzuk, *abeniko*, esaterako, *Diccionario Trilingüe*-tik nahiz bestetik har zitzakeenak. Dena dela, Chahoren hiztegiako bi lehen orrialdeetako 42 sarreretatik, 26 Larramendiren hiztegian datoz; ez daudenak Larramendirentzat “oso erdarazkoak” direnak dira gehienak: *abantzatu, abaricia, abaro* [= zikoitza!], *abusatu...* eta orobat, Iparraldean sustraituko hitzak: *abantzu, abertitu, abocat*. Bada hitzen bat —*abantau*, esaterako— inon aurkitu ez dudana.

*Salaberri Ibarrolakoaren eta L. Géze-ren hiztegiak*. Bi hiztegi hauek badituzte zenbait alde kidetzen dituztenak. Lehenik, euskalki hiztegiak dira, nolabait esan, Salaberriarena behenafarrerazkoa, Gézerena zubererazkoa. Bigarrenik, bi horiek dira

<sup>24</sup> ABARICIOS-en, adibidez, ez dago izenari dagokiona besterik.



xix. mendeko hiztegien artean Larramendiren eraginik ez duten hiztegi bakarrak. Hirugarrenik, biok dira hitz bakoitzaren gramatika-kategoria markatzen duten bakarrak, eta bestalde, izen eta izenondoak artikulatu gabe ematen dituzten lehenak hiztegiileen artean.

A. Salaberri Ibarrolakoaren *Vocabulaire de mots basques bas-navarraïts traduits en Langue Française* Baionan argitaratu zen, 1856an. Liburuak xviii + 252 orrialde ditu. Hiztegiak 1-182 orrialdeak hartzen ditu. Ondoren euskal atzizkien azalpena, euskal poesiari buruzko saiakera bat, zenbait gutun —”Lettres adressées à l’auteur, au sujet de sa Grammaire Basque” — eta euskal aditzen jokamoldea datoz, denak frantsesez. Orobat daude frantsesez Bonaparte Printzeari eskaintza, atariko eta azalpen oharrak.

Atarikoan adierazten duenez, behenafarrera hautatu zuen bere hiztegia ontzeko, bere ama hizkera izateaz gainera, Baigorri inguruko euskara delako, bere ustez, denetan garbiena, hain zuzen. Nolanahi ere “j’ai reuni, dans mon Vocabulaire, tous les mots basques usités en deçà des Pyrénées, ou s’i m’en est échappé, ils doivent être en petit nombre”.

Salaberriren hiztegiak 5150 bat hitz dituzenez gero, argi dago egilearen azken baieztapena ez dela erabat zuzena. Baina hiztegi aipagarria da oso, bere euskalkia ongi zekien eta ongi ezagutzen zuen baten lana baita. Argibideak seguruak dira eta hiztegiaren antolamendua aski egokia, oro har. Ildo honetatik, aipatzekoa da, hiztegi honetan, esan berri dugun bezala, euskal hitzen gramatika-kategoria adierazten dela, lehen aldiz gure hiztegi-gintzaren historian, nik uste. Hauek dira erabiltzen dituen kategoriak: *substantif* (s.), *adjectif* (adj.), *pronom* (pr.), *verbe* (v.), *adverbe* (adv.), *post. position* [sic] (p. p.), *conjonction* (conj.), *impératif* (imp.), eta *interjection* (int.).

Punturen batean ez zait oso ekonomikoa iruditzen Salaberriren sarrerak antolatzeko sistema: aditzak, erroaren eta era burutuaren bidez —era burutuan erroa marratxo batez bereiziz— adierazten ditu: hots *abandona*, *abandona-tu*, hiztegioko lehen aditz sarrera aipatzeko. Argi dago, salbuespenen bat gorabehera,<sup>25</sup> aski zela bigarrena soilik ematea. Gainera, badirudi antolatze hori, Ibarrolak gramatika-kategorien azalpenean dionaren aurka doala.<sup>26</sup>

Louis Géze frantziar euskalariaren *Éléments de Grammaire basque, dialecte souletin, suivis d’un vocabulaire Basque-Français & Français-Basque*, 1873an, Baionan, argitaratu zenak, izenburuak dioen bezala bi hitz zerrenda ditu: euskara-frantsesa eta frantsesa-euskara. Lehenak 3650 bat sarrera ditu, eta bigarrenak 3000 bat. Hiztegi-txoak dira, hortaz, baina kontuan izanik hitz eratorri gutxi biltzen dituela Gézek,<sup>27</sup> ematen duen baino aberatsagoak dira, batez ere euskara-frantsesa zatia, zeinetan ez baitira falta, bestalde, hitz elkartu eta esapide nagusiak. Ildo berean, euskal zatiko A letran —ez bestetan— sinonimoak ematen ditu zenbait sarreratan, “voyez” hitzaren

<sup>25</sup> Esaterako, gramatika kategorien azalpenean aipatzen duen *r* bikoitzaren arazoa, *igor*, *igorr-i* idatziz konpontzen duena.

<sup>26</sup> «Nous faisons observer ici qu’ayant démontré, dans notre Grammaire, que les participes passés, comme les participes présents, dérivent du radical du verbe, nous nous sommes contenté de spécifier chaque verbe par son radical que nous faisons suivre du monosyllabe qui le transforme en participe passé (xviii).

<sup>27</sup> Dena dela, aurreko orrialdeetan, atzizki nagusien azalpena egiten du, gero hiztegietan sartzen ez dituen adibideekin; orobat, ez du aditz arazlerik biltzen, horiek ere azaltzen baititu.

bitartez. Honen guztiaren ondorioz, Gézerena da, Larrasketen lanen aurretiko epe osoan, zubereraren hitz ondarearen berri jakiteko hitz-altxor hoberena.

Ibarrolarenak bezala, Gézeren bi hiztegitxoetan ere hitz guztien gramatika-kategoria markatzen da, adigai hauen arabera: *adjectif* (adj.), *adverbe* (adv.), *article* (art.), *conjonction* (conj.), *féminin* (F., *edo* fém.), *interjection* (int.), *locution indéclinable* (loc. ind.), *locution interjective* (loc. int.), *masculin* (M., *edo* masc.), *pluriel* (pl.), *participe* (part.), *personne* (pers.), *pronom* (pr.), *préposition* (prép.), *préposition inséparable* (prép. ins.), *substantif* (s.), *singulier* (sing.) eta *verbe* (v.); bestalde, *inséparable* (ins.) eta *trait*. (traitement) laburdurak ere erabiltzen ditu.

Hiztegitzaren aldetik, oro har, ongi eraturiko hiztegitxoak dira. Sarreretako adierak bi barra zut kokatuz (||) bereizten ditu, eta orobat gramatika kategoria al-daketak. Aditzak hiru formen bidez adierazten ditu: lehenik erroa, ondoren aditz izena eta honen atzetik era burutuia; adibidez, *abanza*, *abanzatze*, *abanzatu*.<sup>28</sup> Sistema honek *aitzina* izena eta *aitzina* aditza sarrera banatan ematera behartzen du: lehen *aitzina*, bigarrena *aitzina*, *aitzinatze*, *aitzinatu*.

*Van Eys-en hiztegia*. Wyllen J. van Eys holandar hizkuntzalariak *Dictionnaire basque-français* hiztegia 1873. urtean, Parisen, argitaratu zuen. Frantsesezko hitzaurre luzearen hasieran dioenez, lau euskalki biltzen ditu lan horretan: gipuzkera, bizkaiera, lapurtera eta behe-nafarrera. Kontuan izan behar da sei urte geroago argitaratuko zuen *Grammaire comparé des dialectes basques* ere ildo beretik zihoala, hots, euskalkien arteko gorabeheren azalpenetik.

Hiztegi handia da: 415 + xlviii orrialde ditu —"Gr. in-8" Vinsonen bibliografiaren arabera—; hiztegiak 1-394 orrialdeak hartzen ditu, eta gehigarriak 395etik 400erainokoak. Guztira 7.800 bat sarrera. Sarrera horiek bi motatakoak dira: sarrera nagusiak eta bidaltze sarrerak. Bigarren hauek "*Aserre*, v. *ats*, 1" bezalakoak dira, eta lehenak, dagokienean, azpisarreradunak: esaterako "*ats*, 1" sarreraren barnean *aserre* azpisarrerara dago, besteak beste. Hortaz, 7.800 bat sarrera aski bitxi horiek hiztegi normaletako 7.800 bat sarreraren kide dira. Adibide hori berariaz hautatu dugu, ikusarazteko azpisarrerara gisa ez direla soilik hitz baten ohiko eratorriak ezartzen, baizik eta, orobat, van Eysen ustez harekin etimologikoki loturik dauden guztiak. Zer esanik ez, etimologia hauetako batzuk zuzenak dira eta beste batzuk ez hainbeste: esaterako, gaur ez luke inork esango —van Eysek berak hipotesi gisa ematen du— *burni* latinezko *ferrum*-etik datorrenik. Dena dela, badirudi van Eysek bere garaiko gehienek baino zuhurrago eta zuzenago jokatzeko duela etimologiaren alor labaingarri horretan.

Hitzaurrearen hasieran dioenez, hauek dira bere hiztegiaren iturri nagusiak: gipuzkerazko hitzetan Larramendi —hitz asmatuak eta etimologiak direla eta, oso gustokoa ez duena—; bizkaierazkoentzat ez du iturri nagusirik aipatzen; lapurterazkoentzat S. Pouvreauren hiztegia; behe-nafarrerazkoetan Salaberriren hiztegia eta Leizarragaren Itun Berriaren itzulpena.<sup>29</sup> Horietatik at, laburduretan ikus daitekeenez, Oihenart, Lardizabal, Axular, Xurio, Mogel (Juan Jose), Arrue, Olaetxea, Vieuxville, J. K. Etxeberría, Mendiburu eta Añibarro ere erabili ditu, bai sarrerak eta azpisarrerak ontzeko, bai,

<sup>28</sup> Sinonimo gisa aipatzen denean, lehen forma erabiltzen du soilik, jakina: «*voyez urbent*», adibidez.

<sup>29</sup> Ikusten denez, van Eysentzat, gainerako euskal hiztegitzeentzat bezala, euskararen munduan denbora ez da igarotzen.



orobat, hiztegiko aipuak moldatzeko. Bestalde, sarrera bakoitzean, lehen —hots, buru gisa— gipuzkerazko aldaera ematen da, sistematikotasunaren izenean; gero, bizkaierazkoak, lapurterazkoak eta behe-nafarrerazkoak, hurrenez hurren.

Hiztegiaren mikroegiturari dagokionez —sarrerez eta azpisarrerez, eta aldaeren ordenez aipatu ditugun gorabeheraz bestalde— aipatzekoa da izenak eta izenondoak, Salaberrik eta Gézek bezala, baina garaiko beste hiztegiek ez bezala, artikulua gabe ematen dituela. Aditzetan, era burutua ezartzen du lehendabizi sarreran, eta ondoren era burutugabea: *ikusi, ikusten* esaterako; gainera, “*ikuste, v. ikusi*” bidaltze sarrera ere ematen du. Erroak, aditz ez-eratorrietan, lapurterazko eta behe-nafarrerazko aldaeretan ematen ditu: esaterako “*ibilli, ibiltzen, g. b. ibil, ibili, ibiltzen, l. ebil, ebilli, ebiltzen, bn*”. Sarrera buruaren ondoren hitzaren frantses kidea ematen du, eta gero, askotan, erabilerari buruzko oharra; eta orobat, askotariko azalpenak, batez ere kritikoak, etimologiari dagozkionak bereziki.

Hizkuntzalari batengandik besterik espero izatekoa bazen ere, van Eysek ez du gramatika kategoriarik adierazten. Horren arrazoia, hiztegiaren helburua izan daiteke: euskara ikasi baino areago, ezagutu —halako xehetasun batez ezagutu— nahi dutenentzat egina dirudi. Oro har, argibideak fidagarriak dira —nolanahi ere bada bederen *babese*, aipuko *babesean*-etik oker eratorria—; eta baliagarria da, orobat, garai hartako hainbat uste oker eta etimologiaren arloko gehiegikeria salatzen.

*Maurice Harrieten hiztegia*. Maurice Harriet haltsuar apaiza, gorago aipatu dugun Martin Harrieten biloba zen. E. Knörrek (1986: 415) dioenez, frango goiz ekin zion Mauricek bere hiztegi lanari —inoiz kontrakoa esan bada ere—, 1855ean Madrilera joan baino lehen, antza denez.

Harrieten a agian euskaraz ondu den euskal hiztegirik handiena: Daranaten kalkulu zuzenaren arabera eskuizkribuak 3.536 orrialde ditu, “letra tipiaz eta halaber garbiaz” (cf. Knörr 1986: 415). Harrieten hiztegiaren alde garrantzizkoena, testuen aipuena da: garai hartan eskumenean ziren euskal testu gehienak erabili zituen Harrietek bere hiztegia ontzeko, erruz erabili ere, bizkaierazkotik hasi eta zubererazkoetan buka. Baina aipuen kopuru handiaz bestalde, bada beste zertzelada bat larritasun hori dakarrena: hitz eratorrien ugaritasuna. Askotan, Harrieten hiztegitik at inongo lekukotasunik ez duten hitzak dira. Esaterako, Larramendik eratua-edo den *leikor* (sic) dela eta, *lehiakor, lehiakorkeria, lehiakorki, lehiakorkiro, lehiakortasun, lehiakortu* eratzen ditu, eta haren inguruan *lehiakoi, lehiakoikeria, lehiakoiki, lehiakoikiro, lehiakoitasun, lehiakoitu*, bakoitza bere frantsesezko definizioarekin. Ezin da automatismo gehiagorik. Bestalde, horiek guztiak soilik Harrieten hiztegian bizi dira: bakar bat ere ez dut ikusi tradizioko inongo testutan. Orobat, ezin sinetsizko neurrietaraino hedatzen ditu *-kidin* eta batez ere *-kizun* atzizkien bidezko eratorriak: *laurdenkizun* “qui doit être divisé, partagé, en quatre. Qu’il faut écarteler” edo *laztan-kizun* “qui doit être embrassé, baisé, aimé”, etab. Bestalde, askotan, frantses ordaina baino areago, definizioa ematen du;<sup>30</sup> eta Larramendirengandik jasotako hitzetan, ez gutxitan, andoaindarrak dioenaren glosa egiten du.

<sup>30</sup> Esaterako, gorago aipaturiko *lehiakortasun*: «Qualité, caractère de celui qui a facilité, propension à la hâte, à l’empressement, etc».

Sarrereren egiturari dagokionez, sarrera burua letra larrietan ematen da, hitz nagusien kasuan bederen, eta aldaerak ere adierazten dira —“MADARICATZAILEA-TZALLEA”, edo “MAHAS-MAS-TIA”, esaterako—; ondoan euskalki markak —b., g., l., s., B.N., H.N.— ezartzen dira, eta haren ondoren frantses ordaina, sinonimoak eta testu adibideak, askotan aski luzeak, frantses itzulpenarekin guztiak. Adierak bi barra makurtuz “//” eta zenbakiaz bereizten dira. Amaieran, sarrera hitzaren etimologiaz dihardu, ez beti oso zuzen. Bidenabar, aipatu behar da, batzuetan, ez gutxitan, etimologia aurreiritziak hartaraturik, berez bestela inongo euskarririk ez duten adierak eratzen dituela Harrietek: esaterako, LINBURDIKERIA sarrerako bigarren adiera, “suggestion, insinuation mauvaise”, *linburdikeria* etimologikoki *limurkeria*-rekin lotzen duelako eratzen du, antza denez. Bidaltze sarrerak —“MINASPILLA, v. s.v. mihia” adibidez— ugari dira.

Harrietek ez du gramatika kategoriarik adierazten. Izenak eta izenondoak *-a* artikulua ematen ditu. Aditzetan, lau forma biltzen ditu, ez oso era ekonomikoan: aditz izena —artikuluduna, jakina—, erroa, era burutua eta era burutugabea, “MARRUSCATCEA marruscu, marruscatu, marruscatzen”, adibidez: argi dago lehena edo azkena, bederen, soberan-edo dagoela.

Hiztegiaren iturriei dagokienez, Larramendiren eragina nabaria da, eta aitortua. Gehiegikeria apur batekin agian, esan daiteke ez dela ia larramenditar hitzik Harrietek jasotzen ez duenik. Are gehiago, LEUTA, Larramendik ez dakarrena, haren *leutaditik* inferitzen du, antza denez, Harrietek; eta LOKANDA-k, Harrietek dioenaren kontra Larramendik ez baitakar, andoaindarraren *lokandagarri*-tik inferitua dirudi. Ildo beretik, bada Harrietenean LIZGIZON bat, hau ere Larramendik ez dakarrena, baina andoaindarrak *eliza*-ren eratorriak *liz*-en bidez eratzeko<sup>31</sup> joeragatik esplikatu behar dena, antza. Beste hiztegi iturriei dagokienez, testuekin gertatzen den bezala, hiztegiak ere eskumenean izan zituen guztiak arakatu zituen Harrietek, are argitaragabeak, Pouvreaurena eta besterenak. Aizkibelena ere aipatzen du, huts eta guzti: esaterako, Larramendiren *landa*, Aizkibelengan, kopia hutsagatik, *landada* bihurtzen da: Harrietek biak jasotzen ditu.

*Duvoisinin hiztegia.* Jean Duvoisinin euskara-erdara hiztegia, Harrietena bezala, ez zen bere garaian argitaratu, eta argitaragabe dirau.<sup>32</sup> *Orotariko Euskal Hiztegi*ko bulegoan dugun alea, Daranatzek 1897ko apirilaren 21ean amaitu zuen kopia da. Kopia emendakinak ditu, eta ez gutxi, testuaren eskuineko ertzean: ez dakit Duvoisininak —hori da probableena— edo Daranatz apezarenak diren; badira bestalde emendakin batzuk, letra motagatik Manu de la Sotarenak diruditenak, *abere*, *achal*, *ahuntz*, *aintzinekoak*, *akhi* sarreretan eta abarretan. Bere bizitzako azken urteetan, 1880 urtearen inguru hartan, ondu zuen batez ere, antza denez, Duvoisinek hiztegi hau.<sup>33</sup>

<sup>31</sup> *Lizaldunde* «caballerato», *lizaurra* «monacillo», etab.

<sup>32</sup> Argitaragabea izanagatik, Duvoisinin Hiztegi hau, Manu de la Sotaren txartelen bidez ia azken bururaino biluzia, *Diccionario Retana de autoridades del euskera* hiztegiaren iturri nagusietakoa da.

<sup>33</sup> Lehenago, L. Villasantek bere literaturan historian, 187. orrialdean dioenez, xix. mendearen erdialdean frantsesa-euskara hiztegi bat ontzen ari zen Duvoisin.

Hiztegi handia da Duvoisinena: Daranatzten kopiaren *A-Hebain* zatiak 543 orrialde hartzen ditu, ez handiegiak haatik. Sarrerek, izenak edo izenondoak direnean, ez dute artikulurik eramaten; aditz sarreraren burua erroa da; haren ondoan aditz izenaren eta era burutuaren —edo era burutuaren eta aditz izenaren— atzikiak eransten dira: *adela*, tze, tu —edo *adi*, tu, tze—. Dena dela, sinonimoak, *ahaka* sarrerako “Syn. *bizkartzea*” bezala, aditz izenaren bidez ematen dira. Gramatika kategoria ez da beti adierazten, baina bai behar denean: “*acholagabe* ou gabeko, adj. et subst. [...]”; orobat sarrera banatan: “*adin* (subst.) âge [...]” eta “*adin* (adj.) qui est du même âge [...]”.

Euskalki argibideak ere ematen dira: ohikoez gainera, “Baztan”, “Ronc.”, “Salazar”, “H. N. Mérid.” agertzen dira, eta orobat “Elcano”, “Bardos” edo “aux bords de l’Adour” bezalakoak. Hiztegitileen aipuak ere asko dira: horien artean “(Sal.)” laburdura duen Salaberri Ibarrolakoenak dira agian nagusi; dena dela badirudi ez zuela exhaustiboki erabili, edo erabili zuen guztietan ez zuela erabilera salatu: *hachekatu* sarreran, esaterako, ez du aipatzen, eta Salaberri eta Duvoisin dira —Harriet eta Larrasquet alde batera utzirik— testuetan aurkitu ez dudana hitz horren lekukotasun bakarrak.

Frantses ordainaren ondoan adibideak datoz, ugari, euskalki guztietako testu eta autoreenak, zaharrak nahiz berriak, azken hauen artean, askotan, *Fedearen Propagationeco urtecaria*-tik<sup>34</sup> eta Manterolak argitaraturiko *Cancionero vasco*-ren lau liburukietatik atereak. Erabilera adibide horiek frantses itzulpenarekin ematen dira. Sarrera batzuetan ohar etimologikoak ere badira —zenbait aski luzeak, *arre* sarrerakoa adibidez, “Plusieurs auteurs ont cherché l’origine de ce mot dans l’arabe” hasten dena— edo bestelakoak: “Ce mot [*ahitu*] est souvent employé comme synonyme de *akhitzea*. La difference consiste en ce que *akhitze* signifie épuiser en puisant, en ôtant. *Ahitu* signifie épuiser en usant”. Esan behar dut Duvoisinen horrelako xehetasun eta argibideak ez direla gehienetan testuetan bermatuak gertatzen.

Iturrien artean, aipatu diren testuetakoez at, hiztegiak ere erabili zituen, Pouvreaurena horien artean, ez beti ongi: ik., adibidez, *Orotariko Euskal Hiztegia lausku* sarrean. Larramendiren hiztegiari dagokionez, eta lehen begiratuan kontrakoa dirudien arren badirudi nabari daitekeela Duvoisinen hiztegiaren *Hiztegi Hirukoitzaren* eragirik. Izan ere, Duvoisiningan *dierri*, edo *jainkojakinde* bezalakoak ez agertzeak ez du esan nahi Larramendiren eragin zuzenetik at dagoenik: esaterako, ainhoarraren hiztegiako “*Ezkont-lagun*, compagnon de nocte” bezalakoek —cf. Lar “Paranympho, compañero, padrino de bodas, *ezkonlaguna*”; ez bide dago *ezkonlagun*-en lekukotasunik testuetan 1960 ingurua arte— Duvoisinen hiztegia alde horretatik arreta handigoaz aztertzera bultzatu behar gintuzkete agian.

## Bibliografia

- Bilbao, G., 1992, “Pouvreauren Hiztegi Laukoitza”, *ASJU* 26: 2, 341-389.  
 Kerejeta, M. J., 1991, “Oihenart Silvain Pouvreauren hiztegia”, *ASJU* 25: 3, 865-899.  
 Knörr, E., 1986, “Maurice Harriet-en hiztegiak”, *ASJU* 20: 2, 413-417.  
 Lakarra, J. A., 1985, “Larramendiren hiztegitzaren inguruan”, *ASJU* 19: 1, 9-50.

<sup>34</sup> Denboran aurreratuenak 1883koak aurkitu ditut.

- , 1993, *XVIII. mendeko hiztegegintzaren etorkiez*, Doktorego tesi argitaragabea, EHU-Gasteiz.
- , 1994a, “Harrieteren gramatikako hiztegiak (1741)”, *ASJU* 28: 1, 1-178.
- , 1994b, “Euskal hiztegegintzaren historiako: II. Gogoetak Urteren hiztegegintzaz”, *ASJU* 28: 3, 871-884.
- , 1994c, “Euskal hiztegegintzaren historiako: III. Urteren Gramatikako hiztegia”, *ASJU* 28: 3, 885-914.
- , 1995, “Pouvreuren hiztegiez eta hiztegegintzaren historiaz”, *ASJU* 29:1, 3-52.
- & B. Urgell, 1988, “Lécluse-ren hiztegia. Euskalaritzaren historiako lanabesak (II)”, *ASJU* 22: 1, 99-211.
- Lhande, P., 1926, *Dictionnaire Basque-Français*. Paris.
- Larramendi, M., c. 1754, *Corografía de Guipúzcoa*, J. I. Tellechea Idígorasen argitalpena, San Sebastián, 1969.
- Mitxelena, K., 1961, “Euskal-iztegegilleak XVII-XVIII'garren mendeetan”, *Euskera* 6, 7-22.
- Sarasola, I., 1983, “Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos”, *ASJU* 17, 69-212.
- , 1996, “Lexicografía vasca: el Diccionario General Vasco”, *Cadernos de lingua. Actas do Simposio de Lexicografía actual: elaboración de diccionarios, Cadernos de lingua, anexo 3*. Real Academia Galega. A Coruña.
- Urquijo, J., 1909, “Las citas del diccionario de Pouvreau”, *RIEV* 3, 504-509.
- Urkizu, P., 1987, *Pierre d'Urteren hiztegia*, Deustuko Unibertsitatea-EUTG, Donostia, 2 liburuki.
- , 1991, “Agosti Chaoren hiztegia”, in J. A. Lakarra (arg.) *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, *ASJU*ren Gehigarriak 14, Donostia, 349-361.
- Vinson, J., 1891-97, *Essai d'une Bibliographie de la Langue Basque*, Paris. Faks. ed. Bilbo 1983.
- , 1892, *Collection de curiosités basques. II. Les petites oeuvres de Pouvreau*, Chalon-sur-Saone. Faks. ed. Donostia 1978.

# REVISITING ROMANCE *SE*\*

Esther Torrego

University of Massachusetts, Boston

## 1. Introduction

Transitive finite clauses with Spanish *SE* and its Romance equivalents in Catalan and Italian exhibit two well-known agreement patterns; they are illustrated in (1).<sup>1</sup> In the literature they are dubbed the agreeing *SE* structure, and the non-agreeing *SE* structure:

- (1) *Agreeing SE structure*  
a. Se ven las montañas desde aquí.  
Se see<sub>plural</sub> the mountains from here  
*Non-agreeing SE structure*  
b. Se ve las montañas desde aquí.  
Se see<sub>sing</sub> the mountains from here

Traditionally, the Case of the theme argument is assumed to be nominative, in the agreeing *SE* structure and, accusative in the non-agreeing *SE* structure (but see subsection 2.2).

There have been numerous attempts to account for the syntactic properties of (1a) and (1b). Some authors have argued that the agreeing *SE* structure is a sort of passive. Both traditional grammar and the early generative literature (Belletti 1982, Burzio 1986, Manzini 1986, Cinque 1988) treated the agreeing *SE* structure as parallel with ‘be’-passives. In the eighties, morphological passive was argued to result from the interaction of Case and theta-role assignment. Jaeggli (1986), Baker (1988), and Baker, Johnson, Roberts (1989) treated the English passive suffix *-en* as an argument receiving the external theta-role and accusative Case, making it possible for the internal argument to receive nominative Case. In parallel with ‘be’-passives, in the agreeing *SE* structure, it was argued that *SE* absorbs the subject theta-role and the accusative Case of the verb.<sup>2</sup>

In many other analyses, however, *SE* is considered to be either the external theta role argument itself or the licenser of a silent ‘indefinite’ subject (see Burzio 1986, Cinque 1988, Raposo and Uriagereka 1996, Rivero & Sheppard 2002, among others).

---

\* It is a pleasure to dedicate this article to Patxi Goenaga, a pioneer in the fight for good grammatical causes.

<sup>1</sup> Here I will ignore anaphoric *se* entirely.

<sup>2</sup> For a more detailed list of references, see Raposo and Uriagereka (1996).

While there is disagreement about many syntactic aspects of the structures involving Romance SE, virtually everyone agrees that SE is deficient in  $\phi$ -features (person, number, and gender features). The exact features of SE, however, and how they impact the syntactic derivation varies from author to author.

In this article I revisit the SE constructions in (1), and expose some of the problems posed by recent accounts of it, suggesting ways to improve them. I argue that the treatment of the agreeing SE should be fully integrated into the general theory of feature checking. In so doing, I suggest that SE should be viewed as an inflectional element pertaining to  $v$ , perhaps akin to the C-T relation recently advocated in some minimalist analyses, developing ideas of Chomsky (2001).

## 2. The Syntax of the agreeing SE structure

Let us start with the question of where SE merges. A common view since Burzio (1986), is that SE is a kind of Agreement-element, and as such is base-generated as part of Infl. Proponents of this view argue that SE binds a null subject (see Mendikoetxea 1992, 1999). More recent literature has abandoned this view, treating SE as an element merging in the  $vP$  internal subject position, either as an argument or as an expletive.<sup>3</sup> As we will see in the next subsection, a number of considerations support the old view.

### 2.1. Where Does SE Externally Merge?

A widely-held view of clause structure is that verbs have two layers, one headed by V and another headed by  $v$  (see Chomsky 1995, generalizing a proposal by Hale and Keyser 1993). Subjects externally merge in the specifier of the  $vP$  position.

It has been suggested in recent literature that SE enters the derivation by external merge in the specifier position of  $vP$ , the position of regular subjects (Raposo and Uriagereka 1996; Rezac 2002, López 2007, among others). This is illustrated in (2):

$$(2) \quad [{}_{vP} \text{SE } v [{}_{vP} \text{V IA}]]$$

In principle, the structure in (2) allows for the possibility that SE be a thematic subject or an expletive-like element. I will concentrate in what follows on Lopez's (2007) proposal, which is more revealing of the aspects of the structure I want to uncover than the others.

López (2007) proposes that SE is thematic in the non-agreeing construction, and an expletive-like element in the agreeing construction. In the agreeing SE structure, SE is an expletive with Case but no person and number features. SE's unvalued Case-feature probes the internal argument, resulting in Case-feature sharing (co-valuation). To deal with the difference in the thematic nature of SE in the two structures, López (2007) proposes that the  $v$  involved in the clausal structure of the agreeing SE structure is 'unaccusative'  $v$ , the type of  $v$  that does not assign an external theta-role and does not 'license' accusative Case. In the non-agreeing construction, however, the  $v$  of the structure is the regular transitive 'accusative'  $v$ .

<sup>3</sup> I am considerably simplifying important issues dealt with in detail in the literature of SE. The reader is referred to the cited literature to get the whole picture.

One obvious question raised by this approach is why SE is needed altogether in the structure of an unaccusative vP.<sup>4</sup> Although López (2007) invokes an EPP feature to justify the presence of SE on unaccusative *v*, clearly, the EPP solution does not get beyond the starter gate. In fact, in frameworks such as Chomsky (2001) the EPP feature on unaccusative *v* is altogether excluded, as Chomsky limits the EPP feature to functional elements equipped with a complete set of nominal features, which unaccusative *v* does not have.

## 2.2. Against SE externally merging with v

The nature of *v* is critical for cyclic domains. Chomsky (2001) identifies the small *v* of transitive accusative clauses as *v*<sup>\*</sup>, and its projection as a strong phase. *v*<sup>\*</sup> has a complete set of  $\phi$ -features (person/number/gender) features, nominal features). Strong phases are the units of the derivation that are interpreted at the interfaces. Unlike *v*<sup>\*</sup>, the *v* of unaccusatives and passives is in Chomsky's (2001) proposal  $\phi$ -incomplete, and therefore constitutes a weak phase. Weak phases are not units of the derivation that are interpreted at the interfaces.

If we look at the effects of Spanish and Catalan SE in the structure of unaccusatives and passives, as well as in transitive accusative verbs, a curious result obtains. Basically, the presence of Spanish SE in the clause amounts to having a *v* that is deficient in nominal features *always*. The empirical evidence relevant to this claim relates to Case, and comes from Mendikoetxea (1992).

Mendikoetxea (1992) shows that structures with SE in Spanish do not license morphological accusative Case, unlike Italian SI in some dialects. Ordóñez (2004) shows that Catalan patterns with Spanish in not allowing accusative Case in the non-agreeing SE structure. Thus whereas Italian permits the thematic argument of the non-agreeing SE structure to be realized as the accusative clitic *lo*, Spanish and Catalan do not; the following examples are from Ordóñez (2004):<sup>5</sup>

<sup>4</sup> In Raposo and Uriagereka's (1996) proposal, SE is thematic in both the agreeing and in the non-agreeing construction. López (2007) points out some unwanted predictions of their proposal for the agreeing SE structure.

<sup>5</sup> Ordóñez (2004) attributes the failure of accusative case in the non-agreeing SE construction in Spanish and Catalan to a well-documented difference between SE in Spanish and Catalan, on one hand, and Italian SI, on the other: the number feature. As has long been observed, Italian SI is inherently plural. Thus, it agrees in plural with the past participle (see 4a), which is not the case in Spanish and Catalan, as illustrated in (ib):

- (i) a. Si è puniti<sub>plural</sub> (Italian)                      b. \*Se es castigados<sub>plural</sub> / Se es castigado<sub>singular</sub> (Spanish)

Se is punished-Plural

Furthermore, the number feature of Italian SI must be interpretable.

This is suggested by the fact that the plural interpretation that obtains in Italian examples such as (ii) includes the speaker (Ordóñez's examples again):

- (ii) Si è mangiato il dolce (Italian)  
we ate the dessert

This interpretation is unavailable in Spanish and Catalan, as observed by Ordóñez (2004):

- (iii) \*Se comió el postre (Spanish)  
we ate the dessert



- (3) a. Il risotto, lo si mangia ogni domenica.  
The rice, se it eats every Sunday  
b. \*El arroz, se lo come cada domingo en este hostel (Spanish)  
c. \*L'arròs, se'l menja cada diumenge (Catalan)  
'One eats rice every Sunday'

If the Case of the object in the non-agreeing SE structure is not accusative, what Case is it? Mendikoetxea (1992) proposes that it is inherent Case, a view supported by a number of additional facts (see Mendikoetxea 1992 for details).

Furthermore, Ordóñez (2004) points out that in the non-agreeing SE structure, the Case of the *a*-animate object is dative rather than accusative. The examples below are, once again, from Ordóñez' (2004):

- (4) A Marisa se le ve acabada (Spanish).  
"Marisa, SE cl-her<sub>dat</sub> sees worn out"  
(One sees Marisa worn out)  
(5) Marisa, la si vede disfatta (Italian)  
"Marisa cl-her<sub>acc</sub> Se sees worn out"

As shown in example (4), the animate object in Spanish cliticizes as *le*, the dative, not as *la*, in the accusative, in all dialects of Spanish. Dative, of course, is inherent Case. Notice that the situation is different in Italian. In Italian, the direct object clitic shows morphological accusative, as shown in example (5).

Once again we see SE acting in close parallel to *v*. The point here is whether something other than SE can act as a licenser and make an object of the relevant verb accusative. Other than *V*, *v* is the right candidate. But if this is so, why not see SE as *v*? In other words, given these results we need to ask whether it would not make sense to attempt to unify SE and *v* in some manner. I argue that it does.

There are two logical possibilities to consider vis-a-vis the fact that the feature content of SE matches the feature content of *v*. One is to make SE come from *v*; the other is to make SE be *v*.

Let us look at in more detail at the conditions under which SE could merge with *v* within Chomsky's (2001) system. When *v* is deficient in  $\phi$ -features, *v* lacks an EPP feature. On the other hand, a *v* that contains a complete set of  $\phi$ -features, namely *v*<sup>\*</sup>, can have an EPP-feature.

Turning now to SE in the agreeing construction, Chomsky's approach would disallow merging of SE in the specifier of *v*P altogether, since a deficient *v* lacks an EPP feature. Yet, SE can appear with unaccusatives and *be*-passives, as has long observed in the literature (Cinque 1988, Mendikoetxea 1992, Dobrovie-Sorin 1998):

- (6) a. Se llega tarde.  
Se arrives late  
b. Se es castigado por gente sin escrúpulos.  
Se is punished by unscrupulous people

---

One intriguing question raised by these data is the role of number in licensing accusative Case. Although Italian SI may bear interpretable number, unlike Spanish or Catalan SE, Italian SI is supposed to still be deficient in  $\phi$ -features, and as such unable to license accusative Case.



On the other hand, the picture is less clear in the non-agreeing SE structure, since we are now dealing with inherent Case on the object rather than structural Case. Inherent Case presumably involves V. Does it also involve *v*?

Before further discussing the Case of the object in the non-agreeing structure, let us consider what these results tell us about the association between SE and *v*. Basically, we see that it is problematic to externally merge SE and *v*. However, we may think of SE as *internally* merging with *v*. Internal merge of SE with *v* amounts to going back to earlier proposals about SE, and considering SE an inflectional element of sorts, as we will see next.

### 2.3. SE and *v*

The view I have suggested in the previous subsection is that SE may either come from *v* or be *v*. These two options are illustrated in (7):

- (7) a. [<sub>VP</sub> SE [<sub>v</sub>-SE] [<sub>VP</sub> V IA]]  
 b. [<sub>SEP</sub> SE [<sub>VP</sub> V IA]]

In the rest of this paper I will ignore the differences between these two implementations of the approach, focusing on another aspect of the structure.<sup>6</sup> In particular, I want to discuss the mechanism of agreement, further showing the similarities between Chomsky's (2001) analysis of Agree involving *v*, and the SE structures under consideration.<sup>7</sup> Let us now take a closer look at (8):

- (8) T [<sub>SEP</sub> SE [<sub>VP</sub> V IA]]

By assumption, SE is  $\phi$ -incomplete. This makes the vP/SEP structure either a weak phase or not a phase. Therefore, nothing has to happen within vP prior to T merging in the structure. When T merges in the structure, T probes and agrees with SE. Since SE is  $\phi$ -incomplete, T proceeds to agree with the IA. The result of this agreement process is that the  $\phi$ -features of T agree with IA and SE, without SE causing a Minimality violation. In all relevant respects, SE here behaves like an expletive in the feature-checking system of Chomsky (2001).

Let us now briefly discuss the Case facts of the non-agreeing SE structure. This is the structure in which the internal argument receives inherent Case in both Spanish and Catalan:

- (9) T [EA [<sub>SEP</sub> SE [<sub>VP</sub> V IA]]]

Under local Match, T probes and agrees with the null subject (EA), which has valued and interpretable  $\phi$ -features (the null subject is presumably formally licensed by SE<sup>8</sup>). On the other hand, SE can probe and agree with the IA. Assuming that V

<sup>6</sup> The differences between (7a) and (7b) bear on verb raising to T and other matters that I cannot address in this paper.

<sup>7</sup> I will not take up the formal analysis of agreement in any detail. For a critique of Chomsky's (2000, 2001) agreement system, see Pesetsky and Torrego (2007), written in 2004.

<sup>8</sup> The nature of this null subject is open to debate, and depends on whether we take SE to be third person or not. This is the position of Raposo and Uriagereka (1996) as well as López (2007). López defends the view that SE does not have a person feature, citing interesting facts by Taraldsen (1995) to defend it.

is responsible for the inherent Case of the IA, the Agree relation between SE and the IA will satisfy the Case-needs of SE, although not the Case-needs of the IA, along the lines of Chomsky's (2000, 2001) approach to Agree.

In sum, SE can do whatever *v* can do in the mechanism of agreement involving the agreeing SE structure, and the non-agreeing SE structure.<sup>9</sup> I will end this paper by making some remarks about one last structure involving SE: the true passive.

### 3. The agreeing SE structure with a 'by'-phrase

A neglected aspect of the Spanish agreeing SE structure is its overt passive behavior with some verbs in some Peninsular Spanish dialects. The literature has noted that the agreeing SE structure allows a *por*-phrase (*by*-phrase) with verbs such as *divulgar* 'report', *construir* 'build' and others, which I take to be causative verbs (Mendikoetxea 1992, 1999):

- (10) Agreeing SE structure with a *por*-phrase
- a. Se divulgaron las noticias por una popular emisora de radio.  
Se reported the news by a popular radio station
  - b. La pirámide se construyó por esclavos.  
The pyramid SE built by slaves

The analysis of 'be'-passives is fairly controversial, and I am not in a position to discuss the SE passive vis a vis the 'be'-passive. (See Collins 2005 for a specific proposal about passives within minimalist assumptions). However, the fact that SE allows a 'by'-phrase with a certain class of verbs in some dialects is fairly suggestive, and clearly should be taken into account when analyzing Romance SE.

Since even dialects that allow a *by*-phrase with SE do so only with a restricted class of transitive accusative verbs, one must ask what it is about 'true' accusative verbs that have this effect in combination with SE. There are two plausible avenues of exploration here. One concerns the feature-content of SE, and the other is the small *v* of 'true' causative verbs. I leave this exploration for future research.

At any rate, the fact that a SE structure allows a '*por*'-phrase with a certain class of verbs in some dialects of Spanish is an important clue that some of the old ideas about Romance SE may well be on the right track. I am advocating here to revisit them.

### References

- Baker, M., 1997, "Thematic Roles and Syntactic Structure", in L. Haegeman (ed.), *Elements of Grammar*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- , K. Johnson & I. Roberts, 1989, "Passive Arguments Raised", *LI* 20.2, 219-251.
- Belletti, A., 1982, "Morphological" Passive and Pro Drop: The Impersonal Construction in Italian", *Journal of Linguistic Research* 2, 1-33.
- Burzio, L., 1986, *Italian Syntax*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

<sup>9</sup> Here I ignore the issue of why in the non-agreeing SE structure the thematic subject of the clause has to be, first, phonologically null, and two, 'indefinite' or 'impersonal'.

- Chomsky, N., 1995, *The Minimalist Program*, MIT Press, Cambridge, Mass.
- , 2000, “Minimalist Inquiries”, in R. Martin, D. Michaels & J. Uriagereka. (eds.), *Step by step: essays on minimalist syntax in honor of Howard Lasnik*, MIT Press, Cambridge, Mass, 89-156.
- , 2001, “Derivation by Phase”, in M. Kenstowicz (ed.), *Ken Hale: a Life in Language*, MIT Press, Cambridge, Mass, 1-52.
- Cinque, G., 1988, “On *si* Constructions and the Theory of Arb”, *LI* 19, 521-581.
- Collins, C., 2005, “A Smuggling Approach to the Passive in English”, *Syntax* 8, 81-120.
- Dobrovie-Sorin, C., 1993, “On Certain Contrasts between Copula Passives and Middle/-Passive *se/si*”. Paper presented at the GLOW Conference, University of Lund.
- Hale, K. & J. Keyser, 1993, “On argument structure and the lexical expression of syntactic relations”, in K. Hale & S. J. Keyser (eds.), *The view from building 20*, MIT Press, Cambridge, Mass, 53-110.
- Jaeggli, O., 1986, “Passive”, *LI* 17:4, 587-622.
- López, L., 2007, *Locality and the Architecture of Syntactic Dependencies*, Palgrave Macmillan.
- Manzini, R., 1986, “On Italian *Si*”, in H. Borer (ed.), *The Syntax of Pronominal Clitics*”, Academic Press, New York, 241-262.
- Mendikoetxea, A., 1992, *On the Nature of Agreement: The Syntax of ARB SE in Spanish*, Unpublished PhD dissertation, University of York.
- , 1999, “Construcciones con *se*: medias, pasivas e impersonales”, in I. Bosque & V. Demonte (eds), *Gramática descriptiva de la lengua española*, Vol. 2, & 26.1.6, 1631-1711. Espasa Calpe, Madrid.
- Ordóñez, F., 2004, “*Se* Across Romance”. Paper presented at the GURT Conference, Georgetown University.
- Pesetsky, D. and E. Torrego, 2007, “The Syntax of Valuation and the Interpretability of Features”, in S. Karimi, V. Samiian and W. Wilkins (eds.), *Phrasal and Clausal Architecture*, John Benjamins, Amsterdam & Philadelphia, 262-294.
- Raposo, E. and J. Uriagereka, 1996, “Indefinite SE”, *NLLT* 14, 749-810.
- Rezac, M., 2002, “Case and agreement in accusative constructions”. Ms. University of Toronto.
- Rivero, M. L. and M. M. Sheppard, 2002, “On Impersonal *se/się* in Slavic”, in G. Zybatow, et al. (eds.), *Current Issues in Formal Slavic Linguistics*, Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Taraldsen, T., 1995, “On Agreement and Nominative objects in Icelandic”, in H. Haider, S. Olsen and S. Vikner (eds), *Studies in Comparative Germanic Syntax*, Kluwer, Dordrecht, 307-327.



# IDEAS ACERCA DE LA LENGUA DE TOMÁS TAMAYO DE VARGAS: UNA LECTURA DE SUS *ANOTACIONES* A GARCILASO

Itziar Túrrez

Universidad de Deusto

## 0. Introducción

De un tiempo a esta parte<sup>1</sup> son habituales las referencias en torno al aumento del interés que suscita la historia de la lingüística; puede que, en parte, debido a la creencia de que “cierta comprensión y apreciación de los problemas y de los méritos de las generaciones pasadas sea fuente de estabilidad en un período de cambios espectaculares en las teorías, en los procedimientos y en sus aplicaciones” (Robins 1987: 14).

Los estudios retrospectivos, ponen de manifiesto tanto la variación que, a lo largo de los años, sufren los objetivos de una ciencia, como la dificultad que entraña la búsqueda de normas objetivas destinadas a juzgar los fines de los distintos períodos. Por ello, si bien no deben limitarse a un mero registro analítico, tampoco pueden realizarse única y exclusivamente desde la perspectiva metodológica actual. Con el fin de no imponer las normas de la lingüística de hoy a la hora de decidir lo que se debe admitir como obra lingüística del pasado, podemos acordar que se entiende como parte de la historia de la lingüística “todo estudio sistemático dirigido hacia cualquier aspecto o aspectos del lenguaje, dignos y merecedores por derecho propio de tal estudio” (Robins 1987: 16).

Desde una perspectiva historiográfica actual se sigue debatiendo tanto sobre los diversos modelos y métodos como sobre la propia concepción de la materia. Se discuten aspectos de esta ambiciosa disciplina que estudia “todos los testimonios y testigos relacionados con el abarcamiento del lenguaje y de lenguas” (Swiggers 2004: 113). En suma, no se ha alcanzado un consenso sobre la conveniencia de mantener una visión teórica pura, y nunca alcanzable en la práctica para cualquier tipo de historiografía; así mismo, se trata de resolver el problema fundamental que afecta a la definición del objeto, es decir, a la delimitación del campo de estudio.

Creemos que la historiografía de la lingüística se puede definir “como el estudio (sistemático y crítico) de la producción de ideas lingüísticas propuestas por “*actantes*” que están en interacción entre sí y con un contexto socio-cultural y político y que están en relación con su pasado científico y cultural” (Swiggers 2004: 116). En efecto, en alguna

---

<sup>1</sup> Con esta idea daba comienzo a la contribución en otro homenaje; véase Túrrez (1999).

otra ocasión (Túrréz 1999), hemos defendido la idea de que los distintos saberes no permanecen aislados sino que interactúan activamente. Lo mismo sucede con los científicos y eruditos; son también hombres de su época y de su país, partícipes, por tanto, de la cultura en la que viven y trabajan. Esta imbricación se pone de manifiesto, más si cabe, en determinadas épocas y los siglos XVI-XVII son un buen exponente de ello.

## 1. Objetivo

En este artículo nos acercamos al trabajo llevado a cabo por Tomás Tamayo de Vargas en sus *Comentarios* (v. Gallego Morrell 1972) a Garcilaso para extraer las afirmaciones que realiza en torno al lenguaje;<sup>2</sup> así, obtendremos datos para el conocimiento, por una parte, específico de su pensamiento lingüístico y, por otra parte, general que sirva para la comprensión del desarrollo de la historia de las ideas lingüísticas, acontecida, además, en un período tan interesante como complejo.

## 2. Contexto cultural

A menudo, para explicar esta complejidad, se han mencionado (Robins 1990) diversos factores tales como el resurgir del saber clásico y la recuperación de los valores humanistas; el fructífero desafío del protestantismo;<sup>3</sup> la aparición de las ciencias naturales y del punto de vista de la ciencia empírica; el enfrentamiento del latín y las distintas lenguas vernáculas; la aparición de los estados nacionales y de una clase media comercial y laica; el afianzamiento de la imprenta y su repercusión en la difusión del saber, la enseñanza y la alfabetización, etc. Para reflejar la, antes aludida, interacción de saberes, conviene recordar algunos hechos y subrayar aspectos que no por conocidos carecen de importancia, antes bien, deben ser considerados fundamentales. En nuestro caso, se orientan a tres disciplinas: la Gramática, la Retórica y la Poética. Esta revisión pone de manifiesto la existencia del caldo de cultivo intelectual del que al participar el autor seleccionado quede, más tarde, recogido y expresado en su obra.

### 2.1. Gramática

Muchos autores consideran este período temporal decisivo en la historia de la lingüística. Se inicia la producción de gramáticas vernáculas españolas;<sup>4</sup> así, en 1492 se publica la de Nebrija y en 1627 ve la luz la de Correas, “la mejor gramática española del siglo de oro” (Girón Alconchel 1986: 58). Se debaten los principios y se ofrecen diversas interpretaciones sin alcanzar definiciones aprobadas por unanimidad. Mención especial merecen, por la importancia que alcanzaron, los conceptos de norma y

---

<sup>2</sup> No nos ocuparemos de las que hacen referencia a otros aspectos, tales como las fuentes, aunque sean más numerosas.

<sup>3</sup> Conviene recordar la importancia lingüístico-retórica que alcanza el erasmismo.

<sup>4</sup> Según Girón Alconchel (1986) el corpus de gramáticas más amplio —30— es el recogido por Ramajo Caño (1987). También se cita a Lope Blanch (1990).

uso<sup>5</sup> ya que se recogen en la mayor parte de las Gramáticas, Ortologías y Ortografías del siglo XVI. Tal como señala Pozuelo (1984) los estudios realizados ponen de evidencia la plurivocidad del concepto de autoridad y concluyen que la definición de la norma instauradora de la autoridad, principio de corrección gramatical, dista mucho de ser uniforme en la teoría lingüística española.

Este autor afirma que la autoridad normativa se establece en función del grado de importancia concedido al uso y del sentido otorgado a este término por cada gramático. Defiende la existencia de tres posturas al respecto:

- a) La de quienes mantienen la idea de uso heredada de Quintiliano: se muestran normativistas y defienden la tradición de la gramática escolar.
- b) La de quienes no reconocen más autoridad que el uso común, entendido como “hábito lingüístico de los hablantes”, ya sea en el sentido de comunidad lingüística (Valdés ed., 1969), ya sea como uso individualizado de la lengua (Aldrete 1606).
- c) La de quienes ven en la razón el principio rector de la autoridad, razón que debe gobernar tanto la doctrina gramatical como el uso.

El desarrollo de la Gramática va parejo al logrado por otras disciplinas; en efecto, también debemos hablar de la Retórica.<sup>6</sup>

## 2.2. Retórica

La relación entre estas dos disciplinas —Gramática y Retórica— es evidente puesto que comparten un mismo objeto de estudio: la lengua en su faceta “de producción de textos, de elaboración de discursos comunicativos” (Álvarez Martínez 2003: 239). La Gramática, que estuvo siempre al lado de la Retórica, le ofrece sus preceptos y sus reglas. Ambas coinciden al tratar de teorizar o sistematizar materiales compartidos. De ahí que muchas sean las convergencias a pesar del diferente y un tanto alejado planteamiento de una y otra:

Ambas constituyeron, junto a la dialéctica que poco a poco se retorizó, la base de los estudios medievales —el *trivium*— y ambas se convirtieron en el instrumento capaz de proporcionar conocimiento y sabiduría. Ambas durante mucho tiempo fueron la piedra angular en la enseñanza y la formación de los jóvenes estudiantes para lucimiento personal ante el público o en el ejercicio de cualquier actividad pragmática (epistolografía sobre todo), cuando ya no era necesario defenderse ante un tribunal y la Retórica dejó de tener la finalidad para la que había nacido (Álvarez Martínez 2003: 239).

La Retórica renacentista “fue, en muchos sentidos, diferente de la antigua, y recibió a la vez la influencia de los patrones medievales y de otros nuevos y contemporáneos” (Kristeller 1982: 322). Durante este período la Retórica perteneció al dominio de los humanistas, ocupando un importante lugar, aunque no exclusivo

<sup>5</sup> Como ejemplo de ideas lingüísticas baste recordar dos muy difundidas en España el “escribo como hablo” y “huir de afectación” (López Grigera 1986).

<sup>6</sup> Conviene señalar la influencia de los humanistas pedagogos —uno de ellos Erasmo— en el desarrollo de ambas disciplinas.

en la obra de éstos. Para entender la Retórica renacentista y ubicarla adecuadamente conviene recordar que la clasificación de las artes y las ciencias evolucionó a lo largo del tiempo. Desde finales de la Antigüedad hasta la Alta Edad Media se mantuvo el esquema de las siete artes liberales, formado por el *Trivium* y el *Quadrivium*. A partir de los siglos XII y XIII, con la aparición de las universidades, se vio que este esquema era insuficiente para abarcar nuevas materias. La Gramática y la Retórica quedaron limitadas a la enseñanza elemental mientras que la Lógica y la Dialéctica, más relevantes, se unían a la Filosofía natural. En el siglo XVI, especialmente en Italia, se produce un ascenso de la Gramática y la Retórica, dando lugar a que se formalicen los *studia humanitatis*, cuya composición se mantuvo básicamente hasta el siglo XVIII. Los eruditos dominadores de estos *studia* fueron conocidos como *humanistas*.<sup>7</sup>

En relación a las fuentes latinas, la Edad Media dispuso de la *Rhetorica ad Herennium*; algunos de los discursos y escritos filosóficos de Cicerón, junto con su *De inventione* y una versión truncada de Quintiliano; los humanistas contaron con una base textual mucho más amplia, utilizando las obras más maduras de Cicerón, es decir, *De oratore*, *Orator* y *Brutus*, la obra de Asconio, la de Quintiliano, y las de Séneca el Viejo. En relación a las fuentes griegas la diferencia es, incluso, más notable. La *Retórica* de Aristóteles, uno de los pocos textos que circulaban antes del Renacimiento, considerada obra de filosofía moral y, consecuentemente arrinconada por los retóricos profesionales, comienza a ser estudiada junto con la *Poética*, alcanzando fama finalizado el siglo XV.

Además se denota una gran admiración por oradores y literatos áticos. Hay que mencionar, también, la influencia bizantina. La importancia de este entramado de fuentes es obvia. Baste recordar que un autor tan considerado como Jorge de Trebisonda supo utilizar adecuadamente la obra de Hermógenes. En cuanto a la literatura retórica producida por los humanistas del Renacimiento, destaquemos que las obras destinadas a servir como manuales son menos numerosas de lo que, en un principio, podía pensarse.

### 2.3. Poética

Si con anterioridad se ha recordado la relación de la Gramática con la Retórica, ahora conviene hacer otro tanto con la interrelación entre Poética y Retórica, a pesar de las diferencias en cuanto a su aparición, producción e incidencia. Si nos fijamos en el objeto de estudio, se observa que la Poética se orienta hacia las obras de arte verbal caracterizadas como discursos ficcionales o imaginarios (García Berrio y Hernández Fernández 1988). Por su parte la Retórica “ars bene dicendi” se dirige —en origen— a la actuación pública de los oradores forenses y políticos; esta actividad artístico-verbal emplea el lenguaje con un fin muy claro: persuadir y conmocionar la voluntad del oyente. Por consiguiente ambas disciplinas tienen como objeto textos de naturaleza verbal. Este hecho ha producido equívocos y contaminaciones. Ya Lausberg (1975: 83 y ss) indica que la Retórica pertenece a las artes prácticas, puesto que sirve para enseñar a hablar bien, pero que también es un arte poética, puesto que implica como condición previa el dominio del idioma. La Poética “arte de la poesía”

<sup>7</sup> En relación a este concepto, véase Kristeller (1965).



se distingue de la Retórica no tanto por el hecho de la división de funciones cuanto más bien por intención mimética. Ambas se encuentran, pues, “en su común abstracción *teórica* del ejercicio del arte” (Lausberg 1975: 89).

En efecto, la historia de la literatura muestra un mutuo proceso de interpenetración entre discurso y poesía. La Poética sufre un proceso de retorización mientras que la Retórica va perdiendo su condición inicial de ciencia de la persuasión expresiva, forense y civil, para convertirse en una ciencia de la elegancia verbal (García Berrio y Hernández Fernández 1988). Como la Retórica fue elaborada con mayor precisión obtuvo mayor preponderancia.

La aparición de la Poética en España presenta un carácter tardío. La falta de preceptivas castellanas va acompañada también de la ausencia de un doctrinal poético que codifique los preceptos del nuevo estilo petrarquista que, de manera práctica, estaban imponiendo Boscán, Garcilaso y sus seguidores (García Berrio 1977). Hay que recordar que, en sentido estricto, los primeros documentos no se publicaron hasta 1580, año en el que ven la luz *El Arte poético en romance castellano* de M. Sánchez de lima, y sobre todo los *Comentarios* de F. D Herrera a las obras de Garcilaso aunque podría señalarse la existencia de dos importantes documentos de Poética anteriores a esta fecha: *De Arte Poetica* de F. Sánchez de las Brozas, encuadrado al final de la edición de su tratado retórico *De Arte Dicendi*, y *De Oratione* de la Retórica de A. Llull.

## 2.4. Conclusión

De lo expuesto se concluye que, tal como se proponía al explicar el objetivo del trabajo, durante este período no sólo constituyen fuentes interesantes para la teoría lingüística los tratados que la abordan explícitamente. El interés por los *studia humanitatis* nos enfrenta, “a autores movidos por preocupaciones que exceden el tratamiento exclusivo de una parcela del saber” (Maquieira 2004: 1009). Puede decirse que la “*eloquentia* (gramática, retórica, filología)” ha de constituir “el núcleo de toda la cultura” (Rico 1978: 24).

## 3. El autor y la obra

Tomás Tamayo de Vargas (Toledo 1587 - Madrid 1641) puede ser considerado un erudito de la época,<sup>8</sup> con todo lo que ello conlleva. Es desde este punto de vista que seleccionamos su obra. Aunque la edición de su *Garcilaso de la Vega, natural de Toledo* debía de estar acabada unos años antes, no se publica hasta 1622. Se ha probado (Alatorre 1963) que estas anotaciones nacen de unos apuntamientos y glosas escritas por el propio Tamayo en un ejemplar de la edición herreriana de 1580; comentarios que son sugeridos por las Observaciones del Prete Jacopín en algunos pasajes casi literalmente copiados por Tamayo. Esto “nos explica el verdadero alcance del nuevo intento de anotar a Garcilaso y sitúa a Tamayo de Vargas como una pieza más en la ofensiva castellanizante y antiandaluza que se alza frente a lo que significa el libro de

---

<sup>8</sup> En relación a su biografía, y otros datos de interés, que no desarrollaremos por razón de extensión del trabajo, véase Gallego Morell (1972).

Herrera, el intento de crítica literaria de más altos vuelos en su época” (Gallego Morell 1972: 52).

En este recorrido y, antes de continuar con la obra de Tamayo, cabe hacer otra consideración para mostrar, también, la relación entre las dos ediciones anteriores. Cuando en 1580 Herrera publica sus *Anotaciones*<sup>9</sup> silencia el trabajo del Brocense. Seis años antes Sánchez de las Brozas,<sup>10</sup> conocedor de las primeras ediciones comentadas —suma de texto y anotaciones— que sobre Dante, Petrarca, Ariosto y Sanzaro habían aparecido en Italia, concibió la idea de publicar un comentario para subrayar la rica erudición del excelente poeta Garci-Lasso de la Vega. Así, ordenadas por una enumeración correlativa y encabezadas como epígrafe por el verso comentado recogía las principales fuentes y modelos literarios utilizados por el toledano. Pero Herrera, en su cuidada edición va más allá: mientras el salmantino anota el sevillano comenta ampliamente. Con una prosa bella y elegante expone la historia de los géneros poéticos; el origen de las formas estróficas; los preceptos métricos de la escuela italiana; una serie de apreciaciones críticas sobre los poetas grecolatinos, italianos y españoles; la enumeración de valores estilístico-retóricos (claridad, gracia, elegancia, pureza, suavidad, decoro) y, lo que en nuestro caso nos ocupa, sus teorías lingüísticas (Túrrer 1991).

Tamayo, por su parte, comienza con la mención de la labor realizada por sus predecesores, sin declararse partidario exclusivo de ninguna de las dos ediciones: “El maestro Francisco Sánchez de las Brozas (...) y Fernando de Herrera (...) viendo con cuánta razón tiene el Principado de la Poesía Castellana nuestro gran caballero Garci-Lasso de la Vega, dieron por tiempo bien empleado el que en la ilustración de sus obras pusieron. Continúa con la valoración: “El suceso, bien que feliz, no lleno (...) porque Herrera sólo hace ostentación de doctrina propia en el Poeta; Sánchez de imitación ajena”; y, finalmente, declara el objetivo que persigue “lo que a ambos faltó, añadiré yo con ingenuidad sin defraudar parte alguna de su doctrina o de su alabanza...” (597). Y así da comienzo su trabajo del que, como ha quedado expuesto al inicio, se ofrecen los comentarios que, a modo de ejemplo, recojan sus ideas en torno a la lengua.<sup>11</sup>

#### 4. Relación de comentarios

##### Soneto V, verso 1

Escrito está en mi alma vuestro gesto

Comenta “Todos lo tomaron del uso de los griegos y latinos en sus locuciones ordinarias”. Y, a continuación, cita a Píndaro y Cicerón (599).

##### Soneto XIV, verso 5

Y aquel piadoso amor; no le consiente

<sup>9</sup> Herrera, F., 1580, “Comentarios de F. De Herrera”, en Gallego Morell (1972).

<sup>10</sup> Sánchez de las Brozas, 1574, “Comentarios de Francisco Sánchez de las Brozas”, en Gallego Morell (1972).

<sup>11</sup> Se da cuenta de la composición, el verso o versos comentados, los aspectos fundamentales del comentario y, entre paréntesis, la página en la que se encuentra.

Cree más adecuado y que no tendrá mal sentido si se lee así:

Ya quel piadoso amor; no le consiente

Y lo justifica “por tener más gallardía esta elocución que la vulgar” (602).

**Soneto XXII**, verso 14

No esserui pasato oltra la gonna

Le sirve para enjuiciar el uso de voces de otras lenguas. Así, en primer lugar, no comparte la actitud de los que “reprehenden por ser introducido entre los castellanos” ya que “engañanse no considerando que debía de ser este soneto para alguna señora de Italia, donde tan favorecido vivió G.L.”; apela, además, al criterio de autoridad” fuera de que no es cosa vituperable cuando se toman estos versos de hombres insignes”. Y lo diferencia claramente de otras situaciones de préstamo, pues “no corre esta misma razón en las palabras introducidas ya por propias en una lengua, aunque sean de otra, como *Agnus Dei, ab initio, in aeternum, corpus Christi, lignum Crucis*, etc.”. Aunque, más adelante, presenta alguna duda “si bien con los nombres griegos de las ciencias y artes, usurpados ya de los latinos por suyos, parece que excusa esta introducción Cicerón (...)” termina por ratificarse “mas en nuestro poeta la voz *gonna* aunque toscana es usada de otros” (603-604).

**Canción III**, verso 63

Fueren de alguno acaso en fin halladas

Se refiere a la enmienda de Herrera (De alguno fueren a la fin halladas) y muestra su sorpresa porque “Si no fue su motivo aquella dicción *a la fin*, dura al parecer, y poco usada, no sé cuál haya sido”; más adelante esgrime, por una parte, el criterio de elegancia “el verso primero tiene mucha mayor elegancia acompañada de las demás; por otra, el de uso —con un comentario sobre las características gramaticales— “y esta dicción fuera de ser usada en nuestra lengua con las partículas *el* y *la*, en latín la voz *Finis* tiene ambos géneros”, y, por último, el habitual de autoridad “como con la autoridad de Accio, Varrón, Sisenna, Cassio Hemina, Lucrecio y otros, observó Nonio Marcelo, y A. Gellio con la de Virgilio, *lib. XIII, c.19, N.A.*”(612).

**Canción V**, versos 66-67

Hágate temerosa  
el caso de Anaxárete, y cobarde,

No duda en proponer lo que considera “más acertada lección”:

El caso de Anaxarte, y te acobarde.

En este caso aduce varias razones “Porque fuera de ser tales contracciones usadísimas, la suavidad del verso es mejor y la sentencia más llana, y el yerro de tales cursos ordinario” (617).

**Canción V**, verso 8

las fieras alimañas

Se refiere a los comentarios realizados por los anteriores anotadores<sup>12</sup> quienes han criticado la aparición de la voz *alimañas* “por rústica y no conveniente para escribir culto y elegante”. Acepta esta interpretación si se tratase de su época “En el tiempo que vivimos, yo se lo concederé” pero no encuentra razones para afirmar otro tanto en el que corresponde al poeta “así en el de G.L. no sé porqué”. Lo compara a la crítica que recibe el uso de la voz *tamaño* (Soneto IX) “que dan por de mala formación, y de sonido desagradable”; crítica que no comparte “siendo su derivación de *tam* y *magnus*”, y, lo que puede considerarse también como argumento de peso, “faltando a su pronunciación letra áspera que la pueda hacer desapacible”. Concluye, por tanto, que “G.L. es inculpable” y apostilla que, en caso contrario, también lo serían “Pacuvio, Ennio, Lucilio, y los demás antiguos” ya que introdujeron voz “que no reprehendamos por ajena del tiempo de Cicerón y Virgilio” y, ya seguro de su razonamiento, apostilla “eso sin duda es atreverse a toda la antigüedad que debe ser tratada con veneración” (617-8).

**Elegía I**, verso 73

Como en luciente de cristal coluna

Recoge la crítica llevada a cabo por J. De Mallara que lo consideraba “duro” y supone que se debe a una cuestión sintáctica “quizá por no juntarse el sustantivo con su epíteto”; se introduce, más adelante en el campo de la comparación de estructuras de distintas lenguas al decir que puede ser debido a “interponerse o transponerse las palabras al modo que a los latinos y griegos se permite.” Comenta que Herrera lo defiende con los pasajes tanto de Petrarca: “Un dulce de morir desio” como con el de Bembo “Questa del nostro lito antica sponda”. Pero que “son excusadas las respuestas cuando la culpa es ninguna”; puesto que “la prosa no tiene licencias; a los versos se les consienten”; y esto se debe a que “el lenguaje de la una, en mi opinión, es tan diferente, cuanto el vulgar difiere del cuidadoso” (620).

**Elegía II**, versos 149-150

La misma a quien tú vas eterna fama  
en tus vivos escritos procurando;

Opina Tamayo que antes se leía corruptamente “*tú das*” y que “conjeturó bien Sánchez a *quien tú vas*”; argumenta que, por una parte, “por hallarse así en los papeles antiguos” y, por otra —razón que para nosotros es más relevante—, por “haber nacido el yerro de la escritura *Bas*, usada de los que cuidan poco de la ortografía buena: vicio común a todos en nuestra nación” (625).

<sup>12</sup> En relación a los comentarios de Herrera, véase Túrrez (1999).

**Elegía II**, verso 174

Que estoy, para alcanzarme el vuelo alarga.

Así lee Herrera, nos dice Tamayo, pero “mejor Sánchez, a quien sigo, *el brazo alarga*”. La razón por la que prefiere esta segunda opción se basa en que “es locución usada de nuestra lengua” (626).

**Égloga II**, verso 85

Del estado gozoso, alegre y sano;

Aunque en uno de los manuscritos se lea “gustoso, alegre, ufano” lectura que no califica de mala, se inclina por la ordinaria, por considerarla “más cierta” y por estar “confirmada con otro verso del mismo Poeta”; se refiere a los versos 16 y 17:

podrían tornar, de enfermo y descontento,  
cualquier pastor del mundo alegre y sano;

Y continúa “Que aunque aquí es forzosa la correspondencia de enfermo a sano, y descontento a alegre, se ve bien que del uso de la y mal introducida en nuestra lengua de las voces que no son griegas, y de la voz *sano* se hizo la dicción del m.s.”. Por último, añade que “es costumbre de nuestro Poeta a imitación de grandes espíritus imitarse a sí mismos, o repetir lo que una vez acertaron a decir (...)” (633).

**Égloga II**, verso 134

y a la sazón en la ciudad yo estaba,

En cuanto a la idoneidad del léxico, considera que “no es necesario extrañar en este canto bucólico la voz *ciudad*”. Nuevamente, para mantener esta postura, se basa en la imitación de los clásicos “pues en *Virgil., Ecl.I:*

Pinguis et ingratae premeretur caseus urbi...  
Verum haec tantum alias inter caput extulit urbes; (...) (634).

**Égloga II**, verso 704

con razón aparente a verdadera.

En este caso, propone una modificación puesto que “aunque tiene buen sentido, no sé que sea buena locución española” y así, debido a “nuestro común modo de hablar” prefiere leer “*aparente o verdadera*”. Y, para concluir, alega otra razón “porque tiene más energía esta duda en la disuasión” (638).

**Égloga II**, verso 769 -773

Quiero llegar allá; quizá, si ella ama, etc.  
y no se me da nada, que desbañe  
mi alma, etc.

El comentario gira entorno a la voz *desbañe* cuya extrañeza, según el autor, “hace oscuro este lugar”. Se refiere a la anotación de Herrera;<sup>13</sup> considera que el sevillano “hace un largo y bien ponderado discurso sobre la licencia de introducir voces nuevas con su ocasión,” pero, en su defecto, apunta que “no nos dice qué significa ésta”. Para terminar, únicamente hace una loa de Garcilaso: “Yo alucino, aunque arrojadamente en tanta novedad, fiado en la doctrina de G.L. que en todo lo que escribió tuvo acuerdo particular (...)” (638).

### Égloga II, versos 1.415

Apenas tienen fuera a don Fernando,

Se opone abiertamente a los que reprehenden a Garcilaso por el uso de la voz *apenas*, “que dicen que es figura paragoge, o proparalesis, que es adición al fin, porque se debía decir *apena*”; explicación que conduce, además, a interpretar que cuando en las numerosas ocasiones que el poeta utilizaba el término lo hacía aprovechándose de la licencia que le permitía la mencionada figura. Tamayo aprovecha la ocasión para hacer una encendida loa de la lengua española cuyas virtudes le eximen de someterse e imitar a otras pues “inútil cosa es, y aun de poca opinión querer que nuestra lengua siga las huellas de la Italiana, no debiéndola nada en antigüedad, excelencia de origen, y elegancia”. Cada lengua debe tener sus expresiones propias, por lo que “digan en hora buena los de Italia *apena* por tener otros adverbios semejantes, mas nosotros, pues decimos *a ciegas, a solas, a vueltas, a oscuras, a cuestras*, etc., digamos *a penas* sinreheprensión alguna, ni sin ayuda de figuras” (645-6).

### Égloga II, verso 1.580-1.581

del caso la grandeza trae consigo  
el pensamiento amigo del remedio.

Tamayo, aun reconociendo que “Así se ha leído siempre este lugar”, propone “aunque osada, creo que acertadamente” esta otra lectura:

Trae consigo  
el pensamiento ambigo del remedio.

Consciente de la dificultad de su propuesta y para facilitar “la dureza del consonante” no duda en ofrecer otros testimonios basados en la “autoridad del insigne Poeta (...) J. De Mena, c.273 de la Orden de saturno:

Será olvidado lo más de lo antiguo(...)

Y en la “del venerable P. F. Luis de León, honor grande de los ingenios y letras de España, en aquella imitación o versión de Horacio:

Dichoso el que de pleitos alejado  
cual los del tiempo antiguo (...)

<sup>13</sup> El comentario de Herrera tiene, a nuestro juicio mayor interés. En este sentido, véase Túrrez (1999).

Por si quedase algún atisbo de duda, se refiere a otro pasaje por el que afirmar que “El sentido de Garcilaso es llano por haber dicho antes:

César que en su seno está penoso  
del suceso dudoso de esta guerra

De esta manera concluye que “lo que aquí llama dudoso, y antes dubio, dice ahora ambigo elegantemente” y muestra su extrañeza por no haber sido interpretado adecuadamente antes, ya que “el sentido de la lección vulgar lo es tanto, que no sé cómo no se ha advertido antes por tan buenos ingenios como han dado su cuidado a Garcilaso”. A modo de colofón, realiza una pregunta retórica “porque ¿qué necesidad había de decir, que era amigo de remedio el pensamiento del César, si sólo por ponerle a las cosas del mundo pasó tanto?” que le da la oportunidad de alabar, nuevamente, a Garcilaso “Bajísimo modo de hablar y de pensar fuera sin duda y indignísimo de la grandeza de nuestro Poeta, y yo, no puedo (confiésolo con ingenuidad) dejar de contentarme de esta advertencia” (650-1).

## 5. Conclusión

En resumen, la selección de referencias ha puesto de manifiesto la actitud de Tamayo ante diversos aspectos lingüísticos tales como el concepto de uso, la diferenciación de registros, la incorporación de términos (préstamo lingüístico), la comparación de estructuras; la valoración de la lengua vernácula, entre otros. En suma, aspectos tanto inter como intralingüísticos que confirman la importancia que adquieren este tipo de obras para el estudio de las ideas lingüísticas.

## Bibliografía

- Alatorre A., 1963, “Garcilaso, Herrera, Prete Jacopin y don Tomás Tamayo de Vargas”, *Modern Language Notes* 78, 126-150.
- Aldrete, B., 1606, *Del origen y principio de la lengua castellana o romance que oi se usa en España*, Roma, acerca de Carlo Willieto (sic), ed. facs. y estudio de L. Nieto, 2 vols. CSIC, Madrid, 1972-1975.
- Alemán Illán, J., 1997, “Una traducción inédita del Ars Poetica de Horacio, por Tomás Tamayo de Vargas”, *Criticon* 70, 107-148.
- Álvarez Martínez, M., 2004, “Gramática y retórica en el XVIII: Coincidencias y divergencias”, in *Nuevas aportaciones a la historiografía lingüística. Actas del IV Congreso Internacional de la SEHL*, La Laguna, Tenerife, 22-25 de octubre de 2003, Arco, Madrid, t. I, 237-244.
- Gallego Morell, A., 1972, *Garcilaso de la Vega y sus comentaristas*, 2.<sup>a</sup> ed. revisada y aumentada, Gredos, Madrid.
- García Berrio, A., 1977, *Formación de la teoría literaria moderna*, Cupsa, Madrid.
- , & Hernández Fernández, T., 1988, *La Poética: tradición y modernidad*, Síntesis, Madrid.
- Girón Alconchel, J. L., 1986, “Nebrija y las gramáticas del español en el Siglo de Oro”, in A. Quilis y H.-J. Niederehe (eds.), *The History of Linguistics in Spain*, Language Arts & disciplines.

- Kristeller, P. O., 1965, "The Modern System of the Arts", Renaissance Thoughts II, Nueva York, 162-227.
- , 1982, *El pensamiento renacentista y sus fuentes*, Fondo de Cultura Económica, México.
- Lausberg, H., 1975, *Manual de retórica literaria*, Gredos, Madrid.
- Lope Blanch, J. M., 1990, *Estudios de historia lingüística hispánica*, Arco libros, Madrid.
- López Grigera, L., 1986, "Estela del erasmismo en las teorías de la lengua y del estilo en la España del siglo xvi" en *Erasmus y España. Actas del Simposio E y E*, Santander, 10-14 de junio de 1985, Biblioteca Menéndez y Pelayo, Santander, 491-500.
- Maquieira, M., 2004, "Ideas lingüísticas en la prosa del siglo xvi: *El Viaje de Turquía*", en *Nuevas aportaciones a la historiografía lingüística. Actas del IV Congreso Internacional de la SEHL*, La Laguna, Tenerife, 22-25 de octubre de 2003, Arco, Madrid, t. II, 1009-1020.
- Menéndez Pelayo, M., MCMCI, *Bibliografía hispano-latín clásica*, CSIC, Aldus, Santander.
- Nebrija, Elio A. de, 1517, *Reglas de orthographia en la lengua castellana*, Alcalá de Henares, Arnao Guilén de Brocar, ed. y estudio de A. Quilis, Bogotá, Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo, XL, 1977.
- Pozuelo, J. M., 1984, "Norma, uso y autoridad en la teoría lingüística del siglo xvi", *Historiographia Lingüística* 11, 77-94.
- Ramajo Caño, A., 1987, *Las gramáticas de la lengua castellana desde Nebrija a Correas*, Ediciones Universidad, Salamanca.
- Rico, F., 1978, *Nebrija frente a los bárbaros*, Universidad de Salamanca, Salamanca.
- Robins, R. H., 1987, *Breve historia de la Lingüística*, Paraninfo, Madrid, 5.ª ed.
- , 1990, "Historia de la lingüística", en F. J. Newmeyer (compilador), *Panorama de la lingüística moderna*, Madrid, Visor, 1.ª ed. 1988, t. I, 529-549.
- Swiggers, P., 2004, "Modelos, métodos y problemas en la historiografía de la lingüística", in *Nuevas aportaciones a la historiografía lingüística. Actas del IV Congreso Internacional de la SEHL*, La Laguna, Tenerife, 22-25 de octubre de 2003, Arco, Madrid, t. I, 113-146.
- Tamayo de Vargas, T., 1622, "Comentarios de Tomás Tamayo de Vargas", in Gallego Morrell, 1972, 596-664.
- Túrrrez, I., 1991, "Las *Anotaciones* del Brocense y Herrera: dos perspectivas de la preceptiva renacentista" en *Retórica y Poética*, Universidad de Cádiz, Cádiz, 271-281.
- , 1999, "Lingüística y preceptiva en el siglo xvi (A propósito de las *Anotaciones* de Fernando de Herrera)", en *Lengua y discurso. Estudios dedicados al Profesor Vidal Lamiquiz*, Arco, Madrid, 987-997.



# BERRIEMAILEEN GAITASUNA ETA EREDU LEXIKOGRAFIKOAREN ERAGINA LANDUCCIREN HIZTEGIAN

Blanca Urgell  
UPV/EHU eta JUMI

## 0. Sarrera<sup>1</sup>

Lan honetan, Mitxelenaren (1958) ikuspegiaz bestelakoxea den batetik aztertuko dut Landucciren hiztegia, gure maisuaren lana berak ukitu ez zituen edo zeharka baino ukitu ez zituen zenbait alderdirekin osatzeko asmoz. Izan ere, gero eta ageriago dago hiztegi-tako lekukotasunak zuzen ulertzeko eta dagozkien lekuan —ez gorago, ez beherago— kokatzeko ezinutzizkoa dela “lexikografikoa” dei dezakegun azterketa mota, hots, delako lekukotasuna formaren aldetik hiztegia dela ezer baino lehenago kontuan hartzen duena eta, izenak izen, testukritika hiztegi-ek testu gisa dituzten berezitasunei egokitzeko saio bat baino ez dena (Lakarra 1991, 1993, 1994a, 1996b, etab.).

Azterketa lexikografikoa orain artean oso emankorra suertatu denez gero gure esparruan, corpus zabalagoko hizkuntzetan baino hiztegi-tako lekukotasunen behar handiagoa izanik, Landucciren hiztegiarekin saio bat egitea erabaki dut, gure hiztegi garrantzitsuenetako bat delako, zehazki hiztegia den aldetik ez bada ere: izan ere, ezaguna da euskalki galdu baten —Arabako euskararen— lehen lekukotasun ezaguna eta, Lazarraga agertu aurretik bederen, lekukotasunik aberatsena dugula, eta zaz-pigarren alabaren euskara arkaiko hura erabakigarri izan da (eta izango oraino ere) —aztertuago eta argiago den bezala— euskalkien bilakabidea ezagutzeko (Lakarra 2004).

Landucciren testuarekin egiteko dauden artean (batzuk lanean zehar nabar-menduko dira), eta zehatzago azterketa lexikografikoa-aren alorrean sartzen diren gaien artean, gaitasuna hautatu dut xede nagusi batekin: Patxi Goenagari —gramatikan irakasle, lanean lagun eta euskararen maisu dudana horri— buruan darabiltzadana- ren behar-bada jakingarriago egingo zaion gai bat eskaintzeko, hain zuzen.

“Gaitasun” hitzaz mintzo naizenean, bi kontzeptu aski ezberdini nagokie: batetik, adiera hedatuena, EGA laburdurak islatzen duen horri, hots, delako hizkuntza ba-

---

<sup>1</sup> Lan hau Hezkuntza eta Zientzia Ministerioak finantzaturako eta Joseba A. Lakarrak zuzendutako «Fundamentos para unos *Monumenta linguae vasconum*: historia, crítica y edición de textos vascos (II)» (HUM2005-08047) ikerketa proiektuaren barruan egina da. Ricardo Gómez eta Joseba Lakarrak beren ohar ordainezinekin lan hau zuzentzen lagundu didate.

tean pertsonak duen ezagutza-mailari; bestetik, eskuarki ofiziokoek bakarrik darabilgun adiera horri, hots, hiztunak hizkuntzaz duen ezagutzari, perpaus (eta bestelako osagai) kopuru amaigabe bat sortzeko eta ulertzeko duen ahalmenari. Gaitasuna zehazki zer ote den, eztabaida horretan sartzeko inolako asmorik gabe, haren alderdi zenbait miatu nahi nituzke Landucciren testuan, hain zuzen ere hiztegien formazko azterketaren ildoan, ziur aski hiztun lañoen lekukotasunak direla gogoan harturik. Lan honetan ikusiko dugu hiztegiak ematen digun informazioaren barruan badirela gaitasun mota biei buruz zenbait aztarna eskaintzen diguten osagaiak.

Bestalde, gaitasunaren gaiari behar bezala heltzeko, ezinbestekoa da aldi berean —kontrapisu erara edo— lexikografi ereduaren gaia jorratzea (Urgell 1998a, 1998b, 1999, 2001a eta 2001b). Gaitasunaz dihardugunean, hiztunak bere kasa egiten dituen zerez ari garen bitartean, ereduaren azterketak erakutsiko digu —erakusten du etengabe— hiztegiak maiz ez dabiltzala erabat beren kasa, batez ere beste hizkuntza bateko hiztegiaren moldearen arabera hiztegi elebidunak biltzen dituztenak: ereduak eragindako hamaika kontu daude, bildutako informazioaren nolakoa beti ere zerbaitetan —batzuetan zeharo— baldintzatzen dutenak.

Zeharka baino ez bada ere, azkenik, uste dut hemen baliatuko ditugun azterbi-deetako zenbait lagungarri izan daitezkeela duela gutxi gure artean ezagutzera eman den 1664ko Willughby glosategiari (Trask & Coates 2006) heltzeko, gure hau bezalaxe hura ere lexikografikoki ezdeusa izan arren, hiztun laño baten aspaldi hartako lekukotasun bakanetakoa delako, berez bakanak diren gure gainerako lekukotasunen artean, Landuccirena baino are lañoagoa, lehen begiratuan hartu diogun itxuraren arabera behintzat.<sup>2</sup>

Lanaren egiturak, berriz, orain arte esan duguna atzekoz aurrera jartzen du lehen une batean, Landucciren hiztegiaren idazketan parte hartu zuten eskuen aurkezpenetik hasita (§ 1), corpus mugatu batetik erdietsitako datuak oinarri (§ 2), eredu lexikografikoak Landucciren hiztegiaren izan zukeen eraginaz hausnarketa egingo dugu (§ 3), bai eta Landucciren berriemaile nagusiak euskaraz eta erdaraz zeukan gaitasunaz ere (§ 4). Corpus beretik ateratako datuekin, azkenik, honen gaitasun chomskyarra hartuko dugu hizpide (§ 5).

## 1. Eskuizkribuko eskuen aurkezpena

Landucciren eskuizkribuak<sup>3</sup> orotara hiru hiztegi biltzen ditu: gaztelania-italiera, gaztelania-frantsesa eta gaztelania-euskara, hurrenez hurren. Hirugarrena bakarrik argitaratu denez, zoritxarrez, testuinguruaz axaletik baino ezin dugu hitz egin.<sup>4</sup> Dakiguntxoaren arabera, gaztelaniazko nomenklatura bera edo beretsua erabili da hiruretan, Nebrixaren gaztelania-latina hiztegitik (*Vocabulario de Romance en Latín*,

<sup>2</sup> Argitalpena dazauenak badakike testuari berari beste begiratu bat eman beharko zaiola, ez baitu hark betetzen *TPS* bezalako aldizkari batean espero ditugun gutxienekoak ere.

<sup>3</sup> Madrilgo Biblioteca Nacional-ean aspalditik gordea, Mayans-en garaitik gutxienez (1737: 347), eskuizkribuen katalogoko 8431. zenbakiarekin (zehaztasun gehiagotarako, ik. Bibliografia).

<sup>4</sup> Liverani-k (2004: 142) zehazten du italiarazko hiztegiaren ondoan bi zerrenda agertzen direla, hizkuntza honetako alfabetoaren grafemena eta ohiko laburdurena, faltan eman dugun testuinguru hori zertxobait argituz.

c. 1495)<sup>5</sup> hartu eta laburtua, batez ere adieren aldetik. Italiarazko hiztegiaren aldean, euskarazkoa are laburragoa da, jatorrizkoaren erdia baino gutxiagokoa.<sup>6</sup>

Garrantzi handikoa litzateke guretzat hiztegia nola egin zen xeheki jakitea, baina egiazki ez dugu ezer, eskuizkribuak berak ematen dizkigun datu oso urriez eta testukritikak argitutako alderdiez besterik. Alde honetatik, Mitxelenak egindako hipotesi kate ondo funtsatuan oinarritzen gara:

**1.1.** Beste bi hiztegiak osoki bere eskutik bide diren bitartean (Gallina 1959), euskal hiztegian lau esku antzematen dira, bat eta bakarra gaztelaniazko sarreretan, eta gainerako hirurak euskal ordainei dagokien zutabeen. Suposa dezakegu (nahiz guretzat honek garrantzi berezirik izan ez une honetan) lehen eskua Landuccirena dela. Euskal zutabeen, berriz, euskaldunak erabiliko zituen xede-hizkuntzari dagokiona osatzeko, jadanik Larramendik (1745: xxxv-xxxvi) pentsatu bezala: hiru esku identifikatu dira (argitaratzaileek A, B eta C izendatuak), letraz aski ezberdinak, baina hizkuntz ohiturez are ezberdinagoak.<sup>7</sup> Baliteke, beraz, Landuccik kontrolatzerik ez izatea nolako euskara jasotzen zuen, baina esan ere egin behar da ez dakigula bere helburua zein zen.<sup>8</sup> Nolanahi ere, A-C-B hurrenkeran lan egin zutela aski argia da.

**1.2.** Hiztegia bukatu gabe geratu zen: “sastra muger” sarreratik aurrera “verga o vara” arte euskarazko zutabea hutsik dago, V letran osatu ziren sei sarrerez gainerakoa, eta aurreko zatian ere han-hemen hutsuneak daude. Halere, sarreraren % 6-7 inguru baino ez dugu falta, Sarasolak (1998: 31) ateratako kontuen arabera, 5.630 bat jotzen baitizkio guztira, “...344 bat ez beste guztiak euskal ordainez hornituak”.

<sup>5</sup> Salamancako lehen argitalpen honen data ez da ziurra, gabe irten baitzen, baina 1494-1495 artekoa behar du izan (Guerrero Ramos 1995: 19); handik eta Landuccik berea datatu bitartean Nebrixaren hiztegien hainbat argitalpen egin ziren (ik. *ibid.* 53-93), eta *Vocabulario*-ari dagokionez denetan garrantzizkoena Sevillako 1516koa dugu, egileak berak zuzendu eta emendatua delako («...plusquam decem mille vocabula»). Argitalpen honen berezitasunez ik. MacDonald (1973: v eta viii-ix). Ez dakigu bietatik zein erabili zuen gure italiarrak, baina oinarri gisa balia dezakegu Liverani-ren ustea (2004: 144), alegia, Landucciren hiztegiak Salamancakoaren ildotik datozkeela, eta ez Sevillako berrietik, «...perché in Landucci sono presenti lemmi assenti nella sivigliana, ma presenti in quella del 1495 quali, ad esempio, *vi-huela e victoria*».

<sup>6</sup> *abad-abaxar* zatia konparatu ahal izan dut (italiarazkoa ap. Gallina 1959; diodan bidenabar, honek emandako testu eskasa MacDonald-en (1973) argitalpenarekin zuzendu behar izan dudala, zenbait sarrera ulertu ahal izateko). Hauek dira erkaketaren ondorioz garrantzizkoenak (Urgell 2002): Sarrerak ere bakundu dira, gehienetan sarrera-hitza bakarrik utzita, eta euskal hiztegiaren nomenklatura zuzenean Nebrixarenetik ez, baizik eta ematen du italiarazkotik hartu duela, hots, euskal hiztegia honen mendekoa dela, edo honen ondokoa gutxieneko kontuan. Liverani-k (2004: 143) ematen dituen datuen laguntzarekin gure erkaketa txiki haren emaitzak berma eta zehatz ditzakegu: Nebrixaren hiztegiak A letran 2.413 sarrera izanik, Landucciren gaztelania-italiera hiztegiak 1.018 ditu (% 42), eta gure kalkuluen arabera gaztelania-euskarak 805, hots, Nebrixarenaren herena (% 33) eta italiarazkoaren lau bostenak (%79).

<sup>7</sup> Gallina-k (1959) esku bakarrari egotzi nahi zion euskarazko osoa ere, pertsona beraren adin ezberdinetako letrak direlako hipotesiaren bitartez. Eztabaida honetaz, ik. Mitxelena (1959: 785) eta Lakarra (1993: 93-96). Errepikatuko dut, badaezpada, Mitxelenak bildutako argudioak (letra, grafia eta hizkuntza) filologikoki aitzakiezinak direla.

<sup>8</sup> Gallina-k (1959: 130) iradoki du ezen, gaztelania izanik hiru zatietako hizkuntza nagusia, balitekeela espainolentzat pentsatutakoa izatea, zehatzago merkataritzagatik edo beste edozergatik Italian, Frantzia eta Euskal Herriaren egon beharra zutenentzat. Helburu zehatza iluna izan arren, xede-hizkuntzaren zutabeen ere gaztelania metahizkuntza gisa agertzea, honek argi aski uzten du bilatutako erabiltzailea nolakoa zen (Liverani 2004: 150).

**1.3.** Esku nagusiak —“A eskua” deritzagunak— hiztegia ia osorik bete zuen (5.100 bat sarrera, hiztegiak izan behar zuenaren % 90,6). Beste bien ekarpenek ez dute ezta alderatzerik ere honekin, baina aski hurbil daude bata bestetik kopuruetan. C eskuak A-ren hutsuneetako zenbait bete eta sarrera batzuetan ordainak gehitu zituen (guztira 109 sarrera ziur, eta 8 zalantzazko; % 2,1); ez bide zen bukaeraraino iritsi, ordea: esku honen azken eransketa ziurra “huso para hilar”-ekoa da, hiztegiaren erditsuan. B-k aurrekoak egindakoa osatzeari ekin, baina honek ere ez zituen S-tik aurrerako sarreretan V letrako batzuez gainerakoak ukitu (guztira 137 sarrera, ziur eta zalantzazkoen artean; % 2,4).<sup>9</sup>

**1.4.** Mitxelenak (1958: 47) iradoki zuen, bidenabar bada ere, hiru esku hauek agian berriemileren bat erabiliko zutela eurek ez zekitena osatzearren. Zilegi bekit honetan Okham-en labana erabiltzea, zeren eta, zehatz daitekeen heinean, bakoitzak hizkera mota bakarra ordezkatzeko baitu, nahasi gabea eta, hortaz, hiztun bakarrari dagokiokeena. Dena den, esan beharra dago beherago (ik. 59. oh.) agertuko direla ahozko berriemilearen hipotesiari bide eman liezaioketen datu zenbait.

**1.5.** Hizkuntz azterketak eraman zuen Mitxelena A arabarra zela pentsatzera, ziurrenik C bezala. Nahiko euskara zabarrekoa, okerreztan eta mailegu gordinez betea, arkaismo eta hapax ugari ditu bestalde, bazter-hizkera baten lekuko delako seinale. Baserriko lexikoa nekez eta hirikoa ondo menderatzen duenez gero, gainera, gasteiztarra zelakoan gaude (honetaz beherago luzatuko gara: ik. § 4.1). B eskua, ordea, ekialderagoko —gipuzkeratik gertuagoko— hizkeraren baten ordezkartzat jo zuen, Arabakoa bertakoa edo agian Gipuzkoakoa: ez jakin; honen euskara zuzen eta garbiagoa da, ziurrenik ingurune euskaldunago batekoa, eta ez du arkaismorako A-k adinako joerarik (esku honetaz, ik. Mitxelena 1958: 18-20).

**1.6.** Erabat okertzeko dudan arriskua gorabehera, Landucciren A berriemilearen irudia zirriborratu nahi nuke, zeren eta inork ere esplizitatu ez duenez buruan zer darabilgun, beldur bainaiz ez ote dugun norke geurea eratu, eta ez ote dugun, beraz, irudi horren arabera hiztegia norke geure erara ulertzen. Ematen du, gainera, ez dela hain zaila gaia zertxobait mugatzea, argi eta garbi ezinezkoak diren zenbait aukera —edo egiantz handirik ez dutenak behintzat— alde batera utzirik.

Adituek diotenaren arabera, ez dago alfabetatuen egiazko tasa ezartzerik halako garaitan eta halako lekutan, gugandik oso gertu dagoen une batetik aurrera baizik, erregistro egokirik ezean ez baitago ganorazko hurbilketa estatistikorik egiterik (Bouza 1999: 79, Casado de Otaola 2002: 118, Castillo 2002b: 195-196, Viñao 1999: 43-44). Are lantegia zailago bihurtzen da kontuan hartzen dugunetik arloa ez dela bitan banatzen, alfabetatuak eta analfabetoak: aitzitik, idazkeraren menderakuntzan era askotako mailak daude, sinadura nekez egin eta *Gero* idazteko gauza izan artean, noski (Viñao 1999: 41-42).

Historiara igarotzen bagara, ezaguna da, oro har, Erromako inperioaren behal-diarekin bat idazkera gizartean oso bazterturik geratutako garaiaren ondoren, Behe Erdi Aroan berriz hasi zela lehengo garrantzia berreskuratzen, eta honek bultzatu

<sup>9</sup> Paragrafo honetako kopuruak ere Sarasolarenetik (*loc. cit.*) hartu dira guztiak, salbu eta ehunekoak. Are datu zehatzagoak ere bildu ditu, jakin-mina duenarentzat.

zituen gizartearen zati gero eta zabalagoak alfabetatzera, mailaren batean bederen. Espainiako Urrezko Mendeetan (xvi-xvii) idazkera dagoeneko eguneroko gauzatzen jo behar dugu, baita letrak ezagutzen ez dituenarentzat ere (Bouza 1999, Cardim 2002).

Ez da erraz jakiten, beraz, Gasteizen 1562an zenbatek zekiten irakurtzen eta idazten, hainbat gutxiago Landuccirenean A-k egin zuen lana egiteko heinean. Ez zenbaterik, ezta nolakoak ere, lehen begiratuan bederen: kultura idatzia indarrez hedatzen ari zenez, gizarte mailen arteko mugak maiz ez dira batera argiak honetan.

Hurbilago jotzeko, gogoan har ditzakegu Espainiako egoera orokorraz egin diren estimazioak. Gaingiroki hitz eginez, beraz, badirudi “...analfabetoak %80-85 izan zitezkeela xvi-xvii. mendeetan, nekazari ia guztiak eta hirietako artisauen zati handi bat ere barne. (...) Sinplifikaturik, esan genezake badela erlazio zuzenik, zenbat lanean idazmena eta irakurmena beharrago, alfabetatuago. Beraz, elizgizon eta noble gehienek bazekiten idazten eta irakurtzen, hala nola funtzionario, legegizon, sendagile eta lanbide liberalekoek oro har, bai eta maila bateko dendari eta merkatariek ere; baina ez nahitaez beren emazteek. Beharbada artisau eta salerosleetan hirutik batek baino gehiagok bazekien idazten eta irakurtzen; baina euren emazte gehienek ez. Nekazari, eguneko soldatapeko eta peoiak ia guztiak analfabeto ziren, baita beren emazteak ere” (Rodríguez-San Pedro & Sánchez Lora 2000: 200; B.U.-ren itzulpena).<sup>10</sup>

Eliminazioz beste biderik ez izanik,<sup>11</sup> hasiko naiz esanez ezen, itxura guztien arabera, A eskua nekez bai nekez izango zela baserritar edo artzain, peoi edo mirabe, ezta emakume ere ausaz. Lehen bi aukerak, gainera, lehendik ere baztertuak genituen hizkuntz arrazoiengatik, hiritar peto gisa ezaugarritzatu dugunez gero (§ 1.5). Hiritarra, bada, baina berdin hiri-gauzetan nola eliz gauzetan aditua izanik, ez dago esan beharrik ere Eliza aukera ona zatekeela: ez daukat honi aurre egiteko hizkuntz argudio txiki —eta agian anakroniko?— bat baizik: *apaezandrea* “mançeba o amiga” sarrera, Elizaz atetiko ikuspegi bat eskatzen duelakoan.

Gauza batean behintzat badugu ziurtasunik: A eskua ez da alfabetatu arrunt bat, ezpada letren munduarekin —zaletasunez zein lanbidez— estuki erlazonatutako norbait; hain estuki non arreta handi xamar bat jarri baitzuen hizkuntzaren hotsak idatziz islatzerakoan (Mixelena 1958: 20-22). Zehatzago, oso esanguratsua da <sc> (ia) sistematikoki erabili izana txistukari afrikatuak islatzeko; xehetasun honek euskaldunen artean oso leku goran jartzen du: euskara arkaiko eta zaharrea (1700 arte, demagun) Hegoaldean afrikatuak frikarietatik grafikoki bereizteko ahalegina —ahalegina bederen— egin zuten gutxien baltsan, Madariaga, Garibai eta *Refranes y Sentencias*-en egilearekin batera (eta Lazarragaz beste talde batean, bidenabar).<sup>12</sup> Lehen biak nor diren ondo jakinik, eta hirugarrenaz Lakarrak (1996a: 133-136) iradokitakoak gogoan harturik, letretan oso ohitua eta oso trebatua zen gizon batengan pentsatu behar, inolaz ere: agian eskribau edo idazlari batean aiseago, bestetan baino.

<sup>10</sup> Hurbilketa zehatzago baterako ik. Viñao (1999: 44).

<sup>11</sup> Badakit, halaber, lanbidearen araberako sailkapena baino ez erabiliz, gizartearen kontzeptzio motz bat baino ez dugula erabiltzen (Chartier 1996: 27-28), bestelako aldagarriak alde batera utzirik, baina gure egoera eskasari ezinbestean hurbilketa bakun bat baino ezin egokitu.

<sup>12</sup> *Refranes y Sentencias*-i buruz, ik. Mixelena (1979: 420-421); hirurez, ik. Lakarra (1996a: 18-19 eta 23); eta Larramendi aurreko Hegoaldeko egoeraz, ik. Lakarra (1985: 243-245).

## 2. Aztertutako corpusaren aurkezpena

Zenbait datu zehatz lortzeko asmoz, Landucciren hiztegiko A eta B letrak osoki aztertu ditugu: 805 sarrera batetik eta 287 bestetik, hots, 1092 sarrera guztira, hiztegiaren bostena (% 19,4, zehazki).<sup>13</sup> Hauxe da berriemaileen arabeko banaketa, kontuan izanik hainbat sarreratan euskal ordain bat baino gehiago daudela, esku be-  
retik zein ezberdinetik:

|                       | osatutako sarrera berriak |              |              | euskal ordainak |              |                |
|-----------------------|---------------------------|--------------|--------------|-----------------|--------------|----------------|
|                       | A letra                   | B letra      | orotara      | A letra         | B letra      | orotara        |
| A eskua               | 730 (% 91)                | 256 (% 89,2) | 986 (% 90,3) | 779 (% 90)      | 266 (% 93,6) | 1.045 (% 92,9) |
| B eskua <sup>14</sup> | 3 (% 0,4)                 | 6 (% 2,1)    | 9 (% 0,8)    | 8 (% 0,9)       | 10 (% 2,7)   | 18 (% 1,6)     |
| C eskua               | 44 (% 5,5)                | 11 (% 3,8)   | 55 (% 5)     | 51 (% 5,9)      | 11 (% 3,7)   | 62 (% 5,5)     |
| hutsik                | 28 (% 3,5)                | 14 (% 4,9)   | 42 (% 3,8)   | —               | —            | —              |
| guztira               | 805                       | 287          | 1.092        | 838             | 287          | 1.125          |

Esku guztiak sartu ditut corpusean, nahiz A eskuaren datuei erabateko lehentasuna emango diegun, berak bakarrik eskaintzen dituelako bere buruaz halako ziuertasun batez hitz egiteko lain direnak.

A eskuaren sarrera horietan ikusten nituen gertakari ezberdinak nolabait islatu nahirik, honako sailkapen hau osatu dut, gaztelaniako input-aren eta euskarazko output-aren arteko erlazioaren arabera:

|                                                             | A letra        | B letra        | guztira        |
|-------------------------------------------------------------|----------------|----------------|----------------|
| Aztertutako sarrerak guztira                                | 805            | 287            | 1092           |
| 1. <u>Gaztelaniako sarreraren euskarazko ordain arrunta</u> | [321 (% 39,9)] | [113 (% 39,4)] | [434 (% 39,7)] |
| 1.1. Euskal hitzak                                          | 267            | 95             | 362            |
| 1.2. Gaztelaniako sarrerak iradoki ez dituen maileguak      | 48             | 12             | 60             |

<sup>13</sup> Testuak bi argitalpen izan ditu: Agud & Mitxelena (1958) eta Knörr & Zuazo (1998). Bigarrenak gauza bakar baina oso garrantziko batean gaintzen du lehena: honek falta zuen 238r orrialdeko 31 sarrerak (*atormentar-aventura* bitartekoak) erantsi dira, zentzuz eta tentuz erantsi ere. Gainerakoan, lehenaren erreproduktzio hutsa da. Erantsitako tarterako, beraz, bigarrenaz baliatu gara, baina gainerakoan lehenaren lehendabizikoaz; jatorrizkoaren argazkiak ere ikusteko parada izan dugu (ik. Bibliografia). Irakurketa zalantzak izandako bakoitzean bigarrena ere begiratu dugun arren, jakintzat emango dugu, Agud & Mitxelenaren irakurketa berdintzen duen guztietan (eta ez dut salbuespenik aurkitu), erreferentziak alferrik ez ugalitzeko. Pena da aukera ez erabili izana aurreko edizioa hutsuz arintzeko, baina egia da ez dela gure artean erraz aurkituko testu honen eskuizkribuari berriz ekin nahiko (eta ahalko) dionik: beharrik badago, ostera (ik. § 3.7).

<sup>14</sup> Galdera-markarekin emanak barne.

|                                                                       | A letra      | B letra        | guztira        |
|-----------------------------------------------------------------------|--------------|----------------|----------------|
| 1.3. Bitarikoak (euskal hitza gehi mailegu askea)                     | 2            | 3              | 5              |
| 1.4. Sarrera-hitza ez, haren sinonimoa hautatua <sup>15</sup>         | 4            | 3              | 7              |
| 2. <u>Lexikografi ereduaren eraginari buruzko indizeak</u>            | [298 (% 37)] | [124 (% 43,2)] | [422 (% 38,6)] |
| 2.1. Sarrerarekiko antzekotasun edo berdintasunak                     | [277]        | [116]          | [393]          |
| 2.1.1. Gaztelaniazko sarrera berdintzen duten maileguak <sup>16</sup> | 73           | 35             | 108            |
| 2.1.2. Aldaketa automatikoren bat jasandakoak <sup>17</sup>           | 118          | 56             | 174            |
| 2.1.3. Egokitzapen fonetikoren bat jasandakoak                        | 18           | 4              | 22             |
| 2.1.4. Aldamenak dituztenak <sup>18</sup>                             | 51           | 20             | 71             |
| 2.1.5. Bitariko sarrerak <sup>19</sup>                                | 17           | 1              | 18             |
| 2.2. Itzulpenak <sup>20</sup>                                         | 21           | 8              | 29             |

<sup>15</sup> Talde honetan sartu ditut, ereduaren nolabaiteko eragina egotea litekeena izan arren, hiztunaren hautu argien aurrean gaudelako: “baçin, servidor, *servidorea*”, “braña o mata, *matea*”, “buelto o revuelto, *errevolvídua*”... Hauen artean harrigarri gerta dakigukeenik ere badago, hala nola “ansia o congoxa, *congoxea*”, *ansia* hitzak duen tradizio ugaria kontuan izanik.

<sup>16</sup> Gaztelaniazkoaren berdinez gainera, artikulua (sing. zein plur.) baino gehitu ez zaienak ere sail honetan daude.

<sup>17</sup> Sail honetan honakoak daude bilduta: artikulua gehitzean *a + a > ea* aldaketa pairatuak (*albondigüea* “albondiga”), bukaeran *o > u* aldaketakoak (*antojua* “antojo”, baita *arrepentídua* “arrepentido” erakoak ere), adjektibo femeninoa forma maskulinoan mailegatua (“agra cosa, *gauça agroa*”), baita euskaratzerakoan beste aldaketa automatiko xamar batzuk jasandakoak ere (*-on* → *-oya*, *-an* → *-aya*, *-or* → *-orea*, *-al* → *-alea*, *-ción* → *-zioa*...: *aborreçedorea* “aborreçedor”, *acusaçioa* “acusación”, *açafraya* “açafrañ”, *algodoya* “algodon”, *animalea* “animal”...).

<sup>18</sup> Hemen bildu ditut euskal ordaina gaztelaniazkoaren berdina izanik (aurreko kasu guztiak kontuan hartuta, jakina), aldamenak (zehaztapenak, etab.) itzulita daramatenak (“agalla de arboles, *errexalan agallea*”), bai eta halakoak kontuan hartu gabe ordezkaturakoak ere (“acusar en juicio, *acusadu*”).

<sup>19</sup> Ordain arrunta (1. sailekoa) eta gaztelaniazkoaren berdina (2. sailekoa), biak biltzen dituzten sarrerak, alegia. Honelakoek A letran 37 item biltzen dituzte, 17tan ordain bikoitza eta batean hirukoitza baitago.

<sup>20</sup> Honelakoetan euskal ordainak gaztelaniazko sarrera osoa erreproduzitzen du hitzez hitz-edo (bartzuetan ordena eta guzti): “acoger en casa, *essean aru*”, “ayrado con yra, *aserratua yraqin*” edo “aquedar lo que anda, *dabilena gueratu*”, esate baterako. Hemen sartu ditugu gaztelaniazko sarrera-buruaren sinonimoa edo azalpena itzultzen dutenak ere: “babear, echar babas, *babac eguosci*”; hona C eskuaren beste adibide argi bat: “abortar, malparir, (C) *gaicqui erdia*”.

|                                                      | A letra        | B letra       | guztira        |
|------------------------------------------------------|----------------|---------------|----------------|
| 3. <u>Hutsak eta ordain zehazgabeak</u>              | [186 (% 23,1)] | [50 (% 17,4)] | [236 (% 21,6)] |
| 3.1. Ordainik gabekoak                               | 28             | 14            | 42             |
| 3.2. Berak ez beste eskuek osatutakoak               | 47             | 17            | 64             |
| 3.3. Bukagabeak                                      | 1              | 1             | 2              |
| 3.4. Okerrak eta gaizki-ulertuak                     | 36             | 2             | 38             |
| 3.5. Formaren aldetiko desegokitasunak <sup>21</sup> | 22             | 2             | 24             |
| 3.6. Ordain bitxiak (formaz zein esanahiaz)          | 19             | 2             | 21             |
| 3.7. Ordain zehazgabeak (hiperonimoak, etab.)        | 16             | 3             | 19             |
| 3.8. Ordain definitzaileak                           | 17             | 9             | 26             |

Lehenengo begiradan antzeman daitekeena laburbildurik, 1. atalean bildu dugu eskarmentu gabeko behatzaile batek hau bezalako hiztegi bakun batean espero bide duena, alegia, erdal sarrerak era bateko edo besteko euskal ordainekin hornituak izatea; beste bi ataletan, berriz, hausnarketarako ziorik ematen digutenak: 2. atalean, erdal erduaren eraginik badela pentsarazten eta norainokoa den neurtzen lagunduko diguten datuak; eta 3. atalean, Landucciren berriemailearen irudia hizkuntz ezagutzaren aldetik taxutzen lagunduko digutenak.

Esan gabe doa 1. atalaren mugak lausoak direla; bi aldetatik, izan ere:

- a) Mailegutza erabat mugatzea ezinezkoa da, ezaguna denez, eta ez da gure helburuetan ere sartzen, gainera. Honegatik, eta hasteko, ez dugu hemen sartu erdal sarreraren berdina den ezer, erabilera gorabehera. Gero jardungo dugu arazo honetaz interesatzen zaigun ikuspegitik, hots, erdal sarreraren eraginarenetik (§ 3).
- b) Etsita nago berriemaileak sormena ere baliatu duela, baina iruditu zait parametro hau hasieratik sartzeak kontuak ilunduko zituela, agian objektibotasunaren kaltean. Beraz, hemen horrelakorik erabaki gabe, bestela sailkatu ez ditudanak guztiak ordain arruntzat jo ditut. Gero, berriemailearen sormenari dagokion atalean (§5) saiatuko gara honi buruzko irizpideak zorrozten.

Aztertutako bi letren arteko konparaketari dagokionez, ohargarria da B letran okerrak eta arazoak (3.4, 3.5, 3.6 eta 3.7. atalak taulan) gutxiago direla, eta atal honen galtzen duena, erduaren eraginari egotzi diogunak irabazi duela (2. atala taulan), ordain arruntak antzeko ehunekotan murgiltzen diren bitartean (1. atala taulan): honen iradoki lezake lanean aurreratu ahala A eskua gutxiago arriskatu zela, baina kon-tuan har bedi B letra txiekiegia dela datuotatik erabateko ondorioak ateratzeko.

<sup>21</sup> Gramatika-kategoria eta kidekoak (aditz jokatu / jokatugabe oposaketa ere, esaterako) errespetatu gabe egindakoak; hona adibide argi bat: “avenida del rio, *errecac aundiac dato[z]*”.



### 3. Nebrixaren itzal luzea

**3.1.** Hiztegi gintza oso lan gogorra izanik, nekez aurkitzen da zerotik hasitako hizteirik. Alderantziz, maiz —batez ere XIX. mendetik atzerantz, baina ez bakarrik— aurreko lanetan hartzen dute oinarri hiztegi gileek, aurreko hiztegi bat edo batzuk erabiliz. Hiztegi gileari praktika honek kentzen dizkion lanen artean handienetako bat nomenklatura da, sarrera-hitzen zerrenda, bakanetan baizik ez baita uzten gizaki bakar baten oroimen mugatuaren baitan, batez ere hiztegi elebidunen kasuan: aitzitik, oso-oso maiz elebidunak (eta eleaniztunak) beste hizkuntza bateko elebidun baten nomenklatura (osoa edo hautuzkoa) kopiatuz hasi dira.

Prozesu horretan ibili diren hiztegi zaharretan ospetsuenetako bat, eta sarrera-hitzak latinaz beste hizkuntza batean ematen dituztenetan ospetsuena, XVI-XVII. mendeetan behinik behin, Nebrixaren *Vocabulario*-a dugu (hemendik aurrera *VRL*), hizkuntza klasikoari nomenklatura kendu zion lehen hiztegi moderno baina.<sup>22</sup> Garai hartan, arrazoi ezberdinengatik, Europako eta bestetako hizkuntzak binaka biltzen zituzten hiztegi elebidunak aski ugaldtu zirelarik, Nebrixaren gaztelaniazko nomenklaturan oinarri harturik, bada, hainbat osatu ziren, arabe (Alcalá, 1505), italiara (Las Casas, 1570), ingelesa (Percyvall, 1591) eta frantsesa (Hornkens, 1599), besteak beste (ik. Guerrero Ramos 1995: 99-143, eta Azorín, 2000: 51 eta hur., adib.), “misiolarien hiztegiak” deritzenak —hots, Ameriketako eta beste kolonietako hizkuntzen lehenak— ere barne (ik. Acero 2003: 186 eta hur.). Ez lehen, ez azken, ez delarik, Landucci giro honen barruan kokatzen da bete-bete, osatu zituen hiru hiztegitxoekin, lehenengoz Gallina-k (1959: 129) gaztelania-italiera hiztegitirako erakutsi bezala.

**3.2.** Ez da batere erraza elebidunetan sarrera-hitzen ordain egokiak ematea (ik. Zgusta 1971: 294-344), eta uste izatekoa da zailtasuna areagotu baino ez dela egingo beste hizkuntza batzuetarako (gaztelanietatik latinera iristeko, adibidez) pentsatutako nomenklaturan oinarri hartzen denean. Kinka horretan, hiztegi gilearen senaren, trebetasunaren eta arduraren baitan dago, baldin eta xede-hizkuntza zintzo islatu nahi badu, ereduak ezartzen dizkion mugak ahaleginean gaintitzea ala haietara makurtzea.

Mitxelena (1958: 39-40) jadanik hartu zuen gogoan ezin direla axolagabekeria edota trebetasunik eza baztertu A eskuaren datu berexi zenbait azaltzerakoan, batez ere mailegu gordinen ugaritasunaz den bezainbatean, nahiz berak ez zuen arlo hau arretaz aztertzeke inolako asmorik, berriemailearen hizkeraren isla diren heinean bakarrik hartu baitzituen aintzat.

Halere, aitortu behar dugu, hanbatik hanbatean, ez dakigula zehazki zein den mailegu gordinek hain leku handia izateko arrazoi nagusia: bere hizkeraren egoera (erromantzeak oso kutsatua), bere izaera (euskaldun eskas? oroimen txarreko?) ala bere egoera (axolakabe? nekatu edo aspertua?). Bada, hurrengo lerroetan erakutsi nahi nuke bere hizkeran maileguez zuketzen pisua ezinbestean areagotu egin dela gaztelaniazko nomenklaturak eskaintzen zuen erraztasunaren aldetik, hain zuzen.

<sup>22</sup> Hobeto esanda, aintzakotzat hartua izan ohi zena (eta dena): egiazki, saio txiki batzuk gorabehera, katalanak hartu zuen aurrea, Joan Esteve-ren *Liber Elegantiarum latina et valentiana llingua*-rekin (Venecia, 1489).

Gai honi ekin baino lehen, ordea, ikus ditzagun ereduaren eraginaren alderdi begi-bistakoena.

**3.3.** A eskuak ez daki sarrera-hitza gainerakotik bereizten: maizenik aldamenak eta guzti itzultzen du, beharrezkoak ez direnean ez ezik, nahasgarriak direnean ere.<sup>23</sup> Nebrixak aldamenok bi helbururekin jarri ohi ditu: (a) kategoria zehazteko (*cosa* hitzak adjektibo kategoria markatzen du; cf. MacDonald 1973: xiii); (b) adiera zehazteko. Bietan ditugu adibide ederrak:

- a) “agra cosa, *gauça agroa* (...)”, “alborotada cosa, *gauça alborotada*”, “alta cosa, *gauça luça*, *andia*”, “amable cosa, *gauça amorosa*”...
- b) “acoçear atras, *asseruz ostico egozi*” (“acoçear, *ostico emon*”-en ondoan),<sup>24</sup> “agudeza con maliciã, *agudezea maliciãquin*” (vs. “agudeza de ingenio”), “alcançar lo que huye, *alcançadu gura ezteuena*” (eta jarraian: “alcançar lo desseado, *alcançadu desseo deuena*”, “alcançar lo alto, *alcançadu gauça andia*”...), “amado honestamente, *amadua honestidadequin*” (VRL-n lat. *caro*), “andar de andadura, *andadurian ybili*” (“andar, *ybily*”-ren ondoan; VRL-n lat. *gradatim eo is*, hots, ‘urratsez urrats’), “aquí donde yo estoy, *euen ni naguan lequan*”, “armar con armas, *armadu armaquin*” (VRL-n “armar en derredor”, “armar engeño para tirar”, etab. bereizten dira), “azeytuna fruta, *azeytunea frutua*” (vs. “azeytuno arbol”; VRL-n “azeytuno arbol” eta “azeytuna fruta del” dugu)...

Adibideok aldi berean erakusten digute gure berriemaileek lexikografian eta itzulpengintzan eskarmentu gutxi zutela (Mitxelenak iradoki bezala: 1958: 39 eta 40).<sup>25</sup> Denetan nabarmenenak bereizi ditut, honen erakusgarri; batetik, A-rena: “aspero al gustar, *jatorduan lasç*”; eta bestetik C-rena: “arar como quiera [hots, ‘oro har, edozein adieratan’; cf. MacDonald *loc. cit.*], (C) *eyçatu edonolan*”.

**3.4.** Eredua eragina are nabarmentzenago da sarrera-hitza eta aldamenak itzultzean jatorrizko ordena mantendu dutenean, bestetan ikusi dugun egokitzapena egin gabe: *açeptadu prometid[ua]* “açeptar lo prometido”, *açertadu çerbaytean* “açertar en algo”, *adoradu vesteyc* “adorar a otro”, *egoszi ur ardaoan* “aguar vino”...<sup>26</sup>

**3.5.** Gauzak horrela, pentsa dezakegu Mitxelenak A-ren euskarari egotzi zizkion mailegu erromantze gordinetako batzuk ez ote diren axolagabekeriaz, errazkeriaz edo trebetasunik ezagatik ereduaren eraginez itzuri.

<sup>23</sup> Ohitura bera antzeman du Liverani-k (2004: 147-148) gaztelania-italiera hiztegian, bai eta gero aipatuko ditugun beste zenbait ere. Honi dagokionez, hau da bere epaia: «...é evidente una forte dipendenza dalla fonte» (*ibid.*), jakina.

<sup>24</sup> Euskaraz zentzurik ez duen bikoiztasun hau gaztelaniaz ere ez da zentzuzkoagoa; latinak azaltzen bide du, ordea; cf. VRL: «acoçear tirar coces *calcitro -as -avi*» vs. «acoçear hazia atras *recalcitro -as -avi*». Badirudi halaxe gertatzen dela bildu ditugun adibide gehiagotan ere.

<sup>25</sup> Ez du ematen Landucci bera oso ezberdina zenik: R. Gómez-ek (a.e.) hori ondorioztatzen du Nebrixaren sarrera-hitzetatik zer kopiatu zuen eta zer ez aintzat hartuta, eta ondorio berera irits daiteke Liveranik (2004: 146-150) ematen dituen adibideetatik.

<sup>26</sup> Badirudi Mitxelenak (1958: 40) honelako adibideak zituela buruan hitz-ordenan ere erromantzearen eragina sumatzen dela baieztatu zuenean (adibiderik gabe, ordea), «...aunque esto puede deberse en parte a falta de soltura en el traductor» erantsi baitzuen: *en parte* hori aztertu beharko.

Bide malkar honetan barrena abiatu baino lehen, komeni da zerbait bederen argi gera dadila, badaezpada: Ez dut esan nahi A-ren maileguak, denak halakoak direnik, ezta hurrik eman ere. Mitxelenak berak (*ibid.*) baztertu zuen aukera hori, eta ez da lan askorik behar zergatia erakusteko, zeren argi baitago, egon ere, mailegu asko euskaraz denborarekin hartutako berezko formak berak bermatzen dituela (*araya* “alano perro”, *barea* “pala”, *goylarea* “cuchara”, *beaça* “ameñaça...”), eta beste asko ez direla ereduak iradokitakoak (*finea* “acabamiento”, *esquina guztietan* “a cada canton”, *perroquia guztietan* “a cada collaçion”, *arremetidu* “acometer”, *letoya* “açofar”, *escofia* “alvanega...”). Uler bedi, beraz, erdal sarrera nola edo hala (gorago adierazitako neurrien barruan: ik. § 2, 14 eta 15. oh.) berdintzen duten maileguez ari garela, alegia, *abolorioa* “abollorio” eta *aborreçedorea* “aborreçedor” bezalakoez. Corpusaren aurkezpenean (§ 2) 2.1. zenbakiaren azpian bildu ditugun 393 sarreretakoak, zehatzago.

**3.6.** Zehaztaper hori egin eta gero ere, ezin dugu besterik gabe erabaki 393ak ereduaren eraginari zor zaizkiola, litekeena baita, izan ere, garai hartako euskarari jadanik sartuak egotea, erromantzeak oso kutsatutako hizkera batean espero ditugun erdarakadak baino ez balira ere, Mitxelenak uste bezala.

Zalantza horrek estualdian jartzen gaitu, ez baita erraza zehazki jakitea Landuccik lekukotzen dituen mailegu erromantzeetatik zein ziren nola edo hala erabiliak: garai hartako lekukotasunak urriak dira, gerokoak ere ez dira gai guztietakoak,<sup>27</sup> eta gaiak ugaltzen hasitakoan ere (XIX. mendearen erdialdetik aurrera, demagun) egiatan erabiltzen diren maileguak jasotzeko uzurtasuna pairatu genuen, noiz gehiago noiz gutxiago. Halere, daukagunarekin jokatzear beste biderik ez dugunez, *OEH*-k, *MTLV* eta *ETG*-k lagun diezagukete ereduaren eraginpekotzat jo ditzakegun hitzak dagoeneko mailegatuak zirenentz egiatzatzen.<sup>28</sup>

|    | Guztira                                                                                                                                                             | 393          |
|----|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------|
| a) | Landucciz beste bi lekukotasun edo gehiago<br>— 1745 baino lehen.....115<br>— 1745 aurretik beste bat, baina gero bat baino gehiago.....30<br>— 1745 ondoren.....61 | 206 (% 52,4) |
| b) | Landucciz beste lekukotasun bat bakarrik<br>— 1745 baino lehen.....8<br>— 1745 ondoren.....25<br>— bat 1745 aurrekoa eta beste bat ondokoa.....8                    | 41 (% 10,4)  |
| c) | <i>OEH</i> -k ez besteez jaso ez dituztenak, edo Landuccirenean bakarrik                                                                                            | 146 (% 37,2) |

<sup>27</sup> Buruan daukat Lakarrak euskal corpusaren «homogeneotasuna» deritzona (eskoletan entzuna), alegia, eliz gaien erabateko nagusitasuna, guri orain interesatzen ez zaizkigun beste alorrez gainera, lexikoaren esparru zabalak ia lekukotasunik gabe utzi dituen oso berandu arte, batzuetan XX. mendera arte ere.

<sup>28</sup> Aukera baliatuko dut ohartarazteko *OEH*-ak ez dituela beti jasotzen Landucciren halako lekukotasunak, nahiz ia beti lehenengoak izan (eta ziurrenik Larramendiren hainbaten iturria; cf. Urgell 2000): cf. *boveda* «boveda» (s.v. *bobeda*), *bazia* «baçia» (s.v. *pazia*), *bordoya* «bordon» (s.v. *pordoi*) eta *botea* «bote de conserva» (s.v. *1 pote*), besteak beste.

Baliteke (b) atalekoak zalantzazkoak izatea (nork daki zergatik lekukotu diren hain gutxi: erabilerarik ez? aukera falta? garbizaletasuna?), baina bi muturretakoak lekukotasun argiak iruditzen zaizkit, bakoitza berez ez balitz ere, multzo gisa behinik behin:

- a) Ugari lekukotzen direnek aztertzen ari garen maileguen erdia osatzen dute. Batzuk aipatzeak berak argituko dizkigu kontuak: batetik, *abarquea*, *abba-deseá*, *abitoa*, *abogadua*, *absoluçioa*, *acabadu*, *accusadu*, *acordadu*, *açotea*, *adoradu*, *alabança*, *alcançadu*, *amadu*... bestetik, *bañatu*, *bañoa*, *barquea*, *vatela*, *vesperac*, *bolsea*, *botiquea*, *votoya*, *burladu*, *burlea*... Denak ere, edo gehienak, testu zaharrak ezagutzen dituztenentzat erabat ohikoak dira, edota ahozko hizkuntzan trebaturik daudenentzat. Badirudi, beraz, A eskuak halako kasuetan euskarari —gutxienez erdarara irekiago zeuden hizkeretan— aspalditxotik sarturik zeuden edo bitartean sartuz zihoazen maileguen lehen lekukotasunetako batzuk jaso zituela.
- c) Berak bakarrik jaso dituenetan, esan gabe doa hauetan ere, (b)-koetan bezalatsu, badugula zalantza izpi bat, ez ote diren aukera ezaren edota garbizaletasunaren erruz bestetan jaso gabe geratu. Halere, ematen du hori hala izatekotan, ehuneko txiki batean datekeela, multzo honen ugaria ikusita ez ezik (maileguen herena pasa), haren osagai askoren itxurari begira ere, zeren eta euskaraz ordain arrunt eta orokorrik dutenak baitira maiz: *açicaladu*, *afiladu*, *aguadu*, *aguijoya*, *aguila*, *alargadu*, *allanadu*, *antorchea*, *anzueloa*, *apedreadu*, *apretadu*, *astutoa*, *ateridu*, *atizadu*, *atravesadu*, *aullidoa*, *azemilea*, *bramadu*, *bramiduac*, *bellotea*, *vuhoa*...

3.7. Badirudi aukera handia dagoela (c)-koen artean bertan egotea Nebrixaren nomenklaturaren kalko erabatekoak. Baditugu zenbat datu hau sendotzeko:

- a) Espero genezakeen ordain arrunta (edo haietako bat) ere era batera edo bestera hiztegian agertzen da, noiz prestigio kontuengatik, noiz arinkeriaz, beharbada:
  - a1. Sarreraren bertan: “aborreçer, *aborreçidu*, *equisigura es*”, “agra cosa, *gauça agroa*, *ozpina*”, “ascua o brasa, *yncarra*, *brasea*”, “astuto, *jaquinduna*, *astutoa*”...
  - a2. Beste testuinguru batzuetan: *burniazco gauçea afileadu* “afilear cosa de yerro”, baina *burnia çorroztu* “amolar yerro”; *açicaladu* “açicalar”, baina *apayndu andrea* “afeytar la muger”; *temporea alargadu* “alargar el tiempo”, baina *luçatu* “crecer”...
- b) Nola edo hala lekukotzen direnetako batzuk ez dira A-k emandako forman agertzen, eta honen forma, esanguratsuki, erdarak emandako bera da (*alcarchofea* “alcarchofa”, *artillera* “artiller”...), edo erdal sarreraren txandakatzeak kalkatzen ditu (*absoluidu* “absoluer”, *absoluçioa* “absoluçion”, baina *asolvidua* “assuelto”).<sup>29</sup>

<sup>29</sup> *assuelto de peccado*-ren ordez, Agud & Mitxelenarenean (1958) *assalto de peccado* ageri da, nahiz eskuizkribuko irakurketa argia izan: garbi ikusten da <ss> eta <lto> bitartean bi letra daudela, eta *peccado* laburduraz dago adierazita, baina letra handiz datorrena ez da *peoc* —zer dela eta?—, *pecc* baizik (cf., bost sarrera gorago, «absolver de peccado» ere).

- c) Agertzen diren hitzetako batzuk ez bide ziren oso ohikoak erdaraz ere. Esan gabe doa gai honi tentuz heldu behar zaiola, zeren gaurko hiztunarentzat erabat ezezagunak diren hitz asko eta asko (*acetre*, *alcaçer*, *almoxarife*, *alhombra*, *boçal*,<sup>30</sup> *baldrés*<sup>31</sup>...) oso ondo lekukotzen baitira garai hartako gaztelaniazko testuetan, eta alderantziz.<sup>32</sup>

Gaur dukegun ustea gorabehera, beraz, honako hitz hauek ez dira behin ere lekukotzen CORDE-n 1600 artean:<sup>33</sup> *abarcado* ("caçado con ella [abarkarekin]" azaltzen du Nebrixak, eta hala ulertzen du berriemaileak ere: "abarcatus, abarcac jançic"),<sup>34</sup> *atabalera*, *atacadura*, *atriaquero*, *bellotero*, *borzeguineria*, *bosladera*<sup>35</sup> eta *broquelado*,<sup>36</sup> eta honako hauek 10 dokumentu ezberdin edo gutxiagotan:<sup>37</sup>

*aborreçedor* (10; DHLE 8, N barne), *abotonar* (1, -ado 3; DHLE 5, N barne, denak lex.), *abrochar* (5, -ado 6; DHLE 8, N barne), *açelga* (9; DHLE 7, N barne), *acetre* (7; DHLE: ugari Erdi Aroan), *açicalar* (3; *acicalado* hobeto: 13; DHLE ugari), *adargar* (3; DHLE 7, N barne) y *adargado* (1; DHLE 2, biak zaharragoak), *ahao* (2), *albeyteria* (5), *alcabuetear* (2, -ado 0), *alcabueteria* (6), *alcavalero* (2), *alcoholar* (2, -ado 1), *alcorque* (2), *altanero falcon* (3), *alfenique* (6), *almagrada* (4, -ado 3), *almorrana* (3), *aloxa* (5), *amagar* (9, -ado 10), *angustiar* (9, baina *angustiado* 50), *apreçador* (9), *apremiadura* (1), *argumentador* (1), *arremangar* (4; baina *arremangado* 21), *asmatico* (1), *atabalero* (3), *atizador* (8), *baboso* (8), *baçia* (8), *baladron* (10), *ballestear* (1), *barberia* (9), *barrendera* (4), *batañar* (0, -ado 1), *bavadero* (1), *betunar* (0, -ado 2), *bigot* (0, baina *bigote* 5, -s 18), *bisnaga* (1), *blandon* (9), *bodegonera* (4), *boñuelo* (3, *buñuelo* 11), *botana* (5), *bufar* (4, -ando 10).

**3.8.** Amaitzeko, seinalatu nahi nuke esan orduko begi-bistakoa dirudien zerbait: ezin daiteke hiztegi bat argitaratu —behar bezala argitaratu, alegia— haren eredu lexikografikoa kontuan hartu gabe. Izan ere, erabili dudan corpus laburrean badira argitalpenetan kritikarik gabe jaso diren gaztelaniazko iratxo zenbait, batzuk Landucciri egotzi beharrekoak, eta bestetzu argitaratzaile modernoeci, eta erraz zu-

<sup>30</sup> Cf. *DAut*: «El inculcto, y que está por desbatar y pulir».

<sup>31</sup> Cf. *DAut*: «Cuero de oveja, o carnero curtido (...). Es el ínfimo, y menos fuerte».

<sup>32</sup> Hemendik aurrera honelako baieztapenak CORDE-ko datuetan oinarrituko dira beti ere.

<sup>33</sup> Aukera dagoen A-ALA zatian, DHLE ere erabili dut; «N barne» oharpenak «Nebrixia barne» adierazten du, eta «denak lex.»-ek han bildutako lekukotasun guztiak lexikografikoki direla.

<sup>34</sup> DHLE-n (s.v.) Nebrixagan hasten den tradizio lexikografioan bakarrik jaso.

<sup>35</sup> VRL-n (bi edizioetan) *boslandera* dago, baina familiakideak *boslar*, *boslada* eta *boslador* izan. *DAut*-en jaso ez denez, ezin dut esan Landucciren forma zuzena denentz. Edonola ere, CORDE-n ez dago, ez batera, ezta bestera ere, eta familiako hitzak Nebrixaren lanetan bakarrik.

<sup>36</sup> Ohartu denak ere eratorriak direla, Nebrixak ere bereak egin zituelako aztarna aski argia (cf. Larra 1995: 30-31, eta bertan aipatutako bibliografia).

<sup>37</sup> CORDE lematizatu gabe dagoenez, saiatu naiz grafia guztien arabera aztertzen, eta izenkiak pluralean ere begiratu ditut (ez generoaren arabera, sarritan ezberdintasun hau esanguratsua delako gure hiztegiaren). Aditzei dagokienez, infinitiboa eta partizipioaz gainera, forma errazek ere miatzeko ahalgina egin dut, baina ez dut denak egiterik izan: baliteke, beraz, adibideren bat edo beste itzuri izana. Dokumentu ezberdinen arabera neurtu dut, bestalde, eta ez agerraldien arabera, nabariak diren arrazoiengatik.

zen zitezkeenak; baten bat zuzendu dut lehenago, baina hona larrienak: *\*\*angarilla* (arraina)<sup>38</sup> eta *\*\*antruyarse*.<sup>39</sup>

#### 4. A berriemailearen gaitasuna euskaraz (eta erdaraz)

4.1. A eta C berriemaileek ezagutzen zituzten bi hizkuntzetatik Mitxelenak euskaraz zeukaten mailari bakarrik erreparatu zion, normala denez, lekukotzen duten euskal hizkera ezaugarritatzeko eta 1562ko Euskal Herriko mapan kokatzeko helburuarekin ari zen eta.

Alor horretan, gaztelaniazko sarretarako euskal ordainak emateko orduan berriemaileak nagiak, zabarrak edota eskarmenturik gabekoak izan zitezkeela onarturik ere (cf. § 3.2), Mitxelenak (1958: 39-40 eta 46-47) erakutsi zuen hiztegiaren zehar ugari baino ugariagoak direla euskal ordain horietan gure egunotan hutssegite edo hutsunetzat hartuko genituzkeenak, edo euskaldun batengan harrigarri begitantzen zaizkigunak, eta datuotan oinarriturik hizkera ez ezik, hiztunak ere ezaugarritatzera iritsi zen. Gogora dituzagun bere ondorioak:

- a) Hizkera erromantzearekin ukipen estuan zegokeen, honen eragina sakon pairatu baitu, hala lexikoan, nola joskeran. Lexikoaren alorrean Mitxelenak iritzira esandakoa gorago egiaztatu dugu zenbakietara joaz (§ 1), A berriemailearen A letrako euskal ordainen % 40tik gora mailegu argiz osaturik dagoela irten baitzaigu han bildutako datuetatik.
- b) Hitztunak hirikumeak bide dira, eta hala-holako euskaldunak, beharbada euskaraz lantzean behin baizik hitz egiten ez zutenak.
  - b1. Hirikumeak ez eze, halako tamainako hiri batekoak ere baziratekeen, zeren baserri munduari dagokion lexikoan hutsune handiak baitituzte, kalleko gauzetan (hiriko karguak, hiriko gozamenak) eta eliz terminologian oso jantzita dauden bitartean. Cf., batetik, “enzina” itzuli gabe utzia eta *paguoa* “roble” edo *arecha* “haya”; bestetik, *amauia* “jurado en la ciudad”, *merioa*, *fiela* “almozaçen”, *orri verdea* “hojaldre”, *abilesan plaçea* “cosso del toro”; eta bestetik, azkenik, *croçea epizticoana* “mitra de obispo”, *elexa oscaría* “sacrilego” (denak ap. Mitxelena 1958: 46-47). Bidenabar, kostaldekoak ere ez ziren izango: “abbadejo, *arraya*”, “anchova, peçe, *sardina chipia*”, “pescador, *pescadorea*”, “red, *erredea*”...
  - b2. Euskaraz gutxi eta nekez egingo zuten, zeren eta Mikoletaren arabera ehun urte beranduago Bilbon zegoena baino are gaztelaniaren eragin

<sup>38</sup> Landucciren iratxoa dugu honako hau: *VRL*-ko «angarillas» - «anguilla, pescado conocido» segidaren ordeaz, «angarillas» (ez «angarilla», Agud & Mitxelenak dakarten bezala) eta «angarilla, pescado» dakar italiarrak. Hiztegietatik (zerrendetatik oro har) kopia egiterakoan oso ohikoa dugu akats hau, noski; gainera, sarrera bata orri baten azken lerroan eta bestea hurrengoaren lehenengoan doaz Landucciren zerrendan, begi-bistakoa izan zitekeen akatsa ezkutatzeko moduan-edo.

<sup>39</sup> Iratxo hau, ordea, modernoa da, irakurketa txar baten ondorio: Nebrixaren hiztegiara joz gero, behala ikusten da eskuizkribuan ere *antuiarse* jartzen duela. Ondorenak izan ditu, halere, gaztelaniazko lexikografian, Agud & Mitxelenaren irakurketan fidatuta, nonbait, Landucciren beste bi hiztegietatiko irakurketatzat ere eman baitute *NTLE*-n, are iratxo handiagoa den *antrujear*\* sarrera eratuz, hurrengo orrialdean, *antuiar* sarreran, Nebrija 1495?-ko lekukotasuna bilduta izan arren: “antruijarse, ital., *auansarsi*; fr. *savanser*; [sin equivalente en vizcaíno]».

sakonagoa baitute, *musloa* “muslo” eta *estrellea* “estrella” bezalako ezustekoek erakusten digutenez.

- b3. Mitxelena egiantz handikotzat jotzen du —eta harrezkero guztiok— hiri hura Gasteiz izatea, eta hori erakustearren gogora dakar Navaggioren arabera (1528) gasteiztarrek erdaraz hitz egiten zuten arren euskaraz ulertzen zutela, eta Venturinoren arabera (1571) handikiak erdaraz eta jende xehea euskaraz mintzo zirela (Mitxelena 1958: 47-48). Bidaiariaren esanak beti ere kontuz hartu beharrak badira ere, Venturinoren esan hori lot dezakegu gorago (§ 1.6) iradoki dugunarekin, alegia, A eskua nolana-hikoa ez bide zelako hipotesiarekin: mailaz gorago eta euskaraz gutxiago, alegia.

Ados egon behar, jakina. Halere, zehaztasun bat bederen egin nahi nuke euskal gaitasunaren alorrean, lehenik, eta gero zenbait berri eman berriemaileon gatzelaniatzko gaitasunari buruz.

**4.2.** Badago halako joera bat gure artean —diglosiak eragindakoa hau ere, ausaz—, euskaldunen gaitasuna errukirik gabe epaitzeko (hemen oker dabil, han huts egin du...), irudi aski ezkorrak eratuz, erdaraz dituzten ezaugarrietan harrigarriki erreparatu gabe. Harrigarriki diot, ezen orain ere ni bezalako erdaldun zaharrenean berriarentzat nabarmen-nabarmena bada pertsona euskaldun zaharra den, pentsatzen dudalako are nabarmenagoa izango zela xvi. mendean, euskaldun hutsak ez ezik are elebidunak ere euskaldunago izango ziren aspaldi hartan, eta egingo nuke, halere, ez gaudela honelako lekukotasunak ere erdeinatzekeo paradan. Harrigarria egiten zait, halaber, denok baitugu buruan ordutsuan jaioko zela, oker ez banago, “bizkaino” haren irudia, euskaraz ahaztu-edo, eta erdaraz behin ere ongi ikasi ez zuena (cf. Legarda 1953 eta Echagüe 2006).

Nire helburua hau da, alegia, A eta C erdaldun petoak ere ez zirelako ideia eztabaidapean jartzea, Larramendirekin bat etorririk: “...muy mal bascongado, y no muy buen castellano” (1745: xxxv).<sup>40</sup> Konparazioa onartzen bazait, eta badakit denak eskasak direla, uste dut orduko gasteiztarrek egun Durangon zein Tolosan (are Donostian ere, baina nekezago Bilbon) entzuten ditugun erdaldun berri edo berritzako horiengandik gertuago egongo lirakekeela; bestela esanda, inork ez zituela valladolidartzat hartuko, entzun orduko “bizkainotzat” baizik, hain zuzen.

**4.3.** Euskarazko gaitasunari dagokionez, erabili dugun corpusean badago oso adierazgarritzat daukadan adibide pare bat (pentsatzen dut gehiago ere badaudela, noski, bertan edo gainerakoan), A berriemaileak “hizkuntzaren arima” —Larramendik zioenez— izan bazuela erakusten diguna, lexikoko “xehetasunak” gorabehera: “aterse de frio, *osçac ateriduiç*” eta “pliego de papel, *pliego bat paper*”. Honek nahikoa urruntzen du A eskua egun “aita”, “ama”, “agur” eta “zorianak” baino erabiltzen ez dituztenengandik, estalkirik gabe esanda.

<sup>40</sup> Oro har Larramendiren deskripzioa (1745: xxxv-xxxvi) ez da batere urruntzen gero Mitxelena egingo zuenetik, gaiari helburu ezberdin batekin heldu izanak idatzarazitako adjektiboren bat gorabehera.



4.4. Gaztelaniazkoari ekin aurretik, zenbait bereizkuntza egin behar ditugu, kon-  
tuak nahasten ez ibiltzeko. Lehenik, gogoratu behar da aski nabarmena dela hiztegie-  
kin eskarmentu gutxi bide zutela gizon haiek (ik. § 3.2).

Bestalde, hizkuntza batez lekukoak duen ezagutza neurtzeko ez dira esangu-  
ratsuak ordain zehazgabeak eta definitzaileak (corpusean 3.7 eta 3.8. zenbakiekin  
markatuak), edo ez dira diruditen bezainbat bederen, zeren eta garai zaharretako hiz-  
tegi elebidunetan usu aurkitzen baitira, Nebrixaren latin-gaztelania hiztegia lekuko  
(cf. Urgell 2001a: 119-122): hasikinetan dagoen hiztegitzaren gorabeherak baino  
ez dira, oro har.

- a) Zehazgabeak: “abrigo<sup>41</sup> viento, *axea*”, “aguja paladar, *arraya*”, “aljava, *çurroya*” ...
- b) Definitzaileak: “adulterar, *vesteren emazteaquin essin*”, “alguazilazgo, *alguazilan officioa*”, “amonestador, *auisaytan deuena*”, “antepuerta, *atean aurreco mantea*”, “asoleado al sol, *yguzquitan eguon dan gauçea*” ...

4.5. Zaku beretsuan sartuko nituzke, baina hiztegitzaren maila apalago batean  
oraindik, formaren aldetik desegokitasun nabarmenak dituztenak, hala nola ondoan  
bildu ditudan sailetakoak:<sup>42</sup>

- a) Infinitiboa forma jokatuarekin ordezkaturia: “abastar, *asco da, ez queao*”, “abondar, *goraz eguiten du, a[s]co da*”, “aclarar el día, *arguiquetan du egund*”, “amanecer, *egun eguiten du*”, “amarilleçerse, *oriquetan da*”, “arreziar de dolenzia, *obaytan da*”, “aver gana de mear, *chixacurric nago*”, “bahear, echar vaho, *lurruña dacarr*” ...
- b) Aditzetik sortutako izena aditz jokatuarekin ordezkaturia: “acometimiento, *arremetidu çan*”, “avenida del río, *errecac aundiac dato[z]*” ...
- c) Izen abstraktua ‘izen zehazgabea + abstraktuari dagokion adjektiboa’ egitura-  
rekin: “anchura, *lecu çavala*”, “angostura, *locu (sic) chiquirra*”<sup>43</sup> ...
- d) Infinitiboa izenarekin edo izen sintagmarekin: “afear, (C) *gestu dullorra*”, “aguijonar con aguijon, (C) *aculladea*”, “alaridos dar, *ayuiby*” (argitaratzaileek azken honi dagokion oharrean iradokitzen dute *egin* edo *emon* ahaztu ez ote zuten) ...
- e) Infinitiboa erlatibozkoarekin: “arraygar, hazer raíces, (C) *guiçon lur asco daucana*”.<sup>44</sup>

<sup>41</sup> Edizioan (Agud & Michelena 1958) *abrigo* forma «sic» batez lagunduta dago, baina horixe da Nebrixak dakarrena. Cf. gorago esana (§ 3.8).

<sup>42</sup> Honetan kideasun nabarmenak ditu Willughby glosategiarekin: «Perfidia, *unec ostuten daqui*» (166), «fortitudo, *aminoa dauco [animoa ez ote?]*» (168), «pulchritudo, *ederra dala andrea*» (180), «benedictio, *bendicinoac esarden deuço [ziurrenik ezarten deutso]*» (204), etab.

<sup>43</sup> Edizioan zuzendu ez bada ere, agian etimologian pentsaturik, badirudi *lecu* ziorra dela, hainbat aldiz agertzen baita, eta guztietan berdin: *lecu bat[e]rusç eguin* «allegar», *lecu biribilla* (C) «circulo rondondo», *ynolaco lecuan* (B) «en ningun lugar», *veste lequan* «en otro lugar», *lecu* «lugar» ...

<sup>44</sup> Ematen du C berriemailearen bereizgarri dela espero ez dugun kategoriarekin ordezkatzeari: Mitxelena jadanik seinalatu zuen erdal infinitiboa euskal partizipio mugatuarekin ordezkatzeko daukan joera (1958: 17-18), eta (d) ataleko hiru adibidetan bi bereak dira; horrezaz gainera, deigarria da osagarri adberbiala zein adberbioa ere partizipioarekin ordezkatzeko gauza dela: «a porfia, (C) *porfiadua*», «apretadamente, (C) *ondo estua*». Ez dakit nola interpretatu behar den.



4.6. Mitxelenak euskal zutabeko hutsuneak berriemaileek euskaraz duten zailtasunari egotzen dizkio, eta ez dago dudarik aintzakotzat hartzekoak direla gure corpusen direnetako zenbait, hala nola “ençina” bera, edo beharbada “alfalfa”, “argamassa”, “artejo”, “barroso”, “buitre”, bai eta hortik kanpoko hainbat ere, hala nola *r* letran batu ditudanok: “rastro de pisada”, “redondo”, “relinchar cavallo”, “rio”.

Halere, azaldu berri dudak ikuspegitik, denak halakoak ote? Beti euskal ordainik ez izanak isilduko zuen, ala ez ote zen erdara ulertu ezinik edo zehazki zer zen asmatu ezinik ere geratuko, batzuetan bederen? Ezen batzuk orduko gaztelanian ez bide ziren oso ohikoak, zenbait ingurunetan izan ezik beharbada, CORDE-ren datuen arabera erabaki behar badugu, behintzat: *aguija* (0),<sup>45</sup> *almojavana* (0),<sup>46</sup> *anadear* (0),<sup>47</sup> *an-tuviarse* (0),<sup>48</sup> *añino* (1),<sup>49</sup> *atormeçimiento* (1),<sup>50</sup> *alguirnalda* (3),<sup>51</sup> *almadrava* (8),<sup>52</sup> *baladrear* (4),<sup>53</sup> *blanquibol* (0).<sup>54</sup> Adibideok erakusten digute, gainera, A eskua ez zela beti jausi errazkerian, erdal zutabeen zekusana euskaraz ere emanek beste gabe: noiz-bait bederen, benetan ez zuen erantzunik aurkitu, gaztelaniazko hitzaren aditzerik ere ez zuelako, agidanez.

4.7. Bestelako azalpenik izan lezaketen arren, behin honetaraz gero bide beretik uler daitezke hitzen esanahiaren interpretazioan egin dituzten akatsak: “aguiloch, *aguila arra*” (‘arranokumea’; cf. *VRL*), “aguaducho, (C) *ur joana*”,<sup>55</sup> “agenar el hijo en vida, *umea viçian negatu*”,<sup>56</sup> “anadino, *ataçaya*” (‘ahatetxoa’; cf. *DAut*), “a menudo, *gutica gutica*”<sup>57</sup>, “boço de barba, (C) *cocoça*”<sup>58</sup>...

4.8. Hipotesiaren alde nekezago erabil daitezke, berriz, erdara irakurtzean egindako akatsak, kopiaketaren beraren ohiko gertakariak diren heinean behinik behin: “ahuyentar, *ausentadu*”, “assaz, *erraytea*”, “assestar tiro, *açertadu*”, “açada,

<sup>45</sup> Latinez «glarea» eta «calculus fluvialis» Nebrixaren *VRL*-n; ‘legarra’ edo ‘errekarria’-edo, ezagunago den *guijarro*-ren familiakoa, beraz. CORDE-ko adibide guztiak, *aguijar* aditzarenak dira, oso oker ez bago.

<sup>46</sup> *DAut*-ek bai («ALMOJABANA. s.f. Cierta torta que se hace de massa con queso y otras cosas»), baina Nebrixa eta Covarrubias-en lekukotasunarekin bakarrik.

<sup>47</sup> Beste hainbeste gertatzen da hitz honekin ere: hiztegi horiezaz beste lekukotasunik ez *DAut*-ek.

<sup>48</sup> Gorago (39. oh.) azaldu dugu edizioan gaizki irakurri dela (\*\**antruvirse*). Cf. *DAut*: «ANTUVIAR. v.a. Apresurar o hacer alguna cosa intempestivamente (...)».

<sup>49</sup> «vellus agninum» (*VRL*). Cf. *DAut*: «AÑINOS. s.m. El vellon fino del cordéro de un año».

<sup>50</sup> «stupor» (*VRL*). *DAut*-ek ez dakar.

<sup>51</sup> «Lo mismo que Guirnalda. (...)» Trahela Nebrixa en su Vocabulario [*VRL* bera], y tambien el P. Alcalá; pero no tiene uso con el artículo Al» (*DAut*).

<sup>52</sup> Cf. *DAut*: «ALMADRABA. s.f. La pesquería de los atúnes, el sitio, barcos y redes y demás menesteres para ejecutarla».

<sup>53</sup> Cf. *VRL*: «baladrear o hablar *blatero -as -avis*». Ez dator *DAut*-en, *baladronear* bakarrik baizik.

<sup>54</sup> Cf. *DAut*: «BLANQUIBOL. s.m. Trahe esta voz Nebrixa en su Vocabulario, y la pone por synónimo de albayalde. Vease. Es voz antiquada».

<sup>55</sup> *VRL*: «aqueductus, aquagium -ii». *DAut*: «Lo mismo que Aguacero. Vease. Es voz antiquada».

<sup>56</sup> *VRL*: «agenar el hijo en vida, *abdico -as -avis*». *DAut*-ek dio hitz zaharkitua dela, eta «enajenar»-era bidaltzen du. «ENAJENAR. Dar a otro alguna cosa, transfiriendo en él el señorío u dominio (...)».

<sup>57</sup> Badirudi *menudo* adiera hertsian hartu duela. Cf. *VRL*: «frequentier, crebro, saepo».

<sup>58</sup> Cf. *VRL*: «lanugo barbae»; *DAut*: «El primer vello que apunta a los juvenes sobre el labio superior» eta «Se dice tambien la parte superior del labio donde nace el bozo»

*guztietan*”...<sup>59</sup> Oso polita da hurrengo ere, gaizki irakurritako hitza A-rentzat oso ohikoa ez zela adieraz bailezake: “anidar azer nido, *ybili afia eguiten*” (hots: *andar anidar-en ordez*).

**4.9.** Hiztunik jantzienari ere gertatzen zaio hitzen bat ez ezagutzea, halere. Ezin dugu hortik ezer eratorri, ezpada bistan dena: ziurrenik ez zituen hitz horiek ezagutzen. Gorago egin dudan baieztapena agerian jartzeko, alegia, erdaldun eskasa ere bazitekeela, hori baino sendoago den zerbait beharko nuke, jakina. Eta nago horrelako zerbait ediren dudala morfologiaren zertzeladen artean:

- a) Gaizki dabil genero gramatikalaren ñabartasunez ohartzeko: “*azeytero, ollerea*” (cf. *VRL*: “*azeytero, que lo vende*” vs. “*azeytera, vaso*”);<sup>60</sup> “*ydolatra, andra ydolatrea*”;<sup>61</sup> cf. beharbada baita goraxeago aipatutako “*aguilocho, aguila arra*” ere.
- b) Hitz hasieran *a* egon eta, aukera dagoen bakoitzean, *a* preposiziotzat hartzeko joera handia du: “*aca donde yo estoy, ona, ni nagoan lecura*”, “*açerca, aldera*”, “*alla, ara*”, “*aventura, venturan*” (cf. *VRL*: “*aventura o ventura, fortuna -ae*”)...

**4.10.** Uste dut argi geratu dela, gutxienero kontuan, ez dela erraza erabakitzea gure berriemailearen arazoak zein hizkuntzak sortzen dizkion, zeren eta ezer ezin itzulirik gera baitaiteke hala euskal ordainik ez zaiolako bururatzen, nola erdal hitzaren esanahia ez dakielako. Horrezaz gainera, ikusi ahal izan ditugu erromantzearen aldetik zituzkeen gabezien edo bereizgarrien aztarren batzuk.

Behin arloa honela irekiz gero, espero dut aurrerantzean corpusetik kanpo geratu diren sarreren emaitzak ebazterakoan, A eta C eskuen gatzelaniatzko mailari ere erreparatuko zaiola azalpenaren bila.

## 5. Gaitasunaren hiztegi berezi bat?

**5.1.** “Gaitasunaren hiztegi” kontzeptua Lakarrak sortu zuen Pouvreau eta Urteren hiztegiak definitzeko, eta hauen eta Larramendiren hiztegiaren artean gure arbasoek aurreiritziz sortu zuten tartea gutxitzeko (Lakarra 1993, 1994b eta 1995), Europako lexikografian antzemandakoa gure kasuari egokituz (cf. Seiffert 1990 eta Jones 1991, Schottelius-i buruz). Labur esanda, hiztegiak berak zekiena edota auzoengandik jaso ahal zuena bakarrik bildu beharrean, hizkuntzaren sorbideak ere baliatu ditu, dudarik gabe —aldez bederen— kanpoko ereduak behartuta, Urte eta Larramendiren kasuetan bezala, baina baita hizkuntzaren formazko aberastasuna (Larramendiren terminologia erabiliz; cf. Lakarra 1995: 32-39 eta Urgell 2004: 302)

<sup>59</sup> Aipatutako adibideetatik azkena bakarrik (*a cada açada*-ren ordez) eman daiteke irakurketa huts argitzat: besteek azalpen hori arazorik gabe onar dezaketen arren (*\*abulentar* eta *\*assar* irakurri balu), berriz egindakoak ere izan daitezke ederki asko. Mereziko luke alde honetatik ezer gehiago atera ote daitezkeen begiratzea. Nolanahi ere, oraingoz ekonomikoagozat izan behar dugu berriemailea eta idazlea bat direlako hipotesia, hasieratik ezarri dugunez (§ 1.4).

<sup>60</sup> Nebrixak hurrenkera honetan dakartza: «*azeyte*» - «*azeytero, que lo vende*» - «*azeytera, vaso*». Landuccik lehen biak bakarrik kopiatu ditu.

<sup>61</sup> Mitxelena (1958: 18-19, 11. oh.) honako hau idatzi zuen sarrera honi buruz: «Hay también alguna traducción de A que le acredita de descuidado si no queremos mantener el calificativo de ‘no muy buen castellano’ que le atribuyó Larramendi. (...) Para él, por lo visto, no había idólatras más que del sexo femenino».

edota, gaurko erara esanda, haren sormena probatzeko eta frogatzeko plazer hutsagatik ere, Pouvreauk erakusten digun bezala.

**5.2.** Orain arte seinlatu diren aleok (erants bekie Martin Harriet ere: cf. Lakarra 1994a) hiztegi-gile mota jakin bati dagozkio guztiak: gramatikagile ere badenari, alegia, hala adiera hertsu baina axalekoenean —gramatika egile izateagatik— nola sakonago batean: hizkuntzaren balizko altxor lexikora hurbiltzeko sarrera gisa gramatika aztertu duena izateagatik (Larramendik oso argi adierazten du bigarren adiera hau: cf. Urgell *loc. cit.*).

Ez horrelakorik Landuccirenean: lehen batean, goian (§ 1.6) egin ditugun ahaleginak gorabehera, maila ezezaguneko euskaldunetz ari gara, nahiz egiantz handiz esan dezakegun —esan ere egin dugu gorago— ziurrenik hiztun lañoak zirela, euskal gramatikaren ezagutzarik gabekoak, erabilerak erakusten duenaz gainerakoan bederen, Mitxelenak adierazi bezalaxe (1958: 39). 1562an euskararen egoera zein zen gogoratzea aski berme dateke horretarako. Eta, halere, berehala ikusiko dugu hiztegiaren egiturak berak gonbidatzen duela A berriemailea bere gaitasuna hiztegiaren mesedetan erabiltzera eta, beraz, hitzak sortzera.

Zehatz dezagun: “hitzak” esan dut, baina beste era batzuetako erantzunak ere baiditu gaztelaniak dakarzkion arazoetarako. Izan ere, automatismoa eratorpenean bilatzeko joera badugu ere, eratorpen aberats eta erregularra haren islarik onena delakoan baikaude (cf. Lakarra 1991: 241-243, besteak beste), gaitasunaren eraginaz dugun kontzeptua beste automatismo mota batzuetara zabaldu beharrean gaude hemengo lekukotasunen argitan, berehala ikusiko dugunez.

**5.3.** Erdarazko hitz familiek portzentaia oso gora batean joera dute familia bereko euskal ordainekin ordezkaturatuta egoteko, normala denez: “abil cosa, *jaquinduna*”, “abilidad, *jaquitea, ingenioa*”, “abilmente, *jaquinduna leguez*”; “acaecer, *apucadu*”, “acaçimiento, *apucaytea*”; “acoçar, *ostico emon*”, “acoçador, *osticaria*”; “alegre, *gozosa*”, “alegremente, *gozoquin*”, “alegría, *gozoa*”, “alegrarse, *gozatu*”...

**5.4.** Hau ez litzateke harrigarria izango, ordezkotzan automatismoaren aztarna argiak aurkituko ez bagenitu. Adibidez, *-mente* (ia) automatikoki ‘izenki mugatua + *legez*’ egiturarekin itzultzen du A berriemaileak; gainera, ia sarrera guztiak dagozkien adjektiboaren alboan daude eta haren mendekoak dira:

“abilmente, *jaquinduna leguez*” (“abil cosa, *jaquinduna*”), “agudamente, *çorrosa leguez*” (“agudo como quiera, *çorrosça*”), “amablemente, *amorosa leguez*” (“amable cosa, *gauça amorosa*”), “amorosamente, *amorosa leguez*” (“amoroso, *amorosa*”), “apresuradamente, *apresurada leguez*” (“apresurado, *apresurada* (sic)”), “argullosamente, *revoltosa leguez*” (“argullosa cosa, *gauça revoltosa*”), “arreatadamente, *arreatada leguez*” (cf. “arreatar, *arreatadu*”), “astutamente, *astutoa leguez*” (“astuto, *jaquinduna, astutoa*”), “bien aventuradamente, *bienaventurada leguez*” (“bienaventurado, *bienaventurada*”), “blandamente, *veratua leguez*” (cf. “blando, *verea*”), “bravamente, *brabua leguez*” (“brava cosa, *gauça bravua*”), “brevemente, *chipia leguez*” (“breve cosa, *gauça chipia*”).

Hiztegiaren zehar aukera gehiago daude *-mente* ordezkatzeko, baina aurrekoa da automatikoa dirudien bakarra. Zenbakietara joaz, 18 *-mente*-dun aditzondotatik 12 dira apatu dugun erakoak, eta gainerakoak honela banatzen dira: (1) soziatiboarekin

ordezkatuak: “alegremente, *gozoquin*”, “amado honestamente, *amadua honestidadequin*”, “artificialmente, *artifiçioquin*”; (2) inesiboarekin: “anchamente, *çavalean*” eta “antiguamente, *tempora yraguoetam*”; (3) atzizkiduna: “buenamente, *ondo*”.<sup>62</sup>

5.5. Zenbait erlazio-izenondo ere perifrasi beraren bidez itzuli ohi ditu: “açucarado, *açucrez betea*”, “ahumado, *quez betea*”, “ayrosa cosa, *gauça axez betea*”, “alvayaldado, *alvay[al]dez betea*”, “berrugoso, *vixigaz betea*”.<sup>63</sup>

5.6. Are jakingarri eta nabariagoa da *-miento* atzizkiarekikoa. (Ia) automatikoki aditizenaekin itzultzen du A berriemaileak; 17tik 13 adibidetan hala da (salbuespen argiak: “atrevimiento, *atrevimentua*”, “averiguamiento, *averiguança*”, “bastimiento, *bastimentua*”), eta bide beretik dabil baita aditzetik izena egin ohi duten beste zenbait atzizkitan ere (*-ción* eta batez ere *-dura*). Kasu guztietan (“ayramiento” eta “amassadura”-n izan ezik) aditzaren alboan daude eta haren eratorriak dira, aditzoinari aditizena marka erantsiz beste gabe:

-MIENTO: “acaecimiento, *apucaytea*” (“acaecer, *apucadu*”), “agenamiento, *negaytea*” (“agenar el hijo en vida, *umea viçian negatu*”), “ayramiento, *yraquetea*” (cf. aurreko sarrera: “ayrado con yra, *aserratua yraquin*”), “alumbramiento, *arguy eguitea*” (“alumbrar, *argui eguin*”), “anegamiento, *undiquetea*” (“anegarse la nave, *unditu navioa*”), “apagamiento, *yşcauntea*” (“apagar fuego, *sua iltu, sua yşcaungui*”), “apartamento, *apartaytea, urraytea*” (“apartar, *apartadu, urratu*”), “apeamiento, *jastea*” (“aparse, *jaşçi*”), “apegamiento, *yşcaztea*” (“apegarse, *yşcaşçi*”), “arrebataamiento, *arriba[ta]ytea*” (“arrebatar, *arreatadu*”), “assentamiento, *jarritea*” (“asentarse a la mesa, *garri* (sic)), “aventamiento, *eraxaytea*” (“aventarse el trigo, *garia eraxo*”), “bolvimiento, *viurtea*” (“bolver, *viurtu*”). Berbera egiten du C-k ere aukera duen bakarrean: “apretamiento, (C) *esquetea*”.<sup>64</sup>

-DURA: “amassadura, *amassaytea*” (cf. “amassar, *massea eguin*”), “aojadura, *veguiaz eguitea*” (“aojar con los ojos, *veguiaz eguin*”), “arrodilladura, *velaurico jarritea*” (“arrodillar, *velaurico jarri*”), “assoladura, *lurrera eguoztea*” (“assolar lo poblado, *poblada lurrera eguoşçi*”), “blanqueadura, *çuriquetea*” (“blanquear hazer blanco, *çuritu*”).<sup>65</sup>

-CIÓN: “antiçipaçion, *antiçipaytea*” (“antiçipar, *antiçipadu*”).<sup>66</sup>

<sup>62</sup> Esan gabe doa, bidenabar, de Rijk-en (1995) hipotesia bermatzen duela honek (berriro bermatu ere: cf. Urgell 2000), alegia, modu-aditzondoak egiteko erator atzizkiak berandu hedatu direlako, eta beranduago Mendebaldean: ez dago behin ere eratorpenik modu-aditzondoan atal honetan, *ondo* apaletik at, Larramendi aurreko Nafarroaz besteko Hegoaldeko testu batean espero bezala, edo areago (hiztegi osoko datuen ganean erabaki beharko).

<sup>63</sup> Zuzenketa gurea da: cf. «alvayalde, *alvayaldea*» aurreko sarreran.

<sup>64</sup> Bazuen beste aukera bat, baina bestelako irtenbidea eman zion: «apaçentamiento, (C) *campu paçietacoac*».

<sup>65</sup> Aditizena erdal sarrerak eskumenean jarritako *-dura* berarekin dago norgehiagokan (ez beti maillegu zuzenez, gainera): *çerçenadurac* «açepilladuras», *alturea* «altura», *moldurac* [*moladurac*-en ordezt?] «amoladuras», *añadidurea* «añadidura», *apremiadurea* «apremiadura», *atacadurea* «atacadura»... Bidenabar, *-dura*-ri dagozkion sarrera guztiak batera aztertzean duda sortu zaigu, ea ez ote den batzuetan atzizkiko bokal arteko *r* erori: «ahechaduras de trigo, *gari garvituaç*», «alimpiadura[s], *garvituaç*», «apreçiadura, *apreçiaduaç*», «blandura, *veratuaç*»; edonola ere, taiu berbereko ordezkua dugu «amorteçimiento, *iltuaç*» ere, Larramendik ere *iltura* ulertu (ala osatu?) zuena (cf. Urgell 2000).

<sup>66</sup> *-ción*-en ordezkorik ohikoena *-zio* bera da (8/9): *absoluçioa* «absoluçion», *accusaçioa* «acusaçion», *alteraçioa* «alteraçion», *apelaçioa* «apelaçion», *aprobaçioa* «aprobaçion», *atençioa* «atençion», *governaçioa* «administraçion» eta *bendiçioa* «bendiçion».

Gure interpretazioaren arabera, beraz, hauek denak, edo gehienak behinik behin, eratorri automatikoak dirateke. Azpimarratzekoa da, bestalde, ekintza-izenak eratzea ez dela baliabide honen egiteko bakarra: aitzitik, ‘nolakotasuna’ adierazten duten izen abstraktu zenbait ere eratzeko baliatu du A-k, beti ere adjektiboaren bide beretik: “abilidad, *jaquitea*, *ingenioa*” (“abil cosa, *jaquinduna*”), “amargura, *mintea*” (“amargo, *mina*”), “agudeza de yerro, *çorrosztea burniana*” (“agudo como quiera, *çorrosza*”).

Bigarren honetaz erreparatua zen Mitxelena, zeharka bada ere, filologikoa baino gehiago arauemaile-edo dirudien ikuspegi batetik, ordea:

Es notable también, por más que la causa puede ser otra, la falta casi completa del sufijo *-tasun* (...). En sustitución se apela a distintos recursos, ninguno de ellos muy bueno: adopción de sufijos romances (*durezea* “dureza”, etc.), empleo del mismo adjetivo (*lasça* “aspezeza”, etc.), de sustantivos verbales (*vequetea* “delgadez”, lit. “enflaquecimiento”) o de perífrasis con “ser” (*ederr yçatea* “hermosura”, lit. “el ser hermoso”) (Mitxelena 1958: 40).

Lakarraren hipotesiak gure egingo ditugu hemen guk bildutakoa eta Mitxelenak antzemandakoa elkarrekin azaldu nahian: alegia, euskara gure aroan zehar atzizkidun(ago) bihurtzen joan dela, 1545ean oraindik ere urrun zegokeela orain dakusagun atzizkien erabilera aberats eta finko xamarretik, eta aberastasun eta finkotasun horiek, hizkuntzaren berezko joerari ez ezik, neurri batean edo bestean literatur hizkuntzaren garapenari ere zor bide zaizkiola, ohikoa ere den bezala (ik. Sarasola 1986 eta 1997: 634-637; Lakarra 1992: 292-294; Bueno 2004 eta 2006). Honen argitan, goiko gertakarietatik hiru ondorio historiko atera ditzakegu:

- a) Aditzizena oso emankorra zen hizkera hartan izen gisa. Ezin erabaki dezakegu adizki gisa gramatikaldu aurretik zer-nolakoa zatekeen, gainera, baina dauzkagun aztarnen arabera, hartarako ditugun atzizkiak ez ziratekeen jatorriz ekintza-izengile, ez denak behintzat,<sup>67</sup> zeinagatik pentsa baitezakegu ‘ekintza’ adiera —oro har egun onartuko genukeen bakarra— gramatikaltzearen arrazoiatzen baino errazago, agian, ondoriotzat har litekeela, edo esanahi espezializazio baten ondorio gisa azaldu behinik behin. Beste era batera esanda: bali-teke Mitxelenak egoera kaotikotzat hartu eta inplizituki A eskuaren euskara eskasari egotzitakoak egiazki arkaismo handiak izatea, bai egoera bera (hiztunak ez dauka abstraktuak egiteko baliabide finkorik), bai atzizkiaren erabilera ere (aditzizena abstraktuak egiteko).
- b) Gainerako atzizkiak baino anitzez errazago baliatzen du A-k; honek agian berma lezake erator atzizkien artean gramatikatik kanpora ere emankor izan zen lehen atzizkietako bat dugula, zeren eta 1562 inguruan gauzak hala bazeuden (eta ez oso ezberdin agian 1745 arte bederen: cf. Urgell 2000), gero aldatu baitira: egungo hiztunek ez lukete erabiliko, dakidalarik, Hegoaldean bederen.

<sup>67</sup> *-te*-k agian ‘x-tarako edo x-tzeko denbora’ adieraziko zuen antzina (*lehorte*-n bezalatsu, eta cf. agian *aste*, *urte*...; cf. Trask 1995, eta berriki Urgell 2006); *-(k)eta* multzokaritzat joa dugu deklinabideko atzizki bera delakoan gaudenez gero (Mitxelena 1971), eta ez da hortik urrunegi ibiliko *-tze* atzizkia ere, beharbada (cf. *dirutza* / *-tze*, *jendetza* / *-tze*, etab.).

- c) Hain zen aditzizenen atzizkia emankorra, nonbait, non automatismoa erabileratik kanpora jausten diren mugetara ere iristen baita: *inconvenientan dan gauçea* “inconveniente cosa” genuke adibide adierazgarri bat,<sup>68</sup> jakintzat ematen badugu, noski, erdal sarrerak iradokitako itzulpena dela, hots, *\*inkonbenidu-rik* ez zegoela.

5.7. Ildo honen barruan, aipatzekoa da erdal *-oso* erraz onartzen duela mai-leguetan (*amorosoa* “amable”, “amigable”, “amoroso”, *revoltosoa* “argullosa cosa”, *animosoa* “animoso”, “baboso, *babosoa*...”), corpusean *-tsu* bakarria dugun bitartean (*gozosoçua* “alegre”). Onartu ez ezik, esango nuke emankor ere bihurtu duela (edo bihurtua zela bere hizkeran?): *cusumosoa* “ascoroso” (cf. *cusuma* “asco”), *achayquiosoa* “achacoso” (cf. “achacar, *achayquia yfiñi*”), *erroytosoa* “bolliçioso” (cf. “bolliçio, *erroytua*”).

5.8. Atzizki emankorren eta emankor ez direnen arteko muga nabarmena ikus dezagun, komeni da, amaitzeko, erdarazko *-dor* atzizkiaren ondorenak aztertzea, zeren eta corpusean eskaintzen dituen 29 aukeratik 15tan bere hartan geratu baita, eskura izan ohi ditugun atzizkietan ematen dituen bosten aldean:<sup>69</sup>

-DORE: *aborreçedorea* “aborreçedor”, *arremetedorea* “acometedor”, *acusadorea* “acusador”, *administradorea* “administrador”, *andadorea* “andador”, *aparadorea* “aparador”, *apartadorea* “apartador”, *apreçiadorea* “apreçiator”, *argumentadorea* “argumentador”, *atizadorea* “atizador”, *atormentadorea* “atormentador”, *servidorea* “baçin servidor”, *bolteadorea* “boltejador”, *bordadorea* “bordador”, *burladorea* “burlador”.

-ARI, -LE eta -GIN: *osticaria* “acoçeador”, *laguñcallea* “ayudadora”, *oquina* “amassador”, *çelataria* “assechador”, *dançaria* “baylador”.

Pentsatzekoa da, beraz, lexikalizatutako eratorriak baino ez dituela jaso, eta honek ikusarazten digu ziurrenik ez zuela *-dor* atzizkia automatikoki ordezkatzeko biderik ez ohiturarik. Halere, *-ero -ari*-rekin egiteko joera zalantzati bat bederen lekukotu dugu: *ballesteroa* “ballestero”, baina *ballestarian verar[ra]* “yerua de ballestero”.

<sup>68</sup> Aurreko lan batean (Urgell 2006: 933), talde honetan sartu nituen baita *verbaytan* «en hablar» y *esporaitako mutila* «mozo despuelas» ere, baina orain neure burua zuzentzeko aukera hartuko dut, itxurak itsututa sailkatu nituelako hala: *ae > ai* egiten zuen hizkera hark (baita *oe > oi*, etab.), ez bakarrik *-eta* aditzizenetan, baita deklinabideko *-eta*-n ere: *berbaetan* (gaur *berbetan* Mendebaldeko hainbat hizkeratan) > *berbaitan*, eta *esporaetako > esporaitako*, bi adibideok deklinabidekoak dira (bien bitarteko mugak argiak diren heinean, noski), inolako zalantzarik gabe. Bide batez, *OEH*-k *\*esporai* forma inferitu du (s.v. *ezproi*) eta, gainerako aldaerak ikusita erakargarri izan arren (baina lekukotasun on guztiak erdialde edo ekialdekoak dira: cf. fr. *éperon*), uste dut gazt. *espuelas* plural hori (eta ereduaren eraginaz esan dugun guztia) *\*espora-eta-ko* ulerkeraren alde datorrela, eta *\*esporai-ta-ko*-ren aurka; honela balitz, hapax baten aurrean geundeke (*espora* mailegu zahar xamarra, bokal arteko *l > r* araua pairatua).

<sup>69</sup> *Okina* bederen, begi-bistan da aspalditxo ihartu zela. Goian aipatuez beste irtenbide batzuk ere erabili ditu; errepikatuen, erlatiboaren bidezko ordain perifrastikoa: *guiçonan afçionaytan dan andrea* «amadora de varones», *avisaytan deuena* «amonestador», *arrobeaz pesaytan deuena* «arrovador que mide», *bañaytan dana* «bañador», *yçusiten deuena* «barredor», *ondo edaten deuena* «bededor».



## 6. Ondorioak

Bi eratako ondorioak erdietsi ditugu lanean zehar: A berriemailearen izaerari dagozkionak dira batzuk (§§ 6.1 eta 6.2), eta bere lekukotasunen kalitateari dagozkionak besteak (§§ 6.3, 6.4 eta 6.5).

**6.1.** XVI. mendeko kultura idatziaren egoeraz dakiguna baliatuz ezer baino lehenago saiatu gara Landucciren hiztegiko A eskua nolatsukoa zatekeen pentsatzen, Mitxelenak haren hizkuntzatik ateratako aztarnetatik aurrera, eta maila batekoa bide zela ondorioztatu dugu, hipotesi gisa, haren euskara maila apalean ez eze, hotsak idatziz adierazteko izan zuen arreta berezian oinarrituta.

**6.2.** Hizkuntzen ezagutzari dagokionez, berriemailea gaztelaniazko hitz baten aurrean isiltzen denean edo gaizki itzultzen duenean, ez dago argi jakiterik ea euskaldun eskasa den (Mitxelenak definitu bezala), edo erdaldun eskasa, edo bietatik ote dagoen (Larramendik pentsatu bezala). Mitxelenak argi erakutsi zuen A-k gabeziak zituela euskaraz, eta hemen saiatu gara erakusten, Larramendiren ildotik, erdaraz ere ez zela primerakoa.<sup>70</sup> Azpimarratu nahi nuke bide honetatik Gasteizko egoera soziolinguistikoari buruzko irudi zehatzago bat lor genezakeela.

**6.3.** Testu idatziak ahozko hizkuntzarekiko zintzoak diren ala ezeko gai orokorren barruan —Caminok (2003: 33 eta 42-50) berriki bikain azaldu eta zentzuzko irtenbidea eman dio—, bigarren mailako lekukotasunek (hiztegiek, gramatikek...) arazo bereziak dakartzate, zeren eta ez baitira aski delako forma delako garaian benetan existitzen zela frogatzeko (Osselton 1989: 183),<sup>71</sup> nahiz guztiok aintzat hartu ohi ditugun —normalean behar besteko neurriak hartuz, hori bai—, batez ere beste irtenbiderik ez dugunean, Arabako euskararen gertatzen zaigun legez. Honen jakitun izateak ez du arazoa saihesteko modurik ematen; aitzitik, garrantzizkoago bihurtzen du, baita interesgarriago ere, erronka filologikoak maite dituenarentzat bederen.

Ildo horretatik, baliteke gaztelaniazko sarrera-hitza erreproduzitzen duten mailegu gordinetako batzuk —ez guztiak nahitaez— berriemailearen axolagabekeriari edo nagitasunari egotzi behar izatea, bere eredu lexikografikoaren esanetara errazegi lerratu izanari. Ezin hori esan, ostera, gaztelaniazko sarrerari erantzuten ez dioten mailegu ugarietara buruz. Beraz, ereduaren eraginak funtsean ez ditu Mitxelenak A-ren hizkeraz egin zituen hipotesiak hondatzen, baina bai hemendik aurrera kontuan izan beharko diren nabardura zenbait erantsi.

**6.4.** Arazoaren beste muturrean, nolabait esateko, lan honetan ikusi ahal izan dugu “gaitasunaren hiztegi” kontzeptua hitzberrigile handiengandik (Pouvreau, Urte, Larramendi...) oso urrun dauden hiztegiei ere egoki dakiekeela: hitz berriak egiteko entrenatzerik edo alde zuzeneko joerarik ez dutenek egindakoei, zehatzago. Honen arazoa argia da: Hiztegi elebidunaren egiturak berak —hiztegi elebidunak egiteko

<sup>70</sup> Liverani-k (2004: 150) oztopo bera aurkitzen du gaztelania-italiera hiztegian, alegia: «...è difficile comprendere se fosse la lingua spagnola a non essere dominata perfettamente, o se fosse quella italiana ad essere arrugginita».

<sup>71</sup> Gómezek (1997: 395-396) hainbat euskal adibide argi bildu ditu, bai asmatuak, bai hutsak, baita hiztegi-gramatiketan bakarrik iraun duten arkaismoenak ere.

prozedurak berak— hiztezigilea behartzen du erdal sarrerren ordainak nola edo hala aurkitzera eskura dituen baliabideen bitartez; esan gabe doa, berriz, baliabide hauen barruan berez duen hizkuntz gaitasuna ere badagoela: bere hizkuntzan ekoizpen berriak (perpauusak, sintagmak, hitzak...) sortzeko duen gaitasuna. Beraz, esan ahal da, gainera, Landuccirena bezalako hiztegi itzultzaileen egiturak badukeela gaitasun sortzailea era berezi batean kitzikatzeko ahalmena.

**6.5.** Hau guztiau kontuan harturik, argi dago alde honetatik ere ezin ditugula hiztegiatako lekukotasun guztiak garai eta leku bateko hizkera arruntaren isla zintzoak balira bezala erabili, ez kritikaren bahetik igaro gabe, behintzat.

Kasu honetan, ordea, dokumentazioaren zehaztasunean galtzen duguna (ezin sinistu *iraketee* eta *aborrezedorea* XVI. mendeko Gasteizko hizkuntzan ohikoak zirenik), gai ezezagunago batean irabazten dugu, hitz jakin baten lekukotasuna baino garrantzizkoagoa bide den batean, hain zuzen, hitzun laño baten gaitasunaren zenbait izpi berreskuratzeko modua aurkitu baitugu. Honek aldez bederen emendatu egiten du lekukotasunaren balioa, zeren eta gardenki erakusten baitugu zein baliabide ziren emankor berriemaileraren hizkeran, eta zein ez, itxuraz behintzat.

**6.6.** Azpimarra dezagun, amaitzeko, bide horretatik aurkitu dugula, ezustean aurkitu ere, erator atzizkien ugaltzea arestikoa dela sinesteko eta literatur hizkuntzaren garapenarekin uztartzeko beste argudio bat: (1) Landucciren berriemaile lañoak baditu gaztelaniazko erator atzizkiak ordezkatzeko automatismoak, baina ez dira guztiak atzizki bidezkoak, ez eta hurrik eman ere; (2) honegatik, aditzizenaren emankortasun handia are eta azpimarragarriagoa da, hizkera hartan zukeen besteek ez bezalako bizitasunaren seinale; (3) halaber, haren balioa uste baino ñabarragoa zela ohartzeko parada izan dugu, agian aditzarekiko lotura estuagatik ‘ekintza’ adieran finkatu aurreko egoera arkaiko baten azken lekuko (lekuko bakar?) legez.

## 7. Eranskina. Aipatutako hitzen zerrenda

Lanean zehar aipatutako hitz edo ordainak zerrendatu ditugu. Euskarazkoak, aipatutako guztiak bildu dira, eskuarki jatorrizko itxuran: forma biluzia inferitu den guztietan izarrak markatua dago, eta ondoren jatorrizkoa parentesi artean. Erdarazkoak, eurak aztertu direnean bakarrik, eta maiuskula txikiz bereizi dira. Zuzendu beharreko formak bi izarrez markatu dira, eta gure ustez ordainari ez dagozkion sarrerak (itzulpen hutsak zein kopia hutsak izan) “[i.o.]” laburduraz. Kakotx artean sarrera-hitza eman dugu, eta parentesi artean eskua (A ez beste bat denean soilik) eta eskuizkribuko orrialdea.

abarcataua, abarcac jançic “abarcado” (227r)  
 abarquee “abarca” (227r)  
 abbadesea “abbadesa” (227r)  
 abilesan plaça “cosso del toro” (252r)  
 abitoa “abito” (227r)  
 abogadua “abogado” (227r)  
 abolorioa “abollorio” (227r)

aborreçedorea “aborreçedor” (227r)  
 aborreçidu, equisigura es “aborreçer” (227r)  
 abotonadu “abotonar” (227v)  
 ABRIGO viento (227v)  
 abrochadu “abrochar” (227v)  
 absoluçioa “absoluçion del [peccado]”  
 (237r)



- absolvidu “absolver de peccado” (237r)  
 acabadu “acabar” (227r)  
 açafraya “açafrañ” (228r)  
 accusaçioa “acusaçion” (228r)  
 accusadu “acusar en juicio” (228r)  
 açelguea “açelga” (228r)  
 açeptadu prometid[ua] “açeptar lo prometido” (228r)  
 açertadu “assestar tiro” [i.o.] (237r)  
 açertadu çerbaytean “açertar en algo” (228r)  
 açetrea “acetre” (228v)  
 achayquia “achacar” (228v)  
 achayquiosoa “achacoso” (228v)  
 açicaladu “açicalar” (228v)  
 acordadu “acordarse” (228r)  
 açotea “açote” (228v)  
 açucrez betea “açucarado” (228v)  
 aculladea “aguijonar con aguijon” (C, 229r)  
 acusadorea “acusador” (228r)  
 adargadu “adargarse” (228v)  
 administradorea “administrador” (229r)  
 adorado vesteyc “adorar a otro” (229r)  
 afiladu “afilarse cosa de yerro” (229r)  
 agallea “agalla de arboles” (229r)  
 aguadu “aguado no beve vino” (229v)  
 agudezea maliçaquin “agudeza con maliçia” (229v)  
 AGUIJA piedra (229r)  
 aguijota “aguijon de yerro” (229r)  
 aguila arra “aguilicho” [i.o.] (229r)  
 aguilea “aguila, ave” (229r)  
 ahao “ahao, adverb” (230r)  
 alabança “alabança” (230v)  
 alargadu “alargar el tiempo” (230v)  
 albeyteria “albeyteria” (230v)  
 alçaçera “alçaçer” (231r)  
 alcahueteadu “alcahueter” (231r)  
 alcahueteria “alcahueteria” (231r)  
 alcançadu “alcançar lo que huye” (231r)  
 alcarchofea “alcarchofa” (231r)  
 alcavaleroa “alcavalero” (231r)  
 alcoholadu “alcoholar” (231r)  
 alcorquea “alcorque” (231r)  
 alcoy altaneroa “altanero falcon” (232v)  
 aldera “açerca” (228r)  
 ALFALFA (231v)  
 alfiniquea “alfenique” (231v)  
 algodoya “algodon” (231v)  
 alguazilan offiçioa “alguazilazgo” (231v)  
 ALGUIRNALDAS (231v)  
 alhonbrea “alhombra” (231v)  
 alhondiguea “alhondiga” (231v)  
 allanadu “allanar” (231v)  
 ALMADRAVA (232r)  
 almagradua “almagrada cosa” (232r)  
 ALMOJAVANA (232r)  
 almorranea “almorrana” (232r)  
 almoxarifea “almoxarife” (232r)  
 aloxea “aloxa” (232r)  
 altaneroa “altanero falcon” (232v)  
 alteraçioa “alteraçion” (232v)  
 alturea “altura de monte” (232v)  
 alvayaldea “alvayalde” (232v)  
 alvay[al]dez betea (232v)  
 amadu “amar” (233r)  
 amadua honestidadequin “amado honestamente” (232v)  
 amagadu “amagar” (232v)  
 amassaytea “amassadura” (233r)  
 amavia “jurado en la çiudad” (282v)  
 amorosoa “amable cosa” (232v)  
 amorosoa leguez “amablemente” (232v)  
 ANADEAR (233v)  
 añadidurea “añadidura” (234v)  
 andadorea “andador” (233v)  
 andadurian ybili “andar de andadura” (233v)  
 andra ydolatreia “ydolatra” (283r)  
 ANGARILLA\*\*, pescado conocido > anguilla (234r)  
 ANGUILLA: ik. angarilla\*\*  
 angustiadu “angustiar” (234r)  
 animalea “animal” (234r)  
 animosoa “animoso” (234r)  
 ANSIA ik. congoxea  
 antiçipadu “antiçipar” (234v)  
 antiçipaytea “antiçipaçion” (234v)  
 antojua “antojo” (234v)  
 antorchea “antorcha de çera” (234v)  
 ANTRUYARSE\*\* > antuviarse (234v)  
 ANTUVIARSE: ik. antruyarse\*\*  
 anzueloa “anzuelo” (234v)  
 AÑINO (234v)

- apaezandrea “mançeba o amiga” (290r)  
 aparadorea “aparador de vasos” (235r)  
 apartadorea “apartador” (235r)  
 apayndu “afeytar la muger” (229r)  
 apedreadu “apedrear” (235r)  
 appelaçioa “appellaçion” (235r)  
 apreçiadorea “apreçiadador” (235r)  
 apreçiadua “apreçiadura” (235r)  
 apremiadurea “apremiadura” (235r)  
 apresuradu “apresurado” (235r)  
 apresuradua leguez “apresuradamente”  
 (235r)  
 apretadu “apretar” (235r)  
 aprobaçioa “aprobaçion” (235v)  
 apucadu “acaecer” (227v)  
 apucaytea “acaçimiento” (227v)  
 ara “alla” (231v)  
 araya “alano perro” (230v)  
 arecha “haya arbol” (279v)  
 ARGAMASSA (236r)  
 argui eguin “alumbrar” (232v)  
 arguiquetan du eguna “aclarar el día”  
 (228r)  
 argumentadorea “argumentador” (236r)  
 arguy eguitea “alumbramiento” (232v)  
 armadu armaquin “armar con armas”  
 (236r)  
 arraya “abbadejo”, “aguja, paladar” (227r)  
 arreatadu “arreatar” (236r)  
 arreatadua leguez “arreatadamente”  
 (236r)  
 arreba[ta]ytea “arreatamiento” (236r)  
 arremangadu “arremangar” (236r)  
 arremetadorea “acometedor” (228r)  
 arremetidu “acometer” (228r)  
 arremetidu çan “acometimiento” (228r)  
 arremetidua “arremetido” (236r)  
 arrobeaz pesaytan devena “arroador que  
 mide” (236v)  
 ARTEJO (236v)  
 artificioquin “artificialmente” (236v)  
 artillera “artiller m<sup>o</sup> della [artilleria]”  
 (236v)  
 asco da, ez queao “abastar” (227r)  
 aserratua yraquin “ayrado con yra” (230r)  
 asmaticoa “asmatico” (236v)  
 asolvudua “assuelto de peccado” (237r)
- ASSALTO DE PEOCADO\*\* > assuelto de pec-  
 cado (237r)  
 asseruz ostico egozi “acoçar atras” (228r)  
 ASSUELTO: ik. assalto de peccado\*\*  
 astutoa “astuto” (237v)  
 astutoa leguez “astutamente” (237v)  
 atabalerea “atabalera” (237v)  
 atabaleroa “atabalero” (237v)  
 atacadurea “atacadura” (237v)  
 ataçaya “anadino” [i.o.] (233v)  
 atean aurreco manta “antepuerta” (234v)  
 atençioa “atençion” (237v)  
 ateridu\* (ateriduic) “atererse de frio” (237v)  
 atizadorea “atizador” (237v)  
 atizadu “atizar” (237v)  
 ATORMEÇIMIENTO (237v)  
 atormentadorea “atormentador” (238r)  
 atravessadu “atravesar” (238r)  
 atrevimentua “atrevimiento” (238r)  
 atriaqueroa “atriaquero” (238r)  
 aullidoa “aullido” (238r)  
 ausentadu “ahuyentar” [i.o.] (230r)  
 averiguança “averiguamiento” (238v)  
 avisaytan devena “amonestador” (233r)  
 axea “abrigo viento” (227v)  
 axez betea “ayrosa cosa” (230r)  
 ayuibi “alaridos dar” (230v)  
 azemilea “azemila” (239r)  
 azeytunea frutua “azeytuna fruta” (238v)  
 babac eguosçi “babea, echar babas” (240r)  
 babosoa “baboso” (240r)  
 bazia “baçia” (239r)  
 BALADREAR (239r)  
 baladroea “baladron” (239r)  
 ballestadu “ballestear” (239v)  
 ballestari\* (ballestarian) “yerua de balle-  
 stero” (283v)  
 ballesteroa “ballestero” (239v)  
 bañatu “bañar” (239v)  
 bañaytan dana “bañador” (239v)  
 bañoa “baño” (239v)  
 barberia “barberia” (240r)  
 barea “pala” (300r)  
 barquea “barca” (239v)  
 barrenderea “barrendera” (239v)  
 BARROSO (239v)  
 bastimentua “bastimiento” (240r)

- babaderoa “bavadero” (240r)  
 BATAÑAR (240r)  
 bazia “baçia” (239r)  
 beaçã\* (beaçã eguilea) “amenazador” (233r)  
 bellotea “bellota” (240v)  
 belloteroa “bellotero” (240v)  
 bendiçioa “bendiçion” (240v)  
 betunadu “betunar” (240v)  
 bienaventuradua “bienaventurado” (240v)  
 bienaventuradua leguez “bien aventurada-  
 mente” (241r)  
 BIGOT (241r)  
 bisnaguea “bisnaga” (241r)  
 blandoea “blandon de çera” (241v)  
 BLANQUIBOL (241v)  
 bodegone[rea] “bodegonera” (241v)  
 bolsea “bolsa” (242r)  
 bolteadorea “boltejador” (242r)  
 BOÑUELO (242r)  
 bordadorea “bordador” (242r)  
 bordoya “bordon” (242r)  
 borzeguineria “borzeguineria” (242r)  
 bosladerea “bosladera” (242r)  
 BOTANA (242v)  
 botiquea “botica” (242v)  
 bovedea “boveda” (242v)  
 bramadu “bramar los bueyes” (242v)  
 bramiduac “bramido” (242v)  
 bravua “brava cosa” (242v)  
 brabua leguez “bravamente” (242v)  
 broqueladua “broquelado” (242r)  
 bufadu “bufar” (243r)  
 buñueloa “boñuelo” (242r)  
 burladorea “burlador” (243r)  
 burladu “burlar” (243r)  
 burlea “burla” (243r)  
 BUYTRE (243r)  
 brasea, yncarra “ascua o brasa” (236v)  
 campu paçietacoac “apaçentamiento” (C,  
 234v)  
 çavalean “anchamente” (233v)  
 çelataria “assechador” (237r)  
 çerçenadurac “açepilladuras” (228r)  
 chipia “breve cosa” (242v)  
 chipia leguez “brevemente” (242v)  
 chixacurric ago “aver gana de mear” (238v)  
 cocoça “boço de barba” [i.o.] (C, 241v)  
 congoxea “ansia o congoxa” (234r)  
 çorrosça “agudo como quiera” (229v)  
 çorrosza leguez “agudamente” (229v)  
 çorrosztea “agudeza de yerro” (229v)  
 çorroztu “amolar yerro” (233r)  
 croçea epizticoana “mitra de obispo”  
 (293v)  
 çuriquetea “blanqueadura” (241v)  
 çuritu “blanquear hazer blanco” (241v)  
 çurroya “aljva” (231v)  
 cusuma “asco aver de” (236v)  
 cusumosoa “ascoroso” (236v)  
 dabilena gueratu “aquedar lo que anda”  
 (235v)  
 dançaria “baylador” (239r)  
 edonolan “arar como quiera” (C, 235v)  
 egoszi ur ardaoan “aguar vino” (229v)  
 egun eguiten du “amanecer” (232v)  
 elexa oscaría “sacrilego” (314v)  
 ENZINA (270r)  
 eraxaytea “aventamiento” (238v)  
 eraxo “aventarse el trigo” (238v)  
 erraytea “assaz” [i.o.] (237r)  
 errecac aundiaco dato[z] “avenida del río”  
 (238v)  
 erredea “red” (310v)  
 errevolvidua “buelto o rebuelto” (243r)  
 errexalan agallea “agalla de arboles” (229r)  
 escofia “alvanega” (232v)  
 espora\* (esperoytaco mutila) “moço des-  
 puelas” (293v)  
 esquetea “apretamiento” (C, 235v)  
 esquina guztietan “a cada canton” (227r)  
 essean artu “acoger en casa” (228r)  
 estrellea “estrella” (274r)  
 even ni nagan lequan “aquí donde yo es-  
 toy” (235v)  
 eyçatu edonolan “arar como quiera” (C,  
 235v)  
 fiela “almotaçen” (232r)  
 finea “acabamiento” (227v)  
 gari garvituac “ahechaduras de trigo”  
 (230r)  
 garvituac “alimpiadura[s]” (231v)  
 gauça agroa, ozpina “agra cosa” (229v)  
 gauça alborotadua “alborotada cosa” (231r)  
 gauça amorosoa “amable cosa” (232v)

- gauça luçea, andia “alta cosa” (232v)  
 gestu dullorra “afear” (C, 229r)  
 goraz eguiten du “abondar” (227r)  
 governaioa “administraçion” (228v)  
 goylarea “cuchara” (253v)  
 gozatu “alegrarse” (231v)  
 gozoa “alegria” (231v)  
 gozoquin “alegremente” (231v)  
 gozosçua “alegre” (231v)  
 giçon lur asco daucana “arraygar, hazer raizes” (236r)  
 gutica gutica “a menudo” [i.o.] (233r)  
 guztietan “açada” [i.o.] (228r)  
 honestidadequin “amado honestamente” (232v)  
 iltua “amorteçimiento” (233v)  
 inconvenietan dan gauça “inconveniente cosa” (284r)  
 jaquinduna “abil cosa” (227r)  
 jaquinduna leguez “abilmente” (227r)  
 jaquitea “abilidad” (227r)  
 jarri <g-> “assentarse a la mesa” (237r)  
 jarritea “assentamiento” (237r)  
 jatorduan lasç “aspero al gustar” (237r)  
 lagunçallea “ayudadora” (230r)  
 lasç “aspero al gustar” (237r)  
 lecu çavala “anchura” (233v)  
 lecu chiquirra “angostura” (234r)  
 letoya “açofar” (228v)  
 locu\*\* > lecu (234r)  
 luçatu “creçer” (252v)  
 lurrera eguosçi “assolar lo poblado” (237r)  
 lurrera eguoztea “assoladura” (237r)  
 lurruña dacarr “bahear, echar vaho” (239r)  
 matea “braña o mata” (242v)  
 merioa “almotaçen” (232r)  
 mina “amargo” (233r)  
 mintea “amargura” (233r)  
 moldurac (*moladurac?*) “amoladuras” (233r)  
 musloa “muslo” (295v)  
 negatu “agenar el hijo en vida” [i.o.] (230r)  
 negaytea “agenamiento” [i.o.] (230r)  
 obaytan da “arrezar de dolenzia” (236r)  
 ollerea “azeytero” [i.o.] (238v)  
 ona ni nagoan lecura “aca donde yo estoy” (227v)
- ondo “buenamente” (243r)  
 ondo edaten deuena “bebedor” (240v)  
 ondo estua “apretadamente” (C, 235r)  
 oquina “amassador” (233r)  
 oriquetan da “amarilleçerse” (233r)  
 orri verdea “hojaldre” (281v)  
 oşaç ateriduc “atererse de frio” (237v)  
 oscaria “sacrilego” (314v)  
 osticaria “acoçador” (228r)  
 ostico emon “acoçear” (228r)  
 ozpina “agra cosa” (229v)  
 paguoa “roble, arbol” (313r)  
 perroquia guztietan “a cada collaçion” (227r)  
 pescadorea “pescador” (303v)  
 pliego bat paper “pliego de papel” (305r)  
 porfiadua “a porfia” (C, 235r)  
 quez betea “ahumado” (230r)  
 RASTRO DE PISADA (309v)  
 REDONDO (310v)  
 RELINCHAR CAVALLO (311v)  
 revoltosoa “argullosa cosa” (236r)  
 revoltosoa leguez “argullosamente” (236r)  
 RIO (313r)  
 sardina chipia “anchova” (233v)  
 servidorea “baçin servidor” (239r)  
 tempora yraguoetam “antiguamente” (234v)  
 umea viçian negatu “agenar el hijo en vida” [i.o.] (230r)  
 undiquetea “anegamiento” (233v)  
 unditu “anegarse la nave” (233v)  
 ur joana “aguaducho” [i.o.] (C, 229v)  
 vatanatu “batañar” (240r)  
 vatela “batel de nave” (240r)  
 veguiaz eguin “aojar con los ojos” (234v)  
 veguiaz eguitea “aojadura” (234v)  
 velaurico jarri “arrodillar” (236r)  
 velaurico jarritea “arrodilladura” (236r)  
 venturan “aventura” [i.o.] (238r)  
 veratua “blandura” (241v)  
 veratua leguez “blandamente” (241v)  
 verbaytan “desgraçia en hablar” (261r)  
 vereia “blando” (241v)  
 vesperac “bisperas” (241r)  
 vesteren emaztequin essin “adulterar” (229r)

|                                             |                                                        |
|---------------------------------------------|--------------------------------------------------------|
| viurtea “bolvimiento” (242r)                | yçusiten deuena “barredor” (239v)                      |
| viurto “bolver” (242r)                      | ydolatrea “ydolatra” (283r)                            |
| vixigaz betea “berrugoso” (240v)            | yguzquitan eguoan dan gauçea “assoleado al sol” (237r) |
| votana “botana” (242v)                      | yraqueta “ayramiento” (230r)                           |
| vote bat conserva “bote de conserva” (242v) | yraquin “ayrado con yra” (230r)                        |
| votoya “boton de vestido” (242v)            | ysçasçi “apegarse” (234v)                              |
| vuhoa “buho” (243r)                         | ysçauntea “apegamiento” (234v)                         |
| ybili “anidar” [i.o.] (234r)                |                                                        |

## Bibliografia

- Acero, I., 2003, “La lexicografía plurilingüe del español”, in A. M. Medina Guerra (arg.), *Lexicografía española*, Ariel, Bartzelona.
- Agud, M. & K. Mitxelena, 1958: ik. Landuchio 1562.
- Azorín, D., 2000, *Los diccionarios del español en su perspectiva histórica*, Univ. de Alicante, Alicante.
- Bouza, F., 1999, *Comunicación, conocimiento y memoria en la España de los siglos XVI y XVII*, Salamanca: Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas (SEMYR).
- Bueno, A., 2004, *Nominalizazio atzizki deitutakoen azterketa historikoa eta morfologikoa*, Doktorego programako ikerkuntza lan argitaragabea, UPV/EHU, Gasteiz.
- , 2006, “Atzizkiak aztergai autore ezberdinen begiradapean”, in J. A. Lakarra & J. I. Hualde (arg.), *R. L. Trasken oroitzenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalari-tza historikoz*, [= *ASJU* 40:1/2], UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia, Bilbo, 921-948.
- Camino, I., 2003, *Hego-nafarrera*, Nafarroako Gobernu, Iruña.
- Cardim, P., 2002, “La presencia de la escritura (siglos XVI-XVIII)”, in Castillo (arg.), 271-315.
- Casado de Otaola, L., 2002, “Escribir y leer en la Alta Edad Media”, in Castillo (arg.), 113-177.
- Castillo, A. (arg.), 2002a, *Historia de la cultura escrita. Del Próximo Oriente Antiguo a la sociedad informatizada*, Trea, Gijón.
- , 2002b, “Entre la necesidad y el placer. La formación de una nueva sociedad del escrito (ss. XII-XV)”, in Castillo (arg.), 179-270.
- Chartier, R., 1996 [1992], *El orden de los libros. Lectores, autores, bibliotecas en Europa entre los siglos XIV y XVIII*. V. Ackermann-en itzulp. Gedisa, Bartzelona.
- CORDE = ik. Real Academia Española.
- Crystal, D., 2000 [1980], *Diccionario de lingüística y fonética*, Bartzelona: Octaedro. [Xavier Villalba-ren itzulp. eta egokitzapena].
- DAut = Real Academia Española 1726-1739.
- DHLE = Real Academia Española 1972.
- Echagüe Burgos, J., 2006 (?), “De los vizcaínos a los arlotes. Sobre el empleo humorístico del español hablado por los vascos”, <[www.cuadernos cervantes.com/art\\_43\\_vizcainos.htm](http://www.cuadernos cervantes.com/art_43_vizcainos.htm)> [kontsulta: 2007-11-26].
- ETG = Lakarra 1984.
- Gómez, R., 1997, “Euskalaritzaren historiarako ikerketa-norabideak: zenbait proposamendu”, *ASJU* 31: 2, 393-409.

- Guerrero Ramos, G., 1995, *El léxico en el Diccionario (1492) y en el Vocabulario (?1495?) de Nebrija*, Universidad de Sevilla & Ayuntamiento de Lebrija, Sevilla.
- Jones, W. J., 1991, “*Lingua teutonum victrix?* Landmarks in German lexicography”, *HEL* 13:2, 131-152.
- Knörr, H. & K. Zuazo (arg.), 1998, *Arabako euskararen lekukotak. Ikerketak eta testuak. El euskara alavés. Estudios y textos*, Eusko Legebiltzarra - Parlamento Vasco, Vitoria-Gasteiz.
- Lakarra, J. A., 1984, *Euskal thesauruserako gaiak: Hegoaldeko testuak (1700-1745)*, UPV/EHUko tesina argitaragabea, Gasteiz.
- , 1985, “Literatur gipuzkerantz: Larramendiren Azkoitiko Sermoia (1737)”, *ASJU* 19: 1, 235-281.
- , 1991, “Testukritika eta hiztegiak: Harriet eta Larramendi”, in J. A. Lakarra & I. Ruiz Arzalluz (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum (ASJUren Gehigarriak 14)*, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, I, 217-258.
- , 1992, “Larramendirekin aurreko hiztegi-gintzaren historiak: aztergai eta gogoeta”, in J. A. Lakarra (arg.), *Manuel Larramendi. Hirugarren mendeurrena (1690-1990)*, Andoaingo Udala, etab, Andoain.
- , 1993, *XVIII. mendeko hiztegi-gintzaren etorkiez*, Doktorego tesi argitaragabea, UPV/EHU, Gasteiz.
- , 1994a, “Harrieten Gramatikako hiztegiak (1741)”, *ASJU* 28: 1, 1-178.
- , 1994b, “Euskal hiztegi-gintzaren historiarako: II. Gogoetak Urteren hiztegi-gintzaz”, *ASJU* 28:3, 871-884.
- , 1995, “Pouvreuren hiztegiez eta hiztegi-gintzaren historiak”, *ASJU* 29: 1, 3-52.
- , 1996a, *Refranes y Sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa* (Euskararen Lekukoak 19). Bilbo: Euskaltzaindia.
- , 1996b, “Iturrien erabilera eta tamainak egitura(z) zehaztuaz: *Refranes y Sentencias* eta *Hiztegi Hirukoitza*”, *Uztaro* 16, 21-55.
- , 2004, “Juan Perez Lazarragakoaren eskuizkribua (xvi. mendea): Lehen hurbilketa”, in Gipuzkoako Foru Aldundia (arg.), *Lazarragaren eskuizkribua*, 2004, Edilan-Ars Libris, Madril.
- Landuchio, N., 1562, *Dictionarium linguae cantabrigae*. Madrilgo Biblioteka Nazionalako eskuizkribua, 8431. zb. Ik. katalogoa: <<http://www.bne.es/docs/inventariomss/invgenmss12.pdf>> [kontsulta: 2007-11-11]. [Eskuizkribuaren argazkiak: Koldo Mitxelena Kulturuneko Fondo Gordeak (J.U. 3087). M. Agud & K. Mitxelenaren arg., *ASJU*-ren gehigarriak 3, Donostia, 1958; H. Knörr & K. Zuazoren arg., in Knörr & Zuazo (arg.), 1998, 201-334].
- Legarda, A. de, 1953, *Lo “vizcaíno” en la literatura castellana*, Biblioteca Vascongada de los Amigos del País, Donostia.
- Liverani, E., 2004, “La lessicografia bilingue di derivazione nebrisense: il dizionario di Landucci”, in D. A. Cusato et al. (arg.), *Atti del XXI Convegno [Associazione Ispaniste Italiani]: Salamanca 12-14 settembre 2002 (La memoria delle lingue: la didattica e lo studio delle lingue della Penisola Iberica in Italia)*, 2, 137-152.
- MacDonald, G. J., 1973, “Introducción”, in Nebrija 1516.
- Madariaga, P. de, 1565, *Honra de escribanos*. [Bizkaiko Liburutegi Digitalean eskura dagoen 2. arg.aren alea erabili dut (VR-49 zb.): *Arte de escribir*, Antonio de Sancha, 1777], Madrid.
- Martinez de Madina, E., 1998, “Landuchioren hiztegi iraulia, euskara-gaztelania/Vocabulario invertido de Landuchio”, in Knörr & Zuazo (arg.), 335-465.



- Mayans, G., [1737], *Orígenes de la Lengua Española*, in *Obras Completas* II, Diputación de Valencia, Ayuntamiento de Oliva, 1984.
- Mitxelena, K., 1958, “Introducción”, in Agud & Mitxelena (arg.), 1958, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia.
- , 1959, “Noticias sobre la obra de N. Landucci”, *BAP* 15, 123-157. Berrarg. in *SHLV* II, 783-785.
- , 1970, *Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue*, Centro de Estudios Históricos de Vizcaya, Bilbo.
- , 1971, “Toponimia, léxico y gramática”, *FLV* 3, 241-267. Berrarg. in *PT* 141-167.
- , 1979, “Algo más sobre grafías de *Refranes y Sentencias*”, in “Miscelánea filológica vasca (III)”, *FLV* 11, 213-236. Berrarg. in *PT* 418-433.
- , 1987-2005, *Orotariko Euskal Hiztegia* (15 lib.), Euskaltzaindia, etab, Bilbo.  
*MTLV* = Sarasola 1980.
- Nebrija, A. de, 1516 [1495?], *Vocabulario de Romance en Latín*. Johannes Varela, Sevilla. [Egileak berrikusitako argitalpena; Gerald J. MacDonald-en arg., Castalia, Madril 1973].
- Nieto, L. & M. Alvar Ezquerro, 2007, *Nuevo tesoro lexicográfico del español* (11. lib.), Arco/Libros, Madril.  
*NTLE* = Nieto & Alvar 2007.  
*OEH* = Mitxelena 1987-2005.
- Osselton, N. E., 1989 [1995], “Secondary Documentation in Historical Lexicography”, berrarg. in *Chosen Words. Past and Present Problems for Dictionary Makers*, 1995, 137-147, University of Exeter Press, Exeter.
- Real Academia Española, 1726-1739, *Diccionario de Autoridades*. [Berrarg. faks., 3 lib., Madril: Gredos, 1979].
- , 1972, *Diccionario histórico de la lengua española (I)*. A-ALA, Madril.
- , Datu bankua (CORDE). *Corpus diacrónico del español*. <<http://www.rae.es>> [2007ko urrian].
- Rijk, R. P. de, 1995, “Basque manner adverbs and their genesis”, *ASJU* 29:1, 53-82.
- Rodríguez-San Pedro, L. E. & J. L. Sánchez Lora, 2000, *Los siglos XVI-XVII. Cultura y vida cotidiana*, Síntesis, Madrid.
- Sarasola, I., 1980, *Materiales para un Thesaurus de la Lengua Vasca*, Bartzelonako Unibertsitateko tesi argitaragabea.
- , 1997, “Euskal hitz altxorraz”, *ASJU* 31: 2, 617-642.
- , 1998, *Irakaskuntza egitasmoa [Euskal Lexikografiaren historiaz]*, EHU, Bilbo (argitaragabea).
- Seiffert, L., 1990, “The Vernacularist and Latinist Justus-Georgius Schottelius and the Traditions of German Linguistic Purism”, in W. Hülsen (arg.), *Understanding the Historiography of Linguistics. Problems and Projects, Symposium at Essen, 23-25 November 1989*, 1990, Nodus Publikationen, Münster, 241-261.
- Trask, L., 1995, “On the History of the Non-Finite Verb Forms in Basque”, in J. I. Hualde, J. A. Lakarra & L. Trask (arg.), *Towards a History of the Basque language*, John Benjamins, Philadelphia, 207-234.
- & R. Coates, 2006, “A New Early Source of Basque: The Willughby Glossary of 1664”, *TPS* 104: 3, 331-393.
- Urgell, B., 1998a, “*Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades* erkatuaz (I): oinarritzko ezaugarri zenbait”, *ASJU* 32: 1, 109-163.

- , 1998b, “*Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades* erkatuaz (II): sarreraren edukia”, *ASJU* 32: 2, 365-414.
- , 1999, “*Hiztegi Hirukoitza eta Diccionario de Autoridades* erkatuaz (III): Gaztelania”, *ASJU* 33: 1, 157-238.
- , 2000, *Hiztegi Hirukoitza-ren osagaiez*, UPV/EHUko tesi argitaragabea.
- , 2001a, “Euskal formen aurkezpena Larramendiren hiztegian”, *ASJU* 35: 1, 107-183.
- , 2001b, “Euskal hiztegien azterketaz, Odriozola-Bonaparte hiztegiaren aitzakian”, *ASJU* 35: 2, 531-572.
- , 2002, *Euskal Lexikografia*, Irakaskuntza proiektu argitaragabea, EHU, Gasteiz.
- , 2004, “Etimologia eta hitz sorkuntza Larramendiren *Hiztegi Hirukoitz*-ean”, *Lapurdum* 9, 299-310.
- , 2006, “Para la historia del sustantivo verbal en vasco”, in J. A. Lakarra & J. I. Hualde (arg.), *R. L. Trasken oroitzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritzaz historikoz*, [= *ASJU* 40: 1/2], 921-948. UPV/EHU & Gipuzkoako Foru Aldundia, Bilbo.
- Viñao Frago, A., 1999, “Alfabetización y primeras letras (siglos XVI-XVII)”, in A. Castillo (arg.), *Escribir y leer en el siglo de Cervantes*, Gedisa, Barcelona, 39-84.
- Zgusta, L., 1971, *Manual of Lexicography*, Mouton, The Hague & Paris.



# TOPIC, FOCUS AND QUANTIFIER FLOAT

Vidal Valmala  
UPV/EHU & HiTT

## 1. Introduction<sup>1</sup>

In the literature on the Floating Quantifier (FQ) phenomenon [1b], the debate has mainly centred on the problem of the syntactic distribution and the status of FQs, and the question addressed has been why they can appear in some positions but not in others with the ultimate goal of determining whether FQs are residues stranded by movement (Sportiche 1988, among others) or predicative adverbials (Bowers 1993, among others).<sup>2</sup> Here, I approach the phenomenon concentrating on its rationale and thus on the question of why FQs float, which I consider to be the necessary point of departure for the correct characterization of the phenomenon and also for the identification of adequate answers to the above mentioned ‘traditional’ issues. Although I will concentrate on data from Spanish, the analysis presented here is expected to also be applicable, perhaps with some modifications, to other languages.<sup>3</sup>

What the stranding [1c] and the predicative adverbial [1d] approach have in common is that in both cases FQs are considered to be inert elements, i.e. they do not move. Although I will be assuming a derivational approach as in (1c) here, my proposal will crucially depart from previous derivational analyses in that FQs, like their associates (ASs), will be argued to undergo movement operations which trigger the split known as floating quantification.

- (1) a. Todos los estudiantes defísica son inteligentes.  
all the students of physics are intelligent

---

<sup>1</sup> This research has been supported by the University of the Basque Country (Grant 9/UPV 00114.130-16009/2004) and the Basque Government (Research Nets in Humanities calls 2006 -*A Typological Study of the Functional Architecture of the Clause*- and 2007 -*Licensing Conditions at the Interfaces*-, and 2007 call for Research Groups within the Basque University System -HiTT 210-07-). An earlier version of this paper was presented at the XXXIV Incontro di Grammatica Generativa. I would like to thank the audiences of this conference for their comments, and, very especially, Myriam Uribe-Etxebarria and Javier Ormazabal for valuable discussion and suggestions. All remaining errors are mine.

<sup>2</sup> There is a vast literature on floating quantification. Many important works on the phenomenon are not mentioned here simply because it is not the purpose of the present paper to address the issues considered there.

<sup>3</sup> See Sánchez (1993) for a detailed analysis of floating quantification in Spanish.

- b. Los estudiantes de física son todos inteligentes.  
the students of physics are all intelligent
- c. [the students]<sub>i</sub> of physics are [all t<sub>i</sub>] intelligent
- d. the students of physics are [<sub>AP</sub> all [<sub>AP</sub> intelligent]]

Within an adverbial analysis of FQs no economy issue arises, as quantifiers are merged in different positions of the clausal architecture, but within a derivational approach economy is expected to come into play, as moving less material should always be cheaper than moving more. So it must be the case that movement of the quantifier in (1) is not optional, which is precisely what I will propose in what follows.

## 2. Information-structural properties of floating quantification in Spanish

### 2.1. Subject-related FQs

In this section I will describe the basic patterns of clause-mate floating quantification in which the quantified DP is the subject of a sentence, concentrating on the information-structural properties of both the floating quantifier and its 'associate'.

#### 2.1.1. Information-structural properties of the FQ

##### A. Information focus FQs

As has been observed by Zubizarreta (1998) for subjects in the general case, subject-related FQs can receive an information focus interpretation only if they appear in final position [2B1] —henceforth the focal constituent will be identified by capitalization—. The sentences in (2B2) and (2B3) are grammatical with a focus interpretation of the quantifier but are not possible answers to the question in (2A), an indication that the FQ in those positions cannot be information focus. As for (2B4), it is ungrammatical. Although at first sight we might be tempted to conclude that the impossibility of (2B4) is part of the generally assumed restriction by which FQs cannot precede their ASs proposed in Baltin (1978) and other works, we will later see that this is not the case.

- (2) A: ¿Qué estudiantes de física consiguieron beca?  
Which students of physics got grant  
Which students of physics got a grant?
- B1: Los estudiantes de física consiguieron beca **TODOS**.  
B2: #Los estudiantes de física **TODOS** consiguieron beca.  
B3: #Los estudiantes de física consiguieron **TODOS** beca.  
B4: \***TODOS** consiguieron beca los estudiantes de física.

On the other hand, a FQ in final position is always narrow focus. Evidence in support of this comes from predicate inversion. Notice that whereas predicative copular sentences with canonical word order are compatible with floating quantification [3b], in predicate inversion contexts in which the post-copular subject is typically interpreted as focus [3c], floating quantification is impossible [3d].

- (3) a. Todos los estudiantes de física son inteligentes.  
 all the students of physics are intelligent  
 b. Los estudiantes de física son inteligentes todos.  
 c. Inteligentes son todos los estudiantes de física.  
 d. \*Inteligentes son los estudiantes de física todos.

Independently, Zubizarreta (1998, 1999) has shown that subjects in final position always receive a narrow focus interpretation on the basis of the impossibility of assigning focus to other elements in contexts of VOS order [4].<sup>4</sup>

- (4) \*Me regaló la BOTELLA de vino María. (Zubizarreta 1998, p. 126, ex. 77a)  
 to-me gave the bottle of wine María

If, as I claim, floating quantifiers in final position are always narrow focus they will not be compatible with a focal object. This prediction is confirmed by the deviance of (5).

- (5) \*Los estudiantes de física consiguieron BECA todos.  
 the students of physics got grant all

### B. Contrastive focus FQs

FQs in preverbal position [6B1], in post-verbal final position [6B2], or in postverbal non-final position [6B3] can receive a contrastive focus interpretation.<sup>5</sup>

- (6) A: Juan dice que sólo dos estudiantes de física consiguieron beca.  
 Juan says that only two students of physics got grant  
 B1: No. Los estudiantes de física TODOS consiguieron beca.  
 no the students of physics all got grant  
 B2: No. Los estudiantes de física consiguieron beca TODOS.  
 B3: No. Los estudiantes de física consiguieron TODOS beca.  
 B4: \*No. TODOS consiguieron beca los estudiantes de física.

That the subject in VSO [7a], SVO [7b] and VOS [7c] order can receive a contrastive focus interpretation has been independently noticed by Ordóñez (1997) and Zubizarreta (1998) —(a) is Zubizarreta's and (b,c) are adapted from there—.

<sup>4</sup> This generalization, although useful for present purposes, is only partially valid. As shown in the interrogative (ii), which is equivalent to (i), the subject in final position does not receive a focus interpretation. Similarly, the restriction does not apply in context in which a focal element is in the preverbal domain, as illustrated in (iv). So the descriptive generalization is that if there is no focal element in preverbal position, a subject in final position following the direct object must be interpreted as focus.

- (i) ¿A quién le ha dado María un sofá de cuero?  
 to whom clit. has given María a sofa of leather  
 (ii) ¿A quién le ha dado un sofá de cuero María?  
 (iii) A LUIS le ha dado María un sofá de cuero. (no a Pedro)  
 (iv) A LUIS le ha dado un sofá de cuero María. (no a Pedro)

<sup>5</sup> The floating quantification pattern of (6B1) should not be confused with the impossible case of preverbal floating quantification like (i) discussed in Sánchez (1999) in which the FQ is not focus. I will later explain the impossibility of (i).

- (i) \*Mis amigos todos adoran a María.

- (7) a. Lavó NINA los platos (no María).  
 washed Nina the dishes (not María) (Zubizarreta 1998: 108, ex. 21a)  
 b. NINA lavó los platos (no María).  
 c. Lavó los platos NINA (no María).

C. *Neutral (neither topic nor focus) FQs*

As noted by Zubizarreta (1998), postverbal subjects cannot be sentence topics. The examples in (8) are Zubizarreta's (p. 164, footnote 25). Ordóñez (1997) also notes that postverbal subjects cannot be presupposed, as shown by the impossibility of the (8cB1) reply to the question in (8cA) —examples from Ordóñez 1997: 31—.

- (8) a. Juan me escribió una carta. La carta llegó ayer.  
 Juan to-me wrote a letter. The letter arrived yesterday.  
 b. Juan me escribió una carta. ??Llegó la carta ayer.  
 c. A: ¿Qué compró Juan ayer?  
       what bought Juan yesterday  
 B1: #Ayer compró Juan un libro.  
       yesterday bought Juan a book  
 B2: Ayer, Juan compró un libro.

These facts indicate that in cases of postverbal non-final FQs in which some other constituent is narrow focus, the FQ itself is neither topic nor focus [9B1]. Using Ordóñez's (1997) terminology for postverbal subjects, let us call these instances of FQ which are interpreted neither as topic nor as focus *neutral* FQs —henceforth neutral constituents will appear in italics—. On the other hand, preverbal FQs are impossible with a neutral interpretation [9B2].

- (9) A: ¿Qué consiguieron todos los estudiantes de física?  
       What got all the students of physics?  
 B1: Los estudiantes de física consiguieron *todos* BECA.  
 B2: \*Los estudiantes de física *todos* consiguieron BECA.

D. *\*Topic FQs*

We have seen that postverbal FQs cannot be topics. As shown in (10B1), FQs cannot receive a topic interpretation in preverbal position either —henceforth topics will be identified by means of underlining—. If we want to provide an answer to (10A) in which the quantifier and its associate are split, a pseudo-cleft [10c] or a configuration with the Q in neutral position must be provided.

- (10) A: Me han dicho que los estudiantes de una asignatura han conseguido  
 To-me have-they told that the students of a subject have got  
 beca TODOS.  
 grant all  
 B1: \*Sí. Todos creo que han conseguido beca LOS ESTUDIANTES DE  
 Yes all think-I that have got grant the students of  
 FÍSICA.  
 physics

B2: Sí. Los que han conseguido beca todos creo que son los estudiantes de física.

B3: Sí. Creo que han conseguido todos beca LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA.

This is part of the general restriction observed in Rizzi (1997) by which quantifiers cannot be topics. This is confirmed by the impossibility of left dislocated quantifiers shown in (11).<sup>6</sup>

- (11) a. \*As for all, all my friends arrived late.  
 b. \*As for all, I met all the students of physics.  
 c. As for my friends, they all arrived late.  
 d. As for my friends, I met them all.

The summary of the interpretation of subject-related FQs is given in (12) —IF = Information Focus, CF = Contrastive Focus, *n* = neutral—. In preverbal position FQs always receive a contrastive focus interpretation, in postverbal non-final position they can be neutral and contrastive foci, and in postverbal final position they can be information and contrastive foci.

- (12) ... AS  $FQ_{(CF)}$  verbal complex  $FQ_{(n/CF)}$  object  $FQ_{(IF/CF)}$

### 2.1.2. Information-structural properties of the associate (AS)

#### A. Information Focus ASs

The AS in final position can be information focus. In that context, the FQ appears in neutral position [13B]. Notice that this example is interesting because it shows that the general assumption that a FQ cannot precede its AS is not correct.<sup>7</sup>

- (13) A: ¿Qué estudiantes crees que conseguirán *todos* beca?  
 which students think-you that will-get all grant  
 B: Supongo que conseguirán *todos* beca LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA.  
 suppose-I that will-get all grant the students of physics

<sup>6</sup> Quantifiers alone cannot be topics probably due to the fact that we talk about entities, properties or events, but a quantifier is neither. As a matter of fact, if quantifiers are functional in nature, their behaviour in this respect is probably part of the more general impossibility of having functional elements as topics; the lexical category 'llegar' can be both topic (i) and focus (ii), but the functional category 'haber' can be focus (iv) but not topic (iii).

- (i) Llegar, habríamos llegado a LAS CINCO.  
 arrive, have-would-we arrived at five  
 (ii) Habría LLEGADO a las cinco.  
 (iii) \*Haber, habría LLEGADO.  
 (iv) HABRÍA llegado.

<sup>7</sup> This example should not be confused with the ungrammatical (i), noted by Jaeggli (1981), in which the postverbal AS is not focal. As a matter of fact, the impossibility of such examples led Baltin (1978) to the conclusion that the FQs can never precede their ASs, which Jaeggli (1981) explains on the basis of the idea put forward in Belletti (1979) that FQs and their ASs must satisfy antecedent-anaphor conditions. As we have just seen, this is not the case, as neutral FQs can precede their focal ASs.

- (i) \*Llegaron todos muy tarde los estudiantes.  
 arrived all very late the students

### B. Contrastive focus ASs

The AS in final [14B1], preverbal [14B2] and postverbal non-final position [14B3] can be contrastive focus.

- (14) A: Dice Luis que los estudiantes de química conseguirán todos beca.  
 says Luis that the students of chemistry get-will all grant
- B1: Yo creo que conseguirán *todos* beca LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA (no  
 I think that get-will all grant the students of physics not  
 los de química).  
 those of chemistry
- B2: Yo creo que LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA conseguirán *todos* beca, (no los de  
 química).
- B3: Yo creo que conseguirán LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA *todos* beca, (no los de  
 química).

### C. Topic ASs

Topic subject ASs—here in the matrix clause— can appear in construction with neutral [15a] or focus [15b] FQs.

- (15) a. Los estudiantes de física yo creo que conseguirán *todos* BECA.  
 los estudiantes de física I think that get-will all grant
- b. Los estudiantes de física yo creo que conseguirán beca TODOS.

### D. \*Neutral ASs

The AS cannot appear in neutral postverbal position [16]. Note that I am crucially assuming that preverbal subjects in Spanish are not in a neutral A-position. Many scholars have noticed the special behaviour of preverbal subjects in Spanish; Uribe-Etxebarria (1992) considers it an A'-position, Zubizarreta (1998) considers [Spec,IP] a syncretic category where topics, foci and emphatic elements land, and others, like Ordóñez (1997) and Etxepare and Uribe-Etxebarria (2005), maintain that Spanish preverbal subjects are in fact not in the specifier position of IP-related projections but in some dislocated position.

- (16) \*Conseguirán *los estudiantes de física* beca TODOS.

In (17) I summarize the distribution and interpretation of AS subjects; in preverbal position they can be contrastive foci and topics, and in postverbal final position they can be contrastive and information foci.

- (17) ... **AS**<sub>(CF/Top)</sub> ... verbal complex object **AS**<sub>(IF/CF)</sub>

#### 2.1.3. Long distance dependencies

In (15) we have seen two examples in which the AS is in the matrix clause and the FQ in the embedded clause. As shown in (18), the variety of long distance dependencies in floating quantification is much richer. In (18a) both the focal FQ and

its topic AS appear in the matrix clause, and in (18b-e) the topic AS appears in the matrix clause and the focal FQ occupies different positions in the embedded clause. Especially interesting is the case of (18e), where the focal FQ is the only material following the complementizer 'que'.

- (18) a. Los estudiantes de física TODOS creo que han conseguido beca.  
           the students of physics all think-I that have got grant  
 b. Los estudiantes de física creo que TODOS han conseguido beca.  
 c. Los estudiantes de física creo que han conseguido TODOS beca.  
 d. Los estudiantes de física creo que han conseguido beca TODOS.  
 e. Los estudiantes de física han conseguido beca creo que TODOS.  
 f. Los estudiantes de física creo que han conseguido *todos* BECA.

So the conclusion from this section is that Spanish floating quantification is sensitive to the topic-focus distinction, the obvious question being where those information-structural properties come from. A logical answer is that in all the examples considered at least one of the members of the quantification —sometimes both— appears in a syntactic position associated to the discourse-related categories topic and focus. In principle, this approach is neutral with respect to the debate about the original position of FQs. If FQs are adverbial elements, we could argue that the FQ in (19a,b) has been directly generated in the position it occupies, whatever it is. If we consider the FQs to always merge in a position in which they are adjacent to their associates, the original position of both the FQ and its AS for both (19a) and (19b) would be [Spec,VP], as shown in (20), which implies that either the Q or the AS —perhaps both— must have moved in the syntax to topic or focus positions. Within this view, the movement operations which are responsible for the split in (19) must be made explicit and, of course, these must conform to the properties of movement observed elsewhere in the grammar. Obviously, the ultimate goal is to account for the properties of floating quantification observed in this section.

- (19) a. Los estudiantes de física TODOS consiguieron beca.  
 b. Consiguieron *todos* beca LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA.  
 (20) ... [<sub>VP</sub> [todos los estudiantes de física] [<sub>V</sub> consiguieron beca]]

In what follows, I will assume a derivational analysis of floating quantification; I do not want to call it a stranding/residue analysis because I will propose that FQs are not merely stranded elements. I consider the asymmetry observed between (21) —where floating quantification is possible in the context of an argument— and (22) —where floating quantification associated to an adjunct DP is impossible— as additional evidence in support of a derivational approach to Spanish floating quantification.

- (21) a. Todos los días de fiesta me gustan.  
           all the days of holiday to-me like  
           I like all public holidays.  
 b. Los días de fiesta TODOS me gustan.  
 c. Los días de fiesta me gustan TODOS.

- (22) a. Todos los días de fiesta compro flores.  
 all the days of holiday buy-I flowers  
 b. \*Los días de fiesta TODOS compro flores.  
 c. \*Los días de fiesta compro flores TODOS.

On the other hand, I will show that the combination of a derivational theory of floating quantification with a cartographic approach to clausal architecture allows us to explain the major properties of floating quantification in Spanish.

### 3. Floating quantification as split

I will assume, as proposed in Irurtzun (2007), that if all the lexical items dominated by a node are positively specified for a given discourse-related feature, the node in question is positively specified for that feature and will then be ‘active’ in the relevant sense. Specifically, in the case of quantified DPs, if both the Q and its AS are positively specified for the feature [Foc], the DP as a whole will be [Foc] and will thus move to a focus position as a unit, triggering non-floating quantification [23a]. Similarly, because no lexical item of the DP subject in (23b) is positively specified for the features Top or F, the DP itself is negatively specified for those features and thus does not move from its original position in [Spec,VP].

- (23) a. [TODOS LOS ESTUDIANTES<sub>Foc</sub>]<sub>Foc</sub> creo que han llegado t<sub>F</sub> tarde.  
 all the students think-I that have arrived late  
 b. Si consiguen [*todos los estudiantes de física*] beca ...  
 if get-you all the students of physics grant ...

I propose that the FQ phenomenon in Spanish arises when there is a mismatch in the discourse-related feature specification of the Q and its AS. Specifically, I argue that because individual lexical items can be specified for the features Foc(us) and Top(ic), nothing prevents the lexical items which form a DP from having different feature specifications. If this is the case, the DP as a whole will not be specified for discourse-related features and will thus be syntactically active only for checking/agreement relations against IP-related functional heads. But the constituents internal to that DP marked with Top or Foc features will have to undergo movement to positions in which they can be interpreted as topic and focus respectively, triggering the split known as Quantifier Float [24a,b]. This proposal is thus in the vein of the analysis proposed in Belletti (2005) for other split phenomena.

- (24) a. [LOS<sub>Foc</sub> ESTUDIANTES<sub>Foc</sub>]<sub>Foc</sub> creo que han llegado [*todos*] tarde.  
 b. [los<sub>Top</sub> estudiantes<sub>Top</sub>]<sub>Top</sub> creo que han llegado tarde [TODOS<sub>Foc</sub>]

Within this perspective, the impossibility of (25B) —and Sánchez’s (1999) example considered in footnote 5—, where both the Q and its AS are [Top], comes as no surprise; floating quantification is not justified because there is no mismatch in the features of the Q and its AS.<sup>8</sup> Exactly the same happens in the impossible replies

<sup>8</sup> Sánchez’s example in footnote 5 and (25B) should not be confused with the grammatical (i) where there is a pause between the DP and the quantifier, which is a case of left dislocation.

(i) Los estudiantes de física, todos van a conseguir BECA.



(B2,B3,B4), where both the Q and its AS are Foc and the split is thus not legitimate.<sup>9</sup>

- (25) A: ¿Los estudiantes de física qué van a hacer todos?  
 B: \*Los estudiantes de física todos van a conseguir BECA.
- (26) A: Todos los estudiantes de química parecen haber conseguido beca.  
 B1: No. TODOS LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA han conseguido beca.  
 B2: \*No. LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA TODOS han conseguido beca.  
 B3: \*No. Han conseguido LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA TODOS beca.  
 B4: \*No. Han conseguido beca LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA TODOS.

As for floating quantification, in the derivational literature it is generally assumed that Qs are inert elements and thus do not move, so that floating quantification is always the result of movement of the AS to the left leaving the quantifier stranded [27,28]. However, this is clearly not applicable to languages like Spanish. The strongest evidence that FQs move and are thus not inert elements is their presence in focus positions to which movement cannot have been triggered by their topic associates, as shown in the indirect object-related floating quantifications illustrated in (29).



- (28) [The students of physics]<sub>i</sub> will (all t<sub>i</sub>) get a scholarship.
- (29) a. A los estudiantes de física creo que A TODOS les va a dar  
 to the students of physics think-I that to all clit. go to give  
 beca el decano.  
 grant the Dean  
 'I think that the Dean is going to give a grant to all the students of physics'.
- b. A los estudiantes de física creo que les van a dar beca A TODOS.
- c. A los estudiantes de física creo que les van a dar A TODOS beca.

Considering that, as we have seen, Qs alone cannot be topics, the situations which are expected to trigger floating quantification are those in (30). In (30a) the Q(uantifier) will move to a position in which it gets a focus interpretation and the AS will move to a topic position. In (30b) the Q will move to a focal position and its AS, being negatively specified for both Top and F, will remain in a neutral position, i.e. it will genuinely be left stranded. In (30c) the AS will move to a focal position with Q stranded in a neutral position. In (30d) the AS will move to a topic position with Q remaining in a neutral position.

- (30) a. [[Q]<sub>Foc</sub> [AS]<sub>Top</sub>]<sub>DP</sub>                      b. [[Q]<sub>Foc</sub> [AS] ]<sub>DP</sub>
- c. [[Q] [AS]<sub>Foc</sub>]<sub>DP</sub>                              d. [[Q] [AS]<sub>Top</sub>]<sub>DP</sub>

<sup>9</sup> The incompatibility of predicate inversion and floating quantification observed in (3d) also receives a natural explanation; if both the Q and its subject AS are focus the subject as a unit must invert, triggering non-floating quantification [i].

(i) Inteligentes son TODOS LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA.

Restricting ourselves to clause-mate floating quantification, the potential products of the patterns in (30) are illustrated in (31-34). The pattern in (30a) will result in (31a-c), with the topic AS in preverbal position and the focus FQ in final, preverbal, and postverbal non-final position respectively. The two products of (30b) in (32a-b) turn out to be impossible, i.e. the AS cannot be neutral independently of the position occupied by the focal FQ. The examples in (33a-c) are instantiations of (30c), and (34) is the product of the situation in (30d).

- (31) a. Los estudiantes de física han conseguido beca TODOS.  
 b. Los estudiantes de física TODOS han conseguido beca.  
 c. Los estudiantes de física han conseguido TODOS beca.
- (32) a. \*TODOS han conseguido *los estudiantes de física* beca.  
 b. \*Han conseguido *los estudiantes de física* beca TODOS.  
 c. \*Han conseguido *los estudiantes de física* TODOS beca.
- (33) a. Han conseguido *todos* beca LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA.  
 b. LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA han conseguido *todos* beca.  
 c. Han conseguido LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA *todos* beca.
- (34) Los estudiantes de física han conseguido *todos* BECA.

Before we concentrate on the analysis of (31-34), let us consider the ungrammaticality of three combinations in which the FQ precedes its AS. Remember that we have shown in (33a) there is no general ban on FQs preceding their ASs, so we must find an independent explanation for the deviance of these examples. The impossibility of (35a) is due to the fact that nothing can be neutral in preverbal position in Spanish, and (35b) is bad because Qs alone cannot be topics.

- (35) a. \**Todos* han conseguido beca LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA.  
 b. \*Todos han conseguido LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA beca.

The impossibility of having focus FQs preceding their topic AS [36] is part of the more general restriction observed in Rizzi (1997), independently illustrated in (37b), by which foci cannot precede topics.

- (36) \*TODOS creo que los estudiantes de física han conseguido beca.
- (37) a. Al Decano creo que UN RELOJ le han regalado los estudiantes de física.  
 To-the Dean think-I that a watch to-him have given the students of physics  
 b. \*UN RELOJ creo que al Decano le han regalado los estudiantes de física.

Now, as I am assuming a derivational theory of floating quantification, I have to be explicit about two issues: the first is the position associated to each information-structural category, and the second is the way in which movement takes place.

### 3.1. The landing site of FQs and their ASs

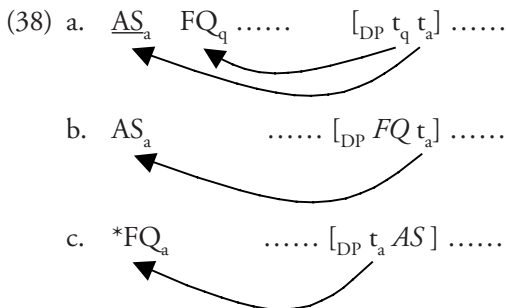
Let us consider the first question. I will assume that topic ASs, which always appear in preverbal position, sit in the specifier position of Topic Phrase (TopP) in the

sense of Rizzi (1997). The issue is a lot more complex when we consider the position of focal FQs and ASs. As shown in (31) and (33), these can occur in preverbal, postverbal non-final, and absolute final position. The preverbal left-peripheral focal position can be easily identified with [Spec,FocP] of the left periphery. Focal FQs and ASs in postverbal non-final position are good candidates for the specifier position of a low-peripheral focus position in the sense of Belletti (2004). If this is correct, subjects in postverbal non-final position are not always in situ, against what has traditionally been assumed.

As for the position occupied by focal ASs and FQs in final position two possibilities come to my mind: either they move to some [Spec,FocP] position with subsequent movement of the remnant to a higher left dislocated position —presumably [Spec,TopP]— (see Etxepare and Uribe-etxebarria 2005), or those are in-situ focal elements which end up being in final position as a result of scrambling of the object to the specifier of a functional projection to the left of the base-generation position of the subject as in Ordóñez (1997, 2007), or as a result of p(rosodically-motivated)-movement of the non-focal material as in Zubizarreta (1998). The two alternatives considered have in common that some material which is not focus moves past the focus constituent, but they differ in that the focal element moves in the former but not in the latter.

Let us now turn to the position of neutral FQs in postverbal position. I consider that the neutral position occupied by postverbal subject-related FQs of transitive clauses is the same as the position occupied by post-verbal non-focal subjects: [Spec,vP] (see Uribe-Etxebarria 1992, Ordóñez 1997 and Zubizarreta 1998, among others).

With this background, the movement operations which are expected to result in floating quantification are illustrated in (38). In (38a) both the topic Q and the focus AS, having different discourse-related features, move from within the DP to different specifier positions. In (38b) the AS, being Top or Foc, moves from the DP, and the Q, being neither Top nor Foc, remains in situ.



The third logical option illustrated in (38c), where a focus FQ moves from DP leaving a neutral AS stranded, is in fact not an option, as can be seen in the impossibility of (29a) whose simplified structure is given in (39). Notice that the deviance here is not due to independently motivated information-structural restriction, as the co-occurrence of neutral subjects with focus-fronted constituents is perfectly possible in other contexts [40]. We cannot blame the precedence relation between the

FQ and its AS, as shown by the grammatical (33a). All this is thus an indication the problem in (38c) resides in the nature of the movement operation itself, not the output obtained.

- (39) \*[TODOS]<sub>i</sub> han conseguido [<sub>t<sub>i</sub></sub> *los estudiantes de física*] beca.  
 (40) a. ESTA MAÑANA me ha devuelto *tu hermano* el dinero.  
           this morning to-me has given back your brother the money  
       b. DOS MANUALES DE SINTAXIS me dio *Luis* ayer.  
           two handbooks of syntax to-me gave Luis yesterday

So the two questions that we must address now are those of (41).

- (41) a. Why can the Q move alone, and thus float, in contexts in which its AS is topic  
       —(38a) illustrated in (42a)— but not in contexts in which its AS is neutral  
       —(38c) illustrated in (39)—?  
       b. Why is movement of ASs not subject to an equivalent restriction, i.e. why can  
       focus [42b] and topic [42c] ASs move alone in contexts of neutral Qs.  
 (42) a. [Los estudiantes de física]<sub>i</sub> creo que [TODOS]<sub>j</sub> han conseguido [<sub>t<sub>j</sub></sub> <sub>t<sub>i</sub></sub>] beca.  
           the students of physics think-I that all have got grant  
       b. [LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA]<sub>i</sub> han conseguido [*todos* <sub>t<sub>j</sub></sub>] beca.  
       c. [Los estudiantes de física]<sub>i</sub> han conseguido [*todos* <sub>t<sub>j</sub></sub>] BECA.

In order to address these questions it is necessary to consider the nature of pied-piping. As shown in the descriptive generalization (43) taken from Horvath (2006), pied-piping of a phrase XP takes place if the feature triggering movement is on the specifier of or the head of XP, but not if it is on a complement position of X. To illustrate this, let us consider the wh-movement [44] and focus fronting [45] cases taken from Horvath (2005). Pied-piping of the DP takes place in (44a), where the wh-feature is on the head ‘which’ and on the specifier ‘whose’, but not in (44b) where the wh-feature is on the complement ‘about whose behaviour’. The same contrast is observed in negative inversion in English, where pied piping of the DP in italics takes place when the negative feature is on the specifier —‘no young girl’ in (45a)— or on a head —‘no’ in (45c)—, but not when it is contained in a complement position inside the DP —‘of no young girl’ in (45b)—.

- (43) Given a phrase XP, (Horvath 2006: 588)  
       a. the head X and the specifier YP are pied-pipers for XP;  
       b. complements of X and modifiers (adjuncts) are not pied-pipers for XP.  
 (44) a. I wonder {*which* stories/*whose* behavior} Mary disliked. (Horvath’s (14))  
       b. \*?I wonder {stories about *whose* behavior} Mary disliked.  
 (45) a. [*No* young girl]’s participation in the game can they permit. (Horvath’s (17,18))  
       b. \*The participation [of *no* young girl] in the game can they permit.  
       c. *No* articles by such a reporter will they agree to publish.

Independently of whether floating quantifiers occupy the specifier position of DP or whether they are heads which take DP as their complement, I propose that [Foc] Qs, when moving to the specifier position of FocP, obligatorily pied-pipe ASs which are not positively specified for different discourse-related features. The consequence of this is that a [Foc] Q will never pied-pipe a topic AS, but it will pied-

pipe a neutral AS.<sup>10,11</sup> The floating quantification configuration in (39) is thus not obtained simply because the [Foc] Q obligatorily pied-pipes its neutral AS, triggering non-floating quantification [46]. As for the impossible (32b,c), repeated below for convenience, the same explanation applies; whatever the position occupied by the quantifier in these cases, it should have pied-piped its neutral AS. In situations in which the AS is topic, the FQ will not induce pied-piping of the DP because it contains information-structure related features different from the one which triggers pied-piping. All this provides an answer for question (41a) above. As for the answer to question (41b), i.e. why the AS can move alone independently of whether the Q is neutral or not, the answer is that the AS, being neither a head nor a specifier, never induces pied-piping of (the maximal projection dominating it and) the Q.

- (46) [<sub>FocP</sub> [TODOS *los estudiantes de física*]<sub>i</sub> [<sub>IP</sub> han conseguido [<sub>VP</sub> t<sub>i</sub> beca]]]  
 (32) b. \*Han conseguido *los estudiantes de física* beca TODOS. (no pied-piping)  
 c. \*Han conseguido *los estudiantes de física* TODOS beca. (no pied-piping)

Now I turn to the analysis of the possible cases of floating quantification observed above, concentrating first on the examples where the FQ and its AS are clause-mates. In (47a), the simplified structure of (31b), 'TODOS' first moves to [Spec,FocP] of the high periphery but does not pied-pipe its AS, which is [+Top] and later moves to the [Spec,TopP] of the high periphery. In (47b), the structure of (31c), 'TODOS' first moves to [Spec,FocP] of the low periphery and then 'los estudiantes de física' moves to the [Spec,TopP] of the high periphery. In (47c), the derivation of (34), 'los estudiantes de física' moves to [Spec,TopP] of the high periphery and the neutral FQ remains *in situ*.

- (47) a. [<sub>TopP</sub> [Los estudiantes de física]<sub>j</sub> [<sub>FocP</sub> [TODOS]<sub>i</sub> [<sub>IP</sub> han conseguido [<sub>VP</sub> [t<sub>i</sub> t<sub>j</sub>] beca]]]]]  
 b. [<sub>TopP</sub> [Los estudiantes de física]<sub>j</sub> [<sub>IP</sub> han conseguido [<sub>FocP</sub> [TODOS]<sub>i</sub> [<sub>VP</sub> [t<sub>i</sub> t<sub>j</sub>] beca]]]]]  
 c. [<sub>TopP</sub> [Los estudiantes de física]<sub>j</sub> [<sub>IP</sub> han conseguido [<sub>VP</sub> [*todos* t<sub>j</sub>] BECA]]]]]

<sup>10</sup> There have been different proposals concerning the syntactic relation between quantifiers and the elements they quantify over. In Sportiche (1998) floating quantifiers are taken to be adjoined to DP. Abney (1987) analyzes them as specifiers of DP, and Shlonsky (1991) argues that they are functional heads which take DP as their complement. The combination of the generalization in (43) and the analysis of FQs as pied-pipers presented here is not compatible with Sportiche's proposal, so FQ would be either heads or specifiers. As noted by Giusti (p.c.), this is related to the issue of the property responsible for the 'floatability' of some quantifiers but not others, which she relates to the 'external' versus 'internal' character of the quantifier. See Cardinaletti and Giusti (2006) for a detailed analysis of the syntax of quantified phrases.

<sup>11</sup> In an earlier version of this paper I assumed that a focus Q always pied-pipes its AS, so that when the AS is topic it later undergoes movement from the pied-piped phrase to a more left periphral topic position (i). First of all, this is problematic because extraction would be taking place from a moved phrase. But even if we assumed this type of movement to be legitimate —see the English examples in (ii) that many native speakers of English consider grammatical—, allowing the pattern of movement in (i) for Spanish would wrongly predict the grammaticality of (iii).

- (i) ... as<sub>i</sub> ... [ FQ t<sub>i</sub> ]<sub>j</sub> ... t<sub>j</sub> ...  
 (ii) [Which author]<sub>j</sub> did you say that [pictures of t<sub>j</sub>]<sub>i</sub> you would never buy t<sub>j</sub> ?  
 (iii) \*[De Luis]<sub>i</sub> yo creo que [A UNA HERMANA t<sub>i</sub> ]<sub>j</sub> conozco t<sub>j</sub>.

The derivation of (33b) is as illustrated in (48a), where ‘LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA’ undergoes movement to [Spec,FocP] of the high periphery and the FQ remains in situ. In (48b), the representation of (33c), ‘LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA’ undergoes movement to [Spec,FocP] of the low periphery and the neutral FQ remains in situ. This case is interesting, as it constitutes evidence that focal subjects in postverbal non-final position are not in situ; if that were the case, the floating quantification pattern in (48b) would be impossible.

- (48) a.  $[_{\text{FocP}} [\text{LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA}]_i [_{\text{IP}} \text{han conseguido } [_{\text{VP}} [\text{todos } t_i] \text{ beca}]]]$   
 b.  $[_{\text{IP}} \text{Han conseguido } [_{\text{FocP}} [\text{LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA}]_i [_{\text{VP}} [\text{todos } t_i] \text{ beca}]]]$

### 3.2. Focal FQs and ASs in final position

In (49) we have the two instances of floating quantification in which the [Foc] FQ and AS are in final position. The analysis of these is more complex and different alternatives must be considered. In the general case, subjects in final position like (50a) can be approached in four different ways. Torrego (1984) argues that they are the result of adjunction to the right [50b]. Ordóñez (1997) proposes that they are in [Spec,VP] but end up being in final position as a result of scrambling of the object to some functional projection below the landing position of the verb [50c], and for Zubizarreta (1998), too, they are in situ but their final position is the result of p(rosodically motivated)-movement of the material which initially appears after the subject; specifically she proposes that VP adjoins to vP [50d]. An alternative analysis, defended for some cases in Etxepare and Uribe-Etxebarria (2005), would be that in which the subject in final position is in fact in the specifier position of the FocP of the left periphery with subsequent movement of the remnant to the specifier of TopP [50e]. As I assume Kayne’s (1994) ban on movement to the right, I will only consider the alternatives in (50c-e).

- (49) a. Los estudiantes de física han conseguido beca TODOS.  
 b. Han conseguido *todos* beca LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA.  
 (50) a. Consiguieron beca todos los estudiantes de física.  
 b.  $[_{\text{IP}} t_i \text{ consiguieron}_v [_{\text{VP}} [_{\text{VP}} t_v \text{ beca}] [\text{todos los estudiantes de física}]_i ]]$   
 c.  $[_{\text{IP}} \text{ consiguieron}_v [_{\text{XP}} [\text{beca}]_i [_{\text{VP}} [\text{todos los estudiantes de física}] t_v t_i ]]]$   
 d.  $[_{\text{IP}} \text{ consiguieron}_v [_{\text{VP}} [_{\text{VP}} t_v \text{ beca}]_i [_{\text{VP}} [\text{todos los estudiantes de física}] t_i ]]]$   
 e.  $[_{\text{TopP}} [_{\text{IP}} \text{ consiguieron}_v [_{\text{VP}} t_v \text{ beca}]]]_i [_{\text{FocP}} [\text{todos los estudiantes de física}]_i t_i ]]$

If we assume Ordóñez (1997), the derivation of (49a) would be as in (51a), where the AS has moved to [Spec,TopP] of the matrix clause and the DO ‘beca’ has scrambled to the left of [Spec,VP] occupied by ‘TODOS’. However, deriving (49b) is impossible within his approach: if, as Ordóñez assumes, the subject ‘TODOS LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA’ stays in situ, scrambling of the object would never result in the surface order in which the DO ‘beca’ intervenes between the Q and its AS.

Let us consider the consequences of assuming Ordóñez’s (2007) proposal that postverbal subjects are in [Spec,VP] in the VOS order, with the object obligatorily moved to the specifier of a functional projection (FP) above FocP of the low periphery [52a], and in the specifier position of SubjP, a projection which contains an EPP-

feature located between the landing site of the verb and the position occupied by the moved object, in the VSO order. If this is the correct analysis, (49b) could be derived assuming that the neutral FQ has moved to [Spec,SubjP] leaving 'LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA' stranded in [Spec,VP]. But the problem with this solution is that the Q should pied-pipe its AS even if Q is neutral and AS is [Foc], as this is an instance of A-movement not driven by discourse-related features but by the EPP-feature in the head of SubjP.

- (51) a.  $[_{TopP} [los\ estudiantes\ de\ física]_j [_{IP}\ han\ conseguido_v [_{XP}\ [beca]_i [_{VP}\ [TODOS\ t_j] t_v t_i ]]]]$   
 b.  $Han\ conseguido_v [_{SubjP}\ todos_q [_{FP}\ beca_o [_{VP}\ [t_q\ LOS\ ESTUDIANTES\ DE\ FÍSICA] t_v t_o ]]]]$
- (52) **VOS:**  $[_{TP}\ V_v [_{SubjP}\ [_{FP}\ O_o [_{FocP}\ [_{VP}\ S\ t_v t_o ]]]]]]$  (Ordóñez 2007)  
**VSO:**  $[_{TP}\ V_v [_{SubjP}\ S_s [_{FP}\ O_o [_{FocP}\ [_{VP}\ t_s t_v t_o ]]]]]]$

Assuming Zubizarreta's (1998) analysis, (49a) could be derived via movement of the AS to [Spec,TopP] of the left periphery and p-movement of VP adjoining to vP [53a]. As in Ordóñez's approach, (49b) cannot be derived if the subject 'todos LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA' is assumed to be in situ, as p-movement of vP would never break the adjacency between the Q and its AS. It could only be derived via movement of 'LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA' to [Spec,FocP] of the low periphery and p-movement of the vP adjoining to FocP [53b]. But then in order to be coherent we should revise the derivation for (49a) suggested in (53a) along the lines of (53c), where 'los estudiantes de física' is in [Spec,TopP] of the left periphery, 'TODOS' is in [Spec,FocP] of the VP-periphery and the vP has undergone p-movement adjoining to FocP.

- (53) a.  $[_{TopP} [los\ estudiantes\ de\ física]_j [_{IP}\ han\ conseguido_v [_{VP}\ [_{VP}\ t_v\ beca]_i [_{VP}\ [TODOS\ t_j] t_i ]]]]]]$   
 b.  $[_{IP}\ han\ conseguido_v [_{FocP}\ [_{VP}\ t_v\ [todos\ t_j] beca]_p [_{FocP}\ [LOS\ ESTUDIANTES\ DE\ FÍSICA]_j t_p ]]]]$   
 c.  $[_{TopP} [los\ estudiantes\ de\ física]_j [_{IP}\ han\ conseguido_v [_{FocP}\ [_{VP}\ [t_f t_j] beca]_p [_{FocP}\ [TODOS]_f t_p ]]]]]]$

A r-(emnant)movement analysis as in Etxepare and Uribe-Etxebarria (2005) could derive (49a) in two possible ways. As shown in (54a), 'TODOS' might have moved to [Spec,FocP] of the left periphery with subsequent r-movement of the IP 'los estudiantes de física han conseguido beca' to [Spec,TopP] of the left periphery. Alternatively, it might be derived as in (54b), where 'TODOS' is in [Spec,FocP] of the left-periphery, 'los estudiantes de física' has undergone movement to a topic position in the left periphery followed by r-movement of the IP 'han conseguido todos beca' to another topic position in the left periphery. (49b) could be derived as in (54c), where 'LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA' has moved to [Spec,FocP] of the left periphery and the remnant has moved to [Spec,TopP] of the left periphery.

- (54) a.  $[_{TopP} [[los\ estudiantes\ de\ física]_a\ han\ conseguido\ [t_f t_a] beca]_r [_{FocP}\ [TODOS]_f t_r ]]]]$   
 b.  $[_{TopP} [los\ estudiantes\ de\ física]_a [_{TopP}\ [han\ conseguido\ [t_f t_a] beca]_r [_{FocP}\ [TODOS]_f t_r ]]]]$



- c.  $[_{TopP} [han\ conseguido\ [todos\ t_a]\ beca]_r\ [_{FocP}\ [LOS\ ESTUDIANTES\ DE\ FÍSICA]_f\ t_r\ ]]]]$

Etxepare and Uribe-Etxebarria (2005) provide the examples in (55) and (56) which independently justify the remnant movement strategies illustrated in (54a) and (54b) respectively. Interestingly, r-movement as illustrated in (54a) and (55a) is also the only way of deriving the instance of floating quantification considered in (18e), repeated in (57) for convenience.

- (55) a. Tu hermano ha comprado creo que UN TOYOTA.  
 your brother has bought I-think that a Toyota  
 b.  $[_{TopP}\ [_{IP}\ Tu\ hermano\ ha\ comprado\ t_i]_j\ Top^\circ\ [creo\ que\ [_{FocP}\ [UN\ TOYOTA]_i\ F^\circ\ t_j\ ]]]]$
- (56) a. Tu padre ha comprado ¿QUÉ?  
 your father has bought what  
 b.  $[_{TopP}\ tu\ padre\ Top^\circ\ [_{TopP}\ [_{TP}\ ha\ comprado\ t_i]_j\ Top^\circ\ [_{FocP}\ qué_i\ F^\circ\ t_j\ ]]]]$
- (57) a. Los estudiantes de física han conseguido beca creo que TODOS.  
 the students of physics have got grant I-think that all  
 b.  $[_{TopP}\ [_{IP}\ [Los\ estudiantes\ de\ física]_i\ han\ conseguido\ [t_f\ t_i]\ beca]_j\ Top^\circ\ creo\ que\ [_{FocP}\ [TODOS]_f\ F^\circ\ t_j\ ]]]]$

Thus, the discussion so far has shown that in order to account for the paradigms of floating quantification in which either the FQ or its AS receive a focus interpretation in absolute final position, movement of the focal element to [Spec,FC] of the left- or VP-periphery must be assumed. This is not an unwelcome result, as it is consistent with the mechanisms that we have utilized when explaining the other cases of floating quantification in which one of the members of the quantification was focus. Now, whether the operation responsible for the absolute final position of the focal element —not only in contexts of floating quantification but in the general case— is p-movement of r-movement is an open question.

### 3.3. Floating quantification and the position of neutral postverbal subjects

So far the analysis of the different floating quantification patterns presented here has crucially relied on the idea that neutral FQs sit in [Spec,VP], a direct consequence of assuming with Ordóñez (1997) and Zubizarreta (1998) that postverbal subjects in the general case are in situ. However, when discussing the cases in (49) we have considered Ordóñez's (2007) proposal that there are two neutral positions for subjects below the surface position of the verb: [Spec,SubjP] and [Spec,VP]. If this is correct, we would perhaps expect there to be more possibilities of floating quantification in the postverbal domain, as in that scenario the AS could in principle move from [Spec,VP] to [Spec,SubjP] leaving the Q stranded [58].

- (58) ... V  $[_{SubjP}\ AS_i\ Subj\ [...\ [_{VP}\ FQ\ t_i\ ]]]]$





As a matter of fact, Ordóñez (2007) considers the floating quantification data in the postverbal domain provided in (59), which he considers to be acceptable, as evidence supporting the existence of (movement to) [Spec,SubjP]. Floating quantification in the postverbal domain, he claims, can only be possible if there is a position, [Spec,SubjP], to which the subject can move leaving the Q stranded in its original position. Those sentences are severely deviant to my ears—hence the judgement assigned—and Ordóñez himself notes that some speakers consider them degraded or ungrammatical. Ordóñez ascribes the deviance of these sentences for some speakers to the fact that in those dialects FQs are not allowed in an in situ position inside the VP. This cannot be the correct explanation, as we have seen above many cases of FQs in postverbal neutral position which are perfectly natural for the speakers who reject (59).

- (59) a. \*Entonces trataban *mis vecinos* cuidadosamente *ambos* a su hija.  
 then treated my neighbours carefully both their daughter  
 b. \*Por no hablar *los profesores* pacientemente *todos* a sus respectivos  
 for not speaking the professors patiently all to their respective  
 estudiantes.  
 students

Notice also that Ordóñez's (1997) examples of impossible floating quantification in the postverbal domain of questions like (60), which he takes as supportive of his claim that postverbal subjects in questions are not in [Spec,IP] but in a lower position, should in fact be possible within his (2007) proposal that movement of the subject to [Spec,SubjP] can trigger floating quantification, as (60) would have the representation in (61).

- (60) \*<sub>[CP] ¿De dónde vienen estos turistas <sub>[VP todos]]?</sub> (Ordóñez, 1997: 140)  
 from where come those tourists all  
 Where do all those tourists come from?  
 (61) \*<sub>[CP] ¿De dónde vienen <sub>[IP <sub>[SubjP estos turistas<sub>i</sub> <sub>[VP todos t<sub>i</sub> ]]]?</sub></sub></sub></sub></sub>

The problem now is thus why floating quantification in these cases is impossible, assuming, as I do, that the rest of the evidence that Ordóñez provides is enough to justify the presence of (subjects in) SubjP. But the impossibility of (59) and (60) receives a natural explanation under the theory of floating quantification I am defending here; the split is impossible because in the cases under consideration the Q and its AS do not differ in their discourse-related feature composition—as a matter of fact neither of them is [Top] or [Foc]—and must thus move as a unit, triggering non-floating quantification. The impossibility of floating quantification in these contexts thus does not undermine Ordóñez's argument in support for two A-positions for postverbal subjects, as it is independently explained on the basis of the conditions imposed on the split of the Q and its AS. So, assuming Ordóñez (2007), in the cases of neutral FQs considered above it might well be the case that these are in [Spec,SubjP], and not in [Spec,VP] as I have been assuming.

### 3.4. Long distance dependencies

In the long-distance dependencies considered above and repeated in (62), the AS is in all cases in [Spec,TopP] of the left periphery of the main clause, and the FQ is in [Spec,FocP] of the left periphery of the main clause in (62a), in [Spec,FocP] of the left periphery of the embedded clause in (62b), in [Spec,FocP] of the VP-periphery of the embedded clause in (62c), in [Spec,FocP] of the left or VP periphery followed by p- or r-movement in (62d), and in [Spec,SubjP] or [Spec,VP] in (62e).

- (62) a. Los estudiantes de física TODOS creo **que** han conseguido beca.  
           the students of physics all think-I that have got grant  
 b. Los estudiantes de física creo **que** TODOS han conseguido beca.  
 c. Los estudiantes de física creo **que** han conseguido TODOS beca.  
 d. Los estudiantes de física creo **que** han conseguido beca TODOS.  
 e. Los estudiantes de física creo **que** han conseguido *todos* BECA.

There are even more complex and interesting cases of long distance floating quantification in which a FQ and AS generated in the most embedded clause of a three-clause sentence appear in [Spec,FocP] of the first embedded clause and in [Spec,TopP] of the matrix clause respectively [63a,b]. These patterns support the analysis proposed so far.

- (63) a. Los estudiantes de física creo que TODOS dice Luisa que han.  
           the students of physics think-I that all says Luisa that have  
           conseguido beca  
           got grant  
 b. [<sub>CP1</sub> [<sub>TopP</sub> los estudiantes de física<sub>i</sub> creo que [<sub>CP2</sub> [<sub>FocP</sub> TODOS<sub>j</sub> dice Luisa  
           [<sub>CP3</sub> que han conseguido [t<sub>j</sub> t<sub>i</sub>] beca]]]]]]]

### 3.5. Direct and indirect object-related floating quantification

The basic properties of direct and indirect object-related floating quantification are similar to those of subject-related floating quantification. In (64) there are examples of direct object-related floating quantification. Focal direct object-related FQs can surface in four different positions, as they can occur with subjects in final position [64a,b], postverbal medial position [64c] and preverbal position [64d]. In (64a) the subject could be in [Spec,VP] or [Spec,SubjP], in (64b) the subject could only be in [Spec,VP] if, as suggested in Ordóñez (2007), [Spec,SubjP] is higher than [Spec,FocP], and in (64c) it would be in [Spec,SubjP].

- (64) a. A los estudiantes de física A TODOS les ha felicitado el decano.  
           to the students of physics to all clit. has congratulated the dean  
           ‘The Dean has congratulated all the students of physics.’  
 b. A los estudiantes de física les ha felicitado A TODOS el decano.  
 c. A los estudiantes de física les ha felicitado el decano A TODOS.  
 d. A los estudiantes de física el decano les ha felicitado A TODOS.  
 e. A los estudiantes de física les ha felicitado *a todos* EL DECANO.  
 f. \*A los estudiantes de física a todos les ha felicitado EL DECANO.

- g. \*A TODOS les ha felicitado el decano *a los estudiantes de física*.
- h. \*A TODOS les ha felicitado *a los estudiantes de física* el decano.
- i. A LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA les ha felicitado *a todos* el decano.
- j. \*El decano les ha felicitado A LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA *a todos*.
- k. Les ha felicitado *a todos* el decano A LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA.

As for indirect object-related floating quantification, the relevant patterns are those of (65), which can only be explained on the basis of the approach to floating quantification presented here combined with Ordóñez's (2007) analysis of postverbal subjects.

- (65) a. A los estudiantes de física A TODOS les ha dado beca el decano.  
to the students of physics to all clit. has given grant the dean  
'The Dean has given a grant to all the students of physics.'
- b. A los estudiantes de física A TODOS les ha dado el decano beca.
  - c. A los estudiantes de física les ha dado A TODOS beca el decano.
  - d. A los estudiantes de física les ha dado A TODOS el decano beca.
  - e. A los estudiantes de física les ha dado beca A TODOS el decano.
  - f. A los estudiantes de física les ha dado beca el decano A TODOS.
  - g. A los estudiantes de física el decano les ha dado beca A TODOS.
  - h. A los estudiantes de física el decano les ha dado A TODOS beca.
  - e. A los estudiantes de física les ha dado el decano beca A TODOS.
  - f. A los estudiantes de física les ha dado el decano A TODOS beca.
  - e. A los estudiantes de física les ha dado *a todos* beca EL DECANO.
  - f. A los estudiantes de física les ha dado beca *a todos* EL DECANO.
  - g. \*A los estudiantes de física a todos les ha dado beca EL DECANO.
  - h. \*A TODOS les ha dado beca el decano *a los estudiantes de física*.
  - i. \*A TODOS les ha dado beca *a los estudiantes de física* el decano.
  - j. \*A TODOS les ha dado el decano beca *a los estudiantes de física*.
  - k. A LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA les ha dado beca *a todos* el decano.
  - l. A LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA les ha dado *a todos* beca el decano
  - m. \*A LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA les ha dado el decano beca *a todos*.
  - n. El decano les ha dado A LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA *a todos* beca.
  - o. El decano les ha dado *a todos* beca A LOS ESTUDIANTES DE FÍSICA.

#### 4. Conclusion

Asking ourselves why the floating quantifier phenomenon exists has allowed us to understand the distribution of Spanish FQs and to determine their structural position. I have shown that floating quantification is triggered by movement of the floating quantifier and its associate to different syntactic positions as a result of the mismatch in their information structure-related feature composition. We have also seen that, contrary to what has been assumed in the literature, FQs are not inert elements.

The economy issue does not arise within the present account; floating and non-floating quantification derivations do not compete in terms of economy because they are the result of numerations containing lexical items with different feature-compo-

sition. As expected, then, floating quantification is not optional, i.e. the movement operations which result in floating quantification are obligatory. Additionally, these findings lend support to the theory of focus in which all focal elements are in syntactically-marked focus positions

Important questions remain to be answered. The first is whether the core of this proposal can also explain the properties of floating quantification in other free word order languages and the discontinuous constituent phenomena of so-called 'non-configurational' languages. Also an important issue is what triggers floating quantification in English-type languages in which the phenomenon does not seem to be sensitive to information-structure. But these are topics for other papers.

## References

- Baltin, M. R., 1978, *Towards a Theory of Movement Rules*, MIT PhD Dissertation.
- Belletti, A., 1979, "On the Anaphoric Status of Reciprocal Constructions in Italian", MIT talk.
- , 2004, "Aspects of the low IP area", in L. Rizzi (ed.), *The Structure of IP and CP. The Cartography of Syntactic Structures*, vol. 2, Oxford U. P., New York.
- , 2005, "Extended doubling and the VP periphery", *Probus* 17, 1-35.
- Bowers, J., 1993, "The Syntax of Predication", *LI* 24, 591-656.
- Cardinaletti, A. & G. Giusti, 2006, "The Syntax of Quantified Phrases and Quantitative Clitics", in M. Everaert & H. C. van Riemsdijk (eds.), *The Blackwell Companion to Syntax*, Blackwell, Oxford.
- Ettxepare, R. & M. Uribe-Etxebarria, 2005, "In-situ Wh-phrases in Spanish: Locality and Quantification", *Recherches Linguistiques de Vincennes* 33, 9-34.
- Horvath, J., 2005, "Separating "Focus Movement" from Focus", Tel-Aviv University ms.
- , 2006, "Pied-Piping", in M. Everaert & H. C. van Riemsdijk (eds.), *The Blackwell Companion to Syntax*, Blackwell, Oxford.
- Jaeggli, O., 1981, *Topics in Romance Syntax*, Foris, Dordrecht.
- , 1985, "On Certain ECP Effects in Spanish", University of Southern California ms.
- Irurtzun, A., 2007, *The Grammar of Focus at the Interfaces*, UPV/EHU PhD Dissertation.
- Kayne, R., 1994, *The Antisymmetry of Syntax*, MIT Press, Cambridge.
- Ordóñez, F., 1997, *Word order and clause structure in Spanish and other romance languages*, CUNY at New York PhD dissertation.
- , 2007, "Cartography of postverbal subjects in Spanish and Catalan", in S. Baauw, F. Drijkoningen & M. Pinto (eds.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2005*, 259-280.
- Rizzi, L., 1997, "The Fine Structure of the Left Periphery", in L. Haegeman (ed.), *Elements of Grammar*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 281-337.
- Sánchez, C., 1993, *La cuantificación flotante y otras estructuras conexas*, Universidad Complutense de Madrid PhD Dissertation.
- , 1999, "Los cuantificadores: clases de cuantificadores y estructuras cuantificativas", in I. Bosque & V. Demonte (eds.), *Gramática descriptiva de la lengua española, vol. 1.*, Espasa Calpe, Madrid.
- Shlonsky, U., 1991, "Quantifiers as functional heads: A study of Quantifier Float in Hebrew", *Lingua* 84, 159-180.

- Sportiche, D., 1988, "A Theory of Floating Quantifiers and its Corollaries for Constituent Structure", *LI* 19, 425-449.
- Torrego, E., 1984, "On inversion in Spanish and some of its effects", *LI* 15, 103-130.
- Uribe-Etxebarria, M., 1992, "On the Structural Positions of the Subject in Spanish, their Nature and their Consequences for Quantification", in J. A. Lakarra & J. Ortiz de Urbina (eds.), *Syntactic Theory and Basque Syntax*, Supplements of the *ASJU* 27, Gipuzkoako Foru Aldundia, Donostia, 447-491.
- Zubizarreta, M L., 1998, *Prosody, Focus and Word Order*, MIT Press, Cambridge.
- , 1999, "Las funciones informativas: tema y foco", in I. Bosque & V. Demonte (eds), *Gramática descriptiva de la lengua española*, vol. 3, Espasa Calpe, Madrid.



# EUSKARA (BATU)AREN HISTORIRAKO

Koldo Zuazo

UPV/EHU

1973an joan nintzen Bilbora unibertsitate ikasketak egitera eta, hara heldu berri-tan, alfabetatze eta euskalduntze ikastaroen iragarkia ikusi nuen Deustuko Unibertsit-atean, bertako ikasleek osatzen zuten Euskal Kultur Mintegiak (EKM) jarrita. Izena ematea erabaki nuen, eta horrela murgildu nintzen lehen aldiz euskararen barrenean. Irakasle bi eduki genituen: Patxi Goenaga eta izena isildu nahiago dudan beste bat.

Ez zen izan gozoa euskararekin eduki nuen lehen hartu-eman, baina 34 urte igaro direnean, ikasgai aberatsak jaso nituela onartu eta aitortu behar dut. Betiko markatu ninduen ikastaro hark, eta urte haietan Bilbon bizitakoak ere ahaztu ezineko aztarna utzi zidan.

## 1. Bilbon, 1973an

Bizimoduko esparru guztietan ezagutu genituen gogortasuna eta garraztasuna garai hartan. Esate baterako, 1973ko irailaren 11n, Bilbora joan aurretxoan, Salvador Allende presidentea hil eta militarrek hartu zuten Txileko agintea. Atxilotuak, tortu-ratuak, hilak eta desagertuak ziren handik heltzen zitzaizkigun hitzak. Aldeak alde, hitz berdintsuak entzuten ziren Hego Euskal Herrian, Franco jeneralaren diktadura-pean.

Euskararen esparruan ere gauzak ez zeuden bare. Euskara batuaren auziak baz-terrak astindu zituen. Hego Euskal Herrian eta, gehienbat, Bizkai-Gipuzkoetan eten garbia gertatu zen gizartean. Dena dela, eta oztopoak oztopo, 1973 hartan erabaki eta plazaratu zen aditz laguntzaile batua (in *Euskera* 18 (1973): 5-74) eta, horrenbestean, euskara batuaren korapilorik zailena askatzea lortu zen.

Niri neuri ere gogorra eta garratza gertatu zitzaidan Bilbora joatea. Deserrian ikusi nuen neure burua, Gaztelan banengo bezala. Ez nentorren herri euskaldun peto bate-tik, erdara erruz entzuten eta egiten zelako Eibarren, baina, hala eta guztiz ere, herri euskalduna zen Bilboren aldean. Izan ere, apurra zen garai hartan Bilboko kaleetan entzuten zen euskara, eta herri euskaldunetatik etorritakoak ziren, gehienbat, apur hori egiten zutenak. Haiek ere, gainera, erdarara jotzen zuten sarritan, askori eta askori lotsaria iruditzen zitzaielako euskaraz jardutea Bilbo erdaldunean. Hori bai, baziren bilbotarren artean hitzetik hortzera entzuten ziren euskarazko berba bi: *agur*, eta ni-retako hain harrigarria zen *los aitas* hura. Labur esateko, horixe izan zen Bilbon hartu nuen lehen ezusteko mingotsa: ia erabat erdalduna izatea Euskal Herriko hiri nagusia.

Bigarren ezustekoa ez zen gozoagoa izan. Bilboko euskaldun eta euskaltzale apu-rrak bitan banatuta ikusi nituen eta, zer da kontua eta, euskara batua zen zatitzeko

eta bereizteko arrazoia. Ikastola sare bi zeuden, bata euskara batuan eta bestea euskara bizkaitarrean. Gau-eskola sare bi ere bazeuden, eta baita euskarazko aldizkari bi ere: *Anaitasuna*, euskara batuan, eta *Agur*, euskara bizkaitarrean.

Eibarren ere bizi izan nuen euskara batuaren gaineko eztabaida, eta han ere ezagutu nituen aldekoak eta aurkakoak, baina egoera ez zen Bilboko bezain eroa eta beroa. Sarritan bezala, gauzak aurkezteko moduan egon zen gakoa. Hiru euskaltzain zeuden sasoi hartan Eibarren: euskaltzain osoa zen Juan San Martin eta euskaltzain ordezkokoak edo, Euskaltzaindiak erabiltzen duen izen bitxiarekin deitzeko, euskaltzain “urgazleak” Imanol Laspiur eta Serafin Basauri. Hirurak ziren euskara batuaren aldekoak eta hirurak egin zuten lan handia eredu hori zabaltze aldera, baina nire iritzian, egokia eta zentzuzkoa zen euren mezua: zazpi herrialdeetako euskaldunek batak besteari erraz ulertzeko eta liburuetan erabiltzeko zen euskara batua eta, aldiz, herri, eskualde edo herrialde barruan eta, jakina, lagunarte giroan erabiltzeko ohiko hizkerak edo euskalkiak. Horren erakusgarri, eibartarran aurrean Eibarko hizkeran egiten zituzten hiru euskaltzainok euren hitzaldiak eta azalpenak.

Gauzak zeharo bestela ikusi nituen Bilbon. Bata bestearen etsai amorratuak ziren han batuzaleak eta euskalkizaleak. Batuzaleek gaitzetsi edo, behintzat, gutxietsi egiten zituzten herri hizkerak eta euskalkizaleek, era berean, euskararen pozointzat hartzen zuten batua. Ulertezina egiten zitzaidan herri hizkerak, euskara biziaren helduleku bakarrak gaitzestea, baina ulertezina egiten zitzaidan, era berean, batuaren aurkako jarrera. Ulertezina zazpi herrialdeetako euskaldunak elkartzeko ahaleginari oztopoak ipintzea. Ulertezina hizkuntza zehatz arautzeko proposamenari erabateko ezetza ematea eta, jakina, zehatz araututako hizkuntza behar zuten ikastoletako eta gau-eskoletako irakasleek, testugintzan zihardutenek, idazleek, kazetariak eta, azken batean, ordu arte erdarenak ziren esparruak euskararekin ordezkatu nahi zutenek.

Ulertezinak iruditzen zitzaizkidan, era berean, euskara batuaren aurka ematen zituzten arrazoiak, hizkuntzarekin barik, politikarekin, erlijioarekin eta beste arlo batzuekin zerikusia zutenak. Gehienbat, hizkuntzazko arrazoi bakarra aipatzen zuten euren erasoan, *h* grafema sartu izana, eta txikikeria hori ez zitzaidan iruditzen ez nahikoa ez egokia. Orduko giroa eta orduko iritziak ezagutu nahi dituenak badauka horretarako aukera Josu Arenazaren liburuan, *Tus hijos y el euskera (El mito del “batua”)* (1974) izenekoan. *Agur* aldizkariko eragile nagusienetakoa zen Arenaza, euskara batuaren aurkari gogorra. Liburu horretako hiru pasarte dakartzat Bilboko orduko giroa erakuste aldera. Hona hemen lehena (84-85. or.): “La H es un símbolo político aunque lo nieguen muy sesudos señores, aunque vayan vestidos de seráficos hábitos. Tan político como pueda ser la hoz y el martillo, la cruz gamada o las dos a la vez”.

Hauxe zioen beherago (93. or.):

La ortografía hachista no es más que un intento de politizar el euskera, rompiendo los moldes tradicionales, como una rama más de lo que se intenta romper: la familia, el derecho a la educación cristiana, nuestras costumbres peculiares, nuestra personalidad, etc., como medio para conseguir una juventud sin moral, sin sentimientos, ni conciencia de pertenecer a un pueblo con unas costumbres discutibles pero indudablemente mejores que las que nos proponen a juzgar por las muestras que vemos. Una juventud neutra es el primer paso para el trabajo de los profesionales del marxismo.



Eta honako hau ere idatzi zuen (93-94. or.):

No hay duda de que todos los enemigos (abiertos o camuflados) de la Iglesia usan la H de cuya utilización son propugnadores y forzadores. Esto no quiere decir que todos los que usan la H lo sean, pero sí que todos los que son la usan; lo cual no es lo mismo, pero sí sintomático.

Gaurko begiekin begiratura, harrigarriak iruditu dakizkiguke Arenazak esandakoak, baina gauzak bere garaian kokatu beharra dago eta antzeko desarrazoiak entzuten ziren batuaren aldeko zenbaiten jardunean. Horren adibide ona daukagu Xabier Kintanaren “Ukronia” izeneko ipuinean; irain gogorrek egin zizkion EAJ alderdiari bertan (ikus Kintana 1972a: 77-113).

Dena dela, batuzaleek eta bizkaitartzaleek elkarri egiten zizkieten erasoez gainera, batzuek eta besteek erabiltzen zuten euskara ere bazen niretako harrigarria, euskaldunok eguneroko jardunean egiten genuenarekin inolako zerikusirik gabea.

Bizkaitartzaleei dagokienez, ez zituzten Bizkaiko herri euskaldunetako hizkera bi-ziak babesten, aztertzen, ikasten eta erabiltzen. Bai zera! Azken batean, bizkaitar batu bat erabiltzen zuten eurek ere, ondorengo lau osagaiok zituen:

1. *Arkaismoak*, xx. mendeko bizkaitarrek ulertzen eta ezagutzen ez zituztenak. Adibide bat aipatzeko, (*egin*) *daroa* ‘(egin) ohi du’ egitura daukat buruan. Sarri agertzen zen bizkaitartzaleen jardunean, nahiz eta xx. mendearen amaiera hartan zeharo arrotza izan Bizkaiko hiztun arrunten artean.
2. *Txokokeriak*, Bizkaiko bazterren bateko hiztunei entzundako bereizgarriak. Horren lekuko, *pilotalekua elxeari “deutsola” dago* egitura, bizkaitar arrunten ahoan ez, baina bizkaiera idatzian hain ugari erabiltzen zena.
3. *Bizkaiko sartaldeko bereizgarriak*, mendebaleko euskalkiaren barruan hiztun gutxieng dagoen alderdikoak eta, euskararen osotasunari begira, ezezagunenak eta arrotzenak gertatzen zirenak, esate baterako, *asago* ‘urrun’ edo *firu* ‘haria’ tankerako hitzak eta *dawz* ‘ditu’ eta *nenduzen* ‘nituen’ bezalako adizkiak.
4. XIX. mende amaieran hasi eta xx. mendean zehar eraikitako *euzkera barria*-ren eraginpeko hitzak, garbizale girokoak, *akeita* ‘kafea’, *txaide* ‘kalea’, *orlegi* ‘berdea’, *urrutizkina* ‘telefonoa’ sailekoak.

Eta hori bezain bitxia eta berezia zen, era berean, Bilboko euskara batua, ondorengo lerroetan sakonago erakutsiko duguna.

## 2. Bilboko batua

Federiko Krutwig bizkaitarrak eragin handia eduki zuen euskara suspertzeko eta bizkortzeko ahaleginean gerra osteko garaian. Besteak beste, hizkera estandar baten aldarria egin zuen eta, horretarako, xvi. mendeko Joanes Leizarraga itzultzaile lapurtarraren hizkera hartu zuen eredutzat.

Krutwigen aldarriak bazuen bere alderdi ona. Ezinbestekoa zen euskarak bere hizkera estandarra izatea, erdarek aspalditik zeukaten lekua bete eta zazpi herrialdeetako hiztunek erabili ahalko zutena. Aldiz, eredu horren bila xvi. mendera jotzea ez zen hain zentzuzkoa, kontuan edukita, gainera, Leizarragaren hizkera oso berezia zela, geroztik beste inork sekula erabili gabea. Gauza da Krutwigen proposamenaren

inguruan Bilbo aldeko lagun esanguratsu zenbait batu zirela: Lino Akesolo fraide karmeldarra, Mikel Arruza, Imanol Berriatua fraide frantziskotarra eta *Anaitasuna* aldizkariko hizkuntza zuzentzailea, Bernardo Garro “Otxolua” idazlea, eta Eusebio Erkiaga, Juan Gorostiaga eta Luis Villasante euskaltzainak.

1964az gero, euskara batua jendaurrean aurkeztu ondoren, haietako zenbaitek bertan behera utzi zuten aukera hori, baina aldi berean beste joera bat agertu zen ildo horren barruan: lapurtera klasikoa euskara batuan txertatzearen aldekoa. Xabier Kintanak egin zuen horren buru eta, zuzenean edo zeharka, eragin handia eduki zuen, Bizkaian bereziki, baina Euskal Herri osoan ere bai, eta gaur egun ere, gainera, eragin hori ez da erabat itzali. Une honetan ere uste den baino handiagoa da Lapurdiko euskara zaharrak gure artean daukan itzala.

*Anaitasuna* aldizkaria izan zen hizkera eredu hori zabaltzeko bitartekoa. Euskara ikasteko metodo bat ere argitaratu zen, *Euskalduntzen* izenekoa, Euskal Herri osoan erruz zabaldu zena eta, 1977an, *Euskal hiztegi moderno* argitaratu zen, euskara erabiltzen, ikasten eta irakasten genuen guztiok baliatu genuena. Xabier Kintana egon zen egitasmo horien guztian atzean, gehienetan Imanol Berriatua lagun zuela.

Gipuzkoan, bereziki, beste ikuspegi eta beste jokabide bat zegoen, Gipuzkoa bertako edo, zehatzago esateko, erdialdeko euskara bizia oinarritzat hartzen zuena, gehienbat aditzari zegokionean. Egiari zor eta gauzak hotzean ikusita, horixe zen euskaldun multzo haziak erabiltzen zuen hizkera eta horixe, era berean, euskaldun guztiak errazen eta erosen ulertzen zutena, baina Bilbo aldeko gipuzkoarren nagusikeria, alderdikeria, setakeria eta itxikeria iruditzen zitzaizkien. Koldo Mitxelena, Patxi Altuna eta Txillardegi ziren aukera horren aldeko lagun esanguratsuenak; hirurak gipuzkoarrak eta, beraz, hirurak “susmopekoak”.

Hain zuzen, 1970ean idatzitako “Aditz batuaz” izeneko txostenean aurkeztu zituen Mitxelenak aukera horren aldeko arrazoiak (in Altuna 1972: 119-125). Erabakiak hartzeko orduan, mota biko irizpideak zeudela zioen, hizkuntzazkoak eta soziolinguistikoak, eta bigarren horiek zutela lehentasuna. Hona hemen haren hitzak (Altuna 1972: 122-123):

Gipuzkoako aditza hartu behar da oinarri, ezpairik gabe. Gipuzkoa eta Nafarroa garaikoa (Nafarroa garaiko euskaldunik gehienena, ez baztandarrena edo Pirinio-ibarretan gelditzen diren zenbait aetz eta gainerakoena). Lapurterra, klasikoa eta ez hain klasikoa, berek bertan behera utzia dute, Iratzeder edo kentzen badugu. Eta ez dut uste gure artean, gure eskualdean eta oraingo gure eskualdeko idazleen artean, “navarro-labourdin littéraire” delakoa ontzat hartuko denik, ezta ere ontzat har behar litzakeenik.

Oraingoz euskarak duen indar urria Gipuzkoan dago, batez ere, eta Gipuzkoaren inguruan. Ikus: a) ikastolak non hasi eta lehenik zabaldu ziren, b) euskal liburuak non erosten (eta behar bada irakurtzen) diren, c) Kintanak argitara zituen datuak gorabehera, ez dut uste lumeroak Gipuzkoaren kontra daudenik.

Eta beheraxeago, hauxe erantsi zuen:

Izanaz gainera, “irudia” dago, eta badirudi gipuzkeraren irudia dotoreago eta liluragarriago agertzen dela azken urte hauetan, Bidasoaz honaindi behintzat. Giputz aditza erabili dute, esate baterako, Arestik eta Villasantek maiz, Mirande eta Peillenek sarritan. Lehen, gerla-aitzinean, Orixek bizkaieraz zerbait idatzi zuen; gerla-ondoan, ezin daiteke horrelakorik pentsa ere.

Euskara batua ulertzeko eta eraikitzeko orduan, beraz, jokabide nagusi bi zeuden eta Euskaltzaindiak aditza bateratzeko sortu zuen batzordean agertu ziren jarrera biak aurrez aurre. Ez dirudi lankidetza gozoa eta atsegina izan zenik. Patxi Altuna izan zen batzordeko idazkaria eta, urte batzuk geroago, honelaxe azaldu zuen hango giroa (Altuna 1977: 668-669):

Lehen egunetik bertatik (...) bi joera nabarmendu ziren batzordekoen artean eta bi taldetan sailkatu ginen: nolazpait esateko, antzinako jatortasun-aberastasunak zernahiren gaindik gorde nahi zituztenena eta euskal aditz laguntzaile osoa inoiz izan dituen eta izan ez dituen, baina izan zitzakeen, forma guztiekin (baita hitanozkoekin ere) berehala batu nahi zutenena, batetik; eta, bestetik, eguneroko premiari besteei baino gehiago, ustez bederen, begiratu, formarik erabiliak, maizenik ahotan eta lumatan hartzen ditugunak, finkatu nahi zituztenena (...). Bestela esan, (...) lehenek euskal aditz laguntzaile sistema osoa nahi zuten bertantxe bateratu, aditz aberatsa, joria eta ugaria izan genezan, eta horretarako adizkirik gehienak erabili zituzten antzinako euskal autoreengana zuten isuri nabaria; bigarrenek, berriz, aberatsa baino bizia eta gaurkoa hobe zelakoan, egungo egunean Euskal Herriko lagunik gehienek eta egungo eguneko idazlerik gehienek, hoberenak ez badira ere, erabiltzen dituzten adizkiak zituzten maiteago.

Zuzen islatu zuen Altunak Bilbo aldekoen jokabidea: aditz guzti-guztia eta berehala arautzeko grina, antzinako idazleek erabilitako bitxikeria eta txikikeria guztiak gaurkotuaz eta, antzinako lekukotasun idatzirik ez zenean, euren kolkotik berriak asmatuaz. Ez zioten arreta handiegirik egiten euskara biziari eta ez zuten kontuan hartzen hiztun xeheak euskara batua onartuko eta bereganatuko bazuen, astiro eta urratsak ondo neurtuaz ekin behar zitzaiola bideari.

Koldo Mitxelenak Luis Villasanteri egindako gutun batean ere agertzen da salaketa hori eta oraingo honetan, gainera, argiro azaltzen da nortzuk ziren jokabide horretakoak: Berriatua eta Kintana. Adibide jakin baten ingurukoa da Mitxelenaren oharra, \**io* aditzaren plurala osatzeko moduaz. Jakina denez, mendebaleko -z aukeratu zen horretarako, euskara batuaren sisteman guztiz lekuz kanpo zegoena, eta honela azaldu zuen Mitxelenak horren zergatia (in Urkizu 2004: 204):

Ez dut uste *diot*-en pluralaren premia gorrian gaudenik eta, nahiz Bizkaian *diotz* (*diodaz* edo antzekorik) eta Donostian, inoiz, *dizkiot* erabili, klasikoek erabiliak ez direnez gero, nik ez nituzke inolaz ere sartuko. Horrek ez du esan nahi inori holakorik erabiltzea debekatzen diogunik: nahi duenak, erabil bitza. Baina gauza bat da ez debekatzea eta oso bestea agintzea edo, bederen, konseilatzea. Hortan ez dator bat Berriatua eta Kintanarekin: lehen ere gehiegi sartu dituzte inongo testuren lekukotasunik gabe, ez dakit ongi zertarako. Izugarri gisa, beharbada, euskal ikasleen izugarri.

Hainbeste adizki bitxi sartzea “euskal ikasleen izugarri” izan zitekeela zioen Mitxelenak, eta zin egiten dut hala zela, sasoi hartantxe egokitu zitzaidalako ikasle izatea.

NOR-NORI-NORK saileko adizkiak arautzeko orduan ere eztabaida gogorak izan ziren. Erdialdean erabiltzen den sistemaren alde egin zuten gipuzkoarrek eta, aldiz, Lapurdikoak Gipuzkoakoekin nahastea zen Bilbo aldekoen nahia. Hitanoan, gainera, ilun eta nahasbide gertatzen omen zen Gipuzkoako aditza. Horixe esan zuen Kintanak *Anaitasuna* aldizkarian argitaratutako hiru artikulutan eta, niretako behintzat,

benetan harrigarria da haren arrazoibidea. Pasartetxo bat aldatuko dut hona (*Anaitasuna*, 1972/01/15, 226. zenb., 16. or.):

Gipuzkera puntu askotan bizkaiera baino aberatsago, goxoago eta egokiago dela aitortzen dudan bezala, lapurtera are bizkaiera eta gipuzkera baino osoago eta aberatsago dela aitortu beharrez nago; eta, berau frogatzeko, aski dateke ondoko esaldi hau gipuzkeraz nola ematen den ikustea (besterik ez jartzeagatik): *ez dauat esan, baina hori askotan esan diat*. Gipuzkeraz: *ez diat esan, baina hori askotan esan diat* (!?), hau da, beti ilun, argitasunik eta zehaztasunik gabe, lapurtera —eta honetan bai bizkaierak eta zuberoterak ere— gauza biak ezin garbiago adierazten dauzkigun artean.

Harritzekoa da euskalki batzuk besteak baino aberatsago, goxoago, egokiago eta osoago direla pentsatzea eta esatea. Harritzekoa belaunaldiz belaunaldi milaka gipuztek erabili duten hizkera iluna eta argitasunik eta zehaztasunik gabea dela pentsatzea eta esatea. Baina harrigarriagoa zen Kintanak aurkezten zuen irtenbidea: Gipuzkoako eta Lapurdiko aditz sistema biak uztartzea euskara batuan. Haren arabera, NOR-NORK sailerako utzi behar ziren *diat* tankerakoak eta *dauat* gisakoak hartu NOR-NORI-NORK sailean. “Iluntasuna” eta “nahasbidea” sailhesten omen ziren horrela jokotuta.

Koldo Mitxelena “Azken ordukoak” saioan eman zion erantzuna (in *Altuna* 1972: 365–401). Hasteko, argi eta garbi utzi zuen ondorengo “Pernandoren egia” hau, Kintanak, nonbait, ezagutzen ez zuena (386. or):

Ez dela hizkuntzarik berez eta izatez beste edozein hizkuntza baino hobea eta egokiago denik. Landuagorik, bai, jakina, zenbait mementutan honelako edo halako premiatarako trebeagorik. Ez ote zaizue, bada, mirengarri iruditzen, goi eta behe mailako hizkuntzarik ez baldin bada, euskalkiren bat (aski landua bera) besteak baino behartsuago eta errumetsago gertatzea, adimenduaren trabagarri, ez laguntzaile?

Kintanak jarritako adibidea hizpide hartuta, berriz, hauxe esan zuen (388. or):

*Egin diat* eta gainerakoak bitara har daitezke. Nik ez dut esango horrelako anbiguitateak hizkuntzaren onerako direnik; ezta ere, ordea, kaltegarri eta are galgarri direnik. Non bizi gara? Ez ote zen Chomsky aspaldi jaio? Ez ote dakite kaleko zakur-katuek ere (edo, hobeki esan, ez ote lukete jakin behar) hizkuntzak, edozein hizkuntzak, anbiguitatea berezko duela?

Antzeko arrazoiak erakutsi zituzten Patxi Altunak eta Txillardegik *Zeruko Argia* aldizkarian. Lehenarena da “Aditz batua” (1971/11/07, 454. zenb., 12. or) eta Txillardegirenak “Bide bat behar” (1972/01/02, 461. zenb., 3. or) eta “Andolin Eguzkitzari erantzunez” (1972/03/05, 470. zenb., 3. or). Jakina, *Anaitasuna* aldizkarian Berriatua eta Kintanaren bideari jarraitu zitzaion. Halaxe azaldu zuten irakurleei egindako oharrean (1972/02/15, 228. zenb., 15. or):

Garrantziko arrazoi honegatik bereizten ditugu ANAITASUNAN *diat/dauat*, *nian/neuan*, *dizut/dautzut*, *nizun/neutzun*, gipuzkera beste euskalkietako aberastasunekin osatu nahirik.

Esan dezagun, honen guztionen harira, euskara hizkuntza “argia” egitea zela Berriatua-Kintana bikotearen grina, “iluntasunak” eta “nahasbideak” sailhestea. Hori dela eta, esate baterako, *hauek/hauk*, *horiek/horik*, *haiek/haik* erakusleak bereiztea erabaki zen *Anaitasuna*-n: iragankorrak ziren batzuk (*neska hauek ekarri dute*) eta

iragangaitzak besteak (*neska hauk etorri dira*). Halaxe irakasten zen *Euskalduntzen* metodoko lehen ikasgaiari hasita ere.

Iraganaldiko adizkietan, era berean, nahasbidea sortzen omen zen erlatibozko adizkien eta iraganaldi soilen artean eta, hori saiheste aldera, erlatibozkoetan azentu grabea idaztea erabaki zen *Anaitasuna* aldizkarian (1972/03/15, 230. zenb., 15. or): *atzo etorri zèn gizona* (atzo etorritakoa) vs *atzo etorri zen gizona* (iragan soila).

### 3. Bilboko euskara bide berrietan barrena

Lapurdiko euskara zaharra berpizteaz gainera, euskara “moderno” eraikitzekeo grina ere bazen Bilbo aldean, eta 1977an Xabier Kintanaren ardurapean osatutako *Euskal biztegi modernoa* izan zen ahaleginaren gailurra.

Batetik, latinetik eta grekotik zetozen hitzak jatorrizko ortografian idaztea erabaki zuen, eta horren lekuko dira hiztegi horretan agertu ziren *ammonikiako*, *amphitryoi*, *arrythmiko*, *asphalto*, *asphyxiatu*, *authentiko*, *errhetorika*, *errheuma*, *katarrho*, *labyrintho*, *pamphleto*, *psykhophata*, *rythmo*, *semaphoro*, *sympathia*, *synkhronia*, *zyanuro*... tankerako grafiak. Ikaragarria zen horrelako idazkerak ikustea eta erabili behar izatea XX. mendearen hondarretan; ezbairik gabe euskara bertan behera uzteko eta erdarari lasai babesteko aitzakia eta arrazoi nahikoa.

Bestalde, aurrizkiei eta atzizkiei etekin handiagoa atera nahian, hainbat hitz berri eta bitxi asmatu zituen Kintanak. Hona hemen zenbait adibide:

- AIA: *bandidaia* ‘bandidaje’, *lumaia* ‘plumaje’, *voltaia* ‘voltaje’...
- BIR-: *birbalidapen* ‘reválida’, *birplanteiu* ‘replanteamiento’, *birsaltzapen* ‘reventa’...
- DES-: *desastundu* ‘desgravar’, *desbabes* ‘desamparo’, *dezehatz* ‘inexacto’...
- EIU: *brontzeiu* ‘bronceo’, *dantzeiu* ‘bailoteo’, *frankeiu* ‘franqueo’...
- EZ-: *ezbete* ‘incumplido’, *ezelastiko* ‘inelástico’, *ezgizakor* ‘inhumano’...
- (G)AILU: *aparailu* ‘aparato’, *berretgailu* ‘refuerzo’, *edergailuztatu* ‘adornar’...
- GARRI: *bideragarri* ‘viable’, *edangarri* ‘potable’, *eskagarri* ‘exigible’...
- GO: *entzulego* ‘audiencia’, *funtzionalgo* ‘funcionariado’, *merkatalgo* ‘comercio’...
- KETA: *adaptaketa* ‘adaptación’, *botaketa* ‘votación’, *harrijasoketa* ‘levantamiento de piedra’...
- PEN: *eguzkitzapen* ‘insolación’, *harritzapen* ‘asombro’, *moltsapen* ‘aglomeración’...

Horrelako hitz martzianoak erabiltzen genituen garai hartan Bilbon egokitu ginenok eta, okerrena dena, gaur egun ere bizirik daude gutako askoren jardunean, batez ere *bir-*, *ez-*, *-garri*, *-keta* eta *-pen* osagaiak dituztenak. Hitzetik hortzera entzuten ditugu *birpasatu* ‘berriro ikusi’, *ez-euskaldunak* ‘erdaldunak’, *jangarria* ‘jateko ona’, *zarama bilketa* ‘zarama biltzea’, *beherapenak* ‘merkealdiak’ tankerakoak.

### 4. Alfabetatze ikastaroan

Erakutsi ditut 1973 inguru hartako zenbait zertzelada eta, hain zuzen, euskara batuaren barruan zeuden joera bietako irakasleak egokitu zitzaizkidan Deustuko Unibertsitateko ikastaroan. Erdialdeko euskalkian oinarritako euskara batua irakatsi zigun Patxi Goenagak eta, nik neuk behintzat, hura ulertzeko eta ikasteko ez nuen inolako arazorik eta zailtasunik izan. Mendebalekoa nintzen euskalkiz, baina eus-

kara batu hura ez zitzaidan Bilbo aldekoek esaten zuten bezain “giputz-zentrista” eta “inperialista” iruditu. Alderantziz, gertukoa egin zitzaidan, gertukoa zen bezala Patxi Goenaga bera, pertsona eta irakasle bezala. Aldiz, Bilboko joeran ondo sustraitutakoa zen beste irakaslea eta haren eskoletatik zeharo harrিতta eta etsiak jota irten ohi nuen sarritan.

Ikastaroa hasi zen lehen egunean bertan, testu bat irakurtzen ziharduela, /h/ ahoskatzen entzuteak sekulako zirrada egin zidan. Bitxia zen Bilbon /h/ ahoskatze hutsa, baina bitxia zen, gainera, irakaslearen ahoskatzeko taiua. Ez zituen egiten Ipar Euskal Herriko euskaldunen moduan, ia-ia [x] balira bezala baizik. Horrela entzunda, zeharo arrotza gertatu zitzaidan neure hizkuntza, alfabetatzen hasi berri hartan.

Handik lasterrera jakin nuenez, /h/ ahoskatzea ez zen gure irakaslearen txorakeria. *Euskalduntzen* ikasbidearen hitzaurrean honako aholkua egiten zitzaien irakasleei (*Euskalduntzen*-1: 5):

*H*-ak, irakurtzerakoan behintzat, esan erazi behar dira (espainolezko *j* bigunak bezala), eta komenigarria litzateke, hasteko, Bizkaiko eta Gipuzkoako euskalkietan *H*-ren tokian beste letra batez edo bi bokal berdinez moldaturik dauden hitzetan (*100 = egun, bihar = bigar, mahats = marats, sabats = sarats, zahar = zaar, bihotz = bi-gotz, zuhaitz = zugaitz...*) *H* horik hitz egitean ere *h*-tzat ebakitzea. Honek, noski, alde bateko eta besteko euskaldunen fonetika berdindu eta elkar ulertzea erraztuko luke.

Horixe zen ikasliburu haren hitzaurrean euskararen fonologiak egiten zen ohar bakarra. Azentuaz, adibidez, ez zen ezer esaten, nahiz eta euskara ikasi eta Euskal Herrian bertakotu nahi zutenendako /h/-ak ahoskatzen jakitea baino baliaigarriagoa izan.

Beste gertakari bitxi bat bizi izan nuen ikastaroa hasi berri hartan, neure hizkuntza ez nekiela sinestarazi zidana. Eskolan ikasle gutxi geundela ikusita, horren zergatia galdetu zuen irakasleak, eta neuk eman nion erantzuna:

—*Euren herrietara joango ziren, esan nuen, asteburuaren atarian geundenez.*

Irakasleak, bekozko beltza jarrita, hauxe esan zidan:

—*Niri euskaraz egidazu, mesedez!*, eta euskara zuzenean *beraien herrietara joan dirateke* zela esan zidan. Laster ohartu nintzen horrelako adizkiak etengabe erabiltzen zirela *Anaitasuna* aldizkarian eta, geroago jakin nuen, euren aldeko aldarria egina zuela Xabier Kintanak bertan (1970/12/30, 202. zenb., 15. or).

Ziurrenera, nik izandako sentipen bera bizi izan zuen beste ikaskide batek handik lasterrera, *ikusi izan dut* berak esan eta irakasleak *ikusi ukan dut* zela zuzena esan zionean. Konturatu nintzenez, *ukan* aditz hori ere ohikoa zen *Anaitasuna* aldizkarian.

Jakina, aditzaren ikasgaiak jarri zuen nire ezjakintasuna erabat agerian eta, horrenbestean, handitu egin zen euskarari hartua nion izua. Gure irakaslearen aurkezpenaren arabera, benetan ugaria, joria, aberatsa eta oparoa zen euskal aditza eta benetan urria eta gutxia, berriz, nik hartaz nekiena. Irakasleak, gainera, hitzetik hortzera erabiltzen zituen *demagun, derradan bidenabar, dagit, dager, dakikezuenez, dakusazue-nez...* tankerako adizkiak, ordu arte sekula entzun gabe nituenak.

Deklinabidea azaltzerakoan hartu nuen ikastaroko pozaldi bakarra. Mendebalean *-a* berezkoa zuzen erabiltzen genuela esan zigun irakasleak (*makila bat*, ez *\*makil bat*), baina gutxi irauin zuen alaitasunak, komunztadura egiten genuelako gaizki. Gaztelaniaren eraginez, nonbait, *zenbat urte dituzu?* esaten genuen eta ez *zenbat urte duzu?* euskara jatorrean beharko lukeen bezala. Eta halaxe esaten zen garai hartan eskuartean erabiltzen genuen gramatikan, Larresororen —Alvarez Enparanza “Txillardegia”-ren beste ezizenetako bat— *Sustrai bila* saioan.

Horrela joan zen ikasturtea eta, amaieran, ondo iltzatutako iritzi bakarra neukan neure barrenean: nire euskara guztiz ezgauza zela, eta Leizarragak eta Axularrek erabilitako hura ikasi beharko nuela. Lehendik ere entzunda neukan Eibarko euskara txarra zela, baina ikastaro hartan uste horren zuzentasunaz jabetu nintzen erabat. Ordutik aurrera, etxean eta kalean ikasita neukana alde batera utzi eta *Anaitasuna* aldizkariaren eredurak idazten eta hitz egiten ahalegindu nintzen.

### 5. 34 urte geroago

Ikastaro hark eta Bilbon bizi izandako garaiak zeharo markatu nindutela esan dut hasieran eta horren inguruan egin nahi ditut gogoeta zenbait saioaren hondarrean.

Lehenengo eta behin, orduan eta orain, euskara batuaren aldekoa naiz, baina zenbait gauza oker egin direla eta oker egiten ari garela iruditzen zait.

Alde batetik, bat-batekoa, erabatekoa eta goitik beherakoa izan da euskara batua ezartzeko modua. Ziurrenera, ezinbestean egin da horrela, hil edo bizikoa zelako euskararen egoera eta frankismo garai zailean egin zelako batasuna. Dena dela, garaiak aldatu direnez, orain arteko jokabideak ere aldatu egin behar genituzke.

Lehenengo eta hasteko, euskara batuaren esparruak ondo zehaztu behar lirateke, hiztunak jakin dezan ez dela nonahi eta noiznahi nahitaez batua erabili behar eta beste hizkera batzuek ere badutela euren lekua: euskalkiek, lagunarteko hizkerak, lanbideetako hizkerak, gazte hizkerak...

Aldatu egin behar litzateke, era berean, euskara batua euskara onarekin berdintzeko joera. Ona da euskara batua, baina gainerako hizkerak ere onak dira. Beste era batera esanda, hizkera bakoitza berari dagokion esparruan erabiltzen jakitea da ona.

Euskara batua gizarteratzeko orduan alderdi euskaldunak eta alderdi erdaldunak bereizi behar lirateke, ez direlako berdin Lekeitio eta Tuteran. Herri euskalduna da Lekeitio, bere hizkera berezia daukana, eta zentzuzkoa da bertako hizkera horri etekina ateratzea, eta zentzugabea, berriz, guztiz herri erdalduna balitz bezala jokatzea.

Alderdi euskaldunen eta alderdi erdaldunen barruan ere, gainera, ez dago denetan zertan modu bereberean jokatu. Herri euskaldunak dira Lekeitio eta Senpere, baina euskalki banakoak, eta zentzuzkoa da euskalki berezi horiei etekina ateratzea. Hain zuzen, bertako euskalkietara egokitutako euskara batua erabil daiteke herri euskaldunetako zenbait esparrutan: eskolan, lantegietan, administrazio erakundeetan, herri barruko aldizkari, agiri, mezu eta iragarkietan...

Herri erdaldunetan ere ez dago zertan berdin jokatu; Tuteran eta Baionan, esate baterako. Nafarrekin izango du tuterarrak hartu-emanik sarriena eta Lapurdi eta Nafarroa Beherekoekin, berriz, baionarrak. Garbi dago, beraz, leku bakoitzeko beharri-zanak kontuan hartu behar direla.



Euskara batuaren egiturarari dagokionez, azkenik, gaur egungo euskaldunek errazen eta erosoan ulertzen dutena erabiltzea komeni da. Neurritz erabili behar lirateke, beraz, euskara zaharreko ezaugarriak, neurritz euskalkietako ezaugarriak, eta neurritz mugaren alde bietako erdara bien ezaugarriak.

Herri hizkerari dagokienez, esan dut, dagoeneko, etekina atera behar zaiela. Babestu, aztertu eta erabili egin behar dira. Beste kontu bat da literatura euskalkiena. Niri neuri iraganeko tresnak iruditzen zaizkit. Gaur egun, euskara batua eskura edukita, ez diet ikusten leku handirik. Ez, behintzat, Gipuzkoan eta Nafarroan. Ipar Euskal Herriko egoera —batez ere Zuberoakoa— berezia denez, oraindik ere lagungarri gerta daitezke, eta baita Bizkaian ere, beharbada. Dena dela, euskara batuaren gainean esan dudana errepikatuko dut: hiztunik gehieneguneko jardunetik ahalik eta gertuen ibiltzea komeni dela.

Ez dezagun ahaztu, horren harira, XIX. mendean literatura euskalkiak lantzen eta garatzen hasi zirenetik euskalkien arteko aldeak zabaldu eta sakondu egin direla, eta euskararen batasuna lausotu eta galdu. Bizkaian bereziki, hainbat bitxikeria piztu eta hainbat txikikeria puztu dira eta gainerako euskaldunekiko eten nabarmena gertatu da. Eta gaur egun bertan ere, jakinaren gainean edo oharkabean, ahalegin hori nabari da Bizkaiko elkarte jakin batzuen jardunean.

Hitz bitan laburbiltzeko, euskararen estandarizazioarekin lotutako hiru zeregin nagusi dauzkagu une honetan esku artean: a) euskara batua egokitzea eta hobeto gizarteratzea, b) herri hizkerak babestea eta erabiltzea eta c) herri euskaldunetan herri barruko zereginetarako “tokiko batuak” egituratzea.

Horixe da Bilbon bizi izandakotik atera dudana ondorioa. Latza eta garratza izan zen niretako euskara batua ikastea eta gaur egun bertan ere hainbat gorabehera izaten dituzte euskara ikasi edo hobetu nahian dabiltzanek. Arreta eta begirune handiagoa eduki behar genuke euskarara gerturatzen diren horiekin, bertatik betiko urrundu eta aldendu ez daitezten.

### Argibide bibliografikoak

- Altuna, P. (arg), 1972, *Mitxelaren idazlan hautatuak*, Mensajero, Bilbo.  
 —, 1977, “Aditz laguntzaile batuaren gorabeherak”, *Euskera* 22: 2, 667-672.  
 Alvarez, J. L. [“Larresoro”], 1970, *Sustrai bila*, Donostia.  
 Arenaza, J., 1974, *Tus hijos y el euskara (El mito del “batua”)*: La Editorial Vizcaína, Bilbo.  
 Badiola, R. et al., 1972, *Euskalduntzen*, Cinsa, Bilbo.  
 Kintana, X., 1972a, *Behin batean*, Lur, Donostia.  
 —, 1972b, “Aditzaren batasunaz gauzak argiro”, *Anaitasuna* 226, 227 eta 228 zenbakiak.  
 Urkizu, P. (arg), 2004, “Koldo Mitxelaren euskal gutunak (1951-1984)”, *Bilduma-18*: 13, 223, Errenteria.



# ZENBAIT IRAIN-HITZEN ERABILERA. DEKLINABIDE-KASU HAUTSIAK

Juan Joxe Zubiri eta Patxi Salaberri

NUP

## 1. Aztertutako irain-hitzak

Irain-hitzekin handik eta hemendik lardaskan genbiltzala konturatu ginen zenbait birao-hitz berezi samarrak zirela erabileraren aldetik eta hauen berri ematea komenigarria izanen litzatekeela. Horretarako, egokiena zein irain-hitz diren eta nola erabiltzen diren argitzea dela gogoratu zaigu. Ondoko hauek dira, hain zuzen ere, aipatu nahi ditugun hitz horiek: *arraio*, *deabru*, *demontre(s)*, *kristo*, *mirakulu*, *ostia(s)*, *ostra(s)* eta *puñeta(s)*. Hauei buruz ondorengo puntuan xehetasun gehiago emanen baditugu ere azal ditzagun, iraizean bederik, banan-banan.

### *Arraio*

Oso interjekzio arrunta da; harridura eta haserrea adieraz ditzake. Gehienetan esaldiaren hasieran kokatzen da bakarrik agertzen denean; horrelakoetan aukeran erabiltzen da artikulua (cf. *arraio!*, *arraioa!*), bestelakoetan edozein izenordain galdetzaileraren ondotik joaten da artikulurik gabe, jakina (cf. *zer arraio*, *nor arraio*, *non arraio...*).

### *Demontre(s)*

Interjekzio hau *arraio*-ren parekoa edo kidea da; bi aldaera daude: bata bukaerako *-s*-rekin eta bestea *-s*-rik gabe. Erabilera dela eta, *arraio*-ren testuinguru berberetan aurki dezakegu.

### *Deabru*

Artikularekin edo gabe erabil daiteke interjekzioa denean. Orokorra den arren, iparraldean gehiago erabiltzen da, bereziki galdetzailleekin batera doanean (cf. *zer deabru*, *nondik deabru...*). Azken erabilera hau dela eta, esanahiaren aldetik *kristo*-ren paretsukoa da.

### *Kristo*

Badirudi *arraio* eta *demontre(s)* hitzek baino indar gehiago ematen diola esaldia honako honek, edo bestela esan, gogorxeagoa suertatzen dela. Aldaeren artean *krixto* eta *rekristo/rekrixto* aurki daitezke. Esaldiaren hasieran, bukaeran eta edozein galdetzaileraren ondotik joaten da; harridura edota haserrea adierazten du. *Arraio* eta tankerakoen zentzua izaten du.

*Mirakulu*

Iparraldean, galde hitzekin erabiltzen denean *arraio*, *deabru* eta besteen esanahia hartzen du (cf. *zer mirakulu egiten duzue zuek hemen, tenore honetan?, norat mirakulu doa hori?...*).

*Ostia(s)*

Harridurazko interjekziotako erabil daiteke. Aldaera dexente daude: *ostia*, *ostias*, *ortzia*, *laostia*, *reostia*, *larreostia*, *ostiabiri*, *laostiabiri*, *ostiakopon*, *laostiakopon*... Oro har, *arraio*, *kristo* edo tankerakoen sinonimoa izaten da, baina aurkezten ditugun hitzetan gogorrena izanen da segur aski. Bestalde, edozein galdetzailerekin azaltzen da; orduan, *ostia* aldaera da erabiliena (cf. *zer ostia, non ostia...*).

*Ostra(s)*

Aurrekoaren kide leuna da; hotsen antzekotasunagatik erabilia ziurrenik. Honek ere hainbat aldaera baditu; erabilienak: *ostra*, *ostras*, *laostra*, *laostrabiri*... Galdetzailerekin ere erabiltzen da (cf. *zein ostra, non ostra...*).

*Puñeta(s)*

Interjekziotako erabiltzen denean aurrekoen antzekoa da, ez *ostia* bezain gogorra. Itxuraz desberdinak diren formak aurkitzen dira: *puñeta*, *puñetas*, *lapuñeta*; eta honen aldaera gogorragotzat har ditzakegu beste honako hauek ere: *puta*, *putas*, *reputa*, *reputas*, *laputa*... Galdetzailerekin batera ageri den arren, ez da hain usu—aipatutako beste irain hitzak bezain usu—erabiltzen (cf. *non puñeta(s) sartu ote da?*).

Ikusi dugun bezala, denak sinonimoak dira eta antzetsuko erabilera dute (bestelako desberdintasunak eta berezitasunak aurreraxeago azalduko ditugu). Hauen artean, batzuk Iparraldean gehiago—edo bereziki Iparraldean—erabiltzen dira, hala nola *deabru* eta *mirakulu*; beste batzuk berriz maizago hegoaldean: *ostia(s)*, *ostra(s)*, *puñeta(s)*; eta beste batzuk bai batean eta bai bestean: *arraio*, *kristo* (azken hau urriago Iparraldean).

Irain-hitz hauen gogortasun-mailari gagozkiola, esan behar da gogorrenak *ostia(s)* eta ondoren *puñeta(s)*, ordena honetan, izanen direla segur aski; gero, *kristo*, *deabru* eta *ostra(s)* paretsuan ezarriko genituzke, eta azkenik, arinenak, *arraio*, *mirakulu* eta *demonstre* izanen lirarteke.

**2. Erabilera**

Esan daiteke, oro har, hitz hauen erabilera dela eta, testuinguru berdintsuetan ibiltzen direla. Interjekziotzat, harridura edota haserrea adierazteko, erabiltzen direnean esaldiaren hasieran edo bukaeran kokatu ohi dira (cf. *arraioa, hori indarra!*). Aipatu bezala, edozein galdetzaileren ondotik ere joan daitezke (cf. *zer arraio gertatzen da hemen!*). Orain arte ez badugu esan ere, izenondotako agertzen da (cf. *neska arraio hau zer ari da!*), bai eta beste izenondo batzuen indargarritako ere (cf. *arraio zorrizua!*).

Aipatu ditugun “irain-hitz” hauen antzekotasunak aipatu ondoren, esan behar da desberdinasunak ere badirela, bereziki izenlaguntzat ibil daitezkeen edo ez kontuan hartzen badugu. Ondoan agertzen ditugu xehetasun eta adibide gehiagorekin aipatutako erabilera guztiak. Adibide gehienak Salaberri & Zubiri (2007) lanetik hartuak dira ia beti.

## 2.1. Harriduretan

Askotan harridura, txundidura, mirespena, haserrea, errabia, sumina, amorrua, ezustea, ustekabea, beldurra, ikara, e.a. agertzeko erabiltzen dira. Gehienetan esaldia-  
ren hasieran azaltzen dira, nahiz eta zenbaitetan bukaeran ere koka daitezkeen:

- *Arraioa!*, nonbait ere dirua bazegok!
- *Kristo*, non sartu haiz!
- *Ostia*, a zer eskapada egin duena kotxe horrek!
- *Ostias*, hori zanpatekoa!
- *Ostia!*, kasu egin ezak non sartzen haizen!
- *Ostra*, hori belozidadea hartu du!
- *Ostras!*, zer kasketakoa hartu duen!
- *Lapuñeta*, hau hemengo nahasmena; ez dakit nondik hasi!
- *Lapuñeta*, orain agertu behar huen hik ere!
- «Baina gure aitona haserre: “*Puñetas*, nik ahariak zuri salduta nola joan behar dut orain *Lekumberrira!*”» (Perurena 1996: 264).
- *Laputa!* Ez duk hori berehala bukatzekoa!
- *Ederra egin diagu orain! Laputa!*
- *Laputa*, zer suertea duen alu horrek!
- *Laputa*, hi! Horiek lanak egin dituzue!
- *Reputa!* Ez zian lehenago erraten ahal?
- *Larreostia!* Nola egin daiteke lana hain gaizki?
- *Reostia!* Zenbat aldiz errepikatu behar zaik gauza bera?

## 2.2. Izenondoa

Aipatu ditugun “irain-hitz” horien artean zenbait (cf. *arraio*, *ostia*, *deabru*, esaterako) izen baten arrimuan jartzen dira. Noizik behin izenaren ezker aldean ere azaltzen da (cf. *arraio mutilak*):

- *Hau arraioa!*
- *Kaka arraioa*, egon hadi isilik!
- *Orain ere hor zegok saltsero arraioa!*
- *Neska arraio honek* ez baitit gauza onik egiten!
- *Arraio mutilak!*, hau ere badiagu!
- *Pakea emazu, asto arraioa!* (Larzabal 1991: 279)
- *Ikusten al duzu ume deabru horien egitekoa?*
- *Nundik demuntre ezagutzen ahal nu asto debru horrek?* (Manezaundi 1990: 58)
- *Ikusi orduko pentsatu nuen, sorgin debru bat bezala* (Duny-Pétre 1996: 160)
- *Andre debrusa;* zer den haatik! Jaun ona duela berak erraiten eta halere beti mokoka hari behar (Larzabal 1991: 21)

- *Emazte deabrua!* Honek nahi dituen guziak beti egin behar! (Larzabal 1991: 102)
- Bertzerik ezin eginez, ene buruarekin ari nintzen balinba muthurraren gainerat azkenean zapart eginen ziotela *tresna deabruak*. (Saint-Pierre “Antsuberro” 1998: 211)
- *Sar, sar...* *Emazte demontria*, tira zazu zuzen! (Larzabal 1991: 102)
- *Gizon ostia horrek* egitekoa ez da handia!
- *Kaka ostia bat* eginen dik horrek!
- Errekaldeko Inaxio? *Larreostia* duk hura!
- *Mutiko ostra hori* non sartu ote da?
- *Gizon puta hori* ibiliko da, bai, hor tartean!

### 2.3. Galdetzaileekin batera

Edozein izenordain galdetzaileraren ondoren ager daitezke. Puntu hau korapilatsu samarra denez, zehaztasun gehiago emanen ditugu 3. atalean; oraingoz behintzat, derragan *zer*, *zein*, *nor*, *nola* eta *non* bezalako galdetzaileekin azal dakizkigukeela:

- *Zer arraio* egin duk?
- *Zer arraio* pasatzen da hemen?
- Baina, *nola arraio* esan behar diat horra ez joateko!
- Baina, *zer arraio* duk hau!
- *Ze arraio!* Nork eztu noizean bein astakeriren bat egiten? (Agirre, T. 1966: 94)
- *Zer arraio* ote dute emakume sorgin oiek? (Salaberria 1997: 14)
- *Zer deabru* sartu zaio begian?
- *Ze deurru* pasten da hemen? (Kamino & Salaberri 2007: 49)
- *Ze mila deurru* pasten da hemen? (Kamino & Salaberri 2007: 49)
- Bainan *zer debru* sarthu zaiote buru kaskoan holako harrigarriko itzulipurdia egiteko? (Manezaundi 1990: 220)
- Aluita halakoa! *Zer demontre* nahiko ote dik orain burlontzi zikin horrek?
- *Non demontre* sartu ote ditut nik giltzak?
- *Non demontres* ote dago?
- *Zer demontre!* Goazemak!
- *Zer demontre* egiten duk hemen?
- *Zer demontre* pasatzen da hemen?
- *Ze demontre!* Fuera bizarrez! Zabaletan etzan bear biboterik (Agirre 1966: 110),
- *Ze demuntre* othe zuten sakien barnian (...)? (Manezaundi 1990: 61),
- Eta gutizia hortarik kotsatuak erabaki zuten lauek hek ere, *zer demuntre*, behar zutela gorphutzari eman eskatzen zuen inharroste eta bozkarioa (Manezaundi 1990: 337),
- *Eta Batan delako hori, zein kristo* ote zen?
- *Sei familia* etortzen dituk; ez zekiat *zer kristo* aritzen diren!
- *Nola kristo* ailegatu ote da hori hona!
- *Ez da ezaqun krixtorik. Nun mirakulu dire?* (Saint Pierre “Antsuberro” 1998: 59)
- *Nola mirakulu* ezagut badutenetz, azalean edo barnean makur zerbait? (Etxepare medikua 1985: 229)

- *Ez da ezagun krixtorik. Nun mirakulu dire?* (Saint Pierre “Antsuberro” 1998: 59)
- *Nola mirakulu ginauzkan otso, holako bildots maitagarriak?* (Saint-Pierre “Antsuberro” 1998: 103)
- *Nola mirakulu ezagut badutenetz, azalean edo barnean makur zerbait?* (Etxepare medikua 1985: 229)
- *Zer ostia pasatu da hemen?*
- *Zer ostias ari haiz hor bustitzen? Hator hona lehorra, deabru zozokapelua!*
- *Zer puñetas egiten duk hik hemen inori ere ezer esan gabe?*
- *Zer puñeta ari da hori hemen!*

#### 2.4. Indargarriak

Arlo honetan esan behar da sakreei indar gehiago emateko badaudela hainbat baliabide: ahotsa nabarmen goitza, entonazioa markatzea, azentu desberdina ematea, hainbat partikula errepikatzea, sakreak elkarren ondoan metatzea...

Hemen *indargarri* ondoko izen edo izenondoari indar handiagoa emateko edo adierazkortasun maila handitzeko erabiltzen den hitzari esaten diogu (cf. *alantako*, *alena...*). Badakigu zenbaitetan ez dela erraza bereiztea izenondo metatze hutsa den (eta horren ondorioz adierazkortasun zama hori areagotzen den) edo ondoko izenkia indartzeko baliabide beregaintzat har daitekeen. Guk bigarren aukera honen alde egingen dugu aipagai ditugun zenbait irain-hitzetan. Hona ale batzuk erakusgarritako:

- *Arraio zikina, hor hago!*
- *Halako etxeko jauna begira egoki eta esan omen zion: Arraio aztal zikina!*  
*bahuen bai beharra!*
- *Arraio alua, hirekin ez zegok fidatzerik!*
- *Arraio astoputz halakoa! Zer uste duk, hiri kasu eginen diala? Egon hadi ametsetan!*
- *Arraio demonioak!*
- *Arraio zorrizu zikina! Zertara etorri haiz hona, bazterrak nabastera?*
- *Ez diat ikusi hi bezalako gizon milindrerik inoiz!, ikas ezak denetarik jaten, arraio linbresa!*
- *Deabru abalkegabea!, hobe luke isilik egon!*
- *Deabru akala! Non dituk indarrak hik?*
- *Deabru ergela!*
- *Deabru kakazu zikina!, hoa hemendik bistatik, bertzenaz zanpatuko haut burutik beheiti makila honekin!*
- *Deabru lepamebea, hoa hemendik hire tokira!*
- *Iduri dik to, pagatu behar zaiola hitz egiteagatik! Deabru muturluzea!*
- *«Deabru kaka mokordoa»* (Estornés 1985: 60).
- *Debru frantximent lizuna hail hementik orai berian. Alaintso, norekin uste duk hintzala?* (Manezaundi 1990: 34)
- *Alo, debru erhoak, nahi duzea ixilik eta geldirik egon?* (Manezaundi 1990: 46)
- *Debru emazteak! Zoin ausartak diren zombait.* (Manezaundi 1990: 86)
- *Debru sorginak! Badakite, ba, ibiltzian eta belhauna aitzinatuzian, buluzia agertzen delarik, gizonak han finkatuko diela behakoa.* (Manezaundi 1990: 243)

- **Debru pitauna!** *Nahi nitek, to, ikhusi hire kalipu eta bihotza ene lekhian izan bahintz gain hartan.* (Manezaundi 1990: 94)
- *Hori, ximino haren itzuliphurdiak eta lasterkak, soldado soinekoekin jauntzia, xixpa bat bizkarran.* **Debru apho tresna irringarria!** (Manezaundi 1990: 91)
- **Debru zirtzila!** *Badik usaia lehen ere: Ene astoa ezin baitu ikusi* (Larzabal 1991: 133)
- **Debru kamartza zizta!**... *Hortako hobeia hitake ba, bi!* (Larzabal 1991: 288)
- **Demonio arraioa!**
- *A demonio belarriaundia bi!*
- *A demonio zerria!*
- **Demonio iskixua,** *hago isilik!*
- **Demonio txoro ergela,** *bi!*
- **Demonio satitsua berriz!**
- **Demonio txatxua berriz!** *Euria zalapartaka eta hik leihoa irekirik utzi!*  
*Ederki zegok!*
- **Demonio zorrizua,** *nola igo da goiti!*
- *Hau demonio astazakila!*
- *Zer fundamentu eginen duzu ba zuk, demonio kaiku zepela!*
- **«Demonio beltza,** *harrapatzen babaut!»* (Arana 2003: 79)
- **«Egarria edukiko hik, egarria** “Edan ezak **demonio tontoa!**” *esan zion zakurrari»* (Perurena 1996: 278)
- **Demonio mutur zikiña,** *ik ere oinbeste jakin!* (Muxika 1996: 90)
- **Demontre alua!** *Egon hadi isilik!*
- **Demontre ergela!**

## 2.5. Mailakatzaila

Zenbaitetan *arrunt, oso, aski* mailakatzailen ordezkotzat har daitezke adizlagunari nolabaiteko maila edo intentsitatea emanaz (cf. *agudo aski joan zen etxetik*).

- **Agudo arraio** *joan zen etxetik!*
- **Aire demonio** *hoa hemendik bistatik!*
- **Agudo demonio** *martxa egin zuen bileratik!*
- **Fite deabru** *jin zen!*
- **Fite déurru** *jin zukán!* (Kamino & Salaberri 2007: 49)
- *Burdin guria ukitu zuenean* **azkar demontre** *kendu zuen, bai, eskua!*
- **Usu ostia** *aienatu zen handik!*

## 2.6. Izenlaguna

Hauetako zenbait hitzek, esaterako, *kristo, ostia* eta *ostra* sakreek, izenlagun moduan erabiltzen direnean ‘ikaragarria, izugarria, galanta, handia’, ‘ederra, polita, ona’ esanahia hartzen dute, ondoko adibideek erakusten duten bezala:

- **Kristoren etxea** *dute herrian!*
- **Jesukristoren gezurrak** *esaten ditu mutiko horrek!*
- **Ostiaren kotxea** *erosi du Jonek!*
- **Ostiaren ziztuan** *igaro da!*
- **Ostraren arrazoiak** *botatzen ditik horrek!*
- **Ostraren barrabilak** *behar dituk hori egiteko!*

## 2.7. Bestelakoak

Gainerakoak, edo ez dira aurreko puntuan aipatu dugun modu honetan erabiltzen, edo erabiltzen direnean beste zentzu bat hartzen dute:

- *Arraioaren umea, ez ote da sekulan isilduko!*
- *Demonioaren arraioak!*
- *Nausiak, haurraren ondotik: ago, ago!... Debrien mutiko txarra!* (Duny-Pétre 1996: 65)
- *... baratxian zerba, haren ondoan perexila, Ago ixil-ixila, debrien xirtxila!* (Duny-Pétre 1996: 126)
- *Debruen mozkor tzarrak zuek!* (Larzabal 1991: 123)
- *Bakea emazu zuen tetelekeria eta tresna zikinekin... Debruen basak! Beharrik dut osagarri azkarra!* (Larzabal 1991: 179)
- *Debruen urdeak, ez othe dut bada oraikoan enea hilen!* (Saint-Pierre “Antsuberro” 1998: 63)
- *Debrien bisaia! Hau pollita dugu?* (Lafitte 1982: 101)
- *Debruen figurak! Gure gaberako lagunak ditugularik, ez da errana ez dudala lepoa bati bihurtuko, tokia hustu baino lehen* (Saint-Pierre “Antsuberro” 1998: 158)
- *Debrien arima, Joanes (dio batek), egundaino ez nitek sinetsi bazirela holako zezen errabiatuak* (Manezaundi 1990: 339)
- *Debrien arima! Urde kaskoin tzar hura ene eskien artean banu, itho nezakek, to!* (Manezaundi 1990: 47)
- *Debrien bisaia! Mundu madarikatu eta iguingarri hortan bano goxoago bizi nuk, to, artho jorratzen!* (Manezaundi 1990: 71)
- *Debrien bisaia! Ze bustialdia jasan nien!* (Manezaundi 1990: 87)
- *Ai!... Ausiki egin daitak... Debruen urdia!... Agian ez da errabiatua!* (Larzabal 1991: 172)
- *Ez ziren lanik gabe amak; ez eta, demuntren dela, jaun mera ere; hainbertze emazteren gobernatzea, karatxo, zer lana!* (Etxepare medikua 1985: 275)
- *Debruen dela, bizi da, bizi oraino lana* (Saint-Pierre “Antsuberro” 1998: 88)
- *Debriek sar badakio!* (Manezaundi 1990: 27)
- *Debriek sar dakio! Ez litekek ase gure phentzatakoeekin, dio Pellok* (Manezaundi 1990: 57)
- *Deurria sar dákjon!* (Kamino & Salaberri 2007: 48; ikus *déurru* sarrera)
- *Orai artio iretsiak ezin lixerituz, leher egin beharko du, debruak ez badu!* (Saint-Pierre “Antsuberro” 1998: 74)

## 2.8. Alderaketa

Orain arte azaldu ditugun irain-hitz hauek, elkarrekin alderatuz, badituzte ezagun batzuk komunak dituztenak eta beste batzuk elkarrengandik desberdintzen dituztenak. Ondoko koadroan laburbiltzen dugu zein den birao-hitza eta nolako erabilera duen.

### Aztergai ditugun irain-hitzen arteko alderaketa

|             | Harridura | Izenondoa | Galdetzai-<br>leekin | Indar-<br>garria | Mailaka-<br>tzailea | Izenlaguna |
|-------------|-----------|-----------|----------------------|------------------|---------------------|------------|
| Arraio      | +         | +         | +                    | +                | +                   | –          |
| Deabru      | +         | +         | +                    | +                | +                   | –          |
| Demontre(s) | +         | –         | +                    | +                | +                   | –          |
| Kristo      | +         | –         | +                    | –                | –                   | +          |
| Mirakulu    | +         | –         | +                    | –                | –                   | –          |
| Ostia(s)    | +         | +         | +                    | –                | +                   | +          |
| Ostra(s)    | +         | +         | +                    | –                | +                   | +          |
| Puñeta(s)   | +         | –         | +                    | –                | –                   | –          |

Aipatutako hitz guztiek bi ezaugarri dituzte berdinak (goitik beheiti begiraturaz): 1) harriduretako erabiltzen direla, eta 2) galdetzai-leekin ager daitezkeela. Izenlagun gisa ‘ederra, handia, ona, polita...’ zentzuekin ibiltzen direnak hiru hitz dira: *kristo*, *ostia* eta *ostra*. Indargarritako, aldiz, *arraio*, *deabru* eta *demontre*; eta mailakatzailatzat, azken hauetaz gain, *ostia* eta *ostra* hitzak ere bai.

Beste aldetik, oraingoa zeharka begiraturaz, ikus daiteke *arraio* eta *deabru* hitzak alde batetik, eta *ostia(s)* eta *ostra(s)* hitzak beste aldetik, testuinguru beretan erabiltzen direla; lehenengoak izenlagunaren funtzioan ez gainerako guztietan, eta bigarrenak indargarri ez beste guztietan. *Mirakulu* eta *puñeta(s)* hitzak dira harriduretan eta galdetzai-leekin soilik agertzen direnak. Eta azkenik, *demontre* hitza *arraio* eta *deabru*-ren parekoa dugu, baina beste horien kasuan ez bezala, ez dugu izenondotako aurkitzen.

### 3. Deklinabide-kasu hautsiez

Beste edozein gauza baino lehen, kasu-marka “haustea” —zer den berehala azalduko dugu— aukerako zerbait dela ematen duenez, ager ditzagun lehenbizi egoerak eta gero iritsiko gara ondorioetara.

#### 3.1. Deklinabide-kasu hautsiak<sup>1</sup>

Hizkuntzaren egiturari erreparatzen badiogu seguruenik alderdirik interesgarriena honako hau dugu. Labur eta argi erakusteko, ondoko esaldi hau: *nondik etorri ote da?*, beste esaldi honekin alderatuz gero: *non arraiotik etorri ote da?*, ikus daiteke

<sup>1</sup> Lan honetan alde batera uzten dira, esaterako, *-xe* indartzai-leekin suertatzen diren kasu hautsiak (cf. *hemengoxe* vs. *bementseko*, *horkoxe* vs. *hortseko*, *benendixe* vs. *bementsetik*, *hone-laxeko* vs. *hone-laxeko*...), bai eta *-tsu* “gutxigoraberasuna” adierazten duen atzikiarekin gertatzen direnak ere (cf. *parekotsu* vs. *paretsuko*, *berdintsutik*, *noiztsuko*, *antzetsura*...).



lehenengo esaldiko galdetzaila bigarreanean banandu, zatitu, hautsi egin dela, alde batetik *non* gelditu delarik aieka batean, bakarrik, eta bestetik *-tik* kasu atzizkia *arraio* hitzak hartu duelarik. Gertakari honi —eta ikusiko ditugun beste antzekoei— deitu diogu deklinabide-kasu hautsia, nolabait bi zatitan banatzen edo hausten delako.

Terminologia dela eta, gertakari hau izendatzeko zalantzan egon gara *banandua* edo *hautsia* hitza erabili. Esanahiari begiratu, zerbait hausten denean nonahitik edo nolanahi hausten da (edalontzi bat, esaterako), baina banantzen denean, banandutako zatiek beren hasierako edo jatorrizko nolabaiteko nortasuna izaten jarraitzen dute (gure kasuan, alde batetik galdetzaila eta bestetik deklinabide-kasu atzizkia); honenbestez, zuzenago iruditzen zaigu *banandua* terminoa erabiltzea *hautsia* baino. Irizpide honi jarraituz *izen sintagma banandua*z hitz egiten genuen beste lan batean (Zubiri 2000). Baina bereziki azken urteotako tradizioari begiratu, badirudi *hautsia* terminoa erabiliagoa izan dela. Esaterako, hizkuntzalaritzan Dixonek (1994) *ergatibitate hautsia* deitzen dio, Huartek ere (2007), Dixoni jarraituz, *ergatibitate hautsia* erabiltzen du, eta Hidalgo (2002), berriz, *erlatibo hautsiez* mintzo da; literaturgintzan ere erabili izan da hitz hau eta, adibidez, Mujikak (1975), ez oraintxe, *Zortziko hautsiak* izenburua paratu zion bere poesia-liburu bati. Badirudi, bestalde, *hautsi* hitza sarkorragoa, irudikagarriagoa dela *banandu* hitza baino.

Hortaz, honengatik guztiarengatik, *hautsia* hitzaren alde lerratu gara eta *deklinabide-kasu hautsiak* izena erabiltzea erabaki dugu.

Baina deklinabide-kasuez hitz egiten dugunean, argitu behar dugu zein kasuz ari garen. Horretarako, aipagai ditugun irain-hitzak aintzakotzat hartuz, kasuz kasuko adibideak emanez joanen gara.

### *Absolutiboa*

Kasu-marka  $\emptyset$  denez ezin da argi ikusi zinetan kasu-marka hautsirik baden edo ez (cf. *zer arraio  $\emptyset$  gertatu da?*; ikus adibide gehiago 2.3. puntuan).

### *Ergatiboa*

- *Nor arraiok egin du hori!*
- *Nor arraiok egin ote du hori?*
- *Nor arraiok atera ote du zalaparta hori dena?*
- *Zein demontrek hautsi ote du kristala?*
- *Zein kristok bultzatu ote du hori sekta horretan sartzera?*
- *Badakit zein ostiak egin duen lan hau!*
- *Zein ostrak egin ote du pareta hain okerra?*
- *Zein puñetak egin dio ba horrelako alukeria?*

### *Datiboa*

- *Nor arraiori eman diozu zaplastekoa?*
- *Zein arraiori eman ote dio honek dirua?*
- *Zein demotreri galdu ote zaio kartera?*
- *Nor ostiari tokatu ote zaio loteria?*
- *Zein ostrari pasatu zaio ba hori?*
- *Zein puñetari ikusi dio honek horrelako jostailua?*

*Soziatiboa*

- *Nor arraiorekin joan ote da?*
- *Zein arraiorekin ibili ote da neska hau goizaldera arte?*
- *Nor demontrekin hitz egiten ote du dena hain ongi ateratzeko?*
- *Zein kristorekin sartu ote da mutiko hau?*
- *Zein ostiarekin alde egiten ote du etxetik?*
- *Nor ostrarekin etorri ote nintzen ni festa haietatik?*
- *Zein puñetarekin egiten zenuen lan garai hartan?*

*Genitiboa*

- *Nor arraiorenak ote dira giltza hauek?*
- *Zein arraiorenak ote dira galtza hauek?*
- *Nor demontrerena ote da eskularru hau?*
- *Zein kristorena izanen ote da letra kaxkar hau?*
- *Zein ostiarena da traban dagoen kotxe hori?*
- *Zein ostrarena izanen ote da bankuaren gainean dagoen motxila?*
- *Horko jertse hori zein puñetarena ote da?*

Ohartu genitiboaren kasu-marka *-(r)en* den arren, adibide guztiak artikulua itsatsiarekin (eta behar denean pluralgilearekin) doazela. Horiek dira erabilerarik ohikoenak. Baina zailagoa da zuzen dauden edo ez zehaztea izenlaguntzat, beste izen baten laguntzarekin, erabiltzen direnean. Badirudi posible dela ondokoak bezalako esaldiak ontzat hartzea, nahiz eta askozaz ere erabilera urriago eta bakanagoa izan (cf. ikus halaber leku genitiboarekin gertatzen dena).

- *Nor arraioren giltzak ote dira hauek?*
- *Nor demontrearen kotxea ote da hor traban dagoena?*

Garbi dagoena da *kristo*, *ostia* eta *ostra* irain-hitzekin ezin direla horrelako egiturak erabili, segur aski, 2.6. puntuan ikusi dugun bezala, izenlaguntako ibiltzen direnean beste esanahi bat hartzen dutelako. Ikus ondoko adibideak:

- *\*Nor kristoren letra izanen ote da hau?*
- *\*Nor ostiaren kotxea da honako hau?*
- *\*Nor ostraren abarkak dira horiek?*

*Destinatiboa*

- *Nor arraiorentzat egin behar duk lan hori?*
- *Nor demontrearentzat erosi dituzu hainbeste goxoki?*
- *Eta izenik gabeko gutun hauek nor kristorentzat ote dira?*
- *Zein ostiarentzat ote ditu trapu zahar horiek?*
- *Zein ostrarentzat ote dira isilpean erosi dituen loreak?*
- *Nor puñetarentzat dira ba laudorio horiek denak?*

*Inesiboa*

- *Non arraio dago Mikel!*
- *Non demontre sartu dira denak?*

- *Non kristo ote daude nire zapatak?*
- *Non ostia ibili ote da mutiko hau horrela arropa guztia zikintzeko?*
- *Aluita hori, non ostra gorde ote da?*
- *Non puñeta sartu dut ba nik boligrafoa?*

Kontuan izan, orain arte ikusi ditugun kasu guztietan galdetzaila haustea posible bada ere, kasu honetan irain-hitzek ez dutela kasu markarik hartzen eta ez dutela, era berean, onartzen:

- *\*Non arraion dago?*
- *\*Non ostian egon ote da?*

#### *Ablatiboa*

- *Non arraiotik etorri ote da?*
- *Non demontretik sartu ote da azeria oilategira?*
- *Non kristotik heldu haiz ordu hauetan?*
- *Non ostiatik azaldu da ero hau!*
- *Non ostratik sartu du honek txanpona sakelari?*
- *Non puñetatik atera du azti horrek untxia?*

#### *Leku genitiboa*

- *Non arraiokoak ote dira turista horiek?*
- *Non arraiokoa da ba atzoko dantza-taldea?*
- *Non demontrekoak dira antxoak hauek?*
- *Non kristokoa da fruitu arraro hau?*
- *Non ostiakoak dira motorrari kendu dizkiodan pieza hauek?*
- *Non ostrakoa da ba Oihan, hemengoa ez bada?*
- *Non puñeta(se)koa da ba, orduan, bananarik hoberena?*

Beste genitiboarekin gertatzen den bezala, lekuzko honekin ere artikulua —eta behar denean, pluralgilea— agertzen da kasu-atzizkiari lotua. Ez dirudi ondoko erabilera hauek gaizki daudenik, baina beste genitiboaren kasuan gertatzen den bezala, artikuluekin (edota pluralgilearekin) doazen esaldiak baino ez-ohikoagoak direla iruditzen zaigu:

- *Non kristoko atsoak dira ba orduan?*
- *Non ostiako dantzariak dira ba?*

#### *Adlatiboa*

- *Nora arraio(ra) joan ote dira nire lagunak?*
- *Nora demontre(ra) abiatu ote dira horrelako ziztuan?*
- *Nora kristo(ra) ote doaz halako abiaduran?*
- *Nora ostia(ra) bidali duzue, ba, gutuna?*
- *Nora ostra(ra) eramán ote ditu mutiko honek nire zapatak?*
- *Nora puñeta(ra) sartu da ba pilota?*

Deklinabide-kasu hau dela eta, ohartu parentesi artean paratu dugula atzizkia. Honekin adierazi nahi dugu kasu-marka birao-hitzean paratzea hautazkoa dela;

zenbaitetan erabil daiteke eta beste zenbaitetan ez, hiztunen arabera. Erabiltzen ez denean, inesiboak bezalaxe jokatzan du, hau da, kasu-marka galdetzailean bakarrean agertzen da, edo beste modu batera esanez, ez da kasu-marka hautsirik suertatzen. Baina erabiltzen denean, kasu berezitzat har daiteke, zeren bi alditan errepikatzen baita kasu-marka: galdetzailean eta irain-hitzean; orduan, berez, ezin geniezaioke kasu hautsia deitu.

Bestalde, badu kasu honek beste aldaera bitxi samarra. Zenbait hiztunentzat onargarriak izanen dira, apika, ondoko adibideak, nahiz guretzat zalantzazkoak diren:

- ?? *Non arraiora joan ote dira?*
- ?? *Non ostiara eraman dute nire kotxea?*

Eta gure zalantzak areagotu egiten dira muga adlatiboan, gutxienez hiru aukera baititugu:

- *Nora arraioraino iritsi ote da bota duzun harria?*
- ?? *Noraino arraioraino joan ote da?*
- ?? *Non arraioraino ailegatu zara ba?*

Aipatutako lehenbiziko adibidean, galdetzaileak kasu-markaren zati bat hartzen du (adlatiboarena) eta irain-hitziari kasu-marka osoa eranstean zaio. Bigarren adibidean, galdetzailean eta irain-hitzean errepikatzen da kasu-marka ber-bera (adlatiboan gertatzen den bezala). Eta azkenekoan, kasu desberdinak nahasten dira.

### *Motibatiboa*

- *Zer arraiorengatik hartu ote du su etxeak?*
- *Arrunt berandu da jada, eta zer demontrengatik ez dira etortzen?*
- *Ez dakit zer kristogatik ez duen arrankatzen kotxe honek, bateria berria izaki eta!*
- *Zer kristorengatik egin ote du hori?*
- *Zer ostiarengatik ez haiz alkatetako aurkeztu?*
- *Zer ostragatik ez du ematen, orduan, aurpegia?*

Segidan aipatuko ditugun adibideak orain arte eman ditugun kasuen barrenean sar badaitezke ere, bereiz agertzea erabaki dugu beste multzo batean. Azaldu nahi dugun multzo honetan *zertan*, *zertara*, *zerta(ra)ko* eta *zertatik* galdetzaileei dagozkien kasu hautsiak sartzen dira. Horrela egiteko arrazoia zera da, kasu-atzizkia ez ezik *-ta*-artzikia ere berekin batera garraiatzen duela birao-hitzak.

### *Zertan*

- *Zer arraiotan zabilzate horko zubaitz guztiak moztan?*
- *Zer demontretan ari zara?*
- *Zer kristotan ari ote ziren han, ilunbetan?*
- *Zer kristotan sartu ote da oraingo honetan?*
- *Zer ostiatan ari ote da agure hori?*
- *Baina mutil horiek zer ostratan sartu ote dira oraingo honetan?*
- *Jakinen banu zer puñetatan ibili diren!*

*Zertara*

- *Zer arraiotara sartu behar du Beñatek hor...* (Izagirre 2002: 72)
- *Zer demontretara hurbildu da hainbeste halako koskaren ertzera?*
- *Itxura horrekin zer kristotara joan ote da hara?*
- *Zer ostiatara doa dagoeneko diskotekara?*
- *Zer ostratara joan da eguzkitara, komeni ez eta!*
- *Zer puñetatara zoaz orain kalera?*

*Zerta(ra)ko*

- *Amaiak zer arraiotarako gonbidatu du Felix?*
- *Zer demontretako balio du txanpon txar honek?*
- *Zer kristotarako ote da tramankulu hau?*
- *Eman egin dik? Izor hadi! Zer ostiatako hurbildu haiz beregana?*
- *Jonek zer ostratako ote du plastiko zar zikin hau!*
- *Zer puñetatarako hasi da erretzen umemukizu hori?*

*Zertatik*

- *Zer arraiotatik zatozte tenore honetan?*
- *Baina zer ostiatatik heldu zarete orain?*

**3.2. Deklinabide-kasu hautsia erakusten ez duten adibideak**

Dena dela, mintzagai ditugun irain-hitz guztiak aintzat hartzen baditugu, esan behar da *deabru* eta *mirakulu* hitzek —bereziki Iparraldean erabitzen direnek— ez dutela kasu hautsirik onartzen.

- *Non deabru daude!*
- *Nongoa deabru ote da neska hori!*
- *Nora deabru doa orain!*
- *Zertan deabru ari ote da!*
- *Zergatik deabru joan behar zuen teilatura?* (Landart 1999: 21)
- *Nork mirakulu behar ditu gozatu hainbertze gerezi?* (Saint-Pierre “Antsuberro” 1998: 134)
- *Non mirakulu ote dago?*
- *Ez da ezagun krixtorik. Nun mirakulu dire?* (Saint-Pierre “Antsuberro” 1998: 59)
- *Nora mirakulu iritsiko ote gara?*
- *Nuat miakulu dua hori?* (Kamino & Salaberri 2007: 137)

Aitortu behar da, halaber, egitura mota hauetan ez direla beti deklinabide-atzizki hautsiak kausitzen, eta hautsi gabeko formak ere badirela.

- *Nork arraio egin du hau?*
- *Nork demontre hartu du hemendik boligrafoa?* (Jaió 2007: 9)
- *Zeinek ostia hartu ote du nire liburua?*
- *Nori arraio utzi ote dio ume honek bere jostailua?*
- *Norat arraio joan haiz metaziri eske?*
- *Nora kristo hoa motel!*

- *Hemen hiru bide dira. Nondik arraio joan ote da?*  
 — *Bainan, nondik demuntre ezagutzen ahal nu asto debru horrek?* (Mane-  
 zaundi 1990: 58)

### 3.3. Ondorioak

Orain arte azaldutakoa laburtuz, hasteko esan behar dugu, 3. atalaren aitzinean aipatu dugun bezala, forma hautsien auzi hau aukerakoa dela kasurik gehienetan, nahiz eta guk ahaleginik gehiena hautsitako formak erakusten egin dugun (cf. *nor arraiok vs. nork arraio, nor demontrek vs. nork demontre*).

Bereziki Iparraldean erabiltzen diren *deabru* eta *mirakulu* hitzek ez dute aldaera hautsirik onartzen (cf. *nork deabru, nork mirakulu, nondik deabru, nondik mirakulu*).

Hausten diren formak direla eta, erabilerari dagokionez, badirudi zenbait aldaera hautsi askotaz erabiliagoak direla beren pareko hautsigabekoak baino (cf. *non kristotik/nondik kristo, zer arraiotara/zertara arraio...*).

Deklinatzen diren galdetzaile guztiekin ager daitezke forma hautsiak (cf. *nor arraiok, nor arraiori, nor arraiorentzat, nor arraiorekin, non arraiotik, non arraiokoa...*). Galdetzaileen barnean sartu ditugu, baita ere, *zertan* eta bere kideak (cf. *zer arraiotan, zer arraiotara, zer arraiotako, zer arraiotatik*), kontuan hartuta *-ta-* + kasuatzikia hartzen dutela. Salbuespen bakarrak lekuzko bi kasu dira: inesiboa eta adlatiboa (muga adlatiboa azken honen barrenean sartu dugu); lehenbizikoan ez da forma hautsirik agertzen (cf. *non arraio*), eta bigarrean bi aukera daude: alde batetik, hautsigabeko forma erabil daiteke (cf. *nora arraio*), edo beste aldetik, kasu-marka galdetzailean eta irain-hitzean, bietan, ager dakiguke (cf. *nora arraiora*). Zalantzakoa da kasu desberdinak nahasten dituzten aldaerak (cf. *??non arraiora*).

Azkenik, eman ditugun adibideak ikusita, esan behar da hautsitako formak galdetzaileekin eta aipatutako irain-hitzeekin baizik ez direla agertzen. Beraz, zuzenago dirudi ‘deklinabide-kasu hautsiak’ erabiltzea baino ‘deklinatutako galdetzaile hautsiak’ ibiltzea, hortara, *zer arraiotan* eta hauen modukoak horren pean egokiro sailkatuko liriateke.

### Bibliografia

- Agirre, Tx., 1966, *Garoa*, Arantzazuko Frantziskotar Argitaldaria, Oñati.  
 Arana, A., 2003, *Zaraitzuko Hiztegia*, Nafarroako Gobernua, Alegia.  
 Dixon, R. M. W., 1994, *Ergativity*, Cambridge U. P., Cambridge.  
 Duny-Pétre, P., 1996, *Xirula-mirula*, Donibane Garazi.  
 Estornés, J., 1985, “Zoilo’reu uzta. La cosecha de Zoilo”, *FLV* 45, 31-93.  
 Etxepare, J., 1985, *Jean Etxepare Mirikuaren (1877-1935) Idazlanak. II Medikusolas*, P. Charritonek paratu edizioa, Elkar, Donostia.  
 Hidalgo, V., 2002, “Erlatibo hautsiak. Izen ardatzaren eskuin hedatzen diren erlatiboak euskaraz (I)”, *FLV* 89, 27-80.  
 Huarte, M., 2007, *Ergatiboaren jabekuntza: ikerketa experimental bat eta beraren emaitzak*, Doktorego tesia, EHU, Gasteiz.  
 Izagirre, K., 2002, *Metxa esaten dioten agirretar baten ibili herrenak*, Elkar, Donostia.  
 Jaio, K., 2007, “Zero akats”, *Administrazioa euskaraz IVAP*, 56.

- Kamino, P. & Salaberri, P., 2007, *Luzaideko euskararen hiztegia*, Nafarroako Gobernu & Euskaltzaindia, Mendaurre bilduma, Iruñea-Bilbo.
- Lafitte, P. [P. Iturralde], 1982, *Murtuts eta bertze...*, Elkar, Lizarra.
- Landart, D., 1999, *Anaiaren azken hitzak*, Elkarlanean, Donostia.
- Larzabal, P., 1991, *Piarres Larzabalen Idazlanak I. Etxahun eta...*, P. Charritonek paratu argitalpena, Elkar, Donostia.
- Manezaundi, 1990, *Artikulu bilduma*, R. M. Pagolak prestatu argitalpena, Euskal Editoreen Elkarte & Eusko Jaurlaritza, Klasikoak 41, Bilbo.
- Mujika, L. M., 1975, *Zortziko hautsiak. Barren ibarrak*, Kriselu, Donostia.
- Muxika, T., 1996, *Errekaldeko intxaurraren itzala*, Auspoa 235, Oiertzun.
- Perurena, P., 1996, *Leitzako Errege-erreginak*, Euskaltzaindia & Bilbao-Bizkaia Kutxa, Bilbo.
- Saint-Pierre, J. «Antsuberro», 1998, *14eko Gerla Handia*, P. Charritonek paratu argitalpena, Klasikoak 85, Euskal Editoreen Elkarte, Donostia.
- Salaberri, P. & Zubiri, J. J., 2007, *Biraoak. Nafarroan bilduak*, Pamiela, Iruñea.
- Salaberria, S., 1997, *Sagardotegiak*, Auspoa 247, Oiertzun.
- Zubiri, J. J., 2000, "Izen sintagmaren egitura determinazioaren arabera", *FLV* 85, 367-403.





- XXX. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, V. Galani-Iloza*, 1992. 8 €.
- XXXI. KARLOS OTEGI, *Lizardi: lectura semiótica de "Biotz-begietan"*, 1993. 18 €.
- XXXII. AURELIA ARKOTXA, *Imaginaire et poésie dans "Maldan behera" de Gabriel Aresti (1933-1975)*, 1993. 18 €.
- XXXIII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VI. Ilpiztu-Korotz*, 1993. 8 €.
- XXXIV. JOSÉ I. HUALDE - GORKA ELORDIETA - ARANTZAZU ELORDIETA, *The Basque dialect of Lekeitio*, 1994. 18 €.
- XXXV. GEORGES REBUSCHI, *Essais de linguistique basque*, 1997. 18 €.
- XXXVI. XABIER ARTIAGOITIA, *Verbal projections in Basque and minimal structure*, 1994. 12 €.
- XXXVII. MANUEL AGUD - ANTONIO TOVAR, *Diccionario etimológico vasco, VII. Korpa-Orloi*, 1994. 8 €.
- XXXVIII. PATXI GOENAGA (ed.), *De grammatica generativa*, 1995. 18 €.
- XXXIX. ANTONIO CID, *Romancero y balada oral vasca. (Literatura, historia, significado)*. En preparación.
- XL. AMAIA MENDIKOETXEA - MYRIAM URIBETXEBARRIA (eds.), *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*, 1997. 21 €.
- XLI. BERNARD HURCH - MARÍA JOSÉ KEREJETA, *Hugo Schuchardt - Julio de Urquijo: Correspondencia (1906-1927)*, 1997. 21 €.
- XLII. JOSÉ I. HUALDE, *Euskararen azentuerak*, 1997. 15 €.
- XLIII. RUDOLF P. G. de RIJK, *De lingua Vasconum: Selected Writings*, 1998. 15 €.
- XLIV. XABIER ARTIAGOITIA - PATXI GOENAGA - JOSEBA A. LAKARRA (arg./eds.), *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk*, 2002. 30 €.
- XLV. JOSEBA A. LAKARRA, *Ikerketak euskararen historiaz eta euskal filologiaren argitaratzeko*.
- XLVI. BEÑAT OYHARÇABAL, *Inquiries into the lexicon-syntax relations in Basque*, 2003. 18 €.
- XLVII. BLANCA URGELL, *Larramendiren "Hiztegi Hirukoitza"-ren Eranskina: saio bat hiztegi-gintzaren testukritikaz*. Argitaratzeko.
- XLVIII. INIGO RUIZ ARZALLUZ, *"Aitorkezunen" historia eta testua: Orixeren eskuizkributik Lekuonaren edizioa*, 2003. 21 €.
- XLIX. GOTZON AURREKOETXEA - XARLES VIDEGAIN (arg.), *Haur prodigoaren parabola Ipar Euskal Herriko 150 bertiotan*, 2004. 21 €.
- L. JOSEBA A. LAKARRA, *Ratz y reconstrucción del protovasco*. En prensa.
- LI. XABIER ARTIAGOITIA - JOSEBA A. LAKARRA (arg.), *Gramatika Jaietan. Patxi Goenagaren omenez*. 36 €.

